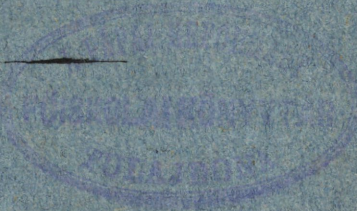

T u d o m á n y o s
G y ü j t e m é n y .

1 8 2 8 .

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

I. K Ö T E T .

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek:

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ösmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi) erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik, Hazánkbeli és Külföldi derék Férjfiaknak 's Asszonyoknak élet' leírásit magokban foglalják.
 - II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ösmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznot és az elmének tökéletesedését eszközlik.
 - III. Tudománybeli Jelentések; megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásaik, jutalom tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek' előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok, és írók' emlékezetök, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.
1828.

I. KÖTET.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

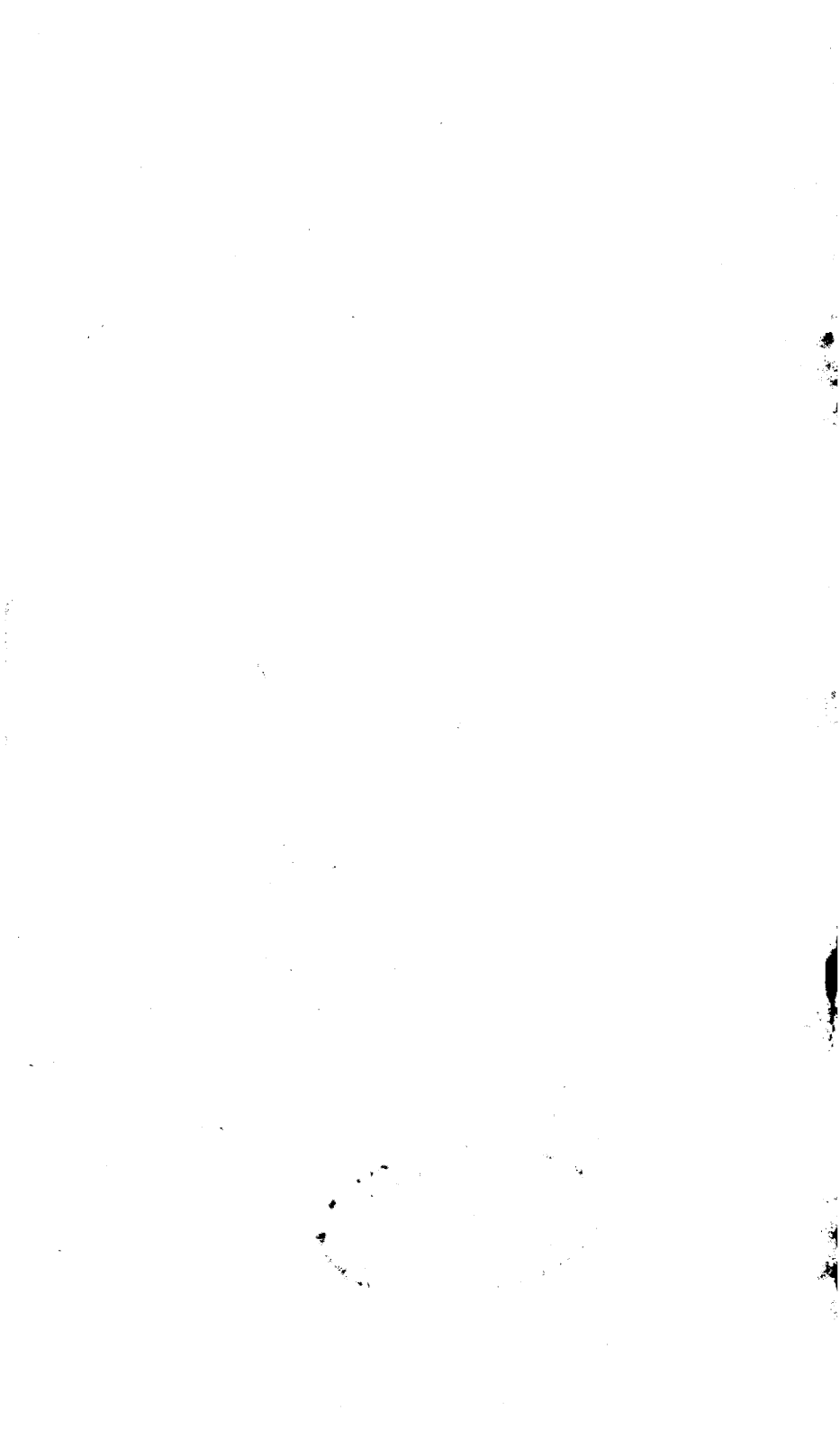

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ - INTÉZETÉBEN.

A' Tudományos Gyűjtemény

Olvasóhoz.

Ha figyelmesen végig nézzük literaturánk' rövid történetét, szinte félszázados fölkiáltás, és vergődés után, olly ponton találjuk annak állapotját, mellyre fölhatását óhajthattuk ugyan; de úgy hogy az ne nyug - pontúl, hanem lépcsőül szolgáljon fölebb jutására. Mindeddig az írás' szép művészeti ágaiban kevés eredetit, és jelest mutathatunk, ennél is kevesebbet a' tudományokban, a' mi környülállásinkhoz képest elegendő ugyan, 's egyes iróink' érdemei olly ragyogók, hogy akármedly kornak is díszére válnának; de ki kellett mondanom véleményemet az egészre nézve, melly még parlagon áll, 's kezdett munkákhoz a' folytató, 's végző kezet várja.

Igazságtalanok volnánk azonban, ha meg nem vallanók, hogy nyelvünk ez idő alatt sokat nyert mind bőségre, mind csínosságra nézve, eredeti hajlékonysága pedig az alkalmazás által nyilvánbá tétetvén csak teremtő, 's munkás lelket kíván, melly bele a' szépnek, és valónak gondolatjait kölcsönözni tudja. A' mi még hátra van, akár műszavakban, akár egyebekben, az a' gondos író által nyelvünknek már nem olly mélyen rejtett kincseiből könnyen kifejthető leszen, és így akármedly nemben felszólalhatunk, ha nem a' legtisztábban is, legalább nem olly tarkasággal, melly az olvasástól eliszonyítana.

E' helyzetben nem hiszem olly zendíthetetlen lelkűnek a' magyart, hogy valahára már a' veszteglés' jármát kiütni ne vágyjon, sőt bizodal-mam van, hogy mind az olvasó figyelemmel követendi a' szaporodó műveket, mind az író, sikerét látván ügyekezetének, nagyobb kedvvel, 's gonddal fog munkához. Ezt reménylem a' Tudományos Gyűjteményre nézve is, melly vajha mind az írók, mind az olvasók közül minél több részvevőt találjon, 's kölcsönös gyámolítás által rak-helye lehessen hasznos ösmereteknek, 's bölcseje a' tudományoknak. Többet legmerészebb képzeletünk sem vár. Minden kornak meg van hívatala: korunk talán nevelője lesz egy boldogabbnak, mellyben a' most kifejtődő lelkek tündökleni fognak.

Illy gondolatokkal szegem meg az előttem messze nyiló pályát, 's figyelmem, és erőm arra lesz fordítva, hogy a' mit az idő' sora kíván, rajtam ne muljék.

A' mi a' Tudományos Gyűjtemény' elrendelését illeti, az változást nem szenved, a' Szép-literaturai ajándék pedig „Kószorú” nevet fog viselni, tartalmára nézve csak annyi különbséggel, hogy abban ezentúl nem egyedül apró versezetek foghatnak helyet, hanem nagyobb munkák is, vagy elbeszélések, vagy színjátékok, vagy akármedly más nemű költemény, 's az illyen munka egyszerre megjelenvén, a' mennyi év, annyi hónapra leszen számlálendő; mert az ívek száma esztendőnként csak tizenkettő marad. Ezen módosítással reménylem, megfelel céljának, egyszer'smind ösztönül szolgáland tehetős elmének nagyobb munkák' készítésére is.

Vörösmarty Mihál
Redactor.

I. É r t e k e z é s e k.

I.

Az állati Magnetismus' nyomairól a' régiségben.

Higyjétek el nekem, már sokszor jöttem azon gondolatra, hogy volt valaha az emberiségnek olly időszaka, midőn a' tudományok felavatottai mindent tudtak, a' mi Európának fiai közt mind ez ideig világosságra jött, és ezután világosságra fog jöni. Alig találtatott fel egykoron a' puska-por, a' könyvnyomtatás, a' Copernicusi Systéma, és Isten tudja, még mi? 's íme a' Régiség kurkászói mingyárt előállottak, 's a' találmány' dicsőségét századainktól elragadván, Chinának 's Indiának Régiségei 's Aegyptusnak omladékai közt hagyták fényleni.

Igy történt ez az állati Magnetismussal is. Mihelyt ennek Resultatumai köz figyelmet érdemlettenek, azonnal a' Német-föld' emberei — a' Memphisi Papok, Oraculumok, Incubatiók, Sibyllák felől kezdének szólni; 's gyanításaitat tökéletes valóság helyett árulgatták.

Két magyarázatot birtunk ez ideig az Oraculumokról. Egyiket azt, a' mit az első keresztény Atyák (a' Pythagoricusokkal és Platonicusokkal együtt) hittének: hogy azok Daemonoktól jöttek vala; másikat azt, a' mit Van Dalnak véleménye szerént Fontenelle hirdetett: hogy az egész alko'vány nem egyéb volt népet-

vakító játéknál; 's most, íme, egy harmadikkal gazdagodtunk meg, mert a' Mesmer' tanítványi azt hiszik, 's a' Delphiben jövendőlgedett Pythiára nézve erősítik is: hogy a' Papság mágnesi operációk által kényszerítette ki bizonyos személyekből a', multba 's távolba és jövendőbe látó, tehetséget. E' szerint, ha másként kétséget nem szenved az, a' mi a' Somnambulismus jeleiről annyi sok tapasztalás után mondatik, az Oraculumok mind az ördögösség, mind a' népvakítás vádjá alól egyszerre felszabadulnának, 's úgy tűnének fel előttünk: mint az emberi sors hű vezérei.

Közönségesen tudva van, hogy az Apollon nagy hírű temploma Delphiben a' Kastali üreg felett épült, és hogy ezen üregből bizonyos gőz párologt fel. „A' jövendő, mond Origenes, az üreg nyílása felett ül, 's az onnan felemelkedő gőzt asszonyi keblében fogadja el, 's azzal eltelve zengi azon, a' mint vélik, isteni oraculumokat is”. Add hozzá Chrysostommal: hogy „az eltölt jövendő bomlott hajakkal dühösködött, 's szájából tajtékot hocsátva zengé az ihlésnek szavait (furoris verba)”; 's mindent együtt birsz, a' mit az Apollon' papjai által gyakorlott Magnetismus mellett felhozni lehet: a' gőzt tudniillik és a' dühödést.

De az Orvosi Tudományt, mond Kluge, ki-rekesztőleg a' Papok birták, 's a' mágnesi állapotokat elébb csupán történetből, mint valamelly betegségnek (például: hysteriasisnak) következeit, fedezhették fel; később pedig a' betegek által figyelmetessé tétetvén, feltalálták a' módot, miként kelljen azokat mesterséggel is czélerányos élelem 's komoly készülétek 's különös füstölések 's bizonyos illetés és orvosságok által feltüntetni: 's a' dolog nagyobb hihetőségére Van Helmontot

hozza elő, ki a' Napellus gyökérnek csupán kóstolása után úgy érzette, mintha gondolkozó ereje fejéből egyszerre mellyébe 's gyomrába szállott volna le; világosan 's tartósan vévén észre, hogy a' gyomorszáj környékében gondolkodik, még pedig sokkal mélyebben 's elevenebben mint egyébkor, 's ezen felemelkedett gondolkodó tehetség szokatlan kénynek érzelmeivel köttetett egybe.

Nincs okom a' miért Helmontnak előadásában kételkedjem; elhiszem azt is, hogy a' magnesi állapot feltűnésére nem kívántatik meg az illetés kirekesztőleg: de az Oraculumra nézve nem kell elfelejtenünk, mikép a' hagyomány szerint a' Kastali üregből felpárolgó szellem legelőször valamely pásztortól fedeztetett fel, 's Delphineknak lakóji próbák után helyhez tették oda a' tripost 's építettek templomot; 's a' kezdet nem papi találmány vala; valamint az sem, hogy a' mi korunkig érkezett dátumok semmi egyebet a' prophétái lélek előhozására a' gőzön kívül nem említenek; a' szerint, ha felteszem is azt a' Napellusgyökér hasonlatosságaként munkálódottnak lennie, még sem jön ki egyéb egyes történetbeli felfedezésnél 's azon épült mechanikai ismeretnél, — ezen esetben épen úgy nem lehetne az Apollon papjaira magnetismusi tudományt ruházni, mint Helmont-ra nem a' nevezett tapasztalásért. Meg kell azt is gondolnunk, hogy görög eredetű görög oraculumról lévén szó, mi okon tulajdonítatik a' pap-ságnak kirekesztőleg az orvosi tudomány? Azok, kik a' Helléneknél kirekesztőleg orvosoltak, az Asklepiadák voltak. A' hagyomány szerint maga Asklepius nem papoktól, hanem Centaurus Chirontól vette ismereteit, 's maradékira általplántálta azt egész Hippokratesig, kitől az idvesség tudomány közönségessé tétetett. Tudva van az is, hogy a' régi jósló Melampus is gyógyítga-

tott, 's hogy Pythagoras, Empedokles, Demokrit 's mások a' köz vélekedés szerint orvosi tudománnyal birtanak. Szóval, nincsen idő, mellyben a' hellén papok kirekesztőleg Orvosok vagy csak mint papok Orvosok is voltak volna egyszer'smind. Orestes és Alkmajon kértek az Oraculumtól gyógyító tanácsot. 'S kaptanak-e olly tanácsot, hogy az által orvosokra emlékeztessünk? Azok a' betegek, kik többek közt Ceresnek Aeginai templomát megkeresték, Pausaniás szerint nem nyertek egyebet, hanem hogy áldozat után a' templom mellétti forrásban jövendőjüket nézhették.

Azt mondjátok : ha Graeciában nem, de Aegyptusban igen is a' papoké volt az orvoslás tudománya; 's nincsen-e megírva, mikép Memphisben a' beteget a' Serapis' templomába szokták vinni, hol az papi illetés által, álomba merült, 's meggyógyúlt? Ugy van; 's ha ez szóról szóra így történt, ennek a' tudósításnak legtöbb hasonlatossága van a' Mesmeri manipulációval. De legelől is említenem kell, hogy véleményem szerint Memphisben Serapisnak templom nem épült. Azt mondja Polybius, hogy Serapis a' Propontis környékén tiszteltetett, 's onnan tanúlták el annak tiszteletét Sinopének lakóji, kiktől a' híres istenkép Alexandriába vitetett! Ptolemaeus Philadelphus volt az, kinek uralkodásában az történt, 's általa épült fel az Alexandriai híres Serapeon is, melly az újonnan érkezett istenséget 's később a' világ-szerte híres könyvtárt befogadta. Ezen idő előtt ismeretlen vala Serapis, 's ugyan azért Herodot sem szól arról. És ha más felől igaz lenne is az, hogy Serapis vagy Osirist vagy a' napot vagy a' Nilust vagy az Aegyptusi, és Argoszi Apis közül valamelyiket jelentette, még is a' régi poétának azon sora, mellyel a' napot így szollítja meg: **T e S e r a p i m N i l u s, M e m p h i s v e**

neratur Osirim, nyilván mutatja, miképen Serapis nem Memphisi istenség vala. Mindegy, ezt mondhatná valaki; csak-hogy az említett módu gyógyítás megtörtént. De, íme, egy nehézség! Jól jegyzi meg Kluge, hogy, ha a' papok a' magnetismus titkát birták, azt nem annyira gyógyításra, mint jövődö látás eszközlésére fogták használni. Azt teszem hozzá, hogy, ha volt pap-ság-e titok birtokában, bizonyosan az Aegyptusi nem maradt hátra: mert nem közönséges értelem-e az, melly a' hellén tudomány bölcsőjének Aegyptüst állítja? Miért van hát, hogy épen Aegyptusban, épen Memphisben nem lelünk oraculumot, mellyre mágnesi ismérteket csak gyanítással is ruházni lehetne? Ki nem tudja, hogy a' Memphisi jósolat (divinatio) nem állott egyébből az Ápis ökör mozdulatínál? Két osztály épült: egyik a' jó 's másik a' bal sorsé; 's a' szerént a' mint a' bovinum numen vagy egyik vagy másik felé indult, a' jó vagy bal szerencsét némán jelentette. Történt az is, hogy a' Tanácskérdő enni-valót nyujtott a' szarvas numennek; 's a' mint vagy evett abból vagy nem, úgy kellett a' jövődöt sejdítenie. Mondjátok meg, ha, a' legmerészebb Hypothesis alkotó is, tudna-e itt legkissebb környülményt felfoghatni, mellynél fogva valami Mesmerismushoz hasonlót kereshessen? Azon gyermekekre kellene talán emlékeznünk, kik Strabo szerént az Ápis előtt jártanak, 's ihlést kapván magok is, jövődöt zengettek. De miért, hogy ezen így zengett jövődö nem vala fontos? nem, mint az Ápis' saját mozdulati? Miért, hogy az itteni oraculum soha sem érte fel a' görög országiaknak hírét?

Azt is lehetne mondani, hogy, ha a' papok magnetismus által gyógyítottak, úgy minden titkaik közt ez vala az, melly avatatlan szemeknek

leginkább kitétetett; mert a' betegek, legalább mig álomba nem merültek, tudták, mi történ velek. Ha tehát azon hellén bölcsek, kik Aegyptust meglátogatták, valaminek tudására jutottak, ennek tudására legbizonyosabban eljuthattak volna. De sem Pythagoras és Demokrit, sem Plato és Eudoxus nem láttattak valami hasonlót érteni; 's a' maradék, melly Pythagorasnak és Demokritnak annyi sok csudálatos dolgokat tulajdonított, semmi e' félet rólok nem hagyott emlékezetben.

E' szerént igen könnyen megtörténhetik, hogy a' Memphisi Mesmerismus alatt legfőlebb is tsak annyi fekszik, mint a' Plautusi versben: *Quid si ego illum tractim tangam; ut dormiat?* Mert, a' mi a' hieroglyphák között magnetizáló helyhezetben ülő alakokat illeti, azokat hasznosb leszen magyarázat nélkül hagynotok. Hagytak ök, Aegyptusnak fiai, emléket a' késő századoknak; de értelmet nem.

Azt mondjátok, hogy ha ez mind így van is, de a' Kastali gőz erejét még sem lehet elperleni; mivel azt a' lelkesülés 's a' gyakorta okozott rázkódások és dühödések kétségen kívül valóvá tesszik: 's Plutarchussal bizonyítjátok, hogy azon rázkódások és dühödések nem tetteve valának; mert egy bizonyos esetben egy bizonyos papné illy rázkódások közt halálíg gyötörtetett. Szerencsére, csak egyszer történt a' példa. De ki nem tudja, hogy a' tettetett hánykódások változhatnak valóságosokká? Az a' leány, ki a' forgó tánczot akarhatja ellen is kénytelen volt folytatni, 's azon ember, ki a' halottat játszani akarván úgy elmeredt, hogy segédeszközök nélkül többé fel nem kelhete — nem bizonyítják-e ezek, melly következéseket vonhat maga után az erőltetés? Szükség-e említenem, hogy a' játékszínnek nagy Messterei a' tettetett indulatokba legtöbbynire való-

sággal is általmennek? Nem olvastátok-e Barónról, a' Cinna bizonyos sorait mondván, miként lepte el szemeit a' vér, 's hajszájai mint borzadtak fel? Csudálatos-e, ha valamelly elgyengített, 's könnyen ingerelhető asszonyi alkotvány a' mesterséges rázódásból valóságos convulsiókba ment által, 's azoknak áldozatja lett? 'S ha ezen történet valamelly Julia' rolláját játszó Művésznén tapasztaltatott volna, még akkor is megmagyarázhatatlan volna-e? Minden tudja, hogy az illy convulsiók nem csak minden oraculumi és magányos jóslóknak, de sokszor az isteni tisztelet tartóknak is szorosán rollájokhoz tartozott. Virgilnek sorai, mellyekhez a' dühödő Sibyllát állítja előnkbe, közönséges rajzolat helyett szolgálhatnak: *cui talia fanti ante fores subito non vultus, non color unus, non comtae mansere comae, sed pectus anhelum, et rabie fera corda tument: majorque videri, nec mortale sonans: afflata est numine quando jam propiore Dei.* Ezen versek következésében nevezetes az, hogy mihelyt a' Sibylla kizenghette a' jövendőt, a' dühödés azonnal, mintegy parancsolatra, megszűnik: eszünkbe juthatnak itten a' Bacchák, és a' Phrygiai istenné papjai 's mások, kik táncz 's nyargalás 's bódító muzsika 's több illyenek által egész a' dühösködésig tüzeltek. Egyéberánt akarhol, a' régi pogányoknál, tünnek az e' félek szemeinkbe, nem szükség sem többet sem kevesebbet gondolnunk, hanem hogy ezek ő nálók épen úgy, mint nálunk a' belső elragadtatás 's csendes áhítatosság 's lélek - elborulás, az istenség felé emelkedésnek jelei voltak. Megengedem néktek, hogy a' göznek csak ugyan volt valami ereje, kivált ha ez eléggé löv mértékben 's elég sűrűséggel löködött a' tripos felé. A' kö-

zönséges füst, vagy akarmi más párolgás is, nem bir-e bódító erővel? A' szóban forgó párák ártalmas, méreggel elegy substantiákat foglalhattak magokban, mellyek a' szerént, a' mint többé vagy kevesebbé bőven emelkedtek, a' felettek ülő szüzet vagy rázkódásokba vagy csak hevületbe hozhatták. A' kérdés csak az: Hol van annak nyoma, hogy a' gőz hasonlíthatott erejével a' Napellus gyökérhez, vagy a' Mesmeri álmot hozó eszközökhöz? Azt minden megfogja vallani, hogy a' csupa rázkódásokból azt kibizonyítani nem lehet.

Nincs, úgy vélem, egyéb mód, hanem azt kellene megmutatni, hogy a' Pythiát a' gőz épen úgy csalhatatlan oraculumokra segítette: mint a' köz tudomány szerént a' Mesmer, Pységur, Wienholt, Schelling's másoknak Somnambulójik a' magnetizálás által csalhatatlan jósolatokra segítettek. És íme ezen a' ponton szenved a' görög nép mesmeri tudománya hajótörést.

Nem szükség, hogy benneteket Craesusra és Pyrrhusra vissza igazítsalak, vagy épen a' Lucian gonosz tréfájit hozzam emlékezetbe: különben is tudjátok, hogy Pythia vagy kétértelmű és homályos jövendöket adott, vagy épen meghagyta magát vesztegetni, 's a' vesztegetőnek célja szerént zengé a' dühödésnek (?) szavait. 'S nem panaszkodott-e Demosthén, hogy az oraculum philippizál? Azt mondjátok: gonoszság történhetett a' nélkül, hogy az által a' jósló tehetőség szenvedjen. De hol van tehát egyetlen egy oraculum, mellyet a' somnambulismushoz hasonló állapotból kénytelenek volnánk magyarázni? Visszaküldötök-e bennünket a' mesés korba, midőn az Oedipus apja 's mások betelyesedendő szózatokat nyertenek? Mert az ujabb időkben az

illyenek helyett inkább olly példákat fogunk találni: mint az Agesipolisé, ki ugyan azon tárgyról egymás után két különböző oraculumokat kért meg, 's két különböző utasítást vön. Jusson eszünkbe, hogy az oraculum papjai Delphiben és mindenütt, nem elégedvén meg a' Pythia leendő ihléseivel, elébb az áldozati beleket szorgalmatosan tekintgették; hogy vers-szerzőket tartottak magok körül... 's több e'félék, mellyekből nyilván van, mikép a' jövendölő szüz mindég kitanúlt leczkével ment a' triposhoz, 's a' barlangfeletti jelenés nem vala egyéb a' játék utolsó felvonásánál. Ha egy tekintetet vetünk azon egyes oraculumokra, mellyeket a' historia számunkra megtartott, nem lehet másképen ítélni felőlek, mint Ciceró ítélte a' Sibylla verseiről: hogy azok inkább mesterséget és tudományt mint a' jóslással együtt járó megindulást, inkább figyelmet mint dühödést árultanak el. Könnyű azt kitalálni, hogy az illy alkotványokat hajdan a' babonás együgyűség tette szentekké, későbbben pedig a' politika tartotta fenn becseket. A' Lykurgusoknak, Themistokleseknak 's Philepeknek épen úgy szükség volt az oraculumokra: mint a' Római politikának a' Capitóliumi csirkékre. Kinek jött azért valaha fejébe az a' gondolat, hogy az Auguri Collegiumban természeti erőkön fundált titkokat sejdítgessen? A' politikának nem volt szüksége egymással ellenkező istenségekre. Innen van, hogy a' Xerxes' nagy hírű expeditiója olta az oraculumok hiteleket elvesztették, bár a' papság még virágzatban élt. Plutarch az oraculumok' fogyatkozásáról írt könyvben annak bizonyosságára, hogy azok valaha nagy hitelben voltak, nem hoz fel a' Xerxesi kornál újabb példákat; 's azon kor olta nagy hírben lévő oraculumot a' Delphiben lakó papokén kívül nem lelünk. Míg eléggé együ-

gyűek voltak az emberek Homer verse szerint „a' cser' lombjairól Zevsznek hallgatni tanácsát”, addig nem vették észre, hogy a' cserfát mozgató szél miatt egymáshoz verődő ércznek zengése nem lehet istentől jövő hang. De a' világosodó időkben nem csak Aristoteles tudta annak hijában valóságát, kiről Suidas azt mondja, hogy az egész alkotványt nevelésnek tartotta; hanem tudta maga a' köznép is: mint mutatja a' Dodonai érczről való példabeszéd, a e s d o d o n a e u m, melly a' csekélységekben felakadó emberre alkalmaztatott.

Szóllanunk kell más szokásokat követett oraculumokról is. Ha valaki Oropusba ment, Amphiarausnak templomában kérdeni tanácsot, Plutarch és Philostrat szerint legelőször is böjtre szorítottatott. Egy nap hús, három nap bor nélkül élvén, midőn végre barmait megáldozta, a' templomnak legtitkosb rejtekébe vezettetett, hol az áldozatnak leterített bőrére fekügyék, 's alvásában, melly ötet ilyenkor meglependő vala, álmom gyanánt tűnjön elébe a' Jövendő. Kinderling az illy jövendölő álmokat a' magnesi somnambulismushoz hasonlította. De, úgy vélem, nehéz volna megmutatni, ha az ilyen esetekben történt-e egyéb a' phantasia felhevítésénél? Jól tudta a' papság, hogy a' felhevült képzeletnek nincs semmi lehetetlen, azért mindent elkövetett a' mi által a' hiszelékeny embernek fejét egészen elbódíthassa. Azt beszéli Pausaniás, hogy Trophonius' barlangja előtt a' Tanácskérdőnek napokig kellett először a' jó Geniusnak szentelt Kápolnában böjti, mosódás 's áldozatok által tisztulni. A' megkérdezés éjjelén még egy áldozatot vala szükség Agamédesnek nyújtani, azután a' Lethe és Mnemosyne nevű forrásokból inni, míg végre, különös ruhákban öltözve a' setét barlangba hur-

czoltatott. Mit nem láthatott ilyenkor a' vak együgyűség, 's mit nem hallhatott? Csuda-e, ha az Oropusi rejtekben is a' czeremóniák, böjt, innepi csend, az éjnek borzasztó setétsége, a' templom, ... azt cselekedték, hogy a' félálomban és félébren képzeleti hánykódásokban fekvő ember rendkívül való dolgokat lásson és halljon? multa modis simulacra videt volitantia miris, et varias audit voces, fruiturque deorum colloquio, atque imis Acheronta affatur avernis. Azt hiszem, nem vagyunk kénytelenek gyanításokkal kínozni magunkat, ha ezeken kívül nem volt-e valami papi titok, melly által valami különös affectiók okoztattak? Világos, hogy az ilyen jövendőt váró álmok a' somnambulismussal nem lehettek egyformák; mivel a' Somnambul mindent a' mi vele ezen állapotban történik, felébredésekor elfelejt: az oraculum kérdezője pedig épen azért feküdt le, hogy leendő álmát jól emlékezetébe vehesse. Egyébaránt nagyon természetes, ha az ilyen templomi álmok a' rendes álmoktól sokszor különböztenek. A' rendes álomból felébredő ember jól tudja, hogy a' mit alvásában látott nem vala egyéb képzeletének játékanál: de a' templomi alvóval megtörténhetett, hogy magát valóságos istenségeket látni 's valóságos szózatokat hallani gondolta. Ki az, a' ki az ilyeneket a' hit és hevülő phantasia öszveszövésekből meg ne tudná magának fejteni? Illy csalatások történnek gyakran minden készültek nélkül is. Mert, hogy egyedül a' Régiség tartományaiban maradjunk: hányan nem voltak a' Rómaiak 's más akkori népek közt, kik Daemonokkal feküdni hitték magokat? Az illy Daemonok Incubus vagy a' nemi különbség szerint Succubus nevet viseltek; 's a' vélekedés, hogy a' Sylvanusok és Faunusok 's

a', Gallusoktól úgy nevezett, Dusiusok az Incubus szerepjét valósággal játszani szokták, olly közönséges 's olly gyakori tapasztalás után erősített vala: hogy Augustinus szemtelenségnek tartotta volna kételkedni. Fogunk-e tehát ezután is mágnesi állapotokról gondolkozni, ha a' Templomban-aluvó álmokat látott, 's azokat valóságnak tartotta? Virgil is olly álmra küldi egyik Herosát Albunéának berkébe. De verseiben az alváson kívül még az a' környülmény is előjön, mellynél fogva a' berkekben zúgó forrás gonosz gőzöket bocsátott ki magából: *lucosque sub alta consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro fonte sonat, saevamque exhalat opaca mephitim.* Nem fogtok-e ezen kegyetlen párolgásról is a' Kastali üregre 's a' Van Helmont tapasztalására vissza emlékezni? De ha igaz az, a' mit Cluverius mond, 's azon ket név *Albunea* és *Albula* ugyan azon egy folyót jelentik: úgy nyilván van, mikép a' Virgili kitétel nem jelent egyebet, hanem hogy a' szent forrás kénköves részecskékkal bővelkedett, Martialisnak ama verse szerént: *canaque sulfureis Albula fumata aquis.*

Nincs könnyebb, mint gyanításokat hypothesisekké, hypothesiseket principiumokká formálni: de az ilyeneket illette *Bacon cerebella hominum* és *potentes nugae* nevezettel. Ha tudjuk azt, hogy mágnesi állapotot bizonyos itallal is lehet szerezni; ha tudjuk ismét, hogy a' vízzel történt jövendölésnek, Hydromantianak, nemei közt is fordulnak elő esetek, mellyekben a' jövendölő bizonyos időben és bizonyos czeremóniák közt bizonyos vízből ivott: nem lehet-e legottan a' magnetismus történeteit újabb töredékekkel gazdagítanunk? Jamblichus Colophonban egy földalatti forrásról emlé-

emlékezik, mellyből a' pap meghatározott éjjeleken szokásban lévő czeremoniák közt ivott, 's láthatatlanná lévén, oraculumot zengett. Ugyan ő a' Branchidesi jóslóról azt mondja, hogy az vagy tengelyen ülven, vagy valamely istenajándékozta pálczát tartván kezében, vagy vízbe mártván lábait, vagy épen a' vizet szörbölvén, szokott ihléssel eltelni. De nem bizonyos-e, hogy a' Régiség istenségeknak lenni hitte a' folyókat? A' vizet szörbölni tehát annyit tett, mint az istenséget saját keblébe venni, hogy így a' lelkesedésnek 's dühödésnek látszó oka legyen. Ehhez hasonló oka lehetett a' vízbe mártásnak is; valamint azon feredésnek, mellyet Justinus Martyr a' Cumai Sibylláról mond, hogy minden jövendülés előtt a' hagyomány szerint véghez szokott vinni. De ha az ilyeneket tekintelbe lehetne vennünk, úgy a' Magnetismus' régi történeteiről quartantokat fog-nánk írhatni, mellyekből kétségkívül ki nem maradna az, a' mit, jut eszembe, valaha Beyernél a' Seldenus Syrus' isteneihez írt toldalékban olvastam. Mert ő a' Gnostákról beszélvén, azt említi, hogy közülök némelleyek bizonyos madarat öltek meg, 's annak csontjait rágván, a' földre rohantak, 's oraculum hangzott belőlök. Ha az ember ujaiban, plántában és gözben lehet valamely meghatározott erőt kifejtő egyforma tehetség, miért nem a' madár-csontokban is?

Hagyjuk ezeket, 's emlékezzünk azon közönséges igazságra, mellynél fogva az emberi nép nagy massájának, régen mint most, legelső gyarlóságai közé tartozott a' jövendő tudása után sóvárgás. Hány embert nem láhattok mindenütt és mindég, kit remény és kívánság annyira hatalom alatt tartanak, hogy inkább akar tudva megcsalattatni, mint a' sors változhatatlan kimenetelét békében elvárni. Csuda-e, ha az Oraculumok,

Daemionok és Mesmerismus nélkül is, csupán csalásnak és csalatásnak principiumin fennállhattak, mikor minden mesterséges intézetek nélkül is annyi sok Pythonok és Pythonissák nyertek hitelt? Elhiszem én azt, hogy voltak az ilyenek közt hypochondriás és hysterikás személyek, kiknél a' jövendőnek sejdítése ugy állott elő, mint a' betegség természetes resultatuma; de ha eszünkbe jut, mikép a' Pythonok legtöbbszer engastrimythusoknak, hasból beszéllőknek nevezettek: világos leszen, hogy mesterségeknek legnagyobb titka nem egyéb volt azon különös tehetségénél, mellyel a' mi napjainkban Alexander, 's több évek előtt Bárá Mengén 's mások gyönyörűséggel elegy bámúlást okoztanak. Az együgyűség ezeknek belső részeikben Daemiont vélt laknia; 's Eurikles, legelső ki Athenában illy dologért elhíresedett, ugy szintén követője is, a' csudáltatás és nyerekedés miatt nem siettek ezen halvéleményt felvilágosítani.

Régen mint ma voltak világos elmék és erős lelkek, de ma mint régen vagynak a' babonának kisebb vagy nagyobb mértékével kikészült fejek: a' jövőkurkászásnak azon sok apróbb nemei közül, mellyeket a' régi gyarlók üztenek, keveset nevezhetnél, hogy több vagy kevesebb változással ma is fenn nem állana. Nem czélom a' nép sepredékének mesterségeit említenem; elhallgatom a' legujabb kornak ismeretes prophetáját is: de ha a' nem régen múlt századokra visszanezünk, 's a' Junianus Majusokat, a' Theophrastus Paracelsusokat, 's az astrológiának hitelét gondolóra vesszük: kellene-e csudálkoznunk, ha a' régiségnek oraculumai a' világosodott időkben is, 's a' politika befolyása nélkül is, virágoztak volna? És ne mondjátok, hogy Philosophok is voltak, kik azokban hittének. Mert homán tudjátok azt, ha a' philo-

sophia megmenthet-e minden lehetséges gyarlóságoktól? Nem jutnak-e eszetekbe Hermolaus Barbarus és Georgius Placentinus, kik a' Lecanomanantiának, tálvízből-jövendölésnek, parányi mesterségéhez folyamodtak, kívánván az Aristotelesi Enteléchiának értelméhez férkezni? 'S nincsenek-e százak mind a' régi mind a' mai Bölcsésgkedvelők között, kik tudománnyal és világosodással ezeken alól állanak?

Mondjuk tehát, hogy minekutánna az oraculum alkotványokból semmi olly következés nem tűnt fel, a' mit az emberi könnyenhivésből 's a' papságnak és politikának egyetértő játékaiból ki nem magyarázhatnánk: nem szükség valamint Daemonokhoz, úgy titkosan munkálódó természeti erőkhez is folyamodnunk; annyival inkább, mivel a' historia semmit sem tartott meg, a' minél fogva azt valami hihetőséggel tehetnök.

A' régi historia külföldben is el van gyanításon épült foldozgatásokkal terhelve: egy ollyan kép, mellyről az idő hosszúsága miatt az eredeti színek nagy részben elkoptanak. Mi nem tűrhattük el a' homályt, és saját ecsetünkkel világosítottuk fel azt. 'S így történe meg, hogy igen sokszor a' régi halavány helyébe pirosat, 's a' régi feje helyett feketét mázoltunk.

Cselkövi.

2.

J* Neográd Vármegye nevezetes Hársas Hegyéről, 's annak hajdani eszméletlen, és arany-míves lakosiról.

Minnyáján, kik a' Régiségeknél, 's kiváltképen pedig a' hajdani drágább Miveknek gyűjtésében foglalatostkodunk, vagy mielőttünk is már szorgalmatoskodtak, *) nem győztük eléggépen

*) Tollius Jakab (Epistolae Itinerariae Cura H. Ch. Heninii Amst. 1700 negyed réthben 196. lapon) ötödik 1687. esztendőben írott levelében így beszél: „Ipsis idibus Junii discessi Neosolio eodemque die Altsolium veni, cuius tamen mihi memoria ob visum illic aptatumque digito Annulum ex Auro Ayro (Obryzo, puro) tripliciter orbe contortum, tum et Particulam istius Aurii dono datam longe semper erit gratissima. Vidi ipse in proximo colle Agrum in quo tritici semet radicibus hoc aurum involverat”, — a' közönséges vételekedést melly könnyen hitte el a' Természet Tudós vizsgálója méltán csudálnunk lehet. „Nobilis Domini Servus Agricola, dum forte terram arando vertit, dum fulgorem ejeetae radicis miratur, tollit ignotum Thesaurum, defertque ad Dominum non observato exacte loco ubi fuerat erutum, nec vola de hinc, nec vestigium illius fodiendo agnitum — — distributum divisumque fuit per filios, et agnatos quod repertum fuerat, nec ullo pretio a Nobili vidua”, kár hogy a' Nemzettségét nem nevezi: „annulum hunc impetrare potui, causante filiorum absentiam quibus illum servabat: atqui aberat forte domo alterius partis possessor, a quo parare pecunia licuisset. — Uxor tamen ejus ut pro dato filiulae remedio gratum animum testaretur forfice de suo annulo particulam abscissam dono mihi dedit”. Ezen hármassal gyűjtő leírása szerint éppen hasonló volt azon lúd-toll vastagságú arany vesszőből készült tekertsekhez, millyeket most is gyakran találnak, és az én gyűjteményemben is két esztendő előtt egy ilyen készített, mellynek hatszoros tekertse vagyon, és Pest Vármegyében a' Bócsai homok között találtatott.

Említett Henricus Tollius Jakab munkájának 121—125 lapjain az Értzeknek növéseiről egész értekezést adván elő hibás véleménye szerint a' Hazánkban talált aranyfonalakat mind növénynek itélvén, ollyaknak több helyeken, és külömb időkből lett találasokat imígy elő számlállyá:

csudálni annyi mennyiségét az Arany-fonalaknak, mellyek résszerint a' szőlők, résszerint

„Aurum obryzum instar fili contortum — ex terra prognatum — longitudine ulnae, pondere drachmarum sex in fluvio Tartza prope pagum Tarcza inventum asservat Augustissimum Caesaris Gazophylacium. Teste Phil. Jac. Sachsio a Löwenheim in „Ephem: Nat, Curios. Dec. L. A. 1. Obs. 131.” — méltán gondolhattuk, hogy ezen Arany-fonál, vagy vesző, része lehetett azon nagy kincsnek, melly 1770—77. esztendőök között csak ugyan Tarcza vizétől Osztropatakán kimosatott, Péchi Familia által a' Felsőges Királyi Kamarának beadatott és némelly része most is a' Bécsi Régiségek Tárházában fentartatik; de legnevezetesebb részei, úgymint a' nagy mesterséggel, és művel készült Réz-koporsó, a' régiségnek sok jeles emlékeivel elemésztettek.

„Mart. Henr. de Frankenstein Poliater Eperjesiensis — — ait in Tokaiensi Tractu praecipue ubi generosissima nascuntur vina, videri non raro Aurum ex terra simul instar funiculi, modo rotundi, modo angularis cum Trunco enasci adeo arcte, ut videatur simul progerminasse, imo instar convolvuli bonam Trunci partem amplecti, cujusse saepius testem oculatum fuisse affirmat”. Mind Frankenstein mind pedig Henninius az Érczek növéset mint új találmányt vitatni kívánván a' nép közönséges véleményét forrón elfogadák, holott azon említett Tartzali hegy, hol a' legjobb Tokai borok teremnek szinte úgy mint a' Neográdi Harsas hegy. ottan találtató egyéb cserép, réz, és arany régiségek miatt bizonyára lakhelye volt egy hajdani esméretlen Nemzetségnek, hol a' Magyarok is Ásiából lett békövelekkor sok ideig tanyáztanak, és kétségkívül ök is, mint a' gazdag Ural hegyek néhai lakossai, Tatároknál most is szokásban lévő mód szerint arany tekertseket ló-szerszámaikra fűzének, vagy asszonyi népeik ékesítésére arany fonalakkal éltének.

„Narrat idem Rustico cuidam dum atrato terram vertit, simul aliquot ulnas aurei fili extractas ex terra fuisse: quibus dum ligna in Urbem Eperjesiensem veheret, jugum bobus hoc funiculo adnectere voluisse, dum autem prope Auri fabri aedes ligna venditaret, et hic aurum cognosceret, parvo pretio a Rustico redemptum”. Ebből nyilvánosságos, hogy Eperjeshez közel mind arany ércz termett, mind pedig közel oda hajdani Nemzettek laktanak, kik arany-mivesek valának, mert az Arany-fonalak valóban tűz által olvasztott Érczből Chemia próbálások szerint készitettek.

pedig a' szántó-földek szántásakor, kukoricza, vagy földi-alma munkálásakor találtatván, réssze-

„Idem vir nobilissimus annotat, Procopium Bonanum Caesar. Camerae in Podinis Regiis Hungariae (Schemnitzii) Archiatrum plura exempla Auri vegetabilis allaturum in libro de Admirandis Hungariae. — De Bonano notes Anno 1661. Rumorem fuisse, quod doctissimus ille ejus liber, ornatus pluribus quam ductis Tabulis aeneis sumptibus Archi-Episcopi, Palatini (Eszterházy) Judicis Curiae (Nádasdy) faustam Lucinam expectaret, sed mors Bonnani spem decollasse videtur. — Obiit in Austria, quare publice hisce ejus haeredes rogantur, ne doctissima illa Collectanea, tamen, blattisque donent, sed cum orbe erudito communicent”. — — — Ezt kívánnák a' külső Tudósok!! — Bizonyára — nem a' Selmetzi Magyar Bányász Academianak Tagjai — kiktől én az újabb feltalált Erczei Nemeiről 1825. esztendőben híjában kértem felvilágosítást, minthogy Tiszti foglalatosságok egyedül az Arany, Ezüst, Réz érczek gazdaságos művelésére ügyelne, ellenben arról, hogy Selmetzi, Körmötzi, és Besztercei Valdburgerek számára ott helyben számtalan medailok a' XVI. XVII, és XVIII. századokban verettettek egyedül általam figyelemessé tétetvén, tudósítottak.

„Johannes Patersohn Hain Poliater aequè Eperjesiensis In Ephem. Nat. Cur. Dec. I. A. 2. obs. 113. ista narrat. Rusticus Auri fabro nostro vendidit Circulos quinque aureos exacte formatos in rivuli sabulo prope Bartpham inventos, filum erat satis Crassum pendens Aureos triginta, quod aurum ipse manibus meis praesente Illrma Domina Comite Forgatsiana tetigi”.

1772. Esztendőben Szepes Vármegyének Teplicz nevű városában talált arany fonalakról ezeket adja elő a' németül írtt Ungrisches Magazin II. Köt. 1. Dar. 42 lap. Ihm Jahr 1772. haben zwey hiesige Bauern auf einem Acker, verschiedentlich gewundenen, dicken, und auch etwas feiner gezogenen (ekképpen tehát a' tudósító maga elisméri, hogy nem növényen hanem arany-műves által kihúzott, és hosszabbított arany fonál vala) Golddrath gefunden. Ehe die Sache ruckbar geworden ist, würde ein zimlicher Theil von diesem Schatze verschlept bis endlich ohngefähr fünf Pfunde an die allerhöchste Stelle gebracht worden sind, wofür beyde Bauern, die das Gold auf der oberfläche des Ackers liegend gefunden hatten, von der huldreichsten Kayserin Königin Maria Theresia, nicht allein reichlich beschenckt worden sind, sondern auch auf Lebenslang ein jährliches Gehalt, jeder von 12 Dukaten erhalten haben.

1774. Esztendőben ugyan azon Vármegyének Poprád mező várossa határában a' mint az említett magazin 43 lapján előadja hasonló arany-fonalat találtak:

rint az arany-mívesek, de többnyire mások szorgalmán nyerekedő Zsidóknak kezébe a' földművelőktől behordattak.

Hazánkban nem egy hely azoknak tanyájok, — Debreczeni Vásárokon legtöbbet lehet szerezni. — Nyitra Vármegyében találtatott vastagabb fonál a' Nemzeti Museumban fen tartatik. — Gróf Battyányiné született Majtényi közel egy fontra valót a' Bakonyi szén-égetőktől megváltott. — Pesti vásárkor gyakran 10, 30, sőt 50 arany nehézségű kúszált fonalakat az ezüst, és arany' beváltó kereskedőknél láttam. De a' mi fájdalom ezek a' fonalak a' maga eredeti voltokban a' Tudósabbaknak kezekbe soha sem juthattak, mert már résszerint kapállás által elkúszáltatnak, résszerint a' találóktól széjjel húzatván ismét öszve gyúratnak, de leginkább a' Zsidóktól finomságok próbálása végett öszve töretnek. —

Ezen arany-fonalak azonban a' legvékonyabb-ságtól szinte egy közepszerű iúd-toll vastagságig találatnak, és mivel gyűrő folyásra tekerve vannak, mennél vékonyabb a' fonál, annál hosszabbak; mennél vastagabb, annál rövidebbek a' tekertsek, a' mint ezt a' hozzám jutott példányok bizonyították. Mindazonáltal még is a' tekertsek neheze koránt sem egyenlő, szinte úgy mint a' vékonyabb fonalokból készítették is egymástól különböz.

Hogy azon öszve kúszáltan inkább előnkbe mutatott, hogysem a'képpen talált arany-fonalakat Tekertsnek nevezhetem arra csak hosz-

„In diesem Walde fand ein Knabe bey aushauen alter Stöcke, und Wurtzeln im jahre 1774. einen Klumpen Goldrath welcher 14. loth am gewichte hatte": de itt valóban méltó említenem, hogy a' fonál kúszálása, mindenkor vagy kapállás által, vagy pedig az arany-nak, próbálás miatt, lett széjjel húzása által, történik.

szabb idő és tapasztalás nem is mást valakit, mint egyedül engemet tanított, ki különös vigyázattal lévén arra, légyen-e? a' fonalaknak természeti végezetjök vagy pedig a' kúszálás által szaggattattak-e el egymástól, észrevettem: hogy némelly végezetek csak ugyan erőszakos töréssel vagy szaggatással történtek; — de némellyek tsikos bevágással, és így ékesítéssel végződnek: valamint azt is, hogy ezen fonalak dupla fogással tekertsbe hosszas gyűrő, és fürt formára minekelötte elkúszáltattak, alkotva valának szinte akképpen, a' mint ezt a' formát a' vastag, és lud-toll vastagságú arany-fonálból talált tekertsek elö adják, tsak hogy a' vékonyabb fonálból készült tekertsek sokkal hosszabbak valának amazoknál. — És valóban ilyen tapasztaláson építvén képzetemet azon kúszált fonalakat, a' mennyire egy egészet tenni láttattak, olyan tekertsekre (mint valaha voltak) vissza helyheztetvén szépen lehetett észre vennem, hogy azok vagy asszonyi haj-fürtöknek vagy a' mellyek vastagabbak valának ló-szerszám ékeségeinek, soha sem pediglen az újjak gyűrőjének szolgáltak.

Ekképpen ime hát bizonyos, hogy Hazánkban olly bővséggel, és még annyi századok múltán is folyvást található tiszta arany-fonál, és vessző koránt sem természeti, és növény (vegetabile) arany légyen a' mint némellyek gondolták, sőt a' tudós folyóírásokban még a' XVIII. század elein is hirdették; nem is mint az Aranka-fű a' len között felnő, ezen fonalak a' földből felnőnének, hanem valóban a' kapállás, vagy szántás által egymástól szaggattatván, és így eredeti voltokat, s formájokat elvesztvén valóban mesterség által készült formájokból kúszált fonalakra elváltoznának; —

A' Magyar Telkeken ekképpen található aranyfonalaknak általam szerencsés megeszmérése felbuzdítá bennem azon helynek is, hol azokat bizonyossan találhatóknak értettem, közelébbi vizsgálását; t. i. Neográd Vmegyében Kis Terenyei Határban fekvő Hársas Hegynek körül szemlélését, annál is inkább, mivel T. Kubinyi Ferencz Barátom szíves jó voltából mind arany, mind réz, mind pediglen cserép kiasott régiségeket nem csak látnom, de nagy részét azoknak meg is nyernem szerencsém vala.

Hársas Hegynek nevezik azt a' lakosok, ám-bátor a' körülötte fekvő magassabb hegyekre nézve, a' mellyeknek ez szakadéka, inkább partnak vagy dombnak lehetne mondani. A' Hegy agyaggal kevert követsből áll, és a' délkeleti oldala rakva petrificált, és külömbféle tengeri csigákkal. Meredek mindenfelől de kivált napkeleti, és északi oldaláról annyira, hogy a' természet olly meredék partot földből nehezen formálhatott, de ha formált volna is, világ kezdetétől annak a' sok záporok, és esők miatt menetelessé válnia szükségképpen kellett volna, mellyre nézve én azt annál inkább emberi mívvel faragottnak lenni vélem, mivel teteje sűrű Hársfákkal (mellyek Neográdi nagy erdőkben vadon sehol sem nőnek) beültetve volt, és a' mint az öregek beszéllék még ez előtt ötven esztendővel is, minekelötte felső térsége felkapáltatott, hársfa tökéék és csemeték látszattak. A' hegy tetejének területe valami 6—8 holdat teszen, a' keleti része fellyebb emelkedik, mint a' nyugoti valamennyire, déli oldala kopár, és sivatag; az éjszaki fekete föld, szinte úgy a' területének is egyik része. Ebben midőn kukuriczát vagy földi-almát kapálnak, koránt sem mélyen, hanem valami egy két lábnyi mélységre cserép edényekre az az Hamu-vedrekre, vagyis többnyi-

re azoknak különb és különbszínű 's formájú cserepeire, arany és réz (nem pedig ezüst, vagy vas régiségekre) akadnak a' lakosok. Kétségkívül azért, mert a' sok esső a' hegynék felsőbb színét annyi századok alatt már alkalmasint lehordotta, kivált azolta, hogy Erdőtől megfosztatott.

A' völgy közepettén meredeken köröskörül fenálló hegy - a' Hársfák -- a' Hammvedrek -- mind ezekben, mind körülöttök találtatott fehér mészre égetett ember - tsontok — az égetett földnek darabjai — a' rézből készült, és valóba öntött, nem pedig kalapácsolt szerszámok — Eszközök — az arany ékességek — mind arra mutatnak, hogy ezen Hegy menedék helyül készített lakása volt egy olyan Nemzetnek, vagy is inkább tsak nemzetségnek, és hadnak (mert a' régiek sok időkig Patriarchaliter együtt élván öszve tartottak), a' kiről ugyan sem Herodot, sem más Görög, és Deák történet Irók annál inkább a' későbbiek nem emlékeznek, de azért még is felette és szörnyű ré gi, mert sem vasat, sem üveget nem esmért -- még is földmivelő, mert számtalan réz-sarlók és réz-orsók, -- még is V i t é z mert különbféle lószerszám ékességei és réz-lánsák, — még is a r a n y - m í v e s és gazdag, mert régolta, és mai napiglan számos arany boglárók, tsatok, fürtök, fonalak, czifrázatok, és ékesítések azon a' helyen találtatnak. —

Cserépből találattak nem csak szörnyű nagyságu Hamuvedrek olyanok is, mellyekben két akónál több férhetett, és a' mellyek fekete földből többnyire, és egy újni vastagra égettetek; a' kissébbek vagy veres, vagy fehéres földből készültek, és ezen fehéressek azok, mellyeken különbféle czifrázatok látszanak. De valamint a' szörnyű nagyságú vedrek, úgy a' legpitzinyebbek is némellykor előadják magokat; ez, mellyet Kubinyi Ferentz Barátom adakozásából nyertem, egy

gyűszűnél nem épen nagyobb, holott ebben is tökéletes a' hamveder formája. — Sem épületnek, sem építésre szolgáló téglának, vagy tserép'sindelynek, a'vagy Római terebélyes téglának, vagy tserép tsatornáknak itt nyomát találni nem lehetett, ugyan azért semmiképen arról gondolkodni, hogy ez akár Rómaiaknak, akár virágzások után már élő nemzetségnek lakhelye lehetett; de csak ugyan szörnyen megütközött elmém, midőn véletlen veresre kiégetett, nagyobb, és kisebb agyag darabokra akadtam, — midőn egy másfél arasznyi hosszú és három hüvelyk vastag kiégetett veres agyag téglá kezembe adatott, mellyen egy szélesebben benyomott a' két végén bézárt, de a' közép oldalából három vékonyabban kifolyó csatornát, magát a' téglát pedig pengőssen kiégetve tapasztaltam: mert ilyen formája azonnal emlékezetben juttatta azon módot, miként Erdélyben a' Czigányok mindennemű érczetet olvasztanak és miképen Pallás az arany olvasztásának módját, az Urali hegyek lakossai által elő adja. — Így jutottam én azon gondolatra, mellyben értelmesebb Tudósításokig meg is maradok, hogy a' Hegyek lakosi valósággal réz, és arany mívések valának, és a' szerfeletti értékű arany, azért ezen a' helyen találtatik.

Réz ből olly nevezetes szerek fedeztetek fel, hogy azokat a' Tudós világnak ide mellékelt I. és II. Táblán rajzolatban elő adni, és mellyeknek használása előttem esméretlen, olyaknak meghatározását kikérni bátorkodom.

Az I-ső szám képzeli a' réz-csákányt, melly bizonyára tsinos fában helyeztetve fényessége által díszet; nehézsége és élessége által pedig erőt a' vele magát védelmezőnek szerzett.

2. Valóságos, noha szokás szerint rövidebb réz-lándzsa; — különös benne, hogy más

réz-lándzsákba a' fa-nyél eresztetik tokjába, ez a' Lándzsa ellenben a' fanyélbe eresztetik, és három vastag szeggel által veretik, — nagyok valóban a' szegek lukai, de miért? nem de nem azért, hogy még a' vasnak használlása divatban nem lévén vagy fa, vagy réz szeggel éltenek; azonban mivel a' réz-szeg bizonyosan benn maradt volna, hihető hogy ebben fa-szeg verettetett. — De mind ezen réz-szerszámok azt is bizonyítták, hogy nem verve, és kalapácsolva, hanem szembe-tűnképen öntve készíttetek, a' mit leginkább ezen lándzsa és tsákány bizonyít, — mert valóban kalapátsolt szerek mind addig nem készíttetek, míg a' vas használása közönséges nem lett; és abból kalapátsok nem készültek.

3-or R é z - c s i g a, melly szegletes réz-veszszöböl tízszer kerekedik a' közép, és forgó köldök körül, mellynek átmérője öt és fél hüvelyknyi.

4-szer R é z - g o m b h á z a k külömbfélék találtattak, az egyik darab Tallér nagyságú, a r a n y h á r t y á v a l béborítva; több kisebb márvásnak nagyságában; minnyáján kétfelül meglukasztva, hogy löszerszámra felvarni lehessen; ezek felülről domborúak, belől öblösök valának és közel 200 darabok találtattak.

5-ször K a l a p o s v a s t a g t ű k vagyis inkább fonásra szükséges orsóok nagyobbak és hosszabbak, kisebbek, és rövidebbek; hogy ezen rézből öntött szerszámok erre használtattak, bizonyítja helőlről lévő fülek, mellyhez a' fonál vége köttetett.

6-szor R ö v i d s a r l ó k rézből öntve, mellyek görbeségekkel együtt alig hat hüvelyknyi hosszúságra terjednek, ezek is szemlátomást rézből öntettek.

7-szer R é z P e r e c z e k, mellyek nyitva lévén vagy öszve szorítathattak, vagy pedig inkább

kiterjesztethettek; ezen karikák vagy négyszegletű veszőből, vagy pedig gömbölyű és öblös hajtásokból, némellyek megczifázva, sőt a' végén kigyó fej formára alkotva vannak: minnyájoknak a' simítása most is tükör fényességet ad, azért maga idejében felette való villámokat, kivált a' napfénynél adhattak. — Ezen pereczek két hüvelyknyi nyilásnál nem nagyobbak, 's azért csak inkább gyermekek, hogy sem idősebbek kezére gondolatom szerint illettek:

A' 8-dik szám alatt lerajzoltt és rézből öntett nagyobb, és kisebb Töcsérkéék mire szolgáltak, meg nem foghatom — hogy az olvasztott aranyak kitöltésére, azt azért is, mivel némellyeknek szára lukas, nem képzelhetem: minthogy azonban sem az öltözet, lószerszám, fegyverek csinosítására, sem pedig egyéb gazdaság miveire nem szolgálhattak, valamely mesterség üzésre szolgálniak kellett, még pedig felette üzött foglaltosságnak, minthogy külömbféle nagyságnak, és nagy számban találtattak ezek is láthatóképpen formában öntetve készültek.

Az ARANYBÓL találtatott szereket a' mint láttam vagy megszerezhettem, lerajzoltatván a' II. Táblán elő adom:

1-ső és 2-dik Szám alatt vannak az aranyfonalak, nem kuszáltan a' mint többnyire találoiktól előmutattatnak, hanem magok eredeti, és hajfürtöket ékesítő voltokban, a' mint Homér és több Görög Irók említik a' hajdani szépeknek tulajdon ékesítéseket, kik a' békfont hajaik közé arany fonál szálakat keverték, mind pedig hajfürtjeiket azokba tekerték, külömböző vastagságú arany fonalak találtattak ugyan a' Hársas Hegyen, de hozzám csak hat féle jutott; számtalanok a' Zsidók által megvétettek és elhordattak.

3. Szám alatt ugyan arany fonalból készített öltözet ékesség, hozzám 5 darabban jutott.

4. és 5. két különbféle vékony arany hártyaából készített B o g l á r o k , valamivel kisebbek, mint a' 4. szám alatt lerajzolt réz-gombházak, és ugyan ezek is felvarrás miatt, két helyett által vannak lukasztva.

6-or B a r á z d o l t arany H á r t y a darabok ; mellyeknek tulajdon formájok nem lévén alkalmasint részszereknek borítására honnan lepergettek és ak'éppen vagy öltözet, vagy ló-szerszám ékesítésére szolgáltak.

7. Tiszta aranyból készített vastag T s a t , alkalmasint vagy palást szíjjának, vagy sisaknak leszorítására szolgált.

Volt ugyan híre, hogy tiszta aranyból lámpásokat, medenczéket, és koszorúkat letek volna a' hegynek munkálói, kik többnyire zápor essők után vetéseikben történt károkat igazítván víz által kimosatott régiségekre akadnak, — nekem tudtomra a' leírottakon kívül semmi sem találtatott, sőt az arany lámpásnak vélt találmány nem egyéb, mint a' harmadik szám alatt lerajzolt nagy R é z t s i g a vala.

Melly ekképpen találtatott, és vizgáltatott emlék jelek már tagadhatatlan tanubizonyságai lévén annak, melly földmivelő, — vitéz, arany-míves, — és gazdag Nemzetség és Had, mert egész Nemzetet illy kisdud helyre nem szoríthatok, választá menedék helyének a' H á r s a s H e g y e t , méltán megkívánja gondoskodásunkat annak feltalálására, honnan juthattak ők e' tájon, hol semmi Ércz bányáknak nyoma sintsen, az arany értzhez, és annak olvasztásához. Elsőben ugyan Mátra hegyei ötlöttek szemembe, 's gondolám hogy azokat méltán az arany ércz székének tarthatom, de midőn ezen vidéknek homokos táját P é t e r v á s á r i g , és nevezetesen az Isten mezei völgyek veres homokjait szemre vettem,

részemről meggyőződtem, hogy legkönnyebben azon homokból kimosatott arany-port olvaszták a' Hárs hegy lakosai, és abból magoknak annyi arany ékességeket, mellyek szinte mai napig a' föld alatt fentartattak, szerezhettek, tudtomra lévén, hogy a' hajdani Nemzetek szinte mint a' Rómaiak is még, mindenkor éltekben kedves ékességeikben temették.

Mellyik Hajdani Nemzethez tartozott azonban ezen Had, melly lakhelyét a' Hárs hegyre helyeztette? sem vitatni, annál inkább meghatározni, valamint bizonyosan nem tudom, úgy bizonytalan vélekedéseimet vétkes hirtelenséggel elő adni nem kívánom, de mind azokat, kiknek a' hajdani történetekben több gyakorlások, és a' különbözőféle Nemzetek viszontagságaikban, míveikben, életek modjában, mélyebb béléltások vagyon, Hazafiúi buzgósággal kérem, hogy ezen nevezetes helynek bizonyos, és a' legtávolabb időkben még a' Rémai birodalom virágzásánál sokkal előbb éltt, szorgalmatos uivekben foglalatostkodó, dúsgazdag lakosiról, mint Hazánk Történeteinek valóban egy nevezetes tárgyáról, tudós értekezéseikkel olvasóinkat felvilágosítani ne terheltessenek.

3.

Pályám^o Emlékezete.

§. 1.

MDCCLIX—MDCCLXIV.

Én 1750. Octób. 27-d. Ér-Semlyénben születtem, Debreczen és Károly, Kálló és Várad között. Atyám Kazinczy József, (Dánielnek és Szirmay Theresiának, az András' és Királyfalvi Róth Juliána' leányának, sija), szüléjinek halála után, innen vitte el tizenhárom holnap előtt, maga akkor huszonhat esztendőös ifjú, tizen-nyolcz esztendőös anyámat.

Kiüresedvén e' férjhez-keles által a' ház, 's fészünk Alsó-Regmeczen, két órányira a' Zemplény' Újhelye felett, esztendőnként szaporodván, elszakasztám anyám' emlőjétől, és Semlyénbe küldetém-le, hol fülem, nyolczadik esztendőmig, magyar hangnál egyebet nem hallott.

§. 2.

MDCCLIX—MDCCLXIV.

Nagyatyám Bossányi Ferencz (fija Ferencznek és Péchy Sófának) ifjabb esztendejiben Fő-Notáriusa, azután Fő-Szolgabírája vala Biharnak, 's két Dietáinkon, 1751. és 1764. Követje, még pedig jó. Önkénytt monda-le szolgálatjáról; de lemondása csak a' neven változtata, nem a' dolgon. Hív barátjának, a' nagylelkű Baranyi Gábornak, Vice-Ispánsága alatt, ezzel egygyütt kormányon üle ő is; tanácsa nélkül semmi nevezetes nem történt; 's minthogy a' ki viseli a' nevet, nem mindég bánhat olly szabadon, mint a' ki
nem

nem viseli, Baranyi holminek kivitelét barátjára bizta. 'S Bossányi olly tekintetben állá Biharnak mind alsóbb mind felsőbb Rendeinél, hogy midőn a' Megye egykor a' maga Kormányzója által megakara lepettetni, és az, kiket fog candidálni a' Vice-Ispáni hivatalra, előre azért nem tudatá, hogy a' candidáltatást semmi tekintetben nem érdemlők mellett egyenesen az választassék, a' kit ő óhajtja; a' sokaság, megtanítva Baranyi által, hogy mély hallgatásban légyen, 's várja, Bossányi Uram kit fog kikiáltani, 's akkor, ha ez rosszat kiáltana is, azt toldítsa, — hallgatott, 's azt toldította, a' kit ez kikiáltott. — Mert akkor még a' sokaság tekintettel volt fejei eránt, minthogy az ilyenek soha nem csalák-meg bizodalmat, 's erkölcsaik által sem utáltakká nem tették magokat, sem nevetségessé. — Tagja volt azon Biztosságnak, melly elébb Báró Barkóczy Károly', tovább Gróf Sztáray János- Filep' előlülése alatt, eligazítá a' határvonást Máramaros és Erdély között, 's Elölülője egy másíknak a' Hajdú-Városok' dolgában, Debreczen körül. Erkölcsiai szeplőtlenek, gondolkozása magas, érzése hív és szent. Egyedül abban gyenge, hogy hamar fellobbanásaiban villámlott és mennydörgött, mint az e' részben is híres Baranyi; mind ketien a' 'or' szokása szerint, nem szív' vadságából. A' mit felőle egy bitang hír emleget, nem ő tette, hanem testvére János, egykor Kapitány a' magyar-születésű ifjából szedett (nem áltszökött) Prussziai Huszár- Ezrednél.

Náddal-fedett, vályogból-rakott, de mindenel bővölkedő házában patriarchai felsőséggel éle, bírāja, békéltetője, tanácslója az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, osztozkodóknak, kik idegen Vármegyéből is, többnapi-járó foldekről, hozzá folyamodtanak, bízván elhíresztelt egyenességé-

hez, tudományához. Bért, ajándékot soha nem vön; sőt ő tartá őket cselédjeikkel, lovaikkal, valamíg dolgok előtte folyt. A' kisebb vétkeket bottal büntetgeté idegen helyből hozzá-hozottakon is, rettenetes mennydörgések közt, de mindég igen szelíden. Vagyonával keveset gondola; ménese, gulyája, nyájai örömeül voltak, nem hasznára; pásztorai a' szerint számolának, a' mint magoknak tetszett; legtetemesbb hívtelenségeiknek villámlás és mennydörgés volt büntetésék, vagy a' szolgálatból kiesés. Szerűje rakva igen sok asztaggal, igen sok kazallal, pinczéje borral, vermei étellel, 's ezeket a' szükség' idején inkább nyitá-meg a' szűkölkedőnek hitelbe 's kamat nélkül, mint a' nyerekedőnek fizetésért. Hihetetlen dolgok, s nem csudálnám, ha Olvasóm az előadásban hajlandóbb volna gyermeki hűséget és hiuságot gyanítani, mint valót; de még vagynak, a' kik őtet ismerték, 's hírét a' korabeliektől hallották, 's én még hihetlenebb dolgot fogok említeni. Meghalván Nyitrában Báró Bossányi, 's ennek birtoka reá nézvén, felméne oda, hogy azt áltvegye; és minthogy e' jószágok messze feküdtek lakásától; alkuba ereszkedék, Nyitrai rokoni-val. Azok kevesebbet ígérének mint ő gondolá, hogy károk nélkül adhatnak. Ezen megbosszankodva fogatott, 's ment, 's nekik hagyta a' jószágot és soha többet feléje nem ment, sem jövedelmeit nem vette. — Özvegyen maradt anyámat egy rút-fösvénységű gazdag hitelezője szorította, 's a' nagyatyám ezen elakadásban egyetlen gyermekének ajándékozá kétezer forintnyi diurnumait, mellyek a' Máramaros Várm. Archivumában annyi eszt. oltá heverték. A' Helytartó-Tanács nem veleté valónak az előadást, de az valónak találtatott, 's a' pénz kifizettetett. Eggyik példája, hogy van vétkes jószág, van gondolatlan

nemes-lelkűség, és hogy a' nehéz-természet sokszor még kegyetlenebbül bünteti magát mint másokat.

Hitvese, Kóji Comáromy Juliána (leánya György Békés Vármegyei Vice-Ispánnak és Rhédey Juliánának) tiszteletes mint nő, mint anya, mint atyafi, mint szomszéd, mint házi-asszony. Leánya, nem szolgálója, férjének, de nem is úrtársa. Balja mellett üle szekeren, 's idegenekhez lépven, nem előtte méne, hanem megette. Olvasni tudott, nem írni; 's a' konyha volt világa, 's a' mindennel tömve-álló kamara. — Korunk e' szép példányt régen elvesztette; míg bajaink ismét elővételik és megtanítanak, hogy az, némmel szelidítésekkel, jobban volt akkor mint most.

Nincs elég erőm ellent-állanom azon kísértetnek, hogy elmondjam, ennek testvérét mint vette-el egy nagy tekintű Úr, kinek fija életben van, 's mind neve 's birtoka, mind tudományai 's szolgálata által ragyog. Ennek atyja patvarián volt a' nagyatyámnál, kivel szoros atyafiságban állott. Jelentést teve nála, hogy ő elakarná venni Agnes Hugom-asszonyt (nem Kissasszonyt), 's kéré a' nagy-atyámat, hogy szándékát ne sajnálja (nem méltóztassék) a' Nagy-asszonynak (nem Tekint. Asszonynak) béjelenteni. A' jegyváltás megleve, de Diéta hirdetteték, 's a' nagyatyám Követnek választatott. — „Öcsém Uram, Kend jobban teszi, ha velem jön, 's lakadalmát Diéta-utánra halasztja”. — A' vőlegény ment, 's Ágnes Húgom-asszony egy pár kordovány cipellőst (cipőköt) veve ajándékban mátkájától, midőn ez Pozsonyból visszajött. Ez lóháton jelent-meg az esketésre; másnap napának kocsiján 's lovain vitte haza a' menyasszonyt, bevitte kamarájába, 's imhol a' mim van, mondá.

A' menyecske lencsét főze vacsorára. — Úgy hozta az akkori szokás.

Bossányi Ferencznek ifjabb, sőt még férfi-éveiben is, igen szép keze-írása volt, 's sorai egyenest folytak mind oldalt, mind lefelé, mint-ha lineázva volt volna a' papiros: most reszkete jobbja, 's nagy fáradsággal, de még mindég egyenest és igen csínosan írt; 's ez miatt hol patvaristát tartta, még hivatalt nem viselvén is, hol írni-tudó inast. Hozzá-szokván bizonyos felsőséghez, mellyet neki önérzése adott, egyenes derekkal jára fel 's alá, 's egyik hüvelykét a' másika körül forgatván szobájában, elkezdé diktálását. Termete szálas, karsu; sas-orra; haja egykor szög, most az utolsó szálig fejér; szemei kék. (Ruhája búzavirág, vas, vagy setétdohány-szinü, mindég nyusztal, és mindég rojtosan: mentéje félczombig érő, 's nyakától fogva le a' gyomráig begombolt; mert lajbli az ő testén soha nem vala. Csizmája fekete kordovány (a' Baranyaié a' Gyűléseken piros), 's mindég arany sinorral, és soha nem sarkantyú nélkül, és épen térdig nyúló. Süvege alacsony kalpag; csak a' legmelegebb napokban tette fel a' háromszögű kalapot. E' festést Olvasóm elfogja nézni a' régibb kor' ismeretének tekintetéből). — Bár kit ültete papirosához, soha nem mulasztja jegyet nyomni elébe körmével, hogy az tudja, hol kell kezdeni a' megszóllítást, hol álljon az első sor, hol a' nap és esztendő, 's hol az aláírás.

Én; ki a' Diktálónak és Írónak egygyformán kínos munkát mindennap látám folyni, 's a' nagyatyám' módjait 's mennydörgéseit derekasan eltanulám, levelei érkeztén a' Dietárol, felültetem magamat az asztalra, 's úgy kínzám-el magamat és Írómat mint csudált példányom. Akkor ugyan ólom nélkül is írtam már, de azt lassú munkának

néztem, 's nem csak írni, hanem diktálni is akarték. Az anyámnak Grátzia-kellemű és igen ritka szépségű testvére, Bossányi Klári, elúná diktálását; tanácslá hogy gyakorolgassam magam', 's nem lesz szükségem segédre; 's soha tanács sikeresebb okkal támogatva nem volt. Tinta és plajbász leve minden mulatságom, 's rajzolgatám a' mit bőrös-székeink' hátára nyomtatva láttam, 's azt a' szép kétféjü-sast, mellyet az asztalos a' templom' mennyezetére mázola.

Ezen indulgatásim nem igen látszának összecsapni az atyám' óhajtásával, ki engem Generalisnak szánt. Még bírom egygy 1764. Decemb. 3-dikán írt levelemet, mellyben nevem alatt áll a' Generalisi titulus, de hihetőleg sírás között írva oda, mert a' tinta' színe a' leveléétől különbözik. Még bírom egygy olajban festett képemet, mellyen a' három-esztendő gyermek a' Károly Fő Herceg' sárga-gallérú feje kabátjában, setétkék lajblival 's topánkás nadrággal 's parókás fejjel jelengeti későbbi hősségét, 's az atyám e' csuda burkolásban szerete jártni is. De csakhamar látá, hogy az én meghívattatásom épen nem vonzogot a' dicsőség' mezeje felé, 's megcsalatozott reményeit László harmadik fíjára raká-által, ki, Oberstere a' Davidovics' magyar gyalog Ezredének, úgy hala-el (Bécsben 1807. Júl. 17-d.) hogy búcsúját a' Generalisi titulus' kérésével már benyújtotta.

§. 3.

MDCCLXVI—MDCCLXVII.

Az alatt míg az anyám' testvére 1766. Debreczenben betegen fekvék, és ott meg is holt, én a' Collégiumba jártam vala fel; 1767. pedig Regmeczre vitetém, hogy egygy Kézsmárkról hozott

Deák engem, Dienes öcsémet, a' nagy-anyám' testvérének, Szirmay Sándornak, András lóját, a' Német és Deák Grammaticában oktasson, 's így esztendő múlva elkészülve vitethessünk a' Szepesi Németek közzé.

Boldogtalanabb Tanítót mint ez a' tót ember az effélék' temérdek sokaságában is nehéz dolog volna találni, 's atyám kénytelen vala osztozni terheiben, a' mit ez neki felette rossz neven vevé.

Mind ketten türek bajaikat, 's a' kölcsönös türésnek mi vallánk kárát.

§. 4.

MDCCLXVII.

Atyám nagy beszéllő vala, 's szeretett sokáig ülni asztalnál ebédjeink 's vacsoráink után, 's mondogatá a' mit látott, hallott, olvasott; a' mi szüléjivel 's ezeknek barátjaikkal nevezetes történt; a' mi csintalanságokat az elmésségeiről még ma is sokat emlegetett András testvéröccse gyermek- és ifju-korában üze; 's míg Dienes és Szirmay Andris tényéiraikra hajolva elszunnyadának, a' Praeceptor pedig pípájához kívánkozik, én az illyeket gyönyörűséggel hallgatám.

Házi és hazai Anekdoták: a' Széchényi Pál Érsek' isméretes felsohajtása, 's útja egy erdőn, hol magát egy szerencsétlen bajai közzül hurokkal kapta-ki; Fridericus - Augustus, a' patkótörő 's kísértetfogó; és a' mit Thuanusból szede ki.

Még most is toll lévén mulatságom, mint Dienesnek a' lapta, tele írtam a' hallott Anekdotákkal egy két ívet, de vigyáztván, hogy Praeceptorom, az a' roskedvű ember, meg ne sejtse. Híjába rejtegettem azt mátráztim közt; rá-akadt, 's vitte atyámhoz, panaszt tévén, hogy az illyeknek miatt nem megyen a' dic, duc, fac, fer.

Az atyám meghagyta neki, tenné-vissza papirosaimat a' hol voltak 's ne engedje tudnom, hogy látta; de maga nagy örömmel szaladt az anyámhoz, hogy fija Generalis ugyan nem lesz többé, de igen Könyvívó.

Az anyám megsúgá nekem a' mi történt, 's az Auctorságnak eggyszerre vége lőn, mint a' Generalisságnak.

§. 5.

MDCCLXVII—MDCCLXVIII.

Praeceptorunk Kézsmárkon is mellettünk vala, 's ez ott ronta el osztán igazán bennünket, mert itt nem vala szem alatt. Nem tanúlt és nem tanított.

A' Lengyel Confoederatio elől kiszaladt Uraságokaak egy része ide vonta vala meg magát, férfiak és asszonyságok, czifra cselédekkel, 's szép és sok lovakkal; a' Császár' nevét viselő Huszárság itt tartá gyakorlásait; Kézsmárk alatt Nyéréig és Leibitzig gyönyörű rétek; a' Város-hoz közel emelkedő Tátra' csúcsai, nyárbán el-lepve hóval, télben olvasztott jéggel, 's új meg' új színben mindég, új meg' új világításban. A' nélkül hogy tudtam volna, hogy azt Poeta és Festő csudálgatják, egész órákig andalogtam a' varázs scénán, 's igen nagy templomjáró valék, mert ott képet leltem és muzsikát.

Házi-gazdám, Cornidesz Úr, látta hogy én szeretnék szeretni valamit, 's egy izetlen Román-nal ajándékoza-meg. Ezentúl minden örömem a' Tugendschule volt. — Elveszett idő ez is? Sőt inkább! belőle tanúlék-meg németül; belőle kapék kedvet az olvasásra; 's a' Ri azt kapott, mindent kapott. Sok helytt nem értettem, de mindég olvasván, annyira juték-el végre, hogy mindenütt értettem.

Most (1769. Sept. 11-d) Patakra viteténk.

Soha még eddig Patakon németül-tudó gyermek nem volt, mint németül-tudó Deák nem az utánunk nem sok idő múlva Pozsonyból oda lejött Doctor Decsy Sámuelig. Az ifjuság ezért, bennünket és Decsyt, tokosoknak csúfolgata. Maga Vay József is, kit én Grammatista tanulásának utolsó esztendejében ott értem, mint a' két szép testvér, Lónyay László és Menyhért, a' tokosok' nyelvét Patakon laktokban még nem tudták.

Vagy azért, hogy mi tudtuk a' mit senki nem más, vagy atyánknak példátlan gondjaiért, olly figyelemben látánk magunkat, mellyért nem lehetne nem pirulnunk. A' Grammaticát épen nem tudtuk; de mind a' tót diák, mind iskolai Tanítónk Olasz Péter, úgy hitték, hogy az onnan jő, mert itt más könyvünk van mint Kézsmárkon volt.

Calligraphiai scriptáink csudáltattak; úgy írni Patakon senki nem tudott. Hírbe jöven, többszer érkezének látogatóink; ollykor a' kocsi megállta a' Collégium előtt, 's kihívattatánk, scriptáinkkal.

Atyám szerette hogy hírbe jövenk, mert, ugymonda a' Professoroknak, az bennünket előtörekedésre kényszerít, 's készebb volt egy két napra elmúlasztatni az iskolát, de mindenüve vitt, a' hol látni valamit lehetne, 's mind hogy lássunk, mind hogy láttassunk. Gyűlés vala Ujhelyben, 's ott valánk; akasztottak, 's megnézte velünk; tortúráztak, 's ott vala, 's a' jobb érzés', jobb

gondolkozás' magvát hintette-el kebleinkbe ; 's baráti igazításokkal bánt inkább velünk mint kevély büntetésekkel.

Egyszerre hír terjede-el, hogy II. József (1770. Máj. 20-d.) Patakon fog ebédelni. Más atya megelelglé vala, ha gyermeke a' Császárt szekerekben pillanthatta volna meg : ő bejöve, 's a' jobb Nézők közzé vezetete-el. Megérkezének a' szekerek ; a' Császár beméne szobájába ; de ki is jött, porszínű felső kaputban, hónja alá fogván zöld viaszas-vászonnal bevont felsphéra-formájú úti-kaskétját, széles ellenzővel ; 's deák nyelven tudakozá, melly helyeken fog váltani lovakat Munkácsig ; azt feljegyzé Zsebkönyvébe, meghajtá magát, 's elzárkozott, hogy ebédig dolgozhassék. Ebédje alatt megengedteték a' bemenés, a' férfiaknak háta megé, az asszonyoknak szembe. Maga, a' hét személyre terített asztalnál, jobbra, az utolsó széket foglalta-el ; balja mellett sógora ült, Albert Lengyel Kir. 's Tescheni Herceg, e' mellett Lascy (olv. L a s z c z y), legfelül Nostitz Generalisok. A' Vice-Ispán nekünk is, gyermekeknek, megengedé, hogy a' Császárnak tányért nyújtsunk. Almélkodya látám itt, hogy könyökén foldozva volt a' zöld uniformis ; még inkább almélkodya, midőn a' bort soha nem ivó Fejedelem, a' bor' színét tekintvén, ezt kérdé: I s t e v i n u s T o k a j i n u s ? útálva a' vesztegetést és czifrát, példát akara adni a' foldozott-könyökök kabáttal. — Egyik útjában, Sáros Várm., e' szókkal fordúla el egy igen cifra, de igen üres fejű Uraságtól: *Vide o vestes pulchras, frisuram gallicam, sed rationem nullam.* — A' mint felkele az asztaltól, németül szólla asszonyainkhoz ; de azok közt egy sem volt, a' ki nyelvét értette volna.

MDCCLXXI.

Másfél esztendő töltném, az akkori szokás szerint, a' Syntacticában, 1771. általmenék a Poeticába; 's ott engem az a' szerencse ért, hogy Tanítóm szereté a' mit tanított. Így azt nem leheték nekem is meg nem szeretnem.

Vége vala szerelmeskedésimnek a' Tugend-schulével, 's magam sem tudtam mint esik, hogy én, ki amott Corneliust meg nem tudám szeretni, 's nem értettem, itt sok örömet az Ovid' Kesergéseiben ugyan nem találék, de a' Metamorphosisok' Könyveit, Virgilnek kivált Eclogájit, és a' mit Horázból megértheték, hagyás nélkül is tanulám.

A' Kézsmárki Diák, midőn elébe állék, hogy neki leczkémét mondjam-fel, előre megzavart ijesztéseivel, 's neki három sort sem tudtam soha elmondani: de a' Bodrog' szélei, 's a' berek a' Bodrog' jobb felén, zenge, midőn ott magamban elakadás nélkül mondám Alexist, Corydont, és a' Daphne' elváltozását.

MDCCLXXI.

Eltöltvén esztendő a' Poeticában, most már a' Rhetoricába kelle általvitetnem. De én kértem anyámat (atyám ekkor fogott nagyatyámmal Nyit-rába járni) hagyna veszteg még egy esztendeig. A' férfilelkü asszony elakada kívánságom' szokatlanságán, 's bejött Patakra, hogy a' Professorok' tanácsával élhessen; rettegett, hogy hátra maradtam, 's azért akarok vesztegleni.

Szent-Györgyi tudni akará, mi indít e' szokatlanságra, 's megértvén okaimat, nem csak ja-

vallta azt, de akarta is. A' többi hajthatatlan volt, 's kivált az egyik. Te itt belé szeretted ezekbe a' te Poétáidba, mondá; de majd ott Cicero a' Forumra viszen, 's a' Cúriába, az Atyák közzé; hallani fogod mint harsog Catilina; Verres, Antonius ellen; hogy az a' Caesar megrendül, 's kiejti kezébül a' tekereset. Ott Cicerót fogod szeretni. Menned kell.

Átkozám magamban a' Harsogót, 's Magasztalóját azonfelül, 's mennem kelle. Zokogva töltém az első órát a' Rhetoricában.

§. 10.

MDCCLXXII.

Generalis Beleznay Miklós Felkezetünknek igen kedves választ hozta az Udvartól, 's mi eggyeszerre gyűladánk örömeke, 's az új hőst úgy tekinténk, mint régibbjeinknek szerencsés Követőjüket.

A' gyűladás leginkább az én igen szép érzsű atyám' lelkét vetette lángba; megszállá az a' gondolat, hogy a' Generálist, Miklós' napján, két fija által az Iskola' nevében köszöntesse-meg, látta hogy a' dolog ellenkezést fog találni; hogy a' hideg okosság a' felmelegülés', a' forrás' tanácsát javallani nem fogja; hogy a' Professorok erre a' Fő-Curátor' és Superintendens' híre nélkül rá nem állanak; 's fortéllyal élt. Talán öt nappal elébb mint Bugyiba kelle érnünk, bejött Patakra; egyyüvé hívatá a' négy Professort, elébe adá szándékát, hozzá vetvén, hogy az útnak el kell maradni, vagy másnap reggel indulnunk, 's Contrascriba Komjátý Abraham Urat kérte ki, hogy vezérünk lehessen. A' Professorok is lán-golának, 's midön az atyám ellenzést rettege, buzditót talála benne. Komjátýt előhívták. Ez

még semmit nem tudott a' szándék felől, de kapott rajta; 's mi Miklós' napja előtt való estve Bugyiba beérénk.

Komjádi a' Plebanusnál kére szállást, azt adván-elő ennek, hogy mi Pestre megyünk, 's ide tévedésből vetődénk, a' nagy hóban és éjjel ki nem ismervén az útát. Más nap kilenczkor béjelenteté magát a' Generalisnénál, titokban, hogy ő két ifjúval, mint az Iskola' Követje, fényesen akarja megtisztelni azt a' nagy férfit, kinek Válás és Iskola illy sokat köszönhet. Tizenkét óra után bévezetteténk. Komjádi lebegő prémes, nem taláris, fekete mentében, 's bársony lapos-övvel, méne elől, Képviselői méltósága' tellyes érzetében; utána mi ketten, zöld mentében 's dolmányban, ezüstre, nyusztal, veres nadrágban, 's picziny karddal. Komjádi hatalommal mondá-el Beszédét; ő tudott ahhoz, mikor Képviselő nem volt is; én szerényen, és félve, hogy szégyen ér, mert Köszöntömet Komjádi csak tegnap estve csinálta-meg; de melly csudálkozás lepte-el a' Hallgatókat, mikor az Iskola' harmadik Képviselője, Dienes öcsém, anyámnak rá-maradt igen szép arczával, muzsikai zengésével, és azzal a' merészségével, melly őtet az életnek semmi perczében el nem hagyá, kiereszté száján az első sort: *I gnoscant augusta mihi loca, dique locorum...* A' Hercules Musageta barbatu pirulgatva hallá magát magasztaltatni, 's némán maradt; Komjátit a' tudományokat-szerető Gróf Niczky Kristóf szorítá külön; minket a' gyermektelen és gyermekeket-szerető Generálisné elhalmozta édességeivel, csókjaival.

A' Vendégek' száma igen nagy vala, 's a' bakkancsba 's frakk-hosszaságu mentékbe öltözött Uraságok közt strimfliben tipege fel 's alá a' hajdani Gróf Czobor ház' utolsó sarjadéka. Tánczo-

lánk mi ketten is, 's a' Generálisné a' maga testvérenek, Podmaniczky Jánosnak, leányára bízta gondunkat, 's egy Lotteriás asztalka mellé ültette. — Bugyiban egy hélig tartának bennünket. Onnan Pestre menénk-be, 's Gödölőnek, Aszódnak vévén útunkat, csak Karácsonkor érünk haza.

§. 11.

MDCCLXXII.

Atyám valamely Erdélyben nyomtatott Munkát látta-meg, mellyet nem emlékezem többé melly ház' gyermekei fordítgattak, 's szüléjük sajátó alá eresztettek. Rezembe adá Gellertnek Munkáji közzül az V. Kötetet, 's meghagyta, hogy abból a' Religióról dolgozott Értekezést fordítanám. Azután majd még egy két darabot fog adni, 's dolgozásomat kinyomtatattja.

El riadtam a' gondolattól, de ellenkezni nem mertem. A' fordítást azonban napról napra halogattam.

§. 12.

MDCCLXXIV.

(Egy nap (1774.) tavasz' elején atyám 's anyám látni jövének. Minthogy Regmecz Patakhhoz csak három órányi távolban van, még az nap haza tértek. Szokatlan aggodalom rohana rám elválásokkor. Felszökém szekerekre, 's messze kísértem el Újhely felé.

Harmad nap múlva üresen jöve szekerek azon izenettel, hogy a' Katonai-Orvost küldjem ki, mert atyám rosszul van, 's a' Vármegye' Orvosa falura vitetett. Mentem én is, 's ott maradék. — Mártzius' 20-dikán elhala, élte' 42-dik esztendejében; 's 38 esztendő's Özvegyét hét élő gyermekkel hagyá, a' nyolczadik öt holnap múlva leve-meg.

Anyánk egyik ájulásából a' másikba ménc által. Ránk jöve az este, 's én, 's jelen volt testvérim, vetkezetlen, sírva, jajgatva alvánk el. — — Házunk' rokonai' 's barátj' közzül senki sem találtaték, kinek gondja volt volna az árván 's vezér nélkül maradtakra. Kiki szána bennünket, kiki érzé mit veszítettünk; de még Professoraink sem kérdés, mint kell állapotunkon igazítani. A' hív Kom'ati épen akkor hagyá- el Patakot, 's indult Külföldi útazására, 's hét esztendő múlva tére meg.

§. 13.

MDCCLXXV.

Az a' barátom, kivel a' Poeticában Virgílt declamálgtam, most Bibliothecáriusnak nevezeték, de őtet elposhasztották a' fenntebb Tudományok. Belé- csömörlött egykori szerelmeibe, 's Milton neki istenkáromló vala, hogy az ördögökre kilőtt villám elszakasztaték futásában, 's nem volt előtte nevetségesebb dolog mint abban gyönyörködni, hogy hang és hang mint csap együvé, és ellenkeze és hasonlítva mint festi a' lélek' habzásait. Békét hagyék a' poshadt Theologusnak, de bészarkozám vele a' Biblióthekába, 's alkalmasan ismervén a' Rómaiakat, az új deák Költöket forgatám végig. Ollykor Penthernek Architectúrára tartozó Munkájit hordám-ki szobámba (a' Katona sor' alsóbb rendén az utolsó szoba, a' Bodrog felé), 's meggyújtván három négy gyertyát, addig rajzolgaték, míg csaknem megvakultam belé.

Valamelly Deák vízbe fúlt, 's koporsójjára versek 's rajzolatok függesztetének. Az enyém, fekete tuschban, javalást nyere, Gyürky István, (később Referendárius és Torontáli Fő-Ispán) bemutatá azt Professorának, kitől a' Mathezisben privatissimákat vett, 's az látni akará minden raj-

zaimat. Dicsérte, a' mi talán érdemlé, 's kimutató hol hibáztam: de nem parancsolá hogy új darabjaimat vele mindég láttassam, én pedig azt magamtól, 's ez az én hibám, hozzá vinni, neki bemutatni, tanácsát, vezérlését ki-kérni nem merem. —

Ez a' Professorunk mutatá Gyürkinek egy Göttingából hozott Almanachját; 's elbeszéli neki; hogy Kaestnernek, a' nagy Geometrának, e' három sorból álló Epigrammja egész Német - Ország által mint csudálatott:

Auch du mein Sohn? Sprach Julius. —
Rom meine Mutter — dachte Brutus,
Und stieß dich tiefer Dolch der Freyheit!

's tüzelt, fordítanám - le. Mi vala könnyebb? az utolsó sornak nem kelle rímet keresni, a' két első készen állá, 's általadám neki a' verset:

Fiam te is? mond Július —
Anyám de Róma — monda Brutus
'S mélyebben döfe - meg Szabadság szent vasa!

Most én kérém Gyürkit; hogy a' könyvet hagyná nálam, 's kiírtam minden jobb darabjait, 's még bírom egy rezét, mellyet plajbász nélkül szabad és könnyü kézzel kímásolék.

Gessnernek két Idylljét ezen Zsebkönyvben találtam. Ki az a' Gessner? Írt-e többet, és mit írt? Miként lehetne a' könyvet megszerezni? Ezt akarám tudni, 's Patakon azt megmondani senki nem tudta. Mert még akkor ott nem voltak Könyv Árosi - Catalogusok, Tudós - Újságok, 's könyveket csak licitációkon vevénk; 's azok Hollandiából és Helvétziából hordott tudós lomok voltak egyedül.

§. 14.

MDCCLXXV.

Egy fiatal francia Tisztecske, Cap-Martin de Chaupy, duellumai miatt Párizsból, Nápolyból, Rómából, Velenczéből tovább-tovább szökve, Bécsbe vetődék, 's megszóllítá Komjátit, ha neki nem szerezhetne-e élelmet. A' megbecsülhetetlen ember a' francziát hozzánk útasítá.

Jött az; gyalog, éhen, szomjan, üres erszénnyel, rongyosan, de szurkálójával; 's én azonnal kiküldém a' Komjáti' levelét az anyámnak, 's még az nap vettem válaszát, hogy a' francziát tartsam meg, 's vegyem leczkéjit.

Dienes nem akara tudni francziáúl; én három holnap alatt olvastam.

A' szerencsétlen embert megszállá viszketege, 's kérte a' Deákokat; bántás és neheztelés nélkül, hogy duelláljanak vele. Azok elúnák kéréseit; elfogadák a' hívást, de botra, 's pajkossághból elverék. A' szúrásokkal, vagdalásokkal, hasításokkal elborított ember, már most kék foltokkal is elborítva, vette szurkálóját, és ment. Éperjesen Lengyelek tartózkodtak, 's Herczeg Rzevulsky Lectorának fogadta. Hozzá - szokván a' bódorgáshoz, három holnap múlva a' Herczeget is ott hagyá.

§. 15.

MDCCLXXV.

A' ki most ismeri a' virágzó Patakot, nem fogja hihetni, melly bomlott állapotban vala az mind addig; míg Vay József újjá nem teremtette. A' Philos. Professor halálos betegségben fekvék, midőn keze alá kelle jutnom: és sok hetekig; egy más Professor félesztendeig sem tarta leczkét szemeinek csaknem tellyes elsetétedések miatt; egy

egy harmadik öt esztendő alatt végzé el cursusát, pedig leczkéjire minden hatodik hónapban új hallgatók jöttek által, egy negyediket senki sem akara hallgatni képzelhetetlen nyerseségei miatt, 's a' beteg. vagy Patakról eltávozott Professornak nem vala Supplense. A' kinek tetszék, elmarada a' leczkéröl, 's Patakról jelentés nélkül méne ki, 's kinn volt valamig kedve tartá. A' Publicusok (a' felsőbb tudományok' talárisba nem öltözött hallgatóji) kártyáztak, tánczoltak, vadásztak, ablakokat törtek: 's hakik Szék elébe voltak idézve, nem jelenének meg, 's hántások még sem volt. Egy áldott szokás tartá hátra a' nem legrosszabbakat. Hogy ők is az Iskolához tartozóknak ismértessenek, sorban járák Vasárnap délután a' négy Professort, 's illyenkor egy két szikra vetődék lelkeikbe.

Az Iskola' négy Professorai közt egy sem volt, kinek én többet, kinek annyit köszönheték, mint Szent-Györgyinek. Nyílt fej, nyílt sziv, nyílt lélek, de egy néki-saját hajthatatlansággal. Minden ifjai közzül az Iskolának én valék az az egy, kit sétálásai közt magához venni méltóztatott, és soha én többet, mint e' sétálásainkban, tőle nem tanultam. Leczkéjin nem annyit, mint külömben; ott a' tudós ember volt, mint leczkéjin kívül az eszes. Megsejté, hogy belé kaptam a' Görög nyelvbe, dicsérte azt, tüzele tanulására, de soha nekem egy órát abban nem adott. Ha megkértem volna hogy leczkéjzen, talán megcselekvé vala: de azt nem mertem, mert az szokatlan dolog volt Patakon.

És még is Patak melly fiakat szüle már akkor is minden fogyatkozása mellett! Ez onnan ered, mert a' tanulás még inkább függ a' tanuló' szorgalmától mint a' tanítóétól; mert Pataknak közel húsz ezer Kötetből álló Bibliothecája van: mert

ott az egyik igyekező a' másikánál gyűjta már akkor is gyertyát; és mert már akkor is arra inteténk, hogy Excerptákat tartsunk. Boldog a' ki akkor tanúla ott, boldogabb a' ki most, midőn az igyekezőt tanítója is vezeti.

§. 16.

MDCCLXXV.

Érzeni kezdénk, hogy a' mi a' leczkéken ránk ragad, toldozott portéka, a' Természeti Törvényt Achenwalluak behozása előtt, Grótiusnak de Jure Belli et Pacis vastag könyvéből tanítá Professorunk, 's midőn mi jutánk keze alá, a' könyv közepén járt.

Eggy nagy talentomú, sok tanulású Primarius tudatá velünk, hogy ő kész adni privatissimákat mindenből. Összeállánk hallgatására; 's a' mindentudónak valóban sokat köszönhetünk. A' mit nem tudá is, megolvasá, 's kész volt vele. De csak hamar mind mi érzénk, mind ő érzette, hogy a' mindentudóság bajos portéka, 's elakadván az Algebrában és Metaphysicában, jobbnak látá, bennünket kirekesztőleg a' legszükségesebb, legfelsőbb tudományban oktatni. Én abba hamar belé untam, három társaim szörnyen excelláltak benne.

Török István kért, hagynék békét haszontalanágimnak, ime ígéri, hogyha a' szüreti vacatiók alatt végig olvasom Vitringáját e, vagy Vitsiusát, két munkával fog megismertetni, melyet kezemből soha ki nem teszek. Készteste a' nagy ígéret, küszködtem, de lehetetlen volt. Megszánt csakugyan, 's ide adá Morhófnak Polyhistorát és a' Csókok' kedves Éneklőjét, Janus Secundus Hagiensist. A' vastag Quartant így még inkább olvasatlanul marada. Ha Werenfelset és Alphonsus

Turretinust kívánta volna, ezeket gyönyörűséggel, 's nagy gyönyörűséggel olvastam volna.

§. 17.

MDCCLXXV.

Hogy Magyaroknak illő volna Nemzete' Történeteit ismerni, az senkinek nem jutta, a' legszükségesebb és legfelsőbb tudomány' örök tanulása mellett eszébe, nem még Tanítónknak is, ki, a' maga mindentudósága szerint, ebből is ajánlhatótt volna leczkéket. Elfogva ezen szükség' érzésétől, azon badar gondolatra jutottam, hogy a' dolgot a' Hunnokon kell kezdenem, Pray szerint.

Már közelíte az Exámen, midőn az anyám emlékezék, hogy nékem az atyám valamit adott vala fordítani, 's parancsolá, hogy dolgozásomat Professor — Úrhoz vigyem le, igazittassam meg hibájit, 's küldjem kezéhez, hogy a' Nyomtató vele Exámenig elkészülhessen. Hozzá - szokva szülem akarátját kifogás nélkül tellyesíteni; csak akkor fordítám - le a' Gellert' Értekezését, 's kértem Professor — Urat, hogy azt méltóztassék megtekinteni, megigazítani. Az fejet - csóválva tudakozá mint juthat hozzám illy vakmerő szemtelenség. Szerencsére velem vala az anyám' levele, melly az atyám' parancsáról emlékezék, 's előmutattam azt. A' Professor elfojtá epés gúnyait, 's azon intéssel ereszte - el, bele sem tekintve papirosomba, hogy ez az Értekezés a' Religióról nem illik esztendeimhez: fordítsam inkább Meséjit, de mind, 's a' Gellert' s z c h e m á j i b a n, és még Exámenünkig. — Anyám és Consil. Puky Ferentz elérték a' hólts és szíves tanátsot, 's nyomban jött az új levél, hogy dolgozzam a' mit akarok, a' dolgot tartsam nagy titokban, 's küldjem sietve.

Az embert gyakran érik olly zavart ideák, mellyeken később nem győz elegendé álmélnodni, 's illy szerentsétlen szempillantásom vala nékem az, hogy a' Pray' Hunnjainak állván, 's elébb a' földdel látván szükségesnek megismerkednem, vezéremmé Losonczi Istvánnak Kis-Tükörét vevém. Ugyan az a' gonosz démon megszorulásomban azt is sugá nekem, hogy csináljak tehát egy új Kis-Tükört. A' hirtelen összefirkált, és senkivel nem láttatott mív megjelenne Kassán 1775. 's a' Könyv-
lötő kénytelen vala álmatlan tölteni egy két éjet, hogy a' nyomtatványokat a' kiszabott időig összefűzhesse.

Álla az Exámen. Osztályunk felméne az Auditoriumba, 's kevés minútumokkal elébb mint eleresztetnének, az anyám' két inasa az összekötött nyalábokat feltévé az Auditorium asztalára, 's elfordúlt. Senki sem tudta, mi az, én pedig szerettem volna, ha elnyelt volna a' föld. Oszlának társaim, 's én elrejtezve voltam. Anyám érettem küldé. Mentem tehát, megoldám a' sinórokat, 's nyomtatványimat elkezdém osztogatni. *Quas tu ibi merces proponis?* mondá a' metszve szóllani szerető Professor. Nem feleltem, 's elrejtézém. Már azt hívém, hogy túl vagyok minden bajon, midőn Superint. Szilágyi hallgatást parancsola, 's előszóllított. Sápadtan mint a' halál, előállék. „A' Munka ugyan hibás, úgymond, a' mint egy két sietve belé vetett pillantat után látom: de melly dicséretes törekedés illy gyenge eszrendőkben! Ne szünjek meg. A' szorgalmatos gyakorlás, vezérelve a' férjfiás tanulástól, sokra fog vezethetni. Példákat horda fel, hogy mások is ifjan kezdék, 's addig gyakorlák magokat, míg dicsőségre jutottak.” — Nem tudom, van e sok Író, ki illy keservesen lakola első kirepüléséért, én fel-

fogadtam, hogy soha többet nevem nyomtatva nem lesz.

Azonban házuk' barátjai ostromlák az anyámat, hogy velem dolgoztasson ismét valamit, a' mi ezt felejtesse, 's igen sokára magam is látám, hogy ezzel önmagamnak 's az anyámnak tartozom. Egy barátomnál meglátám a' Bessenyei György' német nyelven írt Americanusait, 's lefordítám. Az anyám megengedé hogy dolgozásomat valakivel megtekintessem; 's én azt azon Professorhoz vívém le, 'ki dícsérte vala rajzolatimat, 's bízám, hogy ha taval atyja tüzele az Auctori koszorú' kerestetére, fija nem fog úgy elrettenteni mint veje. Nem csala meg reményem; a' Professor végig olvasá, igazított dolgozásimon, sőt azt tanácsolta, hogy barátimmal írassak elébe verseket, mint az Académikusok szoktak vékony Dissertációjik megvastagítására. Megjelene az 1776., 's ez is Kassán, e' czim alatt: Az Amerikai Podocz' és Kazimir' Keresztyén Vallásra való megtérése.

Anyám belé úna a' játékba, 's többé nem únszolt.

§. 18.

MDCCLXXIX.

Grof Döry Ferencz' halálával Zemplény Vármegyének Fő-Ispánjává Vice-Cancellarius Gróf Pálffy Károly nevezteték ki, kit félszázadi szolgálatja után Herczegi titulussal ereszte nyugalomra most uralkodó Fejedelmünk, 's ez Iktatójául Gróf Eszterházy Károly Egri Püspököt választá, Fő-Cancellariusának, Ferencznek testvérét. Collégiu-munk' Elöljáróji Verseket íratának a' két nagy Vendég' tiszteletére, 's Professor Szent-Györgyi, kire a' munkák' megtekintése bízva volt, felizene

hozzám, és az öcsémhez, hogy mi el ne maradjunk. Dienesnek nem vala dolga a' verselgetés, de a' parancs ötet el nem akasztotta. Előkéré deák újabb Poétáimat, 's az egyikben készen lele egy illy Köszöntőt, a' millyen itt kívántaték. Szent-Györgyi meg nem foghatá, hol vette ő ezt, de restellé nyomozni. Azon két exemplárt tehát, mellyet a' Püspöknek és a' Vice-Cancelláriusnak beadni akarának, leíraták velem, mert Pataknak akkor még Typographiája nem volt, 's nem legszebb betűfeszőnek, de leggondosbb és legcsinosabb Írónak én tartatám az Iskolában.

Julius 6-ikán 1779. megérkezék a' két nagy Vendég, 's az Iskola két sorban nyúlt-ki elejebbe szinte Petrahóig. A' négy Professor elfogadá őket, 's a' legöregebbik, Szentesi, Római deákságú beszédben magasztalá a' Püspök' modestiáját. A' lelkes Püspök felele: *Virtus ea, quam Dominatio Vestra memorat, filia est alterius virtutis, per Salvatorem nostrum his verbis inculcatae . . .* Én, ki első valék a' tógát nem viselő akkori ifjak között, benyújtám a' két Kézírást, 's a' Püspök és Vice-Cancellárius; nagy számú kísézőjikkel; a' Várban szállának meg. —

Egy Kanonok megtekinté itt Püspökének beadott Verseinket, 's látni akará Dienest, kinek Verseit annyira csudálá. Az öcsém jött, 's pirulás nélkül fogadá-el a' magasztalást. Víg lelke távol vala attól, hogy magát lopott fényhen csudáltassa; néki elég vala, hogy baján fáradás nélkül áltesheték, 's még engem nevette, hogy igyekezetimmel figyelembe nem tudám magamat juttatni, ő pedig, semmit nem téve, még dicsértetett is. Jó kedvvel évé - meg ebédjét, 's paripára ült, 's Újhelyig nyargala a' Bandériumban.

A' Beiktatás más nap olly fényben méne véghez, a' millyennel nem minden Koronázás, 's az asszonyi-nem felül igyekezék mulni a' másikat azon elsőségben, melly ötet itt nem illati. Ezeknek számokban Gróf Klobusiczky Ferenczné, szül. Gróf Viczay Mária, és Baró Szepesy Sámuelné, szül. Vatai-Bata, minden másokat elhomályosítanak; az rózsája, ez lílioma e' színes virágágnak. — A' férfiak' számában az öreg Orczy ragadta magára a' szemeket, midőn az olvasztó melegben, a' Vármegye-ház' Szalája' jobb oldalán az ablaktól az Udvar felé, (gonddal nevezem ki a' helyt, hogy a' kik ott megjelennek, tiszteljék azt) bugyogó bővségben varrott fejér mentéjében 's veres nadrágában, 's most paróka nélkül, 's bajusszal, a' mit más Lovas-Generalisok ekkor nem hordottak, fel 's alá járt. Gyönyörű kiseded kövér ember, lángoló orczával, fejér homlokkal, 's kék szemmel. Az arcz textus a' lélekre, úgy mond Göthe; 's azt az Orczyéről elmondhatni. Bugaczi Epistoláját képe előtt kell olvasni, 's a' legkésőbb maradék is ismerni fogja, ha az Epistola' végével a' képre pillant-fel.

Némelly éltét adja,

Jószágát elhagyja

Csak két réf pántlikáért. .:

Gróf Sztáray Mihály, kedves emlékére annak, hogy ő Mária-Antóniát, a' XVI. Lajos' jegyesét, Párizsba' kísértte, a' második nap' estvéjén mákszín-veres frakkba öltözött, világos-kék atlasz lájblival és nadrágoeszkával. Tüzes francia nyelvében, mozdulásaiiban; tüzes magyar mind nyelvében mind érzésében. Minden szép asszony ötet áhította; de neki eggy kiszáradt fekete aszszonyságra kelle vesztegetni édes semmijeit, kínozon, de a' mellyet titkolt; mert a' nagy-világ'

törvényei úgy kívánák. 'S ő, és Váradi Kánonok Gróf Forgács Ferencz, Mesterek, 's elhíresedett Mesterek a' Violinen, hallaták magokat.

— — — A' múlt korok' Nagyjait, szokásait, történetecskéjit ismerni nem kis gyönyörűség.

§. 19.

MDCCLXXVII.

Zemplény Vármegyei Vice - Ispán Szirmay Tamás-Antal és az atyám' testvére András Bécsbe tevének egy útát, 's a' bátyám engem magával vive.

Pesten keresztül - menvén, első dolgom az volt, hogy Gessnert megvegyem. Weingandnál a' munkának minden nyomtatványai elfogytak, 's más kereskedés ekkor Pesten nem vala. De itt megpillantám a' Wieland' Gratziajít és Musarionát, hollandi papirosra, 's Geyserek sok rezeivel Oeser után, 's azokat vittem, hogy Bécsig legyen mit olvasnom. A' két könyv sok ideig haszon nélkül hevert kezem közt; végre addig olvasám a' Wieland' Diogenesét, hogy Musarionát 's Gratziajít is olvashatám.

Bátyám ismeré szenvedelmemet a' képek eránt, 's gyönyörködött azon; 's nem lehetetlen, hogy rajzaimnak köszönhetém, hogy ez útra maga hitt, és, nem én kértem ötet. Bécshez közelítvén, melegen beszéllé, melly rémek-mivéket fogok látni a' Belvederben: egy Zsidót, ki fejét kiüti az ablakon; egy Öreget, kinek szemöldökében 's szakálában minden szálát kiszámlálhatni; egy kakast, mintha élne; egy csomó virágot, harmatosan, mintha magokat látnám. Bécs, hol csak öt nap múltánk, és az a' vágyás, hogy megláthassam a' Belvedert, kiüté Gessnert fejemből; felejtettem megvenni.

Végre fellépénk a' Belvederben.

Bátyám, kinél a' természet igen nagy mértékben adá-meg, a' mit neki a' kimivelés nem ada, vezeté társait, 's az Alföldi Iskola felé tére a' Márvány-szálából. Sietve méne a' Hoogstraten' Zsida a felé; de egy dagadt szemhéjú fej, beburkolva mind két karjait fekete leplébe, rám pillanta a' falról, 's én helyemből ki nem mozdulhaték. A' bátyám elijede a' Zsidó előtt nem látván, 's jött érttem, 's vitt, 's meghagyá, hogy tőle el ne maradjak, mert eltévedhetnék. Rá pillanték a' Zsidóra, 's visszaszöktem a' megkedvelt fejhez. Már a' Denner' szakálszálaít számlálgaták, 's ismét nem lelték. A' bátyám haraggal vette észre, hogy nem vagyok a' csoportban, 's fel nem tévén, hogy ott legyek megint, a' honnan már elkapott, a' Rubens' Ferencze és Ignátza körül keresett; de harmadszor is Van-Dyck előtt találta. Megbáná hogy magával vitt, nem mert elmaradozám 's neki gondot okoztam, hanem mert tompábbnak lelt mint reménylé. — A' ki a' dolgok' hecsét ismeri, érti, hogy ez a' tompaság engem kevélyté tehet. Minden tudomány nélkül érzém, mennyivel több Vandyck mint Hoogstraten, mint Denner, 's a' híres Tyúk- és Virág-festő. De ellohád kevélységem, midőn emlékezem, hogy első otltétemkor nékem több vala a' Van-Dyck' feje mint a' Correggio' bájos teremtései.

§. 20.

MDCCLXXIX.

Patakra érvén, a' Bibliothecárius tudatá vélem, hogy kezéhez egy magyar könyv tétetett le; nyelve érthetetlen, a' vers előtte rossz, de tele van igen szép képekkel. Vegyem-meg, ha tetszik. — Marmontel' Regéji Báróczytól. — Még

ma is bírom a' könyvet, mert rajta van ifju esztendeim örömeinek emlékezete; még ismerem a' helyeket, hol a' Báróczy' csudálásában fel-felsikoltozám. --- Mint vágytam - vissza Bécsbe, hogy a' csudált-beszédűt, a' hasonlíthatatlan-bájút, lássam! már akkor feltevém magamban, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, a' mi lesz.

Alig csendesedék-el örömem Báróczin, midőn ugyan-ez jelenté, hogy ismét valami nyomtatványok küldettek kezéhez; hexameterek, de koccanók nélkül; koránt sem olly szépek mint a' Torda' nagy Poetájáé; azonban jó lesz még is látnom. — Baróti Szabó! — Elragadtatva köszöntém-meg, 's distichonokban, a' Nyelv' hősét, 's nagyá-lettnék érzém magam', midőn válasza megérkezék, és versben.

Ürményi új formát ada a' tanításoknak, 's Therésia Királyi - Fő - Igazgatókat neveze - ki, 's a' Kassai Megyében Septemvir Péchy Gábort, az atyát. Ez megjelent Patakon is 1770. April. 27-d., kísérvé a' Kassai Academia' Prodirectorától, később Rozsnyai Kánonok Kenyeres József Úrtól. Négy öt kérdés tétetvén a' felgyült ifjuság' elébe, Kenyeres az én nevemet ereszté-ki ajakán, 's kívánta, hogy lépjek-elő. „Baróti köszönt, ugymond. Gyönyörködve mutogatja mindennek distichonaimat, 's kér, kényszerít, hogy a' futni kezdett pályáról magamat a' nehézségek által elijesztetni ne engedjem. Az út darabos, szirtes; de annál édesebb lesz közelíteni a' cél felé. Ezt a' Magyarokon kívül semmi más nemzet nem teheti; mert mik a' Német hexameterek a' mieink mellett? Ekkor az ifjuságnak fordult, 's ezeknek engem teve-ki példájokká, már azt is magasztalván bennem, hogy a' Baróti' példája gyűladásba hozott, 's én neki írtam”. — Melly tiszteletes az illy

Buzdító, és mik volnánk, ha sok ilyen Buzdítóink voltak volna.

Azonban az epe nélkül mindentudónak nevezett, sőt forró hálámat érdemlő Tanítóm' leczkézései alatt iskolai tanulásim rendesebb menést vevének, 's annak a' legszükségesebb tudománynak öt esztendei tanulása nem volt szerencsétlen; tudám, a' mit majd felejtennem kell, 's olyat is jó tudni. Ez mellett öten, Bárczay Dániel, Pálóczi Horváth György, később Ungvári Vice-Iszpan és Szemere Albert (e' kettő szörnyű Theologus öregségekig 's én és öcsém, ötvenhat Thésist defendálánk a' Természet és Nemzetek' Törvényéből, mellyet olly kevéssé tudánk, Tanítónkkal együtt, mint nem egyszer nem tudtak a' Defendensek. Török István azon állítással ada-által anyámnak 's Római-hitű nagyatyámnak, hogy ha a' Cathedrai Tudományokat is tanulánk vala, bizvást kívánhatnánk az Ordinációt.

Peroratióval vevénk búcsút, a' szokás szerint (1779. Jul. 15-d.) a' Patronatus' jelenlétében. Prof. Szentesi felelt. Elmondá mit felele Catulusnak a' Tanács, 's reánk alkalmaztatván a' szót, 's ezt kérdvén: Ha majd e' Felekezet' Nagyjai ki-dülnek, Iskolájának kiben lehet reménye? beszédét e' szókon végzé: — *In Vobis*.

(Folytatása következik.)

közli

Szemere Pál.

4.

Magyar Al-vitézek' hős-tettei az újabb
üdő szakban.

(Folytatása a' mult évi Tud. Gyűjt. XII-ik Kötetében
olvasható előadásnak.)

9. Valasek András.

Alkonyodni kezdett a' Lipcsei halálmezőn, Oct. 16-kán (1815) az öldöklőnap, függőben volt az ütközet' diadalma. Már több Zászlóalj (Bataillonok) elbágyadva a' vértizzadó munkától megszűntek csatázni, midőn az elkeseredett ellenség a' 2-dik gyalog, elhunyt Sándor Orosz Császár' nevét örök emlékre viselő magyar Ezered 2-dik osztályára, a' melly széjjelszórt rendbe a' nyugalomra készülő Ezered' oldalát tüzelve takarta, rohant, és az ezen nap' dicsőségében méltán részesült Ezeredet az alkonyat' homályának segítségével széjjel bontani igyekezett. Bajtárs, és ellenség veszedelmes összekeveretben voltak. Bogeha Hadnagyot szorgalmatosan foglalatoskodó kicsin csoportjával az ellenség körülvetve, alattavalói résszerént agyon lövöldözve, résszerint sebesítve valának, a' derék Tiszt is kard, és csákó nélkül kivolt már téve az agyarkodó ellenség' méltatlan bánására; midőn Valasek András Háplár észrevévén tisztje' nyilván veszedelmét, annak megmentésére a' francziák' csoportjára rohant, és azt az újra felfegyverkezhető Hadnagy' segedelmével széjjel is verte. — Ugyan ezen Háplár az említett ütközet' harmadik napján látván az összekevert kéziverelkedésben

hogy egy Austriai ágyú az előre rohanó franczia lovasság által már elfoglaltatott, búsongó érzéssel szemlélte, miként igyekszik nyereségét az ellenség helyéből elvonni, de bátor lelke nem tűrhette ezen, az egészt tekintve ugyan nem nagy, de mégis nevet érdemlő veszteséget, annak visszavételére magát elszánta, mellette lövöldöző társait vitézségre bátorítván, az ágyú körül foglalatostkodó ellenségre rohant, közülök többeket jól arányozott lövésekkel lovakról lefordított, többeket ledőfolt, és győzedelmes riadással az ágyút megszabadította, 's mindaddig oltalmazta, míg annak onnét elvonatására hámos lovak nem érkeztek. A' derék altiszt arany mejjénzt nyert tette' jutalmául.

10. K o z m a D e m e t e r.

Az Austriai Ármádának elővédserege 1780-ik Sept. 10-dike éjelen Besanyánál általment a' Száván, 's elrejtve a' Vracsári halmokig Nándorfehérvár szomszédságába jutott; de mihent a' várt védő Törökök az Ausztriaiakat észrevették, 800 Spáhi kirohant ellenök. Vracsári halmok és Eugen földvára (Verschanzung) közt messze terjed egy mocsár, mellyen csupán egy keskeny hidacska viszen által, ezentúl tengeriföldek vannak, mellyben egy erős török tsoport magát elrejtve meghúzta. Fedák Major 4-ik Huszár, most Hasziai Homburg akkor Greven nevet viselő Ezeredből, Loudon Fő Hadivezértől parantsolatot kapott, az ellenséget onnat elkergetni. A' Huszárok' közeledésével hátra vonta magát a' török, kiket egy heves Kapitány minden parantsolat nélkül tűzöbe vett, és vagy negyvenet közülök lekasabolt. Erre vérszemet kapván egynehány Huszárok, a' szaladó ellenséget a' hídon túl is egész az Eugen földváríig kergették, de itt a' Jancsárok tüzzel fogadták őket, kiknek segedelmök által számtalan Spáhi rohant

előre. Megdőbönt minden bátor szív, az előbeni győzelmeseik megfélemedve visszanyargalának, a' futás' ijedelme a' többiek közt is elterjedt. Az egész Század rendetlenül visszahúzódott a' hídon, a' melly mivel nem volt elég tágos, többen a' mocsárba ugralának, hol bizonyos halálokat találák. Ezen szaladó század (Escadron) a' másikat magával ragadta. Hijában kiáltozott Fedák Májor utánnok, hijában fúvatta meg a' trombitát a' vissza fordulásra, az ijedtség elnyomott mindén engedelmet. A' derék Májor 10 bátrakkal bosszankodva állott meg a' hídnál, búslakodva nézett a' ma először megfutamodott osztályjára, (Divisio - két Escadronból álló haditest) ez őt annál inkább szomorította, mivel ez maga Loudon' szeme láttára történt meg. Szíve' keservében halálát a' híd védelmében találni eltökéllette. Kozma Demeter Zászló hordozó, azon kevés között volt kik a' Fő Strázsamester mellett maradának, a' szaladókat káramolva repült utánnok. „Átok, gyalázat reátok ti gyávák! így kiáltott utánnok — így hagyjátok el Májortokat? jól vagyon, vesszen el a' zászló is, hogy légyen gyalázatotok tökéletes, örüljetek — Apánk (így nevezték Loudont a' katonák) szívesen fogadand — Májor és zászló nélkül — benneteket.” Foganatja lett Kozma' szavának, az egész osztály megszégyenülve vissza fordúlt, öszveszedvén magát, hogy a' szenyt magokról letörülhessék, legnagyobb bátorsággal megtámadták a' reájok rohanó ellenséget; győztek a' Huszárok, a' törököt a' földvárig nyomták, ezt hirtelen megvívták, hol nevezetes nyereségre találtak, 's mind addig ott megmaradtak, valameddig őket a' Fővezér' parancsolatja vissza nem hívta. Győzedelemmel, Fedák Fő Strázsamestert, és Kozmát dicséreteikkel égis emelve, tértek onnét vissza.

11. Csonka Gábor.

1742-ik hadévben a' Francziáktól elfoglalt, 's oltalmazott Prágát vívták az Ausztriaiak. Augusztus' 22-dikén kirohant a' várból az ellenség, és előre nyomulások olly hathatós volt, hogy már az Ausztriai sereg' védelem árkolásáig jutottak. 37-ik gyalog magyar, akkor épen fiatal Ezered, a' mult évben állítatott fel, 's akkor először jött ellenség eleibe; hidegvérrel bevárta az előbb nyomulókat, és reájok hathatós lövéseket adott. De midőn a' várt tántorodás helyet az ellenség is visszanozta a' tökéletes tüzet, és a' tapasztalatlan Ezered zavarodásba eredt, Csonka Gábor (Gálospetri születés Bihar Vármegyében) egy fiatal katonácska, ki foganatosabbnak találta a' vakmerő ellességgel ököltre kelni, jól tudván azt, hogy magyar fiataljaink otthon is ügyesek szoktak lenni a' kézzel verkedésben, félre dobván nehéz tüzi fegyverét, *) kardot rántott; példájára többen, végre az egész Ezered, 's így a' francziát tüzesője közepén, megtámadta; széjjelszórta, és egész a' város árkolásáig nyomta.

Ezen elzerencsétlenedett kirohanás után közmegegyezéssel elhagyták a' francziák Prágát, Csonka Gábornak emléke örökre fennmaradt a' derék Ezered' tagjainál, kik azóta számtalan példájokat mutatták magyar vitézségeknek.

12. Barkóczy István.

Még az egyesült nagy sereg 1813-dikban győzedelmi babérral ékesítve Német Országból, Rajna felé igyekezett, hogy diadalmas zászlóit a' francia földre eressze, az alatt Olaszországban

*) Akkoriban egy gyalog katona' tüzi fegyvere 18 fontot nyomott, mostanában pedig legfelyebb 8 fontot nyom.

is az Ausztriai fegyveres nép fényes tettek által megbizonyíták hadi derékségeiket, melletök a' Magyarok magokat rettenthetetlen bátorságok által mindenkor megkülömböztették.

Ezen Ármádánál vitézkedett a' 10-ik (most Fridrik Vilmos Prusszus Király' nevét viselő) Huszár Ezered is. Bátor szívűség, fáradhatatlan, 's magát hirtelen feltaláló, elmerő, elszánó nagy lelkűség voltak mindenkor tulajdonságai ezen Huszár Ezerednek, mellynek Barkóczy István nevű altisztje a' felyebb megjegyzett év' 9-ik Novemberén magát az örök emlékezetre, és a' jutalomra érdemessé tette. Látván ő tudniillik, hogy az ellenség Rivoldó, és Belluno között egy Székely gyalog Ezeredet igen szorongatna; szaguldozásra lévén küldve, egynehány lovasokkal, minden parancsolat nélkül a' veszedelem' helyére ugratván, riasztó kiáltással az ellenséget oldalt megtámadta. Így Masztosy Kapitány alkalmat nyerhete széjjel szórt székelyeit öszvegyűjteni, a' megnyomatott Ezerednek segedelmére lenni, és annál inkább is az ellenségnek előnyomulását hathatósan meggátolni, mivel Barkóczy egy az árokban fordult ágyút lovaikról leszállott Huszárjaival az ellenséges tűz ellenére is a' partra felvonata, és a' megmentett ágyúhoz sietett pattantyúsok által az ellenség' sorait lövöldöztette.

Barkóczynk, ki semmi alkalmat el nem mulasztta maga' megkülömböztetésére, a' veszedelmet vitézsége' próbatételére mindenkor óhajtotta, a' következő év' Februarius 8-dikán ismét új érdemeket szerzett. Ezen nap a' Peschierai várban zárkozott ellenség kirohant, és egy közel fekvő 2000 gyalog, és 300 lovas által megszállott falut véletlenül nagy köd segedelmével megtámadott. — Egy gyalog Székely Zászlóalj volt az első, ki fegyverbe léphetett, 's a' falu' oltalmára kiállott de

de ezt is az ellenséges lovasság megkerülvén, hátról megtámadta. De éppen ezen szempillantásban Gróf Bercsényi Kapitány két csapat (Zug) Huszárokkal megjelent a' csatamezőn. Hertelendy Főhadnagy az egyik csapattal homlokba, maga a' Kapitány pedig oldalt támadta meg a' vakmerő ellenséget, ki azonnal mindjárt zavarodásban jött: és elég vesztességgel földvéraiban vonta magát. — Barkóczy is ezen derekak között volt, ki ámbár nagy sebet kapott, a' csatát mégis el nem hagyta, hanem a' hátráló ellenséget egynehány társaival, kik között Vetösy István, Gyurkó András, Deák István, Tandler József különös emlékezetet érdemelnek; majd ódalt, majd szemközt szüntelen nyaggatta, közzülök sokakat elfogott.

13. Engel Lé p o l d.

Az Austriai sereg Kir. Fő Herczeg Ferdinand Este' kormányza alatt Julius 11-ikén 1809-ben Szandomir alá Lengyel országba ért. Sokolniczki Lengyelvezér védelmezte ezen erősséget. Még azon nap éjjelén elkezdődött a' véres ostrom. A' 37-dik magyar Gyalog Ezered három zászlóalja is a' bátor vívók között volt: kiknek minden egyes tagjai különös elszánt lelkesedéssel verekedtek, és az ellenség' öldöklő tüzét hidegvérű állhatatossággal kiállották. Engel Lé p o l d — egy fiatal dobos — ki már egynehány hetek előtt Rascinnál bizonyágát adta, milly bátor szív verne mejében, azok közt volt, kik legelől megmászták a' vár fokát, ő kiragadván egy Lengyelnek kezéből az ellenséges zászlót, azt a' falról ledobta, és dob lármával jelt adott az Austriaiaknak, hogy már a' fal meg légyen víva, ezen győzedelmi jel a' lent harczolókat is az ostromra bátorította, 's a' győzedelmet siettette. Engel ezüst mejjpénzt nyert jutalmúl. 1814-ben a' hátráló Francia seregből egy kar

Januárius 24-dikén Mortier Hadvezér alatt Bar-sur-aubenál megállapodott, és a Fontainai szőlő hegyeket vette védelméül, a' tüzzel uralkodó emelet nékiek alkalmas helyhezett adott. Gróf Gyulai Bán' serege volt ide rendelve, ki ugyan csak egyikét órai ütközet után az ellenséget onnét el is ijesztette. A' 37-ik Gyalog Ezered fegyveres kézzel verte ki nem kis veszteséggel a' francziákat a' szőlőből, melly alkalommal több Főtisztek, és közvitézek magokat nyilvános dicséretre, és jutalmaztatásra érdemessé tették, ezek közt volt Engel már most Strázsa-mester, ki egynehány társaival körül is volt véve az ellenség lovasságától, de ő kiugorván a' védelem csoportból egy tisztet lováról ledöfött, az ellenség így megdöbbenvén, támadásától elállott, így neki bátorodván Engel legényei, ők rohantak az ellenségre és a' megfogott Dobl Fő hadnagyot megszabadították. Engelnak már öt évig mejjén díszlett ezüst érdempénze arannyal cseréltetett fel, 's vitéz társai is megjutalmaztattak.

(Folytatása következik).

Kiss Károly.

5.

Portugalliai Henrik.

A' maig magában fenálló Portugalliának fundamentomát Henrik vetette meg. Ő, mint idegen, a' Castiliani Királynak VI-dik Alfonznak táborában szolgált a' Maurok ellen, 's tőle érdemlett jutalomúl a' leányát Teréziát feleségül, Portugalliában pedig valamit csak birtak a' keresztények, úgymint Braga, Lamego, Viseu, Coimbra és Porto

városok' kerületeit, az egész Traz os Montessel együtt örökös grófságul kapta, 1095-ben. Eredete felett meghasonlnak az Irók; majd Robert Burgundi Herczeg' fijának, Hugo Capet Francia Király' unokájának, majd a' Lótharingi nemzetségből származottnak tartják. Magok a' Portugallok, ha talán nem mindnyájan is, de sokan, 's nem csak a' köznépből, hanem tudósok még Camoens' idejében 1517—1579, Henriket Magyar királyfi-nak hitték. Igy hitte maga Camoens is, a' Lusidade' írója. Vagynak-e időnkbeli Portugallok ilyen értelemben, nem mondhatom. A' mit felöle Camoens a' Lusiadében ír, Magyarra fordítva ide teszem *).

Harmadik Ének.

Stanza 23—28.

Vasco de Gama beszéli a' Melindei Királynak a' Portugalliai történeteket, hol többek között így:

23.

Alfonz a' Spanyolnak ősz hajú Királyja
Merészen indul ki a' Mórra hadával,
Bátorság 's értelem vagyon zászlójával,
A' vertt ellenségnek sok földét megszállja.
Repül a' sebes hír csattogó szárnyával,
'S a' nagy tettet szinte Kaspium csudálja;
És hogy ilyen hadban ök is fényt nyerjenek,
Legmesszebb határról sokan eljöttenek.

24.

Fegyverre nem hiú dicsőség kapatta
E' sereget, Krisztus' vallása hagyatta
Házát vele otthon, egyedül csak ezért
Jött el messze fekvő földre ontani vért.

*) Die Lusidade von Camoens. Aus dem Portugiesischen. Wien 1816.

De hogy a' békesség magát megmutatta,
És a' sok szerencsés ütközet véget ért:
Alfonz is szolgálni akar hőseinek,
'S már illő jutalmat keres kinek kinek.

25.

Henrik, Magyar Király-fiak köz'tt második, 1)
Nem lehet hogy mingyárt legelől ne menne;
Azért a' sors vele hogy érdemként tenne,
Portugalliában e' hős uralkodik;
(De azon tartomány' régi és mostani
Hírét egyenlőnek nem lehet tartani)
'S a' Király-leánnyal össze házasodik,
Hogy Alfonz 's Henrik köz'tt erősebb frigy lenne.

26.

Midőn Henrik nevet 's hírt szerzett magának,
És Hágár' fíjain sok diadalmat vett,
'S a' földeket, mellyek közelben valának,
Részeivé tette Portugalliának:
Öreg napjainak vígasztalása lett
Egy fíja, ki neki nőjétől született,
Kit, hogy legyen főkép országa fényessé,
Az ég akart tenni naggyá és győztessé.

27.

És ez történt, midőn saját telekére
Vitéz Henrik a' szent földről vissza tére,
Hol Jordánnak partját, mellyen Jézus kére
Keresztelő vizet Jánostól, megjárta.
Mert hogy Godofrédnak már többé nem árta
A' pogány, 's öt' csendes uralkodás várta:
Sokan, kik tettének részesei lettek,
Haza övéikhez indulni siettek.

28.

Hogy aztán halálos alkonyra változott
E' nemes Magyarnak lovagi nappala,

'S nappalára Az egy hosszú éjelt hozott,
A' kitől adatott élete' hajnala:
A' bimbózó fiú kinyilt 's virágozott,
'S benne a' ragyogó nagy atya lángola,
'S nála vitézbbek nem is lejédenek,
Mert a' hősök ismét hősoket nemzenek.

Nyolczadik Ének.

Paul de Gama magyarázza a' Kalkuttai Kattuálnak azon ábrázolatokat, mellyek a' Portugalliai hajón találtatott zászlókba selyemmel voltak beszöve; egyebek között Henrik is:

9.

Lásss a' másik zászlón az azért küldöttet,
Hogy első uraink töle származzanak; 2)
Mi ötöt úgy nézzük mint Magyar szülöttet,
Kit némelleyek Lothár fiúnak tartanak, 's a' t.

1. A' mit Camoens mond, hogy Henrik, a' mai Portugalliának alkotója, második Magyar Királyfi volt, úgy érthetjük először, hogy minden Magyar Királyfiak között ő született második, és úgy másodsor, hogy egy bizonyos Magyar Királynak volt második szülötte.

A' mi az elsőt illeti, Szent Istvánnak három leány-magzaton kívül három fija is született, kik közül Ottó és Imre kétségen kívül vagynak, de Bernhard felől kételkednek. Ottó bátyja lévén Imrének, a' minden Magyar Királyfiak között Imre a' második. Ennek kellene tehát azon Henriknek lenni, kiről Camoens emlékezik, 's annyival is inkább ennek, mivel Ottó, sőt Bernhard is, ha ugyan valósággal élt, kis korában halt meg. A' Magyar Imre név, a' Német Heinrichből származván — „cui (Imrének) in avi, et avunculi memoriam, Heinrici, sive Hemerici

nomen in baptismo datum, quod apud Hungaros abjecta aspiratione, Emericus efferebatur. Palma Not. rer. Hung. in S. Steph." — a' név az állítást támogatja Portugalliai Henrik a' Keresztény vallás eránt viseltetett indulatból, mert mind Alfonz' táborába a' Maurok ellen, mind a' szent földre a' Szaraczenokkal hadakozó Bouillon' segítségére, 's ide még egy más okból is, a' mint Camoens Lusiad. VIII. 9. énekli:

Hogy nemzetségének szentsége is legyen,
A' szent koporsóhoz szent Henrik elmegyén.

Imrénkben voltak ilyen kegyes indulatok; és ez szent Imre, amaz szent Henrik. Nem is volt ezen, Imrén, és 3-dik Béla' első szülött fiján kívül több Árpádi Királyfiuk Imre; 's ezen utóbbi mint egy 1172-ben születvén, tehát Henrik' halála után 60 esztendővel egyébbaránt is csalhatatlanúl tudva lévén róla, hogy mint Magyar Király élt és halt, ötet gondolni Portugalliai Henriknek épen nem lehet.

De Magyar Történeteseink közönségesen arról tudósítanak, hogy Imre itthon, még atyjának életében halt meg, és Fejérváron valósággal el is temettetett. Talán csak nem csalatkoznak ebben Iróink; talán csak nem vitte a' kegyes ifjút a' buzgóság annyira, hogy titkon elhagyja hazáját, szülőjét 's feleségét, és a' koronát, melly övé fogott lenni, és harczoljon a' Maurok ellen; talán csak nem üres koporsót tettek le a' Nagy asszony' templomában a' nép szemét bekötni; vagy ha már indulatjának Imre áldozott volna is, talán nem sértetett meg hazájától annyira, hogy örökre akarjon elfeledkezni róla. Egyébbaránt Veremundus alatt, a' ki Imrénk' halálakor uralkodott, úgy tetszik, nem is annyira a' külső Maurokkal, mint

inkább a' belső változásokkal telt az idő: és így a' kegyes keresztény Imrének nem is lehetett kiváltképen való vonattatása Veremundus' udvarába; 's nem is Veremundus, hanem a' mint bizonyosan tudjuk, azon VI-dik Alfonz alatt ment Henrik Castiliába, a' ki midőn a' Maurok ellen készülődött, külső segítségeket is hívott. Henriknek öregségében született a' fija Alfonz; bizonyára Imre is, ha ő volna Henrik, 88 esztendős öreg fogott lenni Terézával összekelésekör; de ki hinné azon szent ifjúról, a' ki a' fiatalságnak teljes tűzében szüzen megtartotta magát kellemes feleségének oldala mellett, hogy olly ősz hajjal, vagy kopasz fejjel lépjen házasságra, talán egy fiatal leánycával, és nemzzen gyermeket. Azon feljül, mivel Henrik 1093. tájban ment Alfonzhoz, tehát Imre már öregen is ment volna, 's egy illy 86 esztendős fáradt ősz, ha azelőtt legvitézebb volt is, alig tudna a' nyers ellenség között annyit tenni, hogy Király leányt és Grófi birtokot érdemljen. Azt sem lehet elhinni, hogy ha Szent István tudta fíjának életben és hol létét, még Alfonz' táborából is haza ne hozatta volna, főképen minekutánna igen nagy aggságban látjuk a' jó Királyt alkalmas utánna következő miatt lenni, — ha csak Imre örökre számkivetve nem volt.

Történet iróinknál és okoskodásnál fogva tehát nem látszik Portugalliai Henrik minden Magyar Királyfiak között másodiknak: de még egy bizonyos Magyar Király' második szülött fíjának sem, a' mi teszi a' második értelmet, ha csak történeteink csonkán nincsenek feljegyezve. Péter' bujasága ugyan eléggé esméretes, természetes fíjainak születniök nem volt lehetetlen, de törvényes ágyú szülöttje valamint Ahának, úgy Péternek sem volt. Első Audrásnak született két fija,

de azok közül Salamon Magyar Király volt, Dávid pedig ha lehetne is az időre nézve Henrik, mivel a' bátyja Salamon 1051-ben születvén, Dávidnak 1052 és 1060 között, a' meddig tudniillik András élt, kellett születnie, 's e' szerint mintegy 40 esztendő's fogott a' házasuláskor lenni; de a' név' különbsége, 's Iróinknak az az állítások, hogy mag nélkül halt meg, ezt is felforgatja. Első Bélának két öregebb fija, első Geiza és Szent László, egymás után következett a' Királyságban, kisebbike Lampert is otthon halt meg 1096-ban. Salamonnak nem voltak gyermekei, első Geizáéiról semmit sem tudni, Szent Lászlónak egyetlen egy fija, Kálmán, Királya lett, a' későbbben születtek pedig Henrik' idejét elhaladják.

Vallyon a' Portugallok Henriket Magyar Királyfinak csak gondolják, vagy bizonyosan tudják-e, 's miért és miből? vagy ha csak költemény ez náluk, mivel illy fontos dologban költemény bizonyos cél nélkül alig gondolható, mire nézve költötték? olly kérdések nekem, mellyekre semmi nyomosat nem felelhetek, minthogy sem a' Spanyoloknak, sem a' Portugalloknak azon nagy Történetírójikkal, kik erről talán világosíthatnának, nem bírok. Így vagy az ember, midőn szükséges eszközei hibáznak; ha tudna is, de ha nincs, nem tehet.

A' mi Iróink nem tudnak-e valamit, vagy hogy a' Portugallok csalatkoznak, bizonytalan előttem. Azonban ha csak ugyan Magyar Királyfi volt Henrik, hogy történetírásainkat ne láttassam csonkasággal vádolni, I-ső Geiza' fijasát gondolnám annak, úgymint a' kinek gyermekeiből egy sem lépett a' Magyar királyi székre, sőt mi lett belőlök csak az sem tudatik. Az életkor sincsen elle-ne; mert Geiza 1077-ben halt meg, 1025 előtt pedig alig született; ha már 25 esztendő's korá-

ban lett is a' második fija, a' kit Henriknek gondolunk, úgy Henrik 1050-ben jött világra, 1095-ben nyerte Portugalliát 45 esztendő korában, 's meghalt 1112-ben életének 62-dikében. — Gondolhatom még Péternek természetes fiját is, 's talán Henriknek éppen ezen természetes származása okozza az eredete felett való meghasonlást. Mivel pedig némelly Irók a' Burgundiai Gróf, Ottó Vilhelm' fijának tartják Pétert, ez által Henriknek Burgundiai Grófsága is, a' minek tudniillik némellyektől tartatik, legalább Burgundiában, nevezetesen Besanconban való születése motiválva vagon. Ez ellen sincs egészen az életkor, mivel Péter, mint Magyar Király, ezen vélt Henriket 1038 és 1046 között nemzhette; és így Terézát mikor elvette 55 esztendő, mikor meghalt 72. lehetett.

2. Henriknek Magyar vérű dynastiájából, a' mint tehát Camoens akarja, kilencz Király uralkodott Portugallián 1139-től fogva 1384 ig, 's a' Lusiadénak 3-dik éneke mindenikről szól.

I.) — 1185. I-ső Alfonz, Henriknek öregségében született fija, neveletlen korában vesztette el atyját. Paez Ferdinánd, Trastamarai Gróf, elvén az özvegy Terézát, annál is inkább igazát tartotta Portugalliához, mivel az asszony úgy okoskodott, hogy ő a' tartománynak birtokosa, Henrik pedig csak igazgatója volt. A' felnevelkedett Alfonz fegyverrel kereste az elidegenített jószágot, Quimaraensnél győzött, mostoháját az országból kifuttatta, anyját tömlöczbe tette, 's a' nép neki meghódolt. A' Castiliai Király, VII-dik Alfonz, kit Teréza segítségre szólított, Henrik' fiját Quimaraensbe rekesztí, a' hol épen múltott. Látván Egas Moniz a' szorúltt állapotot, 's féltvén urának életét, igyekezett I-ső Alfonzot a' meghódolásra bírni, a' mi felől a' Castiliaikat már

előre bizonyossá tette. Quimaraens tehát a' megszállás alúl felszabadúl, de Henrik' fija nem tud Vasallussá lenni, a' mit mindazáltal VII-dik Alfonz, minekutánna Egas mezétláb feleségével 's gyermekeivel együtt önkényt utazott hozzája, 's késznek mondotta magát ígérétének nem teljesíthetése miatt a' halálra, békével eltűrt. (Igy beszéli Camoens, de a' história úgymondja, hogy Alfonz a' Castiliakat megverte, a' mi után egész függetlenségre igyekezett, holott az előtt a' Henrikkel tett kötés szerént, a' Leoni Király' Cliensének lenni, és a' háborúba 300 lovast küldeni tartozott. Történt 1126-ban). Ez után Alfonz 1130-ban, a' Tájón túl uralkodott Mór Izmar ellen ment, seregeitől a' táborban Királynak kiáltatott, Ouriquénél Izmaron, 's még más öt Mór Királyon, 40,000 népen győzött; melly dicsőséges ütközetnek, és az elnyert öt királyi zászlónak emlékezetére, öt égszín paist tett Portugalliának czímerévé, 's mindenik paisra öt ezüst pénzt, melly annak a' Jézusnak vére' árrát jelenti, a' ki az ő kevés népének olly nagy győzödelmet adott. 1146-ban szerzette az Avis lovagrendet a' Maurok ellen. 1147-ben Angoly 's Belga segítséggel Lisabont öt hónapi óstrom után megvette, a' Maurokat csak nem az egész mai Portugalliából kiützte, 's hogy új országának függetlenségét a' Castiliali Király ellen fentarthassa, magát a' Pápa' Vasallusának 's adózójának nevezte. Azonban Badajozban Ferdinándnak a' Leoni Királynak fogságába esett, a' honnan 1170-ben bocsáttatott olly feltétellel szabadon, hogy Galliciában tett minden foglalásairól lemond.

II.) 1185—1212. I-ső Sancho, Alfonz' fija, a' Maurokkal egész uralkodásában bajoskodott; a' szent földre menő Belgiumi hajós sereg' segítségével Silvest Algarbiában bevette, 's minckután-

na a' Leoniakkal is szerencsésen hadakozott, meghalt.

III.) 1212—1223. II-dik Alfonz a' Vastag, folytatta atyjának küzdéseit a' Maurokkal, kiktől hasonlóképen egy Palaestinába menő hajós sercggel Alcacert vissza vette.

IV.) 1223—1248. II-dik Sancho, II-dik Alfonz' fija, egy igen tunya, de tiszta életű fejedelem, úgymint a' kiről azt mondják a' Portugallok, hogy ez az az egyetlen egy Királyjok, a' kinek semmi magzatjai, sem törvényesek, sem törvénytelenek nem voltak. Tunyasága sok rendetlenségnek oka lévén az országban, testvérjét a' Bolognai Grófot Alfonzot választották helyébe, Sancho pedig Toledoban töltötte el hátra lévő napjait.

V.) 1248—1279. III-dik Alfonz, II-dik Alfonz' fija, rendbe szedte az országot, városokkal bővítette, 's határait nagyobbítani igyekezett; 's talán első feleségétől Mathildától, ezért is, nem pedig csupán azért vált el, mivel öregecske 's magtalan volt; mert elvévén a' Castiliai Királynak Alfonznak leányát, Beatrixet, Algarbiát kapta menyasszonyi ajándékul.

VI.) 1279—1325. Dionysius, III-dik Alfonz' fija, azt az áldott emlékezetet, mellyel minden időben viseltetik eránta a' nemzet, sokképpen megérdemelte. Az igazságot olly forróan szerette, olly híven gyakorlotta, hogy az Igaz dísznévvel tiszteltetett meg. Szokták a' Portugallok róla mondani: El Rey Denys, qui fiz, quanto quin; Dionysius Király, a' mit akart, megtett. Ő állította vissza a' Királyi tekintet, melly felett a' Pápával sok villongás volt szinte I-ső Alfonztól fogva, a' ki tudniillik, mint már láttuk, Róma' Vasallusának 's adózójának nevezte magát. Lissabonban Universitást állított 1290-ben, 's 1308-ban Coimbrába által tette; a'

Krisztus' lovag rendjét szerzette 1319-ben; a' földmivelést és hajózást előmozdította; Algarbiai Királynak ő kezdte magát írni.

VII.) 1325—1357. IV-dik Alfonz, Dionysius' fija, a' Merész vagy Erős, a' Maurok ellen segítséget vitt Spanyol országnak, és szerencsés hadakozásaival igen híressé lett. Hogy Ineszt, a' szép Ineszt, fijának Péternek titkos feleségét megölette, ha mingyárt a' vad nép kívánta is, keményebben cselekedett, mint kellett; ha a' házasságban bizonyos okokból meg nem egyezhetett, felbonthatta volna, 's ez elég is fogott lenni. A' fijával való ebből származott kedvetlenségek nem mingyárt, 's nem minden kártétel nélkül végződtek. Kegyetlensége' jele az is, hogy testvérjét, akár melly kedves volt is mind az atyjának, mind a' népnek, az országból minden igaz ok nélkül kitiltotta.

VIII.) 1357—1367. Péter, IV-dik Alfonz' fija, a' Kegyetlen nevet azon rendkívül való szorosságért kapta, mellyel az igazságot mindenkor gyakorlotta, 's a' gonosztévőket legválogatottabb halál' nemeivel végezte ki.

IX.) 1367—1384. Ferdinánd, nem hogy hasonlítana a' szoros igazságban atyjához, sőt szélsége csak nem gyávaság. Henrikkel, a' Castiliai Királlyal, két ízben hadakozott, egyszer Castilia' birtoka felett, mellyhez igazát tartotta, másszor mivel némelley Castiliai Király sértőket befogadott 's kérésre sem adott ki; Henrik' fijával Jánossal is egyszer, de mindenkor szerencsétlenül. Végre nem csak megbékélett Jánossal, hanem egyetlen egy gyermekét, Beatrixet, neki is adta olly feltétellel, hogy a' tőle születendő fiak örökösödjenek a' Portugalliai koronában.

Igy lett vége Henrik' Dynastiájának, mellyben az eredeti Magyar vér, a' mint Camoens hi-

szi, törvényesen folytott által királyból királyba. Ferdinand után a' törvénytelen ágyú Henriki Dynastia kezdődik; mert a' Portugallok idegenkedvén a' Castiliaktól, Ferdinándnak feljebbi rendelkezésén meg nem állottak, hanem természetes testvérjét, Don Juant, 1384-ben a' királyi székre emelték, mellyben a' Castiliakon 1385-ben, Aug. 14-én vett győzelem által megerősödvén, maga után hét Királyt adott Portugalliának 1580-ig, a' midőn ez az ág is elhalt.

Holéczy Mihály.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

1) K ö n y v - v i s g á l a t.

Ableitung und Erklärung des National - Namens M a g y a r.
Von Johann Kollár. Pest, 1827. Gedruckt bey Mathias
Trattner Edlen von Petróza. Negyed réthben 19. oldal.

Megkinálni egy egész Nemzetet nevének magyarázatával, valóban nem kis és tsekély tárgy. De épen azért, mivel nem kis és tsekély tárgy, 's mivel egy egész Nemzethez mély tisztelettel, és okosan illik szólani, azt kívánja az ön betsület szeretete és az illőség szoros kötelessége: hogy igen fontosan legyen az elkészítettvè, a' mit valamelly Nemzet nevének magyarázatáról akár ugyan azon Nemzethez, akár egyszer'smind az egész Tudós Világhoz intézünk.

Vagynak sokan, kik minden szószármoztatásokat kárhoztatnak a' Történet Tudományában. Recensens ezeket szinte olly gyáváknak tartja, mint azokat, kik nevetséges dolgokat készítenek szószármoztatásaikkal. Schlözer a' kegyetlen, de

nem mindenkor szerencsés Kritikus (Nestor. II, 38. 39.) keserü epével tsúfolja a' Történeti Szószármoztatókat; még is azon *Neveknél kivételt télesen, mellyek eredeti elneveztetéseket, úgy szólván, még homlokokon viselik, 's mellyeknél a' szószármoztatásnak a' Tartomány fekvése és tulajdona kedvez.*

A' nagy érdemü Klaproth (Beleuchtung und Widerlegung. Paris, 1824. 8. S. 83.) a' szószármoztatásról ezeket állítja: „A' szószármoztatás hasonlít egy metsző eszközhöz, melly az értelmes kezében, ki vele bánni tud, igen nagy hasznót hajt; a' gyermek kezében pedig fellelte veszedelmes. A' Történet Visgálónak tsak olyan szószármoztatásokra szabad építeni, mellyeket tagadhatatlanul belehet bizonyítani”. — Ezen állítások mind a'nyi bizonyos igazságok: de nem ilyenek azok, mellyeket utóbb a' tagadhatatlan bébizonyításról a' tőlünk hálat érdemlett Férfiu elő ad, 's azért nem tsuda: ha a' *Magyar és Uigur* nevekben, midőn azt *Kőépület Nemzetnek*, ezt pedig *Alutttej Nemzetnek* magyarázta, messze el tért Klaproth Úr a' történeti valóságtól.

Recensens, hosszasán megfontolván mind a' Világ Történeteit, mind a' szószármoztatásokról értekező számos véleményeket, azt tartja, és bizonyosan helyesen tartja: HOGY CSAK OTT KÉLL ÉS LÉHET SZÓSZÁRMOZTATASSAL ÉLNI, HOL A' TÖRTÉNETI KUTFÖR MAGOK MIND AZOKAT EGÉSZ HITELESSÉGGEL MAGOKBAN FOGLALJÁR, A' MIK VALAMELLY SZÓSZÁRMOZTATÁS MEGÁLLAPÍTÁSÁRA A' REMÉNY ÉS LEGSZOROSABB KRITIKA ÁLTAL RIVÁNTATHATNAR. Ha a' *História hiteles* vagy *hihető emberi tanúságokon* épült Történeteknek előadások a' *Histó-*

riának természete és főtálpköve szerint: úgy az, a' mi se *hitelesen*, se *hihetőleg* valakitől *fel nem jegyeztetett*, még csak *történeti vélemény* sem lehet. Nintsen, nem is lehet *História A PRIORI*, hanem a' Történet Tudományában mindennek hiteles vagy legalább hihető Tanubizonságon kell épülni. A' ki ezt nem tudja, az az A. B. C-jét sem esméri a' Történet Tudományának.

Magosabb néző pontból tekénti a' Történeti Szószármoztatásokat Tiszteletes Kollár János Úr, a' Pesti Evangelika Tót Eklesiának Lelki Pásztor, azon értekezésnek, mellyről ezentúl bővebben fogunk szólni, Készítője. A' *Nemzeti Neveket* (úgymond a' 7-dik és 8-dik oldalon) *átalában a' Világ Polgárságnak, az az: Cosmopolitismusnak szabad, magos, ébredt sастekéntetével kell tekénteni, nem az önszeretetű Nemzetiségnek vakandok szemü pislogásaival, melly mindent magára von, 's minden más Népeket, mint Férgeket, felfalni akar. A' Nemzeti Neveknek magyarázataikban a' Nemzeteknek közös életüket, mint egy Képet, kell szem előtt tartani, 's minden Népeket, mint egy Agot (Familiát), minden Nyelveket, mint Leány Testvéreket, kell tekénteni. A' legrégibb időkbe 's ezeknek szellemekbe kell magunkat mint egy helyheztetnünk; egyik Nemzetnek nevét a' másikkal a' hasonlatosság szerint egybevetni. 's a' t. Millyen gyönyörű költői virágokkal hímezett oktatás ez az oktatás!*

Vagynak, úgy tapasztalta Recensens, kik e' sorokban igen mély történeti böltsességet találnak. De Recensens fájdalommal kéntelen vallást tenni: hogy e' *puszta üres hangokban* épen semmit sem talál, a' mi értelmes Történet Visgálónak figyelmére érdemes volna.

A'nak, kinek a' Szent Irás Kézi Könyve, de minden egyéb más gondolkodónak is, lehetetlen nem tudni azt, hogy Mósesnél nintsen a' Világnak régiebb és hitelesebb Történet Írója. A' Nemzeteknek *Közös Életek*, akár melly értelemben vegye Kollár Úr e' szovat, Nimróddal megszűnt Móses előadása szcrént. Ugyan Móses szerént a' Népek korán, igen korán, *különbféle Familiákra* szakadtak. És ha ezeket nem tekintenők is, hol vagynak a' régi Nemzeteknek közös életekről, az egy Ágot tevő Népekről, ezeknek legrégiebb időjokről, 's különösen régi nyelveikről, szellemeikről, tulajdonaikról a' hiteles vagy hihető Tudósítások? Ott, hol Kutfő nintsen, a' Sasszem tekintete épen a'nyit lát, mint a' Vakandok pislogás; a' Cosmopolitismus a'nyit tehet, mint a' Nemzetiség. A' Históriai Tudomány ilyen tzifraszovak által soha sem ment előbbre: öt tsak a' részre 's felekezetre nem hajlás, továbbá a' *kritikus emberi ész és szem* szokta mostanig tekeletesíteni.

Hogy Kollár Úr valóban Sas, és nem Emberi, Szemekkel tekintette a' Magyar Nemzet nevét, véleménye a' Magyar név jelentéséről elég hiteles tanúságot nyujt. Így gondolkodik tudniillik a' *Magyar* nemzeti névről:

A' Magyar Nemzet neve legelőször e' kellemes hangu két alap betüből származott

MR.

Ez a' MR alaphang pedig a'nyit jelentett, mint VILÁGOSSÁG, FÉNY, DITSŐSÉG, akár *testi*, akár pedig *erköltsi* értelemben. Ezen MR betüből lett először MAR, MER, MIR, MOR, MUR, hasonló jelentéssel *). A' MAR formából

*) Miért nem MÖR, és MÜR is? És ha volt MÁR forma, miért nem MÉR, MİR, MÖR, MÜR, MÖR, MÜR is?
pedig

pedig lett egy Grammatikai Figura által, melyet
EMPLASMUS és EPENTHESISNER neveznek,

M	a		R
M	á		R
M	a	a	R
M	a	h a	R
M	a	g a	R
M	a	g y a	R.

Mélységes, valóban igen magos és mélységes fel-
fedezés! Ez elvezet egyszer'smind hennünket a'
Magyar Nemzet eredetének legelső fonalához, a'
MR hanghoz is **).

Nem mondja Recensens, hogy a' Gramma-
tikai Figurák az értelmesebbeknek állítások sze-
rént tudatlanság palástok; nem mondja, hogy a'
régii emberek, kik a' Mindenható kezéből kijöttek,
a' MR hangban, vagy inkább berregésben, aligha
gyönyörüséget találhattak: Inkább e' három kér-
dést terjeszti a' Sastekéntettel bíró Tudós Férfiut
elébe:

I. *Mellyik régi Iró mondja, hogy a' Ma-
gyar Nemzet valamikor MR, MAR, MER,*

Ide illök még a' MAHAR hasonlósága szerént MEHER,
MÉHER, MIHER, MÍHER, MOHOR, MÓHOR, MUHOR,
MÚHOR, MÖHÖR, MÖHÖR, MÜHÖR, MÜHÖR. 's a' t.
Igy tekeletesebb Kollár Úr Scálája. Hát ha még a' MAAR,
MEER, MIIR, MOOR 's a' t. is hozzájok tétetik? Az-
után a' MÁÁR MÉÉR. 's a' t.

**) Még mélysegebbek e' sorok a' 18-dik oldalon: „Ne vélje
valaki, hogy mi, mint némelly szószármoztatók, mind
azon Népeket *Magyaroknak* tartjuk, vagy tőlök szármoz,
tatjuk, mellyeknek neveikhen *mar, mer, mir, mor, mur-*
talátatik; ki ezt gondolná, az tzelát és értelmét ezen
Ertekezésnek nem értené, melly sokkal nagyobb, igazabb,
és *felségesebb*; tudniillik: megakarjuk mutatni, hogy ez
a' név nem tsak a' *Magyaroké*, hanem *Nemzeti köz Név*;
hogy ez kizárólag nem egy nemzetet és nyelvet illet,
hanem az *Embe iség* Népeié és Nyelveié zinte úgy,
mint más hasonló nevek”.

MIR, MOR, MUR, MÁR, MAAR, MAHAR nevet viselt?

II. Mellyik régi Író mondja, hogy a' *MR, MAR, MER, MIR, MOR, MUR* hang a' Nemzeteknek közös Életekben, mikor a' Népek a' legrégebb időkben még egy Ágot tettek, a' nyit jelentett, mint *VILÁGOSSÁG, FÉNY, DITSŐSÉG*?

III. Mellyik régi Író mondja, hogy a' *MR, MAR, MER, MIR, MOR, MUR, MÁR, MAAR, MAHAR* hangok, mint különösen a' Magyar Nemzet nevei, a' nyit jelentettek, mint *VILÁGOSSÁG, FÉNY, DITSŐSÉG*, akár testi, akár pedig erköltsi értelemben?

Ha mind ezekről a' régi Írókban egy szó sintsen, a' minthogy bizonyosan nintsen, hogyan lehet ilyen balgatagságokat felvenni a' Történet Tudomány világító fáklyájának? — Hogyan lehet rólok úgy szólani, mintha ezek a' legfontosabb Historiai Igazságok volnának? — Igaz ugyan, hogy Kollár Úr (a' 13-dik oldalon) egy helyen felfedezéseit szerénységből tsak *Wahrscheinlichkeitnak*, azaz: *Hihetőségnek* nevezi, de lehet-e a' régi időkről *hihető* az olyan állítás, melyet több ezredek mulva valamelly író minden vezér nélkül a' maga főjében költ? Viszsa az A. B. C-hez, ha illyeket tenni képesek vagyunk!

Ne gondolja tehát senki, hogy Kollár Úr történeti Tanúkra építi véleményét: Az ő próbái egészen más világból valók. Neki megyen különféle Nyelveknek hanyatt homlok, 's valahol tsak *MR, MAR, MER, MIR, MOR, MUR, MÁR, MAAR, MAHAR* hangokat talál, azok nála mind *VILÁGOSSÁG, FÉNY, DITSŐSÉGET* jelentenek, azaz: *MAGYART*. Nála az *extulit se*, az *elevavit se*, a' *superbus est*, a' *robustus*, a'

validus, az *acer*, a' *vehemens*, a' *polivit*, a' *mundum*, a' *purum*, a' *splendidum fecit*, a' *visus*, a' *dōminus*, a' *magister*; a' *praestans*, a' *sublimis*, az *elevata*, a' *praeposita*, a' *domina*, a' *princeps*, a' *Rex*, az *Imperator*, a' *lux*, a' *magnus*, a' *sanctus*, a' *virtutibus et moribus clarus*, a' *nobilis*, a' *variegatus*, a' *fulgor*, a' *luna*, a' *splendo*, a' *marmor*, a' *Markgraf*, a' *Mayor*, a' *merken* és *bemerken*, a' *mundus*, a' *mensura*, az *ordo*, a' *harmonia*, a' *Welt-schöpfer*, a' *Weltmann*, az *exemplum*, a' *Meyer*, a' *merx*, a' *Majoros*, a' *Miroslav*, a' *Dobromir*, a' *Mór*, a' *Mirabeau*, a' *Moreau*, a' *Clessamor*, *Marseille*, *Martius*, *Maro*, *Marcellus*, *Mauritius*, 's a' t. mind a'nyit jelent, mint *Magyar*, azaz: **VILÁGOSSÁG**, **FÉNY**, **DITSŐSÉG**. Ha ébredett észszel illyes valamit állithatni-e? más ítélje meg.

Neki megyen hanyatt homlok, 's valahol tsak a' *Mar*, *Mer*, *Mir*, *Mor*, *Mur* hangot találja a' Magyar nyelvben különösen, az neki mind *Magyar*, azaz: *Világosság*, *Fény*, *Ditsőség*. És így *Marót*, *Zotmár*, *Marmaros*, *Mar*, *Mer*, *Morotva*, *Morog*, *Méreg*, *Murva* 's a' t. neki mind a'nyi mint *Magyar*.

Neki megyen hanyatt homlok, 's valahol tsak Nyelvet esmér, felkeresi benne a' *Világosság*, *Fény*, *Ditsőség* neveit, 's ezekből az egész Világ Nemzeteit *Világosság*, *Fény*, *Ditsőség* nevévé per **HISTORIAM PHYSIOLOGICAM** (!) általváltoztatja. Ez a' Szó *Hell* a' Német Nyelvben p. o. a'nyi, mint *Világos*; tehát a' *Hellen* nép a'nyi, mint *Világos* Nép. *Illyricum* is a'nyi, mint *Heluricum*, azaz: *Világos*. Mit mondana e're az *Illyricum* és *Pannonia* szélein született Szent Hieronymus, a' ki azt jegyzette fel, hogy *Illur* a'nyit tészén, mint *Advena*? A' *Marca* szó a'nyit

tészen és telt, mint *Limes, Confinium*: de Kollár Úr azt akarja, hogy *Marca* a'nyit jelentsen mint *Magyar*, azaz: *Fény, Világosság, Ditsőség*. Tehát a'nyit jelent valóban, mert Kollár Úrral a' Du Fresnék, Carpentierek, Adelungok, Petrus de Marcák közel sem mérkezhettek a' tudomány országában.

És vallyon miért készültek ezen borzasztó demonstrációk? Okát adja Kollár Úr a' következőkben: „*Ha már megfontoljuk, hogy a' Természet és az Emberek közönségesen mindenütt egy Törvényeket követnek, igen természetesen találjuk, hogy MAR, MAGYAR épen a'nyit jelent, mint SLÁV, HELL, GALL, CELT, HERMANN, FRANK, TIT, TÓT, TITÁN, TEUTON és más éfélék.*” Magyar tehát épen a'nyi mint *Sláv* és *Tót*. Itten bukik ki a' szeg a' zsákból; itten fejt ki magát a' Cosmopolitismus, a' Sasszemű Cosmopolitismus, a' Magyar Nemzetiségnek, a' Vakandok pislogásu Nemzetiségnek, mellyet tiszteletből Kollár Úr (a' 8-ik oldalon) NATIONALITAETSMANIE névvel nevez, gyáva üldözője.

Azok közé tartozik Kollár Úr, kik azt vélik, hogy ez a' szó, SZLÁVA a'nyi, mint *Ditsőség*, és így SZLÁVUS a'nyi, mint *DITSŐSÉGES*. Teljék benne kedve, a' kinek ez tetszik; a'nyit bizvást mondhat Recensens, hogy már Schlözer és Karamsin Fordítója (Nestor II, 39. 68—74. — Karamsin I, 226. nota 39) e' Szószármoztatást neveltségnek tartották. Van, vagyon a' régi Irókban a' SZLÁV szónak szármoztatása, de az messze eltér a' Ditsőség képétől. Noha Recensens, ki a' Nemzeti Gyülölségnek soha sem volt hirdetője, ezt sem üzi fűzi, sőt végképen elhallgatja, ha bár maga Kollár Úr állítja is a' végső 19-dik oldalon:

„Zwar ist der Name, als Name, weder eine Ehre, noch eine Schande für die Nation.”

Egyes hibáiba Kollár Urnak bele ereszkedni a' számtalan öszvehalmozott hibás vélemények és nevek között a'nyi volna, mint a' Papirost vesztegetni, és vissza élni az Olvasó béketűrésével. A' Mutató, mellyet Recensens felhozott, elég a'ra, hogy minden értelmes vagy nyilván mondja, vagy gondolja magában e' szerentsétlen magyarázatokról: „*Mitte hoc corrumpi, quem meruere, situ.*”

Horvát István.

2) *Auróra*, hazai almanach, Kiadá Kisfaludy Károly. Hetedik év, 1828. 16 rétet. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás' betűjivel: öt rézzel Vörösmarty' Zalánjához 's egy muzsikatoldalékkal, mind öszve 400 lap. (Árra 2 forint 24 xr. C. P.

Illő végre tartózkodás nélkül elmondanunk, melly szempontból kelljen Kisfaludy Károly' poétai gyűjteményét megitélnünk, hogy a' literatúrához való állását, 's így becsét magasabb tekintetek szerint, meghatározhassuk.

Nálunk már jóval ezelőtt a' régiben-maradás', 's más felől a' haladni - vágyás' tüze szakadást csinála az írók közt, az erőket felosztotta, elszórta, 's nem-egy ösvényen nem viheté egy cél felé, az egyetlenegy felé, mellynek elérése literatúrát állapíthat. Mindenki magányosan üzé célját magányos úton; gyűjteményeinkben plánumtalanság, és principiumtalanság — vagy a' principiumok' legnagyobb különfélesége uralkodott: 's ez megzavarta a' publicumot 's az írópályára-készülőt egyiránt. Csak a' közöslélek (*Gemeingeist*) a' mivészek közt

adhat tekintetet a' művészetnek; 's a' nem habozva járt pálya önthet bizodalmat a' kezdőbe, 's adhat irányt munkálódásainak. Egy intézet kelle tehát, melly az irányt; melly felé? 's a' módot, mint? példa által kimutassa, a' szerencsésb erőket egy ösvényre gyűjtse, 's végre ezt vagy azt a' tónust uralkodóvá tegye. REC' ítélete szerint Kisfaludy Károlynak juta az a' szép szerencse, ezt az ideát lételbe hozhatni. Rózsás fürtökkel 's biztos vezérfáklya kezében, jelene-meg, mint a' szebb napot ígérő istenné, Auróra egünkön, 's kelle-mével meggyőzé a' szíveket. Az Auróra egy fő ideát tüntet-keresztül mindenütt: a' művészség' ideáját; nyelv és a' tárgyakkal való bánás írójiban aesthetikai stúdiomot tétet-fel, 's a' hasonló okfők egységet hoznak a' művekbe. Így látunk egy fő karaktert elterjedni az August' korabéli minden Római írókon, 's így minden nemzeteknél, midőn literatúrájuk arany kort ére. Mi most közelíteni láttatunk a' pont felé; vége lészen vetve a' küszdésnek és határozatlan kapdosásnak, melly eddig bélyegzé iparkodásinkat, 's az új ivadék meg fogja élni haladásunk' módjának megállapítását. Magából értetik hogy itt a' poézist érdekeljük, mert tudományainkról jelen környülállásaink közt szó nem lehet.

Egyik bélyegző tulajdona almanachunknak az a' tanúlt, csinos, gazdag és hajlékony nyelv, mellyet a' magyar, Kazinczynak köszön. Ezen fáradszhatatlan férfiúnak kelle elébb születnie, 's útát törnie, hogy Auróra illy mosolyogva tünhessék-fel; de REC. meg van győződve az Auróra' feltünése' szükségéről is, hogy az új iskola' nyelve már most életbe hozassék.

Másik érdeme magát a' poézist illeti. 'S hogy a' formától menjünk-által a' lélekre; valljon hol műveltetett sikeresben 's felesben a' scandált

rímes vers, mint itt? 's ki ne látná az itt divatba hozott mérték, melly teljességet 's muzsikai modulációt ad a verseinknek, melly praecisiót 's tömötséget a' gondolatoknak? tulajdonok, mellyek az Auróra' megjelenése előtt ritkán díszesíték költségeinket. Melly úton gazdagodott-meg inkább poetikánk a' szép formákban? hol honosítottak a' teljesen zengő ottava rímák, a' kellemes sestinek, 's a' déli nemzeteknek egyéb, kevésbé többé meghatározott, bájos-változatú szché májki? Majd nem egyedül az Aurórában, 's olly tökélyben, melly a' szigorúbb kritikust is kísértetbe ejti azt hinpi, hogy erre nézve sokkal messzébb már nem mehetünk. Világos pedig, hogy a' nyelvre 's a' versre fordított figyelem nem lehet elhatárázó befolyás nélkül a' poétai stílusra is.

De mit mondunk a' poézis' lelkéről? Hol míveltetett a' lyrai költés több művészséggel, mint itt? Hol az épósi annyi erővel 's annyi formában? Melly úton leve novellai, elbeszélési, sőt vígjátéki literatúránk, ha nem az Auróra által? Mert a' mik e' legutóbbi nemben ezelőtt jelentek-meg, csak elődolgozások 's próbatételek: Auróra eddig csak öt vígjátékot ada, de mellyek drámai literatúránkból soha ki nem fognak enyészni. Egyik, és pedig fő oldalát a' poézisnak csak itt láttuk magasb hivatallal míveltetni: a' karakterfestést; mert itt bocsátkozánk leginkább az objectivitas' felfogásába, 's ez által lön, hogy poézisunk az élethez való kapcsoltatása által philosophiai fontosságot és jelentést kezd nyerni.

Semmi literatúrának nem volt almanachja, melly annyi különféleséggel díszeskedék, mint Kisfaludié; 's ezt REC. annyival kevésbé átallhatja itt elmondani, mert nem átallotta a' németföld' némelly újságiban is. Komoly és víg

drámák; antik és romános épószok, 's prózában és Zrínyi-stróphákban, scandálatlan és scandált stanzákban, trochaeusokban, hexameterekben; regék és novellák; komoly és víg elbeszélések, elbeszélő-'s levéltónusban; balládák, románczok, ódák, didaktikumok, dalok sonettekkel, triolettekkel együtt; elégiák distochonokban 's stróphákban; heroídek, episztola, apológok, allegóriák, parodia, satyrikumok 's az epigramm minden nevel; 's ennyi eredeti művek közt kevés, de hasonlíthatatlan fordítások. 'S mind ezek nem talán csak a' hét kötetben összeleg, de úgy, hogy majd nem minden nemből minden kötetben: 's ebből világos, hogy nem történetből így, hanem systémából. Ezeknek szemügyre-vétele után lesz e, ki tagadná, hogy egy munkának sem vala nálunk olly szétágazó és nyomos befolyása a' poétai literatúrába, mint az Auróranak.

A' legújabb évfolyamat mind ezen tulajdonokban épen úgy, 's talán még nagyobb mértékben részesül, mint elődjei. Szándékunk ennek ajándékait egyenként felhordani, 's azokat észrevételeinkkel kísélni.

A). Epikus költés. 1). Épósz.

Itt epopoeiánk' három hősei, Czuczor, Horvát Endre, 's Vörösmarty fognak kezét.

Czuczor, ki ezelőtt négy évvel Ágostai ütközetében (ugyan az Aurórában) töménytelen erejével elragadott; itt Aradi Gyűlésének első énekében *) új oldalról ragyogva lép elünkbe. — Második István' halála után, vak Béla király tanácsot tart Tolnán a'felől, mint kelljen a' Kál-

*) Az Aradi gyűlés, hős költemény, öt énekben, nálam van kéziratban, 's a' Publicum, mihelyt körülállásim engedik, a' jeles művet tölem csinos kiadásban venni fogja. Toldy Ferencz.

mántól fíjának el nem ismert Borics' pártja' nyugtalankodásainak véget vetni. Meghatároztatik, hogy az ügy országgyűlésén fog elintéztetni, 's a' Király annak helyéül Aradot nevezi-ki. Ez tartalma az első éneknek. Költőnk' említett első hőskölteményében a' leiró eladás uralkodik: itt beszédek váltogatják egymást mind végig; karaktereit tehát nem annyira festi a' költő, mint kifejti; 's így jónak leli épósi kép helyett drámai evolútiót hozni mivébe, hogy rajta több élet terjedjen el, 's REC' ítélete szerint, csillogó szerencsével jutott céljához. Négy férfiú szól; ketteje — Otmár és Buda — a' legelevenebb ellentételt teszi, a' király mint eszközlő lép közzéjük; Jósa a' tanácsadó. Buda, a' királyi testőr 's a' honzavarók' iszonyú gyűlölője (l. 235.) büntetést akar a' pártoskodók' fejére méretni, mikor a' kegyességet 's békét szerfelett szerető Otmár, legidősbik tanácsa a' királynak, kegyelmet ajánl itt is, és békét lát ott, hol a' pártot csak a' félelem tartja ideig való nyugalomban. E' kétféle természetből a' legvonzóbb küszdés származik. Melly lobogó tűz, melly nemes harag az ifjúi 's erőtől magával bírni nem tudó Budában; melly fenséges nyugalom 's ismét, eltűnt ifjui ereje után melly szelíden megható fájdalom az élemedett Otmárban! Amaz egy második Achill, de több nemességgel; ez egy új Nestor, több férfiúsággal 's melegséggel. Béla népszerűtetével, bizodalmaival vonz. Melly hő azon szavaiban, hol a' nemzet' sorsát tudakolván, vak léte' fájdalmát csak azért látszik sanyarúbban érezni, mert népe' tekintetétől fosztja-meg:

Vajha eget földet tőlem nem tiltna sötétség,
'S látnom azon népet, melly tisztel 's szómra figyelmel,
Híveimet látnom, kevesig juthatna szerencsém!

Akkor, hogyha vagyon bélyegnyoma búnak, ö-
römnek

Képeiken, 's ha miként szózatnak hangja különböz
Emberi ajkunkon, szintűgy változnak az orcák;
Akkoron olvasnám szemeikből, csendes-e lelkök?
'S boldog híveimen vígadnék édes örömmel. 'sth.
l. 226: 227.

's milly szeretetre ragadó azon mód, mellyel a'
két versengőt egymás iránt megengesztelni igyek-
szik (l. 230.)! J ó s a a' personificált épósz. Be-
széde lassú menetelű, 's midőn a' többiben csak
a' pillantat' érzése áradoz, ő háboríthatatlan nyu-
galomban áll köztök, 's századok' történteit be-
széli, ezekkel nyujtandó tanácsit támogatni. (lap.
229—231.) 'S így kelle a' forma által különféle-
séget hozni azon két karakterbe, melly annyira
hasonlít egymáshoz. Jósáét 's Otmárét értem. Kőlt-
tönk' ezen énekén tagadhatatlanúl valódi Homéri
szín terül-el. Az előadásnak tiszta objectivitása,
az az erősen jelelt 's természettel teljes egyszerű-
ség, 's azon, egyenesen az életből vett, 's könny-
nyen felfogható hasonképek 's hasonlítások, a' hős-
dallók' fejedelmére emlékeztetik REct. REC. kü-
lönösen méltónak tartja az említésre azt a' merész
lelkesedésű 's szépséggel teljes bemenetelt (lap.
225—226.) Buda' mennydörgését a' pártosok el-
len (l. 228), 's az ezeknek megbüntetését kívánó
beszédét Otmárhoz, mellynél semmi nem lehet
tömöttebb és áradóbb, és annyi tűz mellett mé-
lyebb és nyomosabb (l. 233—4); 's ha Budán el
hűlnek idegeink, milly felolvasztó Otmárnak fáj-
dalmas-szép felelete (l. 235) mellyet a' tüzetől el-
kapott fiatal férjfiúhoz mér s é k e l! A' hasonké-
pek közül ki nem írja REC. azt, mellyben Otmár
(l. 235) a' veszélyeken edzett hajóssal 's az agg-
tölgyvel veti magát öszve, mert hosszacska; de

meg nem állhatja, hogy helyette egy másikat ide ne iktasson, mellyet Homérnál is nem tudnánk eleget szeretni :

Mint a' jó fiunak, ha szüléjit látja czivódni
Önnön sorsa fölött, érzékeny szíve megindúl,
'S hozzájok símulva legott megkérdeli őket :
'Úgy fájlalta hevét örének Béla, hogy Otmárt
Mint vala illendő, nem kíméllette szavában 's a't.
l. 236.

'S melly meglepő ez :

Akarod már is kürtölni fülünkbe
A' pártok' szünetét, és nem fontolja-meg elméd,
Hogy fene-rágtá tagot vassal választni az éptől
Kelletik, a' ragadó méreg szétterjed egyébként.
l. 234.

E' festést pedig a' nagy Görögnél is álmélnok-
va olvasnók :

Így a' honzavarók' iszonyú gyűlölője. (Buda.) *Csc-*
dálták
A' beborúlt arczút, 's bámultan visszavonúltak
Töle az ott állók zengő hangjára figyelvén.
l. 235.

Ez a' poetai plasztikának remekje.

Czuczor' hexametera teljes, könnyű 's festői ;
nyelve epikus, tudós, szép nyelv, 's gyakor in-
versióji, közbevetései, kihagyásai által Római
nyelv — ha így szabad szólni némelly olvasóink
előtt. Figyelmeztetésül hasznosnak tartja REC. ily-
lyeneket kijegyezni :

Visszavonást okozók 's haza rontására törekvők
Hogy zajogó szívet csendessel váltsanak, azt 's tb.
l. 228.

Volt, Buda ! volt egykor, mint néked mostan, erőtől
Áradozó keblem, 's ha gonoszt volt fogni szorosra
Szükség, rettenetesb haragom hajdanta, tiednél.
l. 235.

Mint fejedelmidnek , szintúgy kedveltje hazádnak!
Mennyi veszélyt tiltott közbenjárásod egüinktől,
'S mellyek támadtak fejeken , hányat elűzött!

l. 236.

Oh ha sebest repülő sasként szállongnom adatnék,
A' síkot mivelő magyaroknak felleges égből,
'S a' hegyek' ormairól hirdetném völgyi lakóknak 'stb

l. 235.

'S melly szép fordulat az elbeszélői tónusban:

Ha nem állanak ekkor

Összevetett vállal zendült istenteleneknek

Ellene, sok bajjal keresett szép Hunnia, eldűlsz.

l. 230.

'S ilyeneket 's egyéb nyelvi szépségeket nyujt
minden lap.

Vörösmarty, a' Zalán', Cserhalom', és Tündérvölgy' elismert classicitásu költője, itt Eger' ostromát (1552), mellyről az akkor élő Tinódi is versele, három könyvben 's több mint 2700 hexameterben éneklí (l. 287—388). Vörösmarty' epikus karakterét REC. nem rég egy különös munkában *) igyekezett bővebben kifejtteni, 's így midőn Eger van előtte, úgy hiszi, hogy rövidebbnek szabad lennie.

Egerben REC. minden nagyobb poetai mív' minden postulátumit ki látja elégítve, akár az egységet, az egészséget, az egyszerűséget tekintse, akár a' részek' természetes elrendelését, egymáshoz való mérséklését, az epizódok' összefüggését 's a' költemény' épülete' könnyű átnézhetőségét. De melly terméketlen tárgy magában 's első pillanatra; 's melly dússá, változatossá, 's vonzóvá teszi azt a' költő! kevésnek juta nálunk az a' teremtő erő 's az az orientális-buja phantásia,

*) Aesthetikai levelek. Pest, Eggenberger 's Müllernél. 1827. l. 137. — Legnagyobb részében kinyomtatva a' Tud. Gyűjtemény' tavali 's harmadévi több kötetében is.

melly Vörösmartynak, 's olly mértékben, melly kimerítteletést félnünk nem hágy. Így látunk nála mindég új karaktereket, leírásokat, hasonképeket; 's egy rendkívül való termékenységet az actiók' feltalálásában. Kitünő karaktereinek hosszú sorát Egerben újakkal öregbíti, 's úgy, hogy ezek régiebb társaikkal bajt látszanak vinni az elsőségért. REC. elégnék tartja, ha némelyeket csak említ, mert a' könyv minden kézen forog, 's a' hely rövidséget parancsol. Illyenek pedig az okos és vitéz Dobó, a' kemény 's mélyenmotivált Ali; Bornemisza, az a' hatalmas szónok a' tanácsban, 's harczban egy második Izmén *), nem bűvös szerek de nagy chémiái tudománya 's ügyessége által; a' tündér, szerelem' ura Zoltai; a' harczba-szerelmes fia Pető; Omár 's Ída, e' két magos-tragikai alak; az ellenállhatatlanúl hájoló gyermeked Dalár 's a' szerelem-lehellte Leila. Az ember ember, mindenkor 's mindenütt, de apróbb vonásaiban olly különböző, hogy kettő soha sem ugyan az. 'S ezen apró vonásokat karakterré emelni a' titok, mellyet a' Músa csak választottainak sug-meg — 's ezeknek rendében áll az Eger' dallója.

Zrínyin kívül nálunk még egy epikus sem bírta azt a' mesterséget úgy mint Vörösmarty, a' harczvilág' durvaságát engesztelőbb vonásokkal fellágyítani, 's a' keményebb nemű behatásokat gyöngédebb alakok' 's mosolygóbb képek' beszövése által megszelidíteni. E' tekintetben említendő Omár 's Ída' gyönyörű epizódjok, melly elégiai — Zoltai 's Leiláé, melly vidám hatásai által, kellemes érzéscserét ad, 's a' véres munkák' mezejéről pihenni visz csendesebb 's vonzóbb régiókba. De semmi nem lehet igézőbb mint azon

*) Lássd Tasszót.

tündér leírások 's hasonképek, mellyekkel Zalánt bizonyosan felülmúlja 's Cserhalom 's Tündérvölgy mellett büszkén megáll. Zolta i' délczeg tüzzel tele képére (l. 303, 4) emlékeztetjük az olvasókat; Pető ére (l. 303), kit a' költő mívészi fogással Dalár' szemeivel láttat; mert mint adhatta máskép vonzóbban 's elevenebben a' hősiúnak mult korát? hogy erről illy kellemes világitás hulljon jelenére.

„a' ki Évvel előbb velem a' violákért bolyga mezőkön,
Most a' legszebbet kész volna tapodni utában:
Olly rá t a r t ó l a g megyen a' hadirendnek előtte.”

Leilára (l. 353.) 's Ídára emlékeztetjük 's az Ída' 's Omár' pillanatjaik' öszveütközése' leírására (l. 320.); 's még a' hajnalnak ama' idylli képére a' harmadik énekben (l. 358.), 's a' felszólamló Dalár' hasonlítására (l. 303.); a' Zagyva' áradása' elmés (sinnreich) festésére; 's újonnan igazolva fogja látni kiki a' fenn kiejtett ítéletet. De nem említettük a' költemény' fenn-páthoszú bemenetelét, nem Bornemisza' isteni-haragú beszédét a' Szikszói gyűlésben (l. 298, 9.). REC. mind ezeket soha sem tudja álmélgodás nélkül olvasni.

A' harczok, mellyek itt a' 2-d. ének' nagy részét 's a' harmadikat egészen betöltik, annyira különböznek azoktól, mellyeket költőnk eddig leírta, mint a' 16-d. és a' 9-d. 's 12-d. század' harczolása' módja különböz. 'S Vörösmarty általában véve, ezeknek is változatosságot 's interesszét tudott adni; azonban nincs mért tagadná REC., hogy ugyan ezen harczleírások néhol kevéssé szélesek, mint a' 382—3 lapokon, holott Bornemisza' vitája Dervissel, Zádorniké, Kamberé, 's tb., keveset vonzanak; úgy helyenként a' 384-d. lap is, 's a' 387-d. egészen. Ezek helyett lehet vala Fige-

dire, Mecskeire, Arszlánra több figyelmet fordítania; 's Alit több személyes érintetekbe szőnie. A' bevégzés ellenben siet, 's a' legünnepibb benyomást hagyja-vissza. Az, mit épósi nagyításnak hívnak az aesthetikusok, 's REC. épósi dagálynak nevezne, 's mellytől Vörösmarty' régiebb művei nem egészen mentek, mint másutt kimutattuk, itt már igen is ritkán kerül-elé. Illyen még is l. 301. egy dárdának leírása 's talán l. 387. Dobónak félmázsányi kövekkel csatázása is: 's ezt azért nem hallgatja-el REC., mert remekmív érdemli, hogy a' legapróbb hijányok is elmellőztessenek. REC. ítélete, melly szerint Vörösmartyt Tasszóval tétetett parallélába, Eger által is igazoltatik; 's itt egyebet nem lehet hozzá tenni, mint, hogy ő e' paralléla által semmit nem veszt. Vörösmartyra nézve *comparatio* soha *odiosa* nem lehet.

Horvát Endre, a' Zircz' és Sziszek' lelkes éneklője, várva várt Árpádjából egy epizódot közöl (Szemere a' Derencsi ütközet előtt. l. 147—153), kedves előkövetét az egésznek. Sok erőt fejt-ki Horvát itt is a' hősidő' festésében. Az emberi de hērósi haragú Szemere' engesztelődése 's új felforrása kimerítőleg van motiválva, amaz a' Csikadór' nője' hōsi anyaszeretetével, ez sebe' 's Csikadór' szidalmi' emlékezetével; 's a' kemény tett' énekét nem lehet szebben 's szelidítőbben bevégezni, mint amaz elégiai reflexiókkal; 's a' szerencsétlen hölgynek kétségkívül csak a' halál által lehetett poétai igazságot kiszolgáltatni. REC. epikusainkat Horvát' nyelvére kívánja különösen figyelmeztetni. A' hősköltemény, míg az előkorból 's a' lovagiszázadokból meríti tárgyait, régi színt is kíván, 's erre nagy befolyással van a' régi nyelv' kincseinek használása. Nem mintha REC. nem lelne régi színt Amazoknak műveiken, de mivel látja, hogy tőlök nem minden fenn-

lévő eszközök vétetnek-fel. Ide érti pedig REC. a' névmási ragasztékkal megtoldott imperfectumok' használatát, de főkép nyelvünknek azon gyönyörű, talán csak az ógöröggel közös, és a' hajlékonyság' 's elevenség' nagy kárával kidölt participiumok' hajlítását, mellyekre elsöbben a' nagy Révai figyelmeztete bennünket, 's mellyel Homérjában Kőlcsey, 's Horvát Árpádjában olly szép szerencsével kezdének élni. REC. csak azt az észrevételt engedi itt magának a' Zircz' éneklőjére nézve, hogy ezen formákat a' Versegly' paradigmájival öszekeverni, philológiai inconsequentianak látszik.

2) Novella's Elbeszélés.

A' literatúra' ezen mezején itt egy magát meg nem nevező férfi lép-fel; 's a' szerencse, mellyel azt mívelni kezdi azt fogja óhajtatni kétség kívül minden olvasóval, ne háгна-le többé e' pályáról 's kelne-ki minél elébb a' névtelenség' kárpitja alól, hogy ismerhessük azt, kit munkájából becsülünk és szeretünk. Aladár (l. 201—222.) egy fenntragikai tárgy; figyelmet vonzó szövevénnel, de úgy elrendelve, hogy a' kielégítés a' felfüggesztést nagy mértékben felülmúlja, 's emez azért kevesbbé feszítve, hogy nagyobb tér maradjon a' nagy-nemü karakterek' festésére; 's mert ezt a' behatások' oekonómiaja látszik kívánni így, mellyeket lépcsöknként akart dagasztani a' költő. Nem mondhatni újaknak a' situátiókat, de compositió 's dolgozás által az egész új lett, 's ez a' főbb érdem. Aladárban a' Nagyravágyás, Izaurában az asszonyi Rény az emberi-szíverőnek egy colosszális mérpálczájához mérve: de korok a' lovagkor, 's a' karakterek olly kimerítőleg motiválva, mint a' legszorosh consequentiával keresztülvive; az ecset, ha nem mindenkor
ment

ment is a' dagálytól, tele erővel és merézséggel és tüzzel. — Az elbeszélésben (Messze keresett és közel talált. lap 1—70.) a' költő játszani látszik tárgyával, annyi könnyűség a' vele való bánásban. Egy ifjú a' külföldre indul, azt a' lényt meglelni, melly éltét örökre boldogítja. Háromszor csalatkozik-meg, 's alig lép-vissza hona' földére, megtalálja azt, kit távol hijába keresett. Ismét régi tárgy, de melly, interessans situációk, a' tréfának, elmésségnek és satyrának bőv ere által új alakban jelen-meg. A' színjátszóné' 's a' theátrumi-recensens' karakterökre nézve REC. előtt valaki nagyítást említe 's gáncsolólag; de az illy alakok e' nélkül ritkán ütnek czélt, 's a' víg nemben dolgozó költők, a' siker' kedvéért mindenha azt az eszközt használták, mit a' komolyban dolgozók, tudnillik az idealizálást; 's a' komikai ideáltól a' caricatúráig bizonyosan csak egy lépés vagyon. Csak az kértheti, ha hősünk' viszontagságai a' színjátszónéval 's az ezéjivel, e' formában, hihetők-e, ki meg nem gondolja, hogy a' festő csak azt veszi-fel képébe, mi céljához viszi. Számtalan fiatal emberen, kik hősünkhöz hasonlók, ugyan az történik mindennap, de nem így concentrálva; azonban mi lesz a' mívből, ha a' mívész a' szükségteleneket ki nem szökteti, 's a' mindennapi élet' vízfestékü képét, nemesítés, célra-alkalmaztatás nélkül veszi-fel. A' jelen eselben REC., ezen tekintetből itélve, valósággal teljes életfestést, de concentrált 's elevenb színü festést lát; 's eléggé nem magasztalhatja a' költő' felfogó 's tárgyát cél-ütőleg feldolgozni tudó tehetségét. Az a' scéna, mellyben Thália' két al-papnéja a' szerep felett harczba keveredik, egyenesen a' játékszíni élet' rejtekeiből van kikapva, és semmi ennél nem lehet elevenebb és vígabb; mint ama' tudóst-játszó özvegnél is semmi nem

tudósabban dolgozva, 's mint semmi nem szeretetre méltóbb, mint a' hitvese által megjátszott öreg bátya; mikor asszonygyűlölése öccsével Nelli' becse felől alkudozik. El nem hallgathatja REC., hogy véleménye szerint, a' könnyelműnek elkészített Rózinak a' bucsuscénában kelletinél mélyebb érzés tulajdoníttatott, 's hogy ugyan ott egész alakján egy beteges sentimentalizmus ontott-el, melly friss, életkedvű lelkével öszve nem egyeztethető; 's még is, mi lehet kecsesb ennél a' lepke leánykánál, kinek maga az ő hűtelensége is egy saját báj, 's az az égszínű haragja az őt kísértő hősünk ellen, annyi ingert ad? — Különös figyelmet érdemel a' költőnek azon művészsége, mellyel a' viszontagságain már túlesett hősét azokat elhagyja beszélni; miként ez ügyesen minden történteit az együttjáró be- és viszonyhatásokkal festi, és soha keresztül nem hagyja villanni jelenjének philosophiáját: hanem az abstractiót az olvasóra bizza, 's így ennek elméjét szünet nélkül munkásságban tartja. A' philosophiai idea pedig, melly az egészen keresztül vitetik, 's melly a' munkának tendenciája, világos. Az említett mód, 's az, hogy maga a' hős beszéli önnön történteit; továbbá az a' sebesség, mellyel ezek egymást váltogatják, a' közbe közbe vetett drámai előadás, az egészbe rend kívül való mozgást 's életet hoznak, 's a' könyvet nem engedik kezünkől letennünk.

Kiss Károly ez idén Mátyás királyról ad egy anekdotát. (A' szép juhásznő. I. 161—172.). A' historiai reminiscenciák, a' helybeli relációk, az előadás' kellemetes könnyüése az ajándékot kedvessé teheti sok olvasó előtt.

B.) Drámai költés.

Kisfaludy Károly, a' magyar vígjáték' teremtetője, kifogyhatatlan erű 's mind eddig egyet-

len hőse; ismét két vígjátékot ad, 's mind ketteje gyémánt, vígjátékai' koronájában. Az elsőbbik mostani időnkben, a' második nagy Mátyásunk' korában játszik; 's a' két műv amannak is, ennek is valóságos tükre: annyira különböznek, öszvehasonlítva, a' személyek erkölcs-, gondolkozás-, mozdulat- 's tónusra. A' másik különség magát a' classist nézi, úgy hogy a' Hűség' próbája karaktervígjáték, a' Rénytelen jószívűség pedig valóságos szövevényjáték. REC. kevés darabot ismer a' drámai literatúrában, mellyben, illy szűk korlátok közt (l. 97—138), olly tömérdek sok situáció, olly bebonyolított actió, 's minden pillanatban annyi új meg új öszveszövődés találtatnék: míg végre minden a' legegyszerűbben és természetesen kifejlik. 'S mind ez minden valószínűtlenség (Unwahrscheinlichkeit), minden keresés nélkül, 's példátlan szigorúsággal a' motívumokra nézve. A' dialóg' tömötsége pedig, elevensége, könnyűsége, 's valódi drámai váltogatása, fordulása, a' néha befont reflexiók 's bonnó(t)k mellett is nyílsebessége, valóban csodálást érdemel, 's mutatja, miként Kisfaludynak a' drámai előadásra a' természettől annyi tehetség juta, minél több, senkinek sem. De ezek mellett melly gond a' karakterekre is! pedig ezen postulátum' kielégítése a' fenn- említett jelességekkel ritkán szokott együtt járni. Melly éles és bélyegző vonásokkal festetnek a' rény' és ősz haj' tisztos fátyolába burkolt ravasz csábító Erényi, 's a' viaszformálékonyaságu fogadó; 's Ida' lélekképén melly kecses félelem vonúl-keresztül minden helyzeteiben.

Ha itt a' karakterek a' situációk miatt jelennek-meg, a' Hűség' próbája (l. 247—265), mint szoros értelemben vett karaktervígjáték, a' situációkat a' karakterek' kifejtése végett lát-

szik adni. 'S a' mi ezeknek itt nagyobb tér engedtetett mint az elsőbb darabban: nem mondhatni mindazáltal hogy ez, a' drámai mozgás' rovására történik vala; sőt nagy drámai haladás van mind azon scénákban, hol külső actió nincs is, tudnilik a' lélekfestésnek viszonyhatások által lépcsőnként való kifejlésében. De annyi interessans situatiók' egymást-váltogatása után, a' királynak a' sáfár' házában való megjelenésétől fogva, a' külső actió is gyors léptekkel siet vége felé.

Mátyás' karaktere híven van adva a' historia' s traditiók' értelme szerint; viszontagságok' szeretetéből próbáltatja a' fiatalok' szerelmét, igazság' szeretetéből kísérti a' ménesmester' s a' sáfár' hűségöket, 's ugyan e' szerint amazoknak díj, a' sáfárnak büntetés jut. Márta a' romlatlan természet' egyszerű gyermeke, felette kedves mindenütt, de szinte elbájoló, midőn a' királynak-vélt Vidor' kérdésére: „kinnek van bájolóbb szeme, nekem-e, vagy Endrének”? szemérmesen ezt feleli: „Endrének, alázatosan követem” (l. 280). Bartók elejétől végig, már mikor a' királyt ismeri is, az, minek Mátyás kimerítőleg festi e' szavaiban: Tiszta arany vasba foglalva; Vidor pedig, ki hűségét próbálá: „Komám! ezt tedd tárnokoddá: ez majd fokossal írja a' számvetést. Lelkemre mondom, egy erkölce van, de ugyan rá is veri az emberre!” (l. 284.). 'S ez a' büszke katonája Hunyadinak (a' mi essentialé), a' maga durva hűségében 's önérzete' dicsőségében megaggott Bartók, bizonyosan kiesék vala tónusából, ha a' király' jelenlétén való hűledezése után másképp szóla, mint itt (l. 284.); 's pedig erre látszék czélozni minap egy tudós német író, midőn Bartókot vádolja, hogy néha a' magasb személyeknek tartozott tiszteletet, szavaiban legalább, elfelejti.

Legragyogóbb gyöngye e' mívnek a' király' bolondja Vidor, egy valóságos Shakspeari alak, de több behatással az egész darabba mint Shakspeare' bolondjai. Különben personificált humor; tele elmésséggel (Witz), életbölcseccsel; képeiben találékony a' kimerülhetlenségig; a' legéleseb reflexiók, a' legmulattatóbb különböztetések, az úgy nevezett bonmó(t)k és szójátékok csak omlának ajkairól; 's a' milly tékozló mind ezekkel, annyira fősvény, sanyarúan-fősvény a' szavakban. Az az incisumokban áradó velős beszéd 's a' kényes-élet' nyugalmasan - eleven szökdelése, egy egészen tulajdon karaktert ad tónusának, melly elejétől végig hasonlíthatatlan mivészszéggel meg van tartva.

Illy mívekkel fogjuk valahára a' külföld' figyelmét literatúránkra függeszthetni.

C) Lyrai költés, némelly apróbb poétai formákkal.

Egy valódi Heszperidák' kerte, telve arany gyümölcsökkel. Nem lehet célja REC-nek néhány dalokból a' lyrikus költőt in abstracto szemlélni, de egyenként felhordani kötelessége.

Kölcsey tiz számot ad. A' „záporban” (l. 74.) képek, helyzetek, érzések, nyelv idylli szellemet lehelnek; az „ódában” (l. 84.) ellenben melly emelkedése az érzésnek! melly lángoló hév! Valóban olly románcz és olly óda, millyen még kevés volt énekelve. Ha továbbad a' „Fanni után” (l. 174.) czímezett ének valódi és szép elégia; a' „Vándor” nevű románczban triumphusát üli a' sentimentális költés: a' vágyás' szomja, az elválás' fájdalmas érzése mélyebben, hőbben, szentebben nem kelhet. Az „ábrándozó” (l. 241.) „Élet” (l. 144.) 's „Remény és Emlékezetet” (l. 159.) az indulatok' sok hánykolódásai után lenyűgött szívet festik. Philosophiai lélek fuvalja-által

's derültebb szín lepi-el a' többieknél. De még nem említé REC. az alkonyi dalt (l. 244.) nem a' „Viola” (l. 199.) és „Óhajás” (l. 223.) cziműeket, a' magyar poézis' legszebb dalainak hármát. Az érzés' hője, a' képek' romantikája az előadás által naiv karakterben jelen-meg; kép-, érzés-, tónusra classzikus példányok, millyennek kell a' dalnak lenni; 's e' tekintetek szerint Kölcsey leginkább Göthéhez látszik közelíteni. Kölcsey Daykával a' magyaroknak legsubjectívusabb lyrikusa, de ennél 's minden lyrikusainknál romantikára gazdagabb, az egésznek ideájára mivészibb, nyelvre simúltabb, versre édesebb.

Bajza a' „Kék partokban” (l. 139—143.) egy kedves románczot ad: akár a' gyönyörű psychikai festést, akár a' drámai forma' szerencsés használatát, akár pedig, és főkép, a' sajátos románczi színt tekintsük. Ha továbbá az „Epedésben” (l. 88.) a' compositió' egyszerűségét, 's azt a' ritkán elért valódi daltónust eléggé nem magasztalhatjuk; a' „Vidékhez” címezett énekben (l. 184.), hogy a' remény', kétkedés' és Sejtés' magát változtató mesteri festését elhallgassuk, az olyan nehéz szchemában való könnyű mozgást nem lehet nem csodálni. A' kellemes rímjáték muzsikai modulációt hoz belé; 's az egy rímnek örök vissza-visszatérése minden stróphákon keresztül, nekünk azt az örök egy-felé vágyódást látszik festeni, ama' bájvidék felé. „Nellihez” (l. 237.) egy mozgással, tüzzel teljes, igazi olasz dal. Nyelvre és versre Bajza kétség kívül Legjobbainkkal mérközhetik: annyi bennök a' változatosság, rhythmus és csín.

Vörösmarty, lyrai darabjait ez idén egy gyönyörű románczsal szaporítja (A' magyar költő, l. 72.), mellyet vajha kiki értene és érzene! Kisfaludy Károly „alkonyi dala” 's „kedves tája”

(l. 86 és 230) két csinos dal; de kedvesb ajándék a' Mártának ajkaira adott kis ének (a' Hűség' próbájában); kép és szólás bélyegzőleg hozzá simul a' kecses lyányka' gyemekded érzéséhez, 's népi szín lepi-el tagadhatatlanul; a' p i p a d a l (l. 80) pedig minden magyar kebelben a' legelevenebb viszhangot gerjeszti. A' philosophikus lelkű S z e n v e y től a' „Forrás” (l. 158.) és „Vigasztalás” (l. 245) kellemetes virágok, 's ezen 's egyéb didaktikus énekein valódi Schilleri szín terjed-el; a' „mese-fejtés” című sonettben (l. 96) sok szeszély van; de „Magyar leányában” (l. 76.) REC. igen is gyakran prózába ütközött; 's a' „Busongó” (l. 178) a' mellett hogy jól gondolt dal, igen festői szchémában, 's tele szép helyekkel, a' praecisio' hijányát még is nagyon is érezteti. Nem hagyhatja REC. említés nélkül még V i r á g n a k gyönyörű népdalát (l. 245.), 's azoknak számára, kik a' régiségeket kedvelik, T ú r i G y ö r g y' jeles magyar vitéznek, 1648-ban költött lelkes hadi énekét.

De, a' miket régen kell vala már említeni: K a z i n c z y' satyrikonait „A' Músához” (l. 173.) 's „Izéhez” (l. 83.), értsék-meg, kiket illet. K a z i n c z y' itt is, mint sok egyéb helyeken, jeles talentumot mutat a' satyrára, 's örökké kell fájlalnunk, hogy ezt szorgalmasabban nem mívelé, 's nagyobb satyrai költeményt nem írta: ő megelégedék néha kis excursiókat tenni e' nemben, azonban hogy nekünk több lehetett volna, mint Boileau a' Francziáknak. — Jó epigrammokkal, görög és Martiáli manierban, megajándékoznak K a z i n c z y, K ö l e s e y, 's nagy számmal V i t k o v i c s. S z e n t m i k l ó s s y, szabad jambusos rímelt versekben két jó apológót ad.

Fordítás csak három vagyon. Egy szerbus balladát; „Hajkun' férjhez menetele” l. 90. V i t

k o v i c s hoza-által szerbushól. A' szerencse , melly Vitkovics' ezen 's több efféle dolgozásait' koronázza , azt a' kérést téteti REC.szel a' tisztelt férfiúhoz , hogy felesebben gazdagítsa literatúránkat ama' poétai nemzet' azon kincseiből , mellyek legújokban több művelt népek' figyelmét 's kedvelését megnyerték. Továbbá a' megbecsülhetetlen Helme c z y Werner' szép románczát (A' vándor idegen. l. 78.) szépen is, híven is adja ; de különösen megérdemli a' köz javalatot a' „Dies irae” fordítása (l. 154.). A' régiebb fordítási próbák a' feladás' nehézségét eléggé mutatják ; 's Helme c z y azokat itt a' vers' aesthetikai postulátumai' kielégítése mellett is (a' latán ezzel nem dicsekedhetik), lehető könnyűséggel meggyőzé ; 's olly hűséggel járt el tisztében , hogy az eredetinek nem csak minden szava , ritka ereje 's ünnepisége által van hozva , hanem maga az egyházi tónus is , charakteristikus szólás és szó által visszaadatott , 's úgy , hogy a' nyelvre a' középkor' színe is rá van lehelve.

A' mind ezekre való figyelmeztetés után REC. bizvást elmondhatja , hogy az Auróra a' magyar poézis' Belvedérje ; 's azt az óhajtását , hogy a' szép mív' teremtéséért lángoló , példányait szeretettel 's figyelemmel tanulják , 's ezen pályán ügyekezzenek szép nyelvünket 's literatúránk' legszebb mezejét nevelni , gazdagítani.

T o l d y F e r e n c z .

Az 1827-dik évi Tudományos Gyűjtemény' álnézése 's tartalma, a' tárgyak' rende szerint.

I. Ért e k e z é s e k.

A) Nyelvtudomány (Philologia).

1. A' nyelvnek eredete , kifejlése , elágozása. (A. J.) III-d. Kötet 3-dik lap.
2. A' Magyar nyelvvelők között lábra kapott selypségről. (Szetsödy János) III-dik Köt. 62-dik lap.
3. A' birtokot jelentő szavakról. (Szeder Fábían). VII-dik Köt. 87-dik lap.
4. A' literaturai kritikás folyóírásokról. (Tuskó Simplicius). VII-dik Köt. 91-dik lap.
5. A' Magyar nyelv' pallérozásáról való észrevételek. (B. P.) IX-dik Köt. 3-dik lap.
6. Gondolatok honni Magyar nyelvünk' terjesztésének némelly eszközeiről. (Antal Mihály). IX-dik Köt. 61-dik lap.

B) Bölcseség-tudomány (Philosophia).

1. Az ember' élete, bölcsőjétől fogva koporsójáig. (Kovács Sámuel). I-ső Köt. 33-dik lap.
2. Miben van még a' Magyar hátra leginkább ? (N. A. Kiss Sámuel). II-dik Köt. 3-dik lap.
3. A' nemzetiség és a' kultúra. (A. J.) II-dik Köt. 23-dik lap.
4. Szózat napnyúgotról. (Szivonyáné) II-dik Köt. 61-dik lap.
5. A' Nagy nevezet. (Boér Sándor). III-dik Köt. 54-dik lap.
6. Az udvariságnak, és józan manérosságnak szükséges voltáról. (Grynaeus Aloyz). IV-dik Köt. 58-dik lap.
7. Az erköltsiség és a' vallás. (Köteles Sámuel). V dik Köt. 18-dik lap.

8. A' föld minden élő állatoknak ugyan, de különösebben az embereknek lakóhelyök. (Kovács Sámuel). VI-dik Köt. 42-dik lap.
9. Philosophiai levelek a' gondviselésről. (Guzmics Iszidór). VII-dik Köt. 3-dik lap.
10. Némelly észrevételek a' férfi gyermekek' házi nevelésökröl a' tapasztalásból; 's néhány fenék - törvényeknek megállapítása, a' józan okosság szerint. (Ferenczy). VIII-dik Köt. 83-dik lap.

C. Történet - tudomány (Historia).

1. A' Frantzia-országi Akadémiákról, vagy Tudós Társaságokról. (—i—). I-ső Köt. 3-dik lap.
2. Értekezö észrevételek a' Székelyek' eredetéről. (Szabó József). I-ső Köt. 9-dik lap.
3. Ötsödnek leírása. (Ágoston János). II-dik Köt. 15-dik lap.
4. Budai várban talált régi gazdag sírboltról, és benne hihetőleg helyzetetett Katalin Királyné, Podiebrad' leánya' teteméről. (J**). II-dik Köt. 42-dik lap.
5. Rövid rajzolatja a' paraszt lakadalomnak Gömörben. (B. S.) III-dik Köt. 38-dik lap.
6. Magyar-országot illetö okleveles gyűjtemények' szerzésében fáradozó hazánkfiai. (Györi Kováts György). III-dik Köt. 58-dik lap.
7. Királyi Tanácsos Stettner Gábor' élete, 's művész munkáinak esmertetése. (B. P.) IV-dik Köt. 3-dik lap.
8. Jász-Berény' várossának esmertetése. (Bartsik Márton). IV-dik Köt. 31-dik lap.
9. A' Magyar emlékezetes irományok' közléséről. (Gyurikovits György). IV-dik Köt. 44-dik l.
10. Pittacus élete' leírása. (Szentgyörgyi Gellért). V-dik Köt. 11-dik lap.

11. Halhatatlan Péczelink mellett egy két véd-szó. (Kovács Sámuel). V-dik Köt. 55-dik lap.
12. Barátságos tudósítások külföldről. VI-dik Köt. 3-dik lap. VII-dik Köt. 68-dik lap. VIII-dik Köt. 26-dik lap (folytattatik).
13. N. M. Széchenyi Juliánna Grófné, született Tolnai Festetics Grófné. (Róthkrepf Gábor). VI-dik Köt. 60-dik lap.
14. Vannak-e Magyar - országban Vandalusok. (Kossics Jó'sef). VI-dik Köt. 71-dik lap.
15. Venczel Magyar Királynak tulajdonítható, mind éddig meg nem határozott, és esméretlen pénzeiről. (J**). VII-dik Köt. 42-dik lap.
16. Nagy Hunyadi János. (Császár Ferencz). VIII-dik Köt. 5-dik lap.
17. A' múlt század' elején Po'sony várossában dühösködött pestisről. (Podhraczký Jó'sef). VIII-dik Köt. 63-dik lap.
18. Európa Hertzeg Asszonyról. (Beregszászi Nagy Pál). VIII-dik Köt. 70-dik lap.
19. Mozart' élete. (Holéczy Mihály). IX-dik Köt. 24-dik lap.
20. Tekéntetes Nemes Nógrád Vármegyében helyezettett, és a' Méltóságos Váczi Püspökség uradalmához tartozó Veröcze helységének historiai, topographico - statistikai leírása. (Krizsány János). IX-dik Köt. 30-dik lap.
21. Klobusiczki Klobusiczky György', a' Boldog Szüz' Monostori Apátja', 's Nagy Váradi Olvasó Kánonok' életrajza. (Debreczeni Bárány Ágoston), X-dik Köt. 3-dik lap.
22. A' Francziák Po'sonynál 1809-ben. (Holéczy) X-dik Köt. 10-dik lap.
23. Budának mellyik részében lakott Nagy Lajos Király? (Podhraczký Jó'sef). X-dik Köt. 67-dik lap.

24. Néhány levelek Balatonról, és Balaton mellyékről. (Hrabovszky Dávid). X-dik Köt. 82-dik lap.
25. Magyar Diogenes Párisban. (Tessedik Ferencz) XI-dik Köt. 3-dik lap.
26. A' Magyar parasztok' lakodalmi szokásaik. (Edvi Illés Pál). XII-dik Köt. 3-dik lap.
27. Jász-Apáthi várossának leírása. (Antal Jó'sef). XII-dik Köt. 25-dik lap.
28. A' Mohammedánusok' Theológiájáról. (Kovács Sámuel). XII-dik Köt. 32-dik lap.
29. Magyar al-vitézek' hős-tettei az újabb üdöszakban. (Kiss Károly). XII-dik Köt. 70-ik l.
30. Mikor számláltattak a' Szabad Királyi Városok közé Debreczen, Korpona, Szeged, és Trencsén városok? (Podhraczký Jó'sef). XII-dik Köt. 79-dik lap.
31. Függelékül Füredről's Tihanyról. (Hrabovszky Dávid). XII-dik Köt. 98-dik lap.

D) Orvostudomány (Medica).

1. Az orvosi-tudományt illető rövid értekezés. (Szuhány Márton). V-dik Köt. 3-dik lap.
2. A' Bodaiki ásványos ferdőnek orvosi leírása és ajánlása. V-dik Köt. 52-dik lap.

E) Mennyiség-tudomány (Mathesis).

1. Toldalék a' barométerrel való magosság mérésről írt értekezéshez. (Péterfi László). V-dik Köt. 63-dik lap.

F) Gazdaság-tudomány (Oeconomia).

1. A' Juhok' legeltetéséről. (T—y és T—p). IV-dik Köt. 53-dik lap.
2. A' Mezei Gazdaság. (Derecskei Fodor Gábor). XI-dik Köt. 44-dik lap.

G) Szépmű - tudomány.

1. Egy szót a' klavír - melletti, és éneklés - közötti mozdulatról. (Simon). VI-dik Köt. 67. l.
2. Az elme-szikra. (Tokody János). X-dik Köt. 44-dik lap.
3. A' Poézis' Ideája. (A. Balogh Sámuel). XI-dik Köt. 15-dik lap.

II. Literatura.

A) Honi Literatura.

a) Könyv - vizsgálatok.

1. Auróra Hazai Almanach, kiadá Kisfaludy Károly 1827. Pesten, Petrózai Trattner Mátyásnál 's a' t. (Fenyéry Gyula). I-ső Köt. 69. l.
2. Vörösmarty Mihály' epikus munkáji: Zalán' futása, Cserhalom 's a' t. (Toldy Ferencz). III dik Köt. 64-dik l. V-dik Köt. 89-dik l.
3. Élet és Literatura. 1826. Első, második, harmadik, negyedik Rész. Pesten Petrózai Trattner Mátyásnál 's a' t. (K. J.) IV-dik Köt. 63-dik lap.
4. Salamon Király, szomorú - játék. Írta Vörösmarty Mihál Pesten, Trattner Mátyás bet. 1827. 's a' t. (Toldy Ferencz). V-dik Köt. 71-dik lap.
5. Summarium Historiae Recentioris Europaeae 's a' t. per temporum intervalla digestum a Josepho Péczely Hist. 's a' t. in Collegio Ref. Debrec. Professore 's a' t. Tomus I. a fine Sec. XV. ad fin. Sec. XVII. Debrecini MDCCCXXVII. 's a' t. VI-dik Köt. 80-ik l.
6. Conspectus et Explanatio-Legum de summaria Repositione perlatarum. Opera Antonii Ottmayer J. U. Doctoris 's a' t. Pestini, Typis

Nobilis Matthiae Trattner de Petróza 1825.
's a' t. (Fabriczy Sámuel). VII-dik Köt. 104. l.

b) Könyv-ismertetések.

1. Útmutatás az Orvosi gyakorlásra 's a' t. készítette és kiadta Gebhard Xav. Ferencz, Orvos Doctor 's a' t. Pesten Trattner Mátyás bet. 1827. 's a' t. (S. F.) I-ső Köt. 99-dik l.
2. Azaël' halála, a'vagy Dína' elragadtatása, Dugat D. P. után kiadta Szeder Fábían. Pesten 1826. Petrózai Trattner Mátyás' bet. 's a' t. (Dézsy Imre). II-dik Köt. 93-dik lap.
3. Augusti Ignatii Pauer dissertatio de morbis simulatis. Pestini, typis Trattnerianis. 1827. 's a' t. (S. F. J.) V-dik Köt. 101-dik lap.
4. Élet és Literatura 2-dik Kötet. Rész 5—10. Pesten Petrózai Trattner Mátyásnál 1827. 's a' t. (Beregszászi Nagy Pál). VIII-dik Köt. 93-dik lap.
5. Felső Magyar-országai Minerva. Nemzeti folyóírás. 1827. első 's második Negyed 's a' t. Kassán, Ellinger István' 's a' t. betűivel 's költségein 's a' t. (Thaisz). IX-dik Köt. 110. l.
6. Győr Vármegye' Fő-Ispányairól értekezik Czech János, Szab. 's Kir. Győr Városa' Tanácsosa. Győrben Streibig Leopold betűivel. 1827. 's a' t. (Thaisz). X-dik Köt. 104-dik lap.
7. Útmutatás a' Fortepiano helyes játszására 62 gyakorlásokban; mellyeket Haendl, Klementi, Kramer, Schmitt, Kalkbrenner, Seibelt, Moscheles, Beker, Potter, Ries és Passy' munkáikból válogatva Tanítók és Tanulók' számokra kiadott Dömény Sándor 's a' t. (Thaisz). X-dik Köt. 110-dik lap.
8. Útmutatás a' Számtudomány' tanítására, Pestalozzi Fenekregulái szerint kiadta Talyga István. Első Darab, — Első Fogás Tudományos

Rend nélkül való Számvetés. Rév-Komáromban, nyomtattatott Weinmüller Imre Bálint' betűjével. 1827. 's a' t. (Thaisz). X-dik Köt. 112-dik lap.

9. Disquisitio philosophica de causis sermonis Latini, Grammaticis philosophiae categorias, Philosophis grammaticam explicando. S. Patakini. Impressa per Andream Nádaskay. 1827. 's a' t. (Balogh Sámuel). XI-dik Köt. 102. I.
10. Felső Magyar-országi Minerva. Nemzeti folyóírás. 1827. harmadik Negyed 's a' t. Haszán, Ellinger István' 's a' t. betűivel 's költségein. (Thaisz). XII-dik Köt. 101-dik lap.

B) Külföldi Literatura.

1. Feljegyzés azon változásokról mellyeken a' halandóság' törvényei általmentek Európában, egy félszázad alatt 's a' t. Kivonás illy czimű Francia folyó-írásból: Annales des sciences naturelles, par MM. Audouin, Ad. Brogniart et Dumas. Mars. 1826. (B. P.). I-ső Köt. 115-dik lap.
2. Allgemeines Deutsches Reim-Lexicon herausgegeben von Peregrinus Syntax, in zwey Bänden. Leipzig bey F. A. Brockhaus 1826. (Thaisz). II-dik Köt. 103-dik lap.
3. Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven durch Joseph von Hammer. Erster Band. Von der Gründung des Osmanischen Reiches bis zur Eroberung Constantinopels 1300—1453. Mit einer Karte. Pest, in C. A. Hartleben's Verlage. 1827. gedruckt bey Anton Strauss in Wien. (Thaisz). III-dik Köt. 112-dik lap.
4. Persiai utazás' kivonása e' czimű könyvből: Moritz von Kotzebue's Russisch-Kaiserlichen

- Hauptmanns im Generalstabe , Ritters des Wladimir- wie auch des Persischen Sonnen- und Löwen- Ordens, Reise nach Persien mit der Russisch Kaiserlichen Gesandtschaft im Jahre 1817. (Lassú). IV-dik Köt. 74-dik lap. V-dik Köt. 102-dik lap. VI-dik Köt. 90. l.
5. Külföldiek től, vagy Magyaroktól a' külföldön irt Hazánkat illető, vagy egyéb tárgyú könyvek. (Verbègyi G.) VII-dik Köt. 116-dik l.
 6. Kivonása Dr. Niemeyer' Angliai utazása közben tett észrevételeinek. A' Kingsbench Newgate és Mill-Bank nevü tömlöztök (Bárá Prónay Kálmán). VIII-dik Köt. 106-dik lap.
 7. Kivonás Hesperusnak 1827-dik eszt. 166-dik számából. Edinburg Reviewnek megigazítása Magyar- országnak nevelő Intézetei felől. (Thaisz). IX-dik Köt. 114-dik lap.
 8. Monatschrift der Gesellschaft des Vaterländischen Museums in Böhmen. Erster Jahrgang. Januar — Juni. Prag, im Verlag des Böhmisches Museums. 1827. Redacteur: F. Palacky. v. Schönfelds Papier und Druck. (Thaisz). X-dik Köt. 116-dik lap. XI-dik Köt. 111-dik lap. XII-dik Köt. 103-dik lap.

III. Tudománybeli Jelentések.

Ezen szakaszt, mellyben Megczáfolások és Igazítások, Eredeti Oklevelek, Jutalomtételek, Találmányok, Intézetek, Elölépések és Megtisztetések, Kihalt Tudósok' és Írók' emlékezetök, Jelességek, Tudománybeli kérelmek, Felszólítások, Kérdések, Foglalatosságok és Tudósítások, Új Könyvek 's a' t. foglaltatnak, több érdemes hazafiak segélték; jelesen pedig kihirdettettek, Petrózai Trattner Mátyásnál kijött 71 's más könyvnyomó műhelyekben készült 47 könyvek, melyek

lyek közül 58 magyar, 6 görög, 36 deák, 15 német és 3 sláv nyelven íratott.

A' Szép Literaturai Ajándékban Elbeszélések, Dialogok, Mesék, Regék, alkalmi 's más elegendes eredeti és fordított versezetek közöltettek.

Azon T. T. Irók' és Irónék' neveiket; kik a' Tudományos Gyűjtemény' ezen évfolyamatában részt vevének, ide iktatjuk betűrendben, emlékezetül.

Ágoston Ker. János, Antal János, Antal József, Antal Mihály, Balogh (Almási) Pál, Balogh (Almási) Sámuel, Bánaşv, Bárány (Debreczeni) Ágoston, Baranyai (Bodorfalvai) Zsigmond, Bartsik Márton, Boér Sándor, Császár Ferencz, Csergheő Ferencz, Dézsy Imre, Emil, Enesei István, Fabriczy Sámuel, Fárnek Dávid, Fárnek Jonathán, Fenyéry Gyula, Ferenczy, Fodor (Derecskei) Gábor, Galvátsy László, Goróvé (Gáttáji) László, Grynaeus Alajos, Guzmics Izidór, Gyurikovits György, Helmeczy Mihály, Holéczy Mihály, Hrabovszky Dávid, Idősb Jankovich (Jeszenczei és Wadasi) Miklós, Illés (Edvi) Pál, Kassics Ignác, Kis Jó'sef, Kiss Károl, Kiss (N. Apáthi) Sámuel, Kossics Jó'sef, Kovács Sámuel, Kováts (Győri) György, Kőteles Sámuel, Krikszány János, Lassú István, Matskási Ferencz, Mészáros Zsuzsána, Teschedik Sámuelné, Miskoltzi Károl, Nagy (Beregszászi) Pál, Oszterhueber Móríczy, Péterfi László, Podhráczky Jó'sef, Prónay (Tóth Prónai és Blatniczai Báró) Rálmán, Róthkrepf Gábor, Salacz László, Sebestyén (Kocsi) Gábor, Sebők Simon, Szabó Jó'sef, Szeder Fábrián, Széll Imre, Szentgyörgyi Gellért, Szetsödy János, Szivonyáné, Szuhány Márton, Tessedik Ferencz, Thaisz András, Tokody János, Toldy Ferencz, Tuskó Simplicius, Verbegyi G., Zibrin József.

B.) Külföldi Literatúra.

(Kunst - Blatt 1827. Nro. 72.)

Londonban 1827-ben megjelentek James Edward Alexander utazásai.

Ezen utazó Síraszban, hol még az 1824-diki iszonyú földrengésnek fenn valának nyomai, meglátogatta Saadi, és Hafiz híres Persa költők' sírját.

„Reggel, úgymond, megindulánk Saadi' sírját nézni. Tukht-i- Kodjar-tól $2\frac{1}{2}$ anglus mértföldnyire fekszik délnek, egy kis kertben, melly magas árkokkal vétetik körül. A' sír márvánnyal van borítva, mellyen munkáiból, 's a' Koránból sok fölírás taláztatik. A' sír ormán két csalogány van képezve. A' kertek' kívül egy kút van a' vízhez lefelé vivő lépcsőkkel. A' kút nyolcz szög, 's több benyílásai vannak, hol Saadi a' hév elöl elvonultan üldögelni, 's költeni szokott.

Innen a' Dil-i-gushach kerthez fordulánk. Beleptünkkor egy nyolczszögű udvar nyílt előttünk, holott egy víztartó álla. Itt legragyogóbb színekkel festve volt Rustam, a' Persák' Herculese, a' mint lováról lerohantában törét a' fehér Daemon szívébe mártja. Az al-épület' szobáit a' legtündéribben befestve, 's ékesítve leltük. Falaikon az oroszok, törökök és persák' dühödő harczi állittattak elő. A' Királyi Fejedelmek mindég magasabbak voltak a' többi népnél, 's a' lovagot sisakától fogva nyeregig hasították. A' perspectiva szabásai, mint szokás szerént, itt sem ügyeltettek.”

„Ezután a' Persa Anakreonnak Hafiznak sírjához menénk, melly mintegy anglus mértföldnyi távolságra esik Tukht-i Kodjar-tól. Sírja több sírok között egy temetőben van. Azonban itt csak

főbbeknek engedtetik hely, köz tetemek itt nem nyúgodhatnak, 's Hafiz' sírja a' többek közül is kitünő nagysága által. A' márvány, mint Saadién, ezen is szép vésetű iratokkal van mintegy behintve. Sírász méltán nevezetes, szobrászi, szinvegyítéki, 's pecsétgyűrűi műveivel. A' sírok mellett nyílt kunyhóban tanyáz egy Fakír, a' ki Hafiznak egy példányát örzi, mellyben napkeletiesen a' levelek' fölütése által jövődöt vizsgálak. “

A' mint ezen útaxó társaival a' romokat látogató, némelly fölfödezesek is tétettek. Macdordal egy Basrelief-et (félig emelt mű) ásata föl, mellyen egy ember szakállú szárnyas oroszlan, vagy grif tűnik elő. Fején valami papsüveg féle van, egyik talpa lotos-virágon nyugszik, 's egész teste egy törzsökön. Ugyan ekkor taláztatott egy másik faragat is hasonló művel, mellyen processió ábrázoltatik. Négy férfi alak lép elő egy magas léptsön. Az első két kupát, a' második fődött serleget, a' harmadik b'arányt, vagy nyalábfát (mert ez már kopottsága miatt nem igen látszik, a' 4-dik borral, vagy vízzel tele tsészét viszen. A' mint írja ezen alakok mind igen sok szellemmel, 's remekül vannak kidolgozva, 's fölül haladnak minden szobor nemüt, melly eddig Persepolishban taláztatott.

v.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

Jelentés a' Tudományos Gyűjtemény Redactiója eránt.

A' Tudományos Gyűjtemény állandó előmenetelének egyik hathatós eszközei közé számlálhatni, hogy ezen már tizenkét esztendeig virágzó Intézetnek Szerkesztői mindenkor olly jeles és érdemes Férfiak voltak, kik nem tsak a' Hazafiaknak köz bizodalmodkat megtudták érdemleni, hanem egyszer'smind a' köz`várakozás kielégítésére is mindent, a' mi tsak hatalmodban állott, elkövetni törekedtek.

Ezen érdemes Szerkesztetők között különösen hálaadással illik Tek. Tudós **T h a i s z A n d r á s** Tábla Biró és Fiskális Úrnak érdemeit említeni, ki nyoltz esztendő lefolyása alatt mind tudománya, mind buzgósága és pontossága által magának és a' Nemzeti Literaturának állandó hírt, fényt és ditsőséget szerezni iparkodott. A' nehézségek neki uj erőt, az akadályok uj buzgóságot szoktak keblébe ön-

teni, 's általa újra megbizonyodott, hogy az erős és eltökélt lélek előre, nem vissza teszi minden lépéseit.

Azonban úgy hozván a' költsönös helyeztetések magokkal, hogy Folyó Írásom a' Tudományos Gyűjtemény más Szerkesztőre száljon által, midőn az alólírt az érdemes előbbi Szerkesztető Úr érdemeit forró hálával és érzékeny köszönettel illeti, egyszer'smind a' Nemzetet és az érdemes olvasó Közönséget azzal a' vigasztaló és nem tsekély reményt ígérhető tudósítással lepi meg, hogy Tekéntetes Tudós Vörösmarty Mihálynak, mint új Szerkesztetőnek és kedvelt nemzeti Írónak neve által nem tsekély mértékben megelőzte a' ditső Magyar Nemzetnek ohajtásait.

Pest. 12. Jan. 1828.

Petróza i T r a t t n e r J. M.

A' Tudományos Gyűjtemény' Kiadója. *)

*) Időközben a' Tudományos Gyűjtemény T. T. Károlyi István hites Ügyvéd 's Fiskális Úrra is tulajdonos jussal általszállott.

T r a t t n e r.

2. I n t é z e t e k.

Nagy Méltóságú Apponyi Gróf Apponyi Antal, Szent István Apostoli Király' Jeles Rendének Nagy - Leopold' Rendének pedig Közép Keresztese, Toscanai Szent Jozsef' s Parmai Sz. György Rendeknek Nagy Keresztesök, Ő Cs. Kir. Felsege' Belső Titkos Tanácsosa, Kamarása 's előbb az Angol - most pedig a' Franz - Udvarnál Nagy Követe, édes atyjáinak néhai Belső Titkos Tanácsos Tolna Vármegyei Fő Ispán 's a' t. Gróf Apponyi Antalnak néhai Báró Spielmann és Braudau', Tudos Birckenstock, 's Gróf Ayala' jeles könyvgyűjteményeikből is nemes pazarlással szerzett, 's Bécsben tartatott gazdag Könyvtárát testvéreitől magához váltván, azt a' közhaszonra, édes honunkban, nevezetesen Pozsony Sz. Kir. városban, mint születése' helyén felállítani, hazafiúi bölcs lélekkel eltölkélte: mellyhez képest egy alkalmas és díszes épület' emeltetését rendelvén, annak talpkövet ugyan még az 1825. évi Junius' 3-dik. a' Pozsonyi T. N. Megye', Fő tiszteletű Káptalan', Kir. Akademia', Evangelikus Főiskola, 's Szabad Királyi Város' Kiküldöttségeik' jelenlétökben letétele; az 1827-dik évi Junius' 13. pedig, a' már teljesen elkészült, csinos izletű gazdag könyvtárt, a' fenn tisztelt Kiküldöttségek 's nagy számú fényes gyülekezet előtt, Uradalmainak teljes hatalmú Igazgatójok Tek. Bartosságh József, 's Könyvtárnoka Tek. Tud. Gruber Antal Károl Urak által, a' közhasználatra, ünnepi szertartással felnyitatta. Érezték e' ritka telt' becsét Tek. Pozsony Vármegye' Rendei, 's Pozsony Szab. Kir. város' tanácsa és közönsége, 's a' Nagy Méltóságú Grófot, azok 'közönő levelökkel, ezek pedig becsületbeli polgársággal tisztelték meg. Áldás szálljon a' bölcs hazára, ki a' tudomány' 's közvilágosodás' terjesztésén igyekszik. — Az ezen könyvtár' történetére tartozó Okleveleket, 's mind a' talpkő' letételekor mind a' felnyitáskor mondott magyar és latán beszédeket, illy czimű irás foglalja magában: Collectio monumentorum quae in memoriam Bibliothecae Apponianae custodita sunt. Posonii, typis Caroli Schnischek 1827. 4. r. 34. l. 's ezt a' könyvtár - épület' arczképe (frontispice) is díszesíti, ezen (latán) felülírással:

LITERIS IN PATRIA AUGENDIS. MDCCCXXVII.

Örömmel jelentjük ez alkalommal, hogy T. N. Komárom Vármegye, a' leghathatóbb lépéseket teszi azon

költségek' begyűjtésökre, mellyek Tek. Tad. Kultsár István Úr által ajánlott (Tud. Gyűjt. 1827. XI. Köt. 119. 'sa' t. l.) könyvtár' épületéhez megkiváratók.

Albisi Pánczél Dániel magyar újságíráshban 36 évekig fáradozt érdemes Hazánkíjának, a' Magyar Kurir' tulajdonos irójának Bécsben az 1827-dik December 15. történt halála után, ezen már haldokló Nemzeti Ujság' folytatását Tek. Tudós Márton József Professor Úr vállalván fel, remélhető, hogy az, ennek gondos kezei közt új szíűben 's erővel fog felvirúlni. Szivesen óhajljuk, hogy e' munkás Tudós' igyekezete, ki magának több rendbeli jeles Nyelvtanító-'s Szó-könyvei által, Literatúránkban maradandó érdemeket szerzett, a' Közönség' részéről minél sikeresb gyámolítással 's pártfogással segítessék.

Fenyéry Gyula.

3. J e l e s s é g e k.

A' közelebbi Országgyűlésen volt ifjak, állandó tanúji azon csüggedetlen buzgóságnak, mellyel Tekintetes Felső Büki Nagy Pál Úr. T. N. Soprony Vármegyének az 1807. 's 1825/7-diki Országgyűléseken volt halhatatlan érdemű Követe, a' Fejedelem 's Hazához viseltető tántoríthatatlan hűségét, minden alkalmakban, a' legforróbban kimutatta: iránta való tiszteletök megörökösítésére, az ő melyképét egy e' végre Bécsből meghívott művész Ruprecht János Úr által lefestetvén, köre edzeték, 's ennek nyomtatványaiából egyegy példányt, néhány honi iróknak is nevezetesen T. T. Bártfay László; Berzsenyi Dániel, Czuczor Gergely, Döbrentei Gábor, Fábián Gábor, Fáy András, Fenyéry Gyula, Guzmics Izidór, Helmezy Mihály, Horvát Endre, Horvát István, Kazinczy Ferencz, Kis János, Kisfaludy Károl, Kisfaludy Sándor, Kölcsy Ferencz, Kultsár István, Beregszászi Nagy Pál, Ináncsi Pap Gábor, Szemere Pál, Szent Miklós Aloyz, Toldy Ferencz, Virág Benedek, Vitkovics Mihály 's Vörösmarty Mihály Uraknak küldetni rendelték, illy tartalmú levél mellett:

T. Úr!

Nem tagadhatánk meg magunktól, tanúji lévén ezen hosszas Országgyűlés' folyamatjának, hogy, ha bár csekély részben is, tiszteletünket ki ne jelentsük, azon férj-

fiú eránt, kibén Nemzetünk méltán kevélykedhctik, ki a' köz tiszteletet köz hálát legméltóbb jussal érdemli, ki sokszori szívet 's lelket rázó beszédei által, lelkeinket az igaznak a' szentnek ösvényére ragadozván, megtaníta, miként kelljen egy szabad polgárnak a' maga Fejedelmét szeretni, mivel tartozik Hazájának. A' régi világ' két nagy nemzete, a' maga polgárait úgy szokta volt megtisztelni, hogy őket holtok után istenei közé számlálta; az újabb mivel nemzetek, egymással vetélkednek, jeles férjfiak' megtiszteltetésén; mi ifjú polgárai ezen lángolva szeretett Hazának, neque ingenio neque auctoritate cum iis, qui sedent comparandi, nem léven képesek illy nagy példák-
kal mérkezni, az által kívántunk magunknak örömet ten-
ni, 's ohajtásinkat némelly részben kielégíteni, hogy mély tiszteletünk' emlékezetére, ezen jeles Férjfiúnak ké-
pét, egy ügyes mesternek kezei által a' lehetőségig jól találva adjuk, mellynek egy példányával kívánván a' T. Úrnak is, mint Hazánk egyik nagy érdemű Irojának, tiszteletünk' jeléül szolgálni; azt ide mellékelve ezennel megküldjük. Méltóztassék örömeinkben osztozni, 's azt tőlünk szívesen fogadni. Kik egyébiránt magunkat becses emlékezetébe ajánlván, vagyunk a' T. Úrnak, Pozsony Augustus' 17-dikén 1827. alázatos szolgálja az Országgyű-
lésen lévő Ifjúság' megbízottjai.

Közli —r—y.

Régi ismeretes igazság, hogy azon Birodalom leg-
boldogabb, mellyben vagy a' bölcsek uralkodnak, vagy az
uralkodók bölcselkednek. Illy szerencsés helyzetben van
jelenben B a j o r O r s z á g, mellynek lelkes királya L a -
j o s K á r o l, hogy a' tudományos érdemeknek nem csak
ismerőjök, hanem becsülőjök is és pártfogójök, az itt köz-
lendő két példából is eléggé kitetsző:

1) Ugyan is G ö t h e F a r k a s J á n o s Urat Szász
Weimári Nagy hercegi Titkos Tanácsost, 's Fő Mi-
nistert, a' Weimári Súlyom, - Orosz Szent Anna Rendek',
Nagy - Osztriai Leopold Rend' Közép - Keresztesöket,
a' Francia Beccsület - Sereg' Tisztét, 's a' német költők'
Fejedelmöket, születésének 78. ünnepén, a' mult 1827-ik
Augustus 28. személyes örvendezésével 's a' Bajor Koro-
na Polgári Erdem Rend' Nagy Keresztével tisztelé meg.

2) Dr. O k e n L ó r i n c z e t (szül. Freyburgban; nem-
zetségi neve Ochsenfusz, mellyet előbb Ochsenra utóbb
Oken vagy Oken-ra változtatott) Szász Weimári Nagy
hercegi Udvari Tanácsost, a' Természet - bölcsesség 's

Természet - történetnek a' Jénai Egyetemenél 1807-től 1819 rendes Oktatójokat, az Isis encyclopädiai Ujságnak 1817. óta íróját, több jeles munkájiról ismeretes tudóst, a' Müncheneri Egyetemhez a' 'Természet-isméret' (Physiologia) rendes Oktatójává nevezé ki.

Fenyéry Gyula.

4. Előlépések és Megtiszteltetések.

Ö Császári Király Felsege méltóztatott:

Nagy Méltóságú Erdődi Gróf Pálffy Fidelis Ö Nagyságát, Cs. K. Kamarást, Ns. Arva Vgye' Főispánát, a' Fő Méltóságú Magyar Udvari Cancellárián Udvari Tanácsost 's Referendáriust, Magyar Országí Fő-Tárnokká 's Ns. Pozsony Vgye Főispánu Helytartóává kinevezni, 's belső titkos Tanácsossággal, a' taxa' elengedése mellett, megtisztelni.

Méltóságos Pílisi és Szilasi Szilasy József Ö Nagyságát, Cs. K. Udvari Tanácsost, a' Fő Méltóságú Hétszemélyű Fő-törvényszék Közbiráját, Ns. Zemplény Vgye Főispáni Helytartóját, 's a' Helvétziai hitvallást tartó Dunántúli Egyházi-megye' Fő Curátorát, Ns. Torna Vgye' Főispánává;

Méltóságos Székhelyi Majláth György Cs. K. Udvari Tanácsos és Personalis Ö Nagyságát, Ns. Nagy-Hont Vgye' Főispánává;

Méltóságos Kis-Szánthói Lányi Imre Cs. K. Kamarás Ö Nagyságát, a' Tiszántúli Kerületi Tek. Törvényszék' Előülőjét, Ns. Veröcze Vgye' Főispánává;

Méltóságos Jakabffy Simeon Ö Nagyságát, a' N. M. Magyar Kir. Helytartó Tanácsnál volt Tanácsost, a' F. M. Magyar Kir. Udvar. Cancelláriához Udvari Tanácsossá és Referendáriussá;

Méltóságos Erdődi Gróf Pálffy Alajos Ö Nagyságát, Cs. K. Kamarást, 's a' F. M. Magyar Kir. Udvar. Cancelláriánál tiszteletbeli Udvari Titoknokot, a' Veleencei Királyi Kormányzésekhez Tanácsossá; és

Méltóságos Al-Torjai Báró Apór Lázár Ö Nagyságát, Cs. Kir. Kamarást 's a' N. M. Egyetemi Udvari

Kamaránál volt Udvari Tanácsost, a' N. M. Erdélyi Udvari Cancelláriához Udvari Tanácsossá 's Referendáriussá kinevezni.

Méltóságos Székhelyi Majláth György Úr, Cs. Kir. Udvari Tanácsos, Ő Felsege' Személyes-Jelenlétének Törvényszéki Helytartója, Nagyságos Matkovich István Urat, eddig a' Tek. Királyi Táblánál Előadó Táblabíró Itéző-Mesterévé méltóztatott választani.

Fenyéry Gyula.

5. Kihalt Tudósok és Írók.

Meghaltak 1827-ben:

Január' 22-d. Pesten, Rádai Gróf Ráday Pál, a' Nagy Ráday Gedeon' Gedeon fijától 's Fáy Zsuzsánától született unokája, Cs. Kir. Kamarás, a' Helvétziai hitvallást tartó Dunamelléki Egyházi-megye' Fő Curátora, 's az 1790-d. esztendőben felállott Magyar Színjatszó Társaságnak Tekintetes Kazinczy Ferencz Urral együtt volt igazgatója; életének 59-d. évében.

Február' 15-d. Dadon, T. N. Komárom Vgyében, Tóth Pápay József, több Ns. Vgyék' Táblabírájok, a' Helvétziai hitvallást tartó Dunántúli Egyházi-megye' Superintendense, 's a' Dadi gyülekezet' Lélekpásztora. (Született Ácson Ns. Komárom Vgyében, October' 7-d. 1758. Superintendenssé választott Június' 30-d. 1814. Képe Passinitól metszetett rézre).

Február' 20-d. Pozsonyban, Korompai Gróf Brunsvik József, Cs. Kir. belső titkos Tanácsos és Kamarás, Sz. István Kir. Rendének Nagy keresztese, Ns. Nógrád Vmegeye' Fő Ispána, Országunk' Főbírája 's a' t. 78-d. évében.

Ápril' 13-d. Pozsonyban, Erdödi Herczeg Pálffy József, Cs. Kir. valóságos titkos Tanácsos és Kamarás, Pozsony - várnak örökös Hapitánya, azon nevű Ns. Megye' örökös és valóságos Főispána 's a' t.; 63-dik évében.

Május' 31-d. Pápán, Pápay Samuel T. N. Veszprém 's több Megyék' Táblabírájok, Galanthai Gróf Eszter-

Házy Miklós' Pápai, Ugodi 's Devecseri uradalmainak Főügyészök, egykor az Egri Lyceumban a' Magyar nyelv 's Literatúrájának Oktatójok, több tudós munkáji miatt (Észrevételek a' Magyar nyelvnek a' polgári igazgatásra 's a' t. alkalmaztatásáról 's a' t. Veszprém 1807. 8-d. rétt 256. l. A' Magyar Literatúra' esmérte 's a' t. Veszprém 1808. XX. és 484. l.) halhatatlan érdemű Író, a' nemzeti fényért 's boldogságért nem csak szóval, de tettel is buzgó Hazafi; 58-d. évében. (Utóinknál is áldásban maradand emlékezetete, melyet halála előtt néhány nappal az által is dicsőíte, hogy a' felállítandó Magyar Akadémiára ezer ezüst forintot ajánlott. Gyúlassza az atyai példa, Miklóst, szép reményű fiját, 's ne hagyja soha, az atyai szent nyomdokoktól távoznia!)

Június' élejen, Perecsenyi Nagy László, Ns. Arad Vármegye' tiszteletbeli Szolgabiraja, sok verses és prosai könyvek' szerzőjök; mintegy 56-d. évében.

Június' 15-d. Bécsben, Komori Báró Bedekovich Ferencz, Sz. István Apostoli Király' Rendének Középkeresztese, Arany Sarkantyús Vitéz, Cs. K. Kamarás, Status- és Confidentialis Tanácsos, 's Ns. Körös Vgye' Főispána; 73-d. évében.

September' 7-d. Pesten, Szarka József, Bölcselkedés' Dra, a' Pécsi 's Győri Kir. Akademiákban, a' Physikának 's Mechanikának 1792-től 1809-ig, 's az Országos Számadás-tudománynak a' Pesti Királyi Egyetemnél 1810 óta rendes Oktatójok 's a' t. (Született Pozsonyban 1765.)

September' 23-d. Füssön T. N. Bars Vgyében Galanthai Balogh János, T. N. Komárom Vármegyének egykoron Alispána, ezen és Ns. Bars Vármegyéknek több Országgyűléseken 's a' legközelebbin is halhatatlan érdemű Követök; 68-d. évében.

(Hírül adván T. N. Bars Vgye' Rendei, minden Ns. Megyéknek a' köztiszteletű Balogh' halálát és azt, hogy Halotti-ünnepének December' 10 d. annál fényesebben leendő tartására Méltóságos 's Főtisztelendő Belánszky József Besztercze-Bányai Megyés Püspököt Ó Nagyságát kérték-fel: midőn ezt jelentő gyászlevelök T. N. Zemplény Vármegyének Novemberben tartott Gyűlésén felolvastatnék, Táblabíró Nagyságos és Főtiszteletű Izbugyai Wiczmándy Lajos Topiszaí Prépost és Sátoralja-Ujhelyi Plebános Úr felkelvén, hogy a' kitett napon az üdvezült Hazafinak ő is halottiünnepet tartand, önkényt ajánlá. Melly széplelkűségét a' Főtiszt. Prépostnak Ns. Zemplény

Vgye' egybe gyűlt Rendei a' legörvendőbb részvétellel fogadták. — 'S mi ezeket a' hála' érzeteivel közhírré tohelni, örömnöknek ismerjük.)

Octóber' 4-d. Bián T. N. Pest Vgyében Nagy-Szigethi Szily József, Cs. K. Udvari Tanácsos, 's a' Nagy Méltóságú Hétszemélyű Főtörvényszék' Közbirája; 83-d. évében.

December' 3-d. Bécsben, Gróf Batthyány Vincze, Német-Újvár' örököse, Cs. K. valóságos belső Titkos Tanácsos és Kamarás, a' N. M. Egyetemi udvari Kamara' Al-elölülője, T. N. Hont Vgye' Főispána, több derék munkájiról (Briefe über das ungrische Küstenland etc. — Reise nach Constantinopel. Pesth, 1810. Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens etc. Pesth, 1811. 's a' t.) híres tudós; 56-d. évében.

Ugyan az nap', Budán, Perényi Bárá Perényi Lázár, Cs. K. Kamarás, Belső titkos — 's N. M. Helytartó Tanácsosi Tanácsos, Al-Kincstárnok, N. M. Magyar Udvari Kamara' Al-Elölülője, T. N. Torna Vmegye' Főispána.

December' 15-d. Bécsben, Albisi Pánczél Dániel, Szacsvay Sándornak a' Magyar Kurír' írásában egykori segéde, 1793-tól 1798-ig a' Magyar Merkurius' kiadója, attól fogva a' Magyar Kurír'nak 1815-ig Dr. Decsy Sámuellel közös — 's ezóta mind haláláig tulajdonos írója; 68-d. évében.

December' 16-d. Zágrábban, Rakitoveczi Verhováczi Maksa, Cs. Kir. belső titkos Tanácsos, Sz. István Apost. Király' Rendének Hözép-keresztése, az arany Érdemkereszt' vitéze, a' Zágrábi Egyházi-megyének 40 esztendőig volt Püspöke, Ns. Berzenze Vmegye örökös' Főispána 's a' t.; 76-d. évében. (Emberszerető szívének, keresztényeni szelíd lelkének, legszebb tanúságául szolgál az, hogy Fessler szerencsétlen Hazánklíját nagynevű történetírónkat, segedelempénzzel gyámolította. Tud. Gyűjt. 1818. V-d, Köt. Képet Tischler Antal festette 's metszette 1788.)

1828.

Január' 4-d. Temesvárátt, 83 esztendő korában halt meg Remetei Köszeghy László, Csanádi Megyés Püspök, a' Cs. Kir. Felső' belső titkos Tanácsosa.

Fenyéry Gyula.

6. K ö n y v a j á n l á s.

„Francia grammatika, új és könnyen megfogható tanításmód szerént, francia classicusokból választott tanuságos példák által megvilágosítva, különös tekintettel az öntanításra; magyarok' és németek' számára. Írta Lemouton János, a' Kir. Magyar Tudományok' Egyetemében az angol nyelv' és literatúra' rend kívül való professzora.” Pesten, minden jelesebb könyvkereskedésben. 1828. Nagy 8-adrét. 560 és 14 lap. Arra 3 ft Conv. P.

Ha vagyon grammatika, melly a' theoretikai' és practikai' ezímet megérdemli, bizonyosan Prof Lemouton úrénak van arra jusa. A' rendszabások teljes és világos voltak által a' francia nyelv' alkotásáról tiszta és bizonyos megfogást adnak; más részről pedig a' feles számú 's jól választott példák azokat még inkább felvilágosítják, 's úgy szólván életbe hozzák. 'S valóban, szerencsés gondolat vala a' Szerző Úrtól, példáját a' francia remekírók' munkájából szedegetni, mert ez által egyszersmind a' clásszicusok' értésébe is bévezettetünk, 's a' magasb, a' könyvi nyelvet tesszük sajátunkká. De más felől több kedvvel és figyelemmel is olvasgatjuk, sőt könyv nélkül is tanulgatjuk, mert mindenike valami hasznos tanúságot vagy velős mondást foglal magába, 's ez által tudványunkat kétszeres ingerrel vonzogotja. Buzgó hálánkra kötelez le a' T. Szerző az által is, hogy nem csak németül hanem magyarúl is adja minden fejtegetéseit, rendszabásait, példáit: hogy a' hazai ifjúságnál annál könnyebben-használható eszközt nyújtson, e' gyönyörű nyelvet sajátává tenni: mitől eddig sokakat elrettenhete az a' környülállás, hogy magával a' tanítás' vehiculumával is kénytelenek valának küszdeni. Mert az a' két magyarúl, 's az a' két latánul írt francia grammatika, mellyeket bírunk, tökéletlen voltak miatt alig vezethettek tökéletesen a' célhoz. Emeli a' könyv' becset a' szükségesebb szók' elég gazdag tárja, a' francia szólásmódok' gyűjteménye, 's a' mely belátással írt cikkely a' francia nyelv' és literatúra' históriájáról, kik a' német nyelvben is ohajtanak egyszersmind előmenetelt tenni, ebbéli céljokat is elérhetik: mert semmi nem hasznosabb, mint ugyan textusnak két nyelven való öszve hasonlítása. Nincs ezen okokból grammatika, mellyet a' francziául tanulni kívánóknak, sőt azoknak is, kik már némelly előmenetelt tettek is, buzgóbban ajánlhatnánk.

7. J e l e n t é s.

A' magyar poézis' kézikönyvének második köte-
te már sajtó alatt van, 's Márcziusban ki fog adatni. Az
egész munka, ide értvén az első kötetet is, melly még
a' múlt Augusztusi holnapban megjelent, közel ötven
ívet fog tenni. A' költségeknek e' szerint való temérdek
szaporodása' következésében, a' munkának ára November
20-dikától fogva 3 forintra emeltetett Conv. Pénzben, 's
most csak azt jelentjük, hogy a' literatura' kedvelői,
kiknek figyelmöket ezen könyv megérdemlé, minél előbb
legfelebb t. i. Márcziusi vásárig tegyék meg rendeléseiket,
mert hihető, hogy kénytelenek leszünk, az árrt még fo-
lebb emelni. Jelentjük egy úttal hogy Táblabíró Kis-
faludy Károlynak egy új vigjátéka' (Csalódá-
sok, 4 felvonásban), melly kétség kívül minden drámai
munkájának koronája, legelőször kézikönyvünk' második
kötetében fog kijöni. Januárus' 20-dikán 1828.

Toldy Ferencz.

8. Petrózai Trattner J. M. készült Új Könyvek:

1) *Παιδαγωγικά Μαθήματα, συντεθέντα παρά
Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ χωραρχίας
μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Μυθολογία,
περιέχουσα, τὴν Ἰσορίαν τῶν Θεῶν, τὴν ἱεροπραξίαν
τὴν πρὸς αὐτοὺς, καὶ τὴν ἰσορίαν τῶν Ἑρωϊκῶν αἰώνων.
Ἐν Πέσῃ Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττηρ
τῷ ἐκ Πετρούζας, ἀωχῆ' 1828. VIII. Kötet n. 8-ad rét
lap. 594.*

2) Frantzia Grammatika, új és könnyen
megfoghható tanítás mód szerént Francia Classicusokból
választott tanúságos példák által megvilágositva, különös
tekintettel az öntanításra Magyarok és Németek' számára.

Írta Lemouton H. János, a' Kir. Magy. Tud egyetemében az Angol Nyelv és Liter. Rendkívül való Professora. — Französische Sprachlehre nach einem neuen leicht fasslichen Lehrplane bearbeitet, durch lehrreiche Beyspiele aus den französischen Classikern erläutert; mit vorzüglicher Rücksicht auf den Selbstunterricht für Deutsche und Ungarn. — Von Johann B. Lemouton außerordentlichem Professor der englischen Sprache und Literatur an der königl. ungarischen Universität. n. 8-ad rét lap 644.

3) Directorium Juratorum In clytae Tabulae Regiae Judicariae Notariorum circa functiones ad Sphaeram activitatis eorum relatas qualiter peragendas practice elaboratum, benignis Ordinationibus Regiis, Statutis item ac Decisionibus Supremorum Fororum, nec non exemplis ac Formulis Styli tam Latini, quam et Hungarici diversissimis illustratum ab Ignatio Kassics, ad Excelsam Curiam Regiam Agente Jurato Fori utriusque Causarum Advocato. nagy 2-ad rét lap 344.

4.) Weg weiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freystadt Pesth, in Hinsicht auf Geschichte, Örtlichkeit, Kultur, Kunst und Gewerbe, oder Nachweisung aller öffentlichen Plätze, Märkte, Strassen, Gassen, hoher kön. Gerichtstellen, dann Civil und Militär-Behörden, bemerkenswerther Gebäude, Kirchen, Klöster, Handelsleute, Manufacturisten, Fabricanten und Professionisten; dann anderer Denk- und Merkwürdigkeiten zu Pesth, nebst dem Verzeichnisse aller in den vorzüglichen Städten des Königreichs Ungarn befindlichen Handlungen, und dem weiteren Verzeichnisse, aller auf dem neuen Marktplatze zur Zeit der vier Pesther Hauptmärkte aufgestellten Buden mit Benennung ihrer Eigenthümer, und der von selben geführt werdenden Waaren, dann einem beygegebenen Grundrisse (Gassenplan) dieser königl. Freystadt. — Herausgegeben durch Joseph Andr. v. Dorffinger, des kön. ung. Kameral Buchhaltungs-Bau Departaments ersten Ingrossist.

5. Schematismus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Szathmarinensis, pro Anno Domini 1828. ab erecta Sede Episcopali Anno XXIV. sub Gubernio Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Joannis Hám Miseratione Divina Episcopi Szathmarinensis, et Abbatis, B. M. V. de S. Dexteræ S. Stephani Regis Hungariae seu de Szent-Jobb. Iap. XVI. és 92.

I. Kötet' Foglalatja.

Vörösmarty. Előszó. lap. 5.

I. Értekezések.

- 1) Cselkövi. Az állati Magnetismus' nyomairól a' régiből l. 5.
- 2) J* Neográd Vármegye nevezetes hársas Hegyéről, annak hajdani esméretlen, és arany- mives lakosiról l.
- 3) Kazinczy. Pályám' emlékezete. l. 3a.
- 4) Kiss Károly. Magyar Alvitézek' hős tettei az, újabb üszakban l. 60.
- 5) Holéczy Mihály. Portugalliai Henrik. l. 66.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-vizsgálatok.

- 1) Horvát István. Ableitung, und Erklärung des National-Namens Magyar, von Johann Kollár. — Pest 1827. l. 77.
- 2) Toldy Ferencz. — Aurora Hazai Almanach, kiadá Kisfaludy Károl. 1828. l. 85.

Az 1827-dik évi Tudományos Gyűjtemény áltnézése, tartalma, a' tárgyak' rende szerint l. 105.

B) Külföldi Literatúra.

Kivonások külföldi ujságokból. l. 114.

III. Különb félék.

- 1) Trattner' Jelentése a' Tud. Gyűjt. Redactiójaeránt. l. 110.
- 2) Intézetek l. 118.
- 3) Jelességek l. 119.
- 4) Előlépések, és Megtiszttetések l. 121.
- 5) Kihalt Tudósok és Irók l. 122.
- 6) Könyvajánlás l. 125.
- 7) Jelentés: Handbuch der ungar. Poesie könyvről. l. 126.
- 8) Petrózai Trattner J. M. készült Új Könyvek. l. 126.

Jegyzet: Koszorú Szép Literaturai ajándék (Január. és Februarius) két iv.

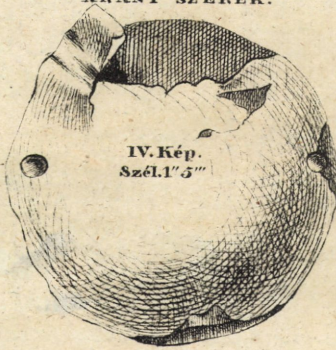
LTAB.

HÁRSAS HEGYI.

ARANY SZEREK.

5. Szám

IV. Kép.
Szél 1" 5"

3. Szám

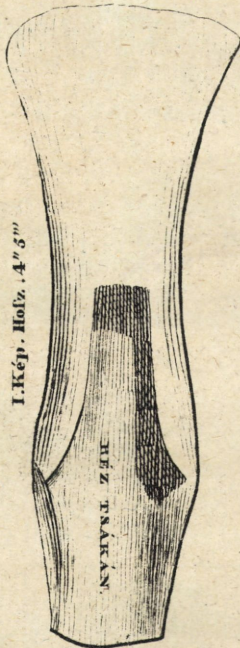
4. Szám

4. Szám

1. Szám. Hozz. 2"

I. Kép. Hozz. 4" 5"

2. Szám. Hozz. 2"

6. Szám

7. Szám

6. Szám

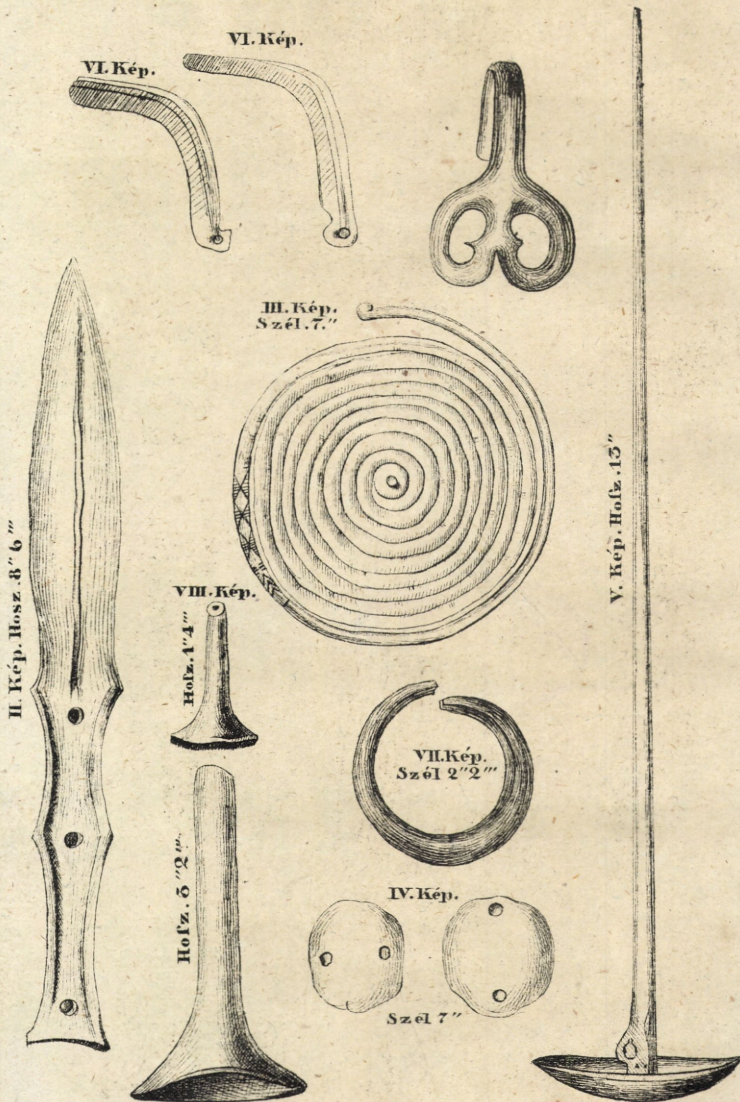
MAGOK NAGYSÁGOKBAN.

Köve metfzette Hókhl Pesten N° 24. Leopold város.

II. TAB.

HARSAS HEGYI.

RÉZ SZEREK.

MEG KISSEBBITETT FORMÁBAN.

Köze metzfette Bácsföld Pesten N° 24. Leopold város.

T U D O M Á N Y O S
G Y Ü J T E M É N Y
1 8 2 8.

I I. K Ö T E T.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

S Z E R K E Z T E T T E

V Ö R Ö S M A R T Y M I H Á L.

K I A D T A

T R A T T N E R J. M. É S K A R O L Y I I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N,
A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. É r t e k e z é s e k.

I.

Pályám' Emlékezete (Kazinczy.)

(Folytatás.)

§. 21.

MDCCLXXIX.

Az én koromban Patakon és Debreczenben még nem tanítanak Magyar-országi Törvényt, sem a' Világ' Történetein kívül Magyar-országi Történeteket. Az ifju kijöven az iskolából, a' Dogmatica és Polemica Theologiáról egyebet nem tudott; szüléji Patvariára adták, 's ott a' praxis és egy ízetlen vastag Huszti, csinálá őtet olly Prokátorrá, a' millyen Philosophia nélkül a' közönséges fejből válhatott.

Én Septemb. 9-d. adatám-által Tarnói Milecz Sámuelnek, a' Tarnai Uradalom' Fiscálisának, ki Kassán tartá lakást, 's vittem a' vastag Husztit; és minthogy az otthon töltött két holnap alatt elég időm vala megsejteni, hogy ez épen olly ízetlen mint Vitringa és Witschins, vittem egyszer'smind Poetáimat is, 's tuschaimat és ecseteimet.

Principálisom egy szép tanúlásu, nemes érzésű férfi volt, de szégyenle lenni Principálisom; 's valamikor hozzám szólla, mindég elpirúlt szinte füleiig. Nem csuda, hogy ezen szégyenlösség

mellett, házassági jelentést tenni valamelly leánynak rettege, 's így arra vala kárhoytatva, hogy nőtelenységben közelgessen az ötvenhez. Konyhájáról egy megholt Prókátor' igen éltes, igen kicsiny és igen kövér, 's imádkozni és énekelni igen szerető, nyers özvegye gondoskodott; 's szakácsnéjával ez lakott az alsó szobákban; Milecz maga az úczára, én az udvarra, felül. Az öreg Prókátorné szükségesnek látta, hogy később egy szép leányt végyen segédjére; 's Milecz a szép szobaleánynak neki-bátorodék megtenni a házassági jelentést, 's azt el is nyerte. Atyja Pozsonyi Prédikátor volt; rideg élete' unalmas órájít ennek rá-maradt theologicus könyveivel vidítgátá fel.

Ámbár akkor még a' Patvaristák nem voltak Úrfiak, hanem cselédek, tölem semmi szolgálatot nem kívánt; de én terítettem az öreg' szobájában az asztalt; útra menvén pakkoltam 's kötöttem párnazsákját. Egyedül azt nem engedé, hogy csizmáját levonjam; a' mit más Principálisok akkor még kívántak is.

§. 22.

MDCCLXXIX.

Egy vásárnap dél után Principálisom gyönyörű időben indúla-meg Kassáról Tornai Vice-Ispán Bárcziházi Bárczy Imréhez, és így fedetlen kocsin. De eggyszerre felhők kerekedének, 's ömlött a' zápor, a' mennykövek hullottak. Milecz kínosan ült jobbom mellett, 's én kiszöktem mellöle a' szekérből, tartottam azt, a' hol görbe vala az út, 's Principálisom szégyenlé, hogy ő fél, míg Patvaristája víg, 's talán még gyönyörködik a' jelenés' szokatlanságán. Egyedül a' tisztelet tartóztata, hogy hangosan nem neveték,

midőn egyet csattant, 's leesni látánk a' mennykővet, 's ő kikapta fejét a' szekérből, 's ijedtségében bizonyos szót ejte. Alig menénk kétszáz lépést, midőn a' Szesztai népet összecsoportozva találánk. Két gyalog ember egy ösvényen méne, 's az előmenő a' csattanásra megszóllala az utána lépdelőhez, 's nem vévén tőle feleletet, hátra pillanta, 's társát halva látá. A' régolta nem beretvált szakált féloldalt leperzselé a' mennykő, 's egyik lábáról lekapta a' patkós csizmát. Megállítá szekerét Principálisom is, 's utánam jöve a' csoportba. Ez nap olta nyiltabbnak tapasztalám erántam.

Tornán minden ebédre, vacsorára meghívátá a' Plebánust. Az nem régen jöve haza Rómából; még igen ifju, 's igen szép olvasású. A' kettő közt szüntelen folytak a' theológiai csetepaték, de tűz nélkül. Eggy nap a' csatázásban feltaláltak hevülni, 's Principálisom elakadt. A' Plebanusnak kérdésen kívül nem vala igaza. Néki bátorodám, 's kértem Principálisomat, engedné hogy én felelhessek. Az, eggy kis álmélkodással, mert az ilyen akkor nagy merészség volt, megengedé; 's én szórni kezdém a' lócusokat, hogy öröm volt hallani. A' Plebánus elég nemes-lelkűséggel bírt, megismérni, hogy tévedésben vala, 's kéré Fiscális Urat, hogy pékem engedje-meg a' társalkodást vele; 's az ezt nem ellenzé.

Éltem a' Plebánus' jóságával, 's mingyárt más nap lementem hozzá. Tudni akará, hol vettem ezt a' theológiai eruditiót, 's hallván, hogy én a' legszükségesebb és legfelsőbb tudományt öt esztendeig tanúltam, kérdé, mi szükségem lesz arra, 's nem jobb volt volna-e Historiát tanulnom, Philosophiát, Mathézist. Eggy gondolat támadta bennem, mellyért most pirúlok. Ha meg nem bánt, mondá, tekintsük hát végig ezeket az

én tanulásimat. Azon czikkely eránt, melyet Calvin és egy más valaki a' Philosophiából vive a' Theológiába, úgy megkapa, hogy nem tudék neki felelni. Felriadva vettem kalapomat, szaladtam, magamra zártam a' Rondella' ajtaját a' kapu mellett, hol szállva valék, térdre buktam, 's könyörögtem, hogy tőlem a' kegyelem el ne vétessék.

A' szíves tiszteletet-érdemlő Papnak megkelle sejteni hánykódásimat, 's abba hagyá a' Theológiát. Egy kisdéd írást ada kezembe, melyet ő Rómában dolgozott, Sur les livres defendus című alatt. — Olly sok haszontalanságokat írtam-le életemben: melly tévedés vala, hogy ezt nem inkább.

Lelkemben küzde a' világosság a' setétséggel, 's közel valék a' kétségbe eséshez, midőn magamba pillantottam. E' zajt el kell csendesítenem, mondám, 's egy Apológiát dolgoztam, a' Grotiusé' némében, 's nem olvasván semmit, hogy a' mit írok, meggyőződés' munkája légyen. Addig dolgozám Apológiámat, míg épen ez az Apológia a' legirtóztatóbb örvénybe süllyeszte el, a' mit képzelhetni. Borzadtam magamtól.

Titkolva minden előtt bajaimat, Prof. Szent-Györgyi, mint egy Angyal által küldve, kijöve, 's harmad napig múlata nálunk. Egy estveli sétálásunk közben két kérdést gördíték elébe, nem mintha az engem hánytorgatna, hanem csak mintha nem tudám a' feleletet. A' nagy férfitu elérte, elhallgata. Végre megszóllala: Értelek, úgymond; ne rettegj semmit; az történt meg veled, a' minek veled is meg kellé történni; de vigyázz, hogy az eránt, a' mi szent, soha magad tiszteletlennek ne találhassd. Kérdéseidre nem felelek. Leld-fel magad; 's felfogod, csak keressd. — —

MDCCLXXIX.

Kassának még ekkor nem vala Könyvárosboltja, de a' Könyvkötöknél néha találtatának eladó ócska darabok, 's én egy illyennél megpillantám Gessnert és a' Gleim' és Jacóbi' francziaízlésű Levelezéseiket. Megvettem, 's elkezdém fordítani az Idylliumokat, sőt eredeti Idylliumokat is dolgoztattam.

Nekem vezetőre vala szükségem, 's felkérésém a' Német Predikátort, későbbi Superint. Szonntagb Sámuel, egykor Báró Podmaniczky Józsefnek Nevelőjét. Szobájában a' Bause által metszett Német Tudósok' képeit láttam; tudtam hogy Göttingát megjárta, hogy Aszódon sok esztendeig lakott; 's innen azt hittem, hogy ismerője lesz a' Szép Mesterségeknek. Gessner itt függ, 's Haller Albert, egymás mellett; die zwey Schweitzer, ugymond; itt Hagedorn, 's mellette Lessing; ach, der Feind der christl. Religion; ach, der Spötter! itt Zollikofer, és mellette Gellert; Zollikoferre ugy sohajta tisztelettel, mint Lessingre útálattal inkább mint szánással.

Neki bátorodám, 's megkérém Szonntaghot, engedjen nékem egy órát, 's tekintse-meg, jól fordítok-e holmit a' Wieland' Diogeneséből, 's az Első Hajóst és az Idylleket. — Revéra? Also mit Schriftstellerey beschäftigt? kérdé álmélkodva. Túrte alkalmatlanságomat. Megfejté a' mit németül nem értettem, vagy rosszul értettem, 's véget érven, felkiálta: Also einen Reformirten (Gessner), und einen Evangelischen (Wieland).

Többre mint a' phrasisok' 's szokatlanabb szók' magyarázatja, ki nem terjedc.

Ráth Máttyás 1780. Január. elsőjén kezdé kiereszteni magyar nyelven Újságleveleit, 's hátlan a' maradék a' nagy ember eránt, ha felejt-heti, hogy a' Nemzetnek nem más az igazi Pro-metheusa mint ő. Mik valának ez ideig öszvejöve-teleink a' falukon egyebek, mint arról üzött be-szellgetések, hogy ez a' kopó jobb-e, vagy amaz; 's hanyadikunk tudá, hogy az atlanticus-tenger kelet felé fekszik-e, vagy nyugotra? De mi vád-lánk ötöt, hogy nem tud magyarul, mert nem Debreczenben tanúlt. Viszont ő egy Debreczen-ben készült fordítást, 's egy nagy férfiu' fordí-tását, a' Debreczeni Fő Bíró 's Bihari Assessor és Diétai Követ' fordítását (Álom, II. Józsefről) csipkedé-meg vétkes magyarságáért Újságlevelei-ben, és, a' mi legrendesebb a' rendes dologban, épen nem ok nélkül.

Ugyan - azon eszt. Gróf Brunsvik Antal Bi-hari Fő-Ispánná iktattaték-be, 's nagyatyám be-külde bennünket Váradra, hogy lássuk a' pompát. Consil. Buday László rokonunknál valánk szállva, kit Superint. Szilágyi Sámuel is megtisztelt látogatásával; 's én el nem telhető gyönyörűséggel hallám a' széles tudónányú 's igen nyájas, sőt vig férfit, midőn egy csoport idegen Vármegyei Uraság lépé-be, hangosan nevetve azon verseket, mellyeket egy itt tanító Piarista ezen nap' tiszte-letére nyomtattata. A' Superintendens általvette tőle a' nyomtatványt, 's olvasni kezdé:

Nemde talán az örömszekeren diadalma Camillust
Vitteti, és az előbbi időkre
Felvirradt boldog Rómának népe csodálja
A' rab-nemzeteket? Vagy hevülnek

Régtől félbe-szakadt szép pályafutásai újra
Felzendült nagy Olympia-partnak? — — —

Ezek gyönyörű versek, mondá a' Superintendens; 's gyönyörűk, mind a' gondolat', mind a' szchéma', mind a' nyelv' tekintetiben. Amaz meg sem értette, hogy a' tudósnak-hitt ember nem kötődik; de midőn tovább a' Superintendenst tovább is magasztalásokkal hallá szólni, midőn ez nekik kimondá, hogy a' Nyelvnek változni kell, hogy szép Verseink lehessenek, 's hogy minden Nyelv így változott; ezek soha sem tudák, ha a' Superintendens járt-e rosszul vagy ök.

Mentem, 's felkeresém Révait. Túl a' vizen lakott, az Académia' udvarában, hol Patachich Püspök is, míg a' Királyi-nagyságú Residentiát építette. El vala foglalva, mert az iktató Generális Gróf Károlyi Antal, Fő-Igazgatója az Iskoláknak a' Várad Kerületben, tudtára adá a' Professoroknak, hogy a' Rendekeztet ide fogja hozni, 's előttök Exáment tartat; de midőn neki elmondám, hogy ismerem Barótit, és hogy Versezetünk' új nemében magamat én is gyakorlom, melegen fogada, buzdított, 's megajándékoza Alagyájinak kisdéd csomójával, mellyeket Landerernél in 4-to 1778. nyomtattata. Eggy középszer magasságú, vékony és nyálkás húsú Piarista; lobogó szög hajakkal, kék szemekkel, 's minden mozdúlataiban tüzes, lelkes, és a' mint Examenekor látánk, még Előjárója előtt is kipattanó lobogó.

Ezen eszt. hala-meg a' nagy Therésia. Az Országnak sok Vármegyéji önkénytt, és nem felsőbb parancsolatból vevék-fel uiana a' gyászt, 's mindenfelé tartatának neki a' halotti tiszteletek. Erdődy Lajos Szabolcs Vármegyeyi Fő-Szolgabíró ennek gyászkiporsójára Kállóban e' közönségessé lett verseket készítette:

Római Császárné , sok ország' Királya ,
Kegyesség' tüköre , Igazság' fátklyája ,
Árvák' hegyes anyja , éhezők' dajkája ,
Meholt , kin kesereg Magyarok' hazája.

'S ki ne sírna , midőn illy nagy élet megholt ,
Melly élet sok élők' éltének élte volt ;
Sokat nevelt , tartott , táplált , ha egyszer szóllt ;
Kinél bolt gazdag volt , jaj ! magát zárja bolt.

'S ezeket akkor jó , sőt gyönyörű verseknek tarták , a' kik a' Nyelvrontást kesergették , 's a' Nyelvrontókat , mint a' Nyelv' 's a' Nemzet' ellenségeit , vádolták , szidalmazták.

§. 25.

MDCCLXXXI.

Az anyám (1781. Januar. 11-d.) Eperjesre küldte bennünket , hogy ott magunkat a' perek' folytatása mesterségében gyakorlanánk. Itt lelém magamat azon boldog állapotban , hogy többé senkitől nem függék. Szállásunk , asztalunk két öreg testvérnél vala ; Principálisunknak Írója több volt mint a' mennyire szüksége volt , 's így időnket használhatánk , a' mint tetszett.

Első gondom az vala , hogy Kramer Festőtől leczkét vehessek. Láta rajzaimat , és a' mit tuschban dolgozék ; azt mondotta , hogy annak , a' ki illy munkákat teszen már , leczkét nem adhat , és hogy hozzám járjon , arra soha rá nem bírhatám. Munkája ritkán akadt , 's így tőle azt sem tanulhatám el , hogy az ecsettel olajban mint bánjak.

Eggy tiszteletre igen méltó leány Védangyala leve ifjuságomnak ; az ő szerelme vont-el a' tévedéseknek sok nemeitől , 's az által , hogy engem szebb örömek' ismérére vonzott. Eggyütt olyasánk a' kor' legkedvesebb Románját , Siegwar-

tot. Az Klopstock és az ő Messziása felől magasztalással szólla, de a' Városban a' Messziás senkinél sem találtaték; 's midőn eránta tudakozódtam, kiki azt hitte, hogy theológiai munkát keresek. A' Predikátoroktól csak azt hallám, hogy ezeknek egyyike ötöt látta, veres kaputrokban, 's olly annyira illatozva Arabiának és Ceylonnak minden illatjaival, mint egyy Kisasszony, holott Wieland, a' *Comische Erzählungen* Írója, úgy öltözik mint egyy Predikátor. 'S ki az a' Wieland? Mit írt mind? — Egyy fiatal Lengyel örült, hogy Gyűjteményét nyereséggel adhatja-el, 's Wielandjait, és a' mit német könyvekből bíra, nekem olly örömmel adá-el, a' millyennel azt tőle én megvettem.

Szerelmesen, a' legtündérebb tájon mellyet képzelhetni, 's könyveim' birtokában, Eperjesen éltém-el életemnek legtündéribb szakát.

§. 26.

MDCCLXXXII.

Elhagyám Eperjest (1782. Jun. 2-d.), 's az anyám László öcsémet Generális Gróf Wärtensleben Wilhelmhez, a' Gróf Teleki Klára' férjéhez, vitte-le Gyömrőre, Pest Várm., minket Pestre Az nap' esketteténk fel Jurátusoknak, (Sept. 21-d.), mellyen Protestans ifjak legelőször, én Sághy Mihály Itélő-Mester mellett, de saját szálásomon A' Messziást (Altona, 1781. negyedrében) megvevém, 's az vala, kivált a' Cidli' Episodjában, 's a' két testvér Stolberg Versei, kirekesztőleg akkori szerelmeim. Ódáját akkor még nem ismertem. Egész napokat elzárva ültem szobámban, 's egyedül a' Játékszín vona-ki.

Ráday megengedé, hogy a' reggel' óráját nála töltsen, 's egyyütt olvasgatánk. Megismer-

tete Bibliothecája kincseivel, 's beszélgete ifjusága' korairól, és a' mik azt megelőzők. Ő sem mulasztá el soha a' Játékszint, 's nem a' lózsikban foga ülést, hanem mindég a' parterrben; én mindég megette. Megfordúlt, 's midőn a' kárpit legördüle, magyarázá, hol játszott jól vagy rosszúl, 's miért jól vagy rosszúl, a' Szín' embere, 's a' Dráma három egységét.

Gróf Teleki József, fija a' Ráday' testvérének, magához hívata, 's meghagyá hogy társalkodnám László és István fijaival, 's ezeket Strauss Nevelőjökkel el-el-küldé hozzám. Cornidesz a' Grófnál lakott, 's ez a' Magyar Történetekkel igyekezett megismértetni. Nékem még mindég az vala fő óhajtásom, hogy Göttingát, Londont, Párizst, Rómát, 's mindenek felett Rómát láthassam, 's az anyámat erre igyekeztvén birni, hogy ezt akará atyám is; de rokonim ellenzették, 's az anyám hajthatatlan marada. Ezek kárhoztaták örök olvasásomat, 's azt akarák, hogy Prókátorrá eskettessem fel magamat, a' mitől én iszonyodtam. Az anyám a' külföldre menést még inkább tiltotta, minekutána László fija a' Gradiskai Horvát-Regementben Zászlótartóvá leve, Dienes pedig (Jun. 4-d. 1783.) Bihar Vármegyében Ürményi Józsefnek Fő-Ispánsága alatt Vice-Notárius. Most bennem is el akará érni anyai örömét, 's Augustusban Pestre küldé, hogy magamat Abaúj Vármegyei Fő-Ispán Generális Orczy Lőrincz által honorárius Notáriusnak kineveztessem.

§. 27.

MDCCLXXXII.

A' Pesti, elébb Nagy-Szombati Universitás akkor a' Budai Kir. Várba volt 1777. oltá szálítva, 's én a' Báró Prónay Lajos' Mentorával, a'

későbbi Professor Schwartnerrel, itt látogatám meg Katonát, a' Historiographust. A' beszédben kifogyhatatlan Schwartner és a' hallgatni-szerető Katona, egy szálas természetű, sas-orru férfi, itt töltött órámat felejthetlenné tevék, 's a' mit ők ketten beszélének, megvívém Cornideszhez, hogy a' kettő' beszélései felől ítéletét hallhassam. Szíves, szerény, hazáját és a' jó ügyet igazán szerető ember; verhenyeg fodrozott hajjal, 's összecsikart arczyvonásokkal, de tiszta lélekkel.

§. 28.

MDCCLXXXIII.

Prónay Mihály és én (Septemb. 4-d.) kijövének az Universitas' Bibliothecájából, 's a' mint az Udvari-Kápolna' szögénél az úczára fordulánk, egy figura tűnik szemünkbe, negyven vagy ötven lépésnyire előttünk, mellyet előlről, hátulról, oldalról, elrettent álmélkodással néze minden, a' ki előtalálá, és mellette elment. Az ismeretlen nem látszék tudni, hogy ötöt nézik. Magáha-süllyedve folytatá csöszögéseit; minden tizedik lépésre megállott, kivona zsebjéből valamit, a' mi egy ki nem vagdalt Újságlevélhez hasonlíta, egy két sort megolvasa, 's a' papírost visszadugá zsebjébe, 's ment. De alig teve két három lépést; ismét megállott, 's elővevé papírosát. — A' Yorick' pogácsa-árosa jutott emlékünkhöz, a' Szent-Lajos' keresztjével 's pántlikájával, 's égénk tudni, mit jelenthet a' szokatlan tünemény.

Arra, hogy az állongót mi, ifjak és kevés-húsuak, hamar utól-érjük, nem kelle sok, 's álmélkodásunk akkor lépe legfőbb tetőre, midőn az embernek öltözetét is láthatánk.

Nadrága (nem plundrája) setétkék, a' legdurvább posztóból; 's falusi kontár' szabása. Nyakán zsebkendője, fejér csíkokkal, pettyekkel; csizmája málybőr, a' millyeket vásárookban árúlnak. De kabátja baraczkvirágba - csapó violaszín tafotából, egy sor gombbal, millyet a' Németföld' Kanonokjai hordanak; fején egy sokfürtű kerek paróka, foltosan behintve liszttel; hóna alatt egy nagy háromszögű szőrkalap. Koponyájától, fülei mellett, messze álla-el a' paróka; jele, hogy azt, mint a' selyem kabátot, zsípvásáron vette. Arcza szederjszín, ellepve pattanásokkal, mellyeknek némellyike már hulladozott; némellyike veresedni még csak kezde.

Illy esetekben legtanácsosabb a' dolognak bátran neki-rugtatni; 's minthogy mind az, a' mit látánk, oda mutata, hogy itt egy tudós Magyar Szarándokot látunk, nyájas bizodalommal szólítám-meg, engedné tudnunk, benne kit fogunk tisztelhetni.

Az idegen ki nem vala forgatva nyugalmából. — „Én, ugymond, Kalmár György vagyok; az Universitas' nyomtatójából jövök e' csekélységgel”. — A' Philosophica nyelv' feltalálója-e, kérdém; 's a' Syriai Utazó-e? az-e, ki a' Prodro-must írta? — Csudálkozék, hogy fiatal-emberkék az ő írásait, 's kivált az elől- említettet, ismerik. — Nem érdemlem az Úr' jó vélekedését, mondám; a' Munkát láttam, de nem értettem-meg; de az Úr' két képét, mellyeket Római barátjai metszetének, bírom. — Épen az utolsó postával vettem Helvetziából egy barátom' levelét, 's az velem vala; abban Kalmár előfordúl, de több keserüvel, mint édessel. Néki-bátorodám arra is, hogy azt, előre elkészítvén a' keserü' értésére, vele láttassam.

„Hogy a' mi Kalmár Györgyünk nem az a' „nyavalyás ember, a' kinek ötet sületlen Munkáji „mutatják, azt én itt egy Journálból látom; de „magamnak kénytelen vagyok többet hinni mint „a' Journálnak. Professoraink, kik ötet csak a' „Journálból ismerik, nagynak nézik, 's szinte „bosszankodnak, hogy köztünk, Magyarok közt, „itt csak egy sincs, a' ki elmondhatná, hogy ő „hol lakik, 's micsoda; és még inkább, hogy fe- „löle nevetséges dolgoknál egyebet nem mond- „hatunk”.

Kalmár sem a' keserűt nem vevé nehezte- léssel, sem örömmel az édest; 's kevély szép nyu- galma ötet előttem tiszteletessé tevé. Prónay és én kérénk, legyen vendégünk a' fogadóban, hogy vele, kivált Keleti-útja felől, szállhassunk; de már el vala foglalva. Feljegyzénk szállását, 's fel fogjuk keresni. — Kerestem sok ízben, de nem találtam.

Landerertől tudom, hogy míg Prodromusát nála nyomtattatá, egy kerti-nyaralóban tölté a' telet, fázva, koplalva; nyakig üle a' szalmában, 's úgy dolgozott, reszketve minden tetemiben a' nagy hideg miatt. Azsiában utazván, eczetet, olajat, sőt horda magával, 's így minden mezőn, minden bokorban, készen lelé ebédjét, vacsoráját.

Melly kár, hogy ez az ideájinak élő, és azért minden áldozatokra kész ember apróságokra vesz- tegeté erejét, 's tudományt szerze, ízlést nem szerze, a' mi jobb mint a' tudomány; vagy a' mi nélkül a' tudomány sem bir elég beccsel.

§. 29.

MDCCLXXXIV.

Korán reggel értem Tarna - Örsre.

Orczy kertjében vala, 's korán megholt Ist- ván fíjának Piarista Nevelője múltattata, míg ideje

lesz felmenni. Orczy megtudá, hogy ott vagyok, 's felhívata. Mente nélkül, de a' Szent-István' Commandeur - keresztjével üle szobájában, mert igen meleg volt a' nap, 's délig olvasá előttem a' maga Verseit, a' Barcsaiét, 's a' francziákat; 's a' régi dolgokat emlegeté, 's Richwaldszky György Kanonokot, a' Vexatio' Íróját, 's a' lelkes Prímást, Barkóczyt. Ebéd után ismét elzárkozánk, késő estig, 's folytatánk munkánkat. Ebédnél és vacsoránál egy szót sem szólla.

Ezen eszt. még arról nevezetes előttem, hogy ebben látám először, Tályán, Novemb. 2-dikán, Gróf Török Lajost, a' szüretre összegyűlt Uraságok' sokaságában. A' mint ötet ismertem tovább a' legtisztább, legnemesbb lelkű halandónak, úgy nem tudtam elteni itt azon nemes módja' csudálásában, melly ötet, még ép napjaiban, minnek-előtte lelkét a' sok csapás egészen leveré, minden mások felett tündököltette. A' szív' jósága, melegsége, sokaknál gyanúsna'k tetszik, mert módjok eltanúlt: Töröknél, ki nagy társaságokban töltötte már gyermeki esztendejét is, eltanúlt módja nem látszott eltanúlt módnak; a' szív minden cselekedetében, minden szavában, legkisebb mozdulatában festette magát, 's az ő jelenlétele csendes tisztelést parancsolt, valahol megjelené, még a' vadaknál is. Ki vala valaha boldogabb mint én, midőn Január. 16-d. 1784. képemre nyomá első csókját! 's midőn 1810. Június' 24-d. két gyermeke, jelenlétében szegzék koporsójába, irigykedve' lesém a' pillantást, hogy az enyém legyen az utolsó csók, mellyet magával viszen; hogy én legyek az, 's én voltam az, 's egyedül én, (nagyobbik leánya, fájdalmában, ott nem volt) ki jobbát, azt az áldottat, megcsókolá.

MDCCLXXXIV.

Zemplény Várm. Vice - Notárius Zámbery Antal lemondta hivataláról, 's Szirmay Tamás - Antal Vice - Ispán, fíja Lászlónak, a' nagyanyám' testvérének, engem ajánlata ennek helyébe; sőt, hogy annál csalhatatlanabbúl legyen sikere az ajánlásnak, a' helybehagyás' reménye alatt a' Júliusban tartott Gyűlésen be is ültete a' kiürült székbe. Nem az történt a' mi végezteték. Azonban míg a' dolog függöben vala, Generális B. Orczy Lőrincz Kassán Octob. 13-d. 1784. restaurála, 's engem Honor. Notáriusnak nevezé ki; kevés napok múlva pedig, 25-ben, midőn maga helyébe második fíját, Lászlót, iktatá Fő - Ispáni székébe, az új Fő - Ispán Abaúji Táblabírónak. Látván hogy belépésem Zemplényben kedvetlenséggel esett, Zemplényben is felesküvém ugyan, de onnan magamat elvontam. Aug. 9-d. Gróf Batthyáni Ferencz Sárosban nevezé Assessornak.

Abaújban Vice - Ispánjaim Kelcz Antal és Zombori Zsigmond, Fő - Notáriusom Comáromy György, Vice - Notárius - társaim Kende János és Tiszta Ferencz voltak Kende nem sokára elvitetett, 's ennek helyébe Tiszta lépe, én a' Tisztáéba.

Ezen eszt. az Ország tíz kerületre osztatott, 's Kir. Commissáriusnak a' Kassaiba, melly a' Tornával ekkor egyesített Abaújból, Szepeshöl, Sárosból és Zemplényből alkotott, Szent - Iványi Ferencz Referendárius leve, a' későbbi Ország - Birája, ki hivatalát 1785. tavasszal kezdé Kassán. Tavalý (1784. Jun. 11-d.) elhírdettetett az a' Rendelés, hogy 1785. Novemb. első napján német nyelven fognak vitetni a' Vármegyei Jegyző - Könyvek, 's Fő - Notáriusom németül épen nem tudott, Tiszta keveset; 's így az egész teher raj-

tam fekvék. Nékem kelle lefordítanom Vice-Ispánnak, mind azt a' mi jött és ment. Az archívumban az Írások ki sem hajtva állottak; én nem vártam a' hagyást, 's a' mit időm 's erőm engedte, megtettem, hogy Zombory alig ismerte rá, midőn az Archívumba történetből bejött, 's mindent elváltoztatva talált. Szorgalmam valóban érdemlé a' javalást.

§. 31.

MDCCLXXXV.

A' Tudományi - Kar' Ministerévé a' Monarchiában Báró Swieten nevezteték-ki, fija annak, kit I. Ferencz Angliai útja alatt megkedvelt 's Bécsbe hozott, 's annál a' Nagynál még nagyobb; 's ennek előlülése alatt a' Magyar-Országi Iskolák' dolgait Referendárius Pászthory Sándor vitte.

Swieten új Directorokat választta és új Nemzeti Iskolák' Inspectorait, 's olly szándékkal, hogy a' hol az egyik az egyik Vallásból lesz, ott a' második a' másikkól választassék. A' Kassai Director Péchy Gábor, fija Gábornak az előbbennek, 's később ez is Septemvir, 's az Inspector Lodomérszky István, Consiliárius és Assessora a' Kőszegi District. Táblának, hol az igen véres fiatal ember nem sokára azután meghala, más hivatalokra tétettek-által, 's Directorrá Gróf Török Lajos. Mind a' három felméne Bécsbe, Swiententől búcsút venni, vagy a' kinevezést megköszönni, 's Lodomérszky elébb mint Török. A' Minister Lodomérszkytól tudni akará, kit óhajt követőjének, de hogy Protestanst is nevezzen. Ez egy valakit nevezze, kinnek nevét el kell hallgatnom, és engemet. Török időt kére az egyik eránt gondoskodni; a' másiknak engemet mingyárt akkor ajánla. — „Gróf Úr talán szólla Lodomérsz-

kival? kérdé a' Minister; mert ő is ezt ajánlá." — Török bizonyossá tévé a' Ministert, hogy Ladomérszkival nem szóllott. „Írjon tehát neki, hogy esedezését küldje-be. — Én az esedezést beküldöttem.

A' dolog tovább húzódik mint hittem, 's Augustusban felmenék Bécsbe, hogy kérésemet a' Császárnak, 's Swietennek, Pászthorynak benyujthassam. Pászthorytól vettem a' hírt, hogy a' Császár azelőtt harmad nappal alá-írta kineveztetésemet.

Negyvenhárman jelenék-meg a' Swieten előszobájában; Stabális Tisztek, Papok, Professorok, tanuló ifjak, sőt gyermekek. Eggy ismeretlen Pap és én csaknem utolsóknak maradánk. Beszédbe eredvén ezzel, nem fojthatám-el neheztelésemet, hogy ezek a' fiúk elébb bocsátatnak-be, mint ő és én. Örvendjünk szerencsénknek, felele az ismeretlen Pap; jele, hogy velünk akar legtovább szóllani. 'S most ez is béereszteték; én maradék utolsóknak.

Swieten, egy kiseded, nem vékony termetű Úr, nem pisze, hanem kiseded orral, apró-virágú selyem kabátban, kontyosan és hajtáskával, strimfliben, czipőkben álla előttem. Hidegsége elretente, de azonnal magamhoz tértem, 's nem más-ként viselém magamat mint kelle. Csendesesen hallgatá-ki köszönetemet, 's parancsolá, hogy vele nem hoszában a' nagy szobának, hanem az eggyik szeglettől a' másikig, járjak, mert ma sokat ült és állott. Előmbe adá mi a' nagy czél; 's addig forgatá a' beszédet, míg alkalmasint tudá, mennyit tanúltam, 's gondolkozásom, érzéseim milyenek. Midőn tőle eltelve szeretettel 's nagysága' csudálásával eljöttem, nem foghatám-meg, hogy ennyi kegyesség, ennyi jószág, ennyi lélek, mint rejtezhetnek e' visszatoló külső, e' fagylaló hideg

alá. Soha illy feszes, illy csaknem savanyu embert nem láttam, de soha nem jobbat, nemesebb-lelkűt, nagyobbbat. — Bécsbe menvén 1788., egygy Úr sajnálá hogy két hét előtt nem valék ott; Swieten csudát láttata. Az Exámenek tartatván, kivette a' szót, a' legalsóbb iskolán kezdve a' legfelsőbbig a' Professor' szájából, 's maga tette a' kérdéseket, meg nem engedvén hogy az bele szólljon. — Midőn ezt én beszéllém Cancellárius Telekinek, ez a' nagy ember azt mondá, hogy ő is jelen vala csudálóji közt, 's tudakozá, ha nem tudom-e, hogy Európában Swieten tartatik a' legelső Paedagogarchának. — Gondjai a' legalsóbb Iskolák' hallgatójira kiterjeszkedének, 's a' jobb fejeket már gyenge korokban szemelte-ki, hogy a' Monarchiának nagy embereket neveljen. — — Hogy Berlíni Követségé alatt elakasztá a' nagy Friedrichet; hogy Kaunitz, a' Fő-Minister, a' legnehezebb dolgokban az ő segédjével élt; hogy a' Monarchiában ő vala a' legtudósabb Görög, 's egyyike a' legtudósabb Hangmívészeknek, közönsegesen tudva van. A' kik külföldre menének, azoknak meghagyta, hogy visszajövév onnan, közöljék vele tapasztalásaikat; Pallásthy Mártonnak azt is, hogy a' Német-ország' nevezetes férfsijait ide hívja-meg, felhatalmazván, hogy ezekkel fizetések eránt lépjen alkuba. Minden tudós-fej hozzá-tartozónak nézé magát; ő volt atyjok, barátjok, kevélységek.

§. 32.

MDCCLXXXIV.

Pallásthy Márton, fija a' Generálisnak, 's a' Piarista Koppi' kedves tanítványa, mint később Gróf Dessewffy József, letette Secretáriusi szolgálatját a' Magyar Cancelláriánál, 's Bécsben éle,

a' tudomány knak 's nemes gyönyörűségeinek. Én ennek köszönöm ezen útam' szép ismeretségeinek nagy részét.

Eggy nap ebédre híva-meg bizonyos Asztaladóhoz, de csak három Olasz vendége jelene meg, kik közzül eggyel már ismerets valék; maga ki nem jöve a' Városból hirtelen érkezett rosszul-léte miatt. Nem látván magát, menni akarlék. Ismerősöm tudakozá, ha elmehetek-e olly asztal mellől, hol Pilátit láthatom. „Melly Pilátit? talán csak nem azt, ki a' di una riforma in Italiát és a' Voyages en differents pays de l'Europe című munkát írta? — Sőt épen azt, felelé ez; de vigyázzak, hogy az ebédnél tudományos dolgot ne hozzák-elő; az neki ott halála; örömről szeret ott szóllani. — Hogy álmodtam volna meg én, hogy azt fogom valaha meglátni, kinek e' két munkáját annyi örömmel olvastam? kiről azt sem tudtam, hogy Bécsben van? Eggy széles és barná képű, parókás, öreg; de erős alkotásu Öreg.

Born Udvari Consiliariusnál felvezettetém magamat, 's Vezetőm neki kezét csókolt, midőn jöttünk, kezét csókolt midőn mentünk, gyermeki hűséggel, nem szolgálai tisztelettel. Udvari gyászában üle Bibliothecájában a' nagy Friedrich után, 's nem költ-fel, gyengélkedő lábai miatt. Eggy vékony-testű, sárgásba-csapó színű ember, kinek képe, Fügertől, idealisálva van, 's nagyon idealisálva; a' Hormayr' Plutarchjában kövérbb-arczú, 's ifjabb, mint midőn én láttam; az Ádám' rezén leghívebben, a' Mad. Bayr' pastellje után; de nem olly hideg, mint ez a' képe, 's nem olly causticussággal-mosolygó mint a' Hormayrén; noha Munkájának ismerője tudja, hogy ötöt a' jó' heves szeretete a' pajkosságig tudta éléssé tenni. — „S tudod te, hogy én is Magyar vagyok”? — Ha

azt nem tudnám, Udv. Consiliárius Ur, felelék, nem tudnám mivel is kevélykedhetik az a' haza, mellynek óhajtom hogy a' földnek bár minden nemzete felett kevélykedhetnék. — Feleletem talán gyanítatá vele, a' mit világosan megvallani pirúltam. Igen is, felele; én Erdélyi vagyok; Gyula-Fejérvárról; 's magáról beszéle, hazánkról, a' Császárról, 's a' Klagenfurti Mariannáról, Therésiának leányáról, ki ő eránta különös hajlandósággal viselteték, és a' kinek képét, magának ajándékát, nekem megmutatá. A' maga büsztségét Ceracchitól, nem itt a' márványban, itt csak gipszben, trümeau asztalán, volt örömem látni. Kevés napok múlva Selymeczre készüle lemenni, megtekinteni mint vagy az amalgamálás, melly találmány ötet tette a' világ' két Hemisphaeriumán híressé, hogy ide Angoly- és Spanyol-országból, sőt Americából is jöttek Hallgatók.

Blumauernél vasárnap kilenczkor összegyűlnek az olvasni szeretők, nyitott ajtóval, 's egyike a' másikának számot ada, e' héten ki mit olvasott. Ratschky figyelmössé tette a' Metaphysicust, a' Historicust, hogy ezt 's ezt tekintse-meg; az az ő tárgyára tartozik; más ismét Ratschkyt. Mindennek, a' kinek kedve volt rá, szabad vala bémenni, 's csendesen hallgatni, hogy ezen kis társaság' tagjai mint segélgetik egymást. Mit lehetne így elérni eggyező igyekezettel! — Blumauer egy kiaszott, magas, nem nyájas, sőt durva módot affectáló ember volt, Ratschky épen ellenkezője: igen kövér, nem nagy, szives és meleg; látni lehetne benne az igen jó embert, mint amabban az elmést; fiatal Jezsuiták még mind ketten, midőn Szerzetek eltörülteték. Visszatérvén a' világba, Ratschky kénytelen volt a' Mézszárosok' szolgálatjába lépni, 's csekély fizetésért. Azok a' Császárnének egy Kérelmet nyujtottak-

be, 's a' kérelem Sonnenfelshez küldetett. — Ki tette-fel? kérdé a' Professor. — Azok elijedve, hogy abban talán valami bántó van, mentegetni kezdék az író, hogy az fiatal és tapasztalatlan. Sonnenfels magához küldeté. — Ratschky jött, 's Sonnenfels hallani akará mit tanúlt, és ha tud-e görögül. Pénzt ígére neki, de úgy, ha tanúl; 's Ratschky mint Referendárius a' Cseh Cancelláriánál hala-meg. — — Midőn később Munkájit olvasgatá-fel társai előtt, 's azok tapssal fogadák a' mit felolvasott, ezt szerette nekik mondani: Talán nem rossz egy Ochsén-Notáriustól. — Az Olasz-országi Havasokon felfordúlt szekere, 's eltörte karját. A' Császár neki száz aranyat küldé. — Mondja meg, kérem Ö Felségének, ugymond, hogy ennyiért, a' másik karomat is eltörettem. — Az illy felelet kedvesbb volt a' lelkes Fejddelenek mint a' pedántok' alázatos hálája.

Alxingerrel egy ebédnél jutottam ismeretségbe. Midőn felkelénk, tudakozá, melly haza' fia vagyok, mert ha strimfliben voltam is, látta hogy nem Német vagyok; 's tudni akará, ismerem-e Verseit, és hogy azok közt nékem mi tetszik legkevésbbé. — A' Secundusból fordított Csókok; felelék. — Azt nem vártam, mondá, mert én úgy hittem, hogy ott több szerencsével dolgoztam mint sok más helytt. — Talán, mint Magyar, nem vagyok illő bírāja a' dolognak; de nagy részben könyv nélkül tudván Secundusnak ezen szép darabjait, nem lehet csuda, ha a' szép latin beszéd a' német nyelv' nem-szép hangjaiba áltöltöztetve, szépségét előttem elveszté; hogy ítéletem neked tulajdonítja nyelved' kietlenségét. Meg nem foghatá, hogy a' német beszéd nem szépnek ismértethessék. Te talán magad is dolgozol a' te nyelveden; kérlek, ha úgy van, mondj nekem valamit dolgozásodból. — Elmondám neki

a' mit épen e' Csókók között fordítottam. „Csókodat hintegeted”. — Was? was? welches ein schreckliches Wort! lauter E. — Nyelvünknek, mint Keletinek, ez minden vétke, mondom; de nints-e illy monotonia Klopstocknál: entgegenesetzten Felsen? nincs-e a' Rómaiban? a' Görögben? — kért hogy mennék hozzá; 's más nap nála valék.

Cselédje épen bodrozá haját, midőn beléptem, ő pedig egy pompásan nyomtatott deák Versezetet olvasa, az Orosz Császárné tiszteletére. Én, ugymond, ebben hibát lelek; mit mondasz rá? — Írója Autocratixnak nevezé az asszonyi-uralkodót, a' mi szembe-tünőleg rosszalakotásu szó; 's a' versben is találá nem tiszta latinítást, 's parancsolá cselédjének, hogy a' Fabri Thesaurus Eruditionis Scholasticae-t az oldalszobából hozná-ki. Azonban tudakozá, a' könyvet ismerem-e? Gyermekségem oltá, mondom; 's nem tudom, van-e könyv, mellyből valaha többet tanultam volna. — Tükre alatt egy férfi-fő függött, Poschtól bosszírozva, 's bátorokodám tudakozni, ki az. — Nem fogod ismerni; Haschka. — De igen, ha csak szép tettetdről is. — Alxinger gazdag volt és gyermektelen, elhagyta feleségét, Agensi hivatalát letette, 's tanulásban találá örömeit, és írásban, 's tudós utazásokban. Haschka neki sokat látszott ígérni, de nem volt elég pénze, hogy egyedül a' tanulásnak fekhessen, 's Alxinger tízezer ezüst forintot ajándékoza neki. Az idő elveszett pénznek bizonyította a' nagylelkűség' ajándékát. De az nem Alxingert pirítja.

közli Szemere Pál.

2.

Tudósítások a' külföldről.

(Folytatás.)

Teplicz Június 8-dikán 1825.

Nem örömet váltam meg a' Tepel szép völgyétől, hol a' nembeteg is, ha csak az érzés ki nem aludott belőle, gyönyörködve mulat, 's új életet szív az élettől gazdag természet öléből. Csak útitársam, egy szabad érzésű és művelt lelkű Helvetus, ébresztett fel eleven Discurszával elmerülésemből. A' Prágai útról, csak Libencznél tér el az út Teplicznek. Balra az Erzgebirgre való kilátás szépíti, a' különben nagyrészt unalmas utat. A' figyelmet érdemlőbb helyek ezen útban Saatz kerületbeli város, egy part alatt, az Albis mellett, csinos nagy piacczal, emeletes házakkal, 's több templomokkal; és Bilin, melly egy kis völgyben szép helyen fekvő csekély városka, emeletes házakkal. Balra egy magas és kopasz, meszsére ellátzó szép kőszál, (Bilinerstein) emelkedik fel a' város mellett, más oldalt egy régi, de még ép kis erősség van egy parton. Az innen csak egy fertály órányira lévő, híres savanyú-víz forrást, — melly a' Selzerviz surrogátuma gyanánt használtatik, 's körülbelől 90,000 korsóval küldöztetik széllyel belőle esztendőnként, — idő nem léte miatt meg nem nézhettem. Saattól bal oldalon esik Schönhof, egy völgyben, mely egy, nem csak Cseh, hanem egész Német-országnak legszebb helyei közül, a' mint mondják. Gróf Czerninnek tulajdona ez, 's a' várat körülvevő, három órányi kerületű dicső Park, bujálkodva telyes a' természetnek, 's művészségnek minden bájoló és gyönyörködtető szépségeivel. — Bilin-

nél a' környék szembetűnőkép szépülni kezd, 's annál inkább mennél jobban közelget az ember, a' már ide csak egy órányira lévő Tepliczhez, melly Karlsbádhoz 15 mértföldnyire van. Az utak nagyrészt itt is jók, noha sokszor a' kocsisok, útrövidítés kedvéért, rossz sáros utakra térnek. Valamint a' Karlsbádi úton, úgy itt is néhol ólcsóság van, de néhol, mint Botersamba, igen fontos képpel, jól meghúzzák az embert, 's a' mellett protocolumba iratják, hogy mennyit költött el. —

Teplicz, egy széles völgynek igen kellemetes lapályán fekszik; Éjszak és Nyugotra a' magas Erzgebirg, — melynek itt nagy része az ember szemei előtt fekszik. — Dél- és Keletről a' Csehországi Mittelgebirg között; melly utolsóinak egy ága a' Wachholderberg, épen a' város felett, másikk a' Schloszberg kevéssé távolabb esik, 's ezek más apróbb hegyecskékkal formálják azon völgyet, melyben a' város elnyúlik. Az egész helynek, szembetűnő külömbségű karaktere van, mint Karlsbádnak. A' setét és csendes fenyvesek, 's keskeny völgyek helyett itt mindenfelé, nyílt, nyájas tájak, mosolygó halmok, rétek, szelid klimat szerető erdei és gyümölcs-fák, a' madarak' énekléseitől hangzó erdők, szőlőhegyek, messze kilátások tűnnek az ember szemei eleiben. A' Tavasznak lehellete látszik mindent eleveníteni. Maga a' kis város is, illy barátságos és kedves tekintetű. A' derék tágas piacz, és a' szép két emeletű házakból álló csinos fő útsza, az ember' tetszését azonnal megnyerik. Azomban a' többi útszái Teplicznek keskenyek, 's egyenetlenek, a' mit ugyan egy részt, a' két hegy közé szorúlt városnak fekvése is okoz. A' várpiacson van, a' szép tanácsházon kívül, a' Herczeg Clary régi ízlésű 's nem nagy, de csinos várkastélya,

egy kevéssé felemelkedett helyen. Ennek háta megett, egy nagy, és gyönyörű kert van, melly a' közönséges használás végett, mindég nyitva van. A' pompás, 's vastag fákkal gazdag kertnek, igen szép árnyékos sétálói, nagy és szép fáktól körül-árnyékolt tavai, — mellyeken hattyúk úszkálnak, — filagóriái, 's üvegházai vagynak. A' kertel öszveköttetésben van, egy csinos traktérház is. Teplicz vendégei, többnyire ezen kertben szoktak öszvejönni. A' mostan uralkodó Herczeg János, 1787. óta nagyon sokat tett, mind a' városnak, mind a' környéknek szépítésére. A' városnak népessége, valami harmadfélezerre megy. —

Cseh-országnak érczesforrásai között, Teplicznek melegferdői, legrégebben esmertetnek. A' városi ferdő legnagyobb, és legtöbb emberek által használtatik. Az épület a' benne lévő nagy férjfi ferdővel, és két asszony-ferdővel, már a' mint mondják kétszáz esztendősnél régibb. Mind-öszve 23 ferdő-bassinok vagynak itt. A' ferdőháznál igen jó rend uralkodik, mellynek fenntartását, a' nyomtatott ferdő-Reglement eszközli. A' ferdőházban lakó ferdő-mesternél, bizonyos szobát, és órát lehet határozni a' ferdésre. Erre rendszerint egy óra van engedve, úgy hogy már három fertálykor jel adatik egy haranggal, 's ekkor a' ferdéből ki kell jönni, hogy a' ferdő-mesternek ideje legyen a' ferdő kitisztítására, 's újonnan elkészítésére. Azomban ha a' ferdő nem szorgos, nagyon nem sürgetik az embert a' kijövással, p. o. estve. A' ferdő-szobák tiszták, és csinosak. Azon esetre ha valami baja történne az embernek, ha szédülni kezdene, a' mi itt igen gyakran gesik, minden bassin felett csengetyűkötél van, hogy azonnal segítség jöhessen. A' ferdők igen olcsók; egy, 8—10 kr. ezüstbe. A' városi ferdőtől nem messze van, az u. n. Fürstenbad, hol is-

mét sok fürdőszobák vagynak, melyek nem valami pompásak, de igen csinosak; a' szobák' allya márvány-mozáikkal van kirakva. Ezen fürdők, a' Fejedelmi személyek' számokra készültek. A' Burkus Király, minden esztendőben el szokott ide jönni. — A' külsővárosban is van egy asszonyfürdő. Ezeken kívül vagynak még más fürdők is Tepliczben. A' forrásoknak temperaturájok 36—39°-nyi; de a' nagy Reservoirban lévő víz, mely 617 kubiklábnit tart magában, csak 29—30°-nyi, a' melly azomban még is melegebb a' vérmelegségénél. Az u. n. Uraságházánál (Herrnhaus) lévő kertben, egy templom forma épületetskében van egy ivóforrás is, mellynek feloldozó ereje van, de a' melly nem sokat használtatik, és egy szemferdő, mellyet az éégig emel a' vízmérő és osztogató vén-asszony. A' városi fürdők mély fekvése, 's nem egészen czélarányos elrendelése lévén, ezen kertben javasolják sokan, egy új fürdőháznak építését.

A' fő forrásnál egy igen nevezetes tünemény mutatta magát 1755-ben, azon rettenetes földindulás alatt, melly Lisbonának nagy részét elpusztította. November 1-sőjén, 11 és 12 óra közt, elkezdett a' víz felzavarodni, 's fél óráig setét-sárgás színnel folyni, azután pedig 6—7 minutáig egészen kimaradt, 's majd ismét vérszinnel oly erőszakkal, 's menyiségben tört ki, hogy kevés idő alatt mindent elborított. Az eleinte sűrű víz fél óra múlva ismét megtisztult, 's az allján olyan veres ülepedék találtatott, mint a' millyet most is szokott lerakni. Afrikában is ugyan akkor, néhány forrásoknál, hasonló tünemény tapasztaltatott.

A' szomszédságban lévő Schönau nevezetű csinos falu is, hol nagy és szép kórházak vannak, a' szegények' 's a' katonaság' számára, több

nevezetes fürdőkkel bir. Illyek a' Steinbad, Schlangebad és a' büdösköves fürdők, mellyeket az Orvosok, a' nyavalyáknak külömbségökhöz, 's a' betegeknek természetökhöz képest szoktak rendelni. A' Steinbad, melly valami 60 és nehány esztendőök óta áll, egy szabadon álló csinos kerek épület, mellyben csak nagy bassinok vagynak. Az újjonnan eresztett víz temperaturája 30°. A' Schlangenbádba kádas szobák, 's Douche-ferdők is vagynak. A' kénköves ferdök' épülete, a' múlt század' elejétől óta áll, valamint a' Schlangenbad is. Tepliczben és Schönauban, öszveséggel 8 közönséges, és 62 egyes ferdök vagynak. Mind ezen források, esztendőnként 28 milliom kubik lábnyi vizet adnak, a' miből gondolhatod, mi szörnyü nagyságú mûhelye lehet itt is a' hatalmas természetnek. A' híres Berzelius, Teplicz' vizet is analizálta, 's úgy találta, hogy fő állatórészei, kénsavanyú lûg — és széksó, szén — só — fosfor-savanyú széksó, szénsavanyú-mész, és magnésia, igen kevés vasmész, agyag — és kovaföld. Egyébaránt Schönauban, melly a' csavarodó völgyön hosszan elnyúlik, sok nagy és szép épületek épülnek, mellyekben csinos kvártélyok vagynak. —

A' Tepliczi melegferdök, mellyek már több mint ezer esztendőök óta, terjesztik jóltévő munkásságokat az emberi nemzetre, minden esztendőben nagy számú vendégeket vonnak ide. Most is már többen vagynak itt, mint Karlsbádba, a' nyomtatott vendégek' listája szerint, a' mit azomban ezen lajstrom nélkül alig gondolna az ember. Az idevaló érczes vizek ugyan is, csak ferdő gyanánt használtatván, a' vendégeknek nincs olly öszvegyülöhelyök mint Karlsbádba, ennélfogva nincsen a' társalkodásban és esmerkedésben korántsem annyi mód. Azon elevenséget, és sokféle

mulatkozást, melly Karlsbádban olly közönséges, itt híjában keresnéd; noha a' Burkus Király, kit mostanába várnak, 's ki nagy suite-tel szokott itt megjelenni, és mindenfelől számos vendégeket von ide, esmeretes nyájasságával, 's mindenben részvételével, nagyon szokta emelni, a' vidámságot, 's társalkodást.

Az idevaló fürdőknek, különös munkásságok van, az annyira uralkodó rheumatismus' és köszvény' minden nemeiben; de legnagyobb erejük van a' szélütésekben, feszültségekben és contracturákban, kivált ha ezen bajok, nagy megsebesedések' következesei; innen az utolsó háborús esztendőkhben, sok ezer sebekkel fedett, vagy operált vitézek találtak itt könnyebbséget és segédelmet. A' katonák számokra, pompás fürdőház van itt, 's ezen esztendőben, a' Burkus Király is húsz beteg Burkus katonákra való fürdőházat épített. Nagy hasznok van ezen fürdőknek, a' nervusok' nyavalyáiban is, ha még ezek nem okoztak valamely vissza-pótolhatatlan bajt; külső hideg daganatokban, külömbféle bőrnyavalyákban, makacs és harapódzó sebekben, ikráshúsok' megkeményedéseiben, nemzörések gyengeségeiben, aranyérben, fővény- és könyavalyákban 's a' t. —

A' vendégek' nagy része itt is privátházakban lakik, de a' mellyek jobban ellévén szórva, mint Karlsbádban, sokszor messze esik az ember a' fürdőtől. A' vendégfogadók, középszerű árúk, minden tekintetbe. Egy szoba 30—36 kr. ezüstben, így az ebéd is. Egyébaránt valamint Karlsbádban, úgy itt is senki sem láttatik érzeni a' pénz szükét; sőt úgy látszik, hogy a' fürdők és érczesvizek szeretete, naponként nevededik. —

Teplícznek négy jó Orvosai vagynak, kik közül az időnek rövidsége miatt, csak Dr. Meissnerrel, (a' híres romániró' fiával) — ki egy

középidejű, igen barátságos és értelmes ember, — esmerkedtem meg, Schönauba. Az ő nyájaságának köszönhetem Teplicz fordóival, 's környékeinek egy részével való megismerkedésemet.

Teplicznek bájoló környékei közt, megjegyzést érdemlenek a' Wachholderberg, a' Doppelburg nevű vadászvár, a' magas Schloszberg' tetejében lévő pompás és nagy, Schlackenbourg nevű omladék, dicső kilátásával, és a' Dorna nevű falu mellett lévő nagy ángolykert, mely Teplicz' szomszédságában a' legszebb sétálóhely. Ezen kis hegyen lévő kertet, sok szép erdei fák, 's csemeték közt vivő kellemetes sétáloutaival, csörgő patakjaival, kösziklájival, erdei filegoriájával, melyből a' völgyre pompás kinézés van, nagy gyönyörűséggel jártam meg, a' Dr. Meissner társaságában.

A' távolabb lévő mulatóhelyek körül, az ide másfél órányira lévő Duxot néztem meg. Az út ezen kis város felé most készülvén, igen rosz, de annál szebb a' kilátás jobbra, a' szőlőkkel, gyümölcsösökkel, 's ezek közt elszórt házakkal, szép erdőkkel rakott Erzgebirgre, melynek itt nagy része, hosszában fekszik az ember előtt; az Erzgebirg alatt jó magasan fekvő, Ossegg nevű nagy, és szép klastromra; a' völgy mosolygó, 's csordákkal telyes lapályaira, szép szántó földjeire, 's az itt elszórt falukra; balra pedig a' magas Bilini köre. Dux Teplicznél alantabb fekszik, 's csinos kis városka. Legnagyobb ékessége, a' Gróf Waldstein várkastélya, mely két előszárnyú, egy emeletű, 's szép ízlésű épület. Alól néhány szobákban fegyvertár, porcellán gyűjtemény, Naturalien-kabinét, a' természet mind a' három, de kivált az érczek' országában tartozó tárgyakkal, sok nevezetes és megnézésreméltó régiségekkel, 's ritkaságokkal, 's végre a' könyvtár van,

egy kis szálában, mely valami 24 ezer darabokból áll, de némely drága francia botanikai munkákon kívül, igen kevés új munkákat tart. Ezen sok szép dolgokkal tellyes csinos szobákat, csak futtában láthattam, mivel a' könyvtárőrző, — vagy is inkább várgondviselő, — a' nevezetes Casanovának Successora, csak nehezen vehette reá magát, hogy velem megpillantathassa a' várkastélynak ezen kincseit, mellynek külömben az idegenek által, mindég láthatóknak kellene lenni. Egyébaránt ezen Úr, egy jó leírását adta ki Duxnak. Az épület megett, egy igen nagy, de csak erdei fákból álló kert van, néhány hársfa sétálókkal, 's négy üvegházakkal. Hónap elhagyom Cseh-országot, 's égek látni Német-országot, mellyhez már oly közel vagyok. Dresda ide csak hét mértföld. Közelebb onnan fogod venni levelemet.

Dresda Június 12-dikén 1825.

Cseh-országban lévő barátim ösztönöző javasolásoknak, hogy holmimet előre küldvén, Német-országnak egyik legszebb részét, a' Saxoniai Svájtzot, (helyesebben Meisznisches Hochland) gyalog utazzam keresztül, annál örömostebb engedtem, mivel a' természet' szépségei, mindég különös ingerrel birtak reám nézve. Nem mutatott ugyan az idő, kedvező arczot, ezen szándékomra, de ez legkevesebbé sem csökkentette meg kedvemet, noha azt a' csak hamar elkezdődő záporosó, és ragadó nagy sár, a' sok helyen csak nem járatlan útnak roszasága, eléggé ostromlották, úgy hogy Schönfeld nevű rosz faluban, hol a' nyomorúlt korcsmában, tejnél egyéb ennivalót nem kaphattam, több órákig kelle rostokolnom. Tepliczen túl, a' nyájas völgy jobban öszveszorúl, de kellemei nevedeknek. Egymást érik, a' szebl-

szebbnél szebb romános tájak. A' két oldalnak sokféle alakú hegyeit fedő szép erdőknek, 's a' buja vegetációjú völgynek báját, felette nagyon emelték, a' vékony esőző ködön átsűrődő nap' sugarai, mellyek az egész tájat tündéri színbe öltöztették. A' több szép fekvésű falucskák közül, csak egy Türbicz nevűt említek, melynek mosolygó környékei sokáig gyönyörködtettek. A' szép völgynek az Albisra nyíló torkolatját Aussig zárja bé. Ezen régi ízlésű, emeletes házakból álló, 's tágas piaczu, kerített királyi város, felette szép helyen fekszik, az ide felszögellő Álbis' partján. Kétfelől leírhatatlan szép kinézés van, a' hegyek körül feljövő, és ismét lecsavarodó Álbis' völgyére, melynek magas oldalain, óriási nagyságú kősziklák, 's különbözőkülömbféle színekkel játszó erdők gyönyörködtetik az embert. Általellenbe, a' víz' túlsó partján, Schreckenstein, egy nevezetes és most a' H. Lobkovitz birtokában lévő szép váromladék látszik, egy szörnyű magasságú, és falmeredekségű kőszikla' tetejében, 's neveli a' pompás tekintetnek báját. Az Álbis partján, mindénkor találni csónakokat, mellyeken az embert, a' túlsó partra általteszik, 's így én is azonnal megtettem, ezen interesszans, de fáradságos utat, a' meredek, 's köves hegyoldalban fekvő váromladékhoz. A' várnak még ép, alacsonyabb részében, Uraság' emberei laknak, 's a' hegy' alljában, egy kis falu terül el. Micsoda elragadó tekintet! ki jutván az ember, a' még sok helyen fennálló falak közül, a' szabad tetőre. Jobb kézre, a' völgytorkolatban szépen fekvő Aussig, alól a' nagyot csavarodó Álbis, partjain a' természetnek majd vad, majd nyájas scénái, egymást felváltva, 's mindenfelé erdőkkel fedett magas hegyek. Mennyi dicső tárgyak a' gyönyörködésre, 's a' sors' változékony kényeinek, és az

élet gondjainak elfelejtésére! — A' gazdag természet' szépségeiben elmerült nézőnek figyelmét, csak az emberi szorgalomnak mohlepte düledékei ébresztik fel, 's vonják magokra. Az egykor sok felosztású csinos kis várnak, még sok helyen festett falai, számos szobái, erősítési munkái, elevenen emlékeztetik a' nézelődőt, az emberi munka' mulandóságára.

Aussignál hajóra akarék ülni, a' mai napnak sok fáradtságai miatt ellévén lankadva, de egy Dresdában menő hajóban megcsalatkozván, gyalog valék kénytelen útamot folytatni. — Az út ezentúl mindenütt az Albis' homokos partján visz, 's a' gyaloglás itt igen kellemetes, a' cserjék 's később gyümölcsösök közt, mivel a' völgynek szépsége is folytonfolyva tart. — Az est közelgete már, 's a' lenyugvó napnak utolsó sugárai, a' bérczek' ormait aranyszínben öltözteték; rózsaszínnel játszó fellegek úszkáltak a' hegyek felett, 's kellemetes vegyületet csináltak a' tájnak sokféle színeivel. Imitt amott romános fekvésű faluk is kerülnek elő, mint a' gyönyörű tájú Schönpresen, Gróf Ledeburg' várkastélyával, távolabb a' gyümölcsösökkel körülvett Groszpresen, hová alkonyba értem, de a' honnan a' vendégfogadás gorombasága miatt, az ide fél órányira lévő Kleinpresenbe valék kénytelen menni, hol azomba a' jó szívvel ajánlott, de nyomorúlt szállás nem sok enyhülést adhatott.

Más nap reggel borúlt ég, 's hűs levegő kedvetlenítették utazásomat. A' völgy ezentúl öszveszorúltabb 's vadabb tekintetű. Egy Tichlowitz nevű csekély falucskánál egy épen meginduló csónak fogadott el. Ez a' vízen való utazás igen kellemetes. A' völgynek majd erdőkkel fedett, majd néhol kopasz, 's kősziklás magas oldalai által, elzárva mintegy a' többi világtól, alig

hallja ugyan itt az ember a' közönséges életnek lármáját, de annál nagyobb kirekesztéssel adhatja magát, a' természet szépségeiben való gyönyörködésnek. A' fent említett falutól nem messze, jobbra, egy a' fellegek felé siető magas kőszál emelkedik fel magánosan a' hegyek' sorából, az u. n. Sperlingstein, mellyen egy régi épületnek omladványi fehérlenek. A' kilátásnak szépsége még inkább nevedett, délfelé, midőn a' bérczhátakon lebegő sűrű köd oszlani kezdett. Majd kellemetes fekvésű falucskák, majd a' fák közt magánosan álló majorságok, 's vadászházak, majd a' hegyek közül leomló patakok, majd csinos malmok, majd magas kősziklák, 's vadtekintetű hegynyílások foglalatoskodtatják rendre az utazó' szemeit. Egy helyt gyönyörűen fekszik a' bal oldalon, egy Loosovitz nevű csinos falu, 's benne különösen egy szép és nagy épület, — egy itt magányban élő Francia asszony-személy lakhelye, — az Albis' partján. Ide nem messze, feltűnik, az ember' eleiben, a' hegyeknek oldalai közt Tetschen, mely felette gyönyörű helyen fekszik. Gróf Thunnak pompás és roppant várkastélya, kevélyen néz, az Albis magas partjáról le az emberre. A' város kicsiny, 's kevés emeletes házak vagynak benne. A' legszebb romános táj, terjed itt el, az ember szemei előtt. Az eddig szoros völgy, itt a' jobb oldalon békanyarodik, 's majd ismét öszveszorúl, a' várost félig körül ölelő Albis' tovább folyásánál. Az egész, nagy hegyektől körülvelt tájon, uralkodik a' felemelt helyen fekvő kis város, 's a' Grófi kastély. A' városi Patikárius, egy nyájas ember, — szívességével 's útmutatásával kötelezett le. Tétshennél, egy Schandauban menő csónakra jutván, ismét vizen folytattam tovább kellemetes utazásomat, mely folytonfolyva szép tárgyakkal gyönyörködtetett.

Tetschent elhagyván, igen magas, 's messzeterjedő meredek sziklafalak koronázzák a' hegyeket a' jobb oldalon, 's az egész útban, egymást felváltva mindenféle formában tűnnek az ember szemei eleibe. Ezek ismét sok helyen fenyőfakkal vagynak bénöve, mellyek a' fellegekben rejtik setét lombjaikat. A' partokon itt is apró faluk, elszórt házak, malmok, mind egy emeletre, 's fából, emelkednek ki a' szép fák, 's fenyvesek közül, melyeket néhol emberek jelenléte is elevenít. A' képzelgésre ébresztő legszebb tájak, mint valamely laterna magicában, úgy repültek el, két oldalt szemeim előtt, mellyeket a' már egyszer kiderült nap, most ragyogó színben öltöztetett. Az egész völgyön szembentűnő csendesség uralkodott, 's csak egy hajóval sem találkoztunk öszve. Darab helyeken csak a' hajósok víg, de nehezen érthető beszédjeik 's daljaik, vagy a' parton, imitt amott lezúgó folyamok szakasztották félbe, a' csendességet. Tetschentől négy óra alatt értünk az utolsó Ausztriai faluhoz Hirniketschenhez, hol a' harminczadnak nagy és szép épülete van, a' víz partján. A' falu maga vad tájékon, egy keskeny völgyben van, magas és sivatag kősziklák közé beszorítva, mellyek a' házak felett függenek, 's leomlással fenyegetni látszanak. Előtte a' parton, sok apró hajók állanak. Ide egy órányira van a' jobb oldalon Schandau az első Saxóniai városka, — hol épen délbe szállottunk ki, — mely igen szép nyájas helyen fekszik a' Kirnitschnek az Albisban való kifolyásánál, 's egy emeletes házakból álló útszája van. Körülte sok szép kősziklás és erdős hegyek, 's bájoló kilátások vagynak. A' Saxóniai Svájcban utazóknak, itt van pihenő helyök, 's többnyire itt szoktak magoknak kalaúzt fogadni, különösen a' Ruhstallhoz, 's más csudás szépségű részeihez, az

Albis két partján fekvő kőszikla-országnak. Az itt lévő vendégfogadóban, hol az ember rosztól és drágán eszik, árúlják a' Saxóniai Svájcznak legújabb jó leírását is képekkel Lindautól. — Schandauban nevezetes vasas fürdők is vagynak, melyeket sokan látogatnak, avagy csak a' körülvevő dicső környékekre való tekintetből is.

Az időnek rövidsége miatt, nem szánhatván több napokat az itt lévő igen sok, megnézésre méltó 's pompás tájaknak látására, én csak az egésznek egyik szebb pontját, talám koronáját, az u. n. bástyát láthattam. Schandautól a' jobb oldalon, a' völgy ismét elszélesedik, 's több bevölgyellései és homokos lapályai vagynak, melyeken már szántóföldek is vagynak jó darabon. Ezen nyájasabb tájakon fekszenek, Wendischfahre és Porschdorf nevű faluk, melyeken keresztül kell menni. Továbbat egy Waltersdorf nevű balra eső falu, 's jobbra magas kősziklák, és egy fenyveses völgy között kell leereszkedni Rathen nevű faluba, mely egy mély völgyben, gyönyörű hegyektől, völgyektől, fenyvesektől, 's magas colosszális homokkőszikláktól körülvéve, különös szépségű, pittoresque helyen fekszik, a' keskeny völgynek oldalában lévén a' csinos emeletes faházak, magas fák árnyékában elszórva. Ezen falucsukából visz jobbra a' csinált, 's néhol grádicsos gyalog-út lejtősen, a' bástyára, egy mély és meredek völgy' oldalában, először csak a bal, de azután mind két oldalon magas és meredek, 's mindenféle alakokban és csoportokban lévő kősziklák 's fenyvesek között. Majd óriásokat képező magas szobrok, majd ép, majd repedezett és átluggatott kősziklafalak, emelkednek ki a' magas tölvelevűfák közül; majd barlangok és mélységek feketéllenek, azoknak sötét lombjain által. Utóljára felfelé visz az út, mint valamely toronyba,

igen sok a' kősziklák' oldalában csinált, 's fogódzókkal megerősített grádicsokon. Midőn jó darabig így másznám ezen fáradságos és félelmes utat, a' kősziklák' vad cserjékkel benőtt nyilásaik között, egyszerre kutyaugatás 's emberi hangok jelentették a' tetőhöz közellétemet. Nem sokára szélesedett a' kilátás, 's nagyobb fák közt egy házfedél tűnt szemem eleibe. Mind ezek kellemetesen illetik az embert, minekutánna a' fenyvesek és kősziklák közt, — hol mély csend uralkodik — sokáig bujkált volna. Rathentől a' bástya tetejéig, 487 grádicson kell felmenni. A' tetőn több mint húsz embereket, férjfiakat és asszonyokat találtam, kiknek nagyobb része, a' szomszéd falukból volt, honnan a' lakosok sokszor ide szoktak jönni, magokat mulatni. Az innen lévő dicsőséges kilátásnak festésére, az én tollam nem elegendő. Két fő csúcса van a' bástyának, melyeknek 'szélei erős vas karfákkal vagynak megerősítve. Az egyik magasabb csúcs balkézre, az Albis szép völgyének egy részét, bellyebb a' mélyen fekvő 's magas fenyvesek közül felemelkedő meredek kősziklákat, melyek mint valamely óriási várnak omladványi 's őrtornyai, nagy kiterjedésben fekszenek; távolabb nyájasabb hegyeket, völgyeket, szántóföldekkel, rétekkkel és falukkal, láttatja az emberrel. A' másik interesszánsabb csúcs, az Álbis partján van, a' bástyának homlokclapján, hol a' kősziklafal, a' víz felületét 600 lábbal haladja. Ezen szédítő magasságról, leírhatatlan szép a' kilátás. Csaknem az egész Saxóniai Svájc, melynek kiterjedése valami 15 négyszög mértföldet tesz, mint egy dicső Panoráma, fekszik itt kiterjedve, az ember szemei előtt. A' bükk és fenyő-fákkal, vagy rétekkkel 's szántóföldekkel fedett völgyek felett kiálló, kissebb 's nagyobb hegyek, váromladékokat 's lecsonkázott

tornyokat ábrázoló kopasz kősziklák nevezetesen, az u. n. Jungfrau-sprung, ennek háta megett a' Diebskeller, a' koronakép felemelkedő magas kősziklák tetejében fekvő, 's győzhetetlen Königsstein vára, melynek épületei ide fehérlenek; a' hasonló de kisebb Pfaffenstein, az ismét koronaként felnyúló, 's mindegyiknél magasbb Lilienstein, Müdelstein, a' nagy és kis Zschirnstein a' magas és kerek őrtoronyhoz hasonlító Zirkelstein, a' klein-és grosz-Winterberg, mely egy az itt lévő legnagyobb hegyek közül, Kronenberg, a' nagy Rosenberg Csehországban, 's több más szép részei a' Saxoniai Svájcznak; a' Bástya háta megett lévő, 's amphitheátrum módjára egymás mellett felemelkedő magas kősziklák, (die grosse und kleine Gansfelsen, Gaurichstein, Honigstein 's a' t.) annyi és oly szép tárgyak a' gyönyörködésre, mellyeken órákig kedvtelve lehet mulatozni. A' bástyának lábainál folyik az Albis, egy nagy félkört formálván, mellyen az evező, de ide csak apróknak látszó hajók, 's a' rajtok és a' partokon lévő emberek, az imitt amott elszórt egyes házak, kellemetesen foglalatoskodtatják a' néző szemeit. Balkézre a' bástya jó messze terjedő homlokfalának nyílásai közt, régi körakások látszanak, mellyek valamely régi várnak maradványi, melyben a' mint mondják bõrhídon, 's egy kősziklák által formált kapun kellett bémenni.

Midõn többekkel együtt, ezen pompás kilátás' egyes részein elragadtatva legelném szemeimet, hátmegül fekete terhes fellegek emelkedtek fel, 's felénk sebesen közelgettek. Az égiháborút megelőző szélvész az alattunk lévő fenyõk' lombjai közt zúgott majd, 's más oldalt az Álbis' tajtékzó hullámjai fehérlettek. Ezen környülmény noha kedvetlen vólt egy részről; de más részt tulajdon gyönyörüség nélkül sem szükölködött.

Ezen magasságról látni a' villámokat, mellyek a' Saxóniai Svajcznak egy nagy részét vakító fényökkel világosították, 's különösen a' bástya körül lévő nagy kősziklákat, borzasztó színben öltöztették, nagyon felemelő volt. A' nagy széllel, zúgással, 's a' hegyek közt sokszorozva megütőköző menydörgéssel járó záporosó azomban, csak hamar az itt lévő házatskákban kergete bennünket. Ezen házatskák, mellyek kívül belől fenyőfahéjjal vagynak befedve, 's belől asztallal és lóczákkal möblirozva, és a' nem rég készült jó nagy kő épület, mellyek az utazóknak melegben, 's hasonló esetekben barátságos fedelet, 's menedéket adnak, valamint más egyéb szépítések, 's jobbitások, a' Sax Király költségén készítették. Van itt egy frissítő bolt is, mellyben sert, kávé, 's más italokat és süteményeket lehet kapni, a' mi a' csaknem mindennap nagy számmal ide jövőkre nézve igen kedves. Már az alkony' homálya terült el mindentelé, hogy eloszolhattunk. A' bástya' másik oldalán, szép és könnyű lemenetelű szekérút van; de engemet csak hamar meredek 's végre homokkősziklákon keresztül, 's fenyvesek közt vive utam. Valamint egész Saxoniában, úgy itt is minden fordúlaton, 's minden kétséges helyen útmutatók vagynak, a' helyek nevének, 's távolságának megmondásával, úgy hogy itt magános és esmeretlen embernek is eltévedni nem lehet. Egy óra múlva értem az Álbis' partján fekvő Wehlen nevű városkába, de a' hol sem étel, sem ágy, nem ad az elfáradt utazónak megújulást.

Wehlennél, mely igen szép helyen fekszik, 's honnan reggel indúltam el, nyilni kezd a' völgy, 's az eddig magas hegyek alacsonyabbak; a' romános tájak, ezentúl ritkábbak, 's nagyobb egyformaság uralkodik. Az Albis két partján, bujálkodó kaszálórétek, 's kellemetes gyümölcsö-

sők terjednek el, mellyek közt csinos, többnyire emeletes faházak, egész gazdasági készülettel, követik egymást bizonyos távolságra, úgy hogy itt a' gyalogutazás igen gyönyörködtető, kivált olly szép időben, mint ez nap vólt. A' völgy' széylebbálló oldalai, még sok helyeken homokkőszikla falakból állanak, de a' mellyek itt már nem oly magasak. A' tájakat itt több emberek; a' réteket kaszáló 's gyűjtő férjfiak 's asszonyok clevenitik, a' mi mintegy első jelensége a' már közelgető népesebb lakhelyeknek. Másfél óra múlva értem Nieder-Posta nevű csinos faluban, hol a' Pirnában való átjárás van az Albison. Pirnánál az Albis' völgye egészen eltűnik, a' táj ellapályosodik, 's Pirna már az annyi szépségekkel bíró völgynek torkolatjában fekszik, a' bal oldalon. A' jobb oldalon, a' hegyeknek sora, még tovább is folytatódik, 's nem messze alattok fekszik Pillnitz, a' Sax Király nyári kedves mulatóhelye, az Albis' partján. Délelőtt értem Pirnába, 's noha három napi utam sok fáradságokkal 's kedvetlenségekkel vala' öszvekötvé, erősbb még is azon gyönyörű tájékok' édes emlékezete, mely soha meg nem szűnik lelkem előtt lebegni, 's a' természet dicső szépségeinek mindég nyitva lévő szívemet táplálni. Szerencsétlenségemre minden gyönyörködésemet magamban kelle zárni, nem lévén semmi társam, kivel érzéseimet közölhettem, 's egyáltalában ezen interesszáns útnak szenvedéseit, 's örömeit megoszthattam volna! —

Pirna az itt végződő hegysor alatt kellemetesen fekszik, az Albis partján. A' város felett egy kősziklás hegyen van, a' Sonnenstein nevű erőség, melyben hajdan Státus' rabjai tartattak, most pedig 1811. óta, észbetegek intézetéül szolgál. A' város nem nagy, de csinos egy két emeletes házakkal bír. Megaczésre méltó az Evange-

likusok' nagy és régi templomok , melyben sok nevezetes régi képek és monumentumok , különösen ped'g egy Pirnai homokkőből készült nagy óltár van. A' töredékeny kőbe mesterségesen , és szépen faragott sok Sz. Históriai bas-reliefek , interestesszansok. A' várba kő grádicsok visznek fel. A' vár épülete egy emeletes , 's helyezettése igen szép. Sajnálom hogy az intézetnek igazgatóját , a' derék Dr. Pienitzet , ki a' híres Pinelnél lakott Pári'sban , othon nem találhattam. Azomban Párizsból hozott jeles felesége , szivességével mindenkép igyekezte kipótolni ebbéli hátramaradásomat ; 's a' felügyelő által vélem mindent látattott. A' betegszobák csinosak , világosak , 's nagyrészt szép kilátással birnak. Minden lakás két szobából áll , mellyeknek egyike hálósobáúul szolgál , 's ezekben hol egy , hol két , hol több betegek laknak egygyütt. A' betegeknek van egy közönséges mulatószobájok , biliárdal , ebédlőszobájok , muzsika — dolgozó — és olvasó szobájok , egy kis czélarányos könyvekből álló könyvtárral. A' betegeknek egy része , ezekben mulatja magát rajzolással , írással , olvasással , 's muzsikával. A' dühöseknek lecsendesítésökre vagynak egy különszobában a' forgószék , repítőkerék (Schwungrad) 's a' t. 's különszobák az ollyaknak számokra , a' felső emeletben. Alól vagynak a' tiszta konyhán kívül , jó ferdőszobák ; 's van itt csepp- és esőferdő is. Az asszonyoknak egészen különválasztott , de épen olly jó elrendelésű lakásaik vagynak. A' betegeknek számokra van egy kápolnácska is a' vár épületéhez ragasztva. A' vár háta megett , egy nagy és szép kert van , melyben a' betegek' nagyobb része , külömbkülömbféle dolgokban foglalatoskodik , mellyeket az Orvos , és a' házgondviselő szabnak ki a' betegeknek , kinekkinek erejéhez , hajlandóságához 's

nyavalyájához képest. Ezen nagy kertben, a' kertmivelésnek minden nemei feltaláltatnak, 's most ehez hozzáfoglaltatik, a' várhegynek lejtős oldala is, mely mind eddig parlagon állott, 's hová most szőlőt is ültetnek. A' kertben lévő egyik filegóriából, pompás kilátás van, a' Pillnitzzi roppant Királyi mulató várkastélyra, 's a' felette lévő magas Borsbergre, melynek tetejéből a' mint mondják, felette szép és nagy kiterjedésű kilátás van, egy oldalt a' Dresdai völgyre Meissenig, más oldalt a' Saxóniai Svájcnek nagy részére. Balkézre az Álbisnak széles, és falukkal 's termékeny földekkel rakott szép völgye terül el, mellynek lapályán messzére látszanak Dresdának tornyai is. Igy ezen intézetben minden feltaláltatik, a' mi a' tébolyodottaknak elszóródásokra, multságokra, és ennél fogva gyógyulásokra szolgálhat. A' most itt lévő betegeknek száma, valami 130-ra megy. Ezek tehetségökhöz képest kissebb vagy nagyobb summát fizetnek, 40 tallértól fogva 150-ig esztendőnt által, de a' szegény sorsúak ingyen is felvétetődnek. A' betegek közül valami hűsznak, Dr. Pienitz maga ad kosztot, kikkel együt volt szerencsém ebédelni. Ezen társaság, a' mint gondolhatod, különös érzéseket gerjeszte bennem. — A' hosszú asztalnál, sokféle formájú észbetegek lévén, kiknek mindegyike, a' maga módja szerint, hol szelíden, hol durván, 's lármásan nyilatkoztaták ki elméjük állapotját, ehez vévén még mind ezeknek különböző fejalkotásaikat, 's arczvonásaikat is, — igen interesszáns volt, az emberi élet ezen fő szüksége kielégítésének alkalmával, az öszve hasonlítás. Egyébaránt magok viselete, résszerint nevetésre, résszerint szánakozásra indítja az embert. Dr. Pienitznek, 's feleségének, ezen betegekkel való bánásmódja dicséretre és követésre méltó.

A Sonnensteini méltán híres észbetegek' intézete, mellyet számtalan idegenek, 's ezek közt sok fő Urak 's Fejedelmek meglátogatnak, a' mint ezt a' sok szép jegyzésekkel, 's interesszáns nevekkel tele idegenek' könyve mutatja, egy a' legjelesebbek közül, mellyek az emberiségnek becsületére, 's díszére szolgálnak. Könnyű az ember szíve, 's az emberiség eránt való tisztelete nevedik, midőn itt szerencsétlen embertársait sorsoknak megfelelő állapotban látja. A' helyett hogy még sok hasonló intézetekben, ütletek, lánczok, 's más erőszakos eszközök szolgálnak, ezeknek megszelidítésökre, setét lyukak, 's nyomorúlt szalma ágyak lakásokra, mintha ők a' társaságnak kivetettei, vagy bűnös tagjai vólnának; itt csinos és alkalmas lakhelyek, a' legnagyobb humanitás, értelmes és célravezető bánásmód, a' lelket elszóró, vagy nemesen foglalatoskodtató dolgok, könyv, festés, muzsika, kertimunka, természet' szépségei, biliárd, kugli, fa fegyverekkel való exercirozás, tiszta levegő, czélarányos életmód, 's a' szükséges esetekben orvosi szerek, eggyaránt munkálkodnak arra, hogy ezen szerencsétlenek, az orvosi művészségnek iő rendszabásai szerint, mennél szelidebb, kellemetesebb, 's könnyebb úton adódjanak vissza a' társaságnak. Sokan kiknek lelkök hajlandóbb a' keménységre, 's békességestürésök kevés, Dr. Pienitzet a' betegek eránt mértéken túl üzött lágy-sággal vádolják: de én gratulálok a' Sonnensteini észbetegeknek, hogy illy szelid Orvos' kezeiben vagynak, ki az emberi elme' tébolygásait oly nemes, oly igaz filosofiai szempontból tekinti, honnan az emberiségnek minden hibái, minden rendetlen gondolkozásmódjai, csak képestséges grádusai az észtévelygésnek, ha szinte Swiftel nem tartjuk is a' világot, egy nagy bolondok' házá-

nak, 's melynélfogva az ezekkel való bánásmódban, a' legnagyobb szelidség, 's türedelem elmúlhatatlanul megkívántatnak. A' kemény bánásmód egyébként is, de annyivalinkább itt, megfosztja az embert, méltóságának utolsó érzésétől, 's nem gyógyulásnak, hanem nagyobb elromlásnak eszközévé lesz. — Ezen intézetbe csak a' gyógyúlható tébolyodottak vétetődnek fel; a' gyógyúlhatatlanok a' Waldheimi intézetbe tétetődnek által, mellyet a' közönségesen dicsért Dr. Hayner igazgat, de a' mellyet én az időnek rövidsége miatt nem láthattam. Egyébaránt ezen intézet napenként tökéletesitődik, 's az Igazgatószék' egyes felügyelése alatt van:

Saxóniának ezen első derék gyógyító intézetét, megelégedve hagytam el, 's az innen már csak négy órányira levő Dresdába, folytattam gyalog utazásomat. A' derék, többnyire fákkal szegett országút, Heydenau, Mügeln, Sporbitz, Grosz-Zschachwitz és Leuben nevű falukon viszkereztül.

(Folytatása következik).

3.

Gondolatok a' Magyar nyelv' eredetéről.

Különösnek látszhatik némellyek előtt, hogy a' magyar nyelv' eredetéről merek értekezni, melly talán olly messze van tőlünk, hogy azt a' vizsgálódó elme föl nem fürkészheti; de a' lehetetlennek látszó nem lehetetlen még, 's az említett tárgyról írni annyira nem újság, hogy már különböző, sőt épen ellenkező állítások is terjedeznek róla. Van, a' ki szinte a' bögésig viszi

nyelvünk' eredetét, a' mint tudni illik a' beszélni, vagy is ötleteit, indulatát kijelenteni vágyó ember első gyámoltalanságában zordon kitérésű hangokkal üvöltözött; mások ellenben, gyávaságból-e, vagy bünből? csak azért keresik össze nyelvünkben az idegenekkel is rokon szavakat, hogy ott ne rokonságot találjanak, hanem hogy a' hasonló szavakat minden irgalom, 's meggondolás nélkül tőlünk elpöröljék; 's ha itt megállapodnának, legfőbb is tévedés lehetne; de részént gyávaság, részént alacson áskálódás büne az, hogy magyarázataikkal másra is kitérnek; 's mert nyelvünk' alkotását idegennek nem mondhatják, elidegenített szavai után így okoskodnak annak szűk voltából, hogy a' hódító magyar bejöttekor bárdolatlansága miatt alig tudott Isten-adta fejénél lábánál egyebet megnevezni; továbbá a' kaczagányt, mellyet megrázintott, öldöklő fegyverét, 's a' véghetetlen sarut, melly valóban olly véghetetlen volt véleményök szerint, hogy abba szinte Kárpát' tetejéről bele ugorhattott. A' minek ezeken kívül neve van nyelvünkön, azt őseink nem ösmerték, nem a' szántást, nem semmi műveket, 's így mindezeket szomszédaiktól kellett tanulniok neveikkel együtt. Nem gyalázat ez, ha mind így lett volna is; de minek azt valónak kiáltozni, a' mi bizonyítva nincsen? — Balgatagság volna állítani, hogy egyik nyelvből a' másikba szó nem mehet által, tagadhatatlan az is, hogy mi már sokat elhagytunk szavainkból, 's helyettök idegennel élünk; de mért akarják magokat épen azok őseink tanítóivá tenni, kikről Álmos' bejöttekor bölcs Leo azt írja, hogy csak kölest ettek, 's a' földmivelés' egyéb ágazatit nem értették? Ezekről, valljon, mint tanulhatott az országszerző magyar? Bizonynyal

nem annyit, hogy nyelvének egy új korát onnan számlálhassa.

Ki kellett térnem a' nyelv - vizsgálat' utából kitérők elébe, hogy, ha megállhatjuk, csak addig is útban maradjanak, míg szavamat végzem. Nem leszek olly iszonyú, hogy a' rideg embert br-gése, mr-gása között meglepjem; mert hiszem, hogy az, ha csak mindég hegyek, 's medvék között nem járt, ennél szelídebb hangokat is tudott, hiszem, hogy társaságban élt hölgyével, 's gyermekeivel, 's ezeket, ha csak ijesztőjök nem akart lenni, bizonyosan nem br, mr, vagy m-m-m d-d-d betűkkel szólította meg; sőt leghajlandóbb vagyok azon állításra, hogy a' szólni kezdő ember, arra termett műszerénél (organon) fogva legelőbb is vagy hangzókkal, vagy nem nehéz kimondásu ősz-hangzókkal jelentette magát. Későbbi elvadultában vagy zordon helyzeté, vagy a' természete' rettentőbb hangjainak követése adhatott csak szájába olly szavakat, mellyek hangzók nélkül mondatván ki, már sokkal gyakorlottabb, ügyesebb nyelvet, 's nagyobb erőszakot kívánnak, mint a' dadogó embertől kitelhetett. A' mit annál inkább állíthatunk, mivel a' tapasztalás bizonyítja, hogy a' szélveszek' vad honnában a' bérczeken lakók, most is legtöbb olly szóval bírnak, mellyet a' kies föld' lakója ki nem tud mondani. De más részről bizonyos az is, hogy az embereket csak az elszaporodás utáni tolakodás, 's a' kénytelenség hajtotta bérczekre a' rengetegek közé, hogy a' viaskodások, zordonság csak későbbi kitörései vad indulatjoknak, 's így a' nyelvek' eredetét több okunk van az első szelídség, mint a' későbbi elvadulás' korából, 's hangjaiból vennünk.

Ott kezdem tehát fejtegetésimet, midőn a' már társaságos ember tagzatos hangokon (sonus

articulatus) kezd beszélni. Akkor minden szava olly tág értelmű volt, a' millyen lehetett annak kimondásakor, érzete, gondolatja, mellyet a' szó által kifejezni akart. A' személy tehát, vagy akár melly tárgy, annak munkája, vagy nyugvása, kiterjedése; 's általában egész külseje; továbbá a' mit most az ige, személy-szám és idő szerént kifejez, az többé, vagy kevesebbé, a' mint elméjében megfordult, úgy szavában is foglaltatott; mert a' szó belsejének tolmácsa lőn. Még akkor nem volt meg nyelvében az igének (verbum) 's névnek (nomen) különbsége. Homályban, 's el nem választva fekütt mind kettőnek tulajdona, mint lelkében, úgy szavában is, 's a' mint lelkében a' beszélni törekedés által világosabb lett, az egész gondolat gyülevészből elvont képzeteket kezd szakasztani, 's úgy lének külön válva a' név, és ige, amaz a' létnek jegyeivel; emez a' személy, szám és idő határai közé szorítva későbbi össze tétel által. Midőn a' mennyet nap' tűzétől derülni látta, az ég neki igen bő jelentésű szava volt csodás örömében = ardet és coelum. Ha menőt látott, látta nyomát; de a' nyom = premit-vestigium, neki nem csak a' mozduló nehézség hátra hagyott jele, hanem egyszersmind ige jelentésű is volt, a' mint e' két szó maig is mind a' két értelemmel bír. Szabad legyen az illy teljes értelmű szavakat név-igéknek mondanom, minthogy mind a' kettőnek tulajdonával bírnak. Illy név-ige sok fenn maradt nyelünkben: fűz, tűz, ér, tér, rak; (falat rak, és rak-szőlő) a' több taguakból zavar, sodor (sodrába jőni) irat, falat, szelet, szeget 's a' t. 's hogy ennek sokáig így kellett lennie, bizonyítja 1-ör mind a' névnek, mind az igének egymáshoz leghasonlóbb változtatása:

Vestigium	Premo
nyom-om-meum	nyom-om-ego
nyom-od -tuum	nyom-od-tu
nyom- a -illius	nyom(i-a)ja-ille

2-or bizonyítja az is, hogy az illy név-íge nálunk általában gyökül szolgál ; 's csak hozzá adással, vagy is ragasszal (suffixum) változik: ég-ek, ég-(e)sz 's a' t.

Említenem kell még, hogy eredeti szavaink vagy többnyire, vagy mind egy taguak voltak. Ég, tűz, víz, föld, fő, láb, kéz, test, csont, térd, újj, áll, váll; mell, száj, haj, íz 's a' t. mind olly tárgyak, mellyeket bizonyosan igen korán kelle megnevezniök. Illy egy tagu szavakból származott nem csak a' beszéd, hanem minden többtagu szó is. A' szavak, mint a' beszélő' lelkében támadt képzetek' jelei, egymás mellé tétettek, 's a' kapcsolás közöttök az ész' munkája volt, 's ezt annyira szükséges föltennünk, hogy nélküle a' nyelv' származását képzelní sem lehet. A' legmiveltebb nyelv sem bir annyi kapcsolóval, hogy azon közt mindenképen betudja tölteni, melly egyik képzetet a' másiktól választja, nem olly hajlékony, hogy az egymás mellé tett képzetek' viszonyait (relatio) a' legkisebb vonásig kifejezhesse. A' mi tehát most az egész mondásban az értésre megkivántatik vagy a' szólóban, vagy legalább a' hallóban: az ébredt ész' munkája, az szintűgy megkivántatott eleinte minden össze tett szóban, sőt megkivántatik ma is, ha azt úgy akarjuk érteni, a' mint származása után kell, és lehet. A' gyermekek: sír-ok, megy-ek helyett most is gyakran hallhatjuk így szólni: Pista, vagy Pali sír, Pali megy; a' mi reá nézve épen annyi, mint sír-ok, megy-ek; az ek nála = Pali, (vagy a' hogy' nevezik) az az bővebb magyarázattal: individuum meum, qui sum, vagy ego, 's így

reánézve a' megy-Pali és megy-ek egy, olly különbséggel, hogy ez utóbbiban az ek szónak jelentése már egygyé olvadt a' megy (eo, itus) képzetel, 's a' nélkül a' mostani nyelvben nem használtatik; de a' kettő mint össze tett szó egy egész új képzetet ad, mellyben a' közönssége beszélőnél az észbeli kapcsoló nincs meg olly emgosan, mint a' Pali-megy-ben. — Még 2 szót vilá-
lítek, tó-köz p. o. két képet ad, a' tóét, és a' között; mindeniket érthetjük külön; de akármint egymás mellé teszszük is, a' két kép csak kettő marad, 's közötté a' hiány betölthetetlen, míg az észbeli kapcsoló hozzá nem járul, 's a' kettőből egy újat nem teremt. — Így éj-fél-kor. E' szóban csak az alap képek vannak meg, az éj (nox) fél (medius) kor (tempus) képei, de a' beszélő esze, ezeket különös módosítással össze kapcsolta, 's azon jelentésre határozta, mellyel most bir. Hogy a' kapcsoló szók nem elég ragasztói magokban az egyes képzeteknek, onnan is kitetsző, hogy az össze tett szókat olly sokféleképen kell magyaráznunk; fa-szeg p. o. fából készült, (csinált, vagy faragott) szeg; se r-ház, ház mellyben ser tartatik, árultatik; lap-u, a' minek lap-(j)-a, fal-u, a' minek fal-a; kap-u, a' minek kap-a, kap-ocs-a, kap-csolat-a van 's a' t. 's ezen magyarázatok mind csak pótolói azon szellemi kötelnek, melly a' képzetek között a' legszorosabb kapcsolatot, vagy össze olvasztást teszi *).

*) Ez okból helytelen egy bizonyos szó-könyvünknek azon kifogása, hogy a' mappá-nak föld-kép azért nem jó magyarítása; mert ugymond földkép annyi mint: föld-ből készült kép. — De hát ha csak földnek képe? mert bizonyos, hogy ezt így is szabad magyaráznunk, 's mivel földből készült képek nincsenek, 's a' mi nincs, annak névre sincs szüksége, úgy tartom, a' földkép-nek az utóbbi magyarázat szerint vehetjük csak hasznát, 's ha mappá helyett el nem fogadjuk is, azt más okból kell tennünk. 'S ezt a' szó-könyv

Idő' jártával történt, hogy az össze tett szó' tagjai feledésbe merültek, 's az új kép-egész melly belőlök támadott, az észbeli kapcsolót is, melly által egyesültek, mint alkotó részt magában foglalja, 's minthogy az illy szó-tagok eredeti jelentéseiket már olly nyilván nem mutatják, igen nehéz megválasztani, mit kell a' szótagok által értenünk külön, 's mennyi részt foglal el az egész össze tett szó' jelentéséből az észbeli kapcsoló 'S az ilyen szavak' tagjait mondta Versegly holt gyökereknek, és semmit jelentőknek, a' mit Víg László olly méltán nevetséggé tett; mert p. o. ha Versegly szerint for = semmi, og is = semmi, úgy (minthogy semmiből semmi sem lesz) az egész fo r, o g is = semmi, az az üres hang.

Azt állítom tehát, hogy nyelvünkben minden szótag jelentő, csak hogy saját jelentését nem mindeniknek könnyű kitalálni, hanem ahhoz néha több rokon nyelvek' tudása, 's mindenkor alapos fejtegetés kívántatik. 'S ezt tartom az egyetlen útnak, mellyen nyelvünknek mélyebb értésére juthatunk, 's ennél fogva valódi műveltségét eszközölhetjük. Azonban előbb, mint némelly szavak' fejtegetésére által mennék, szükségesnek tartok némelly jegyzeteket

1-ör Ugyan azon gyök-szónak több, 's néha által vitt jelentése lévén, a' szófejtésben erre vigyázni kell, hogy hal magyarázatot ne tegyünk. Így kád-ár, foly-ár, mocs-ár szavakban az ár nem egy jelentésű; az elsőben = pretium, v. vendens, a' két utóbbiban = unda, fluxus.

2-or Vannak betük, néha szótagok is, mellyeket vagy a' lusta elme, vagy a' szapora nyelv, vagy a' különítés, 's meghatározás' keresése tol-

írói annyival inkább megengedhetik, mert hihetőleg ők sem szeretnék, ha talp igazság-okat (principium) így magyaráznók: talpból készült igazság.

dított a' szóhoz, vagy végre a' selypítés, 's egyéb nyelvhibák elváltoztattak; ezeket részint elhagyni, részint eredetiségökbe vissza kell állítani. Zúz-a, máj-a, méh-e, torzs-a eredetiképen zúz, máj, méh, torzs; ilyen az ad-i; tart-i, a' miből később ad-i-a, tart-i-a, adja, tartja lett; asz-ál, akad-ál, asz-ály, akadálylá lágyult, midőn a' hasonló fon-ál hal-ál, köt-él lágyulatlan maradt.

3-or A' nyelvünkben uralkodó hangrend az, melly a' szófejtés, 's magyarázást legbajosabbá teszi. Erre nézve bizonyos, hogy, noha nyelvünk napkeleti sajátsága, 's a' benne abból mind eddig fenn maradt csálhatatlan nyomok szerént hangzóival változatos volt, a' mint a' többek között: kar, ker, kör, kür, (ezekből kar-ima, kar-ika; kerít, kereng; kör-ös kör-ül; kür-tő, kürt) szeg, szig, szög, szug; (szeg-let, szig-et, szig-liget, szig-orú, szög-let, szug-oly) 's a' t. mutatják: kellett még is olly korának lenni, mellyben az effélék nagyobbára vagy megállapítottak, vagy mindenik osztály különös jelentésre szorítatott. 'S ez lehetett a' palóczok' nyelve, a' mire 'a' Rajzolatok' tudós írója tanított bennünket. Erre mutatnak hazánk' némelly vidékei, hol az: annyi val, kinél, testvéremnél helyett ma is: annyivel-t, ki-nál-t, testvérem-nál-t mondanak. (Ezeket Göcsej' szélén hallottam). Így van Komjáthy Benedeknél is: nál-kül (nélkül) tagadhatlan jeléül annak, hogy a' vel és nál már közönségesen megvoltak állapítva, miből a' mostani nál-am, vel-em ('s nem: nél-em, val-am) származott. Ezen palócz nyelvből számozott a' magyar, a' hangzóknak illy osztály aszerént:

vastagok : a o u
 vékonyak: e ö ü
 közép : i

Igy: hatalom, segedelem. Itt látjuk, hogy minden szóban egyik, vagy másik osztály kizárólag uralkodik; 's ha még olly hosszú is a' szó, p. o. hatalmunkról segedelmünkről (eredetiképen talán: hat-el-münk-ről, seg-ad-el-münk-ről) a' nyelvnek néha nem kis éktelenségére idegen hangzót be nem vesz. A' mit csak az enyhít valamennyire, hogy e betűnk háromféle van: e, ë, é. Az i mind a' két osztályt megszenvedi: hit-et, hid-at. A' hosszú é is ide számláltathatik némelly esetekben: had-é, marad-ék 's a' t. — A' szófejtésben ezen hangrend után kell indulnunk, 's ha a' nap-est-ig, üd-nap; nep-estig-gé, üd-nep-pé változott, hinnünk kell, hogy ez történhetett egyéb szavakkal is. Némellyek, mint: herv-ad, gyer-tya (régebben: horvad, gyortya) derek-am, duna-köz, tó-köz csak kivételek, 's az állítást nem semmithetik.

Még említenem kell, hogy eredetiképen minden szavunk egy rendű, csak a' hely' különbsége szerént lesz vagy igévé, vagy névvé, 's ugyan fő vagy mellék névvé, vagy más beszédrészsze, a' mint ezek az idegen Grammaticák szerént megvannak nevezve, 's különböztetve. Innen van, hogy ugyan azon szó egy helyen ige, máshol név, mint e' mondásban. ég az ég, 's a' Debreczeni; és az és, vagy es az es; (ha igaz) 's ez nem ollyan nevetségés, mint sokan gondolják.

Által megyek már a' szófejtegetésre. Csak néhányat fogok felhozni; mert a' hely sem engedi, de nem is egy ember' munkája az egész rendszert előállítani. A' mit elő állítok is, nem mint új találmányt akarom tekintetni; mert ebben előttem már tudósabb férfiak dolgoztak; de terjeszteni kívánom a' jó gondolatot, melly a' beszéd' kútfejéhez viszen. Attól sem irtózom; hogy fejegetéseim' nagy része csak gyanításképen fo-

gadtassék. Az idő, ha munkásak leszünk, kiemel
 éjükből, 's hámulni fogjuk nem csak történe-
 teinkben, hanem minden szavainkban a' nagy
 ősök' világos szép lelkét, kiktől ez az egyetlen,
 's bizony olly méltatlanúl rejtett, 's elhagyott
 kincs — a' nyelv, ránk örökül szállott.

Ár.

Ezen szónak magában három különös jelentése
 van: pretium, unda, subula, össze tételben még
 több felé ágazik. 1-ör jelent mindefféle árost, a'
 ki valamelly művet, vagy foglalatosságot ár-ért,
 fizetésért teszen, 's így által víve némellyekben
 hivatalt, is jelent. Evvel talán egy az: ér-valet,
 's ebből az: érték-valor. Innen szármoztak.

Zsib-ár-os

Mész-ár-os (Hús a' régi nyelvben mész lehetett)

Vas-ár-os

Rád-ár

Csisz-ár (csisz=polit, politura, innen: csiszolom)

Hús-ár

Csapl-ár (csap-el-ár)

Bodn-ár (Bödön, vagy Bodon-ár)

Tim-ár (Tim-só)

Rov-ár (Igy szólítá Rákóczy a' Kecskeméti
 jegyzőt)

Kulcs-ár

Gerencs-ár (most Gölöncs-ér; de göröncs, vagy
 göröngy még szokásban van, 's meg-
 keményedett sarat jelent.)

ár-os

ár-ú=portéka

ár-úl

ár-u-a, árva,

2-or ár = unda, fluxus. Innen lettek

bu(v)ár (árbuvó)

foly-ár (buja)

mocs-ár (mocs, mocs-ok)

szi(v)ár-og

szi(v)ár-vány (a' mi az ár-t vizet, szívja,

szik-ár (szik deákúl siccus, innen szik (k)-ad, az
az szárad; szik-ár tehát annyi mint vékony,
sovány, a' kiben kevés ár, nedv vagyon)

ár-ad

ár-ok

ár-bot (árbocz)

ár-víz 's a' t.

Ad (dat)

ár-ad (unda-dat, exundat)

szár-ad (crus-dat. A' szár vékony, 's így szár-ad,
a' mi fogy, vékonyodik)

szak-ad (szak, szak-asz, sectio, scissio)

borz-ad (borz, borz-as)

dag-ad (dag napkeleten = collis, tumor)

rag-ad (rag cohaesio. A' r a g alatt, r a galja, most
is szokásban van)

ep-ad (most hangrend után ep-ed; ep, ep-e=bilis)

er-ad (most er-ed, ér=vena, rivulus)

tap-ad (tap-esz, tap-aszt, tap-og-at)

híg-ad vagy heg-ed

tám-ad (tám-asz, tám-olyog)

nyúg-ad-ik, (vagy nyugszik)

nyug-ad-al-om

lab-ad-oz (lábra kel)

hál'-ad-at-os 's a' t.

Az ad tehát, és ed egy, csak hangrend sze-
rént különböző, minden szavainkban.

Ész, mens

bám-ész (bám-úl)

rév-ész

ij-ész (íj-ász)
hal-ész (halász)
rák-ész (rákász)
vad-ész (vad-ász)

Ezeket így lehet magyarázgatnunk: A' kinek a' révbeli dolgokhoz, ha' fogáshoz 's a' t. esze, ügyessége van, mert a' mint fölebb mondva volt, csak a' fő képzeteknek kell meglenni, 's azok az ész által kapcsolatnak össze. Nem szükség tehát arra vetemednünk, hogy az ügy-ész-t műv-észt, kárhoztassuk, azon félszeg okból, mintha őseink ezt az ész szóképzőt csak testiek után függesztették volna, a' mit bővebben tettek ugyan, mivel többnyire testi gyakorlásaik, 's munkáik voltak; de mer-ész bám-ész, 's talán vit-ész is (vitéz) példák az ellenkezőre is.

Esz (instrumentum, v. producitur) ^

esz-köz (instrumentum, medium; instrumentum quo medio, mediante, aliquid producitur)
rek-esz (rek-ad, rek-eszt)
dug-esz (dug-asz, dug-ó)
ret-esz (ret, vagy rejt = zár)
er-esz (er-esz-et, ereszt)
tám-esz (tám-asz)
vál-esz (vál-asz)

Csup-asz (csup-a) kop-asz (kop-ik, kop-ár) hihető nem esz, hanem asz (asz-ik, asz-u, asz-ály) szóképzővel birnak. Illyen a' horp-asz, 's talán a' száraz is szár-asz volt, 's innen: szár-asz-at, száraszt siccát; mint kop-asz-ból kop-aszt. — Így lehetne még némelly szármozásokat sorba állítani; de rövidség' okáért csak érinteni fogom azokat, 's inkább egyes szavak' magyarázataihoz fogok.

Any, materia.

Só-any ú, Salinae - materiae, most savanyú ; por-any-ú terreae, pulvereae-materiae, most porhanyó. A' h talán úgy csuszott be, mint bűnhődik-be, melly szármozása szerént bűn-ad-ik ; az ó pedig és u, igen rokonok fur-ó, fur-u, 's így lett a' por-any-ú-ból porhanyó. Any-a, mater ; any tehát tágasabb értelmű ; de nyelvünk különössége az, hogy gyökszavai igen bő értelműek, 's minél inkább szaporodnak össze tétel által, jelentésök annyival szorultabb 's határozottabb vagy elvontabb lesz. Így nem, nemzet, nemzetség, genus, natio, familia. — Sav-(só) any-ad(od)-ik tehát ezen képzetekből állt össze: sal-materia-dat-ur ; mert az ik talán a' szenvedésnek, vagy nyugvásnak állapotját jelenti. Ik = status, ik-tat-om = facio stare, statuo.

El, incipit, initium.

El-ő, incipiens, el-em, initium, elementum. Innen: rend-el, gond-el(ol) havas-el-ü-e, havas elve. Illyen participiumok lehetnek : vel-ő, es-ő, teken-ő vesz(sz)-ő, bod-ó, a' mi talán bodn-árt jelenthetett, csik-ó, tin-ó, ün-ő, kop-ó vagy kap-ó, noha nem mindeniknek értjük már gyökerét.

Ked animus.

Ked ked-ü kedv, úgy lett mint fal fal-u falv, keser keser-ü keserv. Régenten ezen bizonyító szó : pedig így iratott : ked-ig, animus-usque, ad animam. Ezen ked igen sok igéinkben megvagyon : rep-ked-ik, szerelmes-ked-ik, vitéz-ked-ik, ember-ked-ik, vias-ked-ik, (viaskodik) gond-el-ked-ik (gondolkodik) a' mi ezen képekből áll:

cura-incipit-animus-status; elme-el-ked-ik (elmélkedik) 's a' t.

Ned humor.

Ned, ned-ü, nedv. Talán a' med-er-flumen-vis, fluminis filum, ebből lett; mert az m könnyen fölcseréltethetik az n-nel, 's némellyek a' nedvest medvesnek mondják.

Red ruga, cortex.

Göcsej' szélén a' fa' ránczos kérgét red-nek mondják, innen red-ü, redv, redves, a' minék már által vitt értelme van. Red ige is, 's innen a' participium, red-ő.

Mez tegit, tegumen, vestis.

Innen mez-ő; és mez-telen: a' minék mez-e, ruhája nincs.

Ecs, vagy öcs = kis, ifju.

Ecs-e, vagy öcs-e frater iunior; öcse-em, öcsém 's a' t. Innen (kö(v)ecs = kis-kő; teker-ecs, tekercs; pip-ecs, kul-ecs, ur-ecs gubecs; hangrend szerént: pipaecs, kulacs, uracs; gubacs. Ez az ecs maga is elég volna kisebbítő szónak, de, mint igen sokban, itt is kénytelenek vagyunk szót szaporítani így írván: szár-acs-ka, nyulacska, kutacska, 's a' t.

Ács faber.

Innen vannak: Tak-ács, szak-ács, ko-ács, vagy koh-ács, kovács; a' gyökerek tehát tak, szak, koh, innen: tak-ar, szak-ad, koh-ol. Tanács, forgács, kalapács nem ács, hanem az ecs szóképzőt bírják, illy változás szerént. Tana-ecs, tana-acs tanács 's a' t.

Hat potest, potentia

Ebből vannak minden tehető igéink: ir-hat, scribit-potest; él-hat, él-het: vivit-potest 's a' t,

Nem, vagy lem, non.

Kalmár György' Prodromusában olvastam, hogy len Arabúl annyi mint nálunk: nem. Sokan ha-nem helyett most is ha-lem, ha-lom-ot mondanak, 's úgy hiszem ez a' lem, vagy len áll tagadóul mellék neveinkben. Vét-len tehát = vét-nem, a' ki nem vét, a' kiben vétség nincs. Áll-hat-len: stat-potest-non, a' ki áll-hat-nem, vagy nem állhat. Most az állhat-ot megszorítottuk az at képzővel, 's lett belőle: állhatat, innen: áll-hatatlan; többnyire illy toldással származtak egyéb tagadó neveink is: kegy-et-len, hiv-at-lan, 's a' t.

Lé, me, te, ve.

Ezen gyökökből származtak: le-het, me-het, te-het, ve het; innen van le-esz, te-esz, ve-esz, lész, tész, vész, vagy kilökéssel: lesz, tész, vesz (accipit) me-eg vagy megy frequentativum, 's te-et, vagy. tet p. o. vet-tet, factitivum igék. A' me szót most így hajlítjuk: mé-ék, me-esz (mész) me-ön, (ön = ipse) me-en, mén; innen vannak men-tem, men-ve 's a' t.

Van vagy vagyon, est.

Van ebből huzatott össze va-ön = est - ipse; Vagy hibásan vétetik 2-dik személynek; mert tulajdonképen harmadik, 's hajlítása ez: vagy-ok, vagy-sz, vagy. Innen a' vagy-on (ön) is 3-dik személy, 's annyi, mint: est-ipse.

Fölhagyok fejtegetéssimmal; mert szokatlanok, 's talán fárasztók is; de bizonyos hogy ez az

egyetlen út, mellyen irásunkat egyszerübbé, 's nyelvünket világosabbá tehetjük. Senki ne borzadjon; mert nem fogjuk írni, vagy mondani: apa-mük-nek esz-ő áll-hat-lem (apánknak esze áll-hatatlan) de renyheséggel vádolhatnának utóink, ha némelly avulni kezdő szavainkat föl nem élesztenök.

Vörüsmarty.

4.

Egy függő-hidnak felállításáról Buda és Pest között.

— — — *sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae, neque Populi Romani dignitatis esse statuebat.* C. J. Caesaris Comment. de bello gall. L. IV. C. 17.

Hazánknak folyóirásai több ízben értekeztek egy olly tárgyról, melly fontossága 's az arról fennforgó vélemények' különfélesége miatt minden hazafinak, de kivált minden Ingenieurnek, figyelmét megérdemli. A' Buda 's Pest közt épít-hetendő állandó hidat értem.

Minekelötte ennek lehetőségéről bővebben értekezném, az elmúlt idők' ebbéli roppant míveiről kívánok szólni, hogy Olvasóim megkedvelvén azon nagy munkát, mellynek végrehajtását itt hazámnak ajánlani bátorkodom, azt létre hozni buzogjanak.

A' történeteknek minden időszakaiban akadunk olly emlékeire az építő-mesterségnek, mellyek teljes jussal megérdemlik álméllkodásunkat, 's kétkedésbe hozna, mit kelljen inkább csodálnunk, a' költségek' tömérdekségét-e, 's a' végre-

hajtási merészséget? vagy azon csüggedhetlen áthatatosságot, mellyel azon harczoló népek, kiknél Jánus' csarnoka majd nem örökké zártan állt, óriási ideájakat létesíték. Mind a' regés ó-kor, mind a' hisztória által felvilágosított idők gazdagok illy nemű épületekben. Ha ezeket mind elő akarnám idézni: Bábel' tornyánál kellene kezdenem, Sesostris' csatornáját 's pyramiszait, Salamon' templomát, Rhódusz' colosszát, Numa' templomát 's csöveit, a' Zsidók' szentházaikat kellene felhoznom, 's végre mindent, mit a' Rómaiak e' nemben nagyot teremtének; de mind ezt, mint olly igen isméretet, csak azért említjük, hogy azon népet tiszteljük, melly egyformán vala vitéz a' csatában 's ügyes a' mesterségekben, 's eléggé nagy, nem csak egy emberkornak hanem az örök létnek építeni, nem tekintvén azt, ki fogja munkája gyümölcseit szedni.

Bár milly pirítók is ama' nemzeteknek gígázi alkotásik a' mieinkhez képest; büszkén nevezhetjük még is egy ágát az építésnek, mellyben kétségen túl felülhaladtuk őket, 's így talán elmondhatjuk, hogy ebben hihetőleg az emberi génusz' kívánatinak megfelelő lépcsőre emelkedtünk, p. o. a' víziépítésben. Nagynemű munkákat vittenek ugyan végbe a' Görögök és Rómaiak e' részben is; de vagy nem bírtak azon, a' művésztől függő, bátorsággal 's tartóssággal, mellyet mi adunk magunkéinak, vagy pedig olly tömérdek költséggel voltak öszveköltve, melly nyers erőnek masszájára mutat inkább, mint sem annak bölcs haszonvételére.

A' régiek' építési' hisztóriája tanúnk továbbá: hogy illy nagy munkák' kivitele olly emberekre volt bízva, kik a' vizépítés' alapjaival nem bírtak. Diána' Ephesusi temploma, melly síkon, 's hihetőleg ingoványos helyen kezdett épülni,

kétszer dült össze. A' mester nem azon volt, hogy az épület' alapjait művészi eszközök által tegye bátorságba, hanem könnyebb módot választván, épületét dombos helyre rakatá.

Még a' Rajnai híd is, melyet Caesar' commentárjaiból ismértünk, nagy és zord erőködést árul ugyan el, de korántsem azon művészeti tökélyt, melyet az arany korhoz közelítő időszakban olly hadvezértől várhatánk, ki az ebbéli legügyesb mestereket gyűjtheté öszve maga körül. De ki ne emlékeznék a' Német-alföld ellen a' Spanyoloktól viselt háborúkor a' Pármai Herczegtől a' Selde vizén vert hídra, 's az ellene használt rontószerekre? Ehez képest minden korábbi munkák semmiségbe hullanak.

De különösen a' tizennyolczadik századnak tartatott fenn a' dicsőség: a' víziépítésnek, kivált pedig a' mi ennek legfontosb ága, a' hidépítésnek olly fordulatot adni, melly a' lelkesb fejek által tüzzel felkapatván, utánazó 's javító sikerrel eszközlé e' mesterség' előhaladtát. Az Angliában épült Westmünsteri híd Európára nézve egy uj szándéknak próbaköve volt, melly ha a' várakozásnak megfelelné, minden illyes intézetet tárgyozó státusra nézve rendkívüles hasznot árasztandna. Ez egy Helvécziai építömestertől feltalált módja annak: mint lehessen úszó szekrények által oszlopokat építeni vízben, nem mint eddig ama' költséges, idővesztegető és sok bajok alá vetett kimerítés vagy ama' bizonytalan sikerü lesüllyesztett szekrények által? Westmünsternél a' próba elsült, 's később Franciaországban a' legjobb sikerrel utánoztatott és megjobbított.

Cessart Lajos Úr, egyik leggeniálisabb feje a' tizennyolczadik századnak, 's Franciaországban az utak' 's hidak' építésének fő igazgatója, a' rábízott vízi építményekben ezen alapozás' nemét használta, megjobbítván és egyszerűbbé tevén

azt; 's némelly szükséges és ritka pontosságú műszereket is találván azon dicsőséget nyeré, hogy munkáji tartósabbak 's kevesebbé költségesek mint halhatatlan eldődeí, Perronetí. Ezek után

Világos: hogy míg ezek Francia - országban történtek, nem maradhatott hátra sem Hollandia, melly ezen mesterségnek köszöni fennlétét; sem Angol és Olasz ország, tudván, hogy virányinak gazdagságait csak számos hidak és csatornák által hordhatja széllyel hamar és könnyen; de éjszaki Német-ország is nevezetes illetén munkákat állíta napfényre, Balt-tengerének kikötőhelyei által ösztönöztetvén azokra. Azonban

Déli Német-országnak is a' mult század' vége felé Wibeking titkos Tanácsosban olly férfiu támadott, kiben a' magasb tudományok' velős ismeretével csüggedhetetlen munkásság, 's az építés' ezen legszebb ágaért lángoló buzgóság párosult. A' fa' erejének pontos és bizonyos kiszámolása, a' fának használhatása íves hídaknál, majd nem minden hydraulikai alkottyúk' (machinák) megjobbítása, sok vízi építményei, 's tudós munkáji, mellyek egyforma velősséggel terjeszkednek a' Venczei lagúnák' titkaiba, 's a' Német-országi félelmes folyók' tulajdonságiba, halhatatlan hírt nevet szereztek Szerzőjöknek.

Ausztriában, legelsőbbben Bécsben állott-fel 1810 illy mív, melly külföldi rokonjainak akár-mellyikével erősségre 's szépségre nézve bátran mérkőzhetik.

A' Dunának kis ágán volt híd' helyébe, 1818-ban Ns Rudriaffski Úrnak, Alsó-Ausztriában a' vízépítés' Császári igazgatójának, 's az előtt az Ausztriai Genie-test' Kapitányának plánuma szerint, egy más híd építettett középett álló kőszloppal; hol Cessart' úszó szekrénye némelly vál-

toztatásokkal 's több egyszerűséggel használattott, 's az Egész rövid idő alatt elvégeztetett.

Ezen építmény' epochája az Ausztriai Művészetek' históriájában mindenkor nevezetes fog maradni; 's így a' vízépítés hihetőleg nem fog olly eszközt megvetni, melly kevés költségei miatt minden többinél ajánlatosb, 's mellynek erőssége nem sokára felállása után nevezetes próbát állt-ki.

Az 1810-diki tél Bécsben ritka hideggel járt, t. i. Reaumur' 16-d. fagy - lépcsőjére szállott, a' Duna' ága roppant jégtestekkel volt befedve, mellyek nagy erővel 's gyakrabban a' híd' oszlopához nyomútlak, de ez a' jégtorlatnak 's az igen megdagadt víznek is ellentállott. Az oszlopnak alkotása, melly vízellenében három - szögletű, vízmentében pedig kerék, sokat segíté a' jég' törését, a' nélkül hogy ez által az eurythmia veszene, mert az oszlopot tulajdonképen mind a' két oldalról egyszerre nem láthatni. Ezen óvásra Cessart Úr nem szorúlt, mert szelidebb éghajlat alatt dolgozott, vagy olly folyókon, mellyeknek jégtetemei annyira nem torlanak össze. Az architectusnak itt azt is szemügyre kell vennie: hogy ez az oszlop nem fekszik ugyan, mint Cessartéji, pallókon, de még is egymás mellé rakott gerendákon. Sok tudós férfi ellenzé az illy pallókkal való kirakást, 's azt állítá hogy a' kőfal soha sem kapcsolódik jól össze a' fával, 's így félhetni egymástól elválhatásokat: Belidórnek egy története is felhozott egy illyen esetről; de azon erőszak, mellynek a' Bécsi oszlop a' jégzajlásakor ellentállott, minden más ellenhatással felér, 's így minden illyes gondtól bennünket felment. —

Azon közben, míg a' Bécsi híd elkészült, 's minden Ingenieur hasonló munkáiban azt vevé példányának, Angliából a' függő - hidak' híre hatott hozzánk, 's 1823-ban Navier Úr, Francia-

czia-országban a' híd- és utépítő Testnek királyi Fő Ingenieurje egy munkát adott-ki, melly az Éjszak - Amerikában 's Angliában már elkészült lánczhidakról körülállásosan tudósít.

Mivel a' Tudományos Gyűjtemény nincs egyenesen Architektusoknak szánva, ennélfogva céltom itt egyedül az olvasót a' függő-hidak' felállításáról értesítenem, 's Navier' tudósításából a' legszükségesbeket kivonnom az olvasónak arról meggyőződhetése végett: hogy a' Pest 's Buda közt felállítandó függőhíd nincs meggyőzhetően akadályokkal öszvecsatolva.

A' függő-hidak' első ideáját déli Amerika' lakosinál leljük az ő, kötélből szerkezett, bürüikben (gyaloghidaikban); Indiában 's Chinában is találtak illy ösvényhidak, mellyek kötél helyett még vaslánczokkal is meg vannak erősítve. De mivel az illy hidakon veszedelmes az általjárás; azért, 's hogy azok necsak gyaloglóknak hanem szekerezőknek is szolgálhassanak, szükséges volt a' görbedező 's hajlékony lánczokra egyenes és földirányos pályákat függeszteni, 's minden részeket illő viszonyba helyheztetni. Ugy látszik: Finley Úr (birtokos az Amerikai egyesült Tartományokban) volt első, ki a' mult század' vége felé készített illy nemben tökéletesb hidakat. Az ő hídainál, a' paron gerendák vannak felállítva, ezekre lánczok aggatva 's erősítve, mellyekről függőleges (perpendicularis) rudak csüggenek, 's ezek tartják a' hidpályát. Sok illy híd készült ott, 's a' legnagyobb valami 43 ölnyi hosszaságúnak állítatik.

Illy függőhidnak valósítása nem sokára szinte minden angol Ingenieur elfoglalt. Telford Úr még 1815-ban beadta, egy Liverpool' táján Mersey folyóvizén építendő illy hidnak plánumát: hanem az teljesítettlen szándékban maradt.

Azonban több, bár kevesebb nevezetes 's csak gyaloglóknak szánt függőhid készült Angliában és Skóciában: ezeknél a' pálya ferdén fekvő 's függő rudakhoz van kapcsolva, mellyek egy a' parton felállított gerendához köttettek, 's alsó végeikkel a' hidpályához különféle távolságban vannak foglalva 's így tartják azt lebegve. Hanem ez alkotás mód nem felelt meg a' célnak a' csüggő lánczok' különböző feszülések miatt; 's egy ilyen gyaloglóknak szánt 's Dryburgh mellett Tweed' vizen épült híd 1818-ban, Januárius' 15-dikén a' szelvész által egészen elrontatott.

Az első függőhid, melly Angliában szekerek' számára is épült, az Union' hida, öt mérföldnyire Berwicktől, Tweed' vizén, (melly Angol és Szkót-országot választja-el egymástól), 's ez ott függő - lánczhidnak (chainbridge of suspension) nevezetik.

Ennek rajzolatját itt azok' számára közlöm, kiknek még illy munkát láthatni alkalmok nem volt, hogy épületje ismértessék illy olvasóktól is.

Brown, hajós Kapitány, e' hídnek építője. Hozzá fogtak 1819-nek Augusztusában, elvégezték Július' 26. 1820. A' pályának hossza 63 öl, 's 4 láb; a' felfüggesztő pontok' távolsága pedig 76 öl, 's 4 láb. Padlatja fa, 's vas kerekvágásokkal a' szekerek miatt, 's 20 lábnyi szélességű. A' hosszant-fekvő gerendák 15 újnyi mélységűek, 's 7 újnyi vastagságúak; a' kereszt- vagy általdeszkák 12 újnyi szélességűek 's 3 újnyi vastagságúak. Közepén 2 lábnyival emeltebb (hihetőleg a' hajók miatt), 's apadáskor 27 lábnyi távolságban leng a' víz' tükre felett.

A' szekérpálya egy-újnyi vastagságú, gömbölyü vasszalakkal (pálczákkal) van a' lánczokhoz kapcsolva. c mutatja öszveköttetésüket e' szálbotoknak a' láncz' szemével. Felülről lefelé ékformán

mennek ezek öntött-vas darabokba, mellyek a' láncszemek' öszveköttetésén nyugszanak, 's nyeregnek hivatnak. Alsó végökkel a' vasszálak egy három újni vastagságu sín - vason futnak keresztül, melly az egész híd' hosszában a' gerendázat alatt nyúlik el, 's a' tetőleges (verticalis) vas póznáktól srófok által tartatik.

Tizenkét fő láncza van a' hídnak. Ezek párosan vannak elrendelve 's úgy, hogy a' hídnak mindegyik oldalán tetőleges (verticalis) síkon három sor láncz nyugszik egymásfelett, 's mind ez a' legjobb Walliszi vashól csinálva. A' láncszemek (gyűrűk v. ízek) henger (cylinder) alakúak, valami 2 újni vastagságúak, 's mindenik 15 lábnyi hosszúságu; mindegyik végöken (mint c alatt láthatni), domborodás van egy lyukkal, mellybe egy tojásdad (ovalis) háránt (transversalis) czövek ereszkedik. A' láncszemek egymáshoz erős négyszöglet - oldalú vaskarikák által köttetnek. A' függő vaspálczák, mellyek a' hidpályát hordozzák, úgy vannak elosztva (lásd a' képet), hogy azok váltva függnék azon három lánczoron; tudnillik az első szál a' legalsó rendűn, második a' középsőn, harmadik a' felsőn. Ez által minden lánczra hasonló erő hat, 's a' láncszemek nem hajladoznak, hanem csak hosszan huzódnak meg. A' függő szálak' viszonyos távolsága 5 láb. A' hidkorlát (Geländer) szinte 5 lábnyi magasságu, 's ezt részint a' függő részint más közben levő vasszálak formálják.

A' görbe linea' (vonal) magassága, vagy is a' láncz hid' legalantabb pontjának távolsága a' két végpont közt gondolt földirányos lineától alkalmasint 27 láb; 's ezen elhajlásában a' földirányos (horizontalis) lineával 12 grádusú szögletet formál.

A' bal vagy szkót paron a' lánczok egy köoszlopon vonulnak által, melly a' képen α -val jegyeztetik meg. Ezen oszlop' magassága 60, kö-

zép szélessége 6, vastagsága pedig $17\frac{1}{2}$ lábnyi, 's rajta egy 12 lábnyi szélességű 's 17 lábnyi magasságu boltozatos kapu vezet keresztül a' hidpályára. Minden láncz-pár szinte ez oszlopon vonul által, az e' végett tetőleges (verticalis) irányban egymástól 2 lábnyi távolságra hagyott lyukakon, 's hengereken nyugszik, mellyeknek csap-ágyaik a' falba vannak czövekelve. A' láncz-szemek itt a' lehetőségig rövidek, hogy a' hengerekre simúlhassanak minden meghajlása nélkül a' vasnak. — Innen aztán a' lánczok (mint az ábrázolat mutatja) rézsunt (schräg) mennek le 24 lábnyi mélységig a' földbe, hová roppant, öntvényvasú táblákon vonatnak keresztül, 's ezek alatt kereszt-pöczökkel czövekeltetnek le. Ezen táblák pedig egészen az út' felületéig malomkövekkel 's egyéb nehéz testekkel vannak megterhelve.

A' jobbik, vagy angol parton (a' képen: *b*) a' láncztartó oszlop egy homokkö-szirton áll, 's csak 20 lábnyi magasságu. A' lánczok' tartalék-'s kötésmódja különböz ugyan itt valamennyire az imént leírt más oldalétól, de fő czikkelyeiben ugyan az. Ez oldalról nincs a' hidra-járás oszlopon keresztül, mint az ábrázolat mutatja.

Ezen szép hidat illy felirással: *Vis unita fortior*, Brown Kapitány 5000 font sterlingen (47 ezer ezüst Rf.r.) állítá fel; holott egy illy nagyságu köhid négyszer annyiba került volna. Az actiás társaság tökéletesen megelégedvén a' munkával, az ügyes Ingenieurnek 1000 guineet adott jutalmul.

Úgy hiszem, ezen eléggé környülményes leírásából ama' szép függőhidnak, kiki világos képet formálhat magának alkotmányáról; ennél fogva most én más hasonló készületű munkákhoz térek.

Feljebb említett Telford Úr még 1818-ban mutatá be a' Menaei tergerszorulaton, melly An-

glesea szigetét Angliától választja el, építendő függőhídi plánumát. Ezen plánumnak, az alsó Ház' biztossága által történt megvizsgálatása igen jeles tapasztalatokra nyújtott alkalmat, mellyeknél fogva tökéletes valóságra emelkedtek a' vas' ellenálló erejéről a' nagyobb próbák által mind eddig támasztott képzetek; 's meghatározatott az is: milly erősöknek kell lenni a' lánczoknak is? A' hidépítés ennek következtében 1820-ban elkezdetett, 's 1824-ben elvégeztetett. A' tengerszorúlat' szélessége valami 116 öl; mind a' két oldalán mintegy 10 ölnyre a' parttól két tartalék oszlop (Widerlage) állíttatott, melly valami 88 ölnyre távozik egymástól. A' hidpálya valami 100 lábnyi magasságban függ a' tenger' tükre felett, 's a' hajók vitorlásan mennek alatta el. A' hid 4 öl 's 4 láb szélességű, 's 3 részre oszlik. Középett egy 4 láb szélességű gyalogút van, 's két felől 12 lábnyi szélességű szekérpálya. E' hidépítés 70 ezer font sterling (658 ezer ezüst forint) költségbe jött, holott másféle hid legalább 128 ezer fontnyiba (vagyis 1,203,200 ezüst forintba) került volna.

Szinte Brown Kapitány 1821-ben Edinburgh mellett a' Forthi öbölben egy vas lánczokon függő 's rakodásra szolgáló gátot készített. Áll ez 3 ívből, mindeniknek hossza 57 öl. Hasonló rakodalmogátot (Einladungs-Damm) épített Brown 1825-ban Brightonnál is.

Brunel nagy hírű Ingenieur is csinált két ilyetén függőhidat Angliában, mellyek már kivitel' tárgyaivá is lettek az által, hogy mind a' kető Bourbon Franczia sziget' számára van rendelve. Az egyik 2 fél ívből áll, a' másik egy ívből, 19 ölnyi tágassággal.

Német-országban első lánczhíd az, melly München-Nienburg mellett az Anhalt-Kötheni

herczegségben épült, szélessége 4 öl 's 2 láb, hossza pedig 45 ölnyi.

Az Ausztriai birodalomban az első lánczhid Morvaországban Strassniczban Schnirch Friderik Inge-nieurtól készítettett, 's gyalogok' 's könnyű és nehéz szekerek' köz használására 1823-ban Június' 8-kán nyitattott meg. Hossza 15 öl, szélessége 2 öl, 2 láb; 's a' folyónak legáradtabb állapotjában is 2 lábnyira függ a' víz' tükre felett. Ezen híd tulajdon vasa' terhével együtt öszveleg 1203 máz-sát bir el, 's így a' legterhesb társzekereket is minden legkisebb veszély nélkül képes általszál-lítani.

Bécsben 1823-ban Mitis Ignác Úr azon gondolatra jutott: hogy a' Duna' ágán Razumows-ki Herczeg' palotája' táján, az országút nevű külvároson lánczhidat készítsen. Minekutána Ö Felségének erre megkivántató engedelmet meg-nyerte, 's a' plán - készítés Kudriaffski Úrra, Alsó - Ausztriában a' vizépités' Cs. Igazgatójára, bízott, Mitis Úr actia - gyűjtéshez fogott; 's kevés napjalatt 310 actia volt aláírva 100 ftjával ezüstben; 's az építés Sept'. 11-dikén a' Duna' jobbik partján elkezdetvén öszel 1825-ben el is végeztetett.

A' fő lánczok' távolsága 40 öl, kezdő fek-pontjainak (Auflagspunkte) földirányos távol-sága pedig a' hátulsó fő czöveklettől 13 öl, 1 láb, 3 új. A' pálya' hossza tulajdonképen 37 öl, 3 láb; a' lánczgörbület' nyila vagy magassága 2 öl, 4 láb 's 1 ölnyi. A' pálya' szélessége 2 öl, 3 láb, 6 új; 's közepén a' híd egész hosszában a' víz' könnyebb lecsoroghatása miatt másodfél új-nyira emeltebb. Korlátja oszlop formára rende-zett puskacsövekből áll, mellyek felül és alul sínvas pántokba vannak peczkelve, közben közben öt

öt újni nyílás - hagyással. A' korlát' magassága 3 láb, 4 új.

A' folyón keresztül mindegyik hid - oldalon két láncz csügg függőleges irányban. A' láncz' szemei 4 egymás mellett futó kovácsolt vas - rúdból állanak, mellyek öt kalapált vaskapocs és két czövek által eszközlött öszvekötésben láncz - formában folytattatnak. Minden vas - rúd hosszában körded (circularis) domborodással végződik, mellynek közepén a' kovácsolt, gömbölyűre csavart 's hengerded (cylinderförmig) czövekek' számára egy pontos furatú 's $2\frac{1}{2}$ újni általmérőjű (diameterű) lyuk találtatik. A' rudak magok a' lyuk' egyik középpontjától a' másikig 9 láb 's 1 újni hosszaságuk. Keresztvágatjuk (Queerschnitt) 2 újni magasságú, 1 újni szélességű, 's így erejük 2 négyszeg újni. Mivel pedig, mint említém, a' hídnak mind két oldalán két láncz van, 's minden láncz 4 rudból áll, ennél fogva minden oldalra nyolcz, 's így a' kettőre tizenhat rudat kell számlálnunk. Egy rud' keresztvágatja 2 □ uj, 's így mind a' tizenhaté 32 □ uj.

A' lánczokról lecsüggő 's pályatartó függő rudak négy szélű koholt vasból készültek, mindegyik oldalon 10, 's így keresztvágatjuk 100 □ lineányi. Mindenik oldalán a' hídnak 45, az egészen tehát 90 illy rúd vagyon, mellyeknek keresztvágati foglatjuk öszveleg 9000 □ linea.

A' pályatartó 's feszítő lánczok' keresztvágatának meghatározása végett az actiás társaság egy különös alkottyt (machinát) csináltatott ; hogy így Naviernek ezen törvényéhez képest: „természeti rugalmán (elasticitásán) felül meg ne terheltessek a' vas”, minden egyes vasrudat vizsgáltasson meg, 's az lön mind ezen próbáknak resultatuma: hogy a' vasnak egyegy □ ujára nem vethetni sokkal többet 400 mázsánál

a' nélkül, hogy az szét ne repedjen. Ennélfogva itt minden baj 's veszély megelőzés 's elmellőzés végett minden □ újra csak 200 mázsányi teher számláltatott.

Ezen lánczhid, melly Zófia hid' nevezetet visel, maiglan kár nélkül áll fenn. Az actiás társaság költségpótlás' fejében a' Felségtől 40 évre nyerte meg a' hidvámot, egy fejre 1 ezüst-krajczárt számlálhatván, 's eddigi jövedelmében annyira boldogult, hogy minden actia megkapá évenként száz forinttól eső hat forintnyi kamat-osztalékját, 's azon kívül kifizettetett, sorsvonás által meghatározott, 10 actia is egészen.

Ez ohajtott siker a' társaságot egy második szinte Bécsben eszközendő lánczhid-építésre batorítá, 's pedig az úgy nevezett Schanzel és halászkapu közt, holott eddig csak kompokon történt az általjárás. Az építendő hid felsőbb engedelem mellett Károly' hidának neveztetett. Hozzá fogtak Júniusban 1827, 's készek már a' lánczházak is, 's reménylhetni e' folyó 1828 Május' 1-jén leendő megnyittatását. Hossza 51, szélessége 2 öl. Mindegyik oldalán csak egy lánczon fog függni, melly 4 's 5 egymás mellé sorozva füzendő izekből fog állani.

Az eddig mondottakból az olvasó tiszta képzetet meríthetett a' láncz-hidakról; mint szinte az eléggé számosan felhozott példák győződhetőségig bebizonyíták azoknak létesíthetősöket, eddig tapasztalt tartóságokat 's erősségöket; most nincs hátra egyéb, mint részint Navier Úrnak a' láncz-hidakról általányosan tett elmékedéseit 's észrevételeit közelébb kifejtegetnünk, részint a' több Iróktól ajánlott lánczhid-építési szerekről (materialékról) körülállásosan értekeznünk.

Navier Úrnak 1823-ban kinyilatkoztatott véleménye szerint lánczhid-építésre legjobb szer a'

kovácsolt 's hosszában nyújtott v a s. Megfontolása a' vashasználásnak fedél-gerendázati 's boltozatoki kapcsolatoknál, világos tanúink azon lehetségre: hogy hidakat is függeszthetni elégséges erejű vaslánczokra; még nagyobb lesz pedig megnyugtató-sunk, ha több 's egymástól független lánczot alkalmaztatunk e' célra; mert ha valódinak képzeljük is egy láncznak valami történet által elszakadhatását, többekről mindazáltal azt 's ugyan azon egy időben 's egyetemben feltenni lehetetlen. Azonban előbb, hogy sem erről tapasztalás és számolás által meggyőződünk, kéteskedbeténk: ha t. i: egy illyes hidnak adhatni-é annyi erősséget és hajthatatlanságot, hogy azon a' legterhesb legmázsásb szekerekkel is bizton lehessen átmenni? Félni lehetne ugyan a' földirányos ingadozásoktól, mellyeket a' szekér-zökkenések vagy szélzivatár okozhatnak; félni szinte továbbá a' lánczok' lengéseinek 's rengéseinek nagyságától 's terjedékenységétől, minthogy illy rugalmas (elasticus) tulajdonú szer, mint a' vas, sok aggodalmat gerjeszthet. Mindazáltal az Amerikában, Angol-Francia 's Német-országban készült számos lánczhidaknál tett tapasztalások, mind ezen aggodalmak iránt tökéletesen megnyugtatóknak bennünket. Van tanupéldánk: hogy ezen hidak' pályája erős és mereven; 's hogy a' vasnak rugalmától (elasticitásától) származó ingadalma illyes hidnak az átmenetet nem nehezíti. A' jó siker bizonyos, csak a' lánczok legyenek erősek eléggé.

Hogy tehát a' lánczok az elviselendő sulynak megfeleljenek, elég erős vasból kell készülniök, 's a' vasnak is hibátlan munkálatúnak kell lenni. E' két feltételt pedig könnyű kielégíthetni; mivel a' lánczoktól szenvedendő erőködést vagy súlyviselést fel lehet számlálni, 's ennél fogvást átvágatási erejüket meghatározni; a' lánczok' egyes

részeinek jóságát pedig megpróbálhatni feszítés által, ha t. i. azokra nagyobb terhet aggatunk, mint az, melyet a' hidon kell elbírnok. — Illy óvás és vigyázat mellett nincs mitől tartanunk, hacsak tán azon képtelenséget nem akarjuk előleges gyanúval vélni megtörténhetők valahára: hogy a' vas' tulajdonsága idővel megváltozik. Úgy de a' vas minden építési szerek közt legkevesbbé van illy változás alá vetve. A' levegői nedvek' chemiai kártékony hatásainak a' vasra ellentállhatni a' szokott olajmáz által, mellyel azt bevonhatni. A' légmérséklet' (temperatura) változékonysága pedig csak nem fog benne, mint a' húros hangszközökben, pattanást okozni, mert a' hidaknál lévő feszülés sokkal csekélyebb a' hangszerekbeli húrokénál.

Azonban, ha bár minden meggyőződés' ellene is egy illyes illő készületű függőhidnak valamely része véletlenül elpattanna is, egy illyetén résznek mással való kicserélése semmi nehézség alá nincs vetve; mert az egész hidépület' alkotása úgy van alkalmaztatva, hogy igen egyszerű készülettel 's a' hidhasználásnak csak nem minden félbeszakadása nélkül felemelhetni a' hidpályát, 's így a' lánczokat vagy azoknak pattant szemciket kicserélhetni.

Ha illy függőhidat egy kőből épülttel öszve hasonlítunk, tehát még az építéstudományban járatlan is által fogja látni: hogy a' függő láncz-hid sokkal könnyebb és kevesebbe kerül a' kőkészületünél. Azonkívül a' kőhid-építésbeli költségek többnyire csak durvább nemű munkásokra háramlanak, a' függőhidbeliek pedig a' magasb művészeti szorgalmúakat éltetik, kiket gyámogatni fontosb oka 's tiszte a' Hazának.

Mivel továbbá a' függőhidak hajlékony rendszerű alkotással bírnak, mellyben a' súly-irányos-

ság mindég ugyanaz marad, ennél fogva különösen alkalmasak a' legtágasb part- vagy nyilásközök' öszveköttethetésökre minden köz 's mellék - oszlop' segedelme nélkül. A' vaslánczok' erejének a' part-, vagy nyilásközi tágassághoz való viszonyaiból (relatio - Verhältniss) pedig szembetünő : hogy a' lánczhiddal bevonandó nyilás- vagy partköz' tágasságának vagy szélességének határai igen messze terjedhetők, ha egyébként a' lánczok' függesztő pontjainak elegendő magasságra vitele eszközölhető. Navier, mint e' tárgyban alapos bíró, azt mondja: — 's kérem e' nyilatkoztatásának különös figyelemre méltatását! — hogy könnyű 200 ölnyi hidat építeni, csak 17 ölnyi magasságuak legyenek a' parti oszlopok. Egy illy építmény' szerencsés foganatja, mond Navier, túl van minden legkisebb kétségen, 's felállítása se okozandna szerfelett nagy költségeket. —

A' görbe linea, mellyet illy hidaknál a' láncz csinál, nem egyéb mint a' Mathesisben ismértes láncz - linea ; mert ez az egész sulynak a' láncz' egész hosszára egyenlő felosztását kívánja. Már most az itt a' kérdés: milly változást fog ezen görbületi lánczlinea szenvedni a' terhelt szekerek' általmenetelénél? Az erre nézve tett próba - vizsgálatok ezen tapasztalati következésre vezettek tanúsági sinórmértékül: hogy ugyanazon, a' hidpálya' közepére állított, suly hasonló lánczgörbületnél, de különböző hosszúságú hidpályánál, egyenlő süllyedést okoz mindenkor, ha egyébként a' pályahosszaság' egységének megfelelő építménysuly egyenlő. Nem kell tehát attól tartani; hogy ha tán a' hidpályát meghosszabítani szükséges, annak azért szükségképen hajlékonyabbá kellene válnia. Sőt mennél hosszabb a' pálya, annál merevenebb 's feszesb is az, mert mennél nagyobb az ívköz vagy ivnyiladék (Bogenöffnung), annál erő-

sebb 's ennél fogva nehezebb lánczokat is kíván, 's így annál nagyobb súly oszlik fel a' hosszúság' egységében.

A' lánczokhoz kívántató vas' erejének meghatározása' tárgyában Navier azt állítja: hogy a' lánczokra nem kell több terhet vetni vagy róni, mint annak harmadát, melly képes lenne azokat elszakasztani. Mitis Ignácz Úr, ki a' Bécsi Zófia-híd - építés' alkalmával többféle próbákat tön a' vas' ellenállásáról, azt véli: hogy ha ezen súlymennyiséget vennők iránylati sinórmértékül a' hidépítésben, szerfelett sok vas kívántatnék ahoz, 's hogy ehez képest gazdasági tekintetből tovább tanácsos mennünk, csak mindenkori szemes vigyázattal legyünk minden vasrudnak, 's a' lánczok' egyéb alkotó-részeinek pontos megvizsgálásokban.

Hogy a' légmérséklet (temperatúra) a' hidképező vasrudakra nagy befolyással bír, isméretesb következése a' vas' tulajdoninak, mintsem a' dologértőnek figyelmét elkerülhetné azon észrevétel: hogy szükséges és hasznos ezen környülmény' hatásait is a' lánczhídra megismérni; minekutána ez a' vasnak 's ennélfogvást a' lánczoknak hosszabodását vagy rövidülését, következőleg a' hidpályának ezen változáshoz mérséklett süllyedését vagy emelkedését okozza.

Mitis Úr a' Zófia-hidnak Navier' utmutatása szerint intézett építéséről kiadott értekezésében a' légmérséklet' ezen befolyását is felszámolá. Zófia' hida beakasztatásakor a' temperatúra + 20° volt. Mitis feltette: hogy a' temperatúra az lakkorhoz képest még 25 lépcsővel felebb emelkedhetik, a' mi ezen éghajlat alatt szinte gondolhatatlan eset, 's e' kulcs vagy feltétel szerint számlálta-ki a' fő vagy hidtartó lánczok' megnyúlhatását, 's ezt 5 linea- 's 2 pontnyinak találta, 's az innen szár-

mazó pályasüllyedést 2 új-3 linea- 's 5 pontnyinak, melly Maximumot a' feszítő láncz' dörzsölődése, ellenható rugalma (elasticitása), 's görbületi lineája miatt soha sem érheti el.

Navier Úr értekezésében azon kérdést is támasztá: mi következtetést szülhetne a' függő hidra nézve, ha ez valami erőszakos nagy zökkenés p. o. szerfelett nagyterhű szekér' dülése vagy tengelyének eltörése által rendítették meg? minekutána ő a' lánczok' lengései- 's rengéseiről kimerítő értekezést előre bocsátott volna, e' most említett kérdésre azon megnyugtató bizonyítással felel: hogy illyes zökkenés vagy dőlés jókora nagyságu hidra semmi ártalmas következtetést nem vonhatna, 's az egész káros hatás egy vagy két függő rud' eltörését okozhatná legfeljebb; 's ez olly eset, melly éppen semmi szembetűnő kárt se vonzana maga után, 's mellyen igen könnyen lehetne segíteni.

Minden számlálatiból, mellyeket Navier Úr egészes és különzékes számolás szerént (integralis et differentialis calculus) tön ezen építésmód' természetéről, végre azon főhatározást következteti: hogy mind azon hatások 's következtetések, mellyektől a' függő-hidaknál talán félhetni, t. i. a' hidpálya' szerfelett nagy hajlongása terhes szekerek alatt, 's a' lánczok' ingásai- 's ringásainak sebessége 's ereje, nagyobb 's hosszabb ivű hidaknál azon egy marad mindenkor, sőt a' hidpálya' hosszabbodásánál még kisebbül is. Ennélfogva a' fentebbi állítvány nyilvános valóságán alapul, hogy ezen hidépítésmód főképen nagy folyóvizekre leginkább alkalmaztatható. Az építés' nehezségei azon mértékben kevesülnek, mellyben a' hidiv' távolsága vagy nagysága nevelszik, 's a' czélsiker annál biztosabb, mennél nagyobb az eszközendő 's merészebb az építendő tárgy.

gőhidnak adható hosszúság csak ott ér határt, hol már magának a' reá fordított vasnak súlya vagy terhe annyit nyom, a' mennyit összeleg az, t. i. az egész hídi vasmennyiség, elbirni képes. Ha ez iránt a' szükséges felszámításokat megtesszük, úgy találjuk: hogy a' lehetőség' határiban fekszik egy Francia posta mérföldnyi hosszúságu illetén hidnak építtetése. Ha pedig a' valósíthatás s eszközölhetés' sorompjai közt akarunk maradni, nyilvános: hogy 300—400 ölnyi hosszúságu illyes hidat építhetünk, ha megalégszünk azzal: hogy a' drótok csak felét viseljék azon súlynak, mellyet azok elbirni képesek.

A' függőhidakra ajánlott harmadik szer a' lág y a c z é l. Ezt legelőször is, a' Bécsben, Baumgartner és Ettingshausen Professor Urak' ügyelése alatt megjelenő folyóírás' (Zeitschrift für Physik und Mathematik) 1827-diki folyamatajának 3-dik kötetbeli első füzeteiben javallotta Mitis Ignác Úr, egy e' végből ott kiadott, n-gy tárgy-ismérettel 's ritka szerénységgel diszlő értekezésében. Ezen javallat címerül vett tárgyunkhoz képest olly fontos, hogy kénytelenek vagyunk annak velejét rövid ábrázolatban ide iktatni.

Az aczélnek közönségesen ismért tulajdonsági, t. i. keménysége, 's parázs töredékenysége okozhaták talán, hogy még mind eddig senki sem jutott azon gondolatra, hogy azt függőhidi építvény-szerül használja; 's e' végett inkább folyamodtak a' magában ugyan igen erős, de mind e' mellett szerfelett nyulékony és nyujthatékony vashoz.

Tudjuk: a' keménység olly tulajdona az aczélnek, mellyet ez, a' vassal és szén anyaggal (Kohlenstoff), némelly fajaiban pedig más érczekkel eszközlött vegyíték- viszonyainak (Mischungsverhältniss) köszön; 's hogy keménysége 's töredé-

keny-

öt láb magasságu drótrostély. Minden ércz részei olajmázzal (Firniss) vonatnak be a' levegő' viszonytagsági ellen.

Seguin által lelkesítettvén fel D u f o u r Inge-
nieur Ezredes-Főhadnagy, Genf városa' két sáncza
felett épített egy vasdrót-hidat. Hossza a' térköznek,
mellyre hidát szerkezé, 47 öl. Dufour ez építmény-
ről különös munkát is adott ki, mellynek előadása
szerént azt lehet állítani: hogy a' vasdrótra füg-
gesztett hidakat a' lánctartatúaknál feljebb kellene
ne talán becsülnünk, mert a' vasdrótuakban:

1) Már az olcsóság is a' vasdrót-füzetek,
vagy csomózatok mellett szól.

2) Megmutatja Dufour: hogy a' bánásmód a'
vasdrót fonatokkal vagy tekercekkel sokkal egy-
szerűbb 's gyorsabb, 's

3) Öszvehasonlításbeli nyújthatékonyságra néz-
ve, ugyanazon ércznek ruddá pörölyöztetés, és
dróttá-húztatás általnyert ereje közt olly nagy kü-
lönbséget talál, hogy e' miatt teljesen az utólsót,
t. i. a' drótot köteleztetünk pártul fogni. Továbbá

Dufour megmutatja: hogy a' vasdrót egyenlő
felületben vétetve a' vasrúddal, ehezképest több
mint kétszernyi ellenható erőt bír meg. Ez állít-
ványt mi ugyan nem találjuk az újabb próbák
által egészen megvalósodottnak; azonban Mitis
Ferdinand Úrnak, a' fentemlített Ignác' testvé-
rének vizsgálatiból, 's névszerént, az általa na-
gyobb próbatétel gyanánt épített, 's még most
is a' Bécsi Cs. tudományos Egyetem' fűvészker-
tében álló dróthidon tett tapasztalatiból világos:
hogy midőn a' pörölyzött*) vasnak □ uja 400 má-
zsat elbír, akkor a' vasdrótnak □ uja 600—700
mázsányinak felel meg.

Épen a' vasdrót-hidakról írt értekezésekből
vonhatjuk azon következtést is: hogy az illy füg-

*) Kovácsolt, kalapált v. pörölyzött vas (geschmiedetes Eisen).

gőhidnak adható hosszúság csak ott ér határt, hol már magának a' reá fordított vasnak súlya vagy terhe annyit nyom, a' mennyit öszveleg az, t. i. az egész híd vasmennyiség, elbirni képes. Ha ez iránt a' szükséges felszámításokat megteesszük, úgy találjuk: hogy a' lehetőség' határiban fekszik egy Francia posta mérföldnyi hosszúságu illetén hidnak építtetése. Ha pedig a' valósíthatás 's eszközölhetés' sorompjai közt akarunk maradni, nyilvános: hogy 300—400 ölnyi hosszúságu illyes hidat építhetünk, ha meglegszünk azzal: hogy a' drótok csak felét viseljék azon súlynak, melyet azok elbirni képesek.

A' függőhidakra ajánlott harmadik szer a' lágyczél. Ezt legelőször is, a' Bécsben, Baumgartner és Ettingshausen Professor Urak' ügyelése alatt megjelenő folyóírás' (Zeitschrift für Physik und Mathematik) 1827-diki folyamatajának 3-dik kötetbeli első füzeteiben javallotta Mitis Ignác Úr, egy e' végből ott kiadott, n-gy tárgy-ismérettel 's ritka szerénységgel diszlő értekezésében. Ezen javallat czímerül vett tárgyunkhoz képest olly fontos, hogy kénytelenek vagyunk annak velejét rövid ábrázolatban ide iktatni.

Az aczélnak közönségesen ismért tulajdonsági, t. i. keménysége, 's parázs töredékenysége okozhaták talán, hogy még mind eddig senki sem jutott azon gondolatra, hogy azt függőhíd építvény-szerül használja; 's e' végett inkább folyamodtak a' magában ugyan igen erős, de mind e' mellett szerfelett nyulékony és nyujthatékony vashoz.

Tudjuk: a' keménység olly tulajdona az aczélnek, melyet ez, a' vassal és szén anyaggal (Kohlenstoff), némelly fajaiban pedig más érczekkel eszközlött vegyíték-viszonyainak (Mischungsverhältniss) köszön; 's hogy keménysége 's töredék-

keny-

kenysége egyedül a' hirtelen meghűtéstől származik.

Az aczél, mint minden aczélműves tudja, parázs és töredékeny sajátságát elveszti, mihelyt az olly nagy mértékben általtüzesedik, mellyben azt, mint a' leglágább vasat, tökéletesen pörölyözni, nyujtani 's mindenféle formára alkalmaztatni lehet. Midőn tehát az így minden ismétli edzés nélkül az ütőtől megszabadul, nagyobb rugalmu (elasticitasú) 's merevenségű ugyan a' vasnál, de hideg állapotjában is eléggé hajlékony, nagyobb pörölyütést 's hajtást is elszenved, 's nem gondolhatni olly nemű zökkenést, nyomást vagy rendítést, mellyet az aczél ezen minéműségben ne lenne kiállani képes.

Tagadhatatlan dolog az is: hogy a' levegő 's nedvesség' befolyása is kevésbbé ártalmas az aczélnek mint a' vasnak, azonban az aczélt is, mint a' vasat, megóhatni minden illyes ártékony behatástól a' többször érdeklett olajmáz - borítékkal.

Mitis Úrnak a' lágú-aczél rudakkal tett próbatételeiből az tünt ki: hogy a' Vordernberg táji közönséges aczél Stíriában, tökéletes nyujtható állapotjában, erőviszonyi 's ennél fogva súlyviselhetési szempontból a' legkedvezőbb tapasztalásra vezetett. Mert a' többször érdeklettek szerint a' pörölyözött vasnak □ uja csak 400 mázsányi terhet bír el, egy lágúaczél □ uj pedig 1140 mázsának felelt meg. Ennél fogvást az aczél ellenható erőre nézve felmulja mind a' vasat, mind a' vasdrótot, melly az előadottakhoz képest csak 700 mázsányit bír el. Szint ezen ellenható erejét bizonyítják az aczélnek ifjabb Rennie György Úr próbái, mellyeket az angol és német aczélról az angol társaság' Értekezései közt Tredgold Úr hozsátott közre.

Milly reményekre 's várakozásokra hatalmaz fel tehát bennünket e' jeles építvény-szer, ha kivált az valami csáva-koh vagy tisztításmód által még inkább megsalaktanúl? az aczél' ára legfeljebb olly iránylatban (proportioban) lesz a' vasséhoz, mint zord 's gyártatlan szeréhez, mint 9 áll 7-hez képest, 's lihetőleg az aczél' munkáltatása se jöhet többbe a' vaskészítéshez képest. Azonban itt még azon fontos környülményt is figyelemre kell vennünk: hogy az aczélnek láncz-hidra intézendő használásában a' teher-sokaság, 's a' lánczok' szükséges keresztvágatának (Queerschnitt) erőssége, nem csak a' fentebbi erőkülönbség, hanem e' felett a' lánczoknak szükségképen kisebb súlya által is, kevesül; sőt magok a' tartalék-oszlopok 's minden egyéb erősítő részei az illyes hídnak a' súly' kevesültével kevesebbé nyomatván ennél fogvást képesint takarékosb 's kevesb költséggel is építtethetnek fel.

Még szembetünőbb a' haszon, ha nagy nyílasközre építendő hidról forog a' szó. Mitis Úr azon alapos véleményben van: hogy p. o. Pest és Buda közt a' Dunán (halljuk! halljuk!) igen lehetséges, aczélból, függő-láncz-hidat állítani minden közép-oszlop nélkül. A' ki egy illy vízben építendő hidoszlop' költségeit felszámolja, könnyen általlátja: hogy a' parton állítandó nagyobb magasságú 's erejű tartalék-oszlopok (Widerlage) sokkal kevesebbe kerülnek.

Mint halljuk: fent érintett 's épen most munkában lévő Károly' hidának lánczait Bécsben Stájer-országi edzetlen aczélból szándékoznak készíteni.

Most tehát minekutána a' függőhid' építésmódjának sarkalatit, építvényszereit 's az ezeknél fogvást eddig állított hidakat, a' mennyire e' folyó-

írás' szűk határai engedheték, rövid árnyékozatban előabrázoltam, minden Olvasóm világosan meggyőződhetett: hogy a' Buda 's Pest közt állapítandó szakadatlan közösülésnek, 's e' két fő városunk' egygyé forradhatásának, 's így országos Dunánk' megigáztatása által egy közanyává leendhetőségének nincs olcsóbb, nincs czélirányosb, nincs egyéb módja a' közöttök vonandó függőhidépítésnél.

A' Duna' ágyában vagy medrében állítandó egy vagy több közép-oszlop több nehézséget okozna, nem csak valósitása közben, hanem főkép jégzajlaskor 's áradáskor félteni lehetne a' két szomszéd testvér várost a' szerfelett nagy sebességű folyam' pusztító árvizének elboríthatásától. Ha tehát az itt eszközendő hidépítésnél minden közép-oszlop' elhagyatása csaknem általányosan szükséges feltétel, nyilvános: hogy itt egyéb építésmet nem alkalmazhatni a' függőhidakénál. Ha Dunánkat azon ponton akarnók hiddal általkötni, hol az csak 180 ölnyi szélességű, melly alkalmasint azon helyre esik, hol most Pesten a' T. Piáristák' háza áll, úgy nincs benne semmi kétség: hogy ott egy vasláncz, vagy vasdrót, vagy kiváltképen egy aczél- láncz függőhid épülhet minden közép-oszlop nélkül, egyedül két czélirányos magasságú 's vastagságú tartalék-oszloppal.

Fentebb előhoztam már Navier Úr' szavait, mellyeknél fogva ő teljes bizonyossággal vitatja egy 290 (kétszáz kilenczven) öl hosszúságú vasláncz-hidnak építhetését azon esetre, ha 17 öl magasságu parti-gyámokat vagy tartalék-oszlopokat állíthat neki; láttuk tovább egy 300—400 öl hosszúságu vasdrót-hidnak eszközölthetését is; 's minthogy itt csak 180 ölnyi szélességet kellene hiddal bevonnunk, azt távolról se vesszük egész

szemügyre itt, a' mit az eféle építésnembn szoros értelemben valósíthatni.

De ha nem volna is előttünk olly jeles Ingenieurnek, mint Navier Úr, biztos és csalhatatlan állítványa az illy hidépítésmód' szerencsés fogantjáról, mindazáltal hitten hiszem: hogy az előterjesztettekből minden gondolkodó Olvasó a' vasnak, épen széles folyókat általköthető, tulajdoniról teljesen meggyőződött, 's ennélfogva, ha a' hid' alkotórészei az e' végett intézendő pontos számlálás szerént szükséges 's elég erősséget nyernek, akkor az illyes függőhid' tartóssága-'s bátorságaért is bizton kezességet vállalok.

Képzelnék csak az imént említettem Pesti Piárista házhelyet, melyet én általmenetel-pontul választottam, 's kövessük a' képet, melyet e' hidállításról ezennel rajzolni szándékozom:

Minthogy e' hidnak, az alatta mindenkor szabad hajózhatás végett, a' legnagyobb áradás-kori víztükör felett is 12 lábnyi magasságúnak kellene lennie, tehát a' hidpálya legalább 15 lábnyira emeltetnék a' mostani partok felett. Ennélfogvást a' parti-gyámoszlopokhoz mind a' két részről feljárásnak kellene készülni. Már maga a' választott hidpont' szerencsés helyzete is kedvező az illy feljázat-eszközlésnek. Ugyancsak gondoljuk a' T. Piáristák' egész épületének elhordatását, 's helyette a' Dunaparton a' legnemesb izlésnembn (sztilben) épülendő kolosz-nagyságú tartalék-oszlopot; 's ennek belsejéből három feljárásbeli csarnokot táradozni, egyet t. i. a' Dunasoron a' Remitzer ház-előtti promenád felé, másikat ezzel általellent a' Dunapart 's vízmentében a' halpiacz felé, 's a' harmadik középsőt épen egyenes irányban a' városház-előtti piacz' közepével, melly legfelső pontján talán egy boltozatos nyílásával szolgálna útul a' Duna' hosszában menő kocsiknak.

— Képzeljük továbbá : hogy a' Dunai partgát (Quai) a' feljárás legfelsőbb pontjára vezet fel, — képzeljük ezen gyönyörű, öt öl szélességű hármes feljárást diszes vaskorlással beszegve, 's minden most ott állongó vásáros kocsikat a' hid' környékétől eltiltva, a' mostani promenádot meghosszabbítva, 's valódi sétahellyé változtatva — képzeljük a' feljárásoktól még fenmaradandó széles utat koczkás gránit kövezettel csinosan kirakva, minden portól kitisztázva, jó ízletű célirányos lámpákkal megvilágítva, 's nem lesz e kénytelen örömdobogással olvadozni szívünk illy gyönyörű képénél Országunk' első városa' szebbülésének ?

A' Budai részen a' Pesti T. Piáristák' hajlékának ellenében fekvő házsort el kellene bontani, 's azok' helyén vezetne a' kolosszi alkotványú feljárás a' tartalék-oszlophoz, — másik ezzel ellenirányban menne parthosszant a' Rudasfürdő felé, a' harmadik pedig a' parti-gyámoszloptól a' Ráczváros' két temploma 's a' várba vivő szekérut felé. Képzeljük már most a' Budai Dunapartot a' Pestihez hasonló partgáttal és négyszegű kövezettel, 's a' szomszéd országotat kirakva, megvilágítva, 's a' most kezdett Budai promenád (sétahelyt) a' feljárás' kezdeteig meghosszítva, szóval képzeljük mind ezt így előteremtve, 's lehet e' hazafi lelkes kebel, melly illy szándéknak valósíttatását ne kíváná ?

Ezen folyóirásbeli rövid értesítéstől nem kívánhatni ezen híd- 's mellék építményekre kívánató költségek' környülményes ábrázolatját : ha még is e' végett alkalmasint közelítő de nem valódi bizonyosságú költségsummát kellene meghatároznom, azon esetre a' már fenálló illetén hidak' viszonyait ehez képest venném költség-állapító sinórmértékül, 's illő tekintetbe vevén Hazánk' olcsóbb termék-árait 's munkabérét a' kül-

földhöz képest, bizton állíthatni: hogy az egész költség nem kerülne két millió ezüst forintba.

Most már az a kérdés: mint lehetne ezen summát előszerzeni? Amerikában, Angliában, Franciaországban, 's utóljára Bécsben actiák által alkottatott csak nem minden illyes épület 's tulajdonosik a' mellett szokás szerént elég hasznokat láták; lehetetlen volna-e tehát a' mi mindenképen áldott Hazánkban egy illy actiás-társaságot alapítani? 's nem actiák által épült-e nálunk a' Bácsi csatorna? nem teremtettek é Országunk? Nagyai kevés napok alatt tömérdek tökepénzt a' nemzeti katona-nevelő Intézetre (Ludoviczeára)? 's utóbbi Országgyűlésünkön nem ajánlottak-e néhány perczenet alatt néhány hazafi lelkű dicső Vagyonosink igen jeles summát Magyar tudós Társaság 's Akademia-allításra 's így nemzeti nyelvünk' terjesztésére 's virágoztatására? 's nem tett-e már e' két rokon város több áldozatot a' közjónak? a' Pesti városerdőcskéhez (Stadtwäldchen) kívántatott telkek' megvásárlását nem kell-e úgy tekintenünk, mint a' város-szépítésre szánt önkényes jeles áldozatot? 's most nem rég a' két városi Játékszinek' gyámolítására nem nyujtattak-e nevezetesb summák? 's e' szempillantatban nem épít-e a' Pesti kereskedőség olly pompás egyesület-házat, melly minden hasonló külföldivel mérkezhetik?

Azért nem is kételkedhetni: hogy, ha majd a' Pest 's Buda közt állítandó függőhídról egy tökéletes 's a' Művészet' minden szigorú kívánatának teljesen megfelelő plánum terjesztetik az Ország elébe, számos actiás tagok fognak találkozni, kik illy dicső 's egyenesen a' nemzeti közjónak szentelt munkát gyámolítandják; bizton remélhetni: hogy a' Haza' N a g y a i e' szándék - intézetet, csak azért is mert n a g y, nagylelkű pártfogá-

sokra méltatják ; remélhetni : hogy mind a' két város hatalmas részvétellel lép ez actiás egyesületbe, mert a' számokra ebből háramlandó haszon kimondhatatlan ; végre bizonyos : hogy nem csak a' két városi hanem az egész országi kereskedőség 's minden mesterségüző osztálybeli segéd-társ lesz e' czéleszközlésben, mert leginkább a' kereskedés, mint minden gazdagság' kútfeje, nyerne legtöbbet az óriás folyam' két partjainak szakadatlan öszve-köttetése által.

E' két városnak sőt az egész Magyar Hazának minden polgára meggyőződhetik az illy állandó hidból származó hasznokról. Mert most, midőn télben e' két város közt a' szakadatlan egyesülés csonkultán, a' mindenkori öszvekötés bomladozva lankadoz, több kereskedés-ág és szándék vagy késleltetve, vagy pedig veszélyeztetve csüggedez, akkor a' legcsikorgóbb hidegben, a' Dunának jégtorlatos zajongása között is, megtartaná a' közösülés szokott elevenségét, akkor semmi kereskedőnek se kellene a' Pesti országos négy vásár alatt azon aggodalommal küzdeni, hogy a' számára küldött portékákat a' hidnak történendhető bontakozása miatt, vagy nem, vagy csak a' kiszámolt idő után kaphatja meg, melly fontos környülmény gyakran szörnyű kárára szolgál késtetésével. De másként is e' két szomszéd városnak mellyik mesterségüző felekezetére nem árasztana ez tömérdek hasznot? Épen a' téli hónapokban, midőn a' Játékszin-látogatás mindenkinek kedves, 's midőn a' farsang mulatozásra édesget, mint egy ellenséges módra van e' két anyaváros egymástól elválasztva, 's minden nyájas kölcsönös részvétellel elakasztva. Milly örömsibongás élesztene akkor e' vigságnak szentelt időszakokban a' két várost, midőn a' könnyű kocsikényünk szerint akármi-kor általröpítene bennünket a' vén Duna' hátán!

'S nem volt e már elég számos példánk nyárban is a' hajóhidnak szerencsétlen történetből következő elszakasztatásáról, melly gyakran épen vásárkor a' kereskedők' tetemes kárára akadályoztatá meg a' közösülést? semmi eféle baleset nem szülhetne többé gátot. Se torlongó jégzaj, sem áradás, se szélvész nem volna képes akkor a' két váro-t elkülönzeni egymástól. A' függő-lánczhidi kapocs által az iker város, e' kettős test, egyé forradna, és száz ezer polgár pözsgedezne kalandozna e' hidon nyájas örömszibajjal.

Eként előterjesztvén minden szempont szerint a' lánczhiból eredő kényelmi, kereskedési, közösülési 's az ezek által öregbedő gazdagodási hasznokat, nem volnék igaz Magyar, ha még azon magas ösztönhúrt érinteni elmulasztanám, melly minden Magyar kebelben egyenlő bélyeghanggal zengedez. Ne említsem é csalhatatlan reményfokul a' nemzeti nagyság 's büszkeség-érzelmét, midőn illy nemzeti mív' létesítése forog fen? nem lesz-é, nem lehetne-é méltán a' Magyar büszke arra, hogy első volt a' kerek világon, ki illy nagyságú lánczhidat építtete? A' Duna, Európának legfejedelemibb folyója egy hosszú, gyönyörű 's felséges pántlikaként (szalag) vonul Hazánk' szíven keresztül, nem illő e hát rakonczátlan kényét örök szolgánkká fékezünk, 's meghódult gerinceire olly diadalmi hidat vonnunk, melly nagysága 's merészsége által megfelelően mind azon hasznoknak, mellyeket e' folyam' jótékony hullámi áradoztatnak a' kereskedésre, 's így csalárd folyó tükre 's csapongó felületének megigázott ledérsége 's bilincselte önkéje egyformán gazdagítson bennünket.

Nem csak Európa, nem csak az egész képlett világ, hanem utódinknak millióji is bámolni fog-

ják az óriási mívet, álmélnodni az illy alkotmányok' magas szellemén, 's áldani azon építményt, mellynek hasznait egész terjedékökben csak a' jövendő ivadékok fogják érezhetni. Gerjeszteni fogja őket ez, a' Haza' köz javát nagyságos tettekkel 's áldozatokkal előmozdítani, hogy őseikre méltók legyenek! 's így az a' Nagy a' mit mi teszünk, gyümölcsözve 's dús kamattal fog hatni maradékunkra.

Vajha ezen kisdéd munka, melly a' szándék-cél' nagyságát csak gyenge próba-rajzolatban vala képes előárnyékozni, felbuzdítaná a' dologhoz-értőket, hogy figyelmöket e' fontos tárgyra függesztvén, egy e' szándék-valósításra termett Ingenieur e' függő-lánczhydról minden szempontból teljes tökéletességű plánumot készítene! Vajha szerencsések volnának e' sorok magokra vonhatni figyelmöket 's valódi hathatós részvételöket Nemzetünk' Atyjainak, kik épen e' pillanatban díszes Pestünkben a' köz-jó 's boldogság-előmozdításának legtetemesb ágazatiban izzadognak! E' nagy rendeltetésű Követségnek Nádor-feje Országló Házunknak egy olly Főhercege, ki a' léleknek minden nagy tulajdonival tündökölve már több ízben is méltatá e' tárgyat magas figyelmére 's ennélfogvást annak létesítését kétség kívül a' legbuzgóbb részvétellel ohajtja. Azonban Hazánk' nagylelkű Képviselőji is mély bölcseségök 's meggyőződésök szerint által fogják látni: hogy a' magyar Nemzeti nagyság' egy illyes emlék-alkotmányának felállíttatása, csak úgy is, mint parlagon fekvő kereskedésünknek hatalmas rugója, minden tekintetben megérdemli teljes figyelmöket, sikeres tettü részvételöket, törvényszerzői pártfogásokat 's hazafi példájokat! hogy így midőn az Idő 's Emberiség' lelke sze-

rént alkotandó törvényekkel boldogítani buzganak e' szép Hazát, azt egyetemben a' nyugoti nagy népek' dicső kalauz példáik szerint a' tudományok, művészetek 's mesterségek' minden ágaiban örök előhaladási fokokként magasztani, 's ezzel nemzeti erejét, kincseit 's így gazdagodását minden jóval, széppel 's naggyal párosultán fejtegetve gyarapítani, 's ezeknél fogvást a' mostani 's unoka világ' örök háláján 's csudálásán kívül a' béke' olajágához a' törvény' pálmalombjait 's az enyészhetetlen hír' borostyánját polgári tölgykoszorújokba fűzni törekedjenek.

Budán Február' 1-sőjén 1828.

Petrózaí Trattner Károly,
Cs. Kir. Kapitány a' Génie-testnél.

5.

Egykét szó az Elsőszülött Magyar Királyfi régi Jusairól.

Nemzeti Régiségeinket, Törvényeinket, és hajdani Szokásainkat még most is nagy részben sűrű homály fedi, bár felette sok segedelmek fennmaradtak, főkép okleveleinkben, mellyekből fény sugárokat ereszthetnénk lefolyt híres századainkra. Levéltáraink néha a' legfontosabb dolgokat foglalják magokban, 's a' mint a' Birtokosok a' régi iratokat magok fogják tudni olvasni és megítélni; a' mint a' tudomány és haza szeretet napról napra fog közöttünk öregbedni: úgy könnyebben fog a' közlés, szaporodni az esméret, emelkedni az előmenetel.

Nem tudtunk mostanig a'ról semmit is, voltak-e hajdan Magyarországban az Elsőszülött Magyar Királyfiaknak valamely különös Igazaik? Többször fegyvert fogni láttuk őket édes atyjok ellen a' nélkül, hogy tudtuk volna okát adni, mi indithatta őket az ilyen vakmerő és minden esetre vétkes lépésre. Ezentúl talán közelithetünk a' vétkes lépés okához, ha V. István Királynak, IV. Béla fiának, itt következő óklevelét, melyet az eredeti hiteles levélből híven közlök, olvasni fogjuk:

„Stephanus dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarieque Rex. Omnibus Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in salutis largitore! Regia pietas singulorum merita tenetur prospicere oculo pietatis, et ipsos inuitare ad fidelitatis opera muneribus donatiuis: vt eorum exemplo alii ardencius famulentur. Pro inde ad vniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire: quod cum nos olim NECESSITATE COMPULSI contra dominum Regem Karissimum patrem nostrum IUS DUCATUS, A PRIMOGENITORIBVS (így) NOSTRIS REGVM PRIMOGENITIS INSTITUTUM, requirere voluissemus IVSTICIA MEDIANTE, idem dominus Rex propter hoc indignacionis materiam concipiens contra nos exercitum Regni sui conuocauit. Et similiter nos contra ipsum dominum Regem patrem nostrum exercitum fecimus proclamari. In cuius facti processu Corradus, Agabit, Chotka, Warda, Mortun, Wyda, Ruman et Gont de uilla BOZEY in comitatu Castri Ferrei, populi castri Psoniensis, nos dominum recognoscentes naturalem armati in nostrum auxilium accesserunt, personam et res eorum mobiles et immobiles exponere fortune casibus minime formidantes.

Nos igitur pensatis fidelitatibus et serui-cys ipso-rum, que tunc nobis cum omni fidelitate inpen-derant, ipsos et ipsorum heredes heredumque suorum successores cum terris ipsorum a premis-sa c o n d i c i o n e exemimus, et in numerum serui-encium nostrorum Regalium perpetuo duximus transferendos. Volentes, vt de cetero ipsi et ab ipsis descendentes in numero et libertate serui-encium Regalium computentur. Et vt huius modi nostre donacionis libertas robur optineat firmita-tis, presentes nostras litteras eisdem concessimus duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus magistri Benedicti, prepositi Orodien-sis, aule nostre uicecancellary dilecti et fidelis nostri. Anno domini Millesimo. CC^o. Septuage-simo primo. Regni autem nostri anno primo”. *)

Ha jól értem ezen óklevelét, V-dik István Király pénz szükével vesződött, 's hogy baján segítsen, édes atyját, IV-dik Bélát, az eránt tör-vénybe idézte, a' mit tekéletes igazság szerént magát illetőnek gondolt. Voltak pedig ezek azon Jóságok vagy Jövedelmek (hihetőképén Jóságok) mellyeket az első Magyar Királyok az Elsőszülött Királyfi élelmére rendeltek. E' tettén fiá-nak IV. Béla Magyar Király megboszonkodott, 's fegyveres kézzel akarta fia perét félbeszakasztani.

Ez az egy óklévél közel sem elég a'ra, hogy az Elsőszülöttség Igazai belőle meghatározatthas-sanak. De miaden esetre elég a'ra, hogy higyjük az Elsőszülöttségnek a' legrégiebb Királyoktól meghatározatott némelly Jusait. Mások e'hez más felvilágosító ókleveléket fognak idővel, ha

*) Kiadatott ezen óklévél Privilegium formában. A' függő kettős Petsét viasza róla lehullott, de a' petsétet tartó zöld, rósa színű és sárga selyem köteletske még rajta függ. A' kezdő S betű nagy és tzipra, a' többi írás igen tsinos. A' sorok ónnal vonatott egyarányos távulságu lineákra irattak.

most mingyárt nem is, függeszteni, 's később
majd egész kiterjedésben esmértethetnek az Első-
szülöttség Igazai.

Külföldön a' Királyfiak *Vezér* (Dux), vagy
Ör-Gróf (Marchio) hivatalt szoktak viselni. Igen
híhető: hogy Szent Imre is; kinek Otto idősb
testvére vala, *Ör-Gróf* és *Ör-Vezér* volt egykor
az Orosz Örségben. Írja tudniillik a' régi Hildes-
heimi Krónika róla: „*Eodem anno (MXXXI.)*
Imperatoris filius Heinricus Rex, et ipse Dux
Baioariae, et Stephanus Rex Vngaricus,
cum juramento invicem firmaverunt pacem.
Et Heinricus Stephani Regis filius DVX RU-
IZORUM in venatione ab apro discissus periit
flebiliter mortuus” *). Ez az Orosz Örség Mo-
son Vármegye volt a' Bulgarus Örség szomszédsá-
gában. De ezen örségekről máskor fogok bővebb-
ben szólni, ha a' Székelekről rendesen értekez-
ni fogok.

A' kik nem tudták, hogy az Orosz Nemzet
Magyar vagy inkább *Palótz nyelvet* beszélő
Nemzet volt, azok utóbb Szent Imre Hertzegnek
DVX SCLAVONIAE titulust tulajdonítottak. A'
Horvát Országai XVI-dik századi könyvek szél-
tében ezen tízimmel tisztelik Szent Imrét. Ha megütkö-
zik néki az Orosz Nemzet *Palótz Nyelvén*, előbb,
mint sem fejét tsóválja, jóvasslom neki, hogy Ne-
stort és Constantinus Porphyrogenitust olvassa.
Mind a' két Író megkülönbözteti az Oroszokat a'
Szlávoktól. Sőt a' legújabb Orosz Történet Író
is, *Karamsin*, állítja: hogy az *Oroszok nem*
voltak Szláv nyelvűek. Hogy ma Szláv nyelvet
beszélnek az Oroszok, hiszen azt én is tudom. A'
melly Nemzet nem vigyáz gondosan nyelvére, az

*) Godefridi Guilielmi Leibnitii. *Scriptores Rerum Brunsvi-*
censium. Hanoverae, 1707. fol. Tomo I, 726.

könnyen más nyelvü Nemzetté válhatik, mint az Oroszok és Borussusok más nyelvüvé lettek.

V-dik Istvánnak általam közlött óklevela a' Tekéntetes *Bozay* Familia kintse, 's én a'nak leírhatását Tekéntetes Megyery Ignácz Pesti Tabuláris Ügyvéd Úr jószívűségének, példás hazaszeretetének, és nyílt gondolkodásának köszönöm. Nem kell ott titkolódnni a' tudomány kárával, hol nints ok a' titkolódásra.

Horvát István.

6.

A° tiszteletet és életnemet jelentő szavakról.

Valamint a' tisztelet adás, szinte annak szavakkal való kijelentése is időről időre változván, kétségeket, és annál fogva különbözőzéseket hozott be nyelvünkbe, melyekről itten szót tenni szándékom.

A' régiek a' vezetéknevet gyakorta kihagyták, és az akkori szokás szerint inkább keresztnévvel élvén, ennek utánna mondták és írták a' tiszteletet, és életnemet jelentő 'szavat, úgy mint: János Király, Pius Pápa; József Nádor-Ispány, János Deák, Tamás Mester, Pál Gazda. — Ez mái nap is így van szüntelen divatban, még akkor is, midőn a' keresztnév elejbe valamely mellék- vagy számnév tetetik, és így mondom, és irom: Nagy Constantin Császár, Szent István Király, Hetedik Pius Pápa 's a' t.

Hanem idővel szokásba jövéen a' vezetéknevek, midőn magányosan a'vagy keresztnév nélkül hagyódnak, akkor is utánnok következnek a' tisz-

teletet és élelnemet jelentő szavak , úgymint: Ganganelli Pápa , Bonaparte Császár , Zápolya Király , Rákóczi Fejedelem , Eszterházy Nádor-Ispány , Barkóczy Primás , Climo Püspök , Gévay Kanonok , Gyöngyösi Alispány 's a' t. nem te-
vődnek pedig elejbe a' Magyar nyelvtanító könyv szerint *), mellyben ezen szabást olvasni: „Mél-
tóság, hivatal, mesterség név elejébe tétetik a' vezetőknak, Tsászár Bonaparté, Király Zápolya, Fejedelem Rákótzai, Hertzeg Eszterházy, Gróf Andrásai, Báró Mesko, Generális Hertelendi, Kapitány Győri, Hadnagy Jékei, Püspök Zábrátzki, Kanonok Dobronyai, Plébános Hanák, Szolgabíró Jósa, Eskütt Kozák 's a' t. nem pedig Bonaparté Tsászár 's a' t.”

Ezen szabás a' közönségesen bevett szokással egészen ellenkezik. Mert kivévén az illyeseket: Herczeg Eszterházy, Gróf Andrassy, Báró Mesko, (noha ezek iránt is máskép vélekedünk) a' többit soha sem hallani se nem olvasni e'féle szerkeztetésben. Ki is akarna így szóllani és írni: Tsászár Bonaparte, Fejedelem Rákóczy 's a' t. e' helyett: Bonaparte Tsászár, Rákoczy Fejedelem 's a' t? **).

Az én vélekedésem szerint, valamint egyé-
ben, úgy az e'féle szerkeztetésben is igen örö-
mest megtartja anyai nyelvünk a' természetes ren-
det. Rakóczi magával hozta születésekor vezetőnek
nevét a' világra: keresztnevet azután adtak neki;
későbbben pedig Fejedelemmé lett Erdélyben. Te-
hát így emlitem őtet: Rákóczi Ferencz Erdélyi
Fejedelem; vagy: Rákóczi Ferencz Fejedelem;
vagy pedig: Rákóczi Fejedelem. És ezen szerkeztetés
minden illyes esetekben legalkalmasabbnak
látszik lenni.

*) A' 322-dik lapon.

***) Némellyek nem régtől fogva illyeseket is kezdenek fel-
hozni: Doctor Varjú, Professor Bartos.

Hanem nehezebb talán a' Herczeg, Gróf, Báró nevezetekkel való élésnek elhatározása. Ha az e'féle nevezettel biró Méltóságunknak vezetékneve megegyez lakhelyének nevével, a' mit is a' deákban de eadem praedicátummal jelentünk ki, akkor így kellek természetesen szóllanunk és írunk: Illyésházi Gróf; mert ezen Országunknak Nagyja eredetiképen Illyésházára való, és Gróf Illyésházi annyit tenne nyelvünkben, mint: Érsek Esztergami, Püspök Váczi, Kanonok Nitrai, e' helyett: Esztergami Érsek, Váczi Püspök, Nitrai Kanonok, 's a' t.

Azt akarom itten futtában megjegyezni, hogy némellyek előtt helytelennek látszik lenni a' de eadem praedicátumnak ezen magyarul való kifejtése: Kisfaludi Kisfaludy Sándor; mivel az illyes vezetéknev már magában foglalja a' praedicátumot, ha egyszer van is kiírva. —

Magam is azt tartanám, hogy felesleg való volna a' vezetéknevet kettőztetni, midőn de eadem praedicátumot akarunk jelenteni, ha minden illyes vezetéknevnék szinte hasonló, vagy csak egy praedicátuma lenne; hanem soknak, valamint Almásynak más a' praedicátuma, úgymint: Zsadányi és Török Szent Miklósi, Ghyczyé pedig: de Eadem et in Assa-Kürth. Tehát ha így írnék: Kisfaludy Sándor, Assa - Kürthi Ghyczy Ferencz, ennek az egyik praedicátumát egészen kihagynám, amazt pedig az egyetlentől is megfosztanám.

Hanem hogy oda térjünk vissza, a' honnan eltávoztunk; megmondottuk, mint kellessék a' Herczeg; Gróf, Báró nevezettel az említett esetben élnünk; az van hátra, hogy arra is feleljünk, mitévők legyünk akkor, midőn nem de eadem, hanem más a' praedicátum; úgymint: Emmanuel Comes Csáky de Keresztszegh? — Azt állítom, hogy

hogy ezt is szinte így mondom és írom magyarul: Keresztszeghi Csáky Emmanuel Gróf, a' mi is annyit tesz, mint Keresztszeghre való Csáky Emmanuel nevezetű Gróf. Mert nincs elegendő ok, miért kívánna a' vezetéknévtől különböző praedicationum más szerkeztetést, mint a' vele megegyező; midőn ennek is annak is ugyan az az ereje.

Azt a' szabást tartom én tehát, úgymint nyelvünk' természetével légingább megegyezőt a' tiszteletet és életnemet jelentő szavakról, hogy azok mindenkor a' vezeték és keresztnév után következnek, úgymint: Eszterházy Herczeg, Balassa Gróf, Andrásy Báró, Kondé Püspök, Kultsár Professor, Bodó Kapitány, Gonda Mester, Balga Gazda, vagy Eszterházy Miklós Herczeg, Balassa Bálint Gróf, Andrásy József Báró, Kondé József Püspök, Kultsár István Professor 's a' t.

Hanem épen nem csoda, hogy az illyesekben hijános szerkeztetések csúsztak be nyelvünkbe. Mert idegenektől kölcsönözvén töbnyire ezeket, és azonkívül is sokkal többet gondolván gyakorta a' tisztelet adással, mintsem a' Grammatikával, későbbben vesszük azt észre, vagy is inkább fontolóra, a' miben eleve vétettünk, és még javítás közben is különbözőések támadnak, valamint az említett Magyar nyelvtanító könyv által *), mihelyt futólag valók az észrevételek, és a' felhordott okok nem képesek az állítást védeni. És ez szinte olly kárba, és talán nagyobbba hozhatja nyelvünket, mintha az előbbeni helytelenség békével maradna.

Szeder Fábíán.

*) Mivel így: Tsászar Bonaparte, Hirály Zápolya, Fejedelem Rákóczi, Pléhános Hanák, Eskütt Kozák 's a' t. nem lehet magyarul beszélni.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

R ö n y v - v i s g á l a t.

Győr Vármegye' Fő- Ispányairól. Értekezik Czech János, Szab. 's Királyi Győr Városa' Tanácsosa. Győrben, Streibig Leopold' Betűivel. 1827. 8-adrétben 63 oldal.

Pompásobbak a' nemzeti üdnepek, ha ezen, a' mi már néhányszor megtörtént, az örvendezés kifakadásain kívül valamelly nagyra törekedő ész magát hasznos igyekezetei által megkülönbözteti. Midőn százados szokásoknak gyakoroltatásokról foly a' beszéd; midőn a' boldog jövőendő reménye heviti a' kebleket: A'kor egy érdemes Fő Tisztviselő eránt igen is illő kinyilatkoztatni a' köztisztelet jeleit; illő fényt és tündöklést sokféle módon mutatni; de illő a' mulékony tüneményekkel maradandó tárgyakat is vegyíteni és öszvekapcsolni. Az erős gondolkodású lélek, ott, hol a' Nemzeti Méltóságnak a' maga díszében kitűnni szükséges, soha sem tekénti hiuságnak a' szívnek mindenféle külső ömledezéseit, azonban még is az észnek tartós műveiben keresi a' fő gyönyörűséget.

E' nemes érzés lelkesítette bizonyosan Czech János Urat, Győr szabad királyi Város szép igyekezetű Tanácsosát, midőn Nagy Méltóságú Vásonkői Gróf Zichy Ferraris Ferentz Úr Ő Excellentiájának, Tekéntetes Nemes Győr Vármegye Fő- Ispányának ('s a' t.), Beiktató üdnepe'n egy nem kis munkába került Értekezésben velünk a' Győr Vármegyei régi Fő Ispányokat gondosan megesmértette. Nem adhatott a' derék szerző a' köz tiszteletre méltó új Előjárónak fő ispányi

székébe léptekor ezen értekezésnél kedvesebb és fontosabb tárgyú ajándékot, mert felette hasznos mintegy látni és esmérni azon jeles Férfiakat, kik előttünk kormányt vezettek, 's majd nagyobb, majd kisebb erővel 's foganattal befolytak valamely Megye boldogságának eszközöltetésébe. Noha az is igaz más felül, hogy az ilyen ajándék a' köz ügyre nézve is ajándék. Tsak úgy lesznek hazai Régiségeink kifejtetve, ha ezek közül az egyes tárgyak nagy előmenetellel ki fognak fejtetni.

Tulajdona az minden diplomatikai munkálkodásnak, hogy napról napra tekéletesedhetik. A' ki tehát azt vélné, hogy ezen Értekezés a' Győri Fő Ispányoknak esmértetésekét már egészen magában foglalja, az tsak kezdő volna a' Diplomatika Tudományában. Illyen kimerítéshez sok, számtalan sok óklevél kívántatnék. Ezek fen vagynak ugyan, de zár alatt tartatnak, 's lasan lasan fognak tudományos haszonvételekre fordittatni. Elég az, ha valamely író a'nak hasznát veszi, a' mit használhat az óklevelékből; sok, ha költségeskedve mindent megszerezni vágy, a' mit megszerezhet. Szerzőnk mindent elkövetett, a' mit elkövetett.

Bévezetéssel kezdi Munkáját. E'ben (1—34. oldal) Győr Vármegye hajdani állapotáról, a' Fő Ispányi hivatal eredetéről, és-tehetsége köréről sok szép esméreteket közöl. Igaza vagyon, ha a' Vármegyének eredetüket Szent Istvánnak tulajdonítja, minthogy Béla Király Jegyzőjében a' Vármegyéről előjövő nyomokat Béla Király korából költsönözött szólás és írás módnak kell minden esetre venni. Ha egyik vagy másik Vár, mellytől Vármegye nevezetett, előbb építettett volna is, mint sem Szent István Király uralkodott, a'ból Szerzőnk állítása ellen semmi sem kö-

vetkeznek, mivel a' későbbi időkből is sok példát találhatni, hogy a' Királyok tsere mellett az ország köz szükségeihez képest sok magános Várokat királyi Várokká tettek. Ezt Szent István is véghezvihette alkudozásai által.

A' mi Győr Vármegye nevének eredetéről mondatik, az némelly tekintetben fontos, némellyben elmaradható vala. Fontos a'nyiban, hogy Szerzőnk határozottan állítja: hogy több rendbéli óklevelék szerint a' Geur, vagy Jeur, az az: Győr Nemzetség hajdan igen hatalmas volt Győr Vármegyében. Ellenben bátron kilehetett volna mind azt hagyni, a' mi a' Tót Gor, az az: Domb szóról mondatik. Ha tudjuk, a' mit ma már okoknál fogva tudhatunk, hogy a' városoknak, helységeknek, és Nemzetségeknek neveik többnyire Kereszt Nevek; ha tudjuk, hogy October 2-dikán a' Római Keresztyén Anya Szent Egyház Szent GERINUSRÓL szokott emlekezni *), nintsen okunk a' Gor szóra, 's még kevésbé a' Góré Rétre szorulni.

Derék Töredékek, a' mik Győr Vármegye régi határaitól és elpusztult faluitól előadatnak; derék Töredékek, a' mik a' Győr vármegyei régi Várokról és Szerzetes Házokról felhozatnak. Rec. egyedül ime kifejezésnél: „Sebastiano Praeposito de Puk” akadoz, vallyon lehet-e e'ből Puki vagy Poki Szerzetes Háza következést készíteni? A' „de Puk” kifejezés Sebestyén Prépostnak nemzetségi neve lehet. De ezt az idő fogja későbbben eligazítani.

Fontos tárgy az is, a' mit Szerzőnk Győr-vármegye régi lakosairól mond. A' Bissenusok tagadhatatlan maradékaik valának a' régi Szi-

*.) Martyrologium Romanum. Venetiis, 1759. 8. pag 129.
„Item Sancti Gerini Martyris” etc.

tyáknak, ezek tehát laktak Győr vármegyében, mint Moson és Vas 's a' t. vármegyékben is. Nem sokára kifognak nyilni szemeink, 's megfogunk a'ról győződni: hogy a' Magyar országi ók-levelekben sok ollyas foglaltatik, a' miből az egész világ története uj színbe fog öltözködni.

Kedves jelentés továbbá az is Szerzőnk munkájában, hogy Győr Vármegyében a' Győr, Kaplon, Opor, Pok és Héder Nemzetségek birtak örökségeket. Ezekhez számlálbatni Tessedik Ferentz Úrnak az Aponyi Grófokról írt Értekezése után a' Péch, az az Péts vagy Pétz Nemzetséget is. Mihelyest felébred a' köz figyelem, tiz év lefolyta után e' tárgyban majd nem minden világos lehet. Ellenben pizmogva századok mulva sem tehetünk előmeneteleket.

A' Vármegyéknek alkatmányokról Szerzőnk Értekezésének sok gyenge oldalai vagynak. De ez, mint felette nehéz tárgy, őt a' további vizsgálattól elne rettentse. A' hol a' halhatatlan érdemű Kovachich Márton is keveset tehetett, ott piron-ságot nem szülhetnek Czech Úrnak artzán a' tévedések, vagy hézagosságok. Neki nagy lélekkel tovább is a' munkának, 's majd lapulni 's egyenesedni fognak az ut göröngyei. Minden esetre jövendőben Czech Úr az Udvari Szolgákat (Servos Aulicos conditionarios) a' Megye Szolgáitól egészen megkülönböztesse.

Kipótolják ezen hézagokat azok, a' miket Recensens a' Fő Ispányi Jövedelmekről és a' Proclamata Congregátiokról nagy iparkodással öszve gyűjtött. Bő ezekre nézve a' rövidségben, és számos igazságokat fesseget, míg által megyen a' Fő Ispányi Lajstromra.

Három osztályban közli igen helyesen a' Győr Vármegyei Fő Ispányokat. Az Elsőben előjönnek a' Világi Fő Ispányok; a' másodikban találtnak a'

Győri Püspökök, kik egyszer'smind Győr Vármegyének Fő Ispányai is voltak; a' harmadikban ismét az újabb idő korbéli világi Fő Ispányok számlálatnak elő.

Azt véli Czech Úr Enesey után, hogy *Volffer*, a' Héder Nemzetségnek egyik taga, volt Szent István alatt Győr Vármegyének első Fő Ispánya. Itt mind Eneseyt, mind Czech Urat tévedésbe döntötte a' Bétsi Képes Krónika, mellyben olvastatik: „*Post haec de Alamania, Volphgerus, cum fratre suo Hedrico, de Comitibus Houmburg ortus, cum trecentis dextrariis phaleratis, introiit. Cui DUX GEIYCHA, montem Kiscen, et insulam Danubii circa Jaurinum, dedit pro descensu aeterno*” *). De ezen hibás helyet, melly a' Gyökeres Nemzetségekről írtában Recensenst is eltévesztette, Walferusnak 1157-diki ókleveléből meg kell igazítani. Walfer tudniillik és Héder II. Gyésa Király alatt (Katona, Hist. Crit. III, 666—668.) virágzottak Magyar országban, és Walfer ugyan *Comes* volt, de nem tudatik, hogy *Győri Fő Ispány* volt volna.

A' harmadik *Damián* és negyedik *Kornel* nevű Fő Ispány is gyanús Recensens előtt, mert *Lehotzky* Könyvei tömve vagynak hibákkal, és így azokkal félve kell élni. Az ötödik *Márton* nevű Fő-Ispány minden esetre kivetni való, mióta II. Andrásnak 1209-diki óklevelét a' Garam Szent Benedeki Apáturságról (Katona, Hist. Crit. V. 99—100.) Battyáni Ignácz Gróf, előbb Egri Kanonok, azután Erdélyi Püspök, napfényre botosította. Nem jó *Márton* Győri Fő Ispány elő ezen óklevelben, 's a' másokban, mellyet Katona em-

*) Joan. Georgii Schwandtneri, *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Lipsiae, 1746. fol. I., 86. Thurótzinál II, 11.

lit, és III-dik Intze Pápanak, nem pedig II. András Királynak, tulajdonit, a'nál inkább nem jöhet elő.

A' hatodik *Miklós* nevű Fő Ispány, ki egyszer'smind a' Magyar Királynénak *Curialis Bírója* volt, II. András Királynak Czech Úrtól említett 1212-dik évi óklevelében (Katona, Hist. Crit. V, 156.) valóban feltaláltatik: de II. Andrásnak Czech Úrtól felhozott másik 1223-diki óklevelé nem ezen évből, hanem (Chrys. Novák, Vindiciae. Budae, 1780. 8. pag. 14. — Katona, Hist. Crit. V, 207. 751.) 1214-ből való. Ezt tehát meg kell igazítani, és a' *Fő Udvarnok Mesterséget* is hívebben a' *Királyné Bírója* név által kell kitenni.

A' következő Fő-Ispányok már többnyire erős talpköveken, az az ókleveléken, nyugszanak, 's még tsak azt az egy ohajtást hagyják hátra, hogy néhol Enesey puszta tekéntete helyett inkább a' fáradhatatlan Katona Istvántól kiadatott óklevelékre, vagy más hiteles Kutfőkre tétessék az utasítás. Igy p. o. a' XII-dik *Móritz* nevű Fő Ispány-nál Katona VI, 48. 517. A' XVI-dik *Selta* nevű Fő Ispány-nál Farlati, Illyr. Sacr. V, 376. Katona VI, 600. 616. Meglehet azonban, hogy minekutána ezelőtt a' Magyar Gondatlanság a' ditső Katonának munkáit, mint Bélnek, Schwandtnernek, Praynak, Gánotzinak, Kollernek tudós és nagy kintsű munkáikat, *Maculaturákra* fordíttatni kénszerítette, a' mi buzgó Szerzőnk Katonának Historia Criticáját már meg nem szerezhette drágapénzen is magának.

Recensens azon bizodalmas kéréssel fejezi be e' rövid észrevételeket, hogy a' derék Szerző, ki Diplomatikai Esméreteinek olly ditséretes tanbizonyosságukat adta, siessen több hasonló munkákkal gazdagítani a' Nemzeti Literaturát, és a' Re-

censenstől előhozott igazításokat, vagy másféle éréntéseket vegye a' Recensens igaz tiszteletének jeléül. A' Tudós Férfiu botlása, tsak az emberi gyarłoság botlása, mellyért a' szorgalom és érdem közepettén pirúlni nem szükség; 's az ilyen botlás úgy különböz a' tudatlanság hibáitól, mint a' nagy tömötség az irtoztató üregtől.

HORVÁT ISTVÁN.

B.) Külföldi Literatura.

1) Könyv Esmértetés.

- 1) Geschichte des Russischen Reiches von Karamsin. Nach der zweiten Original-Ausgabe übersetzt. Riga, 1820. 8-o bei C. J. G. Hartmann. I. Band. XXXX. 390. — II. Band. X. Text 268. Noten 94. — 1823. III. Band. XII. 332. — IV. Band. X. 516. — V. Band. VI. 373. Mit dem Bildnisse des Verfassers. — 1824. VI. Band. VI. 314. — 1825. VII. Band. XII. 482. — 1826. VIII. Band. VI. 362. — 1827. IX. Band. VI. 586. — X. Band. VI. 326.

Külföldi szármozatu, de az Orosz Birodalomban Tanítói Hivatalt viselő Tudósok, hogy a' benne helyheztetett bizodalomnak és az ország-lás nagy áldozatu ápolgatásainak megfeleljenek, régen igyekeztek a' kitelhető tekéletességig az Orosz Nemzet történeteit felvilágosítani. Mentek, a' mint az Orosz nyelv velős esmérete nélkül mehettek; de maga az Orosz Nemzet a' jövevény sereg tudományában nem sokat kevélykedhetett. Ha velük egyik vagy másik Orosz születésü Tudós (pedig tsak ezektől, és közel sem az idege-nektől lehetett hasznos munkát reményleni) próbát tett is a' Történet Tudomány körében, nem lehetett nagy előmenetelü az ilyen igyekezet,

minthogy a' magános személyeknek igyekezeteik, bár mi nagy buzgóságaik is, soha magosra fel nem emelkedhetnek, ha csak a' tehetősebbek bő költségekkel nem támogatják, 's úgy szólván nem éltetik és erősítik a' Hazai egyes Íróknak iparkodásaikat. A' Russus Fő Urak tsekély, vagy semmi gyönyörüséget sem találván a' Régiség felvilágosításban, 's még kevesebb bizodalmat helyeztetvén saját hazai Íróikban, hideg vérrel tudták nézni a' rokon pályafutókat, 's az lőn a' dologból, hogy a' szárnyok szegett szegény embereknek elmeszüleményeik is lelki szegénységet árulának-el a' Nemzeti História Előadatásában.

Utóbb a' Mennyei Gondviselés Sándor Tsászárt adá az Orosz Nemzetnek. A' nagy lelkü és magosra az égfelé néző Fejedelemnek Népe eránt viseltető tiszta igaz szeretete kemény eltekélésü szándékkal nyula a' Kormányhoz, 's a' Tudomány segedelme és közönségessé tétele által kezdé a' szendergő Orosz Nemzetet ébredetté és nagygyá varázslani. A' felállított Fő Oskolák, a' jó elrendelt tzelarányosu nevelő intézetek, a' köz költségen külföldi utazásokra küldött számos nagy reményü Ifiak, a' Tudós Férfiaknak díszes megtiszteltetések és gazdag jutalmaztatásaik mind e' ditső nagy tzelára vezetének, 's különösen a' Történet Tudományra nézve az vala a' magos gondolkodásu Uralkodónak édesded kívánsága: hogy *született Orosz Író* készítették e' fáradságos munkára, 's ez nem idegen, hanem *nemzeti Orosz Nyelven* emelne Történeteiben az Orosz Nemzetnek maradandó Emleoszlopot. *Karamsin-ra* (született 1765-dikben a' Simbirski kerületben; 1789-től 1791-dikig Európában utazott; 1803-ikban az Orosz Birodalom Historiographusának kinevezetett) esett a' választás, 's őt mindenféle segedelmekkel 's kegyelmekkel elányira gazdagítá Sándor

Tsászár, hogy könnyen megvívható minden nehézségekkel és akadályokkal. Sőt olly megkülönböztető leereszkedést is tapasztaltata Nemzete Történet Írójával, hogy a' munkás Szerzőnek könyveit részenként a' dolgos Férliu által maga előtt felolvastatná.

Igy készült azon Orosz História Karamsin keze alatt, mellynek tizimét Német Fordításban felebb mindenki olvashatta. Alig jelent meg nyomtatásban Orosz Nyelven a' munka, azonnal a' most már tisztábban látó, és azért figyelmezőbb Orosz Nemzet olly lelkesedéssel fogadta a' Tsászár kegyelméből vett nagy ajándékot, hogy XXVI. nap alatt az egyszerre nyomtatott 3000. mondom: HÁROM EZER példány (I. Band, Vorwort des Uebersetzers) kapton kapva elkelve, 's ismét ujra kellene Karamsin Könyvét másod izben sajtó alá hotsátani. Maga a' Tsászár, ki előbb számára a' köz Levéltárokat felnyitatta, most 60,000 Rubelt nyujta Karamsinnak ajándékol, és II. Katalin Tsászárné Palotáját adá lakásul neki. Nem uj példája és tanusága-e e' történet a'nak, hogy a' Nemzeteket egyedül atyáskodó Fejedelmeik emelhetik, lelkesithetik, és boldogithatják?

Az leve most már Sándor Tsászárnak ujabb vágyása, hogy ezen Orosz História minden kelenzőbb nyelvekre, úgymint Angolyra, Frantziára, Olaszra, és Németre lefordittatnék, a' mi temérdek bőkezűséggel végve is hajtatott. *Hauenschild* Fr. (Erdélyi Szász születés, előbb Szent Pétervárában tartozkodó Tudós, most pedig Austriai Consul), mint Német Fordító 6000. Rubel segedelmet nyert egyedül azon végből, hogy a' Karamsintól felhozott nem Orosz nyelvű Citatumokról magának a' szükséges könyveket megszerezhesse. Mennyit nyerhettek a' más nemzetbéli

fordítók? azt nem nehéz e' példából öszve számlálgatni.

A' Jelentő erszénye olly számtalan más szükséges könyveknek megszereztetések mellett nem birható-el azon költséget, mellyet az eredeti Orosz Könyvek és más Fordításoknak megvásároltatások kívánt volna. Kéntelen tehát egyedül a' Német fordításra szoritani Jelentését. E'ből az I—III. Kötetet *Hauenschild*, a' IV—VI. Kötetet *Oldenkop August*, a' VII—X. Kötetet *Oertel* fordította-le Német ország számára, és mind azokéra, kik Német Könyveket olvasnak. Közelebb ismét egy uj Német fordítást hirdettek a' Bétsi Újságok Karamsin Könyvéről. Frantzia fordítás is kettő jelent meg.

Kérdést sem szenved, hogy e' munka által az Orosz Nemzet Történeteinek esméretük mindenfelé elterjedett Európában és Európán kívül is. Magok különösen az Oroszok a'nyira betsülni tanulták e' Könyvből hajdani viszontagságaikat, 's ezekben ön Nemzetiségeket, hogy a' Tsászár ditső példájára Romanzoff Miklós Gróf, az Orosz Birodalom Cancelláriusa költségén látna napfényt ime drága és hasznos könyv Hase Károly Benedek Párisi Könyvtár Örző felvigyázása alatt: „*Leonis Diaconi Caloensis Historia, Scriptoresque alii ad Res Byzantinas Pertinentes. Parisiis, e Typographia Regia. 1810. fol.*” Karamsin Munkájának következése lett a' Szent Pétervári Napkeleti Museum is, és több jeles előmenetelek a' Históriai Tudomány körében.

Ha Karamsin Históriájának belső érdemeiről ke'ene szólni, nyilt egyenességgel megvallaná a' Jelentő, hogy vigyázvabban szokott valamelly előtte nem elég tökéletesen esméretes tárgyról itélni, mint sem hogy illyen nagy kiterjedésű munka megbíráltatásához merne kezdeni. Ezt a'

bátorságot idővel csak egy született Orosz Tudós, ki Karamsinnál még meszszebre emelkedett, veheti magának. Azt látja minden esetre a' Jelentő Lomonossow, Schtscherbatow, Wagner, és több régi Írók könyveikből, hogy Karamsin keze alatt az Orosz História igen nagy előmenetelt nyert, és mint egy ujja született. Látja ellenben azt is, a' min felette tsudálkozik, hogy az Orosz Nemzet Rurik előtti Történeteit, bár azok igen ditső Culminációval vagynak öszve kaptsolatva, épen séggel nem esméri.

Az Orosz Nemzet Történeteiről *Rurik előtt* a' Jelentő már egész bátorsággal mer megszólamlani. Ezt tudniillik leirhatatlan szorgalommal tanulta, midőn a' Magyar Nemzet legrégiebb Története miatt keresztül ment majd nem minden régi Történet Írókon. E' nehéz tanulás következésében mondhatja tehát, hogy az Orosz Nemzetnek Mósestől Rurikig is vagyon huzamos Története, a' melly talán ditsőebb a' közép Kor Történeteinél. Nem állhatja ki a' próba követ Schlözer véleménye, mellyet szükségből Karamsin is elfogadott, hogy az Oroszok egykor *Svédek* voltak volna. Bizonyos ellenben, hogy az Oroszok a' Szent Írásban elő jövő *IDUMAEUSOKNAK* tagadhatatlan maradékaik, a' kiket folyton folyva Rurikig levezetni lehet a' legkegyetlenebb Kritika szerént is. Innend vagyon, hogy még a' XIII-dik században is előjő (Gruber, *Origines Livoniae Sacrae et Civilis. Francofurti et Lipsiae, 1740.* fol. több helyeken) az *IDUMAEUS* név az Oroszok között; innend vagyon, hogy a' Makáriai Orosz Krónika (Schlözer, *Probe Russischer Annalen. Bremen und Göttingen, 1768.* 8-o S. 87.) az Oroszokat *KÚN eredetűeknek* hirdeti, mint az Arabs Írók *CHAZÁR* az az *KÚN* eredetűeknek vallják az Oroszokat, és őket *TURCUS*

névvel is illetik. Ezek szinte úgy igazat, valót, hiteleset mondanak, mint Nestor igazat beszél, midőn azt írja, hogy az Oroszok hajdan nem voltak *Szláv Nyelvel* élő Nemzetség. Azonban mind ezen állításokat okokkal támogatni, most nem ide való. Órizkedjék mindenki a' maga esmérteiből vakmerően megítélni másoknak esmérteiket. A' miről vagy soha sem gondolkodtunk, vagy félszegen gondolkodtunk, a'ról nem ítelnünk, hanem hallgatnunk kell. Az emberi Tudomány kiterjedése nem nevedkedhetik-e naponként fáradságos igyekezet által?

Karamsin Junius 3-dikán 1826-dikban előbb meghalt, mint sem egész munkáját végre hajhatta. A' X. Kötet 1606-dik évig terjed. Elköltözése előtt azonban szerentséje vala a' mostanában ditsőségesen országló I. Miklós Orosz Tsászárnak is felette nagy kegyelmében részesülni, midőn neki 50,000. Rubel Pensió olly érzékeny hozzá adással nyujtatott, hogy a'ban Felesége és Gyermekei is részesülni fognak. Légyen könnyű sirja felett a' föld e' munkás és jeles hazafiuságu Halandónak!

Horvát István.

2) Az Angol és Német Poésisről. (Kivonat a' „Le Globe” című Francz Folyóíráshól; Gleich Fridriktől Lipcsében kiadott Eremit' 1827-d. 40-d. száma szerint.)

A' Németek előtt, a' gondolkodás legfőbb, sőt minden: eszköz, czél, művelkedet és tárgy. 'S ezért költésök épen olly szemlélődő, mint szellemök; érezni, hogy az, egy metaphysikus népé. A' német nyelv' kifejezésével élvén, azt mondhatnók, hogy az a' lélek' költése. Míg az Angolok' másájok egy mezei nümphának látszik, ki a' pa-

tak' susogásában gyönyörködven, a' visz-hanggal mulatkozik: a' német műsa egy lángszárnyú angyalként jelen-meg, ki a' megmérhetlenségen keresztülhatva, szüntelen a' gondolat' elrejtett forrásánál felleng.

A' Németek' phantasiájok nem szíveli a' vastag érzékiséget, 's néminemüképen tiszta erkölcsi öntudatába vonúlt - vissza, hol erkölcsi gondolatainak 's mély érzelmének kifejlésök felett lebeg. A' külvilágtól csak színeket 's képeket kölcsönöz, ideájinak alkatásokra 's kifestésökre; néha a' bel - képnek leghalkabb módosúlatait, legszelídebb változatát emeli-ki erősen, azonban a' legerösb szenvedelmeket, legkiünőbb érzelmeket, szelidítve állatja elő. A' Németek' érzeményeik gyengédek de meghatározatlanok, tekintetök éles de szállongó: felvilágítják a' homályt, 's magok ködbe tévednek. (Való! mond Gleich.)

A' Németek a' legőszintébb, de nem legtermészetibb emberek. Gondolataiknak szerfeletti kifejlésök, csendes egyszerű életök mellett, néminemüképen megháborítja természetök' őszhangzatát. Semmi feszültség sem marad büntetlenül, 's ezért a' német költés gyakran a' feleslegítés' vétkébe esik, de még is fennség és mélység fővonásai. Meghat mérészsége — lebilincsel sajátsága által, 's ellenállhatlanul foglalja-el szellemünket, míg szemléletei 's tekintetei, mellyeket semmi sem tartóztat, 's mellyek végre csak halkan vesznek el a' végetlenségbe, bennünket elkapnak.

A' német poésis is, mint az ángol, melancho-liásan hangzik, mellyért is leginkább szólnak a' komoly szellemhez 's nehéz szívhez; mert a' szellem, a' való szenvedéseken legkönnyebben vigasztalódik olly szenvedések által, mellyeket a' phantasia teremte; csupán ezek öntik az enyhület' csepjét ürömpoharába. Azon életkorban, midőn

még minden, bízik az első behatásokhoz, a' remény szárnyékony, a' jövő mosolygó, 's még is egy természettől komoly kedv, vagy a' nagy szenvedésekre gondolás, egy búárnnyat horít-el az ifjúság felett, midőn a' lélek megsebhette de meg nem töretve, semmit sem veszve munkás erejéből, a' világ' zajgásán unatkozik, fennebb élelményre törekezik, mint mellyet a' szokott élet nyujthat: ott a' német költésnek meg kell kapnia; mert ez felemeli a' szellemet az alacsony szűk körből, 's lelkesült szemének a' mennyet tárja-ki. Maga azon feszültség is, mellyet ez, hogy értessék, a' szorgalomtól 's figyelemtől kíván, az önerő' méltó használatára vezet, 's képes aztán a' szív' mélyében alig sejtettet is megvalósítani, 's az ő álmainak kellemeseknek kell az előtt lenniök, ki szivében az érzelem' tisztaságát 's a' reményt megtartotta.

De ki a' komolyb életben érzi a' végzet' fondorságát, kinek szive elcsüggedve bánatnak adja magát, kinek bel-tehetsége' határait a' szomorú tapasztalat kiszégezte, ki az ámúlást, bizodalmat, 's a' jövőre való derült pillantatot is elveszté: az feledni kívánja ön magát 's a' kül-életben elveszteni; erre nézve csak a' természetnek lesznek ingerei, 's ez az Angolok' költeményeikhez hajland, mert azokban lel természetet. —

De semmi sincs kifogás nélkül, 's nagyon merész lenne az állítmány: hogy a' kül-tárgyak' festésök a' Németeknek soha sem díszlett, vagy az Angolok soha sem hatottak volna a' szellem' rejteményeibe. Göthe' és Bürger' költeményeikben valóság, sőt humor is van, és Lord Byron a' nélkül hogy Kant' tanítványa volt — 's akar Heidelbergben akar Göttingenben tanult volna, több mint egyszer felemelte a' fátyolt a' szív' szentek-szentéről. Ő gondolkodó és festő vala együtt, de

még több is; és saját karaktere, geniejét, a' német geniustól még igen meghagyja különböztetni. Bár mi nagy is a' német szellem' merészsége, még is látni műveinek tanulásokkor, hogy az élet nem vala tettel teljes, nem küzdésben a' végzettel; érezni, hogy az, elmélkedésben telt-el, és hogy a' phantasia, merész repte mellett is, csak ritkán szakasztotta-meg éltének egyenlő menetét. Klopstock' élete egyszerű vala, Göthe soha sem küzdésben a' végzettel, vagy szenvedelemmel. (?Gleich); Werther' szerzője, ezen satyrikus el-lene minden társasági rendnek, semmi tisztól, még egy Ministerétől sem, és soha egy világi ember' multságaitól sem vonta-el magát. Schillernek, ezen legkomolyabbnak érzeményesbnek 's nemesbnek mindenek felett, végzete nyugalmasb és háborodatlanabb volt, mint szelleme. Lord Byron, ha szabad mondani, phantasiája' merészsége által német, angol vala a' szükség miatt, élte' történeteit beltermészetéhez képest, egyiránt különösen alkatnia. Nem érzé magát honosnak a' körben mellybe a' végzet állította, szokatlanra törekedett, 's közfigyelmet akart gerjeszteni; akadályok, veszélyek, tartózkodások őt nem gátlák, 's itt ismerni-meg ismét a' nemzeti szellemet. Ez az ízlet a' valóan megállóhoz, ez a' törekedő szellem, ez a' veszélyeket megvetés, ez a' kitűrő makacsság, bizonyosan befolyással voltak Byron' talentomára. Egy művében sem lenni a' szobatudóst; csak azon embert lenni e' költőben, ki vészben hajózott a' Lemánon, a' Hellepontot áltúsza, 's Missolonghiban a' halált kereste.

Akarmelley meghatározást akarnánk is a' poésisről adni, akarmelley eredetet tulajdonítsanak is neki, az még is egyedül a' phantasia lyánya marad. Csupán ő általa alkathatik bennünk minden,
érze-

éremény és szenvedelem, költeményé. A' phantasia különféle tárgyakon terjeszti-ki birodalmát, 's azt állíthatnók, hogy a' legismereteseb? (Gleich) költések' három nemeik, abban osztozának. Az Angolok' költésök az, melly leginkább a' kultúrgyak' behatásaikat tette tulajdonivá. A' németeké, a' lélek', 's ha szabad így szólni az álmak' poésisa. A' Franczok' költésök a' szenvedelemé, 's a' leginkább drámai *).

Fenyéry Gyula.

*) A' régiek' classikus poésisoknak ellenébe tett új vagy romános poésishan, az Angolok birják minden kétségen túl, a' hasonlíthatlan Shakspeare' szomorú és vigjátékaiban, csaknem kizárólag, a' drámai költés' dicsőségét. A' Franczok' Moliérjének néhány vigjátékai közelitnek ugyan a' tökélethez; de szomorújátékok, mellyen első támadása óta a' roszúl értett Aristoteles, három egység, nemzeti saját galanteria, feszes udvari hang, 's az Academie' despotismusa folyvást kegyetlenkedtek, a' szűk korlátok közt elnyomorodván, az Angolok' nyomaikon indúlt németekével sem mérközhetik: 'S ennek oka, a' most említetteken kívül, azon nemzeti hiúságban gyökerzik, mellyel Értékezőnk is el van telve, 's mellyet a' kritikus szellemű Lessing is megrótt: „Sie (die Franzosen) haben es (die wahre Tragödie) noch nicht; weil sie es schon lange gehabt zu haben glauben. Und in diesem Glauben werden sie nun freylich durch etwas bestärkt, das sie vorzüglich vor allen Völkern haben; aber es ist keine Gabe der Natur: durch ihre Eitelkeit”. (Hamburgische Dramaturgie. LXXXI.) Igazságtalanság volna azonban meg nem vallanunk, hogy voltak a' Franczok közt is, kik szomorú játékaiknak gyengéjüket elismerték, mint D'Alembert, ki Voltairhoz így írta: „Il n'y a dans la plupart de nos tragédies ni vérité, ni chaleur, ni action, ni dialogue”. A' magyar ázó jegyzete.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

J e l e s s é g e k.

a) A' Magyar Történet-Írók, és Költők fel-
szóllítása.

Az én Tudós Barátom Hassel udvari Tanácsos Úr Weimarban, ki egy új históriai munkát szándékozik kiadni, mellyhez a' most élő jelesebb Történet-írók, és Költők képeit kívánja foglalni, megkért, hogy nékie ezen czélból az Austriai, és Magyar-országi Történet-írók', és jeles Költők' képeit megküldjem, világosan megjegyezvén, hogy egy Virág, Berzsenyi, Superintendens Kis, Kazinczy, és más Magyar jeles Költők képeit, kikről azt véli, hogy képeik rézre vagynak metszve, el ne felejtsem; a' miből kitetszik, hogy a' Tudós Német-ország az előkelőbb Magyar Költőket esmérí, és betsúli. Hassel Úr kívánságát már Magyar hazafiai buzgósághól is igen szívessen fogom tellyesíteni, és nékie azon Magyar Történet-írók, és Költők képeit, mellyek kezemnél vagynak, nevezetszerént: Virág Benedekét, Fejér Bibliothecarius, és Prépostét, Pyrker Egri Érsek Ó Excellentiájáét, Kazinczy Ferenczét, Berzsenyiét, Kis Superintendensét, és Kultsárét, ha bár igen sajnosan válok is meg tőlek, megküldöm; minthogy azonban Bárá Mednyánszky Aloyz, Gróf Mailáth János, Horvát István, Gyurikovics György, Mocsáry, és Professor Péczely Magyar történet- vizsgálók, és Gróf Desöffy Jósef, Kisfaludy Sándor, és Hároly, Vörösmarty, Szemere, Kölcsey, és más felséges Magyar Költők képeit birni nints szerentsém: kérem őket, és tisztelőiket, hogy képeiket rajzolatban, vagy réz-metszetben a' Po'sonyi Nmet Újság' kiadója által kezemhez juttatni méltóztassanak. Bár tsak ez Husvétig megeshetnék, melly időben én Bétsből Sakszoniába, hogy ott magamnak valamelly illendő tudományos munkássági kört keressék, kifogok vándorlani. Bétsben Januariusban 1828. Dr. Romy Károly György.

b) A' Samkori Szobor.

Az Orosz tartományokban Elisabeth - Poltól nem messze mind maig fenn áll a' *Samkori*, magasságáról, és keménységéről nevezetes *szobor*, előtte a' Samkor erősségnek, mellytől nevét veszi. Ezen szobor igen hasonlítható Trajanus szobrához Romában. Függetlenül, 's a' legrendesebben egymásra rakott veres téglákból áll, 's négyszegű talpa minden oldalon 15 lábnyi magasságu, és 12 láb szélességű. E' fölött emelkedik a' szobor, mintegy 180 lábnyi magasságra. Egy csiga lépcső szolgált fölmenetelül, míg az veszedelmes nem volt, egy külső, 's a' szobor' fölétől elszakasztott, 40 láb magasságu folyosóra. Talán vigyázó hely volt. Későbbben a' Mollahok szoktak oda járni, midőn felekezeteiket másokra hírták. A' szobornak eredete a' régiség' homályában vész el; mint igen sokat, ezt is Nagy Sándor' építményének tartják. Környékében még sok, többé, vagy kevesebb jeles, omladékok találtak.

c) Coffin, America' híres költője.

Coffin, kiben America már büszkeségét kezdi találni, a' mint róla az új világnak egy másik költője emlékezik; szegény, de nem al nemű, gyermekségétől fogva szinte mostanig a' legnagyobb inségek között élt. A' hízékedés, tolongás nem férévén lelkéhez; nem tudta hazájában olly kitetsző lenni, mint érdemlette volna. Columbia' serdülő szabadságát irta le, 's olly lelkesen, hogy a' ki csak olvasta, nem tarthatá könyeit elragadtatásában; de senkinek sem jutott eszébe, hogy őt gyámoltsa. Angliában kezdvén elhíresedni munkája, már szinte jobb sorsa lőn, de úgy látszik, későn, mert az élet súlyai, a' hosszas emésztődés betegségbe dönték. Így él most, egy időtlen agg, véletlenül ismét megtalált anyjával. — Ki ne ohajtsa, hogy a' boldogtalan; de nemes szívű ember még éltében lássa dicsőségét, 's annak sugara között, legalább vég napja, örvendetes legyen.

V.

2. Elölépésck és Megtiszteltetésck.

T. N. Bars Vármegyének, f. e. Január' 15-d. Aranyos Maróthon, Méltóságos Buzíni Gróf Keglevich János Cs. K. Kamarás, és Főispán Úr' előlülése alatt tartott tisztújító széke' alkalmával, Tekintetes Nagy-Palugyai és Turóc-Divéki Platthy Mihály Úr, ezen N. Megyének 1824-dikig volt Főjegyzője, 's a' közelebbi Országgyűlésen Követe, a' felejthetetlen Balogh János' méltó Veje 's Követtársa Első — Tekintetes Kesselőközi Majthényi László Úr pedig, ugyan ezen N. Megyének 1824-dikig volt Aljegyzője, Második Alispánná választattak.

Tekintetes Felső Büki Nagy Benedek Úr, a Politico-Fundationalis Ügyek' Királyi Igazgatásoknál 11-évekig, jeles buzgósággal 's ügyességgel szolgált Királyi Fiscalis, nyelvünknek 's literaturánknak különös barátjok, a' Cs. K. Felségtől, F. M. Magyar Kir. Udvari Cancellariához tiszteletbeli Udvari Titoknokká neveztetett ki.

Ő Császári Királyi Felsege a' múlt 1827-d. November 30-d. költ legfelsőbb határozata által méltóztatott Tek. Vitézlő Balassa Konstantin Úrnak, a' Württembergi Király' nevét viselő Magyar Lovag Ezredben Felhadnagyának, azon nevezetes felfedezését: „miképen kelljen a' csökönös lovakkal bánni, 's azokat akár-melly erőszak nélkül, a' patkoltatásra bírni”, Alkapitányságra soron kívül léptetéssel, 's évenként mind haláláig járandó 300 for. személyes toldalék fizetéssel jutalmazni.

—r—y.

3. Kihalt Tudósok és Írók.

Január' 20-d. Nagy-Váradon, forró betegségben halt-meg Keresztiszei Gróf Csáky László, Szepes-földnek örököse Ns. Szepes Vármegye' örökös Főispána, Tinnini felszentelt Püspök, 's a' N. T. Nagy-Váradai Székes Egyház' Kanonoka és Nagy Prépostja. (Képét Ehrenreich metszette rézre.)

Január' 22-d. Zágrábban, meghalt, Chuchich Simon, a' Kőrösi egyesült Görög Megye' Állózó Papja 's Szent-Széki Birája; Bölcselkedés' Doctora, 's a' Zágrábi Akademiában Logikának, Metaphysikának, 's Erkölcsi Philosophiának nyilvános, rendes Oktatójok.

Január' 23-d. Pesten, meghalálozott Lang Rochus, a' Serviták' Szerzetének Pesti Priora, 's (1821-ben) legelső Magyar Provinciálisa. (Született Sopronyban 1757-d).

Február' 8-d. Budán, kimúlt az életből Popovics Diénes, Eudai nem egyesült Görög Püspök; 92-d. évében.

—r—y.

Folyó esztendei Februarius 16-án meghalálozott a' hazánkban virágzó Trattner-Typographia' Szerzője Nemes Petrózai Trattner Mátyás életének 83-dik évében. A' tisztes ősz szakadatlan munkásságban élt szinte vég napjáig, 's attól csak az agg kori gyengültség vonhatta el kevés idővel kimulása előtt. Születése Vas Vármegyében Felső Eörben lőn, honnan már gyenge korában a' híres Udvari Könyvnyomatóhoz, Ns. Trattner János Tamáshoz került Bécsbe, kítől gondos nevelését nyerte. Későbbben Párisba utazott bővebb tapasztalás, és tökéletesedés végett, 's ott 13 esztendő alatt ügyessége, 's jeles maga viselete által annyira magára vont a' figyelmet, hogy Párisi polgársággal tiszteltették meg. Párisból hazájába tért 's 1779-dik esztendőben Budán a' Magyar Királyi Egyetem' Typographiája' igazgatását Praefectusi czim alatt vette által; de ott némelly akadályokra találván 1780-dikban Pesten állítá föl saját Typographiáját, mellyet 1813-ig maga, attól fogva 1824-dig korán elhalt fia, a' láradhatatlan János Tamás, ennek halálával ismét maga igazgatott egész 1827-ik esztendő Nov. végéig. Ekkor Vejére Tekintetes Károlyi István, Táblai Ügyvéd Urra szállott a' Typographia' birtoka, 's igazgatása illy czimerlettel: (firma) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiája, kiről teljes reményünk lehet, hogy azt ezen folyóírással, a' Tudományos Gyűjteménnyel együtt literaturánk gyarapítására férfias munkássággal 's hazafiúi nemes törekedéssel fenn fogja tartani.

Vörösmarty.

4. H í r - a d á s.

M. Gróf Széchenyi István Úrnak illy rövid cím alatt: LOVAKRUL írt munkája csak e' napokban költ-ki a' sajtó alól. Foglalatja e' jcles munkának e' következő szakaszokra oszlik: (Motto: *A' kiseded Makkbul, ha nem romlott, idővel termő Tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.*) Ajánlás, Boldogult Gróf Hunyady József árnyékának. — Előbeszéd. Bèvezetés. A' Ló állapotja Magyar országban. A' Ló állapotja Angliában, annak eredete és történetei és a' Ló tenyésztés által való nyereség. A' Lónak a' futtatáshoz való elkészítéséről és a' Versenezésről. A' tenyésztés némelly fő vonásai. Mit kellene tehát nekünk tenni? Bèrekesztés.

Az egész Munka 256 lapra és így 16 ívnyire terjed. Nagy 8-czad réttben 's színes papirosban könnyen béköltve egy nyomtatvány árra nyomtató papiroson 1 for. 20 kr. pengő pénzben. Velinen 3 for. finom Velencei Velinen 5 for. pengő pénzben.

Rövid előre való ismertetéséül ezen olvasására ingerlő új munkának csak annyit ad itten hírül ezen tudósítás, hogy Hazánknak azt a' derék fiát, ki nemzeti méiveltségünkbeli 's több féle elemeleteinkre nézve szívvel lélekkel örömet áldozik, olyan practicus jó gondolkodásúnak, olyan nemes érzésű embernek fog az Olvasó találni ezen munkájában, a' kivel annak olvasta alatt, szívesen társalkodik elméjében. Az eléadás koránt sem éppen csak mindég egyedül lovakrul foly mint azt egyszerű czíme gyanítatná, koránt sem olly száraz mint a' millyen az efféle gazdasági tárgyuak gyakortábban lenni szoktak, próbálja meg csak a' jobb ízlésű Olvasó, olly Írót fog benne találni, a' kinek lelke az élet 's világ dolgai mélyebb ismeretei által gazdagodott, a' ki okoskodásait a' gazdaságban tapasztalásokra építi, 's többféle lelkes észrevételeit a' legnemesebb szív felolvadásaiában önti, oeconomiai hasznos vizsgálódásai közé 's így a' munkát, nem csak egyedül a' Ló-termesztő gazdának hanem akármeddig jó érzésű Hazafinak is haszonvehetővé alkotá. E' mellett köz értelmessége, átálatban minden sorsuakra kiterjed.

Megszerzhető Trattner és Károlyi Typographiájában, valamint minden Könyvárosoknál is.

5. J e l e n t é s.

A' Bétsi Magyar Kurir Kiadója.

A' két Magyar Hazához.

Nemzetiségből én árvát ápolni igyekszem ;

Mit nem tenne meg egy hív Magyar a' Magyarért?
Meg! sőt még halkal dobogó Szívembe is érted

Kedves drága Hazám! szent szeretet tüze ég.

Vedd el hát, ha tsekély fogyatékját gyenge erőmnek
Óltárodra viszem, mint Fiad, áldozatúl.

Sokan tsudálkozni fognak, elgondolhatom, a' két Magyar Hazában, midön látják, hogy én ezen elhagyatott Nemzeti Magyar Újságnak folytatását által vettem. Tsaknem közönségesen tudva van ugyanis, hogy ennek, mintegy két esztendő oltá, alig voltak annyi Olvasói, a' mennyinek jövedelméből a' kiadása költsége kikerülhetett volna. — Okát leginkább, talám, Szerkesztőjének elgyengült beteges állapotjában keresetjük, melly miatt az Újságnak pontos elküldözésére, a' mi itt fő dolog, nem figyelmezhetett. Valósággal meg is kelle vala már szünnie, hanemha egy buzgó Hazánkfia, mind az Újság holdogult Kiadója abbeli érdemeinek tekintetéből, hogy annak írása körül szinte negyven esztendeig fáradozott, mind annak megfontolásából, hogy egy Nemzeti Újság lételének az Uralkodó Fővárosban leendő megszünése, nemtsak Nemzeti Literatúránknak tetemes kárára lenne, hanem, sok más tekintetben, a' két Magyar Hazát is kedvetlenül érdekelhetné : hanyatló ügyét magáévá tette, 's Kiadóját előregedett 's elgyengült korában, nemes lelkü hazafiúságból, tartogatta volna. Ez a' nemes gondolkozású Férjfiú, kiről már a' Magyar Kurirnak Dec. 18-dikán költ 49-dik száma

alatt, P á n t z é l Dániel halála jelentésekor, mint Jóltévőjéről, említést tettem, Tekintetes K o v á t s J á n o s Ú r, Egri születésű Hazánkfia, Fő Mélt. P á l f f y J ó ' s e f Ő Hertzegsége Fiainak volt Nevelőjök, ki ez által közelebb a' Novemberi M. Kurírban is hivatalosan leírt érdemeit, mellyekért Ő Ts. K. Felsége November 11-dikén, különösen az Eperjesen fundált Bibliothekájára nézve, kegyelmes megelégedésének megbizonyítására, nagy arany Emlékpénzel méltóztatott megtisztelni, — új érdemmel tetézte meg. — Ugyan azon indító okok, ugyan azon tekintetbeli meggondolások, mellyek a' tisztelt Hazafit ennek fenntartására ösztönözték, birtak engemet több buzgó Hazafiak biztatásaikkal együtt arra, hogy még ilyen elhagyott állapotjában is ezen Újság folytatására magamat elhatározzam, 's ez eránt Ő Ts. K. Felsége kegyelmes engedelmének megnyeréséért esedezzem. Bízván tehát, mind a' Nemzetnek pártfogásába, mellyre magamat folyvást a' Nemzeti Nyelv és Literatura előmozdítására tzelző fáradozásim által érdemessé tenni, tehetségem szerint, mindenkor igyekeztem, mind abba, hogy magamra vállalt foglalatosságomban kötelességemnek a' két Haza megelégedésére, megfelelhettek: örömmel és azzal a' teljes reménységgel kezdek munkámhoz, hogy az elenyészéshez közelgetett Bétsi Magyar Újságot mintegy hamvaiból feleleveníthetem.

Tudom ugyan, hogy, három politikai Magyar Újság lévén a' két Magyar Hazában, tzelomnak elérését, nehezen, 's tsak kettőztetett szorgalmatosságom útján reménylhetem. De ha mégis meggondolom, hogy a' három Újság közül mindeniknek lehet, sőt vagyon is tulajdon betse, és lesz is mind addig, míg ezeknek Szerkeztetői helyheztetések 's a' Magyar Literatura előmozdítása tekintetéből a' Nemzet hasznára kigondolt

munkálkodásaikhoz képest, feltett tzeljoknak emberkedve megfelelni serénykednek; úgy a' felöl is meg lehetek gyözödve, hogy, egy ilyen fel-emelkedett 's nemes gondolkozásáról világszerte esmeretes Nemzettől, mindenik várhatja pártfogását, annyira, hogy ezeknek Kiadói még inkább öszvevetett vállakkal 's egyesített erővel fognak a' szent tzelra barátságos egyetértéssel munkálkodni.

A' mi közelebbről ezen Újságot illeti, ebből hetenként két árkus fog mostani formájában, ezen új betűkkel nyomtatva megjelenni. Háróm első levelén a' politikai nevezetesebb történeteket híven, hamar, és rövid kivonásban igyekszem kiadni. Ezt követik Hazai Tudósítások, mellyek, ha többre terjednek, e' mellett külön Toldalékba tétetnek. Többre még most ki nem terjeszkedhetem. Mind, a' mivel Tisztelt Olvasóimnak 's folyvást kedveskedhetem, az, hogy Magyar Ország Vármegyéinek Mappáiból, minden fertály esztendőben egy egy kiszínelt (illuminált) Mappát fogok az Újság mellett elküldözni. Ezek ugyan a' két Hazában már közönségesen elterjedtek; de mivel közülök többek megjobbítva újra is kimetszettek, mint legközelebb Zólyom és Veszprém Vármegyék, reménylem, hogy még azok előtt is kedvesek lesznek, kik az egész Magyar Atlást már megszerezték. Most nevezetszerént munkában vannak; Vas, Tolna, Csongrád, és Szathmár Vármegyék Mappái.

Hogy pedig különösen Hazabeli nevezetes történeteket is közölhessek; ezennel alázatosan kérem a' két Magyar Hazának minden rangú és rendű Hivatalbeli Tisztviselőit és Tudósait, méltóztassanak engemet, nevezet szerént a' Hivatalokban esett változások, megtiszteltetések, a' T. N. Vármegyékben véghez ment Tisztújítások 's

minden olyan történetek felől, mellyek a' két Magyar Hazában az Újság Olvasói előtt kedvesek és tudásra méltók lehetnek, tudósítani.

Abbeli teljes bizodalomból tehát, hogy buzgó Hazámfiaitól e' részben is segítettem, 's új pályámban igyekeztem szerint kötelességemnek megfelelhettek, reménylem, hogy így ezen Újság a' Hazai és Külföldi Tudósítások és az Erdélyi Hazai Híradó mellett is új életre kaphat, és erre, 's személyemre nézve, bérekesztésül, alkalmaztatya, még tsak azt mondom, a' mit Esau mondott vala az Attyának Isáknak (I. Mos. XXVII. 37.) midőn ez ő helyette, tévedésből, Jákóbot áldotta meg: Kedves Hazám! Arvagy tsak egy két áldásod vagyon e' Tenéked? áldj meg kérlek — valahára — Te fíjadat, engemet is,

Márton Jó'sefet.

Ezen Nemzeti Magyar Újság félesztendei ára ezután is, mint eddig volt, Póstán hordatya 13 V. forint. Itt Bétsben 10 V. forint.

6. Ú j K ö n y v e k.

1) Uránia Nemzeti Almanach, Új esztendei ajándékul 1828. Esztergamban. Beimel' Jó'sef betűivel, és költséggel. kis 16-d. rét 344 lap.

2) Felső Magyar-oroszági Minerva Nemzeti Folyóírás. 1827. 4-d. Negyed. October, November, Decemher. Kassán, Ellinger István' betűjével, 's költségen. 4-d. rét 1385—1504 lap.

3) Eüdaemonia, vagy holdogúl élés' mesterségére tanító közhasznú Filozofia. Írta frantzia nyelven Droz Jó'sef, Tagja a' Frantzia Akademiának. Blumröder Agoston' német kidolgozása után szabadon magyarra fordította a' Klio' Kiadója (Superint. Kis). Sopronyban 1827. Kultsár Katalin Asszony' betűivel. 199 lap.

4) Magyar mutató Tükör, melyet ama' T. N. N. Horváth János Úrtól 100 for. jutalommal feltett 's a' t. kérdésre: Ki a' Magyar, történeli, törvényes, és polgári értelemben? 's mi az ő kötelessége mint Magyar-nak? készített Mikusay János. Budán, Landerer Anna' betűivel. 1827. 8-d. rét 91 lap.

5) A' Tudálékos. Vig-játék öt felvonásban. Kiadta Komlóssy Ferencz (Színjászó). Posonyban, Belsőy örökösainek betűjével. 1827.

6) Karátsony Éjjele vagy a' köszöntő Verseik. Névnap-i Tréfa egy felvonásban, melyet Karáts Ferentz né született Takáts Éva Asszonyág' Tiszteletére készített Kováts Pál, az Orvosi Tudományok 1. esztendőbeli Hallgatója Pesten 1827. — A' Félénk Szerelmes. Vig-játék 1. Felvonásban Új Esztendei Ajándékul írta Kováts Pál, Pesten 1828. — Budán, a' Magyar Kir. Univ. betűivel. 1828. kis 8-d. rét 46 lap.

7. Petrózái Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

6) LOVAKRUL. Gróf SZÉCHENYI István. (*A' kiseded Makkból, ha nem romlott, idővel termő Tölgyfa lessz, csak senki el ne gázolja*). Pest, 1828. n. med. 8-ad rét lap 256. gyönyörű nyomtató papiroson színes borítékba kötve 1 for. 20 xr. ezüst p.; finom velin papiroson 3 for.; Velencei velin papiroson 5 for.

7) Nagy (de Bereghszász) Pauli Dissertatio de natura, indole et qualitate Lingvae Magyaricae, seu primis Grammaticae principiis ac elementis ad promovendam lingvae hujus Cognitionem studiumque ejusdem facilitandum. 8-ad rét lap 100.

8) Conspectus Gravaminum et Postulatorum Regni inde a Comitibus anni 1790. ad systematica Operata Deputationalia relegatorum. Író - papiroson folio lap. 54. kötve 1 for. p. p.

9) Hamler Jos. Dissertatio inauguralis Physiologico-Medica de Temperamentis, quam nutu et auctoritate Magnifici D. Praesidis et Directoris, Spect. D. Decani et Clarissimorum DD. Professorum pro Doctoris Medicinae Laureá rite obtinenda in alma ac cele-

berrima R. Scientiarum Universitate Hungarica publico examini substernit Josephus Hamler, Hungarus Quinque - Ecclesiensis. n. 8-ad rét lap 42.

10) Παιδαγωγικά Μαθήματα, συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ χωραρχίας μὲν Κοζοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, περιέχουσα, τὰ ἀναγκαϊότατα συβεβηκότα εἰς τὴν ἱερὰν Ἐκκλησίαν· οἶον· τὸ κήρυγμα τῆς πίστεως, τοὺς διωγμοὺς, τὰς αἰρέσεις, τὰς συνόδους, καὶ τλ. Ἐν Πέσῃ Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττινερ τῷ ἐκ Πετρούζας, αὐτῷ 1827. IX. Kötet n. 8-ad rét lap. 257.

11) Bugát Pál. Az egészséges emberi Test Boncztudományának (Anatomia) alapvonatai, Hempel A. Fridrik után németből fordítva. 1828. n. med. 8-ad rét, két kötet.

12) Politikai Igazgatás avagy a' Magyar országi Tekintetes Nemes Vármegyék' politikai szerkeztetéseknek, és igazgatások módjainak, úgy nem különben azon Nemes Megyék melly politikai Igazgató Székek által, és miképen való kormányoztatásoknak rövid leírása. Kiadta Bizáki Puky Károly, több Tekintetes Nemes Vármegyéknek Tábla Birája. 1828. n. 8-ad rét 81 lap.

13) Tentamen Publicum ex Logica, quod in Regia Scientiarum Universitate Hungarica annuente D. Praeside Facultatis et Studii Philosophici Directore juxta Praelectiones Joannis Imre Presbyteri Dioecesis Agriensis, AA. LL. Philos., ac SS. Theolog. Doctoris, in Eadem Universitate Philosophiae Professoris Publ. Ord. Facultatis Theologicae Membri Collegiati. Pestini Mense Martio 1828. Subiverunt: Philosophiae primum in annum Auditores. 8-o n. 8-d. rét 8 lap.

14) Tentamen Publicum ex Metaphysica Applicata, quod in Regia Scientiarum Universitate Hungarica annuente D. Praeside Facultatis et Studii Philosophici Directore juxta Praelectiones Joannis Imre Presbyteri Dioecesis Agriensis, AA. LL. Philos., ac SS. Theolog. Doctoris, in Eadem Universitate Philosophiae Professoris Publ. Ord. Facultatis Theologicae Membri Collegiati. Pestini Mense Martio 1828. Subiverunt: Philosophiae alterum in annum Auditores, 8-vo n. 8-d. rét 8 lap.

15) *Dissertatio Inauguralis Medica de Prosopalgia Nervosa, quam Auctoritate et Consensu Magnifici Domini Praesidis, et Directoris, Spectabilis ac Perillustris Dom. Decani, nec non Clarissimorum D. D. Professorum pro Doctoris Medicinae Laurea Rite Obtinenda in Alma ac Celeberrima Scientiarum Universitate Hungarica Publicae Disquisitioni Substernit Ignatius L. o. j. Havass, Hungarus Zoliensis. Nosocomii L. P. Civitatis Pestiensis h. t. Assistens Medicus. 8-d. rét 1828. 36 lap.*

16) *Dissertatio inauguralis Medica sistens Observata in Clinico Medico pro Medicis Regiae Scient. Universitatis Hungaricae Semestri altero anni 1826. collecta quam nutu et auctoritate Magnifici Domini Praesidis ac Directoris Spectabilis ac Perillustris Domini Decani nec non Clarissimorum DD. Professorum pro Doctoris Medicinae laurea rite obtinenda in alma ac celeberrima R. S. Universitate Pestiensi publicae ac benevolae disquisitioni submittit Franciscus Matthaeus Ficzek, in R. S. Universitate Pestiensi Professori Praxeos Medicae pro Medicis h. t. Assistens. n. 8-d. rét 1828. 32 lap.*

17) *Abrisz der österreichischen Seehandels und Wahrnehmung bei der überseeischen Ausfuhr 1826. Nebst einem Anhang der Wein Vorschläge. Pesth, verlegt bei C. A. Hartleben. 8-o 80 lap.*

18) *Cithara Sanctorum, Apoc. 5. v. 8. Pjsně Duchovní, staré y nové, kterýchž Církev Křesťanská při Wýročnjch Slavnostech a Památkách, gakož y všelikých potřebách swých, obecnych y obzvláštnejch, s mnohým prospěchem užívá; k obecnému Církve Božj vzdělánj, někdy shromážděné a vydané od Kněze Girjka Trano wského, Služebnjka Páně při Církwí Swato-Mikulášské w Liptowě. Wydánj prwnj s nowým Přjdawkem. Podle Laubnienského Wydánj od omylů tlačitelských očištěná, a 1011 Pjsnj starých w sobě obsahujcej. S Přjdawkem nowým 18-tě Pjsnj nábožných. 8-d. rét.*

II. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Kazinczy. Pályám emlékezete. I. 3.
- 2) Tudósítások a' külföldről. I. 25.
- 3) Vörösmarty. Gondolatok a' magyar nyelv eredetéről. I. 45.
- 4) Trattner Károly. Egy függő hidnak felállításáról Buda, és Pést között. I. 60.
- 5) Horvát István. Egy két szó az Első szülött Magyar Királyfi régi Jusairól. I. 90.
- 6) Szeder Fábián. A' tiszteletet, és élet-nemet jelentő szavokról. I. 97.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-vizsgálat.

- 1) Horvát István. — Győr Vármegye' Fő Ispányairól értekezik Czech János. Győr. 1827. I. 98.

B) Külföldi Literatúra.

1) Könyv-esmértetés.

- Horvát István. — Geschichte des Russischen Reiches von Karamsin. X. Kötet Riga. 1820—1827. I. 104.
- 2) Fenyéry Gyula. — Az Angol, és Német Poesisról a' Lipesei Eremit után. I. 109.

III. Különbfélék.

- 1) Jelességek I. 114.
- 2) Elölépések, és Megtiszteltetések I. 116.
- 3) Kihalt Tudósok és Irók I. 116.
- 4) Híradás. I. 118.
- 5) Jelentés. I. 119.
- 6) Új Könyvek. I. 122.
- 7) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában kijött Új Könyvek. I. 123.
- 8) A' függő Hidnak rézre metszett Rajzolatja.

Jobbítások.

<i>lap</i>	<i>sor</i>	<i>hiba</i>	<i>jobbítva</i>
47	— 4	— megállhatjuk,	— megállhatják,
47	— 19	— természete'	— természet
50	— 7-8	— emgosan	— világosan
50	— 8-9	— vilálitok	— említek

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1828.

III. KÖTET.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

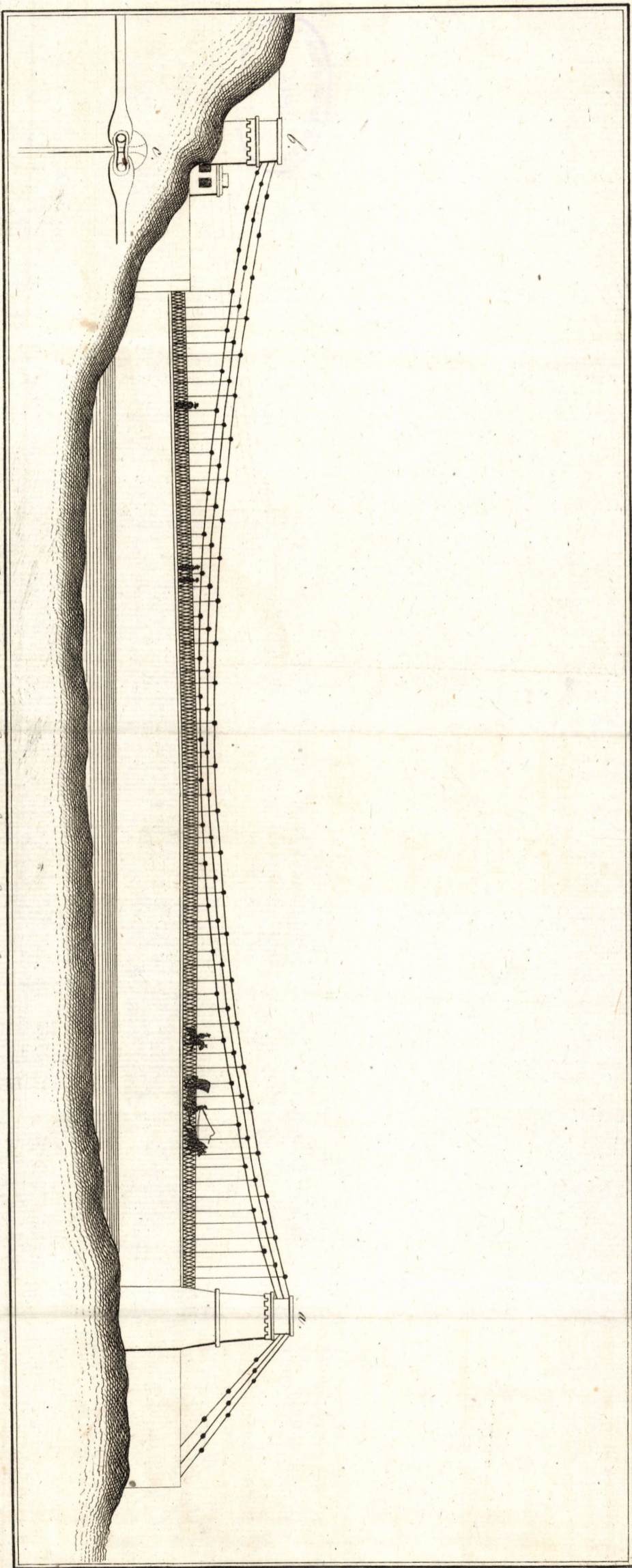

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ - INTÉZETÉBEN.

Egy függő híd ábrázolása.

I. Értékczése k.

I.

Henrik Portugáliai Grófról, mint
Magyar Király firól.

TEKÉNTETES
LAPÁDI JÓSEFNÉK,

AZ

ETSKAI URADALOM

PLENIPOTENTIÁRIUSÁNAK,

MINT

NAGYON TISZTELT BARÁTOMNAK,

HÁLAADÁSUL.

1. §.

Azon tudósítás, mellyet Holéczy Mihály, Hazánk figyelmező Írója, közelébb a' folyó évi Tudományos Gyűjtemény első Kötetének 66—77. oldalain Portugáliai Henrik Grófról közölt, fontosabb, mint sem hogy reá elnémulhassunk. Engemet legalább a' derék férfiú megszólamlása azonnal reá birt, hogy részvevő igyekezettel nyomozzam magokban a' Portugáliai Történetírókban mind azt, a' mi által a' tőlünk régen elfeledett 's nagyon elovult történet akár melly tsekély fénysugárt is nyerhetne. És ezt tsak azért is édes örömet tészem, mivel mindenkor nagy Áldozatnak tekéntem, ha kiseded értékű Polgár Társaim,

pénzetskéjeket nem kémélve, bátor merészséggel kitörnek a' Külföld tudományos kintsei közé, 's emelkedő iparkodásainknak a' nálunk felebb repült Nemzeteknek előmeneteleikből új tápláló és buzdító erőt gyűjtenek. Vagyon azon szemre hányásban sok igazság, hogy a' Magyarok keveset gondolnak a' régi hazabéli tárgyokkal; de még több vagyon egy másikban, melly a'val vádol bennünket, hogy Hazánkon kívül felette ritkán jártosak tudományos esmérteink. Innend gyakran századok múlva tudjuk meg azokat, a' mik századok előtt rólunk itt vagy amott a' külföldön mondattak. Noha ezért nem a' szegény értékű írókat, hanem a' tehetségesebbeket lehet egyedül szóba idézgetni.

2. §.

Elmondhatom ugyan én is némelly tekintetben a' szükséges könyveknek fogyatkozásáról panaszolkodó Holéczy Úrnak érzékeny szavait: „*Igy vagyon az ember, midőn szükséges eszközei hibáznak; ha tudna is, de ha nints, nem tehet*”. Azonban nem épen szegény saját könyvtárom (a' Nemzeti Könyvtár határain kívül fekszik Portugália) nekem még is szolgáltathat a'nyit, a' mennyivel ismét másoknak nagyobbakra és bővebb történeti vizsgálatokra vagy alkalmat, vagy utasítást adhatok. A' mit mi a' Portugáliai Históriaból egész Magyar Országban nem birunk, azokra nézve magamat és az érzékeny panaszu Holéczy Urat Meusel János György, igen tudós Német Írónak hasonló panaszával vigasztalom, ki ámbár egyik fő oszlopa volt a' történeti Literatura Histórianak, még is Portugáliára nézve ime kinyilatkoztatásra fakadott: „*Et nos quoque, quàmvis recentioribus pluribusque adminiculis literariis uti possimus, tantum abest, ut*

in hac commemoratione Historicorum Lusitanicorum aliis, ut vel nobis ipsis haud satisfacere queamus. Nam de omnium fere aliorum Europae Regnorum scriptoribus plura, certiora, amplioraque nobis innotescunt, quam de Historicis Lusitaniae, seu Portugaliae, quorum raritas et caritas adeo Hispanos superat. Quid? quod multi libri in Lusitania elaborati typisque expressi, in hoc regno ipso raro occurrunt, saepeque vix emi possunt, si vel magnam argenti vim iis impendere velis. *) Ha Német országban, a' tudományosság nagy műhelyében, ezeket kéntelen vala mondani egy híres tudós, nintsen okunk pirulni elakadásunkon.

3. §.

Hogy Henrik, későbbben Portugáliaai Gróf, több jeles Vitézekkel VI-dik Alfons Kastiliai Király segítségére 1080-dik évben Spanyol országba utazott, az kérdést nem szenved. De az is történeti igazság; hogy e' Henrik ditső vitézsége miatt 1092-ben Alfons Királynak Theresa (mert Therasa, és Tharasia a'nyi, mint Theresa) leányát feleségül, 's e'vel a' Portugáliaai Gróf nevet jegybirtokul nyerte; hogy e' Henriknek Theresától 1094-dikben született Alfons fia az Ouriquei diadalmas ütközet után a' Mórokat lealázta seregtől Julius 24-dikén 1130-dikben I. Alfons név alatt Portugáliaai Királynak kikiáltatott; hogy maga Henrik, a' Portugáliaai Gróf, 1112-ikben meghalálozott; hogy végre törvényes utóiból 1385 dik évig kilentz király uralkodott Portugáliában, 's a' törvénytelen ágyu születést is felvéve

*) Joannis Georgii Meusel, Bibliotheca Historica. Lip: siae, 1791. 8-o Vol. V, Parte II, 103.

pedig Henrik maradékai János Király által 1580-dik évig vezették Portugália kormányát. Ellenben e' Henrik Portugáliai Grófnak eredete és igazi hazája a' Történetírókban vastag homály, tsupa zürzavar. Ez tehát az, a' mire fő gondoskodásomat szükség forditanom. Camoens tanuságtétele a'ról, hogy *Henrik valamelyik Magyar Királynak második szülött fia volt*, első tekéntettel Történetvizsgáló előtt nem lehet elégséges, ha fontolóra vesszük: hogy senki sem szokott a' Történet Tudományon kegyetlenebb sebeket ejteni, mint épen a' Költők, Művészek, és a' Szép Elmék, kiknél nagy hamar minden igazzá válik, a' mi tetszhetik a' képző Erőnek, vagy segíthet a' szorult helyheztetésén.

4. §.

Ha az ujabb Frantzia és Német Írókat hallgatjuk, úgy ma Portugáliai Henrik Grófnak *magyar eredetéről* többé kérdés sem támasztathatik, minthogy Godefroy Tivadar már 1612-dik évben eléggé megmutatta, hogy *Henrik Portugáliai Gróf a' Burgundiai Hertzegektől eredett, és Húgó Capet Frantzia Király Nemzetségének sarjadéka volt*. Godefroynek ide tartozó könyve ilyen tizmet visel: „*Traité de l'origine des Roys de Portugal yssus en ligne masculine de la maison de France, qui regne aujourdhuy. á Paris, 1612. 4.*” *) E' Könyvről és Íróról mondja Buder és Meusel után a' hamvaiban is szeretetre méltó Spittler: „*Gode-*

*) Burchardi Gotthelfi Struvii, Bibliotheca Historica Selecta. Ex edit. Christiani Gottlieb Buder. Jenae, 1740. 8-o Vol. I, 240. — Joannis Georgii Meusel, Bibliotheca Historica. Lipsiae, 1791. 8 o Vol. V, Parte II, 151.

froy legelőször mutatta meg Henriknek igazi származatát, és e tárgyat egészen felvilágosította’.) És valóban mind Hofmann János Jakab Történeti köz szó könyvében, mind Dániel Gábor Jesuita a’ tőle készítettett Frantzia országi Históriában, mind Moreri Lajos az ő Történeti Nagy Szó Tárában, a’ közönségessé vált vélemény szerint, Henrik Portugáliai Grófnak *Burgundiai Eredetet* tulajdonitanak. Könyvet kellene írnom, ha azokat, kik így gondolkodnak, öszve gyűjteni akarnám **).

5. §.

Nagy akadály vizsgálódásomra nézve, hogy tudomásom szerint Godefroynek magasztaltatott könyve körülöttem senkinek nintsen birtokában, és így okait, mellyek által hitelessé tette állítását, közelébről nem esmérhetem. Azt azonban, a’ miből áll Godefroy véleménye, sok íróknak munkáikból híven esmérni tanultam. Vitatta tudniillik Godefroy Henrik Portugáliai Grófról, hogy ő Húgó Capet Frantzia Király Nemzetségéből, ’s különösen a’ Burgundiai Hertzegi Ágból, ime Nemzetségi Tábla szerint vette származatát ***):

*) Spittler’s Entwurf der Geschichte der Europäischen Staaten. Berlin, 1807. 8-o I, 114.

***) Joannis Jacobi Hofmanni, Lexicon Vniuersale. Lugd. Bat. 1698. fol. Tomo II, 482. — G. Daniel, Histoire de France. à Amsterdam, 1720. 4-o Tom. II, 516. — Le grand Dictionnaire Historique. Par M. Louis Moreri. à Paris, 1725. fol. Tom. IV, 551.

***)) Lásd egyebeken kívül: Johann Hübner’s, Genealogische Tabellen. Leipzig, 1725. fol. I. Theil. Tab. 44. 51. 62.

Húgót
hi
Atyja
előtt
meghalt

Róbertet
Frantzia
Királyt

Húgó Capet
Frantzia
Hirály

Henriket
Frantzia
Hirályt

Filippöt
Frantzia
Királyt
+ 1108.

VI. *Lajosot*
Frantzia
Hirályt
+ 1137.

VII. *Lajosot*
Frantzia
Királyt
+ 1180.

Róbertet
Burgundiai
Hertzeget

Henriket
Burgundiai
Hertzeget
+ 1066-ban
az
Atyja előtt

HENRIKET
Burg. Hertzeget
és
Portugáliai
Grófot
+ 1112.

I. *Alfonso*
Portugáliai
Királyt,
és
Theresa
Fiát
+ 1178.

Meglehet, hogy Godefroy a' Frantzia Kutfökből több okokat öszvegyüjtött e' Nemzetségi Tábla védelmére. De én minden erőltetett szorgalmam mellett is a' Frantzia Kutfökből csak egyetlen egy okára tudtam Godefroynak reá akadni, és különösen a'ra, melly egy ilyen tzimü Történeti Töredékben olvastatik: „*Historiae Francicae Fragmentum a Roberto ad mortem Philippi I. Regis. Ex veteri exemplari Floriacensi*”. E' Fleury Krónika Töredékben tudniillik feljegyeztetett: „*Hic (Alfonsus VI. Rex Castiliae) Filiam Rodberti Ducis Burgundionum duxit in uxorem, nomine Constantiam, de qua suscepit filiam, quam in matrimonium dedit Raimundo Comiti, qui Comitatum trans Ararim tenebat. Alteram filiam, sed non ex conjugali thoro natam, AINRICO uni filiorum filii eiusdem Ducis Rodberti dedit. Hos que ambos in ipsis finibus Hispaniae contra Agarenorum collocavit Imperium*”. *) Itt Henrik Portugáliai Grófnak, mint Burgundiai Róbert Hertzeg Sarjadékának, szemlátomást *Burgundiai Eredet* tulajdonittatik, de e' helyből világosan az még is ki nem tetszik, hogy Henrik Portugáliai Gróf fia volt volna Henriknek, ki fia volt Róbert Burgundiai Hertzegnek. A' Történet Írónak ime határozatlan kifejezése: „*Uni filiorum filii ejusdem Ducis Rodberti*” csak azt mondja, hogy Róbert Burgundiai Hertzeg egyik Fiának, (de mellyiknek? azt meg nem nevezi) fia volt Henrik a' Portugáliai Gróf, ki VI-dik Alfonsnak Theresa leányát feleségül elvette. Már pedig, a'

*) Francisci Du Chesne, *Historiae Francorum Scriptores. Lutetiae Parisiorum, 1641. fol. Tomo IV, 89.*

mint alább látni fogjuk, Róbert Burgundiai Hertzegnek nem tsak az *előtte meghalt Henrik fia* volt, hanem voltak *Róbert* és *Simon* nevü gyermekei is. Henrik Portugáliai Gróf tehát a' Fleury Krónika Töredék szerint szinte úgy eredhetett Róberttől vagy Simontól, mint az édes atyja előtt meghalt Henriktől. Hogy ezeket jobban érthesük, szükség a' Burgundiai Hertzegeknek Nemzetségi Táblájokat gondosan vizsgálni.

7. §.

Hogy Róbert Hertzeg, Róbert Frantzia Királynak fia, és Húgó Capet Unokája, I. Henrik Frantzia Királytól, az ő testvérétől, költsönös ellenségeskedéseik után alku szerint Burgundiai Hertzeggé tétetett, azt több írókon kívül Glaber Rodulphus e'kép említi: „*Henricus nempe Rex paternis rebus potitus germanum suum Robertum constituit Burgundiae Ducem*”. *) Kik voltak legyen e' Róbert Burgundiai Grófnak gyermekei és unokái? azt bőven két helyen is előszámlálja Ordericus Vitalis Egyházi Történeteiben. Egyik helye itt következik: „*Anno autem dominicae incarnationis 1031. Indictione XIV. Rodbertus Rex obiit, et Henricus filius ejus fere 30. annis regnavit. Rodbertus autem Ducatum Burgundiae habuit, et tres filios genuit, Henricum, Rodbertum et Simonem. HENRICUS vero, qui PRIMOGENITVS erat, HVGONEM et ODONEM genuit: SED ANTE PATREM SVVM OBIIT. Hugo siquidem Avo in Ducatu successit, ingenitque probitate pollens tribus annis tenuit: ac*

*) Francisci Du Chesne, *Historiae Francorum Scriptores*. Lutetiae Parisiorum, 1641 fol. Tomo IV, 37. Libro III, cap. 9.

deinde Odonem fratrem suum Ducem ultro constituit, et ipse Dei compunctus amore Monachus Cluniacensis fere XV. annis religiose Deo militavit. *) Itt legkisebb nyoma sinsen a' Portugáiai Henrik Grófnak, Henrik Burgundiai Hertzeg fiának és Róbert Burgundiai Hertzeg unokájának.

8. §.

Másik helyén hasonlókát, de még is valami-vel többet, mond Ordericus Vitális ime sorai-
ban: „*Denique justitia Henricum jure in so-
lum Regni sublimante, Rodbertus Ducatum
Burgundiae diu tenuit, et tres filios, Henri-
cum et Rodbertum atque Simonem genuit.
Porro HENRICVS PRIMOGENITVS ejus
ipso jubente uxorem duxit, ex qua filios
TRES (így van) HVGONEM, et ODONEM,
atque RODBERTVM Lingonensem Episco-
pum genuit, ET SVPERSTITUTE PATRE ho-
minem decessit. Quo defuncto pater longo
postmodum tempore vixit, et filios suos ne-
potibus suis grandaevus praeposuit, suumque
Ducatum illis annuit, et proceribus cunctis,
ut soboli suae prorsus adhaererent praecepit.
Quod audiens HVGGO puer siluit, et oppor-
tunum tempus patienter expectavit. Spem
tamen in Domino fixam habebat, et priva-
tim coessentibus sibi dicebat: Justus Domi-
nus, qui patrem meum mundo surripuit,
prolem eius haereditate debita non privabit.
Porro adveniente Ducis occasu officiales cun-
ctos atque Barones accersit, et mansionariis*

*) Andreae Du Chesne, Historiae Normannorum Scrip-
tores. Lutetiae Parisiorum, 1619. fol. in Orderici
Vitalis Eecl. Historiae Libro VII, pag. 638.

aulae principalis, ut Regiam sibi et optimatibus suis festine ornarent, imperiose mandavit. Illi vero, unde tyroni tantae jussionis audacia inesset, mirati sunt, et continuo perterriti jussis obtemperaverunt, et splendidum apud Divionem novo Duci apparatus acceleraverunt. Animosus itaque juvenis sine bello et effusione sanguinis avitum honorem obtinuit, et, *EXVLANTIBVS PATR̄VIS ROBERTO ET SIMONE*, paternam haereditatem tribus annis insigniter tenuit. Justitia insignis mitibus et justis placuit. Irreligiosis autem et exlegibus terribilis ut fulgur incubuit. Completis tribus annis *ODONI* fratri suo sponte Ducatum dimisit, et ipse pro caelesti amore saeculum reliquit, Monachusque Cluniaci factus, 15. annis Deo gloriose militavit. *ODO* autem frater ejus Ducatum Burgundiae diu possedit, et ex filia Guillelmi Testardie *HVGONEM* Ducem genuit, et *HELAM*, quae prius Bertranno Tolosano Comiti Pontium Tripolitanum Comitem peperit, ac postea Guillelmo Talavacio Guidonem Pontivi Comitem, aliamque sobolem copiosam utriusque sexus edidit". *)

9. §.

Ha figyelmezve olvastuk ezeket, bizonyosan észre vettük, hogy Róbert Burgundiai Hertzegnek három férfi gyermekei valának, úgymint *HENRIK*, *RÓBERT*, és *SIMON*. Mivel *HENRIK* Róbert édes atyja életében 1066-ban meghalt,

*) *Andreae Du Chesne, Historiae Normannorum Scriptores Antiqui. Lutet. Parisiorum, 1619. fol. In Orderici Vitalis Ecclesiasticae Historiae Libro XIII. pag. 897.*

ez semmi esetre a' Portugáliai Henrik Gróffal, ki 1080-dik évben ment Spanyol országba VI-dik Alfons Kastiliai Király segedelmére, egy nem lehetett. Hogy pedig ez a' Henrik Édes Atyjának, Róbertnek, élteben meghalálozott, azt nem tsak Ordericus Vitális nyilván feljegyzette, hanem a' már felebb emlitem Töredék is vitatja ime soraiiban: „*Rotberto Duce Burgundionum ob-eunte, quem supra retulimus Ainrici Regis fuisse fratrem, FILIO QVOQVE IPSIUS AINRICO ANTE OBITVM PATRIS MORTVO, FILIVS ipsius AINRICI, Hugo, Ducatum Burgundiae suscepit. Quo facto Monacho, post aliquot annos Principatum ipsius frater eius Odo obtinuit*”. *) Sőt nem is esmérek egy Író-t is, a' ki azt állitná, hogy ezen Henrik, a' Róbert Burgundiai Hertzeg fia, volt volna a' Portugáliai Gróf. A' kik a' Portugáliai Henrik Gróft Róbert Burgundiai Hertzeg Unokájává tészik, azok ezen Henriknek ismét Henrik fiát tulajdonitanak. Helyesen-e? vagy helytelenül? azt egybe látni fogjuk.

10. §.

HENRIKNEK, Róbert Burgundiai Hertzeg Fiának, Ordericus Vitális ismét HÁROM FIAT (filios TRES) tulajdonit, tudniillik: HÚGÓ Burgundiai Hertzeget, ki utóbb szerzetessé lett; ODO Burgundiai Hertzeget, ki a' Baráttá lett Húgó Testvérétől későbbben a' Burgundiai Hertzegséget által vette; és RÓBERT Lingoni, az az: Langresi Püspököt. Henrikről, a' Portugáliai Grófról, kinek a' Frantzia és Német Írók szerint az Atyja előtt meghalt Henrik fiának kellene lenni,

*) Francisci Du Chesne, *Historiae Francorum Scriptores*. Lutetiae Parisiorum, 1641. fol. Tomo IV, 88.

Ordericus Vitális egy szót sem mond, bár ezen Angligena Írónak Egyházi Történetei 1140 dik éven végzetnek, következésképen Ordericus Vitális a' történt Burgundiai származatokra nézve közelkoru Író. Pedig, hogy Ordericus Vitális valóságot mond, a' Baráttá lett Húgó Burgundiai Hertzegnek 1077-diki óklevelé bizonyítja, mellyben a' következő aláírások olvastatnak: „*Signum HVGONIS Ducis , qui hoc donum fecit. Signum ODONIS fratris ejus, qui hoc jurisjurandi Sacramento firmavit. Signum ROBERTI alterius fratris ejus, Clerici*”. *) Itten sintszen szó Henrikről, a' Portugáliai Grófról, ki ezen óklevélben, mivel tsak 1089-dikben ment által Spanyol országba, 1077-dikben könnyen megemlítettethetett volna, ha Húgónak, Odónak és Róbertnek Testvérük volt volna. Henrik Portugáliai Grófnak tehát az atyja előtt meghalt Henriknek *RÓBERT* és *SIMON* nevü testvéreitől kellett volna, ha valóban a' Burgundiai Hertzegtől származott, erednie, kik Húgó Burgundiai Hertzeg alatt, mint Ordericus Vitális írja, *elhagyták* Frantzia országot. De én azt sem találom sehol, hogy Henrik Portugáliai Gróf akár ezen *RÓBERTTŐL*, akár pedig *SIMONTŐL* származott volna. Sem egyiknek, sem másiknak gyermekei nem esmértetnek. *RÓBERT* Siciliai Gróffá lett; *SIMON* hová vetemedett? nem tudni. **) Sőt az is terheli a' tölem közöltetett Bur-

*) Lucae D'Achery, Spicilegium sive Collectio Veterum aliquot Scriptorum, qui in Galliae Bibliothecis delituerant. Parisiis, 1723. fol. Tomo III, 412—413.

**) Midőn ezeket már írtam, közlé velem Tek. Tudós Vadasi és Jeszenitzei Jankovits Miklós számtalan érdemü Barátom ime munkát: „*Histoire des Roys, Ducs, et Comtes de Bourgogne et d'Arles. Par André Du Chesne Tourangeau. à Paris 1619. 4.*

gundiai Nemzetség Táblát, hogy noha Róbert Burgundiai Hertzeg Róbert Frantzia Királynak utóbb született fia volt, mint Henrik Frantzia Király, még is Róbertnek maradékai rendszerént (mert egyes esetek figyelmet nem érdemlenének) korábban meghaltak, mint sem Henrik Frantzia Királynak egyenlő távulságu maradékai, a' miből természetesen az következik, hogy Henrik Portugáliai Grófnak a' Nemzetségi Táblában ott kelle- ne állani, hol az Atyja előtt meghalt Henrik áll, kinek hibáson fiáva tétetik. Ezekből tehát ki tet- szik, hogy Henrik Portugáliai Grófnak a' Bur- gundiai Hertzegektől való szármoztatása pusztá vélemény, mellyre semmit sem lehet építeni; hogy a' Burgundiai Hertzegeknek Nemzetségi Táblájokat így kell a' kutfők szerént megigazi- tani:

Eből látom, hogy a' 254-dik oldalon Róbertnek és Simonnak semmi maradékok nem tulajdonittatnak; e'ből látom a' 274-dik oldalon, hogy Godefroy a' Fleury Töredékre, melly olly határozatlan, építette véleményét. Így írja le és ki egyik Író a' másikat Kritika nélkül; így nyer hitelt utóbb a' Tévedés.

11. §.

De azokból, a' miket mostanig előszámlál-
 tom, még csak az nyerhet hitelt, hogy Henrik
 Portugáliai Gróf nem származott Húgó Capet
 Frantzia Királytól, nem sarjadéka a' **BURGUN-
 DIAI HERTZEGI HÁZNAK**. Azonban mind
 e' mellett is lehetett volna ő **BURGUNDIAI
 EREDETÜ**. Hajdan más volt a' *Burgundiai
 Hertzség* (Burgundiae Ducatus, Bourgogne);
 más volt a' *Burgundiai Grófság* (Burgundiae
 Comitatus, la Franche Comte); más volt a' *Bur-
 gundiai Királyság* (Burgundiae Regnum), melly
 utóbbiktól mindazonáltal Henrik Portugáliai Gró-
 fót senki sem származtatja. Az lehet tehát a' to-
 vábbi kérdés, vallyon Henrik Portugáliai Gróf
 nem volt-e a' **BURGUNDIAI GRÓFOK** közül
 való? Nem felesleg való e' kérdés, ha vagnak
 mind *Spanyol*, mind *Portugáliai Írók*, kik ezt
 világosan állítják. Ezeket is kell tehát hallanunk
 és szoros vizsgálat alá vennünk, ha Henrik Portu-
 gáliai Gróf eredetét hitelesen kinyomozni akar-
 juk. A' mit a'nál nagyobb buzgósággal illik ten-
 nünk, mennél bizonyosabb, hogy e' nyomozás által
PÉTER MAGYAR KIRÁLY EREDETÉT
 is egy uttal itten leghelyesebben meghatározhat-
 juk. A' Bétsi Képes Krónikában tudniillik olvas-
 tatik: „*At Regina Keisla, cum Buda satellite
 scelerum, Petrum Alamannum, vel potius
 Venetum, Fratrem Reginae, praeficere sta-
 tuerunt. Hoc intendentes, ut Regina Keisla
 motus suae voluntatis pro libitu suo posset
 complere; ut Regnum Hungariae amissa li-
 bertate Theutonicis subderetur sine impedi-
 mento. WILHELMVS autem PATER PE-
 TRI REGIS, fuit FRATER SIGISMVNDI
 REGIS BVRGVNDIONVM: sed post inter-*
 empti-

*ëmptionem Sancti Sigismundi venerat ad Imperatorem, quem Imperator collocavit Venetiis, et dederat ei Sororem suam nomine Gertrud in uxorem, de qua genuit Heislam Reginam. Mortua autem Gertrud Wilhelmus duxit in uxorem sororem Sancti Regis Stephani, de qua genuit Petrum Regem". *) Volt a' Burgundiai Grófok között Péter korához illő Ottó Willelm, ki széltében Peregrinus néven szokott említettetni: Méltó tehát gondosan kifejtteni, nem e'nek fia volt-e Péter Magyar Király? —*

12. §.

A' Burgundiai Grófokról hiteles kulfökből a' következő Nemzetségi Táblát készítettem:

*) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 98—99. apud Joannem de Thurótz Chronicae Hungarorum Parte II, cap. 34.

Ottó.

I. Gwidót,

ki
Alyja előtt
még halt.

Otto *Willelmet*

kit

Henrik Burgun-
diai Gróf,

Alalbert
Olasz Király,

ki

966-dikban
országából
kiűzetelt,
nemzét
Gerberga
Feleségétől:

Gerberga

második ferje,
hának fogadott,

és Burgundiai
Grófia tett.

Ez nemzét

Hermenrudis

Feleségétől :
+ 1027-ben

I. *Raynaldot*

vagy

Reginaldot ;
Burgundiai

Grófot.

Felesége

vala

Adelisa

II. Richard

Normanniai

Hertzeg

leánya.
+ 1057.

II. *Willelmet*,

Burgundiai
Grófot.

II. *Gwidót*,

Vernoli

és

Brioni
Grófot

III. *Willelmet*.
II. *Raynaldot*.

Hugót,
Besanconi
Erseket.

I. *Raymundot*,

ki

a Spanyol Kirá-
lálynak Urráca
nevű leányától :

III. *Gwidót*

Viennai

Erseket,

az az: II. Calix-
tus Pápat.

(*Clementidit*.

HENRIKET,

a

Portugáliai
Grófot?

VII. *Ayfonсот*,

Kastília

és

Legioi
Hírdlyt.

Hogy e' Nemzetségi Táblát nem vaktában készítettem, a'ról előbb kutatóimból meggyőződni szükséges.

13. §.

Alább nyújtván Adalbert Királyról felvilágítást, itt először is Otto Willelmus Peregrinus-ról, és gyermekeiről kezdem előadni biteles próbáimat. A' Dioni Szent Benignus Klastromának Évkönyveiben egy 1004-dik évi óklevélből olvashatni: „OTTO Comes, cognomento WILLELMVS, supplicante Domino Willelmo Abbate, qui ei propinquitate jungebatur, dedit Sancto Benigno in Salinis burgo sedem unius caldariae. Sequenti tempore Domnus Arnulphus et Monachi Divionensis loci, emerunt aliam caldariam a conjuge ipsius Comitis per laudem filii ejus RAINALDI. Dederunt etiam WILLELMVS et filius eius supradictus RAINALDVS Sancto Benigno terras conjacentes in his locis. Dedit idem Comes OTTO Sancto Benigno potestatem Vivariensis villae pro anima HENRICI DVCIS, QUI EVM LOCO FILII ADOPTAVIT, et GENITRICIS SVAE GERBERGAE VXORIS PRAEDICTI DVCIS, ac filii sui WIDONIS, et HERMITRVDIS CONIVGIS, proque animae suae salute dedit praedictam potestatem cum appenditiis suis, sicut dono praedicti DVCIS HENRICI et VXORIS ejus, suae vero GENITRICIS GERBERGAE, sibi datam legaliter tenuerat”. Másik helyen mondatik egy 1007-diki óklevélben: „Dedit et in villa Valongias mansum unum cum appenditiis coram Brunone Episcopo, WILLELMO COMITE, RAINALDO COMITE IPSIVS FILIO, OTTONE COMITE FILII

EIVS WIDONIS FILIO”. A’ harmadik helyen ugyan a’ Dioni Szent Benignus Évkönyveiben olvasom: „*Eo tempore mortuus est OTTO, qui et WILLELMVS dictus est, Comes, anno videlicet millesimo vigesimo septimo, et in hoc Sancti Benigni Monasterio sepultus: ubi et FILIVS EIVS COMES WIDO ante aliquot annos tumulatus jacebat*”. *) Nem költemény tehát Nemzetségi Táblám I. Raynald, vagy Regináld Burgundiai Gróf maradékaiig. Ezeket minnekelötte felhozam, Péter Királynak eredetére kell, ha bár hosszasan is, által térnem, a’ mit úgy fogok teljesíteni, hogy néhol új hitelt adok ismét a’ Burgundiai Grófi Ház Nemzetségi Táblájának is.

14. §.

Hogy Péter Magyar Király nem lehetett, és így nem is volt, ezen Otto Willelm Burgundiai Grófnak gyermeke, az már most igen szembetünő. A’ mit a’ Répes Krónika mond, hogy tudniillik a’ Burgundiai Willelm, Péter Király Atyja, Testvére volt volna Szent Sigmund Burgundiai Királynak, az egy felette durva sebejtés az Idővetésen, az az: Chronológián Szent Sigmund Burgundiai Király feleségével és gyermekeivel 522-dik évben (mások 524-dik évről szólnak) vettetett a’ kutba Chlodomer parantsából I. Childbertus Frantzia Merovingus Király uralkodása alatt: Hogyan lehetett volna tehát neki testvére az 1027-dikben meghalt Otto Willelmus Burgundiai Gróf, ki nem is volt igazán Burgundiai ere-

*) Lucae D’Achery, *Spicilegium sive Collectio Veterum aliquot Scriptorum, qui in Galliae Bibliothecis delituerant*. Parisiis, 1723. fol. Tomo II, 382. 387. 388. 389. 391. 415. Tomo III, 389. 399. 479.

detü, hanem csak fogadott fia vala Henrik Burgundiai Hertzegnek, a' miért, nem pedig valamely Velentzei kiköltözésért, a' Burgundusoktól *PEREGINVSNAK* neveztetett? Szent Sigmond Burgundiai Király Testvére Turi Gergely szerint nem Otto Willelmnek, hanem *GODOMARUSNAK* hivatott. *) Hogy Gisela Királyné, Szent István Magyar Király Felesége, Otto Willelm Burgundiai Grófnak, Péter Magyar Király Atyjának, leánya volt volna, mint a' Bétsi Répes Krónikában előadatik, az is feneketlen Mese: mert számos nagy hitelü Írókból tudjuk, hogy Gisela, Szent István Magyar Király Felesége, *Henricus Rixosus* Baváriai Hertzegnek leánya, és II-dik Henrik Német Tsászárnak Testvére volt. Csak azt lehetne tehát a' Bétsi Répes Krónika után, és a' néhol olvasható *Petrus Alemannus* elnevezésnél fogva kérdezni: Vallyon Péter Magyar Király nem volt-e ezen Otto Willelmus Peregrinus Burgundiai Grófnak fia? Nem ez az Otto Willelmus Burgundiai Gróf vándorlott-e ki Burgundiából Velentzébe? Volt-e e'nek Gertrud felesége, és ez a' Gertrud Testvére volt-e a' Német Tsászárnak? Ez az Otto Willelmus Burgundiai Gróf vette-e el feleségül későbbben Giselát, Gyéza Hertzeg leányát, és Szent István Magyar Király testvérét?

15. §.

Rönyü ezen kérdésekre a' felelet. Senki sem mondja a' kutatók közül, hogy Otto Willelmus Peregrinus Burgundiai Grófnak Péter nevü fia

*) Andreæ Du Chesne, *Historiæ Francorum Scriptores*. Lutetiæ Parisiorum, 1636. fol. Tomo I, 295—296. Gregorius Turonensis *Historiæ Francorum* Libro III, cap. 6.

volt; senki sem mondja, hogy ez az Otto Willelmus Burgundiából Velentzébe költözött volna. Sőt láttuk a' Dioni Évkönyvekben, hogy ő 1027-dikben a' Burgundiai Grófságban, mellyben Gyermekai és Unokái is megmaradtak, a' Dioni Monostor falai között eltakarítottott. *Peregrinus* neve tehát nem tzelozhat, mint felebb már éréntettük, *vándorlására*, hanem, a' mennyire Olasz eredetű volt, *idegen szármozatát* érdeklí a' Burgundusok között. Ezt az Otto Willelmust a' Gertrud nevű Feleség sem illetheti. Egyik okból azért, mivel sem III. Otto, sem II. Henrik Német Tsászárnak nem volt, tudtomra, Gertrudis Testvére; másik okból pedig azért is, mivel Otto Willelm felesége az 1004-diki óklevél szerént *Hermitrudis* nevet viselt. E' Hermitrudisról tészen említést Albericus trium fontium Monachus is ime sorai-ban: „*Dux Burgundiae Henricus, Patruus Regis Francorum Roberti, moritur. Qui Dux Henricus Guillelmum Ottonem loco filii adoptavit. Hic autem Guillelmus Otto multa bona pro anima Henrici Ducis praedecessoris sui contulit ecclesiis. Ejusdem Principis uxor dicebatur ERMENTRUDIS*”. Más helyen ugyan Albericus Monachus írja: „*Qui Otto Guillelmus filios habuit ex ERMENTRUDE Guidonem et Raynaldum. Quorum Guido, vivente Patre mortuus, filium reliquit alium Ottonem*”. *) De Hermintrudisról még azt is tudjuk, hogy ő nem volt valamellyik Német Tsászár Testvére, hanem Bruno Langresi Püspökhöz tartott atyafiságot. Glaber Rodolphus írja: „*Nec non etiam Willermus Henrici Ducis Pivignus, AC ALBERTI LONGOBARDORVM DVCIS*

*) Godefridi Leibnitii, Accessiones Historicae. Hanovrae, 1700. 4-o Tomo II, 27. (rectius. 41.) et 44.

FILIUS (itt a' próba, hogy Otto Willelmus Albert Fia volt) *eidem Regi* (Róbertet, Húgó Capet Fiát érti) *aliquando rebellis exstitit, favente eidem Landrico Nevernís Comite, qui ejus filiam uxorem duxerat, et BRUNONE LINGONENSI EPISCOPO, CIVIS HABEBAT IN MATRIMONIO SOROREM, ex qua suscepit filios et filias, de quibus prius natam Landricus, reliquas uterque Willermus scilicet Pictaviensis et Arelatensis duxere uxores. Unusque filiorum ejus, Rainaldus nomine, duxit filiam Richardi Rotomagensis Ducis Adeledam nomine uxorem".* *) Húgó Flaviacensis Apát pedig a' Viriduni Krónikában feljegyzette: „*Quo in tempore rebellaverunt contra Robertum Francorum Regem Odo Tebal-di Fallacis filius, et Willelmus Heinrici Ducis Privignus, favente ei Brunone Lingonensi Episcopo, cujus in matrimonio habebat sororem*". **) Otvastam, hogy Hermintrudis Raynald Roucy Gróf leánya volt.

16. §.

Így többé okosan szó sem lehet a'ról, hogy Péter Magyar Király Otto Willelm Burgundiai Gróf fia volt volna, a' mi az elmúlt században Eccard János György előtt felette hitelesnek látszott. ***) Mi szükség akadozni, ha számos nagy

*) Francisci Du Chesne, *Historiae Francorum Scriptores. Lutetiae Parisiorum, 1641. fol. Tomo IV, 25. Libro III, cap. 2.*

***) Labbei Philippi, *Nova Bibliotheca Manuscriptorum. Parisiis, 1657 fol. Tomo I, 174.*

***) Joannis Georgii Eccardi, *Historia Genealogica Principum Saxoniae Superioris. etc. Lipsiae, 1722. fol. Praefat. N. XXXII. pag. 22.*

tekéntetű Írók Péter Magyar Királyt a' Velentzei Péter Otto Urseolus fiáva, ki Giselát Gyéza Her-
tzeg leányát, és Szent István Magyar Király Test-
vérét feleségül elvette, tészik? Az egykoru Wip-
po beszéli Conradus Salicus Német Tsászár életé-
ben: „*Eodem anno Stephanus Rex Ungarorum obiit, relinquens Regnum Petro FILIO SORORIS SVAE*”. *) Az 1054-dikben meg-
halt Hermannus Contractus Krónikájában írja:
„*Ipsa anno Stephanus Ungariorum Rex, cum ante plurimos annos se cum tota gente sua ad Christi fidem convertisset, ecclesiasque multas et episcopatus contraxisset (olvasd: construxisset), et in regnum suum, probis mitissimus, operam impendisset, PETRUM SORORIS SVAE FILIUM, DE VENETIA NATUM, pro se Regem constituens, obiit*”.
**) Igaza vala 1782-dik évben Méltóságos Koller József Pétsi Nagy Prépost Úrnak, a' Magyar Hi-
stória egyetlen egy életben levő nagy érdemű Ve-
teránusának, ha Hermannus Contractus Króniká-
jának e' helyét, *mint későbbi toldaleket* (In-
terpolációt), figyelemre nem méltatta, minthogy
e' hely Hermannus Contractus Krónikájában sem
a' Szent Gáli Monostor kéziratában, mellyel Si-
chardus élt, sem a' Hercyniai Erdő Szent György
Monostorának kéziratában, mellyet Urstisius ki-
adott, fel nem taláztatik, 's egyedül a' Szent Udal-
ricus és Áfra Augsburgi Klastromának *kései* Kéz-
iratában, mellyet Canisius használt, olvasható.

*) Joannis Pistorii, Rerum Germanicarum Veteres Scrip-
tores. Ratisbonae, 1726. fol. Tomo III, 482.

**) Aemiliani Ussermann, Germaniae Sacrae Prodromus.
Typis San-Blasianis, 1790. 4. Tomo I, 208. —
Joannis Pistorii, Rerum Germanicarum Scriptores.
Ratisbonae, 1726. fol. Tomo I, 380.

*) De mióta Ussermann Aemilián Hermannus Contractusnak tölem felhozott helyét az Augiai Monostornak XI-dik századi Kéziratában, melly a' Szerzővel tsak nem egy idős, feltalálta, és 1790-dikben kiadta, azóta elenyészett a' nehézség Hermannus Contractus tekintete ellen.

17. §.

Az Idővetés, az az: Chronologia szerint Hermannus Contractus után Péter Magyar Király eredetére nézve Hartvik, Szent István Magyar Király Életírója, következik. E'nek Frankfurti Kéziratában, melly most e' város nemes ajándékából a' Felső József Nádor Ispány kegyelmes közbenvetése által a' Magyar Nemzeti Museum Kintsei között őriztetik, világosan előjő: „*Accersitis Episcopis et primis Palatii de Christi nomine gloriantibus, primum cum eis tractavit de substituendo pro se Rege, PETRO videlicet, SORORIS SVAE FILIO, quem in VENETIA GENITVM, et ad se vocatum, exercitui suo jam dudum praefecerat Ducem*”.

) A' Frankfurti kézirat XII-dik századból való, és így Hartvikkal vagy egy koru, vagy közel koru. A' Belgiumi Korsendonki Monostor tsonka kéziratában, mellyből Stiltingus Hartvicus könyvét kinyomatta, nem találhatnak ugyan e' sorok, de szóról szóra feltalálhatnak Hartvicusnak Melki kéziratában is. *) Ellenben Hartviknak Lengyel

*) Josephi Koller, Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis. Posonii, 1782. 4. Tomo I, 122—123.

**) A' Magyar Nemzeti Museum XII-dik századi Kéziratából.

***) Sancti Stephani Vita. Posonii, 1781. 8-o, pag. 41. A' Melki kéziratban Szent Istvánnak két Biographiája vagyon. Az egyik Hartviké, a' másik egy lihetőképén Hartviknál régiebb Névtelen Íróé.

országban nem régen feltaláltatott kézírata különbözőféle éktelenségekkel a'nyira megtoldatott, hogy épen a'kor, midőn *Pétert Szent István Magyar Király Fiává teszi*, legkisebb figyelmet sem érdemel. *) Közelit Hartvikhoz az 1133-dik felé meghalt Martinus Gallus Lengyel Író imé soraiban: „*Quo de hac vita migrante, PETRVS VENETICVS Ungariae Regnum recepit, qui ecclesiam Sancti Petri de Bazcario (Vasvário = Péts) inchoavit, quam nullus ad modum inchoacionis usque hodie consummavit*”. **) Hasonlót mond Martinus Gallus szöveivel egy másik Névtelen Lengyel Író Krónikájában. ***) Kézai Simon XIII dik századi Író feljegyzette: „*Regina vero Kysla consilio iniquorum PETRVM VENETVM FILIVM SORORIS SVAE (itt nem Giseláról kell a' SVAE szót érteni, hanem Szent Istvánról, kiről valamivel felebb említés tétetett) CIVIS PATER DVX FVERAT VENETORVM, Regem fecit super Hungaros, ut pro libito posset motus suae voluntatis perficere, regnumque Hungariae, amissa libertate, Teutonicis subderetur*”. ****)

*) Kronika Węgierska. etc. w Warszawie, 1823. 8. pag. 70.

***) Vincentius Kadlubko et Martinus Gallus Scriptores Historiae Polonae Vetustissimi cum duobus Anonymis. Gedani, 1749. fol. pag. 68.

****) Friderici Wilhelmi Sommersberg, Scriptores Rerum Silesiacarum. Lipsiae, 1729. fol. Tomo I, pag. 21.

*****) Simonis de Keza, Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. 8-o. pag. 100.

Ha már ilyen egykoru és közelkoru külföldi és hazai utmutatások után a' valamivel későbbi Velentzei Írók közül az 1330. felé meghalt Dandulus András Velentzei Hertzegnél találjuk: „*Otto Ursiolo* (Sagorninus János és Dandulus szerint Péter vala igazi neve, 's az Otto nevet III-dik Otto Német Tsászárról bérnálásban nyerte) *Dux defuncto Patre praeesse coepit anno domini nostri Iesu Christi 1009. Erat quippe annorum fere XVIII. Dux: Quo tempore filiam Geyzae Regis* (igazán: Ducis) *Hungarorum, et Sororem Stephani Successoris duxit in uxorem, mulierem utique generositate Serenam, facie faoundam, et honestate praeclearam*”: Eszünkbe juthat-e Otto Willelm Burgundiai Gróf fiává tenni Péter Magyar Királyt? *) A' Magyar Országban I. Mária Királyné Udvarában megfordult Laurentius de Monacis nevü Velentzei Író is emliti: „*Otho Ursiolo, defuncto patre, praeesse coepit anno Domini 1009. Hic anno XVIII. suae aetatis filiam Geicae Regis* (igazán: Ducis) *Ungariae sibi matrimonii foedere copulavit*”. **) Naugerius András Velentzei Író hasonlóképen írja: „*Otto Orsuol, eletto Doge del 1010. Il supradetto Doge, quando fu eletto, era d'etade di 18. anni. E questo fu per gran bontá del padre, il quale*

*) Ludovici Antonii Muratorii, *Rerum Italicarum Scriptores*. Mediolani, 1728. fol. Tomo XII. col. 235. capitulo II.

**) Flaminií Cornelii, *Ad Ludovici Ant. Muratorii Rerum Italicarum Scriptorum Tomum VIII. Appendix, seu Laurentii de Monacis Chronicon de Rebus Vinctis. etc. Venetiis, 1758. 4-o pag. 76.*

entrato in Dogado, si marito in una sorella di Stefano Re d'Ungheria". *) Sőt Velentzei Crassus Miklós nevű író, midőn Otto Urseolus házosságát említi, még *Évkönyvekre* is idéz íme soraiban: „*Cum ANNALES Otthonis Urseoli Ducis nuptias referunt, hoc utuntur loquendi genere: Hic Dux CVM POPVLI VOLVNTATE uxorem duxit filiam Gettae Ungarorum DVCIS* (a' régi évkönyvek helyesen nevezék Gyésát Hertzegnek), *et SOROREM STEPHANI REGIS, qui pro sancto habitus est*". **) Illyen a' fő tárgyakban egyező Velentzei Tudósítások bizonyosan nem megvetni valók.

19. §.

Ezekhez járul az is, hogy Péter Ottónak, a' Péter Magyar Király atyjának, édes atyja, és öse, vagy, a' mint mi ma beszélni szoktunk, öreg atyja is Dandulus András tanúsága szerint már Velentzei Hertzegek valának, és így Otto Willelm Burgundiai Grófnak Velentzébe történt által költözéséről tsak ezért is szó sem lehet. I. Ursiolo Péter 976-dikban, II. Ursiolo Péter 991-dikben, a' III. Péter Otto Ursiolo 1009-dikben lett Velentzei Hertzeggé. ***) Ellenben a' Velentzei Írók közül nem tsak egyik sem tud semmit is valamelly Burgundiából általköltözött Willelm,

*) Ludovici Antonii Muratorii, *Rerum Italicarum Scriptores*. Mediolani, 1733. fol. Tomo XXIII. col. 958.

***) Petri Burmanni, *Thesaurus Antiquitatum et Historiarum Italiae Mari Ligustico et Alpibus vicinae*. Lugd. Batavorum. 1722. fol. Tomi V. Parte I, pag. 20.

***) Ludovici Antonii Muratorii, *Rerum Italicarum Scriptores*. Mediolani, 1728. fol. Tomo XII. col. 212. 223. 235. — — Laurentius de Monacis. edit. cit. pag. 68. 74. 76.

vagy Otto Willelm nevü Velentzei Hertzegről, hanem Dandulus András az Otto Burgundiai Grófot 1026-dik évnél Barbolano Péter Velentzei Hertzeg alatt, mint Burgundiában Konrád Német Tsászár ellen fellázadót, hihetőképen megis említi ime soraiban: „*Rodulfus interea Burgundiae Rex moriens Henrico Imperatoris filio nepoti suo Regnum reliquit. OTTO autem quidam Celticus Comes dicens, Regnum Burgundiae, sive Celticae Galliae, ad se pertinere, id invadit. Conradus vero OTTONEM ad deditionem coepit, et a militibus fidelitatem recepit*”. *) Továbbá Otto Willelm Burgundiai Gróf 1027-dikben meghalt, és Dionban, mint láttuk, Burgundiában a' Szent Benignus Monostorában eltemettetett. Péter Otto Velentzei Hertzeg, Dandulus András előadása szerint, minekutána URSUS nevü testvérével, a' Velentzei Patriarchával (volt-e Otto Willelm Burgundiai Grófnak URSUS nevü testvére?) először Istriában számkivetésben volt, innend a' Velentzeiektől nem sokára vissza hivatott, de tsak hamar ismét elüzetett, és helyébe Barbolano Péter lett Velentzei Hertzeggé, 1031-dik évben, midön Otto Willelm Burgundiai Gróf már nem is élt, Hertzégisébe újra beiktatott volna, ha ezen évben az érette ment Követek őt halva nem találták volna. És ezekből kitetszik, hogy Péter Otto Velentzei Hertzeg, és Otto Willelm Burgundiai Gróf két különböző, 's nem egy tartományban élő személy volt.

*) Ludovici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1728. fol. Tomo XII. col. 239. Capitulo III.

Vagyon mindazonáltal a' szerentsés kritikájú Holler Jósefnek egy felette fontos ellenvetése, melly e' sok tekénteteket is felforgatná, ha el nem lehetne ma már könnyü munkával oszlatni magát a' fontos nehézséget. Marinus Sanutus 1522-dik felé még élt híres Velentzei Történetíró, ki több régi Velentzei Krónikákat használt, beszéli: „*E come vidi nella Cronaca Dolfina, Ottone figliuolo di questo Doge a Constantinopoli si marito in una nipote di Basilio e Constantino Imperadore, nominata Maria, dalla quale, avanti che si partisse da Constantinopoli, ebbe un figliuolo, e lo nominò Basilio.*” *) Ha Marinus Sanutus régi Krónikában olvasta, hogy Péter Otto Ursiolo Konstantinápolyban Basilius és Constantinus Tsászároknak Maria nevü unokáját feleségül elvette, 's e'től, minekelötte Konstantinápolyt elhagyta, Basilius nevü fiát nemzett, úgy vége Péter Magyar Király Velentzei származatának; vége a'nak, hogy Péter anyja Gjeza Hertzeg leánya, és Szent István Testvére, mint Otto Péter Ursiolo felesége, volt volna. Azonban Marinus Sanutus ezeket írtában meszsze eltért a' valóságtól. Dandulus jóval régiebb Velentzei Író beszéli: „*IOANNEM Ducem cum OTTONE FRATRE mittit Constantinopolim ad Basilium, et Constantinum Imperatores, qui cum honore suscipientes illum, Mariam ex sorore neptem, filiam nobilis viri Argiropolis satis splendide dotatam sibi in conjugem tradidere, statutoque die nuptiarum Conjuges in Capella Imperiali a Patriarcha Constantinopolitano*

*) Ludovici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores Mediolani, 1733. fol. Tomo XXII, col. 470.

munus Benedictionis, et ab Imperatoribus aurea diademata capitibus suis susceper.

— — — *Quibus obtentis JOANNES CUM VXORE et FRATRE VENETIAS rediit*".*)

Laurentius de Monacis Velentzei Író' is írta: „*Dux misit IOHANNEM DVCEM et OTTONEM filios ad Basilium et Constantinum Imperatores. IOHANNES Dux factus ab Imperatore Patritius cum MARIA UXORE ibi transducta cum filio ibi nato, et corpore Sanctae Barbarae, et FRATRE OTHONE.*

.... *feliciter repatriavit*". **) A' Görög eredeti Mária tehát nem Péter Otto Felesége volt, mint Marinus Sanutus hibásan feljegyzette, hanem Péter Ottónak JÁNOS testvéréé, kinek Mária Feleségétől BASILIUS fia született. Így vége szakad a' nagy nehézségnek.

21. §.

Hogy pedig mind Dandulus, mind Laurentius de Monacis valóságot mondanak, az nyilván kitetszik a' történt házossággal egykoru legrégebb Velentzei Krónikából, mellyet sokan Sagorninus Jánosnak tulajdonítanak, 's a' mellyet Méltóságos Teleki József Grófnak, a' Tekéntetes Királyi Tábla nagy tudományu Bárójának, szives közléséből használhattam. E'ben mondatik: „*Hoc quoque tempore Petrus famosus Dux, sedula petitione a Vassilio et Constantino Imperatoribus coactus, IOHANNEM DVCEM, suam*

*) Ludovici Antonii Muratorii, *Rerum Italicarum Scriptores*. Mediolani, 1728. fol. Tomo XII. col. 233.

**) Flaminii Cornelii, *Ad Ludovici Antonii Muratorii Rerum Italicarum Scriptorum Tomum VIII. Appendix, seu Laurentii de Monacis Chronicon. Venetiis, 1758. 4. pag. 76. — Cf. pag. 43.*

dilectam prölem, ad Regiam urbem *CAVSA CONIVGII* delegavit. Quem Imperatores dum benigne susciperent, cujusdam nobilissimi Patricii filiam *Argyropoli* nomine, imperiali editam stirpe, illi desponsare decreverunt. Et ut tantae feminae, Imperatorum videlicet neptis, copulationis dies acceleraret, praefatus Dux una cum puella imperiali decreto in quadam capella convenire permissi sunt, ibique ab ejusdem urbis Pastore sacrae benedictionis munus, et ab imperatoribus aureas diademas suis capitibus perceperunt. . . . Novicius verö Dux cum sua venusta sponsa ad palatium, quod jure dotalitii nuper acquisiverat, degere disposuit. Cui *Vassilius* Imperator injungens monuit, ne ab urbe discederet, interim de *Bulgarorum* finibus, quos valida expugnandos manu aggredi temptabat, Dei auxilio reverteretur. Cujus monitis Dux aquiescens prompte ejus adventum praestolabatur. Ipso autem redeunte Patriciatus officii dignitate eundem sublimavit ducem. *OTHONEM SVVM PVERVLVM* qui aderat *FRATREM* muneribus tantum honoravit. Dehinc Dux sponsali dote, id est diversae fortunae copiis, simulque imperialibus donis acceptis licitum veniendi ad propria impetravit. Nam parentum Conventus pernobilem puellam regionem ad exteram quasi exulem euntem, plorantes haud deerant. . . . *Dompna* vero *MARIA* graeca Ductrix non post plures dies puerum *Constantinopoli* genitum *Venetiae* protulit natum, quem *Petrus* eximius Dux de *Sacro Baptismatis* lavacro suscipiens, *VASSILIUM* ab avunauli sui imperatoris nomine

nomine nomen imposuit". *) Bizvást állithatom tehát, hogy Péter Ottónak János Testvére Péter Otto gyermek korában vette feleségül a' Görög Máriát; hogy Basilius nem Péter Ottónak fia volt, hanem Ursiolo János testvéréé, akár mit irt is Marinus Sanutus.

22. §.

Természetes következés mind ezekből, hogy a' Bétsi képes Krónikának, melly úgy is tsak Róbert Károly Magyar Király korából való, tekénetete Péter Magyar Király eredetére nézve semmit sem nyomhat e'nyi derék és fontos okok ellen. De nem nyomhat valamit Albericus trium fontium Monachus tanuság nyujtása is: „*Unde Rex iste Petrus, de quo hic agitur, FRATER dicitur fuisse ILLIVS REGINAE GISLAE, de qua supra diximus*". Felebb tudniillik már ezeket írta: „*Gens Hungarorum hactenus Idololatriae dedita hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem Imperatoris (Henrici II), quae nupta Hungarorum Regi ad hoc sua instantia Regem adduxit, ut se et totam Hungarorum gentem baptisari exspecteret. . . . Sed illa Gisla Regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit, et extremum post mortem Sancti Regis meritis exigentibus interfecta fuit*". **) Hogy ezek bizonytalan tudósításokból költsönöztettek, az a' „*dicitur*” és az „*ut dicunt*” kifejezésekből látható. Nem nyomhat valamit továbbá a' Nagy Lajos or-

*) Chronicon Venetum omnium quae circumferuntur vetustissimum et Iohanni Sagornino vulgo tributum. Edente H. Fr. Zanetti. Venetiis, 1765. 8-o. pag. 113—116.

**) Godefridi Leibnitii, Accessiones Historicae. Hanoverae, 1700. 4. Tomo II, 73. 45.

száglása alatt készült Zágrábi Krónika, melyben olvasom: „*Post obitum hujus Regis Sanctissimi Regnum vacavit vero annis XI. mensibus quatuor et medio* (Pétert és Aba Sámuelet, a' miről diplomatikai nyom is nagyon, az utóbbi Királyok nem tartották törvényes Fejedelemnek), *infra quod tempus praefuit Regno Petrus Theutonicus, FRATER DOMINAE GEZLAE, CONSORTIS EIVSDEM SANCTI REGIS, forsán annis septem et ultra, qui tumultus est Quinqueecclesiis*”. *) Nem nyomhat végre semmit is a' tölem feltaláltatott Nagy Várodi Krónikának imez előadása: „*Mortuo autem S. Stephano Rege regnum vacavit suo regimine annis XI. Mensibus IV. et medio. Infra quod tempus praefuit Regno Petrus, Theithonicus, FRATER KESLA REGINAE CONSORTIS SANCTI REGIS STEPHANI, DE SOHORE SANCTI STEPHANI GENITVS, quasi annis XII. et ultra. Qui sepultus est Quinqueecclesiis*”. **) Az előbbi két Krónika azt állítja, a' mit senki sem hihet, hogy Péter Henricus Rixosus Baváriai Hertzeg fia, és így Giselának, Szent István Király Feleségének, Testvére volt; a' harmadik még odább megyen, midőn, Péter Atyját Henricus Rixosusnak tévén, Péter Annyává Giselát Szent István Testvérét, 's Gyésa Hertzeg leányát tévzi. Bizonyos az, hogy Giselának, Szent István Nőjének, édes anyja GISELA nevű volt, de ő, a' mit hitelesen tudunk, nem Gyésa Hertzeg leánya vala, hanem Konrád

*) Josephi Koller, Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis. Pestini, 1812. 4-o Tomo VII, 340.

**) XIV. századi Kézíráthól.

Burgundiai Királyé. *) Ezen Történet Írók igen zavarosak.

23. §.

A' mint ezen bizonyágtételekkel a' Kritika élni nem enged tévedéseik miatt, úgy más részről Péternek Velentzei eredetét sem vitattam a' Melki Krónikának ime soraiból : „*Stephanus Ungariorum Rex bonae memoriae obiit : pro quo Petrus Rex sororis suae filius, in Venetia natus*”. **) E' hely Péter eredetére nézve haszonvehetlenné lett, mióta a' halhatatlan érdemü Koller, kinek nevét mindenkor mély tisztelettel mondom ki, 1775-dikben szemeivel látta e' Krónikának Kéziratát a' Melki Monostorban, 's tapasztalásból feljegyzette, hogy ime szovak : „*in Venetia natus*” a' XIV-dik században későbbi kéz által íratlak a' Kéziratba. ***) Illyenek ime szovak is „*Sororis suae filius*” mivel ezeket is, mint az „*in Venetia natus*” részt, a' *Kiadó folyó betűkkel* nyomatta, mint későbbi pótolékokat. Haszonvehetetlenek szinte úgy ezen sorok is : „*Anno post incarnatum Christum MLXXIX. Octavo Idus Augusti Indictione I. Gysla, Vilielmi Uxor ad extremitatem Vitae deducta, rebus excessit humanis*”. E' sorokat egy régi

*) Joannis Georgii Eccardi, Corpus Historicum Medii Aevi. Lipsiae, 1723. fol. Tomo I, 343. 379. in Annalista Saxone. — Joannis Pistorii, Rerum Germanicarum Scriptores. Ratisbonae, 1726. fol. Tomo I, 269. — Wigulei Hund a Sulzemos, Metropolis Salisburgensis. Ratisponac, 1719. fol. Tomo II, 405—406.

**) Hieronymi Pez, Scriptores Rerum Austriacarum. Lipsiae, 1721. fol. Tomo I, col. 223.

***) Joséphi Koller, Historia Episcopatus Quinqueeclesiensis. Posonii, 1782. 4. Tomo I, 123.

kéz írta be Tekéntetes Tudós Vadasi és Jeszenitzei Jankovits Miklós Tábla Biró Úrnak XI-dik századi Orosiusába, azonban mind ezek felette határozatlan tárgyat foglalnak magokban. Ugyan is Gisela és Vilelm hajdan épen a'nyi lehetett, a' hány Anna vagy Péter találkozik a' mai időben. Ki merje e' sorokat Péter Magyar Király atyjára és anyjára alkalmaztatni? A' mostanig előszámláltom írókból hiszen az sem világos, hogy Péter Anyja valóban *Gisela* nevet viselt. Mondjuk ezt, de megmutatni nem tudjuk. Az egyetlen egy Peklári Aloldusban mondatik, hogy Péter Anyjának *Gisela* volt neve. Mindazonáltal Aloldus hitelessége ellen felette sok hartzol, mint egybe látni és tapasztalni fogjuk. Más részről felteni sem lehet, hogy Gyéza Hertzeg leánya 1079-dik évig élt volna. Minekutána Gyéza Hertzeg halála a' Boldvai Missáléban 998-dik évre tétetik, ha Giselát atya halálakor tsak egy esztendőnek számláljuk is (a' mit tenni alig ha lehet) Giselának, Gyéza Hertzeg leányának és Otto Willelm Burgundiai Hertzeg feleségének, 1079-dikben Szent László Király országlása alatt 82. esztendő korában kellett volna meghalni. Ez ugyan nem épen szokatlan, de még is nem minden napi rendszeres életkor.

24. §.

Peklári Aloldus Austriai Író szerint Péter Magyar Királynak édes atyja *Willelm Pictáviai Gróf* volt volna. Ez vette el Giselát, Szent István testvérét, Aloldus szerint; ez nemzette Péter Magyar Királyt, és Adelhaidot, az Austriai Adalbert nevű Ör Grófnak Feleségét. Így hangzanak tudniillik Aloldus szovai: „*MXXI. Adalbertus Marchio nuptias fecit cum Alhaide, quae fuit filia GVILELMI COMITIS PICTAVIEN-*

SIS et GEISELAE SORORIS STEPHANI PRIMI REGIS HUNGARIAE ET SANCTI. Hujus Adelhaidis FRATER ERAT PETRVS, qui post Stephanum in Regno Hungariae successit". *) Hogy Péter Magyar Király Testvére volt Adalbert Austriai Ör Grófnak Felesége, az Hermannus Contractusnak és a' Freisingeni Ottónak Krónikájukból bizonyos; De Aloldus elő adásában költemény az, hogy Gvillelm Pictáviai Grófnak Gisela, Szent István Testvére és Gyéza Hertzeg leánya, volt volna Felesége; költemény az: hogy Adalbert Austriai Ör Gróf Felesége Adelhaid nevű volt volna. Willelmus Pictáviai Gróf Feleségül, Gláber Rodulphus Frantzia Író szerént (15. §.), Otto Willelm Burgundiai Gróf leányát vette el, nem Gyéza Hertzeg leányát, és Szent István Magyar Király testvérét. Ez azonban, ki Agnes nevet viselt, már harmadik Felesége vala Willelm Pictáviai Grófnak. De hogy első és második Felesége sem volt Gyéza Hertzeg leánya, 's hogy ezen Pictáviai Grófnak nem volt Péter, a' Magyar Király, fia, azt a' bő tudományu Cornides Dániel nagy készülettel megmutatta a' leg-hiresebb Frantzia Írókból, kiket itt nem szükség újra felhordani. **) Hogy pedig Adalbert Austriai Ör Grófnak Felesége nem Adelhaid, hanem FRO-

*) Chrysostomi Hanthaler, Fasti Campililienses. Lincii, 1747. fol. Tomo I, 86.

**) Danielis Cornides, Regum Hungariae, qui saeculo XI. regnare, Genealogia. Posenii et Cassoviae, 1778. 4. 174--176. — Willelm Pictáviai Grófnak Ágnes Feleségétől, a' Burgundiai Otto Willelm leányától, volt ugyan *Péter Willelm Acer* nevű fia, de ez a' Malleacense Chronicon szerént Frantzia Országban élt és halt meg 1058-dikban. Lásd. Recueil des Historiens des Gaules et de la France. à Paris, 1767. fol. Tomo XI, pag. 217. 219.

IZA nevet viselt, III-dik Henrik Német Tsászárnak 1048-diki és 1051-diki ókleveléből hitelesen tudjuk, mellyeket Bessel Godefrid Gotwitzi Apáthur rézbe vésetett. *) Aloldus tévedései tehát nem csak szembetűnők, hanem egyszer'smind tagadhatatlanok is, 's azért nem tsudálhatni, ha hitelességén Cornides Dániel, a' velős itéletü tudós Férfiu, több másokkal együtt felette nagy sebet ejtett, vagy legalább nagy sebet akart ejteni.

25. §.

Egy régi Kézirat dönthetné még tévedésbe Péter Magyar Király eredete felül a' Magyar Történet vizsgálókat, megkell tehát ezen Kéziratot is híven esmértnem olvasóimmal, hogy semmit, a' mi Péterre nézve előadathatik, el ne hallgassak. Ez a' Kézirat *Gertrud Kézírata* név alatt őriztetik ma is a' Foro-Iuliumi Káptalan kintsei között. Szent Ersébet, II-dik András Király leánya ajánlékozta e' tiszteletes Régiséget a' Foro-Iuliumi Káptalannak Bertold Aquilejai Patriárka ösztönzéséből, ki testvére volt Gertrudisnek, Szent Ersébet édes Anyjának. E'ben a' Kéziratban *Gertrudis* több ízben imádkozik *egyetlen egy Fidéért Péterért, és az ő seregéért*. Találatnak benne ime sorok is: „*Donum fert. Ruodpreth, quod Praesul suscipit Egbreth*”. Már úgy gondolkodott Philippus a' Turre Adriaei Püspök, hogy az itt előjövő *Egbert Püspök* alatt a' Trieri Egbert Püspököt kell érteni, ki 979 és 993-dik évek között viselte a' Trieri Püspökséget. Mások pedig a'ra a' gondolatra vetemedtek, hogy a' Kéziratban imádkozó *Gertrudis* a' Bétsi Répes Krónikának *Gertrudisa*, tudniillik Péter Magyar Király-

*) Godefridi Bessel, Chronicon Gotwicense. Tegernsee, 1732. fol. Tomo I, 263.

nak édes anyja volt. Hihetőnek látszhatnék e gyanyítás első tekintettel Hartvik soraiból is, melyekben felebb Péter Magyar Királyról olvastuk: „*quem in Venetia genitum, et ad se vocatum EXERCITVI SVOIAM DVDDVM PRAEFECERAT DVCEM.*” Hihetőnek látszhatnék továbbá a'ból is, hogy a' Kéziratban találtató Kalendariumban ezek is olvastatnak: „*Obiit Judinda*” és: „*Obiit Adalbert Marchio.*” *) Gyéza Hertzegnek Judit leányát, Boleslaus Lengyel Hertzeg feleségét, és Adalbertus Austriai Ör Grófot, Froiza férjét, mi könnyen illethetik e' jegyzetek! — Azonban régen ez előtt észre vette előttem Pilgrám Antal, hogy e' Kézirat a' XIII-dik század kezdetén *Egbert Bambergi Püspöknek, Gertrudis Magyar Királyné Testvérének* számára íratott; a'mit bővebben itt vitatni felesleges volna. **) És ez elég legyen Péter Magyar Király szármozatáról, mellyet néhány év előtt egy érdemes Hazánkfi nem elég szerentsésen fessegetett. ***) Térjünk most már e' hosszu félremenés után *Raynald Burgundiai Grófnak maradekaira*, kiknél értekezésem főtárgyát félbe szakasztottam.

*) *Friderici Althani ex Comitibus Salvaroli, De Calendariis in genere, et specialim de Calendario Ecclesiastico Dissertatio. Venetiis, 1753. 8. pag. 86—88. 105. 118.*

***) *Antonii Pilgram, Calendarium Chronologicum medii potissimum aevi Monumentis accomodatam. Viennae, 1781. 4. pag. 193—194. Cf. Erasmi Frölich, Specimen Archontologiae Carinthiae. Viudobonae, 1758. 4. Tabula Genealog. IV.*

****) *Tudományos Gyűjtemény. Pesten, 1819. 8. VI. Kötet, 46—57. Péter eredetére nézve holmi XVII. és XVIII. századi Írókat tekintetbe venni nem szabad, —*

Raynald vagy máskép Reginald Burgundiai Grófnak Adeliza Feleségétől, II. Richard Normanniai Hertzeg leányától, WILLELM és WIDÓ nevű fiai születtek. Bizonyítja állításomat Willelmus Gemeticensis Monachus ime soraiban Richardus leányairól szoltában: „*Totidemque filias genuit, quarum una, nomine ADELIZ, RAINALDO BVRGVDIONVM COMITI NVPSIT, ex qua WILLELMVM et WIDONEM procreavit.*” *) WILLELM Burgundiai Gróftól szármoztak: WILLELM, RAINALD, HUGO Besançoni Érsek, RAIMUND, ki Urrákát, a’ Spanyol Király leányát, elvette feleségül, WIDÓ Viennai Érsek, ’s utóbb II-dik Calixtus Pápa, és CLEMENTIA. Előszámláltatnak többnyire e’ gyermekek Raimund nevű fiának 1090-dik év felé költ óklevelében, mellyben Raimund édes Atyjáról és testvéreiről így emlekezik: „*Ad meorum ergo remissionem peccaminum, ad PATRIS MEI, videlicet GVILLELMI COMITIS; ad FRATRVM quoque, scilicet GVILLELMI et RAINALDI, praedecessorum que remedium, dono, condono, dimitto injustas, sive justas consuetudines.*” És valamivel alább: „*Quae donatio ut firma permaneat, facta est per manum Domini HVGONIS tertii, Vesontionensis Archiepiscopi, GERMANI NOSTRI, datis ab eo nobis septem millibus solidis probatae monetae denariorum.*” **) A’ melly gyermekei Willelm Burgundiai Gróf-

*) Andreae Du Chesne, *Historiae Normannorum Scriptores Antiqui*. Lutetiae Parisiorum, 1619. fol. pag. 255. Libro V. cap. 13. — pag. 256. Libro V. cap. 16.

**) Lucae D’Achery, *Spicilegium sive Collectio Veterum aliquot Scriptorum, qui in Galliae Bibliothecis*

nak itten az óklevéiben meg nem neveztetnek, azokról szinte úgy, mint az ezen óklevelét adó Raymundnak Alfons fiáról, a' Castiliai és Legiói Királyról, alább fogunk olvasni tanutételeket.

27. §.

Raynáld vagy Regináld Burgundiai Grófnak WIDÓ nevü másik fiáról, kiről imént emlekeztem, számtalanszor írnak a' Normanniai Történet Írók, 's öt *Vernoli* és *Brioni Grófnak* nevezik. Pictáviai Willelm Fő Esperesnek hiteles Krónikájában, mellyet Willelm Normanniai Herceg és Angliai Király Történeteiről készített, olvasom : „*Quidam pro libitu sua retinere, aliena diripere. Hujus vesaniae signifer prosiluit WIDO FILIVS BVRGVNDIONVM COMITIS RAGINALDI, qui validissima Castra BRIONIVM et VERNONIVM Ducis dono tenebat, a puerilibus annis cum ipso familiariter nutritus. Sed aut Principatum, aut maximam portionem Normanniae ambiebat.*” *) Hasonlót ír, tsak hogy nagyobb bőséggel, Willelmus Gemmeticensis Monachus : „*Dux autem dum multis prebitatum commodis quotidie augmentaretur, quemdam crudelem convivam expertus est, WIDONEM scilicet FILIVM RAINALDI BVRGVNDIONVM COMITIS, qui cum eo a puerilibus annis educatus fuerat, et cui olim contulerat castrum BRIOCI, quasi munere firmitus astringendae fidelitatis. Is etenim fastu innectus superbiae, plurimos proceres velut Absalon ab ejus fidelitate coepit avertere.*” És

delituerant. Parisiis, 1723. fol. Tomo III, 417. — Cf. Tomo II, 433. 434. Tomo III, 288.

*) Andreae Du Chesne, *Historiae Normannorum Scriptores Antiqui*. Lutetiae Parisiorum, 1619. fol. p. 279.

valamivel alább: „*WIDO autem e praelio lapsus BRIOCVM expetiit, in quo obseratis portarum repagulis, cupiens liberari, se aliquandiu obstruxit. Quem Dux, Rege Franciam repetente, propere insecutus, intra ambitum sepsit obsidione, stabilitis munitioribus in utraque parte fluminis vocabulo Risle. Videns profecto WIDO se nullo pacto a loco effugere posse, astrictus famis calamitate, per amicos compulsus est supplex, et commissi poenitens, ejus clementiam expetere. Cujus Dux, suorum consultu, miseriae misertus, clementer illi pepercit, et RECEPTO CASTELLO BRIOCI cum suis domesticis eum manere in domo sua jussit.*” *) E' szerenztétlen háboru után mások birták a' BRIONI és VERNOLI Grófságot.

28. §.

Ordericus Vitális is illyeket ad a' Normanniai Hertzeg szájába WIDÓRÓL: „*GVIDO RAINALDI BVRGVNDIONVM DVCIS EX ADELIZA AMITA MEA FILIVS, malum mihi pro bono reddidit. Nam ego cum de alia regione adventantem benigniter susceperam, ac ut unicum fratrem honoraveram; atque VERNONVM et BRIONIAM, partemque Normanniae non modicam donaveram. Ille vero verbis et actibus mihi derogavit, me nothum, degeneremque, et Principatu indignum detestatus judicavit, et hostiliter diffamavit. Quid plura referam: fidem suam mihi mentitus in me rebellavit.....*

*) Andrae Du Chesne, *Historiae Normannorum Scriptores Antiqui. Lutetiae Parisiorum, 1619. fol. pag. 275—276. Libro VII. cap. 17.*

*Immemor itaque hominū et fidelitatis, quam mihi juraverat, totam Normanniam auferre sategit. Sic igitur adhuc imberbis in illum coactus sum arma levare, et in planitie apud Vallesdunas contra consobrinum hominemque meum dimicare. Tunc auxiliante Deo, qui justus Judex est, inter Cadomum et Argentias hostes vici: quibus nutu Dei, subrutis, patrium jus libere possedi. Deinde munitiōnem BRIONIAE obsedi. GVIDONEM vulneratum, et de bello fuga elapsum inclusi, nec inde discessi, donec hostem publicum de Neustria expulerim, et cuncta ejus munita obtinuerim.” *) E’nyi egykoru és közeli-korú Történeti Tanuság után kérdésbe vonni WIDÓ szármozatát nem lehet, ’s azért megfoghatatlan, mi birhatta a’ra Dániel Gábort, hogy WIDÓT Landry Neversí Gróf fiának lenni gyanítaná. **) Volt, igaz, a’ Neversí Grófnak is GWIDÓ nevü fia; de ez már 1035-dikben meghalálozott, következésképen a’ későbben még 1046-dikban élt WIDÓ Brioni és Vernoli Gróffal egy nem lehetett. ***) Mindazonáltal akárki fia volt volna is WIDÓ, az nem olly fontos, mint az, hogy a’ Spanyol és Portugálus Írók közül*

*) Andreae Du Chesne, *Historiae Normannorum Scriptores Antiqui*. Lutetiae Parisiorum, 1619. fol. pag. 657. *Hist. Eccles. Libro VII.*

**) G. Daniel, *Histoire de France*. à Amsterdam, 1720. 4-o Tom. II, 363.

***) *Les Généalogies Historiques des Rois, Ducs, Comtes etc. de Bourgogne*. à Paris 1738. 4-o Tab. XXVI. Ez is Tekéntetes Tudós Jankovits Miklós Tábla Biró Úr könyvei közül való. — Cf. *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*. à Paris, 1767. fol. Tom. XI, 166. 222. 246. 247. 256. 346. 351—355. 402—403. ’s a’ t.

nékik HENRIKET, A' PORTUGÁLIAI GRÓFOT, ezen szerentsétlen WIDÓ BRIONI ÉS VERNOLI GRÓFNAK FIÁVÁ tészik. Ellenben *Widónak Henrik fiát a' Frantzia Írók tudtomra nem esméri*; 's különösen nem esméri *Du Chesne*, és a' *Burgundiai Nemzetség Tábla Készítő* is, a' mi felette sokat nyom előttem. *) Az a' BRIONI HENRIK GRÓF, ki 1178-dikban, midőn a' Portugáliai Henrik Gróf már régen meghalt, a' Bekki Templom felszenteltetésén jelen volt, itt figyelmet nem érdemel. **) És így, felvilágosítván a' Burgundiai Grófoknak Nemzetségi Táblájakat, olvassuk most már inkább néhány *Spanyol és Portugáliai Íróknak* állításait Henrik Portugáliai Gróf szármozatáról.

29. §.

Az 1245-dikben meghalt Rodericus Ximenez Toledói Érsek VI. Alfons Kastiliai Királyról írja: „*Hic habuit quinque uxores successive legitimo matrimonio sibi junctas. Prima fuit Agnes: secunda Constantia, ex qua suscepti filiam VRRACAM, quae fuit VXOR COMMITIS RAIMVNDI, de qua ipse RAIMVNDVS genuit Sanciam et ALDEFONSYM* (itt a' tanu, hogy VII. Alfons Kastiliai és Legiói Király Raimund Burgundiai Gróf fia volt Vrrácától VI. Alfons Kastiliai Király leányától), *qui fuit postea IMPERATOR* (helyesebben: REX Castiliae): *tertia Berta ex Tuscia oriun-*

*) Histoire des Roys, Ducs, et Comtes de Bourgogne et D'Arles. Par André Du Chesne Tourangeau. à Paris, 1619. 4. pag. 519. — Les Généalogies Historiques des Rois, Ducs, Comtes etc. de Bourgogne. à Paris, 1738. 4. Tab. XXI.

**) Beati Lanfranci Cantuariensis Archiepiscopi Opera Omnia Venetiis, 1745. fol. pag. 283.

da : quarta Elisabet , ex qua genuit Sanciam , quae fuit uxor Comitis Roderici , et Geloiram , quam duxit Rogerius Rex Siciliae . Hic Rogerius fuit frater Roberti Guiscardi , et filius Tancredi de Alta Villa , qui veniens a Normannia Siciliam et Apuliam et Calabriam et Capuam occupavit . Quinta Beatrix ex partibus Gallicanis . Habuit etiam aliam Uxorem , quae Ceida , postea Maria fuit diota . Habuit etiam duas nobiles Concubinas , una dicebatur Semena Munionis , ex qua genuit GELOIRAM , quae fuit VXOR RAIMVNDI COMITIS TOLOSANI , et ex illo Comite genuit Aldephonsum Iordanis , qui sic dictus eo , quod fuerit in Iordanis flumine baptisatus . — — — — Ex eadem Semena Munionis genuit ALLIAM FILIAM , quae THARASIA dicta fuit , quam duxit COMES ENRICVS ex partibus BIFONTINIS (helyesebben : BISON TINIS , az az : Vesuntio , Besançon) CONGERMANVS RAIMVNDI COMITIS PATRIS IMPERATORIS (helyesebben : REGIS Castiliae Alphonsi VII.) ; ex qua suscepit idem ENRICVS ALDEFONSVM , qui fuit postea REX PORTVGALIAE .” *) E’ sorokban Henrik Portugáliai Gróf eredetere nézve minden a’ Burgundiai Grófokra mutat . Mondatik : hogy Henrik a’ BISUNTINUS TAJÉKRÓL , az az : a’ Burgundiai Grófsághoz tartozó Besançon Vidékről való volt . Mondatik : hogy Henrik Portugáliai Gróf azon Raimundusnak , kitől VII-dik Alfons Kastiliai Király született , CONGERMANUSA volt , a’ mi egye-

*) Hispania Illustrata . Francofurti , 1603 . fol . Tomo II , 104 . Libro VI . cap . 21 . — Cf . pag . 114 . Libro VII . cap . 5 . item pag . 115 . Libro VII . cap . 6 .

ncsen azt jelenti, hogy Henrik a' Burgundiai Grófok közül származott. A' CONGERMANVS szó tudniillik a' közép századok alatt *valakinek az Atyja Testvérétől született Gyerme- ket jelentett.* *) Azt mondja tehát a' CONGERMANVS szóval Rodericus Ximenez Toledoí Érsek, hogy Henrik Portugáliai Gróf *Raimund Burgundiai Gróf Atyjának Testvérétől*, az az: WIDÓ BRIONI és VERNOLI GRÓFTÓL született.

30. §.

Épen ezt mondja világosan Duardus Nonius Leo Portugáliai Tudós is a' következő soraiban: „*Henricus Portugaliae Comes natus est VESONTII: quae Civitas metropolitana est Burgundiae Comitatus, vulgo hodie Besan- zon. De ejus origine variae sunt opiniones, alii PANNONICVM, HVNGARIAE scilicet REGIS FILIVM, alii GRAECVM ex Imperatorum Constantinopolitanorum sanguine ortum: plures LOTHARINGVM dicunt. Nos vero (ut latius in ejus vita) BVRGVNDVM asserimus certiori CONIECTVRA et AVTHORITATE. PATREM autem habuisse GVIDONEM COMITEM VERNOLIEN- SEM et BRIONENSEM, REGINALDI et ALISAE Comitum BVRGVNDIAE FILIVM, GVILLELMI COMITIS BVRGVNDIAE FRATREM. Unde PATRVELES habuit Henricus Stephanum Comitem Burgundiae, Raimundum Gallaeciae Comitem (jól megjegyez-*

*) Caroli Du Fresne, Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis. Parisiis, 1733. fol. Tomo II, 964.

zük, hogy ez a' Raimund Burgundiai Gróf GAL-
LECIAI GRÓF volt) *socium itineris in Hispaniam, Calixtum II. Pontificem Maximum, et Clementiam Roberti Comitis Flandriae uxorem, PATRVI GVILLELMI FILIOS. Uxorem autem fuisse GVIDONI IOANNAM DVICIS BVRGVNDIAE FILIAM, Nortmanniae traditur Annalibus. — Is ad bellum sacrum tendens, in Hispaniam appulit, et Alfonsum VI. Castellae Regem, qui Imperator etiam dicebatur, cum RAYMVNDO BVRGVNDO et RAYMVNDO TOLOSANO COMITE* (jegyezük meg, hogy itt, és felebb is, két Raimundról beszélnek az Irók) *adversus Sarracenos iuvit. Illi vero propter sanguinis claritatem, et res praeclare gestas, Alfonsus Tarsiam filiam notham locavit, Portugaliam que nomine dotis et jure clientelae dedit.** *)
Ime Duardus Nonius Leo nyilván ki mondja, hogy Henrik Portugáliai Gróf WIDÓ BRIONI és VERNOLI GRÓFNAK, WILLELM BURGUNDIAI HERTZEG TESTVÉRÉNEK, gyermeke volt, és *Raymundus Gróffal* II. Calixtus Pápa Testvérevel *rokonságban* élt! De röviden CONJECTURÁJÁN kívül (mert e' szóval nevezi véleményét) azt is emlegeti, hogy nekik a' Portugáliai Henrik Grófot PANNONIAINAK, az az: MAGYAR KIRÁLYFINAK TARTOTTÁK.

31. §.

Egyet állitanak azok is Rodericus Ximenezzel és Duardus Nonius Leóval, kik Henrik Por-

*) Hispania Illustrata. Francofurti 1603. fol. Tomo II, pag. 1254.

tugáliei Grófot **LOTHARINGUSNAK** nevezik, minthogy *Besançon* sokaktól *Lotharingiához* szokott számláltatni. Ezek között említést érdemel *Mariána János Spanyol Író*, ki *Henrikről* így emlékezik: „*Portugaliae gentem, nomen, Regnum et linguam primi condiderunt Galli HENRICO LOTARINGO DUCE: cui Portus urbs ad Durii Ostium, et vicina oppida ab Alfonso Castellae Rege eo nomine sexto dotis nomine data sunt.*” Másik helyen: „*Habuit (Alphonsus VI. Rex Castiliae et Legionis) etiam duas Concubinas, tamen nobilissimas: priorem Semenam Munionis, ex qua genuit Geloiram uxorem Comitis Raymundi Tolosani, patris ex ea Aldephonsi Iordanis: et Therasiam Uxorem Henrici Comitis, patris ex ea Urracae, Geloirae et Aldefonsi.*” A harmadik helyen: „*Raymundo Tolosano Comiti Elvira nupsit. Henrico LOTARINGIO Theresia, utraque furto quidem genita (ut superius est demonstratum), caeterum regio cultu, et in spem magnae fortunae educatae.*”
 *) Ezek közé tartozik *Areválói Rodericus Santius Palentinus Püspök* ime tanuságával: „*Alfonsus VI. Rex Hispaniae, qui Toletum e Sarracenoribus manibus recuperavit, filiam suam bastardam nomine Therasiam, dedit Uxorem nobili HENRICO COMITI LOTARINGIAE consanguineo Imperatoris, qui DE PARTIBVS GALLIARVM VENERAT. Motus est ad id Alfonsus Rex, quia illum strenue*

*) Joannis Marianaë, *Historia de Rebus Hispaniae. Libri XXX.* Moguntiae, 1605. in 4-o Libro 1, cap. 4. pag. 6. — Libro IX, cap. 20. pag. 399. — Libro X, cap. 2. pag. 403—404. — Libro X, cap. 2. pag. 404. — Libro X, cap. 33. pag. 433—432. —
 pugnan-

pugnantem contra Mahòmetos conspexit.” Ugyan ő más helyen: „*Ex quadam vero concubina genuit Therasiam, quae nupsit HENRICO COMITI LOTARINGIAE, et dedit eis in dotem partem Galleciae, quae nunc Portugalia vocatur: ex quibus descendunt Portugaliae Reges.*” *) Az már ismét a' kérdés, mit nyomhatnak ezen Spanyol és Portugálus Íróknak állításaik Henrik Portugáliei Gróf származatáról?

32. §.

Bár mi fontosaknak látszanak is ezen tanúságtételek, még is haszonvehetetlenek, ha WIDÓ BRIONI és VERNOLI GRÓFNAK nem volt HENRIK nevü FIA. Hogy nem volt valóban, azt felebb (28. §.) már láttuk; hogy Henrik Burgundiai Gróf nem is volt *vérség által* Raimund Burgundiai Grófhhoz, ki utóbb Spanyol országban *Galleciai Grófságot* nyert, mint ezt (30. §.) Duardus Nonius Leo emliti, *köttetve*, azt Raimund Galleciai Grófnak és Henrik Portugáliei Grófnak 1094-dik felé készült, és Húgó Clugny Apáthoz küldetett alku egyezésükből tudhatjuk, mellyben a' Bevezetés ezeket foglalja magában: „*Domino atque Reverentissimo Cluniacensi Abbati Hugoni, omnique beati Petri Congregationi, RAIMUNDVS COMES ejusque filius, et HENRICVS COMES ejus FAMILIARIS, cum dilectione salutem in Christo.*” Alább maga az Egyesség így kezdetik és foly: „*Pignus integrae Dilectionis, quo conjuncti sunt in amore Raymundus Comes, Comesque*

*) Hispania Illustrata. Fancofurti, 1603. fol. Tomo I, pag. 136. Parte I. cap. 14. — pag. 175. Parte III. cap. 29.

*Henricus, et hoc juramento. Ego quidem HENRICVS absque ulla divortii falsitate tibi Comiti Raimundo membrorum tuorum sanitatem, tuaeque vitae integram dilectionem, tuique carceris invitam mihi occursionem juro. Juro etiam quod post obitum Regis Aldephonsi tibi omni modo contra omnem hominem atque mulierem hanc totam terram Regis Aldephonsi defendere fideliter VT DOMINO Singulari, atque acquirere prae- paratus occurram. Juro etiam, si Thesaurum Toleti prius Te habuero, duas partes tibi dabo, et tertiam mihi retinebo. Amen. Et ego Comes RAIMVNDVS tibi Comiti Henrico tuorum membrorum sanitatem, tuaeque vitae integram dilectionem, tuique carceris invitam mihi occursionem juro. Juro etiam quod post mortem Regis Aldephonsi ME TIBI DATVRVM TOLETVM terramque totam subjacentem ei, TOTAMQVE TERRAM, QVAM OBTINES MODO A ME CONCESSAM, habeas tali pacto; VT SIS INDE MEVS HOMO, ET DE ME EAM HABEAS DOMINO; et postquam illas tibi dedero, dimittas mihi omnes terras de Leon et de Castella; et si aliquis mihi vel tibi ob- sistere voluerit, et injuriam nobis fecerit, guerram simul in eum, vel unusquisque per se ineamus, usquequo terram illam mihi vel tibi pacifice dimittat, ET POSTEA TIBI EAM PRAEBEAM. Juro etiam si thesau- rum Toleti prius te habuero, tertiam partem tibi dabo, et duas remanentes mihi servabo". etc. *) Ezen egyezésben egy szó sem fordul elő*

*) Lucae D'Achery, Spicilegium sive Collectio Veterum aliquot Scriptorum qui in Galliae Bibliothecis delituerant. Parisiis, 1723. fol. Tomo III, 418.

valamelly *atyafiságról*, 's a' FAMILIARIS szó közel sem jelent benne *rokonságot*, hanem, a' mint a' közép kor írataiból tudjuk, *szolgaságot* és *Féudatariusságot* tészen az óklevél több rendbéli világos kifejezései szerént. Onnand vette tehát a' Burgundiai Raimundussal való Atyafiság hibás eredetét, hogy a' Burgundiai Raimund Grófot, mint Galeciai Grófot, sokan tévedésből feltserélték Raimund TOLOSAI GRÓFFAL, kinek Henrik Portugáliai Gróf, mint alább látni fogjuk, igazán vérsége volt. És enyi elég legyen a' BURGUNDIAI GRÓFOKTÓL való származtatásról.

33. §.

A' kik Henrik Portugáliai Grófot *Görögnek*, és *Konstantinápolyinak* tartják, azok hibából *Besançon* Latán nevét *Bisuntio*, *Vesontio*, *Bisantinus* feltserélték *Byzantiummal*, az az: *Konstantinápolyal*. E' vélemény tehát semmi figyelmet sem érdemel, és azért vele nem is fogyasztom a' drága időt. De azokról is keveset kell szólanom, kik Henrik Portugáliai Grófot a' LIMBURGI GRÓFOK közül származtatják. Így gondolkodott hajdan Teixeira Jósef Portugáliai Dominicánus szerzetes Férfiu ime tzimü könyvében: „*De Portugaliae ortu, regni initiiis, et denique de rebus a Regibus universoque regno praeclare gestis, Compendium ex fidelibus spectatissimorum Historicorum monumentis excerptum. Parisiis, 1582. 4. **) Azonban Duardus Nonius Leo Portugáliai Tudós régen észre vette, hogy Teixeira véleménye HENRIK LIMBURGI GRÓFRÓL a' Portugáliai Henrik Grófra

*) Joannis Georgii Meusel, Bibliotheca Historica. Lipsiae, 1791. 8-o Vol. V. Parte II, 178.

nem alkalmaztatható. *) És valóban hiteles óklevelekből tudjuk, hogy HENRIK LIMBURGI GRÓF 1101-dikben Német országban III. Henrik Német Tsászárral háborút viselt, 's még 1146-dikban is életben volt. Ezek III. Henrik 1101-diki óklevelének szovai: „*Illud ergo praedium ab ejusdem Ecclesiae (Prumiensis) Abbatibus absque ulla contradictione diu possessum, diu retentum, quidam Comes HENRICVS DE LIMBURC invasit, rapuit, et quod suum non erat, quasi proprium possedit.*” **) Az nagyon tehát egyedül hátra, hogy minekutána hibások azon vélemények, mellyek Henrik Portugáliai Grófot a' Burgundiai Hertzegek és a' Burgundiai Grófok közül, úgy nem különben a' Konstantinápolyi Görög Tsászároktól, vagy a' Limburgi Grófoktól szármoztatják, hallgassuk meg azon Portugáliai Tudós Férfiakat is, kik neki MAGYAR KIRÁLYI VÉRBŐL vett szármoztatot tulajdonitanak.

§4. §.

Ha feltaláltatnék Magyar Országban ime Kutfő Gyűjteménye a' Portugáliai Históriának: „*Collecção de Livros ineditos de Historia Portugueza. Publicados por Jose Correa de Serra. Lisboa, 1790—1793. fol. Tom. I—III.*”; ha ékesitené Könyvtárainkat ime munka: „*Collecção dos Documentos e Memorias da Academia Real da Historia Portugueza. Lisboa, 1722*

*) Hispania Illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo II. pag. 1225—1227. Ez tzieme Duardus Nonius Leo könyvének: „*Censurae in Fratris Josephi Teixeira Libellum De Regum Portugaliae Origine.*

**) Edmundi Martene, Veterum Scriptorum Amplissima Collectio. Parisiis, 1724. fol. Tomo I. col. 586. — Cf. col. 584, 799. Tomo II, col. 125.

—1750. fol. Tom. XV.”; ha megtekénthetnők ime Portugáliai Arabs Kutfő Gyűjteményt: „*Documentos Arabicos para a Historia Portugueza copiados e vertidos em Portuguez por Fr. Joaõ da Sousa. Lisboa, 1790. 4.*”; ha feldúlhatnók a Portugáliai Anya Szent Egyháznak Henrik Portugáliai Gróftól és fiától Alfons, Henriqueztől nyert számos fenmaradott óklevelelt; ha használni lehetne a Spanyol Kutfőkről megjelent ime két rendbéli Gyűjteményt: „*Collección de las Cronicas y memorias de los Reyes de Castilla. Madridi, 1779—1787. 4. Tom. VI.*” és a másikat: „*Cronicas de España. Madr. 1791—1794. 4. Tom. XVI.*”: úgy a Kritika szoros szabásai szerint magokból az *igazi Kutfők*ből kilehetne tanulni Henrik Portugáliai Gróf *Magyar Eredetét*, mivel a későbbi Portugáliai Tudósok, mint egybe látni fogjuk, egyezően említik, hogy a *Portugáliai Kutfők* Henrik Portugáliai Grófnak **MAGYAR SZÁRMOZATOT** tulajdonítanak. Ellehet pedig gondolni, mi nagy hitelesség fekketik a’ban, ha a’ tőlünk meszsze földön lakó, és velünk, úgy szólván, semmi össze köttetésben nem élő Nemzetnek Írói tészik Henrik Portugáliai Gróftot valamellyik **MAGYAR KIRÁLYNAK MASODIK SZÜLÖTT FIÁVÁ**. Ha a’ Frantzia Írók Henrik Portugáliai Gróftot, sőt elég helytelenül magát a’ **PORTUGÁLIA** nevet is **FRANTZIA EREDETÜVÉ** tették, azt a’ Nemzeti Ditsőség szeretetéből megmagyarázni lehet: De hogy fogjuk azt megmagyarázni, mi birhatta volt a’ra a’ Portugáhus Írókat, hogy Henrik Portugáliai Grófnak **MAGYAR EREDETET**, mellyről mi magunk mostanig semmit sem tudunk, adjanak? — Azonban, megéréntvén e’ nem megvetni való okoskodást, midőn egykoru és közelekoru Írókat elő nem állithatok, rendre felhor-

dom Duardus Nonius Leo sorai mellé, mellyeket felebb (30. §.) már előadtam, a' későbbi Portugáliai Írókat.

35. §.

Resendius Lucius András Portugáliai híres Író, kit Duardus Nonius Leo a' Portugáliai Régiségeknek legnagyobb Feszegetőjüknek nevez, és a' ki igen régi Krónikákat forgatott kezében, írja: „*Magnus Alfonsus Hispaniae Rex, qui Toletum expugnavit, et Imperator est appellatus, ex diversis uxoribus tres filias habuit, Elviram, Theresiam atque Orracam. Et quidem Elviriam et Therasiam, Rodericus Toletanus, parum Lusitanis aequus, quique illi adhaeserunt, ex Concubina Simena Munione natus, ut ajunt. Verum apud me CHRONICON HISPANICA VETUSTA LINGVA HABEO, FACTVM SEPTVAGINTA ANNOS (1175.) ANTE RODERICVM, in quo eadem Semena minime CONCVBINA, sed IVSTA VXOR et REGINA perhibetur.*” *) Ugyan ő más helyen beszéli: „*Exstat et apud me Gothorum Regum Epitoma usque ad Alphonsum Henriquez latine, ut tum quidem tempora patiebantur, conscripta*”. **) Bizonyos tehát, hogy Resendius a' mit írt, azt régi Kutfökből írta, 's hogy különösen Henrik Portugáliai Gróf Feleségéről is a' Kutfök után beszélt. Már ez a' Kutfökkel esméretségben élt Resendius így emlekezik Henrik Portugáliai Gróf eredetéről: „*Ad Alfonsum igitur Imperatorem, in asse-*

*) Hispania Illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo II, pag. 959.

***) Hispania Illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo II, pag. 981.

renda Hispania laborantem, conveniebant magni viri, militiam suam Christiano devotes. Inter quos emicuerunt RAIMUNDVS COMES SANCTI AEGIDII, et HENRICVS LOTHARINGIAE COMES, EX GERMANA RAIMUNDI NATVS, QUAE ILLA HUNGARIAE REGI, CUI NUPTA ERAT, SECUNDO EDIDIT PARTV. Hos, ut talium necessitudine arctius se muniret, Alfonsus filiarum connubiis sibi devinciendos existimavit. ELVIRAM igitur COMITI SANCTI AEGIDII, THERASIAM HENRICO LOTHARINGIAE COMITI, ORRACAM vero trium, ut alii scribunt, maximam, ut aliis autem placet, minimam, atque post SIMENAM defunctam, ex CONSTANTIA uxore natam, RAIMUNDO COMITI sive BVRGVNDIAE, sive (itt hibás a' vélemény) TOLOSÆ (neque enim inter ipsos Hispanicarum Rerum Scriptores satis convenit) IN MATRIMONIUM DEDIT. Quorum nos opinionibus praetermissis, de Henrico tantum loquamur, cui valde dilectam sibi Therasiam tradidit." etc. *) Resendius szerént tehát Raimund Szent Egyedi Grófnak Testvére valamelyik Magyar Királynál volt férjnél, 's ezen házosságból eredett, mint második szülött Fiu, Henrik Portugáliai Gróf, ki azonban a' régi hibás vélemény szerént Lotharingiai Grófnak is hivatik Resendius által.

*) Hispania Illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo II, pag. 959. De Antiquitatibus Lusitaniae Libro IV. — Volt ez a' Resendius, a' mit tudni méltó, Magyar Országban is. Született Eborában 1493-ban, meghalt 1573-ban.

Goes Damiánus Portugáliai Tudós Férfit azon könyvében, mellyet Lisabona fekvéséről és képe-
 ről írt, beszéli: „*Cum olim assiduis incursi-
 onibus Mauri Hispaniam impeterent, pii ac
 Christiani homines undique opitulandi gratia
 eo confluebant, Regibus suam operam offe-
 rentes. Accidit tunc inter alios DOMINVM
 RAYMVNDVM TOLOSATIVM COMI-
 TEM ad Alfonso Castellae Regem, electum
 Imperatorem, subsidio venisse: CVI HEN-
 RICVS, EIVS EX SORORE NEPOS, hujus
 expeditionis Comes fidissimus fuit. De cujus
 Henrici ortu inter authores non satis conve-
 nit. Nam Castellani Scriptorum eundem Con-
 stantinopolitanum esse ajunt. Galli autem ex
 Lotharingia promanasse asserunt, NOSTRI
 VERO (a' Portugálus Írókat érti) EX HUN-
 GARIA ORIGINIS SERIEM DEDVCVNT.
 Attamen nulla certa ratione omnes, id quod
 dicunt, demonstrant, qua nos quicquam au-
 dacter confirmare possimus. Caeterum ob in-
 gentia istorum Principum merita, Alfonso
 Rex RAYMVNDO ORRACAM (itt hibáz a'
 Szerző, mert nem Vrraca, hanem Elvira volt a'
 TOLOSAI RAYMVND FELESÉGE), Henrico
 vero Therasiam filias in matrimonium collo-
 cavit, Et quidem Henrico et Therasiae Por-
 tugaliae Comitatum in dotem dedit.” etc. *)
 Épen azt állítja, ime! Goes Damián is, hogy
 Henrik Portugáliai Gróf RAYMVND TOLOSAI
 GRÓFNAK LEÁNY TESTVÉRÉTŐL született,
 's hogy különösen magok a' Portugáliai Írók*

*) Hispania Illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo II,
 pag. 882.

Henrik eredetét **MAGYAR ORSZÁGBÓL** származtatják. Pedig kik tudhatták jobban és hívebben a' Portugáliai Királyi Ház Alkotójának eredetét, mint épen magok a' Portugálus Írók?

37. §.

Conestaggius Hieronymusnál, vagy helyesebben Joannes da Sylva Portalegri Grófnál (Meusel, Bibl. Hist. Vol. V. Parte II, 174.) olvashatni: „*Magna pars hujus dittonis (Portugaliae) olim Regno Castellae cohaerebat: sed anno ab adventu Servatoris millesimo centesimo et decimo, cum ibi rerum potiretur Alphonsus Sextus, pars Septemtrionalis inde avulsa fuit. Alfonsus enim eam sub pacto tributí annuí in dotem dedit Henrico VNI EX NEPOTIBVS COMITVM BVRGVNDIAE, et Vesontione oriundo, cum ille ejusdem Regis filiam notham, Taresiam nomine, uxorem duceret. VENERAT autem ex GALLIA CVM REIMVNDO COMITE TOLOSÆ (qui postea Comes GALICIAE *) factus fuit) AVVNCVLO SVO, ut interesset bello, quod tum temporis Castellani gerebant adversus Mauros, qui Hispaniam occupaverant. Quamquam autem hujus Comitis originem alii EX HUNGARIA, alii ex ARRAGONENSI REGNO (ezt a' véleményt bővebben nem esmérem), alii ex aliis locis derivant: tamen ea, quam recensui opinio probabilior est. Sane Regum origini et prosapiae usuvenit id, quod magnis fluminibus, quorum ostia nota sunt,*

*) Raimund Burgundai Gróf lett Galeciai Gróffá, és nem a' Tolosai Raimund, miqt itt hibáson mondatik. Ez a' két Raimund okozta a' tévedéseket.

scaturigines ignorantur.” *) Ha a’ Burgundiai Grófoktól való szármoztatás eltévesztette is Cone-staggiust, a’nyit még is tanulunk soraiból: hogy *Raimund Tolosai Gróf AVUNCULUSA* volt Henrik Portugáliai Grófnak, ’s hogy sok Írók neki különösen *Magyar eredetet* tulajdonítanak, a’ mi egészen megegyez az előbbi Tudósoknak állításaikkal. Ilyen tanuság tételek mellett Camoens tekénete is, ki Henrik Portugáliai Grófot valamelyik Magyar Király második szülött Fiának tartja, nem pusztá Költői szabadság, hanem történeti alapokon épült valóság.

38. §.

Más véleményt oltalmaz ugyan végre, hogy őt se hallgassam el, Vasconcellius Antal Lisabonai Jesuita, mindazonáltal a’ról még is nyilván említést téssen, hogy Henrik Portugáliai Grófot sokan MAGYAR EREDETÜNER hirdetik. Ezek nálunk igen ritka könyvének, melyet velem Te-kéntetes Tudós Vadasi és Jeszenitzei Jankovits Miklós Tábla Biró Úrnak nemes készsége közölt, ide illő sorai: „*Certi enim tantum habemus Henricum Gallum fuisse, non tamen e Lotharingia (quae opinio multos transversos agit) sed ex antiquis Aeduis, qui nomine Burgundiorum sunt hodie notiores: natum Vesontione in urbe maxima Sequanorum; quae cum Marcellino, et aliis dicta sit Pisontium, fucus iis factus, qui Henricum affinitate vocabuli Byzantinum (ezt helyesen észre vette) ex nobili Constantini Domicilio credidere. Quibus tamen Parentibus sit editus, incertum. Omissis iis, qui Andabatarum more caecu-*

*) Hispania Illustrata, Francofurti, 1603. fol. Tomo II, pag. 1063.

tientes, sicubi in clarum aliquem illius aevi Henricum impegissent, nostrum affirmarunt, aliis EX PANNONIA HVNGARVM, aliis ex Germania Rhigium, sive Limburgensem somniantibus; qui ex nostris diligentiori indagine antiquitatum lustra sunt rimati, Henrico avum tribuunt Reginaldum Comitem Burgundiorum, parentes Guidonem Comitem Varnonensem et Brionensem: ac Joannam Geroldi Ducis itidem Burgundi filiam. Utrumque vero ostendunt ad Carolum Magnum, magnosque Galliae, atque Angliae Reges suae originis gloriam, et stemmata referre. Sic opinandi ansam obtulit Rotericus Antistes Toletanus, qui in Hispaniae annalibus Henricum scribit patruelem Comitis Raymundi, quo parente gloriatur Alphonsus VII. Hispaniae Rex, ob gestorum claritatem dictus Imperator; Reginaldo enim duo tantum liberi traduntur, Guilielmus Raymundi, et Guido Henrici, juxta illos Authores, parens. Cum tamen nullus Scriptorum Gallicanorum, ad quorum fidem jure in re sua provocandum, cum e vicino Burgundiorum Comitum historias persequantur, et Reginaldi, atque filiorum singulatim meminerint, ullam Guidoni prolem (igazat mondottam tehát, hogy Widónak Henrik fia elönemjő sehol is) assignat, fuse explicatis illius in Northmannia gestis, vero non absimile videtur, Henricum Henrici filium fuisse, primo loco geniti a Roberto Duce Burgundionum, qui patrem habuit Robertum Galliae Regem, natum Rege Hugone Capeto.”

*) Örömet leírtam ezen egész helyet, mivel ben-

*) Antonii Vasconcellii, Anacephalaeoses, id est: Summa Capita Actorum Regum Lusitaniae. Antverpiae,

ne majd nem minden vélemények előszámláltatnak Henrik Portugáliai Gróf eredetéről, 's mivel innen szemlátomást észre vehetjük ismét, mi tsekély hitelen állanak azok, a' miket a' legtudósabb Frantzia és Német Írók bizonyosnak hirdetnek.

39. §.

Azt kell már röviden fontolóra vennünk, mennyit nyomhat az a' vélemény, hogy Henrik Portugáliai Gróf *Raimund Tolosai Grófnak leány testvérétől született, és valamelyik Magyar Királynak második szülött Fia volt, 's mint lehet e' Magyar Eredetet a' Magyar Históriára alkalmaztatni?* Nem volna nehéz e' foglalatosság, ha épen e' tárgyokra nézve Magyar Országban Könyv szükével nem kellene küszködnünk. A' Frantzia egyes Tartományoknak Classicitással bíró bővséges Históriájuk vagyon, de ezeket mi teljességgel nem bírjuk, mivel mostanig tanulásaink illyen egyes különös tárgyokra, bár benne gyakran Magyar Országot illető kintsek is jönnek elő, ki nem terjedtek. Illyen Könyvek volnának p. o. „*Les Annales de la Ville de Toulouse, depuis la réunion de la Comté de Toulouse a la Couronne en 1271. jusqu'en 1620.; avec un Abrégé de l'ancienne Histoire de cette Ville, et un Recueil de divers titres et actes pour servir de preuves, par Germain la Faille. Toulouse, 1687—1701. fol. Vol. 2.*” — — — — „*Traité de la Noblesse des Capitouls de Toulouse (par Germain la Fail-*

1621. 4. pag. 1—2. — E' könyvben találatik Henrik Portugáliai Grófnak egy szép metszetü Képe imez aláírással: „*Henricus Comes Portugalliae Vixit Ann. LXXVII. Obiit Anno MCXII.*”

le) avec des additions, et un Catalogue des plus nobles et anciennes Familles dont il y a eu des Capitouls, depuis la réunion du Comté de Toulouse a la Couronne. Toulouse, 1707. in 4-o — — — — „Histoire de la Ville de Toulouse, par J. Raynal. Toulouse, 1759. 4-o”. — — — — „Annales de Toulouse, par du Rosoi. Paris, 1771—76. 4-o Vol. 4.” — — — — „Histoire des Ducs, Marquis, et Comtes de Narbonne, par Guill. Besse. Paris, 1660. in 4.” — — — — „Histoire de Provence, par Jean François Gaufridi. Aix, 1694—1733. fol. Vol. 2.” — — — — Histoire générale de Provence, par Paron. Paris, 1477—86. 4-o Vol. 4.” — — — — „Histoire de la Ville d’Aix, Capitale de la Provence, contenant ce qui s’y est passé de plus remarquable depuis sa fondation jusqu’ à l’année 1665. par Jean Scholastique Pitton. Aix, 1666. fol.” — — — — „Histoire Civile, Ecclésiastique et Littéraire de la Ville de Nismes, avec des notes, et les preuves par Leon Ménard. Paris, 1750. 4-o Vol. 7.” — Ézebből nagy világosságot lehetne gyűjteni, mert Raimund Tolosai Gróf némelly 1088-diki óklevelében ime tízmet adja magának: „Ego Raimundus Dei gratia Comes Tolosae, Dux Narbonae, Marchio Provinciae.” *) Azonban mivel a’ Tolosai Grófok különösen a’ tenger mellett fekvő Szent Egyed nevű helyet is birták, melly a’ Szent Benedek Klastromáról és Szent Egyed tsuda tétéleiről a’ XI-dik században a’nyira elhíresedett, hogy oda még Lengyel országból is járnának szarándokok, a’ **TOLOSAI GRÓFOK** másképen **SZENT EGYE-**

*) Lucae D’Achery, Spicilegium. Parisiis, 1723. fol. Tomo III, 415,

DI GRÓFOKNAK is hivattak. Ezt megkellett előbb értenem, mintsem a' Tolosai szármozatról különösen szólanék valamit. Ha nem mondanám is, kiki által látná, hogy a' Könyv szüke miatt itten tsak Töredékeket adhatok.

40. §.

Henrik Portugáliai Gróf 1112-dik évben életének 67-dik évében halt meg. Így születése 1045-dikre esik. E'nél fogva, de sok más okokból is, mellyeket felesleges volna itten előszámlálni, Henrik Portugáliai Gróf Szent Imre Hertzeggel, Szent István Magyar Király fiával, egy semmi esetre nem lehetett, ha bár mind a' kettőnek közös *Henrik* vagy *Heinrik* neve volt is, mert bizonyos az óklevelekből és Krónikákból, hogy az *Imre* név *Heinrichot* jelent. Péter Királynak ki 1045-dikben uralkodott, midőn Henrik Portugáliai Gróf született, első Feleségét név és nemzet szerint nem esmérjük ugyan, de azt sem tudjuk, hogy Péternek e'től valamelly gyermeke volt volna. A'nál kevésbé lehet tehát neki *második szülött Király fiat* tulajdonítani. Hogy kiüzetése után Péter *másodszor* (mert Hermannus Contractus neki uralkodása alatt is tulajdonit Feleséget) vaklétére feleségül elvette Juditot, Albus Otto Német Országi Gróf leányát, és Brzieczislaus Tseh Fejedelem özvegyét, azt a' Prágai Cosmás Krónikájából és a' Szász Annalistából tudjuk, azonban azt, hogy e' házosságból legalább *két férfi gyermek* született volna, semmi okunk sem lehet vitatni. *) Aba Sámuel, I. András, I. Béla

*) Francisci Martini Pelzel, *Scriptores Rerum Bohemicarum*. Pragae, 1783. 8-o. Tomo I, 135.—Joannis Georgii Eccardi, *Corpus Historicum Medii Aevi*. Lipsiae, 1723. fol. Tomo 1, col. 490.

és Salamon Magyar Királyainknak Feleségeikről tudjuk, minő Nemzetből valók voltak, 's esmérjük I. Andrásnak és I. Bélának gyermekeit is. Nem foghatjuk reá egyikre is, hogy valamelyiknek közülök akár a *Szent Egyedi Grófnak leány testvére* volt volna felesége, akár pedig *Henrik nevű második szülött fia* volt volna. Ellenben I. Gyéza Királyra minden szépen reá illik, a' mit Henrik Portugáliai Grófra nézve reá alkalmaztatnunk kellene. I. Gyéza Királynak voltak *több férfi Gyermekei*, mert maga beszéli 1075-diki óklevelében, mellyet a' Garam Szent Benedeki Monostornak adott: „*Quarum partem Decimarum pro salvatione animae meae, et fratrum meorum, nec non et FILIORVM MEORVM, parentumque meorum.*” *) E' gyermekek közül egyik, és ugyan első szülött, volt Kálmán Király, minthogy II. István Magyar Király, e' Kálmán Király fia, 1124-diki óklevelében I. Gyésát világosan *AVUSÁNAK* az az: *Öreg Atyjának* nevezi; **) a' másik volt Álmos Hertzeg, kiről a' Kálmán Király országlása alatt Esztergomban Pappá szenteltetett Prágai Cosmas írja Krónikájában: „*Utinam haec audiret Colmannus Rex Pannonicus, si viveret; qui metuens, ne GERMANVS SVVS* (pedig a' *Germanus* szó a' Prágai Cosmáznál mindenütt szoros értelemben *egytestvért* jelent) *Almus post eum regnaret, ipsum et filium ejus mentula privavit et lumine.*” ***)

*) Georgii Pray, Specimen Hierarchiae. Posenii et Cassoviae, 1776. 4-o Parte I. pag. 335. Nota a). —

***) Tudományos Gyűjtemény. Pesten, 1826. 8. IV. Kötet, 61. old.

***) Francisci Martini Pelzel, Scriptorum Rerum Bohemiarum. Pragae, 1783. 8-o Tomo I, 258. — Cf. Tomo I, 209.

E' Kálmán és Álmos egy testvérek közé kell, úgy vélem, *mint második szülött fiát* helyhez-
tetni Henrik Portugáliai Grófot, kinek édes Anyja
a' Szent Egyedi Grófnak, Raimundnak, leány
testvére már tsak azért is lehetett, mivel I. Gyéza
Feleségének neve és nemzetsége vagy hazája egé-
szen esméretlen előttünk. *) De hogy Szent Lász-
ló Királynak, az igen rövid időig országglott I.
Gyéza Király Testvérének, kormánya alatt a' MA-
GYAR KIRÁLYI HÁZ esméretségben és szoro-
sabb öszveköttetésben volt A' FRANTZIA OR-
SZÁGI SZENT EGYEDEL, az onnand bizo-
nyos, mivel Szent László Király 1091-dik évben
„pro redemptione animae suae et ANTECES-
SORVM SVORVM Somogyvárott Somogy
Vármegyében Szent Egyed tiszteletére olyan Mo-
nostort állított a' Szent Benedek Szerzetének,
melly a' Frantzia Országi Szent Egyed Monostorá-
tól egyenesen függött, 's mellyben a' Szent Feje-
delem rendelése szerént örök időkig *nem Ma-*
gyar, hanem *Frantzia nyelvü és szármozatu*
Szerzetes Férfiaknak kellett volna, ha az idő
fel nem dulta volna utóbb Intézetét, lakniok. Ki
tetszik ez bővebben Szent Lászlónak másolatban
szerentsésen fen maradott 1091-diki ókleveléből,
mellyet egész kiterjedésben úgy közlök, a' mint
nekem azt ezelőtt mintegy tizenkilentz év előtt
a' boldogabb életre által költözött kedves Bará-
tom és Oskola Társom Pápai Ferentzi János Ara-
di Hamerális Fiscális a' Magyar közönséges Ge-
ografianak hajdan munkás készítöje († 1825. De-

*) Xysti Schier, Reginae Hungariae Primae Stirpis. Vi-
ennae, 1776. 4. pag. 80. „*Neque cujus nominis,*
neque cujus gentis fuerit Geysae I. Conjux scí-
mus.”

cemb. 31-dikén) kértemre Ménardnak igen tudós könyvéből: „Histoire Civile, Ecclésiastique, et Littéraire de la Ville de Nismes. à Paris, 1750. 4. Tom. I. Preuves pag. 24.” a' Bétsi Tsászári Könyvtárból leírta, és Pestre megküldötte.

42. §.

„Universalis et catholica Sancta Mater Ecclesia e diversis partibus unigeniti filii Dei sanguine unita caritativa compassione per omnes orbis fines diffudi volens notificat tam presentibus, quam futuris se esse auctam in Pannonie partibus una regali Abbatia MXCI. anno dominice incarnationis, indictione VIII. regnante Latisclavo gloriosissimo ejusdem regionis rege. Locus autem ille, in quo Deus preelegit sibi sanctam fundari ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, vocatur SUMICH, nobilissima Urbium Terre, quam cum territorio suo predictus Rex audiens opinionem meritorum beati Egidii Confessoris ad honorem Sancte et Individue Trinitatis, et beatorum apostolorum Petri et Pauli et S. Egidii Confessoris pro redemptione anime sue et Antecessorum suorum et omnium fidelium Christianorum IN PRESENTIA DOMPNI ODILONIS ABBATIS prelibatis apostolis Petro et Paulo et beato Egidio dedit, et ipsi abbati et successoribus suis ad regendum regulariter, tali tenore: VT QVICVNQVE VSQVE AD FINEM SECVLI SUMICHENSIS ABBAS FVERIT, ABBATI, QVI TVNC TEMPORIS FVERIT IN MONASTERIO S. EGIDII IN VALLE FLAVIANA, OBEDIENTIAM VERAM PROMITTAT, ET VSQVE IN FINEM VITE SVE TENEAT. Preterea vero ipse elegantissimus Rex Antecessoribus suis non se inferiorem judicans ea condicione et tam perpetuo jure libertatis supra dictam fundavit ecclesiam, ut

post Deum et Sanctos ejus, in quorum honore dedicata est, ejusdem ecclesie abbas ipsum solum audiat, soli inclinet, ipsum in omnibus necessitatibus tutorem et judicem suarum rerum tantum modo cognoscat salvo episcopali jure. Atrium autem ejusdem ecclesie ad quod omnes tam in vita quam in morte qualibet necessitate circumventi, sicut ad securum refugium confugere debent, Christianissimus Rex taliter consecrari fecit, ut omnes illuc pro tutamine fugientes tam corporis quam animae solamina reperiant, et sui vel suarum rerum prejudicium non sentiant. Quapropter sicut regale est monasterium, ita omnium bonorum consensu regalis est prohibitio, ne quis mortalium, preter ipsum regem, super res ecclesie judicare presumat. Atrium vero si quis, quod absit, violaverit, legem patrie persolvat in undecuplum. Quod si quis contra Deum et Sanctos ejus et contra regalia decreta aliquid ex his, que dicta sunt, preter atrium nefario ausu violenter temeraverit, ex precepto prefati regis quod audacter presumpsit restauret, et insuper L. marchas cocti auri persolvat. Dator istius precepti rex Ladisclavus. Testes qui cum eo fuerunt: dux Lambertus frater ejus, Dux David consobrinus, Gerazclavus filius regis Rutenorum gener ipsius, Almarus Vesprimiensis Episcopus, Comes Palatinus Petrus, et Comes Acha, Michael, Seraphin, Copan Capellani illius, Robertus de Gozlaria spatarius illius, Anulfus legatus ipsius. Receptores vero istius doni vel precepti sunt isti: Teuzo sancte romane ecclesie legatus, dompnus Odilo S. Egidii abbas. Monachi, qui adfuere, Petrus prepositus, qui postea primus inde abbas effectus est, Rostagnus Rainonis, Petrus Arinarius, Ugo et Daniel capellani ejus, duo diacones Petrus et Rostagnus, Petrus

Camerarius, Dalmacius decanus, Clerici. Et laici, qui cum abbate fuerunt : Petrus Pictaviensis grammaticus , Petrus Ugonis , Raimundus Felicis, Bernardus Amarici , Rainaldus Arvei , Maimbaldus et Arveus et alii quam plures. Hic subscribuntur singulatim honores supradicto Monasterio ab ipso rege donati. Sumich cum territorio suo , ecclesia ejusdem loci cum servis et territorio suo , Patrie villa cum servis et territorio suo , Pincinaticorum villa cum servis et territorio suo , villa S. Georgii cum servis et territorio suo , villa Currualis cum servis et territorio suo , villa Vinitorum cum servis et territorio suo , triginta vineas cum Vinitoribus suis, in LX. vineas medietatem cum vinitoribus suis, domus CCC. servorum , et C. militum domus. — Ego frater ille promitto stabilitatem meam et conversionem morum meorum et obedientiam coram Deo et Sanctis ejus , secundum regulam S. Benedicti in hoc monasterio S. Egidii , salva obedientia in omnibus et subjectione monasterii S. Egidii in Valle Flaviana siti, in presentia dompni P. abbatis. Notum sit omnibus Sumicensis cenobii fratribus tam presentibus quam futuris, insuper et omnibus christianis , dompnum Odilonem abbatem S. Egidii ex consensu dompni Petri ejusdem loci abbatis et fratrum ibidem degentium hanc professionem in predicto cenobio observandam perpetuo jure confirmasse, et sui impressione sigilli sub anathematis vinculo inviolabilem decrevisse. Quam si quis maligno zelo ductus temerario ausu violare presumpserit , et predictum cenobium ab unitate capitalis matris segregare voluerit , cum Nathan et Abiron se dampnandum sciat. Ut autem hoc edictum indissolubile permaneat , a predictis patribus sancitum est , ut nullus omnino monachus de monasterio S. Egidii Vallis Flaviane sine

litteris commendatitiis et sigillo confirmatis in Sumicensi congregatione recipiatur. Et idem Decretum de Sumicenis apud S. Egidium observetur. Hujus edicti testes et confirmatores sunt dompnus Odilo abbas S. Egidii, dompnus Petrus abbas Sumicensis, dompnus Teuzo cardinalis, dompnus Petrus abbas S. Martini, dompnus Petrus abbas Tichonensis, Petrus Prior, Petrus Decanus, Laurentius Decanus, Petrus Minerbensis, Mainerius et Johannes capellani dompni Odilonis abbatis, frater Odo hujus decreti scriptor, et ceteri fratres.” *)

43. §.

Szembetűnő történet, hogy ezen óklevélben, noha benne sok jelenvoltak név szerint említettnek, sem *Kálmánról*, sem *Almusról* egy szó sem mondatik. Azt kell tehát gyanítanunk, hogy e’kor nem voltak Hazájokban I. Gyéza gyermekei. Ha Krónikáink szerint vonakodott Szent László Magyar Király elfogadni a’ Magyar Szent Koronát, vonakodására felette fontos okai valának. Választatása Salamon Király igazait, és Gyéza első szülött Fiának, Kálmánnak, születési következtetését tevé félre, és így kétfelé is gerjeszthete fájdalomokat mind a’ mellett is, hogy a’kor a’ Nemzet a’ választásban helyhezette a’ Királyi Méltóság rendét. Nem hihetetlen tehát, mert ilyen példákkal tele vagyon a’ régiség, hogy I. Gyéza Gyermekei a’kor, midőn a’ Somogyvári Apátság felállított, vagy máskor is, külföldön Atyjokfiainál tartozkodtak. Így pedig igen természetes

*) Fenmaradott e’ nevezetes óklevél egy XIII-dik századi Cartuláriumban a’ Párisi Királyi Könyvtár gyűjteményében. A’ kik Hazánkban és Bétsben mostanig e’ Régiséget esmérték, tölem esmérték.

vala, ha Odilo Frantzia Országi Szent Egyedi Apát Kálmánt és tehetségeit közelebbről esmérte. Orbán Pápa írja 1096-dik felé egyebeken kívül Kálmán Királynak: „*Retulit enim nobis venerabilis filius noster Odilo, S. Egidii Abbas, strenuitatem tuam preter secularem, qua precellis industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et quod potissimum judicariam concedet potestatem, Sanctorum Canonum pollere scientia.*” *) Ime a' Pápa tudománya Kálmán Király esméreteiről ismét a' Frantzia Országi Szent Egyedi Apátnak tudósításán épül! Volt tehát a' Magyar Királyi Háza I. Gyéza és Szent László alatt szorosabb öszveköttetésben a' Frantzia Országi Szent Egyeddal, 's innend eredhetett az is, a' mit Szent Lászlóról ír a' Bétsi Képes Krónika: „*Et ecce nuntii de FRANCIA et de HISPANIA, de Anglia et Britannia ad eum venerunt.*” **) Minekutána tehát a' Portugáliai Tudósok Henrik Portugáliai Grófot valamellyik Magyar Király Raimund Szent Egyedi Gróf leány testvérétől eredett második szülött fiának hirdetik, kire illik alkalmasabban e' történet, mint I. Gyéza Gyermekére? Az is könnyen megeshetett, hogy Henrik a' Bissenus Örségben a' Rába és Fertő körül BISSENVOM COMES volt édes atyja alatt, 's utóbb, midőn épen I. Gyéza alatt a' BISSENVOMOK egy szerentsetlen ütközetben a' Magyarok előtt minden vítézi tekéntetüket elvesztették azért, hogy Salamon Királytól megverettek, szégyenből Hazáját

*) Ménard, Histoire Civile, etc. de la Ville de Nismes. à Paris, 1750. Tom. I. Preuves pag. 25.

**) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 134.

elhagyta. *) A' Frantzia Írók a' BISSENOVRVM COMES tziimből úgy tsinálhattak *Besançon*t az az: *Chrysopolist*, mint a' Bulgáriai *Bessina* városból *Vesuntiót* az az *Chrysopolist* tsináltak. **)

44. §.

Többet ezen tárgyról egyedül a' Frantzia, Spanyol, és Portugálus Írók adhatnak, tsak hogy az, a' ki őket olvassa, el ne feledje: hogy a' Gyéza név igen sok változásokkal íratott a' régi időben; el ne feledje, hogy én Henrik Portugáliai Gróf születése évét tsupán a' Vasconcellius könyvében képe alatt találtató jegyzetből, nem pedig valamellyik Történet Íróból, költsönöztem. Tettem tudniillik a' mit tehettem, nem a' mit tenni ohajtottam volna. Egy Angoly Fő Nemes, ha e' tárgy hazáját illetné, vagy talán úgy is, ha hazáját nem illeti, kész volna tsak azért, hogy e' tárgy kifejtessék, megjárni Portugáliát, Spanyol és Frantzia Országot. Én még most e' nyire számot nem tartok, hanem azt bizonyosan feltésem, hogy Hazánkunk sok reményt ígérő Fia, a' Párisban lakó Tessedik Ferentz, ki nem rég a' Párisi Magyar Diogenest a' szugolyák között is felkeresni tudta, e' fontos tárgyra is fogja fordítani figyelmét, 's utasításaimnál fogva a' gazdag Párisi Királyi Könyvtárban mind azon könyveket felüti, és használja, mellyekből Henrik Portugáliai Gróf eredete végképen meghatározathatik. Ezen fáradsága által nem tsak Holéczynak és nekem, hanem az egész Nemzetnek is örvendezését fogja eszközteni.

Horvát István,

A' Széchényi Országos Könyvtár Örzője.

*) Schwaudtneri, SS. Rer. Hung. Tomo I, 126.

**) Francisci Du Chesne, Historiae Francorum Scriptores. Lutetiae Parisiorum, 1641. fol. Tomo IV. 55. 821.

2.

Az Írók' megjutalmaztatásáról.

A' tudományok' tökéletesítésére, mint a' halhatatlan Verulami Baco is megjegyzette, három dolog kívántatik: elégséges jutalom, melly az iparkodásra ösztönözzön, bölts tanáts, melly a' tzielhoz vezető utakat és módokat kimutassa, 's egyesített munka, melly által a' jó igyekezet, az egyes ember' erőtlenségén, 's halandóságán győzdelmeskedhessék. A' két utolsót (ámbar azok legfontosabbak) most nagy részént elmellőzvé, az első eránt fogom némelly gondolataimat közölni; még pedig nem annyira minden Tudósokra, mint különösebben az Írókra nézve.

A' jutalmak' igazságos kiosztogatása elejétől fogva egyik legfontosabb titka volt az igazgatás' nehéz mesterségének. Minden időbeli böltssek megegyeztek abban, hogy valamint sem a' házi, sem a' nagyobb polgári-társaságok a' jó tselekedetek' megjutalmazása, 's a' vétkek' megbüntetése nélkül fen nem állhatnának: ugy az a' kormány legjobb és legszerentsébb, melly ezen tekintetben legnagyobb böltseséget bizonyít, 's különösen a' minden karbéli jeleseket a' legillendőbb jutalmak által serkenti szép és nagy tettekre. Ez az ítélet az emberi természet' helyes esméretén van fundálva: minden emberi törekedéseknek a' jutalom' reménye szokott egyik leghathatósabb rugójok lenni. Nem tsak a' tselédek, napszámosok, földművelők, 's mester-emberek, hanem mások is bérért dolgoznak, ha bár ezen tziel nem tűnik is másoknál olly igen szembe, mint ezeknél. A' puhaság' gyermekei gyönyörért fáradnak, ha mi-

kor valamely hivatal igáját magokra veszik; a' kalmárok, 's kereskedők kintsért és gazdagságért epesztik fejeket gondokkal; a' hősök és vitézek ditsőségért teszik életeket a' hartz' mezején kotzkára; a' polgári tisztviselők rangért, és tekintéért tolongnak a' világ' zajos piacznán 's az udvarok' sikos pályáján; a' hódoltatók hatalomért áldozzák-fel veszedelmes próbák között a' nyugalom' örömeit. Az egyik halandót az egyike, a' másikat a' másika, a' harmadikat néhány vagy mindnyája bájolja az említett jutalmaknak; de a' ki egyiket se' tenné munkálkodásiban 's fáradozásiban tzeljává, azt keresve kell keresni. Ha tagadhatatlan is, hogy a' virtus maga magának legszébb bére, megkell vallanunk, hogy a' kötelesség' szavát minden mellékes tekintet nélkül egyedül a' lelkiismeret' indításából követni, tsak az igaz értelemben vett nagy lelkeknek saját ditsőségek.

Illyeneknek leginkább a' Tudósok, 's nevezet szerént az Írók között kellene taláztatni: ők tartoznának, mint nemek' és nemzetek' oktatóji, másoknak, valamint minden tökéletesedésben, úgy a' szépnek és jónak haszon-keresés nélkül szeretésében is példát adni, mint a' babonák' balvélekedések' 's vak indulatok' esküdt ellenségei azokat legelébb magokból kiirtani, 's mint az igazság' papjai az általok tisztelt istenségnek tiszta szivből származó áldozatokat vinni. De ki nem tudja, hogy valamint minden egyéb karban, úgy ebben is uralkodik a' gyarlóság. Nálók is a' legnagyobb számot a' köz-nép teszi, velek is megkell elégedni, ha nem éppen kevesen vagynak, kik a' középszerűségig, vagy még azon felül is emelkednek; közöttök is, még a' nagy elmékkal sem mindenkor jár párosan a' nemes lélek. — A' bölts, ki az emberi erőtlenséget esmeri, 's józan

éssze tekinti, megbotsátja nékik, ha tudományos fáradozásaikért külső jutalmat is kívánnak, 's részszerint pénzre, vagy pénzt érő haszonra, részszerint hírre névre, részszerint betsületre és tekintetre vágnak; tsak azt a' tanátsot adja, hogy vágyásokban illendő mértéket tartsanak, 's annak kielégítésére soha olyan eszközökkel ne éljenek, mellyek őket lealatsonyítanak. 'S vajha ezen tanátsot mindenkor szemeik előtt tartanák, és soha se felejténék-el, melly jeles és felséges pálya van eleibek kiszabva!

A' pénznek, vagy pénzt-érő haszonnak keresésétől, mellyre minden ember olly hatalmas erő által vonattatik, az Írókat egy általán fogva eltiltani, felettébb sanyaru törvény 's szeretetlenség volna. Ám fizetessenek magoknak írásaikért adót, a' hol törvényesen és tisztességesen lehet, 's ha módjok van benne, helyhessék ez által magokat 's házok' népét külsőkép' is virágzó állapotba. Ki tulajdonítaná vétekül, ha ezen az uton minden jeles elme egy Ferney-nek urává lenne is? ki állítaná azt, hogy az Íróknak kevesebb jusok van a' gazdaságra, mint a' szerentse' némelly kedveltjeinek, kik sokszor a' hazára nézve nem tsak haszontalanok, hanem ártalmasok is. Bár sokan tudnák ama' régi philosoph' példáját követni, ki midőn ötet ellenségei azzal vádolák, hogy tsak azért veti meg a' gazdagságot, mivel nem tud rá szert tenni, a' kereskedésre adta magát, nem sokára meggyarapodott, azután gazdaságát barátjai között elosztotta, 's ismét vissza tért a' philosophia' gyakorlására.

De a' pénz-szerzésnek tsak tisztességes és illendő módjáról szóllok, 's igen távol vagyok az ollyan Írók' tselekedetét jóvá hagyni, kik a' vagyonosodásról busgonddal aggódnak, 's igen észrevétetik, vagy azt, hogy az éhség adta a' tollat

kezekbe, vagy azt, hogy középszerű sorsokban is a' fősvénység elfoglalta őket.

Jaj annak az Írónak, kinél tsak a' gyomor a' magister artis ingeniique largitor, 's ki a' Helikonon tsak kenyerét keresi. Gyalázatjára fog az a' maga mesterségének válni. A' nagy szegénység' mostoha ege alatt nem fejlődhetnek ki elmebeli tehetségei, 's két Úrnak akarván szolgálni, vagy egyik vagy másik eránt nem tehet eleget kötelességének. Két olly igen különböző, sőt ellenkező gondok, millyenek a' mindennapi élelemről, és a' halhatatlanság' koszorujáról való aggodás nem férnek össze az emberi szivben. Mig valaki állati szükségzeit nagy epekedés, 's mindennapi buslakodás nélkül ki nem elégítheti, addig a' sors által szolgálai munkákra van hivattatva, 's nagyobb okosság a' kéntelenség' törvényének tsendes elszánással engedni, mint magát makatsan ellene szegezni. Mit nyerne ezen utolsó esetben? tsak ollyan homokra szántana és vetne, melly sem maga sem mások számára semmi hasznost nem fogna teremni. Ne mondja senki, hogy némelly jeles Írók' nagy szegénységgel 's inséggel küzködtek. Ezeket nem az éhség hajtotta a' tudományra és az írásra, hanem inkább a' tudomány' szeretete tette a' gazdaság' tekintetében vigyázatlanokká, 's a' vigyázatlanság' szegényekké. Jeles Írók tsak a' nagy szegénység' epesztő gondjaitól üres és szükségtől le nem nyomott lélekből válhatnak.

Irigylésre méltók közöttök azok, kik tisztességes ösi örökségek által független állapotba tétetvén, csupán szivek' indításából szentelik életüket a' tudományok' tökéletesítésére és terjesztésére. Nékik a' tudós munkák' készítésére elegendő szabad idejek, a' szükséges segéd eszközök' megszerzésére bőséges módjok, 's a' rut nyereség' kivánására kevesebb kísértetések vagyon. Szerentsé-

sek azok is, ha szerentséjeket betsülni és használni tudják, kiknek a' közép sors, ez a' minden rendbéli nagy emberekkel termékeny tisztességes szegénység, a' foecunda virorum paupertas lett osztályok. Ők is könnyen tisztán tarthatják lelkeket a' fösvényesség' szennyétől; 's ha tisztán nem tartják, tsak arról tesznek bizonytságot, hogy a' testiségnek rajtok felette nagy hatalma van, és hogy hijában járnak a' böltseség' oskolájába, melly hű tanítványival a' pompát, gazdagságot és tsupa külső fényt ha meg nem vetteti is, legalább irigylés nélkül nézeti.

A' fő dolog az, hogy a' ki irásai által mások' vezére akar lenni, akármelley sorsbeli legyen, legelébb magát azáltal a' józan okosság által engedje vezéreltetni, melly az értelem' és szív' nemesebb örömeiben a' kintsnél 's a' hiu tsillámnál nagyobb jókat esmér. Ellenkező esetben könnyen annyira elfelejti méltóságát, hogy a' pénzt-érő jövedelmet fő jutalmának tartja, 's Múzsáját vagy a' Maeenasokhoz, vagy a' Könyvárosokhoz vagy az Olvasó-közönséghez béres-szolga gyanánt szegödteti. Az ollyantól pedig, akár kötött, akár folyó beszédben ritkán lehet olly jeles munkákat reményleni; mellyeket a' késő maradék tisztelő hálával fogadhasson.

— — — Haec animos aerugo et cura peculii
Cum semel imbuerit sperasne volumina scribi
Posse linenda cedro et levi servanda cupresso?

Fájdalommal kell megvallani, hogy az irói méltóságnak illyen elfelejtése nem ritkaság a' tudósok' köz-társaságában. A' szerentse' mostohasága eránt zugolódni nálók igen régi 's minduntalan tartott, és tartó szokás. A' Juvenalis' 7-dik Satyrájában foglalt panaszokat minden időkbeli könyvekben megújítva látjuk; még pedig sokszor ollyanok ál-

tal is, kiknél szembetűnő, hogy azokat nem a' szükség, hanem a' kevélység 's az érdemeikkel nagyra látás szülte. Ezekkel atyafiságos az is, melly a' magyar Helikonon a' mi időnkben is egyszer másszor, részszerint az olvasó - közönséget, részszerint a' nagyokat és gazdagokat nemzeti Literaturánk eránt hidegséggel vadolja. Részemről ha bár felteszem is, hogy ez tisztább kutföböl ered, mint a' felebb említettek, még sem tagadhatom, hogy ezt is részint igazságtalannak, részint más tekintetekben helytelennek tartom: okaimat a' következő jegyzések kimutatják.

Hazánknak több régi böltés intézetei között, mellyek bennünket bámulásra ragadnak, nem utolsó helyet érdemel az, hogy a' jelesebb hivatalokhoz nagyon mértékletes fizetéseket szabott, azt akarván, hogy azokat vagyonosabb fiai ne annyira pénzbéli jutalomért, mint háladatosságból, 's a' köz-jó eránt való buzgóságból viseljék. A' tudományok' országában, mellyben a' böltésének kell uralkodni, hasonló intézetet illik feltennünk. Ha a' Haza' Tisztviselőji között vagynak is olyanok, kik vagy hivatalok' jövedelmeit tilalmas utakon szaporítják, vagy szüntelen föbb tisztségeket 's nagyobb fizetéseket vadásznak, vagy érdemeikkel kérkedvén hátratétetések eránt zugódnak, egy szóval magokat béres szolgák' módjára viselik, azt sajnálnunk kell, 's a' mennyiben az ő pályájokon a' nagyravágyás és fényüzés ragadó nyavalya gyanánt uralkodik, kevesebbé lehet tsudálnunk. De a' Múzsák' szolgálatjába hasonlót tselekedni annál rutabb véték volna, mennél nagyobb jussal lehet kívánni, hogy azon feleséges tárgyak, mellyek ott foglalatoskodtatnak, minden alatsony haszonkeresés nélkül szeretessenek. Az Íróktól a' fősvénység' és telhetetlenség' lelkének minden esetre távol kell lenni.

A' Magyar olvasó-közönség, ha bár nagyobbodhatik, és nagyobbodását várnunk kell is, még is mindenkor kitsiny marad más nagyobb kiterjedésű nyelvek' olvasó-publicumához képest, következőképen mindenkor kevesebb hasznot ígérhet az Íróknak, mint a' nálánál sokkal nagyobbak. De még el sints az elegendőképen a' tudomány-szeretésre készítve, 's ha ugy szabad mondani, még nintsen egészen megérve. Minden olvasó-közönség 's így a' Magyar is tsak akkor virágoztathatja a' literaturát, mikor egyszer az utjában lévő akadályok el vagynak hárítva. Míg valamelly országban huzamosan vérengző háboruk folytattatnak, addig abban a' tudományok 's szép mesterségek kevésre betsültetnek, 's tsak ugy nézettetnek, mint puhaság jelei 's mint asszonyokhoz illő tulajdonok, 's addig a' szünetlen veszedelemben forgás sem ürességet sem kedvet nem enged a' Múzsákkal való társalkodásra. Míg továbbá valamelly nemzet a' földművelés', kézi mesterségek' és kereskedés' gyakorlása által a' gyarapodásnak és gazdagodásnak olyan gráditsára nem lép, mellyben nagyobb része az ő figyelmét az élet' táplálására szükséges foglalatosságokról ottan ottan elvonhatja, 's a' tudományokból származó örömökre fordíthatja, addig a' könyvirás nála nagy betsben nem lehet. Mihelyt ellenben ilyen virágzó állapotra jut, ha illendő polgári szabadsággal bir, természet szerént és szükségesképen felébred benne a' tudományok' 's könyvek' szeretete is. Hazánkban még nem szinte régen multak el azon gyászos idők, mellyekben nemzetünk nagyobára tsak a' fegyverek' ditsőségét esmerete és betsülte, 's még eddig, kivált magyarul beszéllő részének nem volt elég ideje, vagy legalább elég módja a' polgári gyarapodásnak olyan mértékére szert tenni, millyent a' tudományok' virágozha-

tása kíván. Ha tudát nem várunk, békes-tűrèssel kell lennünk, míg a' tudomány-szeretésnek betses gyümöltset a' magyar közönségnél az idő megérleli, 's még akkor is kevéssel meg kell elégednünk.

Minden józanon gondolkodó ember tsak annyi jutalmat kíván, a' mennyit munkája érdemel. Igen hibázik az, a' ki azt gondolja, hogy akár-melley nemzetben is az Írók tsupán nagy lelküségből segítettnek elő. Mert miért vásárolják a' vevők akár-melley országban is a' könyveket? a' szegényebbek azért, mert azokból vagy gyönyörködést vagy oktatást reménylenek; a' gazdagabbak is vagy ezért, vagy pedig, mivel a' fényűzés' törvénye parantsolja; következésképen minden rendbéliék azért, mert vagy igaz, vagy képzelt szükségek a' könyveket előttök nagyobb betsüekké teszi; mint a' mellyel nálók a' könyvekért kiadott pénz bir. Míg az Írók olyan munkákat nem készítenek, mellyek az érettek adandó pénznél többet érnek, addig azoknak megvétetését igazságosan nem várhatják; ha mégis jutalmat kívánnak, nem egyebet tselekesznek, hanem koldulnak.

Vessünk már egy tekintetet a' Magyar Literatúra' állapotjára. Igaz, hogy léptek 's naponként lépnek anyai nyelvünkön olly jeles munkák napfényre; mellyeknek nemzetünk méltán örülhet. Azt is kéntelen megvallani minden igazság-szerető birő, hogy Nemzeti Literaturánk néhány évektől fogva a' környülményekhez képest ditséretre méltó előmenetelt tett, és hogy azok, kiknek törekedése által ezen előmenetel történt, mind a' jelen-kor, mind a' maradék' háláját megérdemlik. Mindazáltal, ha Magyar könyveinket, a' régi és uj kimíveltebb nyelveken készültekkel részrehajlatlanul özvehasonlítjuk, lehetetlen mingyárt első tekintettel nagy szegénységünket észre nem vennünk; akár a' tudományok' régibb tör-

téneteit vizsgáljuk, akár a' mi időnkben élt 's élő külföldi tudósok' seregét tekintsük, mindenütt sok olly halhatatlan vagy halhatatlanságra menedő nevek tűnnek szeméinkbe, mellyeknek párjait nálunk hijába keressük, 's ha tsak vagy a' tudatlanság vagy a' nemzeti büszkeség bennünket meg nem vakít, megfogjuk vallani, hogy a' mi írójink még eddig tsak próbálgaták Múzsájikat, hogy nálunk a' könyvirás' mestersége még tsak kezdetében van, 's teljes virágzásának 's arany-századjának (ha azzal az ég nemzetünket ditsőíteni akarja) még utóbb kell következni. 'S lehet-e igazságosan kívánnunk, hogy a' próbamunkák úgy kedveltessenek, 's olly buzgón vétessenek, mint a' tökéletességhez közelítő remek?

A' mi a' nagyok ellen tett szemrehányást illeti, e' részben is többfélét meg kell gondolnunk, 's latra vetnünk, ha okosan 's igazságosan akarunk itélni. Egy felől sok szolgál nekik mentésgekre: őket többnyire az ő neveltetések, (a' mi legalább részről a' Tanítók, és így Tudós karbéliek' hibája) a' kevesebb betsü dolgok' forró szeretetére szoktatja, nálók számtalanok a' tárgyak, mellyek a' figyelmet magokra nem tsak vonják, hanem bájолják, 's ezerfélék az akadályok, mellyek a' tudományok' kedvelését gátolják; a' honnét minden nemzetben tsak kevés számmal vagynak közöttök, kik a' lelki kimíveltetés' igaz előmozdítójinak méltán neveztetetnek, másfelől a' ki meggondolja, melly könnyen hibáznak az úgy nevezett Maecenások is jótéteményeik' tárgyainak választásában, melly egyeránt szokták gyakran a' Horátságokkal és Virgilekkel együtt a' Balatrokat és Maeviusokat is szeretni, melly gyakran kívánnak tőlök rabi függést, 's hányszor megtörténik, hogy a' védelmekben 's jótéteményekben részesülök nekik igaz és illendő hála he-

lyett alacsony hízkelkedéssel, és mászkálással fizetnek, az nem máskép' hanem tsak bizonyos feltételek alatt kívánhatja az Írók eránt bizonyítandó pártfogásokat.

De vallyon olly érzéketlenek 's hidegek-e az Olvasó-közönség és a' Nagyok a' Magyar Literatura eránt, mint a' kérdés alatt lévő panasz állítja? Nem mutatja-e a' tapasztalás, hogy a' Magyar elmék' jelesebb szüleményeinek, 's a' jobb munkáknak többszöri kinyomtatása is kívántatott? Nem országszerte esmeretes dolog-e, hogy több ditsőnevű Nagyjaink a' legnemesebb módon áldoztak és áldoznak a' tudományoknak?

Azon panaszok tehát, mellyekről itt szóllok, nekem éppen nem látszanak igazságosaknak lenni; de ha igazságosak volnának is, még akkor sem tarthatnám őket illendőknek 's a' tudományok' méltóságával megegyeztethetőknek. Akkor is azt javasolnám Írójinknak, hogy az efféle akár pironogató, akár alamizsna kérő hangnak pengetése helyett gyakorolják inkább a' kevéssel *) megalégedés' mesterségét, mellyet a' vallás olly igen szivünkre köt, 's mellynél Sokrates **) semmit ditsőbbet és isteniebbet nem esmert, 's ha tsak ugyan annak gyakorlása mellett is szükséget kellene látniok, ezen ritka esetben emelkedjenek az őket lenyomni akaró sorson felül; játszák egy a' szerentsétlenséggel küzködésre hivatott böltsnek személyét illendő méltósággal, 's keressenek lelkiesméretekben, 's ha még több kell, szép hitekben és nevek' halhatatlanságában nemesebb jutalmat.

*) Tim. 6, 6. *ἔστω πορισμος μέγας ἢ εὐσεβεια μετα αὐταρκείας.*

**) Xenoph. Memor. Socrat. 1, 6, 10. *ἐγὼ νομίζω, τομεν μηδενός δέεοθας θεῖον εἶναι, τὸ δὲ ὡς ἐλαχίσσον, ἐγγυτατω τῷ θεῷ.*

Midőn a' szép hírt 's a' név' halhatatlanságát nemesebb jutalomnak nevezem, világosan kinyilatkoztatom, hogy nem tartok azokkal, kik a' ditsőség' megvetését prédikálják, a' nélkül, hogy saját tanításokat magok is mindenkor hiven követnék. Én is legfelségesebbnek tartom ugyan a' jót egyedül magáért a' jóért szeretni és gyakorolni. De tudom, hogy az ennyire felemelkedhető nagy lelkek igen ritkák; azok pedig számtalanok, kikről Tacitusnak eme' szavai: „Contenta fama virtutes contemnuntur” tökéletesen igazak. Azt is tudom, hogy a' ditsőség' szeretete olly enthusiasmust szülhet, melly a' lelket nagy dolgokra hevíti, hogy az, a' ki jó emlékezetét a' maradéknak által akarja adni, nem tsak a' jelenkort, hanem a' jövő századokat is szeme előtt tartja, 's azok' számára is úgy dolgozik, mintha soha meg nem halna. Azért a' serkentés nélkül szükölködő Íróknak nem tsak nem ellenzem, hanem javaslom is, hogy neveknek életekben szép hírt, a' siron túl pedig halhatatlanságot szerezni törekedjenek.

De itt is könnyű elvéteni a' tzelt, 's mind azok elvétik, valakik hozzá nem az érdem' ösvényén, hanem vagy könnyen és játszva, vagy vétkek és alacsony fortélyok által akarnak jutni.

Mindeneknek elötte meg kell győződve lennünk, hogy valamint mindenek, úgy az Írók is, tsak úgy részesülhetnek maradandó ditsőségben, ha jeles talentomokkal 's szép tehetségekkel bírván, azokat az emberi nemzet' boldogságának előmozdítására fordítják, 's így a' világnak jóltévőji lesznek. Kik akár a' babonának, akár a' hitetlenségnek zsoldjába állván a' tévelygések' országát terjesztik; kik magokat rút hízelkedésre 's mászkálásra lealacsonyítván a' hazugságnak hódolnak, 's mint a' róka a' holló' krakogását, tsak

hogy tőle egy falat-tsemegét kaphasson, bájló ének gyanánt magasztalják; kik az ártatlanságot és a' jó erköltsöt lábaikkal tapodván, 's magok vétkekkel fertéztetve lévén, másokat is a' vétkek' szeretetére tsábítanak: azoknak számára, ha szintén mellettek minden Múzsák könyörögnének is, az igaz ditsőség' temploma soha meg nem nyílik. Egyedül a' józan okosság' 's szent erkölts' hivei mehetnek abba be, 's azok is tsak szives törekedéssel 's buzgó munkálkodással.

Senki se higye azt, hogy az Írói halhatatlanság' keresése tsak játékból 's időtöltésből áll. Horátz katzagja azt a' Költőt; ki vele fogadni akar, mellyikek tud mennél kevesebb idő alatt mennél több verseket írni. Persius gunyolva szóll az olly költeményetskékről, millyeneket a' nagy Urak étel után mulatságból szoktak diktálni. Young hasonlóképen elmésen kitzégérezzi az eszléléket, következő soraiban:

Write not, like Gentlemen, with ease exceeding
Such easy writing is not easy reading.

A' könnyen firkálás Urak' rossz szokása
Nem könnyü a' könnyen írtak olvasása.

'S valakik a' dologhoz értének, megegyeznek az ízlésnek ezen józan bírójival, 's ítéleteket minden kötött és kötetlen beszédbeli munkákra kiterjesztik. Mert akármelly dolognak is okos kitalálása, józan elrendelése 's helyes előadása olly mesteriség, melly szorgalmas tanulást kíván, 's mellyet minden lelki tehetségeinknek reászánása nélkül szerentsésen gyakorolnunk lehetetlen. Tsak hosszas figyelem', 's nyomos gondolkodás' és huzamos munka' gyümo tse az a' szép lelkesedés, melly mindenben a' tökéletesség' ideálját tartja szemé előtt, 's ahoz közelíteni fáradhatatlanul igyekezik. Igen igaza van Rousseau-nak a' frantzia Lyricusok' fejedelmének:

Des veilles, des travaux un foible coeür s'étonne :
Apprenons toutefois que le fils de Latone,
Dont nous suivons la cour,
Ne nous vend, qu' à ce prix ces traits de vive flamme
Et ces ailes de feu, qui ravissent une ame
Au céleste Séjour.

Az irigység 's álnok tzimboráskodás is igen tsalárd vezérek a' ditsőség' útján; 's szerentsélenek azok, kik őket követik, 's egy felől magok magokat ditsérik, vagy érdemeiket ravasz mesterkedés által pártosaikkal hirdettetik, más felől vetelkedő-társaikat, vagy a' náloknál jelesebbeket alázzák, 's az érdem borostyánait mások' fejről leszaggatják 's azoknak kisebbségén akarják híreket építeni. Megeshetik ugyan 's néha meg is esik, hogy ideig óráig elhiresednek. Néha úgy látszik, mintha tzieljokat elérnék. Ha portékájokat, mint a' kalmárok minduntalan ditsérik és ditsértetik, 's mint a' házanként járó orvosszer-árúsok orvosságoknak ezerféle hasznát házanként kiabálják, 's ha bár melly jeleseknek is hírében nevében szemtelen bátorsággal gázolódnak, 's ellenek ortzátlan pasquillusokat írnak: mindenkor találunk egyfelől olyan hiedékenyeket, kik szavokat béveszik, 's a' rosz portékát jónak tartják, másfelől olyan más kárán örülőket, kik nekik tapsolnak. De az ilyen gyözüdelem' öröme tsak ideig óráig szokott tartani. Előbb vagy utóbb, a' boszszuállás, mellyet érdemelnek, eléri őket. Mert egy olly közönség, melly józanon és igazságosan itél, minden nemzetben van. Ez a' legértelmesebbekből 's józan gondolkozásuakból áll. Lassabban 's hirtelenkedés nélkül itél ugyan, nem mint az indulatosság, de utóbb a' sokaságnak tsak ugyan törvényt szab. Akkor az irigyek és tzimboráskodók érdemlett szégyennel és gyalázzattal borítottak el.

Még azok is, a' kik méltó tárgyairól illő szorgalommal írnak, hibáznak néha abban, hogy ditsőségeket igen féltik. A' helyett, hogy érdekekben belső megnyugvást találnának 's megvetéssel néznék az irigyek' intselkedéseit a' legkisebb megbántást sem tudják hallgatással elmellőzni. Sokszor magokat lealacsonyítják, olyan feleletekkel, mellyek hozzájuk méltatlanok. A' helyett, hogy az olyan erejekben és hatalmokban bizó nagy fejedelmekhez hasonlítanának, kik erőtlen ellenségeik' rágalmazását semmibe veszik, semmi kis megbántást sem tudnak tsendesen elszívni, 's minden kis megsértésért hadat kezdenek. Ez által több mint egy tekintetben nagyobb kárt tesznek magok magoknak, mint maga a' megbántás tenne. Egyfelől irigyeiket, kik különben a' feledékenység' homályába süllyedtek volna, meg nem érdemlett hírességre segítik, mint Virgilius a' Maeviousokat és Báviousokat. Még gyakrabban megtörténik, hogy az irígység annál hevesebben megújítja hartzát; 's ők is a' hartz' tüzeben olyan kitsapongásokra ragadtatnak el, mellyek valóságos kisebbségekre válnak. Innét származnak az olyan gladiator-i rut marakodások és veszekedések, mellyeket az újabb Literaturában a' józan vizsgáló tsömör és utálat nélkül nem nézhet, 's mellyektől Tudósainkat vajha örökre megónák az egek! Azt a' tanátsot kell minden Írónak követni, mellyet Scipio *) adott. Cfr. Somnium Scipionis, §. 7. Vagy más szókkal: úgy írj, mintha szeretnéd a' ditsőséget, 's azután viseld úgy magadat, mintha vele semmit nem gondolnál.

*) Suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus: quid de te alii loquantur, ipsi videant.

A' hiren , néven 's ditsőségen kívül még a' személyes tekintetet vagy külső betsülettetést is keresik az Írók, melly amattól abban, különbözik; mert az utolsó által tsak jelenlétében különböztetik meg a' személy, mig az elsővel távollétében is, sőt akkor még inkább 's nagyobb mértékben, bírhat. A' külső tekintet és a' hírnév nem tsak nintsenek szükségesképen egymással összeköttetve, hanem rendszerent az első tsak a' fénynek, szerentsének, rangnak vagy gazdaságnak adója szokott lenni, 's a' talentomnak tsak ritkán esik osztályul és jutalmául. Ha az Írók ezen osztályért boszongodnak, sokszor magokat kell okozniok, magok adnak arra okot az által, hogy hódolásaikat olyanokra vesztegetik, kik azokat nem érdemlik meg, 's a' szerentse olyan kedveltjeinek társaságát keresik, kik velek megvetve bánnak. Ha mindenkor illendőképen éreznék azt a' belső méltóságot, mellyel birni hatalmokban van, 's ha tudnának élni azzal a' lelki erővel, mellyet az elme 's a' talentom ad, ha nem imádnák a' köznép' bálványait: sokkal gyakrabban részesülnének megkülönböztetésben, 's ritkán panaszkodhatnának igaz jussal azon, hogy nem birnak illendő tekintettel.

Eddig előadám, mit kelljen az Íróknak tselekedniek és távoztatniok, ha illendő jutalmokban akarnak részesülni. De híjános lenne értekezésem, ha azt elhallgatnám, hogy a' közönségnek is vagnak erántok kötelességei.

A' tudományok és szép mesterségek nem tsak különös díszére, hanem nagy hasznára is szolgálnak, mind általjában az emberi nemnek, mind külön külön minden nemzetnek. Úgy kell őket nézni, mint minden lelki kimíveltetésnek 's minden igaz dísznek alkotójit. Ők az értelembeli tehetségeket kifejtik, a' figyelmet a' tsupa testiség-

től elvonván magasabb és felségesebb tárgyra fordítják, okos teremtéshez illő mulatságokat 's foglalatosságokat esmertetnek és szerettetnek meg, az erköltsi érzést elevenítik és nemesítik, az emberi méltóságot felébresztik, élesztik és nevelik, egyszóval az embert igazán emberré teszik. Melly durvaságba, melly vadságba, melly szomorú állapotba kellene nálók nélkül elsüllyedve lennünk! melly érzéketlenül és bután néznök a' természetnek a' levegőben, a' földön, 's föld alatt és a' vizekben milliomonként találtató bámulásra méltó tsudájit, mellyeknek esmérete a' kimivelt értelemmel és szívvel olly boldogító örömeket kóstoltat, 's mellyeknek vizsgálásából az életre olly számtalan 's olly megbétsülhetetlen hasznok' áradnak! Melly igen keveset tudnánk az erköltsi világnak tsudálkozást érdemlő mivoltáról, rendjéről, törvényeiről, lelkünk' tulajdonságiról, 's kötelességeink' egybenfüggéséről! melly kevésre mehetnénk a' polgári igazgatásnak, a' törvényszolgáltatásnak, a' nemzeti gazdaság' gyarapításának 's a' népek' boldogíttatásának mesterségében! Ha sonlítsuk össze a' durva 's pallérozatlanabb nemzetek' sorsát azokéval, mellyeknél a' tudományok és szép mesterségek nagy virágzásra jutottak. Az elsőknél a' lelki tehetségek és talentomok ki nem fejtődhetvén, tsak az állati ösztönök munkálkodnak, tsak a' testi szükségek elégíttetnek ki, a' legditsőbb igyekezetek 's tselekedetek, mellyek kimivelt lelki erő' szüleményini szoktak lenni, esméretlenek, 's ha mi jeles tettek vitetnek véghez, azok is örök feledékenység' örvényébe merülnek; azoknál a' szolgálai alatsónyság' szomorú állapotjából kivergődni lehetetlen. Az utolsók ellenben, míg fenállanak, az ész' győzedelmének szebbnél szebb gyümöltseit szedik, bölts törvényeket szerznek, hasznos intézeteket alkotnak, a' külföl-

dön tisztolet' és vetélkedés' tárgyai lesznek, 's a' nemzetek' sorában megkülönböztető ranggal 's tekintettel tündökölnek; ha pedig a' sors' végzéséből a' világ' játékszínéről elenyészni kénytelenek, akkor is ditső emlékezetet hagynak magok után, 's nagy tetteik az idők' fogytáig példa, és remek gyanánt szolgálnak még a' legkésőbbb maradáknak is. A' régi világ' tudománytalan nemzetei alig hogy neveknél fogva esmértesek a' történetek' könyveiben; a' tudományosok soha meg nem homályosodó fényvel ragyognak. Annyira igaz, hogy a' tudományok és szép mesterségek elront-hatatlan fundamentomra építik a' nemzetek' ditsőségét!

De még a' nemzeti gazdagságot is, mellytől magok eleinten életet és elevenséget kapnak, utóbb költsönösen nagyobb virágzásra juttatják; minthogy a' lelki tehetségeket kimívelvén, és gyakorolván azok által a' szorgalomnak új tárgyakat adnak, új feltalálásokra segítnek, a' munkásságnak új tápláló eledelt nyújtanak, 's a' polgári gyarapodásnak új kútfőket nyitnak. A' ki e' felől tökéletesen megakar győződni, tekintse meg a' ki níveltetés' és tsinosodás' történeteit, 's megfogja látni, mennyire elősegítette minden időben, és mindenütt a' tudományok' és szép mesterségek' virágzása a' kereskedést, mennyi hasznót hajtottak időről időre a' kimíveltebb nemzeteknek majd a' Művészek' remekei, majd a' régi Classicusok' sokszorozott kiadásai, majd az újabb nemzetek' Írók' közkedvességet nyert munkái. A' ki különösen tsak az egy Anglus nemzetnek legújabb állapotját illő figyelemmel vizsgálja is, az ha egyfelől tsudálni fogja, hogy ott a' könyvekkel, újságokkal, képekkel és papirossal kereskedés esztendőnként hány milliomokat visz bé az országba, másfelől még nagyobb bámulással látja, milyen gyümölk-

tsöket termettek ezen nemzetnél a' tudósok' nyomozásai, melly sok jobbításokat és tökéletesítéseket eszközöltek a' földművelésben 's mindenféle kézi művekben, melly igen megszorították a' föld' természeit, mennyi módot mutattak kevés ember' segítségével, 's kevés költséggel nagy és nehéz munkákat szerentsésen véghez vihetni, 's különbféle nagy veszedelemmel járó foglalatosságokban kevesebb veszedelemmel eljárhatni.

Mennyit nem lehetne még a' tudományok' 's szép mesterségek' ditséretére mondani. De elég volt nekem itt ezen tárgyat tsak megilletnem. Tsak azt jegyzem még meg, hogy valamit a' tudományok' és szép mesterségek' ajánlására mondani lehet, mind azt teljes jussal magokra ruházhatják a' jó Írók is, mint kik az igazság' titkait legszorgalmasabban nyomozzák, a' böltesség' letzkéjit leghathatósabban hirdetik, 's minden jeles, ditső és nagy tettek' emlékezetét halhatatlanságra segítik. A' honnét önként következik, hogy valamint a' szép mesterségek' és tudományok' gyakorlóji és terjesztőji, úgy különösen a' jeles Írók a' nemzet' figyelmére, pártfogására és serkentésére annál nagyobb mértékben érdemesek, menél világosabb, hogy a' velek közlött jótéteményeket másfelől bőven vissza fizetik:

Ezen serkentés, mint már fellebb is emlitém, nem egyedül, 's nem is főképen abban áll, hogy a' nagy Urak egyes Íróknak úgy nevezett Maece-násaik legyenek; a' mi tsak azon esetekben óhaj-tandó, midőn mind a' jóltévők, mind a' jótéte-ményben részesülők igazán nemes lelkűek, 's a' mi ezen feltétel teljesedése nélkül tsak olyan ala-mizsna osztogatássá válik, melly mind az adót, mind az elvevőt lealatsonyítja. Más hathatós és jeles módjai vagynak a' serkentésnek. Egyik az, hogy a' Magyar közönség szaporittassék 's a' ke-

reskedés' és mesterségek' gyakorlása által vagyonosabbá tétessék. A' magokat jól bíró hazafiak az élet' első szükségeitől nem szorongattatván a' dolgok' természeti rendje szerint a' tudományt és szép művészséget megszeretik, olvasáshoz szoknak, 's magyar nyelvhez ragaszkodók lévén Magyar könyveket fognak kedvelni. Így a' Magyar olvasó publicum nagyobbodván az Íróknak mind a' jövedelem nevelésre több mód szolgáltatik mind az elhiresedésre szélesebb mező nyílik 's következőképen a' munkálkodásra, 's munkájiknak kitelhető szorgalommal kidolgozására hathatós ösztön adatik.

Még nagyobb 's tsak nem bájló erővel bír az Írókra nézve a' Nagyok és Jelesek által való személyes betsültetés és megkülömböztetés. Ez a' talentomoknak legszebb 's legigazabb külső jutalma; e' nélkül minden egyéb ösztön hiányos ereű, ez egyéb jutalmak nem létét is kitudja pótolni, leginkább ennek köszönték minden időben legnagyobb írójikat a' tudós nemzetek.

'S a' fő hatalom védelme alatt fő Városban felállított 's országos tekintettel felruházott Tudós Társaságok már azért is a' legszebb és legfogantatosabb jutalmazások közé tartoznak, minthogy általok az egész írói sereg az ő képviselőiben szembetünöképen megtiszteltetik. De sok egyéb okokra nézve is tsak nem megbetsülhetetlen hasznu és serkentő erejű intézetek azok, ha böltsen alkottatnak 's igazságosan kormányoztatnak.

Azokban a' jelesebb Írók sorsokhoz illő fizetéssel birván az élet' epeztő gondjaitól nem szorongattatnak, talentomaikat jobban kifejthetik, idejüket bus aggodalomtól szabad lélekkel szentelhetik az írásra, 's könnyebben készíthetnek halhatatlanságra érdemes munkákat. 'S minthogy fizetések nem egyes jóltévők, hanem a' haza által

's a' haza' nevében adattatik nekik, nem késértetnek egyes személyek eránt alacsony hizelkedésre 's könnyebben megőrizhetik a' hozzájuk illő, mind a' gőgösségtől mind az elvetemedéstől távol lévő méltóságot. Ha az egyesületek lelke mindenütt csak nem tsudákat tud tenni, miért nem vihetne nálok is nagy dolgokat véghez? Vallyon az által, hogy gondolatjaikat, vélekedéseiket 's értekezéseiket több jeles és a' dologhoz értő férjfiakkal közlik, 's azoktól vagy helybenhagyást és ditséretet, vagy szelid igazítást nyernek, hogy magokat közös tanátskozás által különbféle fontos tárgyak felett felvilágosítják, 's hogy azon egy okosan kintsinált plán szerint dolgoznak, nem könnyebben juthatnak-e a' kivánt tzelhoz, mintsem ha magokra volnának hagyattatva? 'S az a' meggyőződés, hogy a' mit külön külön és egyenként meg nem tehetnének azt közösülve és egyesülve megtehetik, és hogy a' közös buzgóság tüze még a' hidegebbeket is felhevithetik, nem hathatós rugó-e a' ditséretes igyekezeteknek megkettőztetésére? — Mit mondjak továbbá az ő fő Városban lakásokról, hol néha főbb rendűekkel társalkodni is módjok lévén a' nevetséges pedántságot könnyebben levethkezhetik: mit kivált azon szerentséjéről, hogy a' kormány-székeket 's fő embereket közelebbről látván az országos dolgokat és a' nagy világ' folyamátját jobban megismerhetik, 's az által írásaiknak hathatósabb erőt 's elevenitőbb lelket adhatnak, mint azok, a' kik tsupán könyvekből tanulnak. Tsak a' valóságos életnek 's a' nagy Világnak hosszas tapasztalásából vagy legalább közelről vizsgálásából vétethetnek az emberi élet festésének eleven szinei. A' kik tapasztalásból vagy legalább látásból nem tudják, milyen reményektől vagy félelmektől 's általjában milyen indulatoktól hányattatik 's vettetik az emberi szív

a' nagy világ' tengerén, azok akármelley szép kifejezésekben és tzifra szóllásokban írják is munkájikat, tsak erőtlenül fognak az emberi szívre hatni, mert nem festik a' valóságos életnek igaz képét élő színekkel. Miért tsudáljuk leginkább a' régi Görög és Római Classicusokat? azért mert az Országos dolgokban nagy részént jártosok voltak, férjfiásabb gondolkozással bírtak, 's munkájik a' nagy világ'beli valóságos életből vagynak mintegy másolva, 's jó polgárok jó katonák 's jó tisztviselők formálására alkalmasabbak. Millyen írók voltak minden időben és minden nemzetek között a' tudományoknak legfőbb diszei? az olyanok, kik hadi vagy polgári fontos hivatalokat viseltek, és vagy a' hivatal viselés közben üres órájikat vagy a' hivatalról lemondás után tsendes magányokat a' tudományokkal való foglalatosságra fordították és sokképen gyakorlott lelkeknek erejét fontos munkák' készítésére szánták. Vallyon nem méltán lehet-e várni hogy az ilyeneket ha egészen utol nem érhetik is, legjobban megközelíthetik azok, kiknek a' nagy világ'ot közelebbről látásból megismereni alkalmok vagyon.

Ha az ilyenek még fontos kérdésekre jutalmakat is tehetnek fel 's azokat a' legérdemesebbeknek osztogatják ki, ha általok a' nyomtatást érdemlő 's nyomtatás nélkül leaverő kéziratok felkerestetnek 's napfényre botosáttatnak, nem ébresztetnek-e fel sok jeles elmék új életre, kik különben örökre elaludtak volna.

Ok nélkül mondaná valaki, hogy a' régi Görögöknél és Rómaiaknál valamint a' közép időbeli Olaszoknál a' mi időnkbeli németeknél és más nemzeteknél Tudós Társaságok nélkül is nagy Írók támadtak, hogy a' Tudós Társaságokba néha a' középszerű talentumok vétettek fel a' Nagyok pedig belőlök kihagyattak, hogy gyakran a'

Tudós Társaságok' tagjai szép fizetések mellett elrestültek és keveset dolgoztak, és hogy sok halhatatlan tudós munkák Tudós Akademiák nélkül 's a' nagy városoktól távol készültek. Ezen ellenvetések csak azt bizonyítják, hogy az Országos Tudós Társaságok nem léte szükség idején más eszközök által is kipótoltatható, hogy a' legszen- tebb és leghasznosabb intézetekbe is betszusznak illendő vigyázás nélkül a' vissza élések, 's hogy a' tudományok' mezején nem csak egy út visz a' ditsőségre, és hogy a' nagy elmék a' nagy akadályokon is tudnak ditsőségesen győzedelmeskedni.

Az itt tett jegyzésekből önként folynak a' következő igazságok:

Valakik a' Hazának fiai és leányai közül a' nemzeti gyarapodásnak minden ágait gondosan dajkálják, valakik a' magok körében az elmebeli kimiveltetést előmozditják 's azzal együtt a' nemzetiség' lelkét magokban is másokban is elevenítik; valakik a' tudományos érdemet ha nemes indulattal párosodva látják, illendő figyelemmel tisztelik: mind azok terjesztői a' tudományoknak, jóltévői a' tudósoknak és serkentői az Íróknak. 'S minthogy a' Nagyok 's Fő rendűek egy felől a' tekintetnek osztogatói; más felől az alsóbb rendűekre nézve követés' tárgyai, ők még nagyobb mértékben éleszthetik az írói buzgóság tüzét, ha mind ezekben azoknak, kiknek szemek reájok vagynak függesztve, mennél tökéletesebb példát adnak.

De a' leghathatósabb védelmet és serkentést a' Polgári igazgatástól kell várni. Annak van hatalmában a' köz hátorságot nyugalmat és békességet, melly nélkül a' Múzsák schol állandó lakhe-

lyet nem választanak, fentartani, a' nemzeti iparkodást és szorgalmat, melly a' tudományokra és szép mesterségekre útat készít 's az olvasó publicumot szaporítja éleszteni, az Írókat azzal a' törvényes szabadsággal, melly a' zabolátlanságtól és a' rabi félenkségtől egyaránt távol lévén az igazság' és jáborság' szent jusait bátran oltalmazza, felruházni; a' kimiveltebb lelkű Nagyokat, kikben az Írók meg' annyi hatalmas gyámolókat lennek, fényes hivatalokra emelni, az elmebeli talentomokat azzal a' tisztelettel és betsültetéssel, melly nélkül sehol sem diszlenek, megjutalmazni és megjutalmaztatni, 's a' jelesebb Írókból olyan fényes egyesületet formálni, mellynek sugárjai mindenfelé világosságot és életet terjesszenek.

Méltán szerentsésnek tarthatjuk Hazánkat, hogy ditsőségesen Uralkodó Fejedelmünknek bölts és kegyes kormányozása alatt ezen jótétemények naponként gazdagabb mértékben terjednek nemzetünkre. Méltán örvendő háladással kell el telni minden jó Hazafi szívének különösen azért, hogy az utolsó Ország-gyűlésen Felséges Urunk a' Hazza' Karjainak és Rendjeinek egy Magyar Tudós Társaság' felállítása eránt kinyilatkoztatott buzgó óhajtását kegyelmesen jóvá hagyta, hogy az annak felállítására szükséges önkényes segedelmet annyi ditső Hazafiak olly örök emlékezetet érdemlő nemes lelkűséggel és buzgósággal ajánlották, és hogy annak védelmét Hazánkknak minden szépet és jót buzgón előmozdító Nádor-Ispánya kegyesen magára vállalta. Adjanak tsak az egek mennél elébb és mennél tökéletesebb teljesedést a' ditső szándéknak! Lehet-e hathatósabb ösztönt és szebb jutalmat kívánni azoknak, kik szükséges lelki tehetségekkel birván Hazánkban a' Tudományok terjesztése által magoknak halhatatlan érdemeket akarnak szerezni? Melly szép remény biztat tite-

ket Hazánknak fratal Tudósai! Melly fontos új
okotok van a' szép pályára jól elkészülni!

Hoc agile, o Juvenes, circumspicit et stimulat vos,
Materiamque sibi Ducis indulgentia quaerit!

Kis Superintendes.

3.

Miképpen lehet az ember legkönnyebb
úton Tudóssá? (Tréfázat).

Nem tzelom mutogatni, ámbár mint tanúlt
Philosophus azt is könnyen megtehetném, ha val-
lyon az oktalan állatok-e boldogabbak annyiban
az embernél, a' mennyiben azok, ha e' világra
születnek, élelmeket magoktól is megtalálják; a'
midőn az embernek azt nagy bajjal, sok fárada-
sága után, és különböző úton kell keresnie:
hanem annyit merek mondani, 's akárki is elhi-
heti szavamra, hogy az embernek boldogtalan-
sága és meglegedetlensége legtöbbnyire abból a'
szabadságból ered, melly szerént élelmét e' vilá-
gon azon az úton keresheti, a' mellyet maga
maganak választ. Mennyivel boldogabb lett volna
K** ha a' helyett, hogy magát arra a' hivatalra
adta, mellyben Kathédrai beszédje által Hallgatói-
nak sokszor únalmat okoz, inkább valamelly az
életre múlhatatlanúl szükséges kézimesterséget ta-
núlt volna meg? Talám G** sem keresné holmi
apró 's keveset jelentő iramatai által olly sanya-
rúan kenyerét, és nem volna olly' meglegedet-
len sorsával, ha inkább a' Haza' védelmére, an-
nak Fegyverviselői' száma közzé állott volna? De
ha több példákat nem hozok is fel, ez a' kevés
minden philosophiai vi'sgálódás nélkül is láthatóvá
teszi azt, hogy ebben a' tekintetben, az illye-
neknél tsakugyan boldogabbaknak lehet tartani
az állatokat, mellyek a' természettől beléjük adott

ösztönnél fogva, élelmeket a' nekik kiszabott úton keresik és feltalálják. Azomba a' természetet sem lehet vádolni; melly az embert külömbkülömb-féle tehetségekkel ruházta fel, 's kit egy kit más keresetre; vagy hivatalra tett hajlandóvá. Mert mit tehet arról az ártatlan szegény természet, ha szabad akaratunk szerént, hajlandóságunk' ellen választjuk ez vagy amaz útát? választani pedig csak kell valamelyiket, mert arra élelemkeres-tünknek hatalmas ösztöne, (rúgója) a' megkérel-letetlen has, erővel is kényszerít! Ha keresetünket abban az arányban nevelhetnénk; melly szerént azt több úton keressük: annál jobb volna, mennél többet választanánk! Vagynak is elegen a' kik ezt követik; de azt mutatja tapasztalásunk, hogy az ilyenek a' sokféle kapkodásnál fogva sem egyiknek sem a' másiknak eleget nem tehetnek; sőt hogy még ama' fentebbieknél is hátrább ma-radnak. Az ilyen tapasztalásoktól tehát még ko-rán megtanítatva, általláttam azt, hogy az éle-lem keresésre nézve semmi sintsen jobb, mint egyetlen egy hivatal mellett álhata-tosan megmaradni, 's azt fundamen-tomostól kitanúlván szorgalmatosan folytatni.

Nem tudom, ha tudós Tanítóimról jött-e reám által (mert szerentsémre minden Tanítóim Tudósok voltak, legalább magokat azoknak tar-tották) vagy pedig a' Néhai Atyámról örökség szerént reám maradt hajlandóság volt bennem? (de amaz elsőbbit inkább hiszem, mert az Atyám soha sem volt Czéhbeli Tudós, hanem csak Di-lettánt) akárhogy légyen, elég az hozzá, hogy eleitől fogva semmire se vágytam úgy, mint Tu-dóssá lenni. Akárki látja, hogy ez nem hijába való feltétel volt tőlem, de azt is, hogy nem könnyen elérhető. Mert hogy ennek nehézsége

szembetűnőbb legyen, szükség meggondolni, hogy a' tudós és tanult ember közt nagy különbség legyen; mert nem mind tudós ember az a' ki tanult, ámbár mind tanulni kellene lenni a' ki tudós, vagy a' ki erővel azoknak társaságához kívánja magát tsatolni. De még az úgy nevezett Tudósok közt is különbséget kell ám tenni; mert azok is vagy igazi, az az egész, vagy pedig féltudósok. Az egész Tudós esméretének, ha hogy ezen nagy nevet igazán akarja viselni, ki kell terjedni minden lehető tudományokra. Az egész Tudós nem tsak a' földön, föld alatt, 's az a' felett való dolgokat esmeri, 's tudja tökéletesen, hanem még a' mi világunkon túllévő világokról, azoknak tulajdonságairól; 's az elrejtett jövendőről is bizonyost tud mondani; a' midőn a' féltudós ezekről vagy semmit se, vagy ha tud is valamit azok felől, tsak némelly amazoktól hallott, 's futólag szerzett esméretek, és némelly zavaros, 's fennedén való megfogások után, minden fundamentom nélkül beszél össze vissza. Már ma ugyan ezen nevezetnek is megváltozott az értelme, mert mivelhogy olyan értelemben egy tudóst sem találhatunk, a' ki mindenféle tapasztalható és nem tapasztalható tudományokat tökéletesen 's egyformán tudna, 's a' ki annál fogva egész Tudós volna; tsak a' közönséges Tudósi nevezet maradt fel az olyanoknak számokra, kik a' kenyér keresés hatalmas rúgójától ösztönöztetve, magokat a' tudományokra nem annyira azért adják, hogy abban magokat tökéletesítsék, mint sem azért, hogy élelem nélkül ne maradjanak: a' midőn azok, a' kik nem rá szorulásból, hanem igazi kedvből 's gyönyörködésből adják magokat ez vagy amaz tudományra, Diletántoknak, vagy a' mi ezzel egy értelemben vétetik, féltudósoknak neveztetnek;

jölle-

jöllehet sok Diletántokat esmertem, a' kik némely úgy nevezett Tudósoknál több, 's fundamentosabb esméretekkel bírtak.

De há nem kívántatik is annyi egy Tudósban, mint a' mennyit fellyebb egy egész Tudóstól kívántunk; ha tsak egy tudománynak tökéletes esméretére szorítjuk is azt; még is messze kell terjedni az ő esmérete' határának; mivel egy tudománnyal többek is vágynak öszve köttetésben. Nem könnyű életre adtam azért magamat, midőn abból a' vágyakodásból, hogy a' Tudósok közé léphessék, és hogy élelmemet kereshessem, magamat a' tudományokra szenteltem. De ki nem tudja a' ditsősségre való vágyásnak ellene állhatatlan erejét? A' Tudósok közül egynek lenni! a' maga szerzett esméreteit másokkal megesmértetni, 's ez által magának örök hírt nevet szerzeni! mi lehetne ennél ditsőségesebb? mi lehetne hatékonyabb ösztön akármelly kigondolható nehézségek meggyőzésére? Egész tüzzel adtam azért magamat a' tudományokra, 's ditselkedés nélkül kell megvallanom, hogy azokban jól is tökéletesítettem magamat. Ha kedvem néha tsüggedni kezdett, amaz erős indító eszközökre való gondolat belém új kedvet, új erőt, 's állhatatosságot önte. Így lettem én tántoríthatatlan igyekezetem után Tudóssá, így szerzettem meg magamnak azokat az esméreteket, mellyeket már ma, midőn az olvasás' szeretete olly igen közönségessé lett; sokkal könnyebb úton lehet elérni. Miólta ugyan a' száma nélkül való Encyclopaediai Compendiumok, és a' sok Reál- és nem Reál'-Oskolai- vagy Conversations-Lexiconok e' világot elborították, a' Tudósok' száma tagadhatatlan, hogy végzetlenül megsaporodott. Még pedig olyan nem realis Tudósokat szültek ezek, a' kik az igazi Tudósoknál is többet beszélnek, többet írnak, 's még

az egész Tudósokkal is vakmerően szembe mérészelnek szállani. — De vagynak még ezeken kívül más módok is, mellyek által az ember tudós névre szert tehet; a' mellyeket minthogy nem minden tud, minekutánna én ezeket tapogatódzásaim után kitanúltam, reménylén, hogy ennek felfedezése által magamnak is ugyan, de azoknak is, a' kik magokat az Irói életre adják, halhatatlan hírt nevet szerzek; azoknak hasznokra, a' kik erre nagy kívánsággal vágyakodnak, közönségessé tészem azokat az eszközöket, mellyek által az ember legkönnyebb úton Tudóssá lehet.

Legelső helyet adok azok között a' Fordítás' mesterségének. Nem minden embernek adatott az a' szerentse, hogy az idegen Nemzetnek nyelvét érthesse; 's még kevésbbnek az, hogy annyi tudományos esméretekkel birhasson, hogy azokat tulajdon nemzeti nyelvén is másokkal közölni tudja. Amazoknak tudatlanságán segít már a' Fordító; önnön maga fogyatkozásain pedig — az idegen nyelven Irók. Melly nagy szerentse amazokra nézve, hogy egy tolmátsra találhatnak! Melly nagy könnyebbség ezeknek, hogy az idegen nyelvnek értése által tudományokat közönségessé tehetik! A' nyelv-tudás tehát hathatós és tsalhatatlan eszköz az ember' tudományának kimutatására, az örök hírnévnek a' Litterátori pályán való elérésére, 's ez által a' tudományok' virágoztatására; mellynél ditsőbb tzelt gondolni lehetetlen. — Azt mondják ugyan némelylek, hogy a' fordítóban megkívántatik az is, hogy mind a' maga nemzeti nyelvéről, mind arról a' mellyből fordít, tökéletes Grammatikai esméretei légyenek; valamint szinte az is, hogy abban a' tudományban, mellyet az idegen Iró után maga nyelvére által tészem, jártas legyen; továbbá

hogy az idegen Irónak minden gondolatját úgy kövesse, mintha az tulajdon fejből származna; de ez nem egyéb a' dolognak megnehezítésénél; én, a' ki az olyan eszközökről írok, mellyek által az ember legkönnyebben beléphet a' Tudósok' számába, ezt mind múlhatónak tartom. Mi nagy szükség volna a' nyelvnek olyan szoros Analyticai esméretére? talán azért, hogy a' fordító e' szerént száraz Grammatikai jegyzéseivel egész köteteket megtöltsön, 's unalmat okozó mérges vetekedésekre szolgáltatson okot? Hogy ugyan ez mennyiben légyen szükséges annak, a' ki Tudósá akar lenni, vagy már azzá lett, alább fogom érinteni; de itt ugyan a' mondott végre nem tartom múlhatatlanul szükségesnek. Tsak az idegen szókat értse, 's tegye ki a' fordító, már akkor eleget tett kötelességének, 's ha nem értetik, nem annyira az ő hibája, mint az olvasóé, a' ki az ő szavait vagy nem érti, vagy pedig azokról gondolkodni nagyon rest. Azt sem kell gondolni, mintha azt a' lehetetlenséget kívánnám a' szegény Fordítótól, hogy minden idegen szókat könyv nélkül tudjon, mert szerentsére arra valók Szókönyveink, hogy ha valamin fen akadna, egyszerre útba igazítsák. Egy Szókönyv segítségével tehát mindjárt Fordítóvá lehet lenni az embernek, tsak a' szókat tegye ki hűségesen *), 's az idegen nyelvhez szorosán ragaszkodva, annak tulajdon kitételeit a' maga nyelvén is megtartsa; alkalmaztassa nemzeti nyelvét annak a' nyelvnek természete-

*) P. o. Schwärmerey: Rajoskodás; mivel németben ettől a' szótól jön: Schwarm méhra j; magyarban is légyen rajoskodás; bár ha a' méh rajnak avval a' mit a' Schwärmerey akar kifejezni, semmi öszveköttetése sintsen is. Illyenek: jól néz ki: Sieht gut aus; szenvedelem: Leidenschaft passio 's a' t.

téhez, mellyből fordít, már az azzal akár egyez meg akár se, — egyszóval üsse hazai nyelvét az idegen nyelvnek kaptájára; osztán ne féljen a' többtől; már akkor annyit tett nyelvének tökéletesítésére, a' mennyit tsak tehetett; és ha homályos lesz is imitt amott kitételének értelme; de az értelmes Olvasó elfogja találni hogy mit akar, 's még annál hasznosabb az Olvasóra nézve, hogy azt gondolkodáshoz szoktatja. —

A' mi továbbá azon kívánságot illeti, hogy t i. a' Fordító abban a' tudományban, mellyről fordít, maga is jártas legyen, és hogy az idegen Iró' gondolatját úgy a' magáévá tegye, mintha az a' maga tulajdon fejéből származna, az még szükségtelebb és nevettségesebb. Szükségtelen, mert ha már az eredeti Iró a' maga munkáját valamelly tudományt illető tárgyról kidolgozta, mi szükség volna a' Fordítónak abban a' tudományban jártasnak lenni? Nem elég-e, ha az eredeti Irónak szavait elő adja? és ha tsak ugyan nem értetik, feleljen róla az eredeti Iró, hogy ez vagy amaz érthetetlen állításával mit akart! Hogy pedig még helyette gondolkozzon is, — már a' nagyon nevettségese kivánság! Mit tudhatja azt a' szegény Fordító, hogy az eredeti Irónak hol jár az esze? ha tehát valahol eltalálja téveszteni annak gondolatjának fonalát, nevettségese volna azt kívánni tőle, hogy azt követhesse, annyival inkább, hogy neki nem kötele sége a' — gondolkodás; és ő tőle elég, ha az idegen Irónak szavait hűségesen elő adja. — Ezen kedvetlen vádnak elkerülésére nem lehet annál jobb tanátsot adni mint azt, mellyet külömben is, kivált eleinte követni szoktak, hogy a' Fordító az ilyen nagy gondolkodással járó munkát elhagyván, holmi apróbb Mesék' és Románok' által tételével tegye magát esmeretessé. Tudva van, hogy az ilyen el-

mét tsiklandoztató munkák, ezerszerte inkább olvasatnak, mint ama' felvont figyelmet kívánó, 's magokat megúnató tudományos munkák; 's annál fogva lehet hinni, a' mit új Nyelvészeink, 's Írásaink állítanak, hogy a' nyelvnek pallérozására az olvasás megkedveltetésére, 's annál fogva az elhíresedésre is ennél jobb útmód nem lehet *).

A' második tsalhatatlan út a' Tudós névnek elérésére az, ha az Író a' mások' munkáiból egyúnnem másunnam a' gondolatokat kiszedegeti, 's azokból kevés változtatással egy egészet formálván, azt a' maga neve alatt úgy adja ki, mint tulajdonát. Ha ugyan a' maga Nemzeti nyelvén kívül az ilyen Szedegető mást nem tud, könnyen rajta veszthet; de ha más, vagy a' mi jobb, több nyelveket is tud, 's dolgát vinni jól tudja: már akkor könnyen rá mehet arra, hogy a' legnagyobb Tudósnak tartasson. Látni való, hogy ez a' leg megbetsülhetetlenebb útmód a' Tudóssá lételre; a' melly tehát nem tsuda ha sokaktól követtetik. Ugyan is nem tudván azt az idegen nyelvekben járatlan Olvasó, hogy ez vagy amaz remek gondolat, leírás, 's a' t. mellyik idegen Írótól származik, mivel a' mint már a' régiek is megjegyzették, még a' bolondnak sem lehet már ma olyan álma, a' mellyről valami Tudós ne álmodott volna; tsudálva, nagy kedvteléssel veszi azt, 's a' költsönöző' nagy elméjét nem győzi eléggé magasztalni. Ezen mód használásához mindazáltal nagyobb jártasság kívántatik, mint az elébbenihez,

*) Ezen itt előadott rendszabások szerint van németből szóról szóra fordítva ezen tízmű Román: Alvína, magyarázta (németezte; Folnesits. — Valóság volt-e ez a' Fordítótól, vagy pedig az idegen nyelvekhez vakon ragaszkodó Fordítókat akarta ez által nevettségesekké tenni? — erre tsak maga felelhet meg legjobban.

's itt is vigyázni kell magára az ilyen költsönöző Íróknak, hogy úgy ne járjon mint az Ezópus' szajkója, melly a' páva' lehullott tollait magára szedte. Vagynak ugyan is a' magokat egész' Tudósoknak tartók közt olyan éles látásúak, a' kik ezen ártatlan fogást észrevévén, a' szegény Író ellen feltámadnak, reá kígyót békát kiáltanak, lopónak vagy az ő nyelveken szólván Plagiáriusnak nevezgetik, 's Recensens név alatt minden szerzett ékességéből levetkeztetik; és mivel ezek a' kíméletlen Recensensek azt, a' ki körmeik közzé kerül ritkán eresztik ki szép szerént, ha tsak nem felekezetekbeli, vagy velek egyet értő tag; tehát ellehet gondolni, hogy jó bőrének kell lenni az ilyen szedegetőnek, hogy, ha mint az Ezópus' szajkója megtépetik is, az úgy nevezett Recensenseknek vagdalásaikat kiállani tudja. *) Pedig ugyan mit vét ezzel az ilyen szegény Tudóska? miért ne volna szabad az embernek azt, a' mi nélkül szükölködik mástól költsönözni? — óh szünjön meg már valahára szeretlen Recensensek, mérges dühötök, ne retentsetek el a' szegény fiatal Írókat attól a' pályától, mellyen tsak egyedül magatok akartok fényleni!

Felette sokat nyér hasonlólú a' tudóssá lenni kívánczó Író az által, ha ez vagy amaz állításait mennél több idegen Íróknak hasonló mondásaival vagy példájával támogatja; 's azokat vagy szóról szóra kiírja, 's jegyzésekbe teszi, vagy pedig tsak reájok igazítja az olvasót, hogy azokat a' felhozott Íróknál magok olvassák meg. Vagy-

*) Hogy a' gyakori szokás által némellyeknek bőre annyira megkeményedik, hogy a' hasonló megtépetéseket végtére fel se veszik, eléggé bizonyítja a' Kenyer-mezei diadal és 'Tiszti társ' Kiadója et Compagnie.

nak olyan munkák elegenden, mellyekben a' jegyzések, és a' teméntelen felhozott mondások' száma, magát a' munkát jóval felülhaladja, és a' mellyek nélkül maga a' munka talán — semmit sem is érne. Hogy olvasottságát 's tudományát annál szembetűnőbbé tegye az Író, bátran felhozhat olyan helyeket is, mellyek a' felvett tárgyra vagy keveset, vagy semmit se tartoznak; az újjabb állításokat támogathatja a' régiak' mondásaival, valamint a' régi megesett történeteket, az újjaknak munkáiból, azoknak pusztá szavokra hathatósan állíthatja. Egy szóval annál többet nyér az okos Író, mennél több jegyzésekkel 's Scholionokkal ékesíti fel munkájában a' legtsekélyebb kitsinséget is, kivált ha azokat mennél több régi 's újjabb nyelveken teszi, sőt nem árt, ha a' jegyzésekhez újjabb jegyzéseket tészen, hogy e'képp' elevenen láttassa az olvasóval, hogy a' mit ő mond, azt éppen nem az újjából szopta *).

*) Maga sem állhatja meg a' Szerző, hogy itt azt a' Jegyzést ne tegye, hogy az, a' mit ezen tréfás előadásában mond, egyedül az úgy mondatott' vastag, *P e d a n t i s m u s t* illeti. Éppen nem kell tehát gondolni, mintha az idegen Írók áltattételét, 's azoknak követését helybe nem hagyná, sőt inkább úgy ajánlja azt, mint egyetlen egy eszközt Nemzeti Literatúrájának felemelésére, 's nem győzi eléggé ajánlani azt, a' mi a' Mindenes Gyűlyteménybe e'képp' mondatik: — „Nagy Férjfiakat tegyünk magunknak mustráú”, — ő nállok vesszük, mellyekkel őket utól érhessek; tőlök költsönözzük a' vonásokat, a' festésnek módját, és a' színeket, de azért még is eredeti Írók vagyunk. Egy szóval ez a' figyelmes olvasás szint olyan az elmére nézve, mint a' jó nedvességű 's egészséges eledel a' testre nézve; ez ad annak életet, erőt, kövérséget és jó színt.

Harmadik útmód, melly által az ember az Írói pályán tudós névre, 's halhatatlanságra szert tehet, abban áll, ha a' közönséges beszédbeli nyelvtől eltávozván, gondolatjait mennél homályosabban, 's érthetelenebbül adja elő. A' közönséges nyelvet a' legalacsonyabb sorsból való, a' legtudatlanabb ember is megérti; e' hát nem lehet a' Tudósok' nyelvévé, mellynek sokkal fellyebb járónak kelletik lenni, mintsem hogy mindentől megértessék. Némelly tudósoknak látszatni akaró emberek azzal a' vissza fordúlt gondolkodással birnak, hogy a' mélységes tudományokat is érthetőkke tenni, vagy popularizálni igyekeznek. De látni való, hogy ez által mind magoknak, mind a' közönségnek kárt tesznek; magoknak annyiban, hogy könnyüvé teszik a' tudóssá lételnek útját, 's az által önnön tekinteteiket gyengítik: a' közönséges embereknek pedig az által, hogy az ilyenek némelly fenneden való esméreteknel fogva könnyen elhitetvén magokkal, hogy a' tudományok' mélységes titkaiba beavattattak, féltudományosságok által többet rontanak, mint építenek. Az okos Író tehát nem az hogy a' fentebb járó Tudományokat a' köznép' elméjéhez alkalmaztatott érthetőséggel igyekezne előadni, — mert hiszen a' tudományoknak nem mindenek előtt kell érthetőknek lenni — hanem inkább azon igyekszik, hogy a' külömben érthető dolgot is, olyan fellengős szavakkal és stilussal adja elő, melly által mélységes tudománya felől, magas ideát származtasson az ötet nem értő olvasóban. Két neme van pedig ennek a' fontos mesterségnek; egyik a' szóknak rendetlen elrakása, és a' sokféle sententiáknak egy Periodusba való öszve szorítása által szerzett homályosság; másik pedig az elavúlt, 's szokásból már régen kiment, 's nem módi, vagy a' vadonnat új, módi szókkal

való élés. Amazt úgy érheti el az Író, ha nem hagyván magát anyai nyelvének természete által vissza tartóztatni, kitételeit az idegen nyelv szerint formálja; egy Beszéd-tagban több öszve zavart szótagokat öszve kever, és azokat minden rend nélkül rakja öszve *). Emezt pedig t. i. az elavúlt 's új életre hozott, vagy pedig egészen újjonnan faragott szavakkal való élést, mai precieus Íróinktól, 's G y ű l y t e m é n y e s Írásainkból legkönnyebben, 's leghamarább megtanúlhatja; mert úgy tapasztaljuk, hogy ez a' módi nyelv felette könnyen ragad. A' kik hazai nyelveket fundamentosan esmerik, 's tulajdon gondolatjaikat, vagy

*) Egy példát bátorkodik itt felhozni a' közlő ezen tizmű könyvetskéből: Öröm Ün n ép; mellyben annak Szerzője, a' Magyar nyelvnek természete ellen a' mással érthetőt többnyire mindenütt utánna teszi a' magában érthetőnek, és azzal eme' helyett szél-tire él. Lásd 58. 190-dik lap 's a' t. De az itt leírt kívánságnak leginkább megfelel az a' mit a' 20-dik lapon mond: „Ézért ezek, de azért is, mivel tudoni Nemzetünknek megrázhatatlan állhatatosságát, és a' régi vagy régen volt jótól, még akkor is, mikor annál új jobbat tud, nem egy könnyen való elállását, nem tsak igen sokak, hosszúk, és egy kettő, meglehet szükségtelen is, más talán felesleg is fejtegető, 's messze menő; hanem még közönségesen ezek is, és maga a' beszéd is más nyelveket, különösen pedig a' Római Nemzetet, ha szinte nem költött okokon is nagyon nyomiók, a' magyar mind nyelvet mind nemzetet ellenben; noha ezt is igaz okokon igen magasztalók; továbbá nemzetünköl is egy felekezetet a' nyelv körül ditsérők; nem igazságtalanul ugyan ezt is, de még is úgy, hogy az az irigységnek talán nem kedves lehet; és végre némelyeket idegen szavaknak nyelvünkbe való elegyítéséért úgy érdeklők, a' hogy azok azt hallani hihető nem szeretik! — Ehol a' magyar szavakból öszve-rakott beszéd-tag! — de vallyon mitsoda egymásból — folyó öszveköttetést lehet ebben találni? vallyon mellyik igaz Magyar érti ezt a' keveréket? —

eredeti munkájokat nemzeti nyelveken adják elő; nem panaszkodnak annyira nyelvünknek szük vóltáról; de a' kik az idegen nyelvekkel is esmeretesebbek mint a' magokéval, 's a' külömb külömbféle kitételeket azok szerént akarják kitenni, vagy a' neveket hasonlóan inkább egy szóval kívánnák előadni, mintsem környül íráshoz folyamodni, az illyenek mondom érzik, melly mulhatatlan szükség légyen az elavúlt szóknak felelevenítésére, és újjaknak formálására. Sőt a' minnek kitételére vagynak is megállapított szavaink, még is többet mutat, 's felségesebben hangzik, ha vagy egészen új, vagy új formába öntött szavakkal élünk. Ezek felett ha mindég tsak a' régi mellett maradunk, úgy soha sem haladunk előre; a' régít tehát ha jó volt is meg kell vetni az újért. Ha szegény nyelvünket durvaságából ki nem simítjuk, a' vastag kitételeket 's szavakat benne nem lágyítjuk; ha a' végképtelen hosszaságú szavakból rövidebbeket nem formálunk, (p. o. ebből; *Levegőég* = lég. *Árnyék* = árny. *Szemöldök* = szemöld. 'st. e'f.) ha a' vagy éppen nem lévő, vagy nem nemzeti eredetű szavaink helyett újakat nem formálunk: (melly esetben olyan tökéletesen új szót is lehet a' Tudósnak formálni, mellynek sem törzsöke, sem semmi hasonlatossága nints anyai nyelvéhez) úgy soha se leszünk tovább nyelvünk' dolgában, mint Literatúránk' azon szépen derülni kezdő korában, mikor egy hajdani *Razinczy*, *Bárótzsi*, *Péczely*, *Batsányi*, *Ányós*, 's több tisztelt Íróink tiszta magyarsággal írt munkájikkal gazdagították meg tudományos Tárainkat, 's megmutatták azt, hogy ennekelötte még tsak néhány esztendőkkel is lehetett magyarul írni a' nélkül hogy szó faragásra kellett volna vete-

medni. *) Ha tehát valahára tovább is akarunk menni; a' régitől, ha jó volt is el kell állanunk, örömmel bé kell fogadni a' mi új, 's mivel az írásbeli nyelvnek különbözőnek kell lenni a' köz-nép' nyelvétől; ezen idegen nyelvekhez alkalmaztatott új nyelven kell írni minden Írónak, a' ki-nek nemzeti nyelvének kiformaltatása, 's az által Hazai Literatúrájának virágzása szívéen fekszik. **)

*) Kazinczynak tulajdon szavai. Lásd a' Bácsmegyei Leveleinek azon kiadásában, mely 1789-ben Kassán jött ki, Kazinczynak Előbeszédét, 's hasonlítsd össze a' hajdani kedves fordítót a' mostani Stylistával.

**) Kiformálni, 's ettől: kiformáltatás, annyit is tehet mint: formájából kivenni, formájából kivételés; de kérettetik az Olvasó hogy itt ezen szót: kiformáltatás, helyes értelmében végye, 's valahogy ezt ne értse alatta formájából kivételés. — Ámbár a' Szerző a' szó újításnak ott a' hol annak helye, és úgy ha fundamentoma van, éppen nem ellensége; nem titkolhatja mindazonáltal azon félelmét, mellynél fogva Nemzeti nyelvét attól félti, hogy ha új Íróink meg nem szünek a' Nemzeti nyelvnek ilyen módon való kiformálásától, néhány esztendőök múlva arra jussunk; hogy a' tudós vagy is írásbeli nyelvet szintűgy tanulni kéntelenítettessünk, mint akármelly idegent; noha most sem tennék helytelenül új Íróink, ha némelly értetlen Olvasók' kedvéért egy kis magyarázó Szó-könyvet adnának ki. Méltó 's igen szívekre köti a' Szerző az ilyen nyelv-formálólnak, hogy olvassák meg azt, a' mit Néh. T. T. Péczely Úr a' Mindenés Gyűjtemény 5-dik Darabjának 59-dik lapján felhoz a' Saint Galaise beszédjéből; melyet az akkor tartott, mikor a' Frantzia Akadémiába bevétellett. Erdemes vóltédert imé szóról szóra így következik: — „Az élő nyelveknek őrizni kell magokat a' rossz ízléstől, és a' helyes-élésnek jussaival való vissza-éléstől: őrizkedni kell a' felettébb való pompának keresésétől; mert ez a' nép között elhatalmazott ruhában való pompa, minekutánna megvesztegeti az

Vagyon még utóljára egy eszköz, a' melly ugyan magában senkit tudóssá nem tesz, de az olyanoknak a' kiknek a': Non esse, sed videri, mérték regulájok, felette hasznos lehet. Bizonyos hogy eszközök nélkül zélt elérni lehetetlen; de hogy az eszközök sokszor az el ért zélt helyett vétethetnek, nem példa nélkül való dolog. Tudóssá senki sem lehet tanulás, és a' tudós Írók' munkái' olvasása nélkül, de ha magának nagy számú könyv gyűjteményt szerez, legkönnyebben elérheti azt, hogy közönségesen tudós embernek, vagy a' tudományok' pártfogójának tartasson. Kevés embernek van abban módja, 's a' tulajdonképpen való Tudósnak többnyire még kevésbé, hogy magának könyv-gyűjteményt szerezhessen; vagy ha némellyeknek jó módot

erköltsöket, megvesztegeti lassanként a' gondolatokat is, 's a' gondolatok után az ékesen szóllást is. Ekképpen fajúlt el amaz ékes Római nyelv, melly tsak nem követhetetlen szépségre vitetett Augusztus alatt. — Nem sokára a' következett ebből, hogy az Augusztus idejében élt Római Írókat tsak azok értették a' Rómaiak közzül, a' kik őket mesterséggel tanútták. — Félő, hogy még jövődében erre ne jussanak a' tziifraságnak felettébb való vadászása által a' Frantzia Írók is, félő hogy nyelvek annyira le ne essen a' tökéletességnek azon póltzáról, a' mellyen most vagyon, hogy a' Frantziák magok is, mint valamelly idegen nyelven íratott munkákat, úgy fogják tanúlni a' Bossveteket, Fenelonokat, 's a' XIV. Lajos alatt élt egyéb Böltseket". — Mennyivel inkább félő ez szegény nyelvünkre nézve! kívált a' mostani időben, a' midőn új Nyelvészeink, egymástól mind inkább eltanúlván, érdemet keresnek abban, hogy nyelvünket a' törzsöktenen új szók' faragása, az elavútt 's szokásból ki ment szók'nak újra beállítani akarása, melly mind kettő Barbarismusbeli hiba (verba valent usu) a' szó rövidítés, és a' szavaknak 's mondásoknak helytelen elrakogatása által tökéletesítsék.

adott is abban a' szerentse azt éléhbvaló mulatságaiknak vagy szükségéiknek bétöltésére fordítják: a' ki tehát ritka hajlandóságból hasonló könyv- vagy nummismatikai-, vagy akármelly ritkaságokból álló Gyűlyteményt szerez magának, a' felől természetesen azt kell tartani, hogy az azt a' tudományok eránt való ditséretes szeretetből tselekszi; és hogy annál fogva maga is tudós ember. Megesik ugyan hogy az ilyen tudós Gyűlytők sokszor egész életkben se tekintenek azon könyvekbe bele is, 's közülök némellyeket örökre is olvasatlan hagynak; de ha a' tulajdonképpen való Tudósokkal közlik azokat, 's azoknak kedvekbe járnak, bizonyosan reménylhetik, hogy azoknak messzeható trombitájok által úgy hangoztatnak ki, mint a' kik a' valódi tudományoknak buzgó, 's tudós előmozdító, 's halhatatlan nevet érdemlő Moece-nások!

Ímé előadtam rövideden azokat az eszközöket, mellyek által tsekély értelmem 's tapasztalásom szerént, az Írói pályán legkönnyebben lehet tudós névre szert tenni. Nem győzöm ezeket hatatosan ajánlani mind azoknak az Ifjaknak, kiket a' ditsőségre-vágyás *) ellene állhatatlan nemes ösztöne serkentget, főképpen pedig az olyanoknak, kik az írói foglalatosságot úgy nézik, mint k e n y é r - k e r e s é s' módját. Ne hagyják magokat elrettentetni sem a' részrehajló Recensensek', vagy Kritikászterek' gyalázásai, sem az íróknak véghetetlen számú sokasága miatt; mert az írói tehetség nem olyan közönséges mesterség, a' mellynek határt lehetne vetni, hanem olyan, mellyet a' világ' végezetéig mindég lehet tökéll-

*) Az újmódi olvasók' kedvéért, a' kik ezen régi hosszú szót nem értenék, jegyzésbe tétetik, hogy ez annyit tesz mint: Dics-vágy.

tesebbíteni. Különös dolog, hogy már a' régiek panaszkodtak a' tudós Írók sokasága felől, holott egy az, hogy ezeknek száma tsak a' könyvnyomtatás' feltaláltatása ideje, leginkább pedig mint egy fél század óta kezdett igazán elszaporodni; úgyhogy a' maiak a' régieknek számát százszorta 's ezerszerte is meghaladják; más az, hogy akár-melly nagy számmal légyenek is az Írók e' világon lévő mindenféle Nemzetek között, még sem mondhatjuk, hogy túl mentek volna az elégen. Igaz hogy voltak 's vagynak olyanok mind a' régi mind a' mai Írók közzül, ezt mondatja Wieland a' vén Diógenessel, a' kik jobban tették volna, ha homokra írtak volna: de ez hihető, hogy tsak tréfája volt a' vén Cynikusnak, vagy ha van is benne valóság, tsak az akkori időbelieket illeti; mai időben még a' papirosra való írás sem tehet bizonyosokká a' hír név' örökös fenn maradása felől, mert ez a' rongyból készült matéria sem lehet örökké tartó, 's azomba alacsony hasznovételre is fordíthatatik. De mivel a' dolgon más-képpen nem segíthetünk, 's gyémánt kösziklákra nem írhatunk, tsak azt javaslom minden Ifjakkak, kikben az írni kívánás *) feléledt, 's kiknek e' mellett a' kedvező szerentse jó fejet, 's olyan ép kezeket és újjakat adott, -hogy azokba pennát foghatnak; írjanak akár pergamenre, akár ha papirosra is mennél többet; — tsakhogy — ha kívánt tzeljokban bóldogúlni akarnak, — az itt töllem megírta, és felfedezett módokat igyekezzének szorgalmasan és pontról pontra követni: bizonyosan hiszem, és merem állítani, hogy sem ők próbatételekért, sem én tanátsadásomért soha nem fogunk pirúlni! —

Z. J. V.

*) A' mai nyelven talán Ír-vágyának is lehetne nevezni.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - i s m e r t e t é s.

Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mesterszókönyv Próba képen készítették némelly Magyar nyelv szeretők. Budán a' Királyi Magyar Univerzitas' betűivel és költségével n. 8-d. rét 1826. l. 520.

Midőn akadozó literaturánkon olly sokféle környülállás látszik segíteni, megjelenik a' Kir. Egyetem betűivel és költségével, egy előfizetési jelentés, illy czím alatt: Lexicon Technologicum; valóban nagy, és nyomos munka, 's valamint figyelmet gerjesztő, úgy tetemes hasznú is, ha derekasan elkészülhet. Azonban a' nélkül, hogy a' készítendő Mesterszó - könyvnek, (vagy rövidebben, 's talán helyesebben is mű szó-könyvnek) közönségesen tudott hasznait, és szükséges voltát vitatnók, el nem hallgathatjuk, hogy ebben nem csak vigyázatos, hanem egyszer'smind világos, bátor, és szabad elmével is kell dolgozni, szabadabbal mint az „Elötudositásban” mutatkozik. Ezen elötudositásban, mint nálunk még jobbára mindenben, többféle kitérések vannak, melyek egy közönséges boldogtalan vergődés' jelei. — Legelőbb is minden emberi nyelvnek értelmes, és érzékenyítő tulajdona állítatván legszükségesebbnek, panasz támasztatik azok ellen, kik a' hazai nyelvet ön kénynyel, és Vármegyéhez, valáshoz, vagy épen a' régiséghez ragaszkodással bitangolván, nem hagyták e' két fő tulajdont elérnie, ugyan azért megkéretnek mindenek, hogy félre tévén minden helytelen ragaszkodásokat, egyesüljenek valahára a' nyelv' dolgában, 's az által egyebekben is. — Szent szándék! kivált

azon hozzá adással, hogy a' kik azt kéri, ne csak egyesíteni, hanem egyesülni is akarjanak.

Az egyesülésre első lépések: „A' Tudományos Mesterszó - könyv' folyó Gyűjteményének megindítása”: Vegyék tehát szívesen, ha az iránt már is kinyilatkoztatjuk vélekedéseinket. Az előbb leírt panaszban, csak azt találjuk helytelennek, hogy a' régiség' tisztelői, minden különbség nélkül össze vannak vetve a' leggyávább bitangolókkal, a' mi már magában is nagy hiba, Mesterszókönyv készítőktől még nagyobb, kik bizonyosan a' régiséget, csak a' nekik igen szükséges szó-gyökerek miatt is vizsgálni, és tisztelni tartoznának; de ezt abban hagyván a' Regulákra megyünk által, mellyeknek semmi esetre hibásaknak lenni nem szabad. Hibásak pedig azok, és sokakban tétovázást mutatnak, mellyeknél hogy maga a' munka jobb legyen, szívünkben ohajtjuk.

Előre bocsátatik, hogy a' szép művészségek, de kiváltkép Religio' mesterszavaiban, az értelmességet az érzékenyítő erővel kell össze kapcsolni. — Itt képtelennek, és igen helyen kívül valónak tartjuk az érzékenyítő erő említését, holott az érzékenyítés nem egyes, annál kevesebb száraz mesterszavaknak, hanem egész beszédnek, mondásnak, vagy inkább helyes beszédbe öntött szívreható gondolatoknak lehet csak következése, mert p. o. micsoda érzékenyítő ereje van ezen műszónak: talpigazság, ékesszólás bérnyálás, dogmatica? 's a' t. de más tekintetből, nagy félszegség az is, hogy a' mint ezután bővebben látni fogjuk, a' regulák szerkesztésében legtöbbet vesződik az egyházi műszavak' készítésével, holott az illy szókönyv író gondjának közönségesnek kellene lenni, 's regulái által sem támasztani az iránt gyanút, hogy a' többi műszavakra, mellyek szintűgy számosak és nevezetesek, kevesebb figyelme
fog

fog lenni. Ezentúl a' Regulákat rövid kivonatban adjuk elő jegyzéseinkkel:

Első Regula.

Az egyházi műszavakat, ha igen régiek, és állandó szokásbéliék, szentül meg kell tartani, ha szinte idegenek, vagy korcsok is p. o. kereszt, bérálás 's a' t. E' Regulának indító okai egy bizonyos Felelet-ből folynak, mellyre ezután minden felé igen sűrűen van útalás, mint valamely esalhatatlanságra. Az indító okok tehát ezek:

a) Új szavakat nem szabad csinálni a' nemzet férfi korában, míg szokott régieket találunk. (Felelet).

b) Az idegen, de régi, és szokott szavak helyett, soha sem állíthatunk hasonló értékű nemzetieket, mert a' tárgyakat is idegentől tanultuk, de ha szinte állíthatnánk is, századok kivántatnának annak bevételeire, midőn ellenben az ösmeretes idegenből, csak most kölcsönözött új szavak is hamarább befognak vétetni, p. o. Hermenevtica. (Felelet).

c) Nyelvünk culturája nem a' nemzeti szavak' szaporításában áll, sem az idegen szavak által nem gátoltatik. (Felelet)

d) Az idegen; de szokott régi szavakat, kivált a' Religióbelieket, meg kell annál is inkább tartanunk, minél gyanúsabb a' deák szavak' irtóinak igyekezete.

Jegyzés.

Édes hazámiai, nem gáncsolódásból, igaz lelkemből kérdelek, mit reméltek ilyen rendszabás után? Mennyi itt a' szószaporítás, mennyi a' haszontalan nyűg, mintha még lelkünknek is abban kellett volna születni? A' Regula magában igen együgyű, és példái által olly világos, hogy

azoknak puszta említése is elegendő lenne; annál sürgősebbek az indító okok. Nevetséges a' deák szavak irtóihoz gyanúval lenni, azt mondani, hogy a' nyelv', kivált nyelvünk' culturája nem áll valamennyire a' nemzeti szavak' szaporításában is; hiszen akkor a' Lexicon' írói mire fáradnak? minek is ügyekeznek szaporítani a' nemzeti szavakat?

Második Regula.

A' régi idegen, de nem igen szokott szavak helyett ha lehet, értelmes nemzetit kell tenni; ha nem, legalább a' korcsokat kell megtisztogatni p. o. baptismalis, Sacramentum helyett, kereszt levél, és Szentség jó szavak. Hasonlóképen jók: Apostol, Prépost, de nem a' Kardinál. — Indító okai a) „valamint üdötlen buzgóság, vagy embertelen (!) ügyekezlet az idegen szavakat ott, hol nem lehet is, kiakarni irtani; úgy méltatlan röstés, és hidegség helyettök honniakkal nem élni, ha jók. b) az idegen szavak korcsosítása az ifjú nemzetnél szabad volt, most férfi korában illetlen volna. (Felelet) c) Religiónkat, törvényünket deák nyelvből vevén, mikép irtózhatnánk az „alacsony háladatlanságnak (!) gyalázatos (!!)) bélyege nélkül” a' deák nyelvnek végzéseitől? más a' német; annál soha sem volt olly közönséges a' deák nyelv, mint nálunk: nem csoda tehát, hogy az us, is, 's a' t. többi deák végeket elharapja. Minek majmolnánk mi a' németet, a' deák dajkának elhagyásával, kinek nemzetiségünk fenntartását köszönhetjük? csak a' szó képzők, vagy ragasztékok' elfogadására alkalmatlan, többnyire Francia szavaknál szabad a' magyarosítás, mint p. o. Nuanze helyett: Nüánsz. d) A' deák végzéseknek elharapása által, ollyak származnak, mellyek sem magyarok, sem deákok, 's így a' tiszta magyar fület sértik; p. o. Admi-

rál Kardinál, mellynek végzése ritka a' Magyar nyelvben u. m. ál, nyál, szál, tál, fonál, még v' kettős ll végzet is kevés u. m. áll, váll 's a' t. még az ár is kevés a' magyarban, 's a' származékokban, többnyire tót eredetű szóképzők gyanánt szolgálnak, u. m. Kádár 's a' t férfias nyelvünk-ből tehát lökjük ki a' Cancellárt, Admirált, 's ne majmozzunk idegent.

J e g y z é s.

A' Regula ismét igen ártatlan, silány, egészen testvér húga a' másoknak; de a' két indító okok égbe kiáltók. Ki hiszi még most is, hogy nemzetiségünk fenn tartását a' deák nyelvnek köszönjük? nem volnánk-e magyarabbak, nem volnának-e azok minden Vármegyéink, ha Kálmán után is, valamint előtte, magyarul hozattak, és jegyeztettek volna fel törvényeink? a' mi még akkor semmi ellenvetést nem szenvedhetett a' nemzet virágzó korában. Bizonyosan annak tanulására ügyekezett volna minden, a' ki a' törvény jó voltával élni akart; de — ne legyen úgy! még akkor is micsoda szörnyű declamatio, az alacsony háládatlanság gyalázatos bélyege, egy holt idegen nyelv iránt, tudós értekezésben!! micsoda időtlen a' fegyverkezés? — Nem vagyok ellene, ne írjunk Kardinált, írjunk Cardinálist, és Referendariust; de minek ezek mellé is a' szárnya szegett okok? Minek az erőlködő tudakosság a' fonál csanál mellett, mikor még azon kívül „halál, sőt bizvást mondhatjuk: akadál (y) aszál (y) apál (y) dagál (y)'s több számtalan van, mellyeket csak a' későbbi szokás lágyított meg y-nal; de ha szinte több nem találatnék is a' például hozott öt vagy hat szavaknál, már nem lehetne mondanunk hogy az ál nem magyaros végzés, melly ezen kívül igéinkben számtalanszor elő fordul u. m.

kászál 's a' t. a' mi szintúgy harczol a' nem magyaros végzet gondolatja ellen. Szintúgy van az ár végzettel is, 's így a' magyar hangzás tekintetéből szintúgy jó Cardinál, Referendar, mint Cardinális, Referendaríus.

Ezen kívül a' Regulák Szerzőjét, egy kis karpatusi nyavalya is bántja. Szegény tóljaink, nem is tudják hogyan jutnak azon becsülethez, hogy mi tőlök szavakat kölcsönözünk: saját íróink kötik rájuk naponként az új dicsőséget, 's ők kénytelenségből is csak elviselik. Im ár, áros, árúl, meg van nálunk egész gyökeres nemzetségével, még is kád-ár-t ezen értekezés szerént a' tótoknak kell köszönnünk, 's ha nemzeti íróink is illy álmosan pislognak nyelvünkre, micsoda; hogy a' sok tudománytól megzabált Pegazus még azt a' phlegmaticus előbeszédű Leskát is annyira elragadta, hogy az ágyúban is amaz angyali tót delónak visz-hangzását sejtí? Nevetségek ezek; de ki kell valahára a' gyávaóságokat irtani minden írásunkból, vagy arra vagyunk-e kárhoztatva, hogy örökké gyermeki dadogásban éljünk?

(Folytatása következik).

B.) Külföldi Literatura.

A' vízalatti hajózás és háború

időrend szerént, 's Hazánkhoz illesztőleg.

Tengerpartunk van, 's így a' Magyar Haza Neptunéval nem csak határos, hanem osztályos is; 's kincseiben is az lehetne, ha szunyáta veszteglésünk mindedig minden alapos kereskedési 's hajózási intézetet nem szenderegtenne jövednők 's reményünk' méhében. Míglen kereskedő egyesületink' hajóji nem lebegnek Adrián, 's Du-

nánkon le Euxinra, 's itt 's a' többi Boszforon, mint Berzeviczy Gergely' tanácsa szerint Bálton, 's a' közel és távol tengereken nem lobogtatják szerte vitorláikat 's tengerfokról tengerfokra nem villogtatják ország - czímerünket, addig ugyan 's mostani rideg állapotunkhoz képest korának látszik ez értekezés' tárgya; de minthogy az idő új csudákat szültében siet, illő röptét szegtünkben legalább lelki 's ismérleti tárainkat találmányi kincseivel gazdagítanunk, 's tespedező fásultságunkból felüdülvén Nemzettársink' dicső nyomaikon mennél gyorsabban előhaladnunk annál inkább, minthogy az Országlás' kegye 's törvényhozó Testünk' gondos figyelme Nemzeti kincséggá 's csatornává törekszik magasítani most e' századok óta parlagon hagyott dús telket 's köz-vagyont, melly népünk' erejének kifejtése', szorgalmának élesztése' 's gazdagodási gyarapodásának messzeható tekintetéből tán még jövedelmezhetőbb czikkelyünké válhatnék a' két testvér Haza' minden bányáinál.

Fontoljuk meg: mi lenne száraz földön egy láthatatlan katona-ezred! szinte az 's még sokkal magasb értelemben egy víz alatt kormányozható hajó; mivel ez, hacsak egy nagyobb szerű ágyúval felfegyverzetten képzeljük is, képes a' legnagyobb linea-hajónak alap-gerendáját (ang. keel v. quill; ném. Kiel) általtörni, 's egyetlen lövéssel 1000—1200 embert tönkre tenni. A' hajó-seregnek (flottának) illy nemű hajók ellen szerzendő védelem miatt hasztalan lenne hasonló számos hajót készíteni: mert illetén hajók csupán vak-történetből találkozhatnának öszve szemlélhetlenségök miatt, 's még ezen esetben is lehetne módjuk a' csatát elkerülni, ha talán erejüket ellenőkével mérkezhetlenek gyanítuák. Ebbélfogva illyes vizalatti hajók egymásnak ritkán ártanak,

vagy talán soha sem; egyedül a' vízfeletti evezetű vagy vitorlás hajóknak rettentők.

Az ó 's közép világ buvárok által szoká előhozatni víz alá süllyedt drága portékáit, azok által von hírt, pénzt, sőt néha védszert is ostromlott helyeire, azok által vagdaltatá el köteleit, lyuggatá meg fenekét ellensége' hajóinak, mint első András Királyunk alatt Turóczy szerint Z o t h m u n d r ó l tudjuk, ki Pozsony alatt Henriknek megfurdalt eleség-hajóit ülteté le. A' buvár-alkottyúk (Tauchmaschine) is szinte igen régi találmány. A r i s t o t e l e s a' tömlőrül (uter) 's buvár-harangról olly nyíltan értekezik, mint saját korában szerfelett 's közönségesen isméretes tárgyról. A' 13-dik századnak több történetirója bizonyítja, noha igen kétségbe vonható kezességre támaszkodva: hogy Nagy Sándor vizalatti hajón utazott; az bizonyos azonban: hogy a' vizalatti utazást a' 13-dik század közben és után ismérték. Így a' 14-dik század' vége felé Ukrajna' lakosi éltek vele ellenségik' üldözésitől menekhetésök végett. Az időben több iromány is jelent meg e' tárgyról, mellyek közül Pater M e r s e n n e - é legfontosb 's értelmesh. Sőt úgy látszik: mintha ez Író még a' vizalatti utazás' mesterségének jobbításáról is gondoskodott volna, mert azt jegyzé meg: hogy még az ezen mesterségből eredendhető ismértelen hasznokon és segedelmen kívül alkalmazhatni azt hajótörés által elveszett holmik' felkeresésére — kalárizs és gyöngyhalászatra (mint Farkasfalvi Farkas F e r e n c z érdemes hazánkfiának 1820. Bécsben is nagy javallatra méltatott Delphin nevű jeles találmányát) 's más egyéb számos tapasztalatok -'s tudományos vizsgálatokra. Végre nyilvános elhatározottsággal állítja: hogy azt ellenséges hajók' szerte romboltatására is fordíthatni a' nélkül, hogy legkisebbet

kelljen tartani viszont ezektől, 's hogy szélvészről semmi módon se félhetni a' vízalatti menetű hajót, mert a' fergeteg csak a' víz' felületét hullámozgatja, mélyét pedig soha sem zaklatja. Mer-senne' munkája 1644-ben jelent meg.

Az előtt mintegy 20 évvel Van-Drebbel Kornél épített egy illy láthatatlan dereglyét, mellyben 12 evezőn kívül néhány útas könnyen megférhete. Sőt azt is vitatják: hogy Van-Drebbel még ollyas folyam-szert is talált fel, melly a' lélekzetre szükséges ujulást vala megadni képes a' levegőnek, 's mellynek segítségével addig lehete maradni víz alatt, míg tetszett. Ha ezen állítás nem alapul bal értelmén, úgy ezen szertaláló még tán jelesb chemiai mint építői tekintetben. 1653-ban egy Francia mutatótt a' Rotterdami közönségnek hasonló 74 lábnyi hosszáságú bajót, mellyet ő víz alatt kénye szerént kerengtete, ám-bár kormányzati módját titkolgatá.

Bushnell Dávid Connecticuti lakos Éjszak-Amerikában 1776-ban egy ladikot készíté, mellyel egy 50 ágyús hajó' alap-gerendája alá egy pécárdát próbált srófolni. Ügyetlensége azon embernek, kire bízott a' munka, lon a' próbatétel² sikeretlenségének legfőbb oka, ám-bár a' csolnak nagy könnyűséggel ment, 's víznek alatta 's fellette is használtathatott; mivel a' vizet egy különösen e' végre készült mederbe lehete bocsátani, 's onnan szivattyú (antlia, Pumpe) által ismét eltávoztatni. E' végből egy Archimedeszi csiga vagy forgattyú forma, 's földirányosan (horizontaliter) az alap-gerendázat alatt lévő evezőt előre vagy hátra mozgathatólag alkalmaztatott, a' mint t. i. az egy vagy más módon kívántaték. Egy más hasonló 's függőlegesen (perpendiculariter, senkrecht) a' felső részre illesztett evező arra szolgált, hogy függetlenül a' mederbe bocsátott kevesebb

vagy több mennyiségű víztől, azon mélységet határozza meg, melybe bocsátkozni szándékozott.

Fulton 1801-ben próbát tön Havre és Brest francia révpártoknál hasonló fajú ladikkal, melyet ő Nautilusznak keresztelt. Az 4 embernyi terjedékű vala, és pedig olly vitorlával felkészítve, melyek a' hajó' hátán elterítettettek, mi-helyt víz alá akart ereszkedni. Egy réz golyóbis volt rajta tele sűrített (condensatus) levegővel, mellyel a' belső athmosphaerát mindenkor meg-lehete újítani; építője több rendű avitt edénnyel megrakott komp' fenekére petárdát (rövid felvet-tető ágyút) szerkeztete, 's levegőbe szórata azokat.

Coessin testvérek 1800-ben szinte Hav-reben Napóleon' parancsolatjára próbát tevének egy kis hajóval, melyet ők Fultonként Nautilusz-nak neveztek. Népe 9 hajóslegényből (Matrózból) állott. Rendelgetése vala éjjel orozva lappanni az ellenséges hajósereghez, 's az úgy nevezett kénes tákokat vagy ingeket (geschwefelte Hemden) a' hajók' tatjaira 's bordáira tüzni. Az e' végből rendelt vizsgálat e' ladiknak némelly felfedezett hibáira nézve javító módokat is terjesztett elő azonnal.

Fultont 1815-ben épen akkor lépé meg a' halál, midőn egy töle Mute-nak bérnált gá-lyával foglalatoskodék. Ez csak vizsínig merült volna vízbe. Egy ember fogta volna fejét a' hajó fedélnek e' végett hagyott lyukán kiötleszteni a' követendő útnak mutathatására. Éjjel a' legna-gyobb csendben szándékoztak ezen az Éjszak-Ame-rikai partoknál akkoron számosan tanyázó ellen-ségi hajókat megközelíteni 's kolombiádok' (száz fontos golyóbisú rövid ágyúfaj) segítségével azo-kat tönkre lövetni. Ezen Mute másfél óra közben alig tehele többet egy órányi útnál, noha száz embernyi erő kivántatott volna azon kerek' for-

gatására, mellynek evcző helyett kelle vala szolgálnia.

Sul dham, az angoly hajós katonaságnak jeles Tisztje, legujabban egy víz alatt menő hajót építe Portsmouthban saját költségein, 's ezzel ő 30 lábnyira süllyedhet víz alá. Most, mint mondják, ismét egy mást 's még mélyebbre süllyedhetőt szándékozik építeni. Szinte ezen Tiszt franciaországi fogsága közben egy vitorlás kocsi talált fel. Egy más Johnson nevű Angoly, ki némellyek szerint kereskedő-hajói Kapitány, mások szerint dugáros (smuggler = Schleichhandler) azon rendkívüles plánon munkálkodott: hogy Napóleont szent Ilona' szigetéből elszöktesse, és pedig egy láthatatlan hajón, melly nagyságára minden illyes nemben eddig készülteket felmuljon; hossza 100 lábnyi volt, árboczit 's vitorláit elbonthatólag 's hajó-fedélre lerakhatólag alkalmaztatá. Szándéka volt ezt szerencsés siker végett a' legczélirányosb pontossággal felkészíteni, napszállat felé szent Ilona' szigeténél megjelenni, 's az ott kerengő őrhajók könnyebb kikerülhetése végett két víz közt parthoz jutni, innen egy biztos követet Napoleonhoz utasítani, 's csak ennek érkezését bevárni, 's így a' sivatag szikla-börtönből kiorzott Titán martalékával azonnal az Óceán' hullámi alól felbukkanva szabad csillagzatok alá sietni. Tömérdek summák ígértettek azon esetre neki, ha plánját ohajtott siker koronázandja; azon kívül negyven ezer font Sterling (520 ezer ezüst forint) köteleztetett neki kész pénzüll azonnal, mi helyt hajóját tengerre bocsátandja. Johnson tökéletesen meg volt a' szerencsés foganatról győződve; de épen azon nap, mellyen hajója' alaperendázatát rézzel boríták be, érkezett híre a' Nagy fogoly' halálának.

Johnson Kapitány több próbáit is adta hátorságának 's rendíthetetlen hidegvérüségének. Egykor t. i. az Admirálság' költségein Bushnellnek és Fultonnak, hajókat petárda által levegőbe vettető, próbáikat ismételvén, míg ezt egy óra 's puskapor-töltetű pisztoly által eszközteni akarja, hajójának vasmacskája a' levegőbe vettetendő komp (hidas, Ugocsa szerint dombász) aladságába (tow = Tau = rudens) bonyolodik, a' mit ő munka közben nem, 's csak később vön észre. Ennélfogva lehetetlen volt a' fellobbantandó szerektől eltávoznia. Nyilvános volt a' veszély, kerülhetetlen a' halál, 's még csak néhány percz az élet. Johnson a' nélkül, hogy ezen legkevesbbé megdöbbenne, kivonja egész nyugalommal zsebóráját, 's mond az őt követő embernek: harmadfél minutum mulva oda vagyunk, ha el nem választjuk hajónkat. Társa, ki csak néhány nappal házasodott meg az előtt, erre jajgatya kezdi felesége' nevét ordítózni: „hallgass — így mennydörg reá Johnson — a' te átkozott jajveszékélésiddel! Rajta! le kabátoddal! 's dugd be gyorsan az aladság' *) lyukát” erre kapja Johnson a' fejszét, keresztül vágja az aladságot 's egy hatalmas lökéssel a' felvettetendő kompot a' nyílt tengerre

*) Talán tanácsosb aladságot írunk (Tauwerk) mint alattságot, megkülönböztetés végett az alattságtól vagy alantságtól; 's minthogy a' ság végzet nálunk öszvetételbeli, a' T a u értelmet talán a l a d fejezhetné ki legalább Poetáinknál, a' T a u w e r k' ideáját pedig, öszveleg: aladság. Minden esetre igen ohajtjuk: hogy Komáromi hajós Egyesületünknek valami értelmes tagja a' hajózás, 's a' hajó' minden alkotó részeinek 's eszközeinek divatban lévő magyar mesterszavaikat közleni méltóztatnék a' Hazával. Ez volna kívánatos minden egyéb művészet- 's mesterségre nézve is, Műszókönyvünk' gyarapodása végett.

taszítja. Ez mind egy pillanat' műve volt. 'S épen az elhatározó szerencsés időpontban történt, mert az előbb kiszabott perczben tüzet kapott a petárda, 's a' hidas ezer darabokra szakadozva röpiült a' levegőbe minden bútorostól.

1823. Septemberében ismét a' Temze alá evezte Johnson egy ladikon, hol ő több személlyel 10—12 óra folytaig mulatott a' nélkül, hogy szükségök lett volna kül levegő végett előbukkan- niok a' vízből. Ezen új próbái egyenesen a' Cadixi ostromra fordított francia Flottának össze- romboltatását szegték czélokül. A' spanyol Vá- lasztottság Johnson' javallatát el is fogadá, 's végbehajtását az akkori országos Képviselőkre, a' Corteszekre bizá; hanem ezeknek rögtön követ- kezett elosztások e' veszedelmes Hajós' lelemé- nyét, készületeit 's plánját későbbed' elakasztá.

Legyen szabad e' külföld' nyomain vont rö- vid árnyékozatot egy szerény hazafiúi ohajtással bérekesztem: Vajha ez időrendenként előraj- zolt találmányokat ábrázoló kisdéd értekezés' szempontjai legalább néhány érző, értelmes 's vagyonos hazafi kebelbe villanthatnának egy két szikrát, melly idővel lángra tenyészvén legalább azon szent czélt vétethetné jutalom-élesztéssel 's egyéb célirányos módokkal eszközletbe, hogy 10 $\frac{1}{2}$ négyszeg mérföldnyi Csajkás vidékünknek (a' Tisza' torkolatjánál) húsz ezer lakosiból, naszá- dosi szolgálatra köteles 1008 emberei közül, leg- alább néhány választott gyakoroltatnék illetén buvárkodó hajózási próbákban is, 's legalább né- hány illyes buvár készületű sajka vagy naszád (honnan törvényünk őket Naszádos = Nassadista névvel czímerzi) gyártatnék számokra, habár ti- tokban is! hogy 'szükség' esetére még tetemeseb- ben, és talán néha sorsintézőleg is szolgálhatná- nak Hadainknak, és így Hazánknak! 's eként az

idő' lelkével előhaladva új hatalmas ágakra bimbóztatnák, sarjadoztatnák ama' virulhatatlan érdem-borostyánt, mellyet nagy Hunyadynk alatt nyere Csajka-táborunk Nándor-Fejérvárnál olly diadalommal, melly azon kor' környülményeihez képest Konstantinápoly' megigázta után a' hódító Mahomet ellen sokkal elhatározóbb hatású 's következésü lön Hazánkra 's a' keresztyén Világra nézve, mint a' mostanira a' mult-Octóberi tengeri csata Navarinnál.

Helmezy.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

I n t é z e t e k.

A' mit már némelly előttünk élő hazafiak buzgón ohajtottak, mi pedig bizakodva vártunk az állapotni tudatlan időtől, indulóban van, és sebes haladással siet teljesülés felé a' Magyar Tudós Társaságnak intézete. Nem czélom nemes lelkü Nagyainkat magasztalni, kik által látván a' kor' kívánságát, a' mit, ha más században élnek vala, ahhoz képest bizonyosan teendők valának, most azt más alakban ugyan, de szint' olly jelesen a' legszebb adakozással ezen Intézetre szánták: őket, ha a' közelebb mult Ország-Gyűlésnek XI, XII. 's egyéb törvény-cikkelyei nem dicsőítenék is, dicsőíteni fogja még inkább a' maradék, melly megront-hatatlan bírása a' multnak, 's ha benne szép 's nagy tettet talál, annak szívében hordozza emléket, tartósabban, és hivebben éreznél, 's márványoknál. Csak azt kívánom a' Tud. Gyűjtemény' olvasóinak valódi belső örömmel jelenteni, hogy ezen Magyar Tudós Társaság plánuma a' fenn nevezett törvény következésében már munkába vétetett egy e' végre választott kiküldöttség által,

mellytől bizodalommal várhatni, hogy a' kevéssel böl-
eseu gazdálkodván olly szerkezetűvé teszi a' Tudós Tár-
saságot, a' millyen körülállásainkhoz képest a' nyelv'
ügyében mind gyorsan, mind hathatósan munkálkodhas-
sék; más felől pedig részvételre fogja buzdítani azon
hazafiakat, kik adakozásaikat csak a' társaság megállapí-
tásától függeszték föl.

Nevei a' Magyar Tudós Társaság plánumán dolgozó
kiküldöttség tagjainak:

Méltóságos

Gróf Teleki József Fő Ispány Úr, Előülő.

Mélt. Gróf Andrásy György Úr Fundátor. — Gróf
Károlyi György Úr Fundátor. — Gróf Szé-
chenyi István Úr Fundátor. — Vay Ábra-
hám Királyi Kamarás Úr Fundátor. — Nagyságos
Bartal György Úr Itélő-Mester. — Bene Fe-
rencz Úr Professor. — Tisztelendő Bitnitz
Lajos Úr Professor. — Fő Tisztelendő Buday
Esaias Úr Superintendens. — Méltóságos Gróf
Dessöffy József Úr. — Tekint. Döbrenstei
Gábor Úr Tábla Biró 's Tartomány Biztos. —
Ercsey Dániel Úr Professor. — Fő Tisztelendő
Fejér György Úr Prépost. — Tisztelendő Guz-
mics Isidor Úr Professor. — Horváth And-
rás Úr Plébános. — Méltóságos Horváth János
Úr Püspök. — Tekintetes Horvát István Úr
Tábla Biró. — Tek. Jankovics Miklós Úr
Tábla Biró. — Tek. Kazinczy Ferencz Úr
Tábla Biró. — Fő Tisztelendő Kis János Úr
Superintendens. — Tekintetes Kisfaludy Sán-
dor Úr Tábla Biró. — Tek. Kövy Sándor Úr
Professor. — Tek. Kultsár István Úr Tábla
Biró 's a' Hazai Tudósítások' Szerkeztetője. — Mé-
ltóságos Báró Mednyánszky Aloiz Úr. — Te-
kintetes Schedius Lajos Úr Professor. — Tek.
Szemere Pál Úr Tábla Biró. — Tek. Vitko-
vics Mihály Úr Ügyvéd.

Vörösmarty.

2. Elölépések és Megtiszteltetések.

A' Császári Királyi Felség, Nagy, Méltóságú K o p á c s y J ó z s e f Urat, Veszprémi Megyés Püspököt, Királyi Tanácsost, a' Hétszemélyű Főtörvényszék' Közbiráját, 's a' Felséges Magyar Királyné' Udvari Cancellariusát — belső titkos Tanácsossá;

Méltóságos A l a g o v i c h S á n d o r Urat, Rosoni választott Püspököt, Zágrábi Kanonokot 's Nagy Prépostot, Auránai Perjelt, Cs. K. Udvari Tanácsost — Horvát országban a' Báni hivatalnak mind a' politikai mind a' törvényes dolgokban Helytartójává, 's taxa fizetés nélkül belső titkos Tanácsossá;

Méltóságos P u r k h á r t N o r b e r t Urat, a' N. M. egyetemi Udvari Kamaránál volt Udvari Tanácsost 's Referendáriust, Magyar Nemességgel taxa fizetés nélkül megtisztelvén, ugyan azon Kamara' Al-Elölülőjévé;

Méltóságos Széki Gróf Teleki Ferencz Urat, eddig Erdélyi Fő Kormányszéki valóságos Tanácsost, — a' Nagy Mélt. Magyar Udvari Kamarához Tanácsossá;

Méltóságos Szárhegyi Gróf L á z á r L á s z l ó Urat, eddig Erdélyi Fő Kormányszéki valóságos Tanácsost — Erdélyi Tartománybeli Cancellariusá;

Méltóságos Naláczai Báró Naláczai J ó z s e f, Ns. Torda Vármegyei Főispáni Helytartó 's Fő Kormányzéki számfeletti Titoknok Urat; még is Kolosvári Á g o s t o n M á r t o n Udvari Titoknok, 's Nagy Váradai I u c z é d i L á s z l ó Fő Kormányzéki valóságos belső Titoknok Urakat — Erdélyi Fő Kormányzéki valóságos belső titkos Tanácsosokká;

Nagyságos A u g u s z t i n o v i e s P á l Urat, eddig Udvari Ágenst, az Erdélyi T. Királyi Táblához Itélőmesterré; Kászon-Impérfalvi B a l á s i J ó z s e f, Kászonszéki Al-Királybíró, és Sepszi-Zoltáni C z i r j é k D i é n e s D é v a' vidékén tartománybeli Segéd Biztos Urakat pedig ugyan azon T. Királyi 'Tábla' valóságos Birájává;

Méltóságos D a n i s N e p. J á n o s Urat, Magyar és Lengyel ország közt levő új Apátság' Apátját, Rosnyói Kanonokot 's Nagy Prépostot — Dulciniai Püspökké méltóztatott kinevezni.

T. N. Esztergam Vármegye' Rendei, f. e. Martius' 20-d. tartott Köz-Gyűlésekben, Főorvosokká választot-

ták Tökintetes Tudós Kármenszky István Urat, a' Bölcselkedésnek, Orvosi tudományoknak és Seborvoslásnak Doctorát, a' Pesti Egyetemenél az Orvosi tudományos Kar' tagját, eddig a' M. Váci Püspökség' uradalmi rendes Orvosát. Orvosaink közt tudunkra a' legelsőt, ki Doctorságra léptetése alkalmával 1825-ben magyarul értekezett: A' Magyarországi Levegő' egészséges létéről's a' t. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás' bet. 1825. 8-d. r. 128. l.

—r—y.

3. Kihalt Tudósok és Írók.

Februar' 23-d. Debreczenben, közhasznú éltét elvégezte Fazekas Mihály, nyugalomra lépett Cs. K. Felhadnagy, Debreczen városának's az ottani ref. Collegiumnak Pénztárnoka, Ludas Matyi' (2-d. kiadás, Bécsben 1817. 8-d. r. 16. l.) elmés írója, a' Debreczeni Kalandáriom' szerkeztetője, 's az első's még eddig egyetlen Magyar Fűvész-könyv' (Debreczen 1807. 8-d. r. 2. darab) néhai Diószegi Sámuel Debreczeni Ref. Lélekpásztorral együtt munkálkodott halhatatlan emlékü szerzője's kiadója.

Martius' 18-d. Budán, meghalt Berzeviczei Berzeviczy Pál, a' N. M. Magyar Királyi Helytartó Tanácsnál Tanácsos's Al-Tárnokmester; 70-d. évében. Tőle birjuk Metastasio' ismeretes költeményének: „Alcide al bivio” magyar fordítását. (Alcides a' válaszüton. Pest, 1793. 8-d. r. 45 l.)

—r—y.

4. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

19) Sententiae in Excelsa Curia Regia anno 1828. Termino Epiphaniae latae et publicatae. Folio író-papíroson. lap 128. ár 1 for. 30. kr. p. p.

20) Beszédék, mellyek Méltóságos Buzini Gróf Keglevich Gábor Úr, Cs. Kir. Kamarás, a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács Tanácsosa', az Ország Fő Biztosságának Elölülőjének, Ő Nagyságának Nemes Nógrád Vármegye Fő Ispányi Székébe lett béiktatása alkalmával, Ts. Ns. Nógrád Vármegye egybegyült Rendeihez Balassa Gyarmathon 1827. eszt. Sz. András Hava 6 dik napján tartattak.

III. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Horvát István. Henrik Portugáliai Grófról, mint Magyar Király firól. l. 3.
- 2) Kis Superint. Az Írók' megjutalmaztatásáról. l. 71.
- 3) Z. J. V. Miképpen lehet az ember legkönnyebb úton Tüdőssé? (Tréfázat) l. 94.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-ismeret és.

- 1) Lexicon Terminorum Technicorum: az az Tudományos Mesterszókönyv Próba képen készítették némelly Magyar nyelv szeretők. Budán a' Királyi Magyar Univerzitás' betűivel és költségével n. 8. r. 1826. l. 520. l. 111. (Folytatás).

B) Külföldi Literatúra.

- 1) Helmezy. A' vizalatti hajózás és háború időreud szerint 's Hazánkhoz illesztőleg. l. 116.

III. Külömbfélék.

- 1) A' Magyar Tudós Társaság. l. 124.
- 2) Előlépések, és Megtisztteltetések l. 126.
- 3) Kihalt Tudósok és Írók. l. 127.
- 4) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában kijött Új Könyvek. l. 127.

Jobbitások.

22. l.	33. sorban	—	Pivignus,	olvasd	Privignus.
32. l.	35. sorban	—	avunauli,	olvasd	avunculi.
45. l.	15. sorban	—	fuerii,	olvasd	fuerit.
48. l.	33. sorban	—	iu,	olvasd	in.
49. l.	14-15 sorb.		Burgundiai,	olvasd	Portugáliai.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1828.

—
I V. K Ö T E T.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

—
SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

—
P E S T E N,
A' KIADÓK' RÖNYVNYOMTATÓ - INTÉZETÉBEN.

I. É r t e k e z é s e k.

I.

Egynehány megholt Magyar Képíróról.

A' nemzeti dísz, fényt, tehetségünk, erőnk és tudományunk szerént nevelni, 's annak eddig ösméretlen részét közönségessé tenni, édes hazafiui szent kötelesség. A' méltó szemrehányás' elkerülése végett, légyen tehát szabad nékem is, ezen nagy bajjal és több keresések után összeszedett Életírásoknak közrebotsájtása. — Úgy vélem hogy a' Haza' oltárára leteendő csekély 's hiános ajándékom kiváltképpen azon olvasóimtól, kik Nemzetünk' jóizlését és a' művekhez való hajlandóságát kétségbe hozatni hallották, kedvesen fog vétetni. Akármelly egyes személyről vaktában minden vizgálat nélkül ítéletet hozni, és azt olly dologért, melly nem tőle, hanem története' folytatól függ, kárhoytatni éretlenség; annak pedig csupán ártás kívánásból vagy irigységből eredett rágalmaztatása nyilván a' szív' rosszaságára mutat. — Így vagyon a' Nemzeteknél is. Mit kellések e' szerént ellenségeinknek többnyire illy indítóokból eredett ócsárlásokhoz mondani? — annak megfejtése magából foly. Megelégszem itt azon rövid és el nem hallgatható észrevétellel, hogy csupán a' csendes békeséges Idők szoktak a' Művek' baráti lenni; ha tehát Hazánk az egymást szünet nélkül felváltó háboruk, zenebonák helyett, illy kívánt nyugodalommal ditsekedhetett volna,

Bizonyára annak akárminémű felvilágosodásáról, csak mint természetes, nem pedig rendkívül való történetről tennék emlékezetet, 's abban az esetben nem is lenne ezen sorokra a' számos különböző érdemű Művészeket magokban foglaló Művésztaók' (Künstlerlexiconok) mellett, szükség. —

Miért tegyen itt éppen a' Magyar, kinek mint ésszel és minden szép tulajdonokkal felruházott valóságnak sokra alkalmas voltát ösmérem, kifogást? — azt mind addig, míg az ellenkezőről meg nem győzetem, nem képzelhetem. — Mert nem tagadhatom el, több szinte éhenhalással küszködő polgártársaim eránt való nagy csudálkozásomat, kik is természeti hajlandóságoktól ösztönöztetve minden segedelem, remény és pártfogás nélkül, sőt sokszor készakarva tett akadályok mellett is, felserdült talentumok tökélesítése, és élelmek' keresése végett, butyorokat kiüzetettek' módjára hátokra vévén, külföldre vánszorognak, és ott a' Világ' leghíresebb Művészeivel, hazájok' diszére jó előmenetellel pályát futni mérészelnek. —

Ezen ketsegtető édes érzést, csak azon kedvetlen és szomorú tapasztalás váltja fel, hogy Magyar Nagyaink között Medicisekre és Farne-sekre nem akadhatunk. — Miért nem jutott az Erdélyi Muzéum T. Kiadója' kívánsága szerint azon gazdag Papjaink közül, kik Olasz országban tanulván Templomaikat képekkel szokták megrakni, egvnek is eszében az, hogy arra született magyar Ifiakat a' festésre a' magok költségin tanitattak volna? a) — Vagy miért nem tehetné betses Zsebkönyveinknek egyik érdemes Kiadója, a' német aglája' példája szerint, és a' honni Művek'

a) Erdélyi Muzéum 8-dik Füzetben. Kupetzky János' élete Döbrentei Gábor által.

serkentése' kedvéért azt, hogy munkáját eredeti magyar Művészek' alkotmányai kimetszése által ékesítené? — Hogy egyebet ne említsünk milyen meglegedésünkre válna, ha a' műveknek itt előadandó ágát egy időben gyakorló Művészeink a) szülte földjökre vissza térvén, itthon igyekezetek kívánt ösztönt kapván, más Nemzetek' példája szerént külön festő oskolát alkothattak volna. b) — Itt minden hazájáért forróan verő szívnek önként eszében juthat elfelejthetetlen Csokonainknak azon Somogyra írt szavai :

Hát Muzsáknak szentelt
Kies Tartomány
Illy számkivétel volt,
Nálad minden Tudomány! 's a' t.

Valamint a' növényeknek szépen indult csirái eső, napfény nélkül elsárgulnak, elhervadnak, semmivé lesznek, úgy a' nemzeti kimiveltség is Mecaenasok' és Pártfogók' hijjával első együgyűségében marad. Mit kívánhatunk Hazánktól, midőn még Német ország és Hollandia is a' Művek' előmozdítását czélozó számtalan Intézetei mellett is, a' képirás' fő poltját alig érhetette el. c) —

-
- a) Hogy többen egy idejük voltak, az ezen Értekezés' folytatából nyilván ki fog tetszeni.
- b) Minden festő oskolának bizonyos ösmertető jele (Characterje) vagyon; akkor ditskedhetnénk tehát az 1821-ki Tud. Gyűjt. X-dik kötetben a' képirásról előforduló Értekezés T. Szerzőjének kívánsága szerént nemzeti oskolával, ha Művészeink nem lévén kéntelenek élclmek' keresése végett, az egész föld' kerekességét össze jární, itthon egy módszerént de különböző etsettel dolgozhatnának. De e' csak pusztá kívánság, mert még ma is Raphaeli talentummal is alig kerülheti el a' hazai Művész az éhenhalást.
- c) Bizonyosságom ezen czim alatt írt tudós Munka: Geschichte der zeichnenden Künste in Deutschland und in den vereinigten Niederlanden v. J. D. Fiorille T. 4. pag. 190 és 250.

Az elhagyott és számkivetett honni Művészek kéntelenségéből, a' külföldre folyamodtak, és így majd minden iskolában idegen név alatt magyar Képirókra lehet akadni, sőt valóban több német, olasz, frantzia és más Tudósok nélkül még emlékezetek' örök elenyészhetését is majd nem bizonyal állithatjuk. Illy környüállások között, mint tudomra ezen tárgyat egész kiterjedésében érdeklő első honni Író, a' ne talán találandó fogyatkozásokért méltó engedelmet érdemlek. Mellynek megnyerésére annyival nagyobb reménységem vagyon, mivel ezen Életírások' sorában saját tapasztalásomból majd semmit se mondhatok, meg kell elégednem azzal, a' mit mások után olvastam, vagy másoktól hallottam; ha hibás környüállásokat adok elő, feleljenek azok, kiknek követője vagyok, vagy a' Művek' történeteiben jártasabb hazámfiak. Legalább fáradságom' kémelését reménlem senki se vetheti szememre.

Figyelmet érdemel végezetre az, hogy itt a' felírás értelme szerént, nem festékrontókról, hanem egynehány eddig (legalább hazánkba) ösméretlen megholt, és a' Magyar koronához tartozó Tartományokban született nevezetes Képirókról kívánunk értekezni. a) — Következésképen az élő-

-
- a) Innen Albrecht Dürer ről ámbár maga tulajdon vallomása szerént, magyar atyától származott, mivel Német országban született, itt mint hazai Művésről emlékezet se tétethetik. A' ki rolla bővebben akar olvasni, nézze meg a' Tud. Gyüjt. 1818. eszt. 12. Köt. főképpen pedig S a n d r a r t teutsche Academie Tom. 1. — Azomban ezennel kívántam a' Művek' kedvellőjököt, azon talám nem egészen helytelen vélekedésemre figyelmetessé tenni, hogy az érdekelt Művészek Elei nyilván ős törökös magyarok voltak, és eredetüképen vagy Döry, vagy Száraz, vagy más illy hangzású nevet viseltek. Gyanításom azon épül, hogy nagy atyja Gyula körül gu-

ket (kiknek a' bévett szokás szerént panegyri-
sét telyességgel nem akarjuk írni) elmellözvén, azt
hogy többen is lehettek, éppen nem vonnyuk ké-
tségbe; sőt állapossan gyanitanunk kell; hogy
N. Lajos, Mátyás és más nevezetes Királyaink
alatt, a' képirás nállunk is nagyobb divattyában
vult. Hányan lehettek azonkivül azon Művészek
közzül, kiknek honnan lett származások nem tu-
datik, magyar eredetűek?

Don Giulio Clovio

1498—1582.

Ki keresne Don Giulio Clovio név
alatt, mellynek kiejtésénél sok betsületes magyar
nyelv kifitzamodhatna, egy Dalmátiai Nemes em-
berből lett híres Művészt? — De ha meggondol-
juk hogy Cloviónek életének nagyobb részét a' lány
beszédü Olaszok között töltötte, úgy valóban azon
éppen nem fogunk megütközni. Nyilván ősi nevé-
nek megrontását nem szenvedhetvén, azt valamint
az ujjabb mindennapi tapasztalás szerént, nállunk
is a' letelepedett külföldiek szokták cselekedni,
mással cserélte fel, és így magát Donnak, Giu-
lionak, Cloviónek nevezte. a) Egyébbaránt akár

lyáskodott, ezen életmódját pedig többnyire csak
igaz magyarok szokták gyakorolni; továbbá egyik
atyatestvére Laszlennek vagy Lászlónak hivatattott.
Ezen tárgyba kívánatos felvilágosítást adhatnának
azon érdemes hazánkfiai, kik N. Váradon, vagy nem
messze oda laknak, hol Dürernek egyik őse 1455
esztendő körül Egyházi hivatalt viselt.

- a) Neve' egész megváltoztatását onnan gyanítom, mivel
a' Clovio név egyáltalában idegen hangzása. A' honnan
tellyeséggel fel nem tehetem, hogy egy eredetikep-
pen Macedoniából származott Dalmatiai, vagy is in-
kább magyar Nemesember az Ország szokása ellen
Olasz nevet viseljen. Azomban egyes ellenkező pél-
dák ellenem bizonyítván, minden esetre e' részbe
csak setéségben tapogatózom.

hogy legyen is a' dolog, olly kevés tudositás mellett, meg kell elégednünk azzal, hogy egy a' magyar Tengerpartok' kerületének *Grisane* vagy *Grixane* a) Helységében 1498-dik eszt. *Vasari* b) állítása szerint *Clovi* előkelő, de szegény nemzetségből született Képiró, kit az Olaszok *Don Giulio Clovio* vagy *Macedonak* hívtak, mivel elei Macedoniából szakadtak, magát ditséretesen megkülömböztette. — Ugy is az idegenek által adott, vagy önként felvett híres, és a' Világ előtt ösmeretes névnek eredeti nevével való felcserélése, igen könnyen azon balvélekedésre adhatna alkalmatosságot, mintha nem ugyan azon egy személy lenne.

Művészünknek életéről értekezvén el nem melőzhetjük azon avult, de igaz észrevételt, hogy jövendő állapotunkról első ifjuságunkba sem mondhatunk bizonyost. A' környülállások egész létünket megváltoztatják, és sokszor a' balsors oda vet, a' hová legkevesbé gondoljuk. — Ime *Clovio* egész 18 esztendő koráig csupán a' Tudományoknak élt; ekkor pedig különös hajlandóságát érezvén a' festéshez, hazáját elhagyja, Olasz országba *Cardinalis Grimani* szolgálatjába lép, és ott mindenek bámulására három esztendőök' lefolytával a' festést nevezetesen a' kitsiny képirást (*Miniature*) *Pipi'* vagy *Guilio Romano'* és *Hieronymus dai Libri'* c) útmutatások mel-

-
- a) *Grisane Lipsky' Repertoriuma* szerint nem Croatiában mint az alább előhozandó Emlékkő mondja, hanem Dalmatiában esik.
 - b) *Vite de piu' eccellenti Pittori scultori ed architetti scritti da Georgio Vasari T. VII. P. 102.*
 - c) *Hieronymus dai Libri'* ről mint második *Zeuxis*ről azt mondják, hogy festett faágaira a' madarak repdestek. *Allgemeines Künstlerlexicon* Pag. 366.

lett nagy tökéletességre viszi, úgy annyira hogy későbbre hire' nevedésével sokak által párja századok alatt ritkított; másoktól pedig méltán Kis Michael Angellonak neveztetett a). Raphael' hires tanítványjától Giulio Romanótól tanulta a' többek között a' Gyantával (Gummival) való bálnásmódját. Mindjárt első színekkel készített, és a' szentséges Szűzt ábrázoló Munkája, melyet Albrecht Dürer metszett ki, olly remek szépségű volt, hogy Alberto da Carpi, 2-dik Lajos Magyar Király alatt a' kereszténység' eskütt ellensége ellen katonáskodó Olasz Úr, ötlet csupán annak tekintetéből maga mellé vette, és így csak egy nagy lelkű idegen, nem pedig magyar Nagynak szárnyai alatt, térhetet szeretett Hazájába vissza. De nem sokáig szivhatta Pannoniának bájoló levegőjét. A' szerentsétlen Mohátsi ütközet, és az azt követő siralmas esztendők, a' Művek' gyakorlására nem igen ketsegtető jövendőt mutattak.

A' megkülömböztetett Művész, minden nagy haza' szeretete mellett is éhenhalásra nem akarván jutni, a' megesett, és változtathatatlan dolgon mint jó keresztény, nem zugalódott, hanem az örökkévalóság rendelésén megnyugodván, és a' kéntelenségnek engedvén újra Olasz országba vonta magát. Méltó lenne azomban azon Paris itéletének, és azon Lucretiának, mellyek közül

a) Vasari így szöll a' fent nevezett munkájában T. VII. P. 102. Non è mai Stato, ne sarà per avventura in molti secoli nè il più raro, nè il più eccellente miniatore, o vogliamo dirè depintore dicose piccole di Don Giulio Clovio, poichè ha di gran lunga superato quanti altri mai si sono in questa maniera di pitture esercitati. s' a' t.

az elsőt Lajos Királyunk', a' másodikat pedig hűtése' Maria' 5-dik Károly' Spanyol Király' testvére számára készített, hol létét kinyomozni.

A' mindenektől elesett hazánkfiát, Cardinális Compeggio ház-festőnek fogadta, és ezen cselekedete nékie a' viszontagságoknak alája vetett márvány oszlopnál állandóbb emlékkövet emelt; mert ugyan is a' külső tekintetre nem néző, és Cloviókat igazán betsülő késő maradék annak jóltévőjéről még akkor is tisztelettel és háládatos szívvel fog emlékezni, midőn sok más ásiái pompában és lágységben elaszott, csupán helyezettése, nem pedig belső érdeme által felemelkedett here Nagynak még csak létéről is elfelejtkezik. Rómának, ezen Művek-tarának és lakhelyének, remek földjét nem hiába taposta lábaival, sőt inkább az Olasz oskolának szépségeit, kevés idő alatt tökéletesen magáévá tette. Legnagyobb vonattatását érezvén, a' nagy Michael Angelo' és Titian festéseihez, némelly későbbi ábrázolatai a' nélkül hogy másolatok lennének, azokra emlékeztetik a' jártas Visgálót.

De rövid ideig kósthotta a' csendesség' kellemét, a' Világ' történeteinek ege ismét fellegzeni kezdé és Olasz országot végső veszedelemmel fenyegette. Az ellenség' dühét kerülő Clovio, a' sokasságtól sebes patak képpen elragadtatván, újjra a' zürzavaros idők' örvényébe merül, és 1527. eszt. Roma' pusztítása alkalmatosságával Spanyol fogságban esik. Valamint a' vízben haló mindenhez kapkod, úgy a' szerentsétlenségek' és viszontagságok' terhe alatt ellankadt ember is. Illy szorongattatásaink között szoktak azon világi képzetek, mintha ajándékkal, magunk' elszánásával a' veszedelmet elkerülhetnők, a' legnagyobb áldozatokra, ajánlásokra birni. Innen kell földinknek is azon tselekedetét magyarázni, melly szerént rab-

lántzai' levetésével Sz. Ruffus Mantuai Klastromában szerzetes ruha felvételét fogadja és ezen ígétét teljesíti is. Egyházi hivatala és foglalatossága kevés főtörést, időt, munkát kívánván számtalan szabad óráit legkedvesebb foglalatosságának szentelte, és így életének ezen szakaszában is több remek képeket készített. A' világ hiúságától távol egész megelégedéssel 's örömmel nézett hátralevő napjaira, midőn egy váratlan történetnek szinte áldozatává leve. Az örök szegénységet fogadott barát alamisna' szedés közben elesik, 's egyik lábászárát eltöri. A' nem messze lévő Candiamai szerzetesek hajlékok alá fogadják ugyan, de egyszerű orvos-szereik és kenőtseik inkább nevelték, mind enyhítették a' fájdalmodkat. Ekkor első nagy lelkű pártfogójának, Cardinalis Grimanninak eránta egészen még el nem alutt indulatja új élelmet nyert, 's a' már egy lábbal sírban álló Cloviót, igaz atyai dajkálkodása által a' Műveknek vissza ajándékozta, végtére pedig azt, hogy szerzetéből kiléphessen a' Pápnál kieszközölte. E' szerént Clovionknak egészege tökéletesen helyre állván, jóltévőjét, ki a' Szentséges atya' részéről, mint követ Perugiába küldetett, elkísérte. Olasz országnak minden szegelete bővölködik bámulást érdemlő Művekkel, a' jó igyekezetű Művész itt mindenütt akad a' mult századoknak követésre méltó ditső példáira, képzete új élelmet, igyekezete pedig új ösztönt nyerhet. Ezen szép virágokkal bővölködő kies mezőnek Cloviókn' formáltatására is kívánt befolyása volt. Szerentsés helyheztetését tehetsége szerént használván, kevés idő mulva híre egyik tenger' partól, a' másikig hatott. Minden nagyobb Réptár (Galleria) kívánt munkáival ditsekedni, és a' legelső Fejedelem is szerentsésnek vélte magát, ha azokat drága pénzen megszerezhetette. Ezt tudván, rendkívül való

dolognak tetszik-e? — hogy a' köz megelegetés' ezen tárgya a' Művek' akkori buvárjának Cardinalis Farnesenek figyelmét el nem kerülte.

A' tökéletesen művelt ember nem a' világi rangra, hanem az igaz érdemre néz. A' közön-ségtől gyakran igazságtalanul, és vizgálatlanul adott megkülömböztetésnek, és a' Titulusoknak hiuságát ösmervén, sokszor a' legalább való szár-mazásuak között keres magának barátot. Csak a' szív' nemességére, és az érzések, gondolkozások' egyformaságára figyelmez. Így Farnese is hazánkfiát (Characterét különösen betsülvén) nem mint szolgát, hanem mint barátot fogadja házához, hol is ditséretes életét 1582. esztendőben ösme-rősei' nagy szomorúságára végezte el.

Hideg tetemei mintegy ritka Művészéi a' Római Sz. Péter Templomában illy Emlékirással tettek örök nyugalomra.

D. O. M.

VRBANO VIII PONTIFICE MAXIMO
 LAVDIVIO CARDINALI ZACCHIA TITVLARI
 DOMINO IVLIO CLOVIO DE CROATIA
 EX CANONICIS REGVLARIBVS S. PETRI AD VINCVLA
 PICTORI EXIMIO
 PRINCIPIBVS VIRIS CARO
 IN QVO DILIGENTIA IN MINIMIS MAXIMA
 CONSPICVA GRATIA IMMORTALIS GLORIA
 VIXIT AD VLTIMAM SENECTVTEM OPERANDO
 ET ROMAEMORTVVS IN HAC BASILICA TVMVLATVS
 CANONICI REGVLARES SOCIO OLIM SVO PP.
 MDCXXXII.

Ámbár a' Művek' leírások másolatok nélkül unalmasok, és érthetetlenek szoktak lenni, mind-azáltal mivel a' művészek (valamint a' más pol-gárok megkülömböztetett tetteiknek) ezeknek kö-zönhetnek Nevek' fennmaradását, nem leszen ta-lám egészen hiába való ezen Életírásunkat is (a' le-hető tökéletesség' kedvéért is) Cloviónk két főbb

képei említésse mellett, azoknak ösmertető jelei (Characteri) rövid előadásával fejezni bé. Egyébb-eránt minden Képiróról illy tudósítást kívánni töllünk nem lehet, sokaknak csak életekről is hiános tudományunk vagyon, és többször kútfejeink sintsenek elég szorgalommal készítve.

Mindenek felett említést érdemel azon 26 szent tárgyat magában foglaló és kilentz egész esztendei fáradszatlan munkában került Breviarium, mellyet Cardinalis Farnese' számára készített. Ennek egyik lapján az Angyal a' Szent Szüz' megjelenését jelenti, a' másikon pedig az Éden kertytit, a' harmadikon Kristus Urunk' születését lehet szemlélni. Mindegyik lapnak két osztálya vagyon, melly egyenként különbféle figurákkal vétetik körül. Legszebb ezek között a' Cseréphegyen (Testaccio) tartott Innép a), hol is Cardinalis Farnese' akkori minden Cselédeinek elragadtatásig hasonló ábrázolatjai ketsegtetik a' vizsgáló szemét. Ennél hogy Oraculumunk Vásári szavaival éljünk, emberi kéz tökéletessebbet nem készített, és emberi szem szebbet nem látott. Hasonló szépségü a' Sz. Atya' kormányozása alatt, és az előkelő Karok' és Rendek' jelenlétekben, az Angyalvár körül tartott nagy Butsu b).

Ezen Imádságos- Könyven kívül még csak azon kis négyszeget érdekeljük, mellynek kerületében Maria felséges csecsemőjével sok néptől és szentektől, a' többek között 3-dik Pál Pápától körülvétetve ábrázoltatik.

a) Romai mons testaceus régi összhordott csercpekből áll.

b) Ezen Breviarium Allg. Künstlerlexicon szerént 1779. eszt. a' Nápolyi Király' Héptárát diszesítette. Mások szerént, a' mi hihetőbb, a' Vaticánban tartatik.

Clovionk képeit, mellyeket résszerént 5-dik Károly Spanyol, résszerént pedig 2-dik Lajos Magyar Királyok' és más Fejedelmek' számára készített, és a' mellyeknél csak a' szó hibázott, igen könnyü megösmerni: mert ugyan is képzelhetetlen kitsinységek mellett (egy némelleyek Vasari állítása szerént egy hangyánál nem nagyobbak) a' nagy tökéletességgel díszeskednek; a' honnan inkább Istenieknek mint emberieknek lenni láttanak. Michael Angello (Cerquozzi) Titian (Vercelli) és a' természet után rajzolván, remek szinelése (Collorittyé) által, a' meszszelést (perspectivet) és a' környékfestést (Landschaft) minden emberi váraozást fejül haladó Léptsőre vitte. Szerkeztetése (Compositiója) válogatott izlésű volt b). Alkotmányainak érdemét az azokat körülvevő ragyogó színekkel fénylő neveltséges ábrázolatok nem kevésbé emelték. Munkái közzül többeket Albrecht Dürer Ph. Tomazin, D. Mantuana és Soyo a' metszésre érdemesnek tartottak.

Terbruggen Henrik
1588—1629.

Az Évrendét (Cronologiai rendet) tartván legczélerányosabbnak, kéntelenek vagyunk talám sokak' megütközésekre, másodszor is idegen hang-

-
- a) Relata refero. Nyilván Vasari itt nem közönséges hangyákat, mert ezek még mind eddig igen kitsinyek hanem Surinami vándorló hangyákat ért. Itéljenek erről azon hazámfiak, kiknek szerentséjek volt a' Watican' kintseit látni.
- b) Sok új szókra akad itt az Olvasó; de én csak a' kéntelenségnek engedtem. Hivatalom szerént, szókoholó nem vagyok, következőképpen szüleményeim' tökéletességeket nem vitatom. Kiknek nem tetszenek, tegyenek helyekbe másokat.

zásu eredeti Művésztől emlékezetet tenni. De itt az idegen ruha alatt dobogó magyar szív', hasonlatosságából kell a' külföldi nevü, honni Képiróról is itéletet hozni, a' honnan Terbruggent vagy Verbruggent (ki is a' Német alföldi Oskola' egyik érdemes tagja) ámbár Neve inkább Hollandusra, mint magyarra mutatna, több tudósok' megegyező előadása után örömet földinknek fogadhatjuk. Született ezen érdemes hazánkfia 1588 esztendőben Erdélyben. Mellyik Nemzet, vagy Város ditsekedhetik véle, arról bizonyost nem tudunk; mindazáltal a' Henrik név, a' Szászok mellett tesz bizonyosságot. Gyermekségének első tizedét hazájában töltötte, ekkor azt a' zürzavaros, és nyughatatlan Idők miatt atyjával együtt a' Művek' nagy hasznára (mert itthon talentuma' kifejtődésére nyilván nem lett volna illendő alkalmazossága) Hollandiával cserélte fel. Utrechtben a' híres Bloemart a) oskolájában olly sikeres előmeneteleket tett, hogy nem sokára egészen maga kezére dolgozhatott. — A' műveltségnek első léptője az, ha önszeretetünket félre tévén gyengeségeinket, fogyatkozásainkat nagy lelküen megösmervén, magunk formáltatásán, minden külső ösztön nélkül egész erőnkől igyekezünk. Azon Ország virágzik tehát legjobban, a' hol a' közép-szerűséggel meg nem elégedvén minden rendű ember a' maga fakját legnagyobb lehető tökéletességre kívánja vinni. Azért minden Hazáját igazán szerető Hazafinak szíve örömmel telhet el, midőn a' ritka tulajdonokkal felruházott ifiu Terbruggen példájára akad, ki is ámbár már az előtt is ösmeretes Művész volt, még is nagyobb tökéletességet szomjuhozván a' több Hollandus Kép-

a) Bloemart Ábrahám egész Hollandiában és Német országban híres volt. Allg. Künstlerlexicon P. 83.

írók' példáját követvén Olasz országba utazott. Illy munkás fáradozása kevés idő mulva kívánt gyümölcstököt érlelt is meg. Romában idegen léte mellett is magát tiz esztendőök' lefolyta alatt mint igen híres történet festő (Historien Mahler) megkülömböztette. Későbbre második hazájába vissza térvén résszerént Hágában, résszerént pedig Utrechtben mind addig szorgalma által kereste kenyérét, míg itt 1620 eszt. November' 1-ső napján hasznos, de rövid életét 42-dik évében el nem végezte.

Descampo a) képeit éppen nem ritkítja. De ezen Értekezés' Szerzője több Gyűjtemények' u. m. a' Párisi, Bétsi, Dresdai, Casseli 's a' t. Catalogusainak felhányása után se akadhatott azokra, a' mit csekély vélekedése szerént annak tulajdonít, hogy Terbruggen műveit se Neve', se más jegy' feltétele által meg nem jelelte; meglehet ugyan azokat különös jószerkeztetések és szabad etset vonásaik által ösmerni; de millyen jártas szem nem kívántatik ezen bizontalan jelek' feltalálására, következőképpen hány idegen nem diszeskedhetik Terbruggen fáradozása szüleményivel.

Legszebb munkája azon nagy Oltárkép, melly Nápolynak egyik Templomában függ. Mellyikben? és mit ad az elő? — arról Descampo halgat.

Művészi érdemét a' nagy Rubens' auctoritásával bizonyítjuk. Ez látván egy Innepet természeti nagyságában előadó képet Midlebourghan van der Streng Úrnál, és egy más munkáját Verbruggen Delfi Ékes kökereskedőnél, hazánkiát minden tartózkodás nélkül szokott egyenesség-

a) J. B. Descampo. La vie des peintres flamands, allemands, et Hollandois. A Paris MDCCLIII. T. 1. p. 371.

gel a' Német alföldi oskola' egyik diszének vallotta. Hol és kitől kell ennél nagyobb ditséret? —

Spielberger János.
1628—1679.

Winkelman a) illy nevezetű ábrázatfestőt (Porträt Mahler) kettőt nevez, az egyik Düsseldorffi, a' másik pedig Magyar eredetű volt. Az utolsó az elsőnél mind talentumára, mind azon tekintetre nézve hogy melyképeken kívül, történet és nedves falképeket (historische und fresco Gemähde) is készített, inkább érdemi a' vizsgáló figyelmét. Ezen Művészünk' származásáról se tudunk bizonyost, mindazáltal a' képein látszó Spielberger nobilis hungarus nemes magyar szülékre mutat. A' képírás' kedvéért előbb német, azután pedig Olasz országban, különösen Velentzében több esztendőket töltött. Vissza térvén különböző városokban u. m. Bétsben, Nürnbergben, Augsburgban tartózkodott. Munkás életének a' halál 1679. esztendőben Baváriában vett véget.

Csak második rangu festő lévén alkotmányainak semmi különös ösmertető jele nintsen ha ne ha az érdekelt hungarus. Méltán lehet kérdeni, miért nem jegyezte meg azokat magyar szóval? — Nyilván csak azon igen természetes okból, mivel ő is mint sok más hazánkfiái idegen szüléktől származott, vagy pedig ha ez úgy nem volt is, az akkori idő' tonussa szerént inkább kedvelte a' deák szót a' magyarnál. De mit mondjunk ezen felvilágosodott századunknak azon Magyarjairól kik tudatlanságból, és előítéletből nyelvünket bárdolatlansággal és kelemetlenséggel irgalmatlanul vádolván, annak még csak megtanu-

a) Winkelmans Mahlerlexicon Augsburg 1796.

Tud. Gy. IV. Köt. 1828.

lására is kevés, vagy éppen semmi időt se fordítanak, és magokat a' föld' egyik csudájának vélik, ha életeknek legszebb részét, egy kiholt Nemzet' századok olta kegyetlenül rontott, és még a' Lengyelek által is közelebbről számkivetett nyelv' gagyogásával töltik. Szégyenlik ennek nem tudását és gramatikája ellen tett legkissebb hibát crimen laesae majestatisnak akarnak kikiáltani, azomban amarról még csak képzetek sintsen. Értsünk deákul, kövessük e' részben azon szomszédainkat, kik az ujjabb időkben is egy Heinevel Mitscherlichel ditsekedhetnek.

Ezen csekély félre csapásunkat Hazánk boldogságát és gyarapodását tiszta szívből kívánó indulatunknak lehet tulajdonítani. Újjat nem mondtunk; de a' jót többször mondani nem hiba.

Spielberger különös kedvét találta az Ovidius metamorphosiséből vett tárgyakban, azomba szent képeire is lehet akadni. E' szerént sok Tudósoknak azon állításokat; — hogy a' régi Görög és Római idő, — midőn a' számtalan bajvivó játékok, és az emberi test' formáját el nem takaró öltözetek, a' különböző halandó gyarlósággal és gyengeséggel bővölködő Istenségek' képzetire adtak alkalmatosságot, inkább a' képfaragásnak, — a' későbbi keresztény év pedig, a' Bibliái és Szent Históriák miatt, a'hol az képzelt több személyeket és öszvekapsolt cselekedeteket magokban foglaló tárgyak' egyes előadásai idealisalt szép rántzvetésű ruhákban öltöztethetnek, — különösen a' festésnek előmozdítója lett légyen, — valamennyire megkívánta czáfolni. — Azomban hogy ezen igyekezet csupa kívánság maradt, azt a' következés nyilván megmutatta; mert ugyan is legnevezetesebb munkái többnyire Szent személyeket ábrázolnak. Ezek között említést érdemelnek a' Regensburgi Sz. Emerán Templomában Sz. Bene-

dek' kimulását, a' Bétsi Sz. István Templomában pedig a' Sz. Szüz' menybemenetelét ábrázoló ol-tárképei. El nem halgatjuk végezetre Herczeg De Ligne Gyűjteményében találkozó azon különös szépségű ülő embert, ki térdeire könyökölve mély gondolatokba merül, és egy festett angyalra néz. Ezen képhátán szokott aláírását olvassuk t. i Spiel-berger Hungarus. 1660.

Kupetzky János.
1667—1733.

Örvendetes érzés annak tapasztalása, hogy egy szegény szüléktől származott tudatlanságban nevelt Ifiu, önigyekezete által, eredeti csekélységéből kivergődven, hazájának első rangu polgárai' sorába emelkedik, és belső érdemére nézve sok biborba öltözött Nagynak drága magzatját feljül haladja. A' vak szerentse aristokratismust nem ösmér. A' talentumokat nem az ősök' Tabela-lája, hanem kénye szerént szokta osztogatni. Sokszor a' legalább való gunyhóban találja kedveltjét, és azt mindenek felett megkülömbözteti. Példa lehet erre a' magyarok' Raphaelje Kupetzky János; ki is 1667. esztendőben Bazin Sz. Királyi városotskában Posony Vármegyében szegény szüléktől származott. Nem emlékezhetik erről egy Művek' barátja is a' legnagyobb tisztelet nélkül, azért Élete' leírását nem csak a' külső, hanem a' honni Írók is, figyelme' tárgyává tették a). — Illy vezetők után ha új dátumokkal való szolgálás' reményje nem táplálna, és ha elkezdett munkám' csonkulását nem félténém, egész igyekezetem hiába való lenne. Sokan, mint a' többek kö-

a) A' többek között az Erdélyi Múzeum 8-dik füzben Kupetzky János életét Döbrentey Gábor igen velősen leírta.

zött Balzer a) Descamps b) a' bévett szokás szerént ezen érdemes hazánkfiától is, ötöt Cseh születésnek lenni állítván, örömet megfosztának; de az egy idejü Füsslj c) a' Művek' buvárja, Winkelmann d) továbbá G. Hagedorn e), és Harms f) mellettünk bizonyítanak. A' hibás vélekedés csak onnan jön, hogy Művésznöknek Elei mint protestans vallást követők g) Cseh országból költöztek bé.

Kupetzky Characterére nézve éppen olly különös mint talentumára nézve, és élete éppen olly' változó szerentséjü, mint képei különbözö érdeműek (ámbar mindnyájan nagy Művészre mutatnak). Azért viszontagságai a' Physiologust, és a' Művészt egyformán érdeklik. Atyja egy szegény Takáts lévén, a' közemberek' megrögzött szokások szerént azt kívánta, hogy Jánoska legkissebb, következésképpen legkedvesebb fiatskája is ditső nyomdokát követvén, nállánál jobb ne légyen, és egész életét a' rüdeg gyolts készítésében töltse el; de a' genie nem hagyja magát szoros ha-

-
- a) Johann Balzer. 87. Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler in 4-o.
 - b) Descamps. La vie des peintres flamands, allemands et hollandois. A Paris MDCCLIII.
 - c) Joh. Gasp Füsslj. Leben Georg Philipp Rugenda's und Johann Kupetzky's.
 - d) Winkelmanns Mahlerlexicon 1796.
 - e) Lettres à un amateur de la peintures. A Dresde 1755.
 - f) Harms Tables historiques et Chronologiques des plus excellens Peintres. Brunsvyk. 1745.
 - g) Bizonyosan meg nem lehet határozni, hogy Kupetzky János mellyik Protestáns Hithez tartozott. — Descamps Agostai vallásunak, G. Hagedorn pedig Husszítának lenni állítja. Akár hogy légyen is a' dolog. mindegy. Itt nem a' Hitről hanem a' művészi érdemről vagon szó.

tárok közzé szoríttatni, kemény lántzait egész erejéből össze szokta szaggatni. Alig éri el a' magát érző gyermek az ifiu kort, midőn többé a' szövösztől való irtódzását meg nem győzhetvén, szüléi házat titkon engedelem nélkül örökre elhagyja. Így Kupetzky tizenöt esztendő korában magát veszedelemtől, nyomoruságtól körülvéttve, minden gyámol, barát, vezető nélkül a' széles Világ' közepén találja. Kóborló lesz abból, ki othon csendessen tölthetné napjait, 's inkább szereti a' legnyomorultabb jövendőt, a' jelenvaló kedvetlen foglalatosságnál. Rongyok fedezik testét, egy kolduspáltza értéke, és csak a' szánakozó embertársai jószívűségére építi egész létének és boldogságának allapját. 'De nem is csalta meg reménye, mert ugyan is egynehány mértfőldék' gyaloglása után történetből a' Gróf Czobor kastélyába vetődött; hol ugyan akkor egy Klaus nevű Lutzernai festő a' pompás szobák' falait igazította. A' jártas Művésznek etsetvonásai épen nem gerjesztenek csudálkozást a' koldus ifiuban, sőt inkább belső érzése, valamint a' nagy Correggiot a' Raphael munkái, mintegy azon önszerető felkiáltásra birják: *aneh io son Pittore*. Fejlődő rejtett tulajdonai' felserkentetvén egy darab színnel könnyű szerrel több figurákat tett a' falra. Az alattomosan ügyelő Grófnak és festőnek elragadtatásokat nem kevésbé neveli, midőn azon kérdésekre ki lett légyen mestere? illy feleletet nyernek magam és a' képíráshoz való vonattatásom. A' hazafiságának több ditső példáit adó Gróf házához fogadja az utálatosságig tisztátalan Kupetzkyt, és művészi első zsengejében lévő talentumának további kiformaltatását 100 Tallérok' letétele mellett a' nem sokára Bétsbe vissza térő Klausra bizza. E' szerint eredeti csekélységéből (mellyben sok hozzája ha-

sonló elnyomorodott polgár társaink nagy lelkű segítők és pártfogók nélkül, egész életüket csak mások terheltségével töltik el) egy nemes érzésű hazafi által kiragadtatván honnunk legnagyobb művészeivel ajándékozott meg. — Vajha az ily követésre méltó példa foganat nélkül nem maradna! — A' pará's kevés segítség mellett lángot vet, a' tanítványból is kevés idő múlva segéd lesz. Carlo Lothi' képeit, kinek módjához egész életében nagy vonattatását érezé, tette modeljivé. Kevés idő múlva szorgalma Auszriának fő városában nem talált elég tágas mezőt. Belső érzése, de főképp ösmerőseinek biztatása az Olasz útra készítették. Csaknem minden érték nélkül Velenzében vánszorog. Az idegenek, várt pártfogásokra nem méltóztatván, szinte a' kétségbeesés' áldozatává leve. A' Klaus által Chevaliere Librinek írott ajánlólevél is, a' bevett közszokás szerént a' legnagyobb hidegséggel, a' hántvetett poros papirosok közzé tétetett félre. A' tökéletességtől pedig még mind eddig távol lévő képei kevés jövedelemmel biztatták üres erszényét. Csak ily és hasonló környülállásoknak lehet újra a' kolduláshoz való folyamodását tulajdonítani.

Rómába vetődvén történetből Fűszlj Mátyás a) Zürychi Művészt szállított meg alamisna kedvéért. Ez beszélgetés közben már ekkor sejdítette a' haszontalan sár között elrejtett drága gyémántot, annakokáért az utolsó inségre jutott Kupetzkyt, csak hogy a' Műveknek megtarthassa, egy

a) Jól meg kell különböztetni Fűszlj Mátyást Kupetzky pártfogóját Fűszlj János Gáspár későbbi tanítványától. Nem is azon Fűszlj Mátyásról vagy on it szó, ki másolás' és az indulat' vizsgálása' kedvéért tanítványai' szobájában örültképpen egy mezítelen kardal bérohánván azokat megijesztette, hanem annak fiáról.

közönséges Képirónál vagy is inkább képmázoló-nál, kiknek számok mindég és mindenütt nagy volt, béhelyhezette. A' nyomoruság az embert okosabbá, megelegetőbbé szokta tenni, és úgy látszik mintha a' Mennyeknek Ura sokszor csak tanítás', oktatás' végett látogatna meg bennünket veszéllyel. Az önszerető és magát elhivő Kupetzky is a' legszűkebb tengődésre jutván, csak most érezte és tapasztalta fájdalommal fogyatkozásait. Valamint a' napsugára az ellentállt felhőket eloszlatja, úgy Művészünk' igyekezete is az akadályok' seregén keresztül tör, 's élelméről bizonyos lévén, újra egész erejéből további formáltatásán dolgozik. — Hiába teszel az árviz ellen gátot.

Akár mit csinálsz a' Mennyek' országába fel-emelkedett Költővel, még is az össze omlott Világ omladéki között is legkedvesebb foglalatosságának él. — Csudálhatod-e, e' szerént Kupetzkyt, ki a' régibb 's ujjabb századok' hősei', hérosai' vagy más tárgy' előadása és mintegy újjra való teremtése mellett, eddig való szenvedéseiről elfelejtkezvén, a' legnagyobb tökéletességet teszi igyekezete' végpontjává? — Valóban hámuláso-dat el nem tagadhatod tőlle, midön látod hogy illy fáradhatatlan törekedése mellett, még ideje volt Gazdája' nagy megelegetésére 24 óra alatt a' Pápának kilentz egészen jól talált olaj melyképe' készítésire. — De evvel sem lévén nagyobb tökéleteségre törekedő igyekezete megelegetve, későbbre baráti segítségével, kik között egy Agrecolat, Blendingert, Damot, Beichtot, Füslyt, Eichlert és más egy idejü hies Művészeket szemlélünk, a' Festőacademia' neven-dékei közzé felvétetik. Itt főképpen a' Raphael munkáival foglalatoskodott. Ditséretes fáradozásainak kivánt következése is volt, és már egész Olasz ország hírét rebesgette, midön egy sulyos

nyavalya az ágyba szegezte. Megromlott egészsége helyreállítása' kedvéért az Orvosok által Frescatinak ösmeretes gyógyító levegőege ajánlatván, Rómát egy darab időre elhagyta, de csak azért, hogy nem sokára ragyogó csillag képpen vissza térvén maga körül új fényt terjessen.

Eddig volt gazdájától, kinek sürgetései miatt, munkáit lehető tökéletességre nem vihette, elvált, és maga kezére kezdett dolgozni. Ezen időtől fogva határt nem ösmérő híre napról napra nevedett. Történet képei (historische Gemähle) a' régibb mesterek' különösen Carlo Lothi alkotmányait annyira követték, hogy mint ritka régiségek drága pénzen árba botsájtathattak, és ámbár színeleteknek frissesége nyilván csalásra mutatott, még is az akkoriban Olasz országban tartózkodó Stanislaus Sobieszky, ki többet közülök megvett Szerzőjöktől nagy csudálkozását meg nem tagadhatta. Sok fáradozásai után se akadhatott mind addig a' ritka férfi' nyomába, míg végre a' Császári Követ' Gallériája' megnézésénél, ugyan azon etsettél festett, és hazánkfia által, (a' fentemlített terhes betegségiből kivergödvén) háládatossága' jeléül a' Követ' orvossának ajándékozott öreg' és gyermek' képei a' titkot fel nem fedezték. Közelebbről megösmerkedvén remek Művészünkél, azt két esztendeig nagy fizetés mellett szakadatlanul saját Gyűjteménye' számára dolgoztatta; melly nagy lelkű segítség annyira megváltoztatta eddig volt siralmas sorsát', hogy további mintegy félben szakadt kimíveltetéséről is szabadon gondolkozhatott. Mert ugyan is csak akkor vagyon foglalatoságunkhoz igaz kedvünk, és csak akkor emelkedhetünk akár tudományos, akár művészi csekélységünkéből felsőbb poltzra, midőn az élelemgondja által, nem lévén terheltetve hajlandóságunk' legkedvesebb tárgyával szabadon kényünk

szerént a' nélkül, hogy bizonyos órához lennének kötve, tölthetjük időnket. Valóban ritkán emelkedik azon Író a' középszerűsége feljül, ki minden lelkesítés nélkül, csak hogy nyomorúlt életét napról napra huzhassa, az előforduló alkalmatosságokat használván olvasói' békességestűréseket sokat ígérő, de kevés belső velejű elmeszüleményeivel próbára kitenni kénytelenítetik. Hasonlóképpen hol vagy on megkülömböztetett képiró is, ki mind a' mellett, hogy vásárról vásárra dolgozik, műveit kívánt tökéletességgel ékesíthetné? — Vagy ha reá is akadtál: nem de nem lett volna ezen ritka férfiból több érkezés mellett nagyobb Művész? — Minden esetre nagy köszönettel tartozunk tehát Stanislaus Sobieszkynak, kinek nemes segítségére által Kupetzkynek alkalmatosságot nyert a' még nem egészen kiegyenesített Művészi műveltsége' kisimítására, mellynek következtében a' külső kerületére nézve dicséretes Római iskolát rendre a' Bolognaival, Mantuaival és Velentzeivel cserélte fel. Hol is Guido Rheni, Correggio, Titian remekjeinek kívánt befolyások is lett, és így színelete' tekintetéből méltán ideje első mesterének neveztetetik. Ekkor már munkái nagyobb bészben tartattak, mint az az előtt egynehány esztendőkkel megholt híres Pompellyié (Bombellia) és minden igaz képbuvár azoknak megszerzése kedvéért nagy áldozatokra kész volt. — Egy felől a' Meklenburgi Fejedelem, más felől pedig Herczeg Lichtenstein Ádám, igen kedvező feltételek alatt házi festői hivatallal kínálják meg, de az udvarisághoz nem tudó, és senki kényétől függni nem akaró Magyar, szabadságának ezen megfizethetetlen kintsének feláldozására csak irtózással tekint, azért minden ketsegtető ajánlásokat magától eltasztván, végtére huszonkét esztendő mulva, mint kimívelt magánzó Művész

Bétsbe vissza tér. — Házigazdájának Báró Schottensteinnek familiáját a' kiterjedett Város' nagy meglepésével festette, és mindjárt ezen első munkája az ott lévő, és nem kevés érdemű Stampart, Danauer', és van Schuppen' több esztendei fáradozásaik által megállapított híreket veszéllyel fenyegette.

Ekkor Kupetzky megátalkodását azzal akarta Lichtenstein ostromolni, hogy térdig való ábrázolata' levétele' alkalmatosságával ajánlását megújítván, roppant Galleriáját, a' nékie mint házifestőnek és igazgatónak (Directornak) szánt szobákkal együtt megmutatta. De az önakaratu ember ritkán szokott feltett szándékáról letenni, és így szeretett hazánkfia is továbbra is függetlenségben kívánván maradni a' művek' szépsége és a' megkülömböztetés' nagysága által, el nem csábittatott. — Ez alatt a' Herczeg érdekelt képe is elkészülvén, az ő bámulói' számát I-ső József Császár is szaporította.

Illy szép pályája után atyja' tökéletes megenyestelődését, kit gyermekkori eltávozásától fogva nem látott, méltán reménlvén, kedves honjába vissza készül térni, midőn halálának váratlan és szívszaggató hite mély gyászba borítja. A' nemzójét fiúi tisztelettel és forróan szerető Kupetzky kimondhatatlan megilletődéssel veszi, annak ez árnyék világból lett kimulását, méltó fájdalmát csak azon bizonyos tudositás enyhitheti, hogy a' boldogult első gondatlan lépését követő kóborlásáért többé nem neheztelt reá. A' kegyetlen halál jelenlétét a' halandókkal sokszor irgalmatlanul szokta éreztetni, és gyakran több áldozatokat kíván, így művészünknek atyját első mestere is nem sokára követte. Az új csapás nem kevésbé érdekli érzékeny voltát, és csak Klausnak egyetlen egy elmaradott leányával való házassági szövetség-

ge által kívánja mélyen érzett háladatosságát eránta nyilvánosságossá tenni. Ezen nemes indulatból eredett lépés, nyomba váratlan és siralmas következt huzott maga után. Már a' Vallás' külömb-sége (felesége ugyan is R. Katolika volt) számtalan sok egyenetlenségre adott alkalmatosságot. Ehez járulván még az asszonynak ritka szépsége, feslett erköltse, henyéléshez, tünyasághoz, költéshez való hajlandósága, Kupetzkynek pedig szerelem féltése és szinte örültségig gyenge elméje, a' szent kötél természetesen nehéz kiállhatatlan vas lántzokká vált.

Jósef Császárnak 1711-dik eszt. történt halála és 3-dik Károly Spanyol Királynak átköltözése az egész kiterjedett Birodalmot megrezentette. Minden megváltozott, kivévén a' Kupetzky' semmi körülállástól se függő és szemlátomást nevedő kezét, mellynek nyilvánosságos bizony-sága az; hogy 1716. eszt. Karlsbadban egynehány képei még az uralkodás' titkaival és népei' boldogításával szinte egyedül foglalatoskodó nagy Péter Czárnak is figyelmét magokra vonták. Bétsi követének keményen meghagyja, hogy a' ritka férfit minden haladék nélkül hozzá küldje. De ez a' nagy világtól, különösen az Orosz heves természettől tartván, telyességgel nem akar ezen parantsolatnak látszó szíves hívásnak engedni. A' vak engedelmességhez szokott északi fejedelem szándékáról nem teszen le; hanem inkább udvarunk' közbenvetéséhez folyamodik; melly foganatlan kérései, unszolásai, fenyegetései után, csak úgy tud a' dolgon segíteni, hogy a' megátalkodott Kupetzkyt különös Császári levél mellett udvari festőnek nevezi ki, 's ötöt hat holnapi szabadsággal Karlsbadba küldi. Ezen akaratja ellen történt megtiszteltetését követő egyenes felsőbb kívánságnak ellent nem állhatván, végtére nagy rebe-

gések, félelmek között útnak indul. Péter a' rég és nyughatatlanul várt Művészünket győzhetetlen félelkségéről és vonatkozásáról jó előre tudositva lévén, önnön természete fellobbanó indulatin pedig lehetőképpen erőt vévén, különös kegyességgel fogadja. Ezen megalázás az elsőnek félelmet holta napjáig tartó tiszteletté változtatta. Melly elragadtatásra nem kevés okot szolgáltatott a' közöttök tót vagy orosz nyelven történt beszélgetés. Millyen magnesi ereje vagy az anyai nyelvnek az emberi érzésekre! — Azomba Kupetzky mind e' mellett is a' Pétervári udvari festő hivatalt tellyességgel nem vállalja magára, sőt egynehány esztendő'k' mulva újra unszoltatván maga helyet Donauert küldötte, ki ott szerentséjét tette.

A' Czártól személyesen parantsolt képek' elkészítésére magát egyedül elégtelennek érezvén, közelebbi Lypsiai utjában Hoyer Dávidot segédjének fogadja személyes felvigyázása alatt több ruházatok' festését, és másolatok' levételét bizván reá. A' Szász földön Craesusi kintset és gazdagságot szerelvén vissza tér, felesége pedig ez alatt egy fiat hozván a' világra legkevesebb reményeit beteljesítve látja, midőn a' kitsapongó asszony' erköltstelensége szerentséjének véget vet. Egynehány németül irt, és Hoyer által (maga nem lévén ezen nyelvben a' min csudálkozni lehet, jártas) megmagyarázott levél foglatjából házas-társának egy barátjának vélt idegen udvari agenssel való tilalmas öszveszövetkezését megértvén, a' bűnösöket házától eltiltja. A' kétszinű asszony az örök elválás előtt holmijének rendbeszedése végett, csak két napi várakozást kér. Melly idő lefolytával leeresztett hajjal könyvbe borúlt szemmel az új Testamentomot kezében tartván megjelenik gyenge férje előtt, kitől érzékeny kifejezések mellett emberi gyarlóságáért engedelmet kér,

fiát atyai szeretetébe ajánlja, a' vallás eránt pedig előfordult kétségei megvilágosítását szinlelt háládatos szívvel említi, végre pedig az Ágostai Hitben további oktatását kikéri. A' tűzre vetett szalma fellobban; a' vallását vakon szerető Kupetzky háziostoráról elfelejtkezve a' ravaszság töribe esik. Méltán kárhoztatod ezen fanatismussáig kitesapó gyengeséget, azomban el ne felejtkezzél századunk' hasonló példáiról. Hazánkfia feleségével megbékél, és annak további oktatását a' Dánus Követ' Lelkipásztorára bízza. —

A' különös tulajdonokkal párosodott fő méltóság a' tisztelők' számát természetesen nevelni szokta. Ki csudálja tehát, hogy a' hív alattvalók a' Császárné szeretetre méltó tulajdonaira jobbágyi tisztelettel tekintettek, és hogy sok előkelő Úrak felsőbb engedelemmel ábrázolatát többször levétették. Egy illy alkalmatossággal a' Császár a' szobába lépven Művészünknek egynehányszor vállait ütögette és megelégedését az első házi festői hivatal' ajánlásával nyilatkoztatta ki. A' váratlan kegyesség a' külömben is szerfelett szemérmes hazánkfiát annyira megnémította, hogy csak egy mély főhajtással tudta felelni. Egyéberént az egész történetről mint üres szóról elfelejtkezik, midőn a' főudvarnok Gróf Althán meglátogatván, a' Császár' nevében a' bevett udvari szokás szerént így szólítja meg: Igen szerentsésnek vélem magamat, hogy a' Császár Ő Felsége mindenek felett általam kívánta az Úrnak első házi festői hivatalra lett kineveztetését tudtára adadni. Milyen feltételek alatt akarja az Úr ezen megtiszteltetést magára vállalni, azt Ő Felsége született kegyessége szerént szabad akaratjára bizni méltóztatik. Kupetzky halgatását csupán a' rejtett öröm'

kiütésének tulajdonítván, végtére egy darab idő mulva ezen kérdéssel fejedzi bé beszédét. Hát mit mondhatok az Ur részéről a Császár Ő Felségének? — Méltóztassék Excellentiád, felele az addig magát összeszedő Művész, engem a' nékem kegyesen szánt Hivatal' fel nem vállalásáért mint hív, de függni egy halandó szabadakarattól sem akaró polgárt Ő Felségénél kimenteni, házamnépére nézve pedig Sz. Vallásunk' szabad folytatását eszközölni. Minden előhozott fontos (legalább annak látszó) okok se váltóztathatták meg első szándékát. A' főudvarnok fogatlan követtségéről Hertzeg Eugenius' jelenlétében hűséges jelentést teszen. A' Császár hazánkfiát első haragjában ügyes, de egyszer'smind esztelen festőnek nevezi. —

Az újságon kapó Bétsi nép ezen történetről nem lévén egyéb foglalatossága sokáig el nem felejtkezhetett. Sokan nem képzelhették, hogy az udvari életnek kelleme, és a' Fejedelemnek kegyelme, az eddig csupán kedvessei boldogságának élt Művészt meg nem indíthatták. Mások feleletje' egyenességét bárdolatlanságnak, neveltlenségnek keresztelik. Minden szokás szerint a' maga érzése szerint kíván a' dologról it lni. Ezen köz ótsárlás között említést érdemel századja' Hössének, Eugeniusnak azon észrevétele, hogy ő Kupetzkyt, ám-bár ő csak egy magánozó ember, boldogabbnak véli, az úgy nevezett Nagyoknál, kik örökös viszontagságnak kitétetve mindég az irigységtől ostromoltatnak.

A' következőzés nem sokára megmutatta, hogy ezen indulatot még a' talentum se kerülheti el. Kupetzky első volt nemében, magát művészi érdeme, egyenessége által ditséretesen megkülöm-

böztette; ez elég ok az üldöztetésre. Ellenségei, irigyei a' Vallás' szent színe alatt kívánják eltávolítani, elhitetvén véle, hogy a' felesége' megtéréseért tömlöczözés fenyegeti. Mennyiben adhatott ezen hírnek hitelt, azt az akkori idők' Chronikája nyilván bizonyítja. Elég az hogy Bétsből lett eltávolítására az szolgáltatott okot. Blendinger nevü barátja' segítségével Nürnberg Városá' Tanácsának nagy lelkü pártfogásáról különös Hivólevél mellett jó előre bizonyossá tétetvén feleségét fiával együtt minden haladék nélkül a' Karlsbadi út' színe alatt, oda költöztette, maga pedig csak midön ezeknek szerentsés megérkezéséről bizonyos lett, válik meg Austriától. A' legszebb, legszentebb erősítések se oszthatják el a' gyanúság fellegét, szándékánál álhatatosan megmaradván soha se közelített többet hazájához. —

Nürnbergben a' Blendinger házánál fogadott magának szállást, hol is a' Város' színe minden rang külömbsege nélkül látogatására jött. Mikor lesznek a' Művek egész Európában illy bétben? — A' Maintzi Választó Fejedelem, az Ansbachi Markgróf és a' Würzburgi Püspök udvaraikhoz akarták csatolni, de mindenütt csak egynehány ábrázolatok' levételéig mulatott. Hasonló foganatja volt az Anglus Király és Dánus Királyné ajánlásainak is. Közönséges mentségül szolgált elaggott ideje, és nehéz természete.

Egyetlen egy nagy reményü fiának 1733. esztendőben öt vagy hat napi sulyós nyavalyája után történt elvesztését méltán nagy szívfájdalommal vette; mert ezen tizenhét esztendős ifiu a' Tudományok' gyakorlása mellett, nem csak a' festésben, hanem a' Deák és Görög nyelvekben is sokra vitte. A' sok viszontagságon keresztül ment öreg kedvesének már pöshedő maradványát tellyeséggel nem akarja örök nyugodalomra tétetni;

úgy hogy utóljára tanítványa Fűszlj János Gáspár kéntelen hire és tudta nélkül néki az utolsó tiszteletet megadatni. A' szomorúságot enyhítő idő jóltévően munkálódott, midőn a' megjobbithatatlán asszony' kitsapongása a' már gyógyulni kezdett sebeket újra felszaggatta. Barátjának Báró Seidelnek tanácsára megholt fiának tanitóját elbotsátja és Testamentomot készít. Szeretőjének drága Panglosának eltávoztatását felesége érzékenyül vévén, és külömben is az érdekelt végakarattal rövidségét érezvén, gyenge elméjű férjét, egy kéméletlen kinyilatkoztatása felfedezésével fenyegeti. Ámbár a' megijedett Kupetzky azon példa beszéd szerint a' szó repül semmitől se félhetett, még is mindent a' kívánság szerint megváltoztatott. Mit nem tesz' az ember a' házi csendességért? — Ezen sokféle szomorúságnak azon kívül is gyenge egészsége ellent nem álhatott. A' köszvény melyét elfogván 1740-dik eszt. megfuzasztotta. Egyéberánt betegségét igaz keresztény elszántsággal viselte. Hideg tetemei maga kívánsága szerint a' Nürnbergi Sz. János' temetőjében a' fia' sirja mellé tétettek. Halála ellenségeit le nem csendesítette, sőt inkább ezek tagadhatatlan művészi érdemét megösmérvén, vallástalansággal vádolták, különös vétkül tulajdonítván a' Templom' kerülését és a' Sz. Vatsorával való nem élést, de ennek ellent mond az egy idejű Fűszlj.

Értékének legnagyobb részét olly feltétel alatt hagyta özvegyének, hogy az ennek halálával tulajdon testvéreire (ha Hitekét meg nem változtatják) mint törvényes Successoraira szálljon. Egyéberánt el nem felejtkezett a' Saltzburgi emigránsokról, a' szükölködőkről és a' Nürenbergi szegények' oskolájáról.

Tanítványához Fűszljhez kinek még életében ajándékozta megbetsülhetetlen rajzolatait, olly nagy

nagy bizodalommal viseltetett, hogy ámbár másokat tett végakarátja' végrehajtóinak, még is annak bölts áltlítására bizta utolsó műveinek megbetsültetéseket, és eladásokat, ne hogy különben méltatlan kezekre jussanak.

Kupetzkyt szineletire Rembranthoz kezeire nézve pedig van Dyckhoz lehet hasonlítani. Az utolsóinak alkotmányait másolván, többször kétségbenesés közben magát meghunyázkodva gyávasággal, ügyetlenséggel vádolta. Végére ezeknek és a' természetnek szolgálai majmolása által kezei utálatos szárazságot is nyertek. Életének hanyattán képeinek a' sok igazítások miatt történhető végromlását, tanítványai csak azoknak félre tétele által akadályoztathatták. Méltó megjegyzést érdemel azon különösége is, hogy műveinek husos részeire, más nagy művészek példája szerint nagy szorgalmot fordított ugyan, de ellenben az öltözeteket és rántzvetéseket (Faltenwurf) ha másokra, különösen Müller Gáborra nem bizta, mint felesleg való tárgyakat sietséggel el hányta. A' mi a' szinelést, távolságot (Clair-obscurt) illeti, ezen tekintetben a' mint már mondtuk, korabeliek között első, ellenben a' tárgyak' választásában, a' hol különösen magával és a' magájéival sokat foglalatoskodott, többnyire szerentsétlen volt. Ezt első hiános nevelésének, kevés historiai jártasságának, az ujjak 's régibb Költők' elmeszüleményeivel való ösmeretlenségnek lehet, sött kell tulajdonítani. Csak ezen tudományok élesíthetik a' képzetet és a' találmány tehetségét. Valamint a' Költő szépen helyheztetett szavaival bennünket a' mennyeknek országába felemel, 's a' régibb 's ujjabb századokra emlékeztet, úgy a' Művész is ugyan azt cselekszi ecset vonásaival, és melly kedvetlenül háborittatik elragadtatásunk, midőn egy helyt az Apostolt pápaszemmel, másut pedig

Sz. István első Királyunkat Rendje' palástjával szemléljük. —

Kupetzky fogatkozásait lehetőképpen jóvá kívánta hozni, és Fűszlj több válogatott tárgy szépen szerkeztetett bé nem végzett (unvolständig) rajzolatait emlegeti. —

Elsőbb festései között legszebbek 1-ször egy Flotást természetesen előadó melykép 2-szor két Franciscánusoknak és a' kóborló Samaritánusnak ábrázolatai. Ezek Gróf Hagedorn' bizonyosága szerint Bétsi udvari festő Fischer Gyűjteményét ékesítették. —

Halála után hátra hagyott, és a' Brandenburgi Bayreuthi Markgrófnak 16,000 ezüst Rforintok eladott 9 idegen, és 23 tulajdon munkákból álló Gyűjteménye között említést érdemelnek:

1-ször A' Művész' háza népét előadó öt képek közzül csak kettőre fordittyuk figyelmünket, az első mellyben Kupetzkyt feleségivel lehet látni, ez Descamps' szavai szerint a' szinelésre és etsetvonásaira nézve a' mesterség' triumfusa. A' második a' fent érdekllett személyeken kívül még egy szolgálót és az ifju Kupetzkyt ábrázolja. Az öreg rámajánál üll, hütése mellette a' szolgáló segítségével öltözködik, a' gyermek pedig a' földön ülve egyik kezében egy könyvet, a' másikban egy etsetet tart, hátul egy palatzk bor és egy tál sült tünik szemünkbe. A' tárgy igen közönséges de az előadás szép.

2-szor Sz. Ferentz, ki egy feszület mellett keseregve sír, mellette fekszik egy koponya.

3-szor Egy Samaritánus egy megsebesített teszen lóra.

4-szer A' Szent familia. A' szentséges Szüz Sz. Jánossal játszó Kristus Urunkat tartja öliben.

5-ször Az imádkozó Magdalena ; az egyik kezében egy könyvet, a' másikkban pedig egy koponyát tart. Végére.

6-szor A' Gyertyavilágnál kávét ivó és pipázó ember a).

Kupetzky legnevezetesebb Tanítványai voltak Fűszlj János Gáspár Schweitzi, Müller Gábor Anspachi, Müller Benjamin Dresdai, és végére Hanrits Sámuel magyar születésű. Leg több beütületére vált az első.

Bogdán Jakab.

Míg ezen híres Művészünknek homályba merült életét más valaki bővebben leírná, azon csekélységgel is, mellyet rólla megtudhattunk, kívántunk olvasóinknak kedveskedni. Bogdán egy előkelő nemes házból vette eredetét. Mikor? — azt bizonyosan nem tudjuk. Azonban virágzása Anna Anglus Királyné idejére tétetvén, úgy gondoltuk, hogy a' rólla való emlékezetnek ez legillendőbb helye. Atyja a' nemzet' részéről Bétsbe követségben küldetett, és ott több esztendőket töltvén, fiát a' Művek' gyakorlásában egyenesen nem akadályoztatta ugyan, de nem is segítette. Ez elég volt az akkori idő gondolkozásához képpest. Mindég csudálkozást érdemel tehát az öreg Bogdán, kinek felvilágosodott műveltsége századja' előitélete által nem lévén megvesztegetve, fia' győzhetetlen hajlandósága' kifejlődését nem hátráltatta. Ezek szerént művészünk minden külső segítség nélkül a' festés felsőbb poltzára emelkedvén, és későbbre Angliába utazván, Anna Királyné' számára több madarakat, virágokat és gyü-

a) B. Bruckenthal' Szebeni képtárja is ditsekedik két műveivel. Nézd Erdélyi Múzeum' nyoltzadik füzetjét Kupetzky Jánosról. —

möltöket készített, (csupán ezen tárgyakkal foglalatostkodván), mellyek még ma is nagy betsben tartatnak. — Szorgalma hallatlan kintset szerzett neki, mellytől tulajdon fia' csalfasága, miként nem tudjuk, megfosztotta. Ezen szomorúságból eredett nyavalyája életének véget vetett.

Külső kerülete, színeleté legnagyobb ditséretet érdemel, ellenben távozásai perspectivjei sokszor igen hibások.

Mányoky Ádám
1673—1757.

Mányoky, Hagedorn szerint, könnyű Etsetvonása', szép színelete' tekintetéből minden kétségen kívül a' legnevezetesebb ábrázat festők közé tartozik: azért történetei illendő helyet foglalnak ezen élet írások' sorában. Született 1673-dik esztendőben Hont Vármegyének Szokola Helységében nemes, de szegény szüléktől. Ezek számos gyermekekkel terhelve lévén, midőn személyes bátorságok végett egy darab ideig Komáromba tartózkodtak volna, Ádám fiokat a' Braunschweigi sereg' egyik Auditorának D a e l f e r n e k olly' feltétel alatt adták által, hogy azt német országba vivén, valamelly hajlandóságához alkalmaztatott mesterségben oktattatná. Ez magtalan-ságában a' magára válalt atyai kötelesegeket híven és serényen teljesítette. Az ifiu Mányokynak, a' képiráshoz különös vonattatását tapasztalván, annak első felserkentését egy Zelli Rajzmesterre S c h i l l e r r e, az etsetvonás, és színek' elegyítése' mesterségének tanítását pedig az említett helyen többször megfordult S c h e i t z A n d r á s Lüneburgi Ábrázatfestőre bizta. Ennyi útmutatás elég volt hazánkfia' ritka tulajdonai' kifejtésére; ki is fáradhatatlan igyekezete által tagadhatatlan bizonyosságát adta, azon régi igazságnak, hogy a'

genie csekély segítséget kíván. Különös figyelemmel másolta a' régibb Művészek' alkotmányait. Ábrázolatokon kívül, még virágokat is szépen készített. Eleintén nagy örömét találta a' L a r g i l l i è re ízlése szerént festett képekben. Ennek műveit Salzdahlenben, Hamburgban, végtére Berlinben látta, a' hová 1703. eszt. vetődött.

Mányokynak a' Burkus Királyt tulajdon házánál tisztelni többször volt szerentséje. Sokszor megjelenvén Ő Felsége Főstrázsamester B r i o u n á l, ki véle egy épületben lakott, ezzel együtt a' híres Művészek, a' második emeletben lévő műhelyébe magát megalázta. Az illy megtiszteltetések a' fejedelmeknek 's egyszer'smind, a' műveknek is betsületére válnak, és az utolsók' serkentésére elkerülhetetlenül szükségesek. A' Király' számára készített képek között említést érdemelnek a' nevét viselő Ezred' Tisztikarjának ábrázolatai. —

Hazánkfia 1707 esztendőtol fogva egy darab ideig a' R á k ó t z i udvaránál mint udvari Gavalér tartózkodott. Kinek is bizodalját annyira megnyerte, hogy attól 1709-dik esztendőben házi környülállásai' tekintetéből Hollandiába küldetett. Itt egy esztendő alatt több híres példványokat levévén mesterségét igen nagy tökéletességre vitte. Ez alatt a' viszontagság' alá vetett történetek, annyira megváltoztatták szerentsétlen Hazánk' állapotját, hogy több fiai tőle örök bútsut venni kéntelenítettek. Ezek között volt Mányoky is, ki számkivettétvén újra Berlinbe vonta magát. Csak a' gyenge elmék szoktak ítéleteket, szereteteket, minden ok nélkül az idő szerént alkalmaztatni, azért alig tudja megszeretett ura eránt igaz tisztelettel viseltető hazánkfia, annak Danzigba lett érkezését, midőn azt ön kívánsága szerént, gyorsan meglátogatja és egyszer'smind ajánlja magát,

hogy ügyének előmozdítása végett újra kész Hollandiába menni. A' szerentsétlen Herczeg, a' megfizethetetlen barátságának érdemét érezvén Mányokyt érdekelt szándékáról maga meggyőződése szerint lebeszélvén, inkább különös ajánló levéllel Lengyel országba küldi.

Varsóban nagy igyekezettel festett képei, főudvari Kamarás Belensky hathatós pártfogása által annyira megnyerték 2-dik Augustus Király kegyelmét, hogy attól 1714 eszt. nagy fizetés mellett udvari festőnek neveztetett ki. Ekkor alkalmatossága volt az egész Lengyel Királyi familiát festeni. — Az udvart mindenütt kísérvén, végtére ditséretes pályáját 1757 eszt. Dresda Városában végezte el.

Nevezetesebb műveiről már az Értekezés' folytatában illendő emlékezet tétetvén a) végtére figyelmünket azoknak ösmertető jeleire fordítjuk. Képeinek szép és tartós színeletei mindenek felett ditsértetett érdemelnek. Több esztendei tapasztalása és szorgalma által mintegy azoknak erejét egészen magájévé tette. A' színek ábrázolataiban mint a' természetben, a' nélkül hogy kemény kerületeket tennének, egymásba folynak.

Oeser Ádám Fridrik.
1617—1770.

Poson Városa ditsekedhetik ezen érdemes hazánkfíával. Ki is egy darab ideig mint buzgó hazafi honja' keblében tartózkodott, de későbbre nagyobb tökéletességet szomjuhozó igyekezete Bétsbe vitte. Így történt hogy életének 18-dik a' festő Academiába való járásának pedig kilentze-

a) Mányoky művei hazánkban sem igen ritkák. Maga ezen Értekezés' szerzője is ez előtt egynehány esztendővel történehből egy képére akadott Erdélyben.

dik évében, az első művészi jutalomra érdemesnek tartatott. Ezen megtiszteltetése után még két esztendeig **Donner György Raphael** híres Répfaragónál a) az emberi test formáinak helyes elrendeltetését (proportióját) és a' régieknek öltö-zeteit tanulta. 1739-dik esztendőtől fogva holtá napjáig Saxonia volt lakó helye, hol is szorgalmasan készített képei mind magának, mind pedig tanítóinak betsületekre vált. A' képiráson kívül még a' Rembrand módja szerint festett képek' kimetszése is kedves foglalatossága volt.

A' művek' külömbféle részei körül való jártassága' tekintetéből 1764. eszt. az újjonnan felállított Dresdai Academia' egyik tanítójává, későbbre pedig a' Lipsiai festőintézet' Igazgatójává neveztetett ki. Az utolsó helyen a' Játékszin mennyezetin még most is lehet az ő etsetjével festett Muzsákat látni. Különös figyelmet érdemelnek helyes kerületei.

Fia János Fridrik Lajos, a' Dresdai Academia' nevendékje vízfestékekkel több környékeket festett. A' meszszelésben **Le Prince** módjához tartotta magát. —

Hanrits Sámuel Gottlieb.

Rupetzky számos tanítványai között, a' mint már feljebb is érdekeltük egy földinkre Hanrits Sámuel Gottlieb-re akadunk, ki ámbár nem tartozik az elsőbb rangu művészek' sorába, még is könnyű szerkeztetése tekintetéből, és mint magyar megérdemli hazafiai' figyelmét. Születésének helye Besztertzebánya, mitsoda szüléktől, és melyik esztendőben vette eredetét, arról hallgatnak

a) Még ma is csudáljuk munkái között a' Bétsi Új-piazt közepén lévő kútat.

tudósaink a). Annyi mindazáltal bizonyosnak látszik lenni, hogy 1726. esztendőben Berlinbe egy nagy familiakép szerkeztetésbeli ügyességét bebizonyította. Ezen fő városon kívül megfordult Braunschweigban és Londonban is. O erel János híres rézmetsző több munkáit közönségessé tette,

Benkovits Fridrik.

Ismét setétségben tapogatunk. Újra egy nyomorult töredéket kívánunk a' mindent elnyelő és homályba borító feledékenységtől megmenteni, és hazánkfiait egy érdemes polgár társal óhajtjuk megösmértetni. — Benkovits Fridrik Slavoniából származott, virágzásának idejét 1740-dik esztendőre tehetjük. Eleintén Velentzébe, azután pedig Bolognában a' híres Cignani Károly' oskolájában tanult, az utolsó helyen mint jártas Művész ösmeretes volt. Olasz és Német országokban több szép műveire lehet akadni, mellyek között említést érdemel azon helyes rajzolatú és szép színelű Oltárkép, melly Bolognának a' Madonna del Piombo Templomában függ, és Sz. András több Szentektől körülvéttelve adja elő. Ezen képnek különös szép a' szerkeztetése, egyébberánt Benkovitsnak igen eleven képzete kitsapó módra (manierirt) szoktatta. Nyilván Olasz országból való eltávozásával, magát tökéletesnek vélvén, az antikék', természet', és más mesterek' alkotmányai' tanulásával nem foglalatoskodott, következképpen úgy járt, mint sok újjabb külömben nevezetes idegen művész társai t. i. hogy az előadott személyeknek erőltetett és a' természet ellen való állásai fekvései által, a' külömben igen nagy szorgalommal festett kép érdemét nevezetesen csök-

a) Nézd allgemeines Künstlerlexicon. Zürich bey Orell Gezner Füzslin und Compagnie. 1779.

kentette. Maga tulajdon találmánya szerént edzette a' Sz. Hieronymus gyülekezete (Congregation) Gambacorte Péternek ábrázolatját.

Orient József.
1677—1747.

Szomszédaink a' Páva' szivárványos tollaival kevélykedő szajkó példáját követvén, hires Orient Józsefünkkel büszkélkednek, azt oskolájok' első környék festőjének lenni állítván. Sőt több Bétsbe megforduló hazánkfiak is (szégyen lévén egy világfijának a' festés' és muzsika' nem értése) jártas szemekkel mint idegenek' szüleményét csudálják képeit, és azoktól igaz vagy reá fogott elragadtatásokat nem tagadhatják meg. Mivé válna azonban ezeknek érzések, ha szemeknek homályát levévén idegennek vélt bálványokat földinknek állítanók? — Hidjük el, mert ellenkezőt nem is bizonyíthatunk, hogy ez által érdeme' megcsönkulását csak egynehány külföldiségen kapó magyar gondolná. — Orient született 1677. esztendőben Sopron Vármegyének Fekete város nevezetű mezővárosában. Életét 1733-dik esztendőben történt Német országi útját kivéven, szakadatlanul Magyar országban és Bétsben töltötte, hol ötet fáradhatatlan igyekezete a' németek' vagy is inkább a' magyarok' Claude Lorainyivé tette.

A' vadászatnak különös kedvellője lévén, ifjuságának nagy részét a' kies bértzek, zöldellő erdők, csergedező patakok és roppant kősziklák között töltötte. A' természetnek számtalan és leírhatatlan játékjait az esztendőnek, és napnak minden részében csudálván, és így képzetét élesztvén, annyira elragadtatott, hogy végtére ezektől végbutsút vévén Fürstenberger Antal oktatása mellett magát a' festésnek szentelte, és mintegy egészen új kies környékeket teremtett.

Tárgyai' levételére többnyire egy fekete test által meghomályosított tükröt használt. Könnyű és bizonyos etsetvonásai mellett csak játék volt neki az elsőbb Hollandus környékfestők módját követni; a' honnan Griffier János a) és Sachtleeven (Zaftleeven) Hermann' műveit mint remekeket örömezt másolta. Egynehány Gaspre (Dughet) által festett és Herczeg Lichtenstein' Gyűjteményét ékesítő környékek, könnyen felhevítő képzeletét a' Tirolisi Alpések közé vetették.

Szerkeztetése többször igen nagyon megvagygon terhelve; az állatok' levételét pedig, nem lévén ebben eléggé jártas, többnyire Fergre, Janekre, vagy Cantonra bízta. Idősebb korában a' fákleveleit nagy sinórmértékre kívánta huzni. — Orient még különös ditséretet érdemel a' képek' ösmeretségéért, mellyeknek alkotóikra csupán etsetvonásakból reá ösmért. Továbbá egyenessége, ezen ritka tulajdon-is figyelemre méltó. A' Bétsi Academia' Vicedirectora lévén, nevéndékeit hibáikra minden tartózkodás, és személyválogatás nélkül figyelmetessé kívánta tenni. Ezek között említést érdemel Ferg, Lauterer, Thurner. Hasznos pályáját 1747-dik eszt. végezte be. —

Bikfalvi Koréh Sigmund.

A' mennyire csak lehetett egész igyekezettel kívántam ezen Művészünknek nevezetesebb történeteit megtudni, de minden fáradozásaim, tudakozódásaim által is (nyomtatásban tudtomra sehol sints emlékezet róla), csak a' következő Jegy-

a) Griffier János a' folyó vizel' vizsgálása' kedvéért többnyire a' hajókon lakott, és ezen szokásáról még egy hajótörés szenvedése után se tett le.

zeteket nyerhettem, mellyek hiánosok ugyan a' dolog' tökéletes kimerítésére, de egy méltó Magyar' emlékezetére elégségesek. —

Bikfalvi Koréh Sigmund származott Háromszéken Bikfalván szabad Székely Reformatus szüleitől. Atyja egy katoná állítás' alkalmatosságával bévonta volt magát Oláh országba, de sok bujdosása után, csak ugyan vissza térvén, önként a' Székely sereg' száma közzé állott. Ezek után Sigmund fiát 1771-dik esztendőben az Enyedi Collegiumba adta. Szép tehetsége még gyermekkorában kitetszett, és különös hajlandóságát érezvén a' rajzoláshoz, festegetett. Első munkái közül még ma is az Enyedi Könyvtárban Hora és Kloska rémítő pártütők' pastellel készített ábrázolatait lehet látni. — Ezen kívül más Tudományokban is ditséretes előmeneteket tett. Így lett hogy elvégezvén tanulása' folyamotját a' német' Classis rendes Tanítójává leve. Ezen hivatalának is betsülettel cleget tévén az Enyedi oskolától bútsút vett, és szép mesterségi Talentumát tökéletesíteni akarván Bétsbe ment, hogy szorgalmatos igyekezete által a' Magyar Cultura' ezen ágának is diszére tehesen valamit. Hallatlan gyors előmenetele hazánkat szép reménnyel is ketsegtette, midőn a' halál rövid de ditséretes pályájának véget vetett, hazánkat pedig egy igen érdemes Művészétől megfosztotta a).

GRTS.

-
- a) Ezen Művészekén kívül ha nem csalatkozom még csak Szatmári Király Pál és Stettner Gábor volnának hátra, de ezekről már a' Tud. Gyűjt. t. i. az elsőről az 1819-dik folyamot' 2-dik Köt. 61. l. a' másodikról pedig a' mult 1827. eszt. folyamot 4-dik Höt. 3. l. szóllott, én pedig róllok többet nem tudhattam meg. — Életek rövid kivonása, mellyet az egésznek tökéletessége kedvéért ide tettem, ebből

áll. — 1-ször Szatmári Király Pál nőtlen 's magános életet folytatván Hangáts Helységében Borsod Vármegyében a' maga jószágában egész öregségéig lakott; ki valamint az 1760-dik esztendőben felállítatott nemes Magyar testőrző sereg között való hajdoni szolgálatjában Bétsben, úgy ide haza nyugodalmas szabad óráit (igazi tehetős vagyonu ember létére) az olajjal vászonra való festéssel töltötte. — Szélesen kiterjedő Tudományát (főképp a' Mathesisnek minden mély részeiben) napról napra nevelvén, művészi érdemet is a' gyümölcsöknek, vadállatoknak, embereknek és más tárgyaknak természetes lefestésével annyira tökéletesítette, hogy betses és ritka szépségű munkáiért halhatatlan jussán örök oszlopot és környülállásos életírást érdemel. — 2-szor Stettner Gábor kisdud nyomorék termetű, született Budán 1743. eszt. hol atyja Cs. Kir. Udvari Hadi Tanácsos volt, Ugyan ott végezte iskoláit is. Közönséges szolgálatját Pósonban kezdette. 1785-ben a' N. M. K. Magyar Udvari Kamarához Budára neveztetett ki Tanácsosnak. Később a' harminczadok' igazgatása is reá bízott, 's érdemeit Ő Felsége kegyelmes Uralkodó Királyunk 1814-ben a' Sz. István rendjével jutalmazta meg. Az élők sorából kimúlt 1815. eszt. A' rajzolásához és festéshez való nagy hajlandósága már gyermekségében kitetszőleg mutatá magát; de ezen idejéről semmi emlék sem maradt tőlle fel. Ehez járul a' mechanikai munkákra, faragásra, öszverakásra és muzsikára t. i. Klavirra (mellyet ditséretesen játszott is) való kedv. folyvást beszélt frantziául, németül 's Deákul. Stettner soha rajzmestertől nem tanult, 's mivel hivatalbeli apró útjain kívül nem is utazott, más festők' munkáik sem voltak tanuságára. — Ön maga a' természet vezérelte ötlet a' művészségnek azon magos poltzára, a' hová a' festésnek ezen nemében, — a' virág festésben, — ő előtte még egy Művész sem emelkedhetett. — Azomban hogy Olasz és más idegen országokban való megfordulása által még többre mehetett volna, azt senki sem tagadhatja. Valamint

azt is ki ki sajnálhatja, hogy ezen genie terhes hivatála mellett egyedül legkedvesebb foglalatosságának (melly neki halhatatlan nevet szerezhett volna) nem élhetett. — Harmintz esztendői korában kezdett, és 40 esztendeig, szeme' meggyengüléséig szerelmessei híre és tudta nélkül nagyobb csendesség kedvéért többnyire a' Bureaubá szakadatlanul dolgozott, azon remek munkáján, mely nagyobb részint a' természet után 500 menő durva folio leveleken készített, és viritó fénylő a' Művek' nagy kárára titokban maradott színekkel, — továbbá a' természetnek legesekélyebbnek látszó (sokszor szemmel is alig látszható) részetskéi legfinomabb szállatskái pelyhetskéi 's a' t. képzelhetetlen hívséggel és szorgalommal való követése által diszeskedő plánták' gyümölcsök' bogarak' és pillangók' festéséből áll. Gyakran az illy szorgalommal kidolgozott darabokkal nem volt megelégedve, 's elvetette. Az illyen félrevetett példányoknak, — mellyet többnyire idegenek előtt színt olly' szépek, hogy az eredetitől alig különböznek, — számok sokra megy. — Ezen Gyűjteményt Heilbronn Sándor Úr Hannoverai születésű, de Londoni lakos magájévé tette, és második hazájában való útjában azt több helyeken u. m. Frankfurthban, Kasselben. Göttingában. Hannoverában, Hamburgban láttatta ahoz értőkkel, 's csak hamar eltöltek a' Folyóírások, Újságok annak magasztalásával 's ditsérésivel. Londonban is hasonló nagy figyelmet gerjesztett a' Gyűjtemény, de még mind eddig el nem adattatott, és így még reményesünk lehet annak vissza jövetelére.

2.

Vélemény Henrik^o, Portugalliai Gróf^o, eredetéről.

1. §. Minekutánna T. Holéczy Mihály az idei Tudományos Gyűjtemény' első kötetében a' 66-dik, 's következő lapokon, Henrik, Portugalliai Grófnak, Alfons azon országi első Király' atyának, valamelyik Magyar Királyunktól származását, Camens', Lusjade koszorus költőjének éneklése szerint, szóba hozta: illendő volt, hogy Tudósaink ezen nemzetünket is érdeklő történetet szoros vizsgálásokra méltassák; 's ha Árpád' királyi véréből származott-e, vagy se? megvilágosítsák; a' kétséget, mennyire lehet, eligazítsák.

2. §. Különös köszönettel tartozunk azért T. T. Horvát Istvánnak, a' Széchenyi országos Könyvtár-örzőjének, hogy Historikusaink' nemlétében a' nemzeti méltóságot szívére vevén, a' kérdés' megfejtését serényen felfogta, 's nagy tudományu, és széles olvasottságú értekezését azon Tudományos Gyűjteménynek harmadik kötetében az első laptól — a' 75-dikig közre hocsátatta. Ez által nem kívána ő bizonynyára a' további vizsgálódásoknak határt vetni; hanem inkább azon kérdésnek többek által, 's más oldalról is megtekintetésére utat nyitni; hogy az igazság' országa e' tárgyra nézve is gyarapullyon, 's a' hazai dolgainkat fedező homály elháríttassék.

3. §. E' bizodalomból bátorlodom én is az előfordult kérdéshez, Henrik, Portugalliai Gróf' származásához, szólni; a' magasztalt érdemű Tudósunk' állítása eránt véleményemet kijelenteni; nem mintha Nemzetünk' dicsőségét eggyenlő buzgósággal nevelni nem óhajtanám; vagy a' Tudós

Értelmezőknek hő tudományát, 's nagy olvasottságát kétségessé akarnám tenni; — a' mit mindig mély tisztelettel elesmertem, és becsülök nyilván; hanem ne talán a' külső Tudósoktól avval kissebbíttessünk, hogy a' Portugalliai kutfőknek szükében más használható irományokkal eléggé nem élvén, nemzeti büszkeségből, olly mit is tulajdonítunk magunknak, a' mire tellyes igazunk nincsen. Szólok a' kérdésről, minden kitérés nélkül, olly rövideden, ammint csak lehet.

4. §. Megeszmérem én mindenek előtt a' T. T. Értekezővel: „Hogy Henrik, későbbben Portugalliai Gróf, több jeles vitézekkel VI-dik Alfons Kastiliai Király' segítségére 1080-dik esztben, Spanyol országba' utazott; ez kétséget sem szenved. De az is történeti igazság, hogy e' Henrik, dicső vitézsége miatt, 1092-ben Alfons Királynak Theresa leányát feleségül, 's evvel a' Portugalliai Gróf nevet jegybirtokul nyerte; hogy e' Henriknek Theresától 1094-ben született Alfons fia, az Ouriquei diadalmas ütközet után, a' Mórakat lealázta seregtől Julius' 24-kén 1130-dikben I. Alfons név alatt Portugalliai Királynak kiáltott ki; hogy maga Henrik, a' Portugalliai Gróf 1112-ben meghalálozott; hogy törvényes utóiból 1385-dikig kilencz Király uralkodott Portugalliában; és a' törvénytelen ágyu születést is felvéve, Henrik maradékai János Király által 1580-dikig vezették Portugallia kormányát' (3. §. 5—6. lapon).

5. §. Megengedem azt is, hogy ezen Henrik Portugalliai Gróf' eredete, 's igazi hazája a' Történet-írókban vastag homály, csupa zürzavar volt (ugyan ott). Sanchez Rodr. és Chartagénai Alphons Püspökök ötet a' Lotharingiai házból származtaták; Galvan Duara, régi Portugalliai Chronologus, egyik Magyar Király' második fiának val lá; kinek véleményét Camens, Lusiade híres

költője is követé; Goës Damian, Emanuel Király' életét írván, Lotharingiai Herczeg' fiának esméré; 's a' t.: de minekutánna a' Critikának fáklyája a' historiai zürzavarban világosságot terjesztett el, közönségesen Hugo Capet, Franczia Király' sardjádékának, Robert, első Burgundiai Herczeg' unokájának, az atya előtt meghalt Henrik Herczeg' negyedik fiának esmértetett. Lásd: Le Quien de la Neuville Hist. Gen. de Portugal. Tom. I. p. 71.

6. §. Fényre hozta Henriknek ezen igazi eredetét ama névtelen Sz. Benedek' rendbeli Szerzetesnek Chronikája, melly illy nevezet alatt esmeretes: „Chronica Abbatiae Floriacensis.” Szerzője az 897—1110-dikig történeteket jegyzé fel; éppen a' kérdésben forgó Portugalliai Henriknek üdeje korában élt: mert az 1108-dikban a' Garan vize partyán látott hármas nap-tüneménynek látó tanuja volt. Évkönyvéből némelly darabokat kivett a' Tudós Duchesne Ferencz, 's a' Franczia Írók' munkái között, a' II-dik, és IV-dik kötetekben közre is bocsátá; a' többiek kéziratában maradtanak fenn. Lásd: Historiae Francorum Scriptores — opera et studio Francisci Duchesne Parisiis. M.DC.XLI. in folio.

7. §. Már ezen egy üdöbeli Tanunak kézírata szerint, mint T. T. Horvát István, tábláján a' 8-dik lapon, előmutatá: Hugo Capet, Franczia Király, nemzé Robert Franczia Királyt; ez pedig Hugót, ki atya előtt meghalt, és Henriket, ki helyette Franczia Király lett; harmadszor pedig Robertet, Burgundiai Herczeget; ez meg' nemzé Henriket, ki nem különben atya előtt meghalt 1066-dik eszt.ben; de Sibilla nevű feleségétől öt férfiui magzatot hagyott maga után: Hugót, ki nagy atya után uralkodott darab ideig, 's utóbb Szerzetes lett Cluniacumban;

Ód ont,

Ódönt, ki Hugo után vette át a herczegséget; Robertet, a' Lingoni Püspököt; Henriket, a' Portugalliai Grófot; és Renáldot, ki Apátur lett.

8. §. Sajnálhatni ugyan, hogy T. Duchesne az egész Chronikát gyűjteményébe fel nem vette; a' kérdést egészen megszüntette volna; de rövid kivonásában is, mellyet a' IV-dik kötetében közölt, jelentetik Henriknek, Portugalliai Grófnak, Henriktől, Burgundiai Herczegtől, származása e' szavakkal: „Hic (Alfonsus VI. Rex Castiliae, Ferdinandi M. filius) filiam Rodberti, Ducis Burgundionum, duxit in vxorem, nomine Constantiam; de qua suscepit filiam, quam in matrimonium dedit Raimundo Comiti, qui Comitatum trans Ararim tenebat; alteram filiam, sed non ex coniugali thoro natam, Ainrico, vni filiorum filii eiusdem Ducis Roberti, dedit. Hosque ambos in ipsis finibus Hispaniae contra Agarenorum collocavit imperium”. Duchesne l. c. Tom. IV. p. 80.

9. §. A' tanúnak ezen szavaira nézve illy kétsége támadott a' T. Értekezőknek: „Itt Henrik, Portugalliai Grófnak, mint Burgundiai Herczeg' sarjadékának szemlátomást Burgundiai eredet tulajdoníttatik; de a' helyből világosan az még is ki nem tetszik, hogy Henrik, Portugalliai Gróf, fia volt volna Henriknek, ki fia volt Robertnek, Burgundiai Herczegnek. A' történet-írónak íme határozatlan kifejezése: Vni filiorum filii eiusdem Ducis Roberti” csak azt mondja: Hogy Robert' Burgundiai Herczeg' egyik fiának (de mellyiknek? azt nem nevezi) fia volt Henrik, a' Portugalliai Gróf, ki hatodik Alfonsnak Theresa leányát feleségül elvette. Már pedig, ammint alább látni fogjuk, Robert, Burgundiai Herczegnek, nem csak az előtte meghalt

Henrik fia volt, hanem voltak Robert és Simon nevű gyermekei is. Henrik, Portugálliai Gróf tehát, a' Fleuri krónika-töredék szerint szinte úgy eredhetett Robertól vagy Símontól, mint az édes atya előtt meghalt Henriktől" 6. §. 9—10 lap.

10. §. Nékem azonban úgy látszik, ha az Írót, mennyire csak lehet, magából kell vizsgálni, és érteni, kétséget nem szenved, hogy azon Chronika szerzője Henriket, Portugálliai Grófot, Robert Herczeg' Henrik nevű fia gyermekének vallá, és nem másikénak. Mert róla tett az előbbi lapon említést egyedül, mondván: „Roberto, Burgundiorum Duce obeunte, quem supra retulimus, Ainrici regis fuisse fratrem, filio quoque ipsius Ainrico, ante obitum Patris mortuo, filius ipsius Heinrichi, Hugo, ducatum Burgundiae suscepit; quo facto monacho, post aliquot annos, principatum ipsius frater eius Odo obtinuit" p. 88. Itt említést nem tévén Robertnek más fiáról, Robertról, és Simonról, alább se szólhatott rólok. Minden esetre: itt tudtár a e s v é n Henriknek, Portugálliai Grófnak, a' Burgundiai Herczegektől származása, kár volt azt a' Burgundiai Grófok, vagy éppen a' Magyar Királyok között munkásan nyomoznia az Értekezőnek.

11. §. A' mit Odericus Vitalis nem tudott, vagy fel nem jegyzett az egyházi történetiben, hogy az atya előtt meghalt Henrik, Burgundiai Herczegnek, nem csak három, hanem öt fia is volt; 's ezek között Henrik is, a' Portugálliai Gróf; tudhatta, 's tudta is azon Floriacumi Chronikának írója annál bizonyosabban, mivel annak feleségét megnevezi, 's fiainak történetit a' Francia, Spanyol, és Portugálliai Historiákkal egygyezőleg, mint azon koru Tanu, előterjeszti. Hogy pedig kéziratában fenn marasztotta légyen, bizonyosokká tesznek minket ama Francia Tudósok,

kik az Angol nyelven szerzett közönséges Históriát égyesített munkával lefordították, és tudós jegyzetikkel megigazítván, közre bocsátották illy nevezet alatt: Histoire Vniverselle, de puis le commencement du mond jusque à present. Traduite des Anglois d'une société de gens de lettres. Amsterdam et Leipzig An. M.DCC.LXVIII. Ennek XXIX-diki, Portugalliáról szőlő kötetében található jegyzeteket, mivel véleményemet egészen kiérdíti, szóról szóra átírom:

12. §. „Nous destinons cette note à faire connoître au Lecteur, qui étoit ce Henri de Bourgogne, et en quel tems il quitta la France, pour venir à la cour du Roi de Leon et de Castille. Les Eveques Don Rodrique Sanchez, et Don Alphonse de Carthagene, assurent, qu'il étoit de la maison de Lorraine; mais il ne disent point, qui étoient ses parens. Duardi Galuan, ancien Chronologiste de Portugal, dit, qu'il étoit second fils du Roi de Hongrie; opinion, que le célèbre Camoëns a adoptée dans sa Luside. Damien de Goës, dans la vie du Roi Emanuel, dit qu'il étoit fils de Guillaume, Baron de Joinville, et Duc de Lorraine, et d'Alix de Champagne. Diegue de Valera, et Antoine Benter le font venir de Constantinople, fondés sur un mot de l'Archevêque Rodrigue, qui dit, qu'il étoit du pays Bizantin, en voulant parler de Bezançon, capitale du Comté de Bourgogne, et ils ont cru, qu'il parloit de Bizance, ou Constantinople. Wolfgang Lazius le fait naître a Limburg. Duarte Nunnez de Leon s'efforce de prouver, qu'il étoit petit fils de Renaud Comte de Bourgogne, et fils de Gui, Comte de Verneuil en Normandie. Louis Galut, dans l'Histoire de ce Comte, qu'il étoit frere De don Raymond, et fils du Guillaume Comte de Bourgogne. Tous les doutes ont été

eclaircis par la Chronique de l'Abbaye de Fleury, qui est un morceau de l'Histoire de France; écrite du tems du Comte Henri: car l'Auteur parle comme témoin oculaire des trois Soleils, qu'on vit en 1108. à Scyrs sur les bords de la Garonne. Cette Chronique est l'ouvrage d'un Moine de Saint Bennoit, et contient l'Histoire de tout ce, qui s'est passé de puis l'an 897 jusqu' à l'année 1110. On voit par cet ancien manuscrit, que Robert, premier Duc de Bourgogne, frere puiné de Henri I. Roi de France, eut de sa femme Hermengarde un fils unique, nommé Henri, qui mourut avant son pere, laissant cinque fils de Sibille sa femme, fille de Renaud, Comte de Bourgogne, sauoire: Hugues, qui succedat à son ayeul, se fit moine de Cluni, et morut en 1092; Eudes, ou Odon, qui prit la place de son frere aîné; Robert, qui fut Eveque de Langres; Henri, dont il s'agit ici; et Renaud, qui fut Abbé. Comme la verité est toujours claire, et qu' elle se soutient, cette Genealogie s' accorde parfaitement avec l'Histoire de France, d'Espagne, et de Portugal; ce qui ne se pourroit, si elle n'étoit veritable". Tom. XXIX. p. 310—11.

13. §. 'S valóban, hogy Henrik Portugalliai Gróf, Henrik, Burgundiai Herczeg' fia, és nem valamely Magyar Király-fi volt légyen, a' történetek' környülállási is hitelesítik: Alfons Castilia és Asturia Királya Toledo várasának Mórok által visszavétele után félvén, ne hogy azok Spanyol országból és Affrikából egyesült erővel reá üssenek, I. Fülöp Francia Királytól, és Robert Burgundiai Herczegtől hadi segedelmet kért. Az elsőt könnyen reá birta olly izenetével: hogy másképp a' Mórokkal öszveszövetkezvén, nekik szabad útat nyit a' Francia országba bétörésre; a' másikat pedig rokonsága miatt, leányát tartván feleségül.

Megértvén Alfons Király' szorongattatását, az időbeli szokás szerént, számos Vitézek vállalkoztak önként a' Francziák közzül a' kivánt segítségre. Rajmond Burgundiai Gróf, Henrik, Hugo Herczegnek öcscse, és másik Rajmond, Tolosai Gróf, több jeles Férfiakkal együtt, löttek vezéreik Noha Jusufnak, az Afrikai Mórok vezérének, vissza költözése utánn érkeztek oda, Alfons Király mindazonáltal kedvesen fogadta, 's jeles vitézségök' jutalmául mindenikét egyik leányával, és tartományával megajándékozá. Henrik Grófnak a' Theresa nevűt adta, Portugalliai birtokával együtt. Lásd: Frag. Hist. a Rege Phil. ad Robertum l. c. Resendius Antiquitates Lusit. L. IV.

14. §. Volt így üdeje és alkalmatossága Henrik Grófit Burgundiából kihívni: szomszédságára és vér szerént való atyafiságára nézve; ellenben, hogy ötet Magyar országból szóllítsa ki, erre se üdeje se alkalmatossága nem lehetett. Volt így oka arra is, hogy jelesebb leányát Constantiát, ne Henrik Herczegfinak, hanem a' Burgundiai Grófnak adja feleségül: annak attyával felesége egy testvér lévén, ennek leányát vele egybe nem kötheté; de miért nem adta légyen inkább Henriknek, ha ez Magyar királyi fi volt, semmi okát se gondolhatni. Hogy pedig Henrik Gróf Alfons Királynak hívására ment Spanyol országba, ezt azon üdöbéli Író így bizonyította: „Tertiam expeditionem in Hispanos Galli faciunt. Quippe vnus ex Saracenorum Regibus nomine Juffetus cum multis tam Maurorum, quam Sarracenorum legionibus Hispaniam occupaverat citeriorem, mari transito. Quod audiens Andefonsus Rex Galliciae, et Asturciae, congregatis vndecunque belorum copiis ei obviare properavit. Tandem in locum vnum vtriusque concurrentibus turmis, signo dato, praelium commissum est. Porro An-

defonsus Sarracenos sustinere non valens, terga vertit, multis suorum oppressis. Quo infortunio exterritus mittit per Gallias, vt ei subueniatur. Alioquin se foedus cum Sarracenis inire, et aditum praebere, quo in Gallias transirent, minatur. Hoc accepto nuncio Gallorum Proceres certatim milites congregant. Denique tam vrbaria, quam rustica plebs se offert. Milites vero gregatim conuenientes ad bellum se praeparant. Statuto tempore quique de suis moti prouinciis in auxilium Andefonsi festinant. Verum Agareni Francorum aduentu audito, cum suo rege, terga praebent, nequaquam eos exspectare audentes. — Hic Andefonsus filiam Roberti, Ducis Burgundionum duxit in vxorem, nomine Constantiam, de qua suscepit filiam, quam in matrimonium dedit Raimundo Comiti, qui Comitatum trans Ararim tenebat; alteram filiam, sed non ex coniugali thoro natam, Ainrico vni filiorum filii eiusdem Ducis Rotberti dedit. Hosque ambos in ipsis finibus Hispaniae contra Agarenorum collocavit imperium". l. c. p. 88 - 9.

15. §. A' Tudós Értekezőnek úgy látszik, hogy Henrik Grófnak, mint Magyar Királyfinak is volt oka, 's alkalmatossága a' Spanyol országba költözködésre: mert mint I-ső Geysa Királyunk' második szülött fia, anyja által, Raymund Szent Egyedi Gróf' leánya által, a' Burgundiai Uralkodó házzal atyafiságba jött; atya halála, és helyébe Sz. Lászlónak királyi-székre emeltetése után, azon Herczegségbe költözvén az Alfons Castiliai Király' segedelmére Spanyol országba jutott. — Hogy I. Geysa Királyunk' felesége Raymund Tolosai Gróf' leánya volt légyen, avval igyekszik hihetővé tenni, mivel annak nevét nem tudtuk; 's mivel, bizonyosan Magyar ország egyesülésben volt az idő-tájban azon tartománnyal:

Sz. László alatt az onnét való Sz. Egyedi Apáturságból vevén a' Somogyi, ugyan Sz. Egyedi, Apáturság eredetét, 's népesülését. 36—39 §§.

16. §. Ki volt légyen I. Geysa Királyunk' felesége, ha nem tudtuk is Schier Xistus' üdejében; tudjuk minekutánna e' kérdésre két jeles Tudósunk, Cornides Daniel, és Katona István, függeszték vizsgálódásukat; tudjuk hogy nem a' Tolosai, vagy Burgundiai házzal, hanem inkább a' Görög udvarral lépett I. Geysa házossági egyesülésbe. Mind kettőnek bizonyosága a' Palota-örző Scylitzes Jánosnak tanuságán épül; ki így szól: „Dedit (Nicephorus Botoniates) sororis suae filiam Synadenen, Theodulo Synadeno genitam, Crali Vngariae Vxorem; quo etiam mortuo, rursus est Bizantium reversa”. (Edit. Venet. p. 678.) Hogy ezen Magyarok' Királya I-ső Geysa lehetett csupán, az üdö környülállásira nézve helyesen vitatja már Kéri Ferencz, mondván: „Sed cui tandem regum nisi forte Geysae? qui hisce temporibus primum quidem magnae partis Hungariae Dux, ac deinceps aduersus Salomonem Rex fuit; quem ob virtutis praestantiam peculiari quodam foedere Imperatori Graeco coniunctum exstitisse, Bonfinius auctor est”. (Imp. Orientis Tyr. an. 1744. fol. p. 361). E' nevezet: Κραλης I-ső Geysához igen illik: mivel a' Dukás Mihály görög Császártól nyert koronán is azt viseli; 's ezen görögökkel sógorsága világosító oka, miért kedvezett különösen ő a' Görögöknek Nándor Fejérvár' megvételekor; miért utazott Almus nevű fia, testvérétől Kálmántól üldöztetést szenvedvén, nem Byzantiumba, Burgundiai Herczegségbe, hanem Bizantiumba, a' görög Birodalomba; 's t. e'f.

17. §. Semmi Író se jelentvén első Geysa Királyunknak a' Szent Egyedi Gróf' leányával házasságát, ezt a' Somogyi Apáturságnak a'

Sz. Egyeditől származása, 's függése hihetővé nem teheti: minekutánna tudjuk, hogy az illy eredetekre, 's öszvefüggésekre a' különös hír, és tekéntet adott inkább okot. Így a' Sz. Mártoni Apáturság Sz. István alatt a' Branautól; a' Tihanyi I. András alatt a' Kassino-hegyitől, a' Pilisi III-dik Béla alatt a' világos Völgyitől, a' Kedheli (de monte S. Mariae) és Sz. Gothárdi II-dik András' üdejében a' Sz. Keresztitől, 's a' t. vették, minden házassági egyesülés nélkül, eredetöket. A' Somogyi Apáturságnak tehát a' Sz. Egyeditől eredetéből, 's függéséből Sz. László alatt, I-ső Geysa Királyunknak azon Sz. Egyedi Grófnak leányával házasságát nem következtethetni.

18. §. Ha Henrik, Portugalliai Gróf, nem volt is I-ső Geysa Magyar Király' fia, azért méltán mondathatott i d e g e n n e k: mert se Spanyol, se Portugallus nem, hanem Franczia volt. Miért tartatott némellyektől Pannoniai, vagy is Magyar Király' fiának? erre nehezebb a' felelet. Meglehet, hogy Sz. Istvánnak Henrik (Imre) nevű fiát tudván, a' Portugalliai ország' alkotóját jobban kívánván dicsőíteni, Magyar Király' fiává tették. E' nemzeti büszkeség nem szokatlan dolog a' régi történetekben, kivált az országok' alkotóji és Hősei eránt.

19. §. Ha Henrik, Portugalliai Gróf, a' tudós Értekezőnek állítása szerint (40. §.) 1112-ben életének 67-dikében halván meg, 1045-dikben született: éppen nem lehetett I-ső Geysa Királyunk' fia, ki akkor még vagy nem született, vagy igen ifjú volt. Hogy akár mellyik más Királyunknak is Henrik fia volt, 's Spanyol országba költözött volna, azon üdőtájban, nincs semmi nyoma: akár okleveleinkben, akár Történet-Iróinkban: azért kéntelen vagyok én e' dicsőséget, hogy a' Portugalliai Királyok tőlök származtanak, Ko-

ronás Fejedelminktől megtagadni; nem szükölködnek ők érdemlett, 's bebizonyítható dicsőségek nélkül; mellyek között legjelesebb az; hogy Hazánkat, és nemzeti alkotmányunkat külső és belső veszélyekben majd ezerelek esztendeje fenn tartották szerencsésen; véleményemet pedig a' Tudós világ' ítélete alá bocsátom.

Y.

3.

Magyar al-vitézek' hős-tettei az újabb üdőszakban.

14. 15. Boross Sándor Bercy Péterrel.

A' 37-dik (Báró Mariássy) akkor De Vins' nevét viselő magyar gyalog Ezered' 3-dik Zászlóalja 1788-dik 7-dik Septemberén a' nagy vezért roppant seregével a' Czerna folyón általjötteben két egész óráig megakadályozta, valamedig Pappilla Hadivezér sereggara magát bátorságosan hátra nem vonhatta. Körül volt többször kerítve a' derék Zászlóal, de valamint 1815-ben az Angolsereg Vaterloónál — négyszeget formálván tántoríthatatlan bátorsággal semmivé tette a' Török gyors lovasság' vakmerő rohanásait. Hamza Zászlóartó fiatal tüzétől elragadtatván, mint a' hátvédet igazgató Tiszt, gyakran hátrább maradt, mint sem a' magát visszahúzó Zászlóaltól hathatósan segíthetett volna. Végre a' Spáhik megkettőztetett erővel széjjelverték a' mérész tisztet, ke hátor de kicsiny csapatját, maga Hamza is az ellenség' kezébe esett, ki már azt otromba szokása szerént lefejezni akarta; de Boross és Bercy

közlegények a' széjjelszórt csapatból látván szeretett vezetőjök' veszedelmét, egymást felbátorítván, magokat a' halálra szánják; tellyes határozattal a' pogány csoportra rohannak, a' tüzi fegyver' tusával többeket agyon sujtnak, 's így a' Tisztet a' bizonyos haláltól megszabadítják. De a' hőstettet dicsőség is koszorúzta, mert a' két vitéz is a' segítségökre siető bajtársaiktól megmentetett, 's öröm ujjongással a' Zászlóalhoz vitetett. Másnap a' vérmezőn az Ezered felállítására 46-dik évünnepét szokott pompával megülte, a' polgári koszorút nyert Boross, és Bercy a' vigadozás zajjában a' tisztektől Éljen kiáltás közt felemeltettek, 's később a' hadi főkormánytól ezüst mejéremdempénzzel jutalmaztattak.

16. Jánosy László.

Az Ausztriaiak' hátrálásoknak alkalmával 1809-ben a' 9-dik Bátor Frimont Huszár Ezeredének káplárja Jánosy László, öt legénnyel hátvédül szolgált. A' hátravonuló sereg az ellenség megakadályoztatására az utat mindenféleképp haszonvehetetlenné tenni igyekezett, ezen okból Sz. Michaelnél lévő szoros út' elzáratására egy puskaporos szekér is eldöntetett. Jánosy innen legényeivel nem messze állott, midőn látta, hogy több Francia lovas a' zárt úthoz érkezvén lovaikról leszállottak, az utat felszabadítani iparkodtak, mit ha végbevihettek, úgy nem csak az említett lovas ezered, hanem St. Michaeltől nem messze lassan tovább haladható sereg' egész bútorá veszedelemben forgott. A' szaporodó ellenségre rohanni az akadály végett nem lehetett, Jánosy tehát magát másra határozta; legényeit tudniillik hátrább nyargalni parancsolta, ő pedig felvont pistoly sárkánnyal az úton foglalatoskodó francziák közé ugrott, és a' széjjelszórt puskapor közé lőtt. Ször-

nyű robajjal levegőbe repült az egész szekér, 's a' fellobbanás több mint harminczat az ellenség közül halálra sujtott, többeket pedig szörnyen öszve perzselt. Jánosy is megégetve ugyan, de menten a' Leobeni kórházba jött, honnan meggyógyúlva az Ezeredhez mehetett, hol őt a' megérdemlett jutalom várta.

17. G á s p á r J á n o s.

Gáspár tíz esztendeig szolgált az ágyúzó testnél, a' hol mint jeles pattantyús kötelességét híven tellyesíté, későbben a' II-dik gyalog magyar Ezeredben vett szolgálatot. A' Znaimi ütközetben 1809-be látván ő, hogy egy ágyú a' csatahelyről csak azért vonatik vissza, mivel a' pattantyúsok mellöle mind elvesztek, hamarjában senki sem volt, ki szolgálatot vett volna mellette, ezen alkalmat használni akarván, hogy előbbeni szolgálatjában szerzett tudományát a' környülállások szerént hasznára fordíthassa, meghagyta állítani az ágyút, és azzal mindaddig a' legnagyobb ügyességgel több mint 30 lövést tett, míg végre őt egy veszedelmes seb a' további munkálkodásra alkalmatlanná tette.

Nem véletlen történet tehát, ha mi egy ilyen férjfiat, a' ki előtt csak a' lehetetlenség vetgátot a' legveszélyesebb kötelességek' végbevételére, mint Strásamestert az 1813, és 1814-diki híres hadévekben arany mej érdem-pénzzel ékesítve a' Markleni, és la Fertéi verekedésekben vitézül tündökleni látunk, Marklennél tudniillik 1813. October 16-kán nem csak mindenkor az ellenséggel széjjelszórva tüzelők (Tiraileurs) elő soraiban foglalatoskodott, személyes bátorságával, és cél-arányos rendelkezéseivel magát megkülömböztette, hanem még vagy 18 főből álló kicsiny csapattal egy századot, mellyet az ellenség már alig hogy

elnem fogott, gyors, lelkes előrerohanásával megszabadított.

La Ferténél pedig 1814 Februar. 27-dikén már setétedni kezdett, midőn a' helységből egy erős számú Francia csoport kirohant, a' hídig előre nyomult, és az Ausztriai elővédet *) határozatosan megtámadta. Gáspár minden parancsolat nélkül bátor szíve' serény ösztönéből egynehány önként vállalkozottakkal **) előre lépett, a' hidat megvívta, és az ellenséget a' faluba vissza nyomta, 's így az Ausztriaiak felállítódását a' la Fertői dombokon bátorságba helyeztette.

18. Ékes Péter.

Roll Főhadnagy a' 8-dik (akkoriban Wurumser most Kienmayer) Huszár Ezeredből 1792-dik September' 30-kán egynehány legénnyel a' Burkus transport' védelmére rendeltetett. Flevilnél német alföldön megtámadta őket az ellenség. Ékes Péter köz Huszár' csudálkozásra méltó bátorsággal küszködött a' számos ellenséggel, önvédelméről elfelejtkezvén egyedül a' veszedelemben forgó Főhadnagyot iparkodott menteni. De a' hős' minden igyekezete hijában esett. Roll Főhadnagy egy pisztoly lövés által veszedelmes sebet kapván félhalva bukott le lováról, későbben még azon nap az Ezerednél meg is halt. Ékes, ámbár neki par-

*) Elővéd annyit tesz mint Vorposten-Avantgarde. Táborsem, vagy tábor-őr jobban alkalmazható a' Lagerwacht kifejezetre, a' kettő közt pedig nagy a' különbség; az első nagyobb távlatban őrzi az egész sereget, a' második pedig már amannak oltalma alatt közelről az Ezered', vagy Zászlóal táborát.

**) Önként vállalkozott, Freiwillig, jobb talán, és nem is hosszabb mint a' németes szabadakaratú.

dönt ajánlott az ellenség, meg nem szűnt a küzdéstől mind addig, még a' 14 sebeiből kiömlött vér miatt elerőtlenedvén elkábulva fordult le lováról. Fagyban vérben mint megholtat hagyta őt ott az ellenség, ki ura lett a' transportnak, 's azzal tovább haladott. Ékes pedig egynehány óra után eszére jövéen eltántorgott a' Varennei táborba, hol az Ezered feküdt. Sebéből kigyógyulván arany mej-pénzt nyert jutalmul.

De Ékes szomoruan tekintett mindenkor a' mejjén tündöklő érdem jelre, mivel az mindenkor soha el nem felejlhető Főhadnagyára vissza emlékeztette.

19. 20. Atyim Simon Kalivoda Ágostonnal.

A' Francia Reszpublika ellen Austria' 1793-diki hadévében, Mártzius 18-kán a' nagy sereg' elővédének kormányozója Főherczeg Károly által Dumourieç egy egész napi ütközet után Oblündennél tökéletesen megverettetett. Ezen győzedelmes napban a' 37-dik gyalog magyar Ezered Gránátos osztálya is, (melly most a' Budai várban fekszik) cselekvő részt-vett, mert ez a' vakmerőn előre nyomuló ellenséget egy szoros úton sokkal nagyobb ereje' ellenére is mind addig feltartóztatta, míg a' Főherczeg magát fel nem állította, a' honnan azután tette azon hatalmas csapást, melly a' Francia sereget megsemmisítette. Több fő és altisztek jeleskedtek a' Gránátos osztálynál, többen jutalmat is nyertek. A' többi között Atyim Simon közgránátos, és Kalivoda Ágoston sípos itt különösen emlékezetet érdemlenek.

Azon szoros útat, mellyen a' Francziák olly hatalmasan seregeink' megtámadására rohantak, 3 ágyú védte, de ezek mellől a' pattantyúsok már elhaltak, csak egy volt még életben; a' hijánossá-

got kipótlani hamarjában alkalom nem volt, de Atyim és Kalivoda a' hirtelen esett marsolás közben elszakadván az Osztálytól az ágyúknál tartózkodtak, és azonnal készen voltak annak szolgálatjára. Atyim erős izmos lévén nyalábbal hordta a' szekerekről a' töltést, Kalivoda pedig gyorsasággal töltött, és a' pattantys által megarányozott ágyút elsütögette. Ezen serény munka olly hidegvérűséggel folytattatott, hogy az ellenség negyed rész óráig feltartóztatott, a' Főherczeg pedig a' szükséges intézeteket a' jövenő csatára háborítlanul megtehetette.

A' győzelem után a' Főherczeg Atyimot, és Kalivodát magához hivatta, nyilván megdicsérte, 's engedelmet adott nékik akár milly jutalom kérésére. Kalivoda az arany érdem mejjézen kívül könyörgött, hogy lenne ezután szabad a' tüzi fegyver alatt szolgálni; kérése megis hallgattatott; Atyim pedig együgyűen szólt: „Én sok ehető va-„gyok, bő gyomromban egy porczio kenyér meg „sem kottyan, tehát dupla porczio kenyeret in-„stálok”. Az elmosolyodott Főherczeg megígérte kérése' betelleyesedését. Meg is nyerte, mit kívánt, még élt, mindég 2 kenyér portiója járt, de azon kívül arany érdem mejjézen is ékesítette a' bátort.

Kalivoda mint altiszt Veronánál 1805-ben a' becsmezején vitézül halt meg.

21. Bárányi Gábor.

A' Makoni verekedés alatt a' francz-földön Márczius' 11-kén 1814-ben több ellenséges csapatok magokat a' házakba vonták, azonkívül hogy ők ott oltalmat, bátorságos menedék helyt, és a' védelemre alkalmat találtak, a' győzelemmel előre nyomuló Ausztriaiakban az ablakon kilövöldözéseikkel nagy kárt is okoztak. A' 2-dik gyalog magyar Ezered' 5-dik százada ki lett arra végre

küldve, hogy az ellenséget oldalt vegye, és rejt-helyéből kiűzze. Major Ehrenstein, Hadi vezéri Helytartó Báró Bianchi segéde egy osztál könnyű lovassággal oda nyargalt, és lovas szaguldókat küldött a város körül kertiházakban tartózkodó ellenség ereje kifürkészésére, ezek csak hamar azon jelentéssel vissza is tértek, hogy a házakban erős őrizet volna, kivált egy kövel kerített udvarban sokan tartózkodnának. Bárányi Gábor Káplár azonnal feltette magában, hogy ő azon udvart megvívandja. Századosa engedelmeiből magához vett 20 legényből, és 1 Dobosból álló csapatot. Zajgó kiáltással, és az ostromot jelentő dobveréssel nyomult ezen csapat a helység ellen, a házak közé érvén, pé da nélkül való gyorsasággal tüzelt az ellenségre. Egy sűrű golyócső fogatta a bátrakat, de ezek megvetvén a minden részről fenyegető halált, mérészen, 's nyugtalanul léptek előbbre. Egynehány szempillantat alatt a betámogatott kapu ki lön feszítve, és a benn tartózkodó őrizet széjjel szórva. Bárányi diadalmasan tért vissza századjához 1. Ezredest, 1. Májort 3. Főtisztet, és 16 köz Francziát hozott fogva magával. A század kiküldetése tárgyának egészen megfelelt.

Lioni ütközetben az ellenséges lovasság megtámadta, széjjel is verte több Ausztriai Ezereket elszórva tüzellőit. Bárányi magához vevén egynehány legényt, bejárta az egész vidéket, és több széjjel üzött katonákat öszve szedegetett, egy a város környékén díszeskedő palotában, mellyet mentől hamarébb védelmezhető állapotban tudott helyheztetni, bevonta és mindaddig emberül oltalmazta magát, mig csak az ellenség minden felől hátra nem nyomattatott. Mihent a veszedelem megszűnt, 200 főből álló legénységet, kik nélküle bizonyára mind fogságban estek volna,

Zászlóaljaikhoz vissza vezetett. Ezen bátor katona, ki már 1812-be az Orosz hádevben, későbben Kulmnál, Drezdennél, a' Cellerici éjjeli verekedésben, Troyesnél és Montereau-nál, a' Beforti, és Villefranchei ostromoknál bátorságának nyilvános bizonyosságát adta, arany érdem mejjépznt nyert jutalmul.

22. Hartman József.

Augusztus 27-kén 1813-ban a' Drezdni ütközetben a' legkedvetlenebb környülállások közt is a' 62-dik (Báró Vaquant) gyalog magyar Ezered olly bátorságot, és hősi elszántságot mutatott, melly az ellenséget is bámulásba hozta. A' sokkal nagyobb számú lovasság ellen, az egész napi eső miatt fegyvereik a' tüzelésre alkalmatlanok lévén, csupán bajonettel védelmezhetette magát. Öszvezárkozott masszákbán egy szívlélekkel megvetette a' felzudult jeges eső zivatarját, térdig a' sárban süppedve nem gondolván az ellenség számtalan rohánásaival. hidegvérrel magát mind addig oltalmazta, míg bátran megtartott állóhelyekben elhagyatva minden segedelemtől, 's a' mindég nagyobbodó ellenség' erejétől elnyomattatva, nagy veszteség után magát megadni kénytelenítetett.

Jäger nevű Kapitány a' Zászlóal négyszege (Quareé) egyik külső csúcsán állván, a' rohanó ellenséges lovasság által a' Zászlóaltól elszakasztott. Egy Francia Tiszt már fejbe akarta vágni a' magát mindenkép védelmezni igyeksző Kapitányt, de Hartman Káplár megvetvén a' nyilvános veszedelmet, kiugrott a' négyszegből, 's olly hatalmasan döfött a' lovas Tiszt ellen, hogy az azonnal halva dőlt le lováról. Míg Hartman az ellene agyarkodó vasasok ellen küszködven homlokul megsebesíteték, a' Kapitány üdöt nyert a' Zászlóalhoz való zárakozásra, hova Hartman is magát védve el-

eljutott. — De végre a' kartácseső, és az erre következett közönséges lovas rohanat szét bontá a' négyseget, mindegyik katona tehát csak önvédelmére szorítottatott. Hartman, Szabó és Balog közvitézekkel hátatvetvén, védte magát, de midőn már két bajtársi agyon vagdaltattak, ő is vállán egy nagy sebet kapott, a' fegyver forgatásra alkalmatlan lévén, megadta magát. A' béke' helyre állítása után a' fogságból kiszabadulván ezüst érdem mejjézt nyert jutalmúl.

Kiss Károly.

4.

Tudósítások a' külföldről.

(Folytatás.)

Dresda Június 16-dikán 1825.

Dresda, ez a' mívészesség' híres iskolája, vagy Herder szerint német Florentzia, egy igen szép termékeny lapályon fekszik, mellyen csinos faluk közt kiemelkedő tornyai messzére ellátszanak. Bal oldalon halmok, a' jobbon a' Pillnitznél kezdődő, 's Meissenen túl végződő szőlő — 's erdős hegyek nyúlnak el az Albis' partján, melly itt is sok szép tájakkal bővelkedik. Dresda, három részből áll; a' tulajdonképi Dresdából, melly a' Királynak Rezidentziája, a' Fridrichsstadtból és a' Neustadtból, mellyet amazoktól az Albis választ el. Az első a' legszebb rész, hol többnyire 2—3 emeletes, de nagyobb részint régibb ízléssel épült 's mocskos házak, egyenes útszák 's nagy piaczkok, — de a' mellyeknek kökirakások roszt, — szép és nagy templomok vagynak. — A' Rezidentzia, egy

régi kétemeletű épület, melly épen nem vonja magára a' figyelmet, az Albis partján van. Előtte van a' Katholikusoknak templomok, melly az építésmesterségnek remekmive. A' templom hosszas négyszögű, 's lapos tetőjét kettős galeria veszi körül, mellyeken 64 nagy és szép statuák vannak. Magas tornya, mellynek minden emeleteit csinos oszlopok ékesítik, különösen szép. A' templomnak belső architectúrája is pompás, de felékesítése egyszerű. A' belső hajóban lévő nagy oltárt Mengsnek, a' Krisztus menybemenetelet ábrázoló híres festése ékesíti; körülte vagynak az udvari lózsik. Hátul a' nagy éneklőkar, 's derék orgona a' híres Silbermanntól. A' templom' külső hajójában még nyolcz más csinos oltárok vagynak. A' Királyi Familia, minden innep 's vasárnapokon bejön Pillniczből, nyári Residentziájából, 's akkor itt pompás mu'sika és éneklés van, melly egész Német országon csaknem egyetlenegy a' maga nemében. Illyenkor a' templom mindég tömve van emberekkel. Az udvari Evang. templom, melly ugyancsak a' Residentia szomszédságában de eldugva van, egy régi és izlés nélkülvaló épület, 's nem nagy. Belől az oltáron kívül sok monumentumok, 's a' falakon az itt volt udvari papoknak melyképek vagynak, mellyek közt különösen szembetűnő, az elfelejthetetlen Rheinhardnak, Német ország Chrysostomusának, kedveltető képe, a' kathedra mellett. A' mostani híres udvari papnak Dr. Ammonnak, ki már 60 esztendő ember, egyszerű de mély és fontos ideákkal gazdag beszédje, 's kedveltető előadása, ezen templomban, nagy számmal vonja a' hallgatókat. — Az u. n. Frauenkirche, melly négyszög faragott kövekből, csaknem húsz esztendeig épült, a' múlt század közepe felé, 's 300,000 tallérba került, egy a' legszebb templomai közül Német országnak; for-

mája kerek, 's pompás teteje, melly a' Római Sz. Péter templomának mustrája szerint készítettett, kúpformájú, mellynek közepéből emelkedik fel a' főtorony, négy más kisebb tornyoktól körülvéve. A' templomnak belső szép architecturáját, a' benne lévő magas korinthusi oszlopok, az óltár, 's ennek öble, nagyon megékesitik. Különösen interestezáns tekintet, mikor ezen roppant nagyságú templom, emberekkel tele van, mivel a' székek' elrendelésénél fogva, akármellyik pontból, az egész közönséget egyszerre ellátja az ember. Figyelmet érdemel az u. n. Kreuzkirche is, melly hasonlókép nagy és szép épületü, de nem hibátlan architecturájú templom.

Friedrichstadt csekély épületekből áll, de sétálóhelyeit sokan meglátogatják. Antal és Maximilián Princzeknek itt lévő kertjeik, sem nem nagyok, sem nem valami szépek. Az utólsóban igen csinos kertépület, 's árnyékos sétalóutak vagynak. Az újvárosnak több nagy és szép épületei vagynak, 's mindjárt a' hídról lemenvén egy nagy és szép piacza, II-dik Augusztanak, az Antikék Kabinétja derék fundálójának lovon ülő nagy ércz statuájával. Az ezen piaczból eredő fő útsza közepét, széles és szép árnyékos Promenade diszesíti. Egyébaránt Dresdának ezen jó nagy kiterjedésű részében, sok egyszerű 's falusi csendességű lakhelyek vagynak, mellyeket az itt mindég nagy számmal lévő idegenek, örömet választanak lakásúl. A' Dresdaiak is igen gyakran látogatják ezen részt, résszerint az ezen az oldalon lévő szép tájak' kedvéért, résszerint pedig az u. n. Link ferdője mellett lévő kis theátrum miatt, melyben egész nyáron szoktak, a' Dresdai színjátszók előterjesztéseket adni. Ez a' fődő, a' városnak szélén van, közel az Álbis' partjához, 's igen szép árnyékos, ülő, és sétáló helyei vagynak. A' fődő-

ház, 's fürdő-szobák nem szépek, de tiszták. Az itt lévő házakban lehet csinos nyári szobákat is kapni. Mindennap, de különösen vasárnapokon, ezen kellemetes hely tele van vendégekkel, kik itt a' theatromon 's fürdön kívül, jó traktért 's mu'sikát találnak. — Dresdát, vagy az óvárost, az újjárossal egy pompás köhíd köti öszve, melly Német országban csaknem leghiresebb. Ez a' szép és széles híd, 552 lépésnyi hosszaságú, 's 16 íveken nyugszik; két oldalt sima kövekből készült széles gyalogúttal. Marschal Davoust, ezen hídnak egy részét 1813-ban felvettette, de a' mellyet a' Muszkák, a' következett esztendőben ismét helyre hoztak. Különösen szép ezen derék hídnak környéke is. Az ó-városban, a' hídnak szépen kirakott nagy piaczat, egy felől a' pompás Kathol. templom, középen a' Residentiának egy része, más oldalt pedig a' Brühl-kert ékesitik. Ezen kert, melly Dresdának legszebb sétálóhelye, tulajdonképen gyönyörű hársfa alleékből áll, mellyekhez pompás széles grádicsok visznek fel, 's mellyek az Albis partján jó darabon elnyúlnak. Az alleék közt ülő helyek vagynak, 's egy helyen az Albis felett csinos kávéház is van. A' kert a' sánczon, 's annálfogva felemelkedett helyen lévén építve, igen szép kilátást is nyújt, résszerint az Albisra, résszerint pedig az újjárossra, 's az ó-városnak némelly épületeire. Egész nap, de különösen estve, számos sétálók elevenitik ezen helyet. — Dresda néhány esztendőök óta, különösen pedig, mióta az erősítő falakat elrontották, szembetűnőkép épül. Új házak, új útszak, sétálóhelyek, 's kertek állnak elő. Kár hogy nagy része ezen új házaknak, kevés csinos ízlést mutat. — A' lakosok száma 40 ezernél többre megy.

Dresda sok szép intézeteinek megesmertetését, itt is az orvosiakon kezdem. Az orvosi és

seborvosi Akadémia kétemeletű épülete az előtt a' Rurlandiai Princz' lakhelye volt, 's külsője nem igen szép, de belől sok kifestett 's gazdagon aranyozott szobái, és szálái vagynak, mellyeknek egy része, beteg szobáknak használtatik. Az orvosi Klinikumban húsz ágyak vagynak, mellyek csinosan tartatnak, de a' mellyekben most kevés nevezetes beteg van. A' Candidátusok, az Orvosi-segéd szobájában, olvassák el beteg historiájokat, a' Professor előtt, 's úgy mennek fel a' Klinikumba. A' Candidátusoknak innen Lipsiába kell menni, graduáltatás végett. A' Klinikumnak mostani Igazgatója, a' híres Prof. Kreysig után, K. Tan. Franke valami 30 és néhány esztendő nyájás ember, ki a' benne lévő betegeknek bajokat röviden elmondta, 's ezeknek gyógyítások módjával, 's az egész Klinikumnak elrendelésével, megismerkedtetett. A' Seborvosi Klinikum' Igazgatója, Prof. Ohle nem lévén itthon, vele nem jöhettem esmerettségbe. A' szülési - intézet, a' híres és munkás Prof. Carusnak, Német országban a' hasonlító Anatomia' egyik nagy mesterének, keze alatt van. Carus, még fiatal, valami 35 esztendő, sovány és himlőhelyes ember, maga viseletében hideg és szótalan. Az igazgatása alatt lévő intézetnek két szobáiban, nyolcz ágy van a' gyermekágyas asszonyoknak, 's egy nagy szobában, ismét nyolcz ágy a' terheseeknek számokra; ezeken kívül van a' szülő szoba, mellyekben jó rend uralkodik. Az intézetnek van egy kis könyvtára, és egy kis Múzeuma is, mellynek sok szép, különösen a' foetalis élet' megértésére, 's a' terhesség' sokféle rendetlenségeire tartozó tanúságos készítményei, mellyeket Prof. Carus, szép nézetekre használt munkáiban, igen interesszások. Ezen kívül vagynak Prof. Carusnak, ki ezen Múzeumnak fundálója, magának több más jeles ana-

tomiai készítményei is, mellyeket velem mind látatott, 's meghítt egyszer'smind a' hasonlító Anatómiai privát leczkéire is. Carusnak tanítása tudós, de lassú és minden elevenség nélkül való. Új munkája, mellyen most dolgozik, a' hasonlító Anatómiát tárgyazza a).

Az Anatómiát, és Physiologiát K. Tan. Seiler, egy alacsony és közép idejű ember tanítja, ki egyszer'smind az Academiának is Directora. Ezen jeles munkáiról mindenek előtt esmeretes tudós, igen szívesen fogadott, 's többféle utasításokkal könnyítette szándékomat, úgy hogy az Akademia' intézetével való bővebb megismerkedésemet, ezen szerény és nyájas tudósnek köszönhetem. Az Akademia épületének Auditóriumain, az orvosi és gazdasági társaságok üléseinek pompás szaláján, 's az Anatómiai bonczoló szalán kívül, megmutatá itt lévő önnön nagy, és szép könyvtárát, az anatómiai szép kép-gyűjteményt, az Instrumentáriumot, különösen pedig a' szép és gazdag anatómiai Múzeumot, melly ismét egy pompás szalát foglal el. Az itt lévő sok nevezetes, 's igen tisztán és nagy szorgalommal készített anatómiai készítmények, nagy részint üveg fedéllel borított asztalokon vagynak felállítva. Sok szép anatómiai injectiók, 's interesszáns pathologiai készítmények vagynak itt, mellyeknek legnagyobb része, valamint az egész Múzeumnak csinos és tanuságos elrendelése, Prof. Seiler munkásságának szüleményei. Interesszáns a' testiculus lejövetelének megértésére tartozó, anatómiai készítmények' gyűjteménye, mellyet Prof. Seiler, erről írt jeles

a) Már megjelent ezen cím alatt: Erläuterungstafeln zur vergleichenden Anatomie. Deutsch u. Französisch. Royal fol. Leipzig Heircher 1825. I-tes Heft. ára 12 thlr.

munkájában használt. Van itt egy jó nagy, és igen jeles, csak nem minden Nemzeteket magában foglaló, kaponya gyűjtemény is, melyet a' fájdalom korán megholt Prof. Thomas, nagy szorgalommal gyűjtött, 's mellyhez a' csatamezők legtöbbet adtak. Ezen derék tudós, különösen a' kaponya, és agyvelő tudománynak szentelte volt magát, mellyre a' Gall tanításai serkentették, 's számos erre szolgáló rajzolatjai, mellyeket láttam, Prof. Seiler Úr' birtokában vagynak, ki a' mint mondá, a' használhatóbb darabokat közleni fogja a' tudós világgal. A' Múzeumban lévő több pompás munkák közt, láttam a' Mascagni hires és drága anatómiai munkájának, (Anatomia universa XLIV. tab. aeneis. Pisis) első csomóját is, de a' melly felette nagy táblákból állván, a' haszonvétele nem igen alkalmas.

A' Materia medica tanítója, és a' Polyclinicum igazgatója, Prof. Choulant, egy kis fiatal emberke, kiről alig hinnéd, hogy annyi sok jeles munkák' szerzője. Ezen barátságos tudóssal, kit nagy könyvtárának közepette munkálkodva találtam, az időnek rövideje miatt, közelébről meg nem esmerkedhettem. A' Chémiát Prof. Ficinus tanítja, ki hasonlókép fiatal 's nyájas ember. Ezen tudós egyszersmind Patikárius, 's Chémiai Laboratoriumát, mellyben néhány interesszans új patikai készítményeket láttam, használják tanítványi is. — A' természet históriának 's fűvész tudománynak tanítója, a' több jeles munkáiról esmeretes, munkás Prof. Reichenbach, egy kevés beszédű, 's komoly fiatal ember. A' fűvészkert, melly a' városban van, kicsiny, 's még nem régi, de csinos, és jó elrendelésű. Benne van a' kis Auditorium is. Az üvegház most épül. A' természet historiai tárgyoknak, pompás helyök van, az u. u. Zwingerben, melly egy földszinti, de architectu-

rájának ékességére nézve, minden más Dresdai épületeket felülhaladó épület. Két nagy fél kört formál, mellynek két végein 's közepén, egy egy pompás pavillon van, nagy ajtókkal. A' gömbölyeg udvar, nyárban ritka nagyságú, s gyönyörű narancsfákkal van megrakva, mellyek közt nyolcz szökőkutak serkedeznek, de a' mellyek elhagyatott állapotban vagynak. Az udvaron keresztül, két általellenben lévő czifra, 's kolosszális kapuknál fogva, általjárás van, a' pompás narancs erdő közt. Ezen Királyi épületnek hosszú, de keskeny száláiban vagynak, a' természet historiai, 's némelly szép-mivészési tárgyak. Prof. Reichenbach, az igazgatása alatt lévő zoologiai 's mineralogiai Múzeumokat, jó szívvel megmutogatta. A' természet-historiai tárgyak, a' száláknak közepén, részszerint szabadon, résszerint üveg alatt vagynak felállítva. Ezen felállításnak az a' haszna van, hogy a' tárgyakat minden oldalról lehet látni, és vizsgálni, de magának a' Múzeumnak, koránt sincsen olly szép tekintete. Egyébaránt, kivált a' madaraknak felállítások, gruppirozások, 's csinos felékesítésök, sokszor interesszans. Az épületnek egy másik osztályában van, a' mineralogicum Múzeum, melly hasonlókép nagy, és szép rendel elrakott gyűjtemény. A' minerák itt is üveggel borított asztalokon vagynak nagy részint. Szorosbb leírásba ereszkedni nem kívánok, részszerint mivel a' Bécsi pompás Kabinéttokkal közelebbről megismerkedtettelek, részszerint pedig, mivel az idevaló Múzeumokat, mellyekhez sok tekintetben nehéz jutni, — nem is vólt olly módom vizsgálni. Csak annyit írok tehát, hogy mind a' két Múzeum gazdag, 's igen sok szép és ritka exemplárokkal bővelkedik. A' természet - historiai Múzeumokon kívül, itt vagynak a' rézmetszések' Ka-

binétja, a' Physikum Múzeum, 's a' művész és modell-kamara is. —

Az Akademiához tartozó Baromorvosi-intézetnek, tulajdon épülete van a' külső városban, melly egy emeletű 's keveset mutat. Ezen intézet nem nagy, de benne jó rend uralkodik. A' gyakorló baromorvosi-tudományra, az Igazgatóság különösen készíttette Prof. Franzot, ki hosszú külföldi utazásából most jött elő. Az intézetet Prof. Noack, egy fiatal ember, a' legnagyobb szíveséggel láttatta velem. Az Auditóriumok, a' Múzeum, a' Könyvtár, az istálók, a' bonczoló-szála, instrumentárium 's a' t. mind kicsinyek, de célarányosok, 's csinosak. A' Könyvtár, egy kis eldugott szobában van, 's a' könyvek közt kevés rend van, de a' mellyek közt a' legjelesbb új francia és német, kivált ide tartozó könyvek, 's pompás-munkák találtnak, 's mindég szaporítattnak, mivel azoknak vételőkre, a' Király szép summát rendelt, valamint a' több más fakkoknak könyvtárjokra is. Az intézetben laknak a' Stipendiátusok is, néhány tágas szobákban.

Dresdának sok jeles Orvossai közt első helyet foglal el, K. Tan. Kreysig első udvari Orvos, ki valami 60 esztendő, kis termetű, és sovány ember. Ezen híres Orvos, és nevezetes író, ki a' sínlődő nyavalyák' gyógyításokban, elsőnek tartatik egész Német országban, nyájas ember, 's a' vele való létel, nem csak kellemetes hanem tanúságos is. Most egy munkát szándékozik kiadni, az orvosvizek' munkálkodása módjáról közönségesen, 's abban egyszer-smind elő fogja adni, a' sínlődő nyavalyák természetéről való nézetjeit is. Ezen munkában a' mint mondja, sok új ideák fognak lenni. Az első udvari Seborvos, a' híres Hedenus, Pillniczben lévén a' Királyi Familiával, nem esmerkedhettem vele meg. Örömmel és tisztelettel

említem neked, K. Tan. Weigelt, ki nekem mind tanátsával, mind ajánlásaival könnyítette a' Dresdai nevezetességek látását. Ezen híres és geniális Orvos, egy magas és erős, 56 esztendő ember, kinek nyájassága, embersége, 's kellemetes társalkodása, valamint egy oldalról szeretetre, úgy más oldalról nagy tudománya tiszteletre gerjeszt. Weigel különösen a' görög nyelvben való széles esmereteiről híres, a' mit több nevezetes munkái bizonyítanak. Mint Orvos a' Napoleon ellen való háborúban magának sok érdemeket gyűjtött, a' mit Sándor Császár nagy lelkűen meg is jutalmazott. A' derék Lafayette megszabadításában való részvétele, sok bajokba kerítette őtet. Az ifjú Orvosok közül Dr. Ammon, a' híres udvari papnak fia, 's már több szép munkák írója, barátsága 's szép esmereteinél fogva, különös említést érdemel. Az Orvosok után méltó hogy megemlítek egy nem orvost is, ki az új orvosi tudománynak, a' Homoeopathiának nagy tisztelője, és buzgó előmozdítója. Báró Brunnow ez, kit te is esmersz Hahnemannnak francziára fordított Organonjáról. Ezen középidejű, igen nyájas és humanus tudós, igen sok szép esmeretekkel bír, 's vele való esmeretségem nagy meglegedésemre volt. Ő most minden más foglalatossággal felhagyván, magának él, 's üres óráit a' fent említett tárgynak szenteli. Legközelebb a' Hahnemann Orvosszer-tudományának deák nyelvre fordításában foglalatoskodik, másokkal együtt.

Dresdának orvosi nevezetességei közt, első helyet foglal el, Dr. Struvénak érczes-vizivő-intézete, mellyben Német ország híresebb orvosvizei, nevezetesen a' Karlsbádi Sprudel, Neu- és Mühlbrunnen, a' Marienbádi, Egeri, Emsi, Pymonti, Spaa, és Selters vizek, megcsaló hasonlatosságban vagynak követve. Ezen intézetet

1821 óta, állította fel Dr. Struve, tulajdon kertjében, melly a város szélén van. A kerti épületnek egyik vége, ivó intézette van formálva, 's itt egy ennek masináit elrekesztő, deszka fal' kis vakablakocskáiban, vagynak a csövek, mellyeken folynak egymás mellett, a külömbkülömbféle meleg, és hideg érczes-vizek, olly hasonlatosságban, mintha az ember a forrásból merítené. A Chemiának ezen triumphusa, az embert különösen illeti. Az ivókészület előtt, egy hosszú, béfedett csinos sétálóhely van, az ivó vendégek számokra, kik hogy annál jobb kedvel ihassák a ki-rendelt vizet, két csinos leányka osztogatja a poharakat, a rekeszték megül; de ezen kívül a csinos kert is a vendégeknek multságokra szolgál. Ezen nevezetes intézetnek két osztálya van, egyikben a vizeknek kémiai megkészítésök, vagy is állatorészeknek szoros, és czélarányos öszvevegyítésök történik, másikkban pedig a vizeknek physika tulajdonságaik, mint temperaturájok, 's gáz vegyülésök adatik meg. Az első osztály, magának Dr. Struvénak felvigyázása alatt van, 's ezt ő nála nélkül látni nem is lehet. Sajnálom, hogy most Dr. Struve BRIGHTONBAN lévén, egy hasonló érczesvizivó-intézetnek felállítása végett, én ezen osztályt nem láthattam. Egyébaránt a mint azok mondják, kik ezen osztályt látták, 's a mint az ember maga is meggyőződhetik felőle, Struve a legnagyobb pontossággal utánnazza a természeti vizeket, még a legcsekélyebb, 's eddig tekintetbe is alig vett állató részekre nézve is, mivel a mint helyesen mondja, még a legkissebb állató részetskének is, meg van a maga része, az egésznek munkálkodásában.

A második osztály, az u. n. ivókészület (Trink-apparat) mindég egy chemiát jólértő, 's ügyes segédnek szoros felvigyázása alatt van, hogy a

víz, minden pillantatban egész erejében, 's minden tulajdonságaival birva, ömölhessen le a' pohárba. Ezen osztályt a' segéd, egész készséggel megmutatja az embernek, 's az itt lévő elmés masinákat megmagyarázza. A' fő masinák azon vas hengerek, mellyekben a' már első készítésen által ment vizek, utolsó tökéletességökre vitetnek. Szükséges először is, hogy a' mesterséges elkészítésre való víz, lecsepegtetődjön, 's minden idegen caractertől megfosztatván a' következő chemiai processusra alkalmatossá tétetődjön. Ezen víz, a' szükséges állatorészekkel egyesítetvén Dr. Struve által, nagy kerek üvegekben lepecsételve adatik által, az ivókészületbéli segédnek, 's hasonló üvegek küldetnek, el a' Lipsiában és Berlinben Dr. Struve által felállított érczesvizivó-intézetekbe is, hol osztán a' vizeknek további elkészítésök történik. Itt t. i. a' vizek beöntetnek az említett vas cylinderekbe, melly által elhárítódik a' külső levegő hozzájárulása 's nyomása, a' mi által hatalmasan elősegítődik a' további processus. Ezen hengerekben bocsájtódik osztán, egy oldalt álló nagy gázkészítőből által, a' szükséges mennyiségű gáz, a' szerint a' mint annak a' vízzel való belsőbb vagy gyengébb öszvevegyülése kívánja. De legfontosabb ezen tekintetben, a' gáznemeknek nyomások, melly némelly érczes vizeknél, mint p. o. a' Karlsbádinál igen nagy. Ezen nyomás szükséges, a' víz elemjeinek kölcsönös kicserélésökre, 's ez által új combinációknak előállításokra, vagy legalább elősegítésökre.

A' második fő feltétel, a' vizek készítésénél a' temperatura, melly azonkívül, hogy a' víz állató részeinek szükséges öszveköttetésére nagy befolyással van; annak módját 's tartósságát meghatározza; hatalmasan munkálkodik azon élőmives részekre is, mellyekkel az érczesvizek közelebbi

öszeérintésbe jönnek, 's azokat tulajdon reactiókra határozza. Ezen célnak elérésére, minden heunger, egy kis ládába van helyheztetve, melyek külömbkülömbféle temperatúrájú vízzel vannak tele, 's ezen szükséges temperetúranak mindig egyenlő állapotban lételére, szoros vigyázat van. A' cylinderekből mennek ki a' csövek, melyeken a' víz leeresztetik.

Dr. Struve ezen intézetről egy munkát is adott már ki: (Über die Nachbildung der natürlichen Heilquellen von Fr. A. A. Struve, Dr. d. Med. etc. Dresden 1824.), mellyben már sok orvosi tapasztalások is közöltetnek, ezen vizeknek hasznos voltokról a).

Ezen valóban nagy figyelmet érdemlő intézetnek, melly egy az emberi ügyességnek legnevezetesebb emlékei közül, 's melly felfedezőjének nagy hirt nevet szerzett, igen sok látogatói vannak, 's a' sétálószín itt is mint Karlsbadban ivókkal tele van, kik a' vizekkel tellyesen megvannak elégedve. A' vízitalra lehet az embernek magát hét számra is abbonirozni, a' mi kevésbe jön, úgy hogy ennélfogva a' külömben sokban kerülő Karlsbádi, vagy más vizekkel, itt ólcsón lehet élni.

a) Ezen interesszáns munkának második része 1826-ban jelent meg, mellyben a' Dresdai, Lipsiai, Berliini, 's más Orvosoknak tapasztalásaik, ezen vizeknek erejéről, sok nevezetes esetekkel együtt foglaltatnak. Ezen munkában előadja Struve, önnön új theoriáját is, az érczes vizek' származásokról, a' földalatti melegség által. Megmutatja ő itt, hogy a' források, állatorészeket azon kőnemtől kapják, mellyen vizek általhat, 's melly a' ritkább esetekben kilugzódik, vagy pedig a' víz által, chemiai atyafiságok' játékánál fogva, a' kőnek állatorészei kieseréltetnek, 's új öszveköttetések eszkozlődnek; vagy pedig, (mint a' legtöbb esetekben) a' forrás' állató részei, a' gázformájú és folyós szénsavanynak, a' köre való behatása által állanak elő.

Ez az oka, hogy itt sokszor 6—700-re is reá megy az ivók' száma, a' nélkül hogy Karlsbádban 's másutt, a' vendégek' száma kisebb volna. Struve esztendőnként, sok ezer palaczk érczesvizet is küldöz széllyel, mellyek sokkal tökéletesebb állapotban jutnak el rendeltetésök' helyére, mint a' természetes forrásból merítettek, 's ez nevezetes elősőségek a' mesterséges érczes vizeknek.

Kreysig, a' Dr. Struve említett munkájának előbeszédjében azt vallja, 's mutatja meg, hogy a' természeti és ezen mesterséges vizeknek munkálkodások közt, semmi nevezetes különbség nincsen, de a' miben Kreysiggal kevés orvosok vannak egy vélekedésben; 's magam is, noha várasomat a' Strave vizei sokkal felül múlták, 's az intézetnek hasznos, és megbecsülhetetlen volta felől, megvagyok győződve, ezen jeles két orvossal egy vélekedésben nem lehetek; mert az érczesvizeknek erejük, nem állató részeiknek vegyítésökben, hanem egy minden chemiai ügyességet megcsaló Principiumban, vagy is azon tulajdon életben áll, mellyel mint a' földnek, ezen nagy élőmives testnek részei birnak, valaminthogy az emberi testben lévő nedvességeket, bár mi tökéletességgel előállítsuk is azokat, szorosan kitanúlt állatórészeikből, azon élőmives tulajdonsággal fel nem ruházhatjuk, mellyet az állati testben mutatnak. De ezen kívül tökéletlenek a' chemiai szétbontások is, mert a' vizek temperaturájokhoz képest váltóztatják tulajdonságaikat is. Maga ez a' temperatura is tulajdon. Nagy a' különbség, a' mint Wetzler jól jegyzi meg, most kijött jeles munkájában a), a' mesterséges meleg és a' nap melege közt; az első és a' meleg ferdők vagy földalatti meleg közt. Sok állatórészeknek, — mint a' kova-kőnek, szénsavanyú strontionnak, folyósspath-

a) Über Gesundbrunnen und Heilbäder. 3 Thle. Mainz 1824.

savanyú mézszek, feloldozások a' mesterséges érczes vízben nem sül el úgy, mint a' természetben. Ennélfogva azokra nézve, kiknek költségek van, ezentúl is az eredeti források elsőséggel bírnak, 's Struvenak a' tisztelt Sax Király által is megjutalmazott érdeme abban áll, hogy most azok is élhetnek ezen nagy becsü orvosvizekkel, kik a' sokban kerülő érczes vizekhez való utazást, nem tehetik. Egyébaránt hogy ez az új, és epochát csináló találmány, nem ártott a' természetes forrásoknak, a' mitől pedig eleinte tartani lehetett, abból világos, hogy ott a' vendégek' száma nem hogy kisebb volna, sőt minden esztendőben nagyobb.

Dresda Június 10-dikén 1825.

Dresdának legfőbb ékessége 's kincse, a' híres Kép - Galeria, melly a' derék 's nagyobbára szabadon fekvő, de a' Rezidentziához tartozó régi istáló-épületnek, (Stallgebäude) felső emeletében van, 1747 óta 's legnagyobb fényét III. Auguszt Királynak köszönheti, ki a' Modenai kép-gyűjteményt 1,200,000 talléron megvette. A' Galeriát az előtt nem olly könnyű volt látni, mivel a' látni akaróknak egy aranyat kelle fizetni; de most a' kinek képlaistroma van, melly egy jó vastag 8-ad rétű könyv, Prof. Matthaei-tól, ezzel mindenkor szabadon bémehet, a' mi az idegenekre nézve felette kedvező rendelés. Reggeli 8 órától 12-ig, 's délután 3-tól 6-tig van nyitva a' Galeria. Minden látogatáskor bé kell az embernek magát írni, az idegenek' könyvében. Az egész kép-gyűjtemény három részből áll, a' Pastell-kabinétból, mindjárt jobb kézre, a' külső.nagyobb, és a' belső kisebb Galeriából. A' Pastell - kabinétban, melly 150 Darabból áll, sok szép a' többek közt Raphael Mengs által festett melyképek vagynak

Ezen szobának gyöngyei, a' Rafael Mengs Ámorja a' nyillal, és a' csokoládés leány Liotárd-tól. A' külső Galériában a' Hollandiai, Német és Francia, 's némelly Olasz mestereknek munkáik, öszveséggel 1011 darabok vagynak.

Ezen dicső gyűjteménynek gondos átnézése, sok időt kívánna. Engedd meg hogy megemlítsem azokat, mellyek figyelmemet a' többek felett magokra vonták. A' Hollandiai iskolából Adrian van der Werf, különösen szép Páris' itéletével, 's önn melyképevel, Mieris Wilhelm és Ferencz, Metsü Gábor, különösen pedig Wouvermann, Netscher Gáspár, és Teniers Dávid, a' közönséges életből vett, igaz és étellel 's kellemmel tellyes scénaikkal; Van Dyk követhetetlen szépségű melyképeivel, 's szép arany-esőjével, Weenix János és Fyt János híven festett döglött madaraikkal 's állataikkal; Rubens több jeles festései közt, Qvos ego-jával, és szerelem-kertjével; Stork Ábrahám, Kierings Sándor, Griffier, Poelamburg, különösen pedig a' természetet mély érzéssel és sok igazsággal felfogó Ruysdael, szép tájképeikkel, Mignon Ábrahám szép virágaival, Adrian van Utrecht, de Heem, Mignon híven festett gyümölcsseikkel, van Boonen gyertya-scénaival, Breugel János, szép Flórájával; Dow Gerhard csuda szépségű melyképeivel, familiai scénaival, 's különösen szép Magdalénájával és remetéjével; a' Francia iskolából, a' természetet minden ketseivel a' vázsonra bájoló Claude Geleé le Lorrain, a' tájképfestőknek ideáljok, 's Moucheron Isák, szép tájképeikkel, 's Poussin Sz. históriai scénaival. Az új Német iskolából különösen Dietrich, gyönyörködtető elevenségű Idyll-scénaival,

Mengs

Mengs Rafael, Magdalénájával, 's Angelica Kauffmann szép melyképeivel.

A' Galeriának belseje, vagy is Sanctuáriuma, mellyben 348 képek vagynak, az Olasz Iskolának remek festéseit foglalja magában. Ennek valamint az egésznek koronája, a' Rafáel Madonna di S. Sisto-ja, a' kedves, de komoly képü Isteni gyermekkel, egy oldalon Sz. Sixtus, más oldalon Sz. Barbara, alól a' Sz. Szűzet körüllebegő felhők közt, két hasonlíthatatlan szépségü angyalfők, mellyek engem jobban kielégítettek, mint az Anya' és az Isteni gyermeknek képök, mellyekben megvallom, valami Isteni fensséget nem találtam. Ezen darabot, melly eredet szeriñt egy Piacenzai klastrom számára festett oltárkép, III-dik Auguszt, kinek Dresda művészégi tekintetben legtöbbet köszönhet, 17,000 darab aranyon vette meg. Ezen dicső 's minden tekintetben tökéletes darab, melly a' festői művészségnek bámulásra méltó remeke, maga órákig lebájolja az ember' figyelmét, 's ellefelejthetetlen bényomást tesz az emberben. Ennek eredetiségét azonban, mostanában sokan kétségbe hozták a). A' gráciával tellyes Correggiónak legszebb munkái vagynak itt, mint a' csudaszépségü Sz. éjszaka, a' világossétnak remeke; a' fekke olvasó Magdaléna, egy 14,000 darab aranyon vett, bájoló szépségü kis kép; Sz. Sebestyén Madonnája, mellyen a' Sz. Szűz Isteni gyermekével, angyaloktól körülvéve ül a' fellegeken; Sz. Ferencz' Madonnája, mellyen a' Megváltó' Anya egy felemelt trónuson ül, az ölében lévő Isteni gyermekkel; Sz. György' Madonnája, mel-

a) Leghihetőbb az, a' mit K. Tan. Hirt állít, (Abendzeitung, April. 1826.) hogy Rafáel ezen képnek kidolgozását, jeles és kedves tanítványára, Fattore-ra bízta.

lyen a' Sz. Szüz, a' keblében lévő Jézus gyermekkel, egy magas trónuson ül; mind a' három dicső kép, a' festésnek remekei. A' szíнадás fő mesterének, Tiziánnak híres Vénusa, 's il Christo della monétája, Guidó Réninek szép Idvezítője a' tövises koronával, a' feltámadott Kristus' megjelenése, 's Máriája, mellyen a' Sz. Szüz, trónuson ül, 's előtte áll a' Jézus gyermek. Carlo Cignani-nak, Potifár' felesége előtt futó Jó'sefe; Carlo Dolce-nak bájoló szelidséget lehellő festései, a' kenyeret és kelyhet megáldó Idvezítő, a' gyönyörű klavirt játszó Sz. Cecilia, — melly egy a' legdrágább gyöngyei közül a' Gale-riának, — 's a' Heródiás leánya a' János fejével; Andrea Vanucchi-nak Ábrahám áldozatja; Albani-nak nyugvó Vénusa, szerelem Istenkétől körülvétetve; Sz. Familiája, mellyen az Isteni gyermek Jánost czírólgatja; Egyiptomban szaladaskori nyugvása; Paolo Veronese Kánai menyekzője, Kereszthordása, Napkeleti bölcsek' imádása, felfészített Krisztusa, feltámadó Megváltója, 's Mózes találása; Luca Giordano földeni készülő 'Su'sánnája, 's haldokló Senekája; Annibale Caracci Mennybe menő Máriája, Máté Évangyelistája, 's asztal mellett ülő Máriája, mellyen a' Jézus gyermek ül; Benvenuto Garofalo, Isteni gyermeke előtt térdelő Sz. Szüzé; Leonardo da Vinci Majlandi Herczeg Sforzának különös szépségű melyképe; Michel Angelo Amerigi, szép Sz. Sebestyénje, Francesco Solimene Máriája; Battoni gyönyörű Magdalénája; Andrea del Sarto Ábrahám' áldozatja, 's több más halhatatlan mestereknek remek munkáik, az itt való mulatást a' legízletesebb éldeletté teszik, mellyet az Isteni elméjű embernek ügyességében való gyönyörködés adhat. A' Dresdai Kép-galeria, minden hasoló

gyűjtemények közt leggazdagabb, kivált az Olasz iskolára nézve, 's különösen a' művészekre való tekintetben megbecsülhetetlen, mivel ezek itt a' legremekebb eredeti munkákról dolgozhatnak, a' minthogy itt mindég sok dolgozók is vagynak. Kár hogy a' gyűjteménynek gazdagsága miatt, a' képek' nagy része, nem lehet illendő világ — helyzetetésben, a' melly a' mint tudod, fő feltétel a' képeknek helyes megítélésökre. A' Galeria mindég tele van emberekkel, kiknek nagy részök idegenekből áll.

Az épület' alsó részében, a' Rafael Mengs által, Olasz országban készített, minden nevezetes régi művész- emlékeknek, gipsz öntetjéi vagynak szép rendben felállítva. A' Római és Florentziai híres és tökéletes Státuáknak szép cóniáik, bőven kielégítik, a' művészségben gyönyörködőnek vággyait. — A' nagy Galérián kívül van még egy más kisebb képgyűjtemény is, a' Brühlkertenben lévő épületben, hol résszerint Doublettek, résszerint pedig a' nagy Galériában nem férő képek vagynak, de én ezen gyűjteményt, melly valami 250 darabokból áll, nem láthattam. —

Művészégi tekintetben, nevezetes az itt lévő gazdag rézmetszések' Kabinétja is, melly a' Zwingernek egyik Pavillonjában van, egy szálában felállítva, 's 200,000 darabokból áll. A' rézmetszések többnyire mind csinosan bévagynak hörbe kötve, 's idősor és mívész-iskola szerint, résszerint a' szálában köröskörül, résszerint a' középén álló asztalnyi magasságú álmáriomokban, mellyeknek tetejök nézésre, és haszonvételre szolgál, elrakva. Sok híres művészeknek kézrajzolatjaik, 's mesteri munkáik, sokképen foglalatoskodtatják itt az embert. A' felügyelő . Inspector Frenzel Úr, ki egy fáradhatatlan ember, nagy készséggel előadja, akármellyik kívánt mesternek munkáit. Ezen

Kabinét, melly a' legbecsesbb 's legritkább rézmetszésekkel 's rajzolatokkal bir, a' hétnek két napjain nyitva van, de a' Director egyébkor is szívesen megmutatja.

A' Dresdai Múzeumoknak egyik fő fő dísze, az Antikok' Kabinétja, vagy is az Augusteum, melly Saxónia mivésztség szerető fejedelmei által azon polczra lépett, mellyet Német országnak minden hasonló gyűjteményei felett elfoglal. Ezen Kabinét, több más nevezetes gyűjteményekkel együtt az Új-városnak egyik pompás épületében van felállítva, tudniillik az u. n. Japóniai palotában, melly nagy két emeletű épület az Albis' partján, egy szép környékű szabad helyen, 's melly az új városra való tekintetet különösen megékesíti. Az Antikok az épületnek földszinti részében, tíz magas és csinos szalákban vagynak, 40 esztendő óta, a' mostani Király rendelkezéséből, felfelállítva. Felettébb sajnálom, hogy Dresdának ezen dicső gyűjteményét, nem a' híres K. Tan. Böttigernek, Német ország nagy nevű Archaeológjának, ki most beteg, vezérlése alatt láthatam; noha más oldalról megvagyok tellyesen elégedve, a' második felvigyázónak, a' nyájas, még fiatal Dr. Hase-nak útmutatásával, ki a' Kabinétnak minden nevezetességét, nagy tudománnyal, és széles esmeretekkel teljes beszédjével, világosította meg. Mindjárt a' magas ajtón való bémenelelnél van, két Egyiptomi Syenitből faragott Oroszlány, mellyek a' képfaragásnak legrégibb emlékei. Csak néhány különös szépségű, és a' hozzám hasonló nem — Archaeológznak is, igen interesszans darabokat, emlitek meg neked, mellyek bizonysgai annak, mi nagy lépcsőjén állott a' tökéletességnek, ezen dicső művésztség a' régi világban. A' Herculanium omladékai közül kiásott, három asszonyi Státuák, mellyeket III-dik August 6000

talléron vett, a' Savoyai Princz Eugén örököseitől, teljesek a' művészségnek minden bájaival; egy földre húlt 's haldokló Nióbe fia, kinek szép képvonásai, halálos küszködéssel egyvelgesek; 's egy hihetőkép Niobét ábrázoló szép és nagy asszonyi figura; egy az ifjúság' minden kellemeit magában egyesítő, 's csuda szépségű Bachusi Génius; egy gyönyörű Amor és Psyche gruppja; egy igen szép Venus Anadyomene; két kedves Amor-képek; négy viaskodók' étellel teljes státuáik; az Ephesusi Diána; a' Pallás, mellyet Phidiás híres mesterműve copíájának tartanak; a' több sok szép darabok felett különösen kitetszenek. — A' gyűjteménynek kincsei, egy hőserdek, mellyen az inashúsok mesteri kézzel vagynak előadva, 's a' három oldalú gyertyatartóally, (Candelaberhasi^s) párusi márványból, melly hihetőkép Delphiből való, 's melly a' legrégibb 's legritkább művészi munkák közül való, — a' Phidiás előtt való időből. Kár hogy több jeles faragott munkáknak csonka, vagy hiányos részeik, a' kipótolás által eredeti szépségökből sokat vesztek. Az újabb időből való képfaragói munkáknak, mellyek közt több jeles darabok vagynak, két különös szálák, (a' 11-dik és 12-dik) vagynak szentelve. Az utolsó szálában, négy ép és nevezetes Múmiák, egy Sykomorusból készült Egyiptomi Szarkofázs, több más márvány szarkofázsok; még egy Syenit Oroszlány, melly a' legszebb; Campániai edények, 's több más szláv és római régiségek vagynak.

Az épületnek ugyan ezen részében van a' gazdag Porcellán-gyűjtemény, 18 szobákban, melly Európában egyetlen egy a' maga nemében, 's melly több milliomokra becsültetik. Ezen gyűjtemény az Ázsiai porcellánnak minden nemeit, Japóniai, Chinai, napkeleti - Indiai, mindenféle formájú, sok különös, és szép festésekkel felczif-

rázott ritka és régi darabokat, több másnemű Ázsiai régiségekkel, 's végre a' Saxóniai gazdag porcellán-gyűjteményt, a' legrégebb időtől fogva, a' legújabbig foglalja magában. Az edényeken kívül sok nevezetességek vagynak itt porcellánból, mint egy pompás bokréta, állatok, antikék, 's egy nagy chinai figura-gyűjtemény szalonna kőből. Különös figyelmet érdemelnek egynehány pompás edények, a' Sévres-i Manufaktúrából, mellyeket ide Napoleon ajándékozott, 's mellyek minden itt lévő edényeket sokkal felül múlnak, akár szép formájokra, akár a' rajtok lévő pompás festésekre, 's gazdag felékesítésre nézve. Van itt egy igen pompás ágykészület is, madár-tollakból, mellyet Augustus Király, Mexicóban készíttetett. — Nevezetesen itt a' Rafael, Hamptom-Court-ban lévő Cartonjai szerint készített hat szőnyegek is, mellyeket ide X-dik Leo Pápa ajándékozott. 's mellyek sokáig esmeretlenségben heverték, míg azoknak felfedezésökre, Casanova alkalmatosságot nem nyújtott.

Ezen két drága gyűjteményen kívül, egy nagy és szép szála, a' pénz-gyűjteménynek van szentelve, melly mi reánk nézve különösen azért nevezetes, hogy hazánkfiának Madainak is gyűjteménye, u. n. garas-kabinétja, benne találhatik. —

Az épületnek felső részében van, a' nagy Kir. Könyvtár, melly 220,000 darabokból áll, 's 24 csinos szálakban, szép és szoros rendben fakkok szerint van elrakva. A' könyvek egyszerű polczokon, de csinos és czélarányos rendben állanak. Az itt lévő kéziratok' száma 2700-ra megy. A' Könyvtár' Örzője, a' sok derék munkáiról esmeretes Ebert, Német országnak első Bibliográfja, egy kis, középidejű, sovány ember, a' legnagyobb nyájassággal fogadott, 's a' Könyvtárnak jeles elrendelésével megismerkedtetett. A' sok régiségek közül, csak Luther és Melanchton eredeti leveleiknek nagy kötetjét, a' könyvnyomtatás'

több nevezetes első próbáit, egy Indiai kéziratot, egy igen szép a' XIV-dik és XV-dik százdból való, színelt portráit-gyűjteményt, Bajazéthnak egy igen szép 's csinos kis Koránját, a' Guttenberg Bibliájából néhány leveleket, Dürer Albertnek az emberi Anatómiát illető kéziratját, művészi tekintetben több szép Incunabeleket, pompás kiadású munkákat, nevezetesen a' deák Classzikusoknak, néhány igen ritka Aldinus kiadásait láthattam, annyira elfoglalt együtt beszélgetésünk. Ebertet különösen interessálja Hazánk' földje, mellyről a' külföldiek olly keveset tudnak, nem lévén sem tudományos, sem kereskedési öszveköttetésünk velök. A' könyvtárnak Hazánkat illető könyveit, mellyek kevés számúak, megmutogatta, és sajnálta hogy azokat nem szaporíthatják, 's nem egészíthetik. —

Az épület háta megett, az Álbis partján, egy jó nagy és csinos kert van, (Palais-garten) az Albisra és az ó-városra való szép kinézésekkel, melly a' sétálni szeretőknek mindég nyitva van.

Megnézést érdemel Dresdának nevezetességei közt, a' Kir. Kincs-kamara, vagy az u. n. zöldbólt (grünes Gewölb), melly a' várnak több igen pompásan felékesített alsó szobáit foglalja el, 's mellyben sok drágaságok vagynak, ezek közt a' különös szépségű sárga brillánt gyűrű, a' zöld gyémánt, a' fehér gyémánt, és sok más drága kövek; sok különösen művészégi ritkaságok 's régiségek, elefántcsont munkák, Florentziai mozáikok, mindenféle ritka edények, hegyi kristályból, ezüstből, csigákból, strutz-tojásból; több megnézést érdemlő különösségek, nagy részint Dinglinger ötvös' munkái, mellyek az emberi ügyességnek 's szorgalomnak eleven példái; mint nevezetesen egy arany tojás, mellynek sárgájában egy kis csirkécske, abban egy korona, 's ebben

ismét egy gyűrű foglaltatik, ezen kívül sok szép grotesk figurák aranyból, drága kövekkel 's gyöngyökkel felékesítve. A' tulajdonképi kincs-kamrában, sok gazdag kardok vagynak üveges almáriumokban, sok drága kő ékességek, gyémánt, rubin, smaragd, zafir, topáz kövekből, sok pompás vitézirend ékességek, a' legnagyobb Onyx a' világon, a' legszebb és nagyobb Cseh gránát 's a' t. A' szoba' közepén egy ezüst asztalon van, a' nagy Mogol születése előadva, mellyben több mint 160 apró figuráskák vagynak aranyból, 's mellyet a' Dinglinger testvérek, 80,000 tallérért készítettek, hét esztendő alatt. Ezen Kabinét azok közé tartozik, mellyeknek látásáért fizetni kell, nevezetesen itt minden személy 16 Sax. garast tartozik előre fizetni. Ezen vissza élésnek eltörlése, melly már a' Kép-galeriára nézve, neminémüképen megtörtént, kívánatos volna. Ez által sokan a' Kabinétoknak, — mellyek az Ország' dicsőségére szolgálnak — látásoktól eltartóztatnak, 's így a' bennök való czél, melly a' közönséges haszon, 's gyönyörködtetés, el nem érődik. Egyébaránt a' felvigyázók mindenütt nyájasok, az idegenek eránt, 's egész készséggel igyekeznek eleget tenni újság kívánásoknak.

A' léleknek gyönyörködtetésére szolgáló intézetek közt, egy a' legnevezetesebbek közül, az Arnold Könyváros által, nagy költséggel és feláldozásokkal felállított Múzeum, az ó-piaczon, (am Alten-Markte) mellyben azon kívül, hogy a' Könyváros-bólt mellett lévő nagy szobában, minden új jelenetek a' tudományos és művész világban, ki vagynak tétetve, egy másik szobában 141 újságok és folyóirások vagynak az olvasni szerető résztvevőknek számokra. Nevezetesen 26 politikus újságok — ezek közt három Francia, három Angoly és egy Olasz; — 52 napos és hetes folyó-

íráások — ezek közt öt Francia és négy Angoly ; — 65 hónapos, és fertály esztendő íráások — ezek közt 13 Francia, tíz Angoly, két Spanyol, és két Olasz. — Ezen olvasó szobában megvagnak még ezeken kívül, minden jó szókönyvek, és Encyclopaediák, minden jó föld-abroszok, föld és ég-globusok a' haszonvételre. Egy külön szobában vagon egy Fortepiánó, az új mu'sikai daraboknak, mellyek mind itt vagnak, megpróbálásokra. A' résztvevők, csak kilencz tallért fizetnek esztendőnként, a' mi valóban csekélység, ennyi sok lelki mulatkozásért. — Mind az idevalóknak, mind az idegeneknek, egy szabad napjok van esztendőnként. Ezen utólsók, egy különös könyvben szokták itt béírni neveiket, mellyben ennélfogva csak nem minden itt megfordúlt, 's forduló idegeneknek neveit, feltalálja az ember. A' ki még hasonló intézetet nem látott, 's a' kit a' tudomány' édessége ingerel, nem léphet ezen helyre nagy interessze nélkül. Midőn ennyi sok nevezetes újságok, 's csak hírekből esmért folyó íráások, mint a' többek közt a' *Constitutionel, the News, Annales de la literature et des arts, Le Mercure du 19-me Siècle, la Pandore, the London literary Gazette, the united States literary Gazette, the quarterly Review, the European Review, the Edinburgh Review, the Westminster Review,* 's több mások, ezeken kívül minden figyelmet érdemlő új könyvek, az embernek szemei előtt fekszenek, 's ennélfogva a' Literaturának széles mezejét felnyitják, nem csudálkozhatz rajta, ha egy illy jeles és véghetetlen hasznú intézettel esmeretlen ember elfelejtkezvén mindenről, még a' gyomor' szükségéről is, telhetetlen vággyal éldelli az itt olly nagy mértékben feltaláltatható lelki gyönyörűséget. Így valék én is, 's késő estve hagyám el ezen intézetet, hol annyi újságokkal, mint meg annyi

képviselőivel Európa miveltségének megesmerkedtem. A' mi különösen szememben tünt azomba az volt, hogy benne csak kevés olvasókat találtam. A' felől ugyan megvagyok győződve, hogy ez nem mindennap így van, a' tanult és mivelt emberekkel telyes Dresdában, de más részről az is esmeretes dolog, hogy az ember a' birtokában lévő dolgot, ritkán tudja eléggé megbecsülni. — Egyébaránt Drezdába, nincsenek annyiféle újságok a' kávéházakban, mellyek itt mind az első emeletben vagynak, mint Bécsben, vagy nálunk.

Ezen jeles intézeteken 's Múzeumokon kívül, millyekkel Német országnak kevés városai dicsekedhetnek, Dresda bir több helyekkel, hol az elszóródást keresők mulatságot találhatnak. Nyáron által az ó-városban lévő nem nagy, és nem szép theátromban, egyszer egy hétben, Olasz Opera adódik, mellyben az Orchester igen jeles, de a' társaság nem valami különös, noha Dem. Tibaldi kedves éneklőné. — A' Wilsdruffi kapunál lévő nagy, de kellemetlen tekintetű piaczon, csak nem mindég vagynak nagy deszkaboltok, mellyekben művészek, kötél-tánczolók 's t. e'f. mulattatják a' nézőket. A' mint mondják, czélban vagyon egy nagy Circusnak építése ezek helyett. -- A' sétálni szeretőknek a' Pirnai oldalon lévő nagy kert, (der grosze Garten) szép árnyékos sétáló-utaival, kedves mulatóhely. Vasárnaponként a' Dresdaiak, a' hidnál lévő csinos gondolákon, Pillnitznek gyönyörű tájaira, 's szép kertjeiben sietnek. Estve illyenkor szép tekintetet ad, a' tarka néppel rakott, 's egymás után hazafelé siető ladikoknak sora az Albison, a' Brühl kertnek Terrasse-járól nézve. Mások közelebb lévő vidám, 's gyönyörű tájakat látogatnak meg, millyekkel a' természet Drézdát gazdagon megáldotta. A' Plaueni föld, (Plauenscher Grund) a' természetnek bájos szépségével

tellyes mértékben bir, valamint a' Seifersdorfi völgy is, az új-város felől való oldalon.

Ennyi sok elmét, és szívet érdeklő elsőségei Dresdának, mellyhez hozzá járúl az uralkodásnak szelid, és liberális módja, nem hijjában hogy olly kedvessé teszik, az itt való mulatást az idegeneknek, kik itt mindég nagy számmal szoktak lakni. Ide járúl a' Dresdaiaknak vidám természetök, 's nagyon kedvező bánásmódjok az idegenekkel, melly a' többiekkel együtt az itt való mulatást ellefejlhetetlenné teszi. Örömmel dicsekedem néked a' többek közt, Conferentziás Miniszter, Báró Nosztitz-Jänkendorf Ö Excellentziájának, a' híres Sonnensteini észbetegek' intézete lelkes, és fáradataatlan Chef-jének, hozzám való igen nyájas leereszkedésével. A' Saxóniai szép orvosi-intézetekről való nevezetesebb esmereteimet, egyedül ő néki köszönöm. Ő maga azon kívül hogy több belletrisztikai jeles munkáiról, (Arthur von Nordstern név alatt) esmeretes, az egész természet tudományára is kiterjedő széles esmereteivel, 's a' tudósok eránt való nagy figyelmével, és nyájasságával, mindeneknek tiszteletét 's szeretetét megnyerte. —

A' ki a' Mú'sák kedveltjeinek társaságát óhajtja, az Dresdában sokképen kielégítheti vágyását. Alig találthatik egy illy népességű városban, (Dresda' lakosai, valami 65 ezerre mennek) annyi tudomány 's műveltség, mint Dresdában. Minden fakkokban jeles emberek találthatnak itt, de a' szép tudományok' 's mesterségek' osztálya, ezen tekintetben különösen gazdag. A' híres Archaeolog Böttiger, kinek írásmódja, a' Göthe mesteri stíljét legjobban el éri; Tieck Lajos, Német országnak legelső rangú Novellisztája; a' híres, de most keveset író költő Tiedge, 's több más

nevezetes emberek ékesitik Dresdának literatúrai egét. —

Dresdában a' lakás nem drága, de annál drágább az étel, 's még sem jó. A' ki a' jó magyar ételhez 's borhoz szokott, azt Dresdában drága pénzért is fel nem találja, legalább a' vendégfogadókban, 's kénytelen izetlen ételekkel és serrel beelégedni. Holnap megyek innen Lipsziába, melly ide huszonöt órányira van. —

(Folytatása következik).

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - i s m e r t e t é s.

(Berekesztés).

Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mesterszókönyv Próba képen készítették némelly Magyar nyelv szeretők. Budán a' Királyi Magyar Univerzitas' betűivel és költségével n. 8-d. rét 1826. l. 520.

H a r m a d i k R e g u l a

Az új és még meg nem nevezett tárgyaknak, vagy világos nemzeti nevet, vagy idegenből vettet kell adnunk, (tagadhatatlan mert nincs is közép) 's azt nemzetesítenünk p. o. Canon, 's a' t. Indító okok: a) a' nemzetiséget csak a' gyöker szavakban, képzőkben, ragasztékokban 's a' t. kell keresni, (Felelet) „mert a' tudományokban nemzetiiséget keresni okosan nem lehet, 's üdöttség volna azoknak mesterszavait lefordítani akarni”. az az:

J e g y z é s.

„Soha se vesződjünk a' tudományos mester szavak lefordításával, hanem írjuk le deákul, görögül, a' mint vannak, és csináljunk belőle „magyar mester Szókönyvet”. No ez bizony szép kis multság lesz! — Akár hogy van értve, nem hagyhatom helyben; de bizonyosan azok közül, kik a' Lexiconra várnak, senki sem fog vele megelégedni.

És itt legyen vége a' kivonásnak; mert bele fáradtam. Ezekből is eléggé látni már, hogy a' Regulák semmiképen nem Lexicon készítőnek valók. Még csak általában közlöm némelly jegyzéseimet. A' nemzetiségről különösen az véleményem, hogy annak az emberiség alá kell ugyan rendeltetnie; de nem ahhoz mindenben kitágítania, ha nem akarjuk, hogy végképen kiveszzen. A' Szerző itt is, nem tudom mi czélből, a' nemzetiséget támadja meg, hogy azokat az annyira pártolt egyházi deák szavait megváltsa. Maradjanak meg, a' jó Isten nevében! a' kik arra valók, de minek szenvedjen itt a' nemzetiség? A' gyökér és elavúlt szavak is megtámadtatnak, hol különösen kitesz magáért a' F e l e l e t: mert ugyan hőven említetik; de mind hiába; mert nem egy, hanem száz olyan F e l e l e t sem fogja véghez vinni már, hogy némelly gyök-szavaink, sőt még az elavúltak közül is sokan életbe ne jöjenek, kivált a' kinek mű-szavakra van szüksége, hosszú szavakból soha sem alkothat olly helyesen, mint a' rövid gyökerek össze tételéből. A' k i o k - f ő - t í r, bizonyosan helyesebb mását adja a' p r i n c i p i u m n a k, mint, a' k i e g y t e n y e r e s t a l p a s t a l p i g a z s á g g a l á l l e l ő.

A' többi regulák is, egy kettőt kivévén, vagy épen nem, vagy igen kevéssé tartoznak a'

dologhoz, 's többnyire nem könnyítésül, hanem nehezítésül szolgálnak a' szó-csinálásban, vagy azt mutogatják, hol, és hogyan nem kell műszavakat csinálni. — A' szóképzők is ha homályosak, félre vettetnek, a' mi bizony nem nagy munkába kerül; de nem lenne-e hasznosabb a' homályos szóképzőket valamennyire felvilágosítani, hogy új divatba jöjenek? im' ezekben: kertész, halász, az ász és z homályos szóképzőnek tartatik, de ha meggondoljuk: hogy sokan még a' rákász helyett rák-észt-t mondanak, 's azon kívül bám-ész-t, nem jut-e eszünkbe, hogy itt nem ász, ész, hanem csak ész a' szóképző? ész pedig már nem homályos értelmű; és így kertész az, kinek a' kerthez, rák-ész, hal-ész a' kinek a' rák', hal' fogáshoz van esze, ügyessége. A' hangrend változtatta azután ezeket rákász-szá, halász-szá. A' ki ez ellen zúgolódni talál, gondolja meg az össze tétel természetét: minden összetett szóban csak a' képzetek (ideák) vannak jelentve, azokat össze kapcsolni, az ész munkája, a' mint ezt a' Tud. Gyűjtemény előbbi kötetében már egy hazánkfia előadta. Ha ezt hisszük, nem fogjuk félszegül kárhoytatni, a' műv-ész-t, ügy-ész-t, azért, hogy itt a' régi szokás ellen tetetlen dolgokhoz adatik a' képző, mintha ezek mellett, az ész meg nem állhatna. Így kellene fölmentenünk több elkárhoyzott szóképzőinket is, 's bizonyosan gazdagodnánk velök. Ezen mondás ellen is; nincs a' dologba semmi befolyásom" kifogás tételik az influxus pártjára, 's az: a b j e c t e - e l v e t e t t ü l rosszúl fordítottnak mondatik azon észrevétellel, hogy az idiotismusokat nem kell szaporítanunk. — Én noha becsülöm nyelvünk' sajátságait, az ilyen idiotismusoktól még sem tartok soha; de nevetséges is azt állítani, hogy ez „ebbe a' dologba nincs influxu-

som” nem nagyobb idegenség, mint az előbbi, ’s ez idegenséget csak úgy írhatjuk ki ha a’ befolyást minden megrázkodás nélkül elfogadjuk.

Fölfödvén a’ szinte 15 lapon szerte széllal táborozó hibákat, még csak arra kérlek, tudós, és munkás férfiak, kik a’ szókönyv’ készítésében fáradoztok, árva, és szüntelen segítségért kiáltó literaturánk’ nevében kérlek benneteket, ne kövessétek ezeket a’ „Budánn Februarius 7-dik napján 1810.” esztendőben, szerencsétlenül költ regulákat, hanem szabad, és világos elmével haladjatok szép célotok felé, hova ezekkel a’ nyügökkel megrakodva, bizonyosan el nem juthatnátok.

F o l y t a t á s .

A’ mint látható, ezen észrevételek akkor íratlak, mikor a’ munka még nem látott világot, most az is megjelenvén, méltó, hogy arról is egy két észrevételt tegyek, mert azt sorról sorra vizsgálat alá venni annyi volna, mint új Szókönyvet írni, a’ mi nem szándékom.

Tökéletesen igaz, a’ mit már előbb ohajtva érintettem, hogy a’ hol a’ Lexicon’ Szerzői nem követték az „Előtudosításban” koholt regulákat, sokkal szerencsésebbek voltak, mint egyebütt, ’s dicséretökre legyen mondva, hogy ezen elpártolás által azoknak, kik tudományosan akarnak magyarl írni, nem kevés hasznot tettek. Tudniillik nekünk, kik csigaként haladunk, egy lépés is nagy haszon. Azonban a’ hízkelkedést félre teszem; mert nagyobb szükségünk van keserü orvosságokra, mint a’ hízkelkedés’ édeire, ugyanezért csak azokat fogom említeni, mellyek Iróinkban, ’s még inkább Olvasóinkban a’ szinte gyávaságig szállott félénkséget nagyíthatnák, melly miatt alig mernek jó ízűen egyebet olvasni, mint a’ mit egy öreg

béres, vagy fonó lány mesélhetett volna. A' kik nem tartoznak ezen remegők' számához, ne piruljanak.

Abscondere.

Elrejtteni, Pázmánál, Monoszlainál elrekkenteni. Ez, ugymond a' Lexicon, nem jó; mert rek-ed, rek-ken, rekkent obstipatur, obstipat értelemben vannak.

Itt csak azt jegyzem meg, hogy egy gyökszó nálunk több jelentésű lehet. P. o. ér, attingit, valet, vena, ramus e. g. fluvii. Szint így a' rek, 's ha szinte rek-ed gyökértől származtatjuk is a' rek-kenteni-t, nem olly különbözőket igazunk össze, mert a' mi rekesztve van, valamennyire el is van rejtve, vagy elrekkentve.

Adoptio.

Fiú fogadás, Medgyesinél fiú fogadság. Ez ellen ki kela' Lexicon, azt állítván, hogy ezekkel: mulatság, imádság, kívánság, lehetség, veszettség, eleség, gyűlölség, még nyelvünk' ifju korában származott, de most annak férfi korában meg nem maradhat. Ezen állítás maga magát megczáfolja felhozott példái által, mellyekhez még ezeket adhatom: fáradság, nyereség, tanulság (doctrina), váltság, bírság 's a' t. Csak ezekből is láthatni, hogy nincs okunk a' nyelv ifjúkorát megtámadni, vajha inkább ügyekeznenk vissza térni annak egyszerűségére, nem kellene szósörny helyett, „szósörny-et”-et hallanunk, 's több illy csodákat. De mit vesztenénk a' gúnyúl felhozott engedséggel 's társaival? Legfőbb is azt, hogy a' hosszú engedelmesség helyett vagy mellette elfogadnók, 's az engedés szintúgy megmaradhatna. Ez, 's több efféle a' nyelvnek fölületes ösméretét
jelenti,

jelenti, 's a' ki nyelvünkbe mélyebben tekintett, mikor illyet hall, iszonyodik, 's fut.

A d s c e n s i o D o m i n i .

Pázmánnál mennybemenetel, máshol: mennybe menet. Ez utóbbi ellen megént kifakad a' Lexicon, azt állítván hogy ez, el képző nélkül nem jó, valamint ezek sem hivatal, viadal 's a' t. Ismét boszorkodnom kellene; de csak azt kérdem, nem halljuk-e most is: jövet menet, jöttömben mentemben (jövotemben menetemben)? Illyek még lövet, vét (hús-vét), ét, (ét-len) tét (jó tét helyett jót ne várj). Azonban senki sem kárhoztatja a' menet-elt, vét-el-t is. Legyen mind a' kettő.

A e v u m .

Üdö, kor, élet. — Nem való, a' mit a' Lexicon továbbá mond, hogy az év ævum-ból származott: harmad éve, negyed éve nem bizonytalan időt, hanem épen esztendőtet teszen; még csodálatosabb, a' mivel ezen állítás támogatatik: Capio verbero ígéktől származtak, ugymond, kap, ver magyar ígék. Hát mēek (mēgyek, mint keed, kegyed helyett) nem származott-e a' meo-ból, melly szinte annyit tesz? de hogy nem! felel a' tudatlanság' visszhangja, 's csak akkor hallgat el, mikor azt kérdezem, hogyan? miért? de olly vadak embereink, utóbb készek elhinni, hogy a' magyar még száját sem tudta kinyitni, míg azt vagy deáktól, vagy tóttól, vagy némettől nem látta. Hát az at-et-it ígéképzőket, mellyek nálunk is, deáknál is, 's valamennyire németben is megvannak, ezt is kölcsön vettük? vagy nem inkább azt higyük, hogy a' népek valaha közelebb lévén egymáshoz az egy hangon beszélő törzsökből nemzetekké sza-

kadtak, 's az eredetiből sokat megtartottak. Ime magyarul nev-et, mut-at, tan-ít, deákul: ten-et, tent-at, deser-it, németül leb-et 's a' t. egészen mást mutatnak, mint az örök lopdosásnak, 's nyelvbeli szegénységnek gyáva gondolatját. Ha valaha, most vagyunk szegények, mikor legkevesebb újságot sem merünk magyarul nevezni; még apáink a' pattantyut puskát ágyút taraczkot moszárt dohányt megmerték nevezni, 's bujdosó őseink Caucasus mellől gazdagon jöttek ki, 's a' gazdag, magán álló nemzetnek nyelve nem lehetett szegény. Hogy valóban gazdag volt a' nemzet, ha magunknak nem, higgyük egy Orosz énekneknek, melly a' 12 században iratott, a' Caucasus mellett maradott Palóczok ellen viselt háborújáról Igorak, az Oroszok vezérének. Ebben a' német fordítás szerént így van: Früh des Morgens zertraten sie die heidnischen Schaaren der Polowzer, 's a' t. erbeuteten schöne Polowzer Mädchen, mit ihnen Gold, Teppiche, und kostbaren Sammet. Mit Ortmen Japonesser Stoffen' und mit Pelzen begannen sie Brücken zu schlagen über Sümpfe, und marastige Orte, und mit allerlei Gerëthe der Polowzer. Die rothe Standarte, die weisse Fahne, die rothe Binde, den silbernen Stab 's a' t. (Spruch vom Heerzuge Igor's). Ugyan ebben olvashatni: durch Russland verbreiteten sich die Polowzer wie ein Panthernest. Tovább „owárischen Helme“, tehát a' Palóczoknál megvolt az óvár, vizök Kajala, vizereik Csák, és Koncsák testvérek. Ezek nem látszanak ugyan függésben lenni egymással, de valóban vannak; mert arra intenek, hogy nemzetünket semmiben se tartsuk a' régi idöben alábbvalónak, mint a' többieket, 's nyelvünk' ifjuságát, melly azoké volt, ne háborgassuk illetlen kifogásainkkal.

Affirmare.

Vitatni, állatni (statuere). Ez utóbbi ellen kár kikelni; mert semmivel sem rosszabb azt állítani-nál, valamint szállatni, szállítani 's a' t.

Apertus.

Nyitott, nyílt, nyilvánvaló. Pázmánnál: „a' csodák olly nyilvánok voltak”. A' nyilván tehát mel-
lék név gyanánt vétetett, a' mi természet szerint a' Lexiconnak ismét nem tetszik, 's ebben olly gazdához hasonlítható, ki a' mozgásra is alkalmas cselédet, örök ülésre 's tollfosztásra kárhoztatja. Az illyeket szüntelen kiáltozással, sőt üvöltéssel is kellene ajánlani, nem elfojtani. De a' nyilvánosság, 's nyilvánosságos sem tetszik neki, hanem a' mit az aluddogáló nemzet bágyadt fejvel össze raggatott, a' nyilvánvaló, nyilvánvalóság, az már üti! szörnyeket beszél, 's még is ő a' ki legjobban szörnyűködik, de hogy a' kedves „szószörnyet-et” még jobban kiadja, im itt adok egy pár keservet számára: józan-ság, ébren-ség, ellen-ség, felség, 's végtére nyilvánosság. 'S ezek nem egy iránt adverbiumból lettek-e?

Apparens.

Tetszetes, látszatos. Pázmánnál tettetes. Itt a' tettetes ellen tett kifogását így puszítom el. Tettetes abból a' gyökből származik, mellyből tet-ik, vagy tet-esz-ik, tetszik: az „emlekezzünk régiokról”-ben olvassuk: a' teten föl-tet-ének, a' mi annyi mint föltetzének, föltünének. Tet-nek participiuma tet-ő, melly most is kitünő ormot jelent. Van egy szóképzőnk is tét-facit, evvel össze állván lesz: tettet vagy et-tel tetet, a' mi annyi mint tüntet, vagy tünet, innen tettetes tetetes, tünetes. Szint ilyen a' láttatos, a' mi an-

nyit is tesz látható, annyit is, hogy csak szemre van úgy, valósággal nem, vagy is = apparens. Hogy ígék 3-dik személyétől mellék név nem képezthetők, az csak nevetség, (talán ez sem tesszik a' Lexiconnak?) mert a' harmadik személyek többnyire ígék is nevek is, 's itt az Analyt. Par. I. §. 272. pag. 441. elhangzott szó a' pusztában; mert vakon hinni nem kötelesség.

Beneficium.

Itt a' jó tét ellen kel ki a' Lexicon; de már említettem, hogy nem használ; mert okát nem adja: vét, vagy vét-el, tét, vagy tét-el, lét, lé-tel, hit, hitel, ét, vagy ét-el, ét-len.

Concinere.

Itt a' hangicsál támadtatik meg elég méltatlanúl. A' gyök hang, ebből hang-ocs, hang-ocs-a vagy hangicsa, ebből hangicsál. Így lett har-csa (egy gyökü a' har-ap-pal) vér-cse, sár-csa.

Confessarius.

Pázmánnál: Gyóntó atya, a' mi annyi mint Gyónató atya. A' Lexicon igen vesződik egy hosszú okoskodást (ha nem az ellenkezőt) forralván ellene; de mind hiába! mindent előhord, csak a' mi legjobban kellene, okot nem. Az Analytica katonásan fellép; de példáival ismét magát veri föbbe; mert gyónik-ból szintügy lehet gyóntó, mint telik-ből tel-tő, töltő.

Confugere.

Pázmánnál folyamni. Halljuk a' Lexicon: „Ha a' folyam-ik, az od, és ed szóképző nélkül helyesen képzett ige (Természetesen az) helyeseknek kellene ezen igéknek is lenni: csuszam-ik,

ficzamik, élemik, vetemik; (Bizonyosan helyesek, ha szokatlanok is). Ha pedig ezek valóságos szószörnyetek: (de nem azok, hanem csak a „szószörnyet” az) a’ folyamik sem jobb náll(!)oknál (tehát a’ folyamik sem szörny, hanem csak a’ „szószörnyet” az!) Q. E. D. Nemde könnyű így bizonyítani? de a’ Lexicon sem tesz különben, mikor a’ régiségből maradt szavainkat ki akarja lökdösni; (mert csak ugyan akarja; de nem teheti). Halljuk, hogy’ bizonyít.

„A’ régi Magyar Íróknál igen közönséges az a’ hiba, hogy az értelem váltóztató szóképzőket (hát mellyik nem az?) elhagyogattyák (ha fölöslegesek!) az értelem nélkül szükölködő közbevetéseket pedig, (ugyan mellyek azok?) végzéseknek veszik” (’s igen bölcsen; mert nekik nem voltak értelem nélkül valók).

Most vegyük gondolóra, micsoda állítás az, hogy az am, em értelmetlen közbevetések? azt mondjuk-e hát hogy foly-am, ver-em, kor-om annyi mint foly, ver, kor, ’s nem inkább hogy ezekben az om valami bőséget, elterjedést jelent, ’s a’ hangrend, ’s önkény után változik am em öm-mé; mert meg van az om gyöker om-likban.

Továbbá: Eleinknek kötelesek vagyunk megbocsátani, mivel akkor az Etymologia, vagy szónyomozás tudománya meg sem született”. Megbocsátani! és eleinknek megbocsátani!! Azért talán, hogy nem ők rontották el a’ nyelvet, ’s maradt rontani való a’ Lexiconnak? vagy talán nekik kellett volna tőlünk nyelvet tanulni? olly rák mászás ez, hogy rákabb nem is lehet. ’S az Etymologia még meg sem született? bizonyosan nem, mert előbb kell nyelvnek, vagy beszédnek lenni, azután lehet benne szavakat nyomozni, csak hogy agyon nem kell nyomni őket, mint a’ Lexicon akarja. Ha csak azt nem hisszük, hogy az Úr 5-ik

napon az Etymológiát, a' 6-dikon az embert 's a nyelvet teremtette.

Conscriptor.

„Pázmán: ollykor születék Krisztus, mikor a' pogány Czászár' Ravóitól mindenek beirattak": szegény Pázmán, ha feltámadna, volna mit hallania. Ezen legtisztább, rendesebb, 's szóval leghelesebb szólásért úgy járt, mint a' pusztában utazó, ki a' kegyetlen őrállatoktól egyszerre három felől is megrohantatik. A' Lexicon nem vesződik avval, hogy ha valami különöst talált a' régiekben, azt fejtegesse, magyarázza; hanem egyenesen a' legnagyobb büszkeséggel hibákról kiáltoz, 's tanítani akarja a' régiséget, mellytől tanulnia kellene.

„Ollykor, Ravó, születék”, mint hibák jegyeztetnek ki a' Lexiconban.

Ollykor, úgymond, hibás értelemben, véteztett; mert ollykor, nem annyi mint ollyankor, hanem, mint: némellykor. Én ezt egyenesen megfordítom, azt állítván, hogy ollykor nem annyi, mint némellykor, hanem mint: ollyankor; mert ha olly, és ollyan egy, egynek kell lenni az ollykor, 's ollyankor-nak is. Különben is olly-tális, ollykor talis-tempus, tali tempore, „ollykor születék” tehát tali tempore nascebatur. Hogy most a' legaljasabb beszédben ollykor-t néha helyett vesszük, semmit sem bizonyít.

Ravó. ebben hiba, úgymond a' szókönyv: 1-ör hogy Rovó helyett Ravó van írva, 2-szor hogy a' Rovó nem Író, tehát nem Conscriptor.

Én erre azt mondom 1-ör hogy ró-ból rovó, és ravó mindegy, valamint hó-ból ha-v-at, vagy hovát, ó -ból o-v-últ, vagy avúlt, só-ból savó 's a' t. A' szokás itt szabadon válogat, 's az o semmi különség *) 2-or A' Rovó annyit tesz, mint Jegy-

*) A' Ravatal még most is van Vas Vármegyében (Bersenyi Versei) hasonlóképen a' ró-gyökből.

zö, 's így a' Conscriptornak megfelel, vagy tán így kellett volna Pázmáznak írnia: „az összeíróktól mindenek beirattak”, hogy az ír kétszer előfordúljon? ő azt igen helyesen elkerülte, tudván hogy az írás épen az volt eleinte, a' mi a' rovás, 's mért ne lehetne most is betűket róni vagy írni kőbe, fába, érczbe? a' mi bizonyosan elsőbb volt a' híg írásnál. Hallomásból tudjuk hogy voltak írásos, íratos buzogányok, a' mi nem egyéb, mint rovatos buzogányok, vagy olyanok, melyeknek gombjára huzások voltak beírva, be-róva, be-vágva.

Születék. A' Lexicon így váltóztatja: születe. Itt hiába erőlködik; mert születe Krisztus anyyi: mint Kristus fecit parere, Pázmán pedig ezt nem akarta mondani, hanem azt: Christus partus vagy natus est - Krisztus születék. 'S még Versegly nem győzött meg annyira bennünket, hogy valamint születik-et, úgy születék-et is ne merjünk írni Révay' bölcsőbb tanítása szerint. Ez tehát sem újság, sem régiség, hanem helyes magyarság, vagy inkább újság is régiség is, helyes magyarság is.

C o n s u m o.

Fogyatni. Ha, ugymond a' Lexicon, Páriz Pápai „fogyatni” után ki nem tette volna deákul: con-ab-sumo, fogyatni-t nem tartottam volna magyar ígének. (Akkor jámbor Lexicon igen rosszul cselekedtél volna).

Itt is, máshol is mind csak azon panaszkodik a' Lexicon, hogy középrendű ígéktől at, et képzővel igen kevés íge származik. — Hiszen az nem baj, csináljunk többet! vagy legalább a' mi meg van ne fogyassuk (cum indultu). Azonban, hogy tudományát mutassa, nagy nehezen elő állít egynehányat, mint kivételt: lóg-at, ég-et, 's a' t.

Ez is elég ; de nem kivétel ; mert akár egész sereggel megtoldjam : múlt-at , forg-at , kerg-et , hull-at , ugr-at 's a' t. Hát a' fogyaték p. o. hor, nem fogyat-ból származott? Fogyaszt is jó , de fogyat-ot se bántsuk.

Senki se botránkozzék , hogy többnyire egyes első személyben szólok , a' Lexicon is elég csodálatosan szint' azt teszi , noha többen voltak írói , én csak magam vagyok.

Contractus.

A' Régiéknél szegődség , Vasban most is élnek vele ; de a' Lexiconnak nem tetszik. Ez iránt már szoltam , most csak ezen hasonlókat említem még : vesződ-ség , vét-ség , fog-ság.

Crepare.

Itt Pázmánt támadja meg a' pattogat ígéért , 's pattog-tat-ot parancsol , sőt hogy egyező legyen magával z e n g-et helyett is z e n g t e t-et jával ; de már megmutattam az illy ígék helyességét , 's most újra betemetem ezt a' hibák forrását egy sereg példával : nyomorg-at , szomorg-at , sorong-at , potyog-at , hullog-at , sanyarg-at , csikorg-at. Im mind középrendűek veszik föl itt az at et képzőt ; még a' C-nél vagyok , 's ez a' képtelenség már egynehányszor fordul elő mindég újonnan köfalazva példátlan példákkal , 's még példátlanabb regülákkal. Ezentúl ha többször előfordul , csak példákkal nyomom.

Daemoniacus.

Pázmánnál tudákos. Nem vítatom , hogy nem jobb az ördögös ; de itt a' tudák szó támadtatik meg , mint helytelen , 's nem csak az , hanem az ák szóképző is. Jusson eszébe a' Lexiconnak , vagy is szókönynek , hogy itt nem ák maga , hanem a'

vele rokon ék is szóképző, hihetőleg nem egyszerűk, hanem össze tettek, a' mit most nem vitések. Valamint tehát jó vidék, mell-ék, taj-ék, tajt-ék, szintúgy jó az isz-ák, fül-ák (Pázmánnál) fon-ák; de nem is sír ki nyelvünkből, mint a' Lexicon mondja; mert mák, csák, rák, mindeddig nem sirtak, 's nem is sírnak, ha csak a' magyar földről ki nem akarnók őket irtani.

Delicatus.

Itt Pázmánnak gyengéltet igéje támadtatik meg, mintha gyengél már maga is törvénytelen íge a' tet képzőt föl nem vehetné. E' meséknek békét hagyok, remélvén hogy olvasóink irtózni fognak azon törekedéstől, melly minden lehető úton kevesítené szavainkat, mintha azoknak türhetetlen bőségében volnánk. Van gyengélkedik, tehát kell gyengélnek, 's ebből gyengéltetnek lenni, 's így Delicatum habere, molle facere gyengéltetni, vagy kényeztetni.

Dignari.

Itt a' Méltóztatik ellen harczol, 's a' méltít-ot helyesebbnek mondja, én a' méltat-ot még helyesebbnek; de méltóztatik is jó a' maga helyén.

Doctrina.

Telegdynél, Monoszlaynál Tanulság. A' Lexicon haragszik; de már megmutattam, hogy ígék 3-dik személyéhez is minden iszonyodás nélkül tehetjük a' ság-ot. Tanúság-testimonium.

Elementum.

Zsenge szer, létszer, talán jobb elem, nem elementumból, hanem el gyökből, melly kezdetet teszen. Innen el-ő, el-em, mint kel-ő kel-em

(kelemlöld) kellő kell-em, kell-em es, szell-ő, szell-em, foly-ó, foly-am.

Empericus.

Fejéknél, érzéki. Ez ellen igen fenn hangon szól a' Lexicon: „Az érzék Imperfectumból: sentiebam, minden emberi nyelvben szokatlan az érzéki Adjectivumnak formálása”. 'S épen ezen állítása az, mellyel tökéletesen agyon veri magát 1-ször azért, mivel nyelvünkben több illy nevek találatnak, mellyek egyszer'smind félmúlt idők is, úgymint: festék (color, 's pingebam) haladék, akad-ék, fogyat-ék, kever-ék, szakad-ék, zavar-ék 's a' t. a' Lexicon' szerént tehát nyelvünk nem volna emberi nyelv, a' mit tagadunk, de 2-szor a' Lexicon' nyelve sem volna emberi nyelv; mert ugyan ezen lapnak második felén olvasom benne az utolsó szót „származékok” pedig a' származék Imperfectum a' szókönyvnek, 's itt még is név gyanánt veszi. — Így jár, a' ki nem indul gyökeres tudományyal a' nyelv' tanításban, 's csak az önkényes szokás' szavait halászsza, mellyekből sokat megmagyarázni nem tudván majd ide, majd anoda kapkodni kénytelen. Maradjon meg tehát a' származék, de ne kárhozzanak a' többiek is azért, hogy őket nem a' Lexicon csinálta.

Hadrianus.

Gánótzinál Adorján. A' Lexicon erősen leszólja, attól félvén, hogy több olyan kereszt neveket is koholnak, mint a' Hieronymusból, de ez mesének való inkább, mint okoskodásnak, 's azért bizvást írjuk Adorján Piroska, tudniillik a' kinek így jobban tetszik; mert hiszen ezek nem főben járó dolgok.

Heres.

Igaz, hogy örökös; de nem örök; mert ez annyi mint hereditas, vagy perpetuus. Itt hangosan gúnyolódik a' Lexicon azok ellen, kik a' régiektől akarnak tanulni. Már láttuk, hogy csak ugyan nem is neki való a' Régiek' olvasása, mert azokban a' hóféhétet is csupa feketének nézi.

Heros.

Itt a' Lexicon egyszerre két boldogtalan szóval viaskodik, 's ugyan csak halálra, 's minekutánna már vérig verekedett, kifogyván a' puska-porból erőnek erejével rájok fogja, hogy meghaltak. Hős, és Dalia ez, melly a' Heros-nak megfelel. Szerencsénkre nem való, hogy ezen szép szavaink egészen kihaltak, sőt inkább napról napra jobban éledeznek, méltók, hogy míg a' nemzet él, vele együtt virágozzanak. De melly gondolat is egy nyelv-művelőtől, olly szavakat háborgatni, mellyek eredeti szépségök által is ajáltatnak, de szükségesek is. Azt mondani a' Lexiconnal, hogy heros magyarul csak héros, nagy gyámoltalanság; mert így nem tudom mi lenne nyelvünkben. De vizsgáljuk a' szavak' eredetét. Hős, hő-től, a' kinek heve tüze, lelkesége van nagy dolgok' végbevételére, 's a' ki ez által annyira emeli magát, hogy kitétszőleg hősnek neveztesék, nem alább való akármelly heros-nál; mert az isteniséghez nem egyébbei lehet közelíteni, mint a' nemes hevülés, lelkesedés által, melly a' hős-sel tökéletesen kifejeztetik. El kell tehát választani ezen szót minden egyéb közrendű harcolóktól, 's a' legfőbbnek adni, ki arra méltó.

A' Daliát nem tudja a' Lexicon, honnan jött nyelvünkbe. Történeteinkből tudjuk, hogy régen te, szinte Etelétől az Árpádokig, 's azoktól Má-

tyásig hihetőleg valamivel későbben is Királyok, 's fő emberek' vendégségeinél szokásban volt a' dal, mellyben hősök' tettei, 's szerelmek énekeltek. A' Dali tehát olly jeles ember, kinek tettei méltónak tartattak arra, hogy dalban örökítesse. Dalihoz tán különböztetésül, vagy mintegy rámutatólag tétetett az a, a' mi nyelvünkben nem ritkaság 'S így Daliák előttem Homeros és Ossian' emberei, 's ezen szép hangu szót nagyobb nyereségnek tartom nyelvünkben, mint hetven rekedt torku Grammaticát.

H u m a n i t a s.

Mártonnál emberiség; mert emberség derékséget jelent. A' Lexicon ezeket összezavarja, 's panaszkodik Mártonra, hogy még az egyszer'smind be is i-t csusztatott, „holott' úgymond, az egyszeri annyi mint hajdani, 's nem veszi észre, hogy falnak megy; mert e' szó így állhatott össze: egy-szer-is-mind, 's ezeket eloszlatni is így kell, 's nem így egyszeri'smind; mert ha ez is szabad, akkor én csodákat fogok tenni a' bonczolásban.

Csodálkozni fognak Olvasóim, hogy az efféle semmivel is illy szörnyen harczolok; de mit tehetek róla, hogy nagy tekintetű hibák ellen kell hadat viselnem.

H o r i z o n.

A' Lexiconnak szemkör. Sokkal helyesebb láthatár, látkör; mert itt a' lát nem mint ige, hanem mint név tétetik össze a' névvel; mert czáfolhatatlan, hogy eredetiképen igéink nevek is, és viszont, 's mikor szavakat alkotunk, az eredetre kell vissza térnünk.

Impressio.

Fejéknél benyomat. A' Lexicon ennek sem hágy békét, még azt sem tudván, hogy at et végű igéink egyszer'smind nevek is. Illyen a' falat, szelet kelet, irat 's a' t. a' mit minden gyermek tud.

Incitare.

A' régiéknél némelly helyen izgat, a' mi nem rossz, de annál rosszabb, hogy a' Lexicon ezt is megrója, mint alacsont: izog, mozog úgymond régi nyelvjáték. — De hát íz is nyelvjáték? nagyon igaz, hogy ezen előttünk álló szókönyvnek játék a' nyelv; mert csak játszik vele; íz artus articulus-t jelent, vagy igeképen annak mozgását movetur, innen a' frequentativum íz-og==motitatur, izgat motitat, movet.

Inhians.

Itt a' Lexicon kapkodik ígét ajánl kapkod, kapdos helyett; de most azt egyszer elengedjük neki az ik-et, inkább oda tegye a' hova kell, 's ne leckézze a' jámbor ösirókat, kikkől az ik-et erősen irtogatja.

Inspirat.

Sugalni Pázmánál. A' Lexicon egy bizonyos Analyticát hordozván zsebében, erre is rá olvasa belőle a' halál' itéletét, és sugarlani-t ülteti helyébe. Én úgy tartom sug-ból úgy lehetett sugal, mint fú-ból fuv-al, lö-ből löv-el 's a' t. 's így a' sugalni mentve van.

L a t e b r a.

Latebras quaerere Veresmarthynál: bujdoklani. A' Lexiconnak ez sem tetszik; de nem kell rá hallgatni; mert hal-doklani, öldökleni, nyeldekleni mind azt mutatják, hogy bujdoklani sem helytelen.

M a n u s.

Manibus expansis = Kéz kiterjesztve, Pázmán. A' Lexicon ezt is üldözi, 's nem gyanítja, melly nagy bünt követ el, mikor a' magyar szókötéssel ellenkezőnek tartja; mert ha ez így van, halálra mennék vele minden feltámadás reménye nélkül több hasonló mondásaink, melyeket naponként hallunk is, irunk is: szívdobogva, föcsóválva, sebes vágatva kész akarva, nagy nevetve 's a' t. Nem győzöm eléggé kárhozatni azon törekedést; mellyel a' Lexicon igen sok helyeken nyelvünket minden elevenségétől megakarja fosztani, 's könnyű hajlékonysága helyett olly tunyává tenni, hogy utóbb talán nem is hallhatnánk benne nak-nek-nél egyebet. Akkor valóban ijesztői lennének minden nemzeteknek, 's a' kegyek örökre bútsuznának tőlünk.

M a s s a.

Szertömény. Ezt csak annak bizonyságául említem, hogy a' Lexicon sokkal szerencsésebb, mihelyt lélekterhelő reguláiból kifejti magát. Ez a' bátorság, mellyet ezen szó össze állításában vett, türedelmessé tehetné volna azok iránt, kik hasonlót mernek.

Monialis.

Apácza. Itt egyszer'smind előadatik az apát eredete, 's a' Lexicon korcsoknak nevezi azokat, kik az apát úr helyett apátot írnak. Ha ez nem düh, semmi sem az. Isten' nevét kimerjük úr nélkül mondani, 's az apátét ne?

Oblinire.

Itt a' kendőztet, 's kendöz, kendez, ígék' származatáról van szó. Helytelenül állítja a' Lexicon, hogy az illy igékben de z döz a' szóképző; mert ezek a' mint Boldogréti Víg megmutatta már össze tett szavak. Kend tehát ebből van kenad össze huzva mint szár-ad, ár-ad, dag-ad, hol az ad maga is jelentő szó. A' hangrend kenadból ken-ed-et, kendet csinált. Innen a' kenad-oz utóbb kendez; kened-nek részítője (participium) kenedő, kendő, innen van kendöz, mint apró-ból apróz 's a' t. Csak ez úton remélhetjük, hogy valaha sikeresen haladhatunk a' szavak' fejtegetésében, 's az elavulást ne igen emlegessük; mert vétkünk, ha jó szót elhagyunk avúlni.

Oblivisci.

A' Lexicon szerint feledni nem jó, 's feledékeny szép!! Melly Logica!?

Observare.

Ember Pálnál eszmélni. Ezen szót a' Lexicon végképen kiakarja törölni nyelvünkől, 's azt kérdezi nagy csintalankodva mi az az eszme? volna kedvem az esz-me-nél még rövidebbet kérdeni; de csak azt hozom föl, nem halljuk-e széltiben föl-esz-mélt? olly értelemben, mint föl élt, éledt, észére jött? 's minthogy ez így van, nem méltatlan dolog egy kevéssé gondolkodni; mert

nincs könnyebb, mint azt kimondani, hogy esz-me-et nem értjük: ez rajtunk nem segít. Már említettem, hogy om, mint om-ol-ból gyaníthatni, bőséget, terjedést jelent. Esz-om tehát = mens-copia, el incipit; esz-em-el = mens-copia-incipit, a' ki eszével kezd birni, 's által véve: observat.

O b t u r a r e.

Itt egy különös hajlandóságról beszél a' Lexicon, melly után a' tap-ad, 's tap-aszt-ot magyar eredeti szavaknak; tap-og, tap-og-at-ot pedig német gyökűeknek mondja ebből tappen; de mivel ez hajlandóságabb minden hajlandóságoknál, 's épen azért gyógyíthatatlan, nem vesződöm vele.

O r g a n u m.

Műszer, életmű, nem gépely, mint a' Lexicon mondja; mert gépely = machina, és nem is magyar jobb az erőmű, v. alkottyú.

P a s c h a.

Húsvét. Ebből a' Lexicon örömet húsvét-et csinálna, csak hogy a' vét-re (vét-el helyett) kimondott halálos ítéletét vissza ne kelljen venni. De kár evvel sokat törődnie; mert ezen kívül is nem kevés ellenmondásokkal bővelkedik, 's így jobb a' húsvét-nek béket hagyni.

P u d e r e, P u d o r.

Itt a' pironkodni, pironulás igéket veri a' Lexicon, 's holmi pironkodás igéket ajánl. Én csak hasonlókat hozok fel torz-ból torzon-kodik, borz-ból borz-on-kodik (berzenkedik) biz-ból biz-on, biz-on-ság; ilyen szor, és piron szoros, piron, szorúl, piron, szorong, piron, szorongatni, pironkodni, szorongatni, szorongatni, pironkodni.

R e d u n d a r e.

Redundare.

Háromlik Pázmánál. Ezt a' Lexicon is javolja, állítván, hogy itt a' hár, ár helyett van, melly egyéb jelentésein kívül exundatió-t diluvi-um-ot is jelent. Eddig igen helyesnek tartom állítását; de annál helytelenebb az, hogy — Isten tudja melly gondolatból — a' hár-últ törvényesebbnek, 's jobbnak tartja háromlik-nál. 'S épen ezen szó az, mellynél legkönnyebben bele tanulhatott volna a' szófejtegetésbe. — Háromlik, mostani gyök szerént lenne (a' mit Lexiconunk vítat) ár-omlik. Tudjuk mi az ár, tudjuk az omlík-ot is, 's vak legyen, a' ki ezeknek összetételében a' legnagyobb törvényességet nem lelheti.

Scandalisare.

A' Lexicon itt nagyon tétovázó. Scandalisare nem botránkozni, hanem botránkoztatni; scandalisari-botránkozni. Igen! ha mernénk mondani, hogy botránkoz-scandalisat; botránkozik-scandalisatur.

Tentare.

Pázmánál kísértetni, helyesebben kísértetni. Itt a' Lexicon egész megvetéssel kárhoztatja a' szokást, melly ezen szót nyelvünkbe hozta, így okoskodván, hogy sért laedit, ennek pedig a' ki, tentare értelmet nem adhat. De más-kép van a' dolog. Késik-nek gyöke kés, a' mit némellyek hosszú í-vel mondanak. Innen kés, vagy kis-ér = tardus- assequitur, = comitatur. Kis-ér-et, vagy kis-ért=facit comitari. Innen a' mit a' babonás emberek későn, setétben magok után suhogni véltek, a' lelkek' országából, késértet-nek hitták. Csak ezekből is kitetszik, hogy az utánunk járás, incselkedés a' mit

a' kísértés eleinte tehetett, könnyen ált' vitethetett
a' tentatio minden jelentéseire, mellyben most
is van.

Veneti.

Itt egy rakás képtelenséget beszél a' Lexicon.
Velenceibélik, Velencziek, Venetusok, a' sok-
kal helyesebb, 's szokottak Velenczések, Velen-
czeiek, Velencebélielik helyett.

'S ezek lennének észrevételeim a' műszókönyv-
ről azon jegyzéssel, hogy én itt egyedül a' szó-
származtatás' hibáit, 's hibás okfejeit kívántam
megczáfolni, a' mint tudniillik a' szókönyvnek
arra kitérése volt. Reménylem, nem haszontalan
dolgot cselekvém, ha csak egy két üldözőbe vett,
de különben szép hangu 's helyes szónak életét
menthettem is meg.

Jegyzet. Az előbbi kötet' 11. lapján hibásan áll
Lexicon Technicum helyett: Technologi-
cum.

Hady.

B.) Külföldi Literatura.

(Kivonat az 1827-diki „Blätter für Literarische Unterhaltung” 246-dik számából.)

Pillantat a' Sandwich szigetekre.

1810. Octoberben ment az éjszak Amerikai Státusokból egy 7 férfiból, 's feleségeiből álló missio Hawaiba, a' mondott szigetnek legnagyobbikába. Velök utazott vissza hazájába három éjszaki Americában nevelt, de szigeti születés Honoree, Hopoo, és Tennoe. Ezen missiohoz csatolta magát 1820. Aprilisben egy másik, melly a' Királytól kedvezőleg fogadtatott. Mind a' kettő jövetelét egy egészen új kornak tarthatni ezen nép történeteiben, mellyről Cook óta sok utazó adott tudósítást:

A' második missiohoz szövetkezett 1822. egy Villiám Ellis nevű Angol, ki már 6. évig lakott a' társaságos szigeteken, 's minthogy a' benn szülöttek' nyelvét annyira tudta, hogy hozzájok közhelyen is szólhatott, nem kevés szolgálatot tett a' társaságnak. Ez írt egy Grammaticát a' Hawaii nyelvről, 's néhány könyvecskéket a' népnek első oktatására. A' Missionariusok nem csak tapasztalását, buzgóságát a' nép kimivelésében, 's ösmereit, hanem szeretetre méltó characterét is magasztalják. 1823. Aprilisban érte ezeket egy 3-dik Missió, öt személyből álló, a' kik Villiám Ellis, Asa Thurston, Charles Stewart, Artemus Bishop, és Goodrich József voltak, mind éjszak America egyesült statusbéliek. Ezeknek hiradásaiból vannak a' következő tudósítások, mellyeket rövid kivonásban adni szándékozom.

Tamehameha, Polynesiának nagy hódítója volt az, ki a' független, 's egymással szüntelen háborgó szigeteket egyesítette; mert előbbi

időkben a' Sandwich szigeteken külön fők uralkodtak, tisztartóikkal. Hawai szigete is több kerületekre volt szakasztva, kiknek fejei egymással nem annyira hódítás, mint zsákmány végett szüntelen hadakoztak. Mind ezeknek véget vetett Tamehameha, az egész földet hatalmába hajtván. A' sziget éjszak-nyugati szögénél meglátogatták a' missionariusok, születése helyét Halaua-at. Tamehameha ősi birtoka csak ezen hely környéből, 's Kona kerületbéli csekély földszakaszból állott. Egész férfi koráig születése' helyén élt, mellynek legrégebblakói némelly vonásokat még tudnak életéből, mellyek rettenthetetlenségét caractere' nagy voltát mutatják, 's mellyekből egyszer'smind jövendő nagysága sejtethő volt. A' természet neki erős lelket, és olly bánás módot adott, melly által mindenek szívét megnyerte, 's a' hol szeretetet nem reménylött, a' félelmet tette uralkodóvá. Testi gyakorlatok, katonai munkálkodások, személyes merészkedés kedvelt foglalatossági, 's elemei voltak életének. Árkokat ásott, 's a' tengerparthoz szikla utakat tört. Maga munkálta földeit, mellyek az utazónak ma is nevével mutattatnak meg, erdőt ültetett, mellyek még állanak. Politicai élete első részének története nincs tudva, annyi bizonyos, hogy 1780-ban Mokuohai' síkján nagy ütközet volt (közel a' helyhez, hol Cook életét vesztette), mellyben nyolcz nap alatt a' többi uralkodók sorsa elhatározatott, kiket Tamehameha megölt. Itt ő csodáit adta személyes vitézségének. Tairi istenét, ki papjaitól körül volt véve, szemé előtt tartván, harczolt hugaival, és barátaival, 's míg Hawainak urává nem lett, le nem tévé fegyverét. Nem sokára a' többi szigetek is meghódoltak, 's így mint mindenek Királya 40. év által uralkodott haláláig, melly 1810-ben történt. A' nép alatta megtanult engedni, 's annyival

bátrabban foghattak a' missionariusok erkölcsi oktatásaikhoz. Még is sok küszdésök lett volna a' nemzeti szokásokkal, hitbéli bal véleményekkel, 's a' papi vakdühvel, ha Riroriho, Tamehameha fia, 's követője előre nem mívelkedik. Ez hogy uralkodni kezdett, legelőbb is Tairi Istennek oltárait le-döntette, 's a' Tabu rendszert, vagy is a' régi hitet rendelés által megtiltotta. Ez valóban bámulandó cselekedet attól, ki ősei' hitében született, neveltetett, kinek atyja, a' nemzetség' ör-ző, győzelem adó istenek tiszteletét meghagyta, de őt semmi nem tartóztatta szándéka' végrehaj-tásában. Nem félt támadásától a' népnek, melly talán századok óta a' régi istenek' tisztelője volt. A' támadás meglett, de ő azt gyorsasággal, 's férfiasan levítta, 's a' régi bálványozás általa an-nyira megrendítetett, hogy újabb lábra kapásá-tól tartani nem lehet. Még anyja is Keopuolani, midőn kérné a' nép, hogy fiát verné le szándé-káról, így felelt: „Isteneink nekünk semmi jót nem tettek, ők kegyetlenek, tegyétek a' Király kívánságát”, 's ezt magok is így érezheték a' Ha-waiak, mert a' Tabu rendszer fő részei képtelen-ségből, 's kegyetlenségből állottak. Némelly na-pokon a' főket, 's papokat kivéve senkinek sem volt szabad kokus diót, 's az asszonyoknak disznó húst enni.

Némellykor tilos volt ház kívül lenni, vagy hajózni, 's a' ki vagy fán, vagy árboczon talál-tatott, vagy véletlenül kezét a' Király fején felül emelte, az isteneknek esett áldozatul. Az illy ti-álalmak' napjain szigetről szigetre járván a' papok adót szedtek az Istenek számára, 's ha szüksé-gesnek látták, hogy ember áldoztassék, bűnös pedig nem volt, olly törvényeket szabtak, mellye-ket lehetetlen volt megtartani, 's annak megsze-gőjét minden uralom nélkül oltárhoz hurezolták.

De ezek csak külső vonásai a' rendszernek; belsőképen sokkal rettentőbb uralkodása volt a' lelkeken, 's azokban minden érzést elölt, csak a' hirtelen haragu Istenek büntetésének félelmét árasztotta ki. Ez teszi magyarázhatóvá, hogy Riroriho olly hamar hatalmat vehetett a' régi hiten, 's védelmezőin.

Így találták a' missionariusok Hawaii. A' Király Karaimoku első miniszterének így nyilatkoztatta ki magát irántok: maradjanak egy sztüdeig, aztán majd meglátjuk.

Munkásságok rende a' népnek értelmi, erkölcsi, 's hitbéli kimiveltetésben Missionary herald-ban adatik elő, 's egy másik könyvecskében: *Memoirs of Keapuolani late Queen of the Sandwich Islands*, melly a' Missionariusoktól ott helyben íratott, 's igen kedves tudósításokat foglal Tamehameha' özvegye, és Riroriho anyja 's a' 10 esztendőös ifjú kormány örökös Kauikeouli felől.

A' Missionariusok 2 hónap alatt megjárták az egész szigetet, egy értelmes, és biztos kalauz útasításával, 's hinteni kezdték az üdvös nyilatkoztatás' magvait. Voltak a' Keara Helua-öbölnél is, hol a' nagy Angol hajózó Cook életét vesztette. Goodrich meglátogatta a' helyet is, hol teste eldaraboltatott, 's húsa elválasztatván csontjai eltemetettek. Öt láb magosságu garáddal van körülvéve mintegy 15 négy szög lábnyi térség. Belől tüzhely látszik, melly körül sok termő kő hever, hol húsa megégettetett, 's a' hely most is szénporral van borítva. Még most is élnek tanui a' szerencsétlen esetnek. Mind bizonyítják, hogy csak az volt oka halálának, mivel ellenségöknek hitték. Mind igen szánták, némelleyek Rono istennek hitték őt, 's tisztelettel mondják nevét, 's járulnak csontjaihoz.

Csontjai nyugosznak egy Heiau-ban, vagy is Templomában Rononak, kit a' Mythos, minek-utánna feleségével meghasonlott, méreggel, 's mindent rontva hágy a' földön ált költözni. Minden bálvány vad tollakkal volt ékesítve, 's e' dísz Cook' tetemeitől sem tagadtatott meg.

A' missionariusok meglátogattak a' sziget déli részén egy bálvány házat is, vagy Heiau-t, melyet 30. esztendő előtt Tamehameha fogadásból állított a' Had-istennek. Rendetlen Parallelogrammum 224 láb hosszú 100 l. széles. Sima kövezetű volt, 's a' kövek messziről hordattak. Déli végén egy udvarban volt fölállítva a' fő bálványkép, körében a' kisebb istenségek. Ott látták Anu-t is, valami Obelisk neműt, melly előtt a' pap, midőn ihletésből a' népnek, 's királynak az isten parancsát hirdette, állani szokott. A' templom előtt oltár állott, mellyen emberek, állatok, 's növények áldoztattak. Az ember, 's állat csontok körül fekvő halmai borzasztva mutatták még az előbbi szörnyűködést. Egy kívül épített föld-pad közepett volt szentelt háza a' Királynak, hol a' böjt' idején lakni szokott, 's éjszakra a' papé, kinek egyedül volt szabad itt laknia.

Az egész templom Tairinak, vagy K u k a i r i m o k ä n a k (Tamehameha' első istenének) volt szentelve, kinek midőn szobra beállítatott, kutyákból, disznókból, gyümölcsből, és 11 emberből tettek áldozatot.

(Folytatása következik).

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

Előlépések és Megtiszteltetések.

A' Cs. K. Felső, Főtisztelendő **Delinger János** Urat, Nagy-Váradai Székes Egyház' Kanonokát, Boldog Asszony' Tormovai Apátjává; 's

Nagyságos **Juhász József** Urat, eddig Erdélyi Kincstári Titoknokot, ugyan azon Kincstár' Tanácsosává méltóztatott kinevezni.

Nagyságos **Benedekfalvai Luby Imre** Úr, a' T. Királyi Táblánál volt Érseki Táblabíró, Nagy Méltóságú Erdődi Gróf Pálffy Fidelis Ö Exc. ja honunk' Főtárnoka által, Altárnokká nevezetett ki.

Tekintes Vitézlő **Agyagfalvai Góró Lajos** Úr, Cs. K. Hapitány a' Genie-testnél, a' Siciliani Szent Györgykatonai rend' Lovaga, „Wanderungen durch Pompeji” czimű jeles munkájáról a' külföldön is dicsérettel ismeretes tudós, a' Nápolyi Bourbon-Herkulanumi Akademia', 's a' Romai Archaeologiai Társaság' tagává választván; 's

Tekintes Tudós **Rumy Károly György** Úr, Bölcselkedés' Doctora, több Tudós Társaságok' taga, fáradhatlan szorgalmáról 's bő tudományáról nevezetes író, a' Magyar Emlékezetes Írások' (Monumenta Hungarica) kiadásokkal, 's Népdalainknak Angol országba (holott **Bowring**' angol fordításával adatnak ki) küldésök által, honi literaturánkban is jelesen érdemesült hazánk' fija, az **Altenburgi Pomologiai Társaság'** levelező tagává nevezetvén; ezen megtiszteltetésokról szóló **Pecsétes levelek'** (Diploma) elfogadhatásokra, a' Cs. K. Fel ségtől engedelmet nyertek.

2. Kihalt Tudósok és Írók.

Martius' 20-d. Sáros Patakon, meghalt Barczafalvi Szabó Dávid, T. N. Zemplény Vármegye' Táblalibrája, a' Pozsonyi Magyar Hirmondó' egykori szerkesztője, Mennyiség és Természet-tudománynak a' S. Pataki ref. Collegiumban 1792-től 1805-ig nyilvános rendes Oktatója, több munkájiról (Szigvart' klastromi története. Pozsony, 1787. 2 kötet, 8-d. r. I. 672. II. 720 l.— A' tudományok magyarul. Pozsony, 1792. 8-d. r. 57 l.) ismeretes író; 75-d. évében.

Martius' 22-d. Bécsben, kímült Jung János Pesti hazánk' fija, a' Magyar Törvénynek a' Bécsi Cs. Egyetemenél, 's Mária Theresia' Akademiájában rendkívüli Oktatója; 50-d. évében. („Jus privatum hungaricum, secundum systema Codicis civilis imperii austriaci elaboratum” czimű munkája sajtó alatt vagon).

Martius' 26-d. Pesten, közkedvességű éltét végezte Szemerei Szemere Krisztina, Tekintetes Tudós Szemerei Szemere Pál Úrnak T. N. Pest Vármegye' Tiszti Alügyészének, 's honnunk' köztisztelétű költőjének lelkes hitvese, Auróra 's Uránia Almanachjainkban 's ezen Tudományos Gyűjtemény' Szépliteraturai Ajándékában, Képlaky Vilma név alatt, közlött versezettek' szerzőjök; életének 36-d. házasságának 14 d. évében.

—r—y.

Gyász maradt a' Hazai, 's Külföldi Tudósításokra; mert állapotjok, 's szinte élete' végéig munkás folytatójok, Kultsár István, nincs többé a' Hazaiak között. Nem tehetek nagyobb tiszteletet a' lelkes, 's nagy ügyekezetű hazafinak, mint T. Horvát István Úr' szavaival, melyeket ő, az élőnek barátja, a' holtinak tisztelője, a' Hazai, 's Külföldi Tudósítások 27. számában közöl; szavai ezek:

„A' hív Barátságának legszentebb, de egyszer'smind legfájdalmasabb kötelességét teljesítem, midőn azon halhatatlan érdemű Férfiúnak, ki e' Nemzeti Újságot a' legjobb Fejedelem atyai kegyelméből először Hazai, azután pedig Hazai és Külföldi Tudósítások nevezete alatt Pesten 1806-dikban alkatta, és 22. esztendeig példás Jobbgyi Hívással, szívet emelő Hazafiusággal, fáradhatatlan 's tsüggedni nem tudó erős lélekkel és munkással folytatta, Böjt-Más havának 30-dikán déli 12. órákor életének 68-dik esztendejében máj- és lépdeganattól

származott sorvasztó hidegtelelésben történt váratlan gyászos halálát hirdetem.

Nagy volt az a' megilletődés, mellyet Kultsár István halálának hirtelensége Pest és Buda Városoknak lelkes Lakosaiban okozott, 's úgy hiszem a' Magyar Házának minden részei közösen fogják velünk érezni azon sajnós részvételt, mellyet illy megkülönböztetett érdemű Magyaroknak végső elszenderedése gerjeszthet a' Tudományt és Nemzetiséget betsülmi tudó nemesebb keblekben.

Hideg tetemei Szent György havának 1-ső napján délutáni négy órákor a' Városi Fő-Plébánia Templom Kriptájába késértettek igen nagy számu gyülekezettől, mellynek szomorú gyászos pompáját, Fő Tisztelendő 's Méltóságos Horváth János Úr választott Püspök és a' Felső Királyi Magyar Helytartó Tanátsnak nagy érdemű tisztelt Tanátsosa vezette, és több Fő Méltóságokon és Uraságokon kívül a' felállítandó Magyar Tudós Társaságról most Pesten együtt tanácskozó Tudós Férjfiak, a' Pesti Fő Oskolának Tanítói és Hallgatói, ugy nem különben a' Gymnasium és Nemzeti Oskolákbeli Ifiúság is megtisztelték.

Midőn tehát a' köz haladás azt, a' mivel a' ditső Férfit hamvainak tartozott, bő mértékben teljesítette, tsak az vagyon hátra, hogy boldogult Barátomnak búba merült özvegyét, született Perger Anna Mária Asszonyt, és egyetlen István fiaskáját a' töle alkotott Nemzeti Újság Intézetével együtt az érdekeket illő betsületben tartó Magyar Nemzet nagy lelkű Pártfogásába és Oltalmába ajánljam addig is, még ezen Intézetnek jövődébéli sorsa a' legkegyesebb Fejedelem végzése és a' Fő Igazgató alkalmas gondolkodása által meghatározatik."

3. H í r a d á s.

Az e' folyó 1828-nak tavaszán tartandó Ló-Futtatás elrendeléséről.

A' mult 1827-ben Augusztus 29-kén ez iránt nyomtatásban megjelent és mind a' Pesti Gyepen volt Ló-Futtatások leírása mellett kiadott, mind az Újságokban széllyel küldözött Tudósítás' némmely pontjaiban tett ígéretnél fogva, e' következő határozásokat ad-

ják az ezen futtatásokat Elintézők ezennél hírtül, mind a' magok mind a' Pályadíjakat adók nevében.

I. A' futtatások napjai ekképpen vagynak kijelelve:

1. Május 20-kán miután a' megkezdésre már kihirdetett napon, több külön fogadások 's elegendő futtatások lesznek, melyekről előre Május 10-kén bővebb tudósítás fog megjelenni.

2. Május 24-kén. A' VII-dik pályadíjért egybe gyűlendő lovak próbát futnak. Ezen a' 4-dik osztályhoz tartozó lovak ugymint, számaikhoz és a' pálya-körhez mérsékelve több csapatokra szakaszthatnak 's magok között verséneznék, hogy a' jobb futók közülök kitessenek 's a' díjakért leendő futásban a' selejtés, utjába ne álljon a' deréknek. Mert a' VII-dik pályadíjért egyedül csak azon jobb futók lesznek a' vívásra bocsátva 's azoknak a' löbbi pályadíjakért is szabad lesz a' futás. Azonban míg azokból is részesedhetnének a' próbafuttatásban a' legelső, 3 tallért; a' 2-dik, 2 tallért; a' 3-dik, 1 tallért kap. Távolság 3000 Posonyi öl, teherre semmi ügyelet.

3. Május 27-kén. A' félvérű lovakra kitett V-dik pályadíjért, mely 100 aranyból áll, és Gróf Festetics László Billikomáért való futtatás.

4. Május 31-kén. Gróf Károlyi István Billikomá.

5. Junius 4-dikén. Gróf Festetics László 50 aranyjéért Pest Vármegyei lovak' futása.

6. Junius 7-kén. A' III-dik és IV-dik osztálybeli lovak futása, amazok pályadíjai a' VI-dik pont alatt lévő 50 darab Kórmőczi arany, és ötven darab Koronás tallér, emezeké a' VII-dik pályadíj három részre osztva. Az első ló tudniillik kap 30 aranyat, a' második 12 aranyat, a' harmadik 8 aranyat. A' távolság mind a' kettőre nézve 3000 Posonyi öl, ezeknél a' teherre semmi ügyelet, amazok pedig a' már kiszabott teherrel futnak.

7. Junius 10-kén. Leszen az Asszonyosságok által készített 150 aranyas Billikomért való futtatás.

II. A' többi külön fogadásokról 's elegendő futtatásokról, melyek az említett napokra már eddig is felesen vagynak elintézve, a' feljebb említett Május 20-kán esendőkkel együtt, hasonlóképpen Május 10-dikén jelenik meg bővebb tudósítás.

III. A' pályakör, oszlopaival kitűzve Aprilis 15-kén már készen fog állani.

IV. A' lovaknak mellyik másik osztályba tartozására 's a' tsapatok elrendelésére nézve az előre nem látható, de a' futtatáskor elékerülhető nehézségeket a' Választottság fogja helyben eligazítani, valamint a' nem méneses gazdáknak, kik nevezetesebb' pályadíjat nem nyernének, de lovaik azonban ugyan azon futtatásban a' diadalmas lóhoz legközelebb járandónak a' VII-dik pályadíj koronás tallérai ből jutalmakat fog kiosztogattatni.

V. Eszekbe ohajtják juttatni a' felügyelők az első, második és harmadik osztálybeli lovak birtokosainak, hogy küldendő lovaik szármozásának a' lehető hihetőségig való bebizonyítását, valamint azok' kora 's lovasaik öltözete minéműségét Május első napjáig Pestre Heinrich János Kapitány Úrnál írásba bejelentsék, mivel az igazabb elintézésnek 's a' futó lovakról szöllendő napi rendnek nyomtatásban tökéletesebb leendő elkészülhetését, csak ekképpen lehet eszközölni. A' ki e' megkívánt tudósítást elmulatja; nem futtathat, azonban a' negyedik osztálybeli lovak ettől menttek.

VI. Ezen negyedik osztálybeli lovakat, a' mint már hasonlóképen hírül van adva, gazdájik, a' futtatás előtt való napon, ugymint Május 19-dikén tartoznak a' Nemzeti ló-iskolában vagy a' pálya helynél a' futtatás előtt bejelenteni.

VII. Különösen kívánja a' Választottság hírül adni még azt, hogy minden efféle tudósításokat ezután nem fog külön nyomtattatni, hanem könnyebbség okáért azokat mindenkor a' Hazai és Hülföldi Tudósítások és a' Magyar Kurirnak egyik levelébe bizonyos és nem változandó lapra tétetik, hogy a' mi a' Ló-futtatás ügyében történik, azt, minden ember, mindgyárt hol keresni tudhassa.

K i a d t á k :

Gróf Andrassy György, Aczél Antal, Appel Károly, Blaskovics Jó'sef, Báró Brudern Jó'sef, Csapó Dániel, Döbrentei Gábor, Gróf Eszterházy Mihály, Gróf Eszterházy Károly, Gróf Haller Ferentz, Hangyás Dávid, Heinrich János, Gróf Károlyi Lajos, Gróf Károlyi György, Gróf Keglevich László, Gróf Keglevich Sándor, Gróf Lamberg Rudolf, Báró Orczy Lőrincz, Öttinger Mihály, Gróf Széchenyi Pál, Gróf Széchenyi István, Gróf Wartensleben Károly, Báró Wenkheim Jó'sef, Báró Wesselényi Miklós.

Pesten, Februar. 16-kán 1828.

4. Könyv ajánlás.

Út mutatás a' Fortepiano helyes játszására: — Készítette és kiadta Dömény Sándor Pesten 's a' t. Ezen vizsgálódó, és gyakorló Klavir iskola, tzélerányosságára nézve, mind Tanítóknak, mind Tanulóknak alkalmas időben tűnik elő, különösen, mint vezérlő útmutató, igen betses szolgálatot fog tenni azoknak, kik magoknak ezen muzsikai szerszámhoz megkívántató előismeretet szerezvén a' Fortepiano játszásában meglehetősen előhaladtak. Ezen Munkának tzélja, a' tanuló eleibe művészségre vezérlő ösvényt rajzolni le. A' mechanikai készség tsak úgy tűnik elő mint a' Hangművészség Templomába vezető Pitvar, a' ki pedig a' Virtuós nevezetre jussát kívánja tartani, annak tudni kell a' néma szerszámából lelkesítő éles szikrákat hívni elő. Ehez képest a' Munkának vizsgálódó része tanít a' muzsikai előadásról megkívántató legfőbb tulajdonságiról, világosságról, kifejezésről, tempokijelelésről. A' gyakorló része 62 gyakorló darabokból álló Gyűjteményt foglal magába, mellyeket készítettek Haendel, Clementi, Cramer 's a' t. Ezen Hangköltőknek neveik olly nyereségesen esmeretesek, hogy ezen Klavir - Daraboknak betsektől 's hasznos voltokról felesleg volna ajánlást tenni. Azon Tanulók, kik muzsikai tehetségeknél felsőbb kimivelődésére szívvél lélekkel törekednek, kívánságoknak egy részét ezen magában sokat foglaló (nyomos) és jól elrendelt útmutatás által kétségen kívül kielégíthetik.

5. J e l e n t é s.

Most hagyta-el a' sajtót: „Aradi gyűlés”, hős költemény öt énekben. Írta Czuczor Gergely; kiadta barátja Toldy Ferencz. Pesten, Eggenberger és Müller könyvárosoknál. 1828. nagy 8-ad rétbén. Keménybe köve csinosan 36 xr. C. P.

Nem lehet eléggé dicsérni a' Kiadónak helyes választását, melly szerént az Augsburgi ütközet' jeles éneklőjének e' nemből második munkáját az Aradi Gyűlést közre bocsátotta. E' munka tagadhatatlanul nagy nyeresége Literaturánknak, 's bizonyága egyszer'smind a' Szerző' előmenetének, a' mit az egésznek helyes fölfo-

gása, 's ahhoz a' legszerencsésebb szerkezetű nyelv, a' tömörség, 's férfias tartás igen szembetűnővé tesznek.

Vörösmarty.

Néhai Tekintetes Tudós Schwartzner Márton Úrnak, a' Pesti Királyi Fő iskolában a' Diplomatika' és Heraldika' volt Professorának, a' Könyvtár őrzőjének, és a' Böltselkedő Kar' Seniorának hagyományából száz forint Vált. ajánlatik a' következő tárgyról készitendő legjobb Értekezésnek jutalmául:

Valjon Kéza Simon' Kronikája e, vagy pedig Thúrótzy János' historiai gyűjteménye Magyar országnak historiájában nagyobb hitet érdemel? mitsoda Kútfőből származott azon Krónika, a' melly közönségesen Thúrótzy Jánosnak tulajdonítatik?

Azon Értekezés, a' melly a' jutalmat megnyeri, máshonnan e' tüzre ajánlatott költséggel kinyomtatatik, és annak 12. példányi a' Szerzőjének általadatnak.

A' határnap, a' meddig azok, kik a' kitett jutalomért vetélkedni szándékoznak, Értekezéseiket az ide való Királyi Fő iskola Méltóságos Rectorának, a' postabér terhe nélkül, általküldeni tartoznak, a' jövő 1829-dik esztendei Januarius havának utolsó napjára vagyon rendelve; a' nap pedig, a' mellyen a' 100 forintból álló jutalom a' legjobb Értekezés' Szerzőjének oda íteltetik, az 1829-dik esztendei Majus 1-sőjére határozatott meg.

Az olyan Értekezés, a' melly Szerzőjének nevét nyilván kijelenti, ezen tudományos vetélkedéshez nem botsátathatik, hanem csak az olyan, a' melly, valami jelszót a' homlokán viselvén, Szerzőjének nevét, és más öt megesmértető jeleket egy melléje kaptolt de zárva lepetsélt levélkében foglalja, a' mellyre kívülről ugyan azon jelszó legyen írva.

Ezen tudományos vetélkedésre mind a' hazai, mind a' külföldi tudós Éérjfiak meghivatotnak, a' kik Értekezéseiket deák, magyar, német, vagy frantzia nyelven készithetik. Pesten 20 Januar. 1828.

A' Schwartzner jutalom hagyományának Gondviselői.

6. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I.
Typographiájában kijött Új Könyvek:

21) Aradi Gyűlés, Hősköltemény öt Énekben. Írta Czuczor Gergely, kiadta Barátja Toldy Ferencz. Eggenberger és Müller Könyvárosoknál 1828. n. 8-ad rét lap 78.

22) Compendium Historiae Regni Hungariae usque ad nostra tempora concinnavit Glycerius Spányik e CC. RH. Scholarum Piarum in Lyceo Episcopali Vacii Historiae Universalis et Pragmaticae Regni Hungariae Professor, AA. LL. et Philosophiae Doctor. *Editio quinta auctior et emendatior.* — Tomi II. az első kötet lap 100.; — a' második kötet lap 136. — az árra 1 for. 30 xr. V. Cz.

23) Conspectus Gravaminum et Postulatorum Regni inde a Comitibus anni 1790. ad systematica Operata deputationalia relegatorum. fol. 54 lap. árra 1 for. p. p.

24) Solennia XIX. Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae publicae Senioratus Evangelici A. C. die 13. Septemb. anno 1827. Alsó-Szkálnokini celebrata. 8-o lap 172.

25) Elegia Honoribus Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini Domini Pauli Szutsits, Alba-Regalensis Episcopi, dum munus suum solenniter adiret nomine Provinciae Scholarum Piarum oblata. Andreas Jallósits e S. P. II. Humanit. Professor Colocae. 4-to lap 8.

26) Παιδαγωγικά Μαθήματα, συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Ἑλληνικὰ συλλεγόμενα μετ' ἐκλογῆς ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀρίστων Συγγραφέων· οἷς προσετέθησαν καὶ ἀναγκαῖαι ὑποσημειώσεις, καὶ Λεξικά, ὀνομαστικὸν τε καὶ λεκτικὸν, εἰς τε τῶν δυσχερῶν σαφήνειαν, καὶ τῶν Λέξεων ἐξήγησιν. Τόμος Α'. Περιέχων ἐκ διαφόρων συγγραφέων διάφορα, οἷον· ἀρετὰ, μύθους, διηγήματα, διαλόγους, καὶ τὰ τοιαῦτα, χρήσιμα διὰ τοὺς πρωτοπέρους. Ἐν Πέσῃ, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττηρ τῷ ἐκ Πετρούζας, αὐκῆ. 1828. X. Κότῃτ n. 8-ad rét lap. 404.

IV. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) GRTS. Egynehány megholt Magyar Képiróról. 3. l.
- 2) Y. Vélemény Henrik', Portugalliai Gróf', eredetéről. 461.
- 3) Kiss Károly. Magyar al-vitézek' hős tettei az újabb üdöszakban. 57 l.
- 4) Tudósítások a' külföldről. 65 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-ismertetés.

- 1) Hady. Lexicon Terminorum Technicorum: az az Tudományos Mesterszókönyv Próba képen készítették némelly Magyar nyelvszeretők. Budán a' Királyi Magyar Univerzitás' betüivel és költséggével n. 3. r. 1826. l. 520. l. 92. (Bérekesztés).

B) Külföldi Literatúra.

- 1) V. Pillantaj a' Sandwich szigetekre. 114 l.

III. Külömbfélék.

- 1) Előlépések, és Megtiszteltetések l. 120.
- 2) Kihalt Tudósok és Írók. l. 121.
- 3) Híradás. l. 122.
- 4) Könyv ajánlás. l. 125.
- 5) Jelentések. l. 125.
- 6) Petrócai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában kijött Új Könyvek. l. 127.

Jobbitások.

4 lap 34 sor hiba aglája olvasd Aglája. -- 5 l. 28 s. kötetben olv. kötetében. -- 5 l. 38 s. Fiorille olv. Fiorillo. -- 8 l. 32 s. de olv. de' -- 9 l. 30 s. Stato olv. stato. -- 10 l. 5. s. ház festőnek olv. házifestőnek. -- 15 l. 14 s. tizedét olv. tiz évét. -- 16 l. 12--27 és 34 s. Descampo olv. Descamps. -- 21 l. 26 s. színnel olv. szénnel. -- 26 l. 27 s. tett olv. vett. -- 22 l. 26. s. Zürychi olv. Zürichi. -- 23 l. 30 s. Agrecolat olv. Agricolat. -- 27 l. 18 s. kezét olv. hirét -- 31 l. 31 és 32 s. festésben, nyelvekben olv. festést, nyelveket. -- 41 l. 2 s. (Congregation) olv. (Congregation) kezdőjének. -- 42 l. 19 s. etsetvonásakból etsetvonásaikból. -- 43 l. 17 s. előmeneteket olv. előmeneteleket.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1828.

V. KÖTET.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ - INTÉZETÉBEN.

**Magyar Szögyényi
SZÖGYÉNYI SIGMOND,**

*Ő Cs. és Ap. Kir. Felsőjei
Udvari Tanácsosa,
Magyarország 2. Al Cancellariusza
és Sz. István Apostoli Király jeles Rendének
Commendatora.*

Szüll. Mártz. 27 kén 1775. megh. Febr. 8 kén 1826.

I. É r t e k e z é s e k.

I.

A' Magyar országi Vendus Tótokról *).

§. 1. Nevek, Népe sség ek, Lak helye ik.

Ezen népet Vandalusoknak is hívják a' Magyarok, de hibásan; helyesebb nevek Vendus-Tótok, vagy, a' mint ők magok magokat nevezik, Szlovencki. Csak egy része, Bömhéczek név alatt is esméretes, de nem az egész Nemzet, a' mint azt Bitnicz Professor Úr a'

*) Ezen kellemetes, derék és igazán becses Értekezést, melynek első §-ai a' Kedveskedőben már ki voltak adva, néhány esztendővel ez előtt Tiszt. A. Szöluöki Plébánu s Kossits Jó'sef Úr, szolgáltatta kezemhez, minekutánna az én ethnographiai törekedésem értésére esett volna. Megvallom, hogy ez az érdekes lelki-pásztor az én ideáimnak: miképpen kellene egy nemzet' Ethnographiáját írni, tökéletessen megfelelt, 's azért is meg nem tartóztathatom magamat, hogy e' jelen való, különös figyelemre méltó értekezését a' Magyar olvasó közönséggel ne közöljem, valóságos ethnographiai Remek gyanánt. Hogy ha valakinek kedve volna egy vagy más népet leírni, bizvást követheti az ezen Vendek leírását, mutatis mutandis, 's additis addendis. Nekem e' jelen való mellett egyéb érdemem nincsen, csak az, hogy Kossits Úrnak munkáját más rendbe szedtem, újjonnan leírtam, és egyet mást kihagytam, a' mi, vélekedésem szerint, ki maradhat a' nélkül, hogy az Ethnographia valami csokkítást szenvedjen.

Tud. Gyűjt. 1819. III. köt. 62 lap. hibásan állította. (Lásd alább §. 6.)

E' népnek száma mostanában Magyar országban 40,800-ra megyen, nevezetesen, Vas Vármegyében 28,608; Zalaiban 12,132 lélek 100 helységekben, ide nem számítván a' szomszéd helységekben vagy szolgálatban lévő, vagy mesterséget tanuló, vagy valóságos házi gazdaságot bíró számos Vendeket. Így Vas Vármegyében: Trombátfa, Hodos, 's Sz. Gotthard városában sokan laknak; Zala Vgyében pedig Alsó-Lendvántót Ráplán tartatik az oda incorporált vendus filialisok 's magában a' városban lakozó számos Vendek miatt; úgymint: Hotiza, Kaptza, Koótk; — a' Dobronaki Fárában 's Városban sokan fészkeltek bé magokat, 's Radamás helységben a' házasság által gyarapodnak. Somogy Vgyében is laknak a' Vendusok Magyarokkal vegyest 8 helységekben, u. m. Mihályd, Sand, Liszo, Sz. Péter, Bükösd, Sz. Pál, Porrog, Pat.

Lakják a' Vendek Magyar országban azt a' 15 □ mértföldnyire elterjedő tájéket, melly napkeletről Alsó-Lendva várossával, délről a' Mura folyó vizével, nyugotról Regede, 's A. Stajer Országgal; éjszokról pedig Rába folyójával határolódik. Ezen Vidéket Tótságának nevezi a' Magyar. Egyik része a' Mura és Rába folytában róna és egyenes, a' másik hegyes völgyes; itt a' hidegebb, de tisztább levegő a' lakók' vidámságát 's izmosságát előmozdítja, ott a' sok vizekből 's mocsárokból kerekedett sűrű köd, gyakran, kiváltképen pedig őszkor 's tavaszkor megvesztegeti annyira, hogy a' Lelki-Pászorok az esztendő' ezen két részeiben legtöbbet fáradnak a' betegek gyónatásában. Azonban a' rónaságnak felső része éppen nem olyan mocsáros 's egészségtelen, mint a' Turnischai, Cserencsóczi, 's Belatinczi helységek,

hol a' Lendva (Pretoka) 's Csernecz (Csrnecz) patakok egyveledvén a' Murába sietnek, mellyeknek a' hegyekről lett megáradások sokáig tartó töcsákat szoktak csinálni itten. A' föld a' hegyekben általában rosz 's terméketlen a' sok kövecsek miatt, mellyek úgy látszanak némelly helyeken kivált F. Petrócz körül, mint ha az egész földet kő-eső lepte volna el; helyel sárga homokos és mohás földeiket a' fenyő fa egyre kiveri, de sovány lévén még erre a' gyantás plántára nézve is a' föld, ez sem nőhet nagyra, hanem alacsonyan maradván elvénül kis korában, 's úgy áll minden haszon vétel nélkül.

Patakok, minthogy sok a' hegy völgy, sok van, de nem nevezetesek, 's jobbára a' falutól, mellynek határát mossák vagy rajtok keresztül folynak, veszik nevezeteket. Ezek között legnagyobb a' Szölnöki patak (Szinicski potok), mellyen egy malom vagyon Felső-Szölnökön, és A. Szölnöknél a' Rába vizébe ömlik. — A' Mura és Rába a' legnevezetesebb határ folyó vizek. Valamint a' Mura mellyékieknek úgy a' Rába mellett lakóknak is az áradások miatt mind a' gabonában, mind a' réteken sok kárt kell némelly esős esztendőkbén szenvedniük. — Csernecz, Lendva, Mokus, Doubeo kicsiny folyók ugyan, de gyakran veszedelmesek. A' múlt 9. vagy 10. esztendő előtt Zala Vármegye egyenes lineára ágyat ásatván a' Csernecznek, Lendvának és Doubeonak, sok hasznot tett a' szegény adózó népnek.

Az utak általában, de főképp a' hegyekben igen rosszak, mivel a' paraszt, ha csak a' Szolga Birák rá nem parancsolnak, csak egy kapa vágást sem tesz rajta önként, még a' háza előtt is. De ha valaha jó útra talál, áldja azt, a' ki csinálta. A' hegyekben ha megcsinálják is a' szekér utakat, a' zápor esők elmossák. És ez az oka, hogy a'

hegybéli Vendek nehezebben juthatnak pénzhez, mivel se magok ki nem vihetik, se idegenek fel nem kereshetik eladni való vagyonyjokat a' rossz utak miatt. — A' rónán lakóknak a' sár legakadályosabb. Azonban a' két Commercialis utak Regede felé minden esztendőben meghordatnak fővénnyel, azért jobbára alkalmasak is.

A' Vendek, kivált a' hegybéliék, sok szál fákat vesztegetnek esztendőnként a' hidakra, 's bürükre, mivel a' víz-áradások gyakran elszagatják 's elragadják azokat.

Az egész Vendek-Vidékében vagynak 18 Catholica, 's 4 Luthérana Anyaszentegyházak, követekezendő helységekből *). Nevezetesen pedig Cath. Fárak.

Vas Vármegyében ezek:

1. Alsó Szölnök (Dolnyi Szinik) egy a' Gróf Batthyáni Aloyz Familiájához tartozandó helység, mellynek szép fekvése, népessége, és pallérozatlansága rá birta a' fellyebb nevezett Grófot, hogy a' volt kis kápolnából egy tornyos templomot építetett, bele órát csináltatott, és Lelki-Pásztort fundált 1816. esztendőben. Vagyon benne 526 Cath. lélek. Több ízben ásnak ki itten a' földből valami régiséget, és 1664-ben történt Török ütközetre emlékeztető hadi eszközöket. (Ezeket a' Nemzeti Muzeumba be kellene adni).

2. Felső-Lendva (Gornya Lendava) 13 helységgel. Mivel hegy völgy az egész hely, a' házak benne el vannak szanaszét szórva, csak az egy, nagy kétemeletű tornyos óras vár a' sok tiszti lakásúl rendeltetett kő házaknak szomszéd-ságában áll egy magános hegyen. Ez a' vár nagy régiséget mutat. A' hagyomány szerint vörös Barátoké volt. A' Széchy familia megnagyobbította

*) Elég legyen, hosszas Topographia helyett, csak leg-
alább a' Fárakat némelly helységekkel együtt előadni.

's erősítette; a' már egy századon felül lévő mostani Gróf Nádasdy familiája pedig kicsinosította, és hasznavehetőbbé tette. Itt vagyon az várbéli pinczében, mellynek falai nagyobb részint kősziklások, egy 660 akós hordó.

Kuzma a nevü filialis templom Sz. Kozma és Damian tiszteletére. Erről azt beszéllik az öregebb hívek, hogy régenten a' templom megett, még most is látható; de már száraz tóban, mindenféle betegségeket gyógyító csudálatos víz lett volna; de minekutána két Kuzmai testvérek magok közt öszve veszvén, egyik a' másikat ugyan ott a' templom 's tó mellett agyon verték volna, az egész víz egy ponyva vagy fejer köd formájában a' hegyeken által Stájer felé vette volna útját a' levegőben. Távol vagyon ez a' Fára templomtól egy jó órányira.

3. Felső Petrócz (Nedela, Sz. Trinitás) 10 helységekkel. Vagyon hozzá két filialis templom; az egyik Borecsán (Borecska Sz. Anna) a' másik Tót-Keresztúrott. Mind e' kettő régi épület, az utóbbikban tartatik egy nagy ágyú, és egy öszve-lövöldözött vas kapu.

4. Felső Szölnök (Gornyi Szinik) 5 helységgel, mellyekben schol csak egy Evangelikus sem tartózkodik. Az egész Parochia hegyes völgyes, azért terhes is.

5. Dolincz (Dolenczi) 5 helységekkel. Ehez vagyon egy filialis, Saál, hajdan Mező-város. („Visita per Joann. Letenyei 1627. per acta testatur' Proventus Ministri (Dolinczensis) in oppido Saál — régenten egy egy köből gabonát adtak, de miolta „koldusságra jutott a' város a' Török rablása „miatt, azolta minden helyes fél köből buzát csapva 's a' t.”). — Így jártak több Vendus helysége-
.

gek is, mikor a' Török itt csavargott, mellyeknek csak a' neveik vannak némely régi írásokban,

6. **Istvánfalva** (Stevanovczi) 6 helységekkel. Itt egy Evangélikus sincsen az oltá, hogy őket Eva Popel de Lobkovicz II. Ferdinánd Császár parancsolatjára az egész Sz. Gotthardi Apáturságból kitiltotta. Vagyon egy a' magányos és elrejtett helyre éppen nem illő nagy Fára temploma, melly kívül majestást, belől pedig szegénységet 's pusztaságot mutat.

És erről a' négy utolsó Fáráról lehet általjában azt megjegyezni: hogy ezekben laknak, vagy legalább lakni tartatnak az úgy nevezett **Bömhéczek**, a' különös beszéd 's nyelv módja miatt, mellyel ezek szoktak élni, ámbár ezek ismét másokra akarnák tolni a' csúf nevet.

7. **Hidegkút** (Czankova) 11 helységekkel, Regedéhez fél órányira. — Cserneczi filialisában még most is látszanak egynehány, ágyú kiszegezésére szolgáló dombocskák, mellyeket némelyek Bocskay katonáinak tulajdonítanak, kik megakartak a' Németekkel a' Stájer határszélen ütközni; mások pedig Corvinus Mátyás katonáinak.

8. **Pertócsa** (Sz. Jelena) 5 helységekkel. Vecsészlavecz nevű filialisában 1815 eszt. egy a' Commercialis út mellett építetett kis kápolnán az első Vandalus nyelven irtt felírás olvastatik: „**Boug blagoszlovi nasse delo**”, — melly annyit tesz mint: Áldj meg Isten minden munkáinkban.

9. **Peccsarócz** (Szebescsan) 11 helységgel. Ide szoktak össze-tódúlni Húsvét után 2-dik vasárnapon nagy számmal az egész Tótságból leginkább az Asszonyok búcsúra: mellyet meleg **Búcsúnak** (topla Prouszka) hívnak, hogy szemek' fájdalmait elvesztenék, marháik egészségét különbözőféle vízzel való mosogatások által, vagy

len', kender', tojásnak, 's a' t. az oltárára való letevése által kinyerhetnék. A' templom nem ré- giben össze dült, és most csak a' Sanctuarium vagyon meg.

10. Sz. Benedek 17 helységgel. Ez a' hely híres Mindszentnap i vásárjáról, a' hova minden felől össze gyűlnek a' vásárosok. Ekkor szab- ják meg az új bornak 's szlivoviczának az egész Vandaliára nézve az árát, mert a' mint ekkor ott kél, úgy jobbára megmarad.

11. Viz-Lendva vagy Sz. György 10 hely- ségekkel. Mellette foly Lendva vize, a' hon- nan vette nevét Viz Lendva *). — Rogacsócz filialisban meszet égettet az Uraság. — Szerdi- cza filialisban savanyú víz források vannak. — Szotina' 's Szerdicza' nagy hegyeiben vas is találkoznék.

12. Martyáncz 12 helységekkel. Tessa- nócz filialisban többnyire Nemesek laknak.

13. Murai Szombat (Szobota) 12 hely- ségekkel. Ez a' Mezőváros híres a' sok marha vá- sárokról. Vízben úszik sokszor az egész város annyira, hogy kútaikból tiszta vizet sem ihat- nak a' lakosok, és csak lóháton vagy szekéren jár- hatni benne olyankor. A' Lelki - pásztornak, ha gyóntatni megyen, sokszor egész a' szoba ajtóig lóháton kell a' beteghez nyargalni; a' szobában pedig deszkákat raknak, hogy vízbe ne kellesék állania. A' Polgárok nem robotolnak ugyan, de még is szegények. Itt Nemesek is laknak. — Ra- kicsán filialissának semmi szőlő hegye nincsen; roszúl írta tehát egy Geographus (Vályi) hogy itt nevezetes bor terem. Vagyon ehez a' Fárahoz egy nem messze Murai-Szombattól lévő Gertru-

*) Ide tartozik három német filialis, azért minden har- madik Vasárnapon német prédikáció is tartatik.

dis kápolnája, mellyben hajdan Remete is lakott, de most már az egész épület pusztulásra van hagyva. — B a r k ó c z , 's K o r o n g helységek híresek a' sok Nemes emberekről.

14. T i s s i n a , 12 helységekkel. — Ide való P e t á n c z nevű filiális, holott egy Sz. Florián kápolnája vagyon, a' hóva számosan öszvesereglenek mindenünnen a' Vandalusok és Stájerek Sz. Florián napján.

Z a l a V á r m e g y é b e n .

15. B a g o n y a (Bogoina) 6 helységgel. Híres a' két marha vásárjáról. — K e b e l e helység leginkább híres az egész vidékben a' V a r g á n y á r ó l (Agaricus Cantharellus), melly itten bőven terem, és szedetik is. — S z t e r l e c z i helység határában vagyon egy fa feszület; és e' mellett egy kutacska, mellynek vize különös frissességű és jó ízű. Sz. Vid napján itten a' Fárabéli Mester reggel egynehány éneket mond el, a' templom bora két, sütnek főznek, kenyeret, pogácsát árulnak (de semmi más féle portékát nem hoznak még ide); mert hihetetlen nagy számmal öszvesereglenek a' Magyar 's Vandalus tájékokból az emberek ezen erdős helyre; holott ezzel a' Sz. Vid vizével megmossák szemeiket, ábrázatjokat, 's az egész fejeket, erősen hívén, hogy többé soha sem fog se szemek, se fejek fájni. Azért az asszonyok kontyokat (Poczio) a' leányok hajokból, felaggatván a' körül lévő bokrokra, ott szokták hagyni, mellyeket más nap a' Mester, vagy más valaki öszve szedni, és belőlök kepczát csinálni szokott; gondolván magában: Pietas ad omnia utilis. — De részint — oh fájdalom! — azért is jönnek olly számosan öszve, hogy rosz kívánságokat ezen alkalmatossággal teljesíthessék.

16. **Bellatincz**, Mező-város (Böltinczi) 8 helységekkel. Vagyon benne egy derék vár. Mióta Bellatinczot Gyika Emmanuel Úr használja, azolta különösen elhíresedik, mert az ő okos gazdálkodása módja az Oeconiának minden ágát nagyobb tökéletességre emeli.

Ebben a' Fárában sok ostoba, néma, golyvás, és koldus vagyon, azért híresek a' Melincz, Isakócz helységek annyira, hogy ha valaki tréfából a' másikat, ki valami idomtalan-ságot szól vagy cselekszik, eszelősnek akarja tartatni, csak Melinczárnak vagy Isakovczárnak nevezi.

17. **Cserencsócz** 6 helységekkel.

18. **Turnische**, Mező-város (Törniscse) 7 helységgel. A' Polgárok robotra nem járnak, többnyire Mester-emberek, u. m. vargák, szűr, és apró szabók, kovácsok, tímárok; de még is nagyon el vannak szegényedve a' sok processusok, továbbá marha-dög, tűz, 's viz miatt. Paraszt házaikban parasztosan élnek. Hajdan híres volt ezen Város nem csak azért, mivel az egész Uradalomban csak ez az egy Fára templom volt, hanem a' B. Szüz képéről is, a' hova messzünnen jártak zászlókkal a' Búcsúok, és segítségül hívták az ott lévő csudálatos képét *Maria pod Lougom*, az az: erdő melletti Máriát. — Sáros, mocsáros útszáin bajos őszkor és tavaszkor járkálni.

Ehez tartozik egy az egész Vandaliában legnagyobb 's népesebb helység *Palina*, mellyben 164 ház és valami 960 Cath. lélek vagyon; de nincs is az egész Vandaliában olyan sár, mocsár, víz egy helységben, mint itten, azért töltött gyalog útjuk vagyon Turnischeig, hogy könnyebben járhasanak az isteni szolgálatra oda.

Lutheránus Fárák ezek:

1. Puczin cz (Püczoncz). Itten vagyon az egész róna Tótságban egész a' Mura vizéig imitt amott a' helységekben található Augusztai Vallásbélieknek legrégebb templomjok, melly tüstént a' II. József Császártól kiadatott szabadság után állítatott fel.

2. Tót Keresztúr (Krisavcz) és

3. Bodoncz mind a' kettő 1792 eszt. után;

4. Adrián cz 1819. eszt. nyertek szabadságot itten magoknak templomot építeni; melly legelőször fából igen szegényen felállítva, mindjárt a' Benedictio után felgyujtatott; de ismét igen szegényesen, csak fenyő-fából újonnan megépítetett, és számára már Pap is rendeltetett.

5. Hodos, ez ugyan Magyar templom, de némellykor Vandalusúl is tartatik benne az isteni szolgálat az egynehány közel lévő Vandalus helységek kedvéért.

§. 2. Házaik.

A' Vendusok lakásaik 's házaik igen szegények 's együgyűek általjában. A' rónán lakó, 's hegybéliek mind eddig merő fenyőfából építenek mindenütt, csak talpfájok tölgy vagy gesztenye fa. Azonban a' fának megkímélése 's a' tűz veszedelme eltávoztatása miatt, a' maga Uradalmában az A. Szölnöki tulajdonos, Gróf B a t t h y á n i Aloyz, egynehány esztendők előtt az új házakat többé nem fából, hanem vagy téglából vagy móróból parancsolta építtetni, resolválván hív jobbágyainak kegyelmesen elegendő szalmát a' mórházaikhoz; állanak is már, kivált A. Szölnökön ilyen szapora házak.

A' hegybélieknek egy fa ház nem sokba kerül; mert ha magának nincs is elegendő hozzá

való fája, kap a' szomszédoktól ingyen, kik segítik is neki azt hordani. De bezzeg a' rónán lakóknak erszények megérzi az építetést; mivel magoknak nem lévén erdejek, mesziről kelletik a' lát öszvehordani, és még is szebben 's költségesebben szokták felállítani, mintsem a' hegybeliek, mind házaikat, mind pajtaikat, követvén ebben többnyire a' szomszéd Stájerek módját.

A' házakat szélesen faragott gerendákból rakják öszve, egyik végét a' másikával keresztbe tévén, és öszveeresztvén, úgy hogy a' ház külső szegletein a' két oldalról kiálló gerenda végek kettős lajtorját formálnának, ha csak azokat, kiváltkép a' rónaiak be nem kennék sárral. Az így elkészült házak belől, 's többnyire kívül is (rónán mindenütt) a' sárral való tapasztás által megegyenesítetnek, és agyaggal, némellykor mésszel is kifejéretnek. A' Nemesekéi, pro distinctione, mindenkor fejéredzenek, nagyobb ablakjok és kémények is vagyon; a' kiknek salu, vagy más tábláik vannak az ablakaikon azok már úriásan elő Nemesek.

A' rónaiak egy darab időtől fogva kályhás szobához benyílot is szoknak építeni. A' hegybeliek három derékből álló házakat építenek többnyire, u. m. pitvar, szoba, és kamarából állókat.

A' hémenés legelőször a' pitvarba (Preklit) történik meg; jobb kézről a' szoba, balról pedig a' kamara ajtaja látszik azon világosság által, melly bé hat az ajtó mellett lévő keskeny ablakon keresztül a' pitvarba, a' hol a' kenyér sütéshez, faragáshoz való eszközök, és élés szökrények 's hordók, némelly helyt egy ágy is, tartatnak.

Szobáik (hegyekben csak egy) hosszú és téres, de nem magas és közönségesen olly sötétes, hogy ámbár három négy kis ablakok legyenek is egy szobán, mellyeket csak az újabb

és előkelőbb gazdák házaikon láthatni, (a' régiesen még megvannak a' fiókos ablakok (Okno) vagy az ide oda tolni való deszka táblák, ablak helyett) még is hátul a' kemenczénél alig látják egymást nappal is. Bennek a' nagy pusztaságon kívül keveset látni; egynehány szennyes fazék, két három irgalmatlan tál, két három szájas korsó, és egy, legfeljebb két töredezett ronda ágy, vánkos, paplan nélkül, csak egy szennyes lepedő vagy mocskos pokrócz rajta elterítve, egy gyalúlatlan asztal a' szegletben, és mellette két felől a' fal mellett, idomtalan vastag padok — az egész mobiliájok; a' hátsó szék már luxus a' hegybéli Vendusoknál. Vagyon ilyen egy szobában egy nagy, négy szegletű és lapos tetejű kemencze is; szája előtt van a' tűzhely, és körülötte bémázolt erős padok, a' mellyeken a' férjfi kis gyermekek szoktak télen hálni. Tehát a' szobában sütnek, főznek; azért félig meddig füstösök a' falaik, nem csak azért, hogy benn fűtenek, hanem fályát is égetnek gyertya helyett. Kémények nincsen, hanem a' két első ablakok közt felül vagyon egy lyukacska, mellyen a' füst kimehet: többnyire felszokták addig nyitni az ablakokat is, míglen a' fa le nem ég a' kemenczében.

A' kamara (Klejt) az a' rejtek, a' hol az ifjú házások szoktak hálni, és mindenféle élelemre való tartatik. Ez nem igen nagy szokott lenni, mellyen csak egy kis ablakocska vagyon; de ezt nagyobb részént csak azért vágják, hogy a' macska egerészni ki 's be járhasson.

Az istállók rónán egy végben vannak; a' hegyeken különösen, vagy szegletre hajtva az ólakkal együtt. A' rónabélieknek, mivel több gabonájok terem, jókora pajtájok vagyon külön építve; de a' hegybéliek nagyobb részint csak a' feljebb említett pitvarban csépelnek, és a' szalmát,

valamint a' kevés szénát is, az istállókra és kamarára hánnyák, melly kémény' nem léte miatt az egész földél alatt szét kóborló füsttől keresztül járatván, a' marhának nem lehet éppen egészséges.

És egy ilyen házban el lakik két három familia is közönségesen: az az három testvérek feleségeikkel gyermekeikkel. De csak a' Gazdának (a' ki mindég a' legöregebbik szokott lenni, míg vagy le nem gazdálkodván, vagy bele únván, az arra alkalmasabbikra által nem eresztí a' házi terheket is) vagyon jussa a' rohoda ágyát a' szobában tartani. A' többi a' hol megférhet, a' kamarában, pitvarban, istállóban hál. A' gyermekeknek, ha szinte nőszésre valók is már, semmi különös ágyok, vagy ágyi ruhájok nincsen, hanem ki a' padokon, ki a' kemencze mellett 's fölötte, a' fejár személyek egy darab rongyot, a' férjfiák a' szűröket vetvén alájok, nyugosznak édesdeden, puhább ágyat nem kívánván, mert jobbat egy szomszédnál sem láttak.

Vinczelléreknek neveztetnek azok, kiknek vagy más fundusok a' magok szőlőiken kívül nincsen, vagy az idegen gazdák szőlős házaikban lakván, vigyáznak a' szőlőkre. Amazoknak tulajdon marháji szoktak lenni; emezeknek pedig a' ház 's szőlő tulajdonosa' teheneire, mellyek trágya végett tartatnak ott, és egyéb holmiekre, kötelességek gondot viselni.

A' Felső-Lendvai Uradalombéliek, eljárván esztendőnként Magyarok közzé aratni, kaszálni 's csépelni, ott pénzt kapnak vagy gabonát; mellynek árán lakásaikat is felczifrázzák. Szobáikban már némelylek diófából (mellynek bőviben vannak) készült almáriomot, 's hátas székeket, sőt 'salus ablakokat csináltatnak, azért már a' hegyekben három vagy 4 asztalos mester ember telepedett meg. Szereznek magoknak fejár

czin, vagy festett cserép edényeket is, mellyeket a' szobában lévő polczra felraknak; már üveg poharakból is szoknak inni, és ezt mind az ó Bannokok okozták. De bezzeg most meghúzzák magokat.

Legnagyobb Vandalus helység Palina a' mint azt már feljebb §. 1. (N. 18.) előhoztuk.

§. 3. Személyeik.

A' hegybéli Vandalusoknak hajok többnyire vagy egészen fekete, vagy gesztenye-szinü; vörös igen ritka, és így az orcájok is fejér piros, vagy barna piros. A' rónaik, mivel annyi bort 's slivoviczát, mint a' hegybéliek, nem ihatnak, és mivel a' Mura vize, és más mocsároknak gőzölgése nem keveset változtatja őket, halaványabbak, és azért hátortalanabbak is. A' hajokat mind meghagyják, némelylek hátra füsülik, és füsüt hordoznak a' fejeken. A' Muramelyékiek Stájer szomszédjoknak tetszésekre kezdik már nyiregetni-is. Bajúszokat gyakran nyirecskélvén, hosszúra nem eresztik.

Növészek többnyire sudár, (kerek köpczös ritka találkozik köztök) középszerű nagyságot ritkán felülhaladó egyenes szál emberek.

A' természet legtöbbit megtagad a' Mura folytában lakó három helységbéli Vandalusoktól, t. i. Melincz, Izsakocz és Deklesin, Bellantinczi Uradalomhoz tartozandó falukban. Oly annyira nyomorult férjfiú és asszony személyek jönnek ott folyvást a' világra, hogy valamikor katona-állítás vagon, ezen három falubéliek igen ritkán állíthatnak egygyet arra valót elő; mert a' ki nem golyvás, az ostoba.

A' fejér nép rónán (kivéven a' fennevezett helységbélieket) igen szép, sudár, és kecsegtető természetű, ékesképű; és ezen testi grátziájokat, csinos öltözetjeik által nagyon megkedveltetik. A'
hegy-

hegybélieliek az időnél előbb való házasodások miatt természeti szépségekben sokáig meg nem maradnak.

A' hegybélieliek, minthogy egészséges klíma alatt laknak, betegségekbe ritkán esnek. De ha őket az Isten' hatalmas karja látogatja, jaj nekik! mert közel semmi Orvos nem lévén, egészen a' természetre hagyják magokat. Ha ez nem segít rajtok, vége van. — Sokaknál sietteti halálokat az is: hogy, ha kivált egy kevéssé hosszabb ideig feküsznek betegen, mindjárt azt rebesgetik körülöttök a' látogató banyák, hogy meg van nekik téve (Gyalina), és úgy valami babonás eszközökhöz nyulván ha azok sem használnak, azt vélvén, hogy már lehetetlen felgyógyúlniok, semmi rendes orvosságot, mert ettől természettel irtóznak, nem vévén magokhoz, csak elhúllának igazán legszebb korokban, ha csak a' természet többször magától nem segítene rajtok. — A' rónaiak már könnyebben juthatnak Orvoshoz, mert Regedében, M. Szombatban, és Bellatinczon laknak csak nem folyvást tanult Orvosok; a' Rába mellyékiek meg még könnyebben orvosolhatják magokat, mivel Sz. Gotthardon 's Gyanafalván több approbált Orvosok vannak, de a' pénz' szüke miatt többnyire Orvos nélkül betegeskednek. Az Orvos pedig azt mondja: „dignus est operarius mercede sua“; a' mit a' szegény beteg sem tagad, csak volna nekie.

Orvosolják őket magokat átaljában, de kivált a' hegybélieliek, jó borral erős tormával, és — patientiával.

A' Vandalusoknál leginkább a' tüdőgyulladás, vízi betegség, köszvény (Protin) hideglelés (trelika) 's vérhas (Gri'sa) szokott uralkodni. Legtöbbször October vége felé betegeskednek; a' hegybélieliek pedig December 's Jannarius hónapok-

ban; mert ilyenkor szoktak südő malacz húst enni, és rá vizet (kivált a' rónaiak) inni; a' szobájok gőzölög, 's a' t.

(Lásd még azt a' mit felyebb §. 1. Nro. 9, és 15 Pecsarócz, és Szterlec nevű helységeknel a' nép orvoságaira nézve előhoztunk. Nemkülönb en alább §. 10. D.)

§. 4. Élet-nemek.

Egyszerű házaikhoz életök neme is hasonló általában. Télen közönségesen káposztával, répával, babbal, lencsével, 's a' nálok' nagy divatban lévő hajdinával, árpával 's kölessel; a' Rába mellékeik hér-kásával, és különbféle, de kiváltkép kukoricza lisztből csinált péppel, 's gániczával, vagy lisztes levessel szokták magokat táplálni. Ételeikben nem igen szokott csillámlani a' zsiradék. Ezekhez se kés, se villa, se tányér nem tétetik, hanem csak egyenesen ex fonte, a' tálból, ki ülve, ki állva esznek mindenütt; csak a' Gazdának tétetik egy fa tányér olyankor, ha egy kis darab marha vagy disznó hús főtt az ételben, hogy azt felmetélvén, kiké elébe vessen egy egy darabkát. Általában háromszor szoktak enni a' Vandalusok, tudni illik reggelt mihelyest megvirrad, délben, és estve, de ritkán a' fent nevezettekből többfélét, hanem közönségesen csak egyet egyszerre; a' hol számosabb a' család, legfelyebb kettőt, és így naponként változtatják eledeleiket.

Nyáron a' leöntött csergés saláta, és buborka téjfellet 's fokhagymával megcsinálva nem csak legkedvesebb az egész Népnek, hanem jobbára egész napon egyedül való eledelek is a' szegényebbeknek; vagy megfejvén a' kula kis teheneket a' tejet forró vízzel elegyítvén, és felsorralván, sok-

szor lecsendesítik vele morgó gyomrokat a' szőlőknél lakó Vinczellérek. (§. 2.)

Kenyerek, valamint a' többi eledelek igen silány 's szegény szokott lenni a' Vendusoknak; a' rónaiak Mura folytában szebb kenyérrrel élhetnek, mert szántó földjeik jobbak lévén, több gabonát termeszthetnek, de a' hegybélieknek ritka ház él tiszta rozs kenyérrrel, hanem mindent öszvekever, zabot, kukoriczát, hajdinát, árpát, ledneket; szűkebb esztendőben még lengubát, kukoricza tuskát, 's sokszor még szőlő törkölyt is. Ellenben a' buzát, rozst el szokták adni, hogy magoknak ruhát vehessenek, 's portziót fizethessenek, és ezzel meg elégszik a' Publicum, de nem a' molnárok.

És ez általában így megy mikor csak magok vannak, vagy valami erős munkát nem tesznek; mert ha munkásaik vannak, vagy ha lakadalmat, paszitát tartanak, egészen a' pazarlásig sokat öszve szoktak sütni, főzni.

Mikor nagyobb munka adja magát elő, és a' háznál nincs annyi erő, hogy azt idején elvégezhethnék, tehát a' szomszédságban kérnek segítséget. És ilyenkor minden pénzbeli fizetés vagy bér nélkül szoktak a' legerősebbek elmenni, főkép' örömet oda, hol jó kosztot reménylenek (mert a' Vandalus valamint jó munkás, úgy jó evő is; szereti ugyan a' jobbacskát, de azért még sem válogató, hanem a' többecskét a' munkán megkívánja). A' hegyekben ilyenkor kétszer esznek napjában, a' rónán háromszor, és közönségesen három tál főtt ételek van, és ki nem maradhat az egy tál hajdinyá csa a' hegyekben, a' rónaiak a' krap cza, melly nem egyéb, hanem vastagban elnyújtott tészta, melly túróval meghintve és köröskörül a' végei behajtva, tortáta gyanánt szolgál kivált a' Csernecieknél. Az első tál nyáron

mindég, mikor van, csergével jól leöntött saláta, vagy tejszes buborka; második káposzta vagy répa; harmadik valami csős vagy hüvelyes veteménybéli vagy lisztes éték; a' negyedik a' feljebb megnevezett hajdinyácsa (egy, a' hajdina lisztből, de ha ez nincs másból is, elnyújtott tészta, mellyet ha répával meghintenek Repnyacsának; ha pedig répával s túróval Gibaniczának neveznek; ez a' sütemény csak nem az a' mi a' magyar lepény); vagy Krapcza, mellyet akár millyen nagy legyen is az, nyolcz egyenlő darabokra, mellyek szép triangulumot mutatnak, felmetélvén, és egy nagy tálba rakván, eleikbe teszik. Ezt, a' ki a' maga részét (mert mindeniknek legalább egy darabjának jutni kell) ott helyben meg nem akarja enni: elszabad tenni, és magával haza vinni; de a' kenyeret elrakni és még is magának más darabot metszeni, Vendus politzia ellen vagyon.

A' munkán jó kedvűek; de ha a' gazda' pinchéjében bort éreznek, mindnyájan bádjadtságról panaszkodnak, és ígérk, ha inniok ad, hogy erőt kapván, serényebben dolgoznak. De kapnak is ám bőven, mikor van, főképp a' szőlő kapások, kaszások, és aratók. — A' rómaiak jobb kosztal pótolják-ki a' kevesebb bor italt. (Lásd meg §. 10.).

A' lakodalomkor készíteni szokott egész a' pazarlásig való ételek' nemei közt az egész Vandaliaiban meg kell jelenni az ugy nevezett Vrtaniknak, buza lisztből süttött kalácsnak, mellynek kerek figurájával képzelik a' házasság célját, csak nem mint a' régi hieroglyphikus Egyiptombéliek. Szint-ugy ki nem szabad maradni a' lakadalmi ételek számából a' Gyibaniczának. Gyibanicza: mondatik a' sok rétű tésztájáról gyüba; szokták pedig így készíteni: reszelt vagy vágott répa vagy káposzta vagy túró hintetvén egy vékonyan elnyújtott tészta

rétre, erre ismét egyrétűen tészta jön, a' többi mint-egy 10 vagy 11 rétek egyik a' másiknak hegyibe húzatván, mindenik zsirral megöntetvén, és répa-val vagy túróval vagy káposztával meghintetvén, 's megsüttetvén, nagy pástétom forma süteményt képel. Ezen süteményt némellyek Magyarok réte-sének vélnék, de a' Gyibanicza nem gömbölyítetik-öszeve mint a' rétes. A' Gyibanicza 8, három-szegű darabokra metéltetvén, nagy halommal tétetik az asztalra, mellyből mindeniknek kell jutni, meg-is lehet ott mindjárt enni, el is szabad tenni, 's haza vinni, senki se szólítja meg érte az embert; de más félet, mint p. o. pereczet, Vrtankát el-rakogatni, ha csak a' házi-asszonytól meg nem kínálatik véle, minden manier ellen volna, és az ollyat máskor egy könnyen el nem hívják lakozni, mert két bélűnek nevezik. — A' rónaiaknál, de legkivált a' Cserneczieknél leginkább szokásban vagon a' túrós lepény (krápcki), a' hegybélieknek Gyibaniczajok helyett.

A' rónaiak általában mértékletesebbek a' bor és pálinka ivásban; mivel magoknak nincsen szö-lejek, 's idegen Uraságtól bort hordani nem szabad, kéntelenek mértékletességet követni; azért ha valahol hozzá jutnak is, vagy keveset isznak, vagy hamar megrészegülnek. — A' hegybéliek magok termesztik, 's szeretik a' bort 's pályinkát, és meg is birják. Sok Asszonyok kitesznek az urokon az ivásban, és ezen állapotjokban dühösök, úgy szól-ván, a' férfira.

§. 5. Öltözeteik.

A' hegybéli Vendus férjfiak jobbára mind-nyájan (ha csak valamellyik igen szegény nem) viselnek télen sipkát, vagy kerek de nem púpos kalapot, béletlen kék nadrágot (a' rónaiaknál ez ritkább), posztó lajblit, szür dolmányt, hegyibe hosszú szűrt akasztván, vagy, ha ez elmarad, a'

Stájer szomszédjok' módjára a' Muramellékiek fekete czombokig érő, vagy a' Magyar szomszédjok' szokása szerint a' Saal körül lakók rövid fejér 's czifra ujjas ködment, némellyek széles patkós csizmát, de általában mindenütt sarut.

Nyáron commodizálnak az öltözetben. Kalap, lajblí, vászon vagy posztószél tarisznya az oldalokon, vagy egy ümög, szür dolmány a' nyakokon az egész nyári öltözetjek. Az előkelők u. m. a' templom atyák, mester emberek, vagy amúgy gazdagok, vasárnapokon 's innepeken nadrágban jönnek világosságra; de nyakravalójok se télen se nyáron niacsen. Posztó köpenyeg a' rónaiaknál inkább, mintsem a' hegybélieknek vagyon szokásban; melly általában fejér, 's kerek a' formájú; a' sötét kék színű luxus nálok.

Az asszonyoknak vagyon télen, a' hegybélieknek többnyire mentéjek fekete prémre világos kék posztóból; a' rónaiaknak pedig fekete ködmenjek mint a' férjfiaknak. A' kiknek nincsen mentéjek a' hegyeken, vagy ködmenjek a' rónán Mura mellett (mert a' Rába mellékiek jobban magyarizálnak a' viseletben); azoknak bizonyosan vagyon egy fejér vagy hamu színű flanerből való újjas réklíjek; a' rónaiaknak erre még egy ujjatlan egész a' térdekig leérő szür, mellyet anyanyelvökön *Z o b o n*-nak neveznek. Erre két rétűen vékonyabb vászonzól vagy épen gyolcsból lepedőjök, mellynek közepére vörös párta him (*Pris*) vagyon bevarrva; ezt ök a' mellyeiken szokták öszve kötni. — Fejeiken a' konty (*Póczio*) közönségesen házi vászonzól vagyon, és egy gyolcs vagy házi vászonzól való négyszegletű keszkenő (*Pecsa*), mellyet nyakszirtban a' hegybéliék, fejek tetején pedig a' rónaiak két szarv formára öszvekötnék; és mivel négyszegű, a' hátokon lepedőn alól, vagy kívül lefóg az egyik vége, melly vagy csak egyszerűen van

beszegve, vagy jobbára vörös, sárga, 's fekete selyem czérnával czifrán kivarva. Viselnek csizmát vagy sarút, mint a' férfiak. A' Felső 's Alsó-Szölnöki, 's Istvánfalvai fejér személyek a' fejeken egy két réfnyi kendőt (Pola) hordoznak télen nyáron, 's ritkának vagyon téli réklijé, vagy más melegítő téli ruházatja.

Nyáron a' ház körül az Asszonyok csak kis lajbliban vagy épen egy ümögben járnak; ha pedig valahová tovább mennek Pécsát vetnek a' fejekre. A' Leányok kítába vont hajokat a' hátokon végig lelógatván, 's a' végibe csomó piros pántlikát fonván hajadon fejt, az Asszonyok pedig csak kontyban járnak. A' Leányok hajdan pártát viseltek, de már most nem. Szoknyáik, mint a' Hénczeké, de nem térdig, hanem bokáig érő, ezer ránczosok. Ezek kétfélék, az egyik pendely (kikla) és a' csipejokról; a' másik lajblli forma derekkal (oplecsnyek) öszve lévén foglalva, szoknya (Janka) a' vállokról lóg le, mellyet némellyek piros vagy kék szélesecske sinórral szoktak a' mellyeken öszve fűzni. — Előbb mindenütt, de már most jobbára csak a' Murai Szombati Uradalomban tekernek az asszonyok csipejekeken körül piros, kék, 's zöld színü posztó széleket, mellyet Pójásznak neveznek. Mindenik féle szoknyához rövid, csipejekig érő ingök és előkötőjök van, mellyet némellyek felétére festetnek vagy festenek, hogy a' mocsok rajta szembe ne tűnjön, és így ritkább mosás mellett tovább tartson.

A' szép nem általjában csinosan szokott jární, mind otthon mind munkára; de csufolják is a' kormos személyt, mondván: Jeli je pri vász pogorejla voda? az az: elégett, vagy megégett-e nálatok a' víz?

A' viseletben legbiúbbak a' §. 2. már említett szorgalmatos F. Lendvai Uradalombéliek, mert

ezek eljárván esztendőnként Magyarok közzé aratni, kaszálni, 's csépelni, ott pénzt keresnek, 's magokat felczifrázzák felényire magyarosan, felényire pedig vandalusosan; úgy szinte a' fejér személyek is kezdenek selyem lajblikat, gyolcs vagy pamuk szoknyákat 's lepedőket keszekenőket viselni.

§. 6. Nyelvök és Literatúrájuk.

Milly nyelven beszélnek a' Vendek, nehéz végsőképen meghatározni. Az ő nyelvek egy a' maga nemében, mert se tót (slavus) se horvát (croata) sem olyan, mint az Alsó Stájerben, Karinthiában, 's Karnioliában vagy on divatban, hanem ezek közt egy. A' Vendek magokat Slovinczinek nevezik, mert megértik a' Slowák' (Szlowin) beszédjét is, vagy, ha valakinek úgy tetszik hinni, mert Slavus (tót) gyökérnyelvből való az ő nyelvek.

Azonban a' magok nyelvén mindenütt egyaránt nem beszélnek a' Vendek; minden tájéknak van valami különöse. Így a' Mura mellett lakók, nevezetesen a' Cserneckiek, horvalizálnak, mert a' Muraközi Horvátokkal gyakran commerciumjuk vagy on; feljebb a' Mura folyója mellett Regede felé stájerizálnak; Sz.-György vagy Viz Lendvai Fárában germanizálnak, mert a' német szomszédjaikkal conversálódnak; legnevetésesebben 's leg-rosszabbúl beszélnek az Alsó Szölnökiek, 's Istvánfalvai Fárabéliek; de nem is csuda, mert eze'nek régenten, a' Vendus Lelkipásztorok' nagy szüke miatt, olyanok adattak, a' kik vagy született Horvátok (Wasser Kroat) vagy Tótok, vagy lettöböl egyveledett, 's akadozva beszélő vendus Lelkészek' tisztét viselték. Ezek predikáltak, mert ex officio kellett nekik predikálni; de hogyan? el lehet gondolni. Ibant qua poterant. A' Vendus

nép hallgatta, 's meg is tanulta a' predikáló' hibás Vandalismusát, gondolván, hogy így pallérozottabban 's helyesebben van kimondva, mivel a' Pap mondotta, kit Oraculumnak tartott, 's tart is a' nép.

Különbféle dialectusra tekintvén, különféle nevezeteik is vannak a' Vendusoknak. Bömhézeknek hívják az Istvánfalviakat, 's egy részét a' Dolinczi farának, az okból mert az ö és ü betűket igen gyakran forgatják a' szájokon, és húzni szokják az utolsó szillabát. Ezek a' többi Vendusoktól úgy különböznek, mint a' Polóczoka' tiszta Magyaroktól beszédből kiismértetnek, kiknek életmódjuk is igen közel járúl a' Vendekéhez.

A' jó Vendus beszélhet Tóttal, Horváttal, de legkönnyebben a' Vindekkal (a' Stájer, Karinthia 's Karniolia lakosaival), Ráczókkal, Csehekkel nehezebben 's a' t. Hogy annál jobb ideát formáljanak magoknak az Olvasók a' Vendus nyelvről, ime ide írom a' Miatyánkot úgy; mint a' Vendusok kiírni 's mondani szokják:

„Otecz vagy Ocsa nass! ki szivu nebeszaj, szveti sze imé tvoje; pridi kralesztvo tvoje; bojdi vola tvoja, kak na nébi, tak i na zemli. Krüha nassega vszakdenésnye daj nam ga dnesz; i odpüsztí nám dugé nasse, kak i mi odpüsesamo dusnikom nassim; i nev-pelaj nász vu szküsavazye, nego odszloubodí nász od hüdoga. Amen.“

Ez a' nyelv még nagyon pallérozatlan. Csuda hogy e maroknyi nép már régen el nem felejtette anyanyelvét. Mert sok századok óta minden nyomtatott könyvek nélkül volt. Még a' Lelki pásztorok is szükölködvén a' nyomtatott Évangéliomos könyvek nélkül, a' vasárnapi 's innepnapoká Évangéliomot előbb mint sem fel léptek a' predi-

káló székre, az elolvasás végett, magoknak deákból vagy horváthból vandalus nyelvre fordították, egy kis czédulára azt leirván, egy más könyvbe tették 's a' templomban felolvasták; miglen N. Tisztdő Kuzmics Miklós Sz. Benedeki Plébános, 's Tótsági kerületnek Vice Esperestje ezen nagy szükségét valamennyire meg nem kissebítette, midőn 1780dik eszt. körül az egész esztendőre szolgáló Evangeliomokat vendus nyelvre fordította, 's Méltós. Szily János Szombathelyi Püspök' bőkezűségéből kinyomtatatta volt; kinek buzgóságát észre vévén az Evangélikus szomszéd Lelki pásztorok, vetélkedve iparkodtak magok felein is segíteni, mert egy más után adták ki azon egynehány darab munkákat, mellyeknek tárgyaik az isteni szolgálat' szebb 's csinosabb véghez vitele, u. m. az új Testamentomi Sz. Irás (1771), Graduale*); halottas énekek, imádságos könyv. Ezekén kívül vagyon nékik iskolai 's menyegzői könyvök.

A' Katholikusoknál jeget tört a' fenn nevezett Kuzmics Miklós Úr; ennek több munkáji vannak: 1. Evangeliomos; 2. Imádságos; 3. Betegeknek való; 4. nagy és kis a b c könyv; 5. Katekismus; 6. Kis Biblia. Sok számú énekei, mellyeket az isteni szolgálat alatt a' templomban szoktak énekelni a' Vendusok. Ezen tudós férjfiúnak munkájiról azt az ítéletet lehet hozni, hogy igen sovány 's sótalan a' stylussa; de nem is csuda, mert ezen pallérozatlan nyelvben, legelőször írni nagy mun-

*) Erről a' könyvről találtatik e' következő tudósítás Ambrósy' folyó-írásában: „Annales ecclesiastici etc. 1795 l. 65: Liber hymnorum, ante aliquot annos impressus chartae et typi nitore omnia fere Hungariae opera typographica longe superat.”

kába tellett volt. De ennek a' Vandaliában meg istenesített Lelki pásztornak munkáji is igen kevés számmal vagynak még kéz között, mivel a' régi nyomtatványok elrongyosodván a' haszonvétel által, jótévő pedig, a' ki újra kinyomtatná nem találkozáván, lassanként mind elenyésznek annyira, hogy a' Kath. Vandaliának (mert az Evangelikusok látván a' Katolikusok' fogyatkozásait, hevesen dolgoznak) egy könyve sem lesz, ha csak a' főbb hatalmak valami rendelést és intézést e' végett fel nem gondolnak. Vannak valóban, kivált a' Papi rendben szép eszű férjfiak, kiknek sziveiken fekszik a' szegény együgyü Vendeknek és az ő nyelveknek kimivelése; erre nézve iparkodnak regulariter vandalusúl beszélni, írni, 's különbféle objektumokról disserálni; vannak is már több tárgybeli munkájik irásban, a' mellyeket mindazonáltal homályban tartani kéntelenek, mivel Mecénásokra szert nem tehetvén, magoktól a' szűk provisiojok miatt ki nem telhetik, hogy nyomtatásban azokat kiadhatnák *).

(Lásd §. 1. Pertócsa helységet N. 8.)

§. 7. Vallások, Erkölciségek, Culturájok.

Egy hit 's egy szív volt egészen a' Bocskay pártütéséig az egész Tótságban. Ennek hív 's buzgó szolgálatoikat tettek a' Széchiek, kivált Széchi György (1605) az akkori F. Lendvai 's Murai Szombathi Várok' 's Uradalmok' tulajdonossa, a' kinek szívét könnyen megnyerték a' Bocskaiak, minthogy annak épen akkoriban viszálykodásai voltak a' Győri Püspökkel. Jobbá-

*) Tiszt. Barla Mihály Úr, Kővágó Örsi Evang. Prédikátor (Szala Vármegyében) készített egy Vendus Grammatikát, de az is csak kéziratban hever.

gyai Uroknak példáját számosan követték *), úgyhogy 1627. már Lutheranus Előljárók visitát tartottak. („Visita generalis 1627. facta per Visitatores e Ven. Consistorio missos RR. DD. Steph. Letenyeium Praed. sup. Parochiae Csepregiensis; Stephanum Zvonarics Czenkiensis Concionatorem, Joannem Terbócz Ministrum Eccl. Felső Lendva et pro tempore Senioremem Vicinarum Ecclesiarum in Bonis Széchianis et Battyánianis in Comit. Castriferrei etc.”) — Ebben a' visitában előszámláltatnak valamennyi Kath. Plébániák, mellyeket felyebb §. 1. előszámláltam, kivévén Pecsaróczot, Hidegkútat, Istvánfalvát, mivel ezek újabbak a' Luth. Visitánál. Azonban nem tartott talán egy századig sem a' Lutheranusok' uralkodása Tótságban; az időt, mikor kergettettek el a' Luth. Ministerek, mind eddig fel nem találhatam; elég az hozzá, hogy már 1729. eszt. a' F. Lendvai Fára templomának három oltárait szentelte meg a' Mélt. Gróf és Püspök Nádasdi László.

A' Lutheránusok a' Katholikusokkal egyaránt fizették a' kath. Papot, nem volt az egész Tótságban csak egy oratoriumjok is, hanem közönségesen vásár-'s innepnapokon a' kath. templomokban végezték ájtatosságokat, és esztendőben csak egyszer vagy kétszer adták jelét hogy Lutheránusok, midőn t. i. Csurgóra (Zala Vármegyében hol azért többnyire Vendus Minister is volt) gyónni vagy áldozni mentek Húsvét tájban vagy aratás előtt. Ez nékiek nehezen esett, azért sokan meg is tértek. Második József Császár' Tolerantiája okozta, hogy a' Tótságban Oratoriumok

*) Mai napiglan is legtöbb Lutheranusok találtatnak a' hegyes Tótságban, mellynek nagyobb része F. Lendvát uralta.

vagynak, mellyek itten mind öszveségesen ötből állanak, mint felyebb §. 1.

Imádandó kegyelme a' Nádasdyaknak, 's egészen ekkorig való buzgóságok, 's az áldott Kőszegi árva-háznak (melly az örökké emlékezetben maradandó Adelfy 's Kelcz Uraknak, mint azon Institutum fundátorinak akarattjok szerint főképen 's mindenek előtt a' Convertitákat, vagy még egészen Lutheránus Vendus gyermekeknek kellene neveltetni, oktatatni 's boldogokká tenni) gondviselése az oka, hogy az ólta nem csak hogy senki nem lutherizált, hanem a' Lutheránusok is vissza térni szerit teszik.

Kétféle vallású felekezet találtatik most a' Tótságban, u. m. Katholikusok Vas Várme-gyében

—	—	—	18,348
Zala	—	—	12,060
Summa	—	—	30,408

Lutheránusok: Vas Vgyében	10,520
Zala	21
Summa	10,541

Fárájaikat már felyebb §. 1. előhoztuk. A' Katholikusok nagy tisztelettel viseltetnek a' Papjaik eránt, nem csak azért, mivel ezektől hallják miképen boldogúlhatnak ők ezen 's a' más világon, hanem azért is, mivel észre-veszik tanúltságokat, szolgáló készségeket, nyilt jó szívűségeket; ugyan azért minden nehezebb 's szoros-sabb dolognak eligazítása végett megbizottan hozzájuk járúlnak, folyamodnak, 's mint megannyi oraculumoknak tartják őket.

A' Bútsuikról lásd felyebb §. 1. N. 9. 14. 15. Pecsarócz, Tissina, Bagonya helységek' leírását.

Ha megboszontják a' hegybéli Vendust, (a' rónai jámbor és religiosus) főkép ha egy kevesse

ittas (józan korában ritkán kezd) kész a' verekedésre, és még a' haját jól ki nem tépvén, ellenkezőjét meg nem vérezte körmével, félben nem hagyja, akár mint csillapítsák is társai.

Hajlandók a' hegybéliek szintúgy (talán a' szükség hajtja rá) mindenféle kis lopásokra; elvisez ha szerét teheti a' szomszédjától vagy atyafiától holmi élelemre valót; a' vásárokon, de igen ritkán, csizmát, sarut, kalapot, keszkenőt 's t. e' félét. Leghíresebb lopók a' Túrke-iek (Trtkovcsár, az az Túrke nevű helységbeli), kiket azért gyűlölnék és üldözik is a' magok existimatióját szerető Vendusok. — De latorkodásra, gyilkoskodásra nem vetemednek.

Ez a' nép általában igen babonás, minden vigiliákon és sátoros innepeken különös babonáságot visznek végbe. Sz. Borbála, 's Lucza napján nem fonnak. Hogy tejet szaporító, vaját gyűjtő boszorkányok ne volnának, azt vélek el nem lehet hitetni. Ha olykor részeg fejjel valahonnét haza menvén, útjában valami égi tűneményt lát a' Vendus, az egész falut belármázza más napon, hogy boszorkányokat látott, vagy hogy a' rossz lélek késértette, és elsőtől utolsóig mind elhiszik. — Az asszonyok különbözőféle babonás vizet adogatnak magok kárával sokszor teheneiknek. A' Csernecziek Lukács czédulát fűrnak a' tehének szarvába; sokan Húsvét 's Karácson napján a' húst meg nem eszik, 's a' t.

Tótságban a' Papság koronája a' Nemzet kulturájának. Vannak nem kevesen, a' kik nemes vérből eredetteknek régélik ugyan magokat, de fájdalom! olvasni sem tudnak. Azért valahányszor a' magistratualis Restauratio elővételik, mind annyiszor féltjük azon ritkán találkozó Syntaxista, Rhetor, 's mostanában csak két Törvénytudó Vendusainkat, hogy a' nem nagy suppositumban

lévők helyett, magyarokat ne kapjunk Biráknak. --- Mesteremberek, 's kereskedők, a' kik több városokban is megfordúlnak, valamennyire kellemetesebben 's diszesebben tudják magokat alkalmaztatni a' társaságokban, mint a' parasztok. De vannak ezek között is természetes furcsa találós 's éles eszűek nem kevesen annyira, hogy méltán álmélkodhatik olykor az ember elmés beszédekén. Az ilyenek azonban mindég azon mesterkednek, hogyan szedhessenek valakit rá, főkép' a' tanúltabbak közül, vétéknek épen nem tartván, sőt dicsőségnek tulajdonítván, ha az okosabbat megcsalhatják.

§. 8. Isk ol á k, g y e r m e k - n e v e l é s.

A' hegybéliek elevenebbek, merészebbek, és általában jobb eszűek a' rómaiaknál; fájdalom! hogy se itthon nemzeti iskolák, se őket tanulás végett tovább küldeni módjok nem lévén, in sudario reconditum servant sibi distributum talentum, vagyon csak ugyan minden Anyaszentegyháznál egy Iskolamester; de ezek rosszul lévén fizetve, kéntelenítetnek többféle úton élelmökről szorgoskodni, 's körül járni nap-estvélig. Nem csuda tehát, hogy nincs kedvök a' szüléknek gyermekeiket tanítás végett azokra bízni, hanem inkább otthon tollat fosztatni velek. De ha folyvást 's szorgalmatosan tanítanak is ők tanítványaikat, nagyra még sem vihetnék azokat, minthogy a' hegybéli Vendus Mestereknek egész tudományosságok, egy kevéssé vendusúl olvasni, és nagy erőltetéssel írni, mellyet csak az énekek leírásában szoktak gyakorolni. Az Isteni szolgálatnál szükséges deák Responsoriumokat vagy antiphonokat inkább mástól megtanulják könyv nélkül, mintsem hogy olvasni könyvből kellenék, és ezzel fitogtatják nagy eszeiket, hogy a' Requiemet,

Circumdederumot, Laudate pueri Dominum etc. könyv nélkül is elénekelik.

A' gyermekek nem nyelnek sok iskola port ; mert nyáron mindenféle marha őrzéssel bajlódnak (mivel ellévén házaik a' hegy oldalokon szórva, minden gazdának, ha csak egy sertvélyese van is, különös pásztort kell tartani) télen pedig csak nem lehetetlen az iskolában való őszvejövetel ; mert a' helységek messze lévén az iskola-háztól, az apró gyerkőczék havon, jégen, 's télig befa-gyott sűrű patakocskákon, és az erdőkön keresztül félnek egyenként menni. De ki is volna olyan szüle, a' ki ezen környülállásokat tudván, gyermekét élet veszedelembe eresztené? — Sokak meg azért nem járnak iskolába, mert nincs ruházat-jok, 's magokkal iskolába elvinni valójok. Erre nézve azt a' szokást vették fel, hogy a' szomszéd házban lévő férjfiú, vagy asszony személy, ki tud már olvasni, veszi fel tanításra a' szomszédok gyermekeit. De csak télen, mert nyáron Tótságban alusznak a' Muzsák.

Már a' róna Tótságban másfélék az Iskola-mesterek, mert itten jó fizetések vagyon ; azért iparkodnak orgonálni megtanúlni, (Orgonáik az egész hegybéli fárákban, kivévén Felső Lendvát, 's Víz Lendvát, se Katholikusoknak se Lutherá-nusoknak nincsenek), és más tudni valókban is magokat tökéletesbíteni, hogy a' hegybéli Mes-terek előtt nagyobb auctoritások legyen, 's hogy a' falusi Notáriusságot viselhessék ; de nyáron üres az iskolájok ezeknek is.

Ellehet tehát gondolni mekkora Vandaliában a' Literatura! — az egész Vandaliában, de még a' szomszédságban is, egy rendbe szedett iskola sincs ; de ha volnának is iskolák, miből tanulna az ifjúság? magyarul 's németül se szülék se a' gyermekek nem tudván, az idegen könyveknek
hasznát

hasznát nem vehetik, Vendus nyelvökben pedig nincs eddig egy okos könyv is. (Lásd §. 6.) De nem sokára máskép fog kinézni a' Tótság; mert némelly tehetősbb szülék tanulni vágyó gyermekeiket már ma elküldöztetik a' felsőbb iskolákra is; a' szegényebbek pedig majd a' Kőszegi árvaházban, majd imitt amott a' városokban alamisnából kosztot kapván, iparkodnak magokat kultiválni.

Az ostoba szülék természetesen ostobául nevelik fel a' gyermekeiket is. Télen a' kemence mellett ülnek, nyáron pedig a' házok előtt mezítlen futkoznak a' három négy esztendős gyermekek; az már politusabbnak tartja magát, ki gyermekére, nyáratszaka a' szobából kibocsátván, egy darab rongyos lepedőt köt fel a' szemérem eltakarása végett. A' rónaiak azonban, mivel házaik sorban állanak együtt, vagy legalább messze nincsenek egymástól, gyermekeik nevelésében megkülömböztetik magokat valamennyire a' hegybéliektől; mert amazok szelídebb, jámborabb és szemérmesebb geniust iparkodnak mindjárt ifjonta szíveikbe iktatni. Alig tud járnai a' kis gyermek, már az anya szép nyári vásár-vagy innepnapokon elviszi magával a' templomba, hogy külfömbféle emberi ábrázatokat, öltözeteket 's tárgyakat szemlélvén eszébe hozná, hogy ő sem barom. Ellenben a' hegybéliék 7—8 esztendős korokig még a' szomszéd házat sem tudják merre van, ekkorig 's, még utóbb is jó ideig egy hosszú inget viselvén, rúttól néznek ki; mert a' hosszú ingök velek nem nővén, ha két esztendőig eltarthat ('s el is szokott tartani, mivel kenderkóczból fonatott) csak térdig ér 's megszenyeseedik annyira, hogy a' sok piszok, mert ez az orrkendőjük is a' gyermekeknek, és por a' nyári

meleg naptól öszve forrasztatván, mint egy megalakiroztatik rajtok.

A' testek azomban egészséges, ámbátor a' kosz testeken, és mocsok irtóztató képet csinál belőlök. A' Lelki-pásztorok mikor némellykor gyóntatni menvén látnak illy magzatot, megdorgálják a' szüléket ugyan, és emlékeztetik őket az okosabb gondviselésre, de ezektől bátran kimondva hallják: „én sem neveltetem máskép, — és a' koszos malaczból lesz a' jó sertés”.

Ezen kormos gyermekeiket a' szülék a' sertések után hajtják, utóbb a' tehenekhez csapják, és így mindég a' mezőkön 's erdőkben a' marhákkal bánván, annyira megvadúlnak, hogy azok messziről látván egy kék ruházat, vagy kocsit menni, elszaladnak.

Ezek a' hegybéli Katholikus és Evangelikus gyermekek mivel szüntelen barmokat őriznek, se iskolába, se templomba nem járnak valami jót tanulni, nővén az Istenről annyit tudnak a' mennyit tudatlan szülék ollykor ollykor előttök, ha rá érnek, estve, elmondanak. Ezeknek is pedig erről való tndományok mennyire terjedhet ki, könnyű megítélhetni, csak abból, hogy ezek is valaha illyen módon neveltetvén fel, olyan korokban semmit sem tanultak, vénségekben pedig mindent meg nem foghatnak.

§. 9. Foglalatosságaik.

A. A' Gazdálkodás.

Ez a' föld minémüisége miatt igen bajos. (§. 1.) Hol a' fa szép sudarasan felnő, ebből itélvén meg a' föld millyenségét, nem soká hagyják azt állani, hanem egy szálíg levagdolván mezőt csinálnak a' fenyvesből; melly foglalatosságok abból áll, hogy kilelethor a' hasznavehető vastagabb

fákat kiszemelvén levagdadják, 's haza hordják; a' többit pedig ledöntögetvén szépen elegyengetik az egész táblán, hogy mindenhol elfedje, 's ott hagyják egész őszig száradni. Ekkor neki mennek, 's néhány helyeken meggyújtják (mivel a' Virgilius Georgiconában L. 1. olvasták:

Saepe etiam steriles incendere profuit agros
Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis,)

mellyet távolról nézvén, úgy látszik, mintha mind annyi Illyés áldozatjának megemésztésére az égből alászállott tüzek volnának. Ez leégvén, a' nagyját a' mi még haszonra való, őszve szedik, 's haza viszik kormosan, a' földet pedig, melyet ilyen égetés után Celina-nak neveznek, nagy keservesen fölszántják, minden második harmadik lépésre meg-megálván a' sok törzsök és gyökér miatt, — mellyeken ekéjeket nagy idővesztegetéssel emelik által, hogy kár ne essék benne; hajlódznak szegények 's izzadnak valóban, azt sem tudván, ha kétszeresen e, vagy csak egyszeresen adja vissza a' háládatlan föld belé szórt gabonájokat; mikor a' rónán lakó attyafiaik fütyörészve haisz-csáhoznak ökreik, vagy hihottoznak a' lovaik után egyenes, sokat ígérő 's sík mezejeken. A' törzsök körül, mivel ekével nem lehet hozzá férni kár nélkül, kapával kell felfogatni a' földet, és így kit szántva, kit kapálva bevetik az illy földet legelőször rozssal, 's utánna hajdinával, másik esztendőben pedig kikeletkor zabbal, és azután ismét sovány, 's ismét parlagon kell 3—4 esztendeig hagynia, ha valamit akar ezek múlva ismét természeteni rajta; mert másképp meg nem trágyázhatják a' trágya' fogyatkozása, és az illyen földek' távolsága miatt. Ez egy nemzeti trágyázás mód a' Vendusoknál.

A' másik sem sokkal kövérebb; melly csak fa levélből, 's fenyő-fa tökből (Szpiczli nye) áll, mellynek haszontalansága kitetszik abból is, hogy a' magos hegy tetőkön a' szél kifújja a' javát, vagy a' nap kiszíjja, vagy az eső-víz a' völgybe ragadja el. — A' rónán erről mind semmit sem tudnak, mert sík a' mezejek, van szalmájok, rendes 's hasznos trágyát csinálhatnak, 's kenyérben ritkán szenvednek szükségét.

Termesztenek a' Vendusok mindenfélét, u. m. búzát, rozsot, tavaszi 's őszi árpát, zabot, bükkönt, lencsét, mindenféle babot, kukoriczát, hajdinát, lent, kendert, mohart (bér) krumplit, répát, káposztát, kölest. — Ezekből ki többet, ki kevesebbet termeszt, a' mint a' földje vagyon hozzá készítve. A' kölest, kukoriczát nagy számmal termesztik leginkább a' rónaiak. A' hajdinát akkor szokták nagyobb mértékben vetni, mikor őszi gabonájokat valami viszontagság érte. Ha a' víz vagy jég-eső kárt tett, a' köles, kukoricza, 's krumpli szokta azt kipótolni. Ha ezeket 's a' hajdinát a' dér megölte, akkor a' Vendus szegény kenyérre nézve. — A' hajdina itten igen szapora 's bő termésű szokott lenni; egy emberséges rónai paraszttól hallottam, hogy 4 köbőlől 180 köbölt termesztett. De ez ritkán eshetik meg. A' hajdinával nagy táblákat szoktak hevetni, parlagban vagy tarlóban, azért is, mivel a' méhek, mellyeket nagyon ápolgatnak, igen szeretik. A' hajdina pogácsa és gánicza kedves ételek a' Vendusoknak. A' köleskása, répa 's káposzta nemzeti étkek. A' vármegyebeli Tiszt Uraknak a' rónaiak köleskásával kedveskednek.

Termesztéseknek egy részét megemésztik magok, a' mi marad takarékosságok által, pénzért eladják, mellyen magoknak más egyebet szereznek.

Marha tenyésztés.

Réteik a' rónán jók, és bő termők; de a' hegyekben ha látszik is néhol egy kis rétnak való hely, a' dombokról lerohanó, és az eső által megnőtt kis patakokból kicsapó víz iszappal vagy mind betemeti, vagy tsak annyira bésározza, hogy az haszonvehetetlenné válik.

Ez az oka, hogy a' marha tenyésztés olly csekély a' hegyekben; mert se nyáron nem lévén rendes legelőjük, csak a' kopár homokos, és köves hegyeken, vagy valami gödrökben, a' hová az ember se nézhet irtódzás nélkül be, és a' hova a' sokszor mellette magának élelmet kereső tén, nyakrafőre bele gördül, szarvát vagy lábát eltörvén, legeltetik marhájokat; télen pedig nem hogy szénával tarthatnák, de szalmájok sem lévén elegendő sok helyeken, az eszterhából a' füstös zsuppokat is lemetélik tavasszal, 's egy kevéssé megzúzván, a' marháknak vetik; azért ezek kicsinyek is, erőtlenek is, de a' Dica rajtok akkora, mint akár micsoda nagy marhákon.

A' Rába mellékieknek szénájok is van, szalmájok is, de még is szokások a' szecskát forró vízzel leöntve, a' gabona aljából való liszttel 's kevés sóval megkeverve szarvas marhájokkal télen etetni. —

Az ökröket legjobban szeretik vásárolni Zagoriában (Horvát országban) mert azt hiszik, hogy ott a' marha legegésesebb.

Bor természet.

A' hegybélieknek, kiknél minden legkisebb házhoz vagyon szőlő, legfőbb foglalatosságok a' bor természet; mellyből jó termő esztendőben legtöbbet is vesznek be. De ha nehéz munkájokat áldás nem követi, akkor ők valóban megérzik;

mert nem csak hogy magoknak ruhát, 's más házi eszközöket olly könnyen meg nem szerezhettek, de leginkább azért, mert a' szőlőtől járandó megállapított terhes hegy-vámmal esztendőről esztendőre adósok maradván, több esztendőig terh alatt kelletik nyögniük. Akár terem, akár nem, az Uradalmoknak a' járandó Jus montanumot meg kell fizetniük, 's ezért sokkal jobb volna a' jobbágyokra nézve, ha a' tizedelést vennék bé az Uradalmok.

Az adásban 's vevésben, valamint a' hegy-vám beszédésében a' Nádasdy 's Batthyáni Uradalmokban a' Vödör (52 itze) vagyon folymatban.

Termesztenek pedig jó, 's híres borokat a' Vendusok. Tótsági borok isméretesek. De valamint a' Tokaji boroknak jóságát a' szőlők' fekvése, és a' valódi töke teszi híressé: úgy a' Tótsági bor sem terem mindenütt általjában az egész Tótságban: legjobb, 's lelkesebb a' Sz. Benedek táján való, Rüketsi, Bokrácsi, Sz. Biborczy, Dusanóczi, Vrsicsi. A' második osztályban állhatnak a' Zsidahegyi, Kosárházi, Domainczi, 's Tivadarczy; a' többi csak nem egyforma.

A' Tótsági boroknak az a' legfőbb tulajdonsága, hogy seprűn sokáig elállanak, és hogy főfájást, ha az ember többecs két hörpent is belőlök, nem szereznek, mint p. o. a' mura-közi borok; a' vizelletet sürgetik, a' bágyadtságot különösen oszlatják. Erre nézve az idősebb parasztgazdák mikor megbetegednek, fejek alá egy csutora hort tétetnek magoknak, mellyből gyakorta gyógyulást isznak.

A' szőlő-hegyeikben, a' kiknek nagy szántani vagy kaszálni való szőlő aljok vagyon, szoktak gyümölcs, kivált szilvafákat ültetni, hogy Szli-

voviczát égethessenek, mellynek párja nincsen jó illatjára 's erejére nézve.

B. Mesterségek. Kézmivesek.

A' rónán Vargák, Csizmadiák és Timarok egy czéhet formálnak; a' Kovácsok, Molnárok, Bognárok ismét egyet. Turnischán vagyon a' Szürszabóknak is különös czéhek. Az Apró-szabók rónán a' Szürszabókhöz tartoznak. A' hegyekben az Apró-szabóknak, minthogy vásárookra nem dolgoznak, szintugy a' Gerencséreknak (ezeknek czéhek vagyon Bagonyán a' Trónán) Takácsoknak, Kovácsoknak és Szürszabóknak, ámbár sokan vannak imitt amott, nincsen czéhek, és ámbár ezek között némellyek valami külső czéhbe béállottak is, de minthogy csak három inas esztendeiket állván ki imigy amúgy, nem hogy a' mesterségek igazi fortélyjait 's minden czikkelyeit vándorlás által kitanúltak volna, hanem fel szabadulván legény korokban haza mennek, megházasodnak és a' magok kezére dolgozván, annyit rontanak, hogy szörnyű! Azonban nem lehet nékik ezt általában rossz néven venni; mert ezek egyszersmind robotos jobbágyok lévén, nem folyvást vesztég ülő mesteremberek, hanem csak annyira, hogy a' magok, és a' házbéliek szükségére tudjanak valamit öszve férczelni. — Némellyek szabni sem tudván, csak foltozgatnak, és még is mester-embereknek tartják magokat.

A' vásárokról lásd §. 1. Sz. Benedek, Murai Szombat, Bagonya.

C. Többi Foglalatosságai.

A' Férfiak, kiknek semmi mesterségek nincsen, télen faragnak, szalma Kosarakat kötnek, holmi eszközöket igazgatnak, az egész ezstendőre a' szalma fát vágják: és többnyire a' rónán, ki-

vált a Bellatincozi Uradalomban lakók, ha Zago-riába ökrökért nem mehetnek, és tekenőket 's medenczéket nem csinálhatnak; — a hegybéliek pedig ha cséplést sehol sem kapnak — csak he-nyélnek.

Az asszonyok általában egész télen fonnak len 's kender szöszt ruhának; ha magoknak ele-gendő nem ternett, fonnak másoknak is csekély fizetésért, hogy még is, mint magok mondják, a' meleg szobában a' fáklya világnál hijába ne üljenek.

Nyáron nincs az a' munka, mellyet a' Ven-
dus kezöbe nem venne; és pedig olly gyorsan, jól 's erősen, hogy semmi kifogást nem szenved. Azért ismervén a' Vendusok munkásságát a' Zala Vármegyei földes 's vagyonosabb Urak, magok járnak Tótságba a' végett, hogy kaszálni, aratni, csépelni jól tudó Vendusokat felfogadjanak. Otthon magoknak is dolgoznak szorgalma-
tosan, de még sem elég a' természetések, mert rosz a' földjök, és sokan vannak egy házban.

Az asszonyok a' ház körül lévő foglalatossá-
gaikon kívül férjeikkel együtt mindenféle nehéz munkákat is meg tesznek, u. m. szőlöt kapálnak, gyűjtenek, aratnak, vetnek, sőt csépelnek is a' hegyeken.

A' hegybéliek későn gyűlnek öszve munkára, mivel messze vannak egymástól, 's otthon előbb fölöstökölni, és a' magok házi foglalatosságait szokják elvégezni; de azután már eldolgoznak setét estig; a' szántók, és kaszálók pedig csak délig. A' rónaiak korábban öszve jönnek, mert ottan fölöstökömet is kapnak (Lásd §. 4.)

§. 10. Szokásaik.

A.) Házasságok.

A' Vendus ifju legények és leányok öszve kelnek a' nélkül, hogy valódián tudnák mit cselekesznek. — Nem sokat czeremoniáznak, hanem jónak találván valami személyt, elmegy gazda vagy maga, vagy valami más férjfiat küld a' kijegyzett személy szüleihez ki tudakolni: ha valyon oda adnák-e leányokat ennek vagy amannak a' legénynek házas társúl. — Ha a' legény leány szüleinek vagy testvéreinek tetszik, sokszor nem is kérdeztvén a' leányt, ha volna-e kedve hozzá, meg izenik neki, hogy bizvást eljöhethet. A' ki is többnyire egy szombat estve oda menvén kérőjével (Sztarisina) kezét fog a' leánnyal, és jobbára ha messze laknak egymástól, ott meg hálván, vasárnap reggel a' fel iratás, és hirdetés végett el jön véle a' Plébánoshoz. A' ki hirdetéskor a' leány, (vagy férjhez menőben lévő Özvegy) soha nem marad a templomban, úgy tartván, hogy az ollyannak, siket — néma gyermekei lesznek, a' ki hirdetését hallja.

Míg a' hirdetések tartanak, és esküdni el nem jönnek, a' leány (az Özvegy már nem) egy asszonytól késértetvén házról házra jár a' közelebb eső szomszéd falukban, 's konytra (Póczio, főkötő) lent, kendert, vásznot és pénzt kéreget. (Dari proszi.) Ha bátrabb és fürgenczebb a' vezetgető szószóllónéja, többet kap; de amúgy sem eresztenek el egy háztól is, hogy valamit nem adnának neki. Ez alatt öszve vesz egynehány zsebbe valót, és ha módja van, öszve varr egynehány férjfi ingeket. — A' keszkenőköl egy jár a' Plebánosnak, egy a' kérőnek, egy a' vőlegénynek; és egy a' vőfélnak (Drüsbán) Ki maradhatlanul; a' többivel meg ajándékozza azon házbélie-

ket, a' hová kerül, és ez az elosztás, melyet a' kérő visz végbe, vatsora fölött történik. A' vagyossabbak ingeket is osztogatnak; de jobbára csak a' kérőnek adnak egyet, és a' völegénynek egész pár fehér ruhát, mellynek az megesküdtetés-kor rajta kell lenni.

Az esküvéshez a' völegény részéről a' kérő és vőfél, a' menyasszony (Szneha) részéről pedig egy nyoszoló asszony (Starisicza vagy Posznehajja) és csak egy nyoszoló leány (Szvábicza) szokott jönni. — Ha szerit tehetik mindnyájan bokkrétássan jönnek, és mindég gyalog. Mellyik mennyekzősöket muzsika késéri, az már finom és hires A' rónán lakó kenyeresebb mennyekzősöket szokták nézni és követni is leginkább az ifiú leánykák 's gyerkőczék, mivel fehér kenyér szeleteket, és perezeket hánynak az utszákon végig a' gazgabbak; és a' vőfély igen fel vagy on tarkabarkásan öltözve, ki egy furkós boton a' tuskés borz bőrével kerget és kergetve tréfás mondásaival nevelsége gerjeszti a' nézőket.

A' lakadalmat nem egyaránt tartják a' Vendusok. A' rónaiak reggel öszve esküdvén, ebédkor elkezdik az evést, és ez eltart egész setét estvélig; mert pazarlók ilyenkor, és az evés alatt mindég muzsikálnak 's tánczolnak: némelleyek pedig kivált az idősebbek ülnek az utolsó vásár- vagy innepnapon tartatott predikáziót beszélnek el, vagy meséznek, vagy a' Sz. Irásból valami történetet adnak elő, mellyre sokszor a' meg részegedett vén Asszonyok keservesen sirnak.

A' hegybélieknél mindég éjtszakán szokott véghez menni a' lakozás. Nyolcz vagy kileucz óra tájban eljövén lakodalmas seregével a' völegény, a' menyasszony-házához, valahol kin a' kamarában meghúzza magát addig, míg a' kérő bemenvén a' szobába erősen perorál a' völegény' nevé-

ben: „hogy ő neki ennél a' háznál valami személye legyen, kit magának ekkor 's ekkor el jegyezvén, és ekkorig való tartására mindenfélét itt hagyván, 's most kitelvén az idő, azt el akarná vinni, és azért kérdezi: hol volna az; itthon, 's azon állapotban van e' mellyben itt hagyta volt? s'. a'. t.” — A' kiadó pedig, belől az ajtón a' szobából ki beszélvén, erősen vitatja: „hogy el vétették az utat, mert ennél a' háznál semmi ujság nincs, azért máshol keressék az édest etc.” — Efféle hosszú, de magában szép és tréfás kettőjük között való beszélgetés után, mellyet annyira tekernek, és fatsarnak, hogy utollyára megegyeznek, a' kívánt' személyt elő állítják, a' kit a' már ilyenkor ott álló vőlegény kezénél fogva az asztal körül a' nekik kirendelt helyekre vezetvén, előre a' kérő le ül; a' többi hozzá tartozandók is mind kéznél fogva mennek az asztalhoz. Az asztalnál igen szemérmesen viselik magokat az új házasok, keveset esznek 's isznak. Előttök vagyon egy fa tányér, és ezen egy tányér formára ki metszett kenyér talp. A' menyasszony egy Darabocská kenyeret a' villáján márt a' tálba, vagy a' kálánnyával megérinti az ételt, és azzal mintegy szabadságot ad a' többieknek az evésre; mert azt csak ugyan megvárják a' vendégek, hogy a' menyasszony kezdje. Egyébkint a' kérő szokott nekik ételt rakni tányérjok'ra.

A' Lakodalmások, Szvatorje; titulálják egymást Szvatko, az Asszonyok Szváterja; melly alkalmatossággal a' kereszt komát is Szvatkónak, valamint a' pasziban a' férjfiat Boter-nek (Koma) az Asszonyt Botra-nak kell híni, mert máskint pironatoriumot kap, a' ki ezen szokás ellen vét.

Nagyobb részét az éjtszakának hol tánczal (a' mint majd alább erről szólni fogunk) hol

különbféle mulatsággal eltöltvén, virradta előtt a' völegény elviszi a' menyasszonyt setétben egynehányad magával, a' hova utóbb délfelé a' többi lakadalmas vendégek is elmennek; holott legelőbb is a' mosdás (Zmiwanje) megy végbe, mellynek látására seregesen kimennek.

A' mosdáshoz egy medenczébe vizet hoz a' menyasszony a' legközelebb való kútból vagy tóból, mellyel a' völegény magát meg mosván egy törölköző kendőt, mellyet magával hoznia kell, a' medenczén által nyujt a' menyasszony nékie; de ilyenkor szemesnek 's virgoncznak kell lennie, ha a' szégyent elakarja kerülni, hogy a' medenczében maradt víz a' körülötte ólalkodó vőfély vagy más tréfás lakadalmas által reá ne buritassék.

A' napnak többi része ismét holmi tréfálásokban telvén el, estve kezdődik a' völegény házánál a' lakozás. Ekkor a' házhoz hozott menyasszonynak ajándéka kiosztatik. — Az éjtszaka jól elhaladván a' kérő aludni viszi a' házas párt, a' hol a' menyasszony lehúzza a' völegény' csizmáját, és mindenik' szárával háromszor megüti azon lábát a' mellyikről a' csizmát lehuzta, ha csak az a' lábát el nem kapja; és lefeküsznek. A' pántlikákat, és a' pártát (ha volt neki) mind a' nyoszolyó-leány kapja. Reggel felkelvén mindenik a' maga dolga után lát, mivel a' lakodalmások is mind eltakarodtak.

A' férjhez ment leányok kapnak közönségesen szüleiktől osztályképen egy tehenet, egy kotlós tyúkot, egy malatzot, egy töltött párnát, szekrényt; és ez mind, a' mit nyernek, ha még olyan gazdagok is a' szüléik, ha csak alattomban nem segíti őket az anyyok, de a' mi miatt sokszor rútvérsengések támadnak az otthon valók között, ha kitudódik.

(A' lakadalmi ételekről lásd felyebb §. 4.)

B. Paszita.

A' paszítát szokják tartani nyolcz napra a' gyermek' születése után, és a' gyermek ágyas asszony templomba való bévezettetése előtt, a' ki azért nem is megy az asztalhoz, hanem az ágyba adnak neki az asztról villa hegyén minden féle étkekből, mellyeknek száma valamint a' lakodalomkor, nagy 's pazarlásig való. — A' koma Asszony (Botra, botrevje, komát pedig Boternek hívják) süt ilyenkor sok kalácsot 's Vrtánkát, és azt estve felé elviszi a' gyerek ágyas komaasszony' házához, holott esznek isznak egész virradtig.

C. Muzsika, táncz, éneklés 's egyéb mulatságaik.

Minthogy nemzeti tánczok nincsen a' Vendusoknak, hanem vagy az ugrós forgó magyart, vagy a' kerengős Stajert, ki mint tudja, többnyire rosszul járják (az asztal és kemence közt szűk térség lévén, csak kerengenek és hoppoznak): tehát természetesen, nagy jövedelmet nem reménylven a' musikusok, nem igen adják magokat ezen tudománynak megtanulására. Minden harmadik vagy negyedik helységben is alig találkozik egy pár czinczogó hegedűs, a' kiket a' vagyonosabbak propter bonum quoniam jó idején megfogadnak; (mert sokszor ha több lakodalom egyszerre esik, igen kapósak), és az egész muzsika-banda tsak két tanulatlan hegedűsekből áll.

Ezeken kívül vagynak egynekány esztendőktől fogva a' Hidegkuti és Cserencsóczi fárákban egynehányan, a' kik fúvó instrumentomokkal nem csak mulatságokban, hanem templomokban is dícsérettel produkálják magokat.

A' hegybéliek sokkal hajlandóbbak az éneklésre, mintsem a' rónaiak; de csak istenes énekeket mondogatnak mert világi nincsen. Nyáron Sz. György naptól fogva egész Sz. Iván napig felszoktak a' pásztor gyermekek bizonyos helyen egy póznát állítani, a' hová estvéneként seregesen öszve mennek a' korosabbak is énekelni.

Egyébbaránt semmi különös mulatságok nincsen, 's nem is érnének erre máskor, mint innep 's vasárnapokon, a' mikoron, kivált télen a' szomszédok 's szomszéd asszonyok egymást meglátogatják, a' férjfiak gazdaság 's robota dolgokról, az asszonyok pedig férjfiakról, azoknak jó 's rosszágokról, ollykor másokról is beszélgetnek. Vagy az öregebbek közül némellyek elmennek a' korcsmába délután, vagy a' hegybeliek a' pinczébe, és ottan az egész heti bajoknak elfelejtése végett egyet isznak, és attól jó kedvűen haza mennek.

A' rónaiak, kivált a' Csernecziek, mivel közelebb a' templom hozzájok, reggel 's délután is eljárnak az Isteni szolgálatra; azután télen szobában, nyáron pedig a' házok előtt ülven papolnak együtt csoportosan, kivált az asszonyok.

D. A' Vendus Betegségében. Haldoklók Temetések.

A' rónán általjában, kiváltképpen a' Bellatinczi Uradalomban lakó öregebb Vendus mindég az ágyon, fiatalabb nyáratszaka akár hol kinn; akár minémű, ha szinte részegségből eredett is az, mint Isteni látogatását tekintvén, betegségét békével szokta szenvedni.

Mihelyest rosszul érzi magát, homlokára ha gyomra émeleg is, egészséges volta' megbontakozása jeléül, 's dologtalanságának mentségére első nap torma levelet, másodikon egy eczetbe mártott fehér ruha darabot kötöztet fel magának,

olvasót, 's szentelt vizet tétet maga mellé, és a látogatni jövő szomszéd asszonyoknak 's babonás banyáknak javasolt orvosló szereiket, vagy házi pacsmágozó eszközeiket változtatva elfogadja, úgy hogy 24 órák múlva tapasztalni kell nékie a jó következtéseket; ha nem, eldobván az egyiket mászt fog elő. — (Lásd §. 3.)

A' Fárabéli Paptól tartván, azon még is mindnyájan iparkodnak, hogy a' beteg gyóntatlan meg ne halljon. A' gyóntatni meghivott Lelki atyát sokszor bizodalmasan meg is szokták kérdezni, ha vallyon meghal-e a' beteg? mert a' magának authořitást szereztü tudó Pap itten Oraculum.

Mikor a' Cserneczi és Rába melléki Vendus haldoklik, sirás riás, támad kívül a' háznál, melyre öszvefutnak a' szomszéd asszonyok 's gyermekek, kik közül némellyek a' haldokló körül mervedten állván, majd könnyeznek, majd imádkoznak. A' banyák pedig három Királyok vizével (melly igen nagy tiszteletben tartatik) elejénte egy fű-szállal csak meghintik, utóljára pedig, mikor már alig-alig vehet lélekzetet, mind egyre öntözvén, 's simogatván orcáját 's fejét a' haldoklónak, annyira vesztegetik a' szentelt vizet, hogy az csupán csak ebben mintegy megförsztve tiszta képpel múlik ki a' világból.

A' hegybéli idösebb betegek nyáron a' tornácokon, télen a' füstös szobában álló ronda ágyon, fiatalabbak a' kemencze mellett lévő padokon kezdenek sínlödni.

Már a' hegyeken, hol a' házok egymástól meszire vannak elszörva, ritkábbak a' látogatók, következtéképen a' betegek szükölködnek itt házi orvosságok nélkül is. Hanem, ha a' betegnek módja telik benne, magához hivat egy az oktalanok közt mindenütt található ámítót, a' ki, ha

jól tartatik, örömet űzi mesterségét a' beteg felett sok napokig, némellyik el is viteti magát valami paraszt Doctorhoz p. o. Alsó Stajerbe Feldbakon felül lakó Sz. Mariai öreg Molnárhoz, vagy Regedébe valami banyához 's a' t. A' tanúlt Orvosokhoz pedig épen semmi bizodalmok nincsen, mert az az előítélet van nálok, hogy azok a' parasztot megéttetik, vagy ha felsegítik is, lovától vagy ökrétől megszokták fosztani. — Sokszor a' távolság 's szegénység is okai annak, hogy az Orvosokkal nem élhet a' hegybéli Vendus. Közönségesen tehát illy móddal szokták magokat gyógyítani a' hegybéliek, 's kiváltképen a' férjfiak: magokba vesznek egy icze ó bort, vagy ha ez nincsen, annyi Szlivoviczát; az asszonyok 's gyermekek aszalt szilva lévvél 's fehér czipóval akarnak felsegíttetni; ha így semmi jobbulást nem éreznek, valamint igazán sokszor rosszabbúl is lesznek, letéttik magokat a' szalmára és — meghalnak.

Mihelyest halott van a' háznál, a' holtnak rendbeszedése után azonnal rónán a' kukoricza pogácsa sütéshez, hegyeken pedig kivált a' Lutheranusok szokása szerint, borjú, vagy ha vagyonos házi gazda fekszik halva, egy görhes vén tehén leütéshez van a' készület, hogy legyen valamit az éjtszakára virrasztani jövő, rónán imádkozóknak, a' hegyeken éneklőknek adni. Ekkor inkább mátkázni, mint ájtatoskodni szoktak a' virrogatók. Valamit juttatni kell a' harangozónak is, hogy hosszabbacsán húzza meg a' holtnak tiszteletére a' harangokat; mert máskép' ő igen röviden szokott azzal bajlódni. Munera crede mihi placant hominesque deosque campanatoresque. T e m e t é s. — Rónán ha jól birta magát a' halott, a' házánál követtetik fel, 's a' Mester bútsúztató énekével iparkodik a' meghólt kedveseit sirásra gerjeszteni, melly ő neki nem nagy mes-

tersé-

terségébe kerül. Az öregebb holt testet mindenütt szekeren viszik a' Fárai temetkező helyre, (ha nincs az oda való helységnek magának) senki sem követi azt, mert a' késérők gyalog uton sietnek előre jutni. — A' gyermek halottakat pedig mindenütt egy dorongra felkötözve két sírásó, kiknek az egyik vállakon a' koporsó, másikon a' kapa vagyon, csendesén, -ollykor pipa szóval is, el viszik temetni.

A' Lutheránusok processiónkint a' szekeren lévő koporsó előtt 's utánna hegyeken 's völgyeken keresztül kosúl a' vizshangzó huhogató énekléssel kísérik gyalog a' holt testeket. Ez a' kíséző sereg számosabb a' kövér tort-adóknál És így tehát itt is igaz: cum moritur dives, concurrunt undique cives, az az: Vandali.

Mikor a' sírba bé tétetik a' holt test, és azután is, míglen csak valami foglalatosságok van a' sír-ásóknak, folyvást énekelnek egész el rekedésig, temetés után a' férjfiak előre pipára gyujtván, a' fejér személyek a' holtnak virtusairól beszélgetvén hátul, a' sírásókkal egyetemben vissza mennek a' házhoz, hol a' tor sokszor egész pazarlásig szokott megtartatni.

A' Rába melléki Vendusoknál az különös, hogy a' sírnál, midőn a' Pap onnan már eltért volt, egy két asszony személyek, kiket ollykor rá is szoktak kérni az uroknak becsületet mutatni akaró feleségek, térdepelve mesterséges sírás közt, egyengetett hangokkal egész a' meg csömörlésig, elő számlálják a' holtnak külömbféle dicséretes tetteit.

A' gazdag torokban a' Bachussal 's Ceressel jól meg rakott temetők vigasztalni szokták a' megözvegyültt árvát és ha arra való, nékie új házas társ projectáltatik, vagy a' házi gazdaság folytatására czélozó planumok kovácsoltatnak; 's olly

jó kedvüek lesznek a' búsak, hogy a' rivás hahota nevetésre, a' halottas, lakadalmas házra változik.

De nem úgy Cserneczen — mert itten a' halál által örömétől 's leg-kedvesebb javától megfosztatott Vendus igen szivére szokta venni vesztességét; sír, rí meg vigasztalhatatlanúl nem csak a' sirig, de még utóbb is 3. 4. napokig folyvást 's szüntelen; azután mély Melancholiába ereszkedvén egy néhány vasár 's innep napokon imádkoztat a' templomban, alamizsnát osztogat a' koldúsoknak a' meg holt kedvesért, annak sirját meg látogatván térdelve 's sirva imádkozik érette; szóval az érzékeny sziv megindúl, látván egy fiatal Cserneczi menyecskét, mikor urát megfogva katonának viszik, vagy mikor halva el temetik.

A' hegybeli 's Rába melléki Vendus paraszt nagyobb gondot visel beteges marhájára, mint ember társára, 's látszatik jobban szivére venni, ha ökre vagy más nemü marhája el esik, mint ha valami cseléde hal meg. —

Csaplovits János.

2.

Rhapsodiák a' Köszöntés - formulákról.

Azon köszöntés - formák, tisztelkedési megszólítások és velök járó test-mozdulatok, mellyek által egymást, öszvetalálkozván, köszöntjük: *) valamelly nemzet characterét kevéssel rajzolják élénkebben, mint egész értekezések a' felől. Azért kétségkívül nagyon interesszáns munka is fogna lenni, ha a' földön szerteszélyel lakozó különb-

*) Köszönteni, Grüenzen; Köszönni, Danken.

féle nemzetek' köszöntési és tisztelkedési formuláikat valaki öszvegyűjtven és lajstromba vevén átadásul adná. Minémü lajstromot (tudásomra legalább, és elő-dolgozatokat kivéven,) minekutánna nem mutathatunk: közlök ezennel, különféle kutfökből gyűjtve, néhány régi és újabb nemzetek' köszöntés-formuláit; hogy annál inkább kitessék, sok közül mellyik leghelyesebb, mi a' nem-helyben-hagyható, miként lehetne a' hibás szokásokon igazítani, és végre millyen helyet foglal azok között, ez oldalról is tekintve, a' magyar nemzet.

A' napkeleti nemzetek, kiknél a' régi szokás legnyomosabbán és változás nélkül megtartatik, köszöntvén, jobb kezöket szakállokra vagy melyjökre teszik, magokat meghajtják, fölöttéb czeremóniázók, és általában fej-födözetjeket nem veszik le. Közülök valók p. o.

1. Az Izraeliták. Ők korábbi idejekben, e' szóval köszöntötték egymást, öszvetalálkozván: Immanuel, (Az Ur mivelünk.) Ruth. 2, 4. Utóbb jött divatba az a' formula, mellyel élt Idvezítőnk, és élnek a' Zsidók máig is: schalom lecha, (békesség néked.) A' szamaritánusok köszöntésére Amennal válaszoltak. Kalapvetés Zsidónak nem eredeti szokása; csak szélyel-szóratása olta ván-szorodott reá; és soknak még máig sem jár rá a' keze.

2. Chinaiaknál, kiknél rizs a' fő kedvencz étel, az egymást megszóllító legelső tudakozás ez: miképpen etted meg rizsedet?

3. Törökek, köszöntés közben mutató uj-jokat felemelik.

4. Indusok, uton öszvetalálkozván, e' szóval köszöntgetnek: Ramram; melly nálök az Utasok' Istenének neve.

5. A' magyar közember köszöntésében, (a' vallásos szamatan tartót benne lehetőségig el-

mellőzvéni,) sok a' figyelemre méltó. Böszavuság, czeremóniázás, szomorúval elegyedés a' sajátosságai. A' jó nap, estve, éjszaka 'kivánásra így válaszol: fogadja Isten. Házhoz beköszöntöt így fogad el: hozott, hozta Isten. Háztól elmenőt így: Isten' hírével járjon Kez yelmed. Borát is, minekelötte szájához vinné, a' másokra hosszasan köszönti el. Mikor egymást rég nem látott két Felek öszvejutnak, kéz-fogás közben elhálázkodnak több minutáig, elmondván szóról szóra a' jó nap kívánás után: „immár mint van kegymetek, mint szolgál az egészség?” „Hálá Isten, most egészségem jó van; hát kegymednek?” „Nekem is hálá Isten; hát az oda haza valók mint vannak?” (ha bár sokszor nincsenek is;) 's t. Mikor estvéli időn házadtól elmegy, nemcsak nyugodalmas jó éjszakát kíván, hanem más napra boldog felvirradást is. Reggel hozzád menet pedig, ha elhagyod neki végig mondani az ő szokott formuláját: jó-reggelmondás után kívánja, nemcsak, hogy egészségedre valjék az éjszakai nyugalom, hanem hogy az Isten virrasszon több békességes napokra is. Több időre elbucsuzván tőled, kívánják többek közt rendszerint azt is, hogy mindenkor jó híredet hallhassák. Új esztendőkor éppen hosszuan tudnak köszönteni, kívánják, hogy több számos esztendőket éri békével, egészséggel, ne pedig illy búval, bánattal. Így esik stilus szerint a' szólás, akár van ugy a' dolog valóban, akár nincs. Ha valaki, szószaportió köszöntéseiket végeztig nem várja, az nem szívök szerint való ember, sőt abban megbotránkoznak. A' szerencsés epitheton legkivált magyar Czigányoknak tulajdona. A' kalapvetés az éjszakai nemzetekről ragadt rájok.

A' Bengálaiak' köszöntése abban áll, hogy homlokjokat jobb kezökkel megilletik, és fejöket előre hajtják. Ha tiszteletbeli köszöntést

akarnak tenni, mellyet Schalamnak neveznek azt így kezdik: jobb kezöket melyjökre teszik, aztán azzal a földet megérintik, és úgy viszik azt homlokjokhoz. Az alázatos és hizelkedő kifejezéseket sem mulasztják el; hogy bizonyosokká teshessék magokat azoknak jó hajlandóságok felől, kiktől valami szívességet várnak. Hizelkedéseik közül a legesekélyebb im' ez: én az Urnak legalázatosabb szklávja vagyok. Hanem ezek ő nálok is, valamint az Európaiaknál, pusztán megkívánató, és értemény nélkül való kifejezések.

A' régi Görögök kedves köszöntése: *χαιρε*, örvendj, légy boldog.

A' Rómaiaké: *salve*, idvez légy. Ezzel éltek minden esetekben; akár jó reggelt, estvét, akár akár tüssenést, akár öszvejövetelt kellett elköszönteni. Csak gyertya világ bevitelekor mondott: *ave, lux amica*. Elökelő személy megtisztelésekor fejökét kifödtek. Elváláskor így szóltak *vale*.

Az újabb nemzetek közül a' déli Európaiak' köszöntés-formulája, együl egyig vallásos szamatu. A' Spanyol Amerikai Portugallusok között, szintén ilyenféle köszöntés-formula is van szokásban: *ave Maria!* mellyre felel a' másik: *sin peccado concepida*; az az: idvez légy Mária; ki bün nélkül fogantatott. *) Az Európai Spanyolok és Portugallusok között, köszöntésben még az a' különös móde is uralkodik, hogy egész esztendön

*) Wachlers Theol. Nachrichten, Bresslau, 1818. lap 50. A' Boldogs. Szüz nevével való köszöntés, 1090-dik eszt. tájban kezdett a' keresztyének között divatba jöni, a' Clermonti Zsinat által megerősítetett, és közönségesen szokásba jöttének már 1250-ben nyomaira találni. A' Jézus' nevével való köszöntés még régiebb eredetű. Ezt Thavmaturgus Gergel († 270.) gondolta ki, Nagy Gergel Pápa († 604.) idejében pedig már mindenféle éltek vele.

által jó Husvét Innepet kívánnak egymásnak, habár az még oly messze esik is. Az Orosz pedig névszerint Peterszburghban, egész Husvét-hétben három csók mellett a' feltámadott Jébus' nevével köszönt.

Két öszvetalálkozó Spanyol és Olasz között, kiknek t. i. főtulajdonok: hivalkodni, a' gesztenye fák árnyékiban elálldogálni, ácsorogni; — az első szókhöz tartozandó mindenkor a': „come Sta?” mint áll (t. i. cosa, a' dolog.)

A' Francia viszont az állásra nem sokat tart, hanem örök mozgásban vagyon; szeret cifrálni is. Azért ily köszöntő kérdésekkel szölongat: „comment va-t-il? (hogyan megy a' dolog?) vagy: comment vous portez vous? (hogyan hordozza, viseli magát az Ur?) minekutánna tőle a' rómaiak „je vous salue-t” meghallottad.

Az Anglus nem örvendi sokát sem szónak sem cifrálnak: munkásság és foglalatoskodás az ő dolga, azért öszvetalálkozásakor is első kérdése: how do you do? (Mint, mit csinál kegyed?)

A' keleti Friezek köszöntő szöik ezek: „egesség legyen teveled, Nemes Ur, te ki szabad vagy!”

A' Németek közül, kiknek ez a' sajátságos köszöntésök: Grüsse dich Gott; nevezetes e' dologban a' Westfáliai paraszt, ki midőn a' másiknak megköszöntése végett kezét nyújtja, előbb kesztyűjét pontosan lehuzza; mit ha nem tevén, nyujtana kezét, annyiba vetetnék, mintha amaszt a' társaságban elmellőzte volna.

Charactert igen bélyegez az ő treckschuyt-ján (ladikján) élődő mozgódó Hollandus, ki, mind a' többitől különbözve, az eleibe akadóhoz ily kérdést tesz: how vaart viwe? (mint hajóz kegyed?) Ebédkezés előtti időn megválván esmerősétől, smaakelyk eeten-t, (jóizü evést) kíván neki,

— tehát nem jó étel-vágyat, appetitust; mert a' már egyébként is jó gyomrú és ékes tengeri Hájós arra kiváltképpen kész és sokat tart.

Tüsszenésre vallásosan köszönteni, úgy lát-
szik, újabb időkben támadt szokás. Eredetéről
beszélnek, hogy az első keresztyén századokban
egykor oly gonosznemű dögghalál uralkodott vol-
na, mellyben az emberek tüsszenéssel holtak meg
nagy hirtelen. Nem tudván tehát senki tüsszenése
felől is, nem az e neki utolsó lélekezése: boldog
halál kívánás végett mondták nagy ijedetten:
„Jézus segéljen meg!” Attól fogva aztán; a' dög-
halál multával is, e' köszöntés a' köznépnél meg-
maradott.

Köszöntéshez valók a' titulus adások is. Melly
részben a' máj Világot, okos józanság tanulás
végett, méltán a' régi görög és római nemzetre
lehetne utasítani. A' napkeleti nemzetek, nem
különben a' Schweitziak, Tyroliak, Norwégia-
bélielk, (itt különösen a' közember), senkit sem
uralnak meg; hanem minden embert, — Királjo-
kat sem vevén ki, te-znek. Ellenben a' Francia
még Istenével is, a' liturgiákban és imádságokban
Vous-val beszél. *) Magyarnak, társalkodási

*) Liturgiában Istent és Halgatóságot, az elavult latin
stíl szerint, Te és Ti által szállítani leghelyesebb.
Ok ez utóbbira: a' szokás' régisége, és a' Szent Írás
stílusával való megegyezése. Az illy megszóllítás
emlékeztesse a' különböző rangu Híveket arra, hogy
ők az Isten előtt, kinek Házában öszvegyültek,
minnyájan egyenlő ranguak; és titulusaikat a' tem-
plom küszöbeinél lerakták. A' papi személy az ő
Cathedráján nem úgy szóll, mint privátus hanem
mint publicus személy; nem is a' maga nevében,
hanem az Anyaszentegyház biztosságából. Papi fog-
lalatosságai' követésében egyedül csak így mozoghat
mindenképen szabadon. Sőt az ő és kegyel med
által teendő megszóllítással nem is élhet mindenütt

nyelvvé vált, helyes titulázó névmással sincsen; és óhajtható, hogy a' hosszas kegyelmed szó

neveltség nélkül; p. o. az áldás-adásban, a' tanítási megszólításban, ha a' Keresztyén Atyámfiai helyett így szól, Tekintetes, Nemes, Vitézlő, érdemes, becsületes Halgatóim. Gyónási oldozatban is mi épületlen beszéd lenne, ha így szólíthatnák meg a' Gyónó: Tekintetes Bűnös Uram! És hogy valami analogont mondjunk: mikor fejedelmekhez, főrangú személyekhez tisztelkedő versezeteket intézünk, valjon nem te-vel szólítjuk e őket; és nem vennék e rossz néven, ha versünkben a' Curiáliákat feszesen megtartanók. Az egyházi és művészi Világban más regulák állnak és más innepiség gyakorlandó, mint a' mindennapi életben. — Legjobb volna pedig, az ebbéli helyes szokásnak minden felekezeteknél esz-közlendő megállapítása végett, ha a' Tanítót, ki vagy félelmisségből vagy valóságos szerénységből, főrangúak előtt te és ti-vel szólani általlana, ezek magok letiltanak, Isteni szolgálatban nekik szánt minden titulus adástól; és ezzel főntebbi képzettsé-
göket bizonyítanak be azok előtt, kik illyesben őket böcstelenítő böcsületet keresnek. Illy nemes cha-
racterű Halgatóknak egy pár példája immár álljon itten. Első Fridrich Wilmos, Prusszus Király (megh. 1740.) olly szokást tartott, hogy estvéneként, mid-
dön lenyugovás végett, levetközödött, komornyikja által egy egy estvéli imádságot olvastatott el maga előtt; mellyet ő nagy áhítatossággal meghalgatott. Egykor valamely újdunúj Komornyik az imádságot előtte legelőször olvasván, ez, Ura eránt tartozó tisztelethez valónak gondolta, hogy ez igéket: „az Úr áldjon meg tégedet”, mint ezek az imádság vé-
gén állottak, változtatni kell; mellyért így olvasta azokat: „az Úr áldja meg Ö Királyi Felségét”. Mit olvas kend nekem ott? kiálta a' Király. A' szegény új ember megdöbbsent, és magában azt állítván, hogy Monarchájának a' toldalékkal még nem adott elegendő tisztességet. most így mondotta az igéket: „az Úr áldja meg Ö legmagasságosabb Királyi Fel-
ségét”. Erre a' Monarcha igen nagy haragra lob-
bant és rá kiálta: „Elakarod e' csufítani azt az „imádságot? Tégedet van ott; áldjon meg Tége-

valamelly rövidítéssel azzá elfogadtatnék, és a' társalkodási beszédbe közönségesen bévetetnék. — A' sok keresztnév kettésével hármasával, más nemzetektől ránk ragadt szokás és luxus neme. A' bokros vezeték és mellék nevek pedig a' magyar nemesi elsőségnek egyik következése *).

Mi illeti, újabb nemzeteknél köszöntéssel együtt járni szokott test mozdulatokat, és szembetűnő jeleket: a' kalap és süveg-vetés az, a' mit az éjszakai nemzetek, utóbb tapasztalt nem kevés terhökre, gyakorlásba hoztak. Kivették ugyan magokat e' szokás alól eleitől fogva: 1) a' kato-

„det, Tégedet! Istenhez képest én is csak egy szegény főreg vagyok”! — Ezen szerint cselekedett nem régiben a' Coburgi Herczeg is a' Szent Lőrinczi (Tolna Várm.) Evang. Prédikátorral; kihez, midőn az utolsó Török háborúra alámenvén, gyónni akart volna, őtet a' Prédikátor az oltár előtt állván, hercegi titulusán kezdé megszólíttani német nyelven. Mellyre a' kegyes Herczeg a' Prédikátornak azonnal inteti, hogy ne úgy! hanem csak: te bűnös, te szegény bűnös!

- *) Sok neveket viselni szokás a' Spanyoloknál is, kik közül egy Nemes Úrnak ez a' neve: „Don-Diego Arias Fernando de la Plata y Riales y Bayalos”. De szokás a' Francziáknál is. Az 1817-diki Párizsi hiradásokban egy fekvő jószágnak árultatása jelentetett, melly jószág illy nevezetű asszonyságé volt: „Mada-me Marie des douleurs Leopold Christine Armée „Emanelle Joachim Joseph Therese Petronille Antoinette Vincent Bonaventure Françoise Symphorose „Didier Sebastien Raphael Barbé Camille Isidore „André Cajetan Biblianus - de Toledo - Salm - Salm”. Egy illy sok nevű utazó Kavallérről beszéli az anecdotá, hogy midőn egykor elestvéledvén a' már bezárt Vendégfogadó kapuján zörgetett, és a' ki v a' gy-ot kérdőnek szavára nevént mondta volna; eligazítottatt azon okból, hogy annyi embert be nem fogadhatnak. — Az Arabsok neveik is csömörletes, hosszúk; azért, mivel a' törzsök nemzetség (tribus) egész lajstromát beléjük fonják.

nák, kiktől világszerte, süvegök szélének egyik felemelt kezökkel illete, fogadtatik el köszöntés gyanánt; 2) a' Quäcker nevü keresztyén felekezet (Angliában és Amerikában), melly az ő több különködései között arról is emlékezetes, hogy Hittársosai fejöket soha senkinek meg nem mezítele-
nítik; vallásoknál fogva vétkelvén e' szokást, mivel az által mindenkori áhítatosságjok, mellybe merülve vagnak, gátoltatnék; 3) némelly fővárosokban, ugymint Madridban, Peterszбургban, 's t. az emberek, utszán mentökben nem veszik le kalapjokat senki előtt, hanemha Császári és Királyi Uraságok színe előtt mennek el. — Sok idő folyt el, míg az illy kalap-föntartás, köszöntésben úgy tartatott mint anomália és mivelletlenség. Iszonykodva pökte ezt a' Világ nem rég, a' Francia revolutioban, mint ennek eredeti durva szüleményét, és azon sans-culottizmus-hoz tartozó jelenetet, mellyhez képest a' republi-cánusok 1792. Oct. azt is meghatározták, hogy az egyenlőség külső jeléül, minden ember t e-vel beszéljen, kalapot ne vessen, 's t. e'f. De most már a' mivelte Világ átaljában kezdi érezni a' kalap-vetés' alkalmatlan voltát. Mellyre nézve 1820-dik oltá Lipcsében és Tubingában az Egyetemi ifjusággal, 1822. oltá pedig Danzigban az egész városi polgársággal jó kezdet és példa van téve a' kalap-vetés eltörlésében. Helyette gyakoroltatik esmerősek eránt a' kéznek melyre-tevése; föllebb valók eránt a' meghajolás. Ugyan is a' kalap-eme-lítés károsnak találtatott mind gazdasági mind egészségi tekintetből. Amazt félre tevén, azon ellen-okból, hadd éljenek a' kalaposok is; csak emezt vegyük fontolóra. Midön izzadásban kell fönket megmezítleníteni, könnyen kaphatunk fő-csusz, fő-görcset, náthát, fül-, szem-, fog-fá-jást, agyvelő-gyútladást, 's t. Ferdő és egyéb

gyógyító helyeken tehát e' szokás épen eltörlendő volna, mint ennek a' híres Nendorfi, Spaai, Pyrmonti ferdő-intézetekben már valósággal tilalma van. — Kalap-föntartás köszöntéskor a' magyart annyival inkább illetné, mivel alkalmasint ez volt az ő eredeti szokása kelet földén, hol egyéberánt a' fő-befedés más alá vetettségnek és megalázadottságnak jelképe.

A' köszöntéseink mellett gyakoroltatott csókolás is eltörlendő szokás volna. A' csókolás, mellyet miveltebb nemzetek rendszerint száj megérintéssel *) tesznek, jele vagy szeretetnek és nemi hajlandóságnak, és akkor nyomatik szájra, arczra, homlokra; vagy tiszteletnek és megalázadottságnak, millyenkor kézfej, láb **), vagy ruha érintetik. Egyikféle gyakor csókolás sem helybenhagyható; de legkevésbé a' száj és arcz-csókolás. Régi nemzeteknél ez alig is volt. De ha volt is, mint az első keresztyének között gyakoroltatott szent atyafi-csók (*φιλημα αγιον*), és a' Cátó' korai asszony-csókdózás ***) arra mutatni látszik: miné-

*) Nukahiwa szigetének lakosai (a' déli tengerben) órral csókolnak; és csókjuk abból áll, hogy orrokkal egymás orra hegyét megmotozzák.

***) P. o. a' pogányok közzé elbocsátandó Misszionároknak csókolják össze, egyházi szertartáshoz képest, nyilván a' templomban, lábaikat akkor, mikor bucsut vesznek, és hazájokból nagy újtókra megindulnak.

***) A' régi Rómaiak fejer-népeiknek a' részegítő bort inni, (prés-allát, főtt mustot, asszú-szőlő levét kivévén) tilalmaztatott, és a' paráznsággal egyet erő vétéknek ítéltetett, 's a' szerint büntettetett. Idővel a' római asszonyságok e' törvényt titkon áthágdosták, Cátó parancsolatjából tehát, férjfiaknak megvolt engedve, esmerős vagy atyafias fejer-népeiket, száj-jok csókolásával megtapasztalni, ha ittak-e bort. Ebből hamar gonosz vissza-élés következett. Mert a' római férjfiak uton útfélen csókdosták asszonyaikat,

künk nem követendő. E' mi időkörünkben mellyben sok olly nyavalyák vagynak, mellyek hajdan még nem voltak, — a' csokolás veszéllyel is járó. Ugy hozná tehát magával a' józan okosság, hogy e' szokást bitangolni is szünnének meg; egyedül atya, társ, gyermek; és testvér között tartanánk fön; itt is csak elváláskor és egyéb nagy fontosságu innepies órákra tennénk el; ne hogy mindennapivá lenne.

Ez értekezésnek széles mező nyílnék még itt, ha kiterjeszkedném a' sokféle alkalmi köszöntésekre; névnapkorira, újesztendeire *); vagy ha sorba venném, mint köszöntenek egyszer másszor gyermekek jóakarók, éjjeli örök, koldusok, leánykérő Násznagyok, Vőfélek: de ez a' kiereszkedés félre vezérelne ez Értekezés czéljától, melly az, hogy nem a' mesterkéltet és tudományost, hanem csak a' nemzetit vizsgálja; azt is pedig a' köznép-nél szokásba vett köszöntésekben. Azért még csak azt érintem itt meg, a' mi ellen-társa a' köszöntésnek, t. i. a' káromkodást és szitkozódást. E' körül is, mi légyen a' különbféle nemzeteknél tulajdonképen szokásban való, ethnographiai ügyességel előadni, köszönetet érdemlő munka volna.

vagy voltak öszve atyafiak vagy sem. Ezek még is úgy csalták meg amazokat, hogy bor-italjokba borostyán levelet vetettek, és rágesáltak utánna; melly szájjok' boros izét elvette.

*) Az Újesztendő' Innepén divatban való gratulatiokat, mint kivált városon nagy alkalmatlanság szerző szokást, már sok helyeken hagyogatják; és a' szenvedő emberiség felsegállítására teendő önkényes adakozási aláírásra változtatják által. Hazánkban cselekedte ezt 1825-re, Nemes Pozsony Várnegye és Városa, a' köszöntő czédulák váltság árrát a' Nagyszombati és Pozsonyi kórházak segítségére fordítván. 1827-re pedig ugyan olly formán váltották meg magokat a' gratulálási alkalmatlanságtól a' Fejérvári lakosok.

De a' mellyet, — valamint a' köszöntés-formulák tökéletes együvé-rakását is, — másnak hagyván: itt csak édes magyar nemzetünk fölül tegyünk egy sajnós vallomást, hogy szitkosságban ez, fájdalom! minden egyéb nemzeteket fölül halad. Lehetne a' magyar szitkokat, öszveszedve és titulusok alá szerkeztetve, szintén könyvben is együtt látni; ha ezt, mihelyt egy hozzáértő magyar Vitéz által Világ eleibe bocsáttatott, dicső emlékezetű II. József Császár' bölcs elővigyázása (mint illy kézi könyv érdemlette!) örökre el nem nyomta volna. Magyarhoz képest más nemzet' nyelve melly szemérmes, például szolgálhat a' Spanyol, ki rendszerint így szitkozódik: Carajo, gazember, az Anglus, kinek eredeti szitkai ilyenek: „St. Pauls thumb”! (Szent Pál hüvelyke); „God's flesh's, God's fish's”! (Isten husai, Isten' halai); az alávaló útsza-seprő szitka: „damn' your eyes”! (szidom a' kegyelmed szemeit). Óhajtsuk tehát, és a' mennyire tehetségünkben áll, legyünk eszközök is benne, hogy nemzetünk a' káromkodásból, — e' nem becsületére való elsőségből, — lassan lassan vássék ki; ellenben gyönyörködjék a' viszonos jót kívánásban; esmerős, esmeretlen hazafi társának, jóakarójának, haragosának *) nemzeti köszöntését tegye kész szívvel; 's személyt, kort, nemzetet, vallást, rangot nem válogatván, fogadja is el nyájosan.

Edvi Illés Pál.

*) Például a' régi Egyiptomi Papok legyenek előhozva, kiknek hírok egész e' mi időnkig eláradt a' fölül; melly nagy utálattal viseltettek a' tenger eránt, t. i. még a' Hajósokra is haragudván, ezeknek nem köszöntek soha.

3.

Néhai Méltóságos Magyar és Német-Szögyéni Szőgyény Zsigmond^o Ország^o Al-Kancellárja^o, Pest, Pilis és Solt Vármegyék^o Fő Ispányi Helytartója^o és Sz. István Apostoli Király Jeles Rende^o Commendátora^o Ő Méltóságának Élet-rajza.

Azon kevés jelesek^o sorában, kiket előlhozni, a^o szerencse e^o mi korunknak jutott; 's kiknek nevét mind jelenvaló mind jövő nemzetség előtt pirulás nélkül merjük hirdetni, szembetűnő helyet foglal ama^o derék férjfiú Szögyény Zsigmond, ki ez előtt két évvel mint Országunk^o Al-Kancellárja, fényes pályája^o közepén látunkra elhúnyt vala. Nincs, és még soká nem lesz feledve a^o vesztés, mellyet kora húnnya övéinél okozott; 's a^o sóhajtások, mellyek őt a^o sírba csoportosan kísérték, máiglan is hallatszanak. E^o közös fájdalom igazolja nagy voltát; 's megszenteli egyszer'smind az ösztönt, mellytől indítattunk, hogy képét és élet-rajzát, leghivebb vonásokkal ábrázolva, ezen úton az örök időnek által adjuk. Örömmel nyulunk e^o munkához, mert erősen hiszszük, hogy a^o szeretett hazának, mellynek dicsőségét olly igen ohajtjuk, de mellyet kicsinységünk miatt olly kevésbé emelhetünk, ez által legalább egy kedves szolgálatot tészünk.

A^o Szögyény nemzetség, melly nevezetét 's eredetét Magyar és Német-Szögyén Esztergom Vármegyei faluktól, mint hajdani nemesi birtokaitól vészi, régi, honni, tősgyökeres nemzetség. Mostani fészke nem Esztergom, hanem Szabolcs és Zemplén; hol rangra és értékre a^o megyékbeli

előkelő nemesség' sorában áll. Tagjai eleitől fogva majd valamennyien részt vettek köz szolgálatokban; de csak megyéjiken belől; 's elégnek tartván nemzetségek' eredeti jó hírét ekkora körben szeplőtlenül fenntartani, azt nagyra törekedés' útján nevelni és közfényűvé tenni nem igen jut vala eszökbe. Innét a' régiebbek közül, az egy Szögyény Jánoson, a' Kancellár' nagy atyján kívül, ki mint Királyi Helytartói Tanácsos végezte pályáját, alig is volt több, ki magát a' becsületnek e' tisztes középszerén vagy szerencse vagy saját vágyása által túl hagyta volna kapatni. De az újabbakra nézve is, kik János, után lettek, ez egynek példája olly nagy következtetésű nem vala, hogy általa magokat, vagy már születésekkor — mint a' nagyok' ivadékainál történni szokott — a' fény felkenteinek vélhették, vagy annak saját erővel való megszerzésére eléggé felbuzdultaknak érezhették volna. Imre a' Tanácsos fija, és Kancellár' atyja már ismét csak megyéjének határain belől kívánt keresni becsületet; mellyet itt a' fő polcznak, Szabolcs Al-Ispányi hivatalának elérésével meg is tudott magának érdemelni. Királyi Tanácsosságot ő is nyert ugyan: de hogy e' ranggal birt legyen, azt csak halála után lelt Consiliariusi Diplomája hozta világosságra. — Zsigmond lett az, kit övéi közül a' sors a' végre kiválasztani láttatott, hogy általa nemzetségére, annak serény becsület kívánásáért, messzebb kiterjedő fényt árasszon jutalmul; és vele a' Szögyény nevet, melly eddig csak Megyék' Jegyző-könyveiben olvastatott, a' nemzet' történeteinek nagy könyvébe is beírassa.

Világra jött Szögyény Zsigmond 1775-dik esztendőben, Martius' 27-dik napján, Kis Várdán, hol atyja Imre a' felebb mondottam Szabolcsi Al-Ispány, saját birtokán lakását tartotta.

Anyja Krucsay Mária volt; egy azon vidéken diszlő nemes nemzetség' ivadéka. — Első oktató-sait honn az atyai háznál vevé; holott patriárcchai egyszerűség és tiszta nemzetiség uralkodván, neveltetése is természetesen egyszerű és magyaros vala; ment a' mái czifra nevelésnek azon hibájától, mellynél fogva az sokoldalúságával a' gyenge nevendék' kifejtődését bizonytalan arányra téveszti; 's ez által benne a' caractert minden eredetiségtől, sajátágtól és tartósságtól egészen megfosztja. Ő a' minék született, annak is neveltetett, tudniillik magyarnak; és nem ennek, németnek és francziának egyszerre. Melly dicséretes egyszerűség a' nevelésben az ő caractérére olly eredeti és állandó szint öntött, mellyet a' későbbi mivelődés' külömbféle módosításai is soha róla le nem törölhettek. — Alsóbb iskolákra Debreczenbe a' Piarista atyákhoz vitetett; a' felsőbbeket Kassán kezdte és Pesten folytatta 's végezte is a' törvények' tanulásával. Ifjúságának ezen időszakáról semmi különöset nem mondhatunk. Az emberi életnek e' leggyönyörűbb, legboldogabb szakasza majd mindnyájunknál egyformán telik el. E' szép kor nem az érdem keresésnek kora; mellyet úgy szólván csak azért élünk, hogy benne a' világnak, mellynek polgárivá letünk, ezerféle örömeivel megismerkedjünk. Az ez időben vett komolyabb oktatásokat is, mellyek által a' világ' polgáriból Status' polgárivá készítünk, csak úgy tekinthetni, mint a' játszi ifjúság' szüntelen való gyönyörködései közé vetett szükséges változatokat. És íme az ifjú kor' e' rövid históriájában foglaltatik Szőgyénynek ifjabb esztendejinek is egész históriája. Ő is, mint egyebek, enyelgve és tanulva élte le az éveket, mellyek az enyelgésnek és tanulásnak évei.

A' bizonytalan állású, tétovázó fiatal lélek akkor kezd állapotásra verekedni; magának meghatározott arányt 's megkülömböztető character-t venni, midőn az érettség' esztendejinek közelgésével, az ifjúság' plántái életének mechanismusából a' polgári élet' munkásságának körébe belépett. Ez az a' pont, hol az érdemre kinek kinek a' pálya megnyilik; és az aera, melly szerént az embernek mint polgárnak élete' esztendeit számolálnunk kell.

Szögyénynk' polgári élete 1796-dikban kezdődik; a' midőn az iskola' porából jeles készüllettel és erkölccsel kikerülvén, magát huszonegy esztendőskorában a' Fiuméi Kormányszéknél Practicánsi szolgálatra adta. Akár ön választása, akár történet intézte légyen ez első lépését: nem lehet azt nem dicsérnünk, és bölcs 's igeu szerencsés lépésnek nem mondanunk. Az időben a' tengerparti kormány a' nagy Pászthorynak kezei közt vala. Ki nem ismeri e' dicső férjfiút? 's ki nem vallja felőle örömmel, hogy ő a' maga korában nemzetünk' jelesei között első nagyságu csillagként ragyogott? melly szép, melly nagy példány egy lelkes ifjúnak, ki magát a' haza' szolgálataira készíti! Szögyénynk elérté az intés' titkát, melly e' helyre lett hivatásában feküdt. Fő gondja lett, magát a' nagy példány után formálni, 's annak figyelmét megérdemelhetni. Az ifjúnak e' nemes törekedése, 's a' közben kimutatott jeles tulajdonai, alacsony állásában is nem sokára levonták magokra a' magasról a' Fő Kormányzó' szemeit. Ez őt az első figyelem után csak hamar szives hajlandóságra, 's végre azon kedvező megkülömböztetésre is méltóztatta, hogy magához közelebb bocsátván, mind hivatalos munkálkodásiba, mind házi körébe is mélyebben béavatta. — De alig telt el két esztendő, hogy Szögyény

e' kegyes Mentorát, 's benne minden mosolygó kinézését a' jövőre elvesztette. Pászthoryt 1798-ban a' halál elragadá. Még is e' csapás Szögyényt, ki már ekkor a' boldogult által többeknek ismeretségébe jutott, feledékenységbe nem temeté. Még azon esztendőben a' Kormánynál Protocolistaságra való előléptetést ére; 1799-ikben pedig a' Tengerparti Tartományban Fundationalis Fiskálisnak lett kinevezve. A' Kormányzó' háza is, ezentúl is nyitva álla előtte; hol a' szomorú özvegynek, ki benne különös bizodalmit helyezteté, vigasztalója 's dolgaiban hű segéde vala.

Történt azonban, hogy 1800-dikban az akkori háborús környületek között, a' magyar Nemesség fegyverre szólítának. E' szózat, a' veszélyben forgó haza' szózata, Szögyényt a' tenger partról honába idézé; hol Szabolcsnak zászlója alatt, mint Kapitány - Auditor hadi szolgálatot teve. — Rövid idő mulva a' háború' fellegét a' Lünevillei béke hazánk' határiról elosztatván: a' nemes had-sereg is széllyel oszlék. Alig tévé le Szögyény a' fegyvert, már 1801-ben mindjárt új előmenetelt nyere; kinevezetvén a' Királyi Felség által Pestre a' Politico-Fundationalis Directoratushoz Segéd-Fiskálisnak.

Pályájára, mellyen egész ekkorig lármátlan közepszerben, minden csillogás nélkül hálada, az első fényt házassága önté; nőül vévén magának 1802-dik esztendőben, a' már meghalálozott Fiumei Kormányzónának, a' Nagy Pászthory' özvegyének mind testre mind lélekre akkoriban szép hírben virágzó árva hajadonját, Juliánnát. Mi nagy becshen állott légyen Szögyénynek a' Kormányzó' házánál: arra e' jutalmas házasságnál erősebb bizonytságot nem szükség mutatnunk. A' fényes házasság el nem tölté őt semmi merész reményekkel; úgy annyira, hogy az égtől számára áldásúl

kimutatott nőben minden világi boldogságát már elértnek képzelvén, szándéka vala a' polgári pályáról lelépni, és ősi fészkébe vonulni, hogy ott csendes magányban egyedül magának és szeretett nőjének élhessen. De ki egyszer köz figyelem' tárgya leve, és e' figyelmet saját érdemeivel gerjesztette; annak nem olly könnyű többé a' boldog rejtezés. E' vala sorsa Szögyénynek is. Jeleségei, mellyekkel magát, eddig viselt apróbb hivatalaiban kitünteté, tudta nélkül készíték neki az utat nagyobbakra. Maradnia kelle hát a' helyen, holott áll vala; 's engednie a' közkivánságnak, melly neki ragyogóbb jövődöt szána, mintsem az általa óhajtott magányos élet adhatott volna. Nem is csalta őt meg a' köz kivánság, mellynek engedett; mert maradása után, nem vélt gyorsasággal látá magát a' polgári jelesebb hivatalok hosszú során lépcsőnként fellyebb-fellyebb ragadtatni. 1806-dik esztendőben Semsey a' Királyi személyes jelenlét' akkori Helytartója, őt a' Personális Széknél Jegyzőnek nevezé ki. 1809-dikben a' Királyi ügyek' Igazgatásánál, egyfelől Mérey Lajosnak előlépése, más felől Lányi Imrénnek lemondása által két üresség nyilván: egyiknek betöltésére a' Királyi Kamara őt választá, és mint Fiskálist a' Fundationális Directoratustól a' Királyihoz által tevé. 1810-ikben, midőn a' Királyi Táblának több tagjai széket a' Hétszemélyes táblánál nyertek volna, Szögyényt sokfelől unszolák használni ez alkalmat új előmenetelre: de ő szerény vonakodással fogada minden unszolást; mig nem Májlátnak az akkori felejtethetlen érdemű Personalisnak, kiben legnagyobb emberét tisztelé, hathatós közbeszóllására, végre megegyezék abban, hogy a' Királyi Táblához azon Tábla által a' Felsőnek Assessorul ajánltassék. Melly ajánlásnak következése az lett, hogy számos ér-

demes folyamódók felett, őt és Heves' Al-Ispány at Almásy Józsefet érte először az Assessori ki-neveztetés' szerencséje: Illő megjegyezni, hogy Szögyény ekkor csak 56 esztendő, és a' Királyi Tábla' minden birái közt legfiatalabb vala. Még is, mi korát haladó érettséggel 's tapasztalással különböztette légyen meg magát élemedett társai közt: mutatja az, hogy azok az 1811-dik esztendei Diaetan az Országos Jegyző - Könyvnek deák nyelven vitelét egy akarattal neki engedék; a' midőn másfelől ugyan az magyarul, Tiszti-társának Almásy Józsefnek tollából folyt vala. Melly Jegyző - könyveknek classicitása közönségesen ismeretes.

Szögyényt, ki ekkorig csak a' vele közelebbi érintődésbe jött haza - nagyaiban látta érdemeinek becsülőt, 's szerencséjének előmozdítóit, a' többféle királyi szolgálatok, mellyekben ez ideig forgott, majdan a' Fejedelem ismeretségébe és figyelmébe is lassanként bejuttaták. Ő, ki eddig csak egyes polgároknak kedveltje vala, már az Uralkodónak is elly választott híve leve, a' méltónak tartott egymást érő királyi kegyelmekkel tisztelt meg. A' Felség ugyan is, hogy e' hasznos hazafit magához közelebb hozza, 1814-dik esztendőben őt a' maga Imperialis Kamarájához, a' Status-Tanácsossá lett Mikos László helyébe, Udvari Tanácsossá nevezé. Bár melly háládatos hódolással fogadta légyen is Szögyény e' nem várt királyi kegyelmet: el még sem titkolható, hogy a' változás, mellyet az, eddig való helyheztesében okozott, előtte nem vala kívánatos. A' K. Táblától; hol minden tisztársának megelégedését 's szeretetét birta, elválni; hazájából kiöltözni; és az itthoni egyzerű életet, a' birodalom' fővárosában megkívántató kötséges fénnel cserélni fel — nehezére esett, mind hazafíui, mind gazdasági tekintetben. Mind-

azáltal az eránta olly kegyes Fejedelemnek benne vetett bizodalját füstbe hajtani véteknök tartván : a' neki szánt új hivatalba nemes készséggel belépett, és a' Kamarai Tanácsnál a' Só-és Fiskálisi ügyek' osztályát általvevé Viselte e' díszes de, terhes hivatalt szinte hét egész évekig, azon szokott buzgósággal és ügyességgel, mellyel magát minden állásban olly hamar megkülömböztetni's kedveltetni tudá.

1821dikben Februárius 10dikén Székhely Majláth György, ama nagy hirü Personalis, kit a' magyar haza büszke gyönyörrel fog mindenha jobb fijai között említeni, meghalálozván ; e' nagy halomás sötétséget és fényt árasztatt el egyszerre a' mi Szögyénynk körül. Sötétséget lelkén ; mert a' derék Pásztorynak hunyta után Majláthban ismervén legméltóbb példányát, 's egykori legnagyobb jóltévőjét : természetes vala, hogy annak halála szivét búnak fellegével borítaná. Fényt pályáján ; mert alig hült meg a' szék, honnét Majláthot mint Királyi Répviselőt végső órája kiszólitá, hogy a' Felséges Fejedelem abba őt ültetni elhatározta. E' fényes megtiszteltetésnél véletlenebb Szögyényt egy sem érte még. Távol attól, hogy a' megüresült Personalisi méltósággal — mellyre pedig Udvari Tanácsosi rangjánál fogva már ekkor lépése vala — csak messzéről is álmódózzék ; ő e' gondot másokra hagyva, gondatlan elmével utazék épen Szabolcs felé, hová jószágának megtekintése végett egy időre szabadságot nyere ; midőn ezen útjában Pesten, hol barátinak látogatására egy pár napot áldozni szándékozzék, legvéletlenebbül meglepé a' gyors postán utánna küldetett királyi kegyelmes Resolutio, melly őt a' Nagy Majláthnak helyébe Personalisnak rendelé. Kit nem büszkítne el a' szerencse, melly egy jobbágyot Fejedelem' képviselőének nevével és tisztevel ruház fel? Szö-

gyényt az megdöbenté; mert sokkal szerényebb bírálója vala magának, hogy sem olly nagy hivatal, olly nagy antecessor után illően betölthetni, részéről könnyű feladásnak merte volna tekinteni. De hogy a' terhet, mellyet királyi kéz 's honja javát czélozva nyomott vállaira, hódolással fogadja: jobbagyi tiszte hozta magával. Azért útjáról Bécsbe haladék nélkül vissza-térvén, ott hitét az új hivatalra letevé; és minekutánna a' Magyar Udvari Kanczellaria' egybegyült Tanácsa előtt a' Felsőnek határtalan kegyelméért buzgó köszönetét kijelentette volna: az áltvett királyi törvényes pecséttel mint Personalis Pesten megjelene. Itt Junius 25dikén a' Királyi Táblán örvedetes idvezlések és számos gyülekezet között az őt illető fő helyet elfoglalta; előre bocsátván egy szivből jövő és szivbeható fontos és ékes beszédet, melly a' Nagy Majláth' elvesztén homályba borúlt keblekben vigasztaló reményt tüntete fel a' jövőre nézve. Nem is kelle sok várás, hogy e' szép remény tellyesedést érjen. Kévs idő mulva egész K. Tábla, egész haza egy ajakkal vallá, hogy Majláthnak Szögyénynél méltóbb követője nem találkozhatott. Ugyan is ez azt ésszel, szivvel, szorgalommal utol érte: nyájassággal pedig, mellyet a' nagy hivatalnak komoly méltóságával szépen párosítani tudott, meg is haladta.

Nem telt el ez 1821dik év, hogy Szögyénynek ezen új méltóságához még újabb dísz is járula. A' Nádor, mint Pest, Pilis és 'Solt Vármegyék' Örökös Fő Ispánya, Gróf Battyány Ferencnek Abújba lett által tételése olta, Helytartó nélkül szükölködvén; minthogy ő' hivatalra magának van jussa, királyi jóváhagyás mellett, személyt választani: arra felséges batyjának megegyezésével November hónapban a' Personalis Szögyényt nevezé ki; és ez a' Fő Ispányi helytartóságba a'

következett 1822dik esztendei Januarins. 22dikén szokott pompával be is lépett; a' midőn a' nagy számban öszve gyülekezett karokat és Rendeket egy lelkes díszes magyar beszéddel köszöntvén még, benne is hasonló mosolygó reményeket gerjesztett maga felől, millyeneket nem rég' a' K. Táblán, első beléptekor támasztott, és már igazolt is.

Igy Szögyény a' K. Táblán a' Fejedelmeknek, a' Vármegyén pedig a' Nádornak helytartójává tétvén: minden törekedését arra intézé, hogy e' dicső rendeltetéseinek, a' képeiket rá ruházott felséges személyek' méltóságához illően lehessen megfelelnie. Hogy törekedése nem lett sikeretlen, arra bizonyosságul szolgál egy felől a' köz megalégedés és kedveség, mellyet mind a' két helyen csak hamar nyert vala; más felől pedig az, hogy érdem tellyes szolgálatainak jutalmául őt a' királyi Felség 1824dik esztendőben Sz. István Apostoli Király' Jeles Rendének kis keresztével megajándékozta.

De e' kettős méltóság, mint a' fényt, úgy a' terhet is kétszeresen mérte a' Statusnak e' hű szolgálára, mellynek súlya alatt, ha nagyot bírólélke nem is, de annál sokkal gyengébb testi alkotmánya majdan kezd vala lankadozni. Szögyény már a' születéskor, kellemes arcz-vonások mellett, tetemeiket nem igen izmosakat kapott. Termetet közepszerűnél alacsonyabbat; testszabást rendest de vékonyat, és e' mértékhez képest vállban mellben szűket. Az illy alkotásu testben a' tüdőbeli affectiókra nagy hajlandóság lakik; melly ha a' mellet húzamos erőltetés fárasztja, hamar megvalósult gonoszszá szokott változni. Szögyénynek, mint látók, szüntelen olly hivatalokban forgott, hol a' lélek' foglalatosságaiban eszközkép a' mell veszen legnagyobb részt. A' sok irás éjjel és nap-

pal; sok fenn hangon beszélés a' köz tanácsko-
zásokban korán megrongálák gyenge mellét, 's
meggyökerezteték tüdejében a' gonoszt, mellyet
azután csak meg meg szüntetni, de elüzni végkép'
soha sem lehetett. Ő e' miatt sokat és sokszor
szenvedett: még is legnagyobb erőszakkal akkor
kezdé az őt megszállani, midőn az 1825dik esz-
tendei Ország-Gyűlésének ideje közelgete. Már
a' királyi levelek betegesen érték őt; még betege-
sebben pedig 11dik September, a' hirdetett Diae-
tának határnapja; úgy hogy honn maradását, a'
közvélekedésnek reményleni, háza népének pedig
kivánni, elég oka vala. De ő egyikre sem hallga-
tott; hanem, hogy e' rég várt szép alkalmat Feje-
delme 's a' nemzet' javára használhassa: magát
övéinek esdeklő karjai közül nemes elszánással ki-
szakasztván, a' Diaetára Pozsonyba felméne, meg-
tenni az áldozatot, a' legnagyobbat — legutolsót.
Oda fenn a' kormányt a' Nemesek' Táblájánál
általvévén, azt gyengült egészsége mellett is,
bámulandó lelki erővel, szép mérséklettel, és
fáradatlan szorgalommal viselte, úgy szólván a'
végső lehelletig. Ez időszakasz legszebb, legdicőbb
a' mi Szögyényeknek mint Status embernek életé-
ben. Ő, mint egy vezér fáklya a' nemzet' kepvi-
se'őjinek közepette, a' köz ügy szent tüztől gyúlva,
világító és hevítő lángal, egész fogytig ég vala. A'
nyavalya, mellyet magával hozott, és a' melly itt
a' Diaetai nagy munkálkodások' súlya alatt nőttön
nőtt és nehezedett, naponként hatalmasabban kén-
szeríté őt félre vonulni, és testének a' szükséges
pihenést megadni: de ő azért minden ülésben
rendesen megjelené, 's tisztét mint Elölülő semmit
nem tágitott pontossággal és lankadatlan buzgó-
sággal folytatá. Nem lehetett külömben, mint
hogy e' nagy maga erőltetés, elgyengült mellére
legártalmasabb befolyással légyen. December 21-

dikén erőszakos vérhányás fogta öt elő; oly mértékben, hogy kimenetele felől a' segédül jött orvosok csak kétséges vállvonítással felelhettek. E' naptól fogva többé Gyűlésbe mennie lehetetlen vala; mert a' rajt' erőt vett fájdalmak ágyának fenekén szegezve tarták: tisztét mindazáltal itt sem felejtheté, 's aggodása a' köz ügyön nagyobb vala mint önn baján; úgy hogy még fekvő helyéből is egy ideig résztvevő tanácskozásokkal 's bölts utasításokkal segítette a' nemzetnek üléseit. De minekutánna látná, hogy sorsa jobbra nem fordul; így pedig hivatalában, mint kellene, el nem járhat: nehogy a' nagy hely, mellyet elfoglalva tarta, e' legfontosabb időkben, a' köz jó' hátramaradásával üresen vesztegeljen; arról lemondani nemes lélekkel eltökéllé; és könyörge a' Nádornak; hogy lemondásának a' felséges jóváhagyást kiessközleni ne sajnállaná; azon kinyilatkoztatása mellett, hogy netalántán még egykor visszanyerhető erejének hol és miképen való használatát egyedül királyának bölcs tetszésére bizni kívánja: Ohajtását megelőzte az iránta atyai érzékenységgel viseltető Fejedelemnek egy kegyelemmel tölt kezeirása, mellyet neki a' Főherczeg maga hozott, és beteg ágyánál maga is olvasott fel. A' királyi Felség ezen levelében Szögyénynk' szomorú sorsán szives részvételét nyilatkoztatván ki, öt, az illy helyezetben rá nézve viselhetlenné vált Personálsi terhes hivataltól feloldozta; 's helyette egy könnyebbel, úgymint az Ország' második Al-Kancellárságával ruházta fel; 's egyszersmind az ország Gyűlésén az ő tellyes megelegedésével viselt hű szolgálataiért Sz. István Apost. Király' Jeles Rendének Commendatori keresztével is megjutalmazá. A' második Al. Kancellárság eddig új és szokáson kívül való hivatal vala; mellynek felál-

litására a' Fejedelemnek első okot csak az nyujta, mert hamarjában nem találta helyet, hová hű Szögyényét, a' Personálisságtól való megválás után, annak terhelése nélkül, díszesen és hasznosan alkalmaztathatta volna, Szögyény azonban ez új díszet, a' Kancellár-nevet igen rövid ideig viselheté. Nyavalyája a' munkátlan állapotban is nem szűnt, hanem szem látomást sulyosodott. A' gyakori vérhányások, mellyek szakaszonként rá-rá jöttek, lassan lassan egész alkotmányát bontakozásba hozták, és benne az élet erőt addig fogyasztották, míg nem végre e' nagy szenvedésben, a' sokkal nagyobb férjfiu, legnagyobb béketűrőssel Februarius 8kán 1826ban lelkét feladá — életének 51-dik évében.

Eddig a' pálya, mellyet Szögyény megfuta. Fényes az, és dicső; de nem ritkaságáért, mert elegen vannak, kik hasonlóan futottak és futnak, hanem ama' példás viseletért, mellyel ő azon eleitől fogva egész végig jára.

A' fény, mellyel Szögyény a' pályán tündöklött, semmi foltot nem mutatott; tiszta volt az és szent, millyen csak az igazi érdemé lenni szokott. Azt neki nem nagyravagyás, sem személyes kedvezés, hanem egyedül önn jelessége szerzte meg. Élete' egész folytából láthatni, hogy ő rangot 's méltóságot soha nem vadászott, magát Status' szolgálatára adván, a' legalsóbbal is megelegetett, tudván, hogy ott is haszonnal munkálkodhatik. Nagyobb előlépései majd mind váratlan jelenéseként lepték meg őtet; a' nélkül, hogy ezt, részére személyes tekintetekből dolgozó hatalmasabb pártfogóknak köszönhetne volna. Illyeneket neki, mint már fellyebb megjegyzők, sem rokonság, sem szerencse nem adott. Legnagyobb két emberét hirta a' Kormányzó Pásztoryban, és Personális-Majláthban; de ezek közül az első ko-

rában elveszté, mintsem használható; a' véle semmi vérségben nem lévő Majláthnak pártfogása pedig, érdemeiből nemhogy levonna valamit, sőt azokat igen is neveli. Mert egy olyan férfiútól kedveltetni, millyent Majláthban a' haza ismert, egész világ előtt kezeség a' kedveltnek méltó volta felől. Azért Szögyény e' serencsáját nem is titkolá; sőt hálával ismeré meg minden alkalommal. A' hálá mélyen érzett köteletségének kívánt áldozni azzal is, midőn a' már Helytartói Tanácsossá nevezett ifjabb Majláthot, az öregnek névre, érdemre 's most méltóságra is hasonló méltó fiját, a' királyi Felsőbíró, a' meghalt Halácsy helyébe magának, Itélő - Mesterül kiesedezte; valamint még elébb azzal, hogy e' nagy pártfogójának képét, halála után mindjárt kimetszette, és vele a' boldogult' tisztelőinek kedves ajándékokat teve. E' kép, az a' képe Majláthnak, melly a' közönség kezén Ansoniusnak ime verseivel jegyvezve forog:

„Non solus semper Censor Gato, nec sibi solus
 Justus Aristides his placeant titulis.
 Nam sapiens illi hic — verumque fidemque
 Qui coluit, Comitem se tibi Censor agit.”

A' melly dicséretet itt Szögyény e' nagy példányára ruház vala, az magát is tellyes jussal illeti. Apróbb hivatalait, hol kihatási köre nem olly tág volt, elkallgatván; a' nagyobbakban characterét neki is állandóul mély bölcsesség, feddhetetlen igazság-szeretet és szoros pontosság bélyegezék. Éles ítélő tehetsége, mellyet a' Királyi Táblán mint Personalis, a' Vármegyén mint Fő-Ispányi Helytartó a' legszövevényesebb ügyekben kimutatott, őt mind törvényes, mind politikus előljárónak nagynak hirdeti. Vétenénk, ha ezt róla, mint Diactai Elölülőről is megvallani nem

akarnánk ; mert azt az okos mérsékletet, mellyel ő itt, a' legcsiklandós helyezetben, nemzet és Fejedelem között állva, a' kormányt olly ügyesen tartani tudta, nem lehet nem dicséernünk. Nagy maga-feláldozása pedig, melly szinte sírba dönté, hámúlást érdemel. E' nagy buzgóság a' hivatal-viselésben mindenkor tulajdona vala. Ő a' melly szolgálatra hivatott, egész lélekkel annak élt, a' nélkül, hogy önn haszna szeme előtt forgott volna. Ő életének nagyobb részét jövedelmes köz hivatalokban töltötte : és még is róla is majd szinte elmondhatjuk, a' mi az igazságos Aristidesről mondva van, hogy — cum tantis rebus praefuisset — szolgálatiból maga után semmi keresményt nem hagyott. A' mire pedig, rangjához képest középszerű ösi érték, melly rá örökül jutott, nem kis kísértetül szolgálhat vala. A' pénzt illy kevésre becsülvén, az őt sem mint bírót részrehajlásra, sem mint nagy rangú embert a' fényezés' hiúságaira félre nem vezethette. Magát mind kinn, mind benn szerény középszerűben mutatta. Küszöbén kiki mindenkor szabad bemenetetelt ; belől leereszkedő nyájasságot talált. Ő kevélységet nem ismert ; 's rangja büszkévé nem tévé még ott is, hol azt tekintettel mutatnia kellett ; midőn pedig hivatala' köréből a' társalkodás' körébe kilépett, akkor tiltott magától minden hódolást. Barátit a' kis lét' korából, kik tőle az eredeti közép sorsban messze hátra maradtak, nagyá lettekor is olly közel ereszté magához, mint azt a' régi szövetség kívánta. Sőt akkor vallá magát legboldogabbnak, ha a' magasságnak élettelen egéből ollykor ezek közé szabadabban lélekzeni leszállhatott. Kis Várdán, az ösi hajlékban, illy egy két régi baráttal töltött kevés napjai voltak azok, mellyeket életéből övéinek mondhatott ; a' többit tőle mind a' hivatal' sanyarú gondjai emészték el.

Szögyény nem átalott magyar színével a sokaság közül kiismerszeni. A' nemzeti nyelvet minden egyebek felett szenvedelemmel kedvelte; rá studiumot fordított; rajta ékesen írt és szólott. Magyar beszédét a' K. Táblán, a' Vármegyén és Diáétán, hallani gyönyörűség vala. Buzgóságát a' nyelv iránt azon kedvező figyelemmel is, melyet a' honni Litteratúrához és honni Irókhöz minden alkalommal mutatott, dicséretesen bebizonyítja. De még sokkal dicséretesebben azzal, a' mit e' részben magzati körül elkövetett. Ugyan is nem csak fiú- hanem leány- gyermekeibe is már idején atyai szíves szorgalommal igyekezett e' nemzeti nyelv- szeretetet ált' oltani. Ezen a' nyelven kellett azoknak előtte a' csinosabb magyar könyveket stylus-tanulás végett olvasgatni; ezen vele beszélni és levelezni. Meg nem állhatjuk, hogy ez alkalommal egy válaszából, melyet Antónia leányának, akkor még gyermeknek, most Világosvári Bohusnének Bécsből falura írt vala, s' melyet nekünk eredetiben olvasni szerencsénk volt, néhány rendet szóról szóra fel ne hozzunk; mert tudjuk, hogy az valamint bennünk, úgy minden igaz magyarban édes érzést és írója eránt háládatos tiszteletet fog gerjeszteni. A' levél' szavai ezek: „Kedves Leányom! Noha sok a' dolgom, de felelek még is egy két sorral kedves leveledre; melyet annál nagyobb örömmel olvastam, mivel hiba nélkül volt írva. Gyakorold magadat, édes leányom, a' magyar nyelvben; nem csak azért, mert nekem kedvem telik benne, de mivel szoros és édes kötelesség. A' háládatosság, tudod, legfőbb kötelessége az embernek; nem volná-e pedig háládatlan hazáddhoz, kinek javával élsz,

a' mellyben ódes atyádnak polgári 's tisztai állapota fenn áll, ha annak nyelvét nem jobban, hanem csak úgy tudnád, mint akármelly idegen mást; mellyet fáradságosan tanultál, a' magyart pedig a' téjjel szoptad, és ezen a' nyelven szóllítottad legelsőben is megszerető szülőidet"? Imé a' jó és érzékeny atya, még polgári nagy hivatalának elborító gondjai között is, melly édesded aggodalommal beszélget a' távolból, szeretett gyermekéhez — még pedig leány gyermekéhez! — a' hazafiúi szent kötelességről. Valóban ez olyan vonás magyar characterében, mellynél őt ezen oldalról semmi már szebben nem festheti.

E' nemzeti nyelv iránt való buzgóság Szőgyényt nem fosztá meg az idegenekben való jártasságtól is, mellyel egyebek olly kiváltképen jeleskedni szeretnek. Deák, német, francia és olasz nyelvekben ő is ott-honn vala: de gondot rájuk nem hiúságból, hanem tudományos tekintetből fordított. Mert a' tudományoknak igazi barátja volt; 's a' mi ideje köz szolgálatoktól 's házi gondjától fen maradt, azt legörömeztőbb olvasásnak áldozá. — Élete házának falai között is példás vala; hol szelid kormányása szoros fenyték, szép egyetértés, jó rend és szerény mértékletesség virágozott. Nője mint férjét, gyermekei mint atyát, cselédei mint urokat, egyaránt véd-angyal és áldás gyanánt látták őt magok felett. — Vallásában, mellynek hű tisztelője volt, okos buzgóságot és keresztyéni türelmet mutatott; és ez 's a' tiszta philosophia, mellyel széles miveltségű lelke birt vala, belőle a' legjobb ember-barátot tevék, ki minden erkölcsi kötelességet Isten, maga és mások eránt úgy tellyesített, a' hogy kevesen tellyesítnek.

És im ilyen vala. Szőgyény Zsigmond! — nagy mint polgár, mint ember, nagy; 's bizonyal méltó, hogy képe és életrajza itt e' hallhatatlanulás útján helyet foglaljanak.

Hamvai Szabolcsnak jutottak. Kis Várdán, születése' helyén, egy a' várostól délkeletnek fekvő halmon takarítottak azok el a' köz temetőben. Felettek egy kis kápolna formájú, csinos ízléssel alkotott emlék van emelve, homlok-keresztel, és domború bádoggal tetővel ékesítve. Az emlék arccal nyugotnak néz; 's homlokán kőfaragó mívben, kígyótól körül font urna és ime felirás látszanak: „Szőgyény Zsigmond' áldott hamvainak, huzgó hálájának fenn maradó zálogául ezen emléket emelte háladatos maradéka. 1827.” E' háladatos maradék: a' nagy méltóságú özvegy; leánya Antónia, és fija László Pest Vármegyének Al-Jegyzője. Magva a' boldogultnak csak ez egyetlen egy fiában maradt fenn; de a' kiben utánna méltó csemete sarjadzik, és a' ki már is korát haladva siet megfelelni a' szép reményeknek, mellyeket felőle nemes törzsöke 's önn jeles indulása ígér.

Fábián Gábor.

4.

Töredék a' régi gyökeres Magyar Nemzetségekről.

T. Horvát István Úr azon remek, és a' maga nemében egyetlen egy munkájában, mellyet Magyar ország régi gyökeres Nemzetségeiről 1820-dik esztendőben közre bocsátott, bizodalmasan felszöllította Hazánk' törvénytudóit és történetei-

nek vizsgálóit, hogy e' tárgyban tett felfedezéseiket véle közölnék. Ezen valóban a' legnagyobb figyelemre méltó óhajtásnak, — legalább a' nyilvánosságos tudósítás útján — még eddig senki meg nem felelt. Nem lehet mindazonáltal tsak legkevesebbé is kételkedni azon, hogy a' tisztelt Tudós Úr, a' Nemzetségek számában még találatható fogvatkozásokot, idegen segedelem nélkül is, a' maga láng elméjével és fáradhatatlan vizsgálódásával kipótolni ne igyekezzék. Addig tehát míg ezen mester-kezekből a' régi Nemzetségek tökéletes képét várhatjuk, nem lesz talán a' Haza és tudomány ügyére nézve felesleg azon egyes töredék is, a' melyből ezen esméret akár melly tekintetben új bővítést nyerhet. — Ez gondolom elegendő méntségül fog szolgálni a' jelen igyekezetemnek is, mellynek gyümöltse bár mi tsekély legyen, minden érdem nélkül szükölködőnek talán még sem fog tartatódni; kivált ha latba vevődik, hogy a' hol egyszer egy Kovachich egy Horvát, Hazánk Historiájának ezen hősei előre mentek és buvárkodtak, ott a' nyomdokaikban járónak tsak gyenge lehet a' reménye, jutalma.

A' Nemzetségek jussaikat itt fejtegetni szükségtelen, minekutánna T. Horvát Úr ezen tárgyat már végképen kimerítette; felesleg is volna ezen esméret hasznosságát és szükségét bővebben vitatni, — az magától is elegendő világos és szembetűnő. Tsak a' következő észrevételek, vagy is inkább óhajtások foglaljanak itten helyet, minthogy magával a' fő tárgyunkkal szoros kapcsolatban vagynak, és tellyesítetvén, annak tökéletes esmértetését a' legnagyobb mértékben eszközölnék. Mindenek előtt t. i. öszve kellene gyűjteni a' nemzetségeknek mind adomány, mind osztálybéli leveleiket; azoknak az Ország felosztásakor nyert szállásaikat, vagy ha már ezekre rá
nem

nem lehetne menni, a' Magyar Monarchia első három századjaiban való lakhelyeiket, és ezeknek változtatásaitat kikeresni, nemzeti címjeiket ki fürkészelni és Genealogiájokat ízről ízre kimutatni. Ha mind ezekre szert tehetünk, — és miért ne lehetne ezt olly Országban — mint a' mi Hazánk! melly arányt vévén más tartományoktól, olly gazdag levél tárokkal ditsekedhetik, — nem tsak új fényt fognak nyerni számos nemesi familiák, hanem nemzeti és törvénybéli Historiánk és Geographiánk is egészen más formába fog öltözni. Nem mondom azt, hogy mind a' 108 hazai és minden jövevény Nemzetségeket felfedezhessük, majd tsak nem lehetetlen; mind azért, mivel fájdalom! kivált a' legrégibb korbéli oklevelek ritkán tesznek említést a' Nemzetségekről, mind pedig azért, mivel sok Nemzetségek mindjárt az első időben kihaltak, mint ez Turzol, egy Kún vitéznek *), és Deodatusnak Sanct Severini Grófnak, Apuliai jövevénynek **) Nemzetségeikről bizonyos; de legalább közelítsünk, a' mennyire tölünk kitélik e' tzelhoz, és nagy, valójában nagy lészen a' jutalom.

Ezeknek előre botsátása után, előbb is közlöm az eddig tudva lévő lajstromban nem foglalt Nemzetségeket; azután pedig elő fogom adni azon jegyzéseimet, mellyek a' már esmértt Nemzetségekre nézve bővebb vi'ágosításul szolgálnak.

I. Augustinus Nemzetség; kétség kívül a' jövevények közül való. Ennek emlékezete előjön a' Tihanyi Apáturság felálítása levelében, Kaprinay Mss Tom II B. mellyben a' következő sorok foglaltatnak; „in villa Gamar hi sunt

*) Anonym. Bel. R. Not. Cap XV. p. 12 Edit. Schwandt. P. I.

**) Thurocz. Chron. Capex. X. Schwandt. P. I. p. 86.

Jobbagiones, qui venerunt de villa Ilod, de Genere Augustini.”

II Baroch Nemzetség; ennek két tagjairól Farkas Grófról és ennek fiáról Barleusról emlékezik egy 1276dikj bizonyság levele a' Fejérvári Káptalannak. Széch Cod. T II Nro 22. Hazabélinek vélem; lakhelyét mindazonáltal több kutföknek fogyatkozása miatt nem merem meg határozni.

III. Bratila Nemzetség. Ez ugyan nevénel fogva Horvát Nemzetség látszatik lenni; de mint-hogy azon 12 Horvát Nemzetségek között, melyeket Tamás Esperest Salonitai Historiájában elől szamlál (Schwandner SS. Rer. Hung P. III. p. 635.) nem foglaltatik, addig is míg eredete jobban kivilágosodni fog, itt fel veendőnek ítéltém. Említést téssen róla Dienes Horvát Országgi Bánnak 1242-diki levele, mellyet IV. Béla is (ugyan abban az esztendőben 11. Kalend Decemb) megerősített. Diplom. Nov. Szétsény' Jóságai Horvát Országban voltak Maroucha folyó mellett, és az alább nevezendő Cyncemér Fakó és Pozdemér Nemzetségek' birtokaitól szomszédoltatva.

IV. Cyncemér Nemzetség; ennél is áll a' Bratila Nemzetség eredete és lakhelye eránt tett észrevétel. Emlékezete ugyan azon oklevélben tartatott fenn, melly ott előhozatott.

V. Fakó Nemzetség; ennek esméletét is az előbbeni két Nemzetségeknél említett kutföböl merítettem: egyéberánt mind eredetére mind lakhelyére nézve is egy tekintetű amazokkal.

VI. Kamarcha Nemzetség; ennek egyik tagjának Abrahámnak (Abraam de genere Kamarcha homo regius) emlékezete előfordul IV Lászlónak 1274 esztendőben, Jakab Grófnak, Jakab fiának részére adott adomány-levelében,

ez a Győri várnak a Tsehektől 1275ban történt visszafoglalásakor mutatott vitészségéért Konzska nevű jósággal megjutalmaztatik. Kaprinay Mss. T. 1. p. 39. Nro 25. Származására nézve Magyar látszatik lenni, ámbátor említett tagja és egy másik Petk de Kamarcha, ki a Bratila Nemzetségről szóló oklevélben előlfordul, — Horvát Országban birtak jóságokat.

VII. N a n a b e z t e r vagy b e z t u r Nemzet-ség. Igazi Magyar eredete bízonyodik abból is, hogy már Álom Vezér' eldődei között említetik egy B e z t e r Thur. Chron. apud Schwandt. P. 1. Cap 1. Erről esmérem a' következők kút-főt: Conventio d. a. 1270. coram Capitulo Budensi inter Demetrium filium Bezter de Genere N a n a b e z t e r, de villa Berki in Comitatu Sárosiensi, et sorores de Insula S. Mariae super legato Magistri Nana. Cod. Szech. T. II. p. 249. Birtokai leginkább a' felső vármegyékben feküdtek, mellyekben még mái napig is sok hasonló hangú helységek találtatnak.

VIII. O g m a n d Nemzetség; ez még 1548 körül is virágzott Erdély Országban. Litterae Testimoniales Stephani Vajvodae Transilvaniae super devolutione portionum in Ozdi Sz. Péter, jurematerno ad Elisabetham et Helenam de Genere O g m a n d. — Chartae Trans. in Mus. Nat. Nro 23. Ennek össe lehetett azon Ogmand nevű kém, Opaforcos atyja, kit Tubutum Erdély Országba küldött. Anon. Belae R. Not. Cap XXV; a' mi igen helyesen öszve egyezne ezen Nemzetségnek még a' 14 században, Erdély Országban való fent-tételével.

IX. P e s s a Nemzetség. Egyik tagja Etul (P e s s a Generationis homo) előjön egy 1224diki oklevélben Kapr. Mss. Tom 40. — Eredetére nézve bizvást a' hazabéliek közé számlálándónak vélem.

X. Pozdemér Nemzetség. Erre nézve is elegendő lészen a' Bratisla Cyncemér és Fakó Nemzetségekről mondottakra utalni, minthogy máskép is ugyan abból a' kutföböl merítettem esméretét, 's mindenekben egy tekintetű azokkal.

XI. P u d a n hazabéli Nemzetség; erről említést tesz némelly 1263diki adomány - levele IV Béla Királynak Kaprin. Mss. Tom. XV; mellyben ezen Nemzetség ivadéka Gábor (Magister Gabriel de Genere P u d á n) a' Szent Pantaleoni Monostornak Patronatusától, mellyet a' Tatar pusztítás után a' felépítés kötelessége alatt a' Királytól nyert vala — ezen kötelességnek 23 esztendő alatt való elmulasztása miatt meg fosztatik.

XII. R a d Nemzetség. Emlékezetét fent tartotta egy 1257diki oklevél a' Szent Mártoni levéltárban, melly szerint Rad, ugyanazon nemzetségből és faluból Veszprém Vármegyében lévő Imrének fia (Rad, filius Emerici de denere et villa R a d) eladja a' Veszprémi Kaptalan előtt Buchmala nevezetű jószágát Gergelynek Somogyi Al Esperestnek. Magyar származása nem szenved kétséget, egyéberánt gyanítható, hogy a' Dunán túl való kerületben le volt telepedve; a' sok Rad, Radány és más ezen gyökérből származtatott nevekkel biró helységek pedig arra látszatnak mutatni, hogy ezen Nemzetség az előkorban igen nagy kiterjedésű lehetett Hazánkban.

XIII. S a d á n Nemzetség Neve elő fordul némelly 1268diki levélben, mellyet — minthogy eddig esméretlen volt, és egyéberánt rövid' a' Győri Kaptalan levéltárában találtató eredetijéből le másolva itten közlök. „Nos Wgrynus Banus de Sceurin, ex dilectione Dei Gracia Illustrissimi Regis Hungarie significamus Universis, tam praesentibus, quam futuris presens scriptum inspecturis, Salutem in Salutis largitore. Qm . . .

. . . dominos virtutum dono decoratos suis subditis et Servientibus munerabiles necessario esse oportet, et favorabiles, et maxime illis in quorum fuit cordibus fidelitas sibi visa manifesta, et in omnibus casibus fortune suum caput pro suo Domino pone non neglexit. Igitur ea de causa, quia in Magistro Dionysio filio de Genere Sa dán Nostro Servienti, omne fidelitatis servitium fuit Nobis impensum, et per Nos manifeste visum, et quia in omnibus casibus fortune, pro Nobis suum caput, sicut personaliter inspeximus fuit impositum, concessimus eidem duas Villas Peggen nuncupatas Coitatu Neogradien. constitutis, una cum utilitatibus omnibus ad se pertinentibus, cum veteri meta; sub qua noster avus et pater, ac Nos possedimus, pro suis servitiis fideliter Nobis impensis, sibi et per eum suis heredibus, heredumque successoribus perpetue et irrevocabiliter possidendas. Ita tamen, quod si quislibet nostrorum filiorum ab eodem requireret, cum nostra maledictione auferre posset; similiter ut si quislibet nostrorum, Cognatorum tam ex Nostro Genere, quam alius Noster aliqui propinquus, seu alienus aliquis requirere ab eodem, vel a suis heredibus, heredumque successoribus intenderet, Nobis vivente, a' nostra propria persona requirat; post obitum vero Nri de aliis Nris Possessionibus querere debeat pro Peggen suprascriptis, eo quod Magistro Dionysio predicto, pro suis fidelitatibus Nobis ab adolescentia sua exhibitis, libere concesserimus et secure Peggen prenotatas. Datum in Possessionibus Eccle Colochien . . Anno ab incarnatione Domini Millesimo Ducentesimo Sexagesimo Octavo (Locus Sigilli pendentis) A' mi származását illeti, a' neve hangzásánál melly most is fent vagon né-

melly helységek nevezetében mint tsalhatatlan bétlyegnél fogva bizonyos hogy honni volt.

XIV. Thethen Nemzetség. — Esmérem némelly 1228diki oklevélből Kaprinay Kéziratai között II. köt. B. 19 lap. mellynek kivonását, minthogy még más két Nemzetségeket említ ide tsatolom „Andreas D. G etc. quod litteras Dionysii Comitis Palatini ab ipso nobis porrectas recepimus in haec verba: Dionysius etc. Universitati omnium tenore presentium volumus fieri manifestum: quod inter Rubinum filium Comitis Job de Genere W o y k et ejus Generationem ab una, parte ab alia Comitem Petrum filium Comitis Marcelli de Genere Thethen, et totam Generationem suam; qui fuere Comes Zochud, item Joannes filius Fabian, Laszlaw et Mark filius Baza, filii Comitis Job de predicto Genere W o y k; Árnoldus filius Petend, et Leukus filius Descheu de Genere Comitis Petri sepetacti; cum Stephano et Iwan de Genere Tholonigh fomes discordie et materia quaestionis a' longo tempore processisset etc. Anno 1228. Származására nézve a' hazabéliek közé számlálom.

XV Tholonigh Nemzetség; szinte magyar eredetű; mellynek tagjai közül, az imént elő adott oklevélből, Istvánt és Ivánt esmérjük meg.

XVI. Wancha hazabéli Nemzetség. Olvasatik némelly 1255iki oklevélben, Kaprin. Mss. Tom. XV. p. 73. melly szerint Lámpért Wancha nemzetségbéli ember Benedek fia, és István; nak Praenestium Püspöknek és Kardinálnak rokonja, elidegeníti Kurth nevű jóságát Esztergam Vármegyében, Pork Mesternek Nyitrai Estperestnek és Esztergami Kanonóknak.

XVII W o y k Nemzetség. Nyomat és némelly tagjait már előbb a' Thethen és Tholonigh Nem-

zetségeknél előadván, ezekkel hasonló eredetűnek is tartom.

A' már közönségesen tudva lévő Nemzetségeknék még bővebb nyomaikból említem a' következendőket.

A' Cherna Nemzetséget némelly 1268diki óklevélben, Kapr. Mss. Tom XI. p. 145 Chernugnak nevezve is találtam.

A' Gewr Nemzetségnek nyoma találtatik már II András Királynak, a' Sz. Mártoni Apátur-ság' jószágairól 1221diki esztendőben adott megerősítő levelében, mellyben ezen szavak foglaltatnak: „praeterea confirmamus Praedium Petend, quod Abbas . . . a' Gewr filio Gewreus receperat, item Jobbagiones quos mater Gewr . . . reliquerat.” Mss. Kovach. Cornid. T. 1. p. 446. Egy másik tagja ezen Nemzetségnek Pongrátz (Pancratius de Genere Gewr homo regius) említetik IV Lászlónak a' Balonyiak' számára 1284ben adott adomány - levelében. A' számos Győr, és ehez hasonló alkotású nevű helyek pedig, mellyek hazánkban mindenfelé találtatnak, alig ha nem szinte annyi jelei ezen Nemzetség' régi nagy diszének.

A' Katapan Nemzetség valaha igen sok ágozatú volt, és szép jószágokkal birt Komárom Vármegyében a' Duna két partjain, mint ez IV Bela Királynak 1268diki ókleveléből (Cod. Széch. Tom II.) kitetszik; mellynek erejével a' Henul zsidónak fiaitól elvett Komárom várnak és az ahoz tartozandó jószágoknak a' Királyné által Walther Grófnak tett eladását ennek részére megerősíti; és a' mellyben Paulinus, Janus, Ehene, Balyun és György Katapan Nemzetség tagjai, mint a' vár telkének több felől tő szomszédjai, sőt egy Katapan Klastrom is, a' Dunán túl, az Örsi pusz-

ta általellenében, 's tehát hihetőleg a' Monostori Puszta helyén említetik.

A Koplón vagy Cuplin Nemzetségről esmértt több rendbéli nyomokhoz járul még egy 1260 diki, hiteles másolatjában nálam találtató óklevél is, mellyben egy bizonyos Rubinus de Genere Cuplin említetik, kinek leánya Annis, Miklósnak (Nicolai de Babuna) özvegye, Garmoth (Gyarmath Győr Vármegyében) nevű jószágával meg ajándékozza a' Győri Káptalan előtt vejét, Puki Lukátsot, és ennek fiait.

A' Churth Nemzetséget Rurch formán is találtam említve, némelly 1237diki óklevélben; (Cod. Széch. Tom II. p. 33.) mellyből azt is tanuljuk, hogy ezen nemzetség Sopron Vármegyében volt letelepedve.

A' Peech Nemzetségről régiebb óklevél is emlékezik, t. i. IV Lászlónak 1283diki adománylevele (Pray Diplomatar. Profan.) mellyben Gergely Bánt Mark Gróf (Mark de Genere Peech) fiát Urchow Bolgár Országi várnak elfoglalása alkalmával, és Győrnél, a' hol Ottokar Tseh Király pusztító seregeit vissza verte, kimutatott vitézségéért megjutalmaz.

A' Pok vagy Puk Nemzetség valaha igen hatalmas volt és szép jószágokkal ditsekedett Győr Moson, Veszprém és Szala Vármegyékben. Róla emlékező óklevelek az eddig esmértteken kívül a' következők: IV Bélának 1269diki adománylevele, mellyben Tamásnak (Thomae de Genere Puk) Fő ajtónálló Mesternek ajándékozza Théthet valaha a' Bissenusok lakhelyét; (ennek eredetije a' Sz. Mártoni Ievéltárban találtatik) — V. Istvánnak 1272 esztendőben költt adománylevele, mellyben ugyan azon Tamásnak jutalomul adja Kust — Moson, Théthet — Győr Jánusit és Izkázt — Veszprém; és Garasdot — Szala Vármegyében; — és

IV Lászlónak mind ezekre ugyan még 1272ben adott megerősítő levele, mellynek hiteles másolatja okleveles gyűjteményemben foglaltatik.

Hogy ha idővel még több Nemzetségekre találhatok, nem fogom elmulasztani azoknak közlését; a' mint ellenben bizton reményilem, hogy Hazánk történeteinek számos vizsgálói is sietni fognak, eddig még rejtve tartott kintseiket mentül előbb köz tulajdonná tenni.

Czech János,

5.

J* Haller János' Buzgósága a' Magyar nyelv felemelkedése, 's kiterjesztése iránt már a' XVII. századkorban.

Szomszéd Nemzetek Tudóssainak foglalatoságaik között a' mi időnkben főképen kedvesnek tapasztaljuk az Anyai nyelvek történetét; nem csak a' Birodalmi Angoly, Francz, Német, Olasz, és Orosz nyelvek, de a' Lengyel, Cseh, Tót, Oláh, Czigány 's a' t. beszédek Historiája, — eredete, változása, 's mineműsége — számos Szerzőket nyertek, kik ezen pályán közönséges dicsőséget érdemlettek. — Méltán remélhetvén azért a' Magyar Nyelv történetének is valahára nem futólag, mint némelly Grammatikákban találjuk, hanem mélyebb vizsgálással, tudós okokkal, és évkori példákkal támasztandó előadását ugyan ezen dicső tárgyra már két századok előtt, siető buzgó Hazafival kívántam Olvasóimat megismértetni, és annak szándékával, 's érdemével a' Nemzeti Literaturánk esméretcit gyarapítani.

Mennyei gondvi elete alatt tartá valóban a' Magyarok Istene h nni földéből Ásiából, számkivetett, és Európának termékeny telekeire helyeztetett anyai nyelvűket, mert annak leginkább a' vidéki, Hazánkba fogadott, 's hazafüsitott nemzetségekből sikeres pártfogókat, sőt legfőbb istapókat rendelt. — Ki ne tsudálja Dalmátiai Wranchich Antal Esztergomi Érseket? — Utissenovich vagy is Martinusi Frater Györgyöt? — amaz II. Vlászától kezdvén magyar nyelven írta Krónikáját; — ez pediglen hazánk dolgaiban mindenkor magyarul levelezett. — Ki ne hálálja Wranchich Faustusnak a' magyar szótár' első kiadását Velenczében 1595. esztendőben? — ki ne tömjénezen Frangepán Katalinnak, Prényi Gábor nagy lelkű özvegyének? ki Sz. Pál leveleit Krakóban 1533. esztendőben kinyomtatván, a' Magyar nyelvnek könyvnyomatás által léendő terjesztésével, legelső dicsőséget szerzett; — Horvát Zrinyi Miklós valamint hadi elmével, bátorsággal és szerentsével maga idejebeli Hősöket felül multa, úgy a' magyar ékesszóllást mind kötött, mind kötetlen beszédben előadott dicséretes remekeivel Hazánk Nagyai között mindenek felett örökösítette; — Draskovich György Pécsi Püspök Lirinumi Vincze elmékedéseit magyarra fordította, és Bécsben 1565. kiadta. — Draskovich János Fő Tárnok Mester, Goevarának Fejedelmek' serkentő óráját magyar nyelvre által tette, 's Gréczben 1610. kinyomtatta. — A' Stayer országi Lisztius László szünte annak idejében készítette, és kiadta a' Mohácsi síralmas ütközetet könyvező Magyar Marsát, és a' Királyok életét négy sorú versekben. — Hogy az Ungnádok, — Kolonichak, — Rueberék, — Nogarola's t. i. idegen nemzetű Magyar orszá-

gi Fő Kapitányokról, Kamarák Praefectusairól, vagy egyéb Német, Olasz, Cseh Tisztviselőkről ne emlékeznek, kik mind magyar nyelven üzték, és gyakorolták levelezéseiket, a' XVI, és XVII. századokban, még pedig annyira, hogy nem egy magyar nyelven írott levél találtatik, melly azonban valóságos Német, vagy Cseh betűkkel íratott *).

Illyen Vidékinek tartom én valóban Haller János is, a' kinek Elei vagy egyenesen Helvetiából, nemzetsége eredeti helyéből, vagy pedig Norimbergából, hova már a' XV. század végén Hallerok kiköltöztek, 's Erdélybe jövéen, a' Szászok között elsőben hazafiúságot nyertek. Mikola László Historia Genealogica Transylvaniae s. l. 1751. negyed réthben kiadott könyvében 25. lapon a' Haller nemzetségnek Német országból lévő eredetét említi, a' mint ennek ágazattját is azon Genealogiás írott könyv bizonyítja, melly a' nemzetségnél fentartatván annak izről izre szállott fajzattját a' személyek festett képeikkel együtt szép rajzolatokban elő adja. — Azonban Gyűjteményemben is fentartott e' dicső nemzetségnek egy jeles eredeti maradványa, mellynek régiségével az Erdélyi festések bizonyára nem dicsekedhetnek t. i. fa táblára 1519. esztendőben rajzolt, és a' mostani Familia czimerével ékes képe Haller Imrének, hol az 1519. esztendő alatt ezen betűket olvashattjuk: H. H. v. H. K. K. M. R. az az: Heinrich Haller von Hallerstein Kays. Königlich. Majestät. Rath, — ki kezében tart

*) Egy e'képen írt magyar levél maga eredeti valóságában fentartatott Pest Vármegyének Levél-tárában, mellyet Zakadathy Simon Veszprémből Erdélybe írté fiához 1586. esztendőben hol az a helyett *α*—c helett *o*—r helett *κ*; — *y* helett *ψ* iratott.

egy levelet, illy homlok-írással: Unsern Lieben Getreuen H. Haller von — — melly alkalmasint, azt az I. Maximilián Császártól írottat, képzeli. — Minthogy a' Norimbergai Nagy Genealogus Imhofnak minden eredeti gyűjteményei hozzáam jutottak, képzelhetem, hogy a' Norimbergai Halleroknak eredeti 's régi leveleik is azok között találhatóak lesznek.

Hazánk történeteiben emlékezetemre legrégebb Haller Gábor, ki Basta György kegyetlenségéért Bocskaival egygyütt pártolt el, és már akkor nem a' Szász nemzetnek, hanem a' Magyar Vármegyék Rendeinek nevezetes tagja volt, követséget viselvén az Erdélyi Nagy fejedelemség nevével, Havasalföldi Vajdához, — ennek fia, vagy onokája lehetett 1660. esztendő tájban élt Haller Gábor Szathmári Fő Kapitány, ki közönséges hagyomány szerint, saját fiának, hogy alattomos árulással vádoltatott' maga ott a' Piacz közepettén fejét vétette, és kinek aranyban foglalt saphyr Gyűrűjét illyen körülírással: Haller Gáb. 1660. gyűjteményem birja. Ennek netalántán testvére volt Értekezésünknek tárgya Haller János a' kit Mikola, már említett könyvében L. B. Haller Istvántól, és Kendi Judithtól származtat, Gábor és Pál testvérekkel, kik azonban maradék nélkül kihalván, Jánost e'képen dicsöiti: „Totius Familiae Hallerianae decus in Joannem Baronem Haller transiit, qui divinitus magnis omnino talentis donatus probitatis, et prudentiae nomen continuo gessit, qui sub Michaële Principe Apaffy ejusdem Consiliarius, et Comitatum Tordensem administrans arestum etiam mandato illius ad quinque annos in arce Fogaras fuerat expertus. Tandem inde liberatus Dominum suum Clementissimum Leopoldum Caesarem Viennae, qua

„ablegatus Provinciae demisse salutavit, a quo
„et Consiliarii et Thesaurarii munere condecora-
„tus Comitatus acque Tordensi Praefectus fuit.

A' közjónak előmozdítására szánt igyekezetét,
— szabadságának, életének vagyonának feláldozá-
sát, és ezért magára vont veszedelmeket, szenvedé-
séset már élteben háladókép megesmérék az Er-
délyiek, nevezetesen a' Bisztricziek, midőn neve
napján illyen kinyomatott versezettel idvözlettek:
Concentus, quem super Gente Halle-
ria constituit, festum Divi Joannis
recolente Joanne Haller, a Scholis
Bisztriciensibus decoratus Claudi-
opoli 1686. De Hazája iránt tett fáradozásai —
es a' Történetek' szinte azon idő pontja' felvilá-
gosítására Gyűjteményem is Haller János Bé-
csi követségének eredeti leírásával
szolgálhat.

A' Magyar nyelv iránt lévő buzgósága
Hallernek nem kisebb volt hazájának boldogí-
tásán szerzett nagy érdemeinél, mert ő valóban
még tömlöczbéli sanyarúságai között is egyet-
len egy vidító örömet, és vigasztalását csak
Nemzeti nyelvének kimivelésében lelte, nem is
külömben mint magyarul gondolkodni kívánt,
midőn az idegen nyelvű könyveket magyarra for-
dította. A' Literaturánk története még csak egyet
esmér Haller János könyvei közül t. i. annak
Hármas Históriaját, melly felette nagyon
megkedveltetvén valóságos Magyar nép-könyvévé-
vált és a' XVIII. század folytában több mint
nyolcz kiadásokat nyert. Ezt ő maga költségével
elsőben Kolosvárott M. Tóthfalusi Kis Miklós
által 1695. esztendőben negyedrétkben kinyomtatta
legszebb Hollandus betűkkel, legfinomabb, és
legfehérebb Hollandiai papiroson, melly ritka ki-
adásnak, nem egyéb, mint a' nálam lévő példányát

mind eddig láthattam. De második Munkáját Hallernak mellyet hasonlóképen Fogaras Vára tömlöczében szerzett sem Czvittinger, sem Horányi, vagy Valaszky esmérik. Ennek címje Pays: A' békességés-tűrésnek Paysa, mellyet Haller János Erdélyi Magyar, Deák-ból magyarra fordított a' Korenus Jakob munkájából, és a' maga költségén kibocsájtott, Fogaras Várában lévő rabságában. Nyomtattatott a' Csiki Klastromban 1682. 4-rétben, melly részszerint szabad, részszerint kötött beszédben készült: ennek Előljáró beszédjében az Anyai nyelv felemelése és terjedése iránt imígy adja elő buzgó esdekléseit:

„A' kereszténységben egy Nemzetség között „megkell vallani. nincsen nagyobb szüki „a' Könyveknek mint a' Magyaroknál: „de azt is nem az emberek restségének kell tulaj- „donítani, mivel a' Magyarok között is sok tudós „emberek találkoznak, 's találkoztak eleitől fog- „vást, kik nagy elméjek szerint szép könyveket „bocsátottanak ki: de semminek tartván a' magok „szülötte nyelveket vagy elhitetvén magokkal, „hogy a' Magyar nyelven sem olly böven sem „olly igazán, és olly szép szókkal ki nem fejezhe- „tik a' dolgokat, a' mint kívántatnék — elállanak „a' Magyar szó mellől, és jó Deákságokat akar- „ván mutogatni, a' mit irnak nem Magyar hanem „deák nyelven bocsájtják ki, mellyet a' Magyaroknak „tized, vagy század része sem érthet”. —

„Miért kellessék pedig a' Magyar Nyelvet an- „nyira megvetni, fogyatkozottnak tartani kívált- „képpen jó Magyarnak, semmiképpen nem értem. „Mert én egy Nemzettel sem perlődöm, tudván „gyűlölségesnek lenni a' hasonlítást, de bátran „merem mondani, hogy egy nyelvet sem találni

„magában elégségesebbet a' Magyaránál, a' ki sen-
 „kivel nem czimborálván szólhasson mindenkéről.
 „Tekincsük meg bár a' Lengyel nyelvet, vallyon
 „nem azon beszél-e holmi változásokkal a' Musz-
 „ka, Cseh, Toth Orosz, Horváth
 „Rácz? és ezek között mellyik tulajdonithatta
 „igazabban magáénak lenni a' Nyelvet, nagy kér-
 „dés lehetne felőlle. — A' Német nyelvet mennyin
 „vesztegetik? Hollandok, Dánok, Szászok,
 „Svedok: nehéz volna elszámolni, kiki magát
 „tartván elsőbnek, és nemesebbnek benne lenni.
 „— A' Deák nyelvből akarnak élni az Oloszok,
 „abból vesznek nagy részt a' Francziák, Spa-
 „nyolok, és azokkal szomszédos sok Nemzetek,
 „még az Oláhok is. — A' Siriai Nyelvet pedig
 „sok volna előszámlálni hányfelé vonszák, Törö-
 „kök, Tatórok, Arabiaiak, Szerecse-
 „nek, Perzsák. — És így egyik nemzetség a'
 „másikat segíti, hogy a' mi tőle ki nem telik, emel-
 „je ki a' szomszéd a' sárból. Annak felette nem is
 „könnyű megítélni, mellyik legyen igazabb gazdája
 „valamelly nyelvnek, sokféle nemzetnek tatarozá-
 „sából épülvén fel egész állapotra. Mind ezekre a'
 „a' Nemzetekre nem szorúlván. a' Magyar, tisztán
 „beszélhet: mert történhetik az ugyan, hogy a'
 „sok között, eshetik olyan a' magyar szóban,
 „melly más nyelven is a' szerint találtatik, mint
 „káposzta, korona, Prókátor, Funda-
 „mentom, de azzal többet egyik a' másiknál
 „nem dicsekedhetik; mert ki tudja azt, mellyik
 „adta annak az állatnak elsőben azt a' nevet? holott
 „együk nyelvnek tulajdonsága sem elsőbb a' másik-
 „nál. A' mint Móses első könyvének 11dik részében
 „megvagyon írva: a' Föld pedig egy aja-
 „kú, és azon beszédű vala, és tovább: és
 „onnét szellesztette el őket az Úr
 „minden Tartományok színére 's a' t.

„A' Deákos emberek kiváltképpen dicsekednek avval, hogy Magyarúl ki sem mondhatnák szándék-jokat, — ehez képest mostan már annyira felkap-ták, 's egyelíték a' Magyar szót, Deákkal, „hogy alig tudna hertelen eszében venni ember, „kivált a' Törvénykezők között mellyik nyelven „beszél, ezt pedig nem a' szükségtől, hanem rész-„szereint a' szokástól, részerint magok mutogatá-„sokból esik, Deáki tudományokat akarván „jelengetni, az olyanok legfőképen a' köznép „között, holott a' volna ditséretre méltó, a' ki „mellyik nyelven indítaná dolgát végezné azon, „imide amoda kapdozás nélkül.

„Azt is mondják a' Deákok, hogy vagnak „olyanok, mellyeket semmiképen ki nem mond-„hatnának a' Magyarok: úgymint Philosophus, „Poeta, Historia Testamentum 's több „egyéb efféle. Ugy tetszik avval sem méltán fog-„hattyák szemben a' Magyarokat: mert egyik az „hogy a' melly nevezetek olyan közöségessé vál-„tak, hogy mindenek felvették, szabad a' Magya-„roknak is rövidségnek okáért élni azon szóllások-„kal másokkal együtt; — másik az, hogy mivel „vayon nagyobb közü a' Deáknak is a' hoz a' szó-„hoz a' melly nem is az ő nyelvének erejéből telik „ki? sőt a' Deákoktól azt kérdehetném, ha tud-„nának e mindenről szollani? annál inkább ékessen „szollani? ha a' Görögöktől nem tanulnának. Ha „pedig abban kell a' mesterséget tartani kogy ne-„vezeteket attanak némelly dolgoknak, mellyeknek „a' Magyarok nevet nem tudnak adni, az nem de-„rék dolog; mert egy paraszt mester ember Mol-„nár vagy Kőműves állyon elé, jelentse meg az ő „mesterségét illető szerszámoknak neveit, úgy hi-„szem, hogy akár melly jó deák sem ad egy egy „szóval nevet azoknak; t. i. minék mondja a' Gal-„fot, piomot, pogont, prámát és számtalan sok

„sok egymásnak neveit? holott minden rendbeli embereknek az ő mesterségeket illető portékájoknak nevei vagynak.

„A' mi az Iskolákat illeti, azokban találkoznak, kiváltképen olyan szók, mellyeket nehéz volna kimondani u. m. Ens, Idea, ez illyenek is pedig vagy Görög szók, vagy erőszakkal adatott nevek azoknak, a' miket keves szóval kinem tudtak mondani a' Deákok: végre megegygyezvén felette rajta maradott azon nevezet, valamire mit adtak; ez illyenek azért a' szokástól vesznek erőt magoknak; mert ha Magyar nyelven azon Iskolát tanítanak, ők is azon isméretlen dolgokat vagy a' szerint neveznék a' minék híjják a' Görögök és Deákok, vagy ökis találnának nevet mindennek mint a' mesteremberek, a' mint felyebb is mondám, hogy találtak minden szerszámoknak különkülön neveket, és mihelyt élni kezdenének vele, idővel, kevés szoktatással, tanulással a' féle Iskolai dolgoknak is szinten ugy kiadnak neveket a' Magyarok, mint a' Deákok.

„Régenten az Egyiptomiak nyelve volt nagy tekintetben, a' pogány Bölcssek; Jövendőölök, Álommagyarázók onnan származtának, a' mint Jákób idejében Jósef és Farahó, historiájából ki tettszik. a)

„Az után a' Kaldeusok között forgott a' világi bölcsesség, kik ördögi mesterséggel felette igen segítették magokat Nabugodonosor idejében a' mint megvagyon írva Danielnek 4dik részében. — Azután a' Görögök Iskolája kezdett nevezetesebb lenni, Athenásban, és Lacedemonban, kiknek Likurgus volt első Törvény szerzőjük, s vezérek a' Tudományra, a' mint Eusebius írja. Idő jártá-

a) Moyses I. köny. 41. Rész.

„val a' Római Birodalom mind ezek felett fel ne-
„vekedvén tanácsból ment ki: hogy idegen nyelve-
„ken ne beszélnének a' Birodalomnak szinén ki-
„váltképen a' közelvaló helyekben Rómának szom-
„szédságában, hanem a' magok szülötte Deák
„nyelvén szóllanának, az Iskolákat is a' bölcses-
„ségről azon nyelven tanítanák: azt tartván, hogy
„a' kik hatalommal, 's erejekkel más o-
„kon uralkodnak gyalázat volna azok-
„nak nyelveknek is nem diszeskedni
„mások felett. A' Római Birodalomnak hol-
„dóságából származott végre, és ragadott a' Deá-
„ki nyelvhez ez a' tekintet, a' kiben most is nagyon
„a' Keresztények között.

„Tudom haszontalanság volna kiváltképpen
„ilyen késő üdőben arra serkenni, 's abban igye-
„kezni, azt akarni elhíttetni másokkal, hogy a'
„Magyar nyelvet olyan betsületben méltó volna
„tartani, mint akár mellyiket a' fellyül meg ne-
„vezett nyelvek között: mert szent István, szent
„László, 's Mátyás Király idejekben, Magyar
„Országnak felséges, győzedelmes, vi-
„rágzó, állapottyában lőtt volna annak helye,
„'s mindazáltal minthogy gyalázatnak tartjuk
„értékes embernek koldulásával enni kenyérét,
„nyilva a' Magyaroknak is szégyen ha beszédében
„bele sül, és más nyelven segíti ki magát a' Ma-
„gyar nyelven elkezdett beszédéből. Igaz dolog,
„szép, és dicséretre méltó külön kü-
„lönféle nyelveket tudni, 's azon igye-
„kezni is kell a' becsületes Iffiaknak, de akár ki
„ítéllye meg, ha illendő é? egyszersmind két
„nyelvet öszve zavarni, 's úgy beszélteni. Arra is
„jutottak már a' Magyarok, hogy a' kik a' Tótok,
„vagy Lengyelek szomszédságában laknak, felette
„sok dolognak tótul adgyák a' neveket, a' kik
„Németekhez közelébb, azok udvariságnak tart-

„tyák ha német modon neveznek holmi portéká-
„kat, holott készen volna a' féléknek nevek, az
„Igaz Magyarok között.

„Nem csak illetlenség vagyon ebben de azt
„is tartották a' régi Eleink, hogy a' melly
„Nemzetnek szokását, szójárását, ru-
„házattyát felveszik az emberek, vég-
„re azon népnek birtoka alá esnek.
„Adta volna Isten, ne a' Magyarokon tellyesedett
„volna be az a' mondás (a' Török Birodalma
„alatt) de talán ennek senki ellene nem mondhat,
„ha állapotját meg tekinti a' mostani, és régi
„Magyar birodalomnak. Én ezt tovább nem vita-
„tom „hanem mivel rossz madárnak tartjuk, melly
„fészket meg motskollya, ha egyébbel nem, a-
„vagy csak jó emlékezettel kívántam szolgálni
„Nemzetemnek.”

Igy írt, 's gondolkodott a' jó Hazafi 1680.
esztendő tájban, midőn még Budának 1686. esz-
tendei vissza vétele előtt nagyobb része Hazánkknak
a' Töröknek kegyetlen hatalma, és a' segéd sere-
geknek irtóztató terhe, 's ostora alatt nyögött,
— midőn Erdély ország az Uralkodó Ház kegyes
kormányára alá még nem jutott, és a' Nemzetnek
közönsége a' Török ruházat szabásait, és a' Törö-
kök élet módját inkább, és inkább felválalta.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

L o v a k r u l.

Gróf Széchenyi István. Pesten 1828. Petrozai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. Választott mondas: „A' kisedd makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, tsak senki el ne gázolja”.

Boldogult Gróf Hunyadi Jó'sef árnyékának.

Annyit a' Szerző, mint a' buzgó hazafiak emlékezetekben elfelejhetetlen nagy érdemű Hazafi árnyékának munkája ajánlásában; kevés de szívhezható szavakkal festi a' Szerző a' háladást és hony szeretetet, mint a' nagylelkűségnek kútfejét; így rekesztvén: „Minden nemesebb szívnek melly édes a' haza”.

Tzimje szerint e' könyv leginkább a' ló minéműségéről, haszon vételéről, és több tekintetekben elkerülhetetlen szükséges mivoltjáról szól; midőn e' tárgy bő és feszes vizsgálásai között a' lovak legnemesebb haszon vételére, szintugy mint a' gazda ember látszatosabb haszon nyeresére figyelmeztet, és egyszer'smind a' módot ajánlja mikép lehessen a' lótenyésztést szeretett hazánkban divatjába emelni: de ezen felül más érdemei is vagynak e' munkának, mellyeket bizonyosan minden rendbéli valódi Hazafi illendően megfog betsülni.

Előbeszéd.

A' fenforgó előítéleteknek, többeli meggyőzése következtében serkentetik a' Szerző e'

munkája közlésére; midőn egyszer'smind az elő ítéletet, mint a' derülendő míveltség veszedelmét eszközlő köszirtet esmérteti.

A' lovakat tenyésztő gazdák figyelmeztetnek lovaik valódi értékek meg esméréséből következő sikerre.

B é v e z e t é s .

Hülönféle vágyódások és boldogság kereséseknek vizsgáló tekéngetéseiből át lép a' Szerző a' századok némű némű szellemcinek meg esmértetésére: a' mostani korszakasznak ditső törekedését a' közhaszonra alapítandó egyesületekben tekintvén: továbbá a' ló tenyésztést mint egy gazdaságbéli tárgyat, és egyszersmind mint a' közjavát előmozditható eszközt esmérteti; és végtébb a' kérdést állítja fel, hogy a' ló nevelésben szükséges és lehetséges-e a' javítás hazánkban?

A' ló állapotjáról Magyar Országban.

Néhány a' dologhoz illő megjegyzések után statistikai erányozásokban mutatódik, mennyivel lehetne rendes gazdaságok' szaporításával hazánk tehetségét bővíteni.

A' lovak' szükséges voltak a' közbátorságra, gazdaságra, kereskedésre, utazásra, és gyönyörködésre: — számba sem vévén a' hasznot, melyet a' lovak kivitele szülhet.

Tapasztaláson alapult éles megjegyzések, és vizsgálások. A' nyereség és bizonyos haszon teteződik ki ingerül, és jutalmul a' ló tenyésztőknek, mint a' legerősebb rugó a' községet a' rész vételre ébresztetni.

A' jutalmok igazságos elosztására, a' pálya futás legalkalmasabb eszköz, a' lovak belső értékét általjában bírák által megítéltetni.

A' lovak némi némű haszon vételre megkivánt tulajdonságait, a' haszon vévő a' haszon vehető-

sége szerint betsüli; de belső értékét annak a sebessége és tartóssága különbözteti.

A' ló állapotja Angliában.

Annak eredete, története, és a' ló tenyésztés által való nyereség.

Angliában a' ló tenyésztés többbe kerül, mint majd minden más országokban, és még is hasznot hajt.

Az Angol lovak története.—Hajdan a' ló tenyésztés közönséges természetes állapotban vala. Különféle tapasztalásokkal gazdagodott angol utasok törvény szabások által kívánták a' lótenyésztést hazájokban felsegíteni; de fogatlan marada minden iparkodások, mert a' közhasznot elő mozditó intézetek sikeresek tsak, ha szabad akaraton épülnek; — erőltetést nem tűrnek.

A' lovakat kedvelő 2dik Károly idejétől fogva kezdett tsak a' lovak állapotja nemesedni.

A' napkeletről hozatott Arabs, Barb, 's. a. t. lovaknak nemekben tsikókat tisztán neveltetett, és az országbéli lovakat nemesíteni kezdé.

A' jutalom fel emelésével egybe kötött pálya futtatásnál a' király méneséből felállított lovak minden tekintetben magokat megkülönbözteték, és ez által az ország nagyai példa követésre serkentettek.

A' sok alkalmatlansággal és költséggel megvásárlott napkeleti lovakkal tiszta eredetű és kevert vérű tsikók nemzettek.

A' gyakorlások foganatosságát a' lovak erősítésére általjában megesmervén; némellyek más természet elleni próba tételekkel kívánták lovaik tehetségét gyarapítani: de öszveségesen vissza tértek a' természet széles körű mezejére, mint a' kívánt sikerhez leg tzelcrányosabban vezető pályára.

Az Arabs ló vélt megismerésére eddig szolgált bal ítéletek helyre igazítása.

Miképpen nyerekednek az Angolok lovaikon jutalom és különös fogadások által.

A' fogadások hasznos mivolta legkitetszősebb az ivadék fogadásokból: — az az olly tsikókra, mellyek annyok méhében még nem is fogantattak.

Melley tekintetből foganatos a' pénzért való hágatás.

Az Angol ló tenyésztetés hazánkéhoz hasonlítatik.

Hazánkba az Angol lovak ellen fenforgó elő ítéleteknek okai: a' hazánkfiai ritka utazásai, mellyek képtelenségekben, az Angol ló belső értékeit megítélni, béelégednek, vagy azon lovak kényességekről a' haszon vehetelenségekre, vagy a' kitsapott, úgy nevezett Brák lovokról az egészre, ítéletet szabni.

Az Angol lótenyésztés mostani állapotja, és hazánkhoz kívánt foganatos alkalmaztatásának lehetsége.

Egyes példák híres lovak nevezetes nyerésciről, és a' vélekedésnek, hogy az e' szerénti nyereség hazard játékhoz hasonló, helyre igazítása.

A' Szerző szándékának nyilatkoztatása, tehetsége szerént továbbá elő adni miképpen lehessen az Angol lótenyésztést legfoganatosabban a' jó magyar gazdasághoz alkalmaztatni.

A' lónak futtatáshoz való elkészítéséről és versenezésről.

A' lovat pálya futásra elkészíteni annyit teszen, mint a' lovat olly állapotba helyheztetni, hogy a' futtatás napján, ereje és tehetsége a' legfentebb léptsőt érje: — ezen állapot azonban megkülömböztessék azon jó karba való hozástól, melly bő

etetés és kevés jártatás által minden lovásztól eszközölhető.

A' rendes futtatáshoz elkerülhetetlenül szükséges a' lovat elkészíteni; mert az elkészített kevesebb természetes tehetségű ló, az elkészítetlen jobb vérűt, és tehetségesebbet meggyőzheti. E' tárgyban a' bő tapasztalású Angolok igen jártasak.

Az elkészítésre szükséges észre vételek két példában világosítanak.

A' pálya futó lovak veszedelmes hibái.

Az elkészítés általános ártalmas következtetés vitató előitéletek ellen, a' tapasztalás állítatik fel, hogy semmi országban annyi vén lovak nem találhatók mint Angol országban, ámbár két és három esztendő korokban már a' futtatáshoz elkészítettek, és egész vén korokig rendszeren tsikókat nemzenek.

Az elkészített ló sanyaru állapotjáról szabott elő ítéletnek helyre igazítása.

A' futtatás mesterségről.

Figyelmeztetések — néhány észre vételekre — melyek csak a' körülállások egybe hasonlítása után sikeresek — példákkal világosítanak.

A' ló sebessége vagy tartóssága győz, különféle sebességű futtatásnak az oka a' vélekedésekben ke-restesség, mellyet kiki lováról táplál: következőleg a' szintugy tsalódik, a' ki a' ló sebességét a' minutumok után akarja megítélni, mellyekben a' pálya gyp át futtatott; mint a' ki a' lónak értékét réfszerénti mérés után akarja megismerni.

A' tenyésztés némelly fővonásai.

A' lovak elkortosodása.

Az Arabs és tellyes vérű angol ló hetse.

Az ártalmas elikortsosodás eltávoztatása miatt, az Angolok csak tellyes vérű ménlőval nemzettnek.

Az atyafiak egymás között, és azon faj de idegenekkel való párosodásáról.

A' birkáknál foganatos bel fajzás, nem alkalmazható a' más haszonvételre neveltetett lónál.

Bizonyos tulajdonágu és kitetsző test állásu párok elegyítése következtette, hogy a' kis Arabs ló idő folytával, a' nagy tellyes vérű lovat nemzette.

Az Angol ló állapotjával esmérletlen ménlő vásárló, megütközik a' tellyes vérű lovak vélt eredeti hibáin, és inkább vesz egy ép kevert vérű lovat, de megsalódik. A' hibák nem mindég eredetiek, mellyek azoknak tartanak; ellenben tapasztaláson épült valóság, hogy a' jó tulajdonságról próhát tett ménlőnak tsikóiban többet lehet bizni, mint a' belső értékére nézve esmérletlen ménlőében.

A' tellyes vérű ló kellemetlen szembetünésének okai.

A' ló tenyésztő fajra, tiszta eredetre, és szeszre ügyel.

Az éghajlat, eledel, és mozgás minéműségéről.

A' ló tenyészés legnagyobb akadályá hazánkban, hogy a' vak szerentsére hagyattatik.

Ámbár az Angol ló tenyésztő a' kantza tulajdonságit feszesen vizsgálván a' ménlőval párosítja, még is megtörténik hogy a' legtökéletesebb pár nemzéséből rosz tsikó vál; azonban illy esetek ritkák a' miveltség körében, és tsak természet játékjának neveztetik, midőn ellenben a' miveletlenségből eredt tsikóból ritkán válik jó ló.

Mi okból nemzenek a' legjobb kantzák némmellykor középszerű tsikókat.

Vélekedés a' lovak eredetéről.

Mit kellene tehát nekünk tenni.

Általános megjegyzések — mint hideg vérű ellenzés, és közhasznót előmozdítani forrón indúlt állhatatos akarat megvívásának következési — felserkentésül szolgáljanak a' megállapított jót követni.

Két ellenkező feltételnek, ugymint a' réginél való megmaradásnak, és az új után való vágyódásnak minéműsége.

Tudós Házi Úrnak a' pálya futtatásról szabott ítélete.

Kiktől telik ki legjobban a' ló tenyésztés hazánkban?

A' lovakról mendemondatoknak azon okból lehet keveset hinni; mert tapasztalatlan emberek, sőt nem ritkán asszonyok is tulajdonítanak magoknak ítélet szabást.

A' jó ló megismeréséről fenforgó bal vélekedésnek helyre igazítása.

A' ló tenyésztés olly gazdaságbéli tárgy, mellynek sikere tsak idő folytával látszatos, és mellynek virágoztatására szükséges: —

A' nevezetes és számos jutalmaknak állandósága.

Jól elkészített pályázó hely.

Ló tenyésztő egyesület (néhány megjegyzésekkel, e' tárgyban Frantzia és Bajor országban szabott törvények tzeleányatlanságáról, és illy egyesület hihető foganatjáról).

Valódi országos Lodefter, és közjelentések.

Ménbér érti hágatás.

Rendes Lóvásár.

A' szembe tűnő mindjárti foganatját ez intézetnek ellenzi a' hazánk kiterjedésére nézve tsekély kezdet, — az idő rövidsége, — és a' lovak némi nemű haszon vételre való alkalmaztatása.

Melly szempontból kellek a' hazafinak a' ló tenyésztést tekinteni, és minő lovakat nevelni, hogy ön hasznát a' köz jóval egybe foglalhassa.

Tíz megállapított jutalom által az egész országban a' ló tenyésztést elő lehetne mozdítani.

Magyar hazánkban épen olly jó lovakat nevelhetnénk, mint Angol országban; és sokkal oltsóbban.

Az ajánlott tenyésztés módját, némelly a' felvilágosítást, és új elrendeltetést nem kedvelők akadályozni fogják: ahoz pedig hogy az ifjabb gazdák derekas tenyésztők legyenek, több idő kívánatik.

Ne talán ha az egész intézet és iparkodás álmoként eltűnévén semmi jót nem szülne; kinek okozna kárt?

Mért ne segíthetne a' jól elintézett magyar bölkezűség ott a' hol mások fen akadnak.

A' hony szeretet helyes ébresztése a' jutalmak megállapítására.

Tsak egyesült erővel mozdíthatatik a' köz jó e' tárgyban is elő, és egy szüntelen fenálló belső értékű egyesület szükséges, hogy mint erköltsi test, egyben hangzásban fogatosan munkálkodjék.

B é r e k e s z t é s .

Néhány szó a' Szerző intézetéről midőn e' munkát közli, és kivánságáról, hogy élesen de igazán kritikáltassék.

Figyelmeztetés a' nyers szózatra, melly egy hízkeladni nem tudó valódi barátnek tulajdonsága.

Sajnálkozása a' Szerzőnek hogy néhány hazafiaink az ő előadását sem olvasni sem érteni azért nem fogják, mert honyi nyelven íratott.

Minelötte munkáját bérekeszti, egy német levelet közöl a' Szerző, mellyben egy névtelen, magát jó barátjának nevező tanátsolja nékie; hogy hony-szeretetből ingyen hágasson: sajnálván hogy e' barátjának figyelmeztetéséből esméretlen voltában, bővebb értekezés lehetetlensége miatt, közhasznot nem következtethet; addig is szíves butsút vesz Szerzőnk kedves olvasóinktól.

Megjegyzés.

Távol a' vélekedéstől, hogy e' munkának tellyes értéke szerénti megítélője legyek, — mint egy hazafiui kötelességemnek tartom, azt részszerént mind egy a' közjava állapítását elő mozdító eszközt, e' tudományos folyó-írás tisztelt olvasóival megesmértetni, — részszerént pedig a' behatást közölni, mellyet olvasásánál tapasztalék.

A' Szerző nevében már is — annyit a' hazánkért magokat nevezetesen érdemessé tett ősei, mint a' megtisztelt személye érdemeiben, — elegendő kezességet találtam a' tellyes meggyőződésre, hogy e' munkája tsak a' legszentebb elhatározásából, szeretett hazájának szolgálni, vevé eredetét. Minden éles vizsgálás nélkül meg is győződtem, hogy előadásának közre botsájtására, a' Szerzőt tsak valódi hony szeretete, és a' közjava tehetsége szerénti előmozdító intézetjének szent szándéka buzdította.

Ezen nemes forrásból eredetét vevő munka tapasztaláson épül, meggyőzödéseken állapodik, és mélyen ható arányozások után következtet.

Előbeszédjében, bévezetésében, és a' ló állapotjának Magyar országban való megesmértetésében 41-dik lapig, a' derült miveltség és világosítás hathatós sugárit ott is élesztetni igyekszik, a' hová eddig az elő ítéletek elkeveredett sűrű hálogjaitól nem tértek. — Némellykor éles, de valódi

honszeretetet tápláló, és igaz szívű vivások közt; diadalmában mint egy meggyőződven, más nemzeteknek helyes intézetcivel esmértet, hogy azok követésére serkentsen; ugymint

A' ló állapotjával Angliában 99-ik)

A' futtatási elkesztéssel 122-ik) lapig.

A' tenyésztés fő vonásaival 161-ik)

E' tárgyak mindennemű ágozatjainak éles vizsgálása, és hív leírása, tanúbizonysága a' Szerzőt mindenütt követő törekedésének, mellyel a' választott pályán kedves hazájának szolgálni kívánt, és az egyben foglalt figyelmének, mellyet a' közjónak szentelt.

Lenne bár az ő tapasztalásának szaporítása minden rendű hazafiaknál serkentés az utazásra, és gyűjtött gyümöltseivel hazájának való megajándékozása ditső példa mind azoknak, a' kiknek tehetősége az utazást megengedi; ne hogy tévedések közt hiu öröm vadászás elragadtatásban nem ritkán pajkos elpazérlással, és lelkök jobb indulatai erőszakos elfojtásával legigazságosabb vagyonyjától megfosszák hazájokat; (mellyet szegénynek lehetne nevezni, ha tsak e'féle fiakat számolna), sőt ellenben munkásságok körében, a' miveltség fentebbi léptsőjére mozdító tapasztalásokkal, és a' köz jót eszközlő intézetekkel gazdagítani, iparkodjanak.

A' tárgyak bő, éles, és hív előadása a' ló tenyésztőket sikeres intézetekre figyelmeztetvén, kellemetes és foganatos egyszer'smind minden rendek sőt a' vizsgáló tudósok előtt is, kellemetes, mert egy számtalanszor a' beszédben fenforgó tárgyal fűszeres, és velős megjegyzések közt esmértet; és foganatos, mert nyilván mutatja, hogy az ítélő képességnek rendes és állandó munkássága, végtébb szüleményén örvendez.

Nemzetiségünkre nézve más tekintetben is fogatos, minthogy ártalmas tévedésekre figyelmeztet: a' többi közt 114-dik lapon így szól: „Nin-,
„tsen sajnálkozásra méltóbb előttem annál, ki jó
„és törzsökös hazafit képez a' külföldön, honni
„köntösben jár 's a' t. oda haza pedig az által
„szándékozik tapasztalásainak, 's nagyobb cultura,
„és civilisatiónak próbáit bébizonyítani, hogy anya
„nyelvét elfelejté, tán beszélleni szégyenli, vagy
„el nem pirúl, hogy azt soha nem is tudta. Melly
„nagyon ütköznénk, ha valamelly Angol angolul
„nem tudna 's a' t. Tsak minálunk látjuk ezeket
„természetesnek; mintha már születésünktől fogva
„megszoktuk volna, a' seregélyek, 's más mada-,
„rak szózatjai utánazását”.

Mit kellene tehát nekünk tenni 238-ik
lapig.

Tapasztalás és éles erányozásokból következtetett megalapításoknak ajánlása fogattatnék bár olly szívességgel, mint nyújtatik; és esnék bár kihintett magja termékeny földre, hogy a' tisztelt Szerző, munkálkodásán buzgó részt vevőivel, szorgalmok gyümöltseinek örvendezhessenek.

E' munka szellemét követvén nem állhatok indulatomnak ellene a' 177-dik lapon írt állítás ellen: „egy jó gazda hazafi, és egy vagyonos ke-,
„reskedő többet ér mint a' szegény tehetetlen
„Pátriota, bár mi szép lélek lakja is szívet”, észre venni; hogy vélekedésem szerint, ez tsak egy az érzéseitől a' bágvodásig elragadtatott tehetetlenre terjesztődjék; mert ellenben ha szép és hatalmas nagy lélek lakja akár melly nemű Pátriótát, mindég alkalmas ő derült lelki hatalommal kézült munkái által, a' közmiveltséget, mint a' nemzetek legfentebbi belső értékét, előmozdítani.

A' megtisztelt Szerző addigi butszuzásából reménylhetjük, hogy nemes eredetű éles erányozásai szüleményével ismét megajándékoztatunk: választott tárgya több ágozatokra oszlik; melyeknek mindenikén, állandó munkásság közhasznót nyujthat: a' miért is érintse bár akár melly ágozatját, a' háládó haza szívesen fogadja a' honn szeretet tiszta adományit.

A' tisztelt Szerzővel esméretlen voltomban, ment a' hízelkedés, és azt eszközlő ingerektől, — e' közléssel tsupán tsak a' honn szeretet által lelkesített e' folyóírás számos olvasóit egy munkára kívántam figyelmeztetni, melly igen alkalmas foganatos erányozásokra serkenteni: midőn egyszer'smind a' nagyra betsült Szerzőnek a' tisztelet adóját fizetem.

Hegedűs Mihály.

B.) Külföldi Literatura.

(Kivonat az 1827-diki „Blätter für Literarische Unterhaltung” 246-dik számából.)

(Berekesztés).

Az utazók megnézték a' Kiraurai nagy tűz-torkolatot is, melly a' tenger parthoz 20 Angol mérföldnyire van, mellyről ekkép írnak: Közel előttünk nyildoklott egy végtelen üreg félhold formában, mintegy 20 Angol mérföldnyi hosszu, 's látszatra 800 lábnyi mély. A' föld lábával volt borítva, 's a' nyugoti, 's déli részen tűz-özön látszott, mellynek forrva, és buzogva lángörvényben szállt, és kelt habzása. 51 külömbféle alkatú tűz-torkolat, mint ugyan annyi csúcs-sziget, dagadozott föl e' tűz tengerből, közülök 21-ből szürke füst oszlop kelt, vagy ragyogó láng pyra-

mis; sok pedig veres parázs-torkából világos láva özönt okádott, melly a' földön lobogva forró tömeggel (massa) egyesült. A' szürke, 's néhol szemlátomást megmeszesedett részei a' nagy tűz-toroknak előttünk, a' földnek, mellyen álltunk, nyílásai, a' hosszú kénpadok, mellyek szemünkbe ötlöttek, a' számos gőz, és füst oszlop, melly délen, 's éjszakon a' síkról emelkedett, 's mellyektől mindezek körül voltak véve, a' szinte függélegesen 100 lábnyi magasságban kelő szirtok gerinczei egy nagy nemű vulkáni Panorámát adtak, mellynek hatása még inkább nagyúlt a' földalatti tenger' zugásai által.

Dél felé eloszlottak a' vulkánon reggeltől fogva borongó, setét nehéz felhők, 's Kiraura' parázsai csodálatosan játszottak a' színes verőfényben. A' híg láva' megmozdult tömege helyenként zúgó örvényben ki kitört megolvadt ércz-özön gyanánt; a' láng, melly lobogó területein szökelt, 's kénkékkel, vagy ásványi tűzveressel volt színezve, vakító fényt vetett a' szigeti torkolat' oldalára, mellybe koronként tüzes sziklák is csapódtak föl hangos csattanással. Ezeknek igen szembe ötlő ellenképei voltak körösleg a' fekete szirt-falak, 's a' fölöttök elvonuló felhők teljesíték nagy neműségét e' csoda ritkaságú természeti képnek. Ezen Volkánnak különös tulajdona az, hogy nem, mint egyéb tűz-okádó hegyek, magasról hány, hanem sikon fekszik, vagy is inkább alapján a' Mouna Roa nevű földalí hegynek. Soha sem ömlik ki partjain, hanem a' láva valami földalatti rést keres, 's úgy tör ki itt amott vagy sikon, vagy mélységen vagy tó mellett, igen távol a' valóságos tűz toroktól. Az egész tájék tűzokádó 's a' láva számtalan helyeken phantasticus alakokat csinál, 's vagy szirtként emelkedik, vagy üreget képez; de maga a' föld is láva nemű, 's a' lakosok föld-

földindulásról beszélnek, melly régebben, mint a' hoszúálló istenek büntető ítélete, a' szigetre szállott.

Nem csoda, ha egy ösméretlen hatalom' munkálkodása e' durva szigetieket borzadással tölti. Pele nálok a' Vulkánok hatalmas istennéje, 's hasonlíthatatlan a' félelem, mellyel iránta vannak. Esdekelve kérték az útzókat; ne menjenek Kiraúrához, vagy közel ne lépjenek, hogy Pele őket meg ne ragadja, 's vezetőjök, különben elszánt, és szabad eszű ember, nem merte őket oda kíséreni. A' csúcsos tűz-torkolatok, véleményök szerint, azon istenségek' házai, kik ott laknak, 's néha játszadoznak. A' tűz-hullámok zugása, 's lángsusorgás, muzsika tánczaikhoz, 's az égető hullám a' folyam, mellyben úszkálnak. Ámbár egyikök sem látta akár Pelét, akár más földalatti istenséget, még is sokat tudnak rólok, életök' történeteiből, munkáikról 's hatásaikról beszélni. Ellis Úr valamely napon egy gyülekezet előtt oktatást tartott, 's épen elakart a' házból menni, midőn egy vén asszony, ki igen figyelmesen hallgatott előbb, egyszerre fölkiálta: Hatalmasak Hawai istenei, és Pele nagy, Hawai istennéje, ő Maaroon fog segíteni, (egy jelenvaló beteg fedjedelmen) egy másik éneket kezdett Pele magasztalására, mellyre némellyek hallgattak, mások kinevették. A' Missionariusok nem ügyeltek reá, mivel az asszonyokat részegeknek vélték, de a' házat elhagyván, mondák némellyek, kik már hozzájok szelidültek, hogy ezek nem Ona ika ruma nem részegek rumtól, hanem ihletve vannak Akuától a' Vulkan istenasszonyától. Erre Ellis Úr vissza tért a' házba, 's az ének után kérdé az asszonyok' egyikét, megértette-e beszédét? az felelé: hogy igen jól értette, hozzá adván: „Jehovah, a' ti legjobb istenetek, 's igazatok van,

hogy öt tisztelitek; de az én istenségem Pele, 's nagy istensége Hawainak, Kiraura lákásának helye, 's Ohiaotelau (az éjszaki Vulkáncsucs) házának egy szárnya. Az égen túli országból jött ő régiebb időkben". Ezután ismét egy éneket mondott Pele' tetteiről. Az éneket sebesen mondotta, 's indulatos mozgásokkal kísérte, mellynek végén mintegy magán kívül volt. Ellis Úr a' Vulkani kitöréseket kezdé neki természetesen magyarázni, de nem látszott hinni, azt mondván rá; hogy Jehovah tehetségét nem tagadja, de Pele is istenség, meggyógyíthatja a' beteg hadfőt, 's épen most látogatja meg; 's erre kevély tekintettel azt mondá: „Én vagyok Pele, soha meg nem halok, 's a' kik követnek, velem fognak élni a' villogó parázsban". A' szigetiek közül erre egy azt mondá: ha így van, megérdemli hogy számkivettessék, vagy vízbe fojtassék, mert csak kárt hozott mind az országra, mind az emberekre; de azon nem jött olly zavarba, mint várható volt, hanem azt állítá, hogy a' legnagyobb romlás a' szigetre az idegenek' rumja, 's fényűzői portékáik által jött 's a' t.

Minekutánna a' Missionáriusok az egész szigetet megjárták, kiki rendelt helyére (melly nyolcz felé volt) tért. Kuakini, Hawainak igazgatója, Johu Adams név alatt ösmeretes, igen hajlandónak mutatja magát hozzájuk. Kairua fő városban egy imaházat építtetett, 's gyámolja a' tanítókat, és iskolákat. A' Missio annyival inkább boldogúl tanításában, mivel már most tökéletesen érti a' szigetiek' nyelvét, 's a' Hawai dialectuson, mellyet írói nyelvvé emeltek, már könyvek is vannak nyomtatva, mellyekből némely szigetiek nem csak olvasnak, hanem oktatóikkal írásban is értekeznek. Betűik azok, mellyeket Pichering Úr: „Essay on a uniform Or-

thographie for the Indian languages of North America című munkájában ajánlott az Indus nyelvekre nézve. Eddig öt fő dialectusa van a' Polynesiái nyelvnek, a' Hawai, Tahiti, melly a' társaság' szigetein uralkodik, a' Marquesani, az Új tenger - országi, a' Tonga - tabuani, a' barátság szigeteiben. 1823-ban jött ki egy Tahiti Grammatika, azoktól, kik már 20 esztendeig laktak a' szigeten. 17 Angol betű elég a' Hawai nyelv minden hangját kifejezni: az öt hangzó, és b, d, h, k, l, m, n, p, r, t, v, w, mással hangzók; de ezek néha egymással fölcseréltetnek, így némellyek a' Riroriho-t Liloliho-nak mondják; de az írás által a' nyelv mind inkább megállapítván, a' beszélő sem fog tétovázni többé. A' Hawai, és Tahiti nyelvben, minden szó hangzón végződik, 's egy Tahitii sem tud más végű szót kimondani, a' mint Nott, és Ellis helyett Notti-t és Elliki-t mondanak, 's ez utóbbit azért k-val, mert az s-et épen ki nem tudják mondani.

Lássunk most némelly példákat a' Polynesiái nyelvekből:

I. Hawaiiiból.

Aniani kai makani oluola. A' szellő kedvesen leng. Ike arooke Akua, az Isten' jelenléte 's a' t. Mért fordítása 118 Psalmusnak a' 24 verstől végig így következik:

Ua hiti mai ku la maitai
 Ua hele hou mai kakou nei
 Hoorea ke Arii o ke ao
 Ke Akua nui o kakou
 No ke Akua keia la
 Ko kakou hana waiho nae
 Pela Jevova papa mai. 's a' t.

II. A' Tahitiból.

(Fordítása Pál Apostol' beszédének Agrippa előtt, az Apostolok történetéből, cap. 20. 6. 7. 8. 9.)

E teie nei no te tiaturi, i ta te Atua, i parau mai, i to tatou hui tubuna ra i tia i au nei ma te haavahia mai.

III. Az Új- tengerországiból.

E Jihovah! e Atua nui koe

O Jehova te nagy Isten vagy.

Nau te máhinga katóa tanga ki dunga, ki te rangi, ki raró, ki te wenúa 's a' t. Te csináltál minden dolgokat az égben, a' földön, és a' föld alatt.

A' Polynesiái szavak, többnyire rövidek, ritkán nyúlnak három tagnál többre, csak némely isteneik' nevei hosszúk, u. m. Makorewawahiwaa tűszemű ladikrontó 's a' t. De mind ezek kiterjedésökre nézve semmik az Indus szavakhoz képest, a' mint azokat Cotton Mather találta. Ezen utazó így ír: „Ha olvasóm olly szivességgel volt, hogy ezen szónak: Nummatchekodtantamooongannunnash, tagjait megszámlálta, megfogom neki mondani, hogy ez nem tesz többet, mint: kedvünk vagy kényünk (unsere Lust) 's ha kívánja tudni, hogy' mondatik: szerelmünk, mondja ezen szót: Noowomantamooonganununnash. Végre, hogy kedves olvasóimnak fordítását adjam ezen két: unsere Frage (magyarban csak egy: kérdésünk) szócskának, íme az is itt van: Kummogkodonatoottummoetiteaongannunnash.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

I n t é z e t e k.

A' Sopronyi Nemes Magyar Társaságnak
esmértetése 1827.

A' magát úgy nevező Sopronyi Nemes Magyar Társaság, az az, a' Sopronyi Evang. Lyceumban tanuló Ifjak' magyar nyelv-szerető Egyesülete (societas philo-glotta), kezdetét 1792-dik esztendő tavaszán vette. Tudományt szomjúhozó, és nemzetökért buzgó öt jeles Ifjak, névszerint: Németh László 1), Kis János 2), Potyondi László 3), Hrabowszky István 4), és Halasy Mihály 5), ön indításokból egymással kezét fogtak, és frigyét kötöttek a' nemzeti nyelvnek különösen tanulása és gyakorlása végett. Martzius 20-dikán tarták forma szerént való legelső gyűlésöket, mellyben legin-

- 1) Megholt 1806, mint Győri Ev. Professzor, hagyván hátra Statisztikai tárgyban írott magyar munkákat; különös tanítási talentoma felől pedig, tanítványai szivökben örök hálájú emléket.
- 2) A' Superintendens; ki felől kevesen fogják tudni, hogy már ekkor Author volt. Hercules' Választása, melly Kazinczy által kiadott Verseinek harmadik kötetében olvastatik, már ekkor nyomtatva volt, Bécsben 1791. Ajánlva van a' munkácska Mélt, Sárvári Felső-Vidéki Széchenyi Lajos Gróf Úrfinak, illy aláírással: „Kis János, Szentendréről, Soprony Vármegyéből, a' Sopronyi Evang. Gymnasiumban tanuló 20 esztendőös Ifju”.
- 3) Megholt 1827. mint Prédikátor Malomsokon, Győr Vármegyében.
- 4) Dömölki Prédikátor és Megyés Senior.
- 5) Kiszolgált Sopr. Megyei Senior, és Prédikátor Kis Péczen, Győr Vármegyében.

kább a' kis Társaság megalkotása felől tanácskoztak, törvényeket szabtak, és beírták a' Gyűlések' Jegyző-Könyvébe. Elvégezték p. o. hogy a' Gyűlések mindenkor Szerdán és Szombaton délután (mint iskolai szün-időn) tartassanak, tovább két órányi időnél ne folyjanak; kinek kinek szabad legyen a' kezdekedő Társaság' alakjára nézve véleményét kinyilatkoztatni, és a' mit hibának tart, felfödözni; hogy minden Társ a' Gyűlés órákban pontosan megjelenjék, és, ha fontos ok nélkül háromszor egymásután kimaradna, a' Társak közül kiltassák, (miut erre van is feljegyezve példa a' Társaság' Jegyző-könyvében, 1799. és t. h.); hogy ki ki, midőn taggá leszen, a' Társaság' javaiban való részesülésért, heiratási Czim alatt, köteleztetik bizonyos Summa pénzt letenni, (most az Időre Társak 17 xrt., a' munkás Társak pedig 30 xrt. ezüstben) hogy minden egy Társ., negyed esztendő fordultával, tartozzék valamely hosszabb munkát készíteni, a' Társaságtól végbucsu-vételkor pedig szintén 6-8 ívnyi dolgozatot benyújtani és a' Társaság' Levéltárában (Archivumban) hagyni; s t. A' megnevezett öt Ifjakhoz csak hamar csatolták magokat többben is. Közülök megnevezendők: Lakos János *), ki mingyárt az első Gyűlésben olvasott fel munkát; és Zigán János **). Megszaporodván pedig az Egyesületbe kívánczó Ifjak' száma, két Rendét állapították meg a' Társaknak, a' dolgozókéét és a' hallgatókéét. Emezek, Időre Társak név alatt, az olvastatni és igazíttatni szokott munkákat a' gyűlésben csak vesztég hallgatják; engedtetik néha nekik is olvasás; belőlök pótoltatik minden iskolai esztendő beállásakor az elköltözött idősebb és dolgozó Társak száma. Amazok, munkás Társai tituluson neveztetve, a' gyűlésben dolgozatokat olvasnak fel, egymás' munkájába bele szólhatnak, rajta igazítást tehetnek, a' Társaság' ügyében csak ő nekik van vokсок, a' Fisztviselek ő közülök válnak, magok vagy a' főbb Classisbeli idősebb Tanuló ifjaktól vagy pedig a' hallgató Társakból választatnak, végre egyedül ők tarthatnak, szabad tetszésök szerint választván tárgyat, a' gyűlésben declamálási gyakorlatokat. E' kis Egyesület csak hamar kezdete után köz figyelmet ger-

*) A' mostani Báró.

***) Megholt mint Högyészi Prédikátor; hagyván több alkalmi verseket és egyéb apró munkákat magára.

jeszle maga eránt az által, hogy a' városi Játékszínen egy darabot, melyet Hunyady László czim alatt Lakos János Társ készített, jelesen eljátszott. Alkatja is napról napra nyomosabbán helyre igazodott és megerősödött. E' végre miugyárt a' kezdő Tagok bizonyos Summa pénzt adtak össze; magyar Könyvtár állítására könyveket ajándékoztak, közös költséggel újakat vásároltak. Ujságokat és időszaki írásokat járattak, beköttek; könyv-almáriomot' csináltattak, mely az előtt a' Tárnokkal együtt vándorolt, de most már egyik iskola Szalában áll nyomosan; a' Könyvtár' gyarapítására nézve pedig minden bevetetendő új Tag, egy két magyar könyv ajándékozására változhatatlan törvénnyel köteleztetik. A' böcsösobb Irományok, Correspondentiák és Oklevelek' örszésére külön szekrény készíttetett, melynek helye mindenkor a' Titokpoknál vagyon. Azonban e' kiseded Társaság még mind csak Fő és Igazgató nélkül lévén, annak választását is szükségesnek ítélte. Megkérte tehát arra T. Nagy Megyeri Raics Péter Fő Tanító Urat, ki is a' Hivatalt nem csak kész szívvvel elvállalta, hanem holtiglan is (1824) viselte. A' beiktatás az 1792-diki iskolai Ujesztendő kezdetén, Sept. 4. egész Innepiséggel ment végbe. A' felgyült számos sereg között jelen voltak Mélt. Széchenyi és Pejachevics Gróf Urak is. Mely beiktató Beszédet Wietoris Fő Tanító Úr ekkor tartott, nyomtatásban is olvashatni a' Hirmondóban. Utóbb (1807) szinte törvénnyé tététt, hogy Előülöl nélkül soha gyűlés ne tartassék. A' jelesebb dolgozatok' megbecsülése végett a' Társaság külön Protocollumot rendelt, Erdem-könyv czim alatt, melybe azok a' Szerző által, kezdetől fogva beiratnak.

E'féle Egyesület még az időben a' Magyar Hazában sehol nem létezvén, ennek, mint ritka jelenménynek, híre országszerte mindenfelé elterjedett. Távol helyekről, esmérctlenek, jeles Tudósok, főrangú személyek kívánczoltak ennek Tagjaivá lenni, és ebbe inagok is kérdeteltek. Az 1795-diki Társak sorában p. ó. Gróf Bethlen Urfi neve ragyog. Sokakat maga az Egyesület hívott meg levelező (correspondens) Tagok'nak, tiszteletésül megküldvén nekik a' Társaság' Diplomáját. Azon jeles Férjliak közül, kik valaha az Egyesület' Tagjai voltak, és most már a' Hazának díszére válnak, említem, a' Fundálókou és főntebb nevezettekén kívül, Mesterházy Nagy János és Cziuke Ferencz Professor Urakat, életben pedig T. Döbrentey Gábor, kerületi Biztos, T. Helmeczy Mihály, Ugyvéd, T. Kazinczy Ferencz

Urakat, és többeket, kiknek kezök-írta böcsös leveleket a' Társaság Levéltárában máig is olvashatni.

Mutatott is már gyümölcsöket ez a' kisedeg Egyesület. Minden iskolai esztendő' vége felé, többnyire valamely ünnepen (Öröm-ünnepnek mondja), nyilvános próbálatot ad, és meghívott mind két nemű számos Hallgatóság jelenlétében declamálni szokott ön dolgozataiból, mellyek' tárgyainak lajstromát és a' Szerzők' neveiket azon alkalommal nyomtatásban osztogatja. A' mult esztendőben p. o. a' lajstromon illy rendel találni a' munkák' tárgyait és Iróit: 1. Tóth János, a' valódi Rény (erény) önjutalom folyó beszédben. Békőszönt. 2. Szekács József, Az Arva. Vitézi versekben. 3. Köpe János, Idomeneus' fogadás-tétele, f. b. 4. Iház Lajos, Lelkesítés barátomhoz, Alkeus mértékén. 5. Lenk Mátyás, a' valódi érdem a' Virtusban áll. f. b. 6. Tamaska István, a' kesergő Vándor, Felváltó versekben. 7. Taubner János, Imre Hirály, Vitézi versekben. 8. Tóth Dániel, Megelégedés szüli a' boldogságot, f. b. 9. Zmeskál István, Bucsuzás Soprony' tájától. vitézi vers. 10. Perlaky János, A' Vétkes, Jambusokban. 11. Ajkay Zsigmond, az ítélő tehetség' gyöngeségei, f. b. 12. Horváth József, az ember az embernek ördöge, Jamb. 13. Horváth Dániel, Az ember az embernek Istene, vitézi vers. Az (eggyik) Öröm-ünnepet bérekeszti. 14. Horváth Dániel, Uralkodjál indulataidon, f. b. Békőszönt (a' másik Öröm-ünnepen). 15. Kritswasser Lajos, szülő földem, vitézi versekben. 16. Lehr Lajos, az igazság nem fél a' napfénytől, f. b. 17. Szalay József, a' Sir, felváltó vers. 18. Ritter Sándor, semmi sincs ok nélkül. f. b. 19. Horváth Lajos Harcz-mező, felváltó vers. 20. Mód Mihály, a' Szeretet' böcse, f. b. 21. Hajas Gábor, Kétségbeesés, vitézi vers. 22. Kalchbrenner Károl, A' tudatlanság' haszna, f. b. 23. Ráisz Emánuel, Az Elte-untt, Felváltó vers. 24. Kis Lajos, Az emberek sokban különböznek egymástól, f. b. 25. Prozwimmer Lajos, Ohajtás, Felváltó vers. 26. Horváth József, A' haldokló Ifju, vitézi vers. 27. Lemle András, Bucsuzás szülő-földemtől, f. b. 28. Illés József, Honni virág füzérek, vitézi vers. Az (egész) Öröm Ünnepet bérekeszti. Ily jeles alkalommal a' Tagok minnyájan, nemzeti magyar ruhában állnak elő.—E' Társaság' terméke gyanánt nézhetni a' Boldogságra vezérítő oktatás című könyvet is, mellyet néhai

Mesterházy Nagy János, Sopr. Professor 1795. németből fordított, a Társaság vizsgálatja alá terjesztett, és annak kinyomtatás és hasznóvétel végett oda ajánlott. Az Egyesület kinyomtatta a munkát helyben, és fogytig mint iskolai könyvet monopolium — képpen árulta. — Nem különben a' *Sarolta* című Románt is e' Társaság borsátá Világ eleibe. — Ezen kívül Főranguszemélyeknek alkalmi versekkel kedveskedett, p. o. 1806. Mélt. Gróf Almásy Illés; 1808. Nagys. Nákó Sándor; 1811. Mélt. Gróf Széchenyi Pál Uraknak menyekzőikre. — De legtulajdonabb szüleménye még is azon különbféle apró dolgozatokból álló Gyűjtemény, mellyet illy Czim alatt: a' *Sopr. Ns. Magyar Társaságnak Próbamunkái*, Sopronyban, 1801, mint mutatványt az Erdemkönyvből, világ eleibe borsátott. E' könyv előbeszéde szerént, szándékoskodott ugyan az Egyesület, dolgozatai kinyomtatását időről időre folytatni: mit hogy nem teljesíthetett, a' mostoha körülmények okozták. — A' Játéksziutól most már az Egyesület el van tiltva. És különös engedelem vala, hogy a' mult eszt. Junius 24-dik Vasárnapon, a' városi nyilvános Játéksziut eljátszhatá Vörösmarty' Salamon Királyát, melly 22. személyt kívánó darab. A' nyomtatott Játéksziut czédulára ez van alá írva: „A' Felsőség (városi t. i.) kívánságára a' bevétel az elszegényedett kézmives „legények, szolgák és szolgálók' számára (Sopronyban) „felállítandó Intézetnek tőke-pénzül fog szolgálni”.

Megjegyezhetni még az Intézet felől, hogy ebben minden jövéru Tanuló, ha egyszer a' főbb iskolákba jut, bevételni vágy és be is vétetik; sőt német és tót Ifjak is szeretnek Tagjaivá lenni. A' Tagok' száma határok közé nincs szorítva. Gyűléseiket valamelyik iskola-szobában tartják, holott mindenik rendbeli Tagok külön ülnek. A' Tisztviselők pedig im' ezek, és illyen rendet ülnek: Titoknok (Jegyző), Kincstartó, Könyvtárnok, Al-Könyvtárnok. A' kidolgozandó Tárgyakat, hármat rendszerént, minden ülés végével, a' munkások adják fel sor szerént. Van az Egyesületnek néhány száz forintnyi tőkepénze is, kamatra kiadva; Könyvtárja, Catalogussal, ezer darab könyvekre terjed, mellyeket olvasásul a' Társaságnak ingyen szolgáltat ki, egyebeknek a' Városban bizonyos taxáért. A' Könyvtár hetenként kétszer nyitattik fel, Szerdán és Szombaton délután; és szaporodik esztendőnként. Az iskolai szünnapok alatt e' Társaság is, minden Tisztjeitől számot véve

és dolgait jó rendben hagyva, mindenkor szélyt öszlik. Mostani Elölülője F. T. Ódor István, Fő Tanító Úr.

Mind ezeket merítve az Egyesület' Okleveleiből és Jegyző-könyvéből midőn közleném, óhajtom, hogy e' Társaság ne csak éljen, gyarapodjék és virágozzon, hanem hogy Fundálóihoz hasonló jelességű számos Tagokat is kebelében ápolhasson, ki vagyok e' Társaságnak buzgó kedvelője és barátja.

Edvi Illés Ádám.

2. Előlépések és Megtiszteltetések.

Ő Császári Királyi Felsege méltóztatott Nagy Méltóságu Revisnyei Gróf Reviczky Ádám Urat, Sz. István Apostoli Király' jeles Rende' középkeresztését, a' Császári Leopold- 's Szardiniai Királyi Móríciz és Lázár Rende' vitézét, valóságos belső titkos Tanácsost és Kamarást, Királyi Fő Udvarnokot, T. N. Borsod Vármegye' Főispánát, 's Magyar Királyi Udvari első Al-Cancellárt Ó Exc.ját, Magyar Királyi Udvari Fő-Cancellárrá kinevezni.

3. J e l e s s é g e k.

Külföldön a' magyar Literaturának terjesztése.

„Mint hogy az idej Tudományos Gyűjteményben a' sok T. T. Előszetők' Nevei közt a' Felseges Királyi Herczeget Bourbon Károly Lajost, Spanyol országai Infant, és Lukkai örökös Herczeget is feltaláltam, érdemesnek tartottam a' T. T. olvasó Publicummal közleni, hogy ezen említett Felseges Királyi Herczeg magyarul beszél, és imádkozik; a' mit ő nem Jesuitátul tanult, a' mint hibáson a' beces hazai Tudósításokban hirteltetett, hanem Deáky Zsigmond, Győri Megyének Papjától, Gróf Eszterházy Miklósnál a' kis Grófok Tanítójától. Maga a' Herczeg, hogy ezen hamis hirt hallotta, nagyon sajnálta, hogy Deáky Zsigmondtúl megtagadtatik azon dicsőség, melly hamisan egy Jesuitának tulajdonítatik. Ezen tévelység onnét eredt, hogy a' Herczeg Nápolyban

egy magyar Jesuitáról, ki ottan tartózkodik, és Deáky Zsigmondról, ki az ott bévett szokás szerént közönségesen Signor Padre Deákynak nevezetik, gyakran szóllott; innen történt: hogy az, ki azon tudósítást adta, két személyből egy Jesuitát tett.

A' Lukkai Uralkodó Herczeg már 1825-dik esztendőben kezdett Deáky Zsigmond Úrtól magyar leczkék-
ket venni, és honni nyelvünk' tanulásában csak hamar óriási lépésekkel nagy előmenetelt tett. Ennek könnyebb megtanulása végett magyar cselédet is fogadott. Innen történt, hogy már 1826-dik esztendőben magyarul nem csak jól értett, hanem meglehetősen beszélt is. Magyar Tanítója magyar imádságos könyvet (P. Isaurus könyvét) ajánlott neki, és ő azt kimondhatatlan örömmel fogadta, és azolta minden nap abból imádkozik.

Deáky Zsigmond többi tanítványai között vagyon de Rossi Ferencz is (fija ama nevezetes de Rossi Gellértnek, ki mint Költő ragyog az Olasz Parnassuson), a' ki már Fáy András szép meséjinek felét lefordította, és nem sokára sajtó alá fogja adni. Minthogy pedig Rómában a' magyar nyelvkedvelők, és tanulók száma napról napra nevededik, szükségesnek találta Deáky Zsigmond Úr azok számára egy grammatikát ezen czim alatt: *Grammatica ungherese ad uso degl' Italiani* kiadni.

Hogy Rómában mind a' mostani, mind pedig, 's kivált a' régi időkben sok Magyar utazott, lakott, és meg is halt, senki, a' ki a' Magyar' Historiában nem járattalan, nem kételkedhetik. Deáky Zsigmond Úr azoknak nyomdokit, a' hol csak lehet, felkeresni iparkodik; így a' Sz. István Templmában, mellyet némellyek szerént Sz. Istvánunk épített az első Mátyr tiszteletére, és egykor a' Sz. Pál magyar Hemetéji birták, most pedig mindegy elhagyatva áll, egy magyar emlékre akadt. A' Templom közepén álló oltár felé a' földön egy bő köntösű Barát, vagy Pap lábainál ezeket olvashatni:

Natum q, gelidum vides ad Istrum,
Romana tegier viator urna:
Non mirabere, si extimabis illud,
Q, Roma est Patria omnium, fuitque.

és közönsleg: Jo. Lázó Archi-Diac. Transil. Pann. Poenit. Apost. dum an. ageret LXXV. obiit 17. Aug. MDXXIII. czímere: három nyíl, mellyet egy kéz szorít.

A' Magyar Literatura Angol országban is terjed, Most fordítják Kisfaludy Károly élet-korait. A' Dobozy Nege Kisfaludy Sándortól, és Echo Szemere után már vagyon Angol nyelvre fordítva.

Echo (Szemere után)

Sad silence chains thy tongue, thy deep sighs heave,
And large mute tears roll down thy mournful face;
Relieving sympathy thou turn'st to crave
From some mild bosom of thy mortal race.

But, ah! that breast that generous breast in man
Thou dost not find, he throws a hurried eye
And cold as hurried, all thy woes to scan:
But why black clouds envelope thee, or why.

Thou weep'st to sore, he heedeth not to know:
Away! the mourner findt no sympathy
Hither! to me, here heart to heart may flow;

Confide to me thy sorrows; if thine eye
Weaps a lost love, awake me with her name,
And i will take it up and sooth thee with the same."

Eddig terjed a' régi tudósítás, melly még az előbbi Redactióhoz, 's oda is elkésve érkezvén, az utóbb történeteket nem foglalhatja magában. Későbbi tudósítások szerint bizonyos, hogy Deákynak Olasz - magyar Grammaticája már megjelent, 's Fáy' meséinek fordítása is elkészült az említett de Hossi által, ki azt sajtó alá adni szándékozik. Még többről tudósít hazánknak a' külföldön is hú fia, Rumy Károl, kinek illy értelmű jelentése közöltetik a' Pozsonyi német Újság' 18 függelékében:

„Magyar Anthologia, 's magyar nyelv' tanulása Londonban. — A' tudós Angol, John Bowring Londonban legközelebb a' magyar népdalokat fogja kiadni angol fordításaikkal, a' mint már általa az orosz, rácz, 's lengyel népdalok kiadattak. Továbbá szándékozik egy magyar Anthológiát is közre boesátani angol fordítással, mellék - darabul a' nem rég megjelent lengyel Anthológiához, melly kezeim közt vagyon. Ezen tudós felszólított, hogy kiadandó Anthológiájához bevezetésül rövid értesítést adnék a' magyar nyelv' characteréről, továbbá átnézelét a' magyar költői literaturának, jegyzéssel az írók életéből, 's a' jelesebb munkákról; 's mivel ezeket, hogy fordíthassa, maga is érteni kívánja, kért, küldenék neki magyar Grammaticát, és Szókönyvet,

mellyekből önszorgalom által (Londonban magyar nyelv tanító nem lévén) kívánja a' nyelvet megtanulni. Gyönyörűséggel teljesítem kívánságát, a' magyar név' be-tsületéért Angliában, 's már a' bevezetésen dolgozom, nem sokára pedig egy kis Könyvtárt indítok London felé, melly foglalja, Révay, Verseghy 's e. Grammaticáit, a' legújabb Pesti Szókönyvet, Kazinczy', a' Kisfaludyak', Kis János, Berzsenyi, Dayka Csokonai, Virág' 's egyebek' költői munkáit, végre a' Kézikönyvet Fenyéry-'s 'Toldytól, Igaz' Hébéjét, 's a' Pesti Szép Literaturai ajándékot".

Valamint köszönettel tartozunk Rumynak, ezen buzgóságáért, 's részvételéért nyelvünk' ügyében, úgy pi-ronkodva kell olvasnunk jegyzetében, hogy (Gyurikovics György Pozsonyi Senátort kivéve) senki sem segítette őt, midőn a' népdalok iránt felszólítá hazánkliait. Valljuk meg, mert igaz, hogy gondatlanságunk lett sirja nemzetiségünk, némelly maradványainak, vagy hova lettek királyaink asztalainál énekelteni szokott dalaink? A' bal szerencse által megrendült, elszagगतott nemzet azokat feleltheté, mondjuk; de hova lennének mai köz-népdalaink is, ha idegentől föl nem jegyzetnének? senkinek sem juta eszébe azokat össze gyűjtve kiadni; szét szórva, Kalendáriomokban, ponyvákön hevernek, de nagyobb részént föl sem jegyezve nép' szájában élnek, változnak, 's mulnak, a' mint az idő magával hozza. Pedig bár milly csekély lenne is költői érté-kök, nemzeti maradványaink szűk voltában ezekre leg-aiább gondot viselhetnénk, 's falusi jegyzőink, mes-tereink sőt papjaink is mi könnyen munkálódhatná-nak az illy darabok' össze gyűjtésében. — Egyébiránt igen örvendetes, hogy a' mindennek tudásában buvár-kodó Angol, végre literaturánkat is, majd legutolsót a' mivel Európában, világgal ösmertetni indul. Haszno-sabb könyvet e' czéltá Fenyéry, 's Toldy Kézi-könyvénel nem vehet, mellynek második kölete néhány nap mulva elhagyja a' sajtót, 's midőn ránk nézve igen nagy hiányt fog betölteni, egyszer'smind a' tudós külföld figyelmét csak valamennyire is hozzánk fordítja, 's ha nemzetről lesz szó, tán nem fog üresen elhangzani nevünk, mint az előttünk itt már kétszer megfordult rokonoké.

Vörösmarty.

4. J e l e n t é s.

Az Ifjak és Gyermekek Olvasó-Tára eránt.

Ezen Gyermekek Bibliothekájának első kötetei u. m.

I. Ifjuság Barátja vagy hasznosan mulattató Darabok, a' két nembeli Ifjuság számára, közre bocsátotta Kis János két rézre metszett képpel, árra 1 for. 12 xr. ezüstben és

II. Csudálatos Állatok Kabinetje, v. nevezetes Anekdoták gyűjteménye az állatok Országából: — a' lórúl, kutyáról, matskáról, elefántról, oroszlánról, majomról 's a' t. kiadta Kovács István, — nyoltz rézre vésett képpel kirajzolva, csinos borítékban, árra 1 for. 12 xr. ezüstben — Typographiánkban már ez előtt megjelentek, 's nevelők 's szüléktől kedvezve fogadtattak. Ezen közkedvezésnél fogva, és azon hazafiui indulatból kívánjuk ezután is folytatni 's kötelességgé kiadni, ezen Ifjak és Gyermekek Olvasó-Tárát, hogy a' Magyar hazabeli tanuló gyermekvilág képzésére készült hasznosan gyönyörködtető Munkák száma nevededjék.

A' III-dik kötethez Robinzont választottuk, mivel annak Gelei Jó'sef által 1787. történt kiadása már egészen elfogyott, 's Robinzonnál pedig a' gyermeki-elme számára egy egy szerencsésebben írt Munka nem igen van a' mire eléggé bizonyosság az, hogy ez a' figyelmet gerjesztő elbeszélés Cadixtól Sz. Pétervárig 's Konstantinápolyig minden Európai nyelvekre le van fordítva. Felnevekedettek is örömmel emlékeznek egykori olvasására 's megvallják, hogy az emberben lévő erkölcsi és testi erőnek és esze használatának felsejlesztésére nagyon jó béhatásul szolgál. Rousseau azt adja Emiljének.

Robinzon már sajtó alatt van.

Trattner és Károlyi.

5. Kérelem minden Magyarhoz.

John Bowring angoly Tudós, Londonban a' mult Aprilis 14-dikén költ, 's hozzám most Május 8-dikán érkezett levelében engemet arra kér, hogy neki magyar köznépi dalokat küldjek, mivel ő a' Magyar Literaturával már bizonyos idő óta foglalatostkodván, a' magyar poezis történeteit akarja köznépi dalok angoly fordításával kiadni. Tegnap küldöttem neki előre szóról szóra tett angoly fordításaikkal hármat úgymint: 1. A' Füredi pásztor dalát: 2. A' magyar jobbágy dalát Vitkovics Mihálytól 's 3. Azon Huszár dalt, mely az 1826-beli Hébe 134-dik lapján áll. Igértém többek küldését, 's óhajtanék neki olyanokat küldeni, mellyek a' Magyar köznép közé nem mívelt Irok-Költők által jutottak, hanem mellyeket egyedül, természeti érzés, ösztön fakasztá ki csak egy valamely természet-tanítványából 's hallóji azt felkapák dallák terjeszték a' nélkül hogy készítője nevére ügyeltek volna. Mert nyilván az leszen Bowring szándéka, a' mi Herderé volt in den Stimmen der Völker in Liedern, 's a' mi Percyé az angoly régi poézissel. — De hogy ezen, nemzetünkre becsületet terjesztő igyekezetet igazán elégeghessem, minden magyart megkérek ezenel a' két Magyar Hazában, ne sajnálja azt a' dalt hozzám küldeni, mellyet ez irányra valónak itél, 's a' mennyire csak lehet biztos alkalmatossággal. Szabad hinnem hogy sokat kapok 's hogy a' javát kapom efféle dalainknak; szabad, mert arra hogy az említett Angoly Tudóst elésegítsük igyekezetében, a' Magyar név és becsület int.

Budán Máj. 13. 1828.

Döbrentei Gábor.

6. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

27) Lassú István, a' Prussziai Királyság Statistikai, Geographiai és Históriai leírása. n. 8-ad rét 161 lap.

28) Ignatii Kassicis, ad Excelsam Curiam Regiam Agentis Causarum Advocati, Tractatus de Mandatis Judicialibus ordinariorum Regni Hungariae Judicum iisdemque suppari Autoritate pollentium, in Conformitate positivarum Patriae legum, ac secundum praxeos et styli Curialis regulas elucubratus, exemplisque ac formulis diversis illustratus. n. 8-ad rét 312. lap.

V. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Csaplovics János. A' magyar országi Vendus tótokról. 3. l.
- 2) Edvi Illés Pál, Rhapsodiák a' köszöntés formulákról. 50 l.
- 3) Fábíán Gábor. Szögyény Zsigmond' életrajza. 62 l.
- 4) Czech János. Töredék a' régi gyökeres magyar nemzet-
ségekről. 79 l.
- 6) J* Haller János buzgósága a' magyar nyelv' felemelke-
dése 's kiterjesztése iránt már a' XVII. századkorban.
89 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-ismertetés.

- 1) Hegedűs Mihály. — Lovakrul Gróf Széchenyi István. Pesten
1828. Petrózai Trattner 's a' t. 100 l.

B) Külföldi Literatúra.

- 1) V. Pillantat a' Sandwich szigetekre. (berekasztés) 111 l.

III. Külömbfélék.

- 1) Intézetek. 117 l.
- 2) Előlépések, és Megtiszteltetések 122. l.
- 3) Jelességek. 122 l.
- 4) Jelentés. 126 l.
- 5) Kérelém. 127 l.
- 6) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiá-
jában kijött Új Könyvek. 127. l.

(Szögyényi Zsigmond rézre metszett melyképe.)

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1828.

VI. KÖTET.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A^o Cs. 's Apost. Kir. Felség^o kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,
A^o KIADÓK^o KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. Értékezesek.

I.

A' Muzsikának közönséges Története.

§. 1. Bèvezetés.

Az emberi elmének, s kézi ügyességnek talán legnagyobb tökéletességét a' Muzsika mutatja. Úgy lehet azt tekinteni, mint valamelly közönséges nyelvet. A' nagy Muzsikus minden képzett elméjü nemzetnél nagy betsben tartatik. Kultsár. Haszn. Mul. I. Féleszt. 20. l. — Esmerkedjünk tehát meg közelebbről, noha a' Tudom. Gyűjt. határához képest tsak igen röviden a' tökéletesség ezen fontos tárgyával, melly az emberre olly nagy hathatósággal ditsekszik.

§. 2. A' Muzsika név eredete, értelme.

E' szó Muzsika görög eredetü, mert a' Múzsá névtől származik; azért az első Görögök a' Múzsák tudományait értették általa. Jelenti pedig: Bizonyos érzéseknek rendes hangok által kifejezhetése mesterségét. Mosel Gesch. der Tonkunst, 164. l. — Aristides Quintilianus' szerint: a' Muzsika a' hang, és mozgásbeli illendőségnek, — mások szerint: a' szép mozgásnak mestersége. — Tartini szerint (Tratt. di Mus. p. 141.) a' Muzsika nem egyéb, mint a' hangok egybefoglalásának mestersége. — Dömény és Malovetzky szerint (Útmutatás a' Klavir helyes játszására) a'

Muzsika, mint vizsgálódó hangtudomány, tanít a' hangoknak helyes egybekötéséről és elrendeléséről.

§. 3. Muzsika betse, ereje.

Nagy és tsuda ingerrel hat a' Muzsika az emberi szivre; azért nem ok nélkül volt, 's lesz az betsben mindenkor a' míveletlen 's mívelt nemzeteknél. — Szereti a' Muzsikát mindenféle nemzet a' földön. — A' Török 's Perzsának kedvét egy énekkel is meg lehet nyerni, 's a' Muzsikust mindig szívesen fogadja. — IV-dik Murad Szultán Schahkuli nevű Bagdádi fogolynak szép éneklésére valamennyi Bagdádi fogoly életének megkegyelmezett. Sulzer Gesch. des Transalp. Daciens. 2. Bd. Theorie der türk. und grich. Tonk. szakaszában.

Midőn Jó Erich Dánus Király a' 12dik században vissza jöven országába, ditsérené katonáinak és szép mívészeinek szorgalmát, egyik a' késérői közül azt bizonyítá előtte, hogy ő Muzsikája által mindenféle meghatározott indulatot fel tudna gerjeszteni az emberben. A' Király ezt azonnal önn maga akarván megpróbálni, parantsolá néki, hogy tüstént bizonyítsa-meg mondott szavait: minek tellyesítésére a' Mívész minden ellenző kérése mellett is kényszerítetvén minden fegyvert félre tétetett, és egynehány embert a' Királytól 's magától távolabb helyre küldött, hol tziteráját nem hallhatnák, meg kérvén őket, hogy bizonyos jeladásra előrohanjanak, 's ha szükséges lenne, tziteráját fejéhez ütve öszve törnék. E' meg lévén, elkezdé mesterségét a' Királlyal éreztetni, ki egynehány udvari embereivel a' palotában ült. A' Mívész elsőbben szomorú, azután vig érzéseket gerjeszte hallgatójiban, végre olly dühös haragra gerjeszté a' Királyt, és azt annyira nevelte, hogy rajta a' tébolyodás közellétét vennék észre. Ekkor jel ada-

tott a' kivülvőknek, kik berohanván öszve törék a' tziterát, 's megfogták a' Királyt; de ez olly erős volt, hogy egynehányat öklével agyon ütne. Midön azután sok ágyi ruhával befedetnék, dühe tsillapodott, 's eszére térvén nagyon sajnálá, hogy haragját barátjaival érezette. Saxo Gramaticus (Hist. Daniae. Basel Lib. 12. p. 115.) ezekhez azt is hozzá teszi, hogy a' Király egy szoba ajtón keresztül tört 's kardot rántván négy embert ölt meg. Bizonyítják ezt Olaus Magnus (Hist. Gent. Sept. l. 15. C. 28.) és Krantzius (Chron. Regn. Dan. Succ. et Norveg.)

Hieronymus Magnus (Var. Lect. seu Miscell. Venet. 1564.) azt beszéli, hogy Ippolito de Medicis Cardinalis, midön a' Pannonia hadi sereget, mellyhez követségben küldetett, ütközetben látná, a' dob 's trombita harsogásától olly hadi tüzre gyulladott, hogy fegyvert kötne, 's lóra ülven meg nem álhatta, hogy az első viaskodók közé ne keveredjék. — Bayle (Goudimel art. alatt vol. III. p. 205.) említi, hogy Joyeuse Herczeg menyekzője közben egy nemes ember annyira elragadtatott Claude le Jeune muzsikájától, hogy kardot kapván kezébe a' jelenlévőkkel tellyességgel viaskodni akart, melly tüzét azonban a' Muzsika hirtelen szelíd változtatása azonnal eloltotta.

Bebizonyodott valóság (úgymond Dr. Hartmann Geist des Menschen 241. l.) hogy mennyire nem viheti a' hangművészség az emberi szívet, és hogy ezt az indulatok minden léptsőin fel 's alá vezetheti. — Pythagoras, a' mint életiróji beszélik, a' Muzsikát mennyei 's isteni ajándéknak tartá, 's annak az emberi érzésekre olly hathatós erőt tulajdoníta, hogy az Egyptusi systema szerint azt parantsolná tanítványainak, hogy magokat regvel édes hangok által költessék fel, 's estve ugyan azokkal altassák el. — Ugyan ő azt az egés-

ség elő mozdítójának tartá, és a' lelki 's testi rendelleniségek' helyre hozására használta.

Stradella Velentzei énekes 's hárfás az újabb időkben egy fő nemes Kisasszonyt muzsikára tanított, 's mestersége által arra vett, hogy előbbi velentzei nemes szeretője eránt a' leány hűségtelen lenne, és Stradellába szeretvén vele elszöknék. A' megszegyenült szerelmes banditákat küldte utánok, 's megöletésekre nagy jutalmat tett. El is érték őket Rómában, 's megtudták, hogy az nap délután Stradella a' Lateráni Sz. János templomában Oratoriumot fog adni. Megjelentek a' banditák a' templomban, meghatározván, hogy a' majd innen haza térő két szerelmest megölik. De a' gyönyörű Muzsika és Stradella éneke annyira megbájolta őket, hogy vad indulatjokat megbánván felhagytak gyilkos szándékjokkal, 's a' templomból kijövő Stradellának javaslák, hogy mivel élete, mellynek eloltására ők ide jövének, veszedelemben forog, futna Rómából: magok pedig megköszönvén neki ama gyönyörű énekét, melly által őket ismét emberekké tette, visszatértek Velentzébe, 's azt mondák, hogy Stradella Turinba ment, hol igen kemény törvények lévén, ötöt tovább üldözni nem merik. Azonban más azonnal újonnan küldött orozók nem sokára elérték a' szerető párt, 's meg gyilkolták.

Midőn Londonban a' halhatatlan Haendel gyász emlékezetére annak Esther nevű Oratoriumát adnák, az ouverture alatt Burton karbeli énekes annyira megilletődött a' Muzsika tsuda erejétől, hogy hosszas ájulása után lelkét kiadná. — Szinte Dr. Halifax Gloucesteri Püspök hasonló későbbi pompa alatt Haendelnek Messias nevű Muzsikájától úgy elfogattatott, hogy féltvén életét elkellett távoznia.

Külömben, tapasztalásunk szerint, a' Muzsika vidítja elménket, bűnkát űzi, legártatlanabb mulatsága az ifiaknak, 's korosoknak, mert amazokat vissza tartja számtalan életkeserítő veszedelmektől, emezekkel elfelejteti a' viselt vagy viselendő terheket. — A' mesteremberek és napszámosok fűtyölnek 's danolgatnak, és a' mellett elfelejtik munkájok nehézségét. Valóban az ének egyformasága sietteti a' munka végét. — Olvastam több esztendő előtt a' Budai Gemeinnütziige Blaetter-ben, hogy egy Angoly szabó különösen fogadott muzsika mellett dolgozó legényei által egy nap annyi gyász ruhát készített, a' mennyire máskor több nap volt szükséges. — A' katonák muzsika mellett egyarányosan mennek 's jó renddel, kedvel, kevés fáradsággal végezik utjokat. — Ez okból szokás a' hid lábához szükséges fenyő szálak leveretésénél a' verő masina forgatói közé egy furullyást állítani, kinek a' masina hajtása alatt furullyázni kell. Ezeknek közelebbi oka az, hogy a' kimért mozgás, melly egyarányos idő alatt egyformán megyen elő, mulattató 's könnyíti a' figyelmezést, melly különben hamar ellankadna. Azért a' tactusra mért mozgás minden erőltetést kívánó munkát elősegít, p. o. a' hajóhuzást, evedzést, tséplést, kovácsolást.

Közönségesen tapasztaljuk, hogy a' Muzsikusok, 's muzsikát kedvelők indulatosak, hajlandók a' jóra, lágyszívűek, társalkodók; kellemetesek, könnyörületesek, ájtatosak, de egyszersmind a' haragra, és kitsapongó érzékiségre hajlók; mert ingerelhető érzékenységgel bírnak; vannak azonban mások is ilyen indulatúak, kik se muzsikusok, se muzsika kedvelők. — ellenben a' phlegmaticus természetűek ritkán szeretik a' muzsikát 's közönségesen kemény, indithatatlan természetűek. — Nem szükség itt említenem, hogy mind a' két eset kivételt is szenvedhet.

Mennyire betsülték a' Görögök a' Muzsikát, alább fogjuk látni, itt csak azt jegyezzük meg, hogy náluk a' józan gondolkozásuak inkább használták azt az indulatok felesleges tüzének mérséklésére, mint gerjesztésére, által látván, hogy a' Philosophia által kormányozott muzsika az ég legszébb ajándékai, 's az emberék legbecsesebb intézeteinek egyike. (Anach. Utaz. Kolosv. 1820. III. K. 72. l.) — Pythagoras így szól: „Valamint az emberi elme bajait helyre lehet hozni a' muzsika által, úgy a' szerelem betegségeit is meg lehet azzal orvosolni.” — Közönségesen ajánlják azt az Orvosok a' testi 's lelki fájdalemak, sőt némelly bizonyos betegségek enyhítésére vagy elűzésére. — De Peyrese Urat egy oda eléneklése menté meg a' haláltól. — Párisban egy bolond Muzsikális sereg Concert által jött észére. — A' Tarantel tsipésétől lett betegek csak muzsika 's tántz által gyógyíthatatnak. Haszn. Mul. 1821. I. Fél. 166. l. — Rossini Mózesét halló 40-nél több ifjú Dámák agyvelő gyulladásba, görtsökbe estek, 's meghaltak. Haszn. Mul. 1824. II. Fél. 307. l. — Dr. Bianchini bizonyítja, hogy a' muzsika a' régi Egyptusiak, Zsidók, Görögök, 's Rómaiak által gyógyító eszköz gyanánt használtatott mind az acutus, mind chronicus nyavalyákban. — Ki nem tudja, melly bájoló erővel hat az anyák danolása a' böltsöben fekvő tsetsemőre? Melly kellemes érzéssel telik el az ember, midőn álmában szép muzsikát hall.

Semmi kétséget sem szenved, hogy még az oktalan állatokat is érzékenyen érdekli a' muzsika, kivált a' lovakat és szarvasokat. Playford Anglus beszéli, hogy látta, miként tsalogattak 20. tsikót Hamptoncourt felé muzsikával, melly ha elállott, ezek is meg állottak, ha pedig az elkezdődött, tovább mentek volt. — Egynehány esztendő előtt 5. angoly karénekesek egygyütt sétálván leheveredtek a' gyepre, melly erdő által környékeztetett,

és egy Zsoltárt kezdének énekelni. Erre azonnal az erdőből egy nyúl futott sebesen feléjük, 's tölök mint egy ötven lépésnyire megállapodván fejét hajtogatva hallgatá őket. Egyszerre készakarva félbe szakaszták az éneklést, 's a' nyúl vissza vágatott az erdőnek, mellyet minekelötte elérne, ismét elkezdék az éneket, 's a' nyúl azonnal előbbi helyére elejökbe futott, honnan csak az ének vége után távozott erdei lakhelyébe. — John Hawkin ezt beszéli muzsika történetében: „Midön a' Navarrai ezered egygyik kapitánya fogóságában elunná magát, a' Felvigyázótól kérése szerént megkapta volt lantját, melly mellett azután unalmas óráiban énekelgetett. Midön ezt legelőször tenné, a' tömlötzi egerek lyukaikból, 's a' pókók hálójaikból feléje jöven körülvették ötet, de a' muzsika szünte után hamar eltávoztak. Hat nap mulva ismét elő vette lantját, 's ekkor is, valamint mindenkor azután, előbbi hallgatói tsudálták ötet.” — Serdülő ifúságom első esztendejiben szünnappjaimat az Arad Vármegyei pusztákon töltöttem. Egykor a' szomszéd pusztán lakó fiatal barátom meglátogatott. Estvefelé haza kérésvén ötet gitároztam, ő pedig énekelte. De mint elijedtünk, a' mint körülvételre látánk magunkat csak igen kevés idő előtt a' jó kora távolságra legelő számos vad gulyától. Megdőbbenve futásnak eredtünk; de mind a' mellett folytatánk muzsikánkat: vissza nézénk, 's nagy rémülésünkre láttuk, hogy az egész gulya utánunk iramodott. Ekkor vettük észre a' tünemény okát, 's a' mesziről kiáltozó gulyás kérésére félbe hagytunk a' muzsikával, mire az ökrök vissza takarodtak.

Montesquieu a' muzsikát ártatlan volta miatt minden egyéb mulatságnál nagyobbra betsülte. — Bruce Úr így szól: „Az embereknek különösen kellene gondoskodni, hogy a' szép nemet a' Muzsika tanulására vehessék; mert csak ez az

egyetlen gyönyörűség, mellyet minden mértéken felyül lehet izlelni, még is a' mellett a' szív erkölcsös, és romlatlan maradhat. — Egy más Egyházi Író mondja, hogy a' Muzsikának bája egészen alkalmas Annak tökéletes megismerésére, ki szívünkbe ilyen gyönyörűség érezhetésére tehetőséget teremtett, 's ki nekünk a' maga ditsőítésére illy eszközt szolgáltatván megtanított, miként egyesithessük felemelkedő lelkeinket az Angyalok gyönyörűségeivel. Hanways Reisen durch Persien. II. Bd. — Azért végre ezt mondhatnám a' muzsikáról, a' mit Vonini a' szalma szálról: t. i. „Ha olly szerentsétlen volnék, hogy az Isten létéről kételkedném, arról már a' Muzsika hallása is eléggé bizonyossá tenne. Böcklin Fragmente zur höherer Musik 38. l. —

A' Muzsika érdemeiről lásd: Egy ifjú gondolatjait a' muzsikáról. Fel. Magy. Min. 1825. II. K. 228. l. — Éneklés haszna. Hasz. Mul. 1825. II. Fél. 389. l. — Muzsika tanulása szükséges volta. Kossúth. Szép Litt. Aj. 1826. 49. l. — A' Muzsika erejéről olvasd: Gáti István Klavirozás mestersége Előljáró beszédjét. Budán. 1802.

§. 4. Muzsika Feltalálója.

Azt egyes ember vagy nemzetben hijában keressük; mert a' természet éppen úgy munkálódott a' muzsika feleledésében, mint más tudományok 's mestermívek eredetében. Ő adta az embernek az ahoz vezető első tehetséget, 's úgy vezeté a' véletlen történet majd ezt, majd amazt a' föld külfömbféle népei közt a' muzsikai hangok kifejezésére, mellyek idővel 's gondolkodással mindég jobban tökéletesedtek, míveltettek. Azomban e' durva kezdet Szerzőit nem lehet az egész mesterség feltalálójának nevezni; különben megkellene vallanunk, hogy minden nemzetnél több olyan feltalálók voltak, kik talán egymásfelől semmit sem

tudtak. Inkább lehetne tehát őket a' mesterség' első gyakorlójinak tartani, a' mit mindazonáltal nem elméjük élességének, hanem csak a' vak történetnek köszönhetek.

§. 5. Történetének Felosztása.

A' Muzsika története felosztatik a' Régire és Újra. Amaz a' régi pogányok muzsikáját tárgyalja, emez a' Kereszténység elejétől a' mai időkig terjed.

E l s ő R é s z.

A' Muzsika régi Története.

§. 6. Felosztása.

A' régiség nemzetei közül a' tökéletesség bizonyos neméig az Egyiptusiak vivék fel a' Muzsikát, őket követték a' Zsidók, Görögök, végre a' Rómaiak.

A. E g y p t u s b a n.

§. 7. Mivolta.

Kevés ugyan az Egyiptusi muzsikáról a' hátra maradt tudósítás, de minthogy kétségen kívül, ha nem a' legrégebb, legalább az első mívelt nemzetek egyike az Egyiptusi volt, ez a' nemzet tartozott bizonyosan amaz első közé, kiknél a' mesterségek, 's tudományok zsenge durva kezdeteket vevék, 's így tehát a' muzsika tökéletességéről is ők gondolkodtak először. Azomban az Egyiptusi Muzsika elsőben nagyon tsekély és igen szoros határok közé volt szorítva, későbbben ugyan, de igen lassan, magosabb poltra lépett.

Sulzer 3. §. említett munkájában azt véli, hogy valamint az első tudományok, úgy a' muzsika is a' Chinai nemzetnél kezde valamely tökéletességre emelkedni. A' régi és mai Görög 's Török muzsika jegyeiből, eszközeiből, 's harmo-

niájából azt következteti, hogy ezeknek a' Chinaiakéval észre vett nagy hasonlatossága miatt a' Görög 's Török muzsika a' Chinaiból származott. Pythagoras azt utazása közben könnyen megtanulhatta az Indusoknál, vagy Phoeniciában, mellynek lakosi Indiába jártak kereskedni. Ugyan ezek közölheték azt az Egyiptusiakkal is. — Akár mint legyen, bizonyos, hogy Egyptus volt az Európai böltsesség kútfeje, itt tartózkodtak több eszten-deig némelly Görög böltsék, kik között Pythagoras és Plato, hogy a' tudományokat 's a' muzsikát megtanulják, 's innen plántálták ezek által Görög országba Egyptusnak majd valamennyi muzsika eszközeit. — De nem is sokra vihették a' Chinaiak a' muzsikát, mert ma már a' Kóták felől semmit sem tudnak, sőt mostani muzsikájok 's Poezisok nagyon durva 's rendetlen. Mondják ők ugyan, hogy kivált az első régenten nálok tökéletes, 's nagy divatban volt, hogy Confucius azt nem csak betsülte, hanem tanította is; azomban a' muzsikát tanító könyveik mind elvesztek. Mai Muzsikájok csak többnyire rendetlen tsörgés, hangzásból áll. Annak legjobb példányai csak a' mi legrosszabbainkhoz hasonlítanak. — Eszközeik: Tsengetyü, Dob, Trombita, Flauta, és egy két húros szerszám. Használják ezeket színjátéknál, inneplésen, temetésnél. — Plato de Legib. II. az Egyptomiak muzsikájáról, mellyet ő személyesen hallván vizsgált, bizonyítja, hogy nálok nem volt szabad új melodiákat szokásba hozni; mert a' régieket a' papok már elég szépeknek határozzák, és mivel féltek, ne hogy az által a' régi erköltsökkel ellenkező új szokások gyökeret verjenek. — Strabo azt mondja, hogy ott régi szokás szerént az áldozatnál 's a' templomban a' legrégebb időkben tiltva volt a' muzsika. — A' Ptolomeusok alatt azomban a' Görög muzsikát fogadták be.

§. 8. Muzsika eszközeik.

Az Iróknál ezek említetnek: 1.) Lyra, különösen a' két húros Dichordon, a' három húros Trichordon, és a' három szegletű lant. — 2.) Ph o t i n x (a' Görög Monaulos) vagy az egyszerű Flauta. — 3.) A' kis D o b o t s k a (a' Provence-ai Tambourin). — 4.) Tábori nagy dob (Tympanum bellicum). — 5.) S i s t r u m vagy a' Tsörgetyű. — 6.) T u b a vagy trombita. — 7.) T i b i a m u l t i s o n a n s vagy lármás Flauta, Osiris elsőbben árpa szalmából tsinálta. — 8.) A' 13. húros Hárfa melly az utazóktól a' régi Thébai temető boltok festései között láttatott az újabb időkben. — Mind ezekről bővebben a' Görögöknél.

§. 9. Muzsikusaik.

Mesterségeik 's tudományaik szerzői Egyiptusnak fő Istenei, talán első Uralkodói voltak, u. m. Osiris, Hermes, és Isis. Hermet tisztezték mint muzsikájok feltalálóját. Diodor. Sicul. I. beszéli, hogy ő vette először is észre az Egyptusiaknál a' tsillagok futását, hangok harmoniáját, és a' számoknak egymáshoz való erányát. — Apollodor II. K. szerint ő találta fel a' 3. húros Lyrát vagy lantot. A' midőn t. i. Nilus vize Egyptust elöntvén ismét meg apadna, a' parton sok vízi állatt maradt az iszapban, azok között egy tekenős béka, mellynek húsa részént elrothadt, részént úgy kiszáradt a' napon, hogy tekenője alatt semmi sem maradna egynehány száraz rezgő inakon kívül, mellyek a' szellőtől érintetvén hangot adának. A' parton sétáló Hermes véletlenül lábával érvén ezen tekenőt úgy meg lepetett annak hangjától, hogy egy hasonló muzsika eszköz készítését határozná meg, mellyre száraz állat inakat vonatott. — Azután a' papok vivék a' muzsikát na-

gyobb tökéletességre, kiktől Diog. Laert. szerint Pythagoras muzsikai tudományait nyerte volt. — Herodotus Bubastis innepe leírásában mondja, hogy akkor az Asszonyok kis dobot vervén énekeltek, a' férjsiak pedig flautáztak.

Ptolomaeus Soter Philadelphus, és Evergetes nagy fényűző 's buja Fejedelmek idejében Alexandriában a' muzsika is nagy divatban volt. Athenaeus szerint Ptol. Philadelphus által adatott Bacchus innepén több mint 600 muzsikus, kik között 300 tziterás volt jelen. Ugyan az bizonyítja, hogy az Alexandriabéliek a' Muzsikában nagyon jártasok valának. — Kleopatra apja az utolsó Ptolomaeus Auletesnek (Flautás) neveztetett. Ez muzsikai vetekedéseket tartott palotáiban, sőt maga is Flautás ruhába öltöztvén az akkori első mívészekkel a' kitett jutalomért vetekedett. — Minekutánna Egyptus Római tartomány leve, nem tsak minden muzsikai kedv elaludt benne, hanem a' muzsika gyakorlása Diod. Sic. és Plutarch szerint el is tiltatott.

B. A' Z s i d ó k n á l.

§. 10. Mivolta.

A' Zsidók Egyptusból hozták magokkal a' muzsikát; azért eszközeik is többnyire meg egyeznek amazokéival, 's a' Görögökéivel. Ama kevésből, a' mit a' Sz. Írásból tudunk, bizonyos, hogy náluk a' muzsika kedveltetett, 's nagy mértékben gyakoroltatott; kár, hogy körülállásosabb tudósításunk az eránt nincsen. — Melodiájok sokféle vala, késéretjök egyszerű, de erős hangzatú, mint minden régi nemzetnél. — Kótákkal is éltek, 's azokat a' versek fölé irták. — Használták a' muzsikát a' hadban, templomban, temetés, vendégség 's innepléseknél. Legnagyobb tökéletességre vitték azt Dávid, és Salamon idejében. David

4,000 Levita muzsikust tartott, kik 3 fő és 12 al-igazgató alatt voltak. Salamon király a' templomi muzsikán kívül még udvari hangátskارت is tartott, mellyhez József történet író szerint 1,400 hárfa, ugyan annyi Sistrum, 200,000 ezüst trombita tartozott. Templomi muzsikusai 4,500-an voltak. Salamon templomában naponként muzsika zengett, kivált Szombaton és innepeken. A' templomi szertartások alatt legkissebb számmal 12 énekes 2 trombitás, legnagyobb számmal 320-an voltak jelen.

§. 11. Muzsika eszközeik.

1.) Lant vagy Lyra. — 2.) Kinnor vagy a' három szegű Hárfa. David hárfáján 10. húr volt. — 3.) Tzitera, melly a' lantal alig hanem egyenlő. — 4.) Tzimbalom, mellyről alább. — 5.) Psalterion 10 húros szerszám, egynek tartatik David hárfájával és a' Nabliummal. — 6.) Huggah vagy orgona. — 7.) Flauta. — 8.) Tzink-kürt vagy Cornet. — 9.) Gyász trombita (Posaune) — 10.) Sistrum. — 11.) Tsengetyüs eszköz. — 12.) Tábori trombita, melly nálok legszentebbnek tartatott, 's azt tsak a' papok fujták. Győzedelmeiket annak, és az Istennek köszönék. Már József népe Jericho városa ostrománál, 's Gédeon emberei a' Madiánitákkal lévő ütközetben trombitáltak. — 13.) A' dob és dobotska.

§. 12. Muzsikusaik.

1.) Már a' vizözön előtt élő Jubal említetik, mint a' tziterán 's orgonán éneklőknek atya; de ezen említésnél többet felőle nem tudunk. — 2.) A' veres tengeren által menvén a' Zsidók Miriam Aaron huga asszony társaival a' nép hálaadó éneke mellett tántzolva verte a' dobotskát. — 3.)

A' Leviták hangszközök mellett szokták a' zsolttárokát énekelni. A' költök 's énekesek, valamint régen mindenütt, úgy nálok 'is egy személyben találtattak fel. — 4) David király híres hárfás vagy tziterás lévén, eszköze 's mestersége bájoló erejével engesztelte meg Sault. — 5.) Haman (I. Chron. 25.) nagy muzsikus lévén 14. fiait 's 3. leányait Cymbalom, Psalterion 's hárfára tanítá. — 6.) Deborah, Judith, és Anna Samuel anyja a' Zsidóktól költőnek 's Prophetánéknak, vagy is Énekes és Muzsikusnéknak tartattak. — 7.) Neveztetnek még Idithus híres muzsikus. — Asaph-nak 4. muzsikus fiai, — Jeduthun 6. hárfás fiai, — Herman 14. kürtös fiai; valamennyin David idejéből.

Ezeken kívül különös említésre méltót a' Zsidók muzsikájáról nem találunk.

Irtak a' Zsidó muzsikáról az újabb időkben: Mitzler Musik Biblioth. III. K. — Herder Geist der hebr. Poesie. II. K. — Pfeifer über die Musik der alten Hebraeer. 's a' t.

C. A' G ö r ö g ö k n é l.

§. 13. Muzsikájok tágas, és szoros értelemben.

A' régi nemzetek közül legnagyobb tökéletességre a' Görögök vitték a' muzsikát. Értették az által tágas értelemben a' Muzsák mester műveit, vagy a' tulajdonképpen vett muzsikát, u. m. tántzot, költést, színjátszást, sőt a' mesterség 's tudománynak majd minden nemeit. — Ezen kívül minden dolog rendjét, 's harmoniáját, sőt Pythagoras követőinél azoknak tudását is. — Szoros értelemben jelenté minden mesterségeket, mellyeknek mozgás volt tárgya, 's mellyek mértékök és arányok szerint minket örvendeztetve mulathatnak. Ezt mondák
ők:

ők: „A' hang mindég a' mozgásnak következése; de nem minden mozgás van a' hanggal egybekötve. Innen eredtek nálök a' Muzsika részei, t. i. hang nélkül való mozgás, a' mennyire tsak a' szemek vagy is látás tárgya volt, Musica Orchestra nevet viselt. — A' Szinjátság, Pantomimák mozgása Musica Hypocrita volt. — A' hangal egyesített mozgás háromféle muzsikát szült: a' Musica Harmonica tárgyazta a' hangok külömbféleségét, eránnyait magosságok 's mélységökre nézve; a' Rhythmicának tárgya volt a' hangnak, folyamatjában előjövö, hosszasága; a' Metrica, melly a' költéshez tartozott, a' szótagok mértékével foglalatoskodott.

§. 14. Felosztása.

1.) Volt a' Mennyei és Világi muzsika. Amaz a' lelkek világa rendjét 's harmoniáját, emez a' testi világot tárgyazta. Plato amaz alatt értette az Istenségnek minden dolog teremtésében használt rend, 's erányosság ideáját; tehát a' világít is értette áltatta, 's felosztá azt a' dolgoknak első elementoma és az égi testek nagysága, mozgása, 's távolsága rendjére, mellyek valódi harmoniát képeznek. — A' Pythagoreusok ezt mondták: „A' hang a' mozgás következése 's mivel az égi testek bizonyos, rendes, és határozott törvény szerént mozganak, szükségképpen a' muzsikái harmonia valamelly nemét képzik, mellynek hallására az emberi fülnek nints elegendö finomsága. Pythagoras szerént minden földi muzsika tökéletlen követése volt a' Sphaerainak, a' mint ezt Daemonjától tanulta. — 2.) Volt az Emberi muzsika, melly alatt értették a' lelki tehetség és szenvedelmek harmoniáját.

§. 15. Muzsika Eszközeik.

Mennél durvább valamely német, annál durvább muzsikája, 's többnyire csak lármás, és a' míveltekre nézve érzéketlen muzsikát kedvel. Igy volt a' régi Görögöknél is. Első eszközeik lármás sipok, harangok, dobok valának, azután következtek a' lágyabb hangú, vagy tökéletesedett eszközök. Voltak pedig Fújó, Húros, Verő eszközeik.

a.) Fújó eszközök. Használtattak leginkább a' háborúban; azért a' mostaniaknál sokkal lármázóbbak lehettek. Voltak pedig ezek: 1.) Flauta (Aulos, Tibia) mellyet Minerva talált fel. Eleintén nagyon egyszerű 's csak egy két hang lyuka volt; azért minden hang nemére különös flauta kivántatott, és pedig az alsóbbakra hosszú, a' magosabbakra rövid. Az Olympiasok idejében szaporítottak lyukai, 's kiterjedése, úgy hogy 3. octáván fellyül érő flauták is lennének. Alcibiades idejében Athénában minden eszközök közt legtöbbre betsültetett, azután mind inkább megvettetett; de Thébában 's egyebütt megtartá betség 's igen drágán adatott el, úgy, hogy Korinthusban egy flauta 3 talentomon (3,000. Rhén. tall.) vétetett, 's Theodorus flauta tsináló, Isocrates híres orator' atya, Plut. szerint annyit szerzett magának, hogy nem csak gyermekeit jól nevelhette, hanem az inneplésnél familiája számára különös éneklő kart is tarthatott. Athénában t. i. minden nemzetség tartott magának énekesek, tántzosok, 's játékosokból álló kart, kiket fizetni 's ruházni kellett az egész innepi idő alatt. — A' flautások különösen jól fizettettek. — Leginkább használtattott a' flauta az áldozatok, 's templomi szertartásoknál. Eleinte fából, az után ezüst, 's aranyból is készitetett. —

2.) Lármás Síp, melyet már a' Kadmussal Görög országba jövő Phoeniciaiak készítettek; lármás hangja az áldozatokat diszesítette. — 5.) Pásztor Furulya (Fistula Panis, Calamus, Syrinx, Syringa, Pandorium) állott hét egyformátlan nád sípból, feltalálója Pán. Midőn t. i. a' tőle üldözötett Syrinx Nymfa náddá változott, a' szél olly kellemes hangokat tsalt abból ki, hogy Pánnak ez nagyon megtetszvéen több illy nád darabot viaszal egyberagasztott, rajta sipolt, és Syrinxnek nevezé. Ovid. Metam. 691. — 4.) A' T á r o g a t ó (Schalmey) melly a' kürttel egynek tartatik. — 5.) A' kettős Flauta. E' kettőt Marsyas találta fel. — 6.) M o n a u l o s az egyszerű flauta, melyet Pán készített nádból. — 7.) K ü r t (Keras, Cornu) az Olympiasok idejében kerül elő; használtatott a' tántz és inneplésnél. Tsináltatott állatok szarvából. — 8.) T r o m b i t a (Tuba, Buccina, Görögül Salpinx) többnyire a' vetekedésekben, és a' háborúban használtatott. A' Trójai hadban még nem volt, akkor tsak Herold hívta öszve a' sereget. Feltalálója Tyrrhenes. — Egyik nemét Clarionnak (Lituus) hívták, mellynek tiszta 's amannál egy octávéval fellyebb hangja volt. Formája görbe, készült értzből. — 9.) A' V í z i O r g o n a (Hydraulicon) mellyben fújtatók által némelly tsőkben lévő viz mozgásba hozatott. Claviatura által játszódot; de a' Clavisok olly szélesek voltak, hogy ököllel kellett verni. Athenaeus szerint Alexandriában találta fel Ktesibus 2-dik Ptolemaeus Evergetes idejében; noha ez tsak Plato vízi órája vagy Klepsydrája követése volt, melly az éjjeli órákat szokta játszani. — 10.) A' szél O r g o n a (Organon) mellyben valóságos sipok voltak, és a' hang szinte fújtatók által eszközölték. Ennek hasonlatosságára készült a' vízi Orgona.

— 11.) A' Duda (Ascaulos, Tibia Utricularis) hasonlított a' maihoz.

b.) Húros eszközök. 1.) Cythara (Tzitera), Lyra (lant), Phorminx, Chlys egynek tartatnak. A' Lyra feltalálójának Merkúr tartatik. Eleinte csak 4. juh bélü hurja volt; de azok később többre is nevedtek, melyeknek száma szerint külömbféle nevet kapott. p. o. Tetrakorda 4, Pentakorda 5, Sexakorda 6, Heptakorda 7, Oktakorda 8, Hendekakorda 11. húros lant. Nagy Sándor idejében nem volt a' Lyrának nyaka (Griffbret;) azért csak annyi hangot lehetett rajta venni, a' mennyi húrja volt, 's így mindég csak ugyan azon egy fogást vehették rajta. Eleintén nyirettyüvel (plectrum) fa, toll, vagy tsont szállal verték. — 2.) Barbiton vagy Barbitos, sok húros eszköz volt. Sappho evvel szokta volt késérni verseit. — 3.) Magadis Anacreon' 20. húros tziterája, csak bizonyos énekek eljátszására szolgált. — 4.) Epigonium 40. húros tzitera, feltalálta Ambraciai Epigonus. — 5.) Psalterion, hosszukás 9 húros lant. — 6.) Sambuca asszonyos gyenge hangú tzitera, rövid hurjai 's magos hangjai valának. — 7.) Polyphthongon amannál hosszabb hurjai, 's férfiasabb hangjai voltak. — 8.) Trigonon, három szegü hárfa. — 9.) Tripus, 3. lábú lyra, melynek hurjai a' három láb közt vonattak fel.

c.) Verő eszközök. 1.) Dob (Tympanum) már Kadmusnak Phoeniciai emberei éltek vele. A' kisebb dob Tympanionnak (Tympanulum, Tympanum parvum) neveztetett. — 2.) Tzimbalom (Cymbalum) lármás hangú értz tányérok, vagy hajó forma edények voltak, melyek tántz és áldozat közben a' többi muzsika mellett öszve ütettek. Kerületjökön tsörgetyük 's tsengetyük függöttek. — 3.) Tsörgetyü (Sistrum) Egyiptusi

eredetű értz vagy ezüst gömbölyű kis eszköz, mellynek nyele volt, mind a' két felén három lyukon drót függe ki, mellyeknek végén lévő gombok megrázatván megüték az értzet, 's hangos tsörgést okoztak. — 4.) Crotalum, két darab bádogból állott, mellyek egybe voltak süzve, 's ha újjal megillettettek, zörgő hangot adtak. Használták leginkább az Asszonyok a' tantznál. — 5.) A' tsengetyüs eszköz (Kodon, Campanum aes), — öszve hangzottak-e a' többi eszközökkel a' tsengetyük, mint a' mi időnkben, nem tudjuk.

§. 16. Görög Muzsikusok.

Herodotus 5-dik könyve szerint a' Kadmus-sal Görög országba jött Phoeniciaiak közt lévő Huréták, kiket Strabo Phrygiai Siposoknak nevez dobokat, harangokat, és sipokat készítenek, mellyekkel áldozatjok alatt iszonyú lármát indítottak. A' Görögök egyéb muzsikusai feloszlanak az Istenekre és a' Bardusokra.

a) Muzsikus Istenek. 1.) A' Görög muzsika első szerzőjének vagy talán alapítójának Harmónia Jupiter és Electra leánya 's Kadmus felesége tartatott. Menyekzőjén a' jelenlévő Istenek Lyrát 's Flautát ajándékoztak neki, Apollo titerázott, a' Múzsák flautáztak, 's Electra Bacchus tántzát járta dob és zymbalom mellett. -- Mások szerint Harmónia Phoenicia flautás leány volt, 's Kadmus szöktette el hazájából. — 2.) Jupiter (Plut. de Musica) maga tanítá Amphion a' Muzsikára. — 3.) Minerva a' flautát — Merkúr a' Lyrát találta fel. — 4.) Appollo Diodor szerint igen jól játszott Merkúr Lyráján, e' mellett ő énekelt legelőször, és Apollodor szerint a' sipon. Ezen talentoma miatt a' Muzsika fő Istenének tartatott. Még is lyrája ellen vetekedni mert Pán

pásztori furulyájával, és Marsyas Phrygiai erdei ember a' Minervától eldobott 's tőle felvétellett flautával. Apolló mindkettőt fellyül haladta. Ezen Marsyasnak tulajdonítatik a' Tárogató 's kettős Flauta eredete. — 5.) A' Múzsák, Pán, Satyrok és Silenus. A' Satyrok külömbféle eszközökön játszanak Bacchus innepein. Silenus, Bacchus' nevelője híres muzsikus lévén több szárú sipján Apollóval is vetekedett.

b.) Bardusok. A' Görög Poéták egyszersmind Muzsikusok is voltak, mert énekeiket a' lyra mellett éneklék el. Innen e' nevezett: Poeta lyricus. Nevezetesebbek: 1.) Orpheus Thráx fi, Appollótól kapta a' Lyrát, 's annak hét hurját kilenzre változtatá. Éneke által az embereket állatokat, fákat, sziklákat maga után tsalta, a' folyó vizet meg állítá, 's a' szélvészt letsillapítá. Még a' rettentő Orcusban is, midőn Euridycéért lement, az elkárhozottak kínjai, míg énekelne, elállának, az Eumenidák (Furiák) első könnyeiket hullatták, 's Plútó Proszerpinával engedtek kérésének. Nagy hasznokra volt ő az Argonautáknak; mert a' Symplegadi sziklákat megállítá, 's hallgatták őket, az alatt pedig Argo hajó köztök veszedelem nélkül ment által. A' Syrenákat (Parthenope, Lygea, Leukesia) megszégyeníté; mert míg ő muzsikálna, az Argonauták nem hallgatván amazoknak tsábító hangjaira, békével tovább mentek, mire azok haragjokban a' tengerbe ugrának. Végre Orpheust némellyek szerint villám üté agyon, némellyek szerint hazájában az Asszonyok széjjel szaggaták.

2.) Vele egykorú volt Linus mások szerint tanítója, mások szerint nevendéke. Ez Appollótól 5. tzerina szálas Lyrát kapott, mivel pedig arra bélhurokat húzott, e' vakmerőségéért Appollótól megöletett. Diod. Sicul. szerint ő találá fel a'

Rhythmust 's Melodiát, Plutarch szerint a' gyász-éneket.

3.) Nevendéke vagy fia volt az Athénai Musaeus, a' költés és Muzsikában Orpheus követője, 9. húros lyrájával az árnyék világ lelkeit mulattatá. Az oraculum szavait versekbe 's énekbe foglalta. — Eumolpus, a' fia híres követője volt.

4.) A' Thébai király Amphion. Jupiter vagy Merkúr tanította ötet lyrára. Melodiája által Thebae építésénél a' köveket mozgásba hozta, vagy inkább lelkesítette a' munkásokat. A' Lydiai muzsikára ő tanítá a' Görögöket.

5.) A' Thesaliai Chiron ama bölts Astro-nomus és tudós Centaurus, ki a' legjelesebb Görög vitézek muzsika tanítója volt. Bacchus énekelni tanult tőle. Tanítványai voltak még Achilles, és Hercules, ki véletlenül mérges nyilát mesterének térdébe lőtte, melly miatt ez megholt.

6.) Cybele Meon Phrygiai király' leánya, több tsöví flautát talált fel; hazájában szokásba hozta a' tántzot, 's tzimbalmot. Végre az Istenek anyyává tétetett.

7.) Krétai Thales, nagy Philosophus, Politicus Ívén, tanátsával Lycurgus is élt. A' Spartaiak sokáig éneklék dalait.

8.) Korinthusi Eumelus, hazája történetét versekben irta le.

9.) Thráciai Thamyris, Homér előtt élt, szép éneklésével, mellyet tziterával követett, a' Pythiai játékban nyertes lett. Plato szerint flautás is volt. A' Múzsákat vetekedésre hívta ki ama feltétel alatt, hogy ha nyertes lessz, mindenik Múza az ő vad ölelésére jöjön, ha vesz, kedvök szerint büntessék ötet. Vesztett, és azok vak-sággal büntették meg, 's öszvetörvén tziteráját minden muzsika talentomától megfoszták. Lásd Homer I. l. II.

10.) Demodocus, vak Bardus, Alcinous Phacacia vagy Corcyra sziget királya udvarán élt; midőn Ulysses itt mulatott, a' Trójai történetről Iyra mellett szivre hatón énekelt.

11.) Phemius, Homér egykorúja, Ithacai, mások szerint Smyrnai fi, Ulysses udvarán élt, jó énekes 's Phorminx játszó. Plut. szerint a' Görögök visszajöttét Trójából szépen éneklé.

12.) Hyagnis Marsyas atya, a' flautázás, vagy legalább a' külömbféle hangok kiejtése és az egyszerre két flaután esendő játszás feltalálása neki tulajdonítatik. Plut. de Mus.

13.) Olympus flautás, Plutarchustól kettő neveztetik, egyik Mysiai, Marsyas tanítványa a' Trójai háború előtt, a' másik Phrygiai fi 100. esztendővel Chr. előtt, jeleskedett a' szomorú dalokban, flaután 's húros eszközökön; az innepken énekelteni szokott hymnusok feltalálását neki tulajdonítják. Tanítványi voltak Hierax és Crates feltalálója a' Nomos Polycephalos-nak, melly az éneklésnek egy szorosán megtartandó törvényne 's módja volt.

14.) A' Delphusi Philammon, hires citharista 's éneklő, Delphiben a' kartántzokat ő szerzette.

15.) Ardalus, Valcán fia, sipokat talált fel.

16.) Pieridák, Pierusnak Emathia (Macedonia része) királyának 9. leányai, kik a' Múzsákkal muzsikai vetekedésbe ereszkedtek. A' Nymphák birák lévén a' Múzsákra voksoltak, 's midőn ezért megharagudván a' Pieridák mind ellenkezőjüket, mind a' birákat nagyon motskolnák, az Istenek őket fetsegő szarkákká változtaták.

17.) Tyrrhenes, a' trombita feltalálója.

18.) Hesiodus Homérral egykorú költő volt.

19.) Anakreon, a' Magadis feltalálója, mellyet némely énekek eljátszására használt.

20.) Ambraciai Epigonus, Epigonium feltalálója, legelsőbbben pengette a' húrokat újjal-val nyirettyü helyett.

21.) Elisi Timaeus és Crates, Siciliai Archias, és Herodorus, Olympiai játékokban trombitán 's kürtön lettek nyertesek.

22.) Argosi Sacadas és Sicyoni Pythocritus flaután, Tegeai Agelaus tziterán lettek nyertesek 2-dik Pythiasban.

23.) Damon, Socrates és Pericles muzsika tanítója, leginkább ki képzé a' muzsikának rhythmusi részét. Tanítványa, Draco, Plátónak muzsika mestere.

24.) Archilocus, az Olympiasok elején élő hires énekes, ő kezdé az éneket melodramma formára egyesíteni a' muzsikával, vagy is ő találta fel a' Drammatica muzsikát.

25.) Tyrtaeus, Athénai költő trombitás, 's Flautás, Miletusi fi. Tsata dalokat éneklett, 's a' Lacedaemoni innepekre kar énekeket készített. Az Athénaiak vezérül adák ötöt a' Spartaiaknak, kiket a' Messeniusok ellen tsata dalaival buzdított, 's meg tanítván őket trombitálni, győzedelemre vezetett. Némellyek szerént a' trombita szokatlan hangjától eredett futásnak az ellenség. Azolta a' Spartaiak énekei mellett marsiroztak, sőt minekelötte háborúra indúlnának, törvény szerént a' katonaságnak a' vezér sátora eleibe kellett öszveseregleni Tyrtaeus énekei hallgatására.

26.) Lesbosi Terpander költő, 's muzsikusnak köszöni leginkább a' régiség muzsikája képzését, élt a' 32-dik Olympiasban, neki tulajdonítatik a' muzsikai irás, vagy hangjelek feltalálása.

27.) Arion, Lesbosi Methymnában született a' 38. Olymp. Szép tzitera játszásával a' Korinthusi Király Periandernál sok pénzt szerezvén hajón akart haza utazni. De a' hajósok pénzére

ásítózván megákarák ölni. Akkor elővette tziteráját, 's pengetve a' tengerbe ugrék, hol előbbi muzsikája által egy oda tsalatott Delfin hátára fogta, 's a' bátorságos partra kivitte. Ovid. Fast.

28) Siciliai *Stesichorus*, az előtt *Tisias*, a' régi templomi muzsikát, 's tántz karokat megváltoztatta. Feltalálta a' *Cytharodia* vagy *lyra* mellett éneklett karéneket. Öregségében szerette meg *Nanno* fiatal, szép, híres flautás leányt.

29) *Alcaeus*, híres Költő 's Muzsikus.

30) Lesbos-Mitylenei *Sappho*, híres költőné, verseit Barbiton mellett éneklette. Neki tulajdonítatik a' *Plectrum* feltalálása.

31) *Mimnermus*, derék *Elegia* Költő, 's flautás. *Athenaeus* szerint a' *Pentameter* feltalálója.

32) *Simonides*, *Pindarus* tanítója. Hasonló nevű Muzsikus több is volt. Az első, éneke kelleme miatt, *Melicertes* mellék nevet kapott.

33) *Pindarus*, a' legderekább görög *lyricus* Költő, mestere a' flauta 's tziterázásnak. Taníták ötet *Myrtis* és *Horinna* Költő asszonyok; ódáit mindenütt, de kivált győzedelmi pompáknál énekelték. *Delphiben* az *oraculum* szavára *Apollo* templomában különös vas trónust tsináltak neki, mellyen az Istenség ditséretét énekelté. Örökössei, érdemei miatt, különös igazakkal birtak, 's tisztségeket nyertek. A' *Thébaiak* emléket állítanak neki a' *Hyppodromus*-ban. *Midön Sándor* *Thébára* rohant, megparantsolá katonáinak, hogy *Pindarus* házát 's familiáját kémeljék. — *Midön* a' *Lacedaemoniak* *Thébát* felgyújtának, háza kapujára ezt irták: „Örizkedjétek e' ház felgyujtásától, mert *Pindarus* lakhelye volt.

34) *Miletusi* *Timotheus lyricus* tziterás. A' *Carnusi* játékokból az *Ephorusoktól* eltiltaték,

mivel hétnél több húros lyrája volt, 's új melodiái által a' muzsikában tett újításai miatt botrányoztatá a' Görögöket, kivált a' Lacedaemoniakat, de leginkább azért, mivel elmesterkézett melodiájiba nagyon puha asszonyos caractert öntött. Plut. szerint a' Theátrómi muzsika nagy Reformatora volt, 's azt a' Poesistól külön választá. Bizonyosan tehát ő adott nagyobb javított kiterjedést a' melodiáknak, és azt a' tsetsemő korból a' gyermekibe vitte által. Tulajdonképen tehát csak irigykedésből tsúfoltatott. Dianára készített költeményéért az Ephesusiak 100 aranyat adtak neki.

35) Ifiabb *Timotheus* Thébai fi, N. Sándor idejebeli jó flautás.

36) *Antigenides*, Thébai fi, *Philoxenus* tanítója, flautáján minden tónusból tudott játszani, ő szaporitá annak lyukait, 's kiterjedését; megváltóztatta a' flautások ruháját, ő élt elsőben is finom Milesusi paputtsal, és sáfrány színű *Crocoton* ruhával. *Alcibiadest* ő tanítá flautázni.

37) *Pronomus* olly flautát talált fel, mellyen az akkoriban szokásban lévő 3 hangnemen (Dórisi, Phrygiai, Lydiai) játszhatott.

38) *Ismeniás*, híres flautás, 3. talentomot adott Korinthusban egy flautáért.

39) *Amoebaeus*, Athénai híres citharista, Valahányszor a' Theátrómon énekelt, egy Atticai talentomot kapott.

40) *Epaminondas* maga is nagy muzsikos mívész volt. Midőn neki mondanák, hogy az Athénaiak frís sereget új fegyverekkel küldének Lacedaemon ellen, ezt kérdezte: „Megrettent-e Antigenides, midőn Tellis kezében új flautákat látott?”

41) *Lamia*, a' szép és okos flautásné, tiszteletére az Athénabéliek a' *Venus Lamia* templomát építék.

42) Neveztetnek még: Agias, Achilles, Agathon, Mitylenei Agenor, Alexander, Aristonicus, Aristonymus, Bachylides, Cretheus, Creophilus, Canus, Cephesius, Cinesias, Cleon, Crexus, Democles, Dorion, Eleutherus, Erastocles, Evangelius, Eunomius, Galathea, Hipparchion, Hippomachus, Lampus, Samosi Lycaon, Melanippides, Melampus, Pierius, Paris, Pronaxides, Phrinis, Pytho, Philotenes, Zacynthusi Pythagoras, Pylades, Philotas, Polimnestes, Pratinas, Polyides, Satyrus Antigenidesnek atya, Simmicus, Stratonicus, a' vak Thébai Tiresias, Telephanes, Telesias, Xenophantus 's a' t.

Ama Mivészek, kik a' muzsika tökéletesedését eszközlék, tsak N. Sándor idejéig neveztetnek, az utánna élők annál kevésbbé tünnek elő, mennél közelebb ér Görög ország ama szerentsétlen időszakaszhoz, melly Corinthus pusztulásával az egész Görögséget Római bilintsre verte. Azután nem tsak a' Muzsika, hanem minden szép mivek hanyatlani kezdettek, mert hibázott a' régi ösztön, melly az előtt bájoló tüzzel lelkesité a' mivészeket.

§. 17. A' Görög Muzsika közönséges állapotja, ereje, 's tökéletesedése.

Hogy a' régi nemzetek közt leginkább a' Görögöknél virágzott a' muzsika, ama rendkívül való tiszteletből eredt, mellyel az eránt viseltettek. Ez okból annak az ifiúság nevelésére nagy befolyást tulajdonítottak, azt a' nevelés fő részének tartván erősen hitték, hogy általa az indulatok minden nemeit fellehet gerjeszteni, vagy tsilapítani. — Pythagoras a' flautával részeg ifjat jözanított meg, — mást a' gyujtogatástól feltartóztatott. — Muzsika által hátorítattak a' Görögök a' vitészségre, 's győzedelemre vezettettek. — Kli-

nias haragját és szomjuságát azzal enyhítette. Szász Mózes Erd. Muz. 6. Füz. 7 l. — Terpander a' Lacedaemoniak közt támadott lázadást Muzsika által tsillapítá le. — Timotheus muzsikájával N. Sándort olly dühösségre gerjeszté, hogy ez szé-
kéről felugorván fegyvert ragadna. — Solon egy ön magától készített Elegia eléneklésével az Athé-
nahélieket a' Megaraiak ellen megújítandó há-
borúra bátorította, noha annak megújítása halál büntetése alatt volt megtiltva. — A' Megarai trombitás Herodotus kettős trombitájával Deme-
trius katonáit Argos ostrománál úgy feltüzelte, hogy ezek ollyan masinát vontak a' sántzokra, mellyet már több napig sikeretlenül igyekeztek helyéből kimozdítani. — Plato azt vélte, hogy a' muzsika ellen szólani sem lehet a' néikül, hogy az ember a' Státus törvényeit meg ne sértse. — Polybius szerint az Arkádiaiak vad szokásait egye-
dül a' muzsika üzte el. — Pythagoras oskolájá-
ban a' muzsika fő tudomány volt. Haszn. Mul. 821. I. Fél. 166 l. — A' Görögök indulatosak, büszkék, érzékenyek lévén, tartani lehetett vét-
keik 's erköltseik felette messze vitelétől. Mély belátás volt tehát törvényadójikban, hogy a' mu-
zsikát használták a' nép heve mérséklésére a' gyö-
nyörűségek keblében, vagy a' győzedelem után.
— A' mértékletlen borital megakadályoztatására a' vendégségekben az Istenek 's hérosok felől éne-
keltek. — A' Lacedaemoni Vezérek inkább lágy flauták, mint sem hathatós trombiták által mér-
sékelték az ifjú Spartaiak tüzes bátorságokat, 's a' hadi rendben őket azok által igyekeztek meg-
tartani. Anach. Utaz. 3. K. 30 l. Kolosv. 820.

A' Muzsikától várták ők a' szív pallérozását. bizonyosan azért, mivel az alatt minden képző tudományokat értettek. Szokás volt nálók az Is-
tenes és világi törvényeket énekelni, 's dalaik-

ban az Istenek , hérosok , Vezérek , Uralkodók eránt hálaadó tiszteletet mondani. — Leginkább gyakorlák a' muzsikát Arkádia , Lacedaemon , Attica , 's Créta lakosai. Minden városaikban voltak muzsika tanítók , 's Arkádiában szégyen nem volt minden tudományban járatlan lenni ; de a' muzsikálni nem tudó gyalázatosnak tartatott. Mivelletlen embernek mondatott , kiről ezt állithatták : „Nec fides didicit , nec natare”. — Nagyra betsülték a' Muzsikust is. — A' Cynetheusok , éjszaki Arkádia lakosai megveték a' muzsikát , azért utálták , 's barbarusoknak nevezték őket a' többiek. Lásd fellyebb Szász Móz.

Azonban a' Görögöknél is nagyon tsekély volt a' muzsika kezdete , és tsak pásztori muzsikáinkhoz hasonlíthatott. Leginkább pedig állott a' legeltetés alatt danoló pásztorok 's pásztornék együgyü énekeikben , mellyeket egyszerű eszközeikkel követtek. Korán kezdének tehát muzsika mellett énekelni , de soha sem muzsikáltak ének nélkül. Nem tsuda tehát , ha a' Trójai háború , 's Homerus idejében semmi tökéletességre nem lépett nálok a' muzsika. Oka leginkább az , hogy a' költés nem volt az énekléstől elválasztva ; azért vala minden költő Muzsikus is. De a' muzsika tsak recitálni szokott versek ékesítésére választott eszköz gyanánt használtatott. Igen lassan kezdék az éneket , tántzot , 's muzsika eszközöket egymástól külön választani , és pedig ez tsak az Olympiasok kezdetén történt. Az előtt az ének 's muzsika a' vallásbeli szertartásokban , innepléseknél , vendégségben , temetésnél , lakozásnál használtatott ; most már a' Theátramokon is. De legjobban tökéletesedett a' nyilvános játékoknál szokásba jött vetekedésekben , u. m. az Olympiai , Pythiai , Nemei , 's Isthmusi játékokban. Olympiában muzsika gymnasium volt 's Lolichniunnak neveztetett. A' Del-

phinél tartatott Pythiai játékokban eleintén muzsika és költés volt a' vetekedés fő tárgya, a' tziterások 's flautások Apolló tiszteletére Paeanokat énekeltek, 's eszközeikkel követék azokat. Plut. szerint Apolló jövendőmondásai is flauta mellett énekeltek. — A' Pythiai, Nemeai 's Isthmusi játékokban lyrán, tziterán, énekkel 's flautával fővetekedések tartattak. — Ezen négy szent játékon kívül más görög innepek is voltak a' muzsikára szánva, p. o. a' Panathenaei játékok Athenában, melyeknél költői 's muzsikai vetekedések voltak a' fő tárgyak. A' Rhapsodisták (Bardok) Homérnak különösen kirendelt költeményeit énekeltek. — Perikles idejében a' Muzsika tanulása már közönséges szükség volt. Ő építé Athenában az Odeumot, mellyben naponként gyakoroltattak az éneklők 's muzsikusok. — Pythagoras volt az első, ki a' muzsikát tudományos törvényekre szabva tanította, és a' mester szókat folyamatba hozta.

§. 18. Rövid jegyzések a' Görög Muzsika Grammatikájából.

A' muzsikai hanglajtorját vagy Scálát Systemának nevezték, — Az első hanglajtorjában alig volt egymásután következő 3. tónus, u. m. h, c, d; vagy e, f, g; a' Tetrakordán 4, Pythagoras Lyráján 8, N. Sándor alatt már két octávájok volt. Azután következett a' 18. hangú Scála, vagy a' Systema perfectum, maximum, immutatum.

A' harmónia főhanglajtorjái hárman valának, u. m. Diatonica, Chromatica, Enharmonica. A' Diatonica a' mi kótáink szerint a' nagy octava, vagy is a' Bassusnak két alsó léniái közben lévő A hangjától így ment fel: Bassusban; a, h, c, d, e, f, g, a, b, c, d: Discant: h, c, d, e, f, g, a. — A' Chromatica: Bassus; a, h, c, cis, e,

f, fis, a, b, h, d: Discant; h, c, cis, e, f, fis, a. — Az Enharmonica: Bassus; a, h, his, c, e, cis, f, a, ais, b, d. Discant: h, his, c, e, eis, f, a. — Arist. Quint szerént a' Diatonika, férjfiás és komoly; — a' Chromatica nyájas 's pathetica; — az Enharmonica eleven és kellemetes hangzásu volt.

Különös említést érdemel a' többin kívül a' Dórisi, Phrygiai, és Lydiai hangzás neme is. A' Dórisiban a' Tetrakorda legalsóbb húrja E, a' Phrygiaiban Fis, a' Lydiaiban Gis volt. — A' Dórisi használtatott az ütközetre való feltüzelésre, vagy hadi tettek ditséretére; — a' Lydiai szomorú tárgyakra, elegiák 's panaszokra; — a' Phrygiai szent énekekre, a' tisztelet 's háladatosság kijelentésére.

Tizenöt hangnemök (Tonarten, Modi) volt, és pedig 12. az alsó, 3. a' felsőbb octávéban, ezek pedig mind lágy (mol) tónus nemek. Jele, hogy nálok melancholica hangzású muzsika kedveltett.

§. 19. A' Semeiographia különösen.

A' Görögök a' magok muzsikájára tulajdon kóta írást találtak fel, 's ahoz betűiket használták. Tökéletlen vala ez az írás, mert a' hasonló hangokat külömbféle betűkkel jegyzték meg, 's fel vagy lemenő betűkkel, hanem tsak horizontaliter irták. Az első hiba miatt igen sok jelekre volt szükségök; különösek voltak az énekekre, instrumentalis muzsikára, minden 15. tónus nemre, 's a' hangzás fő lajtorjaira, és így mintegy 990. külömbféle jegyekre volt szükségök. Mindezek pedig tsak az alphabetum 24. betűiből formáltattak, a' midön t. i. azoknak fekvését, formáját, 's nagyságát változtatták; mivel pedig

pedig a' betűk még elégtelenek valának, az accentusok is segedelmül vétettek, néha egyedül, néha a' betűk mellett. Minthogy végre a' betűk a' tonusok tartása idejét meg nem határozták, tehát ezt a' textus Syllabáji hossza vagy rövidsége szerint mérték ki, vagy pedig e' számokkal 1, 2. vagy A és B-vel a' darab elején jegyezték meg; 1. v. A. rövidet; 2. v. B. hosszút jelentett. — Melly nehéz lehetett tehát a' muzsika tanulása bizonyítja Plato, ki a' Muzsika első fundamentomát 3. esztendeig tanulta.

§. 20. Valami Muzsikai Rhetoricájokból.

Ennek egyik és pedig legfontosabb része a' Rhythmopőja volt. A' Rhythmus (Numerus, Tactus) az éneklendő szótagok szerint vétetett. A' hosszú szótag két annyi ideig tartott, mint a' rövid. Minden szótag idő mértéke Mora-nak nevezetett; a' rövidnek egy, a' hosszúnak két Morája volt. Későbbben többféle Rhythmusok találtattak fel, mellyek 3. osztályra vétettek. 1.) Az egyenlő Rhythmus hasonló volt a' mi $\frac{2}{4}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{6}{8}$, $\frac{6}{4}$ tactusainkhoz. — 2.) Az egyenetlen hasonlított a' mi $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{3}{6}$ tactusunkhoz. — 3.) A' Hemiolicus, melly nálunk alkalmatlanságáért megvettetik, volt az $\frac{2}{1}$, $\frac{5}{2}$, $\frac{5}{4}$, $\frac{5}{8}$, tactus. — Muzsika közben a' Karmester (Capellmeister) külömbféle módon adta az időmértéket, hogy a' muzsikusok abban megmaradjanak. Az Orchestra (nem Orchestra) közepén egy magasabb helyen álló Korphaeos-nak mondatott férjfi lábával verte a' tactust, azért podarius, pedarius, pediculariusnak is nevezetett. Lábaira vas talp (Sandalia, pedicula, scabella) volt kötve, hogy avval a' tactust annál hallatszóbba tegye. — Másként a' Tactus így is adatott: „A' karmester jobb kézzel bal markába ütött, vagy mind a' két kézben tartott ostriga tekenőt, tsontokat 's a' t.

ütött öszve." Ekkor hívták ötet *Manuductor*-nak. — A' lábak felemelését (*Aufschlag*) *thesis*-nek, a' leütését (*Niederschlag*) *arsis*-nak nevezték.

Mai *Harmoniánkat* a' régi *Görögök* nem esmerhették. Volt ugyan valamely neme, de igen tsekély, nálok is; mert a' *tertiák-at*, *sexták-at*, nem szerették, 's eszközeik csak *octávában* vagy *kettős octávában* hangzottak együtt valamint az új *Görögök* 's *Törökök* legfellyebb a' 5 — át, és 8 — át használják a' fő eszköz késérésére; más míveletlen nemzetek pedig vagy egy hangon vagy *octávában* énekelnek 's játszanak együtt.

A' régi *Görög* éneknek csak egy két példánya maradt meg számunkra. Egy *Hymnust* *Kalliope* *Muzsához* kótában közöl *Funke* *Neues Real Schullexiconjában* *Muzsika* art. alatt. — *Pindarus*-nak egy *Pythiai* ódáját kótában lásd *Busby* *Geschichte der Musik* 1. K. 42. l.

§. 21. Irók.

A' régi *Görög* *Muzsikáról* irtak a' régiebbek közül: *Aristoxenus*, *Euclides*, *Plutarchus*, *Didymus*, *Nicomachus Gerasenus*, *Alypius*, *Gaudentius*, *Bryennius*, *Bachius senior*, *Aristides*, *Quintilianus*, *Claudius Ptolomaeus*, *Dionysius Halicar.* *Plato*, *Aristoteles*, a' *Tirusi* *Porphyrius*, másként *Malchus*.

Az újjabbakból: *Marpurg*: *Kritische Einleitung zur Musik der Alten*; — *Abbé Roussier*: *Mémoire sur la musique des anciennes*; — *Funke*: *Real Schullexicon*; — *Barthelemy*; *Anacharsis* utazása; — *Meibom*: *Antiquae Musicae Scriptores*; — *Bartholin*: *De tibiis veterum*; — *Busby*: *Geschichte der Musik* 's a' t.

D. A' Rómaiaknál.

§. 22. Közönséges állapötja.

Halicarnassi Dienes, *Strabo*, és *Livius* szerint a' *Rómaiak* valamint a' tudományokat, úgy

a' Muzsikát is a' Görögöktől tanulták, tehát az ő muzsikájok a' Görögökétől nem igen különbözhetett. Különösen pedig a' vocalis muzsikát az Etruskusoktól, az instrumentalist az Arcadiaiaktól költsönözték. Nem is voltak ők a' hangművészség különös kedvelői, ez az oka, hogy azt nem is nagyon tökéletesíték. Hogy is virágozhatott volna náluk a' muzsika, mikor azt többnyire Görögök és rabszolgákra bízták? Azonban már Numa Pompilius rendelkezéséből a' Processiónál ugráló Saliusok muzsika mellett táncoltak, melly abban állott, hogy paizsaikat öszeverék, 's ezen zörgés mellett táncoltak. Ugyan Numa, midőn a' Római népet felosztaná, a' mesterség üzök közt első helyet adott a' Muzsikusoknak, mert az áldozatoknál használtattak. — Servius Tullius két Centuria trombitást és kürtöst állított fel. — Lassanként azután a' Theátromba is bevitetett a' muzsika. — Livius szerint a' nagy vendégségekbé muzsikás asszonyok hivattak, kiket Psaltriae, Sambucistriae, vagy is húros muzsika mellett éneklőknek neveztek. — Leginkább divatba jött náluk a' Muzsika a' köztársaság végső esztendejiben. — Cicero szerint az előkelők magoknak különös Muzsikusokat tartottak, kik Servi és Pueri Symphoniaia-knak neveztettek.

Suetonius szerint midőn Caesar a' Római népet 22,000. asztalnál megvendégelné, mindeniknél különös Orchestra volt, 's ekkor Rómában csak idegen énekesek és színjászók 10 — 12,000-en vannak. — Augustus alatt még betsültetett a' muzsika, utánna hanyatlani kezdett. — Tiberius noha szerette, még is minden Muzsikust és Színjászt kiűzött Rómából. — Caligula és Claudius a' Görög és Aziából jött muzsikusokat nagy ajándékokkal tetézte. — Nero a' muzsikának nagy védlője 's kedvelője lévén minden 5-ik esztendőben tartandó közönséges muzsikai vetekedést rendelt. Legtöbb idejét maga

is annak gyakorlására szánta, gyakran maga is nyilvánosan mint énekes lépett fel. Szolgálatjába 5,000. külföldi muzsikust vett, őket jól fizette, egyforma ruhába öltöztette, 's megtanította, miként tapsoljanak neki. Ő maga mint énekes fellépet a' Nápolyi theátrumra, sőt Görög országban is mind a' játékszínen, mind az Olympiai játékokban hol megvesztegetett birái ítéletére híres muzsikuskok elől 1,800 jutalmat ragadott el, mellyekkel nagy büszke hiúsággal jövéen vissza Nápoly, Antium, Albanum, 's Rómának kerület falait által törette, 's mintegy Triumphator ment be a' nyilásokon. Ének szavát annyira szerette, hogy annak fentartása miatt óntáblátskát viselt mejjén, 's az okból tsak hátán feküdt, különös orvosi szereket vett be, gyümöltsel 's az éneklés organumaira nézve káros étkekkel nem élt, és hogy torkát meg ne erőltesse, a' Katonák 's Senatushoz intézett beszédeit vagy parantsolatjait tsak írásban adta elő. Tartott egy Phonaskus-t, kit tsupán énekszava őrzőjévé rendelt. Tsak ennek jelenlétében 's engedelmével szóllott, és pedig tsak olly hangosan, mint ez jónak ítélte, kinek, ha reá nem hallgatott, szabad volt a' Tsászár száját zsebkendővel bedugni. Mind e' mellett szava vékony és rekedt volt; de jaj vala annak, ki azt ótsárolni merte. Palotájában építetett theátrumán majd minden nap fellépett, hova nem tsak előkelőket, hanem köznépet is meghivott, 's őket gyakran nem tsak nappal, hanem éjjel is ott tartóztatta; mert míg ő nem engedte meg, senkinek sem volt szabad eltávozni. Sokan azonban elszöktek unalmokból, életek vesztével ugráltak le a' falon, vagy holttá tettették magokat, hogy kivitessenek, és megszabaduljanak az unalmas mulatságból. Mások a' hosszas veszteglés miatt halálos betegségbe estek, 's az asszonyok gyakran helyben lebetegedtek. Alat-

tomos számos kémjei által hamar megtudta azok neveit, kik éneklését tsúfolták vagy kinevették, 's ezeket nem sokára Tsászári rettentő büntetés érte. A' későbbi Vespasián Tsászár egykor Nero éneklése közben elaludt, 's csak barátjai hathatós közbenjárásának köszönhetette a' haragra gerjedett Nero által reá kimondott halálos büntetésnek elkerülését. — Commodus Tsászár is gyakran éneklött nyilvános színhelyeken. — Galba után Róma pusztulásáig keveset tudunk a' Rómaiak muzsikájáról.

§. 23. Muzsika eszközeik.

Nálok közönségesen a' húros eszközök Fides, a' fúvók Tibiáknak hivattak. Az utólsókat leginkább kedvelték. Eleinte csak a' pásztor sipot esmerték, későbbben fogadták el a' Trigonont, Lyrát, Lydiai Flautát, túbát, kürtöt, hárfát, tziimbalmot. Tibia dextra olyan flauta volt, melyet a' komoly ének mellé használtak; a' Tibia sinistrát pedig a' vidámhoz. A' Tibiae pares vagy Sarranae (Sarra vagy Tyrus névtől) az Imparesektől egy octávával különböztek. Nero alatt vízi Orgona is volt Olasz országban. Ugyan ez a' Tsászár inkább szerette fujni a' Dudát, mint az egyszerű flautát, mert a' duda mellett az ő rángatózó artzvonásait nem olly könnyen lehetett észre venni. — A' Túbának egyik neme Lituus a' táborban, különösen a' lovasságnál használtott. Formája görbe volt, vad kan, vagy kigyófejvel végződött. — Az egyenes Trombita a' gyalogságnál volt szokásban. — Pompéjínál különös Trombita ásatott ki az újabb időkben, melly egy hosszú értz, és e' körül lévő 7 apró tsökből állott. E' lehetett ama valóságos tábori Clangor Tubarum. — Ugy látszik, hogy az ének leginkább kedvellett a' Rómaiaknál, de énekeiket is csak gö-

rög melodiákhoz alkalmaztatták. La Borde bizonyítja, hogy Horátz több költeményeit a' már előtte esmeretes Görög nótákra készíté, p. o. 1-ső könyvének 2-dik ódáját: „Jam satis terris etc.” egy a' Sappho idejű görög melodiára vonta, melly mind eddig fentartatott. Lásd azt kótában Funke Real Schullexiconjában Muzsika art. alatt.

§. 24. Muzsikusaik.

Némelly practicus hangmivészeiknek tsupán neveiket hagyák fen az írók. Így Horátz Sat. I. Cicero idejéből nevezi: 1) Arbuscula énekesnét, 's tántzosnét. — 2) Neaera énekesnét. — 3) Nero hárfá tanítója volt Terpnus. — 4) Galba alatt élt Canus flautás. — 5) Nevezetes volt kiváltképen Tigellius Hermogenes énekes (Lásd Horat. Lib. 1. Sat. 1. et 2.) Caesarnak nagyon kedves embere. A' Triumviratus ideje alatt talentoma által minden Nagyoknál bemenetelt nyert, 's magának kintseket szerzett. Halálát számtalanok, kiknek pártfogója volt, keservesen gyászolták. — 6) Említetik Flaccus, Claudius fia, ki Terentius Comoediáji muzsikáját készítette. — Megjegyzésre méltó, hogy Rómában az énekesek különös betsben tartatván különös igazakkal bírtak, p. o. nekik Jupiter templomában enni, bizonyos hosszú ruhát viselni, minden esztendőben 3 napig processio formára Róma útszáin énekelve járni, 's mindenféle kitsapongást üzni megengedettett.

§. 25. — Írók.

A' hajdani Római muzsikáról írtak a' régiebbek közül: Vitruvius, Plinius, Aulus Gellius, Apuleius, Censorinus, Macrobius, Martianus Capella, Boethius, és Cassiodorus.

Az újabbak közül: Marburg, Roussier, Funke, Busby, Burney, Forkel 's a' t.

Róthkrepf Gábor.

2.

Nemes Tolna Vármegyének Topographiai leírása.

Tolna Vármegye, mellynek itt csak rövid leírását adhatom, tökéletesebb kidolgozását különös kiadásra szánván; Hazánknak Dunán túlvaló részében, az Egyenlítőtől éjszak felé, negyven hat és negyven hét gradus közt fekszik, 's a' Budai déli lineától nyugotra ötvenedik első pörcczenetig terjed. Határos, éjszakról Fejér Vármegyével és Veszprém' egy részével. Nyugotról Somogygal. Délről Baranyával. Keletről az országos Duna választja el Pest és Bács Vármegyéktől.

Legnagyobb hossza, Fejér Vármegyétől Baranya Vármegyéig a' Postaút' mentében, vagy is Földvártól Bátáig, tizenkét mértföldet foglal magában. Szélessége változó; hol hat, majd hét, némelly helyen nyolcz mértföldet is meghalad. Területe hatvan négy négyszegü mértföldet, az az 853333 urbariál holdat tart magában, két Posonyi mérőt egy holdra számlálván.

Tolna Vármegye négy Járásra vagyon felosztva: Földvárira, Simonytornyaira, Völgységire és Dombóvárira.

Földvári Járás.

Ez a' Járás a' Duna és Sárviz között Fejér Vármegyétől Baranya Vármegyéig nyúlik el. Ró-

náját néhol dombok váltyák fel. A' Szekszárdi legmagosabb hegye. Hellyelközzel folyó homokra is található benne. Királyi városa nincs. Mezővárosai a' Duna mentében vannak, 's következők :

1. Földvár. A' Duna jobb partyán róna és homokos földön fekszik, határos Fejér Vármegyével, hajdan Apátság volt: most az Oskolák' fundusa. A' Duna felől hegyek kerítik, mellyek borággal vannak beültetve. Évenként szapora lépésekkel nagyobbodik. Sok díszes épületein kívül ajánlja magát Sóhivatallal, Postaállással, Patikával, és három Normális oskolával. A' Kapisztrán Atyáknak is vagon itt derék Klastromok. Az Uradalmi Tisztségnek is lakást ad, a' házak száma 1569. A' lakosok contractuálisták 's 8408 lélekre mennek, többnyire Magyarok, élnek benne kevés Németek és Tótok is. Rácok is vannak kebelében. Religiojokra nézve Katholikusok és nemegyesült Görögök. Földgyeiket szabadon adhatták és vehetik. Mindenből csak tizedet adnak. A' szántásvetésen kívül Mesterségek, kereskedés, lovakkal való hajóvontatás forrása élelmőknek. Esztendőnként esik benne elég nagy négy országos és két heti vásár. Kikötővel is bír és szabados révvél. A' Dunán elég malma vagon. Fát a' szomszéd sziget ad neki. Huszonöt évek előtt egy nagy darab haszontalan homok föld a' lakosok közt folosztatván, most hasznos és kellemes erdővé lett, 's kinek kinek tulajdona.

2. Paks, Földvártól, délnek, három órányira a' Duna jobb partján fekszik. Helyhezete igen kellemetes. Keletről a' Duna nyalogattya partyait, szaggattya is. Nyugotról és éjszokról meneteles szőlőhegyei, mellyek feles számmal vannak és jó bort teremnek, környékezik. Délről folyó homokja 's legelője keríti. Eredetén az őszkor' homállya ül. Régenten, mint a' földalatti jelek bizonyították, várának is kellett lenni. A' catholicus Templom' szomszédságában nem szinte régen találták fel azt

a' kutat, melly benne volt. Ez tele volt nagy kövekkel hányva. Most jó vízzel bőves. Több Urai vannak Paksnak, kik mind ama' régi híres Zemere Mihálynak örökösei, ki 1500. Esztendőben, első Ferdinand alatt Horvát országban, Békes, Bihar, Fejér, Pest, Szabolcs és Tolna Vármegyékben terjedt jószágokat szerzett, 's ezen birtokoknak fejévé Paksot tette; honnan Prédikátumát is nyerte. Díszeskedik ez a' Mezőváros Póstaállással, Patikával, több szép fel és al házakkal. Lakosai Magyarok, Németek és Izraeliták. Vallásokra többnyire Katholikusok, részént Evangélikusok és Reformatusok, majd Zsidók. Mind a' négy Felekezetnek vagyon Temploma, Papja és Oskolája, hol esztendőnként közel hét száz gyermek mind a' két nemből egyetemben a' szükségesekre oktatódik. Vannak benne 860 házak, $94\frac{4}{8}$ Szessziók, és öt országos 's két heti vásárok. Szántó földgyei középszerűek, Rétyei számasok és jók 's mellyek eddig minden áradással a' habok alá temetettek, 's csekély hasznot hajtottak, elkészülvén a' közügyelet alatt kezdett óriási töltés, szapora petrenczékkel fognak kedveskedni. Legelője is tágos volna, de a' sivatag homok koronként csipdez el belőle, 's pusztítással fenyegeti, van ugyan már gondos előlátással, egy nem megvethető rész a' folyástól, részént tizenkét évek előtt ültetett erdőcskével, hol a' kalánfák szaporán magosra növelkednek, részént szőlő vesszővel elrakva 's megmentve: de mind ezen gondoskodás nem elég még a' homok' területése meggátlására; 's félni lehet, hogy felfalván a' legelőt idővel a' réteket is elönti. Kikötője és szabados réve is vagyon e' városnak, a' Dunán huszon egy malma. Fát a' szomszéd szigetben, mellyet a' ragadó hullámok a' város' fogyasztásával szüntelen nevelnek, elegendőt kap; és ha gát nem vettetik e' rosznak, hol most Paks

áll, idővel hajók hasítják a' habokat. Nádot is még eleget verhet a' szegénység a' Duna öntéseiben; de elkészülvén a' nagy töltés, hűjával leend. A' szántásvetésen, és kézi mesterségeken kívül a' lakosok szőlő mivélésből és lovakkal való hajók' vontatásából élnek. Lakják Paksot mindenestől 6987 lelkek.

3. Tolna. Ez a' Mezőváras Paksból, délnek a' Duna jobb partyán, három órányira fekszik, és áradáskor félszigetet képez. Partyait a' ragadó habok koronként fogyasztják. Kezdeté az ősz régiség' homályába rejtezik. Egykor Királyi város volt. Tolna Vármegye tőle veszi nevét. Már Sz. István első Királyunk' idejéből említetik, ki elvégezvén a' Pécsváradi Monostornak felszentelését, itt tanakodott az Ország' Főrendeivel. Második Lajos is 1518 esztendőben Országgyűlést tartott benne; hadával pedig 1526-dikban tizenegy nap pihent kebelében. Birtokosa a' Tolnai Festetits Gróf Nemzetség. Az Uraságnak hajdani izre készült palotáján kívül derék épület benne az eltörültetett Barátok klastroma. Roppant Katholikus Szentegyházzal és csak most készült remek Szentháromság' szobrával díszeskedik. Vagyon kikötője és réve. Híres rakodó hely. Az Uradalmi Tisztség lakásán kívül Póstaállással is dicsekszik. Házainak száma 666. Szessziójé 79 $\frac{3}{8}$. Lelkeké pedig 4441. A' lakosok Magyarok és Németek. Vallásokra mind Katholikusok. Jó szántóföldekkel bir. Rétye kevés van. Erdővel bővelkedik. Nádat eleget verhet a' Duna öntéseiben. A' Dunán számos malmai forognak. Négy országos és két héti vásárral bir. A' földmivélésen és Mesterségeken kívül kereskedés, halászat, lovakkal való hajók' vontatása, fuvarozás, és dohány termesztés élelmöknek forrása.

4. Szekszárd. Tolnától egy órányira délnek ama' hegység' éjszakkéleti aljában terül el, mellynek szőlőleve hon-és külföldön olly híres és kapós. Az elő időkben Apátság volt; most az oskolák' jószága. Itt tartya a' Vármegye Gyüléseit abban a' palotában, mellyben régenten az Apátur lakozék. Sok szép épületekkel gazdag. A' katolikus Templom nagyságával és ékességével a' környék' minden Templomait megelőzi. Derék épület a' Normális oskola ház is a' Templom és a' Vármegyeháza között. Az Uradalmi Tisztek' lakásán kívül, Póstaállással, Patikával, Selyemügyelettel és jól elrendelt kórházzal különbözteti meg magát. Négy híres országos és két héti vásárral bir. Contractuálisták. Lakosi Magyarok és kevesebb Németek. Vallásokra nézve Katolikusok és Reformátusok. A' házak' száma 1186-ra, a' lelkeké pedig 7239-re megy. A' sárvíz határában hempolygeti fekete hullámain. A' mezei gazdálkodáson és mesterségeken kívül, kereskedés, de leginkább bor termesztés ága keresettyöknek. Erdeje bőven vagyon. Nevezetes első Béla temetéséről. Ezen klostromból kapott Géjza Herczeg tudósítást, hogy Salamon lest hánnya utánna. Második Lajos Mohácsra vezetvén hadát 1526. esztendőben 14-ik Augusztusban itt pihente ki magát.

5. Bátaszék. Szekszárdtól téli napkeletre két órányira a' sárvíz jobb partyán róna földön fekszik. Hajdan Sz. Mihál Apáttynak lakhelye volt. Most a' Bécsi Theresianum jószága. Póstaállás. Az Uradalmi Tiszteknek is lakást ad. Népe magyarokból, németekből és ráczokból áll. Vallásokra Katolikusok és nemegyesült Görögök. Contractuálisták. Jó szántóföldekkel és rétekekkel vagyon megáldva, mellyeket szabadon adhatnak és vehetnek a' polgárok. Mindenből csak tized illeti a' Földes Uraságot. Legelőjét a' Dunának miúdea

kis áradása a' víz alá temeti. Országútai rosszak. Határában erdeje és malma elegendő vagyon. Élelmét többnyire a' nép kereskedésből, mestersegekből, borból, melly a' Szekszárdival rokon, és halászatból szerzi be. Van 651 ház, és 4453 lélek ezen Mezővárosban. Közel a' városhoz a' téglavetőnél, sok cserép hamvedrek ásatnak ki; jele; hogy ott Rómaiak temetkeztek.

6. Bába. Bátaszéktől egy órányira téli napkeletre vagyon. Határos délről Baranya Vármegyével, Bácstól a' Duna különíti el. Nyugotról meredek hegy keríti, 's alig hágy a' dunaig húsz 's harmincz ölet a' városnak, 's azért ez hoszasan nyúlik el. Földes Ura a' Bécsi Theresianum. Lakják magyarok, Religiójokra nézve Katholikusok és Reformátusok. Contractualisták. Vagyon benne 302 ház, a' lélek szám 2302, a' Duna kicsinyenként elsodorja a' várost, áradáskor legeelője és kaszállója víz alá temettetik, szántóföldgye középszerű, bora, különösen fejr, jó terem. Erdeje és nádgya, úgy malma a' Dunán elég vagyon, természetéseiből csak tizedet ad, a' mezei munkán kívül halászatból és hajóhuzásból szerzik meg a' szükségökre valókat. Több romok mutatják, hogy ez a' város valaha nagyobb 's hajdan a' Sz. Mihál Apáttynak jószága volt. Itt verte le 1440. esztendőben Hunyadi János Gara László táborát Ulászló Király parancsolatjára.

Ezen Mezővárosokon kívül van még huszon két falu ebben a' Járásban, mellyek betű rendezés szerint e' következők: Agárd, Bikács, Bölske, Decs, Drog, Fadd, Furkó, Gerjen, Györkő, Kajdacs, Kér, Kömlőd, Kövesd, Lájvir, Madócsa., Mózs, Alsó Nyék, Alsó Nana, Pilis, Duna Szent György, Öcsény, Várdomb.

Nem különben pusztái is huszonkét számmal vannak, kisebb nagyobb kiterjedésűeket össze

vévén , 's ezek : Akalacs , Apáti , alsó és felső Szent András , Biritó , Borjád , Bezeg , Csámpa , Dolina , Felhágó , Földes , Gyapa , Gyűrűs , Hencse , Hidvég , Jánya , Kajmád , Kis Hajdocs , Leányvár , Tengelicz , Uzd , Velle.

Népessége ezen Járásnak egyetemben tesz 68837 lelket. Ebből 43439 Katholikusok , 1580 nemegyesült Görög , 4291 Evangélikus , 18649 Református , 878 Izraelita.

Nemzetiségre a' népesség így áll : magyarok vannak 51170 , németek 14333 , tótok 870 , ráczok 1580 , zsidók 878 számmal.

Simontornyai Járás.

Ez a' Járás a' Földvárítól nyári napnyugotra esik. Határos Fejér és Veszprém Vármegyével , a' Sár és Kapos víz között fekszik , nagyobb része hegyes , Királyi város nincs benne , Mezővárost is csak hármát mutathat ; 's ezek :

1. Högyész. Egy tágas völgyben nyúlik el , Gróf Aponyi György az Ura. Fényesíti több szép épületein kívül az emeltebb helyen álló katolikus roppant Templom , ritka díszű az Uraság' Kastélya is , mellyet a' kellémes fekvés , a' gazdag , és ízzel készített temérdek Angol kert , a' szálas jegenyék és szagos hársfa sorok , úgy mindenféle ritka csemeték és füvek , édenne alkantnak ; 's egy felül a' sűrű erdő más részről a' szőlőhegy gyönyörködteti a' szemeket , és tisztán tartya a' levegőt. Az Uradalmi Tisztségnek és Patikának helyet ad , vagyon itt egy első deák oskola is , melly a' Méltóságos Uraság' adakozásából virágzik , a' lakosok németek , vannak zsidók is többen benne , vallásokra katolikusok és izraeliták. A' házak' száma 237 , a' Szesszióké 38 , a' lelkeké 2406. Erdővel és szőlőhegyekkel bővelkedik , négy országos és két héti - vásárok esnek benne , mel-

lyek kivált a' héti-vásárok igen népesek szoktak lenni. Különösen sok gabonát hordanak ide, a' Zsidók nem szinte régen nagy Zsinagógát építettek itt. A' mezei foglalatosságon kívül dohány természetéből de többnyire mesterségekből élnek a' lakosok.

2. Kölesd. Eddig igen gyarló és hirtelen Mezőváras volt; mióta Méltóságos Gróf Aponyi Antal' részére esett, 's uradalmainak fejévé lévén a' tisztségnek helyet ad, szemlátomást gyarapodik. Magas helyen fekszik 's a' Sárvízre néz le. Vagyon Váma és esztendőnként négy országos vására; lakosai magyarok és kevesebb németek, vallásokra katolikusok, evangélikusok és reformátusok. Számlálhatni benne 220 házat, 35 Szessziót, és 1423 lelket. Szébb épületeihez tartozik a' roppant két emeletű vendégfogadó, jó szántóföldekkel és bort termő hegyekkel van megáldva. Sem erdeje, sem nádja nincs. A' Sárvíz regulázástól fogva malom nélkül vagyon. A' szomszéd határokon bérlett földek' művelése pótolja ki otthoni fogyatkozásait.

3. Simontornya. A' Sió és Kapos össze folyásánál fekszik. Hajdan bozót, most virágos rétek környékezik. Tttes Szina György' birtoka, Szent Ferencz Szerzetesei, kiknek itt Klastromok vagyon, birják a' Plébániát. A' Reformátusoknak is vagyon Templomok, az uradalmi Tisztség is itt lakik, sok szép épületeken kívül díszeskedik Patikával, lakosai magyarok, religiójokra katolikusok és reformátusok. Van benne 204 ház és 42 Szesszió, a' lelkek' száma 1452; szántóföldei jók, fejtér borai híresek, erdeje elegendő, négy országos és hetenként két vásárral bir. A' szántásvetésen kívül, szőlő művelés forrása élelmőknek. Itt a' kiszáratt posvány közt ma is fenállnak Simontornya várnak falai, most az uradalom

magtárnak használja; ez a város huszon négy évek előtt Limburgi Stírum Grófé volt, utolsó csemetéje Pécsen, Tanuló korában múlt ki e' világból. Ennek én kispap koromban eme' koporsó verset csináltam.

Itt nyugszik Stírum, végső csemetéje Nemének;
Kétszer nyolcz tavaszán kit lekaszálta halál.
Limburgból eredett. Simonytornyán lele lakhelyt.
Pécsen ezer nyolczszáz gyász temetőbe tevé.

Ennek halála után Simonytornya a Kamarára szállott. Gróf Eszterházi Károly csere által lett birtokosa, ki nem szinte régen Tekintetes Szina György Urnak eladta.

Ezen Mezővárosokon kívül ebben a Járásban vannak még husz Faluk, u. m.

Berény, Csibrák, Gyöng, Hidegkut, Kaláznó, Réty, Szent Lőrincz, Medina, Mészla, Murga, Felső Nána, Németi, Pálfa, Szakadát, Kis Székely, Nagy-Székely, Kis Tormás, Udvari, Varsád.

A' Puszták pedig ezek: Görbő, Belecska, Ráczegres, Csetény, Bikád, Bán, Alsó és felső Pél, Borjád, Hódos, Uzd Gerenyás, Szárazd, Csernéd, Csicsó, Kis Varsád, Nagy Tormás, Kápolna, Pattan, Kozmánd, Kurdbasa, Csurgó, Lázi, Csehfő, Szabaton.

A' Lelkek' száma ezen Járásban egyetemben tesz 37700, mellyekből 17024 katolikus, neme-gyesült Görög 1180. evangelicus 11830 Reformatus 5857. Israelita 990.

A' Nemzetek ilyen tekintetben állnak, Magyarok ezen Járásban 13586. Németek 22043 Ráczok 1180. Zsidók 990 számmal vannak.

Völgyési Járás.

Ez a Járás délről is nyugotról is Baranya Vármegyét éri. Éjszokról határos a' Simontornyai Járással. Keletről pedig szomszédja a' Földvári Já-

rás. A' többi között azzal az elsőséggel bir, hogy csak benne vagyon, némelly véghelyein kőbánya és az utak' készítésére murva. Egyéberánt nevét méltán viseli, mert hegy völgy földének színe. Királyi Város itt sincs, Mezővárosa is csak egy vagyon t. i.

Bonyhád, kellemes fekvésű Mezőváros ama' nagy völgynek oldalán, melly Baranya Vármegye szélétől, különösen Nádastól, Szekszárdig nyúlik. Tekintetes Klegl és Perczel Familia' birja, a' katolikus Szentegyházon kívül, melly az útsza közepén pompáskodik, és az Evangélikusok Templomán kívül, melly fentebb helyen, a' város felső részében épült, vagyon a' Reformátusoknak is egy kis Imádkozóházok, és a' Zsidóknak roppant Zsinagógájok. Több szép al és fel házak díszesítik e' várost. Lakosai többnyire Németek, lakják Magyarok is, Izraeliták is. Religiójokra katolikusok, evangélikusok, Reformátusok, és Zsidók. A' házak száma, mellyek csak nem mind cserépsindelesek, 400. A' Szesszióké 104. a' lelkeké 4700. Szántóföldgyei a' hozzá kapcsolt Szerdahelyi Pusztán vannak és termékenyek, réttyei számasok, legelője téres. Szőlője elég vagyon de közönséges bort terem, sem erdő, sem nád nincs határában, de malmokkal bir. Vagyon négy országos és két heti vására: Pátikája és, és egy nemes kisasszonyokat nevelő ideig való Intézete, nagy része a' lakosoknak Mesterségeket üz. A' Dohány termesztés igen virágzik nálók, ha ezen városról bővebben kívánsz értesíteni, lásd a' Tudományos Gyűjteményt 1823 esztendőből 5 kötet 71 levélen.

Ezen egyetlen Mezővároson kívül vannak ezen Járásban harmincz Faluk, 's következők: Apar, Alsó Apáti, Belacz, Czikó, Kis Dorog, Grábócz, Gyüre, Harcz, Hant, Izmén, Kakasd, Kovácsi, Lado-

Ladomány, Lengyel, Majos, Kis Mányok, Nagy Mányok, Máza, Mórág, Möcsén, Mucsi, Mucsfa, Alsó Nána, Szálka, Tevel, Várallya, Varasd, Kis Vejke, Nagy Vejke, Závod, Zomba.

Pusztáji közül említésre érdemesek ezek: Tabód, Patlany, Ódány, Medina, Farkas völgy, Paradicsom, Czil, Papd, Dolina, Palatincza, Szöcske, Szerdahely, Börsöny, Széplak, Berekallya, Szent Mária, kis Izmén, Csókafő, Lázi, Hertelend, Pusztá Pél, Kömöcsén, Janya, Szent Pél, Dömör kapu, Kolovicz, Tésla.

A' Lelkek száma ebben a' Járásban öszveséggel 47761. Ebből 32682 Katholikus. Nemegyesült Görög 1304 Evangélikus 8714. Református 3263. Izraelita 1798.

Valamint ez a' Járás száz esztendőök előtt csak nem egészen erdőség volt, 's ugyan azért lassanként népesítetvén a' Vármegye régi felosztásában elő sem fordul, Bél Mátyás sem említi Compendiumában; úgy csak nem kirekesztőleg Német Gyarmatok lakják, benne a' nemzetiség ilyen arányban vagyon, a' Magyarok' száma 4720, a' Németeké 39939, a' Ráczoké 1304, a' Zsidóké 1798.

Dombóvári Járás.

Ez a' járás a' többit szántóföldeinek bőségével, pusztáinak nagyságával, és erdeinek sokaságával igen is megeiözi. Az a' különössége is vagyon a' többi felett, hogy csak nem mind Magyarok lakják. Éjszokról a' Sió választtja el Veszprém Vármegyétől. Nyugotról határos Somogy Vármegyével. A' kapos által délről és keletről kerítetik. királyi Város nincs benne. Mezővárosa vagyon hét, u. m.

Dombóvár, a' Kaposviz mellett fekszik, Herczeg Eszterházi birtoka. Sok szép épületek diszesítik, mellyek részént az uradalmi, részént az itt

szálláson fekvő katona Tisztek' lakásaik. Derék Temploma az útsza közepén áll. Róna és kellemes helyhezete. Határos Baranya és Somogy Vármegyével. Lakosai Magyarok. Katholikusok. Vagyon benne 120 ház, és 56 Szesszió. A' lelkek' száma 1475. Jó szántóföldekkel és rétekkel bir. Szőlője, erdeje, nádazása bőven vagyon. Esztendőnként négy országos és mindenhéten két heti vásárral bir. A' bozót közt még ma is láthatni a' hajdani időből némelly maradványát Dombóvárnak.

2. Döbrököz. Kapos' vize mellett épült. Herczeg Eszterházi Jóságá. Itt is katonaság szállásoz. A' lakosok Magyarok, Religiójokra katholikusok. A' házak 234, a' Szessziók 120 számmal vannak benne. Lakják 1893 lelkek. Jó szántóföldetkel és rétekkel vagyon megáldva. Fája, nádja elég vagyon. Szőlőhegye jó fejér bort terem. Esztendőnként csak egy vásár esik benne. A' szántás vetésen és szőlőművelésen kívül, dobány termesztéssel szerzik hé szükségeseiket. A' hajdani korból a' Kaposvíz közepén, közel a' városhoz, Döbrögecz várnak maradványit láthatni. Most az uradalom pálinkafőző műhelynek változtatta által. Említést érdemel még az ezen városhoz kapcsolt Görcsmén pusztán találtató földvár, minden épületjel nélkül: de már az ekevas kicsinyenként egyenesre metéli.

3. Ireg, Viczai Gróf birodalma. Róna földön Somogy Vármegye széle felé fekszik. Az Uraságnak roppant Kasztéllya és a' Tiztség' házai ékesítik e' várost. Lakosi Magyarok. Vallásokra Katholikusok és Reformátusok. Vagyon benne 240 ház, 107 Szesszió, és 2310 lélek. Termékeny szántóföldekkel és rétekkel bir. Erdeje is szépen vagyon. A' Méltóságos Uraságnak híres ménese vagyon itt; és szép áron sok nemesített és tanított lovak adatnak el.

4. Ozora, a' Sió mellett fekszik Veszprém Vármegye szomszédságában. Eszterházi Herczeg' jószág. Az uradalmi Tiszteknek lakást ad. A' Sión túl napkeletnek roppant épület áll, hol a' Herczeg szokott megszállni. Itt vagyon a' nemesített lovak' istállója is, mellyek a' ménesből válogattatnak. Lakják Ozorát Magyarok. Religiójokra Katholikusok. Vagyon benne 387 ház, 82 Szesszió, és 2814 lélek. Szántóföldei és rétei jók. Erdője és nádja elég vagyon. Malma is vagyon a' Sión. Négy országos és két heti vásár esik benne. A' szántásvevésen kívül szőlőművelésből élnek. A' város közepén, emelkedett helyen, egy régi vár áll épségben, melly egynehány szobákon kívül magtárnak van alkalmaztatva.

5. Pintzehely, Mezőváros a' Kapos'tövében. Eszterházi Herczeg birtoka. Tágas és termékeny határral áldatott meg. Magyarok lakják. Vallásokra nézve mind Katholikusok. A' házak' száma 255, a' szessziója 105, élnek benne 1901 lelkek. Szőlője bőven vagyon nem csak határában, hanem a' szomszéd Görbői és Gyanti pusztán is. Erdeje kevés van, de annál több nádja. Négy országos vásár esik benne.

6. Regöl, a' Kapos és Koppán víz közt, igen kelemesen helyhetve fekszik. Eszterházi Herczeg' Jószág, az Ozorai Uradalomhoz tartozik. Lakosai Katholikusok. Mind Magyarok. Van benne 165 ház, Sesszió 107. A' lelkek' száma 1501. Szántóföldei és rétei jók. Szőlője sok van. Erdővel és náddal bővelkedik. Határában, a' két víz' öszvefolyásánál, vagyon egy fél szigetet képző 150 hold telek, 's a' víz' színénélhat hét ölnyivel magasabb. Ez a' hely még most is olly erősen bé vagyon sánczolva, hogy bámúlásra ragadja a' nézőt. Láthatni határában még egy régi Templomnak dűledékeit is. Egy országos vásárral bír.

7. Tamási, a' Kapos mellett fekszik emelkedettebb helyen. A' víz' tulsó részén meneteles szőlő hegye, melly jó fejér bort terem, és rengeteg erdője, hol sok vadak legelésznek, kellemes kilátással bájólnak. Eszterházi Hercege' Jóságá, az Ozorai Uradalomhoz tartozik. Lakosai Magyarok és Katholikusok. Vagyon benne 206 ház, 169 Szeszio, és 2524 lélek. Roppant Temploma a' város közepén áll és messze ellátszik. Szántóföldei és rétei jók. Fája és nádja elég vagyon. Négy országos vásár esik benne esztendőnként. A' szántásvevésen kívül: szőlő mivélés, és marhatartás élelmök' forrása. Átallellenben szemközt magosan egy régi sáncznak dűledékeit láthatni; odább Miklós' vára gyönyörű fekvésével mulattya a' szemeket. Itt szokott a' Hercege' vendégeivel vadászat alkalmatosságával megszállni. Fellebb a' vadkert falai láttatnak, mellyek hegyen völgyön húzomosan nyúlanak.

Ezeken a' Mezővárosokon kívül ebben a' Járásban van még tizenkilencz Falu, u. m. Bedeg, Értény, Gyula-Jováncza, Kánya, Tót-Kér, Tót-Keszi, Kocsola, Kónyi, Kurd, Lápafő, Nak, Felső-Nyék, Pári, Szakál, Szakcs, Szántó, Szokol, Tengőd, Várong.

Nevezetesebb Pusztái ezek: Tüske, Kis-Nagy-Göröcsmén, Tárkon, Mintszentfa, Inán, Nosztán, Leperd, Dalmand, Veresegyház, Biród, Pogány, Csád, Bak, Ujmajor, Éledén, Túri, Kosba, Henye, Odorján, Somoly, Majsa, Martincza, Szemcse, Megyes, Gonozd, Kis Szentmárton, Alsó Szentmárton, Köcsöge, öreg Gyánt, Dorog, Döbröncze, Fürged, Horhi, Rebecz, Magyar Keszi, Ocsmánd, Hékút.

Ezen Járásnak népessége 40286 lélekre megy, ebből 34185 Katholikus, Nemegeyest Görög 40. Evangelikus 1209, Református 4665, Zsidó 187.

A' nemze'ek illyen arányban vannak ezen Járásban : Magyarok 36794, Németek 3265, Ráczok 40, Israeliták 187.

Közönséges Jegyzések.

1. Az egész Vármegyének népessége tesz 194682. Ha Schvartnernek számolása nem hibás, húsz esztendő alatt óriási lépésekkel szaporodott a' lelkek' száma, meilyet ő akkora 142317-re tesz.

2. A' Magyarok izmos és a' közép termétnél magasabb emberek. Szántóföldeiket jól művelik, a' marhatartást közönségesen kedvelik, a' szőlőműveléshez is jól értenek, sok Helységek, mint Fadd, Pálfa, Döbrögecz híres dohányt is természetnek, számos Mesteremberek is vannak közöttök. Esmértető billegők a' komolyság, pompa, eleven-ség, engedékenység, tartózkodás, számok nagyobb minden más nemzetbelickénél t. i. 106276-ra megy; és laknak negyven három tiszta, és harmincz vegyes Helységekben. A' Pusztákon pedig mindenütt.

3. A' Németek, kik korábban bevándorlottak 's a' nemzeti ruhát felvették és a' Nyelvet megtanúlták, igen közel járnak a' törzsökös Magyarokhoz; de kik még térdig érő bugyogót, harisnyát, czipellőt viselnek, mint különösen a' völgyesiek és a' Hazai Nyelvet sem értik, titkolódók, pert-szeretők, de melette félékenyek, a' munkára serények és a' pénz gyűjtésre kapzsik, azért sem olly pompa szeretők mint a' Magyarok, sem olly jól nem élnek. Számok 79580-ra megy, 's laknak negyven csupa Német és harmincz vegyes Helységekben.

4. A' Ráczok együgyü földművelők hol többben vannak, mint Földváron, Gráboczon, Szálkán, Alsó Nánán, nem igen iparkodók, engedelmesek, pompátlanok, ha felingereltetnek kegyet-

lenek. Kik elszórva a' helységeken élnek boltosok. Számok 4113-ra megy.

5. A' Tótok csak Földváron és Mözsön találtnak, Isteniszolgálatt yok is vagy on, noha szükségtelenül mindnyájan tudván a' nemzeti Nyelvet. Számok 870.

6. A' Zsidókat, valamint mindenütt, itt is ugyan azon billeg esmérteti. Nagyobb része boltos, vagy kereskedő, vannak közöttök kik különféle Mesterségeket is üznek. Hol egyenként laknak a' pálinka főzés és a' bolt az ő kezek között vagy on. Legtöbben laknak Bonyhádon, Pakson, Högyészen. Számok 3853-ra megy.

7. Tolna Vármegyének földszíne egy kellemes változással elegy mindenféle. Siksága minden tájéknak vagy on, hol a' különbséle gabona faj gazdagon megterem. Magasabb helyei, hegyei, rengeteg erdővel, vagy szőlőtővel vannak bennölve, völgyei szénával bővelkednek, folyóji minden részen, mint egy kertet öntözik.

8. Terem itt általjában jó búza, rozs, árpa, kukoricza, zab, 's a' szükségén felül valókat távol vidékekre eladja, Burgonya is és egyéb főzelékek bővelkedve teremnek. Ezeken kívül sok helyen repczét is nagy haszonnal, valamint Bükönt is, kölest, lent, kendert, mohart és lóherét természetnek. Kertiek nélkül sem szükölködik.

9. Erdei is bőven vannak, de különösen bővelkedik vele a' Dombóvári Járás, a' vadaknak mindenféle nemeit, és pedig nagy mennyiségben, található itten.

10. A' lovak' nemesítését különösen előmozdíttyák Eszterházy Herczeg Ozorán és Viczai Gróf Iregen. De vagy on majd minden Helységnek is különös jófajttú Maglova. Némelly Községek mint Berény, kis Dorog a' szebb lovaknak nevelésére igen hajlandók.

11. A' szarvas marhákat ugyan kisebb nagyobb mennyiségben szaporítták a' magyar paraszt gazdák; némelly Uraságok is évenként szép számmal adhatnak el. De Méltóságos Győri Grófon kívül, Tapéi Puztán, senki nevezetesebb gulát nem tart.

12. A' Birka tartás és nemesítés ellenben, a' szarvas marha szaporítását egészen elvágta. Nincs Helység, mellynek nagyobb kisebb számú birkáji nem volnának. Minden Birtokos Urak, ha egyébként telekje alkalmas reá, mind szaporításán mind nemesítésén vetélkedve iparkodnak ezen hasznos állatnak. Ennek szép jele az, hogy most ebben a' Vármegyében egy különös Társaság képi magát a' gazdaság' ezen ágának megalapítására, kimívelésére és terjesztésére. Ezt bőven előadja Moldoványi Ur a' Tudományos Gyűjteményben 1824 esztendőből 4-dik kötetben 53 levélen, ilyen czim alatt: „Egy jeles Intézet Tolna Vármegyében.”

13. A' selyem bogaraknak tenyésztetése, melly valamint nem nagy erőlködésbe kerül, úgy igen hasznos, mindég közönségesebb lesz. A' szederfák minden Helységben szaporodnak, a' nép kicsinyként figyelmetesebb lesz eránta, 's remélhetni, hogy a' jövődő gazdag aratással áll ezen részében az iparkodásnak elő. A' selyemszedő és Terjesztő Hivatal Szekszárdon vagyon.

14. A' Méh tartás, kedvezvén neki e' Vármegye fekvése, minden részeken virágozik, és sok mázsa mézet és sejtet messzebb tájékokra haszonnal eladnak a' vele bánók.

15. Követ csak Mórágyon és Várallyán, Baranya Vármegye szélein, találhatni. Az utolsó Helységben kő-szén-bánya is vagyon, 's esztendőnként a' mi a' Vármegyében el nem kel, Tolnána a' Duna hátán messzebb viszik.

16. Mivel olly ritka e' Vármegyében a' kő és murva, az Ország utak közönségesen rosszak, vagyon ugyan bölcs ügyelet jó karban való tartásokra, de földből hányatván fel hamar kivágja a' kerék, 's kivált télen, nedves időben unalmat okoznak az útzónak.

17. Szőlőhegyekkel igen is megvagyon rakva ez a' Vármegye. A' bor' ára nagy lévén, ott is szőlő vesszőket raktak, hol előbb erdők zöldeltek, vagy gabona kalászkok sárgultak. Szekszárdon terem a' leghíresebb bor. Jóságra utánna említésre méltók a' Kurdi, Csibráki, Paksi, Simonytornyai, Bátaszéki, Bátai, Decsi, Csóka fői veres és fejér borok.

18. Nevezetesebb folyóvizei öten vannak: a' Duna, melly szőke vizével Földvártól a' Vármegyének napkeleti oldalán Báticaig mossa. A' Sárviz, melly Fejér Vármegyéből Simonytornyánál jő bé Tolnába, mesterséges és nagy költségű árkában, melly csak most ment tökéletességre, folydogál, 's Bátánál önti fekete habjait a' Dunába. A' Kapos Dombóvárnál érvén Vármegyénket posványos és bozotos ágyán Simontornyánál hempelyeg a' Sárvizbe. Ennek is rendbe szedése készülöben vagyon. A' Sió, Ozorán felül érkezik hozzánk, 's nem messze Ozora alatt a' Kaposba merül. A' Koppán, melly Szántónál a' Vármegyébe köszönt 's Regölnél a' Kapossal egyesül.

19. A' Dohány termesztés igen szép virágjában vagyon ebben a' Vármegyében. Különösen a' völgségi Járás évenként sok ezer mázsányit elád. Ez a' Dohány jő a' Pécsi levél nevezete alatt a' dohány kereskedőknél, nyelvre. De még jobb dohányozni, vagy füstölni való dohány terem Faddon, és Pálán 's mindenfelé kapva kapnak rajta.

20. Hogy halakkal, csikokkal, rákokkal, teknősbékákkal, vadludakkal és réczékkal, sárcsákkal, bűvárokkal vízityúkokkal bővelkedik Tolna Vármegye, gondolhatni, annyi folyóvizei lévén, mellyeknek kiöntései örökös posványokat okoznak.

21. Földváron, Szekszárdon, Högyészen az olvasáson, íráson, számvetésen Religion felül, a' Deák Nyelv első esméretére is oktattatik a' serdülő Ifjúság, ezen kívül vagyon Gyönkön a' Reformátusoknak öt Deák Oskolájok, szent Lőrinczen pedig az Evangelikusoknak három Gramatikális cursusok.

23. Az egészség fentartására egy Fő - és egy Al-Orvos ügyel. Vagyon minden Járásnak egy különös seborvosa is. Ezeknek kötelességek Járásaikat többször megjárni, a' Fő Orvosnak, ha valami különöst az egészséget tárgyazó dolgok körül tapasztaltak, bejelenteni; a' születteket és holtakat feljegyezni, és a' himlő beoltásával foglalatoskodni. Az orvosságok számokra hat Patikákban tartatnak; u. m. Földváron, Pakson, Szekszárdon, Simontornyán, Högyészen, Bonyhádon.

23. A' köz bátorság' fentartására minden Járásban a' Főbirák' parancsolattyára öt Pandurok vannak készen. Ezen kívül vannak a' rabok' őrzésére tizenhat Hajduk, és részént a' Vármegye Tisztei' részént a' Vármegye Ház' szolgálattyára tizen nyolcz Huszárok.

24. Ez a' Vármegye a' kincstárba fizet esztendőnként 73588 forintot és 20 $\frac{2}{8}$ krajczárt, a' Verbunkhoz pedig, mellynek szállása Szekszárdon vagyon, 300 forintot és 8 krajczárt.

25. A' köz Intézetekhez tartozik még a' Földvári Sőhivatal. Öt Postaállások. A' Szekszárdi Selyemtenyésztető tisztség. Hét Lutri szedőhely, és öt nyilvánásagos 's szabados révek.

26. Ebben a' Vármegyében az Egyházi fő nemesség közé tartozik a' Méltóságos Pécsi és Veszprémi Püspök és a' Pécsi Cantoratus. A' világi birtokos Nemességnek nevei betű rende szerint ezek:

Méltóságos Aponyi Gróf Familia.
Fő Méltóságú Bathyáni Herczeg.
Fő Méltóságú Eszterházi Herczeg.
Méltóságos Tolnai Festetics Gróf.
Méltóságos Széchenyi Gróf.
Méltóságos Viczai Gróf.

Ezekhez járulnak mint Egyházi birtokos Nemes testek; a' Tiszt. Piárista Atyák, Tiszt. Bécsi Theresianum. — Mint polgári birtokos Nemes Testek: A' Királyi Pesti Universitas és a' Királyi Religio fundus.

A' többi birtokos nemes Familiák következők:

Ttes Balog Familiának örökösei.

- Bezerédi Familia.
- Döri (Jobbaházi) Familia.
- Eperjesi Familia Örökösei.
- Fördös Familia Örökösei.
- Gindli Familia Örökösei.
- Hiémer Familia Örökösei.
- Hrabovszki Familia.
- Horvát Familia Örökösei
- Jeszenszki Familia.
- Kapuvári Familia.
- Kiss Familia.
- Klegli Familia.
- Meszlényi Familia Örökösei.
- Paksi v. Zemere Fam. Örökösei.
- Perczel Familia.
- Petróvszki Familia Örökösei.
- Perneszi Familia Örökösei.

Tttes Sándor Familia Örökösei.

— Szina Familia.

— Stankovánszki Familia.

Vármegye' Tisztkarja.

A' fő Ispáni Hivatalt Felsőges Királyunk kegyelméből kormányazza most, fő Ispán: Méltóságos Ebeczki Tihanyi Tamás, Cs. Kir. Udvari Tanácsos, 's a' Hét Személyü Fő Törvényszék Birája.

Bölcs felvigyázása alatt két Al Ispán, egy fő, két al és három tiszteletbeli Jegyző, négy fő és ugyan ennyi al Járásbeli Szolgabírák, tíz Esküttek, egy fő és egy al Adó szedő, egy számvevő, egy Levéltárnok és három Biztosok, gondos szorgalommal vezetik a' közjóra való ügyelést.

Egyed Antal.

3.

Tudósítások a' külföldről.

(Folytatás.)

Lipszia Június 27-dikén 1825.

Dresdát elhagyván, az itten még inkább elszélesedő, de kellemetes völgyön visz az út; jobb oldalon apró szőlőhegyek nyúlnak el, balra az Albis folyik előre. Több csinos falukon, 's két, nagy részint emeletes faházakból álló városkákon, Neudorfon, és Willsdorfon keresztül, Meissenbe jut az ember, melly messzéről különösen szép tekintetet nyújt. A' völgy itt ismét öszveszorúl, 's az Albis' bal partján, igen szépen fekszik egy magas dombon, a' Vál. Fejedelmi régi vár, (Albrechtsburg) a' benne lévő Dómmal, 's

az alatta fekvő várossal együtt. Az egész tájék gyönyörű. Az Albison régi kő-híd van. Meissen nem szép, 's kis város, egy-két emeletes, de többnyire ízlés nélkül való régi épületei, 's egyenetlen útszái vagynak, a' hegy' oldalában. A' várba, melly néhány régi épületekből áll, van már több mint száz esztendő óta, a' híres és nagy porcellán fabrika, de a' mellyből egyebet nem szabad látni a' Magazinnál, melly csinos elrendelésű 's nagy, de kivévén a' masszának finomságát, sem a' festésben, sem a' formában nem közelítenek az edények a' Bécsiekhez. A' vár közepén lévő nagy, és régi már 968-ban felszentelt Dóm, Saxonianak legnevezetesebb temploma, 's a' régi német építőmesterség' első rangú emléke, de a' melly mind kívül mind belől, résszerint romlások, résszerint pótolások, és ízetlen jobbítások által, el van csúfítva. A' sok kömetszések 's basreliefek, pompás tekintetet adnak a' főkapunak. — Meissen a' híres Dr. Hahnemannnak születés helye.

Meissenen túl eltűnnek a' hegyek, 's Saxonia egy lapálljá válik, melly azomban kellemetes, mivel mindenütt csinos faluk, mezei házak, erdők, termékeny halmok, szép rétek, mellyeket több folyóvizek, a' Mulda, Parthe, Pleisse, és Elster öntözgetnek, az egyformaságnak kellemetlenségét helyre hozzák. Az útban eső helyek közül, csak némelyleket említek. Oschatz, kerített város, csinos és széles fő útszával, egy, két, emeletes házakkal, 's több templomokkal, mellyek közt van egy nagy, és régi gothusi templom. Oschatzból Kalbitz mezővárosra kell keresztül menni, melly mellett oldalt esik a' Kulmburg, egy alacsony erdővel fedett hegy, Hubertsburg egykor nevezetes mulató vár omladékaival. Wurzen városkánál, a' Muldán, melly keskeny folyó-

víz, hidas teszi által az útzókat, 's ezen túl fekszik Machern nevű falu, hol Gróf Lindenau-nak lakhelye, egy igen szép ángoly kert, 's egy interesszáns vártorony omladék, látszanak. Ezentúl Gerichsbaum, Borsdorf, Volkmersdorf, 's Reudintz nevű csinos falukon visz, a' mindenütt jó Chaussee Lipsziába, mellynek három tornyai messzére látszanak. —

Lipszia egy nagy termékeny lapályon fekszik, 's kies város. Vagynak több széles, és szép útzái; épületei magasak. 2—3 emeletűek, néhol szépek, de nem olly egyformák mint Dresdában, 's egyáltalába nem mondanád, hogy ez a' Múzsáknak 's kereskedésnek, az egész világon olly híres lakhelye. Az útszákon kevés elevenség van, 's egyedül a' Brühl nevű nagy útszán, melly le 's felrakodó szekerekkel mindég tele van, látszik a' kereskedői foglalatatoskodó élet. Vagynak a' kül városokban is, csinos útszák, több nagy épületek 's kertek, különösen a' Grimmai külvárosban. — Az egész nem nagy helyet foglal el, 's hamar meglehet vele esmerkedni, és még is a' lakosok száma 41 ezerre megy. Ezekon kívül, mi szörnyű sok ember szorúl itt öszve, a' két főbb világszer-te híres vásár alatt? noha ezt most, a' mint a' lakosok mondják, koránt sem lehet ahoz hasonlítani, mint volt az előtt. Egykor a' belső város, mellyben négy fő kapukon van a' bemenetel, meg volt erősítve, de most már csak a' kőfalak állanak fel, a' sánczok kertekké változtattak, 's hársfa alléekkel beültetettek. A' régi kis vár, (Pleissenburg) melly egy regulátlan, 's minden ízlés nélkül való épület, most mindenféle emberek' lakhelye. A' csillagnéző-torony, melly itt van, igen csinos. Lipsziának csak egy nagy piacza van, a' régi gothusi épületű tanácsház előtt; de a' kapukon kívül több szabad helyei vagynak, neve-

zetesen a' Grimmai és a' Péter kapu előtt. Ezen utólsót a' mostani Királynak a), márvány állóképe ékesíti. Jobbra szép árnyékos sétáló utak vannak, a' sáncz-árok' elegyengetett szélén. — Templomainak külső tekintetök épen nem szép. Legnagyobb és belől legszebb, a' Miklós temploma. (Nicolai-Kirche) melly valami harmincz esztendőök előtt, egészen új ízlés szerint, pompásan felékesített. A' magas és gyönyörű korinthusi oszlopok, egy igen szép oltárkép, Prof. Oesertől, 's két oldalt az óltár öblében, hat nagy és szép képek, a' Krisztus életéből, megjutalmazták az ide jövetelt. Nagy a' Tanár temploma is, de nem olly szép. Az oltár' hosszú öblében, két oldalt, ezen templom híres papolóinak képeik vannak, egész az újjabb időkig, felaggatva. A' Paulinusok' vagy Univerzitás' temploma, melly régi gothusi épület, legkissebb, 's több szép emlékekkel bir, mellyek közt legczifrább, a' tudós Prof Olearius Jánosé. — A' János temploma márványból van, benne a' kegyes öreg Gellértnek emléke, 's mellette a' csinos temető, mellyben minden előkelő familiának, önnön kriptája vagy souterráin-je van, mellynek rostélyos ajtaján keresztül, mind láthatni a' koporsókat. A' virágokkal tele ültetett, vagy körül rakott, vagy friss koszorúkkal felékesített sirokra való gondos ügyelés, az élőknek a' megholtak után való esdeklésöket mutatja. A' Reformátusok' temploma, a' póstaház' udvarában van, 's kicsiny és egyszerű mint Dresdában. Saxonióban a' Reformátusok nagy részint Francia Huguenották' maradékai. A' Miklós templomának magas és vastag tornyából, kies kilátás van, Lip-

a) Ezen közönségesen tisztelt Monárcha, a' mint tudva van, a' múlt' 1827-dik esztendőben, Május 5-dikán, megholt.

szíának falukkal, erdőcskékkel, 's termékeny szántóföldekkel rakott síkjára, mellyen a' nagy népek' ütközete, történt 1813-ban, Octoberben, 's melly vagy 200,000 ember életébe került. Lipsziának minden lakosai, elég részt vévén ezen nagy történetben, sok interesszáns környülállásokat tudnak róla beszélni. Így festették le eleve, az említett toronynak örje, ki az egész ütközetnek szemlélője volt a' toronyból, és barátságos vezérem, ezt a' népek' szabadságát elhárító véres ütközetet. Ezen szörnyű csatapiacznak tekintete, erős érzést gerjeszt az emberben, 's sok mély és fontos elmélkedésekre adhat alkalmatosságot. Mi drágán, mennyinek feláldozásával, mi sok leirhatatlan nyomorúsággal, és szenyvedéssel kell az embernek megvásárolni a' békeséget! Miért kell a' teremtés remekeinek egymás kinzásával, üldözésével, öldöklésével keresni a' boldogságot? Miért kell az Istenség' képeiben kifejtődni a' legállatibb, a' legborzasztóbb, a' legkétségbeejtőbb vad indulatoknak? Miért kell a' szép természetnek vérrel öntöződni, az emberi szenvedelmek miatt? Azért e', mivel a' képzelődéssel bölcselkedő Steffens szerint, a' háború, a' közönséges felelevenítésnek szükséges eszköze, ne hogy az emberiség büdös mocsárrá váljon, vagy azért, hogy az emberiség mérték felett el ne szaporodjon, 's hogy a' fenmaradtak könnyebben élhessenek? A' hideg gondolkozó, ezen mesés, költött okokat tekintetbe sem veheti, 's a' mindenség megfoghatatlan titkaiban, és a' kevély emberi tudás' semmiségének érzésében, elmerülve hallgat. —

Lipsziának egy oldala, szép hársfa alleével, 's kertekkel van körülvéve, mellyek közt néhány csinos, és nagy kertek, a' szabad használás végett nyitva vagynak. Reichel kertjében, Dr.

Struvénak érczes-viz-ivó-intézete van felállítva, egy szálában, melly egyszer'smind sétálóhely gyanánt is szolgál, ez épület mellett lévő csinos kerttel együtt. Az ivóknak számok, itt is már eddig, csak nem százra megy, de esztendőnként felmegy négy öt százra is, kik közt nevezetes Orvosok is találkoznak, kik az intézettel tellyesen megvagnak elégedve, 's egyáltalában mind azon Orvosok, kik közletről figyelnek ezen vizek' munkálkodásokra, annyival inkább ha magok próbálják, egyezőleg azt állítják, hogy ezeknek erejük semmiben sem különbözik, a' forráson merített vizek erejétől. Hasonló intézet van Berlinen kívül, a' mint mondják, Varsóban is esztendő óta, mellyet egy a' város' közepén lévő szép kertben, öt patikáriusok állítottak fel, 's vendégeiknek számok, esztendőnként 8—900-ra megy. Egy ilyen intézetnek felállítása, mi reánk nézve is, nagy jótétemény volna Pesten, mert noha a' természet szép Hazánkat olly igen sok, és jeles érczes-vizekkel áldotta meg, de olyakkal mint ezek, csak ugyan nem birunk, a' Surrogátumok pedig, mellyekkel a' szükség idején élnünk kell, a' czélnek meg nem felelnek, valaminthogy egyáltalában a' természetben, surrogálni semmit sem lehet. A' Reichel kertben, ezen kívül vagynak meleg ferdők is, és egy hosszú sor apró házacsok, hozzájuk tartozó kertecskékkel, mellyek nyáron által bérben adatnak ki. A' legnagyobb, 's legszebb kert ezen az oldalon, 's egész Lipsziában a' Reichenbach gazdag bankirnak kertje, mellyben gyönyörű árnyékos sétálóútak, új ízléssel készült pavillonok, 's mulatóházak, mellyek közül a' Japoniai ház, porcellánnal fedett oldalaival 's tetejével különösen szembetűnő, — igen csinos melegházak, külföldi plánta és fa-gruppok, szép statuák, egy nagy és szép tó, kellemes árnyékos helyek

helyek 's lugosok, és a' birtokosnak szép ízlésű emeletes háza gyönyörködtetik az embert. Ezen kert nevezetes arról is, hogy 1813-ban csatapiacz gyanánt szolgált. Egy fákkal körülvevett szép kerek pázsit közepén, a' Lengyelek' reményének, Hg. Poniatowskinek vagyon egy a' lengyel tiszték' költségén készült, hosszas négyszögű emlékkő állítva, mellynek egyik oldalán ezen lengyel felülírás van :

XIECIU
JOSEPHOWI
PONIATOWSKIEMU.

másik oldalán :

WOYSKO
POLIKIE.

harmadikán :

URODIL SIE
D. VI. Maia MDCCLXI
POLEGE zCHWALA
D. XIX. Octobra M.D.CCC.XIII.

Az Elszter' partján nem messze azon helytől, hol a' szerencsétlen Herczeg a' vízben fúlt, közel a' fent említett Japóniai házhoz, egy alacsony, egyszerű négyszögű kövön ezen felülírás van :

Hic
In undis Elystri
Josephus Poniatowski
Princeps,
Summus exercitus Polonorum Praefectus
Imperii Gallici Mareschallus, tribus vulneribus
Letiferis acceptis, ultimus ex acie discedens,
Dum Receptum magni Gallorum exercitus tuetur,

Vita Glorïae et Patriae sacrata functus est.
Die XIX. Octobris a. CIDICCCVIII.

Popularis populari Duci miles
Hoc monumentum lacrimis suis irrigatum
Posuit.

a' másik oldalon, ugyan ezen felülírás lengyelül van. Ezen egyszerű emlékkő, melly csekély, 's néhány esztendőök múlva igen keveset fog mutatni, és a' mellyet megindulás, 's szomorú gondolatokban merülés nélkül olvasni nem lehet, erősen emlékeztet egyszer'smind arra, hogy az emberi nagyság 's dicsőség, mint az Égnek tüneményei elmúlok. Egyébaránt az Elszter egy patak szélességű, és sok helyen csekély, de épen e' tájon mély folyam, hol a' partnak is meredeksége miatt, a' jeles Herczegnek elkelte veszni.

A' Lipsziai Univerzitas, melly a' Prágainak leánya, négy száz és egynehány esztendőök, 's eleitől fogva egy a' leghiresebb főiskolái közül, Német országnak. Tanítói közt, sok nevezetes emberek voltak, 's vagynak. A' mostani Professoroknak számok, körülbelöl nyolczvanra, és a' tanulóké valami 1300-ra megy. Az Univerzitas' régi, és rendetlen épülete, melly az előtt Paulinusok' klastroma volt, elrongyollott, 's azt gondolnád, hogy valamelly elhagyott épületnek falái közt jársz inkább, mint egy illy híres Múzsák' templomában. A' szobák és szálák is, mellyeket én láthattam mind szorosak, 's kedvetlen tekintetűek. Igy a' 70—80 ezer kötetből álló Könyvtár is, a' barátoknak egykori, most öszvefűggésben hozott czelláikban, és síkátoraikban van felállítva, 's ennél fogva gondolhatod mi kedvetlen tekintetű, noha külömben sok szép könyvekkel bir, mellyek közt nevezetes régiségek, 's kézira-

tok vagynak. Ezen Könyvtár különösen az orvosi, theologiai, és philologiai fakkokban gazdag. Az üres helyeket, a' vólt Lipsziai Professoroknak melyképeik ékesítik. Az egész épületben legszebb, a' nem régiben megújítatott, 's felkészített anatómiai théatrom, mellyben egyszer'smind a' kö-röskörül lévő almáriomokban vagynak, a' patho-logiai 's némelly anatómiai készítmények is. Ezek-nek nagy részét, a' pathologiai Anatómiának Pro-fessora, Dr. Cerutti, egy fiatal, és nyájas em-ber, gyűjtötte és állította fel. Ezen barátságos tudós, nem csak ezen gyűjteményt, mellyben sok nevezetes, és szép készítmények vagynak, hanem az anatómiai Múzeumot is, melly apró szobákból áll, 's kevés figyelmet érdemlő, de a' tanulókra nézve, jól fel van készítve, egész kiterjedésben megmutatta és magyarázta. Ön szállásán ezen ki-vül, a' pathologiai Anatómiára tartozó, sok jeles és fontos rajzolatjait, mellyeket az ügyes Schrö-ter által készíttetett, láttatta velem. Egyébaránt ő a' Polyclinicum egyik osztályának is igazgatója. — Egy padszobában van a' derék Prosector Dr. Bock-nak, dolgozó helye. Bock, fiatal igen hu-mánus ember. Egyedülvaló szenvedelme az Ana-tomia, mellyben a' mint tudod, olly sok jeles munkákat ada már ki. Többnyire mindég itt dolgozik. Készítményeit mellyek nagy ügyesség-gel vagynak kidolgozva, nagy ónládákban, 's borszeszben tartja. Így tartják itt, a' demonstrá-tiókra való, kivált az érzőin rendszert illető ké-szítményeket is, a' mi igen czélarányos. Ezeket is mellyek az Anatómiai Múzeumban vagynak, 's igen jelesek, Bock készítette, 's azokat nagy kész-séggel és szívességgel megmutogatja. Új felfede-zéseit az érzőin rendszerről, mellyek legújabb munkájának tárgyai, 's mellyeket Schröter rézben is metszett, megmutogatta borszeszben álló cada-

verein a). — Az Anatomia Professora, a' hasonlító Anatómiában irt jeles munkáiról esmeretes Dr. Weber, ki fiatal, barátságos ember, 's ki velem több jeles új munkákat közlött, nevezetesen a' Serres híres munkáját, az agyvelő hasonló anatómiájáról. Most testvérével, a' habok' theoriáján dolgozik b).

Lipszia Július 4-dikén 1825.

Az orvosi Klinikum 1700 óta, az u. n. Lazarétban, vagy Jacobs-spítálban van, a' külsővárosban, egy kies és fás helyen. Ezen kórház, több emeletes épületekből áll, mellyek egy fákkal, virágokkal, és rózsabokrokkal felékesített, tágas udvart vesznek körül. Hozzá tartozik, egy szép fákkal tellyes nagy kert is, melly a' betegeknek mulatságokra szolgál. Ezen intézetben, tiz kisebb nagyobb szobákban, 70—80 ágyaknak való hely van. Az intézet igazgatója, a' híres Kir. Tan. és Prof. Clarus, ki itten négyszer szokta hetenként, a' Klinikumot tartani délelőtt. A' kórház nagy lévén, mindenkor csak egy egy osztályt szokott felvenni tanítványaival, úgy hogy az egészet több szakaszokban végezi el. Egyébaránt csak nem azon methodust tartja, melly mi nálunk szokásban van. A' Candidátusok elmondják deák nyelven, a' betegség' történetét, arról való itele-

-
- a) Ezen munka a' múlt (1827) esztendőben jelent meg ezen czim alatt: die Rückenmarksnerven nach ihrem ganzen Verlaufe, Vertheilungen und Verbindungen, nebst Abbildungen derselben auf 7 Kpft. Leipzig, Baumgärtner geh. 10 thl.
- b) Megjelent ezen czim alatt: Wellenlehre auf Experimente gegründet, od. die Wellen tropfbarer Flüssigkeiten mit Anwendung auf die Schall- und Lichtwellen, mit 18 Kpft. Leipzig. Fleischer 1825. ára 4 thlr. 12 gr.

töket, 's gyógyítási plánumjokat, mellyet a' Professor vagy helyben hágy, vagy pedig megjobbit. Prof. Clarus, a' beteg ágyak felett szépen beszél, 's a' betegség' theoriájáról, és azoknak az orvosságokhoz való relátiójokról, elmés ideái vagynak, 's Klinikumán lenni intereszáns. Mind e' mellett is, mind az a' mit itt hallottam, csak orvosi kételkedéseimet nevelte. Nehány betegség historiákkal, mellyek ezt igazolnák, nem akarlak terhelni. Az érdemetlenül nagy módiba jött acidum hydrocyanicummal, — mellyel már mi alább hagyunk, — a' több módi orvosságokon kívül, mellyeknek a' szenyvedő betegeken kell megpróbáltatniok, itt igen gyakran élnek. A' kórház' szobái többnyire tágasak, de nem csinosak. Az ágyakban, mellyek minden szobába felesleg vagynak, kevés csinosságot tartanak, 's minden betegnek dunyhája van, — a' mi itt Saxoniában, a' vendég-fogadókba is, rendszerint való takaródzó. Clarus galant és nyájas, valami 40 esztendős forma, középszer magasságú és testű, barnaképü ember, 's egy a' legnevezetesebb és tiszteltebb praktikusai közül Lipsziának. A' tudós világban, nevezetesen a' görcsről irtt, de még el nem végzett, elmés ideákkal gazdag munkájáról, esmeretes; 's a' megszabadítói háborúban, érdemekereszteket érdemle. Jeles alkalmatosságot szolgáltat, az orvoslást kezdő ifjaknak előmenetelőkre, a' Polyklinikum, (a' mint itt az ambulatória Praxist nevezik) millyennel Dresda is bir 's melly Német Országban, mindenütt öszveköttetésben van az Orvosi Klinikummal. Ezen intézet czélarányosan van organizálva. Az ifjú orvosoknak ide rendszerint jární, a' felvett beteget a' városon meglátogatni, 's azokról relátiót kell tenni A' Polyklinikum igazgatása, mindenütt különös, 's nevezetesen itt, több Professorokra van birva, a' mi nem egészen helybehagyható, mivel így a' kezdők egy-

szerre többféle methodussal esmerkednek meg ; 's így könnyen tétovázásban eshetnek. —

A' praxist kezdő ifjú orvosok az első esztendőket itt, valamely öregebb Orvosnak oldalánál, szokták eltölteni. Minden nevezetesebb Praktikusnak, van egy, vagy több ilyen segédje, kit itt famulusnak neveznek, 's így kezdék a' leghíresebb Orvosok is, praktikus pályájokat. Ezen szokásnak fontos hasznát, mind az orvoslási művészségben való előmenetelre, mind pedig a' boldogulásra nézve könnyen elláthatod.

A' seborvosi Klinikum néhány apró szobákból áll, mellyekben kevés betegek vagynak. Igazgatója Prof. Kuhl, egy szerény 's humánus közép idejű ember, ki néhány itt lévő, 's szerencsésen operált betegeit, láttatta velem. —

A' bábásági intézet, a' városnak éppen ellenkező részében van, egy nagy tó partján, melly az egészségesnek nem igen egészséges helyheztetést ad. Az intézet egy emeletes kis épületben van, hol egyszersmind az Igazgatónak, a' híres K. Tan. és Prof. Jörg-nek lakhelye is van, 's nem nagy ugyan, mivel csak egynehány ágyak vagynak benne, a' betegek' számokra, de egy oly derék és munkás tanítónak vezérlése alatt mint Jörg, sok nagyobbakkal fel ér. Egy nagy almáriomban van, az ide tartozó készítmények' gyűjteménye, mellynek fele, a' medenczéknek csaknem tökéletes gyűjteményéből, több nevezetes anatomiai és pathologiai darabokból, 's csuda — szüleményekből áll. Ezek közt van, azon nevezetes anyaméhák is mellynek operálására, a' híres Osiander ide jött Göttingából. Az Instrumentarium egy külön szobában van de rendtelenségben. Jörg egy testes, közép idejű és természetű, piros szőke ember. Fáradhatatlan szorgalmának elég bizonyosságai, sok ki adott jeles munkái. Most a' gyermekek' nyavalyáiról itt munkáját nyom-

tattatja; a) később a' kinyövések', 's elgörbülések' gyógyítása modjáról irt munkáját, szándékozik ujjonnan kiadni. Neki a' görbe láb', ferde nyak', 's elgörbülések' gyógyítására, különös módja van, 's erre szolgáló keves, de elmés masinait és azoknak alkalmaztatások módját megmutogatta. A' Wolfsöhnéival sokban megegyeznek, de egyszerűbbek, 's mivel némelly része fából van, a' betegeknek nem olly nehezek. Azonban mivel ezen masinák, leginkább oldalra húzással, 's ennélfogva a' hátgeréncznek csak egy részére, az egészre, pedig keveset dolgoznak, látni való hogy ezektől is keveset várhatni, noha maga Jörg azokat nagyon dicséri.

Prof. Jörgnek legnevezetesebb foglalatossága most, az orvosságok erejöknek kitanulása, mellyre ötet, Dr. Hahnemannnak epochát csináló felfedezései vezérlették, noha ezt épen meg nem valja, kiadott munkájában, 's ennélfogva a' Hahnemann nevét alig, 's ekkor is ócsárolva emliti. Egyébaránt megesmeri ő Hahnemannnak azon érdemét, hogy az orvosságok erejöknek szorosbb megvizsgálásokra serkentette az orvosokat, de tagadja, hogy ő követné ebben a' legjobb utat, 's a' több reformáló, vagy reformálni akaró orvosoknak nyelvököt követvén, a' szerencsés *εὐρεξα*-val biztatja magát. Ő is meg lévén arról győzöttetve, hogy az orvos szerekeknek igaz erejökre, sem azoknak physika tulajdonságaikból, sem chémiái szétbontásokból, sem a' beteg emberekbe való munkálkodásokból, sem az állatokon tett experimentumokból, következést húzni nem lehet, az eddig esmeretes orvosságoknak ere-

a.) Megjelent ezen czim alatt: Handbuch zum Erkennen und Heilen der Kinderkranheiten, nebst der Physiologie, Psychologie und Diätetische Behandlung des Kindes. Leipzig Knobloch 1826. ára 4 thlr. 12 gr.

jöket egészséges emberekben igyekeznek ugyan kitanulni, de erre csak az eddig szokásban lévő készítményekkel él, 's kisebb mennyiségről emelkedik nagyobbra, hogy így új tapasztalatokat gyűjtsön az orvosságoknak munkálkodásokról. E végre egy ifjú orvosokból, 's némelly tanítványaiból álló társaságot állított fel, mellynek feje ő maga, titoknokja pedig segédje, 's mellynek célja az orvosságok' önn testökbe való munkálkodásának kitanulása. a.) Jörg úgy találta, hogy a' meg vi's gált orvosságoknak, egészen más tulajdonságaik vagynak, mint a' mint a' matéria medica tanítja, 's ennél fogva más nyavalyákban, kisebb dózisokban, 's egyszerűen kívánja azokat adatni, de resultátumai átaljában különböznek azoktól, mellyekre Hahnemann, — kinek kemény ellenkezője, vezették vizsgálódásai. A' Hahnemann által ajánlott diatétát, vagy is, az orvosszerek munkálkodását akadályoztató dolgoknak elkerülését, szükségesnek nem tartja, 's e' miatt nem is lehetnek tiszták az ő tapasztalásai. Egyébaránt a' mint mondja, ezen methodust követi már egy idő óta, 's szerencsével, a' felügyelése alatt lévő intézetben is, melly ennél fogva felette kevés pénzben kerül esztendőnként, 's ugyan ezt alkalmaztatja fent említett munkájában is a' gyermekek' nyavalyáiról. Nekem megvallom, hogy Jörgnek sok kifejezése sok világos tapasztalatoknak megtagadása, azt láttatnak mutatni, mintha ötöt, inkább a' ditsőség' kívánása, 's a' Reformátori névre vágyás, mit az igaz

a.) Ezen társaság' igyekezeteinek resultátuma már rész szerint megjelent, ezen czim alatt: *Materialien zu einer künftigen Heilmittellehre durch Versuche der Arzneyen an gesunden Menschen gewonnen und gesammelt.* 1r. Bd. Leipzig. Knobloch 1824 ára 2 thlr 12 gr. — Második része még mind eddig meg nem jelent. —

útnak keresése vezérlelék vizsgálódásaiban, mert az általa, ha szinte halgatva is, megengedett principiumok, sokkal természetesebben, 's egyenesebben vezérlelék azon útra, mellyet Hahnemann követ, 's mellyről Jörg mintegy készakarva csavarodik el. Ennélfogva, csaknem bizonyosnak tartom, hogy ő elébb utóbb, azon most általa, annyira ócsárólt útra fog reá térni, kivált ha meg fogja esmerni, 's szerényen megvallani, hogy a' beteg ágyaknál tett, több szerencsés tapasztalatai, csak azt bizonyítják, mennyi elsősége van, azon gyógyítás módnak, melly a' természet munkáját, a' betegségek' lefolyásában, egyszerű és kevés szerrekkel támogatja és segíti elő. — Jörg nyájas és humánus ember, beszédjébe tüzes, és vélekedéseinek álhatatos védője: tanítási előadása szép és tanúságos, 's egy Német Országának első Accoucheurjei közül.

A' szülészeti intézet' háta megett van a' Botanikus kert, melly kicsiny ugyan de jeles elrendelésű. Igazgatója Prof. Schwägrichen, ki egyszer'smind a' természetvi'ssgáló társaság' előlölője, és harminczkét tudós társaságok' tagja. Schwägrichen, egy alacsony, már hanyatló idejű, humánus, de kevés beszédű és komoly ember. A' Fűvésztudományban való széles esmeretei, mindenek előtt esmeretesek. Nála minden botanikus munkák, akarmi nyelven, 's akarmi áruk legyenek is azok, feltaláltatnak.

Az orvosi karnak, még a' többek közt, két jeles tagjaival esmerkedtem meg; egyik Prof. Haase, a' chronikus nyavalyák' híres leírója, ki egy magas, testes, halványképű 's középidejű humánus ember, és Prof. Kühn, egy szives, tiszteletre méltó ősz, kinek széles klasszikus esmeretei, különösen kitündöklenek, a' régi nagy orvosok' munkáinak kiadásából. Most a' Hippocra-

tes munkáján dolgozik, mellybe magának is nagy megelégedése van, mivel ehez legtöbb és leggazdagabb készülétei vagynak a). A' termékeny és eszes íróval Prof. Hei n r ó t h-al, ki egy közép-idejű, veres képű 's tüzzel tele kis ember, csak kevés ideig lehettem. Ő most a' Dr. Hahnemann Organonjának megczáfolását adta ki, melly már a' múlt héten meg is jelent b). Egyébaránt ő a' psychica orvostudomány körében, több jeles munkákat adott ki. Az általa igazgatott észbetegek Klinikumát, nem láthattam; ő most többnyire a' városon kívül lakván. Az ifjabb Tanítók közt, a' már több munkáiról esmeretes Dr. H a s p e r-rel jöttem esmeretségben, ki egy eleven fiatal emberke, 's kinek barátságának sokat köszönhetek.

Az orvosi gyakorlatban, nevezetes tünetny Lipsziában, a' most mindenek szájában lévő Homoeopathia. Lipszia lévén, ezen új orvoslásmód' fundálójának egykori lakhelye, 's itt adván ő abból, öt esztendőkkel ez előtt leczkékét, nem csuda, hogy épen ezen hely lett, ezen új iskolát formáló tudománynak csatapiaczává. A' Homoeopathiának csak nem minden tudományos, vagy gúnyos megczáfolásai, itt jelentek meg, 's nem uralkodik egyáltalában, sehol Német országban olly eleven ellenkezés, a' régi és új iskolának követői közt, mint itt; a' mire különösen indító ok, az itt lévő homoeopathikus orvosoknak nagy számok, 's a' város nagy részének ezekhez való ragaszkodások, azonkívül hogy ezen új orvoslás mód, a' régivel világos ellenkezésben van. Ez a' környülmény, 's még némelly más nem kevésbbé

a) Még eddig meg nem jelent.

b) Anti-Organon, oder das Irrige der Hahnemannischen Lehre, im Organon der Heilkunst gr. 8. Leipzig. Hartmann. 1825. ára 1 thlr.

fontos okok tehetik azt, hogy a' tudománynak 's felvilágosodottságnak, ezen tisztelt ülőhelyében, sokan arra sem méltatják az új methódust, hogy annak mélyebb megvi'sgálásában ereszkednének. Azon tűz, és álhatatosság, melly a' Hahnemann tanítványait lelkesíti, 's azon tellyes bizodalom, melly tetteikben vezérli, megjegyzésre méltó. Engemet az újságkivánás hasonló esetekben nem hátróztat el, az egésznek csak hideg szemlélője kívántam lenni, 's ennél fogva vélekedésemnek megmondását, későbbre halasztom, nem kívánván elmulatni semmi alkalmat, melly ezen intresszáns tárgyal közelebbről megismerkedtethet. Annyit' előre látok, hogy az az erős Oppositio, melly minden más Reformatióknál meg volt, itt is kevés idő lefolyta alatt, világosságra hozza, az emberiségre nézve olly nagy fontosságú igazságot, 's hogy itt is betelleyesedik az, a' mit egy más nagy újításnak szerzője, más alkalmatossággal mondott:

Ist's Werk von Gott, so wird's bestehen
Ist's Menschenhand, wird's untergehen.

A' Homoeopathiának legrégebbs követője Hornburg, ki Hahnemannnak körében sokáig volt, 's később' privát leczkéket is adott a' Homoeopathiából. Hornburg fiatal ember, 's egy a' legügyesebb praktikusok közül. A' legtiszteltebb 's tanúltabb Homoeopathikus Orvos, Dr. Müller Mórítz, ki közép idejű ember. Nevezetes és munkás Homoeopathikus Orvosok, Dr. Schubert, 's Dr. Hartlaub, kik fiatal emberek. A' sokat író, Dr. Casparival a), nem esmerkedhettem meg.

a) Ezen nagy reményű ifjú író (szül. 1798.) a' múlt Febr. 15-dikén (1828) forró betegségbeli paroxysmusába,

Lipsziának sok jeles tudósai között, nevezetesen helyet foglalnak el, Superint. Tzschirner a) és Prof. Krug. Az első ki a' Protestantismusnak, 's gondolkozás szabadságának, mindenek előtt tisztelt, 's erővel tellyes védője, egy 47 esztendő, magas, testes ember. Önn házánál kevés beszédű, de nyájas és szerény valója tiszteletre gerjeszt. Ezen hónap 24-dikén szerencsém vala, ezt a' híres beszélőt a' Tamás templomban papolni is hallani, a' békességnek jóltévő hasznairól. Beszédje nyugodt, de nehezen folyó, és többnyire egyhangú lévén, előadása nem kellemetes, ellenben belső értékére nézve éles elme, 's beható szellem elevenítik, egyszerű de fontos tanításait, honnan nem csuda, ha ezen templom mindég dugva van halgatókkal, mikor ezen jeles és híres ember papol. Krug egy Német ország' legjelesbb filozófjai, és a' felvilágosodásnak legelmésebb hősei közül. — Számtalan írásai, mellyek résszerént a' Theológiát, résszerint a' Philozófiát, résszerint az életnek 's időnek legfontosbb tárgyait illetik, 's általán fogva szabad és egyeres lélekkel dolgoztattak, ötöt Német ország' legnagyobb érdemű, 's legjelesbb tudósainak sorába emelik. — Az ő munkái, mellyeket erő és szellem lelkesitnek, sokszor nagy befolyással voltak a' közönséges vélekedésre. Krug egy 55 esztendő, erős és magas, szőke ember. Eleven valójából, kilátszik azon tűz, melly munkáiban uralkodik. Egyébaránt házánál komoly, 's kevés de eleven beszédű, és galánt ember. — Az ő filozófiai systemájának, melly transcendentalis synt-

a' mellette lévőnek gondatlansága miatt, magát agyon lötte.

a) Ezt a' jeles tudóst is ugyan ezen esztendőbe, Febr. 17-dikén elragadta a' halál.

hetismus név alatt esmeretes, 's melly az emberi elmét sokképen kielégíti, sok barátjai vagynak, 's halgatóinak is számok sokra megy; és még is nem gondolhatod, mennyire megcsökkent bizonyos idő óta Német országon, a' filosofálás szeretete. Az azt tárgyazó új munkáknak számok most szembetűnőkép kevesebb mint vólt az előtt. Úgy látszik mintha a' Németek, kiknél különben, a' speculáció szeretete olly uralkodó hajlandóság, megúnták volna, a' közönséges életre felette kevés hasznot hajtó, fellegvárak építéseit, 's csak most kezdenének felébredni, tudós álmodozásaikból; átlátni hogy az igaz filozofia, a' valóságos étellel épen nincs ellenkezésben, hanem inkább egymással öszve engesztelődve, 's egymást segítve felelnek meg a' czélnak. Legalább most azoknak számok szembetűnőkép nagyobb, kik Görög ország' legnagyobb bölcsének Socratesnek példája szerint a' világról, 's annak megfejthetetlen titkairól való bölcselkedést és fejtörést, sikeretlen és a' drága időt hasztalan vesztegető munkának tartván, tanácsosabbnak tartják, a' földön járni, és az életnek, 's tudományoknak praktikus oldalát tökéletesíteni. Schellinget 's követőit alig hallja az ember említeni, 's maga Schelling, a' természet filozofiának mély elméjü 's lelkes fundálója, el vonván magát azon színről, mellyen egykor olly nevezetes rollát játszott, csak némelly tanítványinak engedi, a' szép és sokszor érthetetlen szókkal játszást, de a' kiknek számok napról napra kevesebb. Steffens is a' természet filozofiának lángelméjü hősse 's annak egykor Hálában híres tanítója, kifáradva fordúla el tőle, (sich von der Naturphilosophie ermüdet abgewendet), a' mint maga mondja. — Azomban, valamint minden időkorba megvóltak az emberi elmének tévedései, mivel az emberi agyvelőnek alkotásában

semmi környülmény reális változást nem tehet, úgy a' mostaninak is megvan, a' maga homályos oldala. Nagy ugyan is mindenütt a' kegyeskedésre, 's innen a' Mysticismusra való hajlandóság, melly naponként erősb lábba kezd kapni, a' mit némi-némükép az is bizonyít, hogy a' Theológiára tartozó könyveknek számok, minden Lipsziai vásárkor igen nagy. Azomban szerencsére az írók 's tanítók közt, a' világos és éredt gondolkozású főeknek száma mindég nagyobb, a' kik meg nem szűnnek beható, és erős beszédjeikkel 's írásaikkal, az embereket a' Mysticismus káros következéseire figyelmetesekké tenni, 's őket szüntelen való ügyelésben tartani, a' honnan nem lehet félni, hogy egy hamar az Obskurántok felül fordulhassanak. — Ezen alkalommal méltó hogy megemlítsem néked, a' Saxoknál uralkodó nagy vallásosságot. A' templomok itt annak idejében, mindég dugva vagynak, 's a' buzgóság közönséges. A' nevezetesebb innepeknek estvéjén, a' templomokban, harmóniás énekek tartatnak, mellyek sokszor igen szépek.

A' Lipsziai Univerzitas, Német országban, negyedik rangú, a' tanulók' számára nézve, melly itt valami 1300—1400 közül van; de a' Professorok' számára nézve, melly 83-ra meg, legelső. Különös figyelmét érdemlik az idegennek, a' tanulók. Ezeknek öltözetjök tulajdon; hosszú hajok, mezítelen nyakok; bojtos sapkájok, rövid és formátlan kaputjok, azonnal megesmerteti őket. Beszédjök eleven, 's szeretnek elméskedni, danolni és társalkodni. Sokan megütköznek nagy szabadságokban, 's azt sokallják, és nagyobb disciplina alá kívánnák őket szorítani. Tudva vagyon, melly sok vádának, gyanúknak, 's discussióknak tárgyai vóltak az újabb időkben a' tanulók, kiket sokan minden demagogicus mozdúlatok kútfejei-

nek tartottak. Jobb volna e' őket is elzárni iskoláikban, és elválasztani a' polgárok' társaságától mint Angliában, annak elhatározása nem ide tartozik. Annyi bizonyos, hogy az Univerzitás' esztendei itt talám kritikusabbak mint más országokban, noha az ifjúság' tüzeit a' ser — melly közönséges ital, a' bor nem létében — kevésbbé ingerli a). A' német tanulók, kik többnyire szegények, nagyobb részint, nagy szorgalmok által különböztetik meg magokat. Sokakat találsz itt, az ifjúság' első esztendeiben lévöket, kik széles esmeretekkel, sok tudománnyal, és e' mellett éles elmével bírnak, kik ennél - fogva kevés idő alatt, magasbb lépcsőjére emelkednek a' hírre vezérlő útnak, mint a' mi tanulóink, sok fáradtságos esztendeik, és czélnélkül való, 's a' haszontalan memorizálással elvesztett sok drága időnek, örökös sajnálását okozó tanulmányaik után.

Valamint Dresda, különösen a' szép, — úgy Lipszia különösen a' komolyabb tudományoknak lakhelye. Az itt lakó tudósoknak számok igen nagy; minden fakkok híres és kijelelt főket mutathatnak. Ezek közt sajnálom hogy Prof. Pölitzel, ki egy Német országnak legjelesbb encyclopaedikus tudósai közül, még nem esmerkedhettem. — A' tudományok előmozdítására, négy

a) Hasonló megjegyzést tett a' minap egy Angoly utazó is: The period of the residence of the students in German universities, — így szölli — is a very trying one, and nothing but the care generally bestowed on their boyhood at home would safely carry a youth through it, and restore him, as a late traveller. (A Tour in Germany by John Russel Esq. Vol. 1. p. 193) tells us, it does „to fall into his own place in the bustling competition of society, and lead a peaceful, industrious life, as his father did before him”. (Meyer's British Chronicle Vol. I. Nro 4. 1827. p. 159.)

tudós társaságok vagynak, egy gazdaságos, egy philológika, egy természet-vi'ssgáló, és egy régiség-vi'ssgáló társaság. Van egy képző művészségek Akademiája is. Az u. n. Múzeumban, minden nevezetes kül- és belföldi újságok, és folyóirások megvagnak, de a' melly koránt sem olly gazdag, mint az Arnoldé Dresdában.

Lipsziának tudományos gazdagságát abból is gondolhatod, hogy itt, csak a' könyváros boltoknak számok 50-ra megy, mellyek Európának nagy részét, német könyvekkel tartják; vásárkor pedig Német Ország' más részeiből, sokszor kétszáz könyvárosok is öszvejönnek. A' legnevezetesebb boltok, a' Vossé, Fleischeré, Härtelé, 's Baumgärtneré. A' Francia Literatúra, minden figyelmet érdemlő szüleményeit, feltalálni Voss-nál és Zirges-nél. Ezen utólsónak boltja, a' híres Auerbachhofban van, mely egy nagy régi épület, 's az előtt minden fényűzést tárgyazó portékák' árulóhelye volt. A' könyvnyomtató műhelyek közül, csak a' híres Brockhausét láttam a' Grimmai külvárosban hol 14 sajtó dolgozik, 's honnan a' legjelesbb 's szolidusabb munkák kerültek ki, az újabb időkben. Örömmel hallottam, az ifjú Brockhaustól, ki testvéreivel együtt szorgalmatos követője, atya minden jeles intézeteinek, hogy Ausztria tartományai-ban csaknem legtöbb küldései vagynak. A' régibb könyvekre, 's ritkaságokra nézve, nevezetes itt a' Proklamátor Weigel, igen nagy és jeles áruló boltja, a' mint az általa kiadott Apparatus literarius eléggé mutatja. Weigel, a' híres Dresdai Orvosnak testvérje, 's egy nyájas és mivel, 's a' tudományos világban is, a' klasszikusok kiadása által, érdemeket szerzett ember.

Az Universitas Bibliothékáján kívül, figyelmet érdemel, a' Lipsziai Tanács' könyvtára is, (Rathsbibliothek) melly amannál csak valami tíz ezerrel

ezerrel kevesebb. Ez a' könyvtár az u. n. Gewandhausnak, a' város egyik legnevezetesebb épületének, — hol a' szép bál és concert szála is van, — egy igen nagy és szép szálájában van, csinos rendbe, a' falakon s' középbe felállítva. Különösen gazdag ezen könyvtár, a' régi és új klasszikus szerzőkben, historiát, és törvényt illető munkákban. Nagy része a' könyveknek kutyabőrben van kötve. A' szálát sok szép gipsz státuak, nevezetes emberek' mejképei, 's Prof. Oesernek, néhány szép festései ékesítik.

Egy igen nevezetes, és különös figyelmet érdemlő intézet itt, a' siketnémák' intézete, mely a' külsővárosnak, egy eldugot helyén van. Ezen intézetet Heineke, Német Országban, a' siketnémák tanítás módjának feltalálója, állította fel 1778-ban 's igazgatása most is ennek özvegyétől, 's vejétől Reiche Urtól függ. Egyébaránt a' siketnémák, a' Heineke methodusa szerint oktattatnak. Ez abban áll, hogy a' tanítványok, artikulált hangokat tanuljanak, 's adjanak, és önn magok által talált jelekkel adják elő gondolatjaikat. Ennélfogva ezen szerencsétlenek, csupán a' kérdező' szájának mozgásaira figyelvén, a' kérdésekre hangos feleletet adnak, gondolataikat jól fel teszik, 's csinosan leírják. Mostani fáradhatatlan 's jeles tanítójok P e t s c h k e Úr, a' legnagyobb emberséggel fogadja az idegeneket, 's elő adja egész kiterjedésben, azon methodust, mellyet tanítványaival kiknek számok most valami 50-re megy, — követni szokott, kik közül, egy neki már segédül szolgál.

A' játékszíni művészségnek is jeles új temploma épült itt 1817-ben, egy kies szabad helyen. a) Kicsiny ugyan, de elég csinos, 's jó tagokkal van

a) Azóta, még szebben, 's pompásabban kicsinosítottatott, 's felékesítettett, (Elegante Zeitung Nro 165. 1826.

megrakva. A' többek közt, a' Rübezahl pompás decorátiói, szép mu'sikája, 's a' Mad. Fincke és Vetter Úr' gyönyörű éneklésök, nekem is, valamint mindeneknek megelegetésünkre volt, 's a' Burkus és Sax, egy pár napra is öszve jött korona örökösöknek, 's Felsőes Hitveseiknek is tetszésöket megnyerte.

A' theatromon kívül a' Lipsziaiak, az itt lévő több csinos kertekben, mellyek közt, a' már említettekén kívül, a' Richter kertje is nagy, és szép különösen a' Rosenthalba, egy a' város mellett lévő, árnyékos sétáló utakkal és mulatóhelyekkel tellyes, kellemetes erdőcskében, vagy a' közellévő csinos falukban keresik a' mulatságot. A' Lipsziaiak barátságos és kedvkereső emberek, de azt a' vendég-szeretést, a' melly a' mi földünken lakik, itt hiában keresnéd, a' minek ugyan nagy oka a' mi mindennel való bővelkedésünk is. —

Lipsziában még kevésebbe kerül az élet, vásáron kívül, mint Dreszában. A' szobák olcsóbbak mind két helyen mint Bécsben. Enni kétféle helyen lehet: az u. Speisehausokban, mellyek itt nagy számmal vagynak, 's hol ételczéduláról, de nyomorúltúl lehet enni; és a' vendégfogadóokban, hol mindenütt table d'hote esznek. Én a' csinos körtvély fa vendég fogadóban, hol szálva vagyok, tíz Sax garast fizetek egy ebédért, melly minden kívánságnak eleget tesz; 's kilenczet a' szobámért. Egyébaránt a' Saxok igen mértékletesek, az ételben, 's már csak eddig is tapasztalhatom, melly igazságtalan, Mercier-nek megjegyzése: „L'Allemand boit, fume et s' engroisse sans souçi.”

(Folytatása következik).

4.

Bela Királyunk' Jegyzőjének idejekoráról.

1 §. A' közép századokbeli Történetírók közül egy se szenvedett nagyobb, és többféle megtámadtatást Béla Királyunk' Jegyzőjénél. Alig jutott a' Bécsi Császári kéziratok' gyűjteménye rejtekéből napfényre; vádaltatott mind a' külmind a' honföldiektől. Hitelességétől megfoszták ötöt Schlötzer, Gatterer, Gebhardi, és Thunmann, tudós német Írók; ezek' nyomaiba léptek, az ide 's tova hajlékony Pray György, és a' szerfelett heves Szklenar György *), De válalkoztak elejétől fogva nagy tudományu pártfogóji is; ilyenek: a' régiségben jártas öregebbik Bel Mátyás; a' Horváth országi Tudósok' fényre Kerchelich Boldizsár; a' szép tollu Palma Károl; a' halhatatlan érdemű Katona István; a' litteraturánk' vesztességére korán elhunyt Cornides Daniel, és Tudós Engel Keresztény; 's a' t. Eligazítának ök eránta minden helyes kétséget; elháríták a' helytelen vádokat különös ügyességgel, és szorgalommal **).

*) Thunmannus Diss. de Cumanis Tom. IV. Actorum Soc. Jablowianae, p. 157. Gebhard's Geschichte von Vngarn. I. Th. p. 380. Gatterer. Versuch einer allg. Weltgeschichte 1792. p. 726. Schlötzer. Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen 1795. S. 2. etc. Pray Annual. Hung. Dissertatione 10., §. VI. Szklenar vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus. 1784. Szklenár Hypercriticon examinis vetustissimi M. Moraviae situs 1788.

***) Bel Scriptorum Hung. edit. Schwartner. Tom. I. Praef. Kerchelich Notit. Praelim. Intro. Palma Notitia rerum Hung. Tom. I. Katona Steph. Historia Ducum Hungar. Prolegomena. — Examen Vetustissimi

2. §. Mind ezen törekedések' ellenére nem tündökölhetett ő tulajdon körében békével. Az Orosz birodalomnak koszorús Historikusa, Karamsin, munkájának első kötetében megvettetésre tette ki ötét. Dobrowszky József Apátur, Győrött született, Cheh országban élő Cheh Grammaticus, és német Historikus, munkájának T. Endlicher István által új kiadása alkalmával, azt a' Bécsi „Jahrbücher der Litteratur” nevezetű folyó-írásnak negyvenedik kötetében, a' 220. 's k. lapokon, Schlöczzer, Gebhárdi, 's kivált Szklenár' nyomdokin járván, csupa mesés költeménnyé tette, sőt Jegyző voltát is elítélte *).

3. §. Azok is, kik némünémű eltévedésit, 's a' középszázadbeli Írókkal közös hijánosságit meg-

M. Moraviae situs, cum Vindiciis Anonymi Belae Regis Notarii — Amicum responsum ad Hypercriticon Georgii Szklenar. — Vetus Moravia rursus ad suos limites reducta. Dan. Cornides Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii, editae ei. auctae a J. Chr. Engel. 1802. Eugel. Geschichte des Ungarischen Reichs. I. Th.

- *) Geschichte des Russischen Reichs von Karamsin. Riga, 1820. I. B. p. 316. Anonymi Belae Regis Notarii de Gestis Hungarorum. edi. St. L. Endlicher. Viennae. 1827. Jahrbücher der Litteratur Vierzigster Band. 1827. Wien. p. 220 sqq. Dobrovszky Apáturak szavai ezek: Die Ausländer - verwarfen es gerade zu, als einen historischen Roman, als ein Fabelwerk. — Catonas Vindiciae konnte den Pressburger Professor Szklenar, einen gebornen Slowaken, nicht abhalten, des Notars Ansehen gänzlich zu verwerfen, seine meisten Erzählungen für fabelhaft, für Träume zu erklären. p. 221. 'S így rekeszti hé gáncsolódását: Nun! mögen die Leser selbst urtheilen, ob die vorliegende Schrift für eine Geschichte von einem glaubwürdigen Verfasser, oder für ein Fabelwerk von einem Romanschreiber, der sich, um Eingang zu finden, für einen Notar des Glorreichen Königs Béla ausgiebt, zu halten sey”. p. 249.

esmérék ugyan: de mindazonáltal ollyakban, a' mik se magokkal, se más hitelesebb tanúsággal nem ellenkeznek, hitelességre méltatták; *) ideje

*) Melly mértékletesen ítéltek legyenek Tudós Historikusaink Anonymus Jegyzőknök hitele eránt, kiteszik ezen szavaikból: „Anonymi causam certe non destituam; non quasi, quidquid ille scripserat, probarem, ac in eius verba iurarem; sed ne scriptor antiquissimus telis talibus obrutus, e manibus Hungarorum excutiat; ne vel in iis, quae fide dignissima sunt, non audiatur” Katona Exam. M. Moran. p. 77. „Homo erat Anonymus, utique poterat errare. Quis enim, quem nullus vquam error teneat, nulla veri ignotio? — Ceterum quantus veri cultor, et amicus fuerit Anonymus, vel ex eo etiam colligitur; quod cum gloriae Hungarici nominis impense seruiat, Hungarorumque in omnibus spectet laudem vnam, clades tamen acceptas nec praeterierit silentio, nec dissimulauerit; quin etiam Ducum Hungaricorum facta illustra et gloriosa, de quibus rumores erant satis illi quidem constantes, sed sine auctore, leuiter duntaxat attigerit, rem vt incompertam et in incerto positam in medio relinquens” etc. D. Cornides Vind. p. 213. Ha ezeket, minék előtte nemzeti első Historikusunkat elítélte, 'I. Dobrovsky olvasására méltatta volna; reményem, e' sértetető szókra nem fakadott volna: „Schon der Inhalt des Buches muszte ihre (der Inländer) Neugierde mächtig reizen; und der Ton der Erzählung in welchem die Tapferkeit ihrer Vorfahren gepriesen wird, sprach ihren Patriotismus so sehr an, dass sie es, ungeachtet seiner handgreiflichen Uebertreibungen, seiner vielen Unrichtigkeiten, lieb gewannen, und es strenger zu prüfen gern, und absichtlich unterliessen” l. c. p. 221. Ha ezen mérész kifakadásoknak, 's mint egy magáról elleletkezésnek fundamentomát nyomozni akarnók; némünémű mellék okban lelnék azt fel, mellyet szeméce lobbantott Szklenárnak Katona mondván: „Coecus sit, oportet, qui non videat, non ideo hic Anonymum ad ictum destinari, quod duobus tribusve seculis a primo Hungarorum aduentu remoueat;”

korára nézve meghasonlottak, 's különféle véleményekre vetemedtek. Így: T. Bel Mátyás, első vagy negyedik Béla Királyunk' Jegyzőjének tartása-e? kételkedett; M. T. Kollár Ádám, III-dik Béla után éltnek vélte; T. T. Kerchelich több másokkal véleményét éránta kijelenteni nem bátorzkodott; T. T. Desericzky In. I. és II-dik Béla között habozott; T. T. Práy IV-dik Béla üdeje utánra veté vissza; F. T. Katona I-ső Béla mellé látszatott hajlani; T. T. Cornides Dániel, Engel Kereszténnyel, azon Jegyző' védelmezését kiadván, először ugyan II-dik Béla, utóbb meg' III-dik Béla Királyunk' Jegyzőjévé tette; úgy szinte Enessey György is *).

4. §. Ezen majd nem közönségessé lett állítványt T. T. Kereszturi József, a' Pesti Királyi fő Iskolákban Historia Tanító, bátorzkodott megtámadni mind értekezésiben, mind közönséges Historiájában **). Felhordott okait fontolóra vette, Béla Királyunk' Jegyzőjének munkáját újra kiadván, a' bévezetésben T. T. Endlicher István; 's erőtleneknek találta; elítélte fontos okokra nézve IV-dik Bélától is; de a' II-dik és III-dik Béla ideje között semmi elhatározást nem tett.

quam alii, qui sex septemve saeculis inde distinguntur, recipiantur; sed ideo duntaxat, quod nouo systemati, nimiam Suatoplugi potentiam exaggeranti, non faueat". Exam. p. 35. Ezen mellékes okot én Dobrovshky Urbana nyomozni nem akarom.

*) T. Karamsin is tagadja, hogy a' névtelen Jegyzőnk XIII-dik század előtt írt légyen. L. c. p. 316. Magyar Historikusaink' munkáit, mint esmérteseket, rövidségért nem hozom fel.

**) J. A. Kereszturi Dissert. Hist. criticae, quaeis Belae Notarii aetas etc. vindicatur. 1814.

5. §. 'S így Béla Királyunk! Jegyzőjének hitelességére, 's ideje korára nézve egy lépéssel se vagyunk azon helyeztetésnél tovább, mellyben hagytak mult századbeli, nagy érdemű Historikusaink. Remélheténk, hogy Tudósaink, kik Katona, Pray, Cornides' tanító székibe léptenek, élnek majd vetekedve ezen alkalmatossággal: nemzeti litteraturánk' dicsőségére a' kérdéshez szólanak; a' setétséget felvilágosittják, a' kétséget megszüntetik; az igazságtalan vádokat elhárították; és tudós nyomozásokkal megbonyították, hogy méltán viselik „Historikus” nevezetöket. Észtenedje mulik, mióta hozzánk hatott T. T. Dobrovsky Apátornak fenyegetése: hogy nem hágy Béla Királyunk' Jegyzőjén egy szál-becsületét; előre dicsekedék feltett szándékával a' Bécsi Historiai Archivumban *); 's megtette halálos csapását a' Bécsi litteraturai évkönyvben; 's a' mi Historikusaink egy szóra se fakadtak!!

6. §. Nem hagyott el reményem, hogy megfelelnek dicső hivatalyoknak; 's mennél későbbben, annál nagyobb készülettel kilépnek a' pályára; el se hagyják azt nyereség és diadalom nélkül; a' nemzeti csatát csak honni földön szükség kivívni. Béla Királyunk Jegyzőjének Dobrovsky Apátur' vádjai alól felmentését én tehát méltán Historia- és Diplomatika Tanítóinknak engedem; csupán ideje kora eránt bártorkodom vélelményemet rövideden előterjeszteni, hogy általa Tudósainkban a' nyomozást felgerjesszem, és okot szolgáltatassak a' kétségnek eligazítására. Örvideni fogok rajta, ha érdemes Tudósainkat e' kérdésnek megszüntetésére hódíthatom, és Béla Királyunk' Jegyzőjének hitelességét is mellékesen erősebbíthetem egyszer'smind.

*) Archiv von B. Hormayer Jahrgang. 1827. XI. Heft.

7. §. Béla Királyunk' Jegyzőjének üdeje koráról se maga, se más, azon, vagy közel üdőben élt Író bizonyoságot nem tett. Kéziratánál fogva se lehet éránta határozást tenni; mivel az, melly a' Bécsi Gyűjteményben fenn maradott, annak másoltatása, és a' XIII-dik század' végére, vagy a' XIV-diknek elejére mutat *). Eltalálá tehát elmes, és nagy tudományú Critikusunk, Cornides Daniel, hogy ideje korának legbizonyosabb nyoma, ha olly mi dolgot a' maga üdejében történetnek említ, melly, mikor történt legyen, eléggé tudva vagyon. Ezen uttal móddal hozatott fényre több Történet-Íróknak, jelesen Hartvik Püspöknek, Sz. István Királyunk' Biographusának ideje kora is. Élhetek tehát én is avval bátran és szabadon.

8. §. Már említ egy olly történetet Béla Királyunk' Jegyzője illy szavaival: „Nem csak a' Pannonok' tartományit foglalák el (a' Magyarok), hanem a' Murai Karinthiusok határit is gyakor bécsapásokkal feldúlták; 's földeiket birtokok alá hódították, és mainapiglan, az Isten' segítségével hatalmasan és békével birják az utóik” **). Itt bizonynyal az alsó Stájer Herczegségről van a' szó, melly hajdan Karinthiai határnak, vagy Karinthiai Márkiának neveztetett; annak felső része pedig Karinthiai Grófságnak mondatott mind addig, mig Leopold, Stájeri Herczeg felső Ausztriában, részszerént pénzen, részszerént cserében, vagy fegyverrel is, azon Karinthiai tartomá-

*) Endlicher p. 9. Cornides p. 12.

**) „Carinthiorum Muroanensium fines crebris incursionibus diripuerunt; quorum multa millia in ore gladii occiderunt, praesidia subverterunt, et regiones eorum possederunt, et usque in hodiernam diem potenter et pacifice posteritatorum detinet” C. L.

nyokat magáévá nem tette, 's előbbi birtokának a' Stájeri Márkiának, nevét reá nem ruházta. Meghalt ezen Leopold 1120-dik esztendőben; az utána következett fia Ottokár a' Stíriai Marchio nevet már nyilván viselte*). Addig kellett tehát Béla Királyunk' Jegyzőjének élni, míg e' Karinthiai határokat, ezen Murai Stíriát, még a' Magyarok birták békével és hatalommal; míg azon tartomány' neve még a' Stíriai névvel fel nem cseréltetett.

9. §. Bizonyos pedig az, hogy a' megjegyzett tartományt, mellynek fővárosa Pettau, II-dik Geysa Király alatt, 1161-dikben többé nem birták; legalább nem birták békével, 's hatalommal. Tudjuk ezt ellenmondhatatlanul ama Királyunknak önnön okleveléből, mellyet Eberhárd Salzburgi Érsekhez adott vala; ennél fogva kéri őtet, hogy a' Pettau-i Fridriket, 's akárkit is az ő földének háborgatásától eltiltsa; így mondván: „Paeterea si amicitiam nostram nolueritis tepescere, sed potius roborare; Fridericum de Pettoue, et quemlibet alium, terram nostram perturbantem graviter corripere non differatis **). Ebből látni való, hogy második Geysa Király alatt 1161-dikben már Pettau nem volt Magyarok' birtokában, sőt a' körül belől fekvő földeiket se birhatták békével, 's hatalommal, mellyel Béla Királyunk' Jegyzőjének üdejében birták.

10. §. Hogy ugyan ezen megintetett Fridrik ragadta ki légyen a' Magyarok' kezeiből a' Karinthiai, vagy Murai Stíriai határokat, tudjuk önnön fiának okleveléből; ennél fogva ő annak

*) Cornides l. c. p. 43 et 117. sq. Endlicher l. c. p. 36.

***) Ap. Hans. G. S. Tom. II. p. 272. Katona Hist. crit. Tom. III. p. 724. sqq.

egyik, *Sonntag* nevű helységét a' Jerusalemi Vitézeknek ajándékozta, 's nyilván vallyá, hogy azon tartományt, *Atya, Fridrik*, foglalta el először a' Magyaroktól; szavai ezek: „*Ea propter notum facimus, tam praesentibus, quam futurae posteritatis fidelibus, quod Fridericus, Pater noster, recolendae memoriae, pro remedio animae suae, ac progenitorum nostrorum, contulit venerabili domui hospitali S. Mariae Theutonicorum Jerosolimitan. proprietatem suam in Dominico (Sonntag) cum medietate decimae, eiusdem terrae, eo tempore, cum praedictam terram memorandus Pater noster de manibus Vngarorum eripiens, licet adhuc vacuam, et inhabitatam, primo suae subiugavit potestati. Vnde saepe dicti Patris nostri volentes imitari vestigia*”.

*) Ezekből az is bizonyos tehát, hogy a' Karinthiai, vagy Mura Stiriai széleket először a' megnevezett Fridrik ragadta ki a' Magyarok' kezeiből; ő pedig II-dik Geyza üdejében hatalmaskodott.

11. §. Ezen veszteségöket el nem nyöghették sokáig a' Magyarok; több alkalmatossággal igyekeztek annak visszaszerzésén. Minekutánna azt *Ottokár, Stiriai Herczeg, Leopold Austriai Herczegnek* feudumul átengedte; ennek Jerusalembé indulása alkalmával törekedett azt III-dik Béla Királyunk vissza foglalni 1189-ben, az *Austriai Chronikának* tanúsága szerint; melly így mond: „*Erat autem Leopoldus, illustris Dux Austriae, ardentissimo desiderio, vt in hac militia Domini, arma contra inimicos crucis Christi cum ceteris Principibus ferret; cum tamen, recenter inde reuersus fuerit. Sed grauis dissen-*

*) *Ap. Eras. Frölich Dipl. Sacra Ducatus Styriae p. II. p. 207.* E' két okleveleket kifogom adni egészen oklevél-gyűjteményemben.

„sio de terra, quam Styrensis Dux, nepos
 „eius Ottocarus, elephantica aegritudine percus-
 „sus assignauerat, et coram imperio sibi tradi-
 „derat, inter ipsum et eundem Regem (Hunga-
 „riae, Belam III.) versabatur de distermínio
 „terrae suae, quam Imperator, summa dili-
 „gentia conatus, extirpare non potuit. Ipse vero
 „Dux imperterritus ad tuitionem terrae suae re-
 „mansit” *). Igyekeztek annak vissza szerzésén II-
 dik András Király alatt is, mint Perold, azon
 üdöbéli Író bizonyította, vallván: „Ducem (Au-
 striae) reuocarunt Vngari sub Andrea (II.) Rege,
 et filio eius Bela, tam Styriam, quam Austriam
 ingressi; vt poenam sumerent de repudio Sophiae
 cognatae; et quia Vngari semper cupiebant
 Styriae partem, olim longis retro
 temporibus sibi ereptam recupera-
 re” **).

12. §. Ezen diplomatikai, és historiai bizony-
 ságoknak Béla Királyunk' Jegyzőjének vallásával
 egybevetéséből elég nyilván látszik nekem követ-
 kezni, hogy I-ször ő III-dik Béla Király után
 nem élt; mert akkor élt, mikor a' Magyarok még
 a' Murai Stiriát békével és hatalommal birták; már
 pedig III-dik Béla alatt nem csak nem birták, de
 el is veszítették, és vissza szerzésén hijába igye-
 keztek. 'S ha ezen Jegyzőnek III-dik Béla Király'
 halála után is tartott volna élete, úgy 1195—
 1200-dik üdö tájban még Murai Stiriát a' Magyarok'
 birtokában lévén, igazat nem vallott volna Perol-
 dus 1233-dik esztendőben, hogy azt hajdan,
 régóta veszítették, és mindég igyekeztek vissza

*) Chron. Austr. ad an. 1189. apud Pezium Script. re-
 rum Austr. Tom. I. p. 567.

***) Peroldus ad an. 1233. apud Handtafer Fastorum cam-
 pililiensium p. 1314.

szerezni. A' Magyaroknak az Austriaiakkal 1195—1200's még tovább se volt semmi villongások a' határok eránt. 2-szor Annál inkább nem élhetett IV-dik Béla után: mivel harmadik Béla után se élt; 's ekkor már, századdal előbb, elvesztették a' Magyarok alsó Stiriát; az ő éltében pedig még birták békével és hatalommal. 3-szor Első Béla alatt se viselt Jegyzői hivatalt: mert ezen dicsekedése: hogy a' Magyarok szinte ő üdejéig birták a' Karinthiai határokat békével és hatalommal, nagyobb üdő folyamatra mutat első Béla Királyunk' koránál. Szükségtelen ez eránt több más okokra itt kiterjednem, mellyekre nézve Cornides Daniel, és Endlicher István azt méltán tagadták *).

13. §. Ellenben ha feltesszük, hogy ő II-dik Béla alatt viselt jegyzői hivatalt, 's ő utánna halt meg, mind maga, mind mások' vallása helyesen megvalósodik és egybe illik: igazán mondható: hogy az ő üdejében, II-dik Béla kimulta után, melly 1141-ben történt, még birták alsó Stiriát a' Magyarok békével és hatalommal: mert csak 1159-dik esztendő tájban fia II-dik Geyza alatt, kezdettek annak birtokában Pettauic Fridrik által háborgattatni; 's minekutánna azt, úgy látszik, ama czivakodások közben, mellyeket szenvedett a' Magyar birodalom III. és IV-dik István, és II-dik László Királyok alatt, vesztették el: annak birtokokból kiragadtatását méltán fájlahaták; nem ok nélkül igyekeztenek vissza szerzésén minden alkalmatossággal III-dik Béla és II-dik András alatt. Igazán vallhatta Perold is: hogy Stiria része a' Magyaroktól hajdan, régóta ragadtatott el. Mert ez történt 1161—2. esztendő tájban; ő pedig írta jegyzetét 1233-ban **).

*) Cornides l. c. p. 26. Endlicher l. c. p. 40. sq.

***) Jöcher's Gelehrten Lexikon, III. Th.

14. §. Mind ezekre nézve valóban csudálhatni, hogy T. Cornides Daniel, ki a' kérdésbe vett Jegyző' ideje- korának uttyát kinyomozta; ötlet II-dik Béla Király után éltnek állította védelmez- tetésében; utóbb meg' III-dik Béla utánra nyom- ta vissza *). Fő ellenvetései ezek: 1-ször Perold- nak ime szavai: „Stiriának alsó része hajdan, régtől fogva a' Magyaroktól elragadtatott” határozatlanok; a' III-dik Béla után folyt üdöre is illenek. 2-szor: A' Jegyző Szent Magyar Ki- rályokról tészén emlékezetet; III-dik Béla előtt pedig csak egy magyar Szent Király volt, Sz. István tudniillik; él Jegyző (Notarius) ne- vezettel, melly III-dik Béla előtt szokatlan volt; nem különben él Agazo (lovász-mester) neve- zettel is, melly III-dik Béla koránál nem üdö- sebb; a' Blacus (Oláh) civilis (polgár) ne- vek is esméretlenek voltak még II-dik Béla idejé- ben 's a' III-dik után jöttek keletbe. Többi ne- hézségei engem' nem illetnek.

15. §. Nem olly fontosak mind ezek, hogy indító okaimat lenyombassák; 's elégséges meg- fejtést is szenvednek. Peroldnak szavait: hajdan, régen mult üdöktől fogva” (olim, longis retro temporibus) ama rövid időre, melly az 1195 — és 1233-diki esztendők között lefolyt, erőszak nélkül nem vonhatni. Ellenkezik is ez mind az egyik mind a' másik oklevélnek bizo- nyításával: második Geysaé jelenti, hogy az alsó Stirii magyar birtok már az ő üdejében 1159- dikben Fridrik Pettau Gróftól, háborítatást szen- vedett; Ottokaré pedig tudtul adja, hogy az Attyától, ugyan azon Fridriktől, először elis fog- laltatott. Az Austriai Krónika bizonyítja, hogy azon alsó Stiria részét III-dik Béla vissza is igye-

*) Vindiciae Anonymi 129—30.

kezett foglalni; az tehát ennekutánna a' Magyarok' birtokából ki nem ragadtathatott; akkor élt pedig a' Jegyző, míg azt a' Magyarok még békével, 's hatalommal bírták; tehát a' Névtelenünk III-dik Béla után nem élt, 's így az ő Jegyzője se lehetett. — Szent Királyainkról, többes számban szót tehetett a' Jegyző III-dik Béla előtt is: akár Sz. Imre királyi Herczeget számlálván Sz. Istvánhoz, akár más Írók' példáját követvén; kik a' jámbor Királyokat is Szent (Sanctus, Divus) nevezettel tisztelgették. A' Notarius (Jegyző) nevezet eránt éppen csalatkozott a' T. Cornides Írónk: mivel, az már II-dik Béla előtt is régen szokásban volt; éltek avval: Barnabás, 1082. János, Tybus fia 1139. Barnabás ismét 1148. Barnabás harmadszor 1150—58. esztendőben. Sőt jeles az, hogy éppen II-dik Béla üdejében Notarius, vagy ezen névvel egyenlő: Scriptor priuilegii, Capellanus, Cappellae praesidens, sigillator nevezet volt leginkább dívatban. Az „Agazonum Magister” nevezettel is előfordul a' II. Béla előtt: Uane 1055-dik. Crug 1082. Grab 1085. Tamás 1108-dik esztendőben. Megengedvén is azt, hogy a' Blacus és Ciuilis nevezet III-dik Béla után jött köz szokásba; de tagadhatatlanul már előtte is volt keletben. Mind ezen kifogások meg nem mérkezhetnek avval, hogy a' Jegyzőnk még a' Stiriái névről nem tud semmit; azon földet régi nevéen, Karinthiai határoknak nevezi; ez pedig III-dik Béla üdeje korában elavult, sőt meg is szűnt; evvel nem nevezte volna azt ő bizonyára, ha III-dik Béla Király alatt és utánn' élt volna *). Oknélkül veté tehát T. Cornides Úr

*) T. Endlichernek résznyire igaza van, hogy a' Magyarok még 1117. és 1127-dikben is az alsó Stiriái ré-

Jegyzőnket III-dik Béla ideje utánra vissza. Helyesebben tulajdonítá-e el tőle Dobrovsky Úr a' Jegyzői hivatalt? Vegyük szoros fontolóra.

16. §. Senki se kételkedett annyi Kritikusok közül az eránt, vallyon az ősi Magyarok' viselt dolgainak Írója igazán Jegyző volt-e? Csak arról volt a' vetekedés, mellyik Béla Király alatt volt Jegyző? Tudom én, hogy ebből nem következik az ellenkezőnek lehetetlensége; hamisan is tulajdoníthatá ő magának a' királyi Jegyzőnek nevezetét; 's e' gáncsat, mellyet mások bé nem láttak, a' szemes Dobrovsky Úr megsejdíthette benne. Csak az kár, hogy tudunkra nem adta, hogy azt honnét? hogyan? miképp? tudta ő meg. Állítását semmi okokkal se erősíti a' Tudósoknak szokása 's törvényre ellen. A' külső történetekben jártasságára nézve illetlenség volna azt, ha csupa gyanúja volna is, megvetéssel el-mellőznünk.

17. §. Tagadhatatlanul egy régi Historikusunk se bir nálánál bővebb hely, üdő, nemzetiség, és birtok - esméretekkel; Geographiája, mellyet Hell Makszimilian rézre metszetett, és Engel Keresztény Cornides Dániel védelmezéséhez ragasztott, megegyez honunknak ősi és mostani állapottyával pontosan a' hegyek, folyók, városok, várok, vármegyék, 's t. e. f. fekvéseivel. A' vároknak, városoknak, nemzetségeknek, törvényes szabadságinknak, Zászlós Urainknak, Főispányinknak eredetit helyesen, és igazán terjeszti

szekeket békével és hatalommal birták; de csalatkozik. midőn állítja hogy azokat nem előbb, hanem csak III. Béla alatt vesztették el (l. c. p. 39.) Okleveleink' bizonyosságát olvasván, reménylem, átlátja maga is csalatkozását.

elő *); Őseinknek ide telepedése esztendejében szorosán megegyez Prumi Reginóval, és hiborban született Constantin görög Császárral; régi honnyokra és ide költözésökre nézve Nestorral, az Orosz Irók' patriárkájával, és más Crosz Historikusokkal; elejénten elkövetett dulásaiukat német, francia, olasz, görög birodalmakban, többnyire úgy beszéli elő mint Luitprand, Wittikind, Hermánnus Contractus, és több más kronikák feljegyzették; olyakat is közöl, a' miket másoktól nem tudhatánk. Tudósítást nem meríté ő mesékből, vagy elegybelegy hagyományokból; hanem bizonyos írások' fejtegetéséből (e certa scripturarum explanatione) **). Ammint ezeket cikelyenként, 's bőven bém bizonyította Bél Mátyás után T. Cornides Dániel Béla Király Jegyzőjének védelmeztetésében ***).

18. §. Hogyan tehetett ezen Geographiai, Chronologiai, Genealogiai, Diplomatikai bő és

*) Az ősi Magyar Nemzetségek' származtatásában egyetlen egy a' mi névtelen Jegyzőnk. Ő általa tudjuk egyedül helyesen 's világosan Sz. Istvánnak anyai részről eredetét elejétől fogva; 's hogy az ő egyik sógora volt Doboka, és ennek fia Sunád, kítől Csanád vette nevezetét; másik Samuel, ki mint Aba Király esmértes. Egyéb magános nemzetségek' származtatásáról hosszú lenne előadást tennem.

**), „Secundum traditiones diuersorum Historiographorum optimum duxi vere et simpliciter scribere, quod legentes possint agnoscere, quomodo res gestae essent, si tam nobilissima gens Hungara primordia suae generationis, et fortia facta quaeque sua, non ex falsis fabulis rusticorum, vel a garrulo cantu ioculatorum, quasi somniando audiret, sed potius de certa scripturarum explanatione, et aperta Historiarum interpretatione rerum veritatem nobiliter percipiat” edit. Endlicher p. 90.

***) 91. Vindiciarum Sectione III.

helyes esméretekre szert a' Magyarok' régen viselt dolgaiknak megírója? Hogy' egyezhetett ő meg a' fő dolgokban Nestorral, és Constantinnal, holott ő se oroszul, se görögül nem tudott? Hogy írhatta majd szóról szóra ki Reginot, Luiprandot, 's t. m. tudósításiban? kiknek irománnyaikkal magános pap létére nem bővelkedhetett. Honnét tudhatá ő meg azokat is, a' mik se Kéza Simonnak, se a' képes Kronika szerzőjének tudtára nem estek? Miképp juthatott ő az említett bizonyos irományokhoz? Ezeket csak királyi oklevelekből, évkönyvekből, 's könyvgyűjteményekből merítheté ő *); azokat csupán mint királyi Jegyzőknek egyike tanulhatá ki: ezek lévén a' királyi adományokról szóló leveleknek szerkeztetőji, kiadóji, és pecsételőji; az ajándék-földeknek vizsgálóji, 's elhatározóji; a' Királyoknak helyről helyre késérőji; a' királyi írástároknek örjei, elejétől fogva. Ha ő valóban királyi Jegyző nem volt volna, tudósításainak kútfeje megfoghatatlan maradna örökre. Ezt szükség tehát T. Dobrovshky Úrnak előbb megfejteni, hogy elhitesse velünk állításának, avvagy gyanújának helyességét.

10. §. Megesmérvén, hogy a' Magyarok' régen viselt dolgainak Írója II-dik Béla Királyunk' Jegyzője volt; akár tudnók tulajdon nevét akár se,

*) Hogy voltak régtől fogva nemzeti Krónikáink Sigmond Király 1405-diki törvény-szabásából tudjuk; ki így szól: „Retroactis temporibus, prout in Chronicis legitur Vngarorum, hoc regnum nostrum variis saepe afflictionibus, interdum per Bissenos, aliquando per Tartaros”. Krónikánk nem léteig a' nemzeti hagyományok által; melyekről mond Cornides: Fundamentum traditionum talium, constanter a maioribus acceptarum, nec post nimis longum tempus literis a quopiam mandatarum, solidum est etc. l. c. p. 324.

olly keveset veszene hitelessége mint akár melyik névtelené. Azomban mivel szokás eránta tudakozódni, és a' mondattak' világosítására szolgál, kijelentem véleményemet. Soha el nem hittem, hogy e' munkája előszavainak olvastatása: „Praedictus Magister, ac quondam bonae memoriae gloriosissimi Belae regis Notarius” helyes legyen; így, Bél Mátyás után nem olvassa azokat többé senki. Kétlem azt is, hogy helyes legyen ezen olvastatása: P. dictus Magister; mint olvasta azokat legujjabbán Endlicher István is; mert se Petrus, se Paulus, dictus Magister nevezettel, a' Historiai, vagy a' Diplomatikai kútfőkben elő nem fordul; és a' kéziratban a' P. betű után pontbökés nincsen; mint láthatni annak mássában, T. Endlicher' kiadása szerint. T. Cornides Daniel után pedig: „Benedictus Magister” erőltetés nélkül nem olvashatni. Illy külömbféle olvasások, és ezen észrevétel után, hogy a' lemásalat több helyen hibás *); bátorkodom azon előszókat olvasni: „Petrus Magister” ezen szót „Petrus” a' vigyázatlan másáló könnyen olvashatta és írhatta „Pdictus” jegyekkel. Ez az olvasás: „Petrus Magister” semmi kritikai vagy Diplomatikai észrevételekbe nem ütközik.

20. §. E' véleményem ellen vethetni ugyan, hogy II-dik Béla alatt Péter nevű Jegyző elő nem fordul; s megesmérem, igazán vethetni: de egész II-dik Béla korából csak hét oklevél maradt fenn; ezekben csak két Jegyző neve fordul elő: Vothé, 1138. és Jánosé, Tibus' fiáé, 1139-dik esztendőkből; de fordul elő Péter nevű Fejérvári Prépost, ki második Béla Királytól Lotharius Császárhoz küldetett követül 1134-dikben **),

*) L. Cornides Vind. p. 19. Endlicher p. 9.

***) Continuator Cosmae Prag. ad h. a.

a' Fejérvári Prépostok voltak pedig többnyire királyi Jegyzők egyszer'smind; lehetett ő királyi Jegyző II-dik Béla Király' országlása elején. S ezen ajánló szavai: N. Suo dilectissimo Amico, viro venerabili, et arte literalis scientiae imbuto salutem, et Suae petitionis effectum"; igen jól illenek Miklósrá, ki 1148-dikban olvastatik: Nicolaus Capellae regiae Praesidens", és 1156-ban Nicolaus sigillator", ezt, mint utánna következett Jegyzőt, méltán köszönhető igen kedves és tudós Barátságának, tisztelendő Férfiúnak. A' ki ötöt Püspöknek kívánná látni, feltalálhattya ötöt, a' Péter nevű Győri Püspökben, ki 1135-től fogva 1142-dikig fordul elő okleveleinkben. Legalább se Pál, se Benedek nevű Jegyzőnek a' történetbeli környülállások ennyire nem kedveznek. Mindazáltal, Péter, Pál, vagy Benedek név tulajdoníttassék II-dik Béla Királyunk' Jegyzőjének, a' fő dolog általa semmit se szenved *).

21. §. Ezek szerént, halálát 1142-dik esztendőre tevén, csak 20. esztendővel későbbi Nestor, Oroszok' első Történet-Írójánál, ki 1113-dikban, második Wladislaw Monomachus, Kiovi fejede-

*) A' kik a' P. betű alatt „Paulus” névnek rejtezkedését vélik, azon oklevélen építtenek, mellyet 1181-dik esztendőről közlött először Spiess, okleveles gyűjteményében, 's kiadott Koller József Prépost a' Pécsi Püspökségről írt könyveinek hetedikében todalékul. Ebben ugyan Pál volt Jegyzőnek neveztetik, de már akkor mint Erdélyi Püspök; 's ennek és névtelen Jegyzőnek irás módja között szembetűnő a' különbség; hogy előbbi ellen okaimat újra ne említsem. Tartsaki mindazonáltal II. Béla Királyunk' Jegyzőjét Péternek akár Pálnak; én F. T. Katonával, nagy érdemű Tanítómmal, tartok: „Si quid in his felicius quam ego praestiterit; mihi ipsi, patriae gratulabor; nec ipsi hac de causa, quod diuersam a me viam iniuerit, vnquam indignabor”. Exam. V. M. Moraviae p. 77.

lem alatt mult ki. Prágai Cosmás nevü Dekánál, ki az első Cseh Krónikát írta 1038-tól fogva 1125-dikig, melly esztendőben meg is halt, csak 27. esztendővel utóbbi. Kadlubko Vincze, Krakói Püspöknél, ki legelőször írt Lengyel Historiát, és 1210-dikben halt meg, üdösebb nyolczvanhárom esztendővel *). Kéza Simonnál, ki Kun László üdejében élt, és 1270. esztendő tájban végzé bé Krónikáját, 132 esztendővel; a' képes Krónika 1358-diki Szerzőjénél pedig, kit Thuróczi János kiírt, 216. esztendővel közelebb élt ama történetekhez, mellyeket feljegyzett. Azért a' Magyar országi történet-írók között első, a' régi külföldiek között pedig jeles helyet érdemel méltán. Ö a' királyi irományokhoz is juthatott; melly szerencsével ritka nemzet' első Historikusa dicsekedhetik **). Hibáji az esztendők, és történetek összezavarásában 's a' nemzetéhez szításában; más közép kora Historikusokéjival közös ***). De hitellességének vitatását T. Dobrovshkynak vádjai ellen

*) L. Des h. Nestor. älteste Jahrbücher d. Russ Geschichte von Scherer. p. 29. Jöchers Gelehrten Lexikon I. u. II. Theil.

***) In multis quidem, vnicus hic testis est: id tamen assensum nostrum morari minime debet. Quod enim vnicus sit, imputandum est paupertati nostrae, iacturaeque multorum codicum, quos Tartarica rabies hausit. His ille vetustissimae memoriae fontibus, ac domesticis testibus, quos nemo nostrum, nemo veteriorum, qui post Belae tempora scripserunt, inspexit, et vti potuit, et vsum se fuisse, iam in prologo docuit". Katona Hist. Duc. Prol. p. 27.

****) „Si chronologia magis adhuc luxata, non est certum argumentum, hos aliosve Scriptoros iis annis, in quibus exerrant, vicinos non fuisse; non video cur Anonymus noster propter aliquas aberrationes, a quibus vix ullus profanorum Scriptorum immunis est ad posteriora tempora retrudi debeat". Ibid. p. 15.

Tudós Historikusaink, és Diplomatusainkra hagyom : ezen érdem-mezőn kössenek magoknak dicső koszorúkat.

Y.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Kemendvár. Rege öt Énekben : írta Császár Ferencz. Pesten. Fűskúti Landerer Lajos' betüivel. 1828. 16-tod rétbén. 156. oldal. csinos nyomtatott borítékkal.

A' Remekművek soha sem szükölködtek követők nélkül. A' Szépnek természetével össze van kötve hogy csodáltassék s' az aestheticai érzésü sziveket mintegy mennyei szellem ragadja el annak alkotmányi titkaival megösmerkedni, és szerencséseknék tarjuk azon tisztább elméket, mellyek az emberi nemzet' bájolására a' semmiség' sűrű homályából alkotott művek' másolatjában, a' nélkül hogy az eredetinek, ékességeivel igyekeznének magok' dolgozását tündöklővé tenni, ahöz legközelebb járulhatnak.

Illy fénylő csillag Literatúránk' Egén Hunnia' kedvelt Koszorússa, Himfy Szerelmeinek, Csobáncznak, Tátikának, Somlyónak Gyulának's több Regéknek valódi Classicus és halhatatlan Költője ki a' legérzékenyebb szivek' ömledezéseit csodált izléssel festvén bébizonyította a' maga kincsét nem ösmérő Nemzeténél, hogy a' szivek' nemesebb érzéseinek festésében anyai nyelvünk az olasszal, melly ezt egyedül bírni kérkedik, egy sorban állhat ; 's azért nem is lehet csodálnunk, hogy több

Hazafiakban egész az elragadtatásig való tisztelőkre és követőkre talált, kik közül, Császár, Kemendvár' ifjú költője a' Vezér-csillagnak olly fénytő sugárával láttatik szerencsésítve lenni, melly őtet az imádott szemponthoz éppen nem görgyös úton vezette.

Ez első Próbátétele az ifjú Költőnek, mellyel a' magyar Olvasó Közönségnek eránta való vélekedését addig is, míg egyéb szorgalmatos kidolgozásait közre hocsátani bátorkodnék, kikémleni szándékozott, Kisfaludy Sándor' előbb magasztalt munkáihoz irás módja 's vers-nemére nézve (ha a' harmadik Éneken lévő levelet, — Jambusokban vagy on írva - kivesszük) megegyező. Némelly válogatott kimondások, mellyeket a' számtalanszori szorgalmatos olvasás által annyira tulajdonává tett, hogy azokat már többé semmi más maga kifejezésével ki nem pótolhatta, a' Classicusnak munkáiból, kit kitelhető igyekezettel követni szándékozott, általvett ugyan, de távul légyen hogy azokat a' plagiariusok' módja szerint bitangolná. — Az előadás kellemetes tisztasága a' versek' tökéletes mértéke, a' rímeknek csodálásig való bájos öszve egyeztetése, de legfőbb képpen a' nyelvnek gyönyörű könnyűséggel való hajlékonysága, mellyek ezen munkát egy átalyán fogva ékesítik, egy ollyan tökéletes nyelvösmérőt fedeznek fel a' költőben, ki a' szép szavak' egy egész tengerének lévén birtokában, azokban kedve szerint, 's az Olvasók' gyönyörködtetésére játszva választ.

E' Költemény Mlgos. Gróf Draskovich Ágnes Kisasszonynak, a' Magyar Nyelv' Lelkes Kedvelőjének van ajánlva.

Soha sem választhatott volna a' Költő Munkájának Mecénást alkalmasabban; mert Nyelvünk hanyatlása leginkább annak tulajdoníthatatik, hogy az őtet illető helyet Nagyainknál 's különösen a'

szép Nemnél más idegen Nyelvek foglalták el, 's azért méltó azt megkülönböztetni, ki Magyar Haza' Leányához illő buzgósággal honni nyelvünket védi, beszéli, terjeszti 's terjesztésére más munkás tagoknak is módot nyújt. — Adná a' Magyarok' Nagy Istene! hogy minden Nagyainkról olly igazán mint itten mondhatnánk el; a' Magyar Nyelv' Lelkes Kedvelőjének; mert úgy Hazánkban is valósulna ez:

Sint Maecenates non deerunt Flacce Marones.
's nyelvünk' régoajtott virágzása szaporább lépésekkel haladna előre mint minden más, most már a' miveltség' legfőbb polczán álló nyelveké. —

A' Bévezetés olly bájos könnyűséggel 's költői mesterséggel van írva, hogy az a' munka' elmésségére nézve már előre sokat ígérő, — 's felette kedvesen készíti el az olvasót ezen hódító előkövet az Egésznek érdeme szerint való megtekintésére. — Fájdalmas emlékeket varázsol-vissza a' hajdani üdökből 's azokat a' belső hasonlásoknak bölcsen tulajdonítja. Nem hallgathatja el itten a' Rec. az első és harmadik strófát:

1.

Heverj mellém e' gyöp ágyra
Hüs árnyéket tartanak
Itt a' sűrű gallyak, 's köztök
Langyos szellők játszanak,
Midön kívül izzaszt, perzsel
A' Nap' heve, melege; —
A' Kemendi omladékról
Kedves! im' egy agg rege:

3.

Héj Barátom míg a' Magyar
Egy Királyért harczola,

Eggy Hazáért — Nyoszoláért

Égett, 's vasat markola,

Nem volt addig semmi erő

Képes neki véteni,

Élt Királya, díszlett Honnya,

Tudta őket védeni. — mellyek, szép művészi tehetséget, főképpen pedig a' festésekben költői ügyességet fedeznek fel a' Költőben.

Az első Ének Kemendvárnak a' Szala' mentében való kies fekvését, 's abban Tibor Urfinak fájdalmas szerelmét olly hasonlíthatatlan költői lélekkel írja le, mellyet csak egy gyakorlott mestertől várhatni. A' hat strófás (21-től 27-ig) panasz dall, mellyet a' Kemendváralatti füzes völgyben a' Hold' ezüst fényénél Tiborral mondat el, feljutott a' Lyricumnak legfőbb tökéletességéhez. Az égi testeknek boldogsága, 's maga boldogtalansága között való gyönyörű hasonlítás megérdemli a' figyelmet, mellyet azután ezen két strófában végez el:

25.

„S majd ha itten a' Kelőnek

Víg dallokat zengedez

A' tollas nép, -- szemeimből

Könyü-özön serkedez ;

'S ha nagyobbúl e' pataknak

A' Kelővel zugása,

Könnyeimnek árajaitól

Nagyobbodik folyása.”

26.

„S bár azután, midőn a' Nap

A' Tengerbe alászáll,

És e' roppant Természetben

Csend lessz, 's nem ing a' fűszál. —

Bár akkor majd eloltódna
Lételemnek világa
Midőn kinom 's epedésem
Legfőbb pontyára hága! —”

Itten az érzelmek' özönében altatja el Hősét,

Itt elhallgat. — Az álomnak
Balzsamozott mákjai
Böven hullnak tört szemére,
'S elöntik szent árvai. —
Napok ólta most esett meg
E' mennyei tétemény
Hogy szunnyadnak fájdalmai;
'S szender'g benn' az érzemény.

Hosszasnak látszik első tekintettel Ilkának panaszos dala, mellyel Tibortúl nem messze a' csérmely' partjánál a' sürüben kinos szerelmét és keserveit énekli. De az előadás' kellemetessége, a' benne általján fogva diszeskedő lelkes kifejezések olly bájolóvá teszik, hogy egy szó sem találtatik benne felesleg mondottnak lenni. Im abból néhány töredék:

35.

„Elválasztva attól, — kinek
Velem rokon kebele
Szivem' minden ütésinek
Tellyesen megfelele,” 's a' t.

36.

„Csak Szerelmem' lángja ég még
Egyre sebes keblemben,
'S bár akartam volna is rég
Nem húnnyhat el szivemben.
Ég — bátor már nincsen remény!
'S édes ez égi érzemény

Még akkor is keblemnek —
Hogy kinzója szívemnek.”

37.

„Nem olthattya könnyeimnek
Már kiömlött tengere,
Bár elapad szemeimnek
Könyöntő forrás ere 's a' t.

38.

„De élve lel minden reggel,
Élve a' Nap-enyészet,
'S éltem' komor fergeteggel
Borittya a' Természet, —
Nem deríti a' Kelőnek
Látkörünkre feltünőnek
Lángja soha egemet,
'S bíbora fellegemet!”

42.

„Ha a' Berek lantosinak
Öröm-hangja zengedez,
Szivem fanyar fájdalomnak
Bú forrása serkedez; —” 's a' t.

méltónak találja itten a' Rec. megjegyezni az első Ének utolsó verseit is, mellyek, igen bájosan csendesítik le a' szenvedőknek ezen Énekben hasonló lélekkel festett érzelmeiket. (az 57-dik strófa' utolsó sorában nyomtatás hiba látszik lenni hol a' halottról szóban egy l betű kihagyódott, így: hallottról.)

A' második és harmadik Ének a' Regének költői szövevényét művészi ecsettel festi.

A' fondorlók' rágalmi által felingerlett Király' haragját senki sem meri enyhíteni, 's Henyeit kiki sajnálja (mint az ilyen esetekben lenni szokott) de mellette senki ki nem kél, 's a' jó hazafi ártat-

lanúl számkivettetik. Követői Ilka a' Leánya 's Andor a' hiv szolgálta voltak, 's midőn Honnya' határához elére, ezen scéna megjegyzésre méltó. Második Ének. 25-dik strófa.

Agg szeméből kicsordulván
 Rinfacsarta könnyei,
 Mellyektől szint' áztak ezüst
 Szakállának fürtyei, —
 Térdre omlott, megcsókolá
 Földgyét édes Honnyának
 Létadóját, táplálóját
 Gyermek 's ember korának.

Az eleven költői elme itt számkivetteti Henyeivel Leányát is, 's azután a' Külföldről a' Hon-vágy 's a' hír, hogy Henyét Kemendy nyerte el a' Királytól, vissza hozza. — Az öreg Henyeinek azon bizodalma, hogy a' lakásának választott üregnek bójárását kivüle senki sem tudja, Ilkát Tiborhoz, közel való lakással szerencsésíti. — A' felingerlett Király előtt Henyei' ártatlansága két esztendő múlva kivilágosodik, néki engedelmet hirdet, de ez Henyeinek tudtára nem juthat, 's őket itten mintegy négy esztendeig sanyargatni hagyja mind addig, míg a' nyomorúságoktól megtöröttek sirjokhoz közelítenek. Ekkor Ilka Andor által levelet küld Tibornak, ki ezt a' hosszú szenvedés után először találja csendesesen nyugodni.

Ezen jámbusokban írt levél, melly Ilkának szenvedéseit, vágyait, 's hollétét Tibornak tudtára adja, 's ezt magához végbúcsú-vételre híjja meg, elérte a' Classicus tökéletességnek legfelsőbb díszét. Nem emlékezik a' Rec. hogy ennél szebbet, tökéletesebbet 's érzékenységgel telibbet magyarul olvasott volna. — A' követség 's annak elfogadása között történt dolgok hasonló szépséggel festettek

p. o. 21-ik strófája a' III-ik Éneknek, hol Andor Tibornak Ilka' hűségét beszéli :

21.

Ilka Néked mindég hived, —
Hived szinte sirjáig,
Neved mindég sóhajtása
Élte' végső pontyáig (hibásan pantyáig)
De nem szólok; — szólyon inkább
Itten önnön levele,"—
Oda nyújtja, 's Tibor neki
Eggy fohással felele.

Nem mulathatja el a' Rec. hogy a' Levélből is néhány töredéket ne közöljön.

26.

„Töled szerettem Tíborom
Így elválasztva, — életem
Kínosb ezer halálnál is
Mivel tudom: minő közel
Vagyok hozzád, 's nem engedi
Kemény sorsom hogy Tégedet
Ölelhetnélek. — 'S óh! ha tán
Bűnöm' sulyát így kellene
Viselnem; szívesen türném-
El szörnyű (hibásan szürnyű) veszteségemet”.

27.

„De láttya a' Mindenható
Szívem minden bűnöktől ment;
'S ha csak szeretni nem vétek,
Oly tiszta mint a' déli Nap”. — 's a' t.

28.

„Szívem csupán utánad vágy,
Téged' keresnek untalan

Fohászim. — Tibort hallanak
Szünetlen ajkaimból a'
Bús fülmilék. — Nevedre rég
Megszoktatám a' visszhangot.
Ezekben folydogál időm.
'S legboldogabbak perczeim,
Mellyekben érted omlanak.
Törött szememnek könnyei.

30.

„Azonban már nem birhatom (hibásan: hirhatom)
Tovább epesztő kinnyaim? —
Sírom tudom hogy messze nem
Lehet; — bátran tekintek én
Alá sötét mélyébe, 's a'
Halál' hideg képét ölelni
Kitárva gyenge karjaim.
Örömmel költözöm 'dicső
Honnyába a' jobb 's boldogabb
Életnek — várni Tárgyamat.” — 'sa' t.

Tibor elolvasván a' Levelet, nem várja a'
látogatásra kirendelt estvét; azonnal lovat paran-
csol nyergelni; 's őt csak Andor a' szerencsétlen
Henyének hű szolgája követte. (IV-ik Ének 1-ő
strófa) — Ilka, ki Tibort várta ugyan, de nem
illy hamar, messziről őket megpillantja; 's mago-
kat elárultatva lenni vélvén megijed, de atya az
ősz Henyei, férjfiúhoz illő állhatatossággal vár-
ja bé a' sorsnak minden csapásait. — Tibor mint
villám megérkezik, a' Király' bocsánatját nékiek
kijelenti, Ilkával mint szerelme' egyetlen tárgyával
házasságra lép. Az öregnek Tibor Henyét, mint
hajdani tulajdonát vissza akarja adni, vagy Ke-
mendvárt csendes lakhelyének ajánlja; de az em-
beri zajt gyűlölő Henyei ajánlását el nem fogadja,
's gyermeke' egybekelésének ünnepe, 's atyai ál-

dása után remeteségére vissza vonúl, hol őt a' boldog pár' gyakorti látogatásai vidítják.

Megjegyzést érdemel a' IV-ik Ének' 41-ik strófája, hol az egymást általkaroló párt szemléli Henyei:

A' szerencsés szeretőket
Némán nézi Henyei,
De örömét kebelének
Bizonyíttják könnyei,
Mellyek apadt szemeiből
Egymást érve pörögnek
Alá tisztos arczaira
A' derék 's jó öregnek.

A' szerencsétleneket ime be boldog színbe öltöztette a' Költőnek alkotói ereje, 's Kemendvárt, melly az előtt a' szomorúság' némaságában hamvadott, most az örömöknek tündér palotájává változtatja. — De a' Végzések újra, komor fellegekkel borították azt bé, 's midőn (V-dik Ének' 3-dik 's több követk. strófaiban) a' boldog pár vendégeivel a' Barátság' ünnepét vigan szentelne, lárma hallik, zavar lön, egy ör áttör a' vendégeken 's Tibornak ezen szomorú hírt jelenti: hogy a' Nándor' keze alatt a' Nemesség a' Tatár ütközetben oda veszett, 's hogy az ellenség a' Hazába bellyebb nyomúl, 's Béla Király Kemendyt is a' Haza' védelmére meghijja; ki is annak parancsát vévén:

Első volt ki jobbágyait
Fegyverbe öltözteté
Kemendy Úr, — 's fel Budára
Őket maga vezeté.
„Elkell mennem édes Ilkám!
Szent keblemben Hunnia'
Bátorsága, 's Tibor nem lessz
Össeinek korcs fia.”

19.

„Megyek Kedves! de itt marad
Szivem nálad zálogúl,
Élly Te, addig békességben,
És — ha lehet boldogúl.” 's a' t.

25.

Szomorú lett Kemend ismét,
Halál csend szállt körébe
A' kevéssel előbb diszlő
Élet 's öröm' helyébe; 's a' t.

Megérdemli a' figyelmet ezen Ének' 27-és
28-ik Strófája is:

Gyakran midőn leáldozott
A' Nap, 's ő ablakából
Nézte a' szép estvéletet,
Bú lepte magánnyából,
'S a' nyugvónak aranyai
Gyöngyeiben szemének
Ezer szinnel kérkedő szép
Szivárványkát festének.

Tibort kért a' tünő Naptól; —
Tibort a' hűs szellőktől
A' Nap' pompás lenyugtával
Lassú szárnyra kelőktől; 's a' t.

hol a' viszonzlás reménységében, 's az óhajtozás-
ban (Sehnsucht) tartja Ilkát a' Költő; 's ezen fes-
tés egyik azok közül, mellyek az olvasónak vára-
kozását a' legtökéletesebb irónál is kielégíthetik. —

Azonban Gerő, Tibor' hű lovásza szomorú
hírt hoz Ilkának a' Sajónál esett ütközetről:

34.

„Isten jó Nap! szép asszonya
Kemend' erős várának,

Im' előttd hirmondója
Tiborod halálának. 's a' t.

A' céljaért hölgyet ismét a' szereencsétlenség és szomorúság' legmélyebb örvényébe taszítja, ki- nek sorsa most még sokkal sullyosabb, mint azt helyesen festi a' 37-dik strófától az 50-edig. — Itt a' Tatárok átkelnek a' Dunán, 's eljutnak Kemen- dre is. Gyöz a' nagyobb erő, 's a' pogány kéz kénye szerint dül 's öldököl fen a' várban, de dühét Ilka kora halálával kikerülte:

56.

'S négy nap előtt hogy a' tatár
Kemend várát megvette;
Öt a' vár nép attya mellé
A' kriptába temette.

De valóban igazságtalannak vélné magát lenni Rec. a' Költő eránt, hogy csak ennyi verseit jegy- zette meg itten, de ki mentheti őt a' helytül meg- kivánt rövidség; mert azokban a' választást majd szinte hasonló mesterségnek találja. — Az egész munka a' költői művészségnek minden classicusi tökéletességét majd nem telyes mértékben elérte; valamint kéntelen megvallani Rec. hogy az első négy Ének és V-ik között egységet nem talál 's a' munkának mintegy két fő célja látszik lenni, mellynek az a' sikere, hogy annak egész hatalma nem egy szempontra vonzó, 's így nem ke- veset vesz azon szivet vonzó erő mellyet minden mesterműv hátra szokott hagyni az olvasóban. — Egynéhány kimondások, úgy mint: a g y á b a n, t e n g e t n i, k e b l e m b e n gyakran jönnek elő, mellyeket egy olyan alkotó erő, mellyel a' Költő az egész munka' folyamatjában birni látszik, má- sokkal kipótolhatott volna. — A' IV-dik Ének' 24-dik strófájában a' két utolsó sor majd nem egé- szen

szen Somlyóból van véve. Vannak illyek imitt-amott többek is. De nem azért, mintha azokban helyeztetné munkájának fő becsét; mert nyílt szívűséggel legyen mondva, vannak ezen általvetteknek számtalan szebb kifejezései. — Rec. több nyomtatásbéli hibákat is vett észre illyek a' fenn említettek kivül a' 103. lapon 3. versben Jobbre, e' h. Jobbra. a' 107. l. mrgát, magát helyett.

Örömmel reménylünk tehát az ifjú Költőtől idő jártával több e'hez, hasonló költői műveket, 's a' hazai költőink' között első próbatételével nyert helye bátorítsa ötet arra hogy Litteraturánkat Kemend'várához hasonló több kedves munkáival gazdagítsa; és osztönül szolgáljon nékie többeknek azon kinyilatkoztatása, hogy Ő a' Költői pályát ott kezdette, hol azt kevesen végezhetik. U.

B.) Külföldi Literatura.

Shakspearról 's Hamletnek 1603-diki kiadásáról. (Hivonat a' Globbél; a' Blätter für literarische Unterhaltung 1827-diki 240-d. száma szerint).

Egy időtől fogva, 's kivált mióta a' Cousintól jelesen szerkeztetett Globe, a' philosophiában 's aesthetikában szóvivő levéllé leve Franczországban; a' Franczok' műitéleteikben, különösen a' külföldi literaturát illetőleg, nagy változás történt. Az eddig olly félszegen 's értetlenül folytatott csata a' romanticismus 's classicismus felett, egész nevetségességében kezd megismertetni, 's a' csatakérdés első egyszerű alakára vezettetik vissza; állallátják, hogy a' romános' neve alatt eddig, egy önteremtett szörnyeteg ellen harczoltak, melly szintűgy nem vala sohol is, mint az elfek vagy chimärák, 's szintűgy nem bírt létellel. A' dolgok' ezen megváltozott tekintetök óta, 's kivált a' fenn nevezett jeles tudományos levél' hatalmas behalása által,

Franczországban is kezdenek, lassanként Shakspeare' való méltatására eljutni; 's annak megmutatásául; mennyire találjon ez helyet, 's milly nyomos előmentet tett ezen új tudomány (így véljük ezt minden bizonnal nevezhetni) ott, már illy rövid idő alatt, a' következő töredéket közöljük egyből azon négy jeles értekezések közül Shakspeare'ról, mellyek nem régen a' Glóbban megjelentek; részint mert véleményünk szerint bizonnal valót 's még Németországban így ki nem mondottat foglalnak, részint pedig hogy bizonyos német műbirákkal, kik a' franczia kritikát még mindég azon állásponton képzelik a' mint Laharpe elhagyá, 's kik el vagynak tökéelve épen semmi francz leveleket sem olvasni, tévedésöket láttassuk.

Ezen Hamletről való értekezés' szerzője, azon vitatást állítja-fel, hogy Hamlet' megfejthetlen alakja azért olly mély, való, 's örökké vonzó, mivel magának Shakspearnek olly mély, való, 's megfejthetlen költőszellemével felruházva lép-fel. A' mit Göthe, Faustban, élte'nek egy szakára, a' mit Schiller Marquis Posájában tevé, ugyan az történt Shakspearrel a' Dán herczegben; tudva vagy öntudatlanul, phantasiájának termékét teljes saját személyességével öltözteté-fel. Ezen minden angol kritikusoktól olly kevéssé megismert karakter, szól tovább, az, mellynek mindenek felett leginkább kölcsönzé saját szenvedelmeit, saját ideáit. Hamletben önnön kedének (Gemüth) története találtatik; ebben kell tudósításokat 's értesítést keresnünk Shakspeare' szivéről 's szelleméről.

Könnyű erről meggyőződni, ha meggondoljuk, mi keveset kölcsönzhete a' költő, ezen karakterre, az öt körző világból. Az utánazhatlan Fallstaff egy 16-dik századi alak; Othello, Romeo, Macbeth, mind az ő korához tartoznak — csak Hamlet nem ezen időszak' gyermeke. Egy szellem,

kit a' képzés' 's belátások' felesleg mértékök kínoz, egy lény tudatlanságának érzetétől gyötretve, 's a' mások' követelt bölcseségöktől: egy elégedetlen az emberek között, ki előtt nem csak ezek, hanem a' menny is és föld csömörletesek.

„Olly rosz kedvem van, mond ő, hogy a' föld, ezen jeles épület, nekem csak egy kopár hegy-foknak tetszik; lássátok! ezen dicső mennyezet; a' levegő ezen derék égboltozat, ezen felséges fedél, kirakva arany tüzzel: előttem még sem látszik egyébnek, csak egy rohadt dögletes gőzhalomnak. Melly remekmű az ember, mi nemes esze által, mi határzatlan képességeiben! alakában 's mozdulatában mi jelentő 's csodálatra méltó! művelkedetében mi hasonlatos egy angyalhoz! értelmében mi hasonlatos egy istenhez! dísze a' világnak! az élőknek előképök! 's még is mi nekem ezen quintessentiája a' pornak? Nincs kedvem a' férsihoz — 's az asszonyhoz sincs.” 'S erre, a' megvetés' 's keserű gúny' felesleg mértékével megmutatja, mint juthat a' hódító Sándor arra, hogy tetemével egy seres általag' rését tapasztalja be.

Még is mindenek felett Polonius' karaktere az, melly maga Hamlet iránt való felvilágíttatásunkra szolgálhat. Az angol commentatorok nem keveset gyötrék el magokat azzal, hogy Shakspeare ennek néha nagyon értelmes dolgokat ad szájába, a' nélkül hogy felfogták volna, hogy ez egyenesen megfelelt a' költő' szándékának. Egy bölcseset akar ő ebből tenni a' világ' értelmében, egyet ama szellemek közül, kik a' nélkül hogy valaha a' világot 's embereket valóan vizsgálták volna, mindenikről felette okosan tudnak beszélni, kiknek minden maxima tüstént csalhatatlan regula, kik nyugtan és elégedetten élnek, mert őket semmi meg nem indíthatta; kik azonban még is képesek-

nek tartják magokat nagy szenvedelmekre, 's tapasztalatok felől szörnyű sokat képzelnek. Ezen alakok' előképök Polonius, egy ember ki a' tárgyaknak bizonyos körökben eszesen itél, de ki épen meg nem fogja, hogy ezen körön kívül még van valami, és hogy mélyebb, élénkebb érzemények lehetségesek a' földön mint az övéi, ki bizonyos pontig megfog, de azon túl semmit nem lát nem ért többé. Az emberek' ezen fajok szerfelett tesszik magának bölcseségében; mindenről tudnak valamit mondani, felülegesen, de látszólag eszesen. Egy illy lény már egyenes ellentéte Hamletnek, 's azért teszi ez őt olly keserűen neveltségessé. Ő a' legkevésbé bünyös, 's még is a' herczegnek a' leggyűlöletesb és Az, kit ennek gúnyja legelleneségesebben üldöz. 'S valóban ha a' világot egy kissé ismerni tanúltuk, a' lételnek kikerülhetlen szükségeire, gondjaira figyeltünk, és ha aztán minden kérdést megfejtés-minden rendszert következet minden természet' törvényt szükség nélkül, 's a' gondviselés' minden célait eléretleneknek találtuk: akkor még inkább terhünkre 's boszantásunkra vannak ezen magokkal 's a' világgal olly elégedett emberek. A' boszankodás' 's alázttatás' ezen állapotát festi Hamlet, Rosenkranznak adott feleletében, ki Dánországot szelleme' fogházának nevezi. „Istenem! — szól ő, egy dióhéjban lehetnék bezárva, 's megmérhetlen birodalmu királynak tudnám magamat tartani, csak gonosz álmaim ne volnának.” Illy állapotban, megvetjük 's megtámadjuk azokat, kik jól érzik magokat az életben, 's békén alusznak. De mint minden e' nemű szellemek, Hamlet is szenvedelmes szerelemre gyúl, hajlandóságának 's tiszteletének egy fenn tárgya iránt, mint ezt Horatio iránt való nyilatkozása bizonyítja: „Nem, ne higyd hogy hizelkedem — mióta kedves lelkem ura lön választásának, 's kü-

lönbséget tőn emberek között, téged választott. Mert te valál, mintha semmit sem szenvednél, míg mindent szenvedél; egy férfi, ki a' végzet' csapásait 's kegyét egyenlő hálával vevé: és boldog kinek vére 's itélete olly jól elegyedett, hogy sípúl nem szolgál Fortunának, a' hangot játszania, mit újja tárogat. Állítsátok előmbe a' férfit, kit szenvedelme rabbá nem teszen, 's szívem' fenekére zárom őt, szívem szívébe, mint téged zárlak bele”.

De a' közönséges szerelem, sokkal világibb, sokkal paródiázóbb érzemény, mint hogy gúnyjával ne szolgálna. Azért kemény ő Ophélia iránt, kit csak ezen világszerelemre hiszen képesnek, 's nem akarja, hogy ez bízzék ő benne. „Éredj klastromba”, mond neki, „minek mászkáljanak illy magamszerű ficzkók az ég 's föld között? menj utadra, a' klastromba”! Ha aztán annak sírján állítja, hogy jobban szerette mint 40,000 bátya, úgy az kevésbbé, való fájdalom' kifejezése, mint kevésység, melly mély érzeményt tud magában, 's a' panaszos, beszédes 's szopíperés közepszerűséget megveti.

Még is Ophélia valóan szereti a' Herczeget, 's épen azon okból miért a' néző is szereti, mivel az egészen ő maga: a' művészség' csodája, egy való individualis teremtmény.

Igy tekintvén Hamlet' karakterét, megfog-nak egyezni velünk, hogy Shakspeare, Erzsébet' uralkodás- szakában, kevés előképeket találhata egy illetén festéshez. Csak önmagában élt egy illy Hamlet, csak ő benne volt, egy illy álmadó menny és föld felett, található, ki mint Gallilei képes vala kitalálni, mire az ő korában senki sem gondolt. Azért mondja ki Hamlet mindenről véleményét, mi a' költőt közelbről érdeklí, a' jó tónról, utazásról, nyelvről, könyvekről, udvariakról 's különösen a' színjátszókról; csak a' feje-

delem' helyzetéről nem ; mert csupán a' mit ő maga (tudnillik Shakspeare a' Színjászó és Költő) érzett, azt kell Hamletnek előttünk kifejeznie.

De ha már „Hamlet” azon költemény, mellyben Shakspeare' halhatatlan szelleme magát leginkább akarta festeni, bizònyal legmagasb érdekletű, e' költemény' olly kiadását találni-fel, melly annak ősalakjához legközelebb álljon, vagy, ha lehet, ezt magát adja elő. Ez által mind a' költeménynek mind a' költőnek tanulása megkönnyítettik. „Hamlet” legrégebb eddig ismert kiadása az 1623-diki vala, mellyre J. Hemminge és H. Condell, Shakspeare' társaságának tagai ügyeltek. Ezen kiadás' egy példánya, melly a' valódiság' jegyeit (Steevens szerint rendszeren zsírfoltok, mert Shakspeare sokat olvasott asztalnál) viselte, elvégre 50 louisdorral fizettetett meg. Azonhan egy régebb kiadás is, 1604-ről, melly 13 darabot foglalt, 's ezek közt „Hamletet” is, ismeretes volt; míg végre 1825-ben az őskiadást, melly után az 1604-diki megjobbítva nyomatott-le, az 1603-dikit feltalálták 's ezen régi cím alatt: „*The tragicall historie of Hamlet, prince of Denmarke, by William Shakspeare, as it has beene diverted times acted by his Highnesto Serwants in the cittie of London: as also in two Vniversities of Cambridge and Oxford and else where. At London printed by N. L. Nicholas Ling and John Trudell, 1603.*” diplomatikus szorossággal újra lenyomták 1825-ben. Mellynek, a' Lipszében Fleischer Ernestnél megjelent lenyomat, hű és így czélteljesítő másolata.

Fenyéry Gyula.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

J e l e s s é g e k.

Egy Magyar országi Okleveles Gyűjtemény' szükségéről.

„Hungaria decem Regnorum Domina, spaciorem amplitudine, soli fertilitate florentissima; fundationum „ecclesiasticarum, religiosarumque varietate, virorum ac mulierum sanctimonia olim clarissima; ca „domesticae Historiae, Diplomatum neglectu „laborat ignorantia, vt propriae nobilitatis ignara „velut media in caligine posita, non nisi e vicinorum regnorum, ac prouinciarum monumentis tenuem rebus suis lucem precario efflagitare cogatur”.

G a b. H e v e n e s i.

1. §. Szárnyokra kelvén nálunk is szerencsésen a' közel mult századok' óta a' szép és hasznos Tudományok: Nemzetünknek itthon kitárták az életnek minden javait és kellemetességeit; külföldön pedig fényt és tekintetet szereztenek. Ezeknek érzésitől lelkesítettvén egyházi és világi Nagyaink, azokat táplálni, nevelni, 's megörökösíteni bő, és becses áldozatokkal még inkább szorgoskodtak. Minden némű jeles intézetek állítottak; a' kívántató segédek elővételtek; a' könyvpénz-régiség-gyűjtemények felnyittattak; szaporodtak a' Tanítók és Mesterek; és Tudósaink, hogy béirják neveiket a' Világ' évkönyveibe, vették törekedtek. Ezen igyekezeteiknek gyümölcsei lettek, a' mikkel élünk, 's dicsekszünk: a' tisztább erkölcs, szelídebb érzés, csinosabb ízlés, szentebb igazság, nagyobb bátorság, bővebb öröm, és fényesebb dicsőség.

2. §. A' Tudományoknak segéd-eszközi közül Okleveles Gyűjtemény (Diplomatarium) nélkül szükölködünk egyedül mindedig. Az oklevél-tu-

dománynak (Diplomatikának) hely adatott ugyan az Emberi esméretek' sorában; tanítója rendeltetett II-dik József Császár' országglása alatt; de közönséges Magyar országgi Gyűjteménye napfényre nem jöhetett. Akár azért: mert az okleveleket örökös setétségre rendeltetés' átkanyomui látszatik; akár azért, mivel közre bocsátások' haszna és szüksége még ki nem tűnt. Azok is, mellyek megunt rejtekeikből kiszökhettek, vagy a' lelkesen Gondolkodóktól a' Haza szolgálattjára felszabadítottak; magános kezek közt szerteszélyel kerengenek, nem találván helyt, hová rokonaihoz öszve gyűlhessenek, 's a' Tudományoknak hathatósb segedelmökre lehessenek.

3. §. Okleveleinknek ezen paaaszos állapottyok birt engem' arra, hogy dicső érdemü Nagyaink és Tudóssaink' figyelmét egy közönséges Magyar országgi okleveles Gyűjtemény' szükségére vonni bátorokdjam. Esmérvén nemes készségöket mind azoknak felsegítésére, 's előmozdítására, a' mik a' Tudományok' kimiveltetésére, 's nemzeti dicsőségök' fenn tartására szükségesek. A' kiformált Nemzetek' sorába lépett Magyarok nem türik majd a' minden okleveles Gyűjtemény nélkül-létök' kissebbségét a' Tudós Europa előtt. Annak szükségéről mind a' Tudományok, mind a' nemzeti becsület' kívántatására nézve, szóllok olly röviden, ammint egy értekezés' határi kívánnják.

4. §. Az oklevelek a' Nemzetnek azon üdöbeli fő és tudósabb Tisztviselőjtitől adattatván ki; tisztelt, és biztos kezek által tartatván fenn; hiteles felvigyázás alatt irattván át üdöröl üdöre: a' történteknek leghívebb tanúji. A' Nemzet' belső életének, eredeti szerződésének, ösi szabadságinak, polgári szokásainak, 's minden tettének egnagyobb bizonyosági. Külső viszontagságinak, mellyekben részt vett, igaz Tolmácscai.

Emlékoszlopaí azoknak, kik az országos dolgokban hivataloskodván, vagy a' veszedelmeskedő hazának ügyét felfogván, hiveségökkel, 's nemes tetteikkel, áldozatikkal hírt, nevet, 's örök áldást érdemlettek. Világos nyomaik ama lépéseknek is, mellyeken az e' mai kifejtődésére, világosodására, 's csinosultabb állapottyára emelkedett.

5. §. E' temérdek nagy és bő hasznokat akár-melly Történetíróktól hijába várni. A' földieink igen kevés számmal vannak az ősi üdökből; azok is néhány századokkal későbbek ama dolgoknál, mellyeket feljegyeztenek; magános személyek, és így a' történetek' titkaiba be nem avattattak voltak többnyire. A' Királyok' neveikre, háboruikra, 's más e'félékre terjednek ki csupán tudósításaik; a' nemzetnek életét ügyeletöken kívül hagyják közönségesen. A' külföldiek pedig csak éréntve tesznek említést jelesebb történeteinkről, mennyire azokat a' csalfa hírből megtudhaták: minden hiteles közlések nélkül szűkölködvén; azokat is az ő tulajdon, idegen látó pontyokból tekintették. Innét a' Történet Írók igen sokban ellenkeznek magok' közt; számtalanszor tévelegnek; 's nagy hijánosságot hagytak magok után. Ellenkezéseiket eligazítani; téveledéseiket helyre hozni, hijánosságaikat kipótolni, kivált az üdö, hely, és névre nézve, az oklevelek' bizonyossága nélkül lehetetlen

6. §. Innét történt az, hogy silány, költeményes Krónikáinknál nem volt egyebünk, míg a' halhatatlan érdemü Hevenesí Gábor az okleveleink' öszve gyűjtéséhez nem fogott; míg azokkal nem élhettek Timon Samuel, Bel Mátyás, Práy György, Palma Károl, és Katona István; azoknak fényöknél tűntek ki Nádor Ispányaink, Érsekeink, Püspökeink, Apáaturaink, 's más egyházi és világi Tisztviselőinknek homál-borította neveik Péterfi Károl, Kerchelich Boldizsár, Jongelinus

J. Wagner Károl, Károli Lőrincz, Schmitth Miklós, Desericzky Incze, Róka János, Gánóczy és Szereday Antal, Koller József, G. Battyányi Ignác, Schönviszner István, Fuchshoffer Ferencz, 's több más Tudósaink' munkálkodása által. A' királyi, 's más nemzetségi származások, jelességek kifejtettek belőlök Rajesányi Adám, Wagner Károl, Lehoczky András, Szworényi Mihály, 's t. által. A' Magyar Nemzet' Historiájára használták azokat: Feszler, Engel, és G. Majláth János. Innét van az is: hogy megbocsáthatatlan véték volna mainap Historia-íráshoz fogui oklevelek nélkül.

7. §. Nem kevesebb fényt vetnek az oklevelek földünk' hajdani állapotjára: annak régi vármegyéjire, városira, helységire, közönséges, és magános határra; hegyeire, völgyeire, folyó és álló vizeire; mivel, és miveletlen telkeire; 's ezeknek maiglan fénylő, vagy már elhunyt birtokosira; 's ezeknek váraikra, kastélyaikra, 's különféle szerzeményeikre; mellyeket semmi Történetíróktól se tudhatni meg. Azoknak utmutatássokra hozta ki az ősi üdök' homályából Bel Mátyás a' Magyar Vármegyék' eredetét, viszontagságát, 's különböző részeit közönségesen; életet, diszt szerzenek Ugocsa, Zemplén, Szathmár, Gömör, Győr, Nógrád Vármegyéknek, Szirmay, Bartholomeides, Enessey, Mocsári, Czech tudós Íróink; azoknál fogva élesztettnek fel csupán a' több Vármegyéknek' régiségei is; hogy belőlök üdövel egy mesterkéz a' régi Magyar ország' Geographiáját előállíthassa.

9. §. Az oklevelek' ereje, haszna, és szükségé a' törvényes dolgokban tetszik ki főképpen. Bennük gyökereztetnek minden birtokok, szabadságok, jussok, hivatalok, tartozások, kötelességek, és rendtartások; azok részszerént nemesítenek, jutalmaznak, dicsőítenek; részszerént

ajándékozó, adó, osztó, eladó, cserélő, váltó, zálogító, testáló, 's m. e' f. egyesületeket foglalnak magokban; a' nemesi, városi, udvarnoki, polgári, szolgálai rendeknek tulajdonit, kiváltságit, jelességeit, tiszteit, 's több e feléket elhatározzák. A' Törvényeket kiszolgáltatóssokkal, a' Birákat birságokkal együtt tudtul adják. A' jelesebb egyházi és világi jelességeket azon fegyverekkel vitták ki: Kollár Ádám, Csapodi Lajos, Bernkopf Ignác, Bárdossi János 's a' t. Nalok nélkül Honyi Törvényünk' Historiája soha nem teremhet.

10. §. Nem lévén Öseink' első századiból semmi magyar nyelven írtt könyvünk; legrégibb maradványaik is csak a' XIII-dik század' végéig hatván fel: nyelvöknek, szójárásaiknak nyomait csak az oklevelek tarták fenn; ezekben, noha deák nyelven vannak írva, szerencsénkre számos magyar szó, 's magyar szólláshoz szabott kiejtések fordulnak elő. Ezeket belölök szükség kijegeznünk, vizsgálatra vonnunk, és elitélnünk, ha nyelvünk' igazi Historiájára 's tudományára, és egy gyökeres, tellyes szótárra, szert tenni akarunk.

11. §. Illy külömbféle fontos okoktól indítatván az oklevél-tudományt különös szorgalommal mivelék, gyarapították, 's szaporán nagy tökéletességre is emelék a' két utolsó század' legderékebb Tudósai; nevezetesen: Mabillonius J. Hertius J. M. Maffei Scipio, Eckhart R. M. Heuman J. Toustain és Tassia két Benedictinus Sz. Maurus' rendéből; Joachim J. F. Gatterer J. R. Gruber Ger. Schöneman R. J. G. és ujjonta: Schmidt Philsedeck, Spangenberg Ern. 's több mások. Az oklevelek' özveszedésére, 's kiadására olly vetekedéssel fordíták szorgalmokat, hogy egy előkelt nemzet sincs mainap, mellynek Diplomatariusi nem találkoztak volna egész Európában; sőt a' tartományok, Püspökségek, Apáturságok,

Szerzetek is kiléptek oklevéles - gyűjteményeikkel. Legesméreteesebbek ezek : Muratorii Thesauri ; Rymeri Foedera ; Goldasti statuta et rescripta ; Lunigii Archiva ; Schottgenii et Kreysigii inuentaria ; Martene collectiones ; Brequini et Portae diplomata ; Georgischii regesta ; Ludewigi reliquia MSS. omnis aevi Diplomatum ; Pezii Thesaurus anecdotorum ; Hoffmani noua Scriptorum et monumentorum collectio ; Gudeni Sylloge variorum diplomatum ; Zapfii monumenta ; Würdtwein subsidia Diplomatica. Monumenta Boica. Table chronologique des Diplomes. Recueil des Ordonnances des Rois de France. I. papiri dipplomatici raccolti et illustrati dell' Abbate Gaetano Marini ; 's a' t. Mind gazdag és drága gyűjtemények ezek. Az újonnan keletkezett Királyságok se hagyták magokat különös oklevél - gyűjtemények nélkül lenni : a' Szász Királyság kívántatását kielégíté Hahn Christian : „Directorium Diplomaticumával ; a' Bajor országot pedig de Lang Károl „Regesta, rerum Boicarum Autographa” nevezetű munkájával. Az Austriai Birodalom szükségét B. Hormair tellyes erővel pótolgattya : „Archiv” nevezet alatt esméretes folyóírásában. A' többiekből csak a' nevezetesebbeket is előszámlálnom hosszas volna.

12. §. Eme számos, 's elevenítő példák felserkenték a' mi Tudósainkat is : Hevenesi Gábor társaságának szerzetesit önnön példája, 's levele által is az oklevelek' öszveszedésére gyullasztotta : 's Cseles Márton, Péterfi Károl, Schmitth Miklós, Wagner Károl, Kaprinay István, Pray György, Katona István 's a' t. mintegy csudát tettek szorgalmatosságokkal : vetekédtek velök : Gánóczy Antal, Rajcsányi Ádám, Vietoris Jonathas, Ribinyi János, Dobay Székely Samuel, Fejérvári Károl, Cornides Daniel, Koppi Károl, G. Széchényi Ferencz, Kováchich György, Schwartner

Márton, Miller Jakab Ferdinand. Ezeknek dicső nyomaikba léptek B. Mednyánszky Alajos, Vadasi Jankowich Miklós, Horvát István, Beniczky Lajos, Puhl János, Gyurikovich György, Podhráczky József; a' mennyire tudtomra vannak. Ezek minnyájan jeles oklevél-gyűjteménnyel dicsekedtek, 's dicsekszenek.

13. §. Kívánható lett volna, hogy ezen megtiszteltem Férfiak egyesített erővel készítsenek egy Magyar országai közönséges okleveles Gyűjteményt; mint a' Bajorok és más külföldi Tudósok. Serkengette a' végett őket eléggé a' fáradhatatlan Kováchich György; de nem egyesültek, vagy nem egyesülhettek. Magános gyűjteményeikből sok oklevelet közre bocsátottak Pray György, Hatona István, Wagner Károl, Kaprinay István, Koller József, Schmitt Miklós, Bárdossy János, Horvát István, 's többek is; de kiki csak olyakat, mellyek saját tárgyoknak világosítására szolgálnak. Közönséges Magyar országai Okleveles Gyűjteményünk nincs; se az Esztergomi Érsekségnek, se a' Sz. Mártoni Fő Apáturságnak okleveles Gyűjteménye ki adva mind eddig nincsen. Szegényebbek vagyunk e' dologban akár mellyik német országai Apáturságnál.

14. §. Ezen szomorú: nincs; ezen Nemzetünket alacsonyító tekintetek; mind addig feszegeték mellyemet, míg egy Magyar országai közönséges okleveles Gyűjtemény' öszveszerkesztésére, 's kiadására nem szántam magamat. Vakmerő feltevéletem makacsul követtem; okleveleinket mindenütt, hová csak férhettem, felkeresgetém; nagy érdemű Tudósainktól, a' F. T. Káptalanoktól, Apáturságoktól, 's más nemes házaktól öszvekérégetém; éltem a' Nemzeti Museumnak Kincstárával, mennyire élhettem; szabadon használtam a' Királyi Vniuersitás' gyűjteményét: használhattam a' T. Jankovich Miklós, és M. Báró Mednyánszky

Alajos' okleveleiket is; mellyekért különös háladásomat jelentem. Az okleveleket tulajdon kezemmel, minden csonkítás nélkül, írogatám ki; több mint két ezeret szerezhettem öszve III-dik András Király' országlása végéig, az az 1301-dik esztendeig.

15. §. A' Magyar országai közönséges Oklevelés Gyűjteményemnek első kötetében, a' bévezetést, és közönséges oklevél-lajstromot esztendőről esztendőre előbocsátván, foglaltatnak mind azon levelek, mellyek földünk' régi lakosinak egyházi 's világi dolgaikat illetik a' keresztény hit kezdetétől fogva a' kilenczedik század' végéig az első részben; a' második részben pedig, a' Magyaroknak állapattyokat itt telepedésöktől, 900-dik esztendőtől kezdve, 1095-dikig. A' másodikban előfordúlnak a' Magyar országai egyházi, és világi dolgok Imre Királyig, 1205-dik esztendeig; a' harmadikban: a' II-dik András alatt; a' negyedikben a' IV-dik Béla alatt; az ötödikben: az V-dik István, és Kun László alatt; a' hatodikban a' III-dik András alatt történttek. A' munkát a' nevezetes személyek, helyek' és régi szók' mutató-táblája rekeszti bé.

10. §. Az egész munka több esztendei erőködésemnél fogva kész; a' Felséges engedelem ki nyomtatására megvan nyerve. Szerencsésnek tartanám magamat, ha ezen Magyar országai oklevelés Gyűjteményt is megindíthatnám, mint a' Tudományost megindítottam. De közre bocsátása magános erőmet fellülmullya; becses Naggyaink, és Tudósainktól kíván elősegítést; e' végett megfogom én a' Tudós községet kérni annál bátrabban: mivel soha bizodalmával vissza nem éltem. Azért adtam munkámról a' külföldi Írók' szokása szerint előre számat. Avvagy: ellegyünk-e tovább is minden Magyar országai közös oklevelés-gyűjtemény nélkül? Többről többre vádaltassuk-e Nemetünket vadsággal, tudatlansággal, és czin-

koskodással, Bel Mátyásnak eme szavai szerint: „Soli Hungari — nosmet ipsos amamus negligere; magno si fatendum, quod res est, rerum Hungaricarum et melioris fama dispendio. Nam in errorem inducimus exteros, quasi prisca hodieque barbarie, atque tenebris obsita apud nos sint omnia; velimusque lubentes obscuras ire per umbras”. Megértvén a' külföldiek, hogy a' hazai kimiveltetésünkre törekedő Felsőleges Urunk a' Magyar országi közönséges Diplomatarium' kiadását kegyelmesen megengedé, 's azt a' Magyaroknak részt nem vétele akasztá fenn egyedül; ezzel peccételné vádaltatásunkat: *Probatum est. En nemesebben gondolkodom Hazámról és Nemzetemről!* Y.

2. Igazítások.

A' Budai Újság *Gemeinnützige Blätter* nevű toldalékának f. e. 43-dik számában említetik a' T. Gyűjtemény' Májusi kötete, 's a' Felső Magyar Országi Minerva, dicsérettel mind a' kettő; de a' T. Gyűjtemény' Hozsorújában megjelent Bábeli scéna' characteri ellen több észrevételek között a' nagyítás váda is kimondatik. Nem illik hozzánk az általunk közlött darabok' dicséretébe bocsátkozni, 's az által az olvasó' ítéletének mint egy elébe vágtatni, 's most az egyszer védelméül sem akarunk felszólalni a' megtámadottnak; de a' félre értés hibáit minden esetre szükségesnek tartjuk megigazítani. Az említett levelek tudniillik némelly kifejezéseket, 's többek között a' csikos Bugyogót is gáncsolván, a' feledékenységnak szánja. A' csikos (gestreift) és Csikos között különbség vagyon, a' mit tudni kell; pedig úgy látszik hogy a' gáncsoló épen ezen két értelem' fölcserélése szülte, különben okosan hinnünk sem lehet, hogy az észrevételek' tudós írója akár a' Csikos-nak, akár a' Bugyogónak olly nagy ellensége volna.

2. Az általunk már említett Bowring a' Londoni *weckly Review*-ben mutatványúl közöl néhányat a' magyar népdalokból; ugyan ezek felhozatnak az „Ausland” f. e. 90-dik számában is, ketteje az eredetivel együtt, a' harmadik csak német fordításban, a' magyar népdalok' neve alatt annyiból hibásan, hogy a' három közül csak az első magyar (Víz, víz, víz, he szép tiszta víz ez e' Hörös víz 's a' t.) a' többi kettő a' szerb. dalok közül lehet. V.

VI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Róthkrepf Gábor. A' Muzsikának közönséges Története. l. 3.
- 2) Egyed Antal. Nemes Tolna Vármegyének Topographiai leirása. l. 39.
- 3) Tudósítások a' Külföldről (Folytatás) l. 59.
- 4) Y. Béla Királyunk' Jegyzőjének idejekoráról. l. 83.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-vizsgálat.

- 1) U. Kemendvár. Rege öt Énekben: írta Császár Ferentz. Pesten. 1828. l. 101.

B) Külföldi Literatúra.

- 1) Fenyéry Gyula. Shakspearról 's Hamletnek 1603-diki kiadásáról. (Kivonat a' Globból; a' Blätter für literarische Unterhaltung. 1827-diki 210-dik száma szerint. l. 113.

III. Külömbfélék.

- 1) Jelességek. Y. Egy Magyar országai Okleveles Gyűjtemény szükségéről l. 119.
- 2) Igazítások. l. 127.

J e l e n t é s.

Sajtó alatt van már Pesten Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Ist. Ur Typographiájában 's a' jövő Julius Hónap végéig tökéletesen közre bocsáttatik: „A' Nemzeti Lovag” vagy a' Lótudomány' vizsgáló ismeretere vezérlő oktatás: 35. részre metszett rajzokkal-írta Alistai Mátyus N. J. Cs. Kir. 3-dik számú Huszár Ezredi Főhadnagy.

Ezen határ ideig az Előfizetés nyomtató papiroson 4. Velinen pedig 7. Ezüst forinttal megmarad, azután a munkának árra felemeltetik. Előfizetni lehet Eggenberger Hartleben és egyéb könyváros Uraknál és a' fentnevezet Typographiában.

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik, tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitól négy forinttal tiszteltetnek meg ezüst pénzben, csak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák köz hasznú tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, esíno san és hibátlanúl leirassanak; bizodalmasan kérven egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8. ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt helyben 5 fl. 36 kr. postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

Pesten, Julius. 1828.

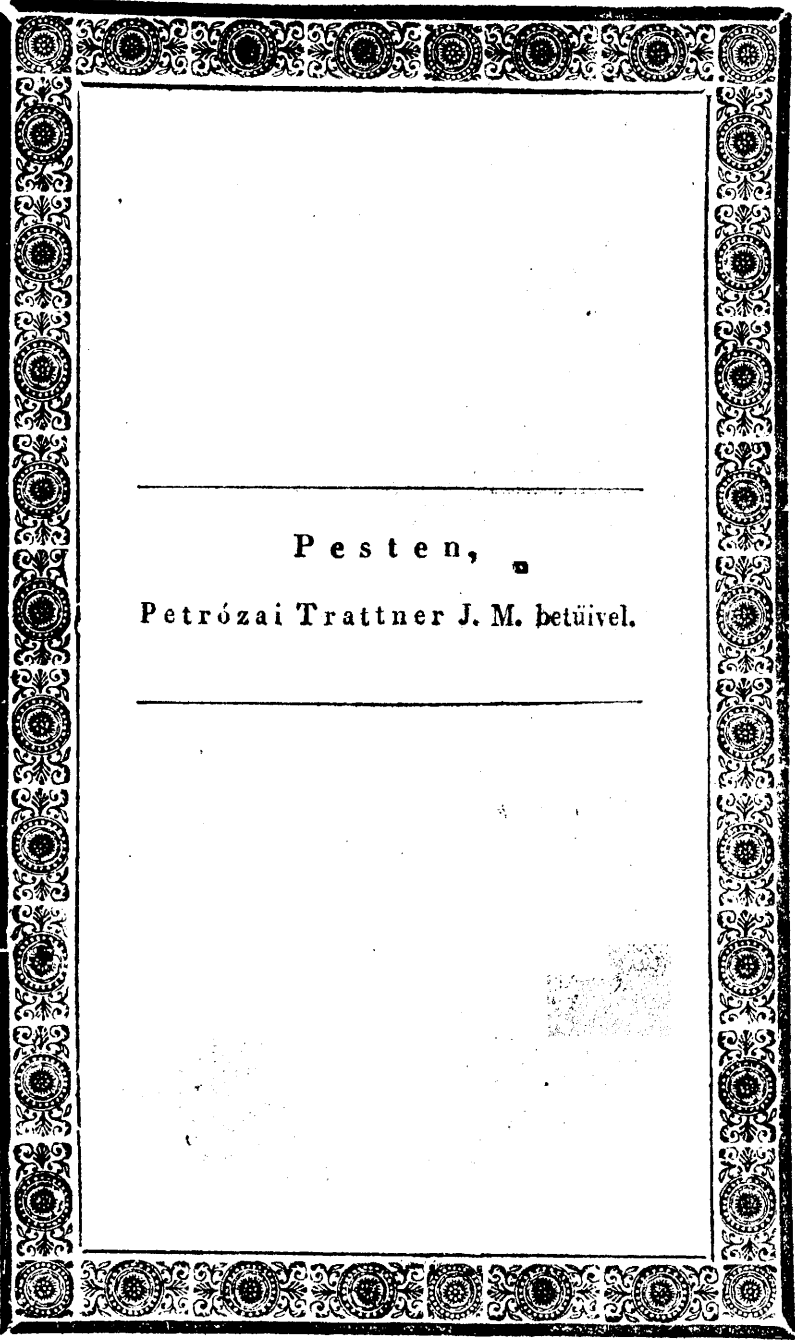
Petrózai Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

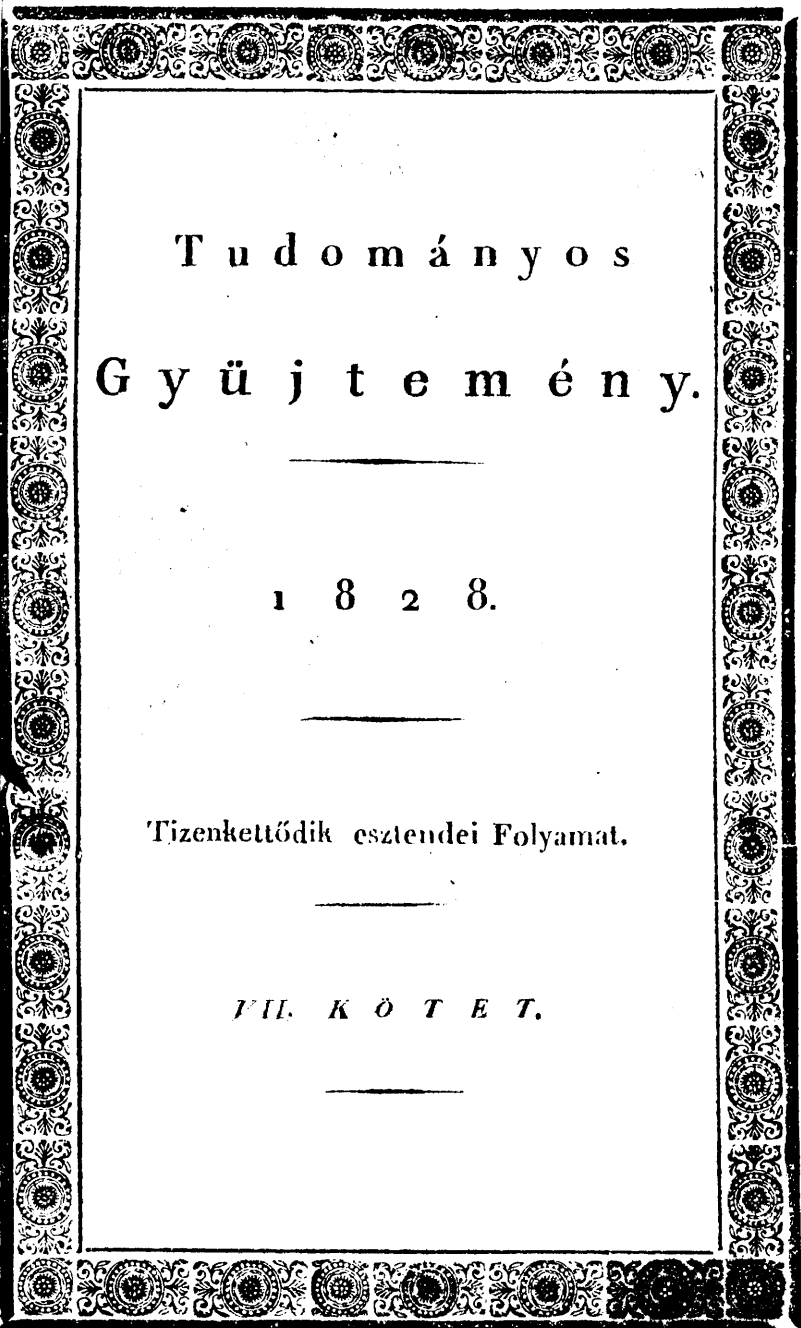
A' Tudományos Gyűjtemény'

Tulajdonosai 's Kiadóji.

P e s t e n ,

Petrózai Trattner J. M. betüivel.

T u d o m á n y o s
G y ü j t e m é n y.

1 8 2 8.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

VII. K Ö T E T.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltnék :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ösmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennysiségtudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák 's közlik, 's elő mozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leírását magokban foglalják.
- II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által íratott újabb könyveknek, 's műveknek ösmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek' előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések : megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásaik, jutalomtétélek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók' emlékezetök, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1828.

VII. KÖTET.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE
VÖRÖSMARTY MIHÁL.
KIADTA
TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N,
A' KIADÓK' KÖNYV NYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. É r t e k e z é s e k.

I.

Eger Várossa történeteinek 5-dik folytatása.

e.) Egernek emelkedése az utóbbi időkben.

Nem egyszerre gyógyúlhatta ki Eger a' mindent elpusztító, eltíporó háborúnak sebeibül, kezdettek ugyan azok a' békesség helyre állásával enyhülni; de húzomossabb időre vala szüksége a' Püspöki Városnak, hogy elhanyaglásából éledni kezdjen, 's virágzásra juthasson.

Legelső volt az 1715-ik évben Egri Püspöknek ki neveztetett Gróf Erdödy Gábor, a' ki Atyáskodó kezeit Egerre kiterjesztvén, új fénybe kezdi öltöztetni a' Várost. — Fő gondja volt ezen nagy Férjsúinak, hogy az előzője Telekesy István által 1713-ban Sz. Mihály Arkangyal tiszteletére építetni kezdett Egyházat tökéletességre hozza, melly Istenes szándékát 1727-ben el is végezte a' mint a' Templom ajtaja felett való következendő irás bizonyította:

Deo optimo maximo, Honori Sancti Michaelis Archangeli Ecclesiam hanc Stephanus Telekesy Episcopus Agriensis inchoavit Anno 1713. Quam Gabriel Antonius Comes Erdödy Episcopus Agriensis terminavit 1727.

Ő volt egyszersmind a' most is meg lévő két toronynak fel állítója, és a' Templomi készülteknek is meg szerzője.

Ne tsudálkozzon azomban senki, hogy a' Templomnak nagy Oltárján nem a' Templomnak Pátronussát Sz. Mihály Arkangyalt; hanem olajban főtt Sz. Jánosnak képét szemléli, mert a' Parochialis Templom nem tsak székes, hanem egyszersmind az Egri Káptalannak is Egyháza lévén, az megyének kezdettől fogva tisztelt Pátronussának emelt Oltárt, kinck ünnepét esztendőnként Májusnak 6-dik napján nagy fénnel üli, és külön sekrestyét is tart. De mint Parochialis Templomban feltaláltatik benne Sz. Mihálynak is oltára, a' kőről az Egri Plébános, és Káplányai a' Pártfogójokról imádságaikban emlékeznek. — egyszersmind különös sekrestyében is öltözködnek.

Tsak ugyan a' Püspöki Palotát is a' fent nevezett Erdödy építette, mellyre későbbben Gróf Barkóczi Ferencz még egy emeletet rakatott, de azt későbbre Gróf Eszterházy Károly boltoztatta bé, és a' diszes felmenetelt is ő állította úgy, hogy a' mostani Fő Pásztori lakhely a' föld szint lévő szobákon kívül még két emeletből állana, egy diszes a' Sz. Kereszt tiszteletére készült Kápolna, mellyben a' Fő Pásztor Szent Misét mondani szokott, ékesíti a' lakhelyet, melly mellett most egy sétáló kert is találtatik. Ezen Kápolnát idővel felszentelte (consecralta) Gróf Eszterházy Károly.

A' kis Papok nevelő házának is, mellyet Telekesy első Leopold Király adományából nyert Apátfalvi jószággal meggazdagított, erdődi volt a' bé fejezője, Turóczy László azomban, sőt mások is a' Seminariumnak felépítését is, Telekesinek tulajdonítyák. — Szerdahelyi Gábor pedig (in chorographia pag: 101) azt erősíti, hogy Telekesy elkezdette, Erdödy pedig el végezte a' kis Papok hajlékát.

Akár hogy légyen most a' Nagy Boldog Asszony (Seminarium B. V. M. in Coelos assumptae) tiszteletére épített Seminarium, hol Leopoldo Telekesianum, hol pedig rövideden Telekesianumnak nevezetik, és 1820-ban 79 kis Papoknak adott szállást) most 88-an nevednek benne, Ezen nevelő házat több Faluk, úgy mint Ostoros, Bánhorvát, Bóta, Uppony, Mertse, Királyd, és Apátfalva mező Várossa jövedelmesítik.

Nevezetes Erdődinek Pásztorkodása abban, hogy ő a' Telekesy Kormányja kezdetében 70-nél néhányval többre menő Plebániákat, annyira megsaporította, hogy midőn ő elnyugodna, azoknak száma mintegy 252. felment. *) E' mellett sok fényes familiákat résszerint predikálása, résszerint különös meggyőző beszédje által a' Catholica hitre térített.

Jól tudta az ájtatos Férfiú, hogy a' hitnek elterülését, és gyarapodását a' szerzetes Rendek elő szokták segíteni. Ezen nemes czélből vezeti bé Egerbe a' Trinitáriusokat (Ordinem SS.

*) Ennek Pásztorkodása idejében 1723-ik Esztendőben hozatott az akkori Ország Gyűlésében a' 40-dik Törvény Czikkely, melly azt rendeli, hogy az Egri Káptalan csak az Egri Megyében és a' közelbb való helyekben hajthassa végre az akkori szokás szerint az Itéleteket. Az 1550-ben hozott 63-dik Czikkely szerént t. i. meg engedtetett volt az Egri Káptalannak, hogy a' Jászói, és a' Leleszi Conventekhez tartozó környékekben, úgymint Abaujban, Zemplén, Ungh, Mármoros, Ugotsa, közép Szolnok, Kraszna Vármegyékben is azért tehessen végre hajtásokat, mivel mind a' Leleszi, mind a' Jászói szerzetesek igen meg kevesedtek volt, most pedig a' békesség helyre állván, valamint a' Káptalanok, úgy a' Conventek is a' magok lételét vissza kapták, tehát a' magok Munkálkodásának hajdani körébe visszahelyeztettek.

Trinitatis, de Redemptione Captivorum) ott mutatván nékiek helyet a' várason kívül a' Hatvani Kapu előtt, hol ma a' Sóház áll. A' szomszédságában lévő házakkal későbbre tsak ugyan a' Püspök adakozóságátul segitetve épült a' mai napon is látható pompás Templom, a' mellette lévő klastrommal együtt, a' Trinitarius szerzeteseknek fő kötelességek a' rabságba esett kereszténységnek kivátásában állott. — Az 1770-ban tartatott Jubileum alkalmatosságával az akkori Püspök Gróf Eszterházy Károlynak útmutatása szerént, az ájtatoskodó keresztény hiveknek a' Trinitariusok Templomát is megkellett látogatni, mivel már akkor a' Jesuiták el múltak, annál fogva nem volt az ő Templomokban elegendő Pap, a' számtalan ájtatoskodó népnek szolgáltyára.

Legelsők voltak ezek a' szerzetesek, a' kiket 2-dik Jósef Császár el töröltt, most klastromjokban, Császári Királyi sütő ház és lerakodó vagonon, a' katonaság részére.

A' fáradhatatlan Gróf Erdödy nagy szivüségének köszönheti lételét a' mai napig is Egerben fenn álló Irgalmas Barátoknak (Misericordianusoknak) a' betegek orvoslásában forgolódó intézete, mellynek fel állíthatása végett a' Fő Pásztor 1726 Eszten. az úgy nevezett Beneken háza telkit az Egri Kaptalantúl megvette, és oda ugyan azon évben October hólnapjának 8-ik napján az Irgalmasok Provincialissát Falterer Macariust bé vezetette, sőt 4000 fból álló Capitalissal is a' szerzetet úgy vigasztalta meg, hogy ennek a' Püspök által esztendönként fizetendő kamattya a' klastromnak javára fordítassék; hanem idővel mivé lett? vagy hova jutott légyen ez a' summa, nem tudatik. Vélhetőképpen a' Gróf a' tőkepénzt még élteben ki adta, mert Testamentomában, azon 4000. fl. álló Hagyományról nints emlékezet.

1728-ban December 27-dik napján annyira fel épült a' Klastrom, hogy a' betegeteket, a' kik az előtt a' Residentiában gyógyítottak, abba lehetett már bé szállítani, mindazonáltal részenként tovább épült ez a' Szerzetes ház, és csak 1750-ben fejeztetett bé. — A' Keresztény Pártfogók jótévősége által lassan lassan 28. beteg ágyak állítottak itt fel, hanem az 1811-diki közönséges pénz le szállítása által az ajándékozott Summák azonban annyira leolvadtak, hogy most kevesebb betegek gyógyíthatnak az Intézetben: megjegyzésre méltó, hogy az első Érsek Fuchs Ferentz maga négy ágyat fundált, ismét egyre hagyott Tájer Püspök, és Prépost 3000 ftot, hogy másoknak több apróbb Legatumait, és ajándékait ne említsük. A' Koldulás is gyarapítja a' jó czélt, annyira: hogy már most megint 10. 18. betegeteket is találunk az Ispotályban, az esztendőnkint kinyomtatott lajstromok bizonyítása szerint 500-nál többen gyógyultak meg évenként az Egri Kórházban.

Valamint a' Misericordianusok Klastroma előtt maga egész épségében fenn álló, és egy vastag oszlop formára faragott kövekből öszve rakott török metset nevezetes emléke a' régiségnek; úgy a' mellette lévő, és hasonlóképpen faragott kövekből épült Török Moschea boltozatjának héjjánosságát ki vévén, jó karban tartódott fel annyira, hogy azon régi ablakok, és ajtók formái, és párkányozattjai tisztán láthatók. — Ezt a' Török Templomot szenteltette fel a' Kassárúl Egerbe vissza tért Kaptalan első szükségében, és ebben tartattak az Isteni szolgálatok, most ez a' Misericordianusoknak Sz. Jósefrül nevezetett Egyházok *)

*) A' Kassárúl Egerbe vissza tért Hanoukoknak lakhelyei nem lévén legelőbb is azon helyre telepedtek,

Ugyan ezen dicséretesen említett Monyorókereki Gróf Erdődy Gábornak Pásztorkodása alatt állítá fel az akkori Generalis Vicarius, és Serbiai Püspök egyszersmind Egri Kanonok Lector Foglár György a' Törvények Tudományát, melyet szép és az Egri Káptalan leveles Tárjában írásba tett hagyománnyal örök üdökre, úgy állapított meg, hogy az a' helybéli Püspöknek, úgy Heves Varmegyének, és a' Nemes Káptalannak fel ügyelése alatt, az Ifiúság számára virágozzon, és ő Fiosége Curiájának fő igazgatása alatt álljon. A' mai napiglan is a' Káptalanbéli Urak házai között diszlő úgy neveztetett Foglarianum Collegiumnak emeletés házát is ő állította fel, mellyen Nagy betűkkel ezen tanúságos két versek olvashatók:

Ne pudeat, quae nescieris te velle doceri.

Scire aliquid laus est, turpe est nil discere velle.

Most a' Foglár Collegiumában mint nevelő házban számos forma ruhába öltöztetett gyermekek tápláltatnak egy Praefectusnak és vice Praefectusnak ügyelettye alatt, kik részint a' Normalis, részint a' Ciscercitáknak apróbb Iskoláikat gyakorolják. A' nevendékekre fordítandó költségek azon Tőke-pénzeknek kamattyaiból telnek ki, mellyekkel ezt az Intézetet több könyörületes szívü Püspökök, Kano-

hol most, a' Nagy Hambárjok, és Kasznárságjok vagyon, melly Telek a' Misericordianusok szomszéd-ságában fekszik, és a' hol a' Káptalan Rabjai (mivel főben járó hatalommal bír,) őriztetnek, kik hogy lelki vigasztalás nélkül ne maradgyanak, ugyan ott a' Káptalan Udvarában lévő Kápolnában azon Szent Misének halgatásában részesitetnek, mellyet a' Káptalan egyik káplánnya Praebendátusa abban ünnepi napokon mondani szokott. Így tartották a' Jesuitak, és a' Sz. Ferencz Rendm lévő Barátok is kezdetben a' fel szentelt török Moscheákban az ájtatosságot.

nokok, sőt világi Urak is meggazdagították. De főképen az Ersekek kegyelméből segítettek a' mit az érseki szék ürességében a' N. M. Kamara tellyesített, mostan Nemes Heves Vármegyének fegyverei ugyan ezen Épületnek hátulsó részében tartatnak.

Foglár György nemes tette, és a' Haza hasznára tett áldozattya által, annyira megnyerte mind az akkori Királynénak Mária Theresiának, mind az Ország Rendeinek tetszéseket, hogy ezen nagy lelkü intézetét az 1740-dik esztendőben tartatott Országos Gyűlésnek 44-dik Czikkelyében nagy magasztalással, és háláadással befoglalni, és így a' feledékenységtől megmenteni méltónak tartanak.

A' világi szép izlést sem lehet Gróf Erdődy Gábortúl megtagadni, mert hogy ő azzal is birt legyen, bizonyították az általa felállított fátyános és nagy kiterjedésű vadas kertek, halas tavak, 's több más nemesen mulattató Tártyak. — Az örökké valóságba által költözött ez a' példás fő Pap 1744-dik Esztendőben Septembernek 20-dik napján szombaton minekutánna 30. esztendeig ült volna az Egri Püspöki székben; holt tetemei az általa elvégeztetett fő Templomnak sírbóltyában nyugosznak, tsakugyan az utánna következett Gróf Barkótzit ki vévén, a' többi fő Pasztorok is ide temettettek. Erdődynek ki múlta után még azon esztendőben Maria Theresia Királyné Szalai Gróf Barkótzti Ferentzet, Pálóznak, és Tavarnának örökös urát Szepesi Praepostot Egri Püspöknek nevezte ki, a' ki 20-dik Juniusban 1745. esztendőben nagy örömmel bé vezetettvén Püspöki székébe, hasonlóképpen ditsőségessen igazgatta Megyéjét az 1761dik évig, a' mikor is Egerből Esztergomba az Érseki székbe által tétetett. — Ezen jeles embernek magasztalására színt annyit elé hordhatunk, a' mennyit az ő előzőiről megjegyzettünk; Emlé-

kezetessé tette magát a' Tárkány mellett, egy kies, és két hegyek közt fekvő dombon épített úgy nevezett Forcontrasti pompás mulató Kastélyja, és az abba helyezettett finom izlésű diszesítések által, ahol ő szünnapjaiban örömet mulatott.

Némelly Kanonokok is ültettek azokon a' partokon szőlőket, mellyekben igen tsinos mulató házikókat is emeltek. — Ide a' völgybe be hozá a' munkás Püspök a' Nazarenus Remetés mezétlábas Szerzeteseket, melly olasz országi Rend lévén az oda való meleg Éghajlathoz képest saru nélkül ellehetett, állíta is nekik az ember szerető Barkótzty egy klastromot, és egy templomot, a' mellyben ők a' világtúl, mint egy elszakasztva az Istennek szolgáljanak. A' szerzeteseknek ezen magánosságban tsak abból lehetett élniek, amit nekik a' szánakodó hívek küldöttek. A' Nazarenusok szerzete azomban törvényesítve nem volt (approbálva) de a' Felső Tárkányi hidegebb levegőhöz a' Remete Papok hozzá sem szokhattak, mezitláb járván, lábok újjai elfagytak, melly miatt Gróf Eszterházy ideiben alig töltvén a' Tárkányi völgyben 10. esztendőket mint egy 1767-dik táján az egész Papi intézet megszűnt, és az épületek is elpusztultak. A' Nazarenusok szerzete nem tsak felső Tárkányon, hanem mindenütt egy átaljában, még a' fundátor életében alkalmatlan volta miatt egészen el oszlott, és elenyészett; némelly Historikusok a' szerzetnek végső enyészetét 1770-re teszik, — Gróf Barkótzty Ferentz mint Heves és Külső Szolnok egyesült vármegyék fő Ispánnya vala fő eszköz abban is, hogy a' Nemes megyének két emeletes háza Egerben a' Hatvani úttzában fel épüljön. Ugyan ő állíta fel ezen úttzának felső véginél az úgy nevezett Hatvani Kaput a' mint a' bemenőknek ezt a' következendő felül irás mutatja :

—(11)—

D. O. M. A.
Securitatis
Publicae
Franciscus
Episcopus Agriensis
Comes Barkótzii
posuit
Anno 1758.

A' Tudományok nagy pártfogójokat találtak a' Grófban; mert nem csak a' mai napig is a' Lyceumban fenn álló könyv nyomtató Műhelyt ő szerzette meg, hanem 1754ben a' Böltselkedésnek, és Isteni Tudománynak Tanító székeit is ritka adakozósággal felállította, és Foglár György által megállapított Törvény oktató karhoz ragasztotta, hogy úgy ama két Tanítói Kar Papi személyekből állana, kiket maga a' Püspök Sz. Imre Hertzeg napján melly Nov. 5-én esik, egy személyesen mondott ékes beszéde után a' Tanítói székbe békelyhezletett. — A' Törvényt Tanuló Ifjakat nagy számmal Udvarában táplálta, 's több ezekhez hasonló nemes tettek által nevét megörökösítette.

Emlékezetes még az 1754-dik esztendő arról, hogy ekkor készült el a' Jesuiták Collegiumának végénél mai napiglan is fenn álló és gyakorlásban lévő Gymnasium, a' mint azt a' rajta való következő irás is erősíti,

Gymnasium
Societatis Jesu
Auspice
Deo opt. Maximo Formandae
Bonis Moribus Literis
Juventuti
Positum
1754.

Itt is nagy bőkezűségét mutatta Foglár Püspök, mert 1749-ben Febr. 4-dik napján az Egri Káptalan előtt tett Bévallás (Fassio) erejével a' Jesuiták Collegiuma mellett helyheztetett lakó házat az említett Oskolák felépítésére ajándékozta.

Minekutánna Gróf Barkóty Ferentzet ismert érdemei 1701. az Esztergomi Érsekségre magasztalták, a' gondos királyné Maria Theresia tsak hamar még azon évben Galanthai Gróf Eszterházy Károlyt, a' vátzi Püspököt ditsóíti meg az Egri fő Papi Méltósággal. — Ennek a' valóban nagy férfúnak tettei valamint megyéiben, és az egész Papság előtt édes emlékezetben tartatnak, úgy az ő fő Ispányi igazgatásának ideje Heves Vármegyében áldásban marad. De ki gyözné az általa felépített Templomok' számát elérni, ki tudná mind azon Familiákat megnevezni, kiket az ő bőkezűsége felsegített, és boldogított, ki gyözné öszve számlálni mind azokat, a' kiket az ő Papi buzgósága, és hathatós reá beszéllése a' Katholika hitre térített, táplált, ápolgatott, úgy hogy méltán nagynak mondatnék mint ember, nagyobbak mint világi Kormányozó, és legnagyobbak mint egyházi igazgató.

Már említettük, hogy a' Püspöki lakhelyét alkalmatossabbá tette, annak Kápolnáját a' most is szemlélhető fényességbe hozta, és felszentelte, valamint az abban kitett ércz tábla a' következő feljegyzéssel bizonyítja.

Carolus Primus Episcopus Agriensis Consecra-
vi hoc Oratorium in honorem Sanctissimi Salvatoris
D. N. I. C. A. MDCCLXVI.

Dominica Secunda sept. Quae incidit in Diem
Septimam Septembris.

A' Várost keresztül folyó Eger vizének igen gyakori kártékony áradásainak úgy vetett gátot, hogy a' Városnak felső szélén a' mint a' Városba

a' víz be rohan, egy vastag hosszú falat állított, melly alatt annyi nyílást hagyott a' víznek, mennyi a' maga árkában a' Helynek el öntése nélkül elfolyhatott, és ez által nagy rostul mentette meg a' helyet, noha néhány esztendőekkel ez előtt a' rendkívül való, és sebes áradás ezt a' Véd falat egy helyen le döntötte, és a' Városban a' házakat, mellyeknek ablakjain ömlött bé a' víz, elborította, de tsak hamar helyre állítatott, és most megint a' víznek dagadása ellen oltalom bástya gyanánt szolgál, a' Városnak ezen falban alkalmaztatott czifra Kapuja felül ez az irás tétetett:

Posuerunt me Custodem Canticorum 4-to
Boldogságos Szűznek a' kép szobra alatt pedig ez olvastatik:

Inchoatum MDCCLXXI finitum
MDCCLXXXI.

Eger tsak ugyan emlékezetes árvizektől látogattatott meg, nevezetes az 1757-dik Septemberi, melly mennyire rongálhatta meg a' házakat, meglehet a' víznek akkori magosságát mutató kő táblárúl, melly Tekéntetes Csoma Zsigmond Tábla Biró Úrnak háza szegletibe van be illesztve, itélni, ugyan ezen a' Kő táblán meglátszik az 1813-dikban Sept: 11-dik napján be rohant ár víznek magassága, melly az 1757-dikit mint egy három hüvelkel felül haladva, az 1814-ikben Febr: 22-dik napján következett víz dagadás pedig hasonló volt az 1757-dikihez; hanem ugyan 1814-iki évben egy második áradás is károsította a' várost Aug. 15-én melly a' téli árvíznél mint egy, egylábnnyival kisebb volt, és a' megnevezett ház falára a' két táblákon alúl van be vésve.

Fentartya Gróf Eszterházy Károlynak emlékezetét Egernek úgy nevezett Károly Várossa, és annak nagy tágasságú egyenes piatza, a' mellyben tartatnak mais a' hat országos Vásárok, a' Het-

fői és Pénteki héti Vásárok pedig a' belső Városban lévő kissebb piatzon szoktak gyakoroltatni.

De leginkább megörökösödött az ő neve, a' Lyceumnak felállítása által, a' mellynek akár kies formáját, akár az abból ki néző finum izlést tekintsük, valóban egy Királyhoz illő alkotmány, az épület négy szeget formál, és két emeletekben tetszeskedik. A' fő felmenetel melly a' szálába vezet, a' szála előtt lévő folyosóval együtt igen pompás, a' szobák abban nagyok, magassak, világosak, és díszes bolthajtások által fedeztetnek, külföldi tekintete is nagyot mutat, és Esztheticai, és Architectonica ösmérettel egyesült értelmességet árul el, éjszak felül való, de inkább napkeletre hajló részét a' Csillag vizsgáló Torony, a' nem kémellett költséggel, a' külföldről megszerzett nagy néző csövekkel díszesíti, a' tetejében alkalmaztatott sötét Hamarával együtt, mellyben tiszta nap fényben az idegen utazó kellemetesen mulattya magát, azon árnyék képekkel, mellyeket egy fejér asztalon eleibe tüntetnek, és a' mellyek külömbféle Egri jelenéseket, úgy mint mozgó, 's dolgozó embereket, kerteket, házakat 's a' t. amint azok a' valóságban vannak kistsinyben ábrázolnak. — A' Déliléniát vagy meridiánust a' híres Csillag vizsgáló Hell magyar hazánk fia nagy pontossággal húzta a' Toronynak egyik szakaszában; tsak azt lehet sajnállani, hogy nintsen mindenkor a' toronynak Csillag vizsgálója, vagy observatora, a' ki a' drága nagy, mesterséges néző csöveknek használhatóságát, és az Égi jelene-
te't mind az itt tanuló Ifiúságnak mind az ide érkező utazóknak szemek eleibe tüntethetné — vagyon az épületben egy Museum Physicum is, a' mellybe jöllehet a' szükségesebb eszközök, és nagyobb mozgányok (Machinae) megtaláltatnak, de a' mostani században igen megbővített Természet

Tudományának sok féle ágozatira nézve kívánni lehetne, hogy az újabb, és finomabb Készítmények is a' Physikát tanulóknak nagyobb felvilágosításokra megszereztesse, — látást érdemelnek itten két nagy mesterséges órák is.

Méltó a' szemlélésre a' Lyceumban a' diszesen elrakatott Könyvtár, melly több Püspököknek és Kanonokoknak adományából állott öszve, az utólsóknak adományait mutatták a' belől tett jegyzések, hogy mik, mellyik Kanonoktól maradtak — Azért most is az a' rendelés, hogy a' melly könyvekből két példányok vagynak, egyik a' Káptalan részére jegyeztessék, hogyha valaha a' szükség úgy hozná magával, a' Káptalan a' maga Könyveit vissza vehesse. A' bálthajtáson a' Tridentinumi Egyházi gyülekezet látszik le festve, ez az Eszterházy által Egerbe lehozott híres Képiró Krakkal Jánosnak bámulásra méltó munkája, akár a' sok arczatoknak külömbségit, és elevenségit, akár a' testek helyheztetésinek rendes voltát, és illendőségét, akár az üllő, és álló személyeknek diszes el sorozását, akár a' festékek eltalált keverését tekintsük. — Igen kimutatta mesterségét itt Zach József a' Krakker társa abban, hogy a' Babilonai stylus szerént épített boltozatot jól eltalált Architecturai rajzolása által Gothus bolthajtássá oly csalókáosan változtatta által; hogy a' ki hirtelen bé lép a' Könyv Tárba, azt véli hogy csucsos Gothus boltozatok alatt járdogál, vagynak a' könyv Tárban sok ritka kötetek, és kéziratok, tsak azt lehet sajnálni, hogy azok új könyvekkel vagy legalább elegendőképpen nem gazdagítatnak; a' könyvek akár a' tanuló ifúságnak, akár másoknak, a' kirendelt órákban olvasásra kiadatnak, sőt az érdemesebbeknek nyugtatványok mellett megengedtetik, hogy házokhoz is elvihessék.

A' Defensoria szálát Sigrist Ferentz festette, a' holtajtásokra ábrázolt négy facultásoknak színezési igen elevenek, a' legfelsőbb Törvény széknök üllése, és a' földmérésnek munkálkodása elég természetesen festettek. — Egyáltalában ebben is minden rajzolatok, és figurák ki elégítik a' nézést. — Vagyon a' Lyceumban a' Tanulók ajtatosságának gyakorlására rendelt Kápolna is, mellynek boltozatját Maulperts Antal rajzolta, és noha a' Szenteknek, és mennyei örömeknek előadásában nem olly tökéletes volt ecsettye, mint a' Krakkeré; de még is ez a' munka is magasztalást érdemel, nevezetes a' Sacellumban a' Sz. István képe, és a' felette lévő jól alkalmaztatott Mennyezet. Ritkaság még abban a' természetes zöld márványból készült Tabernaculum is.

A' Barkóczy Püspök Úr által felállított Könyvnyomtató műhely is a' Lyceumnak alsó részébeu béhelyheztetett, és noha közelebbről szép új betűkkel megbővítetett, mégis taval ott létebben csak két sajtón dolgoztak, éppen akkor Fő Tisztelendő Alber János Úrnak öt kötetekből álló Egyházi Történeteit nyomtatták.

Ezen ékes és a' főbb tudományoknak szentelt alkotmányoknak elkészítésére több Esztendőknök valának szükségesek, elkezdette azt t. i. Eszterházy Püspök Úr 1765-ik eszt. építeni, és csak 20 esztendőknök alatt vihette azt tökéletességre; többet elköltvén arra sokaknak vélekedése szerint egy millio ezüst forintnál (mert a' sommát a' Püspök Úr senkinek nem akarta fel fedezni) még pedig külső országokból hozott mester emberek által vitette leginkább végbe az óriási munkát, kik azután az Egri lakást megszeretvén a' Gróftúl telkeket kértek, mellyre házacskákat állíthassanak, így vetették meg ezek a' Külföldiek első talpköveit, az azután megépesedett új Városnak, melly ma is Károly Városának

sának neve alatt virágzik. — A' Lyceumnak ropant alkotmányát 2-oik József Császár is a' mindön 1784-dik Eszt: October Holnapjának 17-dik napján Egerbe érkezett volna, a' következett napon megtekénteni méltóztatott és annak szépségén fejedelem létére is bámult, és az ötöt meg tisztelő Püspöknek izlésit magasztalta, csudálván egyszer-smind hogy az arra fordított nagy költségeket el viselhette. — Ugyan ez alkalmatossággal megjárta az Uralkodó a' kis Papok nevelő házát, az öreg Papok, és misericordiánusok épületeit, és az Ispotalyt, mellyre valamint a' városi szegénységre is ki terjesztette fejedelmi irgalmasságának jeleit; mellékes szükség megjegyezni, hogy József Császár még mint Korona Herczeg 1770-dik eszt: Majusnak 20-dik napján már meglátogatta Egret, és akkor különösen a' Várat vette szemügyre.

1765-dik Eszt: előtt jóval kezdettek a' Jesuiták épületei emelkedni, és azok miatt a' Török mecset, melly a' Moscheával együtt azon a' telken vala építve, már régebben, 's előre elrontatott.

Valamint ezen fő Pásztor alatt eloszlanak a' Tárkányi völgyben volt nazarénusok, úgy elenyésztett a' Froncontrasti Kastély is, mellynek belső készületeivel az Egri Püspöki Palota ékesített fel. *)

*) Nevezetesek ezek közt a' Sz: László Király táborozását ábrázoló igen nagy képek, mellyek annak csudateteit mutatják, amint a' szomjuhozó katonaságnak megütvén a' kősziklát, vizet nyert az Istentől, megint midőn a' Hunok által az őket kergető magyarok eleibe ki öntött pénzek kővé változnak. A' festés, és a' dolgok fejtése elég elevenek volnának, a' Képirónak feltalalásai helyesek, csak kívánni lehet hogy ezen jeleneteket finomabb kéz, egy kevésbé hajlékonyabban árnyékolta volna, egyébberránt a' figurák is az ebédlőhöz képest nagyocskák de még is mint régiségek érdemesek a' megtisztelésre.

Eszterháznak Egyházi igazgatása alatt 1773-dik Eszt: XIV-dik Kelemen Pápa, a' Jezus Társaságának rendjét eltörölvén, a' Bulla tartalmához képpeszt az Egri Jesuiták is, kik ott a' kisebb Iskolákat tanították, Collegiumokat oda hagyták, mellyet 1778-dikban Mária Theresia Királyné kegyességéből a' Ciscertiták Rendje nyert el, kik azon évben Pásztorúl Egerbe egy Királyi Commissarius által azon teher alatt, hogy az Ifúságot az alsóbb Tudományokra tanítsák, be szállítottak, és ekkor még a' Morva Országban fekvő Vellehrad nevű Apátságtól függöttek, de nem sokáig örvendettek az Egri lakásnak mert 1787-ban 2-ik József Császár által a' Birodalmában volt Ciscerciták Rendje megszüntetvén, Egerben is eltöröltettek, végre 1-ső Ferencz Királyunk ajtatos kegyessége 1802-dik eszt: Junius 25-én ismét őket vissza helyezettette, ki nevezvén ugyan azon nap Fő Tdő Schumann Theophilust Apátnak, aki is első, mástól független Magyar Apát volt, a' Pásztoi, és Pilisi Apátságokban.

1782. Eszt: volt az a' szomorú esztendő, mellyben 7-ber holnapjának elein a' kártékony sáskák a' Város határát elboríták, a' szőlőket, gyümölcs fákat, és mindent a' mi még zöldellett, megemésztettek.

Még mind ekkoráig az Egri erősség a' Császár birtokában volt, de 2-dik József Császár vévén által az országok kormányát, megkínálta azzal az Egri közönséget is, főképpen mivel tapasztalta hogy a' helyre hozást, és újítást meg nem érdemli, de a' melly azt magáévá tenni nem kivanta, megvette tehát a' Püspök a' pusztuló félben lévő külső, és belső, erősséget *) mindent öszve

*) A' vár a' Rákocziánusoknak ki üzetések után a' Királyoknak hatalmában maradt, kik abban őrző sere-

számítván 10,000 ezüst forintokon, amint némelyek gyanítják; ennek következtében a vár Comendánsa, és az őrző sereg a Felső parancsolatjára azon várból, mellyben a Vas kapuk még akkor is fenn állottak, elköltözének.

A várnak megvétele előtt a sánczi lakosok sem tartoztak az Egri Püspökséghez, hanem a Kassai Cameralis igazgatástól függöttek, oda is fizették a reájok kivetett taxát; a német Várnagyok osztottak a Jövevényeknek a sáncz helyen telkeket — a Püspök Úr a Várnak megvétele után, még több telkeket osztatott a sánczi lakosoknak azon a helyen, ahol a külső vár, és annak bástyái állottak, így, de már az áltáivét előtt elpusztúlának azok a szép kertek is, mellyeket a Várnak hadi Tisztjei a vár árkaiban, és bástyái körül állítottak volt régebben.

A Német Comendánsok igazgatása alatt még fenn állott a várbeli Gothus Templom, — Azonban a Püspököknek sok építései miatt kövekre lévén szüksége, azokat az által vett várból hordatta, nevezetessen innen vitték a köveket az ő általa felemelt Maklári Templomhoz, sőt a lakosok is hordattak házaik felépítésére köveket onnan, így naponként inkább inkább elpusztultak a Várbéli épületek, és három sorban állott bástyázatok. *)

get tartottak. Megjegyzésre méltó, hogy a békesség helyre állásával a Püspöki Residentzia is a még annak a Városban lévő lakhelye elkészült, a Várban volt, de a Kanonokok a helynek szűk volta miatt nem a várban, hanem a városban kezdték házaikat építeni.

- *) Valamint csak nem minden várról azt hiszi a Község hogy több mértföldre terjedő föld alatti úttya légyen, úgy az Egri várról is azt tartja a hagyomány, hogy egy 8 lábnyi széles boltozat, némelyek

Gróf Eszterházy Károlynak Pásztorkodása alatt 2-dik József Császárnak élteben megint felelevenedett a' szabadságra való vágyodásnak régi szikrája az Egriekben, kik a' földes Úri kormányt, a' bor dézmákat, a' legelő nem létit, amint a' megszaportott házak és szőlők megkéskenyítettek, elviselni megunván, és az első Leopold alatt nyert szabadságra ásitóznán hathatósan esdeklettek az Uralkodó előtt hogy Egret a' körülötte lévő Pusztaikkal együtt az úri hatalom alól ki venni, és Királyi Városi szabadsággal megajándékozni méltóztasson; olly nyomossan és tüzzel forgatták ügyöket Bécsben, hogy az Uralkodó a' városnak felszabadítását 1789-ban magában elkövetné, és ezt a' határozást az Udvari Cancellaria Eger városának Bécsből Julius holnapjának 2-dik napján költ leírása által olly hozzá tétellel adná tudtára, hogy ha a' felszabadítást megelőző kérdések, és Tárgyak elfognak igazítani, és intézteni, tehát a' hely azonnal Királyi Várossa léssen, ami az alatt is hogy a' lakosok biztosok legyenek, megjelentetett. — Az e' tárgyban ki adott Császári végzésnek következtében egy Biztosság rendeltetett ki, melly Egerben összeüljön, és meghatározza, hogy minő Jóságokat kellessen kárpótolás fejében a' nagy méltóságú Püspök Úrnak, és a' nemes Káptalanak a' Császár akarattya szerént a' fel szabaduló Város helyett adni, azon eltörölt szerzetesek birtokaikból, mellyek Eger környékében fekünnének; Ugyan ezen Birtosságnak kelletvén a' puszták fel szabadíthatása kérdéseit is elintezni, sőt

állítás után ugyan az Egyed hegye oldalaig, mások erősítése szerént pedig egész Dios Győrig terjedett légyen, a' hagyomány szerént még 1783 járkáltak az üregben, a' mellyben sok denevérek lakoztak, és már sok helyen omladozott is. —

még azt is megállapítani hogy a' szabad lábba teendő város mennyit fizessen a' Felsőnek Úri jussa megesmérése és taxája fejében, amit a' három tagokból álló Királyi biztosságnak Elölülője Almási Pál Pestről 1789-ben 29-ik Septemberben küldött levelében, mind a' Város közönséginek, mind a' két rendbéli méltóságos Uraságoknak, előre hivatalossan megjelentett. — A' Város ezt a' két hivatalos irományt az 1812-ki Ország gyűléséhez intézett esedező leveléhez regasztotta, amint ezek a' Városi oklevelek sorában az I. és K. betűk alatt kinyomtatódtak.

József Császárnak azomban az 1790-ik eszteni Bajt elő havának 20-dik napján következett halála miatt Egernek annyira ohajtott ki szabadsága dugába dült, és a' földes Urak annak birtokát tovább is megtartották, mivel minden e' tárgyat illető munkálkodások megszűntek. II-dik Leopold Józsefnek testvér öccse vévén által magyar országnak kormányát, az Egriek felszahadítások eránt ezt a' jó fejedelmet is megkeresték, kinek igen rövid ideig tartott országlása után a' mostani Királyi felséghez ugyan azon könyörgéssel járulának, a' terheket, és a' nehézségeket, mellyeknek sullya miatt szabadságokat annyira ohajták, környül állásossan felfedezték, a' mint ezen nehézségek a' már fellyebb is említett 1812-ki esedezésekben le vannak ábrázolva. *)

*) Olvasásra méltók az esedező levélnek 4-dik lapján ezek a' kitételek. „*Liberalis haec Principum in restauratam Civitatem munificentia, singularisque, qua eandem amplexi sunt cura, immunitatibus, ac Privilegiis ejusdem perennitatem, Incolis autem felicitatem omnem appromiserat: et certe brevi sub tempore, in drustria Incolarum, quam modica praevio modo obtentarum Immunitatum, ac libertatis species unica fovit, in tantum florem Civitas nostra eluctata est, ut*

Az Egriek álhatatosan azt kérték a' felség-
től, 's a' Királyi Birtosok előtt is azt szorgalmaz-
tatták, hogy nem csak Eger Várossa ami a' vala-
hai kerítéssekkel körül volt fogva, hanem a' szoms-
zédságos Almagyari Tihaméri Czeplédi
Szöllőskei és Rócsi Puszták is, mellyek nagy
részben szőlővel vannak be ültetve, az Érseki,
és Káptalan hatalmai alól ki vétessenek, és szint
úgy felszabadítassanak, mint a' város, melly amazok
nélkül úgy is majd semmi határral sem bírna,
azomban mind Eszterházy Püspök Úr, mind a'
Nemes Káptalan azt a' nyilatkoztatást tették, ők
ezen Praediumoknak mint tulajdon birtokoknak
Egerhez való kapcsolásában meg nem egyeznek. —

„non tantum pristinam claritatem recuperatura, sed
„aliis etiam principibus Regni Urbibus propius ac-
„cessura videretur: Cum praeter numerosos quaestores,
„liberaliumque artium peritos, viginti duo Caehalia
„Contubernia numeraret. — Accidit tamen: quod
„continuatis temporibus in Jure suo Transactionali,
„aliisque Immunitatibus suis vulnere sensim, ac sen-
„sim accipiendo, per Dominium suum Terrestrale
„eo recentioribus annis se redactam cerneret, ut
„ipsorum quoque, quae, partem Civitatis efficiunt,
„suburbiorum avulsionem, quam Dominium, in ef-
„fectum deducere adnsum est, praemetueret. Id qui-
„dem providentia, et protectione gloriosae Regnantis
„Majestatis praepeditum est: hoc tamen praepediti
„non potuit, ut maxima pars territorii Civitatis,
„quae ipsam in superioribus attactam fenesianam
„Transactionem subintravit, sub specie distinctorum
„Praediorum Civitati substraheretur, privatisque Do-
„minii Terrestralis usibus addiceretur, ita quidem:
„ut populosa 20 millium, et 3000. familiarum Ci-
„vitas, nullos absolute agros, et prata, ut ut in
„Transactione praefata specificè expressa, imò ne
„pascuum quidem nisi quotannis a' Terrestrali Do-
„minio redimendum habeat.”

A' Czeglédi pusztáról nevezetesen az a' kinyilatkoztatás tetetett akkor még, hogy annak egy része Felnémethhez tartozott, egy része pedig a' Baktaiaknak köz legelőül szolgált, annyi igaz, hogy ezen Felnémet, és Eger közt volt Praediumon, mikor az adót az Egri vár őrző Ratonák szedték, még 7. gazdák laktak. — E' mellett hiteles ok levelek bizonyítják, hogy Tihamér 1574-ben még lakosokat foglalt magában, ami több az Egri Káptalannak 1730-ban költ az eránt tett ellen mondása megvagyon, hogy Almagyar Tihamér és Kócs mint appertinentiák valamely birtokhoz ne kapcsoltsanak.

Volt szándékja az Isten dicsőségére minden áldozatokra kész Eszterháznak még Egerben, egy Romai, és olasz izlés szerént készitendő roppant templomot felállítani, mellynek a' Hazában párja ne legyen, és azt annál könnyebben tökéletességre vihette volna, mivel a' gazdag Püspökség jövedelmén kívül még három különös Uradalmakat birt, úgymint a' Pápaít Ugodit és Devecserit sajátágképpen mint született Gróf Eszterházy, de valamint sajnálva emlittyük, hogy közelgető halála nemes feltételét megsemmisítette, úgy válójában hisszük, hogy ez alkotmány is az ő nagy lelkének, és kimivelt izlésinek szintúgy mint a' diszes Lyceum maradandó czimje lett volna. De tetszett a' mindenhatónak az egész megyének leirhatatlan szomorúságára az igen példás, és a' legkritkább erkölcsökkel ragyogó ferfiút, a' menyeyi örömöknek megkostolására ez árnyék világból kihivni. Ide hagyá ő a' mulandóságot 1790-ben Böjt más havának 15-ik napján elitének 74-ik esztendeiben: Gróf Eszterházy Károlynak valóságos belső Titkos Tanácsosnak, és Heves Vármegye örökös fő Ispányának enyészetével megszűnt Eger-

ben a Püspöki nevezet is mingyárt; (amint alább következni fog) e' mostani századnak elein az Érsekeknek új sorok kezdődött.

(Vége következik.)

2.

Az Epigramma' theoriája.

Theoria nem alkot művészt, mond a' profanus, 's örömmel mondja lelkének vigasztalásául az a' nem profanus is, ki a' theoriák' vizsgálatába unatkozott, vagy azokat épen nem használta, vagy ha tevé is azt, belőlök tanúságot meríthetni erején felül volt: mert a' mélyebb speculációk' szellemét felfogni soknak nem adatott még azok közzül is, kiknek egyébiránt szerencsésb elme-tehetség juta. Van-e a' szóban igazság, vagy legalább lehet 's kell-e általános axiómául felállítani, a' tisztán gondolkodó fejnek felesleges magyaráznunk. Azokkal mindazáltal, kik ezen fonák ideájokba szerelmesedve, 's talán illő mérték feltett szerelmesedve vannak, nem meggyőzni őket ellenkezőkről, — ez sikeretlen törekedés volna — hanem itéleteiket mérsékleni, sőt leginkább némelly gyengébbeket a' ragadékony mētelytől megóvni szándékozván, jónak leljük a' dolgot egy kevéssé világosabb szempontból látatni. Serdülő korában literaturánknak nem lehet részvét nélkül tekintenünk, ha a' theoriáktól való irtózás terjedni kezd, mert ez bennünket elviszen az útról, hol a' lépések fáradságosak ugyan: de bizonyosbak, és inkább czélhoz vezérlok; egy olly ösvényre, mellyen az erőseket is bukdosó, vagy épen nyakszegő menelben mutogatja a' mindennapi példa

A' költői lélek természet' adománya. Nincs speculativus fej, nincs ítélő erő, szorgalom és studium, melly ennek hijányát kipótolhassa. Ezt bizonyítják a' költés' ideájának születése óta minden idők, 's nem lehetünk esetet, melly ellenkező példát mutathatna. Mert voltak bár Lessingek többen is, kik csekély költői talentummal sok tekintetben jeles, sőt nem hibázunk ha mondjuk, classicaí becsü műveket adtak: de gyujtsunk csak kritikai fáklyát 's keressük bennök a' phantasia' csillámaid, csillámaid ezen mindenható tündérnek, ki csak maga képes alakjait poetai glóriával körül sugárzani — látni fogjuk, hogy azok vagy tellyességgel nem, vagy csak olly gyéren tűnnek-fel, mint a' sűrű ködön átpillogó verőfény. Ellenben a' természet alkot lelkeket költői szikrával, mellyek fellobbanva ön magoktól teremtenek műveket példa és tudomány nélkül, hogy a' hideg ész csak bámolni tudja őket, követni még messzünnen sem. De mi szokott majd nem kivétel nélkül mindég az illy műveken fő vonás lenni? Figyelmezzünk rájuk 's látni fogjuk hogy czéltalanság a' kivitelben, rendetlenség a' részek közt, szövevény' öszvefüggetlensége — mit legelőbb kellett vala említeni — a' valón túl csapongás rajtok szembeszökő bélyegek. Mint hegyekről szakadó özön, úgy rohan a' maga vad lángjai közt olvadozó genius, nem ismerve dagálya czélt és mértéket. A' schilleri példa, hogy minden más elhallgattassék, eléggé tanúságos, hová vezet a' geniust a' studium által meg nem hódított erő. Tegyük hasonlatba ezen nagy költőnek fiatalkori dolgozásait, azokat az ultrapoeiai alakokat, sok későbbben készült hasonló nemű, de mérték felett több becsü darabokkal; tegyük parallelába Moort és Fiescót, Stuart, Tell és Walensteinnal; 's előttünk áll a' genius ott magán,

miképen a' természet' kezéből kijött, csapongva fék és határ nélkül, itt theoriai tudománnyal szelíden szövetkezve.

De Shakspeare és Homér fog talán ellenvetésül felhozatni? Hogy az első rendkívül való ereje mellett theoriai tudománynak sem volt szükében, bizonyítja az ő ismeretsége az olasz literatúrával, melly azon korban már virágzott 's kedveltetett annyira, a' hogyan akkor semmi más literatúra nem. Irójinak jelesebb művei francia — mellyet Shakspeare, a' mint dramajiból látszik, értett — sőt nem csak francia, hanem angol nyelvre is fordítva voltak. Bizonyítja továbbá az, mit az ő egykorúja 's barátja Ben Johnson mond, hogy ő a' görög és római classicusokat tanulta, 's lett legyen bár tökéletlen a' görög és római nyelvben, (mint angol biographusa Skotzowe véli) tudva vagyon, hogy Hellas' és Róma' jelesebb fejeinek munkáit 1550. körül az angol saját nyelvén olvashatta. 'S ha nem olly fordításban is, mint például a' németek korunkban Homert a' hasonlíthatatlan Vosstól, olyanban legalább, melly az aristotelesi fő ideákat vissza adva az ön erejével is nagy Shakspearból elégséges vala azt a' Prometheus - Shakspeare-t képezni, kinek művei eddig a' dramai költésnek legmagasabb fokán állanak. Vegyük kezünkbe Hamletet, 's vizsgáljuk a' színjátszóknak adott törvényeket 's kérdjük magunktól, ha ezen velős rövidségű axiomák nem legszerencsésebb theoriai abstractiók-e, mellyeket vizsgálat előhozhat? belőlök a' mély eszméletű mű-philosoph, nem olly világosan tűnik-e ki, hogy képes legyen minden kétséget elhárítani a' Shakspeare' theoriai tudománya felett? — Homér' individualitása felől keveset tudunk. Az Odyssea 's Iliasannyira eltölté az akkori görög nép' lelkét, hogy csak a' műv lebegett szünet nélkül

előtte 's alkotójáról minden elfeledkezett. Nem lehet vétkelleni, mond egyvalahol Lessing, hogy a' napot istenlette a' pogány nép. Ez a' dicső égi ragyogvány úgy elragadta a' patriarchalis kor' fijának lelkét, hogy az felsőbb okot, alkotó erőt nem tudá, 's nem mert képzelní. A' valódi mesterműv egészen elfog bennünket; azt hisszük, hogy maga teremtette magát, vagy az egész természet munkás volt születésére. Így maradt Homer' individualitása fátyol alatt: de szól maga az Odyssea, szól az Ilias. Nincs neme az emberi ismereteknek, melly ezen két művben ne érdekeltetnék. Homer itt historicus, orator, geographus, genealogus 's tb. azon felül hogy költő, 's a' szép művészet' több ágait is érinti, 's nem lehet csudálni, ha ez a' két műv már a' régi kor' íróji által a' minden ismeretek' encyclopaediájának nevezetett. Ki olly járatlan a' történetekben, hogy ne hallott volna azon sok Kosmo- és Theogoniák, Titanok' 's istenek' tettei, Herosok' viszontagságai, Herkules, Argonauták. Theseos felől, mellyek már régen Homer előtt énekeltettek? Ki előtt leszen képtelen, ha mondjuk, a' mit már mások is mondtanak, hogy az Achilles' dicsőítője előtt a' trójai harczot, görög vezérek' vissza jövetelét sok apró Homerok zengették, kik a' magok példájával mind annyi hatalomban munkáltak a' mi nagy Homerunkra? 's szükség-e mondani, hogy a' példák' vizsgálatá egyike azon legjobb eszközöknek, mellyek által theoriánk gyarapodhatik? — Homer azonban és Shakspeare olly geniusok, kik nagyságokkal kivételt tesznek a' közönséges törvénytől, 's ha azt kellene is hinnünk, hogy műveik egyedül természeti ösztön' sugalmái voltak, nem döntetnék-el azon állítás, hogy theoria nélkül nem készülhet tökéletes költői műv.

Az illy kivétel nem gyengíti, erősíti inkább a' törvényt.

Szellem, ész, ízlés három fő hatalom, melyeknek egy czélirányban kell munkálniok, hogy valamely tárgy tökéletes aesthetikai művvé váljon. A' szellem tárgyat teremt, plánumokat alkot a' kivitelre : az ész a' találtakat itéli, választ, rendel, öszveszövi a' részeket, fontolja a' motívok' nehézségét; az ízlés szépségért küszd és munkál: de mindég szemmel tartva, mindég számolva a' czélirányt. Elötte ugyan ideálja — egy a' lehető fennségig emelkedett tökélet a' szépben, — de ha a' cél' veszetése forog fenn, kész hódolni a' szellem' sugalminak, kész morális szépet áldozni-fel, hogy az aesthetikai nyerjen. Ekként törekszik e' három istenség majd békülve, majd harcban egymás közt, hogy a' műv az aesthetikai postulatumok' mindenikének megfeleljen. Ha a' müdolgozóban e' hármaknak valamelyike nincs meg, munkáján hijányok fognak ismerszeni. Az individuumra nézve nagyobb értékü az elsöt birni; a' művre nézve nagyobb veszetés a' két utólsonak nemléte. Amúgy bennünket a' műv elragad, de tévedésekbe süllyeszt, veszetelybe ránt 's féketlen csapongási kifárasztanak; így erőben tart, gerjeszt részvétet is: de szívünket mindég némienemü hidegségben hagyja. Az első születéstől nyert tehetség tudomány nélkül, a' második tudomány szellem nélkül. Ez egy csendesesen ballagó vándor, a' ki tudja útainak czélját: de önerövel el nem érheti azt, egyesülve pedig csak kis szikrájával is a' szellemnek nagy előhaladást tehet. Amaz egy villám-röptü sas, melly szomju vággyal csapongja-öszve az egész teremtményt, eléri a' czélokát: de rájok nem ismervén keresztülszökdel felettök, 's nem képes öket feltalálni, vagy azért, hogy ott hiszi lenni hol nincsenek,

vagy szemeit önlángjai kábítják-el, hogy célzt és határt csak óhajt, de nem lel és soha nem foghat egyébként, hanemha ama' vándorral szövetkezvén szeretve veszi öt szárnyaira 's általa hagyja magát kormányozni. Ez ki fogja mutatni a' pályát, melly az óhajtás' pontjához viszen. 'S így egyik erővel és szenvedéllyel; másik tapasztalással 's okos mérséklettel haladván célhoz jutnak, hová külön válva nem fogtanak volna. Vagy hogy kép nélkül szóljunk, a' theoria azon mérsék, melly a' csapongó geniust a' természet' határai közzé vonja; a' kisebb erőt pedig közelebb emeli a' tökélyhez.

Elhisszük, fogja egynémelly mondani, hogy a' ki művész pályára készül, szükség tanulnia: de mi olvasók mi célra tépelődjünk a' művitelők' transcedentál vizsgálataikkal, holott azok nekünk sem hasznosak, sem annál inkább írva nincsenek? mi pedig épen az ellenkezőt véljük, 's nem hisszük, hogy legyen néposztály, mellynek ezek a' nem szeretett speculációk hasznosak 's nagy mértékben hasznosak ne volnának. Csak egy kevés béketűrést, 's a' dolgot tisztábbra fogjuk hozni.

Az emberi lélek az a' fenéktelen mélység, mellyet minden idők és korok fáradoztanak ki-meríteni; 's azon tudomány, mellyet ennek studiuma által szereztünk, minden tudományok között leghasznosabb tudomány. A' görög jól érzette becsét, azért írta delphosi oraculum a' homlokfalára: *is m e r d - m e g m a g a d a t*. Tagadhatatlan dolog, 's az értő soha nem fogja kétségbe hozni, ha mondjuk, hogy psycholog sehol annyi szellemismeretet, olly bő kútfejet az emberi természet' studiumára nem talál, mint egy valódi költő' művében. A' költő avatva van a' lélek' legmélyebb titkaiba. Ő nem hosszas metaphysicai következtetések, hanem egy sebes tekintet által minden indulatot felfedez, minden szenved-

dély' okát kitalálja, minden charactert tükörben lát 's mutat; sőt a' lélek-functiókat még kezdetökben, mielőtt tételre törnének-ki, meglesni, 's a' cselekvés' menetelét fokonként leábrázolni tudja. Szerencsés az ki az illy szellembuvárt a' maga egész mélységében értheti, az hasznosb ismereteket fog magának az életre gyűjteni, mintha napjait a' tanulás' bár melly nemének szentelte volna. Belőle fogja megismerni a' lélek' méltóságát, vételkedésre gyúlad az elébe állított ideálokat magában valósítani, 's nyomdokaikat követni. Itt látja a' féketlen szenvedélyek' következéseit 's mérsékleni igyekszik a' magáéjít, lelke a' szépnek a' nagyok érzetében fog lobogni, 's eltelni rény' szerelmével. De hányadik az kinek megnyilhatik a' tanulás' ezen dicső pályája. Némelly nem képes felfogni a' költő' czéljait; más a' jót fonákul értvén tévedések közzé merül, 's hol virágok voltak, mérget lelt, 's elveszté magát velök; a' legnagyobb rész pedig csak mulatni tuda ott, hol a' tanúság' leggazdagabb forrásai buzogtanak. Milly jótevő vezéreket, tanácsadókat lelhet az illyen, a' józan commentatiók, igazság' szellemétől vezérelt kritikák, vagy közönséges nevezettel theoriai magyarázatok között, csak az nem látja, kinek szemei az előitéletek' hályogán keresztül hatni gyengék.

Ha szemünket a' historia literáriára is vetjük, 's végig tekintünk azon nevek' hosszú során mellyek a' philosophia' körében feltűnnek, látni fogjuk, hogy azok érdemlik leginkább a' philosophusi névnek tiszteletét, kik magokban a' komoly tudományokat szépművészet' sugárai által melengették. Honnan ez a' különös tünemény? honnan épen a' tudományok' azon két ágaiban, hol a' mi ránczolt homlokú philosophiae Doctoraink legkevesebb, öszvefüggést látnak?—A' kettő olly viszonyban áll egymással mint eszköz és cél. A'

szépség' törvényeiben tudniillik a' léleknek legmélyebb titkai fekszenek. Valahányszor a' contempláció egy törvényt abstrahál a' szép művek körül, annyszor egyszersmind új felfedezés támad a' psychológiában is. Az aetheticai törvény nevezetesen magába foglalja, micsoda feltételek alatt lehet a' szépnak legnagyobb hatása lelkünkre; következőleg minden illy törvény a' lélekre vitetik vissza, a' lélekből magyaráztatik-meg. Mi természetesb tehát annál, hogy a' philosoph ekképen vizsgálódva, az érzelmek' folyását a' maga sötét nyomain 's eredete felé tapogatóván, előtte a' szellemismeretben új tekintetek nyiljanak-fel, melyekre ő következtetések által soha nem fogott volna juthatni. Mint maga a' természet, olly kimeríthetlen a' lélek; a' speculáció nem fedezhet fel mindent az elébe ötlött tárgyak körül; a' mindennapi tapasztalás pedig ritkán hagy maga után világos nyomot. Azon szerencsés pillantatok, melyekben a' természetet a' maga funkciójában meglephetnök, soha sem tűnek-el nagyobb hirtelenséggel, mint midőn magunkat akarjuk vizsgálni, 's ha jelen vannak, a' lélek, többnyire egyebekkel tépelődván, nem veszi észre a' magában végbementeket. Legcézirányosabb tehát azon jeleneteket, melyek lelkünkben a' tettek' rugójit mozgásba hozzák, szorgalmasan széllyel bontogatni 's hasonlatba tenni a' theoriával, így a' törvényekre új világosság árad 's a' szellemvizsgálat' határai új felfedezésekkel bővülnek. Hogy pedig ezen rúgók olly nemű jelenetek által hozatnak leginkább mozgásba, melyeket a' szép műveknek szív 's lélekre való hatásai szülnék, az magyarázatot nem kíván azok előtt, kik valaha az aetheticai szép' hódító hatalmát önmagokon tapasztalni szerencsések voltak.

Vizsgálatinknak mindenike végtére oda megyen ki, hogy a' theoria művészre 's olvasóra nézve egyenlőleg szükséges. Ez fedezi-fel a' homályt; ez szab törvényeket a' művésznak, törvényeket, mellyeket nem maga alkot, hanem a' természetből abstrahál; vissza viszi az indulatot eredetéig; kibontogatja a' költő által meg nem magyarázható szövevényeket a' magok gradatiója szerint, felállítja a' caractereket saját világokban; szóval, egy psychologiai panorámot terjeszt a' néző' elébe. Mind annyi kincsek, annyi gazdagságai a' való tudománynak! 'S íme ezek azon források, mellyek örökre zárva maradnak előttünk, ha a' theoriák' kárhóztatójit orakulumoknak hisszük. Nézzünk széllyel valahára — mint az igazság' részrehajlatlan szeretete kívánja — elvakulás nélkül embereink között, kiket művészi czimmal tiszteltenek-meg mellékes tekinteteink, 's látni fogjuk, ha azok emelték-e literaturánk' becsét kik a' genie' törvényt nem ismerő bizakodásával futották a' pályát, vagy azok, kik studiummal nemesítették a' születéstől kapott tehetséget.

Az olvasó megenged ha egy kevésbé hosszabbak valánk. Theoria a' mit elmondani akarunk 's így nem volt helyén kívül a' theoria' hasznáról futólag egy két szót tenni. A' miről szólni fogunk, az Epigramma, olly parányi tekintetű tárgy, hogy egy Spanyol nem átallotta felőle mondani: „Ki olly félszeg hogy egy epigrammát ne tudna csinálni; de ki volna olly halgatag hogy kettőnek csinálására vesztegetne időt”? Azonban mi azt hisszük, hogy az illy nemű dolgozásoknak becsét nem annyira a' tárgy, mint inkább a' mód, mellyel előadatnak, határozza-meg. Gyakran a' legcsekélyebb tárgyak felett elmondott reflexiók nevezetes felfedezéseknek lehetnek magvai. Ohajthatnók, hogy valaha poezisunknak egy tökéletes philo-

philosophiáját birhassuk, 's ezen czélra nem kis hasznú dolog volna ha egyes nemeiben a' költésnek tehetségünkhöz képest kimerítő értekezéseket adnánk. Szíves hálával fogná megköszönni az illy elődolgozásokat egy később kori theoreticus, ki ezen, minden tekintetben nagy becsű, munkának dolgozására szentelné erejét.

Értekezésünk öt szakaszra fog oszlani. I. Az epigrammák' eredetét; II. az epigrammák' neveit egyenként véve III. az epigrammákat közönségesen, IV. az epigrammákat más nemzeteknél, V. az epigrammákat nálunk, fogja érdeklenni.

I.

§. 1. A' természet belénk bizonyos ösztönt oltat minden nevezetes, körülünk végbement, történetet valamely jel által az emlékezetnek hagyni, 's ha ezen ösztönt kielégíthettük lelkünket mintegy megnyugtatta érezzük. A' félig vad állapotban élt ember úgy vonatott ezen ösztön által, mint mi, 's ha, például, egyvalakit, ki őt közelebről érdekelte. elragadott mellöle a' halál, földet halmozott felébe vagy követ gördített a' helyhez, hol eltemetve volt, hogy ő vagy más ott évek után is elmenvén emlékezzék a' történetre, melly lelkében egykor ez vagy amaz féle változást okozta. Később a' félig vad állapoton túl vergődött, 's a' mesterségnek már egy kis lépcsőjére hágott ember az illy helyet ollyatén jellel jegyezte-meg, mellyen az emberi kéznek világosabb nyomai mutatkozhattak: de ezen jelek is még igen messze voltak azon tökélettől, hogy az irányzott czélnak megfeleljenek. Egy pusztaság mezőbe ért az útas 's figyelmét egy kőjel, vagy halom magára vonta: de az neki legfelebb azt mondhatta, hogy azon halom, vagy kő alatt egy megholt nyugszik; sőt ezt is csak úgy, ha már előbb tudára volt, hogy a' temetkező helyeket ez, vagy

amaz alakú kövel, földhalmozattal jegyzi-meg a szokás. Kicsoda az itt nyugvó, ki halmozta-fel ezen hantot, melly kéz gördíté ide e' követ, milly öszvefüggésben voltak megholt 's eltemető egymás közt, azokról a' sirjel mélyen hallgata. A' vágyás ezen kívánságoknak eleget tenni izgatta az emberi elmét 's úgy találtattak-fel némelly jegyek, mellyek képekben adtak magyarázatokat: innen az egyiptomi pyramisok' hieroglypháji. Ezek már birtak annyi tökélettel, hogy a' látás' tárgyain kívül észfogatot is jelentsenek a' nézőnek: de még sok hijánnyal, mert azon felül, hogy — a' dolog tudniillik a' régiség' buvárjai közt kérdés alatt van — hihetőleg csak a' mysteriumokba avatnak előtt volt érthető, 's nem a' népnél is, igen függött a' jeltévő személy' kényétől. Feltaláltatván azonban a' hangok' jegyei — ezek a' legcsudálatosb leleményi az észnek — általok az emberi vágyaknak mindenike kielégítetett, mert a' lelketlen köveknek is szó és magyarázat juta. Herder ezen pusztá, minden művészi alak nélkülváló (arról szólunk mi is) epigramma', vagy inkább felülírás' eredetének psychikai okait más kiterjedtebb lélekösztönben találja. Abban tudniillik, melly bennünket vonz és kénytet gondolatinkat, érzelmeinket másokkal közleni, hogy így a' lélek' 's szív' mozdulatinak mindenike szavak által életet 's formát kapjon, 's a' bennünk öszveszorult indulatoknak tágabb út nyílják. Nem fogjuk a' nagy férfit' tisztelőit magunk ellen ingerleni ha mondjuk, hogy ez csak úgy lehet psychologiai oka az epigramma' eredetének, miképen az egész poezisének. Ez a' közlékenység' ösztöne izgát bennünket gondolat 's érzésnek olly szépített formát és képet adni, hogy alkalmas legyen másokban is szív 's lélekre hatni; 's mi egyéb a' poezis, hanemha ezek a' megszébbített 's ide-

alitást nyert alakok? való tehát ez, de a' poezis' eredetének közönséges oka, 's az epigramma' eredetének különös és közvetlen elvét (immediatum principium) felebb mondottainkban helyeztetni a' hihetőségnek talán inkább megfelelő leszen.

§. 2. Midőn az embernek olly hatalom volt birtokában, hogy lelketlen márványra bízhatta gondolatai' közlését, minden emlékjel új tehetséget, új életet kapott. Épületek, fegyverek, edények saját felírásokkal díszlettek. 'S íme ez volt kezdete azon poezisi alaknak, melly felírási nevét (epigramma, inscriptio, Ueberschrift) korunkig megtartotta: de olly elváltozott jelentéssel, hogy ma igen kevés darabot lehetne saját értelemben felülírásnak mondani. Mansit vox tantum, mond Vavassor, mutata significatione et potestate sua.

§. 3. Ezen inscriptiók először csupán készítőjök' nevét, 's azokét kiknek készültek, foglalták magokba; vagy egészen száraz historiai factumokat beszéltenek-elő, mind addig, mig a' poezis bennök a' maga helyét elfoglalná. Mihelyt, tudniillik, a' tárgyak, a' személyek bizonyos melegebb részvéttel neveztetek-meg, a' felírás azonnal érzelmet gerjeszte, érdeklővé, szebbé leve. Az illy felírások voltak előképei a' művészi görög epigrammának, habár historiai egyszerűségökben állottak is. Nagy száma azon daraboknak mellyeket Sappho, Erinna, Myro, Nossis, Anyte, Anakreon és maga Simonides irtanak, nem egyebek, mint egyszerű magyarázatai némelly tárgyaknak vagy rövid történetek' beszélete, mellyek minden mesterkélt hímezet nélkül, ön magok által hatnak reánk. A' herderi Anthológiával megbarátkozott olvasó több ilyenekre fog emlékezni, a' ki pedig a' görög föld' viráginak ezen szerencsés foganatú

átültetését nem ismerné, az előtt e' gyenge után-
képzet sem leszen kellemetlen:

Egy fiatal lánykát fedez e' sír' mélye magába,
Bátyjáért hala-meg 's sírva fakadt az anya.
Őn mátkája gyanánt siratá vala mindenik ifju
A' lánykát, hi egyik' kedvese sem vala még.

Millyen kedvesség ezen egyszerű előadásában a'
történetnek! hogyan tűnik-ki néhány sorokból a'
görögnek azon tehetsége, melly az újkori költők-
nél olly kevésnek sajátja: mély érzést nyu-
galommal adni!

§. 4. Ha szemeinket a' görögökre vetjük,
olly szerencsés öszvejövetelt találunk a' környüle-
tek között, mellyek bennünket kísértetbe hoznak
hinni, hogy az epigrammának nálok szükségképen
kellott születnie. Képzeljük magunknak a' mytho-
sokat. Ezek a' bájos népregék a' görög világban
öszvefonva és kötve voltanak természet' és társa-
sági élet' minden tárgyaival. Milly elmés történe-
tek' fátyola szövődött azon képzeletekből, mellye-
ket ez a' nép a' maga Eros, Musa, Nympa, 's
Charisairól formált magának! Milly közel állot-
tak ezen történetek a' közönséges élethez! Minden
táj, forrás, hegy, 's fának saját istennéje volt,
's az által minden tárgy nem csak életet és szót
kapott, hanem azon felül anyagjává leve a' köl-
tésnek. Csak folytatni, alkalmaztatni, fordulatot
adni kellett ezen regéknek, 's a' régi történet-
ből, régi gondolatból új támadt, 's egyik a' mási-
kat magából önkényt hozta-elő. — Képzeljük azt
a' boldog eget, mellyel a' természet ezen tarto-
mányt megáldá. Alatta egy szép ifjúkor lengett
a' legszerencsésb befolyással a' föld' népére. Innen
az az örökké vidám, az az örökké derült lélek,
melly soha még népnek nem volt úgy sajátja, mint
a' görögnek. 'S épen ez a' lélek az, mellyben az

epigrammai virágnak legtöbb magvai rejteznek. — Képzeljük továbbá a' szobrokat, templomokat, sírköveket, emlékeket, fürdőket, művészeket, 's a' nemzet' nagy hőseit 's mind annyi tárgyait fogjuk szemlélni az epigrammai költésnek: valamint hogy a' planudesi gyűjteménynek nagyobb része valóban illy tárgyakra készült darabokat is foglal magában. Ezen egyszerüleg tárgymagyarázó nemhez tartozik Simonidesnek a' Thermopylaei hősekre írt ismeretes verse is, mellyet Cicero, Stollberg, Herder, Schiller, nálunk Tóth László és Kazinczy fordítottanak. Stollberg leghivebben; Herder híven, de a' másik verset egy hemistichiummal, 's így a' periodusnak azon tellyessége, azon kereksege nélkül mellyet az epigramma szeret. Schiller sok erővel, de toldva. Tóth László toldás nélkül; de nála az az: imitten, mikoron ügyelnék prózai szétfolyást ad a' beszédnek. Kazinczy nem minden kellem nélkül: de hímezve, következőleg nem simonidesi egyszerűségben, 's azon felül olly elváltoztatással, melly a' darabot a' maga fenségéből vontale. A' ki tudja, hogy az effélék' öszvehasználtása nincs haszon nélkül, nem fogja balúl venni ha itt mind a' hat fordítást közöljük. A' görög szóról szóra ez: „Menj, o vándor, 's mondd-el Spártának hogy mi elestünk 's a' törvény betöltve vagyón” *).

Wandrer, sag' es in Sparta: Wir sind im Streite gefallen Haben, gehorsam, erfüllt unsers Landes Gesetz. —

Stollberg.

Wanderer, sag's zu Sparta, dass seinen Gesetzen gehorchend

Wir erschlagen hier liegen. — *Herder.*

Wanderer, kommst du nach Sparta, verkündige dorten du habest

Uns hier liegen gesel'n, wie das Gesetz es befahl. — *Schiller,*

*) Lásd Zerstreute Blätter von J. G. Herder. Zweite Sammlung. Gotha 1786.

Vidd hírül, idegen, Spártának, hogy mi imitten
Nyugránk - el mikoron szent törvényére ügyelnénk. —

Tóth.

Vándor, szent, hova lépsz, a' hely. Menj mondd-el ha-
zánknak,

Hogy törvényeiért kész vala veszni fija. — *Kazinczy.*
Dic hospes Spartaee, nos te hic vidisse jacenteis

Dum sanctis patriae legibus obsequimur. — *Cicero.*

Mind a' hat költő jeles darabot ada: de az origi-
nállal egyiké sem mérközhetik. Simonides nem
abban találta a' fennséget (Erhaben) a' mit ezen
dicső háromszázak tettek, és mondanak: hanem
abban a' mit elhallgattak. Ezek az ő hősei nem
szólnak a' tett' nagyságáról, nem arról hogy ké-
szek valának a' törvényekért veszni, ők nem is
látszanak érzeni mind ezeket, nekik elég jutalom
Spártával tudatni hogy elestek, 's a' haza' tö:vé-
nye sértetlen szentségében áll. Az a' valódi ma-
gasság a' tökéletben, midön a' rény úgy vált má-
sodik természetünké, hogy nemesen gondolunk,
nemesen cselekszünk a' nélkül hogy tudnók, a'
nélkül hogy magunknak érdemet tulajdonítanánk,
vagy, talán épen jutalmat várnánk. 'S ime, épen
illy sugárokkal fénylik az a' gloria, melly a' Si-
monides' hőseit örök ragyogással vonta környül.

II.

§. 5. Ezen kezdetkori epigrammáknak némel-
lyike művésztelen alakban is olly sok keccsel bir,
hogy ma is hálára tarthatna just az a' költő, ki
bennünket illy nemű darabokkal ajándékozua-meg.
Azouban ezt mondván nem akarunk félreértetni
's magunkat annak gyanújába hozni, mintha min-
den epigrammában ezen egyszerű, csupán tárgy
vagy történet által való szólást kívánnók. Vannak
tárgyak, mellyek illy alakban állítatván-elő nem
képesek reánk hatni. Ezen esethen tehát egyéb

postulatumokat lesz költsésség a' költőnek betöltenie. Például a' leírt tárgy vagy elmondott történet után moralis sententiát függeszteni, vagy valamely hasznos észrevételt élet', művészség', és tudományok' köréből; 's az így készült darab már a' művészi alakú epigrammáknak egyik nemét fogja tenni. Az elszáradt szilva írt epigramma a' herderi Anthológiában világossá teendi a' mit monddunk.

Mich den estorbenen Ulm umkleidet jetzo die grüne
Rebe, die ich erzog, als ich noch grünte wie sie.
Jetzt leiht sie mir Blätter. O Wanderer, thue dem Freunde
Gutes; es lohnet dich einst noch in dem Grabe mit Dank.

Milly hatása volna annak reánk, ha csak az mondatnék-el, hogy a' venyigelombok befedezték az elszáradt szilt? De tegyük hozzá azon tanúságot, hogy a' ki életében jót tessen mással, még koporsójában is áldva fog tiszteltetni, melly kedves érzéssel hat reánk a' szemünk előtt álló hideg, érdekelni nem tudó tárgy!

§. 6. Azt fogja talán egynémelly vélni, hogy mi az epigrammai tökélyt ezen sententiáktól mérjük, és így nem lesz szükségtelen megjegyeznünk hogy e' helyt a' sententiát csak kulcs gyanánt tekintjük, melly egy szép palotát nyit-fel előttünk, hogy azt minden részeiben szemlélvén rendeltetését is általláthassuk. Az efféle didactikai sententiák, 's életregulák közönségesen epigrammai cízzel tiszteltetnek-meg, azonban, a' közzélelmény' ellenére is, ezen cím törvényszerűségét méltán kétségbe lehet venni 's azon kérdést támasztani, ha őket egyebeknek mint egyedül száraz tanúságoknak lehet-e tekinteni? Mert az epigrammában is, mint minden más osztályaiban a' poezisnak, az kívántatik, hogy az a' Horátz által emlegetett *utile* és *dulce* olly viszonyban álljanak egymással, hogy amaz ennek alárendeltetve legyen. Főbb czélnak tudniillik a'

poezisban — még a' diadactikai neműekben is, hol egyik szempont az oktatás — nem kell 's nem lehet mutatkoznia a' gyönyörködtetésnél, 's valahol egyéb fő tendenciát lelünk, higyük, hogy ott eltévesztetett a' dolog. *) Ezen sententiákban pedig igen is szembeszökő, miképen haladja felül hasznos az édest. Meg van az illy daraboknak a' magok becse, igen sok hasznú didaxissal gazdagítanak bennünket élet' művészség' 's tudományok' köréből abstrahálva: de ha egyéb iránt, 's épen ezen egy oldalú tulajdonságoknál fogva őket a' poezis' köréből kizárva nem másoknak, mint iskolai versus memorialeseknek nevezzük, tehetünk-e róla? Az aphorisma-és gnoma-író, 's a' mi jámbor szándéku Zarkánk ki egy jókora kötet maximát gyűjtögetett-össze szorgalmatos méhként könyveiből, szinte olly jussal kívánhatják a' költői titulust, mint azok, kik efféle didactikai sententiákat rím, vagy görög mértékkel felcizfráztanak. Vagy ha valaki költői koszorúját féltvén, nyommasztó inségei között, épen az epigrammai versformákban akarna mondottaink ellen, menedéket, és pártfogást keresni, annak tanácslanók, hogy az Epigrammatisták' számából ki ne feledje azon hasznos embereket is, kik a' köztársaság' javára a' salernói iskola' praeceptumait dolgozták. Megvan ezen gnómák' némellyikében a' rövidség, elmésség, antithesis 's egyéb tulajdonok, mellyek

*) Hely és szándék nem engedik elmondanunk, miképen szokta a' költő fátyol alá rejteni, hogy szeme a' műv' készülete, alatt az úgy nevezett utilére is vala függesztve, mert arra ügyelnie illő szabadság, 's nem szulteri sanyarú tekintetek szerint mindég dicseretes dolog. Olvasónknak, ki bővebben kívánna ezen pontban értesitetni, ajánljuk Herder' és Mendelssohn' philosophiai munkájiknak azon részét, melly a' szépműveket tárgyalja.

az epigrammának is saját; foglalnak magokba interestans gondolatokat, gerjesztenek olykor csudálatot is még sincs tehetségökben az olvasóra azon érdekléssel munkálni, mellyel a' valódi epigramma szokott.

§. 7. Nem akarnók mindazáltal magunkat annak gyanújába hozni, mintha minden tanúságos sententiát általányosan kitiltanánk az epigrammai sphaerából, mi csak azon iskolai formájától az előadásnak iszonyodunk, melly a' morális jót egész tellyességében állítja-elő, 's az aesthetikai szépből egyetlenegy pontocskát sem láttat: annyira, hogy miatta a' darab gyakorta nem csak az epigrammának, hanem magának a' poezisnak köréből is száműzetik. Mert hogy a' sentenciák epigrammákban helyet foglalhatnak, 's nagy szerencsével foglalhatnak, azt mi magunk valljuk, 's óhajtjuk, hogy olvasónk is higyeje. De mikor ezt mondjuk mulhatatlan kötelességnek ismerjük az ösvényt kimutatnunk, mellyen a' didacticai tanúságokat előadási forma által az epigrammák' tartományiba vezetni lehetséges.

§. 8. Ki a' görög Anthológiát, Catullt és Martiált, 's az újabbaknak némelly nagyait studiumává tette, észre fogta venni, hogy egyéb requisitumokon kívül tárgy' eleven jelenléte, 's egység, vagy a' mi ezzel rokon a' célpont azon tulajdonok, mellyeknek epigrammából kimaradniok nem lehet, 's a' melly versiró ezeket elmulasztotta, méltatlanná leve az epigrammatistai névre. A' dolog' rende alább fogja kívánni, hogy rólok szó legyen, itt csupán az elsőt, 's azt is a' mennyire lehet röviden fogjuk érinteni.

§. 9. Epigrammatistának, midőn didacticumokat szöv költeményébe, 's a' gnóma-írónak céljai egyek. Mindkettő tanítani akar. Csak hogy amaz költői tehetségeinél fogva olly eszközöknek

van birtokában, mellyek egyszer hibázzák-el céljokat, midőn a' gnóma-író százszor munkált siker nélkül. A' gnóma-író tudniillik szavakban mondja-el a' maga reflexióját, 's tanítványára hagyja, hogy történetet vagy személyt keressen, mellyhez a' reflexio alkalmaztathassék. 'S hányszor nem történik meg, hogy a' jámbor tanítvány nem tudott magának képet formálni, nem történetet gondolni, mellyre a' mondott észrevétel alkalmas lett volna, 's így emlékezetében kevés idő múlva legkisebb nyoma sem maradt. Mert psychologi észrevétel, miképen emlékezetünkben csak kép és történet hagynak sokáig fenmaradandó nyomot, 's a' mi abstractum, hirtelen elszárnyal. A' költő ellenben maga alkot történeteket, 's belőlök következteti észrevételét, képeket állít, mellyekre reflexióji már alkalmaztatva vannak. Nála a' tanítvány mindent készen lel. A' reflexio' valósága kézzel foghatóvá leszen, mert a' költő előtte hagyja végbemenni a' történetet, szemei előtt mozogni a' képet, mellyek erősen emlékezetébe nyomulván, valahányszor az élet' tükre hasonlókat mutat, mindannyiszor megújulnak lelkében a' költő' rokon képei is, 's visszahozzák a' rájok alkalmaztatott reflexiót.

§. 10. Ezen képek', személyek', történetek' előállításából támad az általunk úgy nevezett tárgy' eleven jelenléte. 'S ezek azok, mellyek bizonyos tündéri színben felállítva kölcsönöznek a' gondolatnak poetai formát. Nélkülök nincs poezis, hanem csak prozai igazság. A' ki silány érzeni azon életet, azon bájt, mellyet általok minden költemény nyer, annak e' jelen vizsgálatok nincsenek írva, hanem inkább azon tanács adva, hogy földi vándorlását más, 's a' költőtől különböző pályán igyekezzék kifutni,

mert ezen koszorú soha nem lesz számára virulandó.

§. 11. A' szilra írt epigrammából (§. 5.) a' gnoma-író csak ezt mondta volna: tégy jót felelővel: de a' költő nem elégszik meg ezzel, ő képet állít előnkbe, azt megszemélyesítve magát szólaltatja 's ez által életet, és szépséget önt a' mindennapi gondolatba. A' gnómairó sokratesi bölcseséggel declamálja-el reflexióját:

Könnyedkén túrjuk ha nagy érzeti vélünk, hogy ő nagy;
Nem tudjuk soha eltúrni ha törpe mered.

midőn a' költő azt ekképen festi előnkbe:

A' genialis nép hamuban lakik, izzad az ülőn,
Nyúz, csal, lop, koldúl, adja, cseréli lovát.
Egy gyengéje vagyón: szeret úrnak látszani. Boldog
Hogy ha nyakán elavult czifra ruhácska lityeg.
Könnyedkén túrom, ha nagy érzeti vélem, hogy ő nagy;
Nem tudtam soha még túrni ha törpe mered.

Kazinczy.

Kimondja hogy nem interessans, nem tanúságos és szerencsés rövidséggel elmondott gondolat az, mellyet a' gnoma-író adott? de képes-e olly érdeklettel hatni reánk, mint midőn a' költő felállítván a' maga képeit elmondja a' rólok abstrahált észrevételt, s egy szembeszökő parallelát von a' kettő között? — *).

§. 12. Ha Vitkovicsnak Ördire írt epigrammáját, melly különben gyengébb darabjai közzé tartozik, de mondottainkra alkalmas például áll-

*) Kazinczynál a' Pásztori' sírja (l. Erd. Muz. I. F. 1. 71.) Martiálnál Decianus, Caesar, M. Ant. Primus és az mellyet ad Ceditianum írt de imagine Marci Ant. Primi (l. Marci V. Martialis Epigrammata ex recensione Petri Scriveri Amstelodami. 1629. Lib. 1. Ep. 8. Lib. VIII. Ep. 23. Lib. X. Ep. 25. és 32.) bővebb például szolgálhatnak.

hat, csak néhány szavakat változtatva így mondjuk:

Ötvened évében ha ki lyánykát vesz feleségül,
Az bízvást fogja mondani néki: fiam.

hasonlólag jó gondolat leszen, 's némellyeket kísértetbe fog ejteni, hogy epigrammák közzé számítsák, kivált azokat kik azonnal epigrammának vélik az illy kis költeményt, mihelyt egy parányi elmésség vegyült belé, de az leszen-e ez a' mit Vitkovics írt?

Ötvenedik nyaradon lyánykát vettél feleségül;
Ennek ugyan bízvást mondhatod Ördi: fiam!

A' különség a' kettő között csekélynek látszik, még is amaz elmés fordúlata, rövidsége mellett is nem egyéb hideg száraz észrevételnél, ez egy lélek 's élettél tellyes kép, az versbe szedett gondolat, ez valódi epigramma. A' kettő olly viszonyban áll egymással mint a' tapasztalt, 's világban forgott ember' 's egy pedans' mondásai. Az történt dolgokat mond, mellyek bennünket közönséges igazságokra vezértenek, ez sententiákat, mellyekhez még elébb dolgoknak kell történniök, hogy igazak legyenek.

§. 13. Úgy látszik, Lessing is érzette a' jelenlét' becsét az epigrammákban: de csak mint mellékes dolgot tekintette. Mert midőn azt mondja, hogy Owen a' maga epigrammájiban épen az a' pedans, kiről most emlékeztünk, hogy verseiből nehéz, egy húzomban (continuum) egész könyvet fejszédülés nélkül elolvasni, nem azt veti-e utána okúl, hogy a' phantasia szeretne minden reflexiót azon hirtelenséggel, a' mint a' szem olvas, bizonyos képre vagy személyre alkalmaztatni 's mert ezt, reflexiók' sokaságától elhorítván, nem teheti, végre sikertelen fáradozási közt elcsügged? 's még is az epigrammák' múlhatatlan

requisitumit előszámlálván a' jelenlétről hallgat, 's elégnék hiszi az elmésséget, várást és megnyugtatót említeni. Vallyon nem azért-e így mert ő az elmés nemben tudott szerencsésen mozogni? mivel a' görög Anthologia' valódi epigrammáinak, mellyekben többnyire nincs elmésség, de eleven jelenlét majd mindenütt, adni a' koszorút annyit fogott volna tenni, mint azt ön fejről tépni-le. Kedvetlen dolog olly férfúróról mint Lessing mondani, hogy önség botlasztá meg ítéletében: de az igazság mindenben felül van, 's azt elnémítani semmi tekintetnek nem szabad.

§. 14. Owen tompa volt érteni a' jelenlét' becsét 's ez az oka hogy olly kevés epigrammát írt. Mert mintegy másfél ezer közzül — ha kivesszük a' maga által is csak *ethica* és *politica monosticháknak* nevezett darabokat — alig érdemel egy hatod rész epigrammai nevet. Ellenben Martiálnál az 1530. darab között csak igen kevésről mondhatjuk, hogy nem epigramma; — Martial egy azok közzül, kik a' *didacticus* költő' nevét méltó jussal érdemlik, — az úgy nevezett *obsoenák* csak a' gyermek' kezében veszedelmesekek, az érett ember látni fogja miként van bennök a' vétek nevetségessé, utálatossá téve 's iszonyodva fog belőlök tanúságot venni, — 's íme éppen Martiálból tudtak legkevesebb sententiát kihalászni az *aetas lutea'* vizenyös moralistáji. Miért? mert nála a' morál ritkán jelen-meg a' maga mindennapi mezítelen alakjában, mert ő szavak által nem tanít: de példa által igen. Nála a' tanúság a' történetekbe van fonva, bizonyos személyek által mondva 's bizonyos személyekre alkalmaztatva. Nem nyilván van-e a' mit Lessing mond, miképen a' beszéd az illetén alkalmaztatás által mozgást és életet nyer. Ha talán nem vagyunk is is-

meretesek a' történettel vagy személlyel, kire az irányzat van, 's nem tudjuk is okát mért épen ez, 's nem másra van czélzás, maga az illy megszólítás ingerel, hogy saját körünkben is széllyel tekintsünk, ha nincs-e itt is személy, nem ment-e végbe történet, mellyre a' költő' reflexiója alkalmaztatható volna. Illy tekintetek lebegvén Lessing' szemei előtt csudálhatni-e ha ő — bár nem azon úton indúlt-el, mellyen a' görög Anthologia' Meleagrosai, Simonidesei ragyognak — minden epigrammatisták között egyetlenegy, ki gnómát nem írt. A' görögökről ezen tekintetben nehéz elhatározólag szólni, meddig nincs megfejtve a' kérdés, ha a' Planudes' Anthologiájában álló gnómák Meleagros' korában éltenek-e. Mert ez a' gyűjtemény, mellyet Planudesnek köszönünk, tizenhat századok' lefolyta alatt Philippus, Agathias, Kephalsnak, 's magának Planudesnek kezei között sok viszontagságokon ment keresztül. De vannak benne 's nem kis számmal olly darabok, mellyek máiglan legmesteribb példáiul szolgálhatnak, mint kelljen a' gnómának epigrammai formát adni, 's az fogna a' legjobb példányok után indulni, ki ezeket tenné studiumának. A' németeknél Göthe ment ezen pályán dicsőséggel, azért nála olly ritka a' gnóma.

§. 15. Az elmondott mód szerint epigrammává lett gnóma azon nemhez fog tartozni, mellyről §. 5. szó vala.

§. 16. A' második osztályt a' festő epigrammák képzik. Ezek azon benyomatnak következései, mellyet a' költőre valamelly külső tárgy, például, szobor, kép, vagy táj, teve. Bennök főképen arra kell ügyelni hogy a' tárgytól vett hatás erős világosságban tűnjön-fel, azaz olly directionis punctummá legyen melly szembeszökőleg kimutatkozzék, még pedig az epigramma' végén. De ezen kitetsző fény pont nem leszen

szűrő tövis, vagy nyil, hanem inkább rózsabimbó, melly a' bokkrétának fő dísze 's minden egyéb virágok csak azért látszanak mellé fűzelve, hogy szépségét emeljék. Így szoktanak a' festők is árnyázat, és színek' ellentétele által bizonyos pontot a' képen kiemelni. Ez a' punctum directionis' — vagy mint nevezni fogjuk czélpont' — kitüntetése az, mitől az egész epigramma' becse függ; 's a' mint ez erőtlen vagy homályos vala, azon mértékben fog az epigramma' érdeme is hanyatlani. A' görög költők többnyire azon pontot szereték kitüntetni, melly a' tárgynak is — ha művészség' szüleménye' volt — a' szobrász' vagy festő' kezétől kölcsönözött czélpontja vala, 's mennyi szerencsével, a' görög epigrammák' barátjai előtt ismeretes. Nem tagadhatjuk meg magunktól hogy ezen nemből egy nagy szépségű darabot a' herderi Anthologia után ne közöljünk; a' kik vágyának többeket is látni, utasítjuk a' felebb idézett munkára. *)

Philoktetes. *

Ja ich kenne dich, Armer, dem ersten Blicke verräthst du
Leidender Philoktet, deinen inwendigen Schmerz.

Wie sich das Haar ihm sträubt! Wie von der Scheitel die
Locke

Wilde verwirret fällt! auch in der Farbe noch wild.
Und voll Furchen des Grams umkleidet dürre die Haut ihn,
Trocknen, als fühlestest du selber im Blicke sie hart.
Sich, und im düstern Auge da hangen geronnene Thränen
Starrend, sie zeigen ach! *seinen unendlichen Schmerz.*

A' költő is azon situációt tünteti ki, mellyet a' művész kijelelt. Minden vonás oda czéloz, hogy mutassa Philoktet' meg nem nevezhető fájaldalmát.

*) Zerstreute Blätter. Zweite Samml. lap 86 's 87. Auf das Bild der Medea, Iphigenia im Bilde: l. 98. Herkules und Anthaeus l. 89. Alexander 's tb.

Gyakorta ezen czélpont nem mondatik-el szavakban, mint az imént felhozott Philoktetesnél, hanem a' képek festetnek olly erős színekkel, hogy nem lehet nem látni, 's érezni a' czélpontot is. A' festői epigrammáknak poetai érdemökön felül az a' becsök is van, hogy élesítik 's gyakorolják a' művítelői tehetséget.

§. 17. Valamint lélek a' tárggyal kétféle viszonyban áll — egyik, midőn a' tárgy befelé munkál a' lélekre; másik, midőn a' lélek kifelé munkál a' tárgyra — azonkép oszlik-el a' festői epigramma is két nemre. Egyik a' mesterség' (erről szólánk §. 16.) másik a' természet' műveit tárgyazza. Ide tartoznak az Anthologiában álló, forrásokra, ligetekre, 's a' t. készült darabok, valamint az eroticumoknak az a' serege, mellyet a' szélesebb értelemben vett festői költés osztályozatába vonhatni. Itt a' költőnek szabadabb tér nyílik ki, mint az elsőnél, hol a' szobrász' vagy festő' czélját akarván kitüntetni, annak phantasiájához is kénytelen ragaszkodni.

§. 18. A' természet' műveinek egyetemleg van fő céljok, egyenként 's különvéve nincs, innen van, hogy midőn a' költő egyes művet akar a' természetből kivenni, 's művézi gonddal megnevezni, czélt ön lelkéből kell merítenie 's művébe lehelni, különben költeményének nem leszen saját szempontja, 's nem céliránya sem, 's előre kiszámolt cél nélkül munkáncsi oktanok' dolga. 'S ez a' functió, midőn a' költő a' maga által alkotott czélt művébe szövi az, mellyet mi kifelé munkálatnak a' tárgyra nevezünk. Ez a' különböztetés a' két festői nem közzé nem hoz nevezetes elhajlást: de a' költőnek hasznos intésül szolgálhat, mire szükség vigyáznia; a' gondolkodó psycholog pedig talán valamelly felfedezésekre juthat általa. A' két nemet egy festői névvel

nevezni

nevezni nem hiba. — A' festői epigrammák között díszes helyet foglalnak ezen darabok, 's például szolgálhatnak miként merít a' költő ön lelkéből célpontot.

Dolce' Madonnájára.

Melly báj! melly fenység, melly isteni bánat ez arczon?
És melly szent megadás, 's gyermeki bizodalom!
Bús anya, mennyei szüz! e' kép láttatja, mi voltál;
Vidulj-fel, 's e' kép fogja mutatni, mi vagy.
Kazinczy.

Báró Wesselényi Miklós' képe.

Mint az egekbe merült Actnának az alja virányos,
'S a' tetején örökös tűzörvény 's aetheri fagy küszd:
Arczaidat derülő tavaszod' szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat 's láng csap-ki komoly szemciből.
Erdély! mennyköveid fornak beun, esküszöm, áldozz!
Berzsenyi.

Die Göttergestalt.

O Praxiteles, o Polykletus, seyd ihr gestorben?
Lebet den nirgend mehr Eure belebende Kunst?
Dieses duftende Haar der Melite, die strahlenden Augen
Ihre Göttergestalt Einem Altare zu weihn —
Bildner, Künstler, wo seyd ihr? Das schönste Menschen-
gebilde
Kam vom Himmel, um uns Paphia selber zu seyn.
Herderi Anth.

Auf die Statue der Venus.

Sieh Papenhovens Meisterstück, die schöne Venus, in's
Gesicht!
Sieh an den Mund des Marmorbild's! Mann sieht die
Stimm' und hört sie nicht.
Kleist.

§. 19. Ha az epigrammában egy vagy több gondolatok valamelly nemvárt öszveérésbe hozatnak egy más 's tőlök egészen különböző gondolattal, 's az által a' lélek kedves megjátszatást érez, akkor az illy darab egy harmadik osztályt formál az epigrammai sphaerában. Benne bizo-

nyos csel rejtezik 's talán nem rosszúl cseles nevet viselhetne. Veje az enyelgő darabok is többnyire testvéri hasonlatban állnak, 's czéltalan bonczolgatás volna őket különös osztályba helyezni.

Der schwörende Liebhaber.

Ich schwör' es dir, o Laura, dich zu hassen ;
Gerechten Hass schwör' ich dir zu.
Ich schwör' es allen Schönen, sie zu hassen ;
Weil alle treulos sind, wie du.
Ich schwör' es dir, vor Amors Ohren,
Dass ich — — ach ! dass ich Falsch geschworen.

Lessing e' darabot dalai közzé tette, 's egyike legjobb epigrammáinak.

Többé nem szeretek ; minck a' sok néma vesződés? —
Mit tegyek ? a' kegyes int : élni szeretni csak egy.

Kisfaludy Károly.

Hittem az esknek ah ! azt a' hold és csillagok hallák,
'S érte kezessé lön, 's mennyi gyönyörrel ! az éj.
És im csalva vagyok. Menj, menj ! én kába, ki minden
Boldogságimat egy lyányka' kezébe tevém ! —
Mit ? nem igaz ? lássad levelét ; elfogtam. Igaznak
A' legszemtelenebb sem meri vetni eselét. —
Ah de te sírsz, nyakamat karod általölelte, könyűdtől
Arczomat ázni érzem — Csalfa feledve hibád.

Kazinczy.

A' görög Anthologia igen jelesek mutat e' nemben is *).

§. 20. Valahányszor a' cseles epigrammában elmésség rejtezik, mindannyiszor mulhatatlan részei lesznek a' szövevény és czélpont (l. ezekről §. 25. 27. 33.) egyéb esetekben pedig itt is, mint minden epigrammai nemekben elég a' czélpontra, de erre mindenkor, fő figyelmet fordítania a' költőnek.

§. 21. Minthogy az ártatlanul dévajkodó elmésség inkább szeret párosúlni a' jó indulatból

*) Herders sammtl. Werke. Zur schönen Literatur und Kunst. Wien 1813. X. Theil. l. 58. Der zweite Paris ; l. 71. Die badende Venus. 's 1b.

eredt, játszó, enyelgő 's nem kártékony csellel, mintsem a' sujtó és metsző elmésséggel, melly mindég epébe mártja nyilát előbb hogysesm elpattan-taná, hajlandóbbak valánk a' metsző elmésséggel fegyverzett epigrammákat egy különös negyedik osztályba tenni, 's ezt annál inkábbára, mivel a' kettő között theoriai tekintetben is vannak elhaj-lások. — Minekelötte tovább mennék nem lesz helyén kívül ha elmondjuk olvasónknak röviden — czél és hely hosszabb kicsapást nem engednek — mit értünk az elmésség alatt.

§. 22. Azon ügyesség a' lélekben, melly a' dolgok közt elrejtve lappangó hasonlatokat, egy se-bes, egy könnyű tekintet által felfogva előnkbe állítja, neveztetik elmésségnek. Ezen kevés szavak-ból nyilván van, hogy az elmésség világos és szem-beszökő hasonlatok' felfedezésével nem foglalatos-kodhatik, 's ebből ismét az következik, hogy az öszvehasonlító functióban soha sem lehet kérdeni ha a' felállított hasonlat egész tökéletben való-e; mihelyt tudniillik a' hasonlat világos volt, 's egész tökéletben való, annak előállításából többé nem fog elmésség származni. Azonban, bár az elmés-ségnek nem szabad egész tökéletben valónak lenni, még is mindenkor valamelly, bár mi parányi, alapon kell épülnie, különben elveszti valószínű-ségét 's ez által egész erejét. De hogyan történhetik ez meg? A' hasonlat' valósága tudniillik csak bizonyos részek', bizonyos tekintetek' mege-gyezésében áll, vagy hogy Jean Paullal szóljunk, az öszvehasonlító pont a' beszéd' szemfényvesztő sebességéből támad, 's a' helyett hogy magában egész hasonlatot rejtene, a' fél, harmad, vagy ne-gyedrés hasonlatot egyenlőséggé csinálja. Ekként munkálván az elmésséget teremtő functiók, bátran merjük állítani, hogy alig van olly két dolog a' természetben, mellyből az arra termett lélek el

mésséget ne hozhatna-elő, mert mindenhol lehető olly praedicatum' feltalálása, melly bizonyos pontban két dologra illhetik. — Minden elmésség minél könnyebben kötötte-össze az olly dolgokat, mellyek közt a' mindennapi szemlélet nagy elhajlást látott, következőleg minél mélyebb homályból kellett a' hasonlatnak előidéztenie, 's minél több hasonlatot talált ugyan azon két vagy több dolog közt: annál nagyobb sikerrel munkált reánk, 's ezen tekintetek mindenkor ugyan annyi mérlegei lesznek az elmésségnek. Vannak az elmésségnek több, részint mellé-részint alárendelt (co-et subordinatae) nemei, mint például az éleselme (Scharfsinn) mélyértelem (Tiefsinn) antithesisek, szójátékok, 's a' t. mellyeknek mindenike különös sajátssággal bír; ki rólok bővebb tudományt akar meríteni, az nagy haszonnal veheti kezébe a' jean pauli aesthetikai programmákat: célunkra elég, ezen kevés vonásokat adni az elmésség' észfogatjáról.

§. 23. Az elmés epigrammákban két vagy több gondolat egy pontba csap-össze, mellyből mindenkor egy bizonyos tárgy felé irányzott 's nemvárt szikra pattan-ki, melly elmésséget rejt magában. A' közönségesen minden epigrammákban megkívántató tulajdonokon kívül, szükséges részek benne a' szövevény és kifejlet.

§. 24. Vedd kezedbe Martialt és Lessinget, 's epigrammájiknak nagyobb részén szembetünőleg fogd tapasztalni, hogy az első soroknál mindenkor egy fátyol szövődik, mellyen gondolatok és képek mutatkoznak: de ezen gondolatoknak, ezen képeknek rendeltetése többnyire homályos és érthetetlen meddig az epigramma' végére nem jutottál, hol minden világosságra hozatik. Ez a' gondolatok' fátyola és felvilágosító pont az a' két epigrammai rész, mellyet mi szövevény és kifejlet nevekkal jegyeznk-

meg. Másoknál *expositio* és *clausula*, *inductio* és *conclusio*, *protasis* és *apodosis*.

§. 25. Lessing a' szövevényt 's kifejletet, várás és megnyugtatas (Erwartung, Befriedigung vagy Aufschluss) szavakkal jeelte-meg, értvén alattok azon ideákat, mellyek a' mindennapi nyelvben a' kíváncsiság, 's ennek kielégítése által értetni szoktak: 's olly elmaradhatlan részeknek tekintette hogy nélkülök az epigrammát epigrammának nem ismeré. De nem kellett volna a' bölcs férfúinak elfelednie, hogy várás és megnyugtatas olly tulajdonok, mellyek minden költeményben megkívántatnak, sőt nem csak költeményben: de sok egyéb helyt is. Jaj azon eposnak, mond Herder, dramának, historiának, philosophiai és mathematicai értekezésnek, melly várást nem gerjeszt, vagy ha gerjeszte, kielégíteni nem tudja. De jaj a' szép művészetek' akármelley nemének, ha csak várást gerjeszteni 's kíváncsiságot kielégíteni tuda; ezek mellékes dolgok 's a' művésznek egyéb, és sokkal nemesebb czélokra szükség törekednie. Kellott volna azon felül észrevennie a' sok tiszteletre méltó philosophnak, hogy elféle sanyarúságok — mellyek való alapon nem is épülnek — épen azon darabokat fogják az epigrammák között kizárni, mellyeknek legtöbb poetai bécsök van. Mert ha a' várás és megnyugtatas — legyen bár azon értelemben véve, a' hogyan mi a' szövevényt, és kifejletet vesszük — határozza-meg mi epigramma 's mi nem az, úgy a' görögök, Göthe, és Kazinczy nem voltak olly szerencsés tanítványi az epigrammai Musának, mint őket lenni legalább mi hisszük, 's nem könnyen feldönthető okokból hisszük. — Szükség emlékezni továbbá, hogy a' Lessing által annyira tisztelt, 's méltán tisztelt, Martiálnál is vannak darabok, mellyekben egyszer a' szövevény', más-

szor a' kifejlet' nemletét lehet észrevenni, annál a' Martiálnál, kiről mondatott, hogy az újak és régiek között legnagyobb epigrammatista, 's egyetlenegy a' görög és rómaiak közzül, kinek tiszta, és bizonyos megfogatai voltak az epigramma' alkotjáról. Mi azt hisszük hogy az a' theoreticus fogvalót mondani, ki a' szövevényt és kifejletet közönségesen minden epigrammában becses résznek fogja tekinteni: de múlhatatlanul szükségesnek csak azon nemben, melly az elmés' czímét hordozza. Miért épen csak itt 's nem máshol is, úgy hisszük nem leszen kérdés többé azok előtt, kik főlebb mondottainkat értették 's tudják, hogy az elmesség hasonlatot involvál magába, mellyet szövevény és kifejlet által lehet szerencsésen az olvasó' elébe állítani.

§. 26. Szólottunk a' szövevény' és kifejlet' szűkségeiről az elmés epigrammákban, illő hogy szóljunk tulajdonaikról.

§. 27. A' szövevények egyik requisituma az, hogy több, másik hogy kevesebb ne mondassék benne, mint a' mennyi a' kifejlet' emelésére kívántatik. Az első ellen azok vétenek, kik nyereségnek hiszik ha egyikét verssel többet adtának 's feledik hogy csak az jó a' mi czélhoz viszen, 's minden egyéb helyén kívül áll, következőleg hibás. A' szövevénynek kiszélesítése azon felül, hogy azt a' mindenütt nagy becsü praecisiót sérti, igen gyakran rontja az egységet is, és a' beszéd' kerektségét, mellyek mind annyi sugárai az epigrammai tökélynek.

§. 28. A' hosszas theoriai szemléltetések között magunkat is megszálla az epigrammai düh, 's kevélyeknek érezvén magunkat minden nyomon másokból hozni példát, próbát tevénk, ha egy epigrammát írni tudnánk-e; 's íme itt van a' mit

„süllyedő titokban
Hegyajkin a' képzés lehelt vala ;”

Könyvem' vágyva vedéd, olvasni mohón neki ültél ;

Lelkedet egyikét mív édesen elragadá.

Ez tetszik még is mondd Szalavári leginkább ;

Nem hittem rosznak, már Szalavári gyanús.

De fájdalom a' helyett hogy epigrammát roszat
írtunk, még azon vigasztalás sem marad lelkünk-
nek, hogy egy jó gondolatot hoztunk-elő a' sem-
miségből, mert ez a' gondolat, már tizennyolcz
év előtt élt, még pedig epigrammai formában
élt. Tekints a' Tövisek és Virágokba, ott ez áll:

Míveim közt neked ez tetszik, Szalavári, leginkább,

Nem hittem rosznak, már Szalavári gyanús.

Minden fogja látni, hogy az az erő itt egy pon-
tra gyűlve munkál a' végső gondolat' emelésére,
melly a' mi négy sorunkba szétfoly, 's azon felül
szükségtelen és céliránytalan beszéd, sem annál
inkább szépítésére nem szolgál az epigrammának.

§. 29. *Naugerius* — az az ismeretes új la-
tín versíró, ki *Catull*nak tiszteletére minden év-
ben bizonyos számú példányokat égetett-meg a'
Martial' verseiből — ezen epigrammát írta egy
lyánykára: *)

Nil tecum mihi jam Phoebe est, nil Nox mihi tecum,

A vobis non est noxve, diesve mihi.

Quantum ad me, ut libet auricomo sol igneus axe

Exeat coae Tethyos e gremio ;

Ut libet, inducat tacitas nox atra tenebras :

Fert mihi noctem oculis, fert mihi Hyella diem.

Nam quoties a me nitidos avertit ocellos,

Ipsa in luce etiam nox tenebrosa premit.

At quoties in me nitidos convertit ocellos,

Candida et in media fit mihi nocte dies.

*) *Carmin. Sel. ex illust. poet. Saec. XV. et XVI. Bas-
sani 1781. pag. 43.*

A' különben szép darabnak egyik nevezetes hibája az, hogy benne a' szövevény széles; másik, hogy azon meglepést, mellyet a' kifejlet eszközteni képes lehetne, már eleve elfoglalja a' szövevény' végsora:

Fert mihi noctem oculis, fert mihi Hyella diem.

Itt már mondva van a' mi utóbb a' kifejletben következik. Nem elég volna-e csak ezt mondani az egész darabból, hogy epigramma legyen:

— quoties a me nitidos avertis ocellos,
Ipsa in luce etiam nox tenebrosa premit:
At quoties in me nitidos convertis ocellos,
Candida et in media fit mihi nocte dies!

Kazinczy és Vitkovics több előlátással tudták mérni az epigrammai hatást, midőn ezen remissentialis darabokat adták:

Kél a' nap 's megnyílsz, de ha száll, elzárkozol. E' szív
Ezt teszi, Gyengyi, ha jössz, ezt teszi, Gyengyi, ha mégy.
Kazinczy.

Égek, rám ha veted szemeid', fagyok ím ha behúnyod:
Czenzi! te fogsz jéggé tenni, te fogsz hamuvá.
Vitkovics.

Naugerius még egyet ada Pythagoras' szobrára, mellyet Lessing is felhoza Észrevételeiben az Epigrammákról:

Quem toties vixisse anima redeunte réntum
Mutato fama est corpore Pythagoram,
Cernere iterum ut docti coelo generatus Aëylae
Vivat ut antiquum servit in ore decus.
Dignum aliquid certe voluit: sic fronte severa est,
Sic in se magno pectore totus abit.
Posset et ille altis animi depromere sensus,
Sed veteri obstrictus religione caret.

Ezt az erőtelen beszédü unalmas darabot egy más (Faustus Sabaeus) így adá jobban, 's hübben (Lessing mondja) a' görög origináljához:

Pythagoram pictor poterat finxisse loquentem
Verum Pythagoram conticuisse juvat.

Kár volt a' buzgó Catullianusnak az általa nem becsült Martiáltól, vagy legalább az annyira tisztelt 's talán még is fonákul értett Catulltól nem tanulnia, miképen kell epigrammai szövevényt alkotni. De ez a' Catullomania szinte úgy vethete akadályt a' jámbor' tanulásának, mint bizonyos más mania a' mi fiatal versíróink' tudományos előmenetelének.

§. 30. Vannak azonban esetek, hol a' nagyobb kiterjedésű szövevény nem ront a' kifejlet' hatásán, sőt inkább elősegéli azt. Például, midőn a' kifejlet' feltünése viszonyos észfogatoktól függ. Illyen az, ha valamelly dolog szerfelett nagy-nak vagy szerfelett kicsinynek festetik. Ekkor a' nagyság' vagy kicsinység' mértékét szükség kimutatni, 's azt leginkább az által lehet, ha a' mértéknek több tárgyait fokként számitjuk-elő, hogy a' kicsinyt, kisebb legkisebb; a' nagyot, nagyobb legnagyobb kövesse, 's a' superlativus gradusból szökjék-elő a' kifejlet. Nem tudunk olly darabot melly annyi sugárt önthetne ennek felvilágítására mint Martiálnál a' XI-dik könyv' XIX, Epigr.

In Lupum.

*Donasti, Lupe, rus sub Urbe nobis;
Sed rus est mihi majus in fenestra,
Rus hoc dicere, rus potes vocare
In quo ruta facit nemus Dianae,
Argutae tegit ala quod cicadae,
Quod formica die comedit uno;
Clausae cui folium rosae corona est;
In quo non magis invenitur herba,
Quam costi folium, piperve crudum;
In quo nec cucumis jacere rectus,
Nec serpens habitare tota possit;
Erucam male pascit hortus unam,
Consumto moritur culex salicto;
Et talpa est mihi fossor atque arator,*

Non boletus hiare, non mariscæ
 Ridere aut violæ patere possunt.
 Fines mus populatur, et colono
 Tanquam sus Calydonius timetur;
 Et sublata volantis ungue Procnæ
 In nido seges est hirundinino;
 Et cum stet sine falce mentulaque,
 Non est dimidio locus Priapo.
 Vix implet cochleam peracta messis,
 Et mustum nuce condimus picata.
 Errasti, Lupe litera sed una:
Nam quo tempore prædium dedisti;
Malleti tu mihi prandium dedisses.)*

A' kijelelt sorok már magokban is epigrammát alkotnak: de sokkal kisebb mértékben bírják a' hatás' erejét mint amúgy a' martialisi gradatiókkal. Hibázna, ha valaki hinné, hogy ezen hyperbolák egyedül csak iskolai amplificatiók. Mindannyi fokonként haladó erős vonások azon parányi képnek kitüntetésére, mellyet a' vett ajándékról előnkbe festeni akar a' költő.

§. 31. A' szövevénynek második hibáját azok követik el, kik szerfeletti rövidségre törekednek. Az ilyenek gyakran elhagyják a' minek mondatnia kellene, vagy pedig az epigramma' czímjébe adják, a' mi egy formán vétek, mert a' czím csak különböztető jele 's nem része a' költeménynek, szorosb értelemben nem is tartozik hozzá, Illy hibába tévedt Kleist midőn Hieronymus Amaltheusnak ezen nyelvünkre is szerencsésen fordított epigrammáját így adá:

*) Kezünknel a' felebb idézett Scriveriusi kiadása volt Martiálnak 's némelly variánsokat kénytelenek voltunk másokból ki írni. Scriveriusnál a' *dicere* ducere az *argutæ* arguta; a' *clausæ* elusæ; a' *costi* Cosmi. Egyetlenegy darabban mennyi hiba! 's ezen felül nem valóságos botránkozás-e classicusnál a' szavakat így írva látni litTeris, consumPto 's th? —

An zwei sehr schöne, aber einäugige Geschwister.

Du muszt, o kleiner Lykon, dein Aug Agathen leihn
Blind wirst du dann Hupido, die Schwester Venus seyn.

Áconnak jobb, és Phillisnek balszeme ninesen,
Ám de felül múlják keccsel az isteneket,
Kis gyermek, testvérednek gyönyörű szemed' add-át
Így te vak Eros és ő Kütherea leszen. *Ponori.*

Az originál ez:

Lumine Acon dextro, capta est Lecuilla sinistro
Et potis est forma vincere uterque Deos.
Blande puer, lumen, quod habes, concede puellae
Sic tu coecus Amor, sic erit illa Venus.

A' Kleist' epigrammáját czímje nélkül érteni sem lehet, mert a' mi Amaltheusnál a' szövevényt teszi, Kleist a' czímbe fonta azt, 's ez a' Kleist' epigrammája épen olly roszúl epigramma mint Kazinczynál az az ismeretes Arbuscula czimű szép darab az leszen, ha így adjuk:

Roscia midőn a' hallgatók lepisszegnék.

A' ti javallástok, pór rend' sokasága, gyalázat;
Mesteri játékom csak lovagénak örül.

Martiálnál, 's az ő nagy tanítványánál Lessingnél, soha sem szükség czím által vetni világosságot az epigrammára. Nálók minden magából a' költeményből érthető. A' németeknél pedig Göthe czímet nem is szokott adni Epigrammájának, mint nálunk Kisfaludy Károly a' maga 28. számból álló részint gnoma, részint epigrammáját is czímek nélkül adá, a' nélkül hogy értelmökön legkisebb homály volna.

§. 32. Kifejlet', czélpont' ideáji olly rokonok egymással, hogy miatta a' dolog' valósága nem vesztene, ha a' theoreticusok által a' kettő öszve zavartatnék. Mi alább a' czélpont nevezettel fogunk élui; itt azon okból használtuk a' kifejletet, mivel általa a' szövevény'

ideája mellett felvilágosító Antithesist nyer az olvasó. Tudva vagyon milly viszonyban áll a genus, és species egymás között a' logicusoknál és így nem leszen érthetetlen ha mondjuk, hogy hasonló viszony van az epigrammai theoriában a' czélpont és epigrammai nyil között. A' czélpont tudniillik genus, a' nyil ennek alárendelt speciese. A' czélpont közönségesen minden epigrammai nemekben múlhatatlan rész, tehát az elmésben is, csak hogy itt, — minthogy az epigrammai elmességben többször van szűrő, és metsző célzás, mint nem — sajátabb nevezettel nyilnak lehet mondani.

§. 33. Az epigrammai nyilnak egy új 's elmés gondolatból kell állnia, melly ha rövidséggel mondatott-el minden benne megkívántató tellyesítetett. Lessing tagadhatatlan hibát követett-el, midőn a' czélpont' (nála Befriedigung, Aufschluss) rövidségének okát közönségesen a' szobroknál hirtelen elmenni szokott nézőkből magyarázta : de sokkal nagyobb leszen a' hiba, ha ezen magyarázatot különösen a' nyil' rövidségének okára alkalmaztatjuk, mert hogyan lehessen valamelly szűrő, vagy metsző gondolatnak szobron helye, megfogni nem tudjuk. Okot mindég legjobb magában a' dolog természetében keresni, 's a' jelen esetben is, ha azt mondjuk, hogy az magában az épigrammai nyilban fekszik, a' legvalóbbat találjuk. Mert nem nyilván van-e, miképen a' sebes röppenet adja meg erejét az elmességnek? sőt Jean Paul szerint maga ezen sebes röppenet elmesség. 'S olly nehéz-e megfogni, a' mi még a' physikai világban is mindennapilag kitetsző, hogy a' tárgy, röppenése annálsebesebb minél rövidebb tért kell befutnia? bár milly elmés legyen a' gondolat, ha sok szavakban adatik, elveszti erejét szinte úgy mint a' lapály, szélességén szerte áradt

folyó, 's nem munkál többé olly hatással reánk mintha egyikét szóból pattant volna ki. Hosszan talán nem is szükség a' dolog felett elmélkedni. Olly világos ez, hogy gyéren találhatni példát hol a' nyil' rövidsége ellen vétetett volna. A' poetasterek' legtörpébbike is — kiknek literatúránk igen kis köréhez képest mi sem vagyunk szűkében — minék előtte tollat venne kezébe ezt szokta előre kigondolni, a' mi gyakorta Scaligerként nem is egyéb mint az a' tolvajkulcs, melly úgy alkalmas egy, mint száz más zárnak felnyitására. Ez mind a' mit a' nyilról szükségesnek véltünk mondani.

§. 34. Az eddig előadott osztályok csak a' négy legnevezetesebb epigrammai nemeket érdeklik. Többről szólni szükségtelen, nem azon okból, mintha vélnők hogy ezen osztályzat minden nemeket kimeríthetne, hanem mivel a' művizsgálói szempontokat főképen csak ezekre kell fordítani, 's a' mit rólok a' theoria mondhat, az minden egyéb, általunk nem érdeklett, nemekre is kisebb, vagy nagyobb mértékben alkalmaztatható. Az epigrammai költés olly sok alágazatokra oszlik-el, hogy mindeniket bizonyos osztályozat alá vonni fáradságos dolog volna 's ha valaki tené is, munkája alig lenne több, mint szókönyvi magyarázat.

(Bézárása következik.)

B a j z a.

3.

Elmélkedések a' Természeti Justudomány állapotjáról.

Hogy az emberi nemzet, kimíveltetésének kezdetén, egyedül testi dolgokra volt figyelmes, csak az érezhető tárgyakat vizsgálta légyen; az igen természetes, és kétségtelen dolognak látszik első tekintetre; mert azon valóságok, mellyek nyilván szemei előtt állanak, és érezhető érdekléseket okoznak, figyelmét egyebek felett magokra vonhatták: de ha tapasztalás tárgyadományai szerént akarunk gondolkodni, azt is igaznak fogjuk találni, hogy az ember töle távol lévő elmélkedéseken kezdte a' bölcselkedést, és csak későn azután tudakolta lelki erejének tulajdonságait, és azon változásokat, mellyek önszemélye körül történnek a).

Az emberi elme előbb mérkelte a' csillagzatok távolságát: mint rosra hajló akaratjának célérányos művelésére, és formálására való törvényeket. Már megjárta volt a' természet változhatatlan rendinek ösvényeit, megvizsgálta a' láthatatlan világ határ nélkül való tárgyait: minnelölte tehetségeinek felséges végczélját megfontolta volna b).

Hogy a' természet maga oltotta sziveinkbe a' boldogság ösztönét, azt belső érzéseink kétsé-

a) Die Politik des Aristoteles übersetzt von Christ. Garve Wien, und Prag 1803. II. 2.

q) „Curiosum nobis natura ingenium dedit, in media nos sui parte constituit, et circumspectum omnium nobis dedit: — sed acies nostra aperit sibi investigando viam, ut aliquid ipso mundo inveniat antiquius”. Senec. de otio Sap. c. XXXII.

gen kívül helyeztetik : mert minden tehetségeink, ösztöneink, és vágyódásink egyetértőleg boldogság elérésére törekednek. Talán azért, hogy az ember erkölcsiségre törekedő lelkiségében helyeztesse teremtetésének végcélját? vagy azért, hogy állati világának körében, ösztöneinek kielégítéséből származó gyönyörűségekbe merüljön?

Annyi bizonyos, hogy az embernek magának kell boldogságára vezető utat készíteni, megnyugtatását önszívében keresni, elméjének művelésére, akaratjának jelességére állandóbb sorsát építeni: önnön magát ugyan is, élete hajnalától fogva alkonyodásáig híven követi; gyönyörködésének elevensége változik; de szívének tökéletessége állapotját változhatatlanul érdekli. Látható világ tárgyai őt' hitetlenül elhagyják, mulékony boldogsága kívánó tehetségeinek megalégedésig soha eleget nem tehet a): csak az erkölcs követi halhatatlan lelkét, helynek, időnek, 's viszontagságinak minden változásain keresztül, egész az örökké valóságig.

Azon bölcselkedők, kik Sokrates idejétől fogva, az ember boldogságát illető törvények nyomozásában, és fejtegetésében fáradoztak, őt' életének kezdetétől fogva, halála idejéig, testi alkotásával, és külső érző tehetségeivel szemléltek, és vizsgálták, hogy természetét voltaképen kitanúlhassák: pedig az emberi természet határozását szükségképen olly tulajdonságokban kell keresni, mellyek okosságban gyökereznek, és őtet a' többi állatokat felül haladó méltóságra helyeztetik.

a) „Eadem natura est in omni desiderio, quod non ex inopia, sed ex vitio nascitur, quidquid illi congesseris; non finis erit cupiditalis, sed gradus”. Seneca. de consol. ad Hel. c. XI.

Igaz, hogy az ember ezen minden teremtett dolgok foglalatjának egyik része; hogy állati természetére nézve ezen mindenség' változhatatlan rendszabásainak alája vagyon vettetve: de, ha Demokritus megmásolhatatlan kéntelenségre szorítja is cselekedeteit a), van kéntelenségen kívül helyezett tehetsége is, mellynél fogva szabadsággal bíró valóság, vagy is öntehetőséggel bíró személy; mert a' természet változásainak előre meghatározott rendi szerént nem ragadtatik mint egyéb dolgok. Ő olly értelmes valóság, mellynek hatalmában áll, nem csak önszántából választott feltételeinek végrehajtása: hanem azon eszközök választása sincsen kéntelenség alá vetve, mellyek kijegyzett céljának valószínűsítésére, boldogságának, mellyre teremtett, elérésére kívántatnak.

Értelem, és akarat, két főbb tulajdonsága az embernek, amaz végcéljára vezető törvények felfedezésére; ez pedig a' feltaláltak követésére adott. A' ki jóra mivelte értelemmel bír, az jót kíván, akaró tehetségét okosság kijelentései szerént határozza, érzékeit, vágyódásainak hatalmát okosság végzése szerént kormányozza, jóra törekedő ösztöneit előbbségre emeli, az ész törvényeit híven követi, és a' törvényt eránta való tiszteletből tellesíti.

Az okosság törvényhozását az ember érzékenyes állatú természete szükségessé; okossága pedig lehetővé teszi: mert az érzékiség vágyódásainál fogva kellemes érzések követésére ösztönöztetik; az okosság határozásaiból pedig megtudhatja, mit kell, és szabad cselekedni, mint okos teremtménynek.

Hogy vannak némelly kellemetlen, és az érzőség' gyönyörködtetésre készítő hajlandóságai

a) Plutarchus de placitis Philosophorum. L. I. c. 25.

ellenkező cselekedetek, mellyeket az okosság mi tőlünk kíván: azt belső érzéseink bizonyítják.

Vannak ugyan is, olly vágyódások, törekedések, cselekedetek, és az akarat elhatározásainak 'sinórmértékül szolgáló rendszabások, mellyek minden okos teremtménytől, változhatatlanul jóknak, az emberi okossággal, méltósággal megegyezőknek, és jutalomra méltóknak ítéltetnek: jól lehet minden gyönyörködtetés nélkül valók, végrehajtások majd győzhetetlen nehézségekkel össze kapcsolva, és sanyargató üldözések alá legyen is vetve.

De vannak ellenben az akaró, és kívánó tehetségnek olly kijelentései, és elhatározásai is, mellyeknek valósításától, és végrehajtásától az okosság bennünket eltilt, bár melly kellemetes gyönyörködtetést ígérne is azoknak végrehajtása.

Mert tapasztalunk olly elhatározásokra, és cselekedetekre hajlandóságot, és ösztönözö igyekezetet, mellyeknek végre hajtása az okosságotól tilalmaztatik, változhatatlanul rosznak, és büntetésre méltónak ítéltetik: ámbár minden nehézség nélkül vidámságra, és öröme elevenítené érzéseinket.

Az okosság általában, szükségképpen, és változhatatlanul arra ösztönöz bennünket, hogy határozásait, tiszta eránta való tiszteletből teljesítsük, csupán csak a' jóság szeretetéből jót cselekedjünk; az érzőség kellemetességre törekedő vágyódásainak hatalmát pedig határok közé szorítsuk.

Mert, a' ki az okosságnak jóra törekedő vágyódásait előbbségre emeli, és a' jóságra, de egyszersmind gyönyörködtetésre is vonzó lelkiségnek, és állatiságnak egymással szüntelen viaskodó hajlandóságain győzedelmeskedve fentartja tulajdon emberi méltóságát: az elméjének nyugodal-

mában feltalálja csendes vidámságát, mint az okosság határozásainak hiv követésével természetesen egybekapcsolt édes jutalmát. a)

Elveszti ellenben elméjének nyugodalmát, a' ki megvetvén az okosság határozásait, érzőség izgatásai után indult, és tulajdon méltatlanságának érzése, mint az okosság parancsolatinak általlhágásával egybekötött következés, gyötrelembe borítja felzajdult lelkének vidámságát.

Vannak tehát olly eredeti törvények, és kötelességek, mellyeknek megtartására, erkölcsiég követésére, és gyakorlására az okosság által köteleztetünk.

Minden ember az okosság parancsolatinak engedelmeskedni, csak a' joság szeretetéből jót cselekedni, és a' gyönyörködtetésre törekedő érzőség vágyódásait megzabolázni köteleztetik: innen önként következik, hogy az erkölcsiség felségesebb célja az embernek az érzékek' minden gyönyörködtetéseinél.

Azonban jöllehet az ember erkölcsiség követésére eránta való tiszteletből, felséges céljához képest szüntelen élesztetik: vele született gyönyörködtetésre vágyódó szomjúságát mind azon által el nem olthatja, mint érzőséghez köttetett valóság.

E' szerént az okosság kijelentéseiben, és törvényeiben, mellyek által szünet nélkül mindenik erkölcsiség követésére, és gyönyörködtetés megvetésére ösztönöztetik, nyilvánosságos ellenmondás

a) „Non si voluptatem praestatura virtus est, ideo propter hanc petitur; non enim hanc praestat, sed et hanc: nec huic laborat, sed labor eius quamvis aliud petat, hoc quoque assequitur. — voluptas non est merces, nec causa virtutis, sed accessio: nec quia delectat placet; sed quia placet delectat,” Seneca de vita beat. c. 1 X.

lenne, ha az erkölcsi tökéletességhez valaha gyönyörködtetés nem kapcsolhatnák.

Az ember tehát erkölcsiség követésére rendeltetett ugyan; de az erkölcsi tökéletességhez kapcsolott örökké való, és tökéletes boldogságban áll az ő végcélja, és legfőbb rendeltetése.

Ezen végcéljával meggyező cselekedetek végre hajtása számtalan akadály, és nehézség alá van vetve: tulajdon erősege, állati természete, az egész látható világ tárgyai, másoknak külső cselekedetei, az okosság törvényeinek előlátásával meghatározott feltételeinek végrehajtását késleltetik, nehezítik, és akadályozzák.

Az okosság, midőn azt parancsolja, hogy a' végcélunk elérésére minden kitelhető módon törekedjünk, azt meg nem engedheti, hogy ezen nehézségek, és akadályok a' mi legfőbb célunk elérését lehetetlenné tegyék; hanem azt kívánja hogy meggyőzessenek, és elhárítassanak.

Ezen akadályok elmozdítására az ember, mint magához hasonlókkal szüntelen tartó viszonyérdeklésben, szövetségben, és kölcsönös közlésekben élő okos valóság a' természettől külömbféle tehetségekkel felruházott, és soha meg nem szünő nehézségek ellen felfegyverkezett, melly tehetségek azok ellen is védelmezik őtet, kik az ő szabados feltételeinek végrehajtása ellen érezhető képpen kimutatták erőszakos szándékokat.

Adott tehát az okosság minden embernek olly feltételeknek végre hajtására való szabadságot, vagy erkölcsi tehetséget, mellyeknek véghez vitelevel senki meg nem sértetik, és ha valaki az ilyen feltételeknek valósítását akadályoztatná, azt külsőképpen kényszerítheti, hogy azokat engedje véghez vinni.

A' cselekvő okosságnak tehát nem csupán erkölcsi, hanem törvényes, vagy is erőltetés alá vetett elhatározásai is vannak, mellyek mindenkinek szabadságot, hatalmat, és engedelmet adnak arra, hogy feltételeit céljához képest, mások ellenére kényszerítés eszközeivel is véghez vihesse, ha egyéb eszköz természeti szabadságának valószínűsítésére nem volna elégséges: mert olly erőltetéssel nem mivel egyebet; hanem azon Jussával él, melly szerint a' természeti egyenlőség vissza állítatik.

Ugyan is, midőn az okosság azt parancsolja, hogy szabadságunknál fogva, végcélunk elérésére törekedjünk: megengedi azt is, hogy annak erővel is ellent állhassunk, a' ki ezen szabadságunkkal való éleést akadályozná, és azt kívánja hogy az erőszak félelmétől indítván, kiki a' maga szabadságát vesse határok közé, hogy a' mások szabadsága is, az övével fenállhasson.

Mívelő okosságnak ezen erkölcsi, és törvényes kijelentései, elhatározásai, és végzései nem születnek velünk, mint az állati ösztön: csak azon tehetségek szerkeztetnek belénk, mellyek által ezen törvények felfedezéseire vezéreltetünk. a). Természet törvényeinek neveztetnek; mert az

a) „Quod vulgo dicitur, isthanc legem natura notam esse, id non ita capiendum videtur, quasi in animis hominum iam nascentium inhaereant actuales, et distinctae propositiones circa agenda. et fugienda; sed partim quod illa per lumen rationis investigari possint, partim quod saltem communia, et praecipua capita legis naturalis ita plana, et liquida sint, ut statim adsensum invenient, et ita animis inoleant, ut nunquam inde iterum deleri queant, — et vero recordari non possumus id tempus, quando primum eadem hauserimus: non aliter de ea cognitione cogitamus ac si illa nobis nascentibus iam adfuisset”. Pufend. de of. h. et c. L. l. c. 3. §. 12.

ember természetében gyökereznek, és az okosság nyilatkoztatja ki azokat, ha tehetségeink kifejtődtek.

Csak a' társaságos életnek öszveköttetési észszthetik fel tehetségeink miveltetését, és csinosodásunk első szikráit: így tehát csak a' társaságos életben juthat az ember ezen törvények esméretére.

Külső kényszerítés, külső szabadság, törvényesség, első kezdete erkölcsi miveltésünknek. Ön-kényszerítés, belső szabadság, erkölcsiség, már előmenetele csinosodásunknak. Törvényesség az erkölcsiséget ki nem pótolhatja; de az erkölcsiséget a' törvényesség helyhezveti bátorságba. Az erkölcsiség, a' csupa törvényességet haszontalanná tehetné, ha közönséges kiterjedésű lehetne a). Csinosodásunk tellyesége tökéleteségre való törekedésből származik, midőn cselekedetink erkölcsisége, és jósága, sem a' külső kényszerítés félelméből, sem a' törvény pusztá tekintetéből; hanem egy mindenható valóság, mint örökké való boldogságra rendeltetett természetünk alkotójának szeretetéből származik.

A' szabadság állító megfogás, mellynek tagadó észzfogása a' féktelen függetlenség. Külső szabadság, Jusszabadság, törvényességből, kényszerítő törvények tellyesítéséből származik. Belső, vagy erkölcsi szabadság, erkölcsi törvények hív megtartásának következése. Tökéletes szabadságnak czélja a' szeretet, midőn szabadsággal bíró valóság, minden tehetségeit, mint annyi nyilait

a) Ancillon über den Geist der Staatsverfassungen, und dessen Einfluss auf die Gesetzgebung Berlin 1825. 7—9.

a' szeretett tárgyra erányozza , és egyedül annak szeretetében érzi magát szabadnak lenni a).

Az ember már születése óráján lépett társaságos egyesülésbe b), már nemzetségi öszveköttetésben , mint az emberi csinosodásnak szűk kertjében , nyiladoztak az emberi szabadságnak első bimbói. Ott egy érzékeny atyának , egy gondos házi urnak , mint népe előjárójának kényszerítő hatalma alatt c) kezdett a' természet törvénye hajnallani ; ott tanulta az ember magához hasonló ember társának jussait , és kötelességeit esmérni , és azoknak sérthetlenségét becsülni : mert ezen becsülés elkerülhetetlenül szükséges volt , szövetséges boldogságának elérésére , és fentartására. Utóbb a' köz boldogságra czélzó társas törekedésnek polgári öszveköttetései voltak az emberi tökéletesülésnek eszközei ; szövetséges rendnek megállapítása , és fentartása nyitotta fel előtte az erkölcsiségnek , és a' szabadságnak térmezejét.

A' Természeti Justudomány , mivel az ember , mint érzőséghez köttetett , és magához hasonlókkal szoros szövetkezésben , és szüntelen tartó viszony érdeklésben álló okos valóság' művelő tehetségeinek külső kinyilatkoztatásait vizsgálja : csupán csak külső cselekedeteinket egyezteteti , és mindenikben feltaláló tehetségek' érezhető munkáit vezérli , hogy tehetősége körétől senki el ne távozzék ; hanem szabadságát olly határok közé szorítsa , hogy szabadságával , mások szabadsága is fenállhasson d).

a) „Deo parere libertas est”. Senec. de vit. beat. c. XV.

b) „Prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus”. Cic. de Off. I. 17.

c) „Omnis enim domus regio imperio administratur”, Arist. I. Pol. 1.

d) Krug Dikäologie. Wien 1818. §. 6.

Az Erkölctudomány, mivel tehetségeink, és cselekedetünk külső megegyeztetése, nem tökéletes egyeztetés az okosság közönséges végzése szerint: mivelő tehetségeinket, és cselekedetünket, nem csak külsőképen, hanem belsőképen is egyeztetni, hogy az okosság törvényeihez viseltető tiszteletből senkinek hajlandósága se legyen törvenytelen, és erkölcstelen cselekedetnek végrehajtására, vagy valamelly törvényes, és erkölcsös kinyilatkoztatásnak elmulasztására.

Társaságos öszveköttetéseink, szorosabb egymáshoz való közléseink, és kölcsönös viszonyaink nem változnak ugyan; akár egy véghetetlen bölcsességű valóságnak, akár pedig vak történetnek tulajdonítjuk azoknak lételét: de hogy ezen öszveköttetéseinkkel, és kölcsönös közléseinkkel megegyező cselekedetekre köteleztetünk, hogy ezen kötelezést meggyőződéssel elesmérjük, és a' szerint határozzuk cselekedetünk végrehajtását; arra azon belátás elkerülhetetlenül szükséges, hogy ezen törvényes, és erkölcsi kötelességeink, természeti jussaink, legfőbb vágyódásinkkal, és boldogságra való rendeltetésünkkel megegyeznek. A' mit senki minden kötelességeire nézve be nem láthat az emberi természetben olly mélyen gyökerezett Religio segedelme nélkül a).

Az igazság, és jótévőség, minden egyéb mások eránt való kötelességeinkkel, az egyenlő emberi természet! becsülésén, ember társainknak szeretetén! épülnek ugyan: de csak akkor buzdulnak érzéseink minden ember szeretetére, ha azokat, egy legjobb atya gyermekeinek tekintjük.

a) „Vis ad recte facta vocandi, et a peccatis avocandi non modo senior est, quam aetas populorum, et civitatum, sed aequalis illius coelum atque terras tucntis, et regnantis Dei”. Cic. de LL. II. c. 4.

Jótévdink eránt való háladatos szeretetünk, minden egyéb tekintettől független, és természetes érzésnek lenni látszik: de a' vett jótétemény csak akkor érdeklí édesdeden háladatos sziveinket, ha egy láthatatlan Gondviselő eszközlésének tekintetik.

Rénszerítés alá vetett polgári törvények félelme megőrizheti ugyan az embert, hogy ellenségei eránt viseltető gyűlölsége hosszúálló haragra ki ne keljen: de a' ki meg van arról győződve, hogy életünk megszakadtával, viszontagságink fonala még el nem szakad; hanem az erkölcsiség rendei szerént, minden cselekedetünk az örökké való gondviselés intézeteivel öszvekapcsoltnak; annak bosszúálló haragja szeretetre változik, mert az ötet üldözö ellenségét is, egy legjobb atya gyermekének tekinti a).

Minthogy az okosság, sem az akaratnak jóra való hajlandóságaival meg nem elégszik; sem a' jó szándéktól elválasztott cselekedeteket helyben nem hagyja, mert nem csak külső cselekedeteinket, hanem belső érzéseinket is egyezteti: az erkölcsi érzéseknek az akarattól, akarat hajlandóságának oselekedetektől, külső cselekedeteknek a' jó szándéktól, következésképen Justudománynak, az Erkölcestudománytól való elválasztása első tekintetre okosság törvényei ellen valónak lenni látszik.

De mivel a' törvényesség czélja nem az, hogy az ember erkölcsös legyen, hanem egyedül, hogy erkölcsös lehessen: Justudománynak, az Erkölcestudománytól való elválasztását, mind a' tudományok szoros rendje, mind pedig társaságos

a) Chr. Garve, Phil. Anmerkungen, und Abhand. zu Cicero's B. von den Pflichten, Wien und Prag 1804. 61. Band, 349.

öszevoktetéseinkböl származó helyheztes kivánja; mert, jóllehet tehetőségünk körében, törvényesség erkölcsiséghez kapcsolva igazgatja vágyódásinkat, érzéseinket, és cselekedetünket: de az ember erkölcsiségének megitelése külső törvényszék eleibe nem tartozik, és a' polgári hatalom nem lehet az erkölcsiség láthatatlan országának itélő bírása.

Igaz, hogy a' régi bölcselkedők a' törvényességet, az erkölcsiségtől, Justudományt, az Erkölcs-tudománytól, valóságos élet szükségéhez képest, meg nem különböztették: mivel ők, az isteni eredetű, minden polgári intézetek' összevoktetéseitől független, és az embert erkölcsiség hív követése által végcéljára vezető egyházi társaság elrendeltetését nem esmérték.

Ennél fogva, a' régi világ polgári törvényhozásának nem csupán törvényesnek, hanem erkölcsösnek is kellett lenni. Mivel pedig a' polgári törvényhozónak, mint embernek, bár melly háttartalan hatalma, lelkiesméret kötelezésére soha ki nem terjedhet: hajdani világ törvényhozói, kik többnyire főpapok is voltak a), soha sem fogtak törvényhozáshoz, isteneikkel való tanácskozások előtt b).

Plátó után minden régi bölcselkedők, a' polgári társaságot egyes ember gyanánt tekintvén, a' mi ennek boldogságára kívántatik ugyan azt

a) Stobaeus, LXII. 106.

b) Strabo, IX. Herodotus, IV. És ki nem tudja, hogy Egyiptombélielnél Osiris, Merkurius, Zoroastes Baktria, és Persabélielnél Oromazus, Charundas Kartágóbélielnél Saturnus, Solon Athénabélielnél Minerva, Zamolxis Szittyáknál Vesta, Minos Kretabélielnél Jupiter, Lycurgus Laczedemonbélielnél Apolló, Numa Rómaiaknál Aegeria Nympha Isteu-ségektől származatták törvényeiket?

a' polgári társaság boldogságára is szükségesnek lenni állítják: mivel pedig egyes ember boldogságát, és végcélját, erkölcsiség hiv követésében helyeztették; polgári társaság célját is, erkölcsiség nélkül elérhetetlennek lenni gondolták.

Innen történt, hogy a' régi Görög, és Római törvénytudók, az Erkölcs és Justudományt egymástól meg nem különböztették, hanem az erkölcsiség, és törvényesség kötelességeit egy tudományba foglalván, az ember belső érzéseit külső cselekedeteivel egyetértőleg akarták meggyeztetni, a) és így, az embernek Isten: maga és mások eránt való kötelességeit Justudományba foglalták. b) Tudták mind azonáttal, a' törvényesség, és erkölcsiség között való különbséget, c) valamint azt is, hogy az erkölcsiség, mivel az emberi szív vágyódásaiból, gondolkozásának, és érzésének módjától ered, minden külső kényszerítést kiráz. d) Mostani törvénytudók, egyes embert a' polgári társaságtól, annak boldogságát, ennek boldogságától megkülönböztetik, és az ember végcélját, a' polgári társaság céljától elválasztják. Mai világban mindenik tudja, hogy a' polgári törvényhozás, nem erkölcsi hanem csak társaságbeli rendnek tökéletesülésére terjed, kényszerítő hatalma csupán törvényességet kívánhat,

-
- a) „Iustitia est constans, et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi.” D. I. de iust. et iure. Prol. Tit. I.
- b) „Jus gentium est, quo gentes humanae utuntur — hoc solis hominibus est inter se commune, veluti erga Deum religio, ut parentibus, et patriae parcamus.” L. I. D. de iustitia et iure. Prol. Tit. I.
- c) „Justitiam namque colimus, et boni et aequi notitiam profitemur.” L. I. D. de iust. et iure. Prol. Tit. V.
- d) „Quaedam voluntatis, et officii magis, quam necessitatis.” L. XIII. §. 3. commod. —

mert az erkölcsi tökéletesség eszközésére elégte-
len, a)

A' polgári, és egyházi társaság, eredetére, céljára, tárgyaira, és eszközeire nézve két egymástól különböző társaság. Az egyházi társaság isteni eredetű; polgári öszveköttetéseink pedig szabad akaratnak kinyilatkoztatása szerént való egyeztetben gyökereznek. Annak, az üdvösség utjának vizsgálása, és az erkölcsiség megerősítése által elérhető örökké való boldogság a' célja; ez pedig külső rendnek fentartása, és érezhető cselekedetek törvényessége által e jelen való életben úgy szerencsétet bennünket hogy végcélunknak elérését lehetőségessé tegye. b)

Nem is lehet Plato, Koppen c) Stephani d) és mások után állítani, hogy a' polgári társaság az ember végcéljának elérésére van rendelve, mert az ember legfőbb végcélja isteni kegyelem és az emberi szabadság, mint öszveegyesült két munkálódó erőnek következése.

A' polgári társaságot, az ő boldogságától megkell különböztetni. A' polgári társaság fen állhat törvényesség mellett is, de célját erkölcsiség nélkül el nem érheti. Hogy pedig a polgári hata-

a) „Noli te gravare imperator, ut putes, te in ea, quae divina sunt, tibi aliquid ius imperiale competere.” Ambrosius ad Theod. Imperat. Epist. 33.

b) „Aeterna et caelestis felicitas non in curia, sed in Ecclesia, non apud Juris consultos, sed Theologos est quaerenda, Jurisconsultorum tamen schola salutem mundanam, et terream ita degustare docet, ne viae, quae ad aeternam, et caelestem gradimur, ullae omnino remora, vel obstaculum intericiatur.” Amad. Eckhold, Comp. Pand. Tract. p. 5. §. 3.

e) Politik nach Platonischen Grundsätzen mit Anwendung auf unsere Zeit, Leipz. 1818.

d) Die Einheit des Staats und der Kirche 1797.

lom törvényességgel is megelégszik: nem következik, hogy az erkölcsiséggel nem gondol; mert más az, a' polgári hatalomnak kényszerítés eszközeivel is kívánni lehet, sőt kell, hogy a' társaságbeli rend fenálhasson, és más, a' mi kényszerítő hatalma alá nem tartozik ugyan; de a' mi nélkül szövetséges boldogulását el nem érheti.

Polgári hatalomnak megkell elégedni, ha mindeniknek külső cselekedetei törvényesek: mert az erkölcsiség megítélése külső törvény szék eleibe nem tartozik és a' vallás sokat vesztené Isteni méltóságából, ha polgári törvények tárgyává tennék. a)

A' cselekedetek erkölcsiségének helyben hagyása, és következéseikkel való megelégedés nem azonos, hanem különböző megfogások, mert az ember erkölcsiségéről hibásan ítélünk, ha cselekedeteit számláljuk egyedül; akaratjának, és szándékának mineműségét pedig, gondolkozása, és érzése módját meg nem fontoljuk.

De az ember törvényességének meghatározásában, egyedül külső cselekedetei tételnek az igazság mérő serpenyőjébe: mert az ember, nem olyannak ítéltetik külső törvényszék előtt a' milyen; hanem olyannak, a' millyennek kimutatta magát külső cselekedetei által.

Igaz, hogy az emberek között, mind testökre, mind lelkökre nézve természeti egyenlőség vagyon; mert minden emberben feltaláltak azon fő tulajdonságok, mellyek egy okos, és sza-

a) „Tibi Deus imperium commisit, nobis quae sunt Ecclesiae concredidit, et quemadmodum, qui tuum imperium malignis oculis carpit, contradicit ordinationi Divino: ita et tu cave, ne quae sunt Ecclesiae ad te trahens magno crimini abnoxius fias.” Bossius Eppus ad Constantium apud Athanasium.

had tehetőséggel bíró valóság mivoltához tartoznak: de tehetségeiknek öszveköttetéséből, gondolkodó, és kívánó erejüknek kimíveltetéséből, különbözőféle személyes megkülömböztetés származik az emberek között.

Azon kötelezésnek közönséges kiterjedésűnek kell lenni, mellynek tellyesítésére minden emberben feltaláltató fő tehetségeknél egyéb nem kívántatik; de, ha a' kötelezés végrehajtása tehetségek műveltetését, tökéletesség fentebb gradusát kíváná, az nem lehet közönséges kiterjedésű. Az igazság kötelezései minden embert köteleznek, mert azokat mindenik tellyesítheti a).

Azért van ezen Juskötelelességeinek megtartása külső kényszerítés alá vetve; az erkölcsi kötelezések tellyesítése pedig lelki esméretnek törvényszéke eleibe útasítatik.

Ez az oka, hogy hitelezőre nézve bár melly csekély adósságnak vissza fizetése erőltetést magában foglaló köteletség; ez ugyan is tudva van nem csak bíró, hanem mind az előtt, a' kit hitelezőleg, mind pedig az előtt, a' kit követelőleg illet az adósság.

Szerencsétlen felebarátunknak Duna hajjai közül való kiszabadítása szívünk érzéseinek követésére van bízva, és bár sokkal fontosabb csekély adósságnak vissza fizetésénél, kényszerítést kizáró lelkiesméret törvényszéke eleibe tartozó köteletség: mert tehetségeinknek ebbéli műveltetéséről, és ezen szerencsétlen kiszabadítására kívántató ügyességünkről bizonyossággal senki sem ítélhet. Innen van az is, hogy a' hitelező követelhet, a' szegény pedig csak kérhet.

a) „*Justitiae tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio, et scelere pascuntur, possint sine ulla particulari iustitia vivere*”. Cic. de Off. II. 11.

De ki fedezi fel az erkölcsiség, és a' Jus kényszerítést magában foglaló kötelességek végső határait? vagy ki határozza meg ezen két rendbéli kötelességek lépcsőnként egymásba való észrevehetetlen átmeneteleit, és számtalan kötelességek sorának első és utolsó tagjait? Könnyű azt mondani Stoikusok felekezete után, hogy a' kötelesség kétféle: tökéletes és tökéletlen; de ez nem kétféle kötelesség, hanem csak ugyan azon kötelesség tekintetének módja kétféle.

Könnyű Thomasius vélekedése után azt állítani, hogy a' természet igazairól való tudomány kényszerítés esmértetése: de kényszerítésről előbb szólni nem lehet, míg a' Jus valóságos jelenléte be nem bizonyodott, és így a' kényszerítés Jusnak következése ugyan; de miveltoz természetéhez épen nem tartozik; ott pedig szükségtelen, haszontalan; hol a' cselekedetek törvényessége erkölcsiségből származik a). És mivel az erőltetés törvényessége egészen független végrehajtásának lehetőségétől b): az sem állhat meg, a' mit némelyek c) állítanak, hogy csak a' polgári társaság adhat a' Jusnak kényszerítő erőt: mert a' kinek Jussa van, azt a' természet maga hatalmazza meg arra, hogy azt, a' ki ezen Jussával való élést akadályoztatná, külső kényszerítés eszközeivel arra bírja, hogy azt engedje szabadon véghez vinni, és az olyan Jus, mellyet kényszerítés eszközeivel nem lehetne mások ellen valósítani, Jus nevezetét meg sem érdemlené. Jussoknak töké-

a) „Arma tenenti omnia dat, qui iusta negat”. Lucan. Pharsal. L. I. v. 348.

b) Klein, Schreiben an Garve über die Zwangs, und Gewissenspflichten. Berl. 1 89.

c) Hugo's, Lehrbuch des Naturrechts, als einer Philosophiq des positiven Rechts, Berlin 1809. §. 128.

letes, és tökéletlenekre való felosztása pedig, a' kötelességek ebbéli felosztásának helytelen utánózásból származott.

Azon törvénytudók, kik mint hajdan a' Sophisták felekezete a), a' törvények eredetét, történetek tárgyadományai után, régi világ példáiból akarják meghatározni: némelly setétebb századok példáit óhajtanák a' világgal törvény gyanánt elfogadtatni; de hol van az a' megesmértető jel, melly által, a' régi világ' törvény gyanánt szolgáló igazságos példáját meglehet az igazságtalantól választani b)?

Nem minden törvény, vagy törvényé vált szokás igazságos azért, hogy törvény c), és bár melly bámulva tisztelje is a' későbbi maradék dicső Eleinek törvényekké vált szokásait, azt, még sem óhajthatja, hogy azok örökös állandóságuk legyenek; ha szövetséges boldogulását felebb emelni kívánja: mivel épen azon törvények, és intézetek, mellyek a' polgári társaság gyermekkori állapotját virágzó korára emelték, annak boldogulását többé nem eszközölhetik d).

Nem is hozhat egy halandó örökös állandóságú törvényeket; mert ha hozhatna is, ugyan azon Jussal élhetne minden század, jövő századra nézve. A' meghagyatott törvény nem azért tartja

a) Philostratus in vita Sophistarum. L. I.

b) „Leges neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, sed aequitas sola, et ideo cum iniquae recognoscuntur, merito damnantur”. Tertull. Apologet. p. 6. Edit. Rigaltii. 1664.

c) „Jam vero stultissimum illud, existimare omnia iusta esse, quaesita sunt in populorum institutis, aut legibus.” Cic. de LL. I. 15. Procl. Tit. 2. 5. 8.

d) „Plurima Regna ob hoc plena periculis, quod antiquae eorum Constitutiones non sint proficiuae.” Pelz-holler, Arcan. Stat. L. VIII. c. 12. p. 701.

megkötelező erejét, mintha azt tisztos régisége miatt nem lehetne új törvénnyel felcserélni; hanem csupán azért, hogy igazságosnak, és a' változhatatlan természet törvényeivel megegyezőnek találatott. a)

Mások azt állítják, b) hogy az okosság törvényes határozásait hozott törvény nélkül nem lehet tudni; mivel minden törvény kijelentett egyezés nélkül emértelen. De ezen állítás, ámbár hozott törvényekre nézve kétséget nem szenved, okosság törvényes végzéseire nézve mindazonáltal igaz gyanánt el nem fogadható; mert ha hozott törvény nélkül nem lehetne az okosság törvényes határozásainak tudására jutni, akkor azt sem lehetne bizonyossággal megítélni, hogy a' hozott törvény megegyez-e az okosság törvényeivel vagy sem.

Nem is lehet némellyekkel c) azt mondani, hogy a' hozott törvény igazságtalanságát, nem annyira az okosság változhatatlan törvényei szerint, mint azon környülállások szerint, mellyekben hozódták, kell megítélni; mert a' környülállás okosság törvényeinek alkalmaztatását és külfömbféle módosítását megkívánhatja ugyan, de igazságtalansághól igazságot, törvénytelenéshől törvényességet nem eszközölhet, és az eszköz cél miatt meg nem igazulhat. d)

Az is helytelen, hogy a' törvényesség erkölcsiségtől elválasztva csupán emberi egyezéstől

-
- a) „Remota iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia.”
S. August. de Civ. Dei. L. IV. c. 4.
- b) G. E. A. Welker, die letzten Gründe von Recht, Staat, und Strafe Gies. 1813.
- c) Joh. Jac. Wagner, der Staat Würzb. 1815.
- d) J. F. Feder, Grundlehre einer Kenntniss des menschl. Willens Götting 1782. III. 367.

származik: mert úgy, mivel az okosság erkölcsi végzése minden külső kényszerítést kizár, egyezés által előbb azt kellene meghatározni, hogy egyezésnek törvényes ereje legyen; de ha egyezés nélkül nincs törvényesség, egyezéskor tett ígéret sem lehet törvényes ereje; mert az ígéret sérthetlenségét ígéretben nem lehet megállapítani, de ha lehetne is, fogadásnak megszegése még sem lenne törvénytelen cselekedet, nem is lehetne annak megtartására valakit kényszeríteni, és az okosság törvényes végzéseinek mivoltos valósága szabad kénnytől független; szabad akaratjokban állana az embereknek egyezés által mindent törvény méltóságára emelni; mert az igazságos egyezést, és törvényt, az igazságtalantól nem lehetne megkülönböztetni, és igazságát történetből kellene tanulni.

Luczenbacher János.

4.

Tudósítások a' külföldről,

(Folytatás.)

Naumburg. Július' 16-dikán 1825.

Lipszián túl csak két helység van még, a' már közellévő Burkus határig; Lindenau, egy csinos falu, hol a' Lipsziai kereskedőknek magazinjaik, szép mulató házaik, 's kertjeik vagynak, és Marckranstadt. Nem messze a' Burkus határhoz van, a' Lützeni csatapiacz, hol 1632-ben, azon nevezetes ütközet vólt, mellyben a' nagy lelkű Svéd Király Gusztáv Adolf, Német ország' szabadságának megvivója, életét elvesztette. Az or-

szág úttól néhány lépésnyire van egy kúp formán felemelkedő gránitkő, mellynek egyik oldalán, ezen már alig látszó betűk vagynak:

G. A.

1 6 3 2.

Köröskörül csinos kő lótzák vagynak, 's egy fa oszlopon, — melly tele van nevekkel, — kérés van az utazókhoz, hogy ezt a ritka embernek szentelt helyet, kéméljék meg. Két oldalt egy egy nagy és szép jegenye van. A' Királynak a' lovak patkói által öszveroncsolt testét, közel ezen köhöz találták meg. Ide nem messze van Lützen, melly egy kis városka, emeletes de csúnya és apró házakkal. Innen Rippach és Losau falukon keresztül visz az út Weissenfelsbe. Egész a' Weissenfelsi határig, mindenütt lapályon visz az út, de a' mellyet erdőcskék, csinos fekvésű faluk, termékeny földek, 's rétek kellemetessé tesznek. Az utak mellett, többnyire cseresnyefák vagynak. Weissenfelsnél leereszkedik az út, azon szép völgyben, mellynek egy szögletében, az oda felcsayarodó Saale partján, fekszik ezen városka. — Weissenfels kies kis város; piacznán csinos két emeletű házak vagynak, de útszái szorosak 's nem szépek. A' felette lévő homokkő hegyen, fekszik, egy három emeletű, régi de még egészen ép, 's nagy épületű vár, melly most kaszárnyául szolgál, de az előtt egy Saxóniai házból való Fejedelm' Residentziája vólt. — Az időnek rövidsége miatt, az itt lakó híres német tragikust Müllnert meg nem látogathattam. — Innen egy az országútnál közelebb út, Leiszingen és Schönburg nevű falukon keresztül hoz Naumburgba. Az utolsó falu, igen szép helyen fekszik, egy völgy szögletiben a' Saale parján. Felette egy kis hegyen fekszik, egy régi vár omladék, mellynek közepéből, egy messzére ellátszó magas és vastag, még ép örto-

rony emelkedik fel. Ezen várat az ugró Lajos, (Ludwig der Spinger) építette, hogy közelebb lehessen a' szép Adelhajdhoz, ki férjével ide nem messze lakott.

Naumburg, Lipsziától tizenkét órányira van, Messzéről szép tekintetet mutat, mivel felemelkedett helyen, egy hosszan elnyúló hegy oldalában fekszik. Az alatta elterülő széles és termékeny völgy, melyet a' Saale öntöz, 's a' körültre lévő kellemetes hegyek, mellyek gyümölcsfákkal 's szőlővel vagynak beültetve, a' szemet sokféleképp mulattatják. A' város, melly már omladozó kőfalakkal és sánczokkal van körülveve, régi izléssel van épülve; tágas piaczn két emeletes, többi útszáin pedig egy két emeletes házak vagynak. Az útszák jól vagynak kirakva 's tiszták. A' vásárpiacon van, a' városi templom, melly régi derék épület, 's belől több jó képek vagynak benne. A' Dóm piacon van a' régi 's interesszans tekintetű nagy templom, három magas és vastag tornyaival. Ezen egykor püspöki Kathedrale, négyszög kövekből, 's régi gothusi izléssel van építve; belől nem gazdag, de sok czifraságokkal, szép Reliefekkel, üvegfestésekkel, 's régi emlékekkel bir, valamint az egésznek tekintete és elrendelése, eléggé mutatja a' 880 esztendővel ez előtt épített templom' régiségét. Túl a' Dómpiacon, Georgenberg nevű külváros lenyúlik a' part' oldalában, honnan gyönyörű kilátás van, a' szép völgyre, mellynek egyik szögletében a' kellemetes tájékú Gosegk nevű kis város, egy magas kösziklán lévő váromladékkal, melly a' Saxóniai Palatinus Grófoknak ősi házak; másokban Altemberg an der Saale, (a' köznép' nyelvén Almerich) a' kettő közt pedig a' hegy alatt, Roszbach faluk, fekszenek. A' parton van, a' Naumburgi tartományi törvényszék' (Landgericht) szép épülete. A'

város az előtt körül volt kerítve, de most lassanként lerontatnak kőfalai, — valamint többnyire másutt is a' külföldön, — 's helyettök fákat ültetnek, 's kerteket csinálnak az elegyengetett sánczokra. A' lakosok' száma valami tiz ezerre megy. Egyébként Naumburg csendes város, 's nem sokszor lát az ember idegeneket is, kik a' két csuka nevű vendégfogadóban, melly itt a' legnevezetesebb, szoktak rendszerint szállani, noha most erre, Lipsziából, egész Frankfurtig menő sebes szekereket állítottak fel. Kedves Hazánk itt, valamint többnyire másutt is külföldön, egészen esmeretlen tartomány. Egy újságlevélben sem talál az ember említést róla, annyival kevésbé van a' külföldieknek esmeretök mi rólunk.

A' városnak több szép tájain, 's kevés szőlőkertjein kívül, legszebb mulatóhelyök a' lakosoknak, az u. n. Bürgergarten, a' város felett lévő kis hegynek oldalában, melly egy most kezdődő ángoly kert, szép árnyékos helyekkel, 's egy mulató és traktérházzal. Több helyekről, gyönyörű kilátás van Naumburgra, 's az egész szép völgyre. A' hegy allyában, már igen derék árnyékos allée van, a' kocsik és gyalogok számokra. A' napokban Naumburnak némelly szomszédságait is megnéztem, Dr. Stapf-nak társaságában ki némelly betegeit láttatá velem. Nevezetesen egy ódalt, az ide harmadfél órányira lévő Pretzsch nevű kis faluig útaztunk, hova nem messze van Zeitz nevű csinos város. Útban esik Wethau nevű csinos falu, és Stoeszen mező város. Nevezetes dolog, hogy ezen kis távolság alatt kétszer kellett fizetni út pénzt, a' mi Német országban csak nem mindenütt így van, 's az út el van zárva, mintha mindenütt új meg új országban lépne be az ember. A' tájak mindenütt szépek, az utak jók. — Más ódalt az ide másfél

órányira lévő Kösenig vóltunk. Ennek még gyönyörködtetőbb útja van, a' völgyön fel. A' völgynek bémenetelénél, igen szépen fekszik a' Saale partján a' fentemlített Altenburg. Ezen faluban a' Naumburgiak, gyakran elmennek magokat mulatni. A' keskeny de termékeny völgy, kellemetesen csavarog, a' hegyek közt odébb, mellyeknek egyike alatt, szép 's nagy fák' árnyékában fekszik Schulpforte, (Land-oder Fürstenschule Pforte) a' híres nevelő és tanító intézet, mellyben 200 ifjak taníttatnak királyi költségen. Pforte az előtt Cisterciták' klastroma vólt, 's a' nevendékek most is klastromi módon tartatnak benne. Hat esztendeig kell nékik benn maradni Ezen igen jelesen organizált, 's különösen a' klasszikus esmeretekre nézve igen nevezetes intézethől, Német országnak sok nagy emberei kerültek ki, kik közül csak Klopstockot, Fichtét, Mitscherlichet, Böttigert, Schulzé-t, (Göttingai Philos. Professort) 's Krugot említem. Ide már csak fél órányira van Kösen, mellynél a' szép völgy jobban kitágasodik, 's túl rajta ismét öszveszorúl. Itt van a' híres sóakna, mellyből a' Király, 40 ezer tallért vesz be esztendőnként. A' só főzéshez tartozó épületek, 's készültek, a' völgynek innenső oldalán, a' falunak nagyobb része pedig, a' völgynek bokrokkal bñőtt tulsó oldalában fekszik, honnan felette szép kilátás van a' völgy alján lévő búja rétre, mellyen a' fákkal árnyékolt Saale keresztül folyik a' túllévő sófőző épületekre, a' hegyek' tetejét fedő erdőkre, 's a' völgynek külömbkülömbféleiségeire. A' sós források, fördésre is használtatnak, (Soolenbäder) mellyel sokan élnek. Most különösen sokan vagynak itt, 's a' többek közt Státustanácsos Hufeland is, a' híres Orvos, ki ezen ferdőket a' rhenmatikus és bőr-nyavalyákban nagyon dicséri, 's jóltévő befolyását tapasztalta a' mirigy

és vízedény rendszerre is. A' Köseniek ezen nevezetes vendégnek különösen örülnek, 's reménylik hogy ez igen sokat fog tenni, a' helynek elhiresítésére. Egyébaránt itt nincsenek, sem valami nagy épületek, a' vendégeknek elfogadásokra, sem kávéházak, vagy más illy nemű mulató helyek, hanem a' kis falunak csinos házai, szolgálnak szállásul a' vendégeknek, kik estvécnként a' házak előtt csoportosan ülnek, mivel az erre menő országút, 's a' szép kilátás, emelik az együtt mulatozás örömeit.

Naumburnak kilencz orvosi közül, csak Dr. Stapf-al esmerkedhetém meg, ki Hahne-mannak egyik legrégebb tanítványa. Stapf valami negyven esztendős kis termetű, sovány ember. Egy ő a' Homoeopathiának legtanúltabb 's leg buzgóbb védői közül, egyszer'smind az azt tárgyoló folyó írásnak kiadója. Beszédje melly hebe-gése miatt, eleinte nehezen érthető, tellyes tü-zel, valamint írásai, 's szerénysége és humanitá-sa, nevelik dicséretesen esmeretes orvosi érde-meit. A' Homoeopathiával való bővebb megesmer-kedésemet az ő tanúságos közléseinek köszönhe-tem. Hasonló czélból több külföldi Orvosok látog-atták már őtet meg. Ő kivüle Dr. Messerschmidt, a' város' Orvosa, egy tiszteletre méltó öreg, 's nagy tudományú orvos, gyakorolja itt a' Homo-eopathiát, minekutánna számos esztendőig kö-vette volna a' régi orvoslás módját.

A' messze utazásnak egyik legkedvetlenebb oldalát, azon bizonytalanság, azon nyughatatlan-kodtató érzés teszi, mellyel az ember elhagyott kedvesei, 's barátjai végett, mind annyiszor kűsz-ködik, valahányszor szeretett hazája eszébe jut, 's valahányszor Hazájából levelet vesz. Nem kép-zelheted azon keserű érzést, mellyet bennem ger-jesztett, közelebbi leveled, melly azon hűs és reáun

nézve felett kedvetlen hírt közli, hogy Pázmándy Károlyunk, ez a' közönségesen szeretett 's tisztelt ember, nincs többé. Csak akkor foghatnád azt meg, ha az ő szép tulajdonságokkal ékeskedett, 's kimívelt lelkét, csupa jóság és egyenesség lakta szívét, úgy esmerted volna mint én. Tudod mi kegyességgel, mi különös szívességgel 's barátsággal viseltete erántam, 's tudod azt is, mi határtalan, 's buzgó tisztelet vonszott engem hozzá, gondolhatod hát ezen tekintetből is, mi mélyen sebhető csapás érdeklette szívemet.

Nostros ille eheu nimium properanter amores,
Abstulit, ille habeat secum, servetqve sepulchro!

Sietek elhagyni Naumburgot, hol ezen bús hír meglepett, 's messzebb földeken kerésem enyhülésemet! —

Weimár Július 19-dikén 1825.

Kösenen megy keresztül, a' most résszerint új munkában lévő ország-út, melly Weimárba viszen, 's felcsavarodik a' meredek hegyre, melyről még egyszer legeltetém gyönyörködve szememet a' Saale völgyén, mellynek bal oldalát, Kösentől nem messze, egy a' Saale partján felemelkedő kősziklán fekvő, régi váromladék (Rudelsburg) is ékesíti. Ezentúl kevesebb külömbfésesség uralkodik a' többnyire lapályos tájakban. Hassenhausen és Gernstedt nevű faluk vagynak Eckartsbergáig, melly a' Weimári Herczogséget Burkus országtól elválasztja. Ezen kis város apró hegyek közé szorúlva fekszik, mellyeknek egyikén, magasan fekszik, egy még résszerint lakhelyül szolgáló régi váromladék, mellynek két négy szög-tornyai messzére ellátszanak. Ezen szép tájon túl, ismét ellapályosodik a' környék. Az országút itt mindenütt jó állapotban van, 's elég eleven, mi-

vel Frankfurtot és Lipsziát e' köti öszve. Rannstedt nevű falun túl kocsisomnak egyik lova, a' 30 grádustryi fullasztó hőségben kidölvén, Rettigsdorf és Unverst nevű falukon keresztül éjjel felé értem ide, hol az elefánt nevű vendégfogadóban szálltam, melly itt a' legelső vólna, de a' melly nem nagy ideát ad, ezen Residentziáról.

Weimár kis város, mivel csak valami nyólcz ezer lakosai vagynak; házai többnyire két emeletűek, útszái rendetlenek, nagy részint keskenyek, 's alig van valamire való közöttök. Sok helyen dülőfélben lévő, nyomorúlt faházai, 's kedvetlen mocskos szegszugjai vagynak, 's csak néhol lát az ember, egy két újabb izlésű épületet. Régi házak által formált négyszög piacza kicsiny. Közel ide az újonnan felépült csinos kis théátrom van, melly a' Goethe igazgatása alatt olly híres vólt eleitől fogva A' N. Herczegi palota, (Wilhelmsburg) melly kevéssé felemelkedett helyen, 's kellemetesen fekszik, roppant két emeletű 's két szárnyú épület. Kivülről egy oldalát kivévén nem szép, de belőlről a' mint mondják, pompásan fel van ékesítve. Most üres, mivel a' N. Herczeg — kinek dicséretével minden száj tellyes, — nyári mulató jószágában van, és én ennél fogva nem leheték olly szerencsés látni őtet. Az örökös Princz Petersburgban Herczegnéje szüléinél; Bernhárd Herczeg pedig, (a' N. Herczeg második fia) éjszaki Amerikában, a' szabadság' földjén utazik a). A' N. Herczegi épületet, a' mostani N. Herczeg építette fel., a' másik 1774-ben elégettnek helyén. Elötte csergedezik az Ilm nevű kis folyam, magas eger és nyárfák alatt. A' várnak erre néző oldala, mellyen oszloprendes bémenetel van, leg-

a) Ezen derék Princz, már szerencsésen haza érkezett, 's most utazásának kiadásában foglalatostokodik, mellynek kidolgozásában, Goethének is tanácsával él.

szebb, 's innen egy szép kőhid is van az Ilmen keresztül, melly a' tulsó part-oldalban fekvő kaszárnjához vezet. Ezen partot igen szép 's magas fákból álló park fedi, mellyek közt kellemetes árnyékos utak vagynak. Ezen park, melly Weimárnak nagy ékességére szolgál, messze el nyúlik a' Naumburgi út mellett, melly jó darabon, nagy és szép fákkal van négy sorosan beszegve. A' vártól kevéssé lellyebb az Ilm partján fekszik, a' meglehetősen nagy lóiskola, 's távolabb a' könyvtár' épülete. A' város, melly halmok által formált elterült völgyben fekszik, egyebütt is szép erdőkkel, sétálóutakkal 's csinos kertekkel van körülvéve; távolabb környékei azomban kevésbé szépek, 's nagy részint kopárak.

A' Weimár falai közt létel, különös érzéseket ébreszte fel bennem. Egy illy csekély város, és még is a' miveltségnek olly magas lépcsőjén álló Német Literaturának bölcsője, olly nagy lelkeknek egykori híres lakhelye, kik közül még Goethe kolossz gyanánt világol! Klopstock, Herder, Wieland, Schiller, minő hősei valának ezek a' Német Literaturának, kiket egykor Weimár kebelében rejte! mennyi szép ízlés, mennyi világ terjedt el innen mindenfelé! Musaeus, Jean Paul, Voss, Bode, Tieck, a' Schlegelek, Novalis, Koczue, Falk, Bertuch, 's több más híres írók, 's nevezetes tudósok, mind éltek itt több vagy kevesebb ideig. Mitsoda Státus, mellynek illyen fő városa van, 's mellynek népessége csak száz harmincz ezerre jövedelme pedig alig meggy hétszáz-ezer tallerra esztendőnként, 's még is mi nagyot, mi sokat nem tett, annak nagy lelkü, 's ritka miveltségü mostani fejedelme, Károly August, ötven esztendők alatt! a).

o) A' tisztelt Nagy Herceg igazgatási Jubilaeumát, nem sokkal ezután, (Sept. 3-dikén 1825.) ünnepelték meg, közönséges örömmel.

Gondolhatod, hogy Weimár 's a' Német Literatúra diszének Goethének esmeretségére való vágyakodás, minden egyéb vágyaimat kiszorítja. Égtem tudni, mennyiben felel meg Német országnak annyira imádott embere, ez a' Német költők' fejedelme, 's általjában a' Német műveltségnek közönségesen elesmért képviselője, képzeletemben lebegő képének? mi alak alatt lakozik egy olly hatalmas lélek, melly sok arányban kitündöklő erejével, egy egész nemzet' hódulását, 's az egész világ' tiszteletét annyira megnyerte, 's mely félszázad alatt nem szűnik meg, sokféle tárgyú mesterműveivel elragadva foglalatoskodtatni az egész világot? Ma reggel kilencz órakor sieték megtudni, mikor lehetek olly szerencsés, látni a' nagy embert. Goethének egy emeletes, egyszerű sárga háza, csak nem egészen keresztben fekszik egy széles útszára, melly a' ház előtt csavarodik el. A' házon csak egy sikátor megy keresztül, mellynek ajtajához, néhány grádicsok visznek fel. Bejelentetém magamat, 's Goethe ezt izené le: „Es wird mir sehr angenehm seyn, um Zwölfe.“ Az ohajtva várt idő eljött, 's én tizenkettő után Goethe előszobájában valék. A' hosszú előszobában némelly antik darabok, 's képeken kívül, az ablaknál az ó és új idők legnagyobb költőinek Homérnak igen nagy, 's vele általellenben Byronnak gipsz melyképeik vagynak felállitva. Nem sokára nyilt az ajtó 's az inas beutasita. Goethe álva volt, szürke kaputban öltözve, 's néhány lassú lépéssel előmbe jövéen szívesen fogadott. A' tágas hosszas szobának, mellyben valánk, három veres tafota firhangokkal ékesített ablakai vagynak az útszára, 's padolatja pokrócczal volt bévonva. Egyik szögletben egy asztal, több könyvekkel és kartonokkal, másikkban egy almáriom áll tele nagy kartonokkal, 's rézképcs munkákkal. Egyébaránt

az egész kis szála egyszerű, 's nem gondolná az ember, hogy egy Státus Miniszter' nappali szobájában van. Az ablakokkal általellenben lévő falnál, középen vólt egy kanapé, mellyre Goethe leültete, 's maga is mellém ülé. Goethe közép-szerű termetű és testű, magas, hátrahajlott homlokú, ezüstszin púderes hajú, 's még elevenséggel tellyes képű ember, mellyen 70 esztendő' terhe kevésbé látszik. Szemeinek átható tekintetök, néminémű tolmácsai a' nagy léleknek. Egyébaránt kinyomással tellyes, 's gondolkodást mutató halványos képén komolyság, 's valami vissza tartózkodást képző, de szívésséggel 's emberséggel elegy lélek ült. Szava mély. „Ich wünsche dasz Ihnen, hier bey uns, gefallen möge“, így szólla, 's azonnal kezde nálunk a' lelki miveltségnék állapotjáról tudakozódni. Ausztriáról 's Prágáról több kérdéseket raka előmbé, de a' mellyek inkább csak a' személyeket illették, mint a' tudományok' állapotját. Ezen alkalommal Goethének politikai tekintetben való neutralitását vevém észre, némelly tárgyakról való nyugodt, 's engedékeny kitételeiből. Hazánk nem láttatott ötet intereszálni. A' természet tudományról beszédünkben, melly legkedvesebb tárgy előtte, — a' Költésről nem örömet beszél a' mint mondják — előjövénék, az ő ebben tett sok szép munkálkodásai is, nevezetesen szintudománya, mellyben ő a' többek közt, Newton állítását, mintha a' világ sugár hét színből állana, tévedésnek mondja, 's csak három eredeti, (kék, sárga és veres) szint vesz fel, és Morphologiája, mellyből a' mint. mondá, egy új füzetet szándékozik kiadni. Kérdéseit sebesen raká előmbé, 's meg meg elhalgatván, kevésbé előre hajtott fővel nyugodtak rajtam lélekkel tellyes szemei Egy fertály óráig tartott nála való mulatásom, melly alatt az ő nagy kiterjedésű es-

meretei, és mindent felfogó lelke, sokszor kitűntek, noha illy rövid idő alatt nem leheték olly szerencsés hallani az ő itélettételeit több nevezetes tárgyról. Előadása nyugodt és tűznélkül való, noha annak bájos szépségét mások nem győzik dicsérni. Utóljára a' Berlini tudósokra fordúlt beszédünk. „Sagen sie meinen Freunden in Berlin, dasz ich wohlauf und gesund bin” ezzel búcsúza el, 's én nagy lelki gyönyörrel és meglepéssel hagytam el a' nagy embert, ki a' Németeknek méltó kevélységök.

A' kik Goethének közelebbi társalkodásával élni szerencsések, magasztalják az ő kellemetes és szíves bánás módját, az ő minden interesszáns dologra kiereszkedő, 's mindenben résztvevő lelkét, azon ellene álhatatlan gráciát, melly egyszerű de tellyes és hathatós beszédjén előmlik. Ellenben találkoztam ollyakkal is, kik ötet hidegnek és kevélynek lenni állitják, a' minn nem lehet csudálkozni az embereknek kivált ezen tekintetben felette különböző itélettételeiknél fogva; 's a' mire sokakat Goethének sokszori néminémű hideg magatartása vezethetett. Én részemről épen ollyannak találám ötet, mint magamnak képzelém, 's millyennek írásai karakterizálják, és ezen öszvegyezés nevelte személye eránt való tiszteletemet.

Goethének nagy gyönyörösége van familiájában, ugymint fiában, ki Kamarás, és titkos Kamaratanácsnok, menyében és két unokáiban. Nagy barátja ő a' természetnek is, 's kertjében mellynek fái nagyrésziint maga plántálá, mulatozni szeret. Portrait-jai közt, mellyek nagy számmal vagynak, egyet sem találtam, melly egészen kielégítő volna. Ellenben gipsz melyképe, mellyet — valamint a' Wielandét is, — a' híres Dr. Gall itt mulattában maga modellirozott, 's melly itt az Industrie-Comptoirban találtatik, igen jó. Szép de nem

olly jó a' Dawe Angoly által festett, 's Londonban rézre metszett képe, melly a' Könyvtárban van felakasztva.

Goethének személye sok interesszáns elmélkedésekre ad alkalmat. Ha a' szerencsének minden kívánható kedvezéseivel tellyes hosszú és dicső életpálya, mellyet a' külömben többnyire igazságtalan és háládatlan világ, nem szűnik meg, új meg új fénykoszorúival, csak nem tékozolva, 's közönséges tapsolások és magasztalások közt felékesíteni, az ember által elérhető legnagyobb boldogság, úgy Goethe egy a' legboldogabb emberek közül a' világon; ha azon szép világnak kellemjeit nem említjük is, melly a' költőknek életüket szerencsésíti. a) Már a' gyermekben rejtő természeti talentomnak kifejtődésére minden kedvező környülmények öszvefolytak, úgy hogy gazdagon megáldott lelkének minden arányai kimivelödvén, csak hamar szembetünö pólczán mutatá magát a' tökéletességnek, 's már a' tüzzel tellyes ifjú, a' hirnek 's szerencsének pályáján ragyoga. A' mostani N. Herczeg, akkori örökös Princz, ez előtt ötven esztendőkkel, Frankfurton Goethének hazáján útaván keresztül, megkedvelé a' geniális ifjat, 's a' következő esztendőben, igazgatásra lépván, udvarában hívta; b) Ettől fogva egymást érték a' megtiszteltetések, úgy hogy most mint első Minister, 's mint a' N. Herczegnek kedveltje, és mindenek felett tisztelt ba-

a) Die Welt durchaus ist lieblich anzuschauen,
Vorzüglich aber schön die Welt der Dichter,
Auf bunten, hellen oder silbergrauen
Gefilden, Tag und Nacht erglänzen Lichter.
így szól Goethe, Divánjában. —

b) Ezen hivatalban lépésnek Jubileumát November 7-dikén 1825-ben, méltó ünneppel tisztelték meg Weimárban.

rátja, a' külső életnek is fényes lépcsőjén áll. Napoleon és Sándor Császár, érdemjeleikkel tisztelék őtet meg, mások nagy becsüléssel különböztetik meg a). Mennyire bálványozza őtet Nemzete, 's mi nagy tisztelettel vagynak a' külföldiek is, a' Gráczyáknak 's Muzsáknak ezen kedveltje eránt, az mindenek előtt tudva van. Az ő nevét mindenek tisztelettel említik, 's szerencsével dicsekszik, ki vele beszélhetett. Alig vólt valaha író, ki életében annyi hódulásoknak, annyi dicséreteknek tárgya volt, 's kinek érdemei olly közönséges elesmerést nyertek vólna; noha itt is vóltak, 's vágnak ollyak is, kik irigy szemmel nézték 's nézik a' jelesnek koszorúit, 's azokat ócsárló és gúnyos kritikáikkal bémocskolni igyekeztek. Mi sok nagy emberek vóltak ellenben, egész életökben üldözésnek tárgyai! — Mind a' mellett is a' Németek úgy tekintik őtet, mint legnagyobb emberöket, kinek szava, 's ítélete elhatározó, 's kinek az ő Kulturájokra való befolyása eleitől fogva nagy vólt b).

a) Napoleon Császár az érdem Légio tisztjévé nevezé ki, Sándor Császár' pedig a' Sz. Anna rendjének nagy keresztjével tisztelé meg őtet. Tudva vagyon, hogy a' múlt esztendőben a' nagy lelkü Bajor Király, a' N. Herczegnek, 's örökös Princznek társaságába meglátogató őtet, születése napján, (Aug. 28-dikán 1827) 's a' Bajor korona polgári érdem rendjének nagy keresztjét nyújtá neki által, azon reménynek kijelentésével, hogy még ezen emlékek egy kis helyecske jutánd, a' tiszteltnek mellyén. Ezen rendelkezén kívül a' N. Herczegi Weimári Súlyomrendnek nagy keresztjét, 's az Ausztriai Leopold Cs. rendjének közép keresztjét bírja Goethe.

b) A' jeles Solger így szóll Goethéröl: „So vollkommen mit sich übereinstimmend, so herrlich das schöne, ruhige Maasz haltend, so ruhig, froh in seiner Insichbeschlossenheit ist noch keiner erfunden worden. Ja, dieser Mann ist so vollkommen und

Goethe a' tudásnak csak nem minden nemeiben dolgozott, 's mindenütt megkülömböztetett ügyességgel. Mint költő, a' Német literaturának trónját Hazafiainak köz megegyezésökkal foglalja el; de a' képző művészségben 's szép mesterségekben is széles és ritka esmereteivel, 's mély béléltásával nagy hirt 's nevet szerzett magának. Az életnek filosofiájában is, mint mély gondolkozó, nagy befolyással bir nemzetére. Hasznos ideákkal termékeny kifejezéseiben, mindég a' valót, a' helyest találván el, mint mesterre, mint tanítóra figyel minden ő reá. Mióta a' képzelődésnek eleven képei, a' hanyatló életidővel tűnni kezdenek, a' komolyabb tudományokkal, nevezetesen a' természet tudománynak többféle ágaival többet foglalatoskodik Goethe, 's ezekről inkább is szeret beszélni. Írásmódja csak nem elérhetetlen. A' Németek ötet ebben is legtökéletesebb művészőknek tartják. Senki sem tudja gondolatjait, az előadásnak olly sok elsőségeivel közleni másokkal mint ő. Egyszerű, és még is mély gondolatokkal tellyes, szép és még is nem czifrázott, olly könnyen folyó, 's a' lelket olly mélyen, kedvesen érdeklő írásmódját, kitalálja másutt fel? 's az a' nyugalom melly el ömlik írásain, tolmácsolja azon harmoniát, mellyben a' nagy léleknek ritka tehetségei öszve zengenek. Egy illy rendkívül való emberen, ki még egyedül világítja lelkének hanyatló ságáraival Német ország' művészi egét, nem csuda ha Nemzetének szemei függenek, mert az ő el-tűntével. a' Német Literatúrának egy dicső epo-

ganz, dasz er wohl, wie die seligen Götter, in ewiger Ruhe fortleben kann, nichts zu begehren braucht, weil er alles in sich trägt, und selbst darum erhaben, die Ehre verschmähren musz". (Nachgelassene Schriften u. Briefwechsel. Herausg. v. L. Tieck und Fr. v. Raumer Leipzig, Brockhaus 1826.)

chája szakad félbe, 's nevezetesen Weimárnak, ezen német Athénének mindenfelé szét sűgárzó fényét homály borítja el, míg egy az idők sorából kiemelkedő nagy lélek a' híres városkára ismét fényt nem fog deríteni.

Ezen alkalommal, nem nyomhatom el, a' Goethe munkáiról való azon megjegyzésemet, hogy azoknak számok itt is sokkal kevesebb, kiket Goetlének írásai gyönyörködtetnek, mint azoké kik Schillert magasztalják. Ennek okát abban találok, hogy Schillernek írásai a' szívet mélyebben érdeklik, 's az érzést kedvesebben ébresztik fel, mint Goethé' munkái, mellyek inkább az értelemre hatnak, 's nagyobb stúdiumot kívánnak. Egyébaránt itt is, mint mindenütt, leginkább a' léleknek tulajdon minéműsége 's fogadékonysága határozza el a' dolgot. Valamint igen sok olyan emberek vagynak, kik a' természetnek legbájozóbb szépségei mellett hidegen 's érzéketlenül mennek el, midőn másokat egy szép fa, egy kösziklából csergedező forrás, a' legszebb gondolatokra ébresztenek, 's a' legédesbb andalgásban merítnek; úgy vagynak olyak is kiket sem Göthe, sem Schiller, sem Wieland mesteri munkáik nem interessálnak; Don Qvixotte pedig, vagy Lafontaine, sőt még Clauren is, elragadnak; midőn mások felemelkedett érzéseiknél fogva, majd Goethének mély ember és világ esmeretekkel gazdag ideáiban, majd Schillernek bájos lepelben öltöztetett életfilosofiájában, majd Wielandnak játékoskodó 's csinos sztilű elbeszéléseiben és költeményeiben találják fel az emberi elme legmagasbb szüleményeit, 's lelkeknek legkedvesbb táplálatjait.

Weimárban vagynak Goethén kívül, több figyelmet érdemlő férfiak és asszonyok is. Ezek közt nevezetes a' híres német iróné, Schopenhauer Johanna.

A' Nagy Herczeg, kinek uralkodását olly nagy nevek dicsőítették, eleitől fogva buzgó előmozdítója volt a' tudományoknak, mellynek egy nagy bizonyága a' Jénai Universzitasnak virágzása. Weimárnak több nevezetes intézetei közt, nagy figyelmet érdemel, a' N. Herczegi Könyvtár, melly a' mostani N. Herczegnek legtöbbet köszönhet. Ezen Könyvtár egy magában álló régi, 's külsőkép nem szép épületben van, de belső elrendelése igen csinos. Belől két emeletes osztálya van. A' könyvek, mellyeknek számok, valami 130 ezerre megy, oldalt 's a' közepén lévő almáriumokban állanak. Több nevezetességeken 's ritkaságokon kívül, különösen szemembe tűntek itt, a' sok drága új franczia 's ángoly, nevezetesen természet históriai munkák 's útazás leírások, mellyeknek megszerzésökben a' N. Herczeg fáradhatatlan. Az üres helyeket igen sok interesszáns régi és új melyképek, büsztök 's olajos festések foglalják el, mellyek közt Winkelmannek, Lessingnek, képeik, Schillernek, barátjától Danneckertől karrárai márványból készített nagy és szép képszobra, a) Wielandnak 's Goethének képeik 's büsztjeik is vagynak. Leghátúl van a' N. Herczegnek képe, szokott vadász ruhájában. Ezen Könyvtár egy a' leginteresszánsabbak közül, mellyeket valaha láttam. Van itt egy gazdag rézmetszések 's kézrajzok' gyűjteménye is, 's ezek közt a' Gore Ángoly rajzolatjai különös említést érdemlenek.

- a) Ezen hires, borostyánnal koszorúzott képszobornak postamentjébe tétetődött, nagy és érzékeny szolenitással Sept. 17-dikén 1826. az elfelejthetetlen Schiller' koponyája, a' legnemesbb lélek' tokja, 's közben vétetlen műhelye, a' mint Kancellár Müller, az ünnep czéljához alkalmaztatott fontos beszédjében, mondá. Schiller' csontjai a' N. Herczegi kripta' szomszédságában helyeztettek, hol ezen nagy köitőnek, egy méltó emlék is fog emeltetni. —

Egy nevezetes intézete Weimárnak, az u. n. *Industriae Comtoir*, melyet a' munkás, 's a' Német Literaturába nevezetes Bertuch fundált, 's melyet az ő halála után veje Dr. Froriep bir és igazgat. Ezen igen hasznos és jövedelmes intézetnek, nagy és szép épülete van, egy nagy és szép kertel körülvéve, az Erfurti úton. Dr. Froriep egy magas termetű, közép idejű, nyájas és igen eleven ember, nagy szívességgel megmutogatta annak minden osztályait, melyek szép és czélarányos rendben vagynak. Az intézetnek van réz és kőmetsző osztálya, nagy, és kivált a' külföldi drága munkákkal gazdag könyvtára, melyet a' birtokos nagy költséggel szaporít, kivált természettudományi tekintetben. Ezekhez járúl még a' nagy geografiai intézet, mellyből nagy számú és jeles föld-abroszok és geografiai munkák kerülnek ki esztendőnként. Azonkívül hogy több kedvelt folyóirások is, a) — az egykor híres *Luden' Nemense*, 's az *Oppositions-blatt*, melyek egykor olly lármát csináltak, megszűntek, — jönnek itt ki; a' külföldi literatúrára nézve sohol sem jelennek meg, ennyi sok jeles és drága munkáknak fordításai 's olcsóbb kiadásai mint itt; noha meg kell vallani, hogy ezen fordítások, melyeknek jóságokat a' fordítónak neve soha sem garantirozza, sokszor hibákkal és fogyatkozásokkal tellyesek, és ennél fogva, nem egészen helytelenül nevezik sokan ezen intézetet, könyvfabrikának. Froriep ki maga is híres ember 's jeles író, igen

-
- a) Notizen aus dem Gebiete der Natur und Heilkunde
Neue allgem. geographische und statistische Ephemeriden
Journal für Literatur, Kunst, Luxus und Mode
Allgem. Teutsches Garten Magazin
Neues und Nutzbares aus dem Gebiete der Haus und
Landwirtschaftl. 's a' t.

sokat tesz fáradhatatlan munkássága által ezen nagy kiterjedésű intézetnek tökéletesebbítésére.

Weimárnak környékei között, legtöbb figyelmet érdemel a' Belvedere nevű vadászvár, a mellette lévő hires N. Herczegi botánikus kerttel, melly Weimártól három fertály órányira van. Az egyenes Chaussée szép kies és vadgesztenye-fák között visz egész a' Belvédérig. Bal kézre szép erdős tájak közt, Tieffarth nevű falu fekszik. — A' Belvédéré egy jó magas parton van, honnan szép kilátás esik Weimár völgyére: előtte van egy kellemetes park, sétáló úttal. Több épületektől körülvéve fekszik a' part tetején a' N. Herczegi mulató vár, melly nem nagy, de csinos architecturájú. Hátul van a' botánikus kert, a' dombnak lejtős oldalában, 's e' miatt a' kertnek fekvése 's elrendelése nem kellemetes. Ehez járul a' kertnek rosz földje és rosz vize, noha a' reá fordított nagy szorgalom, és költség ezen akadályokat, a' lehetőségig meggyözni igyekszik, úgy hogy a' kertnek több szép részei, 's árnyékos sétáló útai vagynak, és a' vegetatio is sok helyeken buja. Egy másik domb most készittetik a' kertnek további terjesztésére. A' nyájas fő kertész a' kertet résszerint maga megmutatta, résszerint megmutattatta. Ezen kertet különösen nevezetesíti, az itt lévő exoticus plántáknak nagy száma, mellyek résszerint az itt lévő sok de nem szép melegházakban vagynak, résszerint kívül csinos rendben rakva állanak. Ezek közül vagy különös szépségök, vagy ritkaságok által, figyelmet érdemlenek, a' többek között, egy ritka nagyságú, tizennyolcz esztendő Casuarina eqviseti folia, ugyan ezen fának stricta, tovulosa, és truncata nemei; Melaleuca alba, obliqua, radiaca, Arbutus unedo (földieperj.) a' ritka és felette drága Pinus columbaria, Pinus sumatrana, Adansonia digitata, (Baubab, dinnye-

fa, a' legnagyobb esmeretes fa) *Cocus nucifera*, *Protea salina*, *Phoenix dactylifera*, *Dracaena draco* (Sárkány fa, Maderából) *Strelitzia angusta*, *Chamaerops humilis* (legyező fa) *Pippomane manicella* (méreg fa) *Cicas revoluta*, (Sagopalme) *Laurus camphora*, Japóniából, (igen szép; nagy exemplár) *Cerica microcarpa*, *Araucaria excelsa* (a' legnagyobb pálma fa, mely 400 lábnyi magasságra nő. Gyönyörű exemplar) *A. imbricata* P. (Chilibe ez is 150 's több lábnyira nő. Ez a' ritka fa is igen szép exemplár) *Strelitzia ovata*, *Orania speciosa*, *Laurus cinnamomum*, (Ceylanból) *Acacia linifolia* (Botany-bay-ból, 10—14 lábnyi gyönyörű fa) *Metrosideros stricta* (Új Hollandiából) *Ardisia crenulata*, (Coromandelből) *Clusia flava* (Jamaikából, gyönyörű, nagy, és kövér levelű fa) *Tectoria grandis*, *Gustavia angusta*, *Atrocarpus parvifolia*, (kenyér fa) *A. integrifolia*, *Olea emarginata*, *Maranta zebrena* (Brasiliából, gyönyörű sikos levelű fa) *Melastoma albicans* (Amerikából) *Cyperus papyrus*, *Storenia Mahagoni* (Mahagoni fa) *Dracaena arborea*, *Acacia speciosa*, *glauca*, *verticillata*, *Pandanus odoratissimus*, gyönyörű hosszú leveleivel, *P. utilis*, *Artocarpus incisa* *Ficus elastica*, *F. nitida*, *Dracaena arborea*, *Canella alba*, *Calceolacia integrifolia*, *Afzelia acanthis*, *Acrostichum alcicorne*, *Carolinia insignis*, *Blakea trinervis*, *Eugenia caryophyllata*, *E. macrophylla*, *Geoffrea inermis*, *Pothos cannaefolia*, *digitata*, *violacea*, *Samandophyllum burbonicum*, *Woodwardia radicans*, *Camelia japonica* (kis fa nagyságú) *Myrtus pimenta* (Jamaikából) *Latania burbonica*, *Pandanus reflexus*, *Renealmia nutans*, *Jucca draconis* (ritka nagyságú) *Zamia horrida*, *Dryandria longifolia*, *Metrosideros glauca*, *Aster argophyllus*, *A. ffcribunda*, *Euphina Licshii*, *Theophrasta longi-*

folia , Achrat saporá , Coccoloba pubescens , Aselepias carnosa , Polypodium aureum , Begonia discolor (Chinából) B. argyrostyma ; sok gyönyörű Baulsiák , Ericák , Hakeák , Podalyriák , Eugeniák , Melaleniák , Lyptospermumok 's a' t. Nagy része ezen más éghajlati plántáknak , ritka szépségű és nagyságú exemplárokból áll. Egy esinos kerek filgoriában van az itt virágozott ritka plánták' igen szép festéseinek gyűjteménye. A' N. Herczeg különös figyelmet és sok költséget fordít ezen valóban gazdag kertnek tökéletesítésére. —

(Folytatása következik).

5.

Magyar Alvitézek hős tettei az újabb időkben.

23. Szabó József.

Les Rouses a' Jurahegyek közt a' Helvetziai határokon egy meredek kőszirt fokán épült kicsiny város' a' természettől nyújtott erejét 1815-iki hadévben Lecourbe Francia Hadvezére még a' haditudomány mesterségeivel is nagyobbítá. A' városhoz egyedül egy tekervényes, a' hegy oldalában vágott postaút viszen fel, melyet jobbról balról felhányt redutok védelmeztek. Julius 2-ikán Fölseis Hadvezér 37-ik es 60-ik magyar Gyalog Ezeredből álló Brigádja vívta ezen helyet, a' melyet ugyan csak, bár nem csekély veszteséggel, azon nap délutáni 5-ik óráján diadalmasan elis foglalt. Mig a' 60-dik Ezerec egész erejével az úton verekednék, addig a' 37-iknek 3-ik Zászlóalja a'

kőszirt erősségeket ostromolta. Ott tágos pálya nyílik meg a' vitézség előtt, hol a' személyes bátorság próbáját adhatja derékségének. Ezen véresnap' vitézei között emléket erdemel Szabó József közlegény is. Ő első volt azok közt, kik a' redutba szorított ellenséget oda nyomba követték. Szabó a' még egészen be nem zárhatott tölgyfa rostélajtót belökte, honnét csak az ellenség' nagyobb ereje nyomhatta vissza; bajtársai hozzá érkezvén azonnal a' szirt' megmászásához kezdtek. Szabó volt az első a' redut' fokán, egykezével az ellene törekedő francziát ledöfte, a' masikkal pedig az utánna mászó bajtársát felsegíté, és így „Eljenek a' Magyarok a' franczia földön” riadással többeket is a' vitézségre batorítván az erősséget tökéletesen bevették, az ellenséget belőle kiverték. De Szabó bár megvolt is már sebesítve, meg nem szünt, hanem a' város felé szaladó ellenség után siete, 's egy Tisztet elfogni igyekezett; ekkor jobb karján egy mély sebet kapott, a' mély lövés csontját öszvezúzta, vére e folyása miatt elgyengülve rogyott-le vitézsége' helyén. Bajtársai félhalva hozták Szabót vissza. A' juta!múl nyert arany érdem-pé debatesítette vitéz mejjét, mert Genf városában sebek sulyai közt végezte alig kezdett vitéz életét. Szabónk Biharrvármegyei Udvari helységben született; épen 21 esztendő volt midőn meghalt. Azon nap volt legelőször az ellenség előtt.

24. Kis György, bátor csoportjával.

A' most említett csatában a' kövel kerített templom udvarából keményen lövöldözött ki az ellenség, a' tűz annál kártékonyabb volt, mentől több nép szorult öszve a' keskeny postaútra, a' hová a' templom' tüze szolgált; a' 60-dik Ezered ámbár nagy áldozatokat tett is, de

a' hely' szűke azt feltartóztatta. Kis György káplár a' 37-ik Ezeredből 15 legénnyel a' hegyek köze nyúló erdő kikémlésére volt küldve, ott semmi ellenséget nem találván, a' Zászlóalhoz intézett visszautjában látta a' templom udvarából milly hathatósan tüzelne az ellenség, felbátorítván legényeit a' falmegyvívását magokban eltökéltették. A' személyes bátorság hogy annál inkább a' test gyorsaságára, a' lélek' erejére támaszkodhassék, a' töltést a' fegyver csövekből kivétette: a' jól felszorított bajonét' hegyével akarták az ellenséget győzni. Hideg vérrel, férjfiás komolysággal, megszaporított lépéssel sietett a' bátor csoport a' templom fala ellen; többször lőtt reája az ellenség, a' bajtársak közül már 3 el is esett, 1 pedig veszedelmes sebet kapott, de a' megmaradtak meg nem tántorodtak, a' falhoz jutásokkor által esvén az ellenség tüzén, bátorságban czélarányosabb rendelkezéseket tehetett Kis a' falostromlására. Ott közel széllel hányva több güggyügalyt talált, mellyet tegnap az ellenség a' redut falazat megerősítésére oda hordott, mindre szükségé nem lévén, elhagyta. Kis azokat a' falmegé rakatván lépcsőül szolgáltak. „Rajta vitézek, most mutassuk meg ki fajzati vagyunk” kiáltá az altiszt, az ostromot megnyitotta, ő volt az első a' falon, a' többi utánna. Lőtt ugyan reájok a' franczia, de ők csak hamar leugrálván az udvarban elkezdődött a' véres tusa, a' melly annál elkeseredettebb lett, mennél inkább mindegyik általlátta, hogy ezen elzárt helyen minden segítségtől megfosztva lennének. Kis végre győzött: legényei közül még 2 elesett, de az ellenség közül egy sem maradt életben. Kis életben maradt bátraival ezüst érdem mejpénzel jutalmaztatott meg.

25. Hiry István.

September 20-kén az 1812-ik hadévben Hiry István, káplár a' 6-ik Huszár Ezeredből Radischovnál az oroszok ellen a' legkülsőbb elővéd őrizeten 10 legénnyel állott, midőn öt 4 órákor korán hajnalban egy számos kozák csoport mellesleges úton meglepni akarta. De Hiry' figyelmessége megsemmisítette az ellenség feltételét, mért ő minekelőtte a' loppal közelgető ellenség észrevette volna, más úton az orosz elővédet megtámadta. A' kozákok ezen váratlan támadás miatt elvesztvén minden bátorságokat, még Hiryt sem, (ki fellázítván az ellenséges lineát, hátravonta magát) mérészlették vissza nyargaltában megakadályoztatni, így üdőt nyertek a' lovas, és gyalog elővéden álló csapatok magokat az ellenség elfogadására készen tartani. Nagy erővel nyomult az orosz sereg előbbre, a' mi elővédeinknek magokat hátra kellett vonni. Hiry ezen hátrálásnál egy hid' bátor védelme által több megsebesedett, vagy lovatvesztett Huszárokat a' fogságtól megmentett; Volfkapitányt is, ki a' verekedésben fejére két vágást, 's több szúrást kapván, a' lováról lefordult, az ellenség' kezébe került; de Hiry mellette álló legényeivel olly bátran bevágott a' sokkal számosabb ellenség sorába, hogy az egy szempillantatra zavarodásba jött, 's így az elgyengült kapitányt nem kicsiny bajja! a' lóra segítvén, megszabadította. Hiry a' közdicséreten kívül ezüst érdem-mejpenzel jutalmaztatott meg.

26. Turóczy István.

Medvey, és Lücsov Hadnagyok a' magyar 57-ik Ezeredből, ritka barátok az életben, elválaszthatlan bajtársak a' halálban is, ugyan azon egy órában lövettek agyon azon 40 főből álló hátvédnél, a' melly az 1788-iki török hadévben

Papilla Hadi vezér' hátrálását az ellenség' roppant ereje ellen oltalmazta. A' hátvéd' kormánya Turóczy fiatal káplárra jutott. Ő magát legényeivel egy szoros útba helyezettte, ezt védeni utolsó emberig eltökélette, 's rövid de szivre ható szóval felbuzdítá alatta valóit, készen várta az ozmán' durva csoportját. Fiatal-tüzes elméjében elevenen megmaradott azon hőstett, mellyet oskolák' tanulása korában a' Thermopylák' védelmezésében Leonidásról olvasott. Illy halállal éltét nevezetessé tenni mindég ohajtotta. Ezen környülállásoktól nyújtott alkalom kedves volt előtte, ezt használni, 's ideáljai' legszebb képzetit most valósítani eltökélette „Látjuk azt bajtársok, így végezte szavát Turóczy, a' halál így, vagy amúgy bizonyos, öleljük meg azt jelenen; ma 46 esztendő's érdemes Ezeredünk: szebb napon, szebb halált nem választhatunk.” Foganatja lett a' buzditásnak. Odaért a' török, fegyveres kézzel támadta meg a' szorosságot; de a' magyarok magokat mind tüzzel, mint villogó fegyverrel *) emberül védték. Négy ágyút vonatott ellenök a' törökvezér, azokkal tüzeltetett be, midőn testi erővel azt megvívni nem tudta; de ez sem ijesztette el a' magyarokat. A' halállal járó tűz elkezdődött, tehetségök szerint viszanozták azt a' védők mind addig, míg a' magyarok kettőn kívül mind el nem vesztek, ezek is vérbe fagyba heverték a' viadal helyén, hol őket a' Supaneki lakosok másnap megtalálták és a' Topliczánál táborban szállott Zászlóalhoz emelték, hol egy pár óra mulva, elbeszélvén bajtársaik szép eseteket, a' barátok karjai közt kiadák lelköket.

*) Tüzi fegyvernek nevezzük a' hadi tudományban: az ágyút, puskát, pisztolyt; villogó fegyvernek pedig: (Blankewaffe) a' kardot, bajonetet, asidát.

27. Laska Vincze.

Midőn 1809-ben az Ármáda öszvezárakozott négyszegben az elvesztett csatapiarczról elindulna, Laska Vincze azon szétszórva tüzelők' sorában volt, kik a' győzedelmesen előre nyomuló ellenség fentartóztatására ki voltak küldve. A' nap' hévsége, az ebből származott szomjuság, az erős ütközet' véres erőszakoskodásai elfárasztották a' legnagyobb áldozatoktól sem irtózó katonát, többen annyira ellankadtak, hogy már alig maradtak lábaikon, többen pedig testi erejüktől megfosztva elbágyadtan a' földre omoltak, 's kivoltak így a' legnagyobb veszedelmeknek téve. A' gyorsan verekedő Laska, közvitéz a' magyar 2-ik gyalog Ezeredből több bajtársait illy szomorú állapotban minden segedelem nélkül az útban a' földön feküdve találta; szive megindulván azok' szomorú eseteken, elfelejté tulajdon bágyadságát, azokat megmenteni igyekezett, Őn maga egyedül tehetetlen volt annyinak segedelmet nyújtani, azért több még erőben lévő katonákat rá beszéllett az ügyefogyattakon segíteni, példaadására többen is hozzá állottak, inkább önnön bútuyorjaik sulyán könnyebbítvén, az elgyengülteket vállaikra vették, azokat a' mindég hátráló segeregután hordották. Illy sanyarú foglalatosságaikban többször elérte őket az ellenség; de azért Laska társaival meg nem félemlert, lerakták terhökét, és az ellenségre mind addig tüzelni iparkodtak, míg csak azt hátrább nem nyomták, 's így elkezdett embertárs szerető szorgalmokat szerencsésen végbe nem vihették. Laska Vincze arany, segítő társai pedig ezüst érdem pénzel jutalmaztattak meg.

28. Brühl Ferencz.

Brühl Ferencz strázsamester a' magyar 37-ik gyalog Ézerednél azok között volt, kik már 1809-

iki hadévben Szandomir' ostromlásánál bátor szivök, rettenhetetlen álhatatosságok által magokat megkülönböztették, és jeles érdemök' jutalmául ezüst érdem mejpénzt nyerének. Hogy a' valóságos vitézség nem csak a' körülállásoktól nyújtott alkalomtól, az úgy nevezett hadiszerencsétől függjön, hanem a' szivben is vagy on annak olly helye, hol az uralkodó indulattá lesz, hol az a' legveszedelmesebb körülállásokban is lankadatlanul munkálkodik, bizonyosságát adta Brühl a' Lipcsei nagy ütközetben. Ő az Ezered 4-dig századját a' Fötisztek' elvesztek után Lindenau helység megvívására vezette. Ő volt az első, ki egy széles árkon a' golyók sűrű hullások közt által ugorván követőinek példát mutatott, 's így a' támadást szerencsésen végbe is vitték. Brühlnek mejjén eddig tündöklött ezüst vitézség jele annál méltóbban is arannyal cseréltetett fel, mivel ő a' következő hadév' Januarius 24-kén Bar sur Aubenél történt verekezésben a' szőlőhegyet védelmező ellenséget 30 önként vállalkozottakkal elverte, 's az ott igazgató Fötisztet tulajdon kezével lováról lerántotta, és keresztül dőfte.

Brühl még él, az említett Ezered fogház mesterének (Profosz) sulyos szolgálatját ember szeretettel, szelíd, szerény, haragtalan indulattal már 8 év óta viseli. Férj, és atya kötelességeit híven tellyesíti. Egy Hazafiui társaságtól szerzett intézettől minden esztendőben 300 forintja jár az ellenség ellőtt viselt tetteinek némi neműjutalmául.

29. Csákány Mihály társaival.

Még be nem gyógyult Csákány Mihály 2-ik magyar gyalog Ezeredéből strázsamesternek testén a' diadalmas Lipcsei ütközetben nyert sebe, midőn ő 1814-iki hadévben a' Francz földön az 32-ik

és 34-ik szintegy magyar gyalog Ezrednek veszedelemben forgó szétszórva tüzelői' segítségekre két csapattal küldetett. De őt előbb nyomultában az ellenségnek reá igazított, és tüzelő 4 ágyui hátráltatták, látván Csákány ezen súlyos akadályt, előbb annak elmellőzéséről gondoskodott, jól felállítván tehát csapatjait, olly hathatósan tüzeltetet az ellenség ágyui ellen, hogy azokat, mellőlök tudniillik agyonlövöldöztén a' pattyanúsokat, egészen elnémította; most már utját bátorságban gondolta lenni, mindön egy ház megett elrejtve állott francia lovasvadász csoport reárohant; De Csákány meg nem rettent, hanem egyik csapatját megállítván, véle az ellenségre tüzet adatott, a' másikkal pedig sebes lépésben reájok rohant. Egyfelől a' tűz, másfelől az ellenek szegezett villogó fegyver zavarodásba hozták a' francia vadászokat, kik sebes vágatva rövid verekedés után vissza nyargaltak. Csákány ezen alkalommal három sebet kapott, de ő hátra nem maradván, kijelelt utját tovább folytatta, és a' segedelemre várakozókat szerencsésen, ugyan azon szempillantatban, mellyben azok a' legnagyobb veszedelemben forgottak, megmentette. — Csákány arany érdem pénzzel jutalmaztatott meg.

Ezen verekedésben a' strázsamestert hátor magok viseletek által leginkább segítették: Horváth István káplár — Morbin Mihály, és Fekete József közlegények, kik mind a' hárman ezüst érdem mejjpénzel diszesítettek.

30. Csongrády István.

Bar sur Aubenél Januarius 24-kén 1814-ben történt verekedésben Csongrády István, a' 37-ik magyar gyalog Ezredc káplárja, a' nagy erővel

előre nyomuló francziáktól el volt már nyomva; de ő 10 legényt maga mellé vétén, őket az együtttartásra, egymást semmi veszedelemben el nem hagyására, lelkes bátorságra emlékeztetvén ellent állott a' rárohanó nagy erőnek, és nem csak magokat a' nyilvános veszélytől felmentették, hanem a' francziáknak is nagy kárt tettek, és a' veszedelemben forgó Stieber Főhadnagyot a' fogságtól megmentették, 's így a' fényes győzelem' megszerzésében munkálkodó részt vettek. Csongrádynak bátor szívet viselő mejje ezüst érdem pénzzel ékesítetett fel. Többször alkalmatossága volt még a' vitéznek veszedelmes környülállásokban rettenhetetlen bátorságának bizonyosságát adni.

31. 32. Petrik István és Fábián Gábor.

Ezek Csongrády István káplárnak azon tiz bátor társai között voltak, kik egyesített erővel soha meg nem hanyatlott lelkesedéssel minden veszedelemmel szembe szállottak. Petrik István, egy fiatal, ezen alkalommal először a' tűzben megjelenő katona, látván a' francia homlok rend előtt, honnét több több erők oszlottak ki, az igazgató Generalist parancsolatok kiadása végett fel 's alá nyargalódnia, kedve bátorsága támadott neki azon Generalis ellen löni, 's tüzét olly hidegvérűséggel, és ügyes arányozattal pattantotta el, hogy lövésének kijelelt tárgya halva fordult le lováról. Petrik is sebet kapott ugyan lövése után mindjárt vállára; de ő a' csatát el nem hagyta, hanem mindenkor Fábián Gábor bajtársa mellett viaskodott, kinek midőn a' kézi, ösvekevert veredésben tüzi fegyvere eltörött volna, a' szőlőkerítésből egy karót húzott fel, azzal újította meg a' küszködést. Petrik és Fábián ezüst érdem mejpénzt nyertek jutalmul.

33. Bakó István.

Maconnál Franciaországban 1814. 11-ik Martiusán, bátorságos helyzetéből olly határozatosan tüzelt az ellenség a' lineában felállított magyar Gránátos Zászlóalakra, hogy ezek nagy veszteséget szenvedtenek, de ők el nem felejkézvén egész Europa előtt még eddig fentartott rettenhetetlenségöket, hideg verüsséggel szembe szálltak a' legbizonyosabb halállal is, helyökből egy arasznyira sem mozdultak. Bakó István a' 60-ik magyar gyalog Ezered Gránátos káplárja nem törhetvén tovább, hogy az ellenség öket boszútlan fogyatja, engedelmet kért a' Brigáda Vezéréttől, hogy szabad légyen neki egy önként vállalkozott csoporttal az ellenségre rohanni, a' mire ő engedelmet is nyert. Ezen rohanást Bakó olly ügyességgel és gyorsasággal végbe is vitte, hogy az ellenség kéntelenítetett lineájának egy részét előbbeni helyzetéből hátrább vonni. Így rés nyílt a' rendben. Parancsolatot kaptak ekkor a' Gránátosok a' közönséges ostromra, kiknek a' már felbontakozott lineát kevesebb fáradságokba került egészen hátra nyomni.

A' derék Bakó ezüst érdem mejjpénzel jutalmaztatott meg, 's vitéz tette az egész hadisereg előtt nyilván megdicsértetett.

34. Holubek János.

A' Lioni csata után 1814. 20-ik Martiusán éjjel lett, a' véres fáradságtól ellankadott nyugalmat ohajtó seregek' oltalmára felállítottak az elővédek. Hoffinger kapitány volt kirendelve a' 2-ik Magyar gyalog Ezeredtől, hogy ennek oltalom őreit a' tájék tulajdonságához alkalmaztatva állítaná fel. A' kapitány hogy annál czélarányosabban megfeleljen kötelességének, minekelötte a' védőrö-

ket kiállítaná, meg akart a' vidékkel, mennyire csak a' setétség engedte, esmérkedni, 's így vizsgálódva csupán egyedül mind inkább közeledett az ellenség felállítódása felé. A' setétségtől eltakarva véletlenül egy főtisztól vezetett szaguldozó francia csapat körülvette a' kapitányt, 's minekelőtte magát oltalomba állíthatta volna, kardjától megfosztatott, 's megfogatott. Holubek káplár az említett Ezeredből, meghallván a' kapitány' segedelem kiáltását, a' véle lévő 6 legénnyel a' zaj után sietett, csak hamar be is érte a' Francziákat. Holubek legényeivel ámbár az ellenség sokkal nagyobb számmal volt is, egy szempillantatig sem tétozáván, ellenszegezettbajonéttal, (tüzelni, ne hogy a' közben vett kapitány is megsértelődjék, nem akartak) az ellenségre rohantak. A' meglepetett francia csapat hamarjában magát oltalomba nem állíthatta, a' Kapitány pedig látván a' segítségére érkezett káplárt, ne hogy őt az ellenség bosszúja legelőbb érje, kardját a' mellette álló francia kezéből kiragadta, és a' viaskodáshoz kezdett. Holubek is olly hathatósan csapott az ellenségre, hogy legelőbb is a' tiszt szúratott halálra, a' többi pedig zavarodásba jöven, megfutamodtak, a' kapitány meglett szabadítva. Ezen rövid küzdés alatt a' francziák közül 2 halva maradt, egyet pedig megfogtak.

Holubek János arany, legényei közül öten ezüst érdem mejpénzt nyertek; a' hatodik pedig rövid idő mulva a' küzdés alatt vett sebe miatt meghalt.

Riss Károly.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - i s m é r t e t é s.

Az egészséges emberi test Boncztudományának alap vonatjai Hempel Adolf Fridrik után németből fordítva Bugát Pál által. Pesten Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. betűjével 1828.

Ösmertetni, nem bírálni kívánván e' munkát, csak annyiban teszek róla említést, mennyiben ennek a' nyelvre, 's literatúrára befolyása lehet. A' nevezett eredeti különben is olly jeles, hogy annak több Egyetemeknél iskolai könyvvé elfogadtatása, továbbba a' javuló vélemény, melly több tudós újságokban róla kimondatott, nyugottá tesznek a' fordítónak helyes választása felől. A' mi a' fordítást illeti, meg kell vallanunk, hogy az mind sok fáradságot, mind még inkább merész elmét kívánt, melly, midőn a' mindennapi beszéd az illy tudományos előadásra elégtelen, ne féljen a' nyelvnek rejtett kincseihez nyulni, 's a' fogyatkozásokat azokból pótolja. E' nélkül ki képes magyar Boncztudományt (Anatomia) írni, ha csak rövid műszavak helyett, hosszú bizonytalan és gyakran tévesztő-körülírásokkal nem akarja a' tanuló, vagy olvasó elméjét fárasztani? A' jeles fordító mindezen fölül emelkedett. Semmi sem vala könnyebb, — a' mit talán némelyek ohajtanának is-mint azt mondaná, hogy a' számtalan műszó (terminus technicus) fordíthatlansága miatt kénytelen csak leírásaikat adni magyarul; de meglepetve látjuk szorgalma 's bátorsága után az egész Boncztudomány' roppant alkotmányát magyar nevekből, 's műszavakból elő-

előállani. Ha valakit itt az a' csodálatos viszketeg hántana, hogy a' merőt gáncsolja, 's hosszunkodással ütközzék meg minden szavaiban, mellyeket nem hallott; szeretnék attól igen sokat, de különösen e' kettőt megérteni: mit akarna inkább? azt-e, hogy nyelvünk, a' mire szüksége van, magából, 's elemeiből pótolja, vagy azt, hogy mint némelly Europaiak, gyűlevész, és zavar legyen a' legtarkább szavakból? hozzá értvén azon különbséget is, hogy midőn az Európai atyafiságos nyelvek a' fölvett szóra nemzeti színt, 's bélyeget adhatnak; nyelvünk, mint napkeleti, 's a' keresztény Európával rokotalan, az idegen szavakat, mint a' tűz a' vizet, meg nem szenvedheti. 'S ha valaha nyelvünknek így megkellene zavarodnia, nem volna nálánál ügyetlenebb a' föld' kerektségén. — Ez a' gondolat vissza döbbentheti a' gáncsolódót; mert valóban olly ponton állunk, hogy ez utóbbi eset teljesedjék rajtunk: társalkodási nyelvünk nincs; vagy ha van, olly tarka, a' millyen csak lehet; hivatalos, katonai, művesi 's a' t. hasonlóképen nincs, a' tudományost, az íróit most törjük, s ez is a' többinek sorsára jusson-e? Ezt, úgy hiszem, egy józan sem ohajtja; igen helyes gondolat azért Bugát Professor Urtól, hogy a' magyar Boncztudományt magyarul adta. Az eddig szokásban volt szavak általa többnyire használtattak, életbe hozattak az avulni kezdők, a' bizonytalan értelműek különös jelentésekre szorítottak, e' fölött okosan fölvétettek a' gyökök, 's szóképzők is, 's csak így vált lehetővé a' lehetetlenség. Az egész fordításnak legnehezebb része lévén a' műszavak' előállítására, csak ezekből kívánok egy két példát mutatványúl felhozni. A' fordító szerént ér vagy vérér vena; ütér arteria; ideg nervus; izom musculus; ín tendo. Innen rendszeresen igen helyesen alkotott szavai: hallütér

arteria auditiva; hallideg nervus acusticus; látideg nervus opticus; látidegek telepe thalamus nervorum opticorum. Agyideg rendszer systema nervorum cerebralium; tüdővérérek, tüdütér 's a t. — Általában igen szembetünő a rövidség, mellyel a' Boncztudomány' szavai magyarázva vannak 's a' hosszú szavak bizonyosan nagy jelentésűek is; a' vérér (vena) ből azonban a' vér elmaradhatna, 's különböztetésül elég világosan állna mellette az úter; 's a' tölcserbe való bemenetelt rövidebben tölcserbe menetelnek monhatnók.

Igy lehetne helyes műszavaiból még sokat felhoznom; de még csak olyakat említek, mellyek iránt kifogásom van. A' fordító úgy látszik megakarja igazítani a' szokást, melly a' mell (pectus) szóból a' mell-ett, mell-öl, mell-ék szavakat alkatta, egy kissé elcsavart értelemmel u. m. a' latere, lateralis; azért szerénte mel (pectus) szóból így vannak a' szavak származtatva: melől melül ab ante, antice, melső anterior, a' mi az előadásban néha homályt okoz, minthogy annak épen közlő, vagy magyarázó részét teszi sok helyeken; azonban, ha divatba jöhet, minthogy törvénytörvényes, nincs okunk ijedezni tőle; továbbá nála alak-materia, holott eddig épen ellenkező jelentésű volt tudniillik: forma, Gestalt értelemben, 's innen származhatott az alkat is illy képen alak-it-ni, alak-at-ni, 's összehuzva alkatni, a' mi inkább a' külső kép' megadását, mint a' durva képtelen testet jelentheti, a' mit any-nyal, vagy anyaggal helyesebben mondhatunk; a' kajsza nem diagonalis; mert az inkább hajlottat, görbét teszen, 's egy gyökü a' kajmács-csal, uncus; a' heveny, hevenyében inkább annyi, mint in flagranti, 's recens értelemben el nem fogadható; a' meny nurus, és menny

coelum nincsenek megkülönböztetve; literatura tudományok tudománya által nem fejeztetik ki alkalmasan, 's ez egyébiránt is azon szavak közé tartozik, melyek hihetőleg megfognak öröködni nyelvünkben, számtalan más szavak lévén még, mellyeknek magyarítására nagyobb szükségünk van. Ezen kívül vannak még szavak, mint p. o. munkamivi mechanicus 's a' t. mellyek nem eléggé alkalmasak az idegen szó kitételére; vannak viúéki szavak is, mellyeknek hazáját nem mindnyájan tudjuk, 's hogy ez is tudunkra adatnék, igen ohajtanók, de mindezek a' nagyobb számhoz képest olly kevesek; 's idővel olly könnyen pótolhatók, hogy meg sem kell vala említenem, ha nem volna okom reményleni, hogy őszinteségem szivességgel fogadtatik.

Vörösmarty.

B.) Külföldi Literatura.

(Blätter für lit. Unterhaltung. 1827. Nro 229.)

A' Hesperidák' kertei.

Alig van tárgy a' classicus régiségben, melly több vitatásokon ment volna által a' Régiség' vizsgálói között, mint a' Hesperidák' kertei. A' régiek közül emlékeznek róla Hesiodos, Apollodoros, Diodoros, Quintilianus, Apollonios, Virgilius, Ovidius, Stadius, Philostratos, Skylax, 's a' Scholiasták többé vagy kevesebbé környülállásosan. Mind addig nem tudatott, merre voltak, de legújabbán egy éjszak Africában utazó angol hadnagy Beechey véleményét adta, melly igen nagy hihetősége mellett a' kétségeknek ezen kertek' topographiája felől véget látszik vetni. Ezen utazónak Travels in Africa nevü munkájából közöljük erről e' kivonatot:

Bengazi város egy gazdag zöld síkon fekvő, melly délre domboktól környékeztetik, holott hajdan Cyrene fénylett, — 's egy sós tótól majd egészen körülvéve, a' régiség' bűvaraitól a' Ptolemaeusok régi Berenicéjének, az első kori Hesperisnek, Pentapolis tartomány legnyugatibb városának tartatik Cyrenaicában. Régi fényét mutatják még némelly kevés emlékei a' művészségnek. Majd minden romok eldulattak az Araboktól, vagy darabonként kunyhóikba építettek. Elmellőzzük a' mit a' szerző a' műnek ezen maradványairól mond, csak azt emelvén ki, a' mi ezen kertekhez közvetlen tartozik. Már tekintete is ezen zöld eleven tájnak Bengazi körül egy virító kert ereje gyanánt jótévőleg hat a' homok pusztáktól elfáradt szemre, sőt tevéire, 's lovaira is az utazóknak, de leginkább némelly csodálatos 's igen szembetűnő alaku földnyilások, 's hasadékok azok, melyek a' tájnak, a' Hesperidák' kerte' nevezetét fogják adhatni. Ezen nyilások hirtelen mély, 's csak akkor észrevehető sülyedésekből állnak, midőn a' vizsgáló már széleiken áll. De ezen föld nyilások, vagy horpadások teljesek egy déli virításnak legszebb díszeivel, 's többnyire a' legmiveltebbek, úgy hogy az utazó, ki a' téren hozzájuk közelget, gyakran egyszerre, egy gyümölcsös kert' szélén állapodik, melly fölülről megjárhatalanul magas szirtfalakkal elzártan, lábai előtt hosszan elhúzódik. E' nézet épen olly kecsegtető, mint meglepő. Ezen kis völgyek úgy látszik mintha tündér kert volnának, valamelly varázs kéz által egy intésre oda téve, 's az emberektől minden oldalról szorosán elzárva. Csak lassanként vehetni észre, hogy a' szirtfalak a' sikkal együtt a' tengerfelé ellapulnak, 's ott nyilik a' szabad lemenetel. Terjedések jókora, 's némellyeknek hossza 100 láb; széle 40—50. Lehettelen a' kis tündér kertek' né-

zése, hogy rólok Skylax' leírására a' tündér kertekről ne emlékeznénk. Szerénte 1200 lábnyi széles, és hosszú, elzárt, mindenféle legdrágább 's jele ebb gyümölcs fákkal teljes, 's megjárhatlan tért tevének azok, mintegy 620 pálya (stadium) (50. Geogr. mérföld) távolságra Barce révtől. — Olly állítás, melly tökéletesen egyez Ptol meta (melly ama' szerzőnél Barce) távolságával, míg Plinius e' kerteket Berenice szomszédságába teszi egyenesen. A' nevek is össze hangoznak. Hesperis, a' Hesperidák' fő városa, régi neve volt Berenicének, a' mái Bengazinak. Ebből czáfoltatik meg Gosselin véleménye, ki a' Hesperikerteket ama' zöldhelyeknek (Oasen) tartja Barka' pusztában De ezen sejdítés az arab írók tudósítá ain alapúl, kik a' Barkai pusztát végtelen homok tengernek festik, a' mi nem; 's ama' zöld szigeteket benne paradicsom' kertté magasztalják, a' mik azok sem Nem tagadhatni, hogy a' leirt földnyilások Bengazi vidékén fekvésre, 's minéműségre nézve megegyeznek ugyan Skylax' Ptolomacus' Plinius' rajzaikkal a' Hesperikertekről; de ellenmondásban látszanak lenni terjedősökre nézve, mivel egyiknek sincs 1200 lábnyi szélessége, de bár melly fő környülmény is ez, még sem rontja el a' tudósító gyanítását. Ezen kis félig földalatti völgyek közelében több kis tó találtatik, épen olly romános nemű, 's épen azon szikláktól elzárva, mint a' völgyek. Talán ezen kellemes tavak valamelyike a' tér, mellyet Skylax följegyzett, 's melly későbbben vízzel betelt, vagy mivel a' völgyek a' Cyrenei halomsorig nyúlnak, egy más völgy kikerülte Beechy figyelmét.

Minden esetre bizonyos annyi, hogy haszon-talan minden ügyekezést e' kerteket jobban keletre, vagy nyugotra tenni, egyedül ezen völgyéségek'

déli, 's éjszaki részei között támadhat még kérdés, hogy e' kertek' valóságos helye meghatároztasék. Hihetőleg ezt is kifürkészte volna a' szemes Beechey, ha súlyoskörnyülmény ne kényszerítse, előbb, mint vizsgálódásait végzené, Africa tenger partjait elhagynia. Annyit azonban volt ideje hihetőséggel kieszközleni, hogy a' régiek' Lethe-je (Lathon) is, földalatti elfolyása a' föllebb mondott 'tavak' egyikének, Bengazi közelében van. Nem hajózható meg ugyan a' folyamot, melly itt föld alá vész, (l. Plinius, Strabo, Ptolomaeus, Lucanus) annyit mindazáltal kitanult arab barátitól, a' mennyi szükséges volt e' gyanú' támasztására. Berenice is nevét Magas' leányától, Ptolomaeus Philadelphus nejétől veszi, a' tartomány lakói pedig még Hesperides nevet viseltek, és Pomponius Mela a' várast (Kristus u. 1. században) ismét Hesperisnek nevezi. De az Arab, mai lakója Bengazinak, nem sejtí, hogy szép gyümölcsét a' Hesperidák kerteiből szedi, mellyeket a' feledésnek (Lethe) közel folyama sok századok hosszú sora óta — mint egy csodálatosan valósult allegóriában, elfödni látszott.

v.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

I n t é z e t e k.

Maurer' könyvkereskedése Berlinben, folyó 1828-dik évre egy ujságolvasó intézetet nyit-meg, mellyben a'

- 1) Kritikára általában, philológiára, literaturára, és művészégre: 13 német, 10 francz, 11 ángol, 3 olasz, 1 dán, 1 lengyel, 1 latán;

- 2) Istenstudományra 's keresztényi épülete: 43 német, 4 francz, 5 ángol;
- 3) Neveléstudományra: 20 német, 1 francz;
- 4) Törvénytudományra: 20 német, 5 francz;
- 5) Status-és kamarai tudományra, 's politziára: 10 német, 1 francz;
- 6) Orvos- seb- és baromrostudományra: 31 német, 15 francz, 7 ángol, 3 olasz, 1 hollandi;
- 7) Physika - chemia - 's pharmaciára, 's az ide vágó tudományokra: 20 német, 12 francz, 8 ángol;
- 8) Philosophiára 's encyklopádiai tartalmu: 7 német, 4 francz, 6 ángol;
- 9) Történetre, statistikára, geographiára, 's országisméretre: 39 német, 7 francz, 3 ángol, 1 olasz, 1 dán, 1 hollandi;
- 10) Mathematikára 's hadtudományra: 8 német, 3 francz, 2 ángol;
- 11) Kereskedés - műtudományra 's industriára: 14 német, 8 francz, 4 ángol;
- 12) Mezei 's házi gazdaságra, erdő - vadász - 's kertész tudományra: 41 német, 4 francz, 5 ángol, 1 olasz;
- 13) Állatikára: 7 német, 1 ángol;
- 14) Szabad kömvességre: 2 német, 1 francz;
- 15) Szépliteraturára, 's elegyes tartalmú: 126 német, 16 francz, 11 ángol, 2 olasz, 1 svéd, 2 lengyel;
- 16) Ifjuság' számára: 5 német, 2 francz;

Összesen: 581 időszaki írások olvastathatnak. Ezek közül kiki ízlete szerint választván, azokat minden nap, az ünnep és vasárnapokat kivéven, sőt napjában többször is változtathatja, de harmad 's negyed napon túl magánál nem tarthatja: lehet egész, fél, vagy negyed évre előfizetni, sőt egy holnapra is, 's a' be- vagy kilépés mindenkor szabad; 's a' leveleket vagy elviheti, vagy a' házhoz napról napra rendszeren járathatni.

—r—y.

2. Előlépések és Megtiszteltetések.

Ő Cs. K. Felsege méltóztatott: Méltóságos Fő Tisztelendő Laicsák Ferencz urat, Nagy Váradí Megyés Püspököt, ugyan azon tudományos Kerület' Fő Igazgatójává —

Fő Tisztelendő Döme Károl urat, Pozsonyi Kanonokot, több munkájiról ismeretes magyar író, ugyan azon Háptalan' Lectorává —

Nagyságos Kolosvári Csizsár Pál urat, Erdélyi tartományi Fő Bányász - törvényszék' első Táblabíráját, azon Törvényszék' Elölülőjévé — 's

Nagyságos Pávai Vajna Elek urat, Erdélyi Királyi Tábla' Itélő Mesterét, azon Tábla' valóságos Birájává ← kinevezni.

T. N. Zala Vármegyének f. e. Junius' 9-d. tartott tisztujító széke' alkalmával, Tekintetes Deák Antal ur, ezen N. Megyének egykor Főszolgabírája 's legközelebb, önköltségén, országgyűlési Követe, a' honi literaturának nem csak szíves kedvelője, hanem egyszersmind jeles készületű Literátor 's szerencsés erű Költő, a' számosan összegyűlt Rendeiktől egy szájjal első Alispánnak kiáltott - ki.

T. N. Homárom Vármegyének f. e. Junius' 17-d. tartott tisztujító széke' alkalmával, Tekintetes Szomori és Somodori Pázmándy Diénes ur, ezen N. Megyének több évekig volt Főszolgabírája 's legutóbbi országgyűlési Hóvete, a' tudományoknak 's különösen magyar literaturának, buzgó barátja 's pártfogója, a' megyebeli Rendeik' egy akaratokkal, zajos örömkialtással választott első Alispánná.

T. N. Bars Vármegyének, f. e. Május' 30-d. Aranyos Maróthon tartott Köz-gyűlése alatt, néhai Galant-hai Balogh Jánosnak 's Tekintetes első Alispán Nagy Palugyai 's Turócz - Divéki Platthy Mihály urnak, mint ezen N. Megye' közelebbi országgyűlési Követeinek köz-költségén készült képeik, a' gyűlési palotában hálados emlékül felfüggesztettek.

Nagy tiszteletű 's tudományu Vass László ur, a' Pesti kir. Egyetemnél Szent Geographiának, Chronologiának 's egyházi Történeleteknek nyilvános rendes Oktatójok, 's jelenben az Egyetem' Nagyságos Rectora, a' F. M. Primás Herczeg mint N. Esztergam Vármegye' örökös Főispána által, f. e. Május' 6-d. ezen N. Megye' Táblabírájává neveztetett.

3. Kihalt Tudósok és Írók.

April' 24-d. Bécsben, Lorenz Márton, Karpornaki Apát, Cs. K. Status-és conferentialis Tanácsos, 10 d. évében;

Május' 15-d. Toulous(e)ban, Congrève Vilmos, az angol pattantyússág' Generálja, 's a' róla nevezett gyujtó lövöldékeknek (raquette)nem, — a' mint hibásan tartják, — feltalálójok (mert hogy ezeket az indusok az angolok ellen már öelőtte használták Seringapatnamban, az Isis' 1818-d. V-d. Füz. 798-d. l. is láthatni), hanem csak megjobbítójok, 's divatba hozójok, 57-d. évében;

Junius' 14-d. Gradiczban Károl Augustz, Szász-Weimári uralkodó Nagyherczeg, a' derék Wieland' egykori nevédeke, a' német literatura' Augustusa (Született September' 3-d. 1757; uralkodni kezdett Sept. 3-d. 1775; mindjárt uralkodása' kezdetén (1775) Göthét, (1776) Herdert 's későbbben Schillert vonzotta magához, 's a' német literatura' ezen hőseinek majd mindennapos társaságokban, és az érdemes Wielandéban, élt a' tudományoknak, 's a' legszebb 's legnemesb örömekek.);

Junius' 24-d. Budán, Czövek István, hites Ügyvéd, több rendü fordításairól ismeretes író.

—r—y.

4. J e l e s s é g e k.

A' Lietavai Emlék. *)

(kivonás a' Dr. Sartori Ur által szerkeztetett, 1821-dik-re szólló Bécsi Házi-kalendáriumból, l. 80.)

Lietavának, — egykorban négy századon ált' a' Bebökek, Zápolák és Thurzók' hatalmas plánumaik és tetteik' játékszinének, — várhegye' alljában fekszik a' hasonló nevü kis fárás helység, szántó-vető 's pásztor-emberektől lakva. Ennek egy vén gothus alkatu templomkája vagyon, mellyben alkalmasint csak egy tárgy érdemlett valaha néminemü figyelmet, ugymint egy festett kép, melly minden vonatain a' művészség' legkorább gyer-

*) Trencsin Vármegyében.

mekségét árulta el, és a' Nézők' szemei elől két nyílásu aptókkal volt elrekesztve. Fára, olajos festékletre, a' me-redek sziklás Várhegyet (de még rajta álló épület nélkül) abban a' pillanatban mutatta, midőn csucsaról minden-féle koru és nemű emberek, köztök pedig mint fő-figura egy tisztos ős papi ember, dühös Tatároktól, az oda lentt hegyessen fel-álgatott ágos-bogos karrókba alá hajigáltának. Csak ezelőtt nyolczvan esztendővel, — midőn a' Várt utolsó lakosi is, a' Várnagy hajdustól oda hagyták, — szállott ez az emlék alá a' Vár-kápolnából a' Helység' templomába. Tárnya e' képnek, szájbéli által-szállitmányban, az itten következő formában él máinapig:

Midőn Dschengis Khán' Mongolai (Tatárok) a' Sajó' vizénél esett szerencsétlen ütközet után Országunkra négy fő-esapatban és ugyan annyi arányzatban szélyt omoltak: *) a' Duna, Tisza közti földre a' legrettenőbb idők következtek el. Ez a' vad nép a' sok szép városok' falait lezuzta, a' falukat porráhamuvá égette, a' férfiakat levágta, az asszonyokat megcsönkítva rabszolgaságra elhurczolta; a' magyar gyermekek mongol gyermekektől, mulatságból és versent buzogányokkal verettek agyon; a' Király Dalmátziába, végre pedig Veglia szigetére szaladni kénytelenítetett; a' Mongolok' kiköltöztekor (1242. nyáron,) egész Erdél ország és a' Duna Tisza között fekvő térség merén egy pusztaság és égés-hely volt; a' vidékek annyira kipusztultak lakosoktól, hogy tizenöt napi járó földön sem találtak élő ember; egyedül a' lepörzselt templom tornyok kalauzolták az utast; a' farkasok pedig úgy elmerészkedtek, hogy a' csöcsemőket anyjaik ölkben szélyt szaggatták; az éhség ember - evésre kényszerített; és döghalál fejezett be mindeneket. Mig tehát a' Hazai föld' lapányos térséginek ilyen gyászos vala sorsa: azalatt a' Duna bal partján fekvő hegyes tájak efféle utálatoktól nagyobb részint mentesen maradtának. Csak a' szákmány' ehe és a' gyilkolás' szomja birt reá némelly rabló csoportokat, hogy az erős folyamon vagy könnyű paripákon vagy tömlöken által-usztak. Nagyobb lett a' veszedelem azokra nézve is télre kelvén, midőn a' Duna helylyel közzel beállott; de (kimondhatatlan nagy szerencsére) csak kevés napig.

Illyen sáska felhőlepte el az időben Lietavának vidékét is. Valaki csak futhatott, futott az erdősegekbe. Csak Megaggottak, gyermekek, nyavalyások, erőtlének, kik a' se-

*) IV. Béla alatt, 1241.

bec futás és a' vadonságban lakozásnak sanyarúságait nem győzhették, maradtak otthon, mindennemű rettentések' szorongató várásai között. Velök volt hűségesen a' nyolczvan esztendő's fárás Pap, eltökéllette magában, Híveivel veszélyben, inségben, örömben, nyomorúságban végső lehelletig együtt osztozkodni. Mindnyájan a' templomba vették magokat, és annak ajtait fallal bérakták.

A' Tatárok, vad ordítások és hosszú korbácsaik patogatási között Lielava' Helységét már is feldúlták, és mind ott mind egyebütt köröskörül, rémítő megérkezések' jeladásául, fekelén és véresen felgombolyodó tűz oszlopokat támasztottak: mikor utóljára, azzal a' vigyázatos pulyasággal, mely nekik minden ily kirohanáskor tulajdonok volt, eljutottak a' templomhoz; tücckedve, mi módon kellene rajta nyílást tenni. A' bezárkoztaknak jaj kiáltások megdöbönté őket; és egy pillanatig vesztelésben tartoztatá. Használta ezt a' Lelki Atya, és egy magas fal lyukon által szóval jellel alá esdekelt, eriletlenülek irgalmassággal az itt rejlező fevertelenek eránt. A' Mongolok oiy szokást tartottak, hogy a' megrémült föld lakosinak otthon és minden ellent állástól megtartoztatása végett hamis leveleket mutogattak, fogoly papokkal iratva, és az elszakmányolt királyi pöcséttel megerősítve; azonkívül kedvező Capitulatióra léptek a' Lakosokkal mindenütt, de azt hitszegő kegyetlenséggel mindannyiszor meg is törték. Ugyan ezen szerint cselekedtek itt is. Életet és szabadságot beígervén, kívánták, hogy a' berakott templom bontassék ki. Melly megléven, a' pogány csorda özönként tolakodott be a' szent Helyre; kirabolt és megfertőztetett oltárokat, templom edényeket és baromi gyönyörében, minden kigondolható's érzékeny méltatlansággal illette a' szegény népet. Végül azt mondogálták magok között a' Mongolok, hogy ez egész nyomoru seregben rabszolgaságra használható ember nincsen senki; és elhatározzák, e' helyből kiköltözésökkel magok után semmi elevent meg nem hagyni. Még is azonban megkegyelmezést ajánlottak mind azoknak, kik Vallásokat megfognák tagadni. Erre a' Lelki Atya, — noha ő kinoztatott legfájdalmasban, — azt nyilatkoztatá, hogy ő készebb akármi kegyetlen halált kóstolni. Hasontó lelki erővel biztatta a' többieket is ugyan azon állhatatosságra. Azért dahösen felgyuladva hürcoztak a' Szörnyek mindent, valamit csak lélekzett még, fel a' hegyre; hogy őket onnét a' mélységbe lelökessék. Egyebek viszont sietésséggel erős karókat hegyeztek ki nagy élesre, és alatt

felállogattak. A' legelsőknek horzasztó alá esése mingyárt csüggedésbe hozta a' többieket. Ekkor Papjok — mint ama' vak és el-ámított Sámson, ellenséginek csufolkodó hujjongására, — meg újra biztatá őket és imádkozék. Felbőszülten rohantak most reá a' Mongolok, és ezt kiabálva: „majd meglássuk, segít e rajtad most Istened!” az öreg Atyát a' szédítő mélységbe alá lökték. De itt elégtelen emberi nyelv a' pogány nép ijedésének és a' hívő keresztyének felbátorodásának kifejezésére: midőn őket, — mint valamely láthatatlan kéz által szemek és a' gyötrelmek elől elkapottat, — az alá zuhanás közben hirtelen eltűnni látták. Páni rettegés fogta el a' pogányokat, és foglyaikkal nem törődve, mint szőlvész felkerekedtek 's a' Helységet oda hagyták.

A' hős bátorságu öreget, estében valamely sűrű hokor fogta fel, melly a' kifelé álló szikla-csucsból nőtt ki; és ilyenképpen vonatott el szemek elől. Erősen megütközve és kábulva, egy ideig magán kívül mozdulatlan fekvék. Utóbb segítséget kérő szavára tüstént ott termettek póznákkal és kötelekkel a' kimentők.

A' Lietavaiak e' történet' napját, örök emlékezetül Hála Innepnek szentelték, és azt több századokig esztendőnként jeles innepiséggel meg is tartották. De a' boldogtalan belső háboruk' hosszú éjtszakája e' Szent emlékezetet is letörlötte a' jelenlét' táblájáról. Él azonban csak ugyan még máig is e' képhén, és egy irtózatos átkozódásban, mellyel itt a' köznép ellenségét illetni szokta: „hogy (a' Tatárok) ezer karró hegy közé lökjenek le!”

közli Edvi Illés-Pál.

5. I g a z í t á s.

Számtalan böles férfiak' egyértelmű ítéleteik, 's több nemzetek' tanúságos példájik, kétségen kívül teszik azt, hogy a' tudományok' 's szépművészségek' előmenetelök, nagy részben, a' kritika — a' velős 's igazságos könyv és műbírálasok által segítettik -elő. Ohajtanunk kell tehát, ha nemzeti literaturánk' valahai virágzását kívánjuk, hogy honosinknál is divatba jöjjenek a' recenziók. De ennek sikerét csak úgy remélhetjük, ha recenzióink a' kritikának mivolti bélyegeivel birandanak, ha recensenseink komoly készüllettel (az az a' tárgynak, mellyhez szólnak, történetével, theoriájával 's példájával miúel tel-

jesebb ismeretségben). 's magánálló érett itélettel lépnek-fel; 's idétlen tartalékot nem ismerő szabad lélekkel, személy - vagy felekezet - szeretettől, személy vagy-felekezet-gyűlölségtől egyiránt ment szoros igazsággal járnak el tisztokban; 's az alapútt gáncsot is illő mérsékkel, a' dicséretet pedig csabulás nélkül hallatják. Mint minden ítélőszéken, úgy itt is igazság a' legszentebb palladium, 's a' legbiztosabb vezérfonál, mely megé a' hízelkedés' 's rágalom' szörnyetegeitől, 's azon mélységeket 's ingoványokat, hová az előszeretet' hályogától, vagy a' gyűlölség' lidérczétől vakultak, magok után másokat is buktatnak, szerencsésen kikerülteti. Nincs veszedelmesebb serdülő literatúrában, — milyenek kénytelenítettünk a' miénket ismerni, — az egyoldalú félszeg recenzióknál. Mert ha károsak, — a' mint tagadni nem lehet, — az igazságtalanul gáncsolók is, holtak ezek, — az olvasó közönség' jószívűsége, jobbára, a' megtámadott' felére lévén kész hajlani, — magokkal viszik a' méltatlanul gyalázottakat az elégtételt: mennyivel többet ártnak, a' szerfelett 's oktalanul magasztalók, kivált egy köztekintetű folyóírás' védpaizsa alatt! olly kincsnek birtokáról hitetvén - el bennünket, mellyel épen nem birunk, 's elakasztván még a' tökéletesedésre való törekedést is. Mert, bár ki mit mondjon, a' tömjén' füsté kábító szer; mi csoda tehát? ha a' szertelen füst' körében, a' tömjénhintő mindég, a' tömjénezett többnyire, 's gyakran a' gyengébb fejű olvasó is elszédül. 'S valóban, ki literatúránk' gyarapodását buzgó szívvel ohajtja, nem nézheti hideg vérrrel, ha ennek gyámolát a' kritikát, — mellynek nálunk különben is még számtalan előítéletekkel kell megküzdenie, — profanaltatni, 's fennszékéről gyermekbáhbá, 's mellékes czélok' eszközökké aláztatni szemléli.

Ezen észrevételek' nyilatkozatásokra, legközelebbi alkalmúl szolgált, a' Hemendvári Regének ezen Tudományos Gyűjtemény' folyó évi Juniusi kötetének 101—113 lapjain álló (si Diis placet) recenziója, melly írójának a' honi literatúrában (hogy a' külföldet ne is említsem) járatlanságát, 's a' recenziók' theoriáikkal ismeretlenségét árulja el. Nem akarok én itt az említett Rege' recenziójába bocsátkozni, mert, — mellelleg legyen mondva, — olvasó közönségünknek a' recenzióktól idegenkedése' tekintetéből is, csak olly művek' bírálásaikat tartom szükségeseknek, mellyek a' recensenst, ha ízetlenül esúcsogni nem akar, szorgos studiumra kényszerítik, 's

Hasznos ismértek' terjesztésökre szolgáltatnak alkalmazhatóságot; csak némelly kérdéseket bátorkodom a' nevetlen Recensensnek tenni, és ugyan:

1) Hol van nyoma Kemendvárbán: „a' versek' tökéletes mértékének (ha csak ama négyes, de numerusatlan jambusokban írt levelet nem akarjuk tökéletes mértékű versnek ismerni), 's a' rímeknek esodálásig való bájos öszve egyeztetésének (Tud. Gyűjt. 1828. VI-d. K. 102. l.)”?

2) Mellyik: „a' hasonlíthatatlan költői lélek”, a' világpoésis' iszonyú tág mezején, Iliastól fogva Kemendvárig; 's valljon ezen lélek, egy „vár' kies fekvése” leírásában (104 l.)” szokott-e mutatkozni?

3) Érti-e Rec. mi „a' Lyricumnak legfőbb tökéletessége (104 l.)”; ismeri-e avvagy csak Berzsényinek, Hölseynnek, a' két Kisfaludynak 's a' t. lyrai dolgozásait; 's hiszi-e hogy, Jean Paullal szólván, a' legjobb dal még korán sem zendült-meg, 's hogy e' nemből a' legfőbb tökéletességre még igen is messze a' kilátás?

4) Sejt-e Rec. mi „a' Classicus tökéletességnek legfelsőbb díszé”; 's miért nem olvasta koszorús költőinknek műveiket? mellyek közt hogy az idézett levélnél: „szebbet tökéletesebbet 's érzékenységgel telibbet (107 l.)” is lehetett volna, bizonyossá tehetem.

5) Kik azon: „többek”, nemde Rec. szellemi rokonai, kiknek iléletök szerint Kemendvár' írója: „a' költői pályát ott kezdette, hol azt kevesen végezhetik (115. l.)”?

6) Ha Rec. Homért, Sophoklest, Shakspeare, Walter Scottot, Lord Byron, Calderont, Tassot, Aristot, Göthét és Schillert kénytelenítették recensálni; mondhatna-e még valamit dicséretökre, minekutána 2-d. 's 4-d. kérdésében ismételt magasztaló kifejezéseit Kemendvárra tékozolta?

Kérdhetnék még többet 's figyelemre bizony nem épen méltatlant; de tovább terhelni nem akarom, Logikája 's Aesthesise iránt való kímélésből feltevéen azt, hogy az idéztem hüperbolás kifejezések, nem öncombinációjának resultatumai, hanem csak gondolatlanul felkapott recensensi flosculusok; 's csupán arra kivánom még egyszer figyelmeztetni, hogy ha még valaha kedve találna jöni, valamellyik barátá' geniejének, a' recensensi szónokszékről parentálnia, magasztalásait, a' recensensi sorsvederből, több gonddal 's nagyobb vigyázattal valólogassa, — Pesten, Julius' 6-d. 1828.

Fenyőry Gyula.

6. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I.
Typographiájában kijött Új Könyvek :

29) Toldy Ferencz, a' Magyar Poézis' kézi-
könyve. v. Handbuch der ungrischen Poesie,
oder Auswahl interessanter, chronologisch geordneter
Stücke aus den vortreflichsten ungrischen Dichtern,
begleitet mit gedrängten Nachrichten von deren Leben
und Schriften; nebst einer einleitenden Geschichte der
ungrischen Poesie; einer Sammlung deutscher Uiberse-
tzungen ungrischer Gedichte u. so w. In Verbindung mit
Julius Fenéry herausgegeben von Franz Toldy Zwey-
ter Band 8-ad rét. l. 572. 1828.

50) Lánghy István. Visgálódások a' Mindenség
felett, Dalberg Károly Theodor által Német nyelven írt
6-dik Kiadás szerint. 8-o lap 128. 1828.

31) Mátyus (Alistai) János (Huszár Fő-Had-
nagy) Nemzeti Lovag, avagy a' Ló-Tudomány
vizsgáló ismeretére vezérlő rendszeres Oktatás. 8-o l. 408.

32) Sz. I. A' Magyar Nyelv-Tudomány Rövid fog-
latatja, a' kissébb Tanulók számára. 8-o l. 112. 1828.

33) Balassa Konstantin. Az Erőszak nélkül
való Patkolás. Okosságon és a' Lónak lélektudományán
(psychologia) alapodott Értekezés: miként kelljen az iz-
gékony, vagy is könnyen ingerelhető, rosz indulatú, és
egészen elromlott lovakat, a' mellyeket mind eddig csak
egyedül erőszakkal és kényszerítés által lehet megpatkol-
ni egy óra alatt arra bírni, hogy magokat örömet en-
gedjék megpatkoltatni, és makatságokat örökre letegyék.
n. 8-ad rét lap. 40. 1828.

34) Udvardy János, (hites Inzellér) Gazdasági
Regulációk' Tüköre. 8-o 1828.

35) Humillimus motivatus Conspectus Generalium
Votorum atque Desideriorum per Articulares omni-
um quatuor Regni Hungariae Districtuum Mon-
tanisticorum Deputatos Urburariales
ad Excelsam Regnicolarem Deputationem Montanicam
exhibitus. 1828. fol. l. 66.

36) Aug. von Kern. Meine Zerstreungs-Stunden
in den unglücklichsten Tagen meines Lebens. 12 o l.—180

37) Sententiae in Excelsa Curia Regia anno 1828,
Termino Epiphaniae latae et publicatae. fol. lap.—128

VI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Gorove. Eger Városa' történeteinek 5-dik folytatása. 3 l.
- 2) Bajza. Az Epigramma' theoriája. 24 l.
- 3) Luczenbacher János. Elmélkedések a' természeti Justudomány' állapotjáról. 62 l.
- 4) Tudósítások a' külföldről. 81 l.
- 5) Kiss Károly. Magyar Alvitézek hős tettei az újabb időszakban 101 l

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-ismertetés.

- 1) Vörösmarty. Az egészséges emberi test Boncztudományának alap vonatai Hempel Adolf Fridrik után németből fordítva Bugát által. Pesten 1828. — 112 l.

B) Külföldi Literatúra.

- 1) V. A' Hesperidák kertei. 115 l.

III. Külömbfélék.

- 1) Intézetek. 118 l.
- 2) Előlépések, és Megtiszteltetések. 119 l.
- 3) Rihalt Tudósok, és Írók. 121 l.
- 4) Jelességek. 121 l.
- 5) Igazítás. 124 l.
- 6) Petrózai Trattner J. M. és Károly István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

Koszorú 7-dik és 8-dik ív

H í r a d á s.

Yorik és Eliza Leveli. Angolyból. Pesten 1828. Petrózai Trattner J. M. és Károly István Typographiájában.

Ezen szép híru' levelek csak mostanában kelének ki sajtó alól. Bizvást megjelenhettek ezennel másodsor is magyarul, mert az első kiadás francziából van fordítva, s az Eredetinek nem épen szellemében; sőt ezen másodsori fordításban sok van olyan is, a' mi az elsőből egészen kimaradt, vagy az Eredetihez képest értelmére nézve egészen más. Döbrentei Gábor, ki ezeket itt egyenesen angolyból fordítá megtartotta azon egyszerű könnyen-folyó színt, mellyben Sterne és Eliza leveleiket írták, mellyben bizodalom, tiszta érzés, ártatlan lelkűség, és természeti okoskodás — a' mi éppen ezen Leveleknek tulajdonsága, kényyszerítés nélkül írni szokott. A' többi el nem fogódott Olvasóra legyen bizva. Csak azt kívánja a' Jelentő még itt mondani, hogy a' ki levelezéseiben csinoságot, nemes kifejezéseket akar, az mind azt e' levelekből megtanulhatja, mert a' kényesebb és díszesebb levelezés nemében is valóságos mustrák. A' könyvecske két levél híján öt ivnyi. Nyomatatása igen kedves. Árra 2 huszas pengőbet.

K.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1828.

VIII. KÖTET.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,
A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. É r t e k e z é s e k.

1.

Y. Úr Véleménye Henrik Portugáliai Gróf eredetéről az Ellen Fél Észrevételeivel.

TEKÉNTETES
LAPÁDI JÓSEFNEK,
AZ
ETSKAI URADALOM
PLENIPOTENTIÁRIUSÁNAK,
MINT
NAGYON TISZTELT BARÁTOMNAK,
UJABB HALAADÁSUL.

Tudván, nemes lelkű Férfú! hogy Fellegvárakat a' levegőben soha sem szoktam építeni, egy szóval sem kérdezél engemet, mit kellene itélni, vagy legalább mit tartok magam? azon Véleményről, mellyet Henrik Portugáliai Gróf magyar eredetéről készített Értekezésem ellen a' folyó évi Tudományos Gyűjtemény IV-dik Kötetében Y. Úr kiadott. Mások majd azon aggódának, hogy a'ra valami fontosat talán mondani sem tudnék; majd kérten kérenek, hogy ne hagynám válasz nélkül a' megtámadtatást tsak azért is, mivel

e' tsak a' külföldi Írókból felvilágosítható tárgyra nézve felette nehéz volna kalauz nélkül másoknak itélni. Örökös billyege az minden tévedésnek, hogy akár tzáfoltassék, akár hallgatással elmellöz- tessék, a' tévedés mindenkor tévedés marad; mindenkor rettegi a' reá süthető Tudomány fényét: Nem siettem tehát a' Feleletadással, és tsak azért sem siettem, mivel a' vigyázatlan és készületlen Támadót örömet megkémélttem volna azon ked- vetlen itélettől, mellyet aligha elfog kerülni Fe- leletadásom Olvasói előtt. Azonban, minekutána ötven hazafiaknál többen sürgetének idő közben a' felelet adásra; minekutána a' legtisztább tzél- ből eredett késedelem, vagy megnemszólamlás a' Támadó Félnök, kit ellenem intézett gondolatlan munkáiért kétszer a' pályahely szugolyájába kel- lett volna szoritanom, és a' kit én öszhaja és egyébb helyhezteséséért, feláldozva a' tudomány előmenetelét, kétszer hallgatásommal megkémél- tem, a' Tudományos Gyűjtemény VI-dik Köteté- ben *ujabb letzkézésre* bátorságot adott, nem ha- lasztom továbbra Feleletadásomat: hanem szár- nyukra botsátom Véleményéről Észrevételeimet, 's pedig a' könyebb öszvevetés és világosabb látás végett úgy botsátom szárnyukra, hogy egyszer- 'smind Y. Úr Véleményét is szóról szóra kiadom Henrik Portugáliei Gróf eredetéről, 's mindegyik tzikkelyére megmondom, a' mit mondanom kelle- tik. E' munkám folytatása előbbi Értekezésemnek. Senkit sem illethet tehát az közelébb, mint épen Tégedet. Fogadd, nemes lelkü Férfiu és nagyon tisztelt Barátom! ezt is azon szívességgel, mellyel az előbbiket vetted, 's midön a' munka végére jutsz, részrehajlás nélkül, melly Hozzád úgy sem fér, itélj! —

Y. Úr Véleménye

1. §.

„Minekutánna T. Holéczy Mihály az idei Tudományos Gyűjtemény' első kötetében a 66-dik, 's következő lapokon, Henrik, Portugalliai Grófnak, Alfons azon országi első Király' atyának, valamellyik Magyar Királyunktól származását, Camens', Lusjade korszorus költőjének éneklése szerént, szóba hozta: illendő volt, hogy Tudósaink ezen nemzetünket is érdeklő történetét szoros vizsgálásokra méltassák; 's ha Árpád' királyi véreből származott-e, vagy se? megvilágosítsák; a' kétséget, mennyire lehet, eligazítsák.”

Észrevételek

1. §.

Tsekélyek ugyan ezen tikkelyre észrevételeim, de azokat még sem szabad elhallgatnom, hogy Íróink a' kitsinységekben is pontossághoz szokjanak. Szükség tehát értenem, hogy

1.) Portugália nevét a' régi *Cale Portus*-tól nyerte, az az: a' mai *Oportótól*. Nem lévén tehát a' Portugália névnek a' *Gallia* névvel semmi öszveköttetése, hibáznak azok, kiknél e' név *PortugaLLia*. Helyesen írja Nónius Edvárd Leó Portugáliai Író: „*Portugaliae vero nomen nihil commune habere cum Gallis certum est. A' Portu enim et Cale dictum esse, eruditorum omnium est opinio.*” — Lássad: *Hispania Illustrata*. *Francofurti*, 1603. fol. Tomo II, 1224. E'vel egyszer'smind okát adtam, miért írom én magam így *Portugália*, és nem *PortugaLLia*.

2.) A' *Lusiade* koszorús költője nem *Camens*, hanem *Camoens* nevet viselt a' köz tudomány szerént. Lássad: Jacq. Ch. Brunet, Manuel du Libraire et de l'Amateur de Livres. à Paris, 1814. 8. Tom. I, 253. — F. A. Ebert, Allgemeines Bibliographisches Lexikon. Leipzig, 1820. 4-to I. Band, S. 267.

Y. Úr Véleménye

2. §.

„Különös köszönettel tartozunk azért T. T. Horvát Istvánnak, a' Széchenyi országos Könyv-tár őrzőjének, hogy *Historicusaink* nem léteben a' nemzeti méltóságot szívére vévén, a' kérdés megfejtését serényen felfogta, 's nagy tudományu, és széles olvasottságú értekezését azon Tudományos Gyűjteménynek harmadik kötetében az első laptól — a' 75-dikig közre botsátatta. Ez által nem kívána ő bizonynyára a' további vizsgálódásoknak határt vetni; hanem inkább azon kérdésnek többek által, 's más oldalról is megtekéntetésére utat nyitni; hogy az igazság országa e' tárgyra nézve is gyarapullyon, 's a' hazai dolgainkat fedező homály elháríttassék.”

Észrevételek

2. §.

Megkell itt is a' következőket érntenem:

1.) Midőn Y. Úr *Historicusaink* nem létük-ről panaszkodik, egyfelül a' Magyar História felette nagy érdemű Veteránusáról, Fő Tiszt. és Méltóságos Koller Jósefről, Pétsi Nagy Prépost-ról, — kinek mi hoszszu, igen hoszszu életet kí-

vánunk! — Virág Benedekről, Budai Ésaiásról, és több fényes érdemü Hazafiakról megfeledkezett; más felül pedig, a' mit a' folyó évi Tudományos Gyűjtemény VI-dik Kötete a' 87-dik lapon is erősíti, a' *Históriai Tudomány Rendes Tanítóit* sértegeti. Nem vala szükség illyekre fakadni tsak azért is, mivel mindenki előtt van seperni való, és mivel Y. Úr legkevesebbé született a'ra, ha tsak tanulásait az előisméreteken nem kezdi, hogy *Historicus* vagy *Diplomaticus* legyen. Hogy itt sokat nem mondtam, a' következőkből ki fog tetszeni.

2.) Értekezésemben egy szó sem fordul elő a' *Nemzeti Méltóságról*. Miért ad tehát Y. Úr olyan rugót igyekezetemnek, a' millyen bizonyosan nem ingerlett engemet? Henrik Portugáliai Gróf eredete szemeim előtt úgy állott, mint elovult *Históriai Tárgy*, nem pedig mint *Nemzeti Méltóság Ügye*. Botlik az a' Tudomány Körében, a' ki a' *Históriában Nemzeti Méltóságot*, és nem *Történeti Igazságot* keres. Illetnem kellett e' tárgyat, mivel alább *Nemzeti Büszkeséggé* fog által változni a' *Nemzeti Méltóság*.

3.) Értekezésem kezdete és vége nyilván hirdeti, hogy a' Henrik Portugáliai Gróf eredetéről való Kérdést, a' *szükséges Könyveknek nem létük miatt*, vizsgálódásaim által *ki nem merithettem*; hogy másokat részént *megnem nevezve*, részént *megnevezve* az *öszvemunkálkodásra* megszólítottam: Hogyan írhatja tehát Y. Úr *gyanítva* felőlem, minekutána én *határozottan* szólottam, hogy nem kívántom bizonyára határt vetni a' további vizsgálódásoknak? A' ki ezeket írta *Értekezésének 1. tziikelyében*: „*A' derek férfiu megszólamlása azonnal reá birt, hogy részvevő igyekezettel nyomozzam magokban a'*

*Portugáliai Történet Írókban mind azt, a' mi által a' tőlünk régen elfeledett 's nagyon el-
ovult Történet akár mely tsekély
fény sugárt is nyerhetne", az senkinek az
utat elzárni nem akarta, ha bár azt várta is, hogy
csak azok fognak megszólamlani, a' kik valami
ujat és hiteleset mondhatnak; vagy a' mondatta-
kat megerősíthetik, vagy elronthatják.*

*
*
*

Y. Úr Véleménye

3. §.

*„E' bizodalomból bátorkodom én is az
előfordult kérdéshez, Henrik, Portugalliai Gróf
származásához, szólni; a' magasztalt érde-
mű Tudósunk' állítása eránt véleményemet
kijelenteni; nem mintha Nemzetünk' ditsősé-
gét egyenlő buzgósággal nevelni nem ohajta-
nám; vagy a' Tudós Értekezökhnek bő tudomá-
nyát, 's nagy olvasottságát létségessé akar-
nám tenni; — a' mit mindég mély tisztelettel
elesmertem, és becsülök nyilván; hanem ne
talán a' külső Tudósoktól avval kissebbíttes-
sünk, hogy a' Portugalliai Kutfökhnek szüké-
ben más használható irományokkal eléggé
nem élvén, nemzeti büszkeségből, olly mit is
tulajdonítunk magunknak, a' mire teljes igo-
zunk nincsen. Szólok a' kérdésről, minden ki-
térés nélkül, olly rövideden, ammint csak lehet".*

Észrevételek

3. §.

1.) A' Bátorság a' megszólamlásra minden-
kor ditséretes, ha a' megszólamló vigyázott előbb
Alexander Severus Imperátornak ime tanácsára :

„*Unum quemque hoc agere debere, quod nosset*”. A’ Történeti megszólamláshoz vezető Bátor-ságnak legerősebb talpkövei a’ Kutfőkkel való es-méretség és ezeknek fenékes alkalmaztatásuk. Men-nyire bír ezen talpkövekkel Y. Úr? azt majd okai-nak erősségük fogja meghatározni.

2.) A’ *Nemzeti Ditsőség* és a’ *Nemzeti Büszkeség*, mint hogy nem ezeknél fogva dol-goztam Értekezésemet, Y. Úrnak saját ékességei, vagy szólás virágai.

3.) Lehetett-e a’tól tartani, hogy Henrik Portugáliai Gróf Eredetéről készített Értekezésem Nemzetünk kissebbítettésére adand okot, azt másoknak, nem nekem, kell megítélni: De azt, hogy Y. Úr munkám kijöttéből a’ Magyar Nemzetre kissebbítettést félt háramlani, Véleményéből magam is általláthatom. Szünjék meg Y. Úrnak aggodása e’ *kényes oldalról!* Úgy vé-lem én, ’s alig ha tsalatkozom, hogy a’nyi készü-lettel, a’ mennyit Értekezésem magában foglal, egy nem a’nyira Magyar, mint Portugáliai Tör-téneti Tárgy ügyében még mostanában Magyar Írónak győzni is, elesni is, ditső. Vagy-nak, tudniillik, esetek a’ Tudomány Országában, mellyekben a’ Vesztes Fél is, mint egykor Papebroch, a’ Nyertes Fél mellett, mint a’ nagy tudományu Mabillon mellett, magának tisz-teletet szerezhethet.

* * *

Y. Úr Véleménye

4. §.

„*Megesmérem én mindenek előtt a’ T. T. Értekezővel: „Hogy Henrik, későbbben Portu-galliai Gróf, több jeles Vitézekkel VI-dik Al-sons Kastiliai Király’ segítségére 1089-dik esz-:*

ben, Spanyol országba' utazott; ez kétséget sem szenved. De az is történeti igazság, hogy e' Henrik, ditső vitézsége miatt, 1092-ben Alfons Királynak Theresa leányát feleségül, 's ezzel a' Portugalliai Gróf nevet jegy birtokul nyerte; hogy e' Henriknek Theresától 1094-ben született Alfons fia, az Ouriquei diadalmas tüközet után a' Mórokat lealázta seregtől Julius 24-dikén 1139-ben I Alfons név alatt Portugalliai Királynak kiáltatott-ki; hogy maga Henrik, a' Portugalliai Gróf 1112-ben meghalálozott; hogy törvényes utóiból 1383-dikig kilentz Király uralkodott Portugallia-ban; és a' törvénytelen ágyu születést is felvéve, Henrik maradékai János Király által 1580-dikig vezették Portugallia' kormányát. (3. §. 5—6. lapon)''.

Észrevételek

4. §.

Minekutána ezek tsak nem szóról szóra Értekezésem 3-dik tikkelyéből által íratlak, és, mint történeti hitelességek, elfogadtattak, nints okom mást ezen tikkelyre észre venni, mint azt, hogy Y. Úr *Magyarságomban* a' régi, 's az öszvetételben most is keletben forgó, Év szó helyett ok nélkül rakogatta a' nem minden esetben hibátlan *Es z t e n d ő* szovat. A' ki a' Nagy Révai-nak nyelvbeli érdemeit homályba akarta borítani, a'nak mind a' két szó értékéről és jelentéséről régen kellett volna gondolkodnia. Azonban, nem lévén itt helye most a' Philológiának, ezek tsak melleleg legyenek mondatva.

*
•
*

Y. Úr Véleménye

5. §.

„Megengedem azt is, hogy ezen Henrik Portugalliai Gróf eredete, 's igazi hazája a' Történet-írókban vastag homály, csupa zürzavar volt (Ugyan ott). — Sanchez Rodr. és Chartagénai Alphons Püspökök ötöt a' Lotharingiai házból származtaták; Galvan Duara, régi Portugalliai Chronologus, egyik Magyar Király' második fiának vallá; kinek véleményét Camens, Lusidade híres Költője is követte; Goes Damian, Emanuel Király' életét írván, Lotharingiai Hertzegefiának esméré; 's a' t.: de minekutánna a' Critikának fáklyája a' historiai zürzavarban világosságot terjesztett, közönségesen Hugo Capet, Francia Király' sarjadékának, Robert, első Burgundiai Hertzege' unokájának, az atya előtt meghalt Henrik Hertzege' negyedik fiának esmérte. Lásd: *Le Quien de la Neuville Hist. Gen. de Portugal. Tom. I, pag. 71.*”

Észrevételek

5. §.

A' hosszu és semmi ujat magáhan nem foglaló Bevezetés után ezen tikkelyben kezdenek kifejlteni Y. Úrnak történeti esmérerei. Mindenek előtt *Le Quien de la Neuville* (talán *Neufville*?) Jakab Frantzia Írónak, ki 1728-dikban halt meg, és így az 1080-dik év előtt történt dolgokra nézve magában figyelmet sem érdemel, ime munkájával: „*Histoire générale de Portugal. à Paris, 1770. 4-to Vol. I—II*” lépik fel Értekezésem ellen a' nélkül, hogy akár ezen Író életkorát, akár

könyve kiadatása helyét és évét meghatározta volna. Hogy e' késői Író nem érdemelhet más figyelmet a' Portugáliai Gróf eredetére nézve, mint a' mennyit okai nyomnak, azt már most nálom nélkül is mindenki általláthatja. Úgy de hol számolja elő Y. Úr Neufville okait? Az okok a' tollban maradtak, 's helyettük néhány vélemény hordatott fel Henrik Portugáliai Gróf eredetéről, mellyek közül egyik sem olyan, a' mellyet én már nem érdekettem volna; egyik sem állítja azt, a' mit Y. Úr vitat, hogy, tudniillik, Henrik Portugáliai Gróf Hugo Capet sarjadéka volt. Nem is emlitem; hogy az egyet állító Írók sinszenek egymásután felhozatva; nem is emlitem, hogy a' 12-dik cikkelyben ezek több másokkal ismét előadtnak: hanem azt emlitem, hogy e' vélemények is csak imígy amúgy adatnak elő. Ugyan is:

1.) A' *Sanchez Rodr.* Püspök nevéből csak bajjal lehet más segedelmek által kitalálni, hogy itt *Rodericus Sanctius de Arevalo Palentiai Spanyol Püspökről* vagyon szó, ki Rómában 1470-dikben halt meg, és a' kinek történeti munkája, egvébb magános kiadásokon kívül, kiadott ime könyvben is: *Hispania Illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo I, 121—246.* Nekem, minekutána Értekezésemben a' *Hispania Illustratának* több köteteiből Írókat és helyeket előadtam, nem lehetett nem esmérnem ezen Írot is: De én őt azért is, mivel az 1245-dikben meghalt és általam használtatott *Rodericus Ximenes Spanyol Író* nála századokkal régiebb; azért is, mivel e' *Sanctius Rodericusnak* előadása maga magában *ellenmondást* foglal; azért is végre, mivel a' *Tudományos Gyűjtemény* szokott kiterjedése és rendszere határokat szabott, felnem hoztam *Értekezésemben.* Ezek *Sanctius Rodericusnak* (*Parte I, cap. 14. pag. 137. ed. cit.*) szovai: „*Alfonsus*

Rex Hispaniae . . . filiam suam Bastardam, nomine Therasiam, dedit uxorem nobili Henrico Comiti Lotaringiae, CONSANGVINEO IMPERATORIS, qui de partibus Galliarum venerat". Minekutána az *Imperator* szó alatt VI-dik Alfons Castiliai Királyt (mert mind ő, mind unokája VII-dik Alfons viselték e' tziemet) kell érteni; minekutána senki sem írja, hogy Henrik Portugáliai Gróf a *férjfi ágon* VI-dik Alfons Királynak *rokona* volt: Ha Henrik ezen Imperátornak, az ő házassága előtt, *Consanguinea* volt, ugy nem lehetett *Lotharingiai* eredetü; hanem a' Burgundiai Hertzegektől kellett származnia, minthogy *Constantia*, VI-dik Alfons Királynak Felesége, I. Róbert *Burgundiai* Hertzeg leánya volt. Azt mondani tehát, hogy Henrik Gróf (leányág által) rokona volt VI-dik Alfons Castiliai Királynak, 's ismét azt is együtt mondani, hogy Henrik, a' Portugáliai Gróf, eredetére nézve *Lotharingiai* volt, szembetünő *ellenmondás*. De az is ellene vagon, hogy késői Író.

2.) Tsonka és kelleténél kurtább, legalább az olvasókra nézve, a' *Carthagenai* (nem: *Charthagenai*) *Alfons Püspök* említettése is. E'nek egész neve *Alphonsus Garsias de Sancta Maria, seu Carthagena, Episcopus Burgensis*. Meghalt 1456-dikban, 's „*Anacephalaeosis Regum Hispanorum*” tziümü munkája, többször külön is kiadatván, feltaláltatik ime könyvben is: *Hispania Illustrata*. Francofurti, 1603. fol. Tomo I, 246—291. Késői, mint halála évéből kitetszik, ez az Író is, kit nekem hasonlóképen nem lehetett nem esmérnem, de a' kit a' *Sanctius Rodericus* nézve előszámlált okokból ismét kihagynom kellett. Henrik Portugáliai Grófról (Cap. 75. pag. 278. ed. cit.) ezek sorai: „*Alphonsus VI ex nobili quadam concubina genuit Thera-*

siam filiam, quae nupsit Enrico Comiti Lotoringiae, CONSANGVINEO IMPERATORIS”. Ez is tehát maga magának *ellenemond*, mint Sanctius Rodericus, ’s azért is, de azért is, mivel későn élt, figyelmet nem érdemel.

3.) A’ következő *Galvan Duara* Portugáliai Írónak mind a’ két neve hibáson adatik elő. Igazi neve *Galvaõ*, *Galvam*, *Galvaon* (Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers Gelehrten Lexico. Leipzig, 1787. 4-to I, col. 1325.) *Duard*, az az: *Edvardus*. Chronologusnak is nem épen helyesen hivatik. Ő több fényes követségeket viselt, ’s meg halt 1517-dikben. — I. Alfons Henriquez Portugáliai Királynak, Heurik Portugáliai Gróf fiának, országlásáról imetüzü munkát írt: „*Chronica de muito alto, e muito esclarecido Principe D. Affonso Henriquez primeiro Rey de Portugal*”, melly halála után in folio Lisabonában 1726-dikban láthatott tsak világo sságot. Időjére nézve, mellyben élt, *Galvaõ* késői Író a’ Portugáliai Gróf ügyében, de, ha *Lopez Ferdinándról* és *Galvaõról* írja Meusel (Joann. Georg. Meusel, Bibliotheca Historica. Lipsiae, 1791. 8. vol. V, Part. II, 128.) imetfontosakat: „*In condenda universa Portugaliae Historia occupati fuerunt publico mandato auctorati, subsidiisque Tabulariorum Publicorum egregiis instructi historiographi, Ferdinandus Lopez, jussu Edvardi Regis, atque Edvardus Galvaõ gravissimis legationibus functus auspiciis sapientissimi Regis Emanuelis, quorum tamen volumina in bibliothecis manuscripta maximam partem custodiuntur*”, süveget kell emelnünk e’ *Galvaõ* előtt. — Ha tehát e’ *Galvaõ Edvárd*, mint a’ Köz Levéltárokból dolgozott Tudós, — ha a’ régi Portugáliai Krónikákra idéző *Resendus Lucius*

András, a' legtudósabb Portugáliai Történetíró, állítja Henrik Portugáliai Grófról: Hogy ez *egyik Magyar Királynak második szülött fia volt*, nem kell-e elnémulnia azon tudatlan Névtelen Frantzia Barát Atyának, a' ki világos nappal *Sárkányt* látott a' levegőben, 's több hasonló bohóságokat, mint alább látni fogjuk, feljegyezett?

4.) Mit írt Goes Damián Henrik Portugáliai Gróf eredetéről Emánuel Király életében? azt nem tudom, mivel e' könyvét nem láthattam; de azt, hogy Goes Damián Lisabona Fekvéséről írt könyvében Henrik Portugáliai Grófot nem teszi *Lotharingussá*, hanem a' *Tolosai Raymund Gróf Leány Testvére* gyermekének hirdeti, 's neki, határozatlanul szólva is, *Magyar eredetet* ad, bizonyosan tudom. Olvashatni sorait Értekezésemnek 36-dik tizikkelyében, 's azért azokat újra ide nem írom. Vagy *gyanús* tehát, vagy *hibás* Y. Úrnak előadása Goes Damián véleményéről, ha csak azt meg nem mutatja Y. Úr, hogy Goes Damián Henrik eredetére nézve különféle munkáiban megváltoztatta véleményét.

5.) Azt a' *Kritika Fáklyát*, melly Henrik Portugáliai Gróf eredetének *zürzavarára* világosságot terjesztett el, hihetőképén Y. Úr mostanig csak maga egyedül szemlélte. A' mennyire én tudom, 1612-diktől fogva, midőn Godefroy Henrik Portugáliai Grófot Hugo Capet maradékává tette, senki sem értekezett *különös munkában* e' Grófnak eredetéről; senki az egymással ellenkező történeti tanúkat *egész kiterjedésben* a' *Kritika* rendszabásai szerint meg nem vizsgálta. Pedig holmi mellékes *Jegyzetekben* illy *szövevényes tárgyat* olly könnyen, mint Y. Úr véli, meghatározni nem lehet.

6.) Hogy Henrik Portugáliai Gróf ma *közönségesen* a' Burgundiai Hertzegi Ház sarjadékának

tartatik, azt nekem, ki ezen tárgyat Értekezésemnek 4—10. tziikelyeiben elég bőven előadtam; nekem, ki Értekezésem 4-dik tziikelye végén Henrik Portugáliai Grófnak a' Burgundiai Hertzegektől lehozott szármozatáról e' sorokat írtam: "Könyvet kellene írnom, ha azokat, kik így gondolkodnak, öszve gyűjteni akarnám", nem kellett volna Y. Úrnak Ujság és Tanítás gyanánt mondania. — Már azon Írók is, kiket, mint e' vélemény hirdetőit, Értekezésemben megneveztem, sokkal nagyobb tekintetűek, mint akár Le Quien de la Neufville, akár az a' másik Névtelen Fordító, kit Y. Ur alább a' 11-dik tziikelyben felhoz. Nálom Godefroy, Dániel, Moreri, Hofmann, Buder, Spittler és Meusel említettnek, nem Névtelen, vagy más kevésbé híres Írók.

7.) Ha *Tekéntettel* kell támogatni a' *Közönséges Véleményt*, úgy a' mellett szól: a.) Bouquet Gyűjteménye XII-dik Kötetének tudós Kiadója. Lássad: Recueil des Historiens des Gaules et de la France. à Paris, 1781. fol. Tom. XII, 382. — b.) A' Gallia Christiana IV. Kötetének Írója. Lássad: Gallia Christiana. Parisiis, 1728. fol. Tomo IV. col. 566. — c.) A' L'Art de vérifier les Dates igen tudós Munkának Résztői. Lássad: L'Art de vérifier les Dates etc. à Paris, 1770. fol. pag. 666. — Millyen jeles tudós Férfiak ezek! — És még is azt merem állítani, hogy a' Kritika szoros rendszabásai szerént sem ezeknek, sem más velük egyet állítóknak (és így a' *Közönséges Véleménynek* is) nintsen elégséges okuk azt, a' mit hihetőképén a' *Nemzeti Ditsőség* által is vezéreltetve állítanak, bizvást állítani. E' *Közönséges Vélemény*, ha szabad úgy szólani, *homok fenéken* épül, 's azért, bár elég bőven előadtam is azt Értekezésemben, még is rövidebben bántom vele, mint némelly más véleménynyel. A' mi e' közönséges

séges véleményt felforgatja, azt most még kora volna itten elmondani.

8.) Értse meg tehát Y. Úr e' mostani világos szovaimból, a' mit Értekezésemből által nem látott, hogy én a' *Közönséges Véleményt* mertem megtámadni. Nem levén semmi tudományos Tzéhez köttetve; nem levén a' pusztá vak hiedelem szabásai által eszem és lelkem lebilinteztetve, ezt a'nál bátrabban tehettem, mivel *okoknak*, igen fontos *okoknak*, engedtem, nem pedig a' *tsalóka tekintetnek* hódoltam. Számtalan példáink vagynak, hogy gyakorta a' *Közönséges Vélemény* az egymást fontolatlanul követő és kiíró SOK Íróknak munkáikból támadott. Ide illők, valóban, a' miket, Turner érdemeit magasztalva, legujabban Lorentz Fridrik ime soraiban ír: „*Noch viele andre gleich scharfsinnig und glücklich behandelte Punkte geben den allerdings unerfreulichen Beweis, wie in der Geschichte oft Jahrhunderte lang die grössten Irrthümer als ausgemachte Wahrheiten von Einem zum Andern gehen, weil sie der Nachfolgende ohne eigne oder wenigstens selbständige Quellenprüfung von seinem Vorgänger annimt*”. Lássad: *Geschichte Alfreds des Grossen*, übertragen aus Turners *Geschichte der Angelsachsen*, von Dr. Friedrich Lorentz. Hamburg, 1828. 8. Vorrede, S. IV. — Nem vagyunk, Hála a' Mindenhatónak! mi Magyarok a'ra kárhoztatva, hogy örökéig vak követők és kiírók legyünk a' Tudomány Körében.

* * *

Y. Úr Véleménye

6. §.

„*Fényre hozta Henriknek ezen igazi eredetét ama névtelen Szent Benedek rendbeli*

Tud. Gy. VIII. Köt. 1828.

*Szerzetesnek Chronikája, mely illy nevezet alatt esmeretes: „Chronica Abbatiae Floriacensis”. Szerzője az 897—1110-dikig történeteket jegyzé fel; éppen a’ kérdésben forgó Portugalliai Henriknek üdeje korában élt: mert az 1108-dikban a’ Garan vize partyán látott hármias nap-tüneménynek látó tanuja volt. Évkönyvéből némelly darabokat kivett a’ Tudós Duchesne Ferencz, ’s a’ Francia Írók munkái között, a’ II dik és IV-dik kötetekben közre is botsátá; a’ többiek kéziratában maradtanak fenn. Lásd: *Historiae Francorum Scriptorum — opera et studio Francisci Duchesne Parisiis. M.DC.XLI. in folio*”.*

Észrevételek

6. §.

Hogy írhatta le Y. Úr e’ sorokat, én valóban meg nem foghatom. Úgy beszél, mintha a’ legbizonyosabb valóságokat mondaná, és még is merő tévedés a’ mit előad. Ugyan is

1.) *Szent Benedeket*, noha a’ *Benedek* szó igazi név, *Névtelené* teszi, pedig ő a’ Fény közepettén is csak ezt akará mondani: „*Ama Szent Benedek rendbeli névtelen Szerzetesnek Chronikája.*” Mit mondana nekünk, ha „*Anonymus Belae Regis Notárius*” illy tizimmel: „*Névtelen Béla Király Jegyzője*” meg tisztel-nők? Pedig nekünk, kik Logicát nem írtunk, illyes valamit meglehetne könnyen botsátani.

2.) Hogy nagyobb pontossággal leírja a’ *Névtelen Szerzetes Chronikájának* tizimét, tudós szokás szerént „és” jegyekkel él, és még is bizonyossá tehetem az egész Magyar Nemzetet, hogy „*Chronica Abbatiae Floriacensis*” nevezet alatt senki sem esméri a’ Tudósok közül a’ *Névtelen*

Szerzetes munkáját. Különben maga a „*Chronica*” szó is, bár nem egészen esméretlen egyes számban véve a közép századokban, még is hallatlan a Történetíróknak nyelvükön. Ők szélteben „*Chronicon*” szóval élnek. Hamberger mintegy 224. Névtelen Író Történeti Munkáját számlálja elő *Chronicon* szó alatt, ’s ezek közül egyiknek sinsen „*Chronica*” nevezete. Lássad: M. Georg. Christo. Hamberger, Directorium Historicum Medii potissimum Aevi. Gottingae, 1772. 4. in Indice pag. 358—360. — Ha Thúrótzi János könyvén „*Chronica*” szó áll, *okoknál* fogva áll, és *többsz számban* áll. — Azonban

3.) A „*Chronicon ABBATIAE Floriacensis*” is esméretlen partéka a Történet Írók előtt, ’s ez a ’tzim azt is tehetné minden esetre, hogy az Y. Úr Névtelen Szerzetese a *Fleury Apátság Történeteit* írta le, pedig ő ezt épen nem tette. Söt

4.) Nem is lehet biztosan és egyenesen szólva ezt a Névtelen Szerzetes Munkáját a *Fleury Apátságnak* tulajdonítani. Maga a Névtelen Szerzetes feljegyzette az 1108-dik évnél, a mit Y. Úr is megesmérni látszik, ha a hely nevét elhallgatta is, hogy a Garumna (nem *Garan* (!) mint Y. Úr nevezi) víz partán *Squirsben* (Du Chesne szerint: *Scyrsben*), a hol e’ tünemény jelenésekor volt, látta a hármos-nap feltetszését. Már tudni szükséges, hogy *Squirs* vagy *Scyrsben* is laktak ezen időben Szent Benedek Szerzetesei, kiknek Monostoruk más néven *Regulai* (*la Réole*) Monostornak hivatott, ’s Függeleke vala a *Fleury Monostornak*. De mind e’ mellett is más volt szoros értelemben a *Squirsi*, más volt a *Fleury Monostor*. Lássad ezekről: Recueil des Historiens des Gaules et de la France. à Paris, 1781. fol. Tom. XII, Préface, pag. II—III. — Minthogy a’

Névtelen Szerzetes a' helyet , mellyben írt, sehol világosan meg nem nevezi, és *Squirs*-t még is, mint tartozkodása, vagy lakása helyét említi, nem épen hihetetlen, hogy 1110-dik felé *Squirs*-ben írta munkáját. Továbbá

5.) Ha az *Abbatiae* szovat kihagyja és a' *Chronica* szovat *Chronicon* szóvá igazítja is Y. Úr, még a'kor sem boldogul a „*Chronicon Floriacense*” szóval. A' „*Chronicon Floriacense*” egészen más történeti darab, mint Y. Úr Névtelen Szerzetesének munkája. Meggyőződik e'ről mindenki, ha fel üti ime' Kutfő Gyűjteményeket : Francisci Du Chesne, *Historiae Francorum Scriptores. Lutetiae Parisiorum*, 1641. fol. Tomo III, 354—356. — — Stephani Baluzii, *Miscellanea novo ordine digesta opera ac studio Joannis Dominici Mansi. Lucae*, 1761. fol. Tomo I, 121—122. — — Cf. M. Geo. Christophori Hamberger, *Directorium Historicum. Gottingae*, 1772. 4-to pag. 80. 89. — — Hambergerrel, mint legszükségesebb Történeti Rézi Könyvvel, magam esmértettem meg egykor Y. Úrat; ezt tehát minden esetre, mint Du Chesne Gyűjteményét is, melly a' Pesti Fő Oskola Könyvtárában is megvagyon, szükségés volt volna, és lehetett volna is megtekénteni.

6.) Y. Úr Névtelen Szerzetese Munkájának igazi tzieme Du Chesne Gyűjteményében ez : „*Fragmentum Historiae Francorum a Ludovico II. Caroli Calvi Filio, usque ad Hugonem cognomento Capetum. Ex antiqua Membrana Floriacensis Coenobii*”. Lássad : *Andreae Du Chesne, Historiae Francorum Scriptores. Lutetiae Parisiorum*, 1636. fol. Tomo II, pag. 638 (rectius : 630) — 632. Folytatása pedig, minthogy megszakasztva két kötetben adatott-ki, ime tziemet visel : „*Historiae Francicae Fragmentum, a Roberto ad mortem Philippi I. Regis. Ex*

veteri Exemplari Floriacensi, ex quo sunt et alia Tomo II. a pagina 630. usque ad 633.”
Lássad: *Francisci Du Chesne, Historiae Francorum Scriptores. Lutetiae Parisiorum, 1641. fol. Tomo IV, pag. 85—95.* — — Ezekből nem tsak én, de más is észreveheti, hogy a' Névtelen Szerzetes Munkáját nem maga Du Chesne *Ferentz* adtaki a' Frantzia Írók Munkái között a' II-dik és IV-dik Kötetekben, mint Y. Úr merészen beszéli, hanem azt, a' mi a' II-dik kötetben megjelent, Du Chesne *András*, azt pedig, a' mi belőle a' IV-dik Kötetben közre bocsátatott, Du Chesne *Ferentz* bocsátotta napfényre.

7.) A' tölem kiíratott tzimek között, és Y. Úrnak „*Chronica Abbatiae Floriacensis*” tzime között igen nagy a' különbözés, melly a'ra utasít, hogy Y. Úr a' Névtelen Szerzetes Munkáját, midőn engem tzáfolt, Du Chesne Gyűjteményében vagy megsem tekintette, vagy imígy amúgy tekintette meg. Ezt az is erősíti, hogy ime citátumában: „Lásd: *Historiae Francorum Scriptores — opera et studio Francisci Duchesne (talán: Du Chesne?) Parisiis. M.DC.XLI. in folio.*” a' lap számot is igen tsendesen elmellőzte.

8.) Megjelent e' Névtelen Szerzetes Munkája részenként Bouquet Gyűjteményében is a' Francia Országi Történeti Kutfők között, és a' Párisi Királyi Könyvtárnak 6190-dik szám alatt őriztetett Kéziratával egybehasonlított. Lássad: *Recueil des Historiens des Gaules et de la France. a' Paris. Tomo. VIII, 297. X, 210. XI, 160. XII, 1.* Ezt az alább mondandó-kért emlitenem kellett, és még azért is, mivel e' Gyűjteményben a' Névtelen Szerzetesnek több hibája és tévedései kijellettettek és megigazítottak.

9.) Y. Úrnak ime sorait: „*Év könyvéből NÉMELLY DARABOKAT KIVETT Duchesne Ferencz, 's a' Franciaia Irók' munkái között, a' II-dik, és IV-dik kötetekben közre is bocsátá; a' TÖBBIEK KÉZÍRATÁBAN MARADTANAK FENN*” ma tsak maga Y. Úr hiszi a' tudós világban. Du Chesne András (II, 632.) világosan írja: „*Quae sequuntur in eadem Membrana, pertinent ad Robertum Regem et posteros usque ad annum MCX. dabunturque suo loco.*” Ez nem a'nyi, mint NÉMELLY DARABOKAT KIVETT; nem a'nyi, mint A' TÖBBIEK KÉZÍRATÁBAN MARADTANAK FENN: hanem a'nyi, mint ez: AZ EGÉSZ TÖREDÉK RIADATÓTT. A' ki a' Kritika Biró Székébe ül, a'nak az EGÉSZ, a' TÖREDÉK, és a' RIVONAT között kell esmérni a' különbséget. A' Névtelen Szerzetes Munkája TÖREDÉKBEN maradtott ten, de ez a' Töredék MIND ki vagyon adatva.

10.) *Töredéknek* (Fragmentum) igazi értelemben azt nevezik a' Történetírók mester szóval, a' miből valamely darab akár elől, akár hátul, akár középett elveszett az időviszontagságai által, úgy: hogy *tsonka* ma már a' munka. Illyen pedig épen a' Névtelen Szerzetes munkája, mert kezdetén (II, 638. rectius 630.) a' 879-dik évnél ezek olvastatnak: „*Supererant duo filii Roberti Andegavensis Comititis, quem gladio Normannorum SUPERIUS corruisse diximus.*” FELEBB ezen egész történetről EGY BETŰ sem találtatik: Du Chesne András tehát, a' ki tudta az Írói Nyelvet, e' TSONKA KEZDETŰ munkát TÖREDÉKNEK az az: FRAGMENTUMNAK nevezte, 's mivel Bouquet és Folytatói sem akadhettek a' munka KEZDETÉRE, azt hasonlóképen TÖREDÉK név alatt adták ki. Ha tsak tehát Y. Úr felnemtalálta a' Névtelen Szerzetes munkájának KEZDETÉT,

az ma is TÖREDÉK, és MIND ki vagyon, a' mi belőle fenmaradott, adatva.

11.) Hogy azt is megítélhessék az Olvasók, minő FÉNYT hinthetett e' Névtelen Szerzetes Henrik Portugáliai Grófnak eredetére, méltó néhány helyeit ide függesztenem: Tomo II, 630. „*Eo tempore cruentae acies in coelo apparuerunt*” — Tomo II, 652. „*Luna versa est in sanguinem, eodem anno mense Junio signum mirabile apparuit in coelo, DRACO scilicet MAGNUS et SINE CAPITE.*” — Tomo IV, 85. „*Infantem quoque natum fuisse divulgatum est OMNIUM animalium pedes habentem, solo capite, una manu, uno pede hominem simulantem. Quem parentes rubore confusi bis terque terra occultantes, terra eum rejiciente, in fluvium demersere. Cujus casum tantus fragor vocum secutus est, ut TOTA REGIO ULULASSE crederetur.*” — Olvashatni még Tomo IV, 86. a' Vérésőről, Tomo IV, 87. A' vért izzadó Kenyerekről, Tomo IV, 90. A' Tsillagesőről, Tomo IV, 93. A' vérrel folyó Patakról *igen elmés és furtsa előadásokat.* Hogy az ilyen *Sárkány Rend Vitéze* a' Királyi és Hertzegi Szármozatokban *igen jártos lehetett*, azt mindenki elképzelheti.

12.) Ha azt véli Y. Úr, hogy én *részrehajlásból* nagyitom a' régi Kor köz véleményeivel közös tudatlanságát a' Névtelen Szerzetesnek, hallja, mit írnak róla Poirier és Precieux, Bouquet Gyűjteményének bizonyosan részre nem hajló Folytatói. Egy helyen feljegyeztetett (Recueil. XI, Préf. XLVI — XLVII.) a' Névtelen Szerzetesről: „*Florebat haud dubie Scriptor ineunte XII. saeculo, cum ad annum usque 1110. narrationem deducat; ne tamen inde concludas*

Hugonis Floriacensis illud esse opus. QVIBUS SCATET, ERRORES QVAMPLURIMI, Scriptorem alium satius indicant.” És alább: „*Auctor hujus Fragmenti OMNIA TUM TEMPORA TUM FACTA TURBAT ET INVERTIT.*” Ezeket nem én mondom, hanem tudós Frantzia Írók beszélik. — Más helyen (Recueil. Tom XII, Préf, II — III.) mondatik róla: *Diversum tamen ab Hugone de Sancta Maria ejusdem loci incola, NEQVE PARI CUM EO IN REBUS HISTORICIS AUCTORITATE POLLERE JAM ALIAS DIXIMUS* (Tom. XI. Préf, p. XLVI,) *NEQVE DICTUM MUTAMUS.*” — Még is ezen nagy Hősnek kellett volna az én nagy költséggel, sok fáradsággal és számos veritékkel gyűjtött esméreteimet füstbe repíteni!

* * *

Y. Úr Véleménye

7. §.

„*Már ezen egy üdöbéli Tanunak Kézírtata szerént, mint T. T. Horvát István, tábláján a' 8-ik lapon, előmutatá: Hugo Capet, Francia Király, nemzé Robert Francia Királyt; ez pedig Hugót, ki atya előtt meghalt, és Henriket, ki helyette Francia Király lett; harmadszor pedig Robertet Burgundiai Herczeget; Ez meg' nemzé Henriket, ki nem külömben atya előtt meghalt 1066-dik esztendőben; de Sibilla nevű feleségétől öt férfit magzatot hagyott maga után: Hugót, ki nagy atya után uralkodott darab ideig, 's utóbb Szerzetes lett Cluniacumban; Odont, ki Hugo után vette át a' herczegséget; Robertet, a' Lingoni Püspököt; Henriket, a'*

*Portugalliai Grófot; és Renáldot,
ki Apátur lett.”*

Észrevételek

7. §.

Szépek volnának azok, a' mik itten mondatnak, tsak az a' szerentsétlenség nyomná őket, hogy kivevén azokat, mellyek könyvemből által íratlak, a' többiek, *ha úgy tekéntetnek, mint Y. Úr azokat tekénti*, mind a'nyi meg a'nyi tévedések. Hogy az, a' mi *enyém*, megkülönböztessék a'tól, a' mi *Y. Úr tulajdona*, szükség híven e' kétféle birtokot egymástól elválasztanom.

1.) Az egész tzikkelyben tsak e' sorok tészik Y. Úr tulajdonát:

a.) *Már ezen együdübéli Tanunak KÉZ-ÍRATA szerént.”*

b.) *„De Sibilla nevü Feleségétől öt férfiui magzatot hagyott maga után.”*

c.) *„Henriket a' Portugalliai Grófot; és Renáldot, ki Apátur lett.”*

És én épen ezekről mondom, hogy ezek Y. Úr feltételénél fogva mind a'nyi meg a'nyi Tévedések. Tudniillik:

2.) A' Névtelen Szerzetesnek kiadatott *Munkájában*, a' miért jótállok, egy szó, egy betű sints a'ról, hogy

a.) *Az Attya előtt meghalt Henriknek, Róbert Burgundiai Hertzeg fiának, SIBYLLA nevü Felesége volt.* — — Egy szó, egy betű sints a'ról.

b.) *Hogy e' Sibylla Feleségével az attya előtt meghalt Henrik ÖT FÉRFIUI MAGZATOT NEMZETT.* — — Egy szó, egy betű sints a'ról, hogy

c.) *Vele különösen HENRIKET, A' PORTUGÁLIAI GRÓFOT, és RENÁLD APÁTOT NEMZETTE.*

3.) De ezeket Y. Úr maga sem állítja a' nyomtatott munkából, hanem világosan mondja: hogy a' Névtelen Szerzetes *KÉZIRATÁBAN* foglaltatnak e' fontos valóságok. — Láttuk már imént, hogy a' Névtelen Szerzetes *bővebb Kéziratáról való vélemény* egy olyan *fejjetlen SÁRKÁNY*, mellyet Y. Úron, és egy másik (?) *NÉVTELEN ÍRÓN* kívül, kiről alább léssen szó, egész Frantzia Országban senki sem látott, vagy, ha még más Frantzia látta volna is e' *SÁRKÁNYT*, tsak onnand látta volna, hogy a' *FRAGMENTUM* szónak jelentését nem értette, vagy a' Névtelen Szerzetest *Hugo Flaviniacensissel* öszve keverte. — A' meddig tehát Y. Úr a' Du Chesnétől és Bouquet Folytatóitól nem esmért bővebb *KÉZIRATOT* elő nem állítja, addig *egy szó, egy betű sem léssen való állításában.*

3.) Hogy az Attya előtt meghalt *Hénriknek SIBYLLA* nevü *FELESEGET* tulajdonitanak némmelly *ujabb Írók*, az már *Értekezésemet* írtomban előttem esméretlen dolog nem lehetett. Láthatja mindenki, ha munkám 7. oldalát megnézi, hogy én ott *Hübner János Genealogiai Táblái* közül a' 62-dik Táblára is idézek. E' 62-dik Táblán pedig az Attya előtt meghalt *Henrikről* mondatik: *Henricus, † 1066. vor dem Vater, Gemahlin Sibylla Grafens Reginaldi I. in Burgund Tochter.*” Lássad: *Johann Hübner's, Genealogische Tabellen. Leipzig, 1725. fol. I. Theil. Tab. 62.* — E' *Sibylláról* a' *Frantzia Orzági Történet Írókban* (*Recueil. Tom. X. XI. XII.*) legkisebb nyomot sem találhattam: *Ellenben a' Gallia Christiana* tizimü nagy munkában (*Parisiis, 1728. fol. Tomo. IV, col. 500.*) a'nak még is

nyomára akadtam, hogy valamellyik Du Chesne találta fel legelőször az Attya előtt meghalt Henrik Feleségének SIBYLLA nevét. Mivel többet e' Sibylláról nem tudtam, 's Du Chesnéről sem tudtam különösen, mellyik (a' tölem részént birt, részént esmért három munkáiban Du Chesnének Sibylláról nintsen szó) munkájában, és minő erősegü okoknál fogva értekezik e' Sibylláról? okosabbnak tartottam Henrik Feleségének nevét meg nem határozni a'nál is inkább, mivel Henrik Portugáliai Grófnak nem a'nyira édes Annya, mint Attya forog kérdésben a' közönségesebb vélemények szerint.

4.) Hogy az Attya előtt meghalt Henriknek, I. Róbert Burgundiai Hertzeg fiának, a' mint Y. Úr vitatja, Sibylla nevü Feleségétől ÖT FÉRFIUI MAGZATA volt, azt SENKI sem mondja a' KUTFÖK közül; pedig az mind *Mese*, a' mi hiteles Kutfönélkül határozottan állittatik. A'ról ellenben, hogy e' Házosságból HÁROM FÉRFIUI MAGZAT származott, *hiteles oklevél és történeti hiteles Tanu* vagyon. Azt higgyük-e már, a' minek nyoma *épen nints* a' Régiségben, vagy azt, a' minek *hiteles nyoma vagyon?*

5.) *Senki sem* mondja a' *Kutfök* közül ezt: *Henrik Portugáliai Gróf az Attya előtt meghalt Henriknek Fia volt.* — Söt

6.) *Hiteles okok* védik azt: *Hogy Henrik Portugáliai Gróf az Attya előtt meghalt Henriknek NEM VOLT, és talán NEM IS LEHETETT Fia.* Ezen okokat alkalmasabb lészen alább, mint itten, előszámolni. —

7.) Hogy REGINÁLD nevü fiat, ki későbbben Apátor volt, tulajdonitanak az *ujabb Írók* az Attya előtt meghalt Henriknek, azt is kellett tudnom már Értekezésemet írtomban. Ime tizimü Könyv: „*Les Genealogies Historiques des Ro-*

is, *Ducs, Comtes etc. de Bourgogne. a' Paris, 1738.* 4-to” mint Értekezésemnek több oldalai hirdetik, tölem használtatván, látnom kellett az V-dik Táblán az Attya előtt meghalt Henriknek Gyermekai között ime sorokat: „*RENAUD, Abé de S. Pierre de Flavigni.*”—De én mind e' mellett sem hittem, hogy az Attya előtt meghalt Henriknek *Renáld, későbbben Flavigni Apátur, Fia volt.* — Ugyan is

8.) *Semmi Kutföben sem találhattam fel* az Attya előtt meghalt Henriknek ezen *RENÁLD Apátur Fia*t. Söt a' *Gallia Christiana* tizimü nagy Könyvnek IV-dik Kötetéből (Parisiis, 1728. fol. col. 460.) épen *ellenkezöt* kellett gondolnom ime nem megvetni való sorokból: „*Habetur in Tabulario Flaviniacensi DIPLOMA, quo Rex Philippus I. rerum, possessionum, ac Ecclesiarum confirmationem Monasterio concedit EJUS, inquit, AMORE, qui NOBIS carnis junctus est AFFINITATE; praeceptum datum est Aurelianis anno 1085.*” Ha a' Hugó Capettól származó I. Fülöp, Frantzia Király, *RENÁLD Flavigni Apáturt SÓGORÁNAK* nevezte, magyarázza meg nekem Y. Úr, mint lehetett *REGINÁLD* az Attya előtt meghalt Henriknek, hasonlóképen *CAPETINGUS SARJADÉRNAK, Gyermeké?* Kerestem eleget a' Glossáriumokban, ha az *AFFINITÁS* szó nem vétetett-e valamelly Frantzia Országi Régiségben általában *ATYAFISÁG* helyett, de példát a' szó jelentésének ingadozásáról sehol sem találtom, és azt se tehettem fel I. Fülöp Cancelláriusáról, hogy *Frantzia Pap* létre külonbséget ne tudott volna tenni az *Atyafiság* és a' *Sógorság* között. Ez a' *Renáld* ime soroknak talpkövéből tétetik (*Gallia Christiana. Parisiis, 1728. fol. Tomo. IV, col. 460.*) az Attya előtt meghalt Henrik fiává „*Audiendus*

ea de re VETERIS CATALOGI Abbatum Sancti Petri Flaviniacensis Scriptor: — „Odone igitur decedente, Rainaldus DUCIS FRATER, ejusdem loci Monachus, substitutus est” — Úgy de e' sorokból sem az ki nem tetszik, mellyik században íratott ez a' Flavigni Apát Lajstrom; sem a' *DUCIS FRATER* szovakból egész hátorsággal nem lehet következtetni, hogy itt *BURGUNDIAI HERTZEG* értetett; sem az ingadozó jelentésü *FRATER* szóból nem lehet, főkép ha I. Fülöp Frantzia Király óklevelé *Affinitásról* beszél, *EGY TESTVÉRRE* következtetést tsinálni. — Ki tetszik ezekből, hogy nem vaktában hallgattamel *Renáld Apáturt*, a' ki egyébként sem tartozott fő tárgyához Értekezésnek.

* * *

Y. Úr Véleménye

8. §.

„Sajnálhatni ugyan, hogy *T. Duchesne* az egész *Chrónikát* gyűjteményébe fel nem vette; a' kérdést egészen megszüntette volna; de rövid kivonásában is, mellyet a' *IV-dik* kötetében közölt, jelentetik *Henriknek*, *Portugalliai Grófnak*, *Henriktől*, *Burgundiai Hercegtől*, származása e' szavakkal: „*Hic (Alfonsus VI. Rex Castiliae, Ferdinandi M. filius) filiam Rodberti, Ducis Burgundionum, duxit in uxorem, nomine Constantiam; de qua suscepit filiam, quam in matrimonium dedit Raimundo Comiti, qui Comitatum trans Ararim tenebat; alteram filiam, sed non ex conjugali thoro natam, Ainrico, uni filiorum filii ejusdem Ducis Roberti, dedit. Hosque ambos in ipsis finibus Hispa-*

niae contra Agarenorum collocauit Imperium.”
Duchesne l. c. Tomo IV. pag. 89.

Észrevételek

8. §.

E' tikkelyben Y. Úr saját szovait és állításait csak a' magyar nyelven íratott sorok tészik, a' mi nem sokra megyen. És még is itt is a' tévedés a' tévedést folyton folyva követi, mint általában egész véleményében.

1.) Sajnálkodáson kezdi a' tikkelyt azért, hogy Du Chesne az *EGÉSZ KRÓNIKÁT* fel nem vette Gyűjteményébe. Hogy vehette volna fel azt *EGÉSZEN*, a' mi csak *TÖREDÉKBEN* maradt fenn? Azonban megszűnhetik szánakodása, mert Du Chesne a' *TÖREDÉKET* szorgalmasan *KEZDETÉTŐL* fogva *VÉGIG* kiadta. A' Névtelen Szerzetes Munkája az *évsor szerént folyton foly* (olvassa bármeg kedvelt Idolumát) *879-diktől 1110-dikig*, 's ott, a' hol a' kezdetnél tsonka, II-dik Lajos Frantzia Király országglását érdekli. Fel sem lehet róla tenni (ha egyébaránt sokat öszve zavar is) hogy *Sibyllát*, *Henrik Portugáliai Grófot*, *mint az Attya előtt meghalt Henrik Fiát*, és *Renáld Apáturt* II. Lajos Frantzia Király halála előtt, mint a' 879-dik év előtt, emlegette volna. Így a' *Kézíráttal* együtt örökre eltűnnek ezen *Emle helyek is*.

2.) Midőn vitatja, hogy Du Chesne a' *Kérdést egészen megszüntette volna*, ha az egész *Krónikát* kiadta volna, észre sem véve a' szánakodás között *megvallja*, hogy a'ból, a' mi a' Névtelen Szerzetes munkájából *mostanig kiadatva* *vagyon*, a' *Henrik Portugáliai Gróf eredetéről* *fenforgó Kérdés meg nem szüntetett*.

3.) E' szovaiban „*de rövid KIVONÁSBAN is*” azt árulja el Y. Úr, hogy még meg nem fogta azt, mit tészen *historiai nyelven ez a' szó-KIVONAT*, az az: *EXCERPTUM*, vagy *EXCERPTA*. A' Du Chesne IV-dik Kötetében található *Rész*, e' Névtelen Szerzetes munkájából, nem *KIVONAT*, hanem a' *TÖREDÉK EGYIK RÉSZÉNEK MINDENE*. Azt nevezik *KIVONATNAK* a' Történet Írók, a' mi valamely nagyobb kiterjedésű Íróból valamely meghatározott tziel miatt, mint az Egésznek *Része*, vagy *Részei* kiíratik, megtartatván a' kiíratott részetskékben az Írónak saját szvai. Így p. o. az én tisztelve szeretett Barátom, Pertz György Henrik, a' Német História számára Pesten mulattakor *KIVONATOT* készített a' Boldvai Krónikából, az az: tsak azokat írta ki szóról szóra a' Boldvai Krónikából, a' mik e'ben Német Országról előjönnek. Illyenek a' *Kivonatok* Du Chesnénél, Bouquetnél, és más Kutfökiadóknál: Ellenben a' Névtelen Szerzetes munkájának azon része, melly Du Chesnénél a' IV-dik kötetben olvastatik, nem ilyen *KIVONAT*. A' *KIVONÁS* szó, mint *magát a' tselekvést jelentő szó*, minden esetre nem alkalmaztatható a'ra, a' mit Y. Úr akármelley helytelenül mondott, vagy mondani akart.

4.) A' Névtelen Szerzetesnek Y. Úrtól e' tziikkelyben felhozott latán sorai szóról szóra Értekezésemnek 9-dik oldaláról íratlak által. Én tehát már Y. Úr véleményének kijötte előtt esmértem azokat, 's nem tsak esmértem, hanem, mint a' Burgundiai Hertzegi Házból való szármozást állító *KÖZÖNSÉGES VÉLEMÉNYNEK* egyik talpkövet, ha nem tsalatkozom, Értekezésemben fel is forgattam.

5.) E' latán soroknak általíratásukban különös figyelmet érdemel az, hogy ime szovakat:

„Ainrico, vni filiorum filii ejusdem Ducis Roberti dedit” Y. Úr *tágos betűkkel* írta és nyomtattatta le, és még se látta bennük azt, a’ mi bennük fekszik mind a’kor, ha *szoros*, mind a’kor, ha *tágos betűkkel* íratnak le és lenyomattatnak. Így magyarázza, tudniillik, e’ szavakat: „*Jelentetik benne Henriknek, Portugalliai Grófnak, Henriktől, Burgundiai Hertzegtől, származása.*” Ezt én a’ latán sorokban nem látom, sőt bizonyossá tészem előre Y. Úrat, hogy, ha e’ sorokat akár Bétsben, akár Göttingában, akár Londonban, akár Párisban, akár Philadelphiában, akár Calcuttában magyaráztatja is meg, nagyobb megnyugovás miatt, magának, azokból soha sem fognak többet e’nél kihozni: „*VI-dik Alfons másik leányát Henriknek RÓBERT FIA FIÁNAK adta Feleségül.* Nints tehát itten a’ról szó, hogy a’ második leány RÓBERT HENRIK FIA HENRIK FIÁNAK adatott, a’ mit a’ latán sorokból Y. Úr *puzta reá fogással* kihozni akar.

6.) Ha már Tudós Férfiához illő valamit akart volna Y. Úr következtetni, megmondom *egyenességből* (mert az egyenességnek kell lenni minden tudományos vizsgálódás fő segédének), minő következtetést készíthetett volna a’ maga malma kerekére. Mondhatta volna: Itt az mondatik, hogy VI-dik Alfons második leánya RÓBERT FIA FIÁNAK adatott Feleségül, de RÓBERT AZON FIA FIÁNAK, KINEK TÖBB GYERMEKEI (a’ *Filiorum* szó e’re látszik tzelozni) VOLTAK. Már pedig Róbert Fiai közül egyik Fiunak sem voltak több gyermekei, hanem csak az Atya előtt meghalt Henriknek, minthogy Róbert több fiai közül sem Róbertnek, sem Simonnak nem esmérjük fiait. Ezt az ellenvetést meglehetett, meg kellett volna hallgatni. Noha e’re

az

az ellenvetésre is lehet mondani: Onnand, hogy I. Róbert Burgundiai Hertzeg Róbert és Simon fiainak gyermekeiket nem esmérjük, közel sem lehet bizonyosan állítani, hogy ezeknek valóban nem voltak gyermekeik, sőt mindegyiknek több gyermekei is. Így a' Névtelen Szerzetes szavaiból *lehetségesnek*, de nem *bizonyosnak* állíttathatott volna, hogy Henrik Portugáliai Gróf az Attya előtt meghalt Henriknek, I Róbert Burgundiai Hertzeg Fíának, Fia volt.

7.) De, ha Y. Úrnak megkedvelt Névtelen Szerzetese világosan ezeket jegyzette volna is fel: „*Első Róbert Burgundiai Hertzegnek Fia volt az Attya előtt meghalt Henrik; e'nek pedig egyik, vagy különösen negyedik szülött Fia volt Henrik, a' Portugáliai Gróf*” még a'kor sem lehetne neki könnyen hitelt ajándékozni. NAGYON hitelesíti, igaz, az Írót az **EGYIDÖBELISÉG**, de, minekutána az **EGYIDÖBELI ÍRÓKBAN** is számtalan *Mese* vagy *Hiba* találtatik, tsak a'kor hitelesíti az **EGYIDÖBELI ÍRÓT a' KOR**, mellyben élt, ha az **EGYIDÖBELI ÍRÓ** tudós férfiu volt; ha nem hibázó, vagy nem sokat hibázó; ha tudhatta helyheztetéséhez képest, tudományának okát is adva, a' feljegyzett tárgyakat; ha nem áll más régi, hiteles és nála tudósabb egykoru és közelkoru Írókkal, vagy más tudományos Régiségekkel, öszveütközésben Y. Úrnak Névtelen Szerzetesét, bár **EGYIDÖBELI TANÚT**, az terheli, hogy ő együgyü, tudatlan, gyakran hibázó, rendzavaró, a' Monostor falai közül tudósít a' Portugáliai tárgyokról későre Henrik Portugáliai Gróf születése után, sok nem tsekély tekéntetü Írókkal öszveütközésben áll, Róbertnek az Attya előtt meghalt Henriken kívül többi gyermekeit nem esméri, Henriknek Sibylla feleségét megnem nevezi, *határozatlanul* szól a'ról, ki

vette Feleségéül VI-dik Alfonsnak második leányát, 's kivüle végtére *semmi más Író* ugyan azt, a' mit Henrik Portugália Gróf eredetéről feljegyzett, nem mondja.

8.) Mivel mind ezek mellettis, de a' mellyeket a' Henrik Portugália Gróf eredetéről *MELLESLEG* szóló Írók észre nem igen vettek, a' *KÖZ VÉLEMÉNY*, tudtomra, tsak ezen *egyetlen egy Író* homályos sorain épül, nehogy elégséges ok nélkül látszassam ellenkezni a' *NAGY SOKASÁGGAL*, itt vagyon már helye a'nak, hogy *elégséges okát* adjam, miért vetettem, 's vetem most is, félre ezen *EGYIDŐBELI ÍRÓ* tekintetét. E'nél fogva mondanom kell:

9.) Hogy a' Burgundiai Hertzegei Ház sarjadékának lenni Henrik Portugália Grófot 1612-dikben Godefroy Tivadar Frantzia Író első állította, a' mit már Értekezésemnek 4-dik tzikelyében a' 6-dik oldalon éréntettem. Hogy 1612-dik óta a' Tudós Világ, a' Frantzia Nemzet is különösen, sok Kütföket ki adott, és így ma többet tudhatni Henrik Portugália Gróf eredetéről, mint 1612-dikben Godefroy Tivadar tudhatott, a'ra senkit sem szükség emlekeztetnem.

10.) Godefroy Tivadar könyvét én ugyan nem olvashattam, mivel megnem szerezhettem; azonban Du Chesne Andrásnak ime tzimü Könyvéből „*Histoire des Roys, Ducs, et Comtes de Bourgongne et d' Arles. d Paris, 1619. 4-to pag. 274.*” megbizonyodni láttam azt, a' mit magam keresgéléseim után gyanítottam, hogy Godefroy Tivadar a' Névtelen Szerzetes Töredékére építette véleményét. Mennyit nyomhat a' Névtelen Szerzetes tanutétele? a'ról már elég mondatott.

11.) Gebauer György Keresztyénnek ime tzimü Könyvéből „*Portugisische Geschichte. Leipzig, 1750. 4-to S. 19.* megtanultam, hogy Gode-

froynak másik talp köve volt, véleménye megállítatásánál, Laonicus Chalcocondylas Görög Írónak tanuságtétele. Virágzott e' Görög Történetíró 1470-dik év felé, 's Históriájában (Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum Libri X. Parisiis, 1650 fol. pag. 148.) ezeket írta egyebeken kívül Portugáliáról: „*O δὲ Πορτογαλίας βασιλεὺς οὐκίας ἐστὶ τῶν γαλατίας βασιλέων*” az az: „*Rex Portugaliae ortus est ex familia Galliae* (in margine: *Lutzelburgica*) *Regum.*” Illy késői Írónak tekintete sem nyomhatott sokat előttem azért is, mivel Henrikről, a' Portugáliai Grófról, 's különösen a'nak Attyáról, Annyáról és eredete más körülállásairól az előadtam sorokban semmi sem mondatik; azért is, mivel Chalcocondylas kinem jelenti, ha a' férfi, vagy leány ágon vette-e a' Portugáliai Király (Henrik úgy-e nem volt Király, hanem csak Gróf?) eredetét a' Frantzia Királyi Familiától; azért is végre, mivel a' 146-dik lapon ime helytelen sorokat is olvastam Chalcocondylásban a' Spanyol Királyi Házzól: „*Iberorum Rex in istis duabus Regionibus plurimum potest: QUI CUM SIT ORTUS DE FAMILIA ALMENNII* (in margine: *Aleucory*) *GALLIAE, Granatae Regionem, quae Poenorum est, ferens atque agens, haud cessat bellum gerere.*” Chalcocondylásnál, mint hajdan, és mostis a' Konstantinápolyiaknál, a' mint látszik, minden Európai FRANTZIA volt. Chalcocondylás tekintete, Henrik Gróf eredetére nézve, olly keveset nyomott előttem, hogy azt Értekezésemben megsem említettem. — — *Godefroy*, 's nyomdokain a' *Köz Vélemény*, e' két Tanuságtétellel (én legalább Godefroynek több okaira nem tudtam akadni) megelégedett.

12. Észrevevén ezekből a' *Köz Vélemény* fenéketlenségét, de más részről látván a' régi *Kut-*

fők különböző véleményeiket is, mellyeket Értekezésemben elő számláltom; nem vala más hátra, minthogy elállván a' Köz Véleménytől, inkább azt vizsgálám, mitsoda okokon nyugszik mindegyik Vélemény? És mitsoda okok gyengítik, vagy erősíthetik mindegyik Véleményt? — Hogy vezér nélkül kaptam e' munkába, azt Értekezésemből mindenki észre veheti. E' vizsgálódásom utóbb a' Burgundiai Hertzegi Házból tett származtatásra nézve a' következő Tételket szülte:

A.) Henriknek, az Attya előtt meghalozottnak, kinek fiává teszi Godefroy Henrik Portugáliai Grófot, tsak HÁROM FÉRFIU MAGZATA volt, 's ezekközül egyik sem hivatott HENRIKNEK: Tehát Henrik Portugáliai Gróf nem volt az Attya előtt meghalt HENRIKNEK, Első Róbert Burgundiai Hertzeg Fiának, Fia.

Bizonyítja e' Tételemet

a.) Ordericus Vitális igen tudós, hiteles és nagy tekintetű Író, ki 1075-dik évben Angliában született, de életének már 10-dik évében, és így 1085-dikben Frantzia Országba a' Normandiai Szent Eroul Monostorba által vitetett, mellyben 1140-dik évig Históriáját elkészítette. Ez az Ordericus Vitális 1112-dikben, midőn Henrik Portugáliai Gróf meghalt, már 37-dévi, és így Henrik Portugáliai Grófra nézve részént *egykoru* részént *közelkoru* Frantzia Országi Író volt. Már ő írja: „*RODBERTUS Ducatum Burgundiae diu tenuit, et TRES filios, HENRICUM et Rodbertum atque Simonem genuit. Porro HENRICUS PRIMOGENITUS ejus, ipso jubente, uxorem duxit, ex qua FILIOS TRES (itt a' határozott állítás) HUGONEM, et O-DONEM, atque RODBERTUM LINGO-*

NENSEM EPISCOPUM genuit, et SUPERSTITE PATRE hominem DECESSIT.” —
 Lássad: Andreae Du Chesne, Historiae Norman-
 norum Scriptorum. Lutetiae Parisiorum, 1610. fol.,
 in Orderici Vitalis Eccl. Historiae Libro XIII. pag.
 897. — — Más helyen (Libro VII, pag. 638.), az
*Uralkodó Burgundiai Hertzegekről melleleg
 szólván*, Ordericus Vitális írta: „*RODBERTUS
 autem DUCATUM BURGUNDIAE habuit,
 et TRES FILIOS genuit, HENRICUM, ROD-
 BERTUM et SIMONEM. HENRICUS vero,
 qui PRIMOGENITUS erat, HUGONEM et
 ODONEM genuit: sed ANTE PATREM
 SUUM OBIIT. HUGO siquidem AVO in
 DUCATU successit, ingentique probitate pol-
 lens tribus annis tenuit: ac deinde ODONEM
 fratrem suum DUCEM ultra constituit, et
 ipse Dei compunctus amore Monachus Clu-
 niacensis fere XV. annis religiose Deo milita-
 vit.*” Itt Rodbert Lingoni Püspököt, *ki nem
 uralkodott*, felnem hozhatta.

Az Egyenesség int, hogy Ordericus Vitális
 ellen *Két Ellenvetést* felhozzak, de a’ mellyek
 közül mind a’ kettő *Egybe* öszve foly. Mondhat-
 ná, tudniillik, Ordericus Vitális ellen valaki:
 „*Hibáz Ordericus Vitalis is, mint a’ Névtel-
 len Szerzetes, mivel I. RÓBERT Burgundiai
 Hertzegnek CSAK HÁROM FIAT tulajdonit;
 pedig neki NÉGY FIA volt. Így hibázhat te-
 hát az Attya előtt meg halt HENRIK gyer-
 mekeinek SZÁMUKBAN is. Továbbá, Orderi-
 cus Vitális az Attya előtt meghalt HENRI-
 KET nevezi Róbert PRIMOGENITUSÁ-
 NAK, pedig neki HENRIK MÁSODIK SZÜ-
 LÖTT FIA volt.*”

Ezen Ellenvetésnek Előadatása bizonyos, de
 az még sem vonhat maga után Tudatlanságot.

RÓBERTNEK, a' Burgundiai Hertzegnek, ELSŐ SZÜLÖTT FIA nem Henrik, hanem HUGO volt, és így bizonyos, hogy az Attya előtt meghalt HENRIK nem *első szülött*, hanem *SECUNDO GENITUS* vala.

Róbert Burgundiai Hertzegnek 1043-diki Óklevelében (Recueil. XI, 600.) olvastatik: „*Cum consensu et voluntate FILIORUM nostrorum HUGONIS et HENRICI.*” Alább az aláírat helyén: „*Signum domni Roberti Ducis. Signum domnae Heliae suae uxoris. Signum HUGONIS filii ejus. Signum HENRICI FRATRIS EJUS.*”

Róbert Burgundiai Hertzegnek egy másik 1045-diki Óklevelében (Recueil. XI, 610—611.) olvastatik: „*Cum laudatione et voto Helie Uxoris mee, hujus facti consiliatricis et auctricis, seu FILIORUM nostrorum HUGONIS videlicet atque HENRICI una nobiscum laudatorum et per se ipsos datorum.*” Alább az aláírat helyén: „*Signum ipsius domni Roberti Ducis, qui hanc donationem fecit. Signum Helie Conjugis ejus. Signum duorum FILIORUM eorum HUGONIS et HENRICI.*”

Róbert Burgundiai Hertzegnek 1053-diki Óklevelében (Recueil. XI, 613—614.) olvastatik: „*Ego Robertus Dux et Duo FILII mei HUGO et HENRICUS adquevimus eorum precibus.*” Alább az aláírat helyén: „*Signum Roberti Burgundiae Ducis. Signum HUGONIS filii ejus. Signum HENRICI filii ejus.*”

Igaz tehát, *igenis igaz*, újra mondom, az *Ellenvetés*, 's valóban I. Róbert Burgundiai Hertzegnek nem tsak az Attya előtt meghalt HENRIK, RÓBERT és SIMON FIAI valának, hanem a' HÁROM FI helyett NÉGY FIAT kell Ordericus Vitális *ellenére* felvenni, 's e' négy fiu

közül kérdésen kívül *PRIMOGENITUS* nem volt az Attya előtt meghalt *Henrik*, hanem *HUGO* volt.

Azonban mind ezek meg nem pirithatnák, ha élne és hallaná az ellenvetést, Ordericus Vitalis artzáját. — Ugyan is

Hugo, I. Róbert Burgundiai Hertzegnek *első szülött fia*, kegyetlenkedéséért már 1057-dikben erőszakos halállal a' nélkül, hogy maga után Férfi vagy Leány Magzatot hagyott volna, megöletett. Világosan írja ezt (Recueil. XI, 292. XII, 751. nota c.) a' Chronicon Breve Autissiodorensis imé soraiban : „*MLVII. Hugo filius Roberti Ducis incendio subdidit villam S. Bricii, et perierunt intra Ecclesiam viri et mulieres cum infantibus numero CX: et eodem anno ipse interfectus est.*” *Hugó* halálával természetesen, minthogy *magtalanul* halt meg, egészen *elenyészett* *Hugónak Elsőszülöttsége*.

Későbbben az Attya előtt meghalt *Henrik*, *Hugónak* ifiabb testvére, *Hugó* után 1060-dikban hasonlóképen elvégezte ugyan emberi pályáját, de ez *három Férfi Gyermeket* hagyott maga után, tudniillik : *Hugót*, *Ódót* és *Róbertet* a' *Lingoni Püspököt*. Ezekre szállott tehát *Hugó* halálával a' Burgundiai Hertzegség, mint a' *második szülöttből első szülöttet* képző *Henriknek* gyermekeire.

Maga *I. Róbert Burgundiai Hertzeg* 1075-dik esztendőben halt meg. A' Chronicon S. Benigni Divionense ezeket foglalja (Recueil. XI, 345.) magában : „*MLXXV. obiit Robertus Dux Burgundiae: successit HUGO Henrici filii ejus filius.*” — A' Chronicon Vezeliacense is (Recueil. XI, 385.) említi : „*MLXXV. Obiit Robertus Dux Burgundiae. HUGO Henrici filius succedit.*”

Halála előtt I. Róbert Burgundiai Hertzeg, mint Ordericus Vitális soraiból Értekezésemnek 11—12. oldalain láthatni, a' maga még élő Gyermekre *RÓBERTRE* és *SIMONRA* akarta által szállítani az *ELSŐ SZÜLÖTTSEG JUSAIT* unokái sérelmükkel. Innend I. Róbertnek halála után azonnal egyenetlenségek eredtek egy felül *Róbert és Simon*, más felül az Attya halála előtt meghalt *Henriknek Fiai* között. Szó forogván az *Első Szülöttség Jusairól*, e'kor Hugóról, I. Róbert fiáról, már senki sem gondolkodhatott. *Henriknek HUGÓ Fia*, merészsége által győzvéen az egyenetlenség közepettén, a' Burgundiai Hertzegséget nagy szaporán magáévá tette; *Róbertet és Simont*, az *első Róbert Burgundiai Hertzeg fiait*, számkivetésbe üzte; 's mind maga, mind utóbb *Odó testvére benmaradtak az Elsőszülöttség Jusaiban*. — E' történet rend felmenti, úgy vélem, Ordericus Vitálist a' tudatlanság gyanuja, vagy szemrehányása alul. Térjünk tehát által *Tételememnek* második védő okára.

Bizonyítja továbbá *Tételemet*

b.) Hogy Ordericus Vitális az Attya előtt meghalt *Henriknek* helyesen ad *HÁROM FÉRFIU MAGZATOT*, e' három Férfiu Magzat közül mindegyiknek a' *MAGA VALÓSÁGOS NEVÉT* tulajdonítja, sőt a' három Testvérnek még *IGAZI SZÜLETÉS RENDÉT* is pontosan elő számlálja, az eránt megszüntet minden Kételkedhetést az Attya halála előtt meghalt *Henrik HUGÓ Fia*nak 107?-diki *ÓRLEVELE*. Kitudhatta jobban, kik voltak az Attya halála után meghalt *Henriknek* Gyermekai, mint az ő legidősebb *Fia HUGO* Burgundiai Hertzeg, és maguk közönségesen 's különösen is a' *HÁROM TESTVÉREK*? Hugónak 1077-diki

ÓKLEVELÉBEN (Lucae D'Achery, Spicilegium sive Collectio Veterum aliquot Scriptorum, qui in Galliae Bibliothecis delituerant. Parisiis, 1723. fol. Tomo III, 412—413.) ezen aláíratok vagnak: „*Signum HUGONIS Ducis, qui hoc donum fecit. Signum ODONIS Fratris ejus, qui hoc jurisjurandi Sacramento firmavit. Signum ROBERTI alterius Fratris ejus Clerici.*” Ezek szóról szóra megegyeznek Ordericus Vitális tudósításával, tsak hogy ő Róbertet *Lingoni Püspöknek* nevezte utolsó Méltóságától, nem pedig *Clericusnak*, az az: *Kis Pappnak*. Itt se híre se hamva a' *negyedik* HENRIK nevü Testvérnek, pedig, minekutána Henrik Portugáliai Gróf tsak 1080-dikben ment VI. Alfons segedelmére Spanyol Országba, még e'kor, tudniillik, 1077-dikben, neki Frantzia Országban kellett laknia. A' Jóságokat ajándékba nyerő Szerzetesek gondoskodtak a'ról jövendő bátorságukért, hogy valamelly Adakozónak minden Fiai vagy Testvérei, *mint az ajándékot helyben hagyók*, megneveztessenek. Nem is lehet mondani, hogy Henrik Portugáliai Gróf 1077-dikben még tsak neveletlen Gyermekek volt, ha ő 1112-dikben 67-edévi korában halt meg. E' számvetés szerént Henrik Portugáliai Gróf 1077-dikben a' 32-dik esztendő tölthötte, melly épen nem Gyermekek Kor. — Y. Úr Hugó Burgundiai Hertzegnek ezen 1077-diki óklevelét, mellyet már Értekezésemben megemlítetttem, figyelmére sem méltatta, mind a' mellett, hogy az ókveleket olly nagyon szereti.

B.) *Henrik Portugáliai Gróf az Attya előtt meghalt Henriknek, I Róbert Burgundiai Hertzeg Fiának, NEGYEDIK SZÜLÖTT FIA nem volt, nem is lehetett a' Chronologiai ellen okok miatt.*

Szembetűnő e' Tételtem a' következőkből:

a.) Természet rende ellen van, hogy a' *fiatalabb* Testvér *öregebb* legyen évszámaira nézve az *öregebb* Testvérnél. Pedig, ha felvesszük, hogy Henrik Portugáliai Gróf Róbert Lingoni Püspöknek *Testvér Öttse* volt, úgy bizonyosan az sülki, hogy Henrik évszámaira nézve *mint fiatalabb* Testvér *korosabb* volt Róbert Lingoni Püspök-nél.

Róbert Lingoni Püspöknek egyházi hivatalbeli pályája (Gallia Christiana. Parisiis, 1728. fol. Tomo IV, col. 560.) nem áll másból, mint hogy ő, mint *Kis Pap (Clericus)* tanult Brúnónak, a Cartusiánus Szerzetes Rend Alkatójának, vezérlése alatt; hátra hagyván a' *Kis Papságot (Clericát) Langresi Archi-Diaconussá* tétetett; végre, meghalván Rainárd Langresi Püspök, az *Archi-Diaconus* Aprilis hava után 1085-dikben *Langresi Püspökké* lett, melly hivatalában életét 1110-dikben November hava folytatában végzette. Mi is vala illendőbb, mint az, hogy az uralkodó Burgundiai Hertzeg Testvére az egyházi rendben hamar fényes hivatalba emeltessék? — Már tudjuk *Hugónak*, a' Burgundiai Hertzegnek, közelébb felhoztam *Ókleveléből*, hogy 1077-dikben *RÓBERT még tsak CLERICUS volt*. Nem adhatunk tehát neki többet 22—24. Esztendőnél 1077-dikben. Ezen 1077-dik évtől 1085-dikig, midőn Róbert Langresi Püspök lett, 8. év folyt le, melly alatt még tanulhatott is rövid időig, de minden esetre az *Archi-Diaconátust* viselte. Midőn 1085-dik évben *Langresi Püspökké lett*, a'kor tehát 30—32. évnél többet nem számlálhatott, melly szám *igen öszve fér egy Hertzegfiunak Püspökké lételeével*. Mivel halála 1110-dikben történt, e' számvetés szerint neki az életből mintegy 56—57. év jutott volna, a'

mi se nem kevés, se nem sok egy Burgundiai Hertzegi Házból eredett Püspöknek életére. Nem lehet tehát, úgy vélem, kifogás e' számvetés ellen, mert egy vagy két év itten nem térszen nagy különbséget. Ellenben

Midőn Henrik, a' Portugáliai Gróf, 1112-dikben meghalt, életének 67-dik évében halt meg. Kiki láthatja képe alatt (Antonii Vasconcellii, Anacephalaeoses. Antverpiae, 1621. 4-o) imez aláíratot: „*Henricus Comes Portugaliae. Vixit Ann. LXVII. Obiit Anno MCXII.*” A' ki életének 67-dikét folytatta 1112-dikben, az bizonyosan 1045-dik évben született, és különösen 1077-dikben, midőn Róbert az ő vélt testvére, mint még csak Clericus, legfelebb 22—24. esztendősen lehetett, már kétségen kívül HARMINTZKETTÉD ÉVI volt. Így Henrik, mint fiatalabb Testvér, Róbert Bátyjánál, fiatalabbság helyett, korosabb volt. — Tudom én, hogy a' Clericus szó a' Régiségben térszen közönségesen Papi Személyt is, de ez a' jelentés nem ide való. Ha Róbert 1077-dikben már Archi-Diáconus volt volna, ő is, mint mások tselekvének, Archi-Diáconusnak nevezte volna magát az Óklevélben magosabb tzimmel.

b.) Természet rende ellen vagyon, hogy valamelly Atyafiság közül rendesen (mert egyes kivételeknek, mint kora haláloknak, lehet helyt adni) a' második szülöttség ága második szülöttsége ágának negyedik szülöttségi maradéki korábban elhaljanak, mint az Első szülöttségi ágnak Elsőszülöttei. Már pedig épen ez a' szokatlan dolog tapasztaltatik Henriknél, a' Portugáliai Grófnál; I. Alfons Fiánál a' Portugáliai Királynál, és e'nek sarjadékainál, a' Frantzia Királyokra, mint az elsőszülöttségi Ág maradékaira nézve; mind a' mellett: hogy Henrik

Portugáliai Gróf *késön házosodott, késön nemzetete I. Alfonsot*, és maga I. Alfons fia is öreg korában halt meg, mint édes atya. A' ki Értekezésben a' 8-dik oldalt figyelmes szemmel tekénti érteni fogja, mit akarok mondani. Úgy látszik tehát, hogy a' Portugáliai *Henrik Gróf* nem a'nyira *VI. Lajos Frantzia Királlyal*, mint *Fülöp Frantzia Fejedelemmel* illik egy sorba, 's neki ott volna helye, ha Hugó Capettól eredne, hol a' neki tulajdonított *Atyának* mostanában hely adatni szokott.

C.) *Hogy Henrik Portugáliai Gróf nem volt az Atya előtt kihalt Henriknek Fia, az onnand is bizonyos, mivel ő nem volt Raymund Galleciai Grófnak rokona.*

Az Atya előtt meghalt Henriknek Y. *Úr Sibylla* Feleséget tulajdonit. Ez a' *Sibylla I. Raynald Burgundiai Gróf leánya levén*, egyszer'smind *II-dik Willelm* Burgundiai Grófnak, a' *Galleciai Raymund Gróf Édes Atyának, Testvér Nénnye*, vagy *Huga* vólt. Tehát az 1094-dik felé készült *Alku Egyezésben* (Lucae D'Achery, Spicilegium. Parisiis, 1723. fol. Tomo III, 418.) *megnevezett Felek*, tudniillik *Raymund Burgundiai*, 's *utóbb Galleciai Gróf* egy részről, más részről pedig *Henrik Portugáliai Gróf* még a'kor is, ha ezen *utóbbi nem volt*, mint sokan vélekedtek, a' *Burgundiai Grófok* közül való, mint *Burgundiai Hertzeg* is igen közelvaló *Atyafiságban* volt volna *Raymund Burgundiai* 's *utóbb Galleciai Gróffal*, a' mint *Értekezésem* 18-dik oldalán a' *Nemzetségi Tábla* mutatja, melyen a' 4-dik oszlopon II. Willelmnek és II. Guidónak *Sibylla* nevü *Testvért* szükség adni Y. *Úr állítása* szerént. Ugy de a' fent említett *Alku Egyezés* egy betüt sem foglal magában a' *Raymund Galleciai Gróf* és *Henrik Portugáliai Gróf*

között tartató Atyafiságról, hanem inkább Henrik Grófot *FAMILIÁRISÁVÁ*, az az: *SZOLGÁJÁVÁ* (nem szabad, nem lehet más értelmet adni e' helyen a' Familiaris szónak az Egyezés többi rendei miatt) teszi Raymund Gallecciai Grófnak. A' régiek nagy gonddal megszokták említeni, a' hol helye volt, az Atyafiságot. — Az Alku Egyezést szóról szóra olvashatni Értekezésem 49—51-dik oldalain.

D.) A' Portugáliai Írók, más származtatást adva Henriknek, e' Portugáliai Grófot világosan *MÁSODIK SZÜLÖTT FIUVÁ* teszi. Ez a' határozott szólás is terheli Henrik Portugáliai Grófnak *NEGYEDIK SZÜLÖTT-SÉGI* származtatást.

Az a' Vélemény, melly Henrik Portugáliai Grófot *Második szülötté* teszi, Henriknek *MAGYAR EREDETET* ad. E'ről láthatni Értekezésemnek 52—70. oldalait.

Ezekből, és a' Portugáliai Gróf eredetét illető más sokféle véleményekből, mellyeket hólyag buborék gyanánt elfujni nem lehet, ki ki meggyőződhetik a'ról: Hogy a' *RÖZÖNSÉGES VÉLEMÉNY* nem olly bizonyos, mint Y. Úr gondolta: nem vakmerőség volt a'tól eltávozni. — De legyen már elég okaimról. A' mennyivel bővebben szólottam itt, a'nyival rövidebb lehetek a' következő tikkelyben.

* * *

Y. Úr Véleménye

9. §.

„A' tanunak ezen szavaira nézve illy kétsége támadott a' T. Értekezőknek: „Itt Henrik Portugalliai Grófnak, mint Burgundiai Herceg' sarjadékának szemlátomást Bur-

gundiai eredet tulajdonítatik; de a helyből világosan az még is ki nem tetszik, hogy Henrik, Portugalliai Gróf, fia volt volna Henriknek, ki fia volt Robertnek, Burgundiai Herczegnek. A történet-írónak íme határozatlan kifejezése „Vni filiorum filii ejusdem Ducis Roberti” csak azt mondja: Hogy Robert’ Burgundiai Herczeg’ egyik fiának (de mellyiknek? azt nem nevezi) fia volt Henrik, a’ Portugalliai Gróf, ki hatodik Alfonsnak Theresa leányát feleségül elvette. Már pedig, ammint alább látni fogjuk, Robert, Burgundiai Herczegnek, nem csak az előtte meghalt Henrik fia volt, hanem voltak Robert és Simon nevű gyermekei is. Henrik, Portugalliai Gróf tehát a’ Fleuri Krónika-töredék szerint szinte úgy eredhetett Robertól vagy Simontól, mint az édes atya előtt meghalt Henriktől” 6. §. 9—10. lap.

Észrevételek

9. §.

Minthogy e’ tikkely szóról szóra szovaimat adja elő, nintsen reá észrevételem.

* * *

Y. Úr Véleménye

10. §.

„Nékem azonban úgy látszik, ha az Irót, mennyire csak lehet, magából kell vizsgálni, és érteni, kétséget nem szenved, hogy azon Chronika szerzője Henriket, Portugalliai Grófot, Robert Herczeg Henrik nevű fia gyermekének vallá, és nem másikénak. Mert róla tett az előbbi lapon említést egyedül, mond-

ván: „Roberto, Burgundiorum Duce obeunte, quem supra retulimus Ainrici Regis fuisse fratrem, filio quoque ipsius Ainrico, ante obitum Patris mortuo, filius ipsius Heinrici, Hugo, ducatum Burgundiae suscepit; quo facto monacho, post aliquot annos, principatum ipsius frater ejus Odo obtinuit.” p. 88. Itt említést nem tévén Robertnek más fiáról, Robertról, és Simonról, alább se szólhatott rólok. Minden esetre: itt tudtára esvén Henriknek, Portugalliai Grófnak, a' Burgundiai Herczegektől származása, kár volt azt a' Burgundiai Grófok, vagy éppen a' Magyar Királyok között munkásan nyomoznia az Értekezőnek.”

Észrevételek

10. §.

Még azok is, kik soha históriai tárgyokkal nem foglalatostkodtak, ezen tzikkellyel jövének hozzám, 's inteni akarának, hogy Y. Úr itten bizonyosan nagyon eltévedett. Még is e' tzikkelynek kelle megadni Y. Úr értekezése velőjét; e' tzikkelyből következteté Y. Úr a' KÁRT munkából. Lássuk tehát, mitsoda mély tudomány és Combináció fekszik épen e' tzikkelyben.

1.) Itt is tsak a' magyar sorok Y. Úr tulajdonai, mert a' latán sorok Értekezésemnek 13-dik oldalán vagynak felhozatva tsupán a'nak megmutatására, hogy az Attya előtt meg halt Henrik, I. Róbert Burgundiai Hertzeg fia, valóban az Attya előtt meghalt a' Névtelen Szerzetes Töredéke szerént is, következésképen e' Henriket a' Portugalliai Henrikkel Egygyé tenni nem lehet.

2.) Igaz az, hogy az Írót, a' mennyire tsak lehet, maga magából kell magyarázni, de az

nem áll (pedig Y. Úr azt mondja, hogy KÉTSÉGET NEM SZENVED KÖVETKEZTETÉSE!) a' mit ezen Igazságból Y. Úr következtet. — Y. Úrnak ez a' következtetése szóról szóra a' tölem is, tőle is felhozott latán sorokból: „KÉTSÉGET NEM SZENVED, hogy azon *Chronika Szerzője HENRIKET, PORTUGALLIAI GRÓFOT, RÓBERT HERTZEG HENRIK NEVÜ FIA GYERMEKÉNEK VALLÁ, ÉS NEM MÁSIKÉNAK.*” Alább is így ír: *Itt említést nem tevén Róbertnek más fiairól, Robertról és Simonról, alább se szólhattott rólok.*”

3.) Y. Úrnak ezen sorait és következtetését a' nagyobb rész az Olvasók közül a' bennük és benne uralkodó homály miatt hibáson értette. Nem azt akará Y. Úr velük mondani, *hogy e' latán sorokból kitetszik, hogy az Attya előtt meghalt Henriknek Henrik nevü fia, a' Portugáliai Gróf tudniillik, volt.* Ezen égbe kiáltó Vakoskodást Y. Úr bizonyosan el nem követte, hanem inkább azt mondotta, a' mit én így mondtam volna ki: *A' Névtelen Szerzetes Töredékében sem Róbertet, sem Simont I. Róbert Burgundiai Hertzeg Gyermekei közül meg nem nevezi, ellenben az Attya előtt meghalt Henriket, I. Róbert fiát, mégnevezi, tehát ezt értette ott is, hol alább Henrik Portugáliai Gróf házosságáról szól.*

4.) De ezen okoskodást így is meglehet Y. Úr ellen fordítani: *A' Névtelen Szerzetes, a' mint munkájából kitetszik, az Attya előtt meghalt Henriket I. Róbert gyermekei közül esmérte, a' többit esmérte-e vagy nem? az munkájából ki nem tetszik. Ha tehát Henriket, a' Portugáliai Grófot, az Attya előtt meghalt Henrik Fiának tartotta volna, a' mit Y. Úr*

Y. Úr állit, a' rövid „*praedicti*” szóval alább nyilván meghatározta volna. Mivel tehát ezt nem tette, Róbert Másik Fia Gyermekeének tartotta, de a' kinek nevét nem tudta, mint hogy tudománya Henrik Portugáliai Grófról tovább nem terjedett, csak addig, hogy Henrik, a' Portugáliai Gróf, Róbert egyik fiának Gyermeke volt. — Szeretném hallani, mint mutathatná meg Y. Úr e' következtetésnek botlását.

5.) Mivel tehát a' Névtelen Szerzetes Henrik Portugáliai Grófot I. Róbert Burgundiai Hertzeg azon Gyermekeének, kit esmért, Fiává tenni nem merte, vagy nem tette, az én ellenvetésem bizonyosan áll: Hogy a' Névtelen Szerzetes helye *határozatlan*; hogy a' Névtelen Szerzetes szerint *Henrik Portugáliai Gróf Róbertnek, vagy Simonnak Gyermeke is lehetett*. Ellenben Y. Úr következtetése *nem áll*, minthogy a' Névtelen Szerzetes helyéből, ha Retortába tészik is azt a' Chemicusok, többet nem extrahálhatnak, mint azt, hogy e' hely *határozatlan*; hogy *megnem nevezi Henrik Portugáliai Gróf Attyát*; hogy *a' Portugáliai Grófot a' Burgundiai Hertzegek sarjadékuknak* (ezt én a' nyira nem tagadtam, hogy *szemlátomást* való dolognak neveztem) *tészi ugyan, de, I. Róbertnek mellyik Gyermekeitől származott? megnem mondja*. Azonban felesleg való a' már mondattak után e' homályos hellyel vesződni.

6) Ezentul, úgy vélem, Y. Úr megfogja nekem botsátani, hogy a' Névtelen Szerzetes Töredékéből TUDNI nem tanultam Henrik Portugáliai Grófnak Burgundiai Hertzegi származatát. Én a' TUDOMANYT biztosabb helyekből szoktam megállapítani.

7.) Azt sem fogja reám fogni, hogy én Henrik Portugáliai Grófot a' **MAGYAR KIRÁLYOK**

között munkáson kerestem. Nekem úgy tetszik, hogy csak a' MAGYAR KIRÁLYFIAK között kerestem őt. — De

8) Azon KÁR Tételtől is feloldoz, melyet az által okoztam, hogy a' Burgundiai Grófoktól szármoztató Véleményt is felforgattam, és hogy az eránt is kérdést mertem tenni: Vallyon nintsen-e, igazuk azon Portugálus Íróknak, kik Henrik Portugáliai Grófnak MAGYAR EREDETET tulajdonítanak? Kármentésül, ha kárt Literaturánknak valóban tettem, a' Péter Magyar Királyról Értekezésembe alkalmas helyen belészótt Rész-t ajánlom Y. Úrnak. E' kármentéssel talán megelégedhetik.

* * *

Y. Úr Véleménye

11. §.

„A' mit Odericus Vitális nem tudott, vagy felnem jegyzett az egyházi történetiben, hogy az atya előtt meghalt Henrik, Burgundiai Hertzegnek, nem csak három, hanem öt fia is volt; ezek között Henrik is, a' Portugalliai Gróf; tudhatta, 's tudta is azon Floriacumi Chronikának írója annál bizonyosabban, mivel annak feleségét megnevezi, 's fiainak történetit a' Francia, Spanyol, és Portugalliai Históriákkal eggyezőleg, mint azon koru Tanu, előterjeszti. Hogy pedig kéziratban fenn marasztotta legyen, bizonyosokká tesznek minket ama Francia Tudósok, kik az Angol nyelven szerzett közönséges Históriát eggyesített munkával lefordították, és tudós jegyzetikkel megigazítván, közre bocsátották illy nevezet alatt: *Histoire Universelle, de puis le commencement du monde jusque á present. Traduite des Anglois d' une societé de gens de lettres. Amsterdam*

et Leipzig An. M. DCC. LXVIII. Ennek XXIX-diki, Portugallidról szóló kötetében találtató jegyzetöket, mivel véleményemet egészen kimeríti, szóról szóra átírom:

Észrevételek

11. §.

Szokása Y. Úrnak a' neveket elrontani. Ne hogy azt vélje valaki, hogy én írom azokat hibáson, kéntelen vagyok mindenek előtt jelenteni, hogy *Ordericus Vitálist* Y. Úr nevezi helytelenül *Odericus Vitálisnak*. Én minden esetre úgy írtam e' nevet, mint Du Chesne, *Ordericus Vitális Könyvének* Kiadója, és Bouquet *Folytatói*, kik e' Történet Írók részenként újra kiadták. — E'től megválva

1.) *Tudatlansággal, vagy Gondatlansággal* vádolja Y. Úr itten *Ordericus Vitálist* az Attya előtt meghalt Henrik Gyermekai miatt, de ez a' vád ötöt épen nem sujthatja. Ugyan ki esmérte, *Ordericus Vitális-e*, vagy a' Névtelen Szerzetes-e jobban a' Burgundiai Hertzegi Házot? *Ordericus Vitális* megnevezi I. Róbertnek, a' Burgundiai Hertzegnek, három fiát, úgymint: Henriket, Róbertet és Simont. A' Névtelen Szerzetes tsak az Attya előtt meghalt Henrik nevét esmérte Y. Úrnak saját vallása szerént is. *Ordericus Vitális* az Attya előtt meghalt Henrik Gyermekai közül megnevez hármot, úgy mint: Húgót, Ódót, és Róbertet a' Lingoni Püspököt: A' Névtelen Szerzetes tsak Húgót és Ódót nevezi. Esmért tehát *Ordericus Vitális* a' Burgundiai Hertzegek közül 6. személyt; a' Névtelen Szerzetes esmért 3. személyt. Ki már itten a' tudatlan, vagy gondatlan Író? —

2.) Hogy a' Névtelen Szerzetes *Kéziratában* az attya előtt meghalt Henriknek NEMTSAR HÁ-

ROM, HANEM ÖT FIÁT is, 's ezek között HENRIKET IS, A' PORTUGÁLIAI GRÓFOT, megnevezi, az, mint felebb láttuk, KÖLTEMÉNY. Állítsa elő Y. Úr e'ről sorait, ha tudja. Mi a' Sárkány látó Írónak Töredékét háromszor kezdetől fogva végig által olvastuk, 's benne ezen ÖT GYERMEKRŐL egy betűt sem találtunk. A' Kéziratnak fen léte pedig, mint felebb mondottuk, mind addig fejetlen Sárkány marad, míg azt Y. Úr elő nem állítja.

3.) Hogy a' Névtelen Szerzetes *Kéziratában* az Attya előtt meghalt Henriknek SIBYLLA Feleségét megnevezi, az, mint felebb láttuk, KÖLTEMÉNY. Állítsa elő Y. Úr e'ről sorait, ha tudja. Mi e' Sárkány látó Írónak Töredékét háromszor kezdetől fogva végig által olvastuk, 's benne ezen SIBYLLÁRŐL egy betűt sem találtunk. A' Kéziratnak fenléte pedig, mint felebb mondottuk, mind addig fejetlen Sárkány marad, míg azt Y. Úr elő nem állítja.

4.) Hogy a' Névtelen Szerzetes az Attya előtt meghalt Henrik FIAINAK TÖRTÉNETIT A' FRANTZIA, SPANYOL, ÉS PORTUGÁLIAI HISTÓRIÁKKAL EGYEZŐLEG ELŐTERJESZTI, az, mint felebb láttuk, KÖLTEMÉNY. Hugó és Odó Történetének a' Spanyol és Portugáliai Történetekkel nintsen semmi közük. Henriket a' Névtelen Szerzetes a' Burgundiai Ház Sarjadékává teszi, midőn a' Spanyol és Portugálus Írók neki egészen más eredetet tulajdonítanak. A'ra kell tehát ezt az EGYEZŐLEG szovat szorítani, hogy Henrik VI Alfons Castiliai Király segedelmére ment Spanyol Országba, a' mit senki sem tagad a' kerék világon.

5.) Képzellhetjük tehát előre, mitsoda bizonyosokká tehetnek bennünket azon Frantzia Tudósok, kik Y. Úr véleményét egészen himeri-

tettek, Én azt gondolom róluk, vagy legalább ezen második Névtelen Íróról (mert csak egy kéz írta le a' jegyzetet minden esetre), hogy megfordítva Y. Úr írta ki ezeknek, vagy e'nek véleményüket, vagy véleményét egészen.

* * *

Y. Úr Véleménye

12. §.

„E' *Jegyzetet azért teszszük, hogy az Olvasó tudja, ki volt ez a' Burgundiai Henrik, és melly időben hagyta el Frantzia Országot, hogy a' Leoni és Castiliai Király udvarához menjen. Don Rodrik Sanchez és Carthagenai Don Alphons Püspökök bizonyítják, hogy a' Lotharingiai házból volt, de azt nem mondják, kik voltak a' szülői. — Duardi Galuan, régi Portugáliai Chronologus, mondja, hogy második szülött fia volt a' Magyar Királynak; melly véleményt a' híres Camoëns is elfogadta Lusiadejában. Goes Damian Emanuel Király életében írja, hogy Fia volt Wilhelmnek, Joinvilli Bárónak és Lotharingiai Hertzegnek és Cápániai Alixnak. Diego de Valera és Benter Antal Konstantinápolyból szármoztatják, talpkövíül vevén Rodrigo Érseknek egy szovát, a' ki azt mondja, hogy Bizontin tartományból volt, beszélni akarván Bezançonról, a' Burgundiai Grófság Fővárosáról, és azt vélték, hogy Byzantiumról, vagy is Konstantinápolyról beszél. Lazius Wolfgang Limburgban születtetí. Leo Duard Nunnez azt törekszik megmutatni, hogy Renaldus Burgundiai Gróf unokája volt, és Fia Guinak (Vitusnak) Normanniai Vernevili Grófnak. Galut Lajos e'nek a' Grófnak Történeteiben állítja,*

hogy Testvére volt Raymundnak és Wilhelm Burgundiai Grófnak Fia. De minden kétségek felvilágosítottak a' Fleury Apáturság Krónikája által; melly a' Frantzia Históriának Henrik Gróf időjekor íratott része: Mert a' Szerző, mint szemmel látó Tanu, beszél a' három napról, mellyek 1108-dikban, látszattak Scyrsban a' Garonne vize partán. Ezen Chronica egy Benedictinusnak Munkája, 's magában foglalja azon történeteket, mellyek 897-diktől fogva 1110-dikig történtek. E'ből a' régi Manuscriptumból (Kéziratból) kitetszik, hogy Róbertnek, Burgundiai Első Hertzegnek és I. Henrik Frantzia Király öttésenek, volt Hermengard nevü Feleségétől egyetlen egy Henrik nevü fia, ki az Attya előtt meghalt, hagyván öt fiat Sibylla feleségétől, Renaldus Burgundiai Gróf leányától; ugymint: Hugót, ki Nagy Attya után következett, és Cluniacumi Szerzetes lett, 's meghalt 1092-ben; Eudust vagy Odont, ki Battyának helyét elfoglalta; Róbertet, ki Lungresi Püspök lett; Henriket, ki ról itten szó van; és Renáldot, ki Apáttá lön. Minthogy az Igazság mindig világos és magát fentartja, ezen Genealogia is tekéletesen megegyez a' Frantzia, Spanyol és Portugáliai Történetekkel; a' mi nem történhetnék, ha valóságos nem volna."

Észrevételek

12. §.

Y. Úr, e' tziikkelyt frantzia nyelven adván, sok érdemes Hazafiakat megfosztott azon szerenstétől, hogy ezt érthessék és róla itélhessenek. Én tehát hív Magyar Fordításban adtam Y. Úrnak e' vivhatatlan várát, hogy láthassa mindenki,

hogy a' Névtelen másik Frantzia Írónak Jegyzetében sinsen okaim ellen oltalom, 's hogy ez is pezseg a' hibáktól. Olly könnyen fogta, tudniillik, ezen Frantzia Író is, mint Y. Úr, a' dolog végét. Mindenek előtt

1.) Igen megbizonyodik e'ből a' Jegyzetből ítéletem: Hogy nem a' Névtelen másik Frantzia Író merítette ki Y. Úr véleményét, hanem inkább Y. Úr egész véleményét e' Jegyzetből merítette. A' Jegyzet készítő a' Henrik Portugáliei Gróf eredetéről fenforgó véleményeknek előadatásukon kezdi munkáját: Y. Úr az 5-dik tzikkelyben szóról szóra fordította előadását, míg a' fordításba belé nem unt, és még is a' fordításnak, hogy nagyobb olvasást mutasson a' munka, utána veti: Lásd: *Le Quien de la Neuville Hist. Gen. de Portugal. Tom. I. pag. 71.*

2.) A' Jegyzet készítő a' Névtelen Szerzetes Töredékéről írja: „*Tous les doutes ont été éclaircis par la Chronique de l' Abbaye de Fleury*”: Y. Úr a' Névtelen Szerzetes Töredékének tzmét illy módon „*Chronica Abbatiae Floriacensis*” a' Jegyzet készítő Munkájából latán nyelvre által tette, és még is, hogy nagyobb olvasást mutasson értekezése, Du Chesne Gyűjteményét, hol a' „*Chronica Abbatiae Floriacensis*” tziáról egy szó sinsen, a' lap felhozatása nélkül így hozza fel: Lásd: *Historiae Francorum Scriptorum. opera et studio Francisci Duchesne. Parisiis. M. DC. XLI. in folio.*

3.) A' Jegyzet készítő a' Névtelen Szerzetes élete időjét a' *Garonne* viz partán látott három nap tüneményből határozta meg, és e'ben igazat mondott: Y. Úr is e' tüneményen nyargal a' 6-dik tzikkelyben leginkább, melyet a' *Garan* (!) vízhez tett, de úgy: hogy a' Jegyzet készítőtől meg

nevezett Scyrs hely nevét, mellyet érteni nem látszott, elhalgatta.

4.) A' Jegyzet készítő hallván homályosan valamit a'ról, a' mi Du Chesnénél (II, 630) íme-szovakban: „*Ex antiqua Membrana Floriacensis Coenobii*” világosan mondatik a' *Kézíratról*, mellyből a' nyomtatás történt, *Manuscriptumot* emleget, bár e'kor már magára Du Chesne Gyűjteményére is (mellyet szinte úgy nem olvasott, mind a' Manuscriptumot) idézhetett volna; de a'ról, hogy Du Chesne a' *Manuscriptumot egészen ki nem adta*, egy szót sem szól: Y. Úr is, követvén Mesterét, minduntalan a' *Manuscriptumot* emlegeti; azonban, mivel látta, hogy a' tölem felhozott sorokban nintsen a'nyi, *mint Mestere a' Manuscriptumra köt*, 's mivel a' *Fragmentum* szó Jelentését nem értette, reáfogja Du Chesnére, *hogy ez tsak Darabokat adott ki a' nyomtatásban*, 's *hogy vagyon egy tekéletesebb Kézírat*, mellyben mind az foglaltatik, a' mit sárba vezető Mestere állit. Így született Y. Úr combinációja által az a' *tekéletes Kézírat*, mellyet, mivel nem valóság, a' Névtelen Szerzetes fejtelten Sárkányához lehet hasonlítani.

5.) A' Jegyzet készítő hibákkal teljes: Y. Úr is szorgalmatosan kiírta hibáit. Ne hogy igazságtalannak látszassam a' Jegyzet készítő eránt, kikell itt egyenként botlásait jelelnem, a' miből mások velősségét könnyen megmérhetik.

6.) A' Jegyzet készítő I. Róbert Burgundiai Hertzegnek *Hermengard* nevü Feleséget tulajdonit, pedig I. Róbertnek Felesége, mint felebb I. Róbertnek Ókleveleiből hitelesen láttuk, *Hela* vagy *Helia* volt. És innend vala I. Róbertnek egy *Helia* nevü leánya is. Lássad: *Les Généalogies Historiques des Rois, Ducs, Comtes de Bourgogne.* à Paris, 1738. 4. pag. 22. Tab. V.

7.) A' Jegyzet készítő I. Róbert Burgundiai Hertzegnék *egyetlen egy (unfils unique)* Henrik fiat tulajdonit, pedig I Róbertnek a' már előadattak szerént gyermekei valának: Hugo, Henrik, Róbert és Simon.

8.) A' Jegyzet készítő az Attya előtt meghalt Henriknek *öt Férfi Magzatot tulajdonit*, pedig Henriket és Renáld Apátot nintsen elégséges ok neki tulajdonítani.

9.) A' Jegyzet készítő a' Névtelen Szerzetes Töredékében *Sibylla* nevet lát, melly benne fel nem találtathatik.

10.) A' Jegyzet készítő a' Névtelen Szerzetest *egyet mondani hirdeti a' Frantzia, Spanyol és Portugáliai Történetekkel*, a' mit okoknál fogva nem szabad állítani. — Jobbat tett volna tehát Y. Úr, ha e' Jegyzet készítő esméreteivel épen nem élt volna.

* * *

Y. Úr Véleménye

13. §.

„S valóban, hogy Henrik Portugalliai Gróf, Henrik' Burgundiai Herczeg' fia, és nem valamelly Magyar Királyfi volt iégyen, a' történetek környülállási is hitelesítik: Alfons Castilia és Asturia Királya Toledo várasának Mórok által visszavétele után félvén, nehogy azok Spanyol Országból és Afrikából egyesült erővel reá üssenek, I. Fülöp Francia Királytól, és Robert Burgundiai Herczegtől hadi segedelmet kért. Az elsőt könnyen reá bírta olly izenetével: hogy másképp a' Mórokkal öszve szövethetvén, nekik szabad utat nyit a' Francia Országba bétörésre; a' másikat pedig rokonsága miatt, leányát tart-

ván feleségül. Megértvén Alfons Király' szorongattatását, az időbeli szokás szerént, számos Vitézek vállalkoztak önként a' Francziák közzül a' kívánt segítségre. Rajmond Burgundiai Gróf, Henrik, Hugo Herczegnek öcscse, és másik Rajmond, Tolosai Gróf, több jeles Férfiakkal együtt, löttek vezéreik. Noha Jusufnak, az Afrikai Mórok vezérének, vissza költözése után érkeztek oda, Alfons Király mindazonáltal kedvesen fogadta, 's jeles vitézségök' jutalmául mindenikét egyik leányával és tartománnyával megajándékozá. Henrik Grófnak a' Theresa nevűt adta, Portugalliai birtokával együtt. Lásd : *Fragn. Hist. a Rege Phil. ad Robertum l. c. Resendius Antiquitates Lusit. L. IV.*"

Észrevételek

13. §.

Itt olly multságos dolgokat hord fel Y. Úr, hogy azokat multságul lehetetlen nem közölni az olvasókkal. Multságosak, tudniillik, ezek :

1.) Az a'nyira magasztalt Névtelen Szerzetes (Du Chesne, SS. Tomo IV, 88.) a' Mór Vezért *Juffetus* néven nevezi: Ellenben az Y. Úrnál, nem tudom mitsoda okból, *Jusuf* névre átaltozik.

2.) A' Névtelen Szerzetes VI-dik Alfons Castiliai Király meggyőzetését (Du Chesne, IV, 89.) elő adván, nem mond többet, mint ezt: „*Quo infortunio exterritus, mittit per Gallias, ut ei subveniatur. Alioquin se foedus cum Saracenis inire, et aditum praebere, quo in Gallias transirent, minatur. Hoc accepto nuncio Galorum Proceres certatim milites congregant*” : Ellenben Y. Úr szerént VI-dik Alfons Castiliai

Király I. Fülöp Frantzia Királytól és **RÓBERT BURGUNDIAIHERTZEGTŐL SEGEDELMET KÉRT.** — E' kérelem következésében

3.) *Az 1075-dikben*, mint felebb (39. old.) láttuk, *meghalálozott RÓBERT* Burgundiai Hertzeg *1089-dikben*, **HALOTTAIBÓL FELTÁMAD**, és, Leánya kedvéért VI-dik Alfons Castiliai Király kérelmét meghallgatván, *Henrik unokáját*, a' Portugáliai Grófot, Alfons segedelmére Spanyol Országba által küldi.

4.) A' Spanyol Országba menő Frantziák, ámbár a' Mórok, mire Spanyol Országba értek, vissza vonták magukat, és azért a' Jövevény Vitézek VI-dik Alfonstól olly utasítást vettenek, hogy már hazá mehetnek, **JELES VITÉZSÉGEK JUTALMAÚL** ajándékba Feleségeket és Tartományokat nyertek, 's e' történet örök emlékezetére

5.) A' „*Chronica Abbatiae Floriacensis*” illy tzimü munkává: „*Frag. Hist. a Rege Phil. ad Robertum*” által változott. — Nem mondám-e, hogy itt igen mulatságos dolgok foglaltatnak?

6.) Pedig, minekutána a' *Fragmentumról* *mostanig szó nem volt*, az is igen víg dolog, hogy az így citáltatik: „Lásd: l. c. az az: *loco citato.*”

* * *

Y. Úr Véleménye

14. §.

„*Volt így üdeje és alkalmatossága Henrik Grófot Burgundiából kihivni: szomszédságára és vér szerént való atyafiságára nézve: ellenben, hogy ötet Magyar országból szállítsa ki, erre se üdeje, se alkalmatossága nem*

lehetett. Volt így oka arra is, hogy jelesebb leányát Constantiát, ne Henrik Herczeg finak, hanem a' Burgundiai Grófnak adja feleségül: annak atyával felesége egy testvér lévén, ennek leányát vele egybe nem kötheté; de miért nem adta légyen inkább Henriknek, ha ez Magyar Királyfi vólt, semmi okát se gondolhatni. Hogy pedig Henrik Gróf Alfons Királynak hívására ment Spanyol országba, ezt azon udöbéli Író így bizonyította: „*Tertiam expeditionem in Hispanos Galli faciunt. Quippe unus ex Saracenorum Regibus nomine Juffetus cum multis tam Maurorum, quam Saracenorum legionibus Hispaniam occupaverat citeriorem, mari transito. Quod audiens Andefonsus Rex Galliciae, et Asturciae, congregatis undecunque bellorum copiis ei obviare properavit. Tandem in locum unum utriusque concurrentibus turmis, signo dato, praelium commissum est. Porro Andefonsus Saracenos sustinere non valens, terga vertit, multis suorum oppressis. Quo infortunio exterritus mittit per Gallias, ut ei subveniatur. Alioquin se foedus cum Saracenis inire, et aditum praebere, quo in Gallias transirent, minatur. Hoc accepto nuncio Gallorum proceres certatim milites congregant. Denique tam urbana, quam rustica plebs se offert. Milites vero gregatim convenientes ad bellum se praeparant. Statuto tempore quique de suis moti provinciis, in auxilium Andefonsi festinant. Verum Agareni Francorum adventu audito, cum suo Rege terga praebent, nequaquam eos exspectare audentes. — Hic Andefonsus filiam Roberti, Ducis Burgundionum duxit in uxorem, nomine Constantiam, de qua suscepit filiam, quam in matrimonium*

dedit Raimundo Comiti, qui Comitatum trans Ararim tenebat; alteram filiam, sed non ex Conjugali thoro natam, Ainrico uni filiorum filii ejusdem Ducis Rodberti dedit. Hosque ambos in ipsis finibus Hispaniae contra Agarenorum collocavit imperium.” l. c. p. 88—9.”

Észrevételek

14. §.

Különös az az állítás, mellyet itt Y. Úr fezeget, mintha VI-dik Alfons Castiliai Királynak se idője se alkalmatossága nem volt volna Henrik Portugáliaai Grófot Magyar Országból kiszólitani. A' régi Vitézeknek kiszólitás sem kellett, hanem önként oda mentek szerentse próbálni, a' hol legnagyobb volt a' veszedelem. *Nem is mondja Henrik Portugáliaai Grófról a' Névtelen Szerzetes*, hogy őt VI-dik Alfons *kiszólitotta* volna. Vége vagyon ott a' beszédnek a' *kiszólitásról*, a' hol Henrik Portugáliaai Grófról említés tétetik. És ugyan hogy szólitotta ki VI-dik Alfons azon *Umbertus nevü Magyar*at, a'kitől egykor *Domnus Alo, VI-dik Alfons Király Cancelláriusa*, azon szólot (Vineam Umberti UNGRI) vette, mellyet utóbb a' Cluniacumi Szerzeteseknek ajándékozott? Lássad: Stephani Baluzii, *Miscellanea. Opera ac studio Joannis Dominici Mansi. Lucae, 1762. fol. Tomo III, 45.*—I. András Magyar Király I. Henrik Frantzia Királynak *MAGYAR SÓGORA* volt. Egyiknek is, másiknak is *György Orosz Fejedelem* leánya vala Felesége, 's e' házosságok által a' Magyar Királyi Ág a' Frantzia Királyi Ággal szorosabb öszveköttetésbe jött. — De e' kérdéstől, melly valóban haszontalan, elterve

1.) Ha azt meg nem foghatja Y. Úr, miért adta inkább VI-dik Alfons Király *Jelesebb* Leányát Raymund Burgundiai *GRÓFNAK*, mint sem Henrik Magyar *KIRÁLY FINAK*? azt árulja-el Y. Úr, hogy nem tsak a' Történet Írókat figyelmetesen nem olvasta, hanem Értekezésem 18-dik oldalát sem olvasta megfontolással. Ez a' Raymund Burgundiai Gróf nem volt *PUSZTA GRÓF*, hanem *Adalbert OLASZ ORSZÁGI KIRÁLYTÓL* vette szármozatát; ez a' Raymund Burgundiai Gróf Otto Wilhelmtől, kit Henrik Burgundiai Gróf, *HUGO CAPET TESTVÉRE*, *Fia*nak fogadott, eredett. Ő tehát *régiebb Királyi Házból* való volt, mint Henrik Portugáliai Gróf, *ha ez Magyar Királyfi volt is*. De azt is kell tudni, a' mit Y. Úr az Értekezésem 49—51. oldalain kiadatott 1004-dik év felé készült Alku Egyezésből megtanulhatott volna, hogy Henrik Portugáliai Gróf e' Raymund Burgundiai és Galleciai Grófnak *FAMILIARISA*, az az; *SZOLGÁJA* volt. Világosak az Alku Egyezésben Henrik Portugáliai Grófnak szovai, „*Juro etiam, quod post obitum Regis Aldephonsi TIBI* (Raymundról foly a' szó) *omni modo contra omnem hominem atque mulierem hanc totam terram Regis Aldephonsi defendere fideliter, UT DOMINO SINGULARI, atque acquirere praeparatus occurram.*” — Alább pedig Raymund igéri Henrik Portugáliai Grófnak: „*Me TIBI daturum Toletum, terramque totam subjacentem ei, TOTAMQUE TERRAM, QVAM OBTINES MODO A ME CONCESSAM, habeas tali pacto, VT SIS INDE MEUS HOMO, ET DE ME EAM HABEAS DOMINO, et postquam illas TIBI DEDERO, dimittas mihi omnes terras de Leon, et de Castella.*” Minekutána Portugália

hajdan *Galleciának Része* volt, és az Alku Egyezésben mondatik, hogy, a' mit *Henrik Portugáliai Gróf birt*, azt *Raymund Gróftól birta*, még az is kérdés — pedig igen nagy kérdés — ha *Henrik Gróf Portugáliát VI-dik Alfons Castiliai Királytól Feleségével Jegy birtokul kapta-e?* Ha igazat mond-e a' Névtelen Szerzetes, midőn ezeket írja VI-dik Alfonsról: „*Hosque ambos (Raymundot és Henriket) in ipsis finibus Hispaniae contra Agarenorum collocavit Imperium?* — Az *Alku Egyezés hat ezer Névtelen Írónál többet nyom*, minthogy e' *tithos egyezésben* maguk *Raymund és Henrik Grófok* a' maguk dolgaikról *bizodalmasan* szólnak.

2) Épen a'ból, mivel *Henrik Portugáliai Gróf FAMILIARISA* volt *Raymund Burgundiai és Gallegiai Grófnak*; mivel e'től nyerte *Portugáliát*, lehet megfogni, miért volt *Henrik Portugáliai Gróf Raymund halála után még Raymundnak Felesége eránt is különös hálaadással*. Írja, tudniillik, az 1250-dik évfélé élte *Lucas Tudensis Spanyol Író*: „*Vrraca vero Regina (Vidua Raymundi Comititis) habebat secum Comitem Henricum, qui praeerat Portugaliae, cujus consilio misit ad Regem Aragonensem, ut properaret eam accipere in uxorem, et obtineret Regnum. Venit igitur Rex Aragonum cum magna manu militum, et Reginam Vrracam accepit Uxorem.*” Lássad: *Hispania Illustrata. Tomo IV, 103.* Ezeket Értekezésemben, mint nem főtárgyomhoz illőket, elhallgattam, de itt elnem hallgathattam. A' *Portugáliai História* úgy, a' mint mi azt a' *Köz Vélemény* szerint a' *Félszigeten* innend esmérjük, úgy látszik, *Henrik Portugáliai Gróf környülállásaira* nézve még nagyon szemétes.

5.) Midőn Y. Úr Raymund Gróf Feleségét, Urrácát, VI-dik Alfons *JELESEBB* Leányának nevezi, a'kor is meszsze tér a' történeti valóságtól. Nem hiszem, hogy a' *JELESEBB* kifejezés alatt a' *NAGYOBB SZÉPSÉGET* érti, mert, ha ezt értené, eszébe kellene hoznom, hogy Theresa *NAGYON SZÉP* aszszony volt. Maga Henrik, a' Portugáliai Gróf, ki Feleségét bizonyosan legjobban esmérte, egyik Öklevelében, mellyet a' tölem nem láthatott Ang. Manrique (Cisterciensium, seu verius Ecclesiasticorum Annalium a condito Cistercio Tomi IV. Lugduni, 1642—50. fol. Tomo I, ad annum 1120. cap. 11. Nro 6.) kiadott, Theresának a' *FORMOSISSIMA Uxor* nevet tulajdonítja. Lássad: George Christian Gebauer's, Portugisische Geschichte. Leipzig, 1759. 4-to S. 26. nota c. — — Azt vélem inkább, hogy Y. Úr a' *JELESEBB* szóval a' Névtelen Szerzetesnek: „*non ex conjugali thoro natam*” szovaira tzelez, de e' gyáva *Mesének* nem kellett volna neki hitelt adnia. Már Resendius Lucius András (Lássad Értekezésemnek 54-dik oldalát) hibának hirdette azt, hogy *SEMENA*, Theresa Édes Anyja, VI-dik Alfonsnak *CONCUBINÁJA* volt ime soraiban: „*Verum apud me CHRONICON HISPANICA VETUSTA LINGVA habeo, FACTUM SEPTUAGINTA ANNOS (1175.) ANTE RODERICUM, in quo eadem SEMENA minime CONCUBINA, sed JUSTA Uxor et REGINA perhibetur*”. Ma pedig tul vagyon e' tárgy minden kétségen, 's bizonyosan tudatik, hogy *SEMENA* VI-dik Alfons Castiliai Királynak *ESKÜTT FELESEGE* volt, azonban mind e' mellett is VI-dik Alfonstól VII-dik Gergely Pápa fenyegető sürgetéseire azért még is elválasztatott, mivel *SEMENA* VI-dik Alfons előbbi Fele-

Feleségének a' *tilalmas* *szekben* Attyafia vala. Ezek VII-dik Gergely Pápának VI-dik Alfonshoz szovai Baroniushnál: „*Non Te a salutaribus monitis atque institutis nostris incestae mulieris amor abripiat.*” — És valamivel alább: „*Illicitum Connubium, quod cum UXORIS TUAE CONSANGVINEA iniisti, penitus respue.*” Lássad: Caesaris Baronii, Annales Ecclesiastici. Coloniae Aggrippinae, 1624. fol. Tomo XI, col. 577 — 578. ad annum 1080. Nro 63. — Ez a' Történet, mellyet a' Római Pápa inkább az Eskető Pap vétkének, kit a' tettért excommunicált is, tulajdonított, az engedelmességre vissza térő 's e'vel leánya eredetét is megorvosló VI-dik Alfons Király ártatlan Gyermekére, Theresára, el'nyira homályt nem vetett, hogy őt Urraca Királyné, Raymund Burgundiai Gróf Özvegye, Henrik Portugáliai Gróf halála után is egyik Óklevelében egyenesen *GERMANA* és *SPANYOL INFANTA* névvel tisztelné; mások pedig széltében *REGINA* tizimmel emlitenék. Lássad: George Christian Gebauer's, Portugisische Geschichte. Leipzig, 1759. 4-to S. 25. — 26. nota c. — — A' Névtelen Szerzetesnek tehát Theresa Annýára nézve sientsen igaza, mind a' mellett is, hogy **EGYIDŐBELI** Író. — Következésképen

4.) Meg anulhatja a' mondattakból Y. Úr, hogy az **EGYIDŐBELI** Írónak sem hihet vakon a' Kritika; hogy az **EGYIDŐBELI** Írók is gyakorta szarvas hibákat jegyzettek fel. Rogerius Nagy Várodi Kanonok p. o. **EGYIDŐBELI** Író a' Tatár Járással, 's még azért is nevezetes Író, hogy maga is e' Tatár Járáskor Tatár Fogságba esett: Még is, midőn írja, hogy Szent Márton hegyét Győr mellett a' Tatárok meg nem vehették, nem mond történeti valóságot. Olvastam a' Római Pápának eredeti hiteles Bulláját, mellyből a' Szent

Mártoni a'kori Apátnak Rómába küldött tudósítása szerint bizonyos, hogy a' Tatárok Szent Márton hegye Várát is földig pusztították. — Sőt

5.) Hogy az EGYIDÖBELI Írók még ott is hibázhatnak, a' hol a' hibát okosan csak feltenni sem lehetne, azt magának Y. Úrnak példájából meglehet hitelesen mutatni. Y. Úr EGYIDÖBELI Író a' *Diplomatikai Tanító Szék felállítatásával* Magyar Országban; Y. Úrnak járatosnak kellett lennie a' Magyar Orzági Tudományos Kifejlés Történeteiben; Y. Úr a' *Diplómákról és Diplomatikáról*, minthogy „*Diplomatarium Universale*” megkínálta a' Magyar Nemzetet, bizonyosan sokat törte eszé: Ki ne higgyen tehát (Tudományos Gyűjtemény. 1828. VI, 120) ime sorainak? „*A DIPLOMATIKÁNAK TANÍTÓJA RENDELTESETT II dik JÓSEF CSÁSZÁR ORSZAGLÁSA ALATT*” — És még is nekem úgy látszik, hogy a' *Diplomatikai Tanító Szék* Magyar Országban a' halhatatlan emlékezetű MÁRIA THERESIA MAGYAR KIRÁLYNÉ, és nem II-dik JÓSEF TSÁSZÁR ÁLLITOTTA FEL. Lássad: *Ratio Educationis, Totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Vindobonae, 1777. 8-vo Tomo I, 359.* Hibátlanul írta Schwartner Márton: „*Anno 1777. primus Diplomaticae Doctor in Universitate tum Budae consistente constitutus est.*” Lássad: Martini Schwartner, *Introductio in Rem Diplomaticam Aevi Intermedii, praecipue Hungaricam. Budae, 1802. 8. pag. 51. nota m.*

6.) Mindezekből szembetűnő, hogy a' *Közönséges Vélemény*, melly Henrik Portugáliai Grófot *Burgundiai Hertzegi Ház sarjadékává* teszi, valóban, mint felebb mondtam, *homok fenéken* áll. Ezt a' homok fenéket, a' mennyire a' Név-

telen Szerzetes határozatlan kifejezése ingadozó, és hitelt nem érdemelhető, sem a' későn élt Le Quien de la Neufville tekénete, sem a' Névtelen Fordító tudatlan állítása erőssé, biztossá, bátorságossá nem teheti. Pedig Y. Úr ezen két Tekén- teten kívül, mellyeket nem is vala szabad a' Kut- fők ellen felhozni, semmit sem hozott fel elle- nem.

* * *

Y. Úr Véleménye

15. §.

„A Tudós Értekezőnek úgy látszik, hogy Henrik Grófnak, mint Magyar Királyfinak is volt oka, 's alkalmatossága a' Spanyol or- szágba költözködésre: mert mint első Geysa Királyunk második szülött fia, anyja által, Rajmund Szent Egyedi Gróf leánya által, a' Burgundiai Uralkodó házzal atyafiságba jött; atya halála, és helyébe Sz. Lászlónak királyi-székre emeltetése után, azon Hertzeg- ségbe költözvén az Alfons Castiliali Király' segedelmére Spanyol országba jutott. Hogy első Geysa Királyunk felesége Raymund To- losai Gróf leánya volt legyen, avval igyekszik hihetővé tenni, mivel annak nevét nem tud- tuk; 's mivel, bizonyosan Magyar Ország egyesülésben volt az üdötájban azon tartomán- nyal: Sz. László alatt az onnét való Sz. Egyedi Apáturságból vevén a' Somogyi, ugyan Sz. Egyedi, Apáturság eredetét, 's népesülé- sét. 36—39. §§.”

Észrevételek

15. §.

Megkivánhatni egész jussal a'tól, a' ki valakit tzáfolni akar, hogy értse azt, a' mit tzáfol: De Y. Úrnál ezt is haszontalan keressük, mert ő azt is tzáfolja, a' mit meg sem fogott. Hogy így áll a' dolog, kitetszik a' következőkből:

1.) Hol mondtam én Értekezésemben, hogy I. Gyéza Magyar Királynak *Felesége* Raymund Szent Egyedi Grófnak *LEÁNYA* volt? Hol mondtam, hogy Henrik Portugáliai Grófnak *ANNYA* Raymund Szent Egyedi Grófnak *LEÁNYA* volt? Mind a' kettőt merészen reám mázolja Y. Úr, pedig én világosan azt mondtam, hogy I. Gyéza Magyar Királynak *Felesége* Raymund Szent Egyedi Grófnak *LEÁNY TESTVÉRE* volt; hogy Henrik Portugáliai Grófnak *ANNYA* Raymund Szent Egyedi Grófnak *LEÁNY TESTVÉRE* volt. Ha Y. Úrnál valakinek *LEÁNYA* és *LEÁNY TESTVÉRE* egy, úgy Y. Úr még a' *FILIA* és *SOROB* között sem esméri a' különbözést. Magyar Nyelven, mint kiki tudja, a' *TESTVÉR* szó *GERMANUST* is, *GERMÁNÁT* is jelent; hozzá kelle tehát tennem a' *LEÁNY* szovat, a' mit azért is kellett tselkednem, mivel nem tudván, ha Raymund Tolosai Grófnak *NÉNNYE* vagy *HUGA* volt-e Gyéza Király Felesége, a' *NÉNNYE* és *HUGA* szovakkal sem élhettem. De az eszembe sem jutott volna, hogy, minekutána, a' Portugáliai Írók, kiket felhoztam, világosan *SORORRÓL* beszélnek, Y. Úr a' *LEÁNY TESTVÉR* szó alatt *FILIÁT* érthessen.

2.) Hol mondtam én, hogy Raymund Szent Egyedi Gróf Leány Testvére által Henrik Portugáliai Gróf *ATYAFISÁGBA* jött a' *BURGUNDIAI UBALKODÓ HÁZZAL*? Egészen mások vol-

tak, tudja meg tehát Y. Úr, a' *TOLOSAI GRÓFOK*, és mások voltak a' *BURGUNDIAI HERTZEGEK*, mások voltak a' *BURGUNDIAI GRÓFOK*. Ha Raymund Szent Egyedi Grófnak Leánytestvére volt Henrik Portugáliai Grófnak *ANNYA*, úgy Henrik Portugáliai Gróf a' *Szent Egyedi*, az az: *Tolosai Grófokkal jött Atyafiságba*. Ezt mondtam én, nem pedig a' *Burgundiai Uralkodó Házzól* szólottam.

3.) Hol mondtam én, hogy Gyéza halála után Henrik Portugáliai Gróf, mint Gyéza fia, *A' BURGUNDIAI HERTZEGSÉGBE* költözött?

4.) Hol mondtam én, hogy I. Gyéza Királynak *csak azért volt Raymund Tolosai Grófnak Leánytestvére Felesége*, mivel *I. Gyeza Király Feleségének nevét nem tudjuk?* Ez az egész tzikkely tsupa zürzavar, 's a'ra mutat, hogy Y. Úr sem állításomat, sem okaimat meg nem értette.

* * *

Y. Úr Véleménye

10. §.

„*Ki volt légyen I. Geysa Királyunk' felesége, ha nem tudtuk is Schier Xistus' utedjében; tudjuk minekutánna e' kérdésre két jeles Tudósunk, Cornides Dániel, és Katona István, függeszték vizsgálódásokat; tudjuk hogy nem a' Tolosai, vagy Burgundiai házzal, hanem inkább a' Görög udvarral lépett I. Geysa házossági egyesülésbe. Mindkettőnek bizonyosága a' Palota-örző Scylitzes Jánosnak tanuságán épül; ki így szól: „Dedit (Nicephorus Botoniates) sororis suae filiam Synalenen, Theodulo Synadeno genitam, Crali Vnga-*

riae uxorem: quo etiam mortuo, rursus est Bizantium reversa.” (Edit. Venet. p. 678.)
 Hogy ezen Magyarok Királya I-ső Geysa lehetett tsupán, az üdö környülállásira nézve helyesen vitatta már Kéri Ferencz, mondván: „*Sed cui tandem regum nisi forte Geysae? qui hisce temporibus primum quidem magnae partis Hungariae Dux, ac deinceps adversus Salomonem Rex fuit; quem ob virtutis praestantiam peculiari quodam foedere Imperatori Graeco coniunctum extitisse, Bonfinius auctor est.*” (Imp. Orientis Tyr. an. 1744. fol. pag. 361). E' nevezet: Κραλης I-ső Geysához igen illik: mivel a' Dukás Mihály görög Császártól nyert koronán is azt viseli; 's ezen görögökkel sógarsága világosító oka, miért kedvezett különösen ő a' Görögöknek Nándor Fejérvár megvételekor; miért utazott Almus nevű fia, testvérétől Kálmántól üldöztetést szenvedvén, nem Bysuntiumba, Burgundiai Herczegségbe, hanem Bizantiumba, a' Görög Birodalomba; 's t. é'f.”

Észrevételek

16. §.

A' mi a' Napra nézve a' Déli Pont, épen az Y. Úr Históriai Esméreteire nézve e' Tzikkely, tudniillik a' legfőbb, legmagosabb Culminatio. Itt fejt ki legnagyobb tehetségét, erőjét, hatalmát Y. Úr: Tsak hogy a' Nap a' Déli Ponton legnagyobb Fénnnyel tündöklik, Y. Úr ellenben a' legfőbb Culminátión a' legnagyobb Setétséget szórja maga körül. Hogy igazat mondok itt is, mutatják ezen Észrevételek:

1.) Tegyük fel, *dato non concessio*, a' mint szokják mondani, hogy ezek mind a'nyi meg

a'nyi legbizonyosabb Történeti Igazságok. Mi következik ezekből ellenem? Bizonyosan *Semmi*; igen is: *Semmi sem*. A' tudós Pray (Historia Regum Hungariae. Budae 1801. 8-vo Tomo I, 77.), kit nem vala szabad elhallgatni, a'nál kevésbé vala szabad nem esmérni, írja I. Gyéza Királyról: „*Filios se habuisse, ipse an. 1075. in Tabulis fundatae Abbatiae de juxta Grou testatur apud Pray Hierarch. Hung. Parte I. pag. 335. quos tamen patri praemortuos fuisse, veri est simile, EOSQUE EX PRIMA CONJUGE, CUJUS NOMEN INCERTUM, sustulisse. ALTERA FUIT SYNADENE GRAECA, EX SORORE NICEPHORI BONTONIATIS, postea Imperatoris, edita, quam Scylitzes pag. 678. edit. Venet. Crali Hungariae collocatam esse scribit.*” — Ha Synadene I. Gyéza Királynak Felesége volt volna is, mint Y. Úr állítja, *MÁSODIK FELESEGE volt volna*. Minden esetre kell tehát kérdezni, ki volt I. Gyéza Királynak *ELSŐ FELESEGE?* Azt mondja e're Pray: *CUJUS NOMEN INCERTUM*, 's mondhatta volna, mert bizonyosan ezt is gondolta, *CUJUS ETIAM PATRIA ET PARENTES INCERTA SUNT*. Úgy, de ezeket mondva, Pray más szóval épen azt írja, a' mit Schier Xystus írt ime sorokban: „*NEQUE CUJUS NOMINIS, NEQUE CUJUS GENTIS FUERIT GEISAE I. CONJUX SCIMUS.*” Tsak hogy ezen állítás Práynál Gyézának *ELSŐ FELESEGÉT*, Schier Xystusnál pedig: *EGYETLEN EGY FELESEGÉT* illeti. A' nagy tudományu Pray *PAISA* alatt tehát én még a'kor is bátorságban állhatnék, ha Synadene valóban I. Gyéza Felesége volt volna. Azonban mi szükségem nekem Praynak *általlyukasztható Paisára*, ha *magukkal a' Kutfőkkel* élhetek?

2.) Y. Úrnak ezen egész tizkelye tsoportozott 's öszve halmozott Tévedés. A' Tévedés sorban már az mindjárt első tévedés, hogy Y. Úr Schier Xystus munkáját meg nem tekintette. Schier Xystus (*Reginae Hungariae Primae Stirpis. Viennae, 1776. 4-to pag. 80.*) Scylitzes János sorait Synadenéről épen úgy esmérte, mint mi ketten esmérjük, hanem a'nak *egyenesen* hitelt nem adott. Mint kezdhette tehát Y. Úr e' szovakon sorait: „*Ki volt légyen I. Geysa Királyunk' Felesége, ha nem tudtuk is Schier Xistus (talan: Xystus?) üdejében?*” Egy olly *jeles Kritikus* Itélete, millyen a' maga Korában Schier Xystus volt, Y. Úrat is, mint engemet, bizonyosabbakhoz vezethette volna.

3.) Y. Úrnak ime szovai „*Tudjuk, minekutánna e' kérdésre két jeles Tudósunk, Cornides Dániel, és Katona István, függeszték vizsgálódássokat*” azt árulják el, hogy Y. Úr előtt *Synadene ügyének* Történetei esméretlenek. Synadenét már Kéri Ferentz, kit Y. Úr maga alább felhoz, I. Gyéza Feleségének *gyanította*, de e' *gyanítás* kevés figyelmet gerjesztett a' Tudósok között. Ellenben újabb időkben *Synadene ügye* leginkább a' Pray és Ganoczy között folyt tudományos vetekedés alatt jött szóba. Pray (*Dissertatio Historico — Critica de S. Ladislao. Posonii, 1774. 4-to pag. 88. seqq.*) *Synadenét* újra I. Gyéza Feleségének hirdette, de ezt csak *CONJECTURÁBÓL*, mint maga mondja, állította. Ganoczy (*Dissertatio Historico-Critica de S. Ladislao. Viennae, 1775. 4-to pag. 124. seqq.*) el nem hiheté, hogy Synadene I. Gyéza Felesége volt volna, és azért ellene monda Pray véleményének. — Pray, hogy oltalmazná tudós tekintetét, egy új munkában (*Diatribes. Posonii, 1777. 4-to pag. 103. seqq.*) most már *határozottan* állítja,

hogy Synadene I. Gyéza Magyar Király Felesége volt. Mikor ilyen karban állott Synadene ügye, csak a'kor szólamlott meg Cornides Dániel, 's nagy készülletű, de nem mindenütt igazat vitató munkájában (Regum Hungariae, qui Saeculo XI regnavere, Genealogia. Posonii, 1778. 4-to pag. 35. et seqq.) Pray György véleménye mellé állott. Ezt védelmezte (Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Arpadianae. Pestini, 1779. 8-vo Tomulo II, pag. 282—304.) a' szorgalmas Katona István is, de a' ki inkább Pray és Ganoczy okait adta elő, mint sem e' Perbe mélyebben belé egyeledett. Ganoczy ezekután (Dispunctio Diatribae. Magno Varadini, 1781. 4-to pag. 277. et seqq.) ismét védte a' maga előbbi állítását: Ellenben Pray is (Georgii Pray, Stephani Katona, et Danielis Cornides, Epistolae Exegeticae in Dispunctionem Antonii Ganoczy. Pestini, 1784. 8-vo pag. 68.) újra megszólamlott a' maga védelmére. Holmi fenéktelen előitéletek miatt a' Tudós Sereg megveté Ganoczy munkáit, 's Praynál gondolá lenni az Igazságot: De utóbb Gerbert Márton, a' Fekete Erdői Szent Balás Monostorának Apátura Szent Lászlónak *Adelhaid* Feleségéről, kiről hasonlóképen Vetekezés folyt, és a' kit Ganoczy helyesen teve *Rudolf Rheinfeldi Gróf és Anti Caesar leányának*, nagy tudománya által oda vivé a' dolgot, hogy a' nem makats lelkű Cornides Dániel (Lássad: Caroli Koppi, Oratio, qua Danieli Cornides parentavit. Pestini, 1787. 4-to) halála előtt nyilván megakarná követni a' számtalanszor kigúnyolt es lemoskolt Ellenfelet. E' váratlan Fordulat véget vete a' Pörnek Synadene ügyében is, 's most már maga Pray György is inkább oda hajlott, mint felebb sorait láttuk, hogy Synadene I. Gyéza Királynak csak *MÁSO-DIK FELESÉGE* volt: Katona István pedig,

legutolsó munkájában (Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum. Budae, 1796. 8-vo Parte I, pag. 166—7.) a' hajdan nagy tüzzel folytatott perről épen ellenkezőt mond ime soraiban: „*Geysae uxorem plerique suspicantur fuisse Graecam Synadenen, ex hoc Joannis Scylitze loco: „Dedit item Sororis suae filiam Synadenen, Theodulo ‘Synadeno genitam, Crali Ungariae Uxorem; quo etiam mortuo, rursus est Byzantium reuersa’.* Ceterum, licet ex hoc Scriptoris synchroni testimonio certum sit, Synadenen inter veras Hungariae Reginas numerandam esse; peraeque tamen certum non est, eam Geysae conjugem fuisse. Ladišlao quidem Regi nuptam illam non fuisse, Praius docet; nihil tamen ob stare video, quo minus Belae, patri Geysae, nupta dicatur.” — Ha ezeket tudta volna Y. Úr, nem írta volna: „*TUDJUK, minekutánna e' kérdésre két jeles Tudósunk, CORNIDES DÁNIEL, és KATONA ISTVÁN függeszték vizsgálódássokat*”. Itt hiba az mindenekelőtt, hogy Pray és Ganoczy helyett főképen Cornides és Katona említettnek; hiba az is, hogy a'ra építették valami, a' mit Pray megmódosított, és a' mit későbbben maga sem hitt a' derék Katona. De minden esetre, ha alkalmatlan nem volt volna Y. Úrnak Katona István Historia Critikájában (Tomulo II. citato) 22. oldalt Synadene ügye miatt által olvasni, ezeket már 1770-dik évből (Hist. Crit. Tomo II, 300.) olvashatta volna Katona István véleményéről: „*Quamvis autem certum sit testimonio Scriptoris hujus et Synchroni, et fide digni, Synadenen inter veras Hungariae Reginas numerandam esse; non peraeque tamen certum est, EAM GEISAE CONJUGEM FUISSE.*” Azonban, a'

mint egybe alább látni fogjuk, sem Pray, sem Cornides, sem Katona ki nem merítette úgy, a' mint kellett és lehetett volna, Synadene ügyét.

4.) A' XVIII-dik században élt Kéri Ferentz sorait az 1077-dik felé történhetett dolgokról *te-kéntetül* tsak Y. Úr tudhatta felhozni. És ezt is hogyan hozta fel? Kéri szerényen írja: „*Sed cui tandem Regum, nisi FORTE Geysae?* Ellenben Y. Úr a' gyánító *FORTE* szóból, már ezeket faragta: „*Hogy ezen Magyarok' Királya I-ső Geysa LEHETETT CSÜPÁN, az. üdö környülállásira nézve helyesen VÍTATTA (?) már Kéri Ferentz.*” Én itt a' *GYANITOTTA* szóval mertem volna tsak élni.

5.) A' *Tolosai és Burgundiai Házok e' tzikkelyben is újra hibáson öszve zavartatnak ugyan, de ez tsekélység még is a'hoz képest, hogy Y, Úr a' meghalálozott I-ső Gyéza Királyt már halála után megházosítja Synadenével. Bizonyos az, hogy I. Gyéza 1077-dikben Aprilis 25-dikén (Katona, Hist. Crit. II, 587.) MEGHALT; bizonyos az, hogy III-dik Nicephorus Botaniates 1078-dikban (Josephi Eckhel, Doctrina Numorum Veterum, Pars II, Vol. VIII. Vindobonae, 1798. 4-to pag. 260.) LETT GÖRÖG TSÁSZÁRRÁ; bizonyos az, hogy Scylitzes Curopalates János (Georgii Cedreni, Compendium Historiarum. Item Joannes Scylitzes Curopalates, excipiens ubi Cedrenus desinit. Parisiis, 1647 fol. Tomo II) a' 857-dik oldalon említi *Nicephorus Botaniatesnak Tsászárrá lett hikiáltatását*; a' 862-dik oldalon említi *Nicephorus Botaniatesnak valóságos Tsászárrá lételetét*; a' 867-dik oldalon említi későbbben, midőn Nicephorus Botaniates már mint Tsászár a' *Pacinacitákkal és Kumánusokkal Frigyet kötött* volna, *Synadene kiházosittatását Magyar Országba*: Bi-*

zonyos tehát, és pedig ellenmondhatatlanul bizonyos az is, hogy, ha az 1077-dikben meghalt I. Gyéza Magyar Király 1078-dik után vette-el Synadenét, *HALVA VETTE-EL AZ ELEVEN FELESÉGET*. — Itt az *Elötételnek* minden íze helyes, 's azért, nem tudom, mint lehetne, ha még olyan nagy *LEHETETLENSÉGET* foglal is magában, helytelen a' *Következtetés*. Hogy Nicephorus Botaniates *Tsászársága előtt adta volna Férjhez Synadenét*, azt a' világosan író *Tanu szovai ellen* állítani se nem szabad, sem nem lehet, ha tsak a' *KÖLTEMÉNYT Történeti VALÓNAK* nem vesszük.

6.) Ha tehát Synadene Nicephorus Botaniates-től, *mint Tsászártól*, nyerte kiházosíttatását, és *Magyar Királyné* valóban volt, nem lehetett az Idővetés szerént más *MAGYAR KIRÁLY FELESÉGE*, mint *SZENT LÁSZLÓ KIRÁLYÉ*. Úgy, de bizonyos, hogy ezé, ha tsak *egyszerre* a' *Szent Fejedelemnek KÉT FELESÉGET* nem tulajdonítunk, legkevésbé lehetett. *Szent László Magyar Király Felesége*, mint *Imre Magyar Királynak* a' *Veszprémi Káptalan számára kiadatott Oklevele*, 's a' *Makrantzi Kő emlegeti*, és *Gerbert Márton* (*Historia Nigrae Silvae Ordinis S. Benedicti Coloniae. Typis San-Blasianis, 1785. 4-to Tomo I, 233. — De Rudolpho Sueuico, Comite de Rhinfelden. etc. Typis S. Blasianis, 1785. 4-to pag. 133. et seqq.*) megmutatta, *Adulhayt, Olayth*, az az: *Adelhaid* volt, *Rudolf Rheinfeldi Grófnak* és *Anti-Caesárnak Leánya*. Ez az *Adelhaid* pedig, mint az 1100-dik éven *Krónikáját végző Bertholdus Constantiensis* (*Aemiliani Ussermann, Germaniae Sacrae Prodromus. Typis San-Blasianis, 1790—92. 4-to Tomo II, 143.*) *feljegyzette*, 1090-dik évben halt meg,

következésképen *Synadenét*, mint Feleséget, Szent László Királyra nézve elmozdítja. Ezek, tudniillik, Bertholdus Constantiensis szavai: „1090. *Hermannus piae memoriae Metensis Episcopus, et Bertholdus Dux Alemanniae, Rudolphi Regis filius, in fidelitate S. Petri Maio Mense diem extremum clausere, magnumque moerorem Catholicis et Schismaticis exultationem reliquere. SOROR quoque PRAEFATI DUCIS, REGINA VNGARIORUM, eodem mense obiit.*” Hogy tehát egyszerre KÉT FELESÉGET ne kellessék adni Szent Lászlónak, inkább oda hajlottak az Idövetés és Scylitzes világos tanutétele ellenére is Pray, Cornides, Katona, hogy *Synadene*, a’ mit még kevésbé lehet állítani, *I. Gyéza Magyar Király felesége volt.*

7. De ugyan vala-e szükség ezen erőltetésre? Ha az áldásban élő Tudós Férfiak gondosabban a’ KUTFÖBE tekintettek volna, *olly erőltetve*, mint tselekedték, *Synadenét MAGYAR KIRÁLYNÉVÁ nem tették volna.* Ezek Scylitzesnek (edit. cit. pag. 808.) görög nyelven szavai: „*Λεδωζε δε και την ανεφιαν αυτη ο βασιλευς την Συναδηνην, θυγατερα εσαν Θεοδουλου τς Συναδηνς, τω Κρατει Ούγγαριας εις γυναικα*”. Az az: „*Dedit item Imperator Sororis Suae filiam Synadenen, Theodulo Synadeno genitam, Κρατει Ungariae uxorem*” Nintsen a’ Görög *Textusban* szó a’ „*Κρατη Ούγγαριας*” az az: „*KRALI VNGARIAE*” kifejezésről, mellyel Pray, Cornides és Katona *olly biztosan* élnek: Hanem a’ Kiadó rakta csak a’ *maga eszéből* az oldalra a’ *Κρατη* szovat, meg akaryán *jobbítani Κρατει* helyett az Író előadását. Úgy, de ezt neki nem vala szabad tennie, mig e’ *Κρατει* szónak az egész előadáshoz illő alkalmas jelentése vagyon. A’ görög *Κρατος* szó, mellynek *Adó Esete Κρατει*, a’

nyit jelent (Lexicon Graeco-Latinum. Apud Joannem Crispinum. M.D. LXII. fol. Tomo II, 1045.) mint POTENTIA, ROBUR, VIS, PRINCIPATUS, IMPERIUM, DUX. Tegyük hát, mert ezt parantsolja a' józan okosság, minekutána sem I Gyéza, sem Szent László Királyhoz nem illik ez a' házosság, a' görög *Κρατει* helyett *PRINCIPATUI* vagy *DUCI VNGARIAE*, 's azonnal hátorságban fog állani Scylitzes tékén-tete, és a' nehézségek elháríttatnak. Bizonyosan nem ok nélkül élt Synadenére nézve Scylitzes a' *Κρατει* szóval, és a' kellemes előadásu Palma (Notitia Rerum Hungaricarum. Editio III. Pestini, 1785 8-vo Parte I, 381.) nem épen helytelenül tette Synadenét *LAMPERT HERTZEGNEK*, Szent László Magyar Király Testvérének, FELESÉGÉVÉ. Lampertnek, mint a' *Hertzege Magyar Ország* (Hungaria Ducalis) *Úrának*, volt *Potentiaja*, *Visse*, *Robura*, *Imperiuma*; Lampert, valamint Almus Hertzeg Kálmán alatt, hihetőkép-en valamely (talán Hertzege?) Koronával meg is volt koronáztatva (Olvassuk, tudniillik, Almus-ról a' Boldvai Krónikában e' bizonyosan nem koholt sorokat: „1098. *Colomannus Rex coronatur, et frater eius Almus Diadema induitur*); Lampert Szent László Királlyal egy évben halván meg, igen sok oka lehetett Synadenének a' heves indulatu Kálmán uralkodásától tartania és Byzanti-umba vissza mennie. — Az, hogy Scylitzes János munkája 1081-dik évnél tovább nem terjed, tsak a'kor nyomna Lampert házossága ellen valamit, ha vagy az tudatnék bizonyosan az Íróról, hogy Históriaját 1081-dikben írta; vagy az, hogy 1081-dikben meghalózott. Egyiket sem lehet okoknál fogva biztosan állítani.

8.) Hogy e' nevezet: *Κρατης*, az az: *Király*, I. Gyézához igen illik, az tagadhatatlan: De az

is igaz, hogy a' *Κραλης* név *mindegyik Királyra is igen illik*. Ha I. Gyéza a' Magyar Koronán *Κραλης* nevet visel, *más Királyok is majd előbb majd utóbb viselék a' Byzantinus Iróknál a' Κραλης nevet*. Lássad: Josephi Koller, *De Sacra Regni Ungariae Corona Commentarius*. Quinque-eccelesiis, 1800. 4-to. pag. 50. et seqq. — Sőt már *Szent István Magyar Király* a' Veszprémi Görög Apátságoknak adatott Görög Öklevelben *Κράλ* nevet visel. Lássad: Georgii Aloysii Szerdahelyi, *Diploma Graecum S. Stephani Regis Monialibus Coenobii Veszprimiensis B. M. V. datum*. Budae, 1804. 8. pag. 30. Azonban, minthogy a' *Κραλης* szó Scylitzes János könyvében, a' mint felebb láttuk, *elő sem jő, e' mászás ok maga magából elenyészik*.

9.) Elenyésznek azok is, a' miket Y. Úr e' szovaiban állit: „*Ezen görögökkel sógorsága világosító oka, miért kedvezett ő (I. Gyéza tudniillik) a' Görögöknek Nándor Fehérvár' megvételekor.*” — Nándor Fehérvár megvétele (Georg. Pray. *Hist. Regum Hung.* Budae, 1801. 8. Part. I, 69.) Salamon Magyar Király uralkodása alatt 1072-dik évben ment végbe; I. Gyéza Király 1077-dikben végezte életét; Nicephorus Botaniates Görög Tsászár 1078-dik után adta férhez Synadenét: Még is I. Gyéza Király, mint Hertzeg, 1072-dik évben Nándor Fehérvár megvételekor már SÓGORSÁGBÓL kedvezett a' Görögöknek. Gyönyörű, igen gyönyörű, Idővetés ez! — Lehet e're mondani: „*Noñ curo q̄uantitatēs, dūm modo Cārmien eāt.*”

10.) Illyenek, szakasztott illyenek, ime sorok is: „*Ezen Görögökkel Sógorsága (I. Gyéza Királynak) világosító oka, miért utazott Almus nevű fia, TESTVÉRÉTŐL KÁLMÁNTÓL*

ÜLDÖZTETÉST SZENVEDVÉN, nem *By-suntiumba*, *Burgundiai Herczegségbe*, hanem *Bizantiumba*, a' *Görög Birodalomba*; 's t. é'f." Elég! Elég ez is: Nem kell több e' féle. Már ezekben is felette sok az igazítani való. Ugyan is

a.) Nekem úgy látszik, hogy Konstantiuá-poly nem *Bizantium*, hanem *Býzantium* nevet viselt.

b.) Nekem úgy látszik, hogy *Besançon*t Frantzia Országban a' Régiségek *Bysuntium*nak nem is nevezik. Olvastam a' Frantzia Kutfőkben *Besançon* helyett: *Besantio*, *Bisuntio*, *Bizanzum*, *Vesuntio*, *Chrysopolis* neveket; olvastam Kézai Simonnál *Bizantia*, a' Bétsi Répes Krónikában pedig *Byzantium* Burgundiai Város nevét: De a'ra, hogy *Besançon*nak, mint Frantzia Orzági Városnak, *Bysuntium* nevét olvastam volna, igazán mondom, nem emlékezem.

c.) Nekem úgy látszik, hogy a' Kálmántól üldöztetést szenvedő *Almus* Hertzeg nem *Byzantiumba*, *Görög Ország Fő Városába*, ment számkivetésbe, hanem először ment *Passauba*, azután *Lengyel Országba*, és harmadszor ismét *Passauba*. A' Bétsi Répes Krónikában olvashatja Y. Úr: „*Anno Domini MCVI. reversus est Dux Almus de Patavia, qui propter Regis timorem illuc fugerat. Quem Rex suscepit ad pacem. Deinde fugit in Poloniam; et accersito Polonorum et Hungarorum consilio et auxilio, reversus est in Hungariam, et cepit Novum Castrum, et intravit illud.*” — — Más helyen ugyan *Almus*ról olvashatni; „*Dux autem veniens in Bokon causa venandi; statim absentavit se ab illis, et fugit iterum ad Patavos, Regis Theutonicorum auxilium imploraturus.*” A' harmadik helyen: „*Anno Domini MCXIII. imperator, propter Ducem Al-*
mum,

mum, movit exercitum ingentem; et venit in confinium Hungariae, ut colloquium cum rege haberet, et inter eos pacem firmaret, quod et factum est. Lássad: Joan. Georg. Schwandtneri, *Scriptores Rerum Hungaricarum.* Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 136. 137. apud Joan. de Thúrótz Libro II. cap. 60. 61. 62. — Ezen számkivetésekről, mint valókról, több Német Országi Öklevelék is szólanak, nem lehet tehát kétségbe vonni azokat. Utóbb, mint a' Bétsi Képes Krónika elő adja, Almust Kálmán Király *fogságba* vetette, következésképen már nem lehetett neki *Byzantiumba* szaladnia Kálmán Király uralkodása alatt.

d.) Nekem úgy látszik, hogy Almus Hertzeg Lengyel Országból vissza jötté után és második Passau lakása előtt volt ugyan *Byzantiumban*, de úgy volt, mint a' *Szent Földre utazó Szarándok*, melly uthoz *Kálmán Király üldözésének legkisebb köze sem volt.* Sőt világosan írja a' Bétsi Képes Krónika: „*Rex autem, fraterna motus pietate, duci indulsit. Nam et indignationem suam, ab Hungaris, qui in castro erant, per intercessionem ducis, amovit. Deinde Dux Hierosolymam profectus est; et cum prosperitate redeuntem, rex suscepit ad pacem.*” Lássad: SS. Rer. Hung. edit. cit. Tomo I, 136. apud Thúrótzium Libro II, cap. 60. — *Byzantiumon által menvén az ut Jerusálembe, Almus Hertzeg e' Fő Várost el nem kerülté ugyan, a' mint Szent Imre Életírója hirdeti: De e' keresztül utazásból legkisebhet sem lehet I. Gyéza Synadene Feleségére következtetni, különben Fél Európát is Sógorává kell tenni a' Görög Udvarnak, minthogy Fél Európa keresztül ment Byzantiumon Szent Földi utában.* Lássad Almusnak Konstantinápolyi

tartozkodásáról: Georgii Pray, Dissertationes Historico - Criticae de Sanctis Salomone Rege et Emerico Duce Hungariae. Posenii, 1774 4. pag. 95.

e.) Nekem úgy látszik, hogy Almus Hertzeg Konstantinápolyban, az az: *Byzantiumban* is volt számkivetésben, és e' számkivetés alatt megis halt, de midőn ide ment számkivetésbe, nem Kálmán Király Testvérétől szenvedett üldöztetést, hanem II-dik ISTVÁN MAGYAR KIRÁLY ELŐL FUTOTT oda. Világosan írja II. István Magyar Király uralkodásáról a' Bétsi Répes Krónika: „*Dux Almus, severitate regis Stephani Minoris, mediam capitis sui diminutionem passus fuerat. Quamvis fuisset obcoecatus; tamen, mortem timens, de Rege Stephano, fugerat in Graeciam. Qui ab Imperatore honorifice susceptus, imposuit sibi nomen Constantinus; qui et ibi jam pridem aedificaverat Civitatem Constantinam, in Macedonia. Et multi Hungari, atrocitate Regis Stephani, fugerant ad ipsum. Quo mortuo, Corpus ejus, praecepto Regis, Fulbertus Episcopus reportavit, et in Albensi Ecclesia sepelivit.*” Lássad: SS. Rer. Hung. Tomo I. edit. cit. pag. 141. apud Thúrótzius Libro II, cap. 63.

f.) Nekem végre úgy látszik, hogy *Almusnak e' Byzantiumi Számkivetéséből* sem lehet következtetni Y. Úrnak azt, hogy *Almus Anyja Synadene volt.* Ezt tenni azért sem lehet, mert Nicephorus Botaniates e'kor már régen nem uralkodott; azért sem: mivel haszontalan ott a' *gyanító következtetés,* hol valamely hiteles Író épen ellenkező világos okot ad valamely Történetnek. Feljegyzette, tudniillik, Cinnamus János (Joannis Cinnami, Historiarum Libri VI. Parisiis, 1670. fol. pag. 4—5. Libro I, cap. 4.), kihez futott Almus Hertzeg Byzantiumba ime so-

raiban: „*Ad Imperatorem confugit Almus, a quo et visus lubenter, et benigne exceptus. Quippe jam uxorem duxerat Joannes Imperator IRENEM, VLADISLAI FILIAM, modestia singulari cum primis feminam et virtutibus decoratam.*” Almus ezek szerint Irene Tsászárnénál, mint közel rokonánál, keresett menedék helyet, nem pedig Synadenénál, mint édes Annyánál.

11.) Hasztalan fenyegetett tehát engemet Y. Úr e' tzikkely végén, melly a' mint felebb mondtam, e' nagy tudományu Szerzőnek legmagosabb culminációját állítja elő, az: 's t. e' f az az: *és több e' félékkel*: Mert a' több e' félek csak azt eszközölhetik, hogy megintessenek a' Sokat Írók, és könnyü munkával Dolgozók, hogy féllábon állva Históriát írni, vagy Históriáról ítélni nem szabad.

* * *

Y. Úr Véleménye

17. §.

„*Semmi Író se jelentvén első Geysa Királyunknak a' Szent Egyedi Gróf leányával házas öszvekeelését, ezt a' Somogyi Apáturságnak a' Szent Egyeditől származása, 's függése hihetővé nem teheti: minekutánna tudjuk, hogy az illy eredetekre 's öszvefüggésekre a' különös hír, és tekintet adott inkább okot. Így a' Szent Mártoni Apáturság Szent István alatt a' Branauitól; a' Tihanyi I. András alatt a' Hassino-hegyitől, a' Pilisi III Béla alatt a' Világos Völgyitől, a' Hedheli (de Monte S. Mariae) és Szent Gothárdi II. András udejében a' Szent Keresztitől, 's a' t. vették, minden házassági eggyestülés nélkül, eredetö-*

ket. A Somogyi Apáturságnak tehát a Szent Egyeditől eredetiből, 's függéséből Sz. László alatt, 1-ső Geysa Királyunknak azon Sz. Egyedi Grófnak leányával házasságát nem következtethetni.

Észrevételek

17. §.

Sok ismét, igen sok, ezen tzikkelyben a tévedés; sok az igazítani való. Mert

1.) Azt mondani, hogy „*semmi Író sem jelenti Első Geysa Királyunknak a Szent Egyedi Gróf LEÁNYÁVAL házasságát*” a'nyi, mint a' *FILIÁT* a' *SORORRAL*, vagy is a' Szent Egyedi Gróf *LEÁNYÁT* a' Szent Egyedi Gróf *LEÁNY TESTVÉRÉVEL* ujra feltserélni; a'nyi mint a' Henrik Portugáliai Grófnak *MAGYAR EREDETET* adó nagy tekéntetű *Portugáliai Íróknak sorairól* egészen megfelelkezni. Értekezésemben, mint a'nak 52—70-dik oldalain láthatni, a' Szent Egyedi Grófnak *LEÁNY TESTVÉRÉRŐL* foly a' beszéd; Értekezésemben előszámláltattak azon helyek, mellyekben mondatik: *hogy Henrik Portugáliai Gróf EGYIK MAGYAR KIRÁLYNAK Raymund Tolosai, vagy is Szent Egyedi Grófnak LEÁNYTESTVÉRÉTŐL született MÁSODIK SZÜLÖTT FIA* volt. Ha a' Portugáliai Írók világosan megmondották volna, *hogy Henrik Portugáliai Gróf első Gyéza Magyar Királynak második szülött Fia* volt, úgy nem volna, igaz, szükség, történeti egyeztetésekre és kombinációkra: De hányszor nem szólnak *eléggé világosan* a' Történet Írók, és még is más történeti segedelmek által fényt hinthetni nem egészen világos soraikra? — Mondotta-e egészen vilago-

san Scylitzes János Synadenéről, hogy ez I. Gyéza Magyar Királynak adatott Feleségül? És nem akarta-e Y. Úr velünk hibás Combinációiból elhíttetni, hogy Synadene I. Gyéza Magyar Király Felesége volt? A' mit tehát magának Y. Úrnak tenni szabad vala, hogyan kárhoztathatja azt, épen azt, másnak talán fontosabb okokon épült tselekedetében? Én előbb, mint sem a' Portugáliai Íróknak hitelt adtam, a' Portugáliai Gróf eredetét illető M^{ÁS} VÉLEMÉNYERTŐL okoknál fogva kéntelen valék megtagadni hiedelmemet: E'kor pedig már nem ok nélkül igyekeztem a' Magyar Király nevét meghatározni, kinek Henrik Portugáliai Gróf második szülött fia vala. Sőt előbb, mint sem az I. Gyéza nevét megállítottam, által mentem mindegyik előtte uralkodott MAGYAR KIRÁLYON, 's Feleségeikből és Gyermekeikből láttom, hogy ezeknek Henrik Portugáliai Gróf fiuk nem lehetett. Lehetett ellenben I. Gyézának; mert e'nek *Kálmán* és *Almuson* kívül *más Férfi Gyermekeket is* tulajdonit a' Bétsi Képes Krónika ime soraiban: „*Iste Colomanus, sicut quidam dicunt, fuit Episcopus Waradiensis; sed quia FRATRES, QVOS HABEBAT, morte sunt praeventi, ideo, summo pontifice cum eo dispensante, regnare compellitur.*” Lássad SS. Rer. Hung. Tomo I, pag. 138. edit. cit. apud Thúrótzius Libro II, cap. 62. — A' „*morte sunt praeventi*” a' Kálmánnal fiatalabb Testvéreket, millyen volt volna Henrik Portugáliai Gróf, egyenesen a' felhoztam helyen nem érdeklő, hanem csak az mondatik: hogy az idősebb Testvéreknek elhalásuk után nyerte csak Kálmán a' több helyeken neki tulajdonított *PRI-MOGENITUS* nevet.

Nem mondja ugyan a' Bétsi Képes Krónika *világosan*, hogy Kálmánnak Almuson kívül még

mds fiatalabb Testvér Öttsei is voltak, de e'nek fel vételére más okok intenek. Midőn ez a' Képes Krónika Gyéza Magyar Királynak Salamon Királlyal viselt háboruját leírja, ezeket beszéli: „Bissenit itaque, cum PRINCIPLE EORUM ZULTAN (a' Budai Krónikában: ZOLTA) nomine, equitaverunt super Regem Salomonem.” És alább a' Bissenusok meggyőzetésükről: „Pauci cum ZULTAN fugiendo evaserunt.” Lássad SS. Rer. Hung. Tomo 1, 126. edit. cit. apud Thúrótzius Libro II, cap, 53. — A' Bissenusok MARCHIONATUST, (az az: Székelséget, vagy is Őrséget) tettek; MARCHIÓK pedig rendszerént a' KIRÁLYI HERTZEGEK valának, valamint rendszerént a' PRINCEPS nevet is tsak ézek a' KIRÁLYI HERTZEGEK viselték. Azt gyanítottam tehát én, a' mint Értekezésemnek 69—70-dik oldalaiából kitetszik, hogy e' ZULTAN HERTZEG egy volt HENRIK PORTUGÁLIAI GRÓFFAL, 's mivel ez BISSENORUM COMES volt, onnand eredett a' Spanyol és Frantzia Írókban a' BISON TINUS szármozat. A' ZULTAN név engem elnem ijeszthetett, minthogy tudtam: hogy több Magyar Fejedelmeknek és Hertzegeknek voltak több Kereszt Neveik; hogy maga Gyéza Király is Magnus Kereszt Nevet is viselt; hogy Almus is, kívándorolván Hazájából, magát, mint felebb láttuk, a' Külföldön CONSTANTINUSNAK neveztetete. A' Bissenusoknak meggyőzetésük Salamon által olly Szennyet vont reájuk, mint a' Képes Krónika (Libro II, Cap. 53 pag. 126. Libro II, cap. 63. pag. 139. Libro II, cap 65. pag. 145. edit. cit.) beszéli, hogy szójaratban nekik a' Bissenit Pessimi et Siculi Vilissimi (itt nem szabad Erdélyi Székelyt érteni) név sokáig tulajdonittatnék. Ha illyen gyalázatot a' Királyi Hertzeg más or-

számban kívánt vitézsége által letörülni, igen böltsen tselekedett. — I Gyéza Magyar Királynak még egy másik Fiát gyanitom én lenni Kálmán Király 1111-diki Oklevelének, melyet a' Zobori Szent Ipoly Templomának adott, ime soraiban: *MERCURIUS PRINCEPS VLTRA SILVANUS*" Lássad; Diplomatarium MS. Istvánfyanum Bibl. Széch. Regn. in folio pag. 56.

3.) Ha Y. Úr a'nak hitelt adni nem akar, a' mi világosan a' Magyar Krónikákban nem foglaltatik, úgy a' Magyar História nagyobb részét sovány Krónikáink mellett tűzbe hagythatja. És ez Királyainknak elágozásukra nézve is bizonyos. Sokat kellene itt mondanom, ha e' tárgyat több példákából megakarnám bizonyítani: De itt a' hely szüke hallgatást parantsol. Egy példát mutatóul azonban még is felhozok. Térszen-e említést Kézai Simon vagy a' Bétsi Répes Krónika azon *DAMASLAUS HERTZEGRÖL*, ki a' Péts Várodi Monostornak Jóságokat adott, és e' Monostorban (Josephi Koller, Hist. Episcopatus Quinqueecliarum. Poonii, 1782. 4-to Tomo I, pag. 203. 206.) eltemettetett? Ha fen nemmaradt volna a' tölem feltaláltatott Nagy Várodi Krónika, talán soha sem tudtuk volna, hogy ez a' *DAMASLAUS Magyar Királyi Hertzeg volt.* Olvashatni benne róla: „*Iste Dux Wazul habuit tres filios. Horum primus fuit dux Andre postea Rex. Secundus fuit dux Bela, demum Rex ut Infra dicitur. Tercius fuit dux Leuente. Dux autem Ladislaus Caluus de Quo supra, habuit filium, Qui BOMYZLO vocabatur.*” Cf. Chronicon Zagrabiense apud Joseph. Koller, Hist. Epist. Quinqueecl. Pestini, 1812. 4-to Tomo VII, 339.

4.) Ime szovakban: „*A Somogyi Apáturságnak a' Sz. Egyeditől származása, 's füg-*

gése hihetővé nem teheti: minekutánna tudjuk, hogy az illy eredetekre 's öszve függésekre a' különös hír és tekéntet adott inkább okot", nem híven állítja elő Y. Úr azt, a' mit a' Somogyvári Apátúrságról mondottam. Ez az Apátúrság nem tsak eredetét vette a' Frantzia Országi Szent Egyedi Apátúrságtól, nem tsak tőle függött, hanem Magyar Ország közepettén egyenesen **FRANTZIA MONOSTOR** volt, mint **GÖRÖG MONOSTOR** volt a' Veszprém Völgyi **GÖRÖG APÁTZA KLASTROM**. *Több ez valamivel, 's azért valami különös okra mutat,* Szent Imre Hertzeg Feleségéről írja Szent Imre Biográphusa: „*Interea dum ex paterna dispositione Virgo nobilis, utpote ORTA DE REGALI PROSAPIA Beato Emerico desponsata esset et adducta, ut ex utraque Regali Linea Regia Posteritas in posterum succederet.*” Lássad: Georgii Pray, *Dissertationes Historico-Criticae de Sanctis Salomone Rege et Emerico Duce Hungariae*. Posonii, 1774. 4-to pag. 93. — Ugyan Szent Imre Feleségéről írja (Georgii Pray, *Vita S. Elisabethae Viduae. Tyrnaviae, 1770.* 4-to pag. 264.) Margit Szűznek, IV-dik Béla Király Leányának, XIII-dik században élt Életírója, kinél Szent Imre Feleségéről régiebb Tanút nem esmérünk: „*Hinek mykoron volna nemességes jegyese, GEUREK CHAZARNAK LEÁNYA.*” Midőn tehát Szent István Király az ő Görög óklevelében, mellyet a' Veszprém Völgyi *Metropolitanum Görög Apátza Klastromnak* adott, Szerdahelyi György fordítása szerint (*Diploma Graecum S. Stephani Regis Monialibus Coenobii Vesprimiensis B. M. V. datum. Budae, 1804, 8. pag. 34.*) mondja: „*Pro spirituali salute mea, Conjugis, et PROLIUM MEARUM, et Patriae totius*”: Nem kell-e

Szent Imre házosságból megfejteni e' Görög Apátza Klastrom felállittatását, ha főképen még azt is tudjuk, hogy Szent Imre, a' mint Biographiájában a' 91—92-dik lapon olvassuk, Veszprémben vagy lakott, vagy sokat tartozkodott; ha tudjuk, hogy az édes Atya szájában ma is gyakorta a' GYERMEKEIM kifejezés alatt a' *Fiaknak Feleségeik* is értetnek? — I. András Magyar Király nagyon szerette a' *Tihanyi környéket*, itt Monostort épített, 's oda kívánt különösen eltemetkezni is: Nem kell-e tehát okosan következtetnünk, hogy az ORGSZ BARLANG KLASTROM, az az: PECZERSKIJ MONASTYR a' Tihanyi Sziklák között, melly ma is látható, és a' mellyet az Óklevelek URUZHÖ, az az: RUSZICA PETRA néven emlegetnek, I. Andrásnak OROSZ SZÁRMOZATU FELESÉGÉÉRT készült? — Lássad: Damiani Fuxhoffer, Monasteriologia Regni Hungariae. Wespriimii, 1803. fol. Lib. I, pag. 121. Cf. August Ludwig Schlözer, Nestor. Göttingen, 1802. 8. I. Theil, S. 2—5. — Én a' mint azt közel sem állítottam, hogy mindegyik Monostor Magyar Országban házossági öszveköttetésből támadott, úgy azt sem merném állítani: hogy minden Magyar Országi Monostor egyedül a' hír és tekintet miatt épült.

5.) Azt sem merném mondani, a' mit Y. Úr bátron állit, hogy „A' Szent Mártoni Apáturság Szent István alatt a' Branauitól eredett.” Hogy a' Szent Mártoni Apáturságban ANASTASIUS volt az ELSŐ APÁTÚR, az Szent István Királynak 1001-diki hiteles Ókleveléből bizonyos: De az közel sem olly bizonyos, hogy épen ez az ANASTASIUS volt az az ANASTASIUS, vagy is ASCRICUS, a' ki utóbb Kalotsai Püspökké neveztetett, és Magyar Országba a' Tsch Országi *Brzevnovi*, más kép *Brevnowi* (nem *Branau*)

Monostorból jött által Apátnak. *Anastasius*, vagy is *Asric*, a' későbbi Kalotsai Püspök, Szent István Királynak azon Óklevelé szerént, melyet a' Péts Várodi Monostornak adott, és Hartvik tanutétele szerént, Püspöksége előtt nem *Szent Mártoni*, hanem *Péts Várodi* Apát Úr volt. Lássad: Josephi Koller, Hist. Episc. Quinqueecl. Tomo I, 12. 361—363. — Dobner Gelásius okoskodása (Wenceslai Hagek a Liboczan, Annales Bohemorum. Pragae, 1772. 4. Parte IV, 428.) az ellen, hogy nem kell KÉT ANASTASIUST felvenni, épen olly keveset nyom, mint azon Véleménye, melly vitatja, hogy a' *Brzevnovi Anastasius* egy személy volt *Adeodatus Szent Severini Apuliai Gróffal*, kit Szent István TATÁNAK, az az: KERESZT ATYÁNAK szokott nevezni.

6.) Az sem védhető állítás, hogy a' *Tihányi Monostor I. András Magyar Király alatt az Olasz Országi Cassinói Monostortól eredett*. I. András Óklevelé ezen eredetről egy szót sem beszél, s Leó Cardinalis és Ostiai Püspök helyét (Lud. Ant. Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1723. fol. Tomo IV, 394.), melly világosan SZENT ISTVÁN RÓL szól, mind a' mellett, hogy e'nek hibából SALAMON Fia t tulajdonit, I. András Magyar Királyra alkalmaztatni semmi esetre nem lehet.

7.) Hogy a' *Pilisi Apátúrság III-dik Béla alatt a' Frantzia Országi Világos Völgyi Apátúrságtól eredett, az tagadhatatlan*, mert ezt a' Cistercita Rend Statutumai (Edmundi Martene, Thesaurus Novus Anecdotorum. Lut. Paris. 1717. fol. Tomo IV, col. 1449.) hirdetik: De az, a' mit Y. Úr e'ből következtet, hogy, tudniillik, ez az eredet „minden házossági egyesülés nélkül” történt, nem való. III. Bélának második

Felesége MARGIT VII. LAJOS FRANTZIA KIRÁLY LEÁNYA volt, mint Y. Úron kívül mindenki, a' ki a' Históriával foglalatzkodott, tudja. E' Margitnak *első Férje Ifjabb Henrik Angoly Király*, mint Radulfus de Diceto (Roger. Twysden, *Historiae Anglicanae Scriptores X. Londini, 1652. fol. Col. 617.*) feljegyzette, 1183-dik évben Szent Barnabás Apostol napján, az az: Junius 11-dikén meghalálozott. Ezen évben, vagy a' következő év kezdetén, halt meg Anna Királyné is, III-dik Béla Felesége. Az Özvegy Magyar Fejedelem (Xysti Schier, *Reginae Hungariae Primae Stirpis. Viennae, 1776. 4-to pag. 154. nota 10.*) 1184-dikben már megkérte Párisba küldött Követei által II. Fülöp Frantzia Királytól Feleségül Margitot, de a' Házosság tsak későbbben hajtathatott végre. — Ha a' Pilisi Apátúrságba Világos Völgy Frantzia Országból 1184-dik évben (Fuxhoffer, *Monast. Libro II, 136.*) küldött Szerzetes Atyákat, nem volt-e e' Pilisi Monostor Felállittatásának köze *valamelly házossági egyesüléssel?* mások itéljék meg.

8.) Midőn Y. Úr azt gondolja, hogy én Henrik Portugália Grófot I. Gyéza Magyar Királyfiává *egyedül* a' Somogyi Apátúrságnak a' Frantzia Országi Szent Egyedi Apátúrságtól való függéséből tészem, azt árulja el, hogy Értekezésemet igen futólag olvasta. Vagyon tehát okom Y. Úrat a' gondolkodóbb olvasásra serkenteni. — Tsak hogy azt soha se feledje el Y. Úr, hogy meghatározásomat én mindenütt tsak *Véleménynek* neveztem, és nem *kész valónak*. Tanulja meg továbbá azt is Y. Úr, hogy a' Frantzia Országi Szent Egyedi Monostor egyenesen a' Tolosai Grófoknak Monostoruk volt; hogy *Pontius Tolosai Grófnak* és az ő *Almodis* vagy *Adalmodis* Feleségének Raymund Tolosai Gró-

fon és egyéb Férfi Gyermekein kívül *Almodis* leánya is volt; hogy Kálmán Királyról mind a' mellett, hogy ez a' Somogyvári Apátúrság felállittatásakor az üdnepeben részt nem vett, a' Frantzia Országi Szent Egyedi Apátúrnak igen hív esméretei valának. Ha a' Tolosai Történet Írók, Diplomatariumok, 's különösen De Catel Wilhelmnek ime munkája is: „Histoire des Comtes de Tolose. Avec quelques Traitez et Chroniques anciennes concernans la mesme histoire. à Tolose, 1623. fol.” birtokomban volnának; ha tudnám volt-e Raymundus Tolosai Grófnak *Almodison kívül* más leány testvére? ha nyomába jöhetnék a'nak, mikor házosodott meg Péter Substantionensis Comes, 's neki, tsak egy, vagy több Felesége is volt-e?: A'kor vagy bővebben meghatároznom *anyai részről* Henrik Portugáliai Gróf szármozatát; vagy, mivel én tsak az Igazsághoz ohajtok eljutni, magam felforgatnám a' Tolosai Házosságot Henrik Portugáliai Gróf Attyára nézve. Most, midőn ezekről a' *Kutfők nem létük miatt* semmi bizonyosat sem tudhatok, hallgatnom szükséges e' felette fontos, 's előttem nem épen egészen esméretlen tárgyokról. *Atyai részről* Henrik Portugáliai Gróf eredetét, úgy gyanitom, végképen tsak a' *Portugáliai Óklevelek* határozhatják meg. Úgy de mennyire vagnak ezek is mi tőlünk?

* * *

Y. Úr Véleménye

18. §.

„Ha Henrik, Portugáliai Gróf, nem volt is I-ső Geysa Magyar Király fia, azért méltán mondathatott idegennek: mert se Spanyol, se Portugallus nem, hanem Francia volt. Miért tartatott némellyektől Pannoniai,

vagy is Magyar Király' fiának? erre nehezebb a' felelet. Meglehet, hogy Szent Istvánnak Henrik (Imre) nevű fiát tudván, a' Portugaliai ország alkotóját jobban kívánván dicsőíteni, Magyar Király' fiává tették. E' nemzeti büszkeség nem szokatlan dolog a' régi történetekben, hívált az Országok' alkotói és Hősei eránt."

Észrevételek

18. §.

Itt Y. Úr mindenek előtt a'ról okoskodik, hogy Henrik, Portugália Gróf, I degennek méltán mondathatott, a' miről, tudtomra, senki tsak kérdést sem tett. Minekutána I degen mellék nevet e' Portugália Grófnak tulajdonítani nem szoktak, tsak a'ból lehet megmagyarázni Y. Úr okoskodását, hogy ezeket írtában feledékenységből Henrik Portugália Gróf helyett Értekezéséből *Otto Willelm PEREGRINUS* Burgundiai Gróf forgott eszében. Ezt tehát, mint helytelen feltserélést, által ugorván

1.) Nevezetes Y. Úrnak vallástétele ime szavaiban: „*Miért tartatott némellyektől Pannoniai, vagy is Magyar Király' fiának? erre nehezebb a' felelet.*” Valóban nehéz e're a' Felelet, 's a'nál nehezebb, mivel a' XV-dik századi legjelesebb Portugália Iróknak kell felelni, ha tagadjuk állításukat; és mivel Y. Úrnak Feleletadása, hogy tudniillik Henrik Portugália Grófból **SZENT IMRE HERTZEGET**, Szent István Fiát, tsináltak a' legtudósabb Portugálus Irók, valóban a' *legszerentsétlenebb Feleletadás*, ha elgondoljuk, hogy Portugália Tudósai a' XV-dik Században a' Portugálus Nemzettel együtt a' tudománynak magos poltzán állottak, következésképen ilyen vad hibát nem is tehettek. Szeretném tudni,

honnand fogná megmutatni Y. Úr, hogy legalább *egyetlen egy Portugáliai Író* esmérte a' XV-dik Században (mert régiebb Portugálus Írókat Henrik Grófról nem esmérünk mi Magyarok mostanig) az Istenfélő, de különben *semmi történeti tettekről nem esmért* Magyar Szent Imre Herceget.

2.) Henrik Portugáliai Gróf időkora sokkal később a' *Mythicum Tempusnál*, tehát a' Portugálusok, ha Henrik Gróf valóban Magyar nem volt, közel sem szorultak Magyar Herculesre. Portugáliáról éneklé Camoens:

„De azon tartomány régi és mostani
Hírét egyenlőnek nem lehet tartani”

* * *

Y. Úr Véleménye

„Ha Henrik, Portugalliai Gróf, a' tudós *Értekezőnek állítása szerint* (40. §.) 1112-ben életének 67-dikében halván meg, 1045-dikben született: éppen nem lehetett I-ső Geysa Királyunk fia, ki akkor még vagy nem született, vagy igen ifjú volt. Hogy akár mellyik más Királyunknak is Henrik fia volt, 's Spanyol országba költözött volna, azon üdőtájban, nincs semmi nyoma: akár óklevelünkben, akár Történet-Íróinkban: azért kéntelen vagyok én e' dicsőséget, hogy a' Portugáliai Királyok tőlök származtanak, koronás Fejedelminktől megtagadni; nem szűkölködnek ők érdemlett, 's bebizonyítható dicsőségek nélkül; mellyek közt legjelesebb az; hogy Hazánkat, és nemzeti alkotmányunkat külső és belső veszélyekben majd ezeredik esztendeje fentartották szerencsésen; véleményemet pedig a' *Tudós Világ*' ítélete alá bocsátom.

Észrevételek

19. §.

Igen súlyos követ hagyított Véleményem ellen Y. Úr e' végső tzikkelyének kezdetén, de én, úgy reménylem, e' súlyos követ könnyü munkával elhengerithetem. A nehéz Ellenvetés, ha megfogtam, e'ből áll: *Henrik Portugáliai Gróf 1045-dikben született: Úgy de I. Gyéza Magyar Király, Henrik Portugáliai Grófnak vélt Attya, 1045-dikben még VAGY NEM SZÜLETETT, VAGY IGEN IFJU VOLT: Tehát Henrik Portugáliai Grófnak I. Gyéza Magyar Király Attya nem is lehetett.* Fontos ez az Ellenvetés, de igen gyöngé is, a' mi a' következőkből kitetszik:

1.) Intettem mindenkit Értekezésem 44-dik tzikkelyében a' 70-dik oldalon, *hogy én Henrik, Portugáliai Gróf SZÜLETÉSE ÉVÉT t s u p á n a' Vasconcellius könyvében Képe alatt találtató jegyzetből, nem pedig valamelyik Történet Íróból költsönöztem.* E'vel természetesen azt jelentettem, hogy e' Születés Évről nintsen hiteles meggyőződés. Tegyük fel azonban, hogy áll ez az Év szám. Mind a' mellett

2.) Kérdezhetem Y. Úrat, *mitsoda hiteles okoknál fogva állította azt, hogy 1045-dikben I. Gyéza Magyar Király még VAGY NEM SZÜLETETT, VAGY IGEN IFJU VOLT?* Itt jó formán okaival elfog akadni.

3.) Kérdezhetem Y. Úrat: Mellyik évben született I. Béla Magyar Király? Hányad Évi korában halt meg? Mikor született I. Gyéza Magyar Király? Hányad Évi korában halt meg I. Gyéza Magyar Király? Mikor és mellyik évben született Kálmán Magyar Fejedeleme? Ha Y. Úr a' Küfőkből, mellyekben én mind ezen kérdé-

sekről egy betűt sem találtom, megfelel e' kérdésekre, én mély tiszteletemet fogom éránta kinyilatkoztatni, mint egy Magnus Apolló éránt; ha meg nem felelhet, azt kérdezem tőle: Mint szólhatott olly merészen I. Gyéza Magyar Király koráról, mintha a' Kereszteltetésén jelen volt volna?

4.) Hogy I. András Magyar Király, I. Béla Magyar Király Testvére, 1050-dikben Salamon koronáztatásakor már „*confectus fuit senio*”; hogy ugyan e'kor I. Béla Király is, ki a' Papságnak imez éneklésére „*esto Dominus Fratrum tuorum*” a' Koronázás alatt felháborodott, gyermek nem lehetett; hogy Salamon uralkodása kezdetén I. Gyéza már híres Vitéz volt: Azt Y. Úr a' Bétsi Képes Krónikából szinte úgy, mint én, megtanulhatta volna, 's engemet és az Olvasókat semmit sem nyomó Ellenvetésétől megkémélhetett volna.

5.) Illyen az az Ellenvetés is, hogy sem *Óklevelinkben* sem *Történet Íróinkban* nintsen szó Spanyol Országba kiköltözött Henrik Magyar Királyfiról. Van-e szó Óklevelinkben vagy *Történet Íróinkban* Péter Magyar Királynak *egy* vagy *két* Feleségéről? És még is bizonyos, hogy Péternek KÉT FELESEGE volt. De az illyenekkel kár az időt veszteni.

6.) A' mik végre itt a' Nemzeti Ditsőségről ismét mondatnak, azok Y. Úr tollának engemet nem illető, nem is illelhető Tzifraságai, minekutána Y. Úr nélkül is igen igen jól tudom én azt, mi nagy Hálával tartozik a' Magyar Nemzet halhatatlan érdemű Fejedelmeinek, mint a'nyi meg a'nyi Édes Attyainak és Jótevőinek.

Horvát István,
A' Széchényi Országos Könyvtár Örököje.

2.

Eugeniusnak a' Zentai ütközetről Leopoldhoz írott Levele; és a' meghaltakról 's megsebesettekről kiadott tudósítás.

Néhai Kulcsárnak egyik ujság levelében a' Zentaiaknak azt a' jelentését olvastam, hogy a' nagy következesekkel jártt, 's Eugenius által nyertt győzedelmet esztendőnként vig multságokkal inneplik meg; a' mint már a' Tisza' közepén azon szigeten, melly Török testekből, 's darab fákból származott, meg is inneplették. Ebből látszik, hogy a' derék Zentaiak a' vidékén esett nevezetes történetről örömmel szoknak emlékezni 's beszélni: nem lesz annak okáért kedvetlen előttök, — de más Magyarok előtt sem — ha Eugeniusnak saját levelét közlöm, a' ki ezen véres harcáról 's fényes győzödelemről legigazabb előadást adhatott. A' mit itten Magyarúl közlök, Németül olvastatik a' der neueröffneten Ottomannischen Pforten Fortsetzung-ban, a' következő.

1. Eugenius' Levele.

Utóbbi legalázatosabb jelentésemben engedelmesen tudósítottam Császári Felségedet, hogy September' 9-kén, midőn éjjel utamat akartam folytatni, vizsgálatra küldött Huszáraimtól 's a' Ráczoiktól arról vettem hírt, hogy az ellenség a' Sziregi, 's feljebb a' Szent Tamási mocsár mellett indulóban vagon. Erre nézve mondott September' 9-kén nap' keltekor megindultam, minek utánna rendelést tettem, hogy tizenegy napra való eleségem legyen. Csak ennyit szerezhettem; a' mi azonban, ha bár az ellenség nálamnál előbb

eljutna is Szegedre, elégséges volt, annál inkább mivel Baján 800 szekerelem kenyérrel, liszttel és kétszer sülttel, mihelyt az utakat az ellenséges kóborlóktól valamennyire bátorságossá lehetett tenni, az első parancsolatra készen állott. A' többször említett napon a' sziregi mocsárnál táboroztunk, 's mivel csak nem mindenütt kiszáradt, 's azon feljül az ellenség is ottan hagyta hidjait, még az nap az egész armádával általmentem.

Mivel pedig gyanítottam, a' mi meg is történt, hogy az ellenség a' szent Tamási mocsáron való hidat elfogja égetni, 's nekem a' víznek mélysége és a' hidak' szűke miatt a' gyalogsággal és poggyással lehetetlen lesz általkelnem: tehát az egész lovassággal, 's több mint száz minden féle hídeshözökkel megrakott szekérrel előre mentem Szent Tamáshoz, 's nap' lementé előtt két vagy három órával értem oda. Nyomon két hidon dolgoztattam, egyiket az Infanteria' 's poggyász' számára; 's még a' nap nem kelt fel, midőn már készen állott. Én magam, míg az Infanteriának eleje meg nem érkezett, a' lovassággal csendesen a' mocsár mellett maradtam; akkor pedig az egész Armádával az Ó Becsei életes házig marsíroztam.

Minden kiküldött kémek olyan hirt hoztak, hogy az ellenség egyenesen Szegednek tart, 's több ezer embert Törökökből Tatárokból és Pártosokból a' faluknak eresztett. Én tehát Gróf Schlicket a' regementjéből négyzászló allyal; 200 lóval. és beérkezett 1700 gyalog emberrel olyan parancsolattal commandiroztam oda, hogy annyi pénzt szedjen össze, valamennyit csak lehet, hogy így az ottani szükséges munkát teljes erővel lehessen folytatni, 's legalább a' palánk és életesház helyeztessék olyan állapotba, melynél fogva az ellenség' szágúldozását kiállhassa, 's a' hamuvá télt elkerülhesse.

Más nap hadi tanácsot tartottam, a' Generálitásnak minden bejött hírt előterjesztettem, az Armádának és eleségnek teljes mivoltát kinyilatkoztattam, 's véleményjét kértem. Erre köz meg egyezéssel azt határoztam, hogy mivel az ellenségnek egyenesen Szegedre való tartásáról többé kételkedni nem lehet, 's nem is fog egy napnál többet mulasztani, az utat ellene minden idő halasztás nélkül folytatom. A' következő éjjel de Kuli Kapitány Zentából tudósított, hogy az ellenség még az nap délben ottan állott, hanem a' lovasság' nagy részét a' tartomány' rablására 's tüzzel vassal pusztítására szétküldötte. Ezen hírre két Hadnagyot, mind egyiket 30 lóval, 5 Cornettel, szint annyi Fourierral; hogy ha még többet, kivált az ellenség' állásáról, kitudhatnék, szemlélődni küldöttem.

September 11-kén hajnalban megindultam, 's az Armáda 12 sorban marsolt, hatban a' Cavaléria, annyiban az Infanteria. Az Artilleria, melly a' Battaillonokhoz és Dragonos truppokhoz szállítattott, középett ment, az Armáda megett pedig az egyéb lovasság 's minden búturos szekér, a' mit egynehány száz lóval fedeztettem, 's parancsoltam, hogy semmi se hagyassék hátra. Ilyen rendben 9 óráig folytattuk a' marsot, A' két kiküldött Hadnagynak egynehány vissza jött Fourierjától értettem, hogy ők az ellenség' előcsapatjával csatába keveredtek; mellyért azonnal egy osztály Huszárt segítségül küldöttem, 's így egy Török Basát, a' ki hasonló célból küldetett ki, mint a' mi csapatunk, t. i. szemlélődni, fogva hoztak.

A' két csapat egy ember vesztéség nélkül jött vissza. A' Basát a' mars alatt kikérdeztettem, és ha az igazságot elhallgatná, ott helyben összeapritással fenyegettem. Megvallotta tehát, hogy

a' Nagy Vezér szándékozott ugyan Szegedre, 's az ottani palánkot sebes rohanással próbálta volna elfoglalni, annál inkább, mivel ezt Tököly 's a' Kuruczok könnyűnek mondották, ha nem késnék, 's engemet megelőzne, mivel a' palánk csak nem minden őrizet nélkül volna: de minekutánna Péterváradról való kiindulásomat megtudta, 's az is megvalósodott, hogy Szegeden erős őrizet fekszik, Zenta mellett állapodott meg, a' Tiszára hidat vettetett, a' mit maga után szekereken hurczolt, 's a' mit egy Francia múlt télen igen mesterségesen és nagy haszonnal csudálatos találmánnyal készített Belgrádban.

Most már a' fő cél az volt, hogy a' Szultán felső Magyar ország és Erdély ellen nyomúljon, mellyre nézve maga' személyjében 1000 lóval által is kelt a' Tiszán, a' nagy ágyúkat és poggyászt pedig a' múlt éjjel, midőn ő, a' Basa, kicommandírozott, vitette maga után; hanem az Ármádának maradványját száznál több ágyúval még az innenső parton hagyta: de hogy ez is által fogana-e kelni, voltaképen nem mondhatta; azonban jól besánczoltatott, 's bizonyos számú Tatárok, Törökök és Kuruczok imitté amott már égettek 's pusztítottak, ámbár, a' mint a' Basa állítja, a' Szultánnak világos parancsolatja ellen, de a' mi nek én hitelt nem adtam.

Ezen tudósításra folytattam a' marsot, 's minden pillanatban olyan hírt kaptam, hogy az ellenség mind egyre sűrűen és szakadatlanul megy a' Tiszán által: de hogy az ellenségnek egész Infanteriája, a' Basa' szava szerint, innen maradt volna, ezt a' többi Generálokkal nem hihettem. Én tehát a' lovassággal és Artilleriával egy órányira közelebb mentem Zentához, ott a' gyalogságot bevártam, 's ekkor az Ármádát csata rendbe állítottam; a' jobb szárnyat a' Tiszára fektet-

tem, a' balt pedig annyira nyújtottam a' mezőre, a' mint a' népségtől telhetett. Nap' nyugta előtt negyedfél órával helyeztettem el a' csata rendet, 's tovább mentem.

Már közel estünk Zentához, midőn csak egynehány ezer lovat találtunk előttünk, 's elő csapatjaimtól értettem, hogy ők látták az ellenséget a' hídon költözni, még pedig nagy rendetlenségben. Erre mindenik szárnyból egy egy lovas és dragónos truppot választottam, ágyúkkal megerősítettem, 's mivel az ellenség nagy rendetlenséggel ment a' hídon keresztül, annak hátúlsó csapatjaira szándékoztam rohanni, a' truppot pedig az egész Ármárával fedeztettem. Mennél inkább közelítettem, az ellenség' lovassága annál inkább vonúlt vissza, 's azt az eddig hírlelt rendetlenséget szemmel lehetett látni, noha még egy nagy része a' poggyásznak innen volt.

Alig értem az ellenséges sánczokhoz egy ágyú lövésnyire, az ellenség mingyárt lőtt, én feleltem, a' velem lévő regimentek pedig, míg az egész Ármáda be nem érkezett, jó rendben egy kevéssé hátráltak. Ekkor fél ágyú lövésnyire közelebb mentem az ellenség' besánczolt táborához, mivel a' nap csak nem elmúlt már, 's a' harcra két óránál nem volt több. A' bal szárnyt a' bal oldalnak egy lovas osztályjával a' vízre támasztottam, a' hol víz' mentében az ellenség' lovassága bal szárnyunkra akart ütni; 's mivel az alatt egynehány ágyút felállítani, 's abból a' hidat szakadatlanúl tüzeltetni szándékoztam, a' jobb szárnyt is azon módon rendeltem el, 's végre minden oldalról egyszerre tettem támadást.

De mivel, a' mint mondtam, a' bal szárnyat az ellenség' lovassága megtámadni készült, ott, hol a' part, és a' víznek egy kiapadt ága között valami 40 vagy 50 lépésnyi térség volt; én tehát

szaporán ágyúkat vonattam oda, 's minekelötte a' Corps de Bataille és gyalogság a' jobb szárnyon támadni kezdene, a' gyalogságot a' bal oldalon 's bal szárnyon valamennyire munkálódttam. Ez a' feltétel is, ámbár az ellenség ágyúkkal, kartá-csokkal 's egyéb apró fegyverrel irtóztató tüze-lést kezdett, olly jól ütött ki, hogy a' bal szárny' gyalogsága minden akadály' ellenére keresztül tört, melly után az egész Ármáda, lovasság és gyalogság, hévvel esett az ütközetnek; 's minek-utánna egynehány trupp az ellenséget oldalba is vágta, tetemes zavarodásba ejtette, 's mindég öszébb szorította.

Én magam alig tudom megfogni, miként mászhat 's vehet meg a' gyalogság egy magas és erős sánczot olly könnyen. A' lovasság ollyant tett ebben a' támadásban, a' mit soha életemben nem láttam; mert a' gyalogsággal együtt egész a' sáncz' árkáig nyomúlván, ott az ellenség' tüzét kiállotta, 's valamint a' gyalogság, tüzelt az el-lenségre. Minekutánna már a' bal szárny első rést nyitott, benyomúlt az egész csoport, 's a' kato-nát vissza tartani nem lehetett: a' lovasság tehát kényte'len volt leszállani, 's kezével csinálni ma-gának útát; sőt némelly helyen, a' hol az árkok az ellenség' testeivel beteltek, ezeken kellett által verődnie.

A' Retranchementben szörnyü vérontás kez-dődött; a' bal szárny és bal oldal az ellenség' utját a' hídra elvágta. Ekkor legelőször a' Retran-chementben és szekérvárban, tovább a' hídon ke-gyetlen öldöklés támadott, 's olly neki mérgesed-teknek mutatták a' katonák magokat, hogy senki-nek sem kegyelmeztek, senkit sem hagytak éle-tben, ámbár némelly Basák, 's más előkelő Tisz-tek életökért nagy summa pénzt ígértek. Ez az oka, hogy foglyaink, azokon kívül, kiket az el-

estek közül, vagy a' híd alúl vontak ki, kevesen lettek. Mindnyájan azt vallották, hogy az egész ellenséges gyalogság a' vízen innen volt, túl pedig a' Szultánnak testőrjeiből csak egynehány ezer maradt; a' honnan az ellenségnek nagy veszteségét mingyárt gyanítottuk, mert alig mehetett egynehány ezer által a' vízen.

Ez a' mássa nélkül való győzödelem nap' elhunytával végződött, 's úgy tetszett, mint ha a' nap sem akarna addig lemenni, míg fénnel sugárzó tekintetével Császári Felséged' fegyverének teljes victoriáját meg nem látta. Császári Felséged' Generálisainak vitéz bajnok lelkek kétségen kívül vagyon, 's toll le nem írhatja, annál kevesebbé lehet dicsérő beszéddel eléggé megtisztelni. Higyje nekem Császári Felséged, hogy ez a' vállástétel nem csupa szokott Compliment, hanem az igazság kívánja, hogy én, egy ilyen derék Ármádnak csekély feje, az illető dicséretet a' késő világnak tudtára adjam 's bizonyítsam. Az Ármáda méltán megérdemli, hogy Császári Felséged legkegyelmesebb hajlandóságát fordítsa rája, és mind a' régen megígért pénz' általküldésével segítse, mind pedig a' Generálisokat 's a' többi Tiszteket további Császári kegyelmében részeltesse, feljebb emeltetésökkel serkentse 's még kézsőbbé tegye; vagynak ugyan közöttök, a' kiknek alkalmatosságok volt vitézségöket mások felett kitüntetni, mindazáltal mindnyájan a' kívánság felett teljesítették kötelességöket. Ezt a' dicséretet nem kevesebbé érdemlik a' Szász és Brandenburgi segéd seregek is. Éjjel ez után két órával a' Retranchementből mindeneket kiküldöttem, 's a' mennyire tehettem, éjszakára üresen hagyattam; de minden katonát még azon éjjel zászlója alá vissza helyeztetni, lehetetlen volt. Az ellenség' hidját mingyárt őriztettem, túl öröket állítottam, 's ész-

re lehetett venni, hogy ágyúink 's egyéb lövő eszközeink ottan is sokat megöltek az ellenségből.

Mingyárt September' 12-kén a' táborat az Armáda előtt felhányattam, 's ekkor a' tegnapi ütközetet sokkal nevezetesebbnek találtam, mint sem éjjel gondoltam, mert az elesteknek, ágyúknak, bombáknak, Carcassoknak, Granátoknak, 's egyéb táborigeszközöknek, életes szekereknek öreg és apró marháknak, 's más dolgoknak csak nem hihetetlen a' sokaságok. Egyszersmind nap'keltekor a' tulsó parttól fél órányi távolságra mutatta magát az ellenséges tábor, mellyet, a' szökevények' szava szerint, elhagytak a' Törökök, 's azt is mondták, hogy a' Szultán még azon éjjel nagy rettegéssel futott Temesvárra, 's lovassága is szint olly igen futott, mintha megveretett volna; kétség kívül attól tartott, ne hogy Császári Felséged' győzödelmes Armádája áltamenvén a' hidon, Temesvártól elvágja.

A' Tisztán túl fekvő táborban találtattak minden sátorok, 's azok között volt a' szultáné is; ott találtattak igen sok tevék, bivalok 's egyéb marhák, számos nagy ágyuk, bombák, 's más hadi eszközök, és temérdek élelem; ugy, hogy az innen és túl valót összeszámlálva, legalább 6000 szekerre telik. Én mindenik regimentből által eresztettem egynehányat a' hidon, hogy a' jól érdemlett zsákmányban részesüljön; de múlt éjjel, 's a' mai napon is minden vigyázat' ellenére tűz támadt a' hadi eszközökben, a' mi sokat megemésztett. Nem kétlem, hogy Császári Felségednél az általam előre küldött Princz Vaudemont, eddig is sok környülállásról tett élő szóval jelentést; de Császári Felségedet bizonyossá tehetem hogy mennél tovább nyomozunk, annál fontosabbá és emlekezetesebbé lesz ez az ütközet, 's a' katonák csak nem ugy járnak a' haltt testeken,

főkép a' hidnál, mint valamelly szigeten; 's mind inkább megvalósodik, hogy az ellenség' gyalogsága, kevés ezren kívül, a' piaczon maradt. Egy Erdélyi Commissáriustól, a' ki Rabutin Generállal jött, a' Nagy Vezér' pecsétjét megkaptam, 's ebből a' Nagy Vezér' elestét gyanítani, mert a' szökevények' és folyok' szavából bizonyos 's amúgy is tudva van, hogy a' pecsétet a' Nagy Vezér mindenütt nyakában tartozik hordozni; 's ezt magam akkor szándékozom általadni, midőn Császári Felsőged' thronusánál legalázatosabb udvarlásra leszek.

A' nyertt zászlók többnyire az ellenség' Armádájának legjelesebbei, 's közöttök vagyon a' Jancsárok főzászlója is; 's így a' Jancsár Aga is alkalmasin elesett. Most már a' Huszárok és egyéb lovasok űzik az ellenséget, és innen 4 's 5 mértföldnyi uton derék zsákmányt nyernek, folyokat is sokat kapnak, 's még számos halottakat és elhagyott ágyúkat találnak; mellyért Glöckelsberg Obestert is 600 lovaggal az ellenség' űzésére küldöttem, hogy ha lehet, még holni zsákmányt és foglyokat szerezzen. Dragonos Obester Gróf Dietrichstein ezen én alázatos elbeszélésem mellett általadja az ellenség' zászlóit és lófarkait, 's egyszersmind a' dolgok' mostani állapotjáról többet és bővebben fog mondani.

Egyébarányt mivel semmit sem kételkedem hogy az ellenség' Armádájának maradványa minél előbb szét oszlik: az egyben 's másban való szükölködést sajnálni lehet; az időből is jobbara kifogytunk: másként el lehetne meg legalább a' Temesvári paláukot venni, 's a' magtárt felégetni. Ha felteszem is, hogy az idő nem engedné a' városnak megszállását, még is legalább a' várt bombardérozhatnánk, 's így tavasszal annál előbb készen lennénk a' helyvel. Nem is mulasztom el ezt a'

Commissariáttal fontolóra venni, 's a' felől Császári Felséged jókor legalázatosabban tudósítani: ha pedig, a' mint gondolom, ez meg nem eshetnék, legalább olyan helyre igyekszem magamat venni, a' hol az Armáda minél jobb állapotba helyeztetik, a' midőn Császári Felséged a' téli szállásról rendelést tenni kegyelmesen méltóztatik.

2. A' meghaltakról 's megsebesedtekről kiadott tudósítás.

Sebesek:

Generálok az Artilleriánál, különösen a' Császári: Gróf Häussler; és Szász: Gróf Reuss és Major Gróf Pfeifferhofen nagy sebes kapott.

A' Császári gyalogságból meghaltak:

B a a d e n regementből 1 katona; A l t S t a h r e n b e r g b ől 2; S a l m b ől 29 és egy Kapitány; M e t t e r n i c h b ől 5; N i g r e l l i b ől 22, és egy Kapitány; H e i s t e r b ől 24; S t a h r e n b e r g G u i d ó b ől 15, és egy Kapitány; P á l f i b ől 5; L i c h t e n s t e i n b ől 8; N e h e m b ől 1; A n h a l t b ől 21; és a' zászlós főhadnagy; M a r s i g l i b ől 3; B a g n i b ől 14; S o l a r i b ől 11, és egy Kapitány; G u t t e n s t e i n b ől 9, egy Kapitány és Hadnagy; N e u b u r g b ől 3; M a n s f e l d b ől 16, és egy Kapitány.

Sebesek:

B a a d e n b ől 6 katona; A l t S t a h r e n b e r g b ől 19; S a l m b ől 55; és egy Kapitány; M e t t e r n i c h b ől 23; N i g r e l l i b ől 100; és két Kapitány, két Hadnagy, egy Zászlótartó; H e i s t e r b ől 107, és három Kapitány, három

Hadnagy, egy Zászlóartó; Pálfi hajdujiból 16, és egy Hadnagy; Vitriből 7, és egy Zászlóartó; Herbersteinből 4, Lichtensteinből 23; Nehemből 1; Anhaltból 57, és két Hadnagy, egy Zászlóartó; Marsigliből 28; Bagniből 77, és egy Major, két Kapitány, négy Hadnagy; Solariből 37, és egy Hadnagy; Guttensteinből 5, és egy Kapitány; Neuburgból 14; Mansfeldből 88, két Kapitány és két Hadnagy.

A' Szászokból:

Egy Major, két Hadnagy, egy Zászlóartó, és hat legény meghalt; egy Obester, két Major, négy Kapitány, tíz Hadnagy, egy Zászlóartó, és 226 legény sebbe esett.

A' Brandenburgiakból:

42 legény meghalt; három Hadnagy, egy Zászlóartó, és 173 legény sebbe esett.

A' Császári Lovasságból:

12, Tiszt, és 140 legény sebbe esett.

A' Császári Artilleriából:

Egy öreg pattantyús mester, hét Constabler két Adjutans, és egy ökörhajtó, meghalt. Két Kapitány, három öreg 's két ifjú pattantyús mester, a' Constablok' két káplárja, tizenegy Constabler, tizenhat segéd, és egy ökörhajtó sebbe esett.

Mind össze meghalt 430, sebbe esett 1593. — Lovakból 11 elesett, 53 megsebesedett, 8 megbetegedett. A' szekeres ökrökből 1 elesett, 4 megsebesedett, 6 eltévelyedett.

A' Törökök' vesztése.

A' Nagy Vezér és Janicsár Aga, más 27 Basával és fő Tisztal meghalt.

A' Csatapiacson meghalt 22000; a' vízbe fúladt 's elfogattatott 15000; Terhes szekér 9000; a' Tiszába sülyesztetett 3000; az Elnyert ökrök 15000; terheltt tevék 6000; lovak 7000; nagy ágyúk 100; kisebb ágyúk 60. Zászlók, a' miket Obester Diétrichstein Ebersdorfba vitt, 83; egyébaránt mind' össze 500 vólt, Lófark 7. Egy igen drága pallos és Török kard. Minden sátor 's nevezetesen a' Szultáné, melly 400000 forintra becsültetik. A' Szultán szekere 8 lóval és 10 ágyással 48 pár Török dob. A' Törökök' hadi kincstára, három milliomból álló; és a' Török Cancellaria.

Holéczy.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Lehrmethode zum Unterricht der Taubstummen in der Tonsprache für Lehrer. Von Anton Schwarzer Director des K. Ungarischen Taubstummen Instituts zu Waitzen. Ofen 1827.

A' Siketnémák Tanításának Mődja, írta Schwarzer Antal a' Tanítók számára.

Ezen Munka, melly Karolina Augusta Tsászári 's Királyi Felségének Nevével diszeskedik; nem csak azoknak szolgál utmutatásul, kik a' Siketnéma nevendékek' oktatására szánták ma-

gokat : hanem mind azoknek figyelmezésöket , kik a' tanulni kezdő gyermekek oktatásában foglalatoskodnak , méltán megérdemli.

A' Bèvezetésben előadja a' Szerző a' némaságnak eredetét , 's okait : leírja azután minden érzékeny szívet érdeklő szavakkal azon gyermekek keserves állapotját , kiknek némaságok vagy attól származott , hogy már születésökkor süketek voltak , vagy hogy kisdéd korokban , minekelötte beszélni megtanulhattak volna , hallásokat vagy nyavala , vagy leesés , vagy más erőszak által elvesztették. Valósággal nem lehet borzasztó megilletődés nélkül nézni azon két testvérnek képét , mellynek egyikében a' halló , beszéllő és már serdülni kezdő gyermeknek tehetőségét , érzéseit , hajlandóságát , foglalatosságát , elevenségét , nyílt szívűségét , minden jóra , 's szépre való alkalmaztatását lerajzolja : a' másikában pedig a' született siketnek durva érzéktelen , foghatatlan , indulatos , zárt szívü , tehetetlen , se jóra , se szépre nem ügyellő állapotját lefesti : és ezen két képet egymás mellé helyheztetvén szemünk elejbe terjeszti. Miképen lehessen ezen irtóztató emberi képet az előbbihez hasonlóná tenni ; az az : hogyan lehessen a' siketnéma' értelmét , 's egyéb lélekbéli tehetségeit kifejteni , megvilágosítani , szívét , akaratját , hajlandóságát igaz útra vezetni ; egy szóval , hogyan lehessen a' siketnémát mind azokra , mellyeket egy józan ésszel bíró embernek tudni kell , rövid úton megtanítani tárgya ezen könyvnek. Minekutánna a' nevezetes Férjfiakat , kik a' siketnémákat oktatni kezdték , vagy azok oktatásáról valamit írtak , előszámlálta , és némelleyeknek bal vélekedéseit megzáfolta a' Szerző , azt állítja , hogy valamint a' halló , és beszéllő ember ha valamely idegen nyelvet meg akar tanulni a' nélkül , hogy azon a' nyelven más

embereket beszélni halljon, azt egyedül a' Könyvekből tanulhatja meg, mellyekben a' maga anyanyelvén azon idegen nyelvnek minden beszéd részei, és a' részeknek öszveszerkértetése világosan, és értelmesen tanítatik: úgy a' siketnéma valamely nyelvet csak olyan könyvekből tanulhat meg, mellyben azon nyelvnek szavai, ezeknek változása, helyheztetése, öszve foglalása meg van magyarázva; hogy pedig az ilyen könyvből a' siketnéma a' nyelvet megtanulhassa, szükséges, hogy mind azt, a' mi a' könyvben foglaltatik, jól megértse; azt pedig megértheti egyedül azon kézi jelek, 's mutogatásokból, mellyeknek értelmét már megfogta. Azért a' siketnéma tanítására elkerülhetetlenül szükséges, hogy a' Tanító maga gondolatit, érzésit jelelés, 's mutogatás által a' siketnémának értésére tudja adni, 's viszontag a' siketnéma a' Tanító jelüléséből annak gondolatit, képzeletit megértse: ha ez megvayon a' Tanító, és ép eszű tanítvány között, hogy tudniillik egyik a' másiknak tulajdon gondolatit, és érzéseit kitudja fejezni, kétségkivül megtanithatja akár mire is az értelmes Tanító a' tanulni akaró gyermeket. Tudva vayon pedig, hogy a' halló, 's beszéllő gyermek' tanításában nem csak hasznos, hanem szükséges is; hogy a' Tanító nem csak maga jól értse azon Tudományt, mellyre tanítani akarja a' gyermeket, hanem tanítványának eszéhez, értelméhez, megfoghatóságához alkalmaztassa tanítását; 's ebben bizonyos, jó, és az emberi elme' kifejtődéséhez szabott rendet, és módot tartson: ez annál inkább megkívántatik a' siketnéma oktatásában; mivel a' halló gyermek már tsötsömös korától tanítatot, oktattatot, a' siketnéma pedig csak most kezdi észre venni, mit tesz valamit tanulni. Azon módot, és rendet, mellyet mély gondolkodása, megfontolása, és 25 esztendőbéli

tapasztalása által tzélarányosnak, legrövidebnek, leghelyesebnek talált a' Szerző, előadja ezen könyvben. Három osztályt szab a' Szerző a' tanuló siketnéma gyermekek között; és azt iparkodik megmutatni, mire, miképen, mitsoda renddel kellessék mindegyik osztályban a' siketnémát tanítani.

Az első Osztályban mindenek előtt megtanulják a' gyermekek a' betűket formálni: mihelyest helyesen le tud a' siketnéma minden bötüt írni azonnal tanítatik a' bötüket kimondani, vagy is megnevezni; de nem azon neveket adja a' siketnéma a' bötűknek mellyeket közönségesen az A. B. C. ét Tanítók szoktak adni; hanem minden bötűnek, légyen az ugynevezett magán, vagy más-salhangzó, azon hang a' neve, mellyel a' szóban ki kell mondani: azért mihelyest minden bötüt kitud a' siketnéma folyvást mondani, azonnal olvas: ezen mód szerént megtanul a' siketnéma három, négy Holnap alatt olvasni: a' siketnéma mondom: hát a' halló 's beszéllő gyermek ezen mód szerént mennyi idő alatt tanulhat meg olvasni? három, hét alatt: — — és ez nem valami hi-jában való vélekedés, vagy kérkedésből, hanem valóságos meggyőződésből, és sok tapasztalásokból merített igazság. — Ime, melly könnyen, melly hamar meg lehet az olvasásra tanítani a' gyermekeket, kit a' közönséges mód szerént egy, 's két esztendeig is elkinoznak, és az még akkor is nehezen tud olvasni. Midön a' siketnéma a' szavak leírásában, kimondásában, 's jelelésében gyakoroltatik, megmagyaráztatik neki az is, mit jelent minden szó, vagy mi értetik minden szó által. Valamint pedig más embernek, ki valami idegen nyelvet meg akar tanulni, szükséges, hogy azon nyelvbéli szavakat magának megjelelje, és emlékezetében megtartsa: ugy a' siketnémának is a' bötűknek, mellyekkel valami szó iratik, számát,

rendét maga emlékezetébe kell nyomni, és abban megtartani; az az, a' szavakat úgy meg kell tanulnia, hogy ha valami jószág vagy dolog a' szeme elejbe terjesztetik, vagy természetben, vagy jelelés által neki mutattatik, annak nevezetét tüstént letudja írni: és viszontag, ha valami szó a' siketnéma elejbe iratik, azon jószágot, vagy dolgot, mellyet a' leirt szó jelent, megtudja mutatni vagy jelelés által. A' szavaknak megtanulásában bizonyos, értelmes és az emberi elme foghatóságához alkalmaztatott rendet kell tartani; és ezen rendet kátározza meg a' Szerző, midőn előadja a' beszédnek három fő részeit; tudniillik: az állotos, vagy, magánérthető (substantiva) a' mellékes, mással érthető (adiectiva) és az ige (verba) szavakat: itt igen világosan megmagyaráztatik, hogy különböztetheti meg a' siketnéma az említett három fő részeit a' beszédnek egymástól. Így kellene más gyermekeknek is értésökre adni, miben áll a' a' különbség a' substantivum, adiectivum és verbum között!

Minekutánna a' beszéd három fő részei közül sok szavakat megtanult a' siketnéma, számlálni tanítatik; a' számlálás tanítása felette egyszerű, könnyű, és világos: bár így taníttatnának más gyermekek is; bizonyára nem volna se a' Tanítónak annyi vesződsége, se a' tanulónak annyi gyötrődése; és egynehány nap alatt akár melly nagy számot kitudna írni, és az irott számot kitudná mondani a' gyermek. Ezek után megisméretetik a' siketnéma a' nemet jelentő (articuli, genus) szavatskákkal: 's végtére a' kitsinyítő (diminutiva) szavakkal. Ha a' siketnéma írni; 's olvasni már jó formán megtanult, a' beszédnek fő részeit egymástól megtudja különböztetni, a' számlálást érti, sok állotos, 's mellékes szavakat, és igéket szórul szóra, vagy inkább bötüröl betüre meg-

megtanult; ha azt is érti, hogy azon szavak, mellyeket kiírt, mit tesznek, által lép

A' második osztályba: ebben arra tanítatik, miképen kellessen a' három fő részeit a' beszédnek hajtogatni, hogy azok által érthetőleg beszélhessen. Itt eltávozik a' Szerző azon rendtartástól, mellyet mind epdig egyéb Gramatikában tapasztaltunk: nem kezdi, tudniillik, az állotos neveknek hajtogatását tanítani; hanem az igéknek hajtogatásához fog: ennek Ő igazi, velős, 'szélarányos okát adja: mert, ugymond, az ige, és annak hajtogatása (coniugatio) nélkül minden más beszéd-része magában érthetetlen; az igében foglaltatik a' nyelv ismérésének eredete, az által lehet megfejtteni más mindennemű szavakat, abból magából egész megérthető mondás (constructio) készül, azzal lehet rendbe szedni más szavakat, sőt a' gondolatokat is: azért az igét ugy kell tekinteni, mint kezdetét és kutforrását az egész grammatikabeli tanításnak, mellyből minden egyéb megfogások erednek.

Minekelőtte az ige hajtogatását tanulná a' siketnéma, megmagyaráztatik neki, mi légyen a' háromféle személy, a' kétféle szám, és az ötféle idő; az után, mit jelentenek a' név'másai (pronomina) és mind ezeket, olly nyilván, olly világosan, olly természetesen rakja a' gyermek szeme elejbe a' Szerző, hogy azt meg nem érteni ugy szolván, lehetetlen: ekkor meg kell a' siket némának a' segítő igék' (verba auxiliaria) és legalább egy tselekvő (verbum activum) igének hajtogatását példa gyanánt szórul szóra tanulnia, de csak a' jelentő, és parantsoló módban: azután megtanítatik arra, hogyan kellessen az igéket, mellyeket már tud hajtogatni, az állotos és a' mássolérthető szavakkal öszve kaptsolni mindenféle személyben, számban, és időben. Ha ezt

egyszer tudja a' siketnéma, tud rövid constructio-
kat tsinálni, és ekkor kezd kérdések, és feleletek
által Tanítójával beszélgetni. Ez meglévén, meg-
tanulja az igének többi nemeit is hajtogatni; azu-
tán az egybehasonlítás garáditsait, (comparatio-
nes) és a' névnek eseteit (Declinationes) Azt pedig,
mit jelentenek a' névnek négy esetei, (casus)
vagy, mikor kell az első, a' második, a' harma-
dik, a' negyedik esetben tenni a' nevet, olly ér-
telmesen magyarázza a' Szerző, hogy azt termé-
szetesebben képzelni sem lehet. Hasonlóképen
fejtegeti az Elöl, 's Utoljáró (Praepositiones,
Postpositiones) a' Határozó (Adverbia) szavaknak
természetét, 's értelmét. Eddig tanítatik a' si-
ketnéma a' második osztályban.

A' harmadik osztályban megmagyaráztatik:
1-ször Hogyan kellessen a' magányos szavakat egy-
mással öszvekaptsolni, hogy azokból értelmes
mondás szármozzék. 2-ször Miképen kellessen a'
beszéd' részeit elrendelni, midőn valamiről mást
tudósítani, midőn kérdezni, midőn parantsolni
akarunk. 3-ször Hogyan lehet két, vagy több
mondást a' foglaló szavatskák (Coniunctiones) ál-
tal öszvekaptsolni: itt tanulja meg a' siketnéma
mikor, és miképen kellessen élni az igékkal a'
foglaló módban. 4-szer A' szármozott szavaknak;
az elmebéli, vagy elvonott képzeteknek (ideae ab-
stractae) megfogása, 's megértése: itt világosan
megfejtí a' Szerző, hogyan lehet a' siketnémának
értésére adni mi légyen a' Nem (Genus) a' Fajta
(Species) a' Mérték, az Idő, az Örökké valóság,
az Isten, a' Lélek, az Erkölt, a' Gonoszság. 's
a' t. 5-ször A' Számvetés mestersége: ennek ta-
nitásában nagyon helyesen teszi figyelmetessé a'
Tanítót arra, hogy a' számvetésben ollyan jószá-
gokat kell például venni, és a' számlálásra feladni
mellyeket a' tanítvány ismér: valósággal megbo-

tsájthatatlan hiba a' halló 's beszéllő gyermekek tanításában, midőn a' számvetésre olyan jószágok adatnak fel, mellyeket a' gyermek csak nevezni hallott, de soha sem látott, és jól nem ismer: tsak ez a' rendetlen tanítás nem pedig a' gyermeki elme' gyöngesége, vagy kedvetlensége az oka, hogy sok gyermek olly sokára tanulja meg a' számvetés mesterségét. — Végtére rövideden ugyan, de értelmesen megmutatja a' Szerző hogyan lehessen a' siketnémát a' Hit', 's a' Keresztynén Tudományban oktatni; vagy is: hogyan értheti, hogyan foghatja meg a' siketnéma, hogy ő is ésszel bíró, 's halhatatlan lélekkel megajándékozott teremtmény, hogy többi ember társaival együtt a' Mennynek, és Földnek Alkotója teremtette, hogy Szent Fiának halála által megváltotta, az Anyaszentegyház' tagjává, 's a' Mennysországnak részesévé tette: hogy az Isteni Főtulajdonságokat, Kristus Urunk tanítását, e' földi életének tárgyát, az erre arányzó kötelességeket, és azon eszközöket, mellyek használása nélkül a' végső tzelhoz jutni nem lehet, megismérje: továbbá, mitsoda kötelességekkel tartozik Istenéhez, magához, Élöljáróihoz, ember társoihoz, megtudja. Hogy pedig ezeket, és más hitbéli dolgokat megérti a' siketnéma, és azoknak igazságokról meggyőződik, azon tapasztalások', 's észrevételek' következéséből, mellyeket husz esztendő által a' siketnémák tanítása mellett tettem, igazán, és bátran mondhatom. Azt pedig, hogy ha már valamit értek a' siketnémák oktatásához, ezen könyv Szerzőjének köszönhetem, és én ezt há' ádatos szívvvel megismérvén minden előtt megvallom.

Ezen mutattatik meg különösen, hogyan lehet a' siketnémát a' német nyelvre úgy megtanítani, hogy az nyelven leirt beszédet megértse, és tulaj-

don gondolatit másokkal közölhesse: de a' munka nem tsak annak szolgál kalauzul, ki a' siketnémát a' német nyelvre tanítja; hanem más Tanítónak is, ki akármelly nyelvre tanítja könyvekből a' halló, és beszélő gyermekeket, hasznos, és megszerte terjedő útmutatás: mivel olly Előokokon (Principia) épült, 's olly rendet szab, és tart a' nyelvtanításban, melly egyenesen az emberi elme tulajdonságiból, és a' nyelv, vagy beszéd természetéből ered, és származik. Hogy pedig német nyelven adta ki a' Szerző e' munkát, azon okból történt (amint az Előjáró beszédből is kitetszik) hogy mind azon Tartományokra, mellyekben a' német nyelv vagyon folyamatban, könnyebben elterjedjen; és más országban lévő siketnéma Intézetekkel közöltessék. Mivel pedig a' Szerzőnek lelkes gerjedése, mellyel Hazai nyelvünket kedveli, előttem ismértes, semmit sem kételkedem, sőt annak buzgó szándékáról 's fárathatatlan igyekezetéről meglévén győződve, igérem is Edes Hazámnak, hogy ezen Tanítás módját magyar nyelven is kifogja adni, mihelyest a' jelenlévő munkának kinyomtatására tett költsége a' példányok eladása által megkerül, amihez a' Szerzőnek számos pártfogókat, 's tehetős Előmozditókat szivemből kívánok.

Nagy Leopold.

B.) Külföldi Literatura.

K i v o n á s.

Fischer' Olmucznak, Morva ország' fővárosának német nyelven készült Leírásából, a' mennyire minket Magyarokat illet. 3. Kötet.

1-ső Kötet. Lap 34. A' Magyarok 952-ben megszegték a' Cseh Herczegekkel kötött szövetség-

get, 's Morva országnak azt a' részét, melly Magyar ország felől a' March és Betzwa folyókon túl feküdt, hatalmokba vették. Olmucz a' Cseheknek maradván, határvárrá lett, 's még jobban megerősítetett.

L. 35. A' Magyarok 942-ben kiűzetek Morva ország' keleti részéből, 's az egész tartományon 1-ső Boleslaw Cseh Herczeg uralkodott 26 esztendeig. Ez Morva országnak délkeleti részében keményen, de változó szerencsével folytatott a' Magyarokkal hadat. Minekutánna meghalt Boleslaw, 's sija kegyes Boleslaw lépett fel a' Cseh Királyi székre 968-ban, uralkodásának mingyárt első esztendejében újra becsaptak a' rettenetes Magyarok Morva országba, és Olmuczot hatalmokba ejtették, 's felette nagyon megrongálták. Ez a' sanyarú bánás ingerlette 's végre fel is lázította városunk' lakosait minden Morvákkal a' Magyarok ellen olyan szerencsésen, hogy Boleslawnak segítségével, a' ki sereget küldött, magokat az iga alúl kivették, 's a' Cseh Herczegnek 970-ben örömmel hódoltak.

L. 39. A' Sz. Móricz' anyatemploma középszerű nagy, 's a' mint mondják, a' Morva Király Moyemir annak háladatos emlékezetére építette, hogy a' németekkel egyesülve szerencsésen győzött a' magyarokon.

L. 40. A' Hradisstye' halmán állott régenten, a' mint az Olmuczi Krónika bizonyos rege után beszél, a' pogány Szláv Istennének Kräsnopanninak egy szentelt temploma, mellyet későbbben a' keresztények lerontottak. Annak helyén 948-ban, Sylvester püspök egy kis kápolnát épített Sz. Sylvester' tiszteletére, a' Magyarok pedig 968-ban egészen lerontották, (a' püspöki Residentiával együtt, mellyet ugyan Sylvester 947-ben épített, lap 48); de 978-ban Wratlslaw Püspök újra felépítette.

L. 44. Békével lakott Wratisslaw maga birtokában, valameddig az atyja Brzetisslaw élt, 's ennek fia (t. i. az első szülött, Wratisslaw' bátyja) Spitignew uralkodó herczegje nem lett 1055-ben, egész Cseh országban. Az új uralkodó mindent akarván birni, neki nem tetszett, hogy testvéreit olly szép jószágokkal ajándékozta meg az atyja Morva országban, 's feltette őket örökségeikből kiforgatni. Hogy szándékát érhesse, 300-at a' legjelesebb Morva nemességből Chrudimba hívott; kiket, mihelyt megjelentek, elfogatótt, vasra veretett, és Cseh országnak erős helyeibe szállított. Wratisslaw nyilván általlátván bátyja' szándékait, el is lévén a' nemességnek álnok és gyalázatos elfogatásával minden segítségtől hagyatva, szabadulását csak egy késedelmetlen szökés által reménylhetette. Annakokáért 1056-ban András Magyar Királyhoz, ugymint szomszédjához futott olly sietve, hogy feleségét Arabonát is, egy Morva Nemesnek leányját, Olmuczi várában a' Hradban kellett hagynia, vagy hagyta készakarva. Mihelyt seregével oda érkezett Spitignew, a' polgárok azonnal önkényt által adták a' várost, mellybe őrizetet rendelt, a' lakosokkal szépen egyet értett, senkit legkisebb rosszal sem illetett. De a' németeknek 24 óra alatt a' várost el kellett hagyniok. Spitignew igen gyűlölte Wratisslaw' feleségét alacsony származása miatt, a' miért által is adta Mizisslawnak, a' Bilinai Grófnak, a' ki az asszonyt olly szorosán őrizte Lescen vagy Ossek' várában, hogy a' melly lánczra verve volt, éjjelenként a' maga lábához csatolta, úgy akarván jelenlétéről mindenkor bizonyos lenni. Mindazáltal a' Prágai Érseknek Severusnak egy beszédje által meglágyult Herczeg nem sokára szabadon eresztette, 's bátorságos útlevéllal az öccsének kiadta, de férjéhez való útjában, 1057-ben meghalt. Ekkor

Wratislaw feleségül vette Adelheidot, András Magyar Királynak leányát. Ez a kötés vissza hozta neki Olmuczi birtokát, mert értvén Spitignew öcse' házasságát, a' hatalmas sógorság miatt nem bízott a' belső szövetséghez, 's ötet vissza hívta, és 1050-ben az atyai részt által engedte neki. (Illy nagy befolyása volt a' régi Magyar országnak a' külföldre távulról is! Minemű változásokat okozott ez a' történet Olmuczra nézve folytatva elől adom). Wratislaw mingyárt megérkezése után, a' mint az Olmuczi Krónika más régi hiteles kéziratokkal bizonyítja, erős kőfalakkal körül vette a' mostani belső várost, melly a' korig külső városa volt a' his Holomaucnak *), 's ennél fogva délnyugoti külső városait a' városnak egy részévé tette. Ez immár a' mostani belső városnak eredete, melly ez olta kezdetett Holomaucnak, a' tulajdonképen való régi 's erős Holomauc pedig a' benne fekvő Herczegi várról Hradról, Przedhradnak (Elővár) neveztetni, mivel a' várhoz csak a' városnak ezen régebbi osztályán keresztül lehetett eljutni, melly osztályban ekkor csak udvariak és más Morva Nagyságok laktanak. A' nagyobb új város erős fallal és kapuval (későbbhen új toronynak hívták) választott el az ótól. A' Marchnak azon széles ágát, melly a' mai belső városon által folyott mint egy azon a' tájon, hol most a' Dominikánok' klastroma, város' háza, és a' Teréza útszának egyik része vagyon, betöltette, 's házakat építtetett reája. Magát a' folyót az új városnak nagyobb erőssége végett, a' városnak délnyugoti fala megé vezette, 's a' régi természeti mederbe mintegy a' mostani alsó kapunál szakasztotta, és Szláv-Hanákosan Powelkának nevezte.

*) Holomauc, Morva neve Olmucznak.

L. 62. Hradban, az Olmuczi várban, fényes összejövetelt tartott 1137-ben a' Cseh Herczeg Szobieszlav a' sógorával, Béla Magyar Királlyal; ott 8 napig tartózkodtak, ülték a' Husvét' innepeit, és végre a' hosszas Lengyel bajokat eligazították.

L. 93—97. Olmucznak a' Kunok által való megszállása*). Minekutánna Markgraf Ottokár, a' ki már testvérjének Wladislawnak halála után 1247-ben ura volt egész Morvának, atyja' halálával Cseh Királlyá lett: igazát tartotta Stayermarkhoz a' Magyar Király Béla, 's 1252-ben feles számú Kunokkal és egyéb harminia csoportokkal Morvába beütött. — Már ezen esztendőben Leipnikig előnyomultak a' Kunok, de minekutánna számos fegyveres Morvák gyűltek össze, megfélemlve hagyták el Morva országot. Azonban a' következett 1523-dik esztendőben sokkal felesebben újították meg ezek a' Barbárok**) berohanásokat, mindenféle tüzzel vassal pusztítottak, 's keleti Morva országot szörnyen elnyomorították. A' szorongatott fegyveres Morváknak egész Olmuczig kellett az ellenség' nagyobb ereje elől hátrálniok, ott pedig a' Tagelbergen (most Tafelbergnek hívják) magokat besánczolva táboroztak; számok mintegy 10,000-re ment. Városunkban 3000 ember volt Cseh és Morva seregből őrizeten, a' vitéz oltalmazásra minden szükségest elintézt, 's egyszer'smind 2000 lakós is felfegyverkezett. Krawarzi Pludo volt a'

*) Illyen jegyzést tesz az Író ezen történetre nézve: „Használtam ezen munkákat: Pessina Mars Moray. pag. 560 — Balbin Ep. l. 3. — Chron. Salisburg. — Pulkava. — Apud Dobner. — Olmütz. alte Chronik; — és egymás pergamén kéziratot 1255-ből, azután némely újabb tudósításokat.”

***) Tudni kell, hogy én az Írónak szavait adom elő.

Commendans. E' közben Junius' 24-én éjjel nagy erővel megjelent az ellenség a' Marchnak bal partján Holicz' falvánál, 's ugyan ott táborba szállott. A' Morvák reménytelen támadást rendeltek, mert úgy gondolkoztak, hogy semmit sem tudnak a' Kunok az ellenség' közel létéről. Más nap, annak-okaért reggel 3 órakor által mentek a' mieink a' Marchon, és keresték az ellenséget; de már ez mindent tudott, 's magát a' közel fekvő erdőbe rejtette, 's mihelyt a' Morvák mind által keltek a' vízen, szörnyű dühösséggel rohant elő reájok. A' mieink minden megfeszített erőlködéseikkel sem segíthettek magokon, az út elvult a' visszavonulásra vágva, 's rettenetes a' megverettetés; csak nem mindnyájan elvesztek a' Morvák, mivel senkinek sem kegyelmeztek a' Kunok, a' ki pedig futott a' vízbe vészett. A' délután 2 óráig tartó dühös ütközetet kőfalaikról nézték az Olmucziak, a' nélkül hogy segítséget vihettek volna. A' győzedelem által kevés Kunok azt vélték, hogy mingyárt uraivá lesznek városunknak, körül szállották és nyilakkal lötték. Kétszer futottak az alsó kapunál közönséges ostromot; de mind annyiszor nagy veszedelemmel verettek az Olmuczi lakosoktól vissza, segítetvén az örseregtől, a' kik lehetőségig vitézkedtek 's erőlködtek, mert különben familiájokkal együtt csak kegyetlen halált, 's jószágok' elpusztulását lehetett várniok. A' Kunok a' Tagelbergi erős táborjokban telepedtek le, a' ragadományt osztották, és semmi megtámadástól sem tartottak. Éltek az Olmucziak a' jó idővel, és szerencsésen kicsaptak Junius' 26-kán reggel 2 órakor, sok ellenség elveszett, mások egészen megzavarodtak, és nagy volt a' ragadomány. Elvesztették a' megszállók minden hódításhoz való kedvöket, megelégedtek a' ragadománnyal, 's mivel Ottokár' seregének közelgetéséről is hal-

lottak, sietve indultak hazájokba vissza. A' szerencsés kiütésben 300 polgár is részesült; ezek egyebek között elnyertek egy zászlót, melly, mint az Olmuczi polgárok' vitézségének régi bizonyosága, szinte e'korig ékesíti azt az esztendőnként megújuló emléknapot, mellyen a' Burkus megszállás a' váras alúl elszakasztatott. A' zászló magas, és igen jó veressel festett fából készült. A' már az elnyeréskor is megrongyollott selyem szövetet annyira megemésztette az időnek foga, hogy csupán csak rudja vagyon még meg, 's azt a' polgárok szorgalmasan betakargatják, hogy a' zászlónak kevés maradványját megőrizzék. Feljül jó sárga rézből egy széles hegyezet vagyon, 's annak egyik oldalán az Olmuczi czímer, a' koronás egy fejü veres és fehér koczkás Sas látszik, másikon pedig borostyán koszorú között látszának ezek a' veres festékű betük: S. P. Q. O. 1253. A' zászlónak ilyen alkotásából, 's egyéb környüállásokból is kitetszik, hogy vagy német, vagy Morva zászló volt, mellyet a' Hunok ütközetben, vagy valami máskép foglaltak el a' Morvától, 's használták, a' vitéz Olmucziak előtt pedig ismét elvesztették, a' kik azután ezen czímerjüket az esztendő számmal együtt rája festették. Prof. Monse az ő Morvai Történeteiben K. 2. L. 69. ennek a' zászlónak eredetét Horkai Pardusra viszi *), kit az Olmucziak 1437-ben érzékenyen megfenyítettek; de véleményjéhez én nem állhatok, mivel semmivel sem bizonyítja, 's mivel a' Horkai Pardustól elfoglalt zászlónak egészen más alkotása volt, és 1470-ben ismét elveszett. Hogy ama' zászló se nem Sternbergtől, se nem a' nevezett Pardustól, hanem 1253-ban a' Kunoktól vétetett el, bizonyítja más

*) Horkai Pardus egy volt a' Husziták' vezérei közül Morva országban.

egy idejű tudósításokkal a' mi Krónikánk, melly a' zászlónak tekintetét leírja; 's egyébarányt az esztendőszám, 1253, sem ok nélkül íratott reája *). A' Kunoknak ohajtott elmenetelök után eljött Ottokar Király Olmuczba, 's a' lakosok' vitézségén kiváltképen való örömét mutatta, melyért is őket az általa még Markgróti korában, 1250-ben építtetett, 's kivándorlott Pfalzokkal megnépesített két faluval, Neboteinnel és Mageteinnal megajándékozta. Ottokar igen kegyes volt városunkhoz, sokat tett ahoz, hogy rövid időn ismét felemelte magát, 's elfeledte a' Mongoloktól és Kunoktól okoztatott kárait.

L. 135. Fridrik Római Császár, és Mátyás Magyar Király között fenforgó perre nézve Podiebrád György Király neveztetett közbirónak Mátyást némelly Magyar Nagyságok Királynak választották, Fridrik annak esmerni, 's a' Magyar koronát kiadni nem akarta. György mind a' ketőt tudósította hogy 25-dik Februáriusra 1460-ban Olmuczban megjelenjenek. Királyunk eljött a' szabott időre, 's a' Császáriak és Mátyás' követei is nem sokára megérkeztek. De tökéletességre sem ez úttal, sem egy másik össze jövetelnél, melly ezután egynehány hónappal ugyan Morvának fő városában ment fényesen végbe, semmi se ment, mivel a' Császáriaknak nehéz kivánságaikat a' Magyarok el nem fogadhatták. A' következett esztendőben György Király ismét megtisztelte jelenlétével városunkat, midőn nagy számú Követek, Püspökök és egyéb Elökelök között házassági szerződést kötött Mátyás Királynak Magyar követivel, a' kinek feleségül adta Herczegnéjét.

L. 137. Mátyás, a' Magyar Király, fegyverre kelvén 1468-ban a' Cseh Király (Podiebrad

*) Ennél fogva az S. P. Q. O, lehet: Senatus Populusque Olmucziensis.

György, az ipa) ellen, seregével Morva országba rontott. — Midőn Juli' 12-kén Olmucz előtt megjelent, a' kapukat azonnal felnyitották neki, 's a' lakosok nagy örömmel és tiszteleti jelekkel fogadták, úgymint a' vallásnak védelmezőjét *). Mátyás ezen igen örült, 's az Olmucziaknak minden szabadságokat megerősítette, kiváltképen kedvezett egy Diplomájával az ottani Carthusiánok' klastromának. Minekelőtte Neustadtba ment volna seregével, itten egynehány csapat gyalogságot és lovasságot hagyott hátra, melly a' polgárokat védelmezze, 's egyszer'smind segítségül szolgáljon a' Hradisi klastrom ellen, mellyet eleink megszállottak, mivel egy bizonyos Ssatny, Herczeg és Podiebradnak követője, magát ottan számos Csehekkel bezárta, 's vitézül oltalmazta.

L. 140 Mátyás Király 1469-ben Januáriusban, vissza jött Olmuczba, kit a' polgárok a' legnagyobb tiszteletnek jeleivel fogadtak, ő pedig mind azon Cseh és Morva előkelőket, a' kik hozzá jó indulattal voltak, magához hívta. Tudósítást vévén az övéitől, hogy György Király a' Cseh határok' védelmezésére Leutamischlba érkezett, fegyverszűnést kötött, és Protast az Olmuczi Püspököt küldötte, hogy a' Királyt a' békesség felől való személyes értekezésre Olmuczba, 4-dik Aprisra meghívja. De György Olmucz helyett, mivel itten sok töle elpártolt Püspökök 's az Orzágnak egyéb Jelesei találtattak, Sternberg' városát javasolta, hol a' két Király csak kevés késérettel meg is jelent, egymást barátságosan fogadta, meghitten hosszasan beszélgetett titkon, 's az óhajtott békességét megkötötte. Így vált el egymástól mind a' két Fejedelem a' legnagyobb szivességgel; Má-

*) Tudva lesz, hogy Podiebrad György kedvezett a' Husszitákuak, 's ebből eredett a' háború.

tyás a' békesség' hírét a' számos jelenvalóknak Olmuczba meghozta. Megháborodott ezen a' Pápa' Legátusa, a' ki egy csapat keresztesekkel a' magyarokat mindenütt követte; megháborodtak a' többi Püspökök is az Előkelőkkel, annyira, hogy a' Királyt a' Legátus kiátkozással fenyegette, ha csak egyszerében vissza nem veszi a' Györgyel kötött egyezést, mivel azt a' Pápának megegyezése nélkül Eretnekké kötötte; a' Püspökök pedig azt mutogatták a' Királynak, hogy az Eretnekekkel kötött egyezésnek semmi kötelező ereje sincsen. Ezek a' papi indító okok félenkké tették Mátyást, 's hitetlenségre hagyta magát vonattatni; mert nem csak a' békességet szegte meg, hanem a' jelen volt Cseh és Morva Urak által Cseh Királynak és Morvai Márkgrófnak is kikiáltatta magát. Mivel pedig a' koronázáshoz szükséges Cseh koronával nem birt, azt György Király szorgosan takargatta: egy ahoz hasonló koronát és pálczát hozatott el azon igen tisztelt Mária képtől, melly Brünben a' Sz. Jakab' templomában vagyon, és magának Május' 3-kán a' Pápa' Legátusával feltette. Ez a' koronázás az Olmuczi püspöki templomban nagy innepiséggel és sokak' jelenlétében esett meg, melly után Mátyás nem sokára Szileziába ment a' hódolás' elfogadására. Ez után 1469-ben Juli. 14-kén költ Diplomájával az ő szeretett Olmuczijainak elsőségeiket és szabadságaikat újonnan megerősítette.

L. 144. Mátyás, és a' Podiebrád' halála után választott új Cseh Király Wladislaw, készültek 1478-ban a' háborút folytatni. De már a' vérontást és a' földek' pusztulását megunták a' jobbagyok, 's békesség volt óhajtások. Mátyás annakokáért némelly Püspökök' szavára mind a' két fél' követeivel gyűlést tartott Olmuczott, 's tanácskozott a' békességről; mindazáltal egészen elvégezni

nem lehetett, mellyért Mátyás 1479-ben, 2-dik Juliusra Olmuczott való személyes összejövetelt javasolt a' Cseh Királynak. Rendkívül való készültek tétettek mind a' két részről, kiváltkép a' Magyar Király volt ebben foglalatos Olmuczott. Wladislaw a' rendeltt időre megérkezett Neustadtba Szász Herczeg Alberttal, Baváriai Györgyel, sok Cseh Nemesekkel és egy szép hadinéppel együtt. Mátyás dolgai miatt későbben, Juli. 17-én érkezett meg városunkba a' feleségével, ennek testvérjével Arragoniai Ferenczel, sok Püspökökkel és előkelő Magyarokkal s Morvakkal. A' következett napon mind a' két sereg Neustadt és Olmucz között hadi rendbe állott; középett egy sátor vonattatott fel, melly alá csak a' két Király lépett, minekutánna egymásnak jobb kezét és csókot adott. A' békességről csak nem 3 óra hozzat folyott a' magányos beszéd, a' mit azután papirosra tettek a' tanúk' megerősítésével, mellynek következésében Morva ország Mátyásnak maradt haláláig. Az aláírás után Wladislaw Neustadtba, Mátyás Olmuczba ment vissza. Ezután harmadnappal, Juli. 21-kén Mátyás késérve minden Nagyoktól, a' Cseh táborba lovaglott, 's mihelyt ezt Wladislaw megtudta, ugyan lovon mingyárt elejbe ment. Egymást igen barátságosan fogadták, 's Mátyás' hívására Olmuczba ment Wladisláv egész udvarával. Itten Mátyás minden nagy vendégének számára legjobb ízléssel készült szállásokat rendelt, és semmit sem mulasztott el, valami csak a' méltóságos Idegenek' diszéhez és érdeméhez illőnek látszatott. Tizenöt nap tartottak a' legpompásabb vendégségek, színjátékok, tánczok, tournierok, a' sok nép közé hus és pénz hintett; egy szóval semmi költséget sem kémélle Mátyás csak hogy szomszédjának Morva ország' fővárosában mulatását kellemessé tegye. Mineku-

tánna Wladislaw Aug. 5-én elhagyta Olmuczot, a' mi Királyunk egy mértföldig kísérte. Maga is azután egy két nap múlva Magyar országra utazott, mivel a' Törökök oda becsaptak. Wladislawnak, a' Cseh és Lengyel királynak, a' Magyar királlyal Mátyással való öszejövetelének emlékeztére festetett a' 3 Czimer egy házra, Nro 433, az Obberingen.

L. 181. XIII-dik Gergely Pápa 1580-ban parancsolta, hogy azon fiatal született Svékusok, Norvégusok, Dánusok, Burkusok, Lieflandusok, Magyarok, és Lengyelek, a' kik papságra készülnek, Olmuczban tanulják a' Theológiát; rendelte, hogy közülök 50 az ő költségén neveltessék a' Convictusban, 's esztendőnként mindenikért 25 Birodalmi tállért szabott ki. Az esztendő' végével 30-an voltak Olmuczban, azok között 10 Svékus, és 3 Orosz.

L. 191. Mátyás Királynak egy Privilegiumnál fogva Bystrowan' falva törvényesen elvétetett a' Hradisi klastromtól 1490-ben, 's a' mi városunknak ajándékozottatott hiv szolgálatjáért és pénzbeli segedelméért.

Olmuczban még Mátyás Király' halála után is Magyar forintra beszéltek a' lakosok, mint ez kitetszik, Lap 191. „1496-ban megvette a' város a' Hodoleini korcsmát 220 forinton; azután egy bizonyos Rakovich Kollozo János Urtól az udvari malmot, réteket, 's t. Hodoleinban 200. fl. Magyar arany forint, hungarischen Gold Gulden.” Még 1541-ben is, Lap 192. „Ferdinánd Császár a' városnak eladta 1541-ben a' közel fekvő, az előtt a' Burggrófi tisztséghez tartozott királyi szántóföldeket és réteket minden Appertinentiával 1000 hungarische Gulden in Gold.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

Elölépések és Megtiszteltetések.

Ö Cs. H. Felsege — Nagy Méltóságú Temerini Gróf Széchen Miklós belső titkos, 's F. M. Magyar Kir. Cancellariánál Udvari Tanácsos 's Referendarius Ö Exc.-ját, a' N. M. Magyar Hir. Kamara' Al-Elölülőjévé —

Fő Tisztelendő V á r a d y J ó z s e f Urat, Szombathelyi Székes Egyház' Nagy Prépostját 's Kanonokát, a' honi Literatura' pártfogóját, Szegszárdi Apáttá — 's

Fő Tisztelendő M á j e r J ó z s e f Urat, Sz. Hittudomány' Doctorát, Székes Fejérvári Plebánost, Al-Esperestet, 's Szent Szék' Biráját, közre bocsátott Egyházi Beszédeiről (Homiliák 's a' t. 3 Rész. Székes-Fehérvárott 1824. 8-d. r. I. 352. II. 476. III. 306. L.) is dicséretesen ismert egyik legjelebb szónokunkat, Székes-Fejérvári Székes-Egyház' Kanonokává méltóztatott kinevezni.

Közelebbi Julius holnapban, a' Reformatusok' Sáros N. Pataki Főiskolájokban tartatott esztendei nyilvános vizsgálatok alatt, Tekintetes F á j i F á y A n d r á s Úrnak, több T. N. Vármegyék' Táblalabirájoknak, 's számos eredeti magyar munkák' közkedvességü 's tiszteletü szerzőjöknek, mint egykori Pataki nevendéknek, Richtertől Pesten olajban festett, 's igen jól talált képe, az Iskolai Könyvtárban, tiszteleti emlékül felfüggesztetett.

T: N. Székes Fejérvármegyének folyó Augustus holnap' 11-d. véghez ment tisztujítása' folytatában Tekintetes Ináncsi Pap G á b o r Úr több magyar könyvek' elemés írójok, a' szavak' többségökkel, a' tisztelt Megye' Tiszti Főügyészévé választatott.

—r—y.

Nagy Méltóságú Vázsockői Gróf Zichy Ferraris Ferencz Ur, 's a' t. T. N. Győr Vármegyének Fő Ispánja, Ö Excellentiája, annak hogy mennyire becsüli a' tudományokat, 's minő figyelmére méltatja a' tudományok 's a' köz nevelés körül foglalatoskodó Férjfiakat, legközelebb bőv tanúságát adta; midőn T. N. Győr Vármegyének e' f. e. Augustus holnap' 4-dikén folytatva tartatott

latott Tiszti választó széke 's reá következett Köz-Gyűlése alkalmatosságával. N. T. Szabó Dávid Urat, Pannonhalmi Szt. Benedek Szerzet' járásnak Igazgatóját, hajdan több ízben volt Iskolák' Directorát; — N. T. T. Vekerle Godfrid Urat, a' Győri Kir. Fő Gymnasium Directorát; — N. T. T. Bresztyenszky Adalbert Urat, a' Kir. Győri Acemiában a' Mathematicai Tudományok' rendszerint való Tanítóját; — N. T. T. Máár Bonifaciuss Urat, ugyan azon Kir. Acemiában a' Honni, és a' Világ' közönséges Történeti' rendszerint való Tanítóját, és T. Kozics István Urat, a' Győri iskolai kerület' Kir. Fő Igazgatósági Actuariusát, — ama tisztelt Ns. Megye' Tábla - Birájivá, egyéb számos nagy tekintetű, 's jeles Egyházi és Világi Urakkal együtt, kegyesen kinevezni méltóztatott. —

—z—.

Minekutánna Fő Hadivezér Helytartó Markus, és Batiszlatvi Báró Mari ssy András Ő Méltósága Magyar Gyalog Ezeredének Gránátos Hadnagyát Szontág Gusztáv Urat e' folyó esztendő Januárius. 6-kán tulajdon Segédttisztenek kinevezné, őtet Mártiusz 24-kén Szebenből költ kegyes parancsolatjával Főhadnagyságra felemelni méltóztatott.

K. K.

Méltóságos Pilisi és Szilasi Szilassy József Úr, Udvari Tanácsos, a' Hétszemélyes Tábla' Birája, T. Zemplény Vármegye' Főispányi Helytartója, Tornán, e' folyó évi Augusztus' 12-dikén azon alkalommal, midőn T. Torna Vármegye' Főispányi székét elfoglalná, más számos egyházi és világi Urakon kívül, a' magyar írói karból annak érdemes Veteránusát Kazinczy Ferenczet, továbbá Stettner Györgyöt, hites táblai Ügyvédet, Fenyéry Gyula név alatt ezen Tud. Gyűjteménynek is dolgozó társát, 's Terhes Sámuelet, Kassai Ref. Prédikátort, a' Minerva' egy idei szerkesztőjét: T. N: Torna Vármegye' Táblahirájivá kinevezni méltóztatott. Kazinczy' kineveztetését hármas zajgó Éljen kiáltás követte.

Emil.

Ő Cs. Kir. Felsege, Tek. Vitézlő Paffy József Cs. Kir. Lovag Hapitány 's néhai Hadi Ügyész (Auditor) Úrnak, az invalidus katonák' gyermekek' számokra a' Pesti Invalidusházban 1818-tól fogva fenálló magyar 's német tanító intézete által szerzett érdemeit, folyó évi Martius' 23 d. mellyére függesztetett közép arany érdempénzzel méltóztatott jutalmazni.

—r—y.

2. Kihalt Tudósok és Írók.

Május' 22-d. Beregszászi Nagy Pál, Bölcselkedés' Doctora, Jénai, Erlangeni, Veletrii 's Göttingeni tud. Társaságok' tagjok, T. N. Bereg, Ung, Szatmár, Pest, Máramaros, Ugocsa, Zemplény és Borsod Várme-gyék' Táblabírájok, a' S. Pataki ref. Collegiumban egy-koron (1798—1803.) Hittudomány' Oktatója, a' keleti nyelvekben kiváltképen jártas 's több munkájiról (Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen etc. Leipzig 1796. Dissertatio de vocum derivatione in lingua Magyarica 1815. 's a' t.) ismeretes magyar Nyelvtudós.

Junius' 23-d. Krafft József, nagy hírű Törté-net-festő, kinek néhány jeles műveit Nemzeti Muzeu-munk is birja; 42-d évében.

3. Művész Tudósítás.

Ruprecht János ur, Bécsben lakó akadémiai festő, kinek azon szerencse juta, hogy a' tavalyi Ország-gyűlés' alkalmával a' nemes ifjuság' számára, Soprony Vgyei Követ 'Tek. F. Büki Nagy Pál ur' képét le-festhette; 's ki magát több derék hazánkfijai' (Gróf Gvadányi Ignác és Gróf Stahrenberg Ezred-es Kapitány — Nagy Ajtai Cserei Farkas Cs. K. Kamarás 's Főörnagy — Bene Ferenc Cs. K. Tanácsos Orvos Dr. és Professor — Döbrentei Gábor Táblabíró 's tartományi Biztos — Mérki Piller Imre 's Bárá Horeczky Ferdinand Magyar Testőr-Had-nagy urak) képeiknek köre irásokkal is érdemesítette; minekutána a' fenn említett eredeti kép után, általa az Országgyűlés alatt készített két kőlapok' nyomtatványaik elfogyván, magokat még több venni kívánók jelentették volna: azt újlag kisebb alakban köre írta, oly szeren-csével, hogy a' jeles férfiú' közkezezen forgó képei kö-zött, méltán ezt tarthatni leghűvebbnek 's legszebbnek; 's ezt Pesten csupán Müller József ur' Könyváros-boltjában a' Barátpiacson árullatja 48 xion ezüstben.

4. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek :

58) A' különös orvosi Nyavalya- és Gyógyítástudomány' Alapvonatai. (A' különös orvosi Pathologia, és Therapia). Készítette, és kiadta Gebhardt Xaver Ferentz, Orvos Doctor, és Pesten a' Tudományok' Magyar Királyi Universitásánál, a' Seborvosok' számára rendelt különös orvosi Pathológiának, Therapiának, és Praxisnak rendes 's nyilvánvaló Professora. Első Darab. 8-vo lap 610 1828. ára 3 for. p. p. Eggenberger Könyvárosnál.

39) Institutiones Historiae Ecclesiasticae Novi Foederis Auctore Ladislao Vass, in Regia Scientiarum Universitate Pesthineni Historiae Ecclesiasticae Professore R. P. O. ejusdem Universitatis h. t. Rector. Tomus I. Introductio. 8-vo lap. 274. 1828.

40) Pesti Ló-Versenykönyv 1828-ról. Írta a' Ló-Versenezés Választottsága Nevében Gróf Széchenyi István és Döbrentei Gábor. 8-ad rétlap 44.

41) Heilige Anklänge. Gebetformen zunächst für katholische Christen. Von P. S. Albach, Priester aus dem Orden des h. Franz von Assisi. 1828. Im Verlage bei Buchhändler Müller, am Franciscaner Platze. 12-o lap 380.

42) Memoria Ladislai Bartholomaeides Ecclesiae Ochtinensis V. D. Ministri Senioratus Aug. Conf. Add. Gömöriensis postremo Senioris, Inclyti vero ejusdem Nominis Comitatus, cum Kis-Honth Art. uniti, circa annum 1808. et 1809. Historiographi, ad diem 18. Aprilis 1825. fatis functi, seu Genealogia Familiae Bartholomaeides, Lineam Gömöriensem maxime respiciens Notis Historicis illustrata, Cineribusque Patris sacrata per Joannem Ladislaum Bartholomaeides, ante hae Senioratus Aug. Conf. Add. Gömöriensis Membrum, jam ab Anno 1825. Coetus Evangelici Uhorszkaensis apud Neogradienses Antistitem 8-ad rétlap 96 1828.

43) Sententiae in I. Tabula Regia J. anno 1828. Termino Post-Paschali latae et publicatae 1 for. 30 xr. ezüst pénzben.

VIII. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Horvát István. Y. Úr Véleménye Henrik Portugáliai Gróf eredetéről az Ellen Fél Észrevételeivel. 3 l.
- 2) Holéczy. Eugeniusnak a' Zentai ütközetről Leopoldhoz írott Levele; és a' meghaltakról 's megsebesettekről kiadott tudósítás. 97 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-visgálat.

Nagy Leopold. A' Siketnémák Tanításának Módja, írta Schwarczer Antal a' Tanítók számára. 108 l.

B) Külföldi Literatúra.

Holéczy. Fischer' Olmucznak, Morva ország' fővárosának német nyelven készült Leírásából, a' mennyire minket Magyarokat illet. 3. Kötet. 116 l.

III. Külömbfélék.

- 1) Előlépések, és Megtiszteltetések. 128 l.
- 2) Hihalt Tudósok, és Írók. 130 l.
- 3) Művész Tudósítás. 130 l.
- 4) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 131 l.

J o b b i t á s.

40. lapon 33. sorban: „*Attya halála után*” olvasd: „*Attya halála előtt.*”

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1828.

IX. KÖTET.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,
A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. É r t e k e z é s e k.

1.

Eger Várossa történeteinek Bérekesztése.

f) Eger' legújabb állapotjának képezése.

Siralmas és váratlan tsapás érte Egret 1800-dik eszt. Augustus holnapjának 23-ik napján, a' mellyben a' Városnak jelesebb része a' lángok predájává lön, nem tudatik véletlenségből e, gondatlanságból e vagy ártani kívánásból eredett legyen a' gyulás, ennél nagyobb tüzről se a' most élő Egri lakosok, se azoknak jegyző könyvei nem emlékeznek. A' tűz nap keletről nap nyugot felé harapódzot, el égett ekkor a' Püspöki Residentia, a' Kis Papok nevelő Seminariumja, és az elagott áldozó Papoknak háza (Institutum Emeritorum Parochorum, több sor Épületekkel *) együtt,

*) Ez az öreg Papok háza, mellybe a' szolgálatra tehetetlen Lelki Pásztorokon kívül más Papok is, ha a' lelki-pásztorságra alkalmatlanokká tették magokat, betéttetnek és próbáltatnak, megint 1825 eszt. elégvén egy emelettel fellyebb rakatott. — Ezen épület V e l e n t z e y Kanonok hajdan Gyöngyösi Plébánusé volt, a' melly azután Kiss János Ansariai Püspök és Nagy Prépost lakására adatott, ki is a' régi ház helyett újat építetvén, azt addig a' Seminariumban alkalmaztatott öreg Papoknak Testamentom szerént hagyta — Amit egy kő táblán olvasható e következő írás bizonyít:

G L o r l a e
P a t r i s , F I L I I q V e , S a n C t i q V e S p I r I t V s.

de leginkább lehetett sajnállani a' Cistercitáknak, akik akkor még Egri lakosakká a' felség által be helyheztetve ugyan nem valának, mostani Templomjokat és Conventjeket mellyeknek tetejei porrá égtek, és a' monostornak felső emeletében lévő boltozatokat a' nehéz fedél fák nagyon megrongálták, oda lettek a' képtelen gyúlladásban az egész város díszére szolgált, és igen kiessen tündöklött két bádog torony tetők is, a' szép hangú felette nagyra hetsült harangokkal együtt; hamuvá lett ugyan azon Cisterciták templomában a' mesterségesen készült szép nagyságú, és három osztályból állott kellemetes hangu orgona; hogy a' megfüstölődött ékes templomi festéseket elhallgassam, megkímélték a' lángok a' nagy oltárt, és ennek megmaradása az egészre nézve nagy szerentse, mert Borgia Szent Ferentz Jesuita Szentnek magasra emelt képszobra nem tsak természetes térdeplő helyheztetésire nézve, hanem az eleven kifejezett papi buzgóságának, és megtörődött szívnek tekintetéből is nézést annyival inkább érdemel, mert ez olly ritka faragású remek mív, mellyhez hasonlót keveset láthatunk.

Az égés szombaton kezdődött, hanem azután is naponként ütöttek ki kissebb gyúlladások, mellyekből azt lehetett következtetni, hogy valami gonosz kezek szánzándékkal támasztották a' tüzet, tsak ugyan sok gyanús személyek be is fogattak, és kérdőre vonattak, de minthogy

HonorI
 RegInae CoeLI EXercIt VsqVe EJUs.
 SoLatIo PVrgatorII.
 DefICientIbVs ParoChIs PraesVLIIs AgrIensIs.
 FVIVroqVe IIs Praefecto CanonIco parIter
 AgrIensI, Labore AereqVe PropRIIs
 Joannes Klss PraeposItVs AgrIensIs
 EreXIIt. (1769) eszt: jön ki.

semmit se lehetett nap fényre hozni, megint el kellett őket botsájtani. —

A' kártékony tűz által okozott károk 324.360. ezüst forintra betsültek.

A' vár ezen idő alatt naponként inkább 's inkább pusztítatik vala, a' honnan következett az 1801-ben történt egyik déli falának leomlása, és az ez által okoztatott szerentsétlenség, minekutánna t. i. a' bástyának allyából egyik is másik is kitörögetné a' kő darabokat, és a' miatt a' viz is a' falon által szivárogná Dec.ber holnapjának 3. ik napján le rogya egy nagy rész kőkerítés, és a' német úgy nevezett Presburger Schustert, annyira öszve zúzá, hogy a' Misericordianusokhoz vitetvén ott tsak ugyan meg is hala —

Ugyan azon szerentsétlenség ére a' Dosztály János Körtsmárosné házánál egy szolgállót, kit a' sebes omladékok elevenen eltemetnek, és a' kinek teste ki se ásatott az omladványok alól; ugyan az a' sors ért ott egy tót napszámot is.

Ezen vár öszve roskadása által a' várból a' városba vezető kiss ajtó út eltöltetvén úgy nyitattott azután a' sántzi lakosok kérésére a' szegleten a' város bástyáján, egy második ajtó, mellyen ők le, és bejárbassanak. —

A' vár bástyájának leomlása után, melly az alatta volt hajlékokban is tetemes károkat okozott az ez után is történhető leomlás miatt félelem és rettegés közt laknak a' lakosok, azon sör házakban, mellyek a' vár falainak tövében feküsznek.

Midőn továbbá a' várban az úgy nevezett sötétkapu eránt balra feküdt öreg Templomnak oldalához ragasztatott Boldog Asszony Kápolnájának maradványait 1802-ben a' Püspöki Szék ürességének idejében a' Püspökség Praefectusának rendelésibül bontogatnák, egy márvány köre akadtak a' dolgosak, mellyen egy Püspök süveg, és

Pásztori páltza, egy czimer felett ki faragva való-
lának a' kőnek négy szegletére nagy betűkkel
metszett következő irással.

SUB HAC MOLE IACET
R^{us} DNS ACHACIVS DE
HAM, EP^s NICOMEDIEN :
AC SUFFRAGAN AGRIEN :
ET PATRONVS HVIVS SA-
CELLI QVI OBYT QVARTO
DIE MARCI ANNO.

A' czimer alatt pedig olvastatik az esztendő 1522.

Ezt a' márvány követ kívántsíságból is a'
munkások felvenni akarván széjjel repesztették,
és az felfedezet holt tetemnél az ujjában volt gyü-
rőjét is megtalálták — Az Egri Káptalan Hám Püs-
pöknek a' ki az akkori megyétül távol lévő fő
Pásztornak Esztei Hippolitusnak a' Lelki dolgok-
ban segédje vala, hamvait egy edénybe öszve
szedte, és az öreg Templomnak Sirboltjában
(Kriptájában) eltakarította a' miről a' következő
émlék irás mais bizonyoságot téssen :

Haec Achatii de Hám Episcopi Nicomediens :
Suffraganei Agriensis die 4-a Martii 1522 Illustri
vita defuncti ossa e ruinis arcis Agriensis eruta
Capituli Agriensis pietas hac Urna condidit V-a
Kal: Julii ARS. 1802-o.

1804-ik esztendőben a' mostan is ditsőséges-
sen uralkodó Fejedelem, meghatározta, hogy az
Egri Püspökségnek felette messze, és az ország
végeig terjedő megyéje a' Hiveknek nagyobb hasz-
nára 3-om részekre felosztassék, és három fő
Pásztorok, megannyi Káptalanok által igazgattas-
sék, egyszersmind pedig az Egri Püspökség Ér-
sekségre felmagasztaltassék, így állították fel ek-

kor, a' Kassai, és Szathmári Püspökségek káptalanaiakkal együtt, mellyeknek Jóságai az ez előtti Egri Püspökségnek birtokaiból rendeltettek ki, úgy hogy mind Kassán, mint Sathmárban csak hat Konokok tartassanak; ezek felett mind az Érsekség mind az Egri Káptalan részéről a' két új Káptalannak esztendőnként pénzben meghatározott summák adatnak; az Érsekség részéről pedig a' Kassai és Szathmári Seminariumnak felségállítására is.

Az Egri Seminarium pedig, a' más két megyék Papi nevelő házaiknak jövedelmesítésére fizetni tartozik esztendőnként, a' kikkel a' töke pénzek is felosztattak, mind a' mellyek a' nevédek papság részére, a' Professor Urak fizetésére és a' ki öregedett lelki Pásztorok alkalmaztatására voltak rendelve; A' megyéknek kiterjedése pedig úgy szabattott ki, hogy az Egri Érsekség alatt legyenek Ns. Heves, Borsod, és Szabolcs Vármegyék, a' Jászsági és nagy Kunsági (mert a' kis Kunság soha se tartozott Egerhez) Kerületekkel együtt; A' Kassai Püspökséghez adattak Zemplin, Sáros, és Abaúj Vármegyék, végre a' Szathmáritúl függővé tétettek, Beregh, Ugotsa, Ungvár, Szathmár, és Máramaros Vármegyék, kiterjesztvén ezen kívül az Egri Érseknek Egyházi hatalma, a' két új Püspökségeken kívül a' Rosnai, és Szepessy Püspökségekre is.

Az Egri megyének így történt felosztását, a' Felsőnek kívánsága szint 7-dik Pius Pápa is helyben hagyta 1804-dik esztendőben Augustus 9-dik napján adott petsétes levelében.

Nem volt tehát egyéb hátra, hanem hogy az új Egri Érsek kineveztessek; a' felsőnek választása a' Nitrai Püspökre, és belső Titkos Tanácsosra Fuchs Xaver Ferentzre esett, aki Mind-szent havának 8-ik napján 1804. a' fő Ispányi

Székbe jeles pompával beiktattatott. Minekutánna pedig a' Romai Levelek érkeztek, a' következő holnapnak 15-dik ugy mint Sz. Leopold napján az Egyházi Rendtartások szerént be ült érseki székébe, a' négy suffraganeus Püspökök jelenlétében, akiket követték ugyan azon Püspökök káptalanjainak küldöttei.

Ezen első Érsek October 8-dik napján itt is Ns. Heves Vármegye fő Ispánnának az akkori Ország Birája Szent Iványi Ferentz Császári 's Királyi belső titkos Tanácsos által iktattatott be, a' mikor mint a' Vármegyének Kormányozója igen nyomos Magyar beszédet tartott a' sűrű gyülekezethez, mellybe a' többi közt azt is kifejezte hogy ő felsége az egri fő pásztornak Sz. Istvány 1-ső Királyunktól adatott azon jussa, melly szerént örök időkhig a' Heves Vármegyei fő Ispánságot viseljék, most Érsekségre emelvén a' megyét, újra megerősítette, sőt ezen kiváltsága az Érsekeknek a' szerént amint a' Királyoktól adatott, hogy annál maradandóbb légyen és a' fő Papi méltóság a' világi kormányozással egyesülve fenn tartassék, be iratott a' Páának helyben hagyó Bullájába is.

Tsak ugyan az nagy méltóságú 1-ső Érsek mint igazgatója a' Vármegyének a' következett 1805-dik esztendőben nevezetessen Sz. Mihály havának 23-dik napján építő - széket vagy Restauratiót tartott Heves Vármegyében jól lehet az utolsó t. i. Fay Bertalan Administrator Úrnak Elölülése alatt tartatott Tiszt választás ideje oltá még a' törvényes három esztendők még egészen le nem folytak vala.

Az említett Érseknek igazgatása alatt, még a' várban felmaradott kevés épületek u. m. istállók, félszerek, strázsák házai végképen elrontattak, nevezetessen hat ilyen hajlékokat bontatott el az Érsek, a' fedél fákat kótyavetye úttján, a' köve-

ket pedig ölbe rakva eladatván, úgy hogy ma a várban a Tömlötttartónak, és Hajdúknak szállásán, avagy egy kis várta-házon, és gabonásokon kívül, mellyek mind nyúgot éjszakra feküsznek, és az Érseki főben járó hatalommal bíró tömlöttökön kívül, mellyben annak rabjai őriztetnek, semmi más épületek nem látszanak, az éjszaki granariumot tsak ugyan Fuchs újította meg, sőt a nyúgoti oldalon feküdt házakat is gabonássokká változtatta.

Az Érsekségnek napnyúgoti Granariuma régebb épület, mellyben 40 egynehány esztendő előtt az akkori Vár-őrző katonák holmijének, és nevezetesen a lisztnak lerakó helye volt, és az ott lakó Péknek szállást adott, a kortsma-ház is ezen a helyen lévén, el nem mellőzhető még azon kápolnának említése, melly ma is a tömlött felett megvagyon, és a mellybe valaha a német Commendans is Sz. Misét hallgatott, és annak falain még némelly Gotthus árkusoknak maradványai szembetűnők. A kápolnában itt a Káptalannak egy arra rendelt Praebendatussa most Vasárnapokon és ünnepeken Sz. Misét szolgál, és tanítást tesz a rabok lelki hasznára.

A hajdúk és rabok, a szükséges vizet a valahai külső vagy jantsár várból vagy mostani nevezettye szerint a sántzból a mai meglátszó setét lapun keresztül hordják be, mert a belső várba használható kút nintsen *), de hordanak vizet a várba még a városból is.

*) A sántzban is tsak két igen mély kútakat találtam 1819 ben mellynek egyike omladozott lévén Gróf Eszterházy Püspök Úr által újítatott meg, minek utánna abból sok réz edényeket, úgymint üstököt, lbrikeket kasztrolokat 's a t. mellyek azon háborgós üdőkben rejtethettek el, kiszedtek volna. — 1812. ásátott a sántzban egy második 14 öl mély-

Fuchs első Érsek a' kit a' természet minden gyenge egéssége mellett is, mélyen beható itélettel, nagy tekintettel, és minden tárgyoknak séreány felfogásával megáldott, bizonyosan több dicséretes emlékeket hagyott volna fel maga után, ha a' kéméllést nem tudó halál őtet csak hamar t. i. Érsekségének 3-dik esztendejében 1807-ben Junius holnapjának 27-dik napján az élők közül el nem ragadta volna. Tsak ugyan csudálkozni lehet azon, a' mellyeket rövid idő alatt végzett, ez a' fáradhatatlan Fő Pap, ugyan is azon jó téteményeket, mellyeket a' Nyitrai Megyében a' köz jó hasznára tett úgymint a' Nemes ifiak neveltetését, a' szegények Intézetének felállítását ismételte Egerben is, úgy a' leány oskolák tanítóinak fizetését, és azon oskolákban minden legkisebb szükséges dolgoknak megszerzését fundatiója által nem tsak állandóvá tette, hanem végső rendelkezésével, a' vékonyabb jövedelmű Lelki Pásztorokat és Oskola-tanítókat különös hagyományával megmaradott javainak örökössivé rendelte, a' latán nyelven írott

ségű kút azért, mivel az előbb leírtak vize ihatatlan, és tsak a' mosogatásra vala alkalmas, — hanem hajdanában a' föld alatt lévő boltozatos üregekben és kázamátákban hogy lettek légyen valaha kutak, annak nyomai még ma is világossak. — Nevezetessen Szabó Ignácz házánál melly akkor Csonotos Jóséfé vala, egy ilyen üregben lévő kút fedeztetvén fel, azt a' lakosok önként kiásták, de ez már megint el van temetve. —

A' belső várban lévő egyik alsó kázamátában volt egy kút, melly arrúl lett nevezetes hogy egy Miskolczi mester-embernek felesége abba belé esett, tovább két hónapnál ott hevert, még végre egy a' legényit kereső sántzi asztalostól fel nem találtatott, 's kihúzatván el is temettetett. — Egy ilyen tág boltozatot, melly legiszonyatosabbnak tetszik, istálló gyanánt használta, midőn azokat vizsgáltam 1819-ben a' Tömlöttzartó: Ezek a' két szoros kázamáták

azon jeles munkák *), a' millyenek a' Methodus Gubernandi Parochias, Ars vitae longaevae, Sensa moralia, et Religiosa virorum Seculi 16-ti. A' Statuta particularia, et Generalia nevü munkája nevezetesen az ő tulajdon esze műve volt, és a' Papi Rendnek nagy hasznára tzelozott, és a' többi, valamint tüzes elméjének, és bőv tanúltságának, úgy Fő pásztori buzgóságának egyformán tolmátsai.

Fuchsnak kimúlása után tsak hamar Nagy Szalatnai Báró Fischer István az előtt Szathmári Püspök emeltetett az Egri Érsekségre, a' kit 1808-dik esztendőben Bőjt elő havának 16-dik napján

napkeletre közel a' sötét kapuhoz feküsznek, a' melly mellett két kis ajtók is látszanak (a' déli oldalou is voltak ilyen ajtók). Az omladékokból nehéz megítélni millyenek lehettek valaha a' magok épségekbén ezen óriási kő-rakotmányok, mellyeknek szelelő lyukai helyenként most is láthatók, sőt hogy a' külső vár - helyen álló sántzban is voltak ilyen kazamáták, bizonyítják Szöllösi Lörintznek Ivachim Ferentznek, és Gyulai Andrásnak pintzéi, mellyek azon régi üregeknek maradvánnyai — megjegyzésre méltó hogy midőn a' sántzban széleire a' lakosok új házat akarnak építeni, reá akadnak a' vár' kettős kerítésének alapjára, és arra bátran reá rakják az új falakat.

*) Valóban sok ezrekbe kerültek azon számos munkák, mellyeket ő minden Parochiára köldözött, és más Megyékbe is által adott; voltak olyanok, mellyeket magyar nyelvre fordítatott, és több tárgyakra tzelozó darabokban kiadott, hogy minden Parochián az igaz hit tanítására, a' keresztény erköltsök virágoztatására, sőt szükséges kinek kinek módja legyen, tsak az a' kár, hogy mind a' kitett végekre, mind a' 12 Gymnasiumbéli tanúlok felsegállására említett fundatiók deválváltatván, most azon ifiak közül egyre, egyre nem telik ki a' rendelt 60 for. hanem tsak 40 forint.

vezetett be a' Fő Ispányi székbe, mint Királyi Biztos N. M. Ürményi József Ország Birája valóságos belső tit. Tanács. Sz. Ist. Rend. nagy Keresztes vitézze, és Fehér Vármegyének fő Ispánnya, Ö Exja. ekkor tartatván a' fő Pásztornak érseki székébe való be helyheztetésének fényes egyházi szertartatása is.

A' következőt 1809-dik évben, ki ütvén a' Frantziákkal való háború, a' fejedelemnek 3-dik Hltvesse az Eszthei fő Hertzegi házból való Ludovica Császárné 's magyar Ország Királynéja Junius 16-án Egerbe vette magát, és az Érseki Palotában mulatott mind addig, míg azon zürzavaros idők (mert ugyan azon tavaszon Bétsset is elfoglalta volt a' Frantzia Császár) megszűntek. —

Ide érkezett a' Császárnéval a' korona örökös Ferdinánd fő Hertzeg is, Ferentz Hertzeg, Ludovica, Leopoldina, Maria Clementina, Karolina Hertzeg asszonyokkal egygyütt, az Olmützi Ersek, és Cardinalis Rudolf a' mostani Uralkodó felségnek testvér öttse, nem különben itt tartozkodott a' Császárnének Testvére Károly Ambrus Esztergomi Ersek, és magyar Országának Primássa is, ezekkel az felséges Urunk udvarában lévő Apostoli követ, és későbbre a' két Korona őrzők.

Ebben az időben a' fejedelem Asszonyhoz hiv Ersek mindent elkövetett, hogy betses vendéginek Egerben való lakásokat kellemetesítse — de minthogy Bétsnek elvesztése után a' frantziáktól Buda várát is féltetni lehetett, ide hozták Országunknak Koronáját is, az akkori két korona őrzők úgy mint Almási Pál, és Báró Splényi József, melly is az Érseki Templomnak a' Hatvani kapu felül való tornya alatt volt régi Leveles Tárban letétezt.

Károly Ambros fő Hertzegnek tsak hamar történt halála után az Esztergomi Érseki szék üressen állván, felhivatott Báró Fischer Budára, a' nagy méltóságú Királyi Helytartó magyar Tanátshoz mint Primatialis kötelességet üdeig viselő, és az Egyházi dolgoknak igazgatója avagy inkább Elölülője, és így több esztendőig mig az Esztergomi Szék be nem töltetett, inkább Budán lakott mint Egerben.

Ő az, ki az Érseki Residentiát belső képpen új disszel felruházta, — fő Ispányságának ideje alatt kétszer tartotta Heves Vármegyének tisztválasztó székét úgymint 1810, és 1814-ben

Az 1811-dik eszt. Martziusban történt Bankóczeduláknak egy ötöd részre való leszállítása által a' Lyceumi tanítói székekre hagyott töke-pénzek is nagy tsonkúlást szenvedének annyira, hogy az így öszve olvadt summáknak kamatjaiból se a' világi, se az Egyházi oktatók fizetései ki nem telnének, de gondoskodott rólok az Érseknek kegyessége, és ember szerető szíve, a' ki adakozóságát a' Kanonokok jóltévőségével egyesítvén lelkes áldozatival annyira felemelte a' megkevesedett töke-pénzeket, hogy már most az oktatók, korok, és idejek szerint 900. 800. és 700. V. forintokból álló fizetést húzhatnának, sőt még a' Törvények tanítóinak mint világiaknak szállásbér is adatik, mellyre a' böltselkedés, és Isteni tudományt tanító Papoknak a' Lyceumban lévén lakások, szükségek nintsen. A' Papi tanítóknak azon felül, a' Kanonokoknak nagy lelküése szabad asztalt is ajánl. — 1819 Az igazságos Fejedelem, ezt a' második Érseket Sz. Istvány Apostoli Királynak Nagy keresztével ékesítette fel, következőképen, ő vala az Egri Fő Pásztorok közt első, a' ki ezen rendnek díszes jeleit mellyén, de nem sokáig hordozhatta, mert mellybéli vízkórságba

esvén, erejében lassan lassan fogyni kezdett, 's ezen okból a' Vármegye kormányára még éltében Administratort kért a' Fölséglől. —

Az 1821-dik esztendő't I-ső Sándor Muszka Császárnak, Május 18-kán történt Egerben való bemenetele nevezetesíti, ki az Érseki udvarban estvéli 7 óra tájban megérkezvén, másnap jókor innen Lengyel Ország felé tovább utazott.

Végre 1822-dikben Julius 4-dik napján Báró Fischer Istvány Érsek Úr ide hagyá a' földi mulandóságokat, kinek kimúlása után, ugyan azon esztendei Julius holnap 20-dikén méltóságos Almásy József Úr a' 7. személyes Táblának assessora mint Hevés Vármegyének kinevezett Fő Ispányi Helytartója fényes beiktatását tartván a' Vármegye Kormányshékét elfoglalta.

Bárá Fischer Istvány életében adák be az Egriek az 1812-diki Ország - gyűlésének a' Város' felszabadítását szorgalmaztató könyörgéseket, melly az Egri történeteknek előbbeni folytatásokban már érdekelve is volt, és a' mellyben az egész hazának javát tárgyaló indító okait, a' többi közt ezekben foglalták; hogy t. i. Egerhez közel semmi Királyi Város nem fekvén a' természetmények eladhatására ez igen alkalmas hely leendene, annyival inkább, minthogy 20,000 lelek a' föld gyümölséből sokat megemésztenének, a' mi a' föld művelőknek, és mezei gazdáknak szorgalmatosságát éleszténé, és ha kívánságokban nyertessek lennének, és a' népesedés öregbednék, még több pénz jönne kerengésbe, és áradna el a' vidéken, ide.járulna a' Városnak a' folyó viz partyán lévő alkalmas fekvése, melly sok kézi miveknek, és fabrikáknak fel állítására módot nyújt, és a' mesterségeket, és kereskedést, most is lakossainak nagyobb száma leginkább műve-sekből, és kalmárokból állván, elő segitené, és

virágoztathatná a' Várostól nem messze a' mátra hegyein teremne ama igen betses, 's ritka helyen találtatható, és a' kordovány bőrnek kiszítésére, elkerülhetetlenül szükséges Szemeritzefa (R h u s c o r i a r i o r u m S k u m p i a,) melly nagy alkalmaztosságot nyujtana az illetén bőröknek ott helyben lehető ki készítésére, és az a' végre így felállítható dolgozó házakra. —

Nagy reménysége vala Eger Várossának, hogy az alatt, míg az Érseki szék néhai nagy méltóságú Báró Fischer István halála óta üressen állott, felfogna szabadulni, ugyan azért ezen tárgyban új mozdulatokat is tett, annyira vitte a' dolgot, hogy a' Polgárok kérésének, és tehetőségének bővebb kinyomozására, és a' kétrendbeli méltóságos Uraságoknak ki hallgatására Ő felsége méltóságos Meltzer Laszló Septemvir urat Királyi Birtos képében 1818-dik esztendőben Egerbe ki küldené, a' ki az itt tett nyomozásokat a' maga úttján fel is küldötte — nevedett az Egrieknek tüze, az Érseki széknek 1822-ikben történt megüresedésével, tovább sürgették t. i. a' helynek Királyi Várossá való tételét, és 1823-ben új Királyi Biztost nyertek méltóságos Báró Malonyai János Referendáiuist Nyitra Vármegyének fő Ispánját, ~~meg~~ ~~1824-ik~~ ~~1824-ik~~ Királyi Biztos Úr is 1824-dik esztendőben t. i. Méltóságos Lanczy József Septemvir Úr, a' ki Pünkösöd havában kezdette munkálkodását, Karátson havának 14-dik napjáig folytatta, 's ekkor befejezván Egerben irományait, a' nagyméltóságú magyar Cancellariához fel is küldötte — de minekutánna a' múlt 1826-dik esztendei 9-ben holnapjának 11-dik napján az uralkodó nagy méltóságú Felső Eöri Pyrker János László urat az előtt Szepesi Püspököt, utóbb Velentzei Pátriárkát Egri Érseknek kinevezte, már most az idő fogja felderíteni millyen legyen jöven-

dőben sorsa a' szabad Királyi Városi nevezet, és jussokért annyira esdeklő Egernek. — Mihelyt 1827-ben Septembernek 17-dik napján a' tisztelt Érsek Úr. Gróf Cziráky Antal Ország Birája által világi Méltóságába be-iktattatott, minden gondját az Egriek boldogítására fordította, és a' várost sok szép tsinálmányok által ékesíteni kezdette, a' mi e' helyre nézve annál kívánatossabb, mivel Augustus vége táján (1827) egy jeles része a' városnak megint hamuvá lett — Ez az örökös fő Ispány Úr napján tiszt újító széket is tartott.

Ezen Város történeteinek első szakaszában tétetett már emlékezet arról, hogy 2-dik Cletus Püspök a' Tatórok pusztítása előtt (1230-ben) állított Egerben egy Sz. Jakabról nevezett Ispitályt, amint azt Schmitth Miklós feljegyzette (In Eppor. Agrien: Tomo 1-o pag. 152) kétséget nem szenved, hogy ez az első intézet az ellenség dühe által elpusztitott, hanem az oszmánoknak a' hazából lett kiüzetések után a' keresztény hiveknek irgalmas bőkezősége által több apró házak megvásárlása után kezdett lassankint a' mai napig is a' Rátz úttzában meglévő Kórház felállítani, az e' végre gyűjtött tőke - pénzek a' Kanonokoknak, Püspököknek és több Polgároknek jó tevőségek által megszorítottak. Áldásban vagon ezek közt fő Tisztelendő Komáromi Jánosnak emlékezete, a' ki a' Kórház Templomát a' múlt században mintegy 1730-ban Sz. Anna Tisztelétére építette, és abban az éneklő, harangozó számára hagyományainak kamattyából veendő fizetéseket rendelt, úgy a' Seminarium Papjai, vagy ha ez meg nem történhetnék, más Papok által ott naponként elmondandó egy miséről is tett rendelt. — Nem régen a' kórházban táplálódó vakoknak, sántáknak és más a' járást meggátló nyavalyákban szenvedőknek kedvéért a' Predikatiók

is be hozattak fundatio mellett ezen kis Templomba, úgy hogy most már minden ünnep, és vásárnapokon a' mise előtt a' nyavalyásoknak és más oda gyülekező keresztényeknek az Isten igéje is hirdettetik. Vagyon a' betegek házának egy a' Városi Tanátsból választatni szokott gondviselője, a' ki az épületnek jó karban való tartására, a' fenytéknek és belső rendnek megőrzésére, a' fának és más szükséges dolgoknak öszveszerzésére, 's több egyebekre felügyel, és mind a' bevételekről, mind a' kiadásokról viszi a' számadásokat.— Van az Ispitálnak orvossa, és seborvossa, a' kiknek útastításokhoz képest a' kórház köz jövedelméből hozatnak a' szenvedőknek az orvosi szerek, sőt igen gyakran szolgák, és szolgállók gyógyítás végett ide be fogadtatnak, és tsak megegyésesedve bortsátattnak ki — 1826-dik esztendőben Majusnak 3-dik napján ezen Ispitályban lakó ügyefogyottaknak száma 115 személyekre ment.

Az 1-ső Egri Érseknek Fuchs Ferentznek hatóságos rendelése által a' házanként, és utzánként a' vagy a' Templom küszöbében gyakoroltatni szokott alkalmatlan koldulás elültatván, az Egri szegények számára, kik részint az Ispitályba be fogadtatnak, részint más házaknál tartózkodnak, bizonyos pénzbeli segedelmek annyival könnyebben rendeltettek, mivel a' fent tisztelt Első Érsek a' kéregetésnek örökös meggátolására egy több ezrekkel megvagyonosított szegények intézettyét állitá fel, mellyet Egerszeghy Imre Kanonok és a' Tisza mellett lévő kéői Prépost Úr ritka nagy lelkiüsséggel olly hozzá tétellel gazdagított meg, hogy minden a' különös hagyományokon (legatumokon) túl fel maradandó értékinek kamattyaí a' szegények érdeklert intézettyének gyámolítására, és jó karban való tartására forditassanak mind addig, mig annak töke pénzei az ez utánni ajánlások ál-

tal annyira megtöbbszörölnék, hogy ezen adomány nélkül is az intézet fenállhatna.

Azon eselben pedig vagy az Apátzák Egerbe való behozására, vagy a' szükölködő Papok felsegéllésére kívánta fordítatni hagyományát, az Egri Érseknek, és Káptalannak rönndelések szerént.

Minden holnapnak utolsó napján a' fentebb leirt intézetekbe már be fogadott szegények Classis szerint veszik minden holnap végével a' pénzbéli segedelmet, most az első osztály bélieknek 4 fl. adatik fejenként, a' 2-dik Osztálybélieknek 3 fl. a' 3-ik Osztálybélieknek 2 fl. a' 4-ik Osztálybélieknek, mivel ezek úgy is a' dolgozás által könnyebithetik sorsokat, tsak 1 fl. nyújtatik a' ns Érseki Káptalannak fel ügyelése mellett és a' városiakból választott fel vigyázóknak befolyásával. — Nevelik a' segédelmezést azon alamisnáknak is, mellyek vagy fertályonként a' városban gyűjtetnek öszve, vagy a' Templomok ajtajiban a' perselekbe vettettetnek, vagy némely urak által a' szegények attyához küldetnek.

Az így öszve szerzett adományokból tavaly az Intézethez tartozott 250. szegények részeltettek. Azon kívül tart az intézet arra a' végre két szolgálakat, hogy azok akadályoztassák a' koldulást, a' Lajstromba beirt ügye fogyottakat szemmel tartásák, és bizonyos nemű szolgálatokat tegyenek; tsak ugyan Eger ezen jól elrendelt tárgyban több várasoknak, mellyekben az embereknek, főképpen az idegeneknek nints nyugtok az alamisnáért esenkedő szegényektől, követésre méltó példája lehet.

Minden hólnapnak első napja van arra ki szabva, hogy a' ki a' szegények intézetibe felvétetni óhajt, kérésit az Intézet biztosságának (a' melly akkor tartya üllésit, és egy Kanonokból mint előülöböl, a' szegények attyából, a' ki Eger-

nek Plébánussá, a' Városi gondviselőkből, pénzosztogatókból, és a' Jegyzőből áll) benyújtsa, a' mikor is ha könyörületességre méltó a' kérő, és a' hely engedi, felvételik a' táplálандók közé, vagy ellenkező esetben elútasítatik. Ugyan ezen alkalmatossággal ha van mód benne, a' kárvallottaknak, megégetteknek vagy testi nyavalyákba esetteknek felsegélésekre némelly adományok nyújthatnak *).

Az Ispitálynak sorában ugyan tsak a' Rátz úttzában feljebb napnyúgot felé diszlik egy emelkedett parton a' Rátzoknak czifra Templomok azon az helyen tudniillik, a' mellyen Egernek pogány kézre lett jutása előtt a' Sz. Ágoston rendin lévő Szerzetesek ditsérték az Istent. — Tsak ugyan ezen Templomról, és a' Rátzokról az egész úttza Rátz úttzának, és a' végin lévő kapu Rátz kapunak neveztetik (a' mint az 1-ső szakaszban is meg van jegyezve).

*) Az 1825-ben kiadott Egeri Papságnak Schematismusában az intézetnek Biztossága illy rendel adatik elé, előlülő Fő Tisztelendő Pálffy József Kanonok Ur. — Szegények atya nagyon Tisztelendő Ruttner Ferencz Egeri Plébánus Ur. — Világi Tagok: Neirmaier János Bíró Ur, Csécsy Ignátz Tanátsbéli, Királyi József Tanátsbéli, Jegyző Csécsy János, osztogatók Sipos Gergely és Királyi József.

A' fundusra való felvigyázók Sipos Gergely, Martin János, az intézetnek tőke-pénzei többre mennek 160 ezer forintoknál. — Az idei 1827-diki biztosság pedig ezen Tagokból áll: F. Tisztelendő Pálffy József Kanonok Urból, mint előlülőből, nagyon T. Ruttner Ferencz Egeri Plébánus Urból mint szegények attyából, a' többi Tagok nevei így következnek, Csécsy János Ur Egeri Bíró, Tanátsbéliek Király József, és Martin János Urak, — Jegyző Pelkovits András Eger várossának Fő Jegyzője. Osztogatók Király József és Sipos Gergely, a' fundusra felvigyázók Martin János és Sipos Gergely.

A' harmadik vagy úgy nevezett Hatvani kapuról már tettünk említést; az a' jegyzés járulhatván még ide, hogy midőn a' városnak régi falai fenállottak, akkoriban csak ezen 3-om nyílásokon lehetett a' városba bejutni.

A' kerítéseknek némelly maradványai látnak a' déli oldalakon, mellyeket a' lakosok udvar és kert kerítések gyanánt használnak, és a' mellyeknek magassága a' puskázó lyukakat is beléértve mint egy három ölet mutat, a' vastagságok pedig három lábnyi volt. — Különös az hogy a' mint ezekből a' helyenként fenálló dülledékekből kimérni lehet, a' ketretzes fal nem mindenütt egy forma távolságra feküdt egymástól, hanem hol 5, hol 8, hol több ölekre ment az egymástól való távolság. A' Rátz, és Maklári kapuk a' mint azt a' vizsgálódó szemek most is könnyen észre vehetik, a' külső falba voltak illesztve a' mai Hatvani kapu pedig a' belső bástya helyén állt. A' 4-dik úgy nevezett czifra kaput, mellynek helyén ez előtt úgymint a' Jesuiták arányába gyalog ajtó volt, Gróf Eszterházy Károly nyitatta 1781. a' mint ezt a' reá tett esztendő szám mutattya *).

*) A' városnak régi külső bástyája a' Maklári kapunál kezdve a' Barátok telkének, és a' Kiss Praepostság kertjének hátuljánál nyult el, és úgy fordult meg délnek, a' Hatvani kapun kívül pedig a' Jesuiták épületjeinek szélei felé terült, úgy ment tovább az Ispitály, és Rátzok temploma déli részein el, és egyesítette magát a' Rátz kapuval, azontúl pedig merre nyúlt légyen el a' napnyúgoti részen a' bástyának, most is meglátszik, mert a' Galantai Gróf Eszterházy Püspök által felállított kőfal a' régi bástyákkal egyesítetett.

A' czifra kapuról az alsó fal felkanyarodott a' városnak azon a' részén keresztül, melly Csurgónak nevezetik, és a' várnak napnyúgoti oldalához kaptsoltatott. A' külső fal a' mint az omladékokból

A' városnak leírt nevezetes épületjein kívül figyelmet érdemel a' P. P. Minoritáknak a' víz-parton, és piatzon álló roppant klastromjok, és 2 tornyú templomjok, mellynek nem tsak külső tekintete fényes, hanem belső alkotása is pompás, a' Templomon ez a' felül írás olvasható:

D. O. M.
In honorem Divi Antonii
Paduani Thaumaturgi Dicata
MDCCLXXI.

A' nagy, és Kis Praepostságnak a' Hatvani uttzában különös épületei vannak *). — Szépíti

ítelni lehet, éjszak felé az egész várat, és várnak árkokatjait körül futotta, azután napkeletnek fordúlt, és az erősség egyik most már dülledezett szeglet tornyához ragadott, azt nem szükség említeni, hogy ezen bástyázatok mind termés kövekből rakattak.

*) A' nagy Praepostságnak nintsenek külön falui, úgy mint a' Kis Praepostságnak, hanem bővítik annak jövedelmét a' némely jöszágokból beszedetni szokott negyedek. A' többi Egri Praepostságoknak, mellyeknek Templomai hajdanában a' várban feküdtek, és a' mellyekről vették a' Praepostok nevezettyeket, emlékezete mai napig is a' Kanonokok czimjében fentartatik; mert elhallgatván a' többször említett Kis Praepostnak czimjét a' ki: Praepositus Beat. M. Virg. de castro Agriensi írja magát, és most annak személyét Fő Tisztelendő Sztlatinai Durtsák János Kanonok Ur viseli, fenn áll még a' Sz. Istvány Eger Vári Praepostságának neve is, mellyel az ez előtti Generalis Vicarius Lector és Kanonok Fő Tisztelendő Nováky József Ur volt, míg élt, felékesítve, de a' ki e' folyó eszt. Julius holnapjának elein kimúlt a' világból; a' ki olly nagy szeretettel viseltetett Hazánknak Litteraturája eránt, hogy számos Papi foglalatossági között, és éltessége mellett is az Eger várossa történeteinek ezen szakasszát szép kifejtésekkel megvilágosítaná. Az Eger várában lelküdt Sz. Péter templomáról nevezett harmadik Praepost-

ez úttzát még a' Pater Franciscanusoknak klastroma, és ilyen felírással díszlő két tornyú Temploma:

*Filiae Patris Aeterni, Matris Filii Dei,
Sponsae Spiritus Sancti,
Virginis sine Labe Honori Assurexit Ope,
aere piorum, Cura fratrum minorum 1795.*

az öreg ajtó felett pedig nagy betűkkel van írva:
A' Te Házadat Szentség illeti Uram. Zsolt. 92.

Már a' negyedik szakaszban megjegyeztetett az, hogy Karaffa Egernek vissza foglalása napján 1687-ben magával hozott be némelly Gyöngyösi Pater Franciscanusokat, és Minoritákat is, és a' szorosabb rendtartású Szent Ferentz Szerzetének azt a' helyet mutatá ki, melyet az birt a' Töröknek bejövetele előtt; Karaffának adományát Fenesi György Püspök is 1688. Martius 21-én Egerbe bevezettetvén megerősítette, és a' szerzetnek régi Templomát, vagy inkább a' Török Moschéát egynehány napok múlva, úgymint azon esztendő Martius 27-én fel is szentelte,

A' Városnak mintegy $\frac{2}{3}$ részit az Érsekség, és mintegy $\frac{1}{3}$ részit pedig nevezetessen az Eger vizén túl, és a' Vár alatt elterülő részit az úgy nevezett Curgót, Maklári úttzát 's a' t. a' Káptalan birja *), az Eger vizin két kő-hidak állnak,

ságnak ezimjét Fő T. Tóth Imre Kanonok, és Custos Úr viseli, és így írja magát Praepositus Sz. Petri de castro Agriensi.

*) A' városnak tavalí ritka szorgalmu, és tiszta értelmű Birája Neumaier János Úr, a' városnak belső elosztását következendőképen festette le:

„A' belső város négy részre felosztott fertályok, „ból áll, ezekből az első második, és negyedik fertályokat a' Nagy Méltóságú Érseki Uradalom birja-

az egyik a' Hatvani úttzának belső részénél a' Gróf Keglevich házánál, a' másik pedig a' belső piartzon, melly a' városnak mostani kiterjedésihez és nepeségihez képpeszt nagyon szoros. Erre a' kis négy szeglet formájú piartzra néz a' város háza. Sokszor elé hozott sántz már voltaképpen le iratott. A' mi a' belső várost illeti: annak a' már megnevezett Rátz, és Hatvani uttzákon kívül, a' többi úttzak, és közök régi szabásokat megtartván igen szűkek.

„a' harmadik fertályt pedig a' melly máskép Csurgónak is nevezetik, a' Tettes Nemes Káptalan tartja olly kifogással, hogy ezen fertályban is az Angyalosi György nevezetű Egri lakosnak házatól fogva, egész a' néhai Farkas Pál Successoroknak házáig, onnan pedig a' régi sántz fölött lévő egy sor ház rendét az Méltóságos Érsekség birja.

„Ezen Eger várossának továbbá vannak hostyái is, rendessen fertályokra felosztva: Az hostyák nevezetnek következő módon, Hatvani, Felnémeti, Czifra, és Maklári Hostyáknak; ezen négy megnevezett hostyák nyoltz fertályokra vannak elosztva, u. m. a' Hatvani hostya négy fertályokra, a' Felnémeti tsak egyedül magában, a' Czifra hostya a' sántzal öszve vagyon kaptsolva, és ezen fertály magába egybe véve, a' Maklári hostya pedig két fertályokra.

„Ezekből a' Hatvani, Felnémeti, és Czifra hostyái fertályokat a' Méltóságos Érseki Uradalom olly móddal birja, hogy a' T. Ns. Káptalan az Czifra hostyán az úgy nevezett sántz parton lévő házakat, a' Hatvani hostyán pedig ugyan azt a' részt, melly Farkas-völgynek nevezetik, földes úri jussal tartsa.

„A' Maklári hostyának 2 fertályait a' Ts. Ns. Káptalan, és ezeket is úgy birja, hogy a' meleg víz mellett lévő egynehány házak ezen nevezett Maklári hostyai fertályban a' Méltóságos Érseki Uradalomnak tulajdoni legyenek.

A' városnak tsak némelly útzái és helyci vannak kövel kirakva; a' házaknak *) száma többre megy 3000-nél, 1825-ben lakták Egret a' Papi Schematismus szerint 17603, a' Biróság feladása szerint pedig 18000 lelkek, ide értvén a' 180 fő-re menő óhitűeket is.

Az 1821-ki Papság Schematismussa szerint laktak Egerben 17242 személyek. Kik mesterségekből (mert már 1812-ben 22 Czéhek valának Egerben) a' köz kereskedésből, szőlő mívelésből élnek.

A' lakosok között a' rátzokon kívül németek is talátnak, tsak ugyan az nagy Templomban némelly ünnepeken, a' P. Minoritáknál pedig közönségesen német Predikatzio is, úgy szinte nyárban a' Misericordianusok Templomában tanítás német nyelven tartatnak. Birnak itt némelly Magnások, és nemes Urak is házakat, vagyon az városnak egy vadász forma ruháju német és huszáros ruhában tisztelkedő magyar polgári serege is, sőt nagy számmal lévő kapások is fegyverrel, valamely jeles ünneplés alkalmatosságával egy tanátsbélinek vezérlése alatt diszeskednek.

Eger 1825. esztendőben adóképen fizetett a' hadi Cassába 16818 fl. 10. xr. a' Heves Vár-

*) Az itt ott elszórt régi török házaknak az ajtai köből vannak, a' felső része pedig fából átsoltatott, talátnak Egerben még török pintzék is. Az Egrick ma is emlegetik azon férfiakat, kiknek török származása világos, ilyen volt a' meghalálozott Topa Városi Tanátsbéli Úr, az öreg Ali Senator, kiknek atyjai még valóságos környülmélet Mohamedanusok voltak, Posta Áronnak külső Tanátsbélinek az atya hasonlóképen Ozmány volt, és Egerben keresztelkedt meg, ide tartozik a' czimjében felholdot viselő Török familia is nevezetessen Fő Tisztelendő Török József Apaturnak, és hajdan Rimna - Szombati Plébános Úrnak a' nagy atya született Musulmán volt, hogy a' többi török ivadékokat elhagyassuk.

megyei házi pénz tárba pedig 7872 fl. és 20 xr. verbung pénz fejében pedig 330 fl. 51 $\frac{6}{8}$ xr. öszvesen 25021 fl. és 21 $\frac{6}{8}$ xr. váltóban.

Korabynszkynak Magyar Országról irt Lexiconja szerint fizetett ez a' Város 1786 eszt. 6543 fl. és 33 xr.

A' városon kívül napkeletre találatnak a' Törökök előtt olly igen nagy kedvességben volt meleg fürdők, mellyeknek vize mind azon által koránt sem ollyan forró mint a' Budai hegyeknek forrásai, a' fürdő háznak némelly falai és ajtaji régi Gothus izlésre mutatnak, úgy hogy nem ok nélkül lehet következtetni, hogy azok jóval a' törökök bejövetele előtt már használtattak, valamint a' Budaiak is a' Romaiak idejében már meg voltak és fen állottak, sőt némelly irók Heves Vármegyének nevezetét is ezen forrásoktól származtattják *) A' meleg viznek alkotó részeit Dombi Sámuel orvos fejtegette, a' ki abban meszes, és kevés álkálú földet talált. Használ a' tagoknak sok féle nyavalyáiban; és a' bőr betegségekben; a' fürdő hely két osztályból áll: az egyik Török vagy helyesebben Rátz, a' másik Püspöki fürdőnek hivattatik.

A' fürdő tövében van az Érsekségnek egy több kerekekből álló felül csapó malma, mellyet ezen meleg viz tesz forgásba, megjegyzésre méltó hogy a' meleg folyó még Andornaknál, melly ide három negyed mértföld, légyen bár a' lig csikorgósabb hideg, meg nem jegesedik, sőt egy kis csatorna az Eger vizébe lévén be botsájtva még ezt sem engedi jó darabon be fagyni. — Egyébb eránt a' közönséges folyónál könnyebb lévén ez a' meleg viz, lassabban forgattya a' malomköveket mint az Egri patak.

*) A' köz hagyomány tartalma szerint Payer Ignácz Péknek a' házánál a' hosszú Pintzének által cülcében volt valaha meleg fürdő.

Mingyárt a' fürdő ház mellett fekvő tágos és jó izléssel készült érseki kert, és annak virág házai, méltók a' nézésre, nagy diszére van a' kertnek a' magas jegenyéknek két pompás sora közt keresztül folydogáló viz, melly a' kertet két felé hasítja, a' bal oldala gyümölcösnek és veteményesnek, a' jobb oldala pedig mulató kertnek lévén szánva, melly utolsóban az öszve nőtt vad gesztenye fák mint valami boltozatok, nem tsak a' gyalog hanem a' szekér utakat is be árnyékolják. — Hogy a' Püspöki kert némi nemü formájában még a' múlt század elején fenn állott légyen, azt minden kétségen kívül teszi az Egri polgárságnak az akkori Püspökkel Fenesy Györgyel tett békekötése. — Diszesítette azt a' tsinosodást kedvellő Barkótzty; mostani fénnét pedig a' halhatatlan Eszterháznak köszönheti leginkább.

Bővebben esméretes a' hazában, és külföldön az Egri boroknak kellemetes íze, és tápláló ereje mint sem hogy arról itt hosszabb említést szükséges volna tenni, a' boroknak ez előtti nagy ára a' szőlős gazdáknak szorgalmát annyira fellevenítette, és a' tőkétet annyira megszaportotta, hogy ritka Városnak hegyein szüreteltetik annyi bor, mint Egerben, igen kellemetes italú borok teremnek az úgy nevezett Sík hegyen, de tartósságokra nézve első helyet az Egyed hegyén termettek érdemelnek; a' többi szőlő-hegyek is Neumaier János volt Fő Bíró Úr bővebb előadása szerint így következnek:

„A' Hajdu-hegyi Promontorium, alsó felső
„Cziglédi, Kis - Egedi, Nagy - Egedi, Szőlőskei,
„Eged oldali, Város oldali, Nagy és Kis Bajúsi,
„Barkótzti, Donáti, Rátz - Hegyi, Szarkási, Kets-
„kedéllési Tóth - hegyi, Afrikai, Mész - hegyi,
„Nyergesi, — Sík-hegyi, Galagonyási, Hajdú-hegyi,
„Rósa-hegyi, 's Köporosi hegyeknek, mind eze-

„ket az Érsekség birja. — Eger várossának Ts. Ns. Káptalannya pedig ezen rendre következő hegyeket földes úri jussal dézsmállyá úgymint: Tihaméri, Almagyari, Galagonyasi alsó, és felső Texas Szalóki, Eger Szalóki Malkányi, Kotsi, és nyúró Bértzi nevezetű Promontoriumokat.

Eger Várossának nagy része köszikláktól vagy on körül véve, a' pintzék is azokba vannak bevájva, és ezen köporos mély, és híves pintzéknek lehet tulajdonítani, hogy az Egri leginkább veres-horokat seprein számos esztendőig eltartatták a' gazdák. — Az Egri kertekben és hegyek allyaikban nagy bővségben termő mindenféle nemesített nyári, és telető gyümölcsökkel rakva vagy on a' piartz. E' mellett az Egri völgyekben sok hasznos fűvek és gyökerek találatnak, mellyek az Orvosok részeire nevezetes, és messzebb lévő helyekre széjjel hordatnak, és nagy betsületben tartatnak.

Az Egyed szőlő hegyének elő hozása vissza hijja az annak felső csutsán sokáig fen állott Sz. Egyed Templomotskájának emlékezetét, mellyben három oltár állott, és a' mellyhez Sz. Egyed napján az Egri hivek zászlókkal a' Papok által vezetettevő ájatoskodni fel jártak, azt is állítják, hogy valaha ezen Kápolna mellett egy Remete laktott. A' Kápolnának pedig már Eszterházy Püspök idejében tsak valami puszta falai állottak, de azok is Fuchs első Érsek alatt egészen eltöröltettek, az Egyed hegyi Remete hol áldozó Pap, hol tsak Laicus volt.

Egernek, ha az nem mély völgyben, hanem valamely tér helyen fekünnék, számos tornyai, és diszes epületjei bájoló tekintetet adnának, de mivel hegyek közé szorúlt, akár a' Ketetsendi, akár a' Miskoltzi útonn jövönek, tsak a' legközelebbi ereszkedőnél tűnik szemeikbe, de Bakta és Felnémet felül jövönek szép tekintettel szolgál.

Egret nem tsak a' tanuló Ifiúságnak nagy száma, hanem Tettes Ns. Heves és külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék székeinek itt léte is boldogittya, mert nem tsak sokan a' Vármegye Urai közül házakat vettek itten, hanem a' gyakor ízben tartatni szokott igen népes gyűlések gazdagittják a' várost, hogy ide a' törvény székekre bejáró perlekedő feleket, az ügyészeket, a' vármegye' rabjainak tartását és a' többit, a' mellyek mind a' pénznek folyását bővitik, elhalgassam.

Ámbátor Eger a' Mátrának hegyei közt fekszik, még is nem a' mátrai hanem a' tarnai Járásban esik, hogy az igazság ki szolgáltatásának, és köz batorságnak foganattya annál gyorsabban eszközöltethessék, egy Al szolgál Biró Ur állandóul Egerben lakik.

Egernek Budától való távolsága tészen 9. Posta Statiokat, fekszik pedig Geographia tekintetiben a' szélesség lineájának majd 37-dik és 38 gradusa alatt, és a' hosszáságnak 47 gradusa és 45-dik minutuma alatt térül el, Vályi Andrásnak föld abrosza szerint. Posta hivatal is találtatik Egerben, melly nagy elevenséget önt a' városba és a' kereskedést is éleszti.

Gorove László.

*) Heves vármegyének arany bányái is voltak valaha olvasni lehet Marsilius Könyvében in Prodrómo „ad opus Danubiale lib. 6. Cap. 6. ahol ezen ki fejezések találtatnak. „In provincia Hevesiensis Aurum Natura sua praestantissimum et Colore maxime flavo, sive rutilo conspicuum, olim effodiebatur, verum temporis lapsu venae aut penitus exhaustae sunt, aut certe per hostium injuriam penitus destructae. Nam aetate nostra nusquam quod quidem norim aerariae fodinae coluntur. — A' régi „hagyományok szerint bizonyosnak tartják, hogy „ilyen nemű bányák a' kis Oroszin felül fekvő mátra hegyeiben találtattak legyenek, mellyek még a' „múlt századnak elején munkálásbau voltak.

2.

Elmélkedések a' Természeti Justudomány állapotjáról.

Hogy régi világban is voltak olly bölcseledők, kik az ember természeti Jussait vizsgálták: azt Plátó, Aristoteles, Cicero, és mások jeles munkái, kétségen kívül helyheztesik. De Boehmer a), és Eichhorn b), bizonyosága szerint, csak Grotius, és Hobbes ideitől fogva kezdették a' bölcseledők, az ember természeti Jussait tudományos alkotmányba elrendelni. Azt Hobbes maga is megvallja: „Physica úgymond, új dolog, de a' polgári bölcseledés még inkább, a' melly tudniillik nem régiebb azon könyvnél, mellyet a' polgárról írtam” c).

Nem ok nélkül panaszkodik tehát Hoepfner, d) hogy a' természeti Igazak' tudománya, nem csak régi világban, hanem a' közép korban is, kevés művelőkre talált.

a) Jus publ. univ. c. V. §. 1-3.

b) Geschichte der Literatur II. §. 440.

c) „Physica res novitia est, sed philosophia civilis multo adhuc magis, ut quae antiquior non est libro, quem de cive scripsi”. Hobbes in Praef. Lib. de corpore, et homine 1655.

d) „Veteres philosophi ad eas (leges naturales) indagandas minus intenti fuerant. Socrates tamen, et Stoicae philosophiae dediti magis, quam reliquae Scholae ius naturae coluerunt, testibus fragmentis, quae apud Ciceronem, et Senecam servata habemus. Medio aevo istius cultura scientifica valde neglecta fuit”. Jus naturae sing. hominum, societ. et gent. scriptum a Lud. J. F. Hoepfner, latine redditum a Theod. Chr. F. Raydt J. U. D. edit. alt. Lingae. 1803. p. 7.

Oldendorp, 1506–1567 a), Hemming b), Stephani c), és Winkler d), munkái, csak előre készítõ megfogások gyanánt, Jus, és Erkölcstudományokból, nagyobb részt pedig hozott törvényekből, és polgári igazgatás külömbféle ágazataiból készültek.

Hugo Grotius 1583–1645 volt az első, ki a' nemzetek Jussait kezdette tudományos rendbe foglalni e) ő azokat, az ember társalkodásra való hajlandóságain építi; ezt az ember' társalékony-ságát olly fő állításnak lehet tekinteni, mellynek útmutatása után kezdődött a' Justudomány tökéletesülni: az erkölcsiség, és törvényesség közt lévő határ hijában kerestetik Grotius jeles munkájában: mert ő, a' régi bölcselkedők vélekedéseit híven követvén, nem csak az erkölcsiség kötelelességeit természeti Jussok tudományához kapcsolta f); hanem még a' nemzetek közönséges vélekedéseit is, természeti törvény gyanánt tekinti g), és mivel az erkölcsiség kötelelességeit külső

-
- a) Joan. Oldendorpii Isagoge, sive elementaria introductio, iuris nat. gent. et civil. Colon. Agrip. 1539. et cura C. A. Martini Vindob. 1758.
- b) Nic. Hemmingii de lege nat. meth. apodict. Vit. 1562. 1564. 1577.
- c) Math. Stephani methodica tract. de arte iuris Gryphis 1615.
- d) Bened. Wincler, principiorum iuris lib. V. Lips. 1615.
- e) Hugonis Grotii de Jure belli, et pacis libri tres etc. Parisiis 1625. cum notis J. F. Gronovii. Henr. et Sam. de Cocceji, Lausanne 1751. V. vol.
- f) „Diximus autem ad rectum obligans, non simpliciter ad iustum, quia ius non ad solius iustitiae, sed et ad aliarum virtutum materiam pertinet”. Grot. de iur. b. et p. L. I. c. 1. §. IX.
- g) „Juris naturalis colligitur id, quod apud omnes gentes, aut moratiores omnes tale esse creditur”. Grot. de iur. b. et p. L. I. c. 1. §. XII.

kényszerítés alá ő sem vethette: azokat a' külső ítélő szék' hatalma alól kiveszi a), minthogy a' törvényesség csupán külső cselekedetinknek következéseit vezérli, tárgyazza b) törvényes értelemben vett igazság megállhat, erkölcsi értelemben vett igazság nélkül: mert a' szabadság, bár megveti is az erkölcsiség rendjeit, mások szabadságát becsülni kéntelen. Úgy megfordítva is, erkölcsi értelemben vett igazság, megállhat törvényes értelemben vett igazság nélkül: mert ha valaki mások eránt való kötelességeit megveti is, Isten eránt való kötelességeiről le nem mondhat. És így Grotiusnak azon vélekedése, hogy törvényes értelemben vett igazság minden egyéb erkölcsök tárgyaira terjed, meg nem állhat. Grotius munkájának elrendeltetését, és kiadásait Ompteda vizsgálja c).

Seldenus d) az ember eredeti Jussait régi világ tárgyadományai után akarván fejtegetni, őtet a' történetek tér mezején arra az idő pontra vezette, melyben alkotójának kezéből előállván, ezt a' világot elfogadására készen találta. A' Zsidó nemzet Isteni Országlásában kereste leginkább, (mivel fellyebb nem mehetett a' történetek utjain) az emberi nemzet boldogulását illető törvények határozásait.

-
- a) „Puniendi non sunt actus oppositi virtutibus, quarum natura coactionem omnem repudiat”. Grot. de iure. b. et p. L. II. c. 20. §. X.
- b) „Finis disciplinae Juris naturalis tantum ambitu huius vitae includitur, adeoque ea hominem format prout hanc vitam cum aliis sociabilem exigere debet”. Puffendorf, de off. hominis, et civis Gies. 1741. §. VI.
- c) Diet. Heinr. Ludw. Freih. von Ompteda Literatur des gesammten Völkerrechts. 2. Th. Regensburg 1785. I. 174. 592.
- d) Joan. Selden de iure naturae, et gentium iuxta disciplinam Hebraeorum libri VII. Lond. 1640.

Igaz, hogy a' régi bölcsekedők, kivált Stoikusok, természetet az Istentől meg nem különböztetvén, a) természet törvényét Isten törvényeivel egynek tartották, a' mint azt Zeno Stoikusok felekezetének szerzője maga is megvallja: b) de az Istentől kinyilatkoztatott törvényeket természet törvényeivel nem lehet egynek tartani. Az Istentől kinyilatkoztatott törvény azért kötelezi az embert, mivel Isteni parantsolatnak lenni esmértetik, és így csak azokra terjed kötelező ereje, kik minden hitelre méltó tárgyadományok után meggyőződnek arról, hogy az Isten bizonyosokká tett bennünket, mit kellessék cselekednünk végcélunknak elérése végett; természet törvénye pedig minden embertől kötelezőnek lenni esmértetik; c) kötelező ereje közönséges kiterjedésű, d) hogy okosság által tudunkra adatott Isteni parantsolatnak lenni esmértessék.

A' Zsidó nemzet Isteni Országlás formáját az Isten, és ennek akaratjából Mojses, akkori környülállások szerint határozta meg; környülállásokban gyökeredzett végzéseknak pedig közönséges kiterjedést, annál inkább változhatatlan állandóságot tulajdonítani nem lehet: e)

a) „Quid enim aliud est natura, quam Deus”? Sc nec. de benef. IV. 7.

b) „Naturalem legem Divinam esse, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria”, Cic. de nat. deor. I. 14.

c) „Rudibus pariter ac doctis patent”. Euripides.

d) „Nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac; sed et omnes gentes, et omni tempore una lex, et sempiterna, et immutabilis continebit”. Cic. de repub. III. 22.

e) Krug Diköologie 30.

Hobbesius 1588+1679. a) volt az első, ki a' polgári öszveköttetés feltételes Jussait, az ember természeti állapotjának költött megfogásán építi; ezen állapot, Hobbes, és utánna Rousseau idejéig valamennyi polgári hölcselkedők szerint szüntelen tartó háboruszkodásban állott, mellyben másét mindeniknek szabad volt elvinni, magát pedig mindeniknek kényszerítés eszközeivel védelmezni. b)

Hobbes' azon állítása, melly szerint az ember Igazait, és kötelességeit, polgári fő hatalom akaratjából számaztatja, c) helyes is, helytelen is. Helyes és kétségen kívül való, ha úgy tekintetik, hogy az ember Jussai, fő hatalom, mint biztos kezesség nélkül, és a' törvények végrehajtó hatalma — nélkül szükölködvén, valósíthatatlanok maradnának, és így a' bátorságnak minden biztonsága nélkül félelmes természeti állapotban élő emberek sorsa, szüntelen tartó háboruszkodás lenne.

Heltelen, ha ezen néző pontból vétetik, hogy szövetséges életünket megelőző természeti állapotunk, minden törvény, 's jus nélkül való, és hogy ezen gondolatbeli állapotban egyedül az erő szolgálhat cselekedetink és féktelen kényünk' valóításának sinor mértékül. d) Az ember nem a-

a) T. Hobbes elementorum philos. Sect. III. de Cive Parisiis 1642. Amst. 1647. Genevae 1742. Leviathan, seu de potestate Ecclesiastica et civili Lond. 1651.

b) „Negari non potest, quin status hominum naturalis antequam in societatem coiretur, bellum fuerit, neque hoc simpliciter, sed bellum omnium in omnes.” Hobbes de Cive c. I. §. 12.

„Conditio hominum est conditio belli omnium contra omnes.” Leviathan c. 14.

c) Hobbes de Cive. VI. 15.

d) Fried. Ancillon, Staaten Geschichte. Berlin 1804. I. 3.

zért lépett polgári társaságba, hogy kevesebb Jussai legyenek; hanem, hogy azokat bátorságba helyeztesse. Az ő polgári Jussai, azon Jusokban gyökereznek, mellyekkel őt maga a' természet felruházta; de mellyeknek védelmére, és fentartására egyes ember elégtelen: mert ha valaki azt mondaná, hogy az embernek nincsen semmi eredeti Jussa, akkor azt is megkell engednie, hogy nincsen eredeti Jus; kinek is lehetne másnak eredeti Jussa, mint az embernek?

Pufendorf 1632 + 1694. a) a' természeti Jussok' tudományát egész kiterjedésében ugyan; de Római törvényre alkalmaztatott tudományos összeszerkeztetésbe terjesztette elő. De mivel eleinek nyomdokit híven követvén ezen tudománynak egységét, nem csak társalékonyság főállítására építi; b) hanem a' törvényt felsőség akaratjából származtatván, c) az embernek minden állító, és tagadó, egyes és közös, Isten, maga, és mások eránt való kötelességeit, Justudományba foglalta; d) szoros rendre törekedő bölcselkedők minden

a) Sam. Pufendorffii elementa iurisprudentiae universalis Hagae Com. 1660.

De iurac naturae, et gentium Lib. VIII. Lond. Scan. 1672. aucti Francof. 1684. et 1706. item Francof. et Lips. 1744.

De officio hominis et civis Lond. Sean. 1670. Giessae 1741. et Lugd. Bat. 1769.

- b) „Apparet fundamentalem legem naturalem esse hanc, cuiuslibet homini quantum in se, colendam, et servandam esse societatem”. De off. h. et c. I. 3. §. IX.
- c) „Lex est decretum, quo superior sibi subiectum obligat, ut ad istius praescriptum actiones suas componat”. De off. h. et c. I. 2. §. II.
- d) „Lex naturalis in tres partes dispescitur, quarum prima tradit, quomodo quis se se debeat gerere adversus Deum, altera, quomodo adversus se ipsum, tertia quomodo adversus alios homines”. De off. h. et c. I. 3. §. XIII.

állítást, kétségen kívül, és ezen tudományba valóknak el nem fogadhatják.

Thomasius 1655†1727. ámbár első munkáját a) az előbbi Törvényírók vélekedései után, társaságbeli rendnek követésére építette: utóbbi könyvében b) mindazonáltal az emberi boldogság legfőbb állításából, becsület, tisztesség, és igazság három alrendbeli tételt következtetvén, a' Természeti Justudományt, egyedül az igazság külső kényszerítés alá vetett kötelességek, és igazak előadására korlátozta.

A' régi világ' törvénytudói, mivel az ember vágyódásainak kijelentéseit, belső érzéseit, szintűgy, mint külső cselekedeteit egyetértőleg akarták megegyeztetni: a' Természeti Justudományt egyedül ezen tiltó törvényre „senkit meg ne sérts” nem építhették; hanem azt céljokhoz képest szükségképpen, ezen parancsoló törvényre is „Add meg mindeniknek a' magáét.” kiterjesztették. c) Következésképen az Igazak tudományát, mint magában álló, minden egyéb hozzá közel járó tudományoktól elválasztott tudományos rendszerbe nem foglalhatták.

Mások, és magunk eránt való kötelességekre nézve is, hasztalan keresnénk törvényes és erkölcsi külömbiséget régi bölcselkedőknél. Justudományok a' nélkül, hogy meghatározta volna, micso-da cselekedetek vettettek külső kényszerítés alá, és mellyek tartoznak lelki esméret törvényszéke eléhe,

a) Instit. iuris prud. divin. Lips. 1688.

b) Chr. Thomasi fundamenta iuris nat. et gent. Hal. 1705.

c) „Juris praecepta haec sunt: honeste vivere, alterum non laedere; suum cuique tribuere”. L. I. D. de iur. et iur.

mindenre, a' mit a' jámborság, és józan élet törvényei foglalnak magokban, kiterjedett. a).

Thomasius a' törvényességet az erkölcsiségtől elválasztotta ugyan; de jóllehet sok jeles Törvénytudók b) fáradhatatlan iparkodással követték nyomdokit, a' természeti Jussok tudománya mindazáltal Jus legfőbb törvényének határozatlan léte miatt, magában álló tudomány tökéletességére nem léphetett. c)

Mert némellyek hozott törvényekkel megelégedvén, azoktól kölcsönözött egyes tárgyak rendezésével foglalatoskodtak; d) mások az ember természeti Jussait, és Kötelezéseit, természeti ösztönökből származtatván, e) azoknak, egy fő-

-
- a) „Quae facta laedunt pietatem, existimationem, verecundiam nostram, et ut generaliter dixerim, contra bonos mores fiunt, nec facere nos posse credendum est”. L. XV. D. de condit. iust.
- b) Ephr. Gerhardi, delineatio iur. nat. sive de principiis iusti L. III. Jen. 1712. Nic. Hierom. Gundling, ius nat. et. gent. Hal. 1714.
Henr. Koehleri exercitationes iuris nat. eiusque imprimis externi, meth. scientif. propositi Jen. 1729. 1741.
Jo. Steph. Pütter, et Godef. Achenwall elementa iuris nat. Götting. 1750.
- c) C. Thomasius nach seinen Schicksalen und Schriften von Luden Berl. 1805.
- d) Henr. L. B. de Cocceji, Grotius illustratus, cum observ. et introd. Sam. L. B. de Cocceji Vratislaviae 1744.
Sam. de Cocceji, introd. ad Grotium illust. Hal. 1748.
Sam. Cocceji, novum systema iust. nat. et rom. Hal. 1748.
Schierschmid, elem. iur. nat. Jen. 1742.
- e) Car. Ferd. Hommel, de iure, quod natura omnia animalia docuit Lips. 1747.
Joh. Chr. Claproth, Grundriss des Rechts der Natur Götting 1749.

törvénynek felállítása által, okosság határozásai-
ból való megmagyarázását szükségtelennek, sőt
lehetetlennek lenni, vitatták. a)

De, ha az embert természeti ösztönénél fog-
va, külső tehetősége körébe, másokkal szüntelen
tartó viszonyérdeklésbe, minden okosság törvé-
nyes végzéseihöz való kötelezés nélkül, mint fék-
telenség állapotjába helyeztetjük: akkor, az o-
kosság erkölcsi végzéseit külső munkásságával el-
lenkezésbe állítjuk. b) Igaz, hogy az ember erköl-
csi érzésekből eredő természet ösztönénél, ezek-
nek kielégítéséből származó hajlandóságainál fogva
jót a' gonosztól sokszor megkülönböztet: de
mivel maga az erkölcsi érzés is, ezen ösztönök
eredete, két egymástól különböző homályos meg-
fogatokból származik; azokra tudományt építeni
nem lehet. Erkölcsi érzésekből származó ösztön
ugyan is, vagy egyenesen az emberi természet-
ből, maga és mások körül tett tapasztalásból veszi
eredetét; vagy azon érzésekből származik, mel-
lyek nevelés, példák, oktatás és vallás erejénél
fogva sziveinkben, kissebb, vagy nagyobb mér-
tékben fenmaradtak. Hogyan gyökerezhetnek te-
hát természet változhatatlan törvényei homályos,
és változó érzésekben, vagy azokból származó
ösztön kielégítésében? És mivel az eszes akarat,
minden vágyódásoktól függetlenül önmagának
törvény gyanánt szolgál: az ember lomondana
ön méltóságáról, ha akaratját ösztönei által enged-
né határozlatni. Krug Dikäologie §. 5. n. 2.

a) Joh. Jac. Schmauss Vorstellung des wahren Begriffs
von einem Recht der Natur Götting 1747.
Nueues Systema des Rechts der Natur Götting.
1754. III. 1.

a) Chr. Frid. Schott, diss. de fonte iuris nat. utrum in
instinctibus, an inratione quaerendo? Tübing. 1758.

Mivel pedig az ember eredeti szabadságát okosság törvényeitől, eredeti Jussait erkölcsiség tökéletes öszvehangzásától nem lehet elválasztani némelly bölcselkedők a' természeti Justudományt, erkölcs tudománnyal újra öszvekapcsolták, a) és az ember eredeti Jussait, mások, tökéletesedésre, b) mások boldogságra c) való törekedés kötelességekből, mint főállításokból fejtegették.

De mivel az emberek, csinosodásokhoz képest, tetszetes, és valóságos tökéletesülésről és boldogságról, nagyon különböző, és ellenkező vélekedésekben vannak; d) a' Jussok legfőbb törvényének pedig, mint tellyessen közönséges, tapasztalás haladó sarkállításnak, más közönségessebb megfogásoktól függetlennek kell lenni: a' szerkezhető Jusok tárgyaitól kölcsönözött, mint példa

a) Christ. Wolff ius nat. meth. scientif. Partes VIII. Hal. 1740. 1750.

b) „Lex naturae nos obligat ad committendas actiones, quae ad perfectionem hominis, atque status eiusdem tendunt, et ad eas omittendas, quae ad imperfectionem ipsius atque status eiusdem tendunt. — Atque hoc principium Juris naturae generale, ac universale est”. Chr. L. B. de Wolff, Just. Jur. nat. et gen. Hal. 1754. l. c. II. §. 43.

c) „Primum, et summum iuris naturae principium — hoc absolvitur praecepto: efficias atque promoveas, quantum potes, et vales salutem et felicitatem entium, quibuscum vivis, rationalium communem, ita ut summa, quam in agendo sequaris, regula, saluti communi sit conveniens”.

Jus nat. sing. hominum, societatum, et gent. script. a Lud. Jul. Frid. Hoepfner latine redditum a Theod. Chr. Frid. Raydt Lingae 1803. §. 22. p. 31.

d) Wil. Tr. Krug, Diköologie, oder philosophische Rechtslehre Wien 1818. I. §. 20. 69. l.

Supremum moralitatis, omniumque officiorum Principium a Franc. Tulsitzky, Agriae 1825. §. 2. p. 94. et seq.

gyűjtésen épültt, közönségesség nélkül való állítás, természeti Igazak' főtörvénye gyanánt épen el nem fogadható. a)

Azon Törvénytudók vélekedése sem nyerhet helybenhagyást vizsgáló észnek ítélő széke előtt, kik a' természeti törvény kútfejét ezen sark állításban helyhezteszik: „Tégy olly cselekedeteket, mellyek a' teremtett dolgok feltett céljaikkal megegyeznek, és hadd el az ellenkezőket,” b)

Mert, jóllehet minden személy él az ő méltóságával; kívülünk helyheztesített dolgokkal pedig eredeti céljaikkal egyezőleg bánni, okosság' erkölcsi, és törvényes határozásai szerint köteleztünk; és egy okos valósággal, mint eszközzel élni szintúgy, mint természet javaival visszaélni, okosság végzése ellen való dolog: de, azt, mit kell cselekednünk, és elmulasztanunk, hogy a' teremtett dolgok céljaikkal egyezőleg munkálkodjunk, a' mivelő okosságnak fentebb törvényei szerint kell megitélni.

Jóllehet a' Törvénytudók kötelesség tudományát, minden, az erkölcsiség, és törvényesség között lévő különböztetés nélkül fejtegették; és sokan a' természeti Igazak, mint magában álló, tudományának léte felül kétségeskedtek: c) még is találkoztak mindég olly hölcselkedők is, kik a' természeti Jussok tudományát, külső kényszerítés

a) P. J. A. Feuerbach, Kritik des natürlichen Rechts Altona 1796. 239. l.

b) Henr. Kochleri, ius nat. exercit. VII. Jenae 1729.

Heineccii, ius nat. et gent Halae 1749.

C. A. de Martini, posit. de leg. nat. Vindob. 1772.

„Exercit. VI. de leg. nat. Vindob. 1776.

c) Car. Ant. Pilati, Essistenza della legge naturale, in Venez. 1764. übersetzt von Wenning 1767.

alá vetett kötelességekre szorították, a) és a' természeti Jussok legfőbb törvényét figyelmetes elmelkedéssel mind inkább nyomozták, és az okosság törvényeiben keresték. b)

Mások mivel meg nem foghatták, hogy kívánhat ugyan azon egy okosság, ellenkezés nélkül, majd erkölcsiséget, majd evvel sokszor ellenkező törvényességet: a' Justudományak sark állítását mindenkép, vagy csak némely részben is az okosság erkölcsi alapos végzéseikhez kapcsolták, c) és a' Justudományt, vagy Jussal bírónak, d) vagy másoknak kötelességeire e) építették.

a) Lud. Fr. Jul. Höpfner, *Naturrecht des einzelnen Menschen, der Gesellschaften, und der Völker* Giesen 1780. 1796. *Latine redditum a Th. Chr. Fri. Raydt Gingae* 1803.

J. F. Feder, *Grundsätze des Naturrechts* Götting 1782.

Jo. Aug. Henr. Ulrich, *initia philosophiae iusti, seu iuris naturalis* Jen. 1783. 1790.

Joh. Aug. Schlettwein *Recht der Menschheit* Giesen 1784.

b) Gottl. Hufeland, *Versuch über den Grundsatz des Naturrechts* Leipz. 1785. Jo. Ch. Gottl. Schaumann *diss. de principio iuris nat.* Hal. 1791.

c) Abicht, *Neues System aus der Menschheit entwickelten Naturr.* Bayreuth 1792.

J. G. Fichte, *Grundlage des Naturrecht.* Jena und Leipz. 1796.

Pörschke, *Vorbereitung zu einem populären Naturrecht.* Königsb. 1795.

Joh. Nep. Borst, *Über das Naturrecht und dessen Uebereinstimmung mit der Moral im höchsten Vernunftgesetze, so wie über die Verschiedenheit zwischen beyden, bey der Anwendung* Nürnberg. 1818.

d) Theod. Schmalz, *Recht der Natur,* Königsberg 1795. *Handbuch der Rechtsphilosophie,* Halle 1807.

J. Chr. Gottl. Schavmann, *wissenschaftliches Naturrecht* Hall. 1792.

Versuch eines neuen Systems des natürl. Rechts Hall. 1796.

De mikor a' bölcselkedő okosság külső tehetőségünk körét minden egyéb tekintet nélkül határozza, hogy azután, belső vágyódásainknak valóztatására sinórmértékül szolgáló erkölcsi törvényeket hozhasson: akkor önmagával nem ellenkezik; mert ellenkezésnek csak akkor lehetne helye, ha ugyan azon tekintetben valamit állítólag és dagadólag rendelne.

Valamint a' bölcselkedésnek mindennemű ágazatai, csak 18-dik században juthattak tökéletességnek virágzó állapotára; szintúgy a' Természeti Justudomány Fichte 1762+1814. a) Feuerbach 1775. b) és Kant 1724+1804. c) három jeles öngondolkodó férfiak, mélyen ható éles elműségöknek köszönheti magában álló tudományok közé való számlálását.

Természetnek azon törvényei, mellyek szerint meghatározatik, annak szükséges volta, a' minek a' látható világban történni kell: egyedül a' jelenések' szükséges rendjeinek változhatatlan határozásai; az okosság törvényei pedig szabadság reguláji, mellyek által az akarat szabadon határozatik.

I. H. Jacob, philosophische Rechtslehre Halle 1796.
Auszug aus der phil. Rechtsl. Halle 1796.

e) Joh. Chph. Hoffbauer, Naturrecht aus dem Begriffe des Rechts entwickelt Halle 1793. 1804.

Carl. Heinr. Heydenreich, System des Naturrechts II. Th. Leipz. 1794. 1795.

a) Gotl. Fichte Grundlage des Naturrechts, nach Principien der Wissenschaftslehre Jena und Leipz. 1796.

b) P. J. A. Feuerbach Kritik des natürlichen Rechts Altona 1796.

c) J. Hant, metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre Königsberg 1797.

Az ember, mint szabadsággal biró okos valóság, magának czélokot állithat, azokat eszközök választása, és meghatározása után, tehetségeinél fogva valósíthatja ugyan; de külső munkásságának szabadságát határ nélkül nem követheti: mert helyben, és időben a' nélkül nem élhet, hogy tehetségeinek használása által, eszközösen vagy eszközetlenül önlétét magához hasonlókkal, ha mindjárt szorossabb öszveköttetésbe nem is, legalább kölcsönös viszony érdeklésbe, ne helyheztesse; munkálkodásnak ezen közös piacznán együtt élő emberek ugyan is, kölcsönös közlések, és szövetkezések által, állapotjokat felváltólag szünet nélkül változtatják.

Hogy ezen viszonyérdeklésekből, és közlésekből ellenkezések ne támadjanak: a' mivelő okosság törvényes végzései, mindenik tehetősége körét olly határok közé szoritják, hogy öntehetőségét, és személyes méltóságát minden ki fentarhassa ugyan; de mellette mások is, természeti egyenlőségben gyökerezett hasonló személyes méltóságokkal megegyezőleg, munkálkodhassanak. Így egyeztetik az okosság törvényes határozásai az ember külső szabadságát mások szabadságával, hogy ugyan azon helyben, és időben magához hasonlókkal való együtt léte munkás lehessen.

Hogy mindenik az okosság törvényes végzései által bátorságba helyheztetett tehetőségét, és szabadságát, emberi méltóságával egyezőleg használja; külső kényszerítésen kívül helyezett belső szabadságra törekedjék: arra öt a' mivelő okosság, mind akaratjának vágyódásaira, mind pedig külső cselekedeteire terjedő, parancsoló, és tiltó erkölcsi végzései kötelezik.

Az okosság törvényes határozásaiból csak azon külső kényszerítés alá vetett kötelelességeket tudhatni meg, mellyek az emberek együttlétükre,

társas törekedésekre, szövetséges és kölcsönös viszonyérdeklésekre vonódnak, és tehetségeiknek ebbéli külső kinyilatkoztatásait, mások külső cselekedeteikkel egyezően határozzák. Illy törvényes kötelesség felel meg minden Jusnak olly formán, hogy ha egynek valamihez Jussa van, a' többiek tilalmaztatnak, ezen Jusnak valóztatását akadályoztatni, és kötelesek azt, sérthetetlen becsüléssel tekinteni.

A' természeti Jusok fő törvénye, a' Jusnak olly közönséges esméretét, és határozásának fő okát magában foglaló állítás, mellyel, ha az ember tehetségeinek külső kinyilatkoztatása megegyez, igazságos; ha pedig valamely külső cselekedet benne nem foglalatik, és abból nem is kifejthető, igazságtalan. Illy főtörvénynek lehetősége az emberi okosságban; szükséges volta pedig, magához hasonlókkal együtt létéből származó társas törekedésben gyökerezik.

A' természeti Jussok sarkállítása, mint mivelő okosság törvényes rendszabása tehát, hogy minden ember tehetősége körében állított céljait szal adon valósíthatja, a' mennyire az, mások szabadságának sérelme nélkül megeshetik. Személyes tulajdonság gyanánt tekintett Jusnak, fő állítása így terjesztetik elő: „Olly cselekedetet mindenik tellyesíthet, melly mások külső szabadságával megfér.” Cselekedetek törvényes, vagy törvénytelen voltoknak megítélésére szolgáló okosság főtörvénye pedig, i y szó l: „Minden cselekedet igazságos melly a' cselekvőnek tehetősége körében vitédik véghez; a' melly szabadságának határin túl terjed, az igazságtalan.”

Természeti Jusnak főtörvénye eredeti képpen megengedő törvény; mert a' Jus, nem szükségét hanem szabados cselekedetekre való tehetséget jelent: de ezen megengedő törvényből önként kö-

vetkezik ez a' parancsoló: „Olly határok közé szorítsad külső szabadságodat, hogy a' mellett mások szabadsága is fenállhasson.” És így a' Just, az engedő; annak megfelelő köteleltséget pedig a' parancsoló főtörvény határozza meg.

A' törvényesség köteleltségei is eredetökre nézve csupán tagadók; mert az, azokat határozó végzés, tiltó törvény, melly által, mások szabadságával meg nem egyező cselekedetek végre hajtása tilalmaztatik: azomban ezen tiltó törvénynyel, bár melly téteményes cselekedetet is öszve lehet szerkeztetni, és mint alsó állítást felső alá vetni; mert minden törvényes tehetőségből származó téteményes cselekedet tagadó tulajdonságú, (mint az adóságnak visszafizetése) a' mennyire másnak törvényes követelését nem lehet akadályoztatni. Minthogy pedig minden tagadó észfogás mellett, szükségképpen állító megfogást is, mint annak ellenkezőjét, kell felvenni: tiltó törvény is csak úgy sikeresithető, ha egy parancsoló törvény következésének lenni gondoltatik. a)

Látni való ezekből, melly helytelen némelley Törvény tudók azon állítása, hogy a' törvények csak kétfélék lehetnek, úgy mint: parancsolók, és tiltók b) hogy a' megengedő törvények (szabadságok, és előzések) törvény nevöket meg nem érdemlik: mert a' megengedő törvény cselekvőre nézve lehetőségnek rendszabása; másokra nézve pedig szoros értelemben vett törvény, mivel arra kötelelzi öket,

a) Krug Dikäologie 63.

b) „Leges sunt vel praeceptivae, vel prohibitivae. Leges permissivae absolute tales involvunt contradictionem”. Lud. Fr. Jul. Hoepfner §. 2. 19.

Ant. Thomas, Lehrbuch des Natürlichen Rechts-wissenschaft Frankf. 1803. §. 10. 57.

hogy a' cselekvött megengedett cselekedetnek végrehajtásában ne akadályoztassák. a)

Vannak még most is olly Törvénytudók, kik a' természeti Justudománynak Erkölcsstudománytól való elválasztása ellen nagyon kikelnek; b) valamint ollyanok is, kik Thomazius vélekedésére vissza menvén ezen Tudományt, ama tiltó törvényre: „Senkit meg ne sérts.” építik c)

Hogy mást tehetségeinek czélarányos használásában ne akadályoztassunk, senkit meg ne sértünk, azt a' természet törvénye állítja ugyan; de a' Természeti Justudományt ezen törvényre, „senkit meg ne sérts.” nem lehet építeni: mert törvényes értelemben vett sérelmet gondolni, Jussának, és törvényes kötelezésnek előre tétetele nélkül lehetetlen. Ezen törvény tehát „senkit meg ne sérts.” sérelemtől független természet Jussának, és törvényes kötelezésnek fő törvényét már előre felteszi, és annak alrendű állítása.

Luczenbacher János.

a) Gottl. Fichte, Grundlage des Naturrechts, nach Principien der Wissenschaftslehre. Jena und Leipz. 1796. I. 101.

Car. Heinr. Gros, Lehrbuch der philosoph. Rechtswissenschaft. Tübingen 1802. 1805. §. 22. n. 2.

b) G. E. Schulze, Leitfaden der Entwicklung der philos. principien des bürg. und peinl. Rechts Götting 1813.

c) Car. Heinr. Gros.

J. Ch. Fried Meister, Lehrbuch des Naturrechts Frankf. 1809.

3.

T. T. Horváth István' észrevételire észrevételek Henrik , Portugalliai Gróf' eredete eránt.

1. §. Henrik, Portugalliai Gróf' származása eránt kijelentett véleményemnek, hogy ő Henrik, Burgundiai Herczegnek fia volt inkább, mint I. Geysa Királyunk' második szülötte; vizsgáztatását T. T. Horváth István, a' Széchényi Országos könyvtár' őrzője, a' hon- és külföldi Tudósoktól bé nem várván a' köztünk ítéletet, maga adá meg a' választ; önnön állítására tevé a' borostyán-koszorút, melly azok' kezéből fénylendőbb vala; az én véleményemet olly hosszas észrevétellel terhelte, hogy fél napi olvasásokban csak meg nem szakadtam; velem pedig, „ki legkevesebbé születtem arra, ha csak tanulásimat az előeszméreteknél nem kezdem, hogy Historikus vagy Diplomatus legyek” (p. 7.) álmélkoJásra méltó hajvívásba ereszkedett: Heeren, Salis, vagy más nemes lelkű Történetvizsgáló avval, kit éppen tudatlannak ítélték, literaturai vetekedésbe nem bocsátkoztak volna. 'S a' szinte hat ívnyire terjedett észrevételinek mi is lön a' kimenetele? Hogy „atyai részről Henrik, Portugalliai Gróf' eredetét, úgy gyanítom, végképpen csak a' Portugalliai oklevelek határozhatják meg” így mond: Tudományos Gyűjtemény. 1828. VIII. kötet. 92 lapon.

2. §. Erre én, kinek se gyámam, Lapádim, nincsen; se ötvennél több válaszra sürgető Haza fiakkal dicsekednem nem lehet, mint a' T. T. Iónknak (kár hogy csak harmadájokat is örök emlékezetül meg nem esmértette)'s a' nemzeti

dicsőség ellen is vínom kell; Árpád' vérétől megtagadván a' Portugalliai fényt; mi tévő legyek? üdeig óráig csüggedőben voltam. — Két járt út állott előttem: egyike a' halgatással elmellőzésé; mellyel válaszolni szokás a' lármás, kitkit eltiprással fenyegető ellenfeleknek; ez a' litteraturai világban legnagyobb megszegyenítés; másika a' megczáfolásé: mellyel élni azok ellen, kiken a' józan okoskodás, és szelid szó foghat. A' válasznak első nemével élt T. T. Írónk ellen, mint megtámadója ellen T. T. Schwartner Márton, egykori Tanítója, Diplomatikájának vizsgáltatására nézve: tőle félre állván, ellenvetésire semmit se hajtott. De avval én, ki megvetve senkit sem akarok megsérteni, ellene nem élhetek. A' másikával éltenek ellene más ellenfelek, kivált a' Bécsiek, Rajzolatának vizsgáltatásában. Ezzel se élhetek én: ha mind azokat, a' miket öszve vissza, elcsavarva, helytelenül, ok és szükség nélkül észrevételivel öszvehalmazott, rendin felfognám; kivált ha én is észrevételit, mint ő az én véleményemmel cselekedett, átírnám, válaszomnak legalább tizenkét ívnyire szükség volna terjedni; a' mivel unalmat szereznek T. olvasóimnak; és Tudományos Gyűjteményünk sarkalatos törvénye ellen vétenék: hogy a' béveendő értekezés legyen rövid; mellyet senkinek se szabad megszegni, vagy megszegetni. 'S mi haszna is lenne végre? „Minek-utánna örökös billyege az minden tévedésnek, hogy akár czáfoltassék, akár halgatással elmellőztessék; a' tévedés mindenkör tévedés marad” T. T. Írónknak vallása szerént (p. 4).

3. §. Nem volt tehát mást mit tennem, hanem olly mit a' kérdéshez valót mondanom, a' mi még mondva nincs; a' mit még T. T. nagy olvasásu, és tudományu Írónk se tudott, 's a' mit ő

kivánt tudni, 's remélhetõ, hogy T. olvasóink is unalom nélkül fognak hallani; Godefroy Theodor-nak e' perben forgó kérdés eránt okoskodásit tudniillik; kirõl T. T. Írónk így monda: „Ha az ujabb Franczia és Német Írókat halgattyuk; úgy ma a' Portugalliai Henrik Grófnak magyar eredetérõl többé kérdés se támasztathatik: minthogy Godefroy Tivadar már 1612 eszt. ben eléggé megmutatta, hogy Henrik, Portugalliai Gróf, a' Burgundiai Herczegektõl eredett, és Hugo Capet Franczia Király' nemzetségének sarjadéka volt. — Errõl mondja Buder és Meusel után — Spittler: Godefroy legelõször mutatta meg Henriknek igaz szármozatát, és e' tárgyat egészen felvilágosította. — Okait, mellyek által hitelessé tette állítását, közelebbõrõl nem esmérhetem”. Tudom. Gyüjt. 1828. III. köt. 4—5. §. A' miket tehát õ nem esmérhetett, én megesmértetem; a' nélkül hogy legkevesebb hasznát reméllyem ezen esmértetésemnek is: „Minekutánna örökös billyege az minden tévedésnek, hogy akár czáfoltassék, akár halgatással elmellõztessék, mindenkor tévedés marad: mindenkor rettegteti a' reá süthetõ Tudomány' fényét” a' T. T. Írónk' vallása szerént észrevételinek 4-dik lapján.

4. §. Szóllok pedig a' T. T. Írónknak mindennemû személyes kéméllésével: távul légyen tõlem, hogy Ötet szugolyba-szorítással, vagy leczkézéssel fenyegeessem, mint õ engem (p. 4.) vagy grammatizállyam (p. 7.) vagy Orthographiámra kéntessem (p. 18 19.) vagy nyomtatásbeli hibáit is neki gáncsul tulajdoníttam (p. 51.) Ez nagy Pedantismus! Távul légyen, hogy ötet mindannyi tévedésekrõl mennyiek mondottai, vagy folyton folyt tévedésirõl, pusztá reáfogásokról, 's t. éf. vádollyam mint õ engem (p. 25. 30. 32 's a' t.)

• vagy

vagy mély tudományát, combinatióit negédesen becsmérellyem: ez tölem nevetlenség volna. A' fegyveres, sisakos csatázás, melly kezdetén nyakára hágott szinte éledő Litteraturánknak, ellenemre volt mindég; a' pánczélos, dárdás zászlóallynak vitéze nem voltam soha. Írok rövideden is: czélom lévén a' pusztá igazság; fő törvényem a' világosság; a' dolog' velejéhez szeretek szállani; egy értekezésbe mindent, a' mit tudok — ha T. T. Írónk' engedelméből valamit tudok — beszöni, nem szokásom. Nálom az üdö drága és szük, mint életem; egy értekezés' kidolgozásán három holnapi éjjeli nappali munkával nem heverhetek; csak ezekre nézve is, hogy kijelentett véleményembe minden Litteraturai és Historiai esméretimet fitogtatva ki nem fejtetem, T. T. Írónktól némü-némü kéméllést nyerhettem volna; lám olvasá: „Szóllok a' kérdésről, minden kitérés nélkül, olly rövideden, ammint csak lehet”.

5. §. De mindenekelőtt fő okait véleményemnek, hogy Henrik Portugalliai Gróf, nem első Geysa Királyunk' második fia, hanem inkább Henrik, Burgundiai Herczegnek, szülötte volt, új rendbe kell szednem, és ama homályból, mellybe azokat hozta T. T. Írónk, kifejtenem, hogy szükséges világosság terjedjen Godefroy Theodornak okoskodásira; annyival inkább: mivel azokat egész kiterjedésökben elő nem hordhatom: a' már többször tölem is, T. T. Írónktól is, hallottaknak ismétélése méltán unalmat szerezne T. Olvasóimnak; a' mit tartozom elkerülni.

6. §. Véleményemnek elégséges és hiteles Tanuja marad ama Sz. Benedek rendén élt, Ligeris vize melléki, Orleani megyebéli névtelen Szerzetes, ki a' Fleury Chronikát írta vala, mellynek töredékit, mennyire a' Franczia Királyok' tetteit közelebbről illette, Duchesne Ferencz a' Franczia

Írók' gyűjteményében kiadta, ammint már több izben mondva vala. Elég hiteles, mondám: ha bár ötet T. T. Írónk Sárkánylátónak nevezi is velem együtt (p. 26. 's a' t.) következő Logikai tekéntetekből:

1-ször. Ő ugyan azon üdö - és tájbeli tanu Robert, és Henrik Burgundiai Herczegekkel. Ezt igaznak, tagadhatatlannak esméré T. T. Írónk is fővezetőjinek vallása szerént (p. 23).

2-szor: Megtudhatta tehát hitelesen: hány fia volt légyen Henrik Burgundiai Herczegnek? Volt-e Henrik nevű is? 'S Castiliába költözött-e ez? Ott Portugalliai Gróf lett-e? — Ezt is igaznak esmérí magában a' T. T. Írónk; 's annak esmérni fogják legalább T. Olvasóim bizonyal.

3-szor: Ollyat mit is tudhatott ő meg, a' mit más távullévők és későbbiek meg nem tudhattak, vagy meg nem tudtak; vagy ha megtudtak is, közölni elmulasztottak. P. o. Ordericus Vitalis egyházi Író, 's a' t. Ezt is ok nélkül tagadná a' T. T. Írónk.

4-szer: Tudta 's vallotta pedig: hogy Henriknek, Robert Burgundiai Fejedelem fiának, Henrik nevű fia is volt; ki Castiliában VI-dik Alfons Királynak Theresia nevű leányát vevé feleségül, 's vele a' Portugalliai Grófságot is elnyeré. Tudósításából tanulák ezt a' Londoni és Párisi tudós Társaságok (p. 54); 's az ő tanúságára nézve lett ez a' Francia, Angol, és német Tudósok előtt olly esméretes, „hogy ma a' Portugalliai Henrik Grófnak magyar eredetéről többé kérdés se támasztathatik”; ammint a' T. T. Írónk, a' 3. §-ban felhozott szavaival, nyilván megvallá.

7. §. Azon névtelen Szerzetes' tanúságának hitelességét meg nem hamisittyák, se fel nem forgattyák a' T. T. Íróknak következő fogásai (p. 23. sqq).

1-ször: Mivel ő a' lidérczeket, vérbe borult holdot, nagy fejetlen sárkányt, állati lábú gyermeket, föld-bömbölést emleget maradványiban: — Ha ezen elő-ítéletek, babonaságok miatt hitelt nem ad Ő a' névtelen Szerzetesnek: minden más közép századokbeli Chronikákat is eressen füstbe.

2-szor: Mivel ő sokakban megcsalatkozott; az időt, helyet, rendet gyakran megzavarta: — Ha ezekre nézve is másokban és a' fő dologban hiteltre méltatlannak állítja; szegje nyakokat minden más közép századbeli Íróknak is kivétel nélkül.

3-szor: Mivel Henriknek, Róbert Burgundiai Herczeg fiának Sybilla feleséget, és ettől őt férfiú szülöttet tulajdonit; erről pedig az Ő kutfőjiben egy szó sincs. — De van tudósítás a' névtelen Szerzetesnek Fleüry Chronikájában; ha kiadott töredékiben nincs is, van kézirati maradványiban. Ezeket ne én rajtam kövesse vágdalkozva, hanem a' Tudós Párisi Társaságon; kik annak tanuságán építék az általam megesmértetett, 's T. T. Írónktól is megesmért tudósításokat (p. 53). De ismét mintegy magába térvén, megvallya T. T. Írónk: „csak ugyan az atya előtt meghalt Henriknek mások is tulajdonitnak Sybilla nevű feleséget (p. 26—27).

4-szer: Senki se mondja az Ő kutfőji közzül, hogy Henrik, Portugalliai Gróf, az atya előtt meghalt Henriknek fia volt légyen; 's hiteles okok védik azt, hogy Henrik, Portugalliai Gróf, az Atya előtt meghalt Henriknek nem volt, s talám nem is lehetett fia: — Elég, hogy az azon üdö-és tájjékbeli névtelen Szerzetes mondja, hogy volt; mondja a' kiadatott töredékiben is. — De ismét magához tér ő, 's megesméri, hogy az atya előtt kimult Henriknek csak ugyan volt az ujjabb Írók szerint Reginald nevű fia (p. 27) kit megneveze a' névtelen Szerzetes. Tűrjünk azért, ha

bár csapási között is, minekutánna T. T. Írónk Henriknek az először tagadott Sybilla feleségére, 's egyik fiára, Regináldra, reáesmért: remélhető, hogy még a' másikára is, Henrikre, a' Portugalliai Grófra reá fog esmérni; mihelyt nem kell féluie ama sárkány Baráttól: ne hogy Ő a' nagy költséggel, sok fáradsággal, és számos verőtéssel gyűjtött esméretit füstbe repítse" (p. 24). Tudjuk tehát önnön szavaiból ellenmondásának alapos okát! a' hős, a' sárkány Barát!! Többi ellenvetési vagy tekéntetet nem érdemelnek, vagy nem ide tartozandók. Már Godefroy Theodornak okoskodásira, hogy Henrik, Portugalliai Gróf, Henrik, Burgundiai Herczeg' fia volt légyen, átlépek.

8. §. Godefroy Theodor okoskodási illy nevezetű, csupán a' Portugalliai Királyok' eredetét nyomozó munkájában jönnek elő: „Traité de l'origine des Roys de Portugal ySsus en ligne masculine de la maison de France, qui regne aujourdhuy, à Paris. Chez Pierre Cheualier. A. 1612. 4. Élt ő, mint bévezető beszédéből érteni, azon időkoru Franczia, Portugallus, és Spanyol történetírók' bizonyágival.

Először a' 9-dik lapon így szól: „Robert, Roy de France, très religieux, et saige (sage), fils du Roy Hugues Capet, feut (fut) pere du Roy Henry premier, et de Robert Duc de Bourgogne (Bourgogne). De Henri sont descendus vingt sept roys de France, trois Empereurs de Constantino-ple, plusieurs Roys de Sicile, Naples, Hongrie, Polongne (Pologne) et Nauarre, et nombre de grands Ducs, et Princes tels qu'ont esté (eté) entre autres les Ducs de Bourbons, les Ducs de Bretagne, et les quatres derniers Ducs de Bourgogne, Seigneurs des Pays bas. Et quant à Robert, c'est de luy, que sont, venus non seulement les

Ducs de Bourgogne, de la premiere branche, et encores (encore) André, Guy et Jean Daulphins de Vienne des l'an mille deux cents octante: Car Henry, fils du Duc Robert, eut pour fils outre Hugues et Eude, Duc de Bourgogne; un autre fils Henry, Comte de Portugal l'an mille nonante; le quel epousa Therasie (Theres) fille naturelle d'Alphons, Roy de Portugal † l'an onze cents trent neuf." Előszámlálván tehát Godefroy mind azon Királyokat, Császárokat, Herczegeket, 's a' t. kik bölcs Robert Franczia Királytól szármoztanak, nyilván vallyá, hogy Henriknek, Robert Burgundiai Herczeg fiának, Hugo és Odo fiain kívül, más Henrik nevű fia is volt, ki 1090-ben Portugalliai Gróf volt, és VI-dik Alfons' Király' Theresia nevű leányát birta feleségül.

Másodsor: ugyan ezen állításának erősítésére ama Sárkány-Barátnak tanuságával él, ki T. T. Írónkat elannyira elijeszté, hogy Henrik Burgundiai Herczegnek Sybilla nevű feleségét, és Reginald fiát, hol nem látta kulfejeiben, hol pedig látta. Mivel unalmat szerezne a' már mondottaknak ismétélése; egész okoskodása a' 11-dik lapon az üdökoráról maradjon ki. Csupán annak bizonyítását, hogy a' mondott névtelen Szerzetes igen jól tudhatta a' Franczia Királyi, és Burgundiai Herczegi háznak elágazását: mivel az ő monostorokban gyakran megfordultak, és temetkeztek is ott, adom elő: „Estant (etant) croiable, qu'il doibt (doit) mieux avoir cognu (connu) ce, qui concerne l'extraction du Comte Henry, que non pas ceux, qui ont vescu (vecu) plus de trois cents ans; après consideré mesmes, qu'il estoit Moyne de Saint (Saint) Benoist de Fleury sur Loire, au diocese d'Orleans, qui est un monastere, au quel Helgaud, Hugues, et autres Moynes du

lieu avoient auparavant escript (ecrit) Histoire de France, et ou lors autant, ou plus, qu'en autre Monastere, estoit facil de sçavoir, si le Comte Henry estoit un vray cousain remue de germain du Roy Philippe, qui fuit Pere du Roy Philippe; puisque le Roys Philippe affectionoit tant ce Monastere de Saint Benoist, que non seulement il volut s'y trouver en personne au temps, que le corps du dict Saint y fut enchassé, mais depuis aussi ordonna, quellui mesme y seroit énterré. Auctor Anonymus S. Mariani apud Altissiodorum monachus in Chronologia: „Anno 1107. apud Floriacum præsente Philippo Rege Francorum, aliisque quam plurimis Proceribus, Episcopis, Abbatibus corpus S. Benedicti leuatum est, impositumque feretro auro et gemmis mirifice fabricato”. Fragmentum Historiæ Francicæ a Roberto rege ad mortem Philippi regis: „Rex Francorum Philippus sepultus est Floriaco, in Beati Benedicti monasterio, vti iusserat. Ludouicus autem Aurelianus sublimatus est in solio paterno”. Et Suggier Abbé de Saint Denys, in vita Ludouici Grossi regis: „Cum autem ad nobile monasterium beati Benedicti super Ligerim fluuium, multo comitatu deportassent, quoniam ibidem se deuouerat: in eodem monasterio ante altare positum, prout decentius potuerunt, hymnis et prece animam Deo commendantes, corpus solemnibus sacris exceperunt”. Eddig ő.

Harmadszor: minekutánna Ximenes Roderik, Toletói Érsek' véleményét Henrik, Portugalliai Grófnak Byzantiumból eredete eránt megezáfolta; és Chalcondylas Laonik' tanúságát, hogy ő Francia királyi's nem császári, törzsök ből származott légyen, említette volna; az ő vérség szerint való atyafiságát Hugo és Odo Burgundiai Hercegekkel kifejezte, mondván: „Le mesme

Comte Henry se trouve avoir este Comte de Portugal du Regne de son Cousin remue de germain le Roy Louys le Gros, comme encores lors que se freres Hugues et Eude estoit Ducs de Bourgongne. Ayant susvescu comme puisné Hugues de quinze ans et Eude de dix": az ő Francia királyi vérből, és Henrik Burgundiai Herczegtől származását a' nevének egyenlőségéből is hozza ki; a' Henrik név a' Francia Királyoknál és a' Burgundiai Herczegeknél lévén divatban; szavai ezek: „Le nom de Henry estoit lors plus familier à la Maison de France, qu' à autre maison, qui feut en Gales. En ce, qu' outre le dict Comte Henry, il y ha eu en la Maison, ou devant, ou incontinent, après six ou sept Henrys. Et devant nommément Henry Duc de Bourgongne, un des freres du Roy Hugues Capet, plus le Roy Henry, et davantaige Henri, père di celuy Comte Henry. Pouvant bien estre, que le dict Henry pere auroit voulu, que le dicte Comte Henry son troisieme fils portast son nom, ne plus ne moins, que le Roy Robert auroit faict porter le sien au Duc Robert, son troisieme fils". Glaber Radulphus Histor. Francorum L. III. cap. 3. „Tertium ad regni moderamen praestantiozem fore filium, qui et Roberti Patris nomine censebatur".

Negyedszer: okoskodik onnét: Henrik, Portugalliai Grófnak hercegi maradékai Portugallia-ban Francia királyi czimerrel (liliommal) és paizzsal éltenek; szintúgy mint a' Burgundiai Herczegek: evvel nem éltenek volna, ha Francia királyi és Burgundiai Herczegi vérből, Robert Burgundiai Herczegnek Henrik nevü fiától, nem származott volna az ő törzsök Attyok, a' Portugalliai Gróf Henrik. Hogy pedig a' Herczegek Portugallia-ban francia paizzsal, és liliommal éltenek, megbizonyította. Szavai ismét ezek (ugyan ott) „Au-

paravant le regne de Jean premier, Roy de Portugal, fils naturel du Roy Pierre, les Princes de Portugal portoient en leurs armes les fleurs de lys. Coquille, Procureur fiscal du Duché de Nevers, en l'Histoire de Nivernois, Chap. de la Maison de Boulongne: Je veux (vu) en la chambre des comptes à Nevers une chartre de l'an 1242. de Mathilde Comtesse de Boulongne, femme d'Alfonse (l'an 1246 troisieme du nom Roy de Portugal et fils à Alfonse second). Les Urnes du dict Alfonse sont a faces semees de fleurs de lys. Et encores à present les champ des armes de Navarre, Castille, et Arragon estant de geule; celui de Portugal est d'azur. Qui est la meme couleur, de la quelle souloient user les Ducs de Bourgogne descendus de Roys de France; lesquelles portoient les cottries d'or et d'azur à la bordure de queule. Le greffier du Tillet en son Recueil des Roys de France, Chap. des Escus et Armoires; et Pierre de Saint Julien Doyen de Chalon sur Soasne. L. II. de ses Melanges historiques des antiques Armes de Boulongne —

9. §. Ezen, 's több illy okokkal, mellyeket rövidségért kénytelen vagyok elhalgatni, vitéttya Godefroy Theodor Henriknek, Portugalliai Hercegnék, a' Burgundiai Herczegi házból származását; tudós nyomozásában semmit, a' mi annak I-ső Geysa Királyunktól vett eredetére mutatna, nem találni. A' Duardi Galuan régi Portugalliai Chronologust, ki ötöt Magyar Király' második fiává teszi; kinek rideg véleményét Camens elfogadta Lusiadejában, 's kit T. T. Írónk olly mélyen süvegel: Ő hitelesebb, üdösebb tanujának határozott vallására, 's más fontos okaira nézve, tekintetbe se vette. Ebben áll azonban T. T. Írónknak Culminatiója, hogy az ellenem élt szóval fejezzem ki magamat. „Henrik Portugalliai

Grófot magyar Király' második fiának mondja Duárdi Galuan (vess süveget!) tehát ő I-ső Geysa Királyunk' második fia volt. Ez a' kihozás szakadt mássa ennek: Péter, második Magyar Király, Otto Willelm', Burgundiai Gróf fia volt: mert a' magyar képes krónika Szerzője mondotta. Ellenvethetni: „Senki se mondja a' kutfők kö-
 „zül, hogy Otto Willelmnek, Burgun-
 „diai Grófnak, Péter nevű fia volt;
 „senki se mondja, hogy annak fia Bur-
 „gundiából Magyar országba költö-
 „zött légyen; sőt tudva vagyon, hogy
 „ő Velencei volt egy Barátnak (Her-
 „mann Contractus) Kronikája szerint”.
 'S ez az okoskodás igaz: mert a' T. T. Írónké szóról szóra (p. 22. 25. Tud. Gyűjt. III. köt.) Ez ellen: Henrik, Portugalliai Gróf, I. Geysa Királyunk' második fia volt; ellenvethetni nem különben: „Senki se mondja a' kutfők kö-
 „zül, hogy I. Geysa Királyunknak Hen-
 „rik nevű fia volt; senki se mondja,
 „hogy annak fia Portugalliába költö-
 „zött légyen; sőt tudva vagyon, hogy
 „ő Burgundiai volt egy Barátnak (Ano-
 „nymus Floriacensis) Kronikája szerint”.
 Ez az okoskodás már nem igaz: mert az enyim. Ime T. T. Írónk' Culminatiója!!

10. §. Határt vetek azért ezen észrevételimnek; úgy is akár mineműek lennének az én világosító igyekezetim, T. T. Írónkra nézve mindig foganatlanok maradnának. Ha olly tiszta igazság volna is mondásom mint a' déli napfény; ezen Ma-billonius és Papebrock' nagy Tisztelőjénél folyton folyt tévedés lenne. Lefesté magát egészen eme szavaival: örökös billyege az minden tévedésnek, hogy akár czáfoltassék, akár halgatással mellőztessék el; a'

tévedés, mindenkor tévedés marad: mindenkor rettegteti a' reá süthető 'Tudomány' fényét". Bizom egyedül a' hon- és külföldi Tudósainknak megnem vesztegetett ítéletében; elhatározzák ők, 's határozzák is el: mi hihetőbb? Henrik Portugalliai Gróf, első Geysa Királyunk' második fia volt-e? vagy inkább Henrik, Burgundiai Herczeg' szülötte? 'S e' kérdésről én többé egy szót se. *)

11. §. Egy vádját nem hagyhatom a' T. T. Írónknak minden éréntés nélkül: mert Character-érdeklő; azt ő nyilvánosságra hozta, szükség nekem is nyilván megvilágosítanom. „Én, kit ellene intézett gondolatlan munkáimért kétszer a' pályahelye szugollyába kellett volna szorítania, és a' kit az ősz hajam, és egyéb helyzetetésemért, feláldozva a' tudomány' előmenetelét, kétszer halgatásával megkéméllett; a' Tudományos Gyűjtemény' VI-dik kötetében újabb leczkézés re neki bátorságot adtam” (p.4). A' gondolatlan első munkám, mellyért a' szugolyba szorítatástól a' T. T. Író kegyesen megmentett, volt; ha jól emlékezem, ellene vitatásom: hogy ennek holnap (mensis) igaz eredeti gyökere nem Ha, hanem Hold; mellyből lett hó, Szent György-houa, hoa, ha hava, 's a' t. Ez még Kulcsár' Hazai tudósításiban jelent meg. Másika volt a' Magyarok ősi lakhelyök és eredetöknek nyomozása, mellyben jelentém: hogy a' magyar Jászoknak neve (XIV. század óta deákul Philistinus) valamint az Örieké, és Székhelyeké hadi foglalatosságokból eredett; a' mit Oklevelekből is alkalmásént meglehetne mutatni. Az 1825-diki Tud. Gyűjteményben. Ezek miatt kéntelenítetett ő a' Tu-

*) Synadenc I. Geysa Királyunk' felesége lehetett-e? erre különösen felelni fogok.

domáyok' előmenetelét feláldozni. Az idei VI-dik kötetben pedig két bűnbe estem. Minekutánna T. T. Dobrowszky József első Írónkat, Béla Király' névtelen Jegyzőjét, sarkalatos szövethkezésünk' fenntartóját, hitelességétől éppen megfosztotta; kértem T. T. W. József Professor Urat, élylen a' jó alkalmatossággal, és szerezze vissza hitelét; megtudván T. T. Wadasi J. M. Úrtól, hogy a' T. T. Írónk válalta magára a' hitel-vissza-szerzést; levelemmel kértem és hátorítám ötöt e' nemes viadalra; én majd csak üdejekoráról fogok szót tenni. Ezen biztatásomat nyilván is bátorkodtam kijelenteni. Ez volt első bűnöm; második, hogy Historikusunk' nem létéről sopánkodtam. Ezt ő N. és F. Koller József, és F. T. Virág Benedek, és Budai Esaias' sérelmére magyarázá. De én nékem egy Historikus között, millyen volt Pray és Katona, és a' Historiai tanítók's Írók között különbséget kell tennem. N. és F. T. Koller József élemedett kora és fényes hivatala miatt régen kilépett már a' Historikus körből; a' két másik pedig sokkal mértékletesebb, hogy sem ama dicsőséget magának tulajdonítsa. E' két vétkem helyes, igaz oka volt-e újabb megleczkéztetésemnek? Nem ütköztem-e inkább azért vas-vesszejébe: mert Henrik, Portugalliai Gróf eredetéről az ő megszólalmlása után, külön bö z ő véleményemet jelenteni merészlettem? itéllyék meg mások.

4.

Fejér G. Úr által feltalálttnak vélt II-dik András Arany Bullájának igazabb esmérete.

A' Hazai, és Külföldi Tudósításoknak 1828. esztendei Kis-Asszony Hava' 27-dik Napján költt levelében Hazai Régiségek felirása alatt olvassuk: „Hogy Nemzetünk Palladiumának az az Második András 1222. eszt. több példányokban kiadatott Arany Bullájá mind eddig legnagyobb jutalom mellett is felnem találtathatott, holott ez mindazonáltal a' H. Primási Levéltárban meg vólt, — meg is van, illy jegyzet alatt lappangván: Anno 1222. Andreae Regis Privilegium diversa puncta continens. — Originale. Feltalálta azt F. T. Fejér György Praepost és Királyi Könyvtárnok.”

Miképpen ohajtom én is minden buzgó Hazafival illy dicső maradványnak Hazámnak ezer veszélyei, hamvai között fentartását, és örülnék szerencsés feltalálásán — annyira egyenes nyilt szívűségem megkívánnya tölem, ki az elő adott példányt régen esmértem, és a' régiségben jártas figyelemmel vizsgáltam: hogy Nemzetemet illy nagy (bár felesleg buzgóságból eredett) téveledéstől, megkimélljem.

II. András Király Törvényei mellyek 1222 esztendőben függő Aranypecséttel erősítve hét példányokban kiadattak — azon eredeti voltokban nem csak Kollár és Kovachich idejekben már egészen eltűntenek, de valóban azolta, hogy I. Lajos Király 1351. Eszt. azokat Királyi hatalmával erősítette és maga Törvényeiben szórol szóra béik-

tatván Hazánk minden Vármegyéinek elküldötte, elenyésztek annyira: hogy legkisebb nyomaik sintsen élő Törvényeinkben, mellyek szerint II. András eredeti az az 1222-be irtt és arany függő pecséttel diszes példánya valamikor, vagy valahol előmutatott volna.

I. Lajos Király ugyan az eredeti példányból tagadhatatlanul által iratta azokat világos szavai szerint, mellyeket 1351-dik esztendőben kiadott Decretumában imígy olvassuk: „Exhibuerunt nobis quosdam Literas — — Domini Andrae II. — — „AUREA BULLA SUA ROBORATAS li-
bertatesque ipsorum continentes — — Nos igitur „praedictas Literas — — AUREA BULLA ROBORATAS omni penitus suspicione carentes, de „verbo ad verbum praesentibus insertas acceptantes” és a t. a’ melly Lajos Király’ Decretomat eredeti valóságában nem csak az Ország Leveles Tára, a’ Nemzeti Museum, több Káptalanok, sőt néhány Magyar Ősi Nemzetségek’ Archivumjai, és az én Gyűjteményem is birják.

És éppen ez láttatik fő oka annak lenni, miért az eredeti Arany Bullája Andrásnak már kevesebb figyelemre méltatván, szinte úgy eltűnt mint sok egyéb eredeti Oklevelek, azoknak törvényes által irások (Transumptiójok) és erősítések után. Mert a’ Nemzet némelly Sz. Istvány Király után hatalmaskodó fejedelmek tettei által figyelmetességre gerjesztetvén azzal vélte szabadságait bátorságban helyheztetve, ha Sz. Istvány Királytól megállapított szabadságaikat, a’ koronáztatandó Fejedelmek megerősitenék, és miképpen azokat II-dik András az ő 1222 esztendőben kiadott Leveleiben cikkelyek szerint előszámlálta, általírnák.

Bizonyittyák ezt izről izre elő adható tanúságaink, mellyeket résszerint Törvénykönyvünkben, résszerint Kovachich Mártontól kiadott Vestigia

Comitorum apud Hungaros czimezett Könyvben feltalálunk.

1267. esztendőben IV. Béla Király Sz. Istvántól állapított Ország szabadságait, a' szerint a' mint az Attya II-dik András megerősítette, tiz czikkelyekbe öszve húzván azokat, és előszámlálván. — Ennek eredeti Oklevele az Esztergami Káptalanban fentartatik; lásd Kovachich Vestigia Comitorum p. 134.

1291-dik Esztendőben III-dik András Koronázásakor az ország szabadságait 41. czikkelyekben elő terjesztvén erősítette. Melly oklevél eredeti valóságában a' Kolosmonostori Tárházban találtatik; lásd Kovachich Sylloge Decretorum Pestini 1818. T. I. p. 15.

1351. esztendőben Első Lajos Király, II-dik Andrástól kiadott, és 31. Czikkelyekbe foglaltt országunk szabadságait, annak előmutatott Arany függő petséttel diszes példánnyából szóról szóra leiratta és erősítette. De azonban Leánya

1384-dik Esztendőben Mária Királyné II-dik Andrásnak Decretumát már nem az eredeti arany pecséttel diszes levélből, hanem az Attyától 1351-dik esztendőben kiadott példányból általiratta, a' mint ezen szavai bizonyittyák: „Exhibuerunt nobis quosdam LITERAS GENITORIS NOSTRI „alias Literas Illustrissimi Principis Domini ANDREAE, III-tii Belae filii super libertatibus Baronum, Procerum, et Nobilium Regni Nostri „confectas confirmative continentes” lásd Első Maria Decretumát a' Törvénykönyvben.

1439. esztendőben Albert Királytól adott és a' Törvény könyvben béiktatott Decretom Hazánk szabadságait, Lajos Király alatt volt sorsába ismét vissza helyezteteti, de a' nélkül, hogy Lajos Decretomát és abban helyeztetett II-dik An-

drás arany Bulláját által írta volna. — Annál nevezetesebb

1440-dik esztendőben kiadott I-ső Ulászló Királynak Decretuma, mellynek eredeti oklevele a' Leleszi Conventben feltaláltván, Kovachich Márton dicséretes szorgalma által az Ország Leveles tárába hozattatott: ebben mind II-dik Andrásnak 1222-dik Esztendőbéli, mind III-dik Andrásnak 1291-dik esztendei, mind pedig I-ső Lajosnak 1351-dik esztendei Törvény cikkelyei általíratván, megerősítettek, de azért még is II-dik Andrásnak Arany Bullája ekkoron elő nem mutattatott, mert nyilvánosak a' Decretom szavai: „Exhibuerunt, et Obtulerunt nostrae celestitudini, QUEMDAM LIBELLUM — — — certos articulos constitutionum, et Dispositionum, ex Literis condam Andreae, filii III-tii Belae Regis, et Ludovici Dominorum Hungariae Regum — — — Item ex quibusdam aliis Literis olim Praelatorum, Ecclesiasticorum, et Nobilium Regni tempore coronationis condam alterius Andreae Regis Hungariae dicti de Venetiis emanatis extractos et exceptos inse continentem, lásd Kovachich Supplementum ad Vestigia Comitiorum, parte I-ma p. 75. —

1453-dik Esztendőben V-dik László Király alatt az Ország Rendjei azzal megelégedének, hogy az új Király lekötelezte volt magát az Orzágnak azon szabadságai fentartására, mellyel Sigmond, és Albert Királyok idejében élt, és arra esküdött — mellyből kitetszik, hogy ezen alkalmatossággal is II-dik Andrásnak arany Bullája fényre nem hozattott. Lásd a' Törv: Könyvben Ladisl. Posthumi Decreti I-mi A. 1.

De 1464-dik esztendőben Hunyadi Mátyástól ismét megkivánván az Ország Rendjei Sz. Istvántól állapított szabadságaiknak előszámlá-

lását, és megerősítését, nem II-dik Andrásnak Arany Bulláját, hanem I-ső Lajos Királynak Decretumát nyujtották eleibe, mint ezt a' Törvény saját szavai bizonyítják: „Exhibuerunt nobis quaedam Privilegia quondam Excellentissimorum Dominorum Ludovici et Sigismundi Regum — — — — — nem mutatták tehát — bé II-dik András' arany Bulláját. — Továbbá: — Supplicantes unaminiter Majestati Nostrae ut eadem acceptare, ac de verbo ad verbum transummi — — — — ac etiam simul cum Decreto quondam potentissimi D. Andreae Regis, PER IPSUM DOMINUM LUDOVICUM IN HUIUSMODI SUO PRIVILEGIO CONFIRMATO — Auctoritate nostra Regia innovando stabilire, et confirmare dignemur. Quorum quidem unius, scilicet dicti Domini Ludovici Regis tenor talis est. Lásd Math: Regis confirmatio Decretorum Ludovici I-mi és Math. Dec. II. Art. I. a' Törvény Könyvben.

Tagadhatatlanul kitettzik már ezekből hogy II-dik Andrásnak 1222. esztendőben a' Magyar Nemességnek kiadott Arany Bullája, nem másnak, mint egyedül I-ső Lajos Királynak bémutatott; a' többi Királyok pedig, noha többnyire azon Arany Bullát szóról szóra általíráttak, azt még is soha sem az eredeti András Király Okleveléből, hanem a' mint I-ső Mária 1384-dik esztendőben kezdette, az I-ső Lajos 1351-dik esztendei példájából azért is, által iratták, mivel Lajos több kedvezőbb czikkelyeket hozzá ragasztott, mind pedig mivel az újabb erősítés által, annak ereje felélesztetett, eképpen hát méltán, az arany Bullának eltünése idejét Első Lajos évkorára helyhez tethetjük.

Különös azért, sőt minden reménységen felül halladó szerentsét, szinte irigységig tulajdoníthatna fáradságos szorgalmainak F. T. Fejér György Úr
ha

ha András Királynak magasztaltt Arany Bulláját mint Hazánk' dicső Palladiumját, úgy mint véli, meglelte volna : azonban fájlalva sajnálni lehet hogy az elragadtatott buzgóság, mellyel a' Hazai, és Külföldi Tudósításokban ez hirteltetik, Nemzetünket bár szándéka ellen is ámitotta, mert a' H. Magyar Országi Primás, és Esztergomi Érsek Leveléstárában II-dik Andrásnak 1222-dik Esztendőben kiadott arany Bullája eredeti példányban valósággal nincsen, és az a' példány, mellyet a' hirtelés hibásan annak nevez, koránt sem az, hanem későbbi, és még törvényes hitellel is (Authentiával) szükölködő Altalírás (transumptum.)

Megvagyön ott azonban nagy örömeinkre csak ugyan II-dik Andrásnak 1231. esztendei Arany Bullája, mellyel a' Magyar Praelatusok, és egész Egyházi Rend' szabadságait elő adván megerősíti: mellyen az arany pecsét nem úgy, mint a' külső országi Bullák üres, hanem temérdek aranyból öntve vagyön, szinte úgy mint Mátyás Királytól Soprony Városának Privilegiumára függesztett Arany Bulla, a' millyen temérdek arany petsétekről külső Országoknak Diplomaticája éppen nem emlékezik. E' nevezetes Oklevél azonban, nem csak Hevenesi kéziratai között leírva találtatik a' Pesti Universitas Bibliothecájában, hanem már Pray Györgynek Specimen Hierarchiae Hungaricae könyvében kinyomtatattott. — Fentartott még ezenkívül szinte II-dik Andrásnak ugyan a' Magyar Országi Egyházi Rend számára már előbb is 1222-dik esztendőben költt és Arany pecséttel erősített Levele II. Andrásnak Rómában a' Vaticanumi Leveles tárban. — De azonban II-dik András Királynak sem az első 1222-dik esztendőben a' Magyar Nemességnek kiadott, sem pedig az 1231-dik esztendőben költt Arany Bullái eredeti valóságokban Romában többé nem találtat-

nak; a' második mindazonáltal t. i. a' 1231-dik Decretuma a' Római Vaticanum Archivumnak egy Pergament Könyvében, melly a' XXX-dik Armáriumban 18-dik Szám alatt tartatik, béírva találtatott, és Gróf Széchényi Ferencz Hazafiúi szorgalma által leiratván, Kovachich Mártontól in Vestigiis comitorum 1790. Budae a' 98-dik lapon kiadatott.

De értekezésem tárgya lévén tsak az 1222-dik esztendőben kiadatott Arany Bullája II-dik Andrásnak, szükség már okaimat elő terjesztenem, mellyekkel a' hirtelés állítása' valóságát, hogy az Arany Bullának eredeti példánnya a' Primási Levéltárban megvolt, és megis van, megsemmisítsem.

Azt, hogy az Arany Bulla az Esztergomi fő Egyháznak általadatott, következőleg nála is volt, nem tagadom, mert éppen azon Decretom 31-dik Czikkelye imigy bizonyította, „Ordinationem „nostram conscribi fecimus in Septem paria Liberarum et AUREO SIGILLO NOSTRO ROBORARI, ita quod unum par mittatur Domino „Papae, et ipse in Registro suo scribi faciat, „secundum penes Hospitale (S. Stephani in Urbe „Roma) — Tertium penes Templum (Jerusalemi „Templom Vitézeit értem itt, a' kiknek ott Sz. „István fundatiót tett) Quartum apud Regem — „Quintum in Capitulo Strigoniensi — Sextum in „Colocensi — Septimum apud Palatinum, qui pro „tempore fuerit, reservetur”.

Azt is hogy az arany Bullának Felléte iránt legutólsó, és legbizonyosabb tudósítást tészen I-ső Lajos Királynak 1351-dik Decretuma — és az olta az Arany Bullának eredeti Pédányáról semmi hiteles emlékezetünk nincsen, sőt hogy az eredeti példánynak előmutatását az Ország Rendei szükségesnek sem tartották, szinte Mátyás Ki-

vály ideéig elő hozott Oklevelekkel bizonyítottam — hátrább hagytam végső vitatásomat, mellyel a' hibásan hirteltt Arany Bullát, vagy is az ilyen czim alatt feltaláltt Oklevelet: Anno 1222 Andree Regis Privilegium diversa puncta continens. Originale. nem azon eredeti 1222-dik esztendőben kiadott II-dik András Arany Bullájának esmérem, és tulajdonítom. —

Ez előtt nyolcz vagy kilencz esztendővel, szerencsés engedelem mellett az Érseki Levéltár Régiségeit némi nemű képpen szemlélnem lehetett, jól emlékezem hogy akkoron, mind először azon eredeti, és 1231-dik esztendőben II-dik Andrástól az Egyházi Rend' számára kiadott Arany Bullát, láthattam, melynek mind írása, mind függő Arany pecsétjének mivolta most is szemem előtt vagyon. — Mind2-szor emlékezem a' most kérdésben levő II-dik András privilegiumáról — mind pedig 3-szor II-dik András Decretumának azon általírásáról is, mellyet Albert Király holta után a' Praelátusok, és a' Bárok vagy Zászlós Urak pecsétjeik alatt kiadának. — Az elsőről már felül eleget szóllottam, az utolsót pedig csak röviden említhetem, mivel ez az Ország gyűlésen történt, praeambulummal és Conclusióval törvényesen készült Transumptum, nem annyira mint a' 2-dik szám alatt említett Oklevél vonta magához figyelmemet.

Ennek példánnya inkább szélesebb, hogy sem lefelé nyúlván hosszú pergamentre íratott — íranta felette nevezetesnek és különösnek tapasztalám, hogy minden praeambulum, és conclusio nélkül úgy kezdődik, és végződik, ezen tagadhatatlan által írás, valamint II-dik Andrásnak az 1222-dik esztendőbeli maga eredeti Decretuma. — Azonban még is négy viasz, hosszúkás (romboidalis) pecséttek pergament hártján fügtek róla, mellyek

egyike jobbról leszakadván már elveszett, de három rajta függ, és ha jól emlékezem balról a két utolsó Egri és Nyitrai Püspökök' pecsétjei valóban; honnan méltán következtethetem, hogy az elveszett első vagy Római Pápa követé, vagy Esztergomi Érseké, a' másik kopott pedig Kalocsai Érseké lehetett. — Az Oklevél írása éppen nem hasonlít II-dik András idejéhez, hanem valósággal 1300—1320 esztendőök közé tartozik, mellyben minden Tudós Diplomaticusok, kik azt látják, voltaképpen velem megfognak egyezni, ki ezen íráshoz hasonló Okleveleket magam gyűjteményéből is előmutathatok, nevezett esztendőkből.

Mindezek tagadhatatlanul bizonyítják tehát, hogy ezen hirtelt Oklevelet második András évkorának tulajdonítani nem lehet, — hogy annak imez felírása *O r i g i n a l e* hibás, — hogy következőképpen II. Andrásnak Arany Bullája a' Primási Levéltárban ha valaha volt is, mostanában valóban nem légyen; mert

1-ször Az újdonna (a' mit azonban én már régen esmértem) hirtelt Oklèvelen az arany pecsét nem függ, és így azt eredeti arany Bullának nevezni nem lehet.

2-szor Mivel a' hirtelt példány nem 1222-ik esztendőben, hanem valósággal 1300 és 1320 esztendőök között íratott, a' mit a' Nitrai, és Egrí Püspökök nevei még bővebben megbizonyíthatnának.

3-szor Mert az nem II-dik András Király Arany, hanem négy Praelatusok viasz pecsétjével erősítve lévén, Királyi *O r i g i n a l i s* nem, hanem csak *T r a n s u m p t u m*, vagy is általírás lehet, — de főképpen.

4-szer Mivel ezen Oklevélnek még a' *T r a n s u m p t u m*i hitelesség sem tulajdoníthatatik, mert abban

a' bévezetés, — az eredeti Levél előmutatása, és tökéletes voltának beh bizonyítása, — de a' Conclusiója is, mellyek törvényszerint szükségesek, hibáznak.

Mi végre azomban? és mikor? készült volt II. András 1222 esztendei Decretumának ezen általírása, minthogy a' petséteken lévő Püspököknek nevét fel nem jegyeztem, bizonyossan el nem határozhatom. Tudván azomban aztat hogy XII. és XIII. századokban az Ország Rendei mindenkor megkivánták az Érsekektől és Püspököktől, hogy az újdonan általok megkoronázott Királyoktól írásban nyert Esküvés és Fogadás levelet (Juramentalis, et Assecuratoria Littera) ők is a' Király petséttye mellé függesztvén petséttyeiket erősítsék — de IV. Béla 1207. esztendei Decretumának nyilvánágossak is volnának ezen szavai: *Ut praemissa debitam reperiant firmitatem, Rex et Praelati huic Chartae Statutorum Sigilla sua apposuerunt,* — — Könnyen elhihettyük, hogy ezen általírása II. András 1222. esztendőben kiadott Privilegiumának akkoron készült, midőn a' Magyar Királyok Thronussa üres lévén, az Egyházi Rend magának is tetsző Fejedelmet a' Nemesség által választatni óhajtott, és azért már előre a' Nemesi Jussokat, és Szabadságokat (bennek helyheztetett hajdani bizodalomra támaszkodván) megújítani, erősíteni, 's azzal az új Királyhoz hajlandóvá tenni kívánta. És valóban ha az oklevél írása korát tekintetbe vehettyük, az érdekllett és hirtelt oklevelet, inkább Robert Károly, hogy sem III. András idejének tulajdonithatnyuk, a' midőn Wenczel és Otto Királyoknak Pártossai miatt, az Egyházi Rendnek legtöbb okai valának a' Nemességnek Károlyhoz leendő hajlandósága megnyerésére.

5.

Hazánkban nincsenek Vandalusok.

Mikor őseleink Árpád' vezérlése alatt mai lakhelyünkre átköltöztek, hazánk' délnyugotti részén és onnan tovább a' Mura, Dráva és Száva folyók között, mint a' de conversione Bojvariorum et Carentanorum írt munkácskának névtelen szerzője bizonyítja, (nézd Salaginál de Statu Ecclesiae Pannonicae. V. Eccles. 1777—80 a' negyedik könyv' végén,) a' Frank Királyok' védelme alatt Sláv eredetű és a' közép időbeli íróktól Carentanoknak, Slavenoknak, Sclavenoknak, Vendeknek, a' maiaktól pedig Vindeknek nevezett lakosok tanyáztak, kiknek egy részét a' diadalmas Magyarok meghódítván, hazánk' hegyes határszéleire, mai-lakhelyekre szorították. Az egy idejű írók tanútételénél és magának a' nemzet' azon részének, melly Carnioliában, Cárinthiában és alsó Stajerországban lakik, szakadatlan hagyományánál fogva a' történetírók ezen népet tót származéknak tartják, kik után e' népnek hazánkban maradt részét ezen nemzeti írás' 1810-diki folyamatjának III. köt. az 59—60 lapokk. én is Vend vagy Vindtótoknak neveztem, és állítottam azon igazság szerető és minden mellék tekintetűl idegen szándékkal, hogy a' hibásan reájok ruházott Vandalus nevezet, mellyel nálunk a' közbeszédben hivatnak, az idegenek előtt ne legyen tudatlanságunk vagy gondatlanságunk' tanúja. Állításom, mivel megrögzött vélekedést érdekllett, szemet szűrt, és vádlókra talált, kik közül egyik ezen hazai írás' 1827-diki folyamatjának VI. kötetében ellenem nyilván feltámadott, és az említett nemzetet, mellynek ő tagja, valóban

Vandalus nemzetnek vitézza *). Úgy látszik, az értekezés' szerzője véleményem' okait nem méltatta illő figyelemre, mert egyébként állítása' védelmére 's következőleg véleményem' lerontására felhozott talpigazságait nem tarthatta volna Matator talpigazságoknak.

Hogy eldődeink' ide költöztek hazánk' nevezett vidékein Vendtótok laktanak, az egy idejű írók — a' de conversione Bojoariorum et Carentanorum szóló munkácskának névtelen írója és a' Supplem. Annal. Fuldens. ad an. 896. írója után állítottam, előre küldvén azt, mit Jornandes de

*) Ugyan azon szerzőtől jelent meg a' folyó esztendő. Tud. Gyűjt. V. kötetében ezen népesmertető értekezés: a' Magyarországi Vendtótokról, mellyben előbbeni állításától ellátszik távozni, és véleményemhez hajlani, ha csak az értekezés' elejét a' tudós közlő Úr meg nem igazította, a' mit abból gyanítok, mert az értekezés' folytatában a' nép igen sokszor nevezetik Vandalus népnek, és a' 24-dik lapon nyelvről illy jegyzés áll: „az ő nyelvek egy „a' maga' nemében, mert se tót (slavus) se horvát „(croata) sem olyan, mint alsó Stájerben, Kárint- „hiában és Karnioliában vagyon divatban, hanem „ezek között egy”, és például a' Mi atyánk vagyon felhozva. Csudálom, hogyan írhatta ezt a' Stájer határokon lakó 's így azokkal legalább néha néha közösülésbe jövő érdemes Szerző. Vagynak tanítványaim közt mind alsó Stájer országi, mind hazánkbeli Vendusok, kik egymással akadkozás nélkül beszélnek anyanyelveken és a' Stájer országiak az Úr' imádságát az értekezésben közlöttel szóról szóra adták elő. Nem látszik tudni a' Szerző Úr, hogy Gréczben és Laibachban a' Sloven nyelvnek nyilván való tanító-széke vagyon, nézze csak meg e' munkát: Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, von Paul Joseph Schaffarik, Doct. der Philosophiae, Professor am Gymnasium der gr. n. un. Gemeinde in Neusatz 's a' t. Ofen 1826, mellyben népe' nyelve és literatúrájára nézve sokat találhat.

rebus Geticis, Paulus Diaconus de gestis Longobardorum, apud Murat. Script. rer. italic. ezen Slávoknak az Avarok hatalma alá lett kerüléséről és a' Mura, Dráva és Száva folyók közé történt vetemedéséről írnak (add ezekhez: Procop. Hist. Bell. Gothi. III, Agathias Procopii continuator L. IV. — Theophylactus Simocat. inter script. Byzant. Tom. IV, P. II. — Menander in Excerpt. de legat. ibid. P. I. — Theophanes ibid.); nem pedig Béla Király' Jegyzője után, mint első talpigazságában a' Szerző állítani látszik; ámbár ennek munkájából is majd kétségtelen bizonyosságot lehetne felhozni, hallja csak mit mond ezen Magyar író Cap. 50: „Et montem ascendentes, et „visa pulchritudine terrae Pañnoniae, nimis laeti „facti sunt, et inde egressi usque ad Rabam et „Rabuceam venerunt. Sclavorum et Pannoniorum „gentes et regna vastaverunt, et eorum regiones „occupaverunt. Sed et Carinthiorum Mo- „roanensium fines crebris incursibus diripu- „erunt, quorum multa millia hominum in ore „gladii occiderunt, praesidia subverterunt, et re- „giones eorum possederunt, et usque in hodiernum „diem, adiuvente Domino, potenter et pacifice „posteritas eorum detinet”. — Második talpigazsága állításomat épen nem érdekli, mert a' Vendtótók akkori lakhelyének határjait teljes pontossággal kimérni sem szándékom nem viselte, sem állításom' védelmére szükségesnek nem tartottam; ámbár a' de conversione Bojoariorum et Carentanorum írt munkában előforduló helyek' neveiből annak hazánkbeli határjait ki lehetne tapogatni. — Igaz ugyan, hogy mint harmadik talpigazságában a' Szerző állítja, a' Vándorlott népek' eredeti neveinek gyakor elváltoztatása homályt von a' népek' történetére; de épen abban áll a' történetvizsgálónak tiszte, hogy mennyire a' fen-

maradott tudósításoknál fogva lehetséges ezen homályt eloszlatni, és a' népek' rokonságát kinyomozni törekedjék. Egyébaránt a' Szerzőt arra emlékeztetem, hogy harmadik talpigazságának ezen szavaira nézve: „a' Sláv gyökérből, mint a' vad „gombák bukkantak elő a' Vandalusok, Vindusok, „Vendusok, Vindilusok, Vinilusok 's a' t.” nézze meg a' logizában mi legyen a' fallacia quaesiti medii, a' mit másképp principii petitionak is neveznek. — Végre talán nemzetünk sem nagyon hibázott, hogy hajdan, mint negyedik talpigazságában a' Szerző Úr említi, a' Karpatusi bércektől fogva egészen a' földközi tengerig meghódított Sláv gyökérhangzattal élő nemzeteket Tótoknak nevezte, mivel azok a' Sláv, nemzetünktől Tótnak nevezett, nemzetnek különféle ágai voltak,

Bátran tehát és kétségbe hozhatatlan okoknál fogva elmondhatom, hazánkban nincsenek Vandalok, Ugyan is azon kívül, hogy Plinius és Tacitus a' Vandalokat nyilván német eredetűeknek vallják, bevett közvélekedés a' történet vizsgálóknál, hogy Celta az az: Germán származásnak mind azon népek, mellyek helyből mozdíthatatlan kunyhókban laktanak, feszes ruhába öltözködtenek, egy feleséggel megelégedtek, fő hadi erejeket a' gyalogságban helyeztették, és teuton gyökérhangú nyelven beszéltek; következőleg a' Vandalok valóban Germánok voltak és rokonai a' Gothoknak, kikhez szokásaikra termetekre, hitvallásokra és nyelvekre nézve igen hasonlítottak. A' Vandalok is Odin religiójához ragaszkodtak; ők is, mint a' Gothok három fő istent hittek, a' had' istenét, a' nemzés' istenasszonyát és a' villám' istenét; isteneiknek minden kilenczedik esztendőn kilencz különböző állat fajt 's ezek közt egy embert áldoztanak. Pannoniából, hová Nagy Cor-

stantin Császár szállítá őket, ki indulván az 5-dik században Galliát és Hispaniát pusztították, honnan a' visigothok' diadalmas hadaitól kényszerítettvén és a' Ravennai Udvarral megelegetetlen Bonifacius Gróftól hivatván, Africába költöztek, ott állítá fel Geiserich rettentő birodalmát, onnan nagy sebességgel a' földközi tengeren Itáliába evezvén kirabolta Rómát; de az Africai éghajlat alatt elpuhult Vandalokat Belisár maroknyi csapatjával szét szórta, és kevés ideig tartó birodalmoknak 534-ben véget vetett. Nem származtak tehát a' nálunk lakó Vendtótok sem azon Vandaloktól, kiket Nagy Constantin Pannoniában telepített meg, mert ezek a' történet' bizonyítása szerint felkerekedvén Africába átszállottak, és ha maradjanak is itten közölök némellyek, a' miért azonban semmi történeti bizonyítás sem kezeskedik, azoknak az utának tolongó népekkel annyira öszve kellett elegyedniek, hogy már ma nyomokra sem akadáhatni; sem azoktól, kiket, Belisár Afrikában meggyőzött, mert ezen állítás semmi történeti bizonyításon sem épül. Annál kevesebbé származhatnak pedig a' Vendtótok a' Vandaloktól, hogy azok a' felebb megnevezett egyidejű irók' tanútétele szerint Sláv származékok, ezen íróktól folyvást Slavoknak, Slavenoknak neveztetnek, és a' Vandalok' elköltözése sőt vég romlása után az Avárokkal egyesülve lettek itt a' Mura' Dráva és Száva folyók közt nevezetesek, magokat anyanyelveken mindenkor Slovenoknak hitták, és a' Vandalnevezetet vitató szerző Urnak bizonyítása szerint ma is a' nemzet' porrése így nevezi magát, melly név ismét nyilván a' Sláv eredetre mutat, akar azután a' S e l o akár a' S l a v a szótól származtasák ezen nevezetet a' Slav philologusok, ha csak úgy nem okoskodnak mint a' szerző Urnak tréfálni vagy mesélni tetszett, a' 76-dik lapon azt irván:

„a' melly (Vendus nép) hihető, hogy mindenkor
 „közönségesen Vandalusnak hivatott egész a'
 „Magyaroknak Pannoniába berohanások' idejéig,
 „de akkor tudósítván arról, hogy a' vérszomjú-
 „zó Magyarok a' to-to rövid szavakat szájokban
 „forgató 's a' hadi zászlójokon marha tzimert vi-
 „selő Morvákat irgalmatlanúl mint a' marhákat
 „lekaszabolják, a' megrémült Vandalusok a' fejek
 „fölött széles kardjokat villogtató Magyarok' ha-
 „lalos ütésektől találmányosan kívánván magokat
 „megmenteni, azok előtt cslovik-nak, gyen-
 „gébb kiejtéssel szlovinnak vallották magokat.”
 Egyébaránt okát nem láthatom, miért kívánja a'
 hazánkbeli vendtótoknak megkülönböztetett része,
 mint a' szerző írja, magát a' régen elenyészett,
 vad, minden miveltséget feldúlt 's ezért a' miveltsé-
 gi tárgyak' mai pusztítójinak is nevet kölcsönöző
 Vandalusoktól inkább származtatni, mint a' na-
 gyobb miveltségre jutott, szelid Slavoktól, kik-
 nek egyik ága most törekedik a' csinosodás' és ha-
 di ditsőség' délpontjára?

Külöködő állításának a' szerző, ámbár véle-
 ménye szerint csak felesleg, még a' fő Igazgató
 székek által kiadott Királyi parantsolatokból, a'
 Szombathelyi Egyházi Megye' névkönyvéből (Sche-
 matismus) Deserics történetirónk' és semmi okok-
 kal nem támogatott állításából, sőt, hallatlan dolog l
 még az oskolai bizonyság levelekből is támaszt kol-
 dulgat; de az ilyen történeti bizonyításokról logi-
 cájának 242-dik lapján N. és T. Fejér Úr ezt mond-
 ja: „az igen sokkal későbbi tanúnak vallása csak
 „annyit nyom, a' mennyit nyomnak azon kutfők,
 „mellyekből azt merítette”; ámbár kívanni kell,
 hogy történetiróink geographusaink és az Egyházi
 megyék' névkönyvei is, mellyek már történeti
 tárgyakkal is kezdenek diszeskedni, az ilyen hi-
 báktól őrizkedjenek.

Értekezésének végén ellenem lőtt és Horati-
usnak esmert verseivel: „Humeno capiti
mérgecsétt nyilat ugyan egyenesen visszapattant-
hatnám a' szerzőre, ha ötet kevesebbé becsülném
és állításom illy okokra szoruljon; de cséendes
vérrel csak derék Ráth Mátyásunk' szavait adom
feleletül, ki az 1780-diki Magyar Hirmondónak
65-dik levelében így ír: „Némelly Vas. Somogy
„és Szala Vármegyei jó hazafiak nem jó neven
„vették, hogy a' Tótság-vidéki lakosoknak a' régi
„Vandoloktól vett eredeteket a' 35-dik és 47-dik
„levelben kétségbe hozni bátorkodtam. Noha pe-
„dig ő kegyelmek azt igen roszra magyarázta,
„úgy vélekedvén, hogy csúfságból vagy valamelly
„gyüölösből cselekedtem, hogy a' megnevezett
„Vármegyéknek régi Tót lakosait a' néhai Vanda-
„lusoktól különböző nemzetnek mondottam: mind-
„azonáltal bizonynyal írhatom, hogy az semminé-
„mü rosz indulatból nem származott; mert én na-
„gyobb alávalóságot vagy halgatagságot nem is
„tudok, mint ha valaki mást eredetéért vagy nem-
„zetéért megvét, avagy csúfol, vagy utál. Nem
„is most talált újság az, hogy a' régi Vandalusok
„Német nemzethélieknek mondatnak. A' sok Tu-
„dósok közül, a' kik hasonló itélettel voltak,
„elég légyen néhai Szászki Uramat előhozni, a' ki
„soha külömben nem nevezi azokat, kik közön-
„ségesen Vandalusoknak szoktanak hivattatni, ha-
„nem Vinidusoknak avagy Venedusoknak, 's ugyan
„ez az a' név (Wenden), mellyen a' Vas Várme-
„gyei Németek az ő Tót szomszédjaikat nevezni
„szokták. Talám nem máshonnan, hanem emin-
„nen származott a' Deák Magyaroknál a' Vanda-
„lus nevezet, hogy ezt egynek tartották a' Vini-
„dus névvel, 's nemzettel; minthogy pedig amaz
„a' könyvekből esmeretesebb volt előtők, tehát
„azt vették inkább emez helyett szokásba. Nagyra

„becsülöm sokat olvasottságokat azon Papi szemé-
 „lyeknek, a' kik feles számú könyvbéli bizonyosá-
 „gokat előmbe adván, erősen vitatták, hogy a'
 „Vandalusok nem a' Német, hanem a' Tót nem-
 „zethől valók voltak. De megbocsássanak, hogy
 „valamennyi bizonyításaik engem azon dolog felől
 „meg nem győzhettek. Mert én nálam e' rész-
 „ben Tacitusnak egyetlen egy tanúbizonyosága töb-
 „bet ér sok íróknak számos mondásaiknál, kik
 „mindnyájan sok száz esztendővel későbbben és
 „a' Vandalok' birodalmának végezte után éltenek.
 „Tacitus pedig a' Vandalusokat nyilván a' Néme-
 „tek közé számlálja, 's azt, magok' vallása sze-
 „rént, igazi neveknek mondja. Lásd a' többi kö-
 „zött azon könyvét, mellyet a' Németeknek rend-
 „tartásaik felől írt: de moribus Germanorum
 „Cap. I. egybe vetvén azzal, a' mit a' Vendusok
 „felől mond Cap. XV. Többet is irhatnék ezen
 „dolog felől. De nem szeretek a' nemzet nevének
 „eredetéből vett bizonyosságokkal élni, a' mint né-
 „mellyek cselekesznek, azt vitatván, hogy Van-
 „dalus Német szó és széllyel járót, kóborlót té-
 „szén. Mert ilyen bizonyításokkal ha szabad vol-
 „na élni, szintén úgy elhitethetném a' világgal,
 „hogy a' Magyar Német nemzet, valamint egy
 „nevezetes Tudós minden híres régi népeket Tó-
 „toknak állíthatott, mivel a' deák könyvekben
 „előforduló neveknek a' Tót szóból értelmét mond-
 „hatni. Tudjuk, hogy majd csak nem minden
 „nemzetnek más a' maga tulajdon nyelvén való
 „neve, más meg az, a' hogy egyéb nemzetektől
 „szokott nevezetni”.

Hasonlóan azon vádra, hogy hibásan nevez-
 tem a' nálunk lakó Vendus tótokat Bőmhéczek-
 nek, csak azt felelem: hogy a' népesmertető ér-
 tekezés' szerzője az 1828-diki Tud. Gyűjt. V. köt.
 8. lapján maga is ezt írja: „és erről a' négy utolsó

„Fáraról lehet általában azt megjegyezni: hogy
 „ezekben laknak vagy legalább lakni tartatnak az
 „úgy nevezett Böhéczek, a' különös beszéd' s
 „nyelv' módja miatt, mellyel ezek szoktak élni,
 „ámbar ezek ismét másokra akarnák tolni a' csúf
 „nevet". Állításomat én újamból nem szoptam,
 „hanem földieimtől az élő beszédben számtalan-
 „szor hallottam, sőt irott könyvből is megmutat-
 „hatom, hogy a' Vendus tótokat Böhéczeknek
 „nevezi a' Magyar". Sándor István nagy érdemű
 „Tudósunk sokféléjének 4-dik darabj. a' 224. lap.
 így ír: „A' Kúnok a' deákos Magyarok által szint
 „olly rosszul neveztetnek Cumanusoknak — — —
 „valamint Böhéczek Vandalusoknak s Törökök
 „Teucroknak, — — — mert Vandalusok hajdan
 „egy Német nép vala, 's a' Böhéczek, Wenden
 „Windischen, egy valóságos Tót nemzet, a' Tö-
 „rökök pedig a' Trojaiaktól soha nem származtak'.
 Még világosabban a' 6-dik darab. 134. lap hol
 Bécs várossának nevérol értekezvén így szól: „A'
 „Rómaiaknak az a' szokások vala, hogy az idegen
 „nemzetnek adandó új nevet többire az ő tulaj-
 „don nyelvének szavaiból koholták. Így eredett
 „nevök a' Gothusoknak, Jazygeseknek és Geták-
 „nak ezen szavaikból Gott Isten; J a z i k Nyelv;
 „D j e t i Fiak Legények. Talán a' Vindus is Wind-
 „jetzből eredett, mi is annyit tehetett, mint ki-
 „jött, kiköltözött. Windjem még most is Tótul
 „annyi, mint kijövök. Így lett Nyemecz, Krá-
 „nyecz, Morávecz, Záhorecz 's t. a'f. — — Ma-
 „gyar országban ezen Tót népet magyarul Böm-
 „héczeknek hallottam neveztetni, mi is úgy tet-
 „szik, Bogmeczről eredett, ez pedig a' Bogme
 „szóból, melly nálók annyi, mint: Isten engem;
 „értsd hozzá: úgy segéljen".

Egyébaránt reményelem, nem tartja megsér-
 tésnek a' Szerző Úr, ha tulajdon jelmondásával

zárom be értekezésemet: „Memento dies antiquo-
rum, cogita generationes singulas, interroga Pat-
rem tuum et annuntiabit tibi, Majores tuos et
dicent tibi”. Deut. XXXII, 7. és ha szabad hoz-
zá adni: et cognatos tuos trans Muram et doce-
bunt te.

Bitnitz.

6.

Enyingi Török Bálint, és Miklós vallá-
sa, Sz. János keresztes vitézei Kon-
ventjében Fehérvárt.

Minden iparkodásaik 's fáradozásaik Tudósa-
inknak az oklevelek gyűjtésében, még mind ed-
dig nem volta olly szerencsések, hogy mondhat-
nók: már birjuk minden megbecsülhetetlen kin-
cseit hazánknak, 's tudjuk nagy királyaink 's hős
eldődeink halhatatlan tetteit, hiteles okleveleink-
ből! a' mit annál is inkább lehet fájlalni: hogy
sokat birunk 's keveset használhatunk; sok nagy
kincsei zárva tartatnak nemzetünk diszének, a'
nélkül, hogy vagy a' birtokosok tudnák mivel bir-
nak, vagy másoknak engednék ennek tudását; kö-
zönségesen a' mit bőrön írva látnak, vagy papi-
roson olvasni nem tudnak, dugják; valamint a'
fösvény aranyát, a' nélkül hogy használná, rejti,
's így mind maga mind felenyájai a' nagy birtok
mellett szükölködnek, hasonló mód' szükölködünk
miis számos levéltáraink nem használhatása mi-
att. Szégyenleném ha századunk nem volna ele-
gendő érett arra, hogy az elenyészett idők ho-
mály takarta gyöngyeit nem tudná életre deríteni!
's ha ez így, nem vétek e-zár alatt tartani azt a'

mi nem egy Nemzetségé, hanem néminémű képen az egész Nemzeté? Nem — e természeti kötelesség felvilágosítani ember társainkat? Azt pedig a' mi Nemzetünk dicsőségére, történeteink igazítására, 's hibáink elenyészésére szolgál zárva tartani, régen kikiáltott bűn.

Sokkal veszedelmesb állapotja van a' régiségeknek Azoknál, kik el ugyan nem dugják, hanem még sem tudják hol tartják; 's gyakorta csak úgy irgalmas a' több irások közt kutató inas vagy szobaleány a' nemzetségi okleveleknek, hogy barnaságok 's töredékenységek miatt nem alkalmasok gyertya takarásra; bátor így sem nagy a' nyereség, mert a' mit ezek egyszerre eltéptek volna, azt az egerek apródonként viszik véghez.

Ezen oklevélmelíyet alább közlök, csak azért is megérdemli itt helyét, hogy Hazánk isméretes nagy Hősének Enyingi Török Bálintnak halhatatlan tettéről emlékezik; ezt olvasván szent borzadás foghatja el kebelünket, elmélkedvén: mikép' jutalmaztatott hajdan az érdem? mikép' fizette a' fő Nemes bajnok társát vére ontásáért?! Tudatlannak vallhatna akárki, ha ezt azon Század közös dicsőségének állitanám, mert fájdalom! igen isméretesek előttem az akkori nyomorgatások; de hogy Enyingi Török Bálint nagyságát éppen ez emelje, kifogja hálaadatlanul tagadni? Éppen ezért tartom szerencsésnek magamat hogy ezen oklevél birtokába jöhöttem, a' mi véletlen történt: Tek. Juranics Antal Úr Győr Vgye Tábla Birája, megvevén Tek. Herman Antal Úr Somogy Vármegye Tábla Birája jószágát Eddén ugyan Somogy Vármegyében, a' sokféle irományok közt — hol már Tek. Hermanné született Somogyi Zofia Asszonság Nemzetségét illető levelek is voltak — találtak egy régi kisdéd iv papirost össze hajtogatva, ennek első lapját tele írva, a' két következőt tisztán, melyek

mellyek azonban össze voltak szorítva egy helyen pergament szelettel, 's ennek végei a' pecsétbe voltak szorulva míg ép volt, most azonban már a' pecsétnek melly a' hátulsó lapon volt, igen csekély fejtér viasz maradványai látszatnak; a' pecsét keskeny hosszú, semmi czifra vagy betű rajta ki nem vehető. Vagyon ezen végső lapon egy pár sor irás is, kivonatja t. i. — a' mennyire az egerek kegyelmeztek — a' levél foglalatjának. Az oklevél betűi halaványak ugyan de még is olvashatók; halaványságát régisége is, de kivált nedves helyen volt tartatása okozhatta; a' levél külső szélét az egerek nagyon megrongálták, hanem mellyik századiak? szerencsére nem tudni! én a' mostaniakra gyanakodni nem merek. Ezen hiányt azonban elnézhetnök, hanem egy helyen valamelly szentségtelen köröm vakarást is tett, 's valamit karczolt is, de egyike sem olvasható. — Ezen levelet a' fellebb említett Herman Tábla Biró Úr egész készséggel olvasás végett által adta, 's hogy magyarázatommal vissza küldenem, lekötölezett. Én részint mivel még nem csak mester, de szabadult legény sem vagyok a' mult századok karczolásai olvasásában, részint mint most mondám több hiányok vannak ezen oklevélben, kötelességemnek tartottam országszerte híres Diplomaticusunkkal Tek. Tudós Horvát István Urral az eredetit közleni, 's az ő olvasása szerint enyimet itt ott megjobbítani.

„Nos conventus Cruciferorum domus hospitalis Ecclesie Beati Regis Stephani de Alba, memorie commendamus per presentes: Quod Magnifici Nicolaus et Valentinus Thewrewk de Enying coram nobis personaliter constituti sponte et libere sunt confessi et retulerunt in hunc modum: Quomodo Magnus condam Emericus Thewrewk Genitor ipsorum totales possessiones suas szenth

Miklos Hidvégh et predium (itt van a' karczolás) in Comitatu Simegiensi existentes, habitas, nobili condam Ladislao Komyathy pro fidelibus serviitiis ejusdem quousque in hac vita temporali super viveret, dederat et contulerat; ipso autem Ladislao Komyathy jam e medio sublato, ipsi Nicolaus et Valentinus Therek easdem possessiones ipsorum Nobili Gregorio Somogy tum pro multimodis fidelibus serviitiis servitiorumque gratuitis meritis per eundem Gregorium Somogy pro locorum et temporum varietate cum Sumpma fidelitate constanter exhibitis et impensis, tum vero effusione sanguinis dampnorum et dispendiorum ac expensarum ingentium refusione. Una cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibus libet terris arabilibus cultis et incultis aquis pratis campis silvis nemoribus vineis in Promonthoriis ipsorum ubicunque (locatis) et situatis, aquis fluviis piscinis piscaturis Molendinis et eorumdem Locis Stagnis, theloniis nundinis, generaliter vero Quarumlibet utilitatum et pertinentiarum earundem utilitatibus ad easdem de Jure et ab antiquo spectantibus, quovis nominis vocabulo vocitatis prefato Gregorio Somogy Suisque heredibus et posteritatibus universis, in filios filiorum et heredum per heredes utriusque sexus dedissent donassent contulissent et perpetuassent, Imo dederunt donaverunt contulerunt et perpetuaverunt coram nobis jure perpetuo ac irrevocabiliter tenenda utenda pariter et habenda, nullum jus sive Juris et Dominij perpetuitatem quod et quam prefati Nicolaus et Valentinus Therek in eisdem possessionibus habuissent aut habere sperarent, sibi ipsis aut ipsorum in futurum reservando, sed totum et omne Jus omnemque Juris et Dominij proprietatem et et ad prefatum Gregorium Somogy et suos heredes transferendo

pleno Jure: assummentes insuper iidem Nicolaus et Valentinus Therek annotatum Gregorium Somogy et suos heredes in quieto et pacifico Dominio earundem possessionum perpetuis successivis temporibus contra quosvis impeditores causidicos et actores tueri, protegere et defensando conservare harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante: Datum feria quam proxima ante festum Epiphaniarum Dni. Anno ejusdem Millesimo Quingentesimo vigesimo Quinto.”

A' környülállás' úgy látszik mutatni, hogy hős Somogyi Gergel ezen levélben foglaltató jószágok birtokában vagy soha sem volt, vagy legalább nem soká lehetett, mert az 1525 után jött 1526. 20. Aug. — Törökök kiüzése után is nehezen volt unokáji birtoka; mert a' mint a' levélből értettük: mind a' két nemet illette az adomány, kiknek ágai közt — minthogy mind kettő ma is virágzik — tán elterjedt volna maig. Annyi igaz: hogy Hidvégh most a' fő Mélt. Battyány Herczeg birtoka, tágas környékeivel mellyek hajdan, az Enyingi hős Török Nemzetséget ismerték uroknak, és ugyan csak ezen fen forgó Hidvégh tartozik ma is az Enyingi Uradalomhoz, mellynek Veszprém, Somogy Tolna Vármegyékben vagynak feloszolva kies helységek. — Sz. Miklós több van Ns. Somogy Vármegyében, ha nem csalatkozom egyik a' Festetics Grófi, másik Nemesi ág birtoka. — A' Pusztákat minthogy olvasni nem lehet, birtokossait sem jegyezhetem fel. —

Szalay Antal.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Psychologia empirica. Edidit Josephus Verner AA. LL. et Philosophiae Doctor in R. Academia Jaurinensi Philosophiae Theoreticae et Practicae Professor Publicus Ordinarius, Incl. Facultatis Philosophicae R. Scientiarum Vniversitatis Hungaricae collegiatum, et Jenensis Eruditae Societatis Mineralogicae Honorary Commembrum. Jaurini, Typis Leopoldi Streibig 1827. pag. 528. in 8-vo.

Mihelyt e' jelenvaló tizenkilentzedik Száznak eleje körül, a' Philosophiának tiszta 's alkalmaztatott fő Részekre való elosztása, a' Tudósok által jobbára megállapittatott, hogy így az, a' Mathematicával, a' mennyire lehet, versent fusson: legottan kellett várni, hogy nem sok idő múlva, olyan Tudósok is vállalkoznak, a' kik, az olyanoknak számokra, kik ex professo Philosophusokká nem lehetnek, az Antropologiai Tudományokat részenként kidolgozzák, köz világságra botsátják, 's annál fogva Hazafiaikat is, valamint egyebeket, a' Tapasztalat nyomain, mindazáltal a' tiszta Philosophia Tsillagának vezérlése alatt, Élet böltseségére oktatják — a' mint Kant, Funke, Kiesewetter, Fries, Schulze 's egyebek is tselekedtek. És már ugyan ezen köz hasznú Tudósok közzé méltó jussal számlálhatni Professor Verner Urat is ki a' közelebb mult 1827-dik Esztendőben, a' Tapasztalati Lélektudományt (Psychologia Empirica) Magyar Hazafiainak tudományos bölldogításokra kiadta.

A' munka két fő részekre van felosztva tudniillik Physiologiára és Pathologiára ahhoz képest, a' mint az Orvostudomány szerint az Embert is átaljában, vagy egészséges, vagy beteges, állapotjára nézve lehet megvi'sgálni, a' honnan ezen elosztásnak a' Tapasztalati Lélektudományban is helyt kell állni.

A' Lélek Physiologiája három szakaszokban adatik elő, a' mellyekben legelőbb is a' Tudós Iró, az Emberi Léleknek Megfogásáról (Notio :) annak tételéről, a' Testtel való egybeköttetéséről értekeznek, — a' második szakaszban, a' Tudattehetségről (Conscientia theoretica) a' Lelkiesméretről (Conscientia s. moralis) és ezeknek grádusairól szól — a' harmadik szakaszban pedig a' Léleknek eredeti tehetségeit rajzolja le.

Ezen harmadik szakasz viszont: három fejezetekre (Caput) oszlik fel, mellyek közzül az első a' Megesmérettehetséget, a' második az Érzéklettehetséget veszi vizsgálódásainak 's oktatásainak tárgyául.

Végezetre a' Lélek Pathologiája is, három Fejezetekből áll, mellyek közzül, az első, a' Megesmérettehetségnek, a' második az Érzéklettehetségnek a' harmadik a' kívánattheetségnek erőtelen 's beteges állapotját írja le. Bérekeszti pedig a' Tudós Szerző Munkáját, azon közönséges Principiumoknak elő terjesztésekkel, mellyeknél fogva a' Lélek nyavalyáit orvosolhatni.

Az egész Munka, mivel tiszta, világos, 's érthető előadással tellyes, mint a' mit a' figyelmetes, de egyszersmind elmélkedni tanult olvasó könnyen felfoghat; — azonban a' Gondolatok, Itéletek 's Okoskodások benne egyenesek és nyomosak, — magok az oktatások, a' száraz rövidség, 's az unalommal fúrasztó hosszúság közt, szerentsés közép utat ektalálták — végre pedig a' Tzikelyek-

ről Tzikelyekre felhordott Tanubizonyágtételek 's Példák, az oktatási haszon mellett, az olvasót 's Tanulót, még kedveltetőleg is gyönyörködtetik (Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci) úgy lát, a' Recensens, hogy sem ennél többet a' Munka ditséretére nem mondhatni, mind pedig ezeknél fogva a' Munkát, valamint az Olvasó közönségnek, úgy kiváltképpen a' Tanuló Ifjuságnak bátran is ajánlhatni

A' Munkának átaljában lehető megszemlélésére edgy Bévezetés nyit ajtót, a' minek küszöbénél, jónak találta a' Tüdös Szerző az olvasót, a' Delphibeli oraculum Templomára irt ezen Mottóra emlékeztetni: Esmerd meg te magadat, a' mit nyomban Cicerónak fontos szavaival meg is pántzélozott. Majd a' Lélektudománynak Tártyát szegezi az olvasó szemei elébe, azután a' Lélektudomány kutsejeit mutatja ki, továbbá azon megkivántató tehetségeket rajzolja le, mellyekkel birni kell annak, ki a' Lélektudományban sikeres előmeneteleket kíván tenni, de nem titkolja el edgyzersmind azon nehézségeket is, mellyeket ennek, ezen pályában meg kell győzni, végre a' Lélektudomány hasznait számlálja elő. Minnekokáért a' Recensens Itélete szerént, semmivel sem interesszálhatja magát jobban az olvasó ezen Munkának szorg lmatos olvasásába, mint ha mindjárt eleinte, a' 6-dik §-nak Jegyzését (Scholion) ugyan tsak megkérődzve fontolja meg, hogy ezzel, mint kóstolóval számot tarthasson, azon, az Életet tárgyazó pragmatica Előterjesztésekre, mellyekkel szakadatlanul bővölködik a' Munka.

Mindjárt az első Szakaszban, természettel, legelső kérdésül, ez ötlük az olvasó eszébe: Vallyon mi a' Lélek?— És éppen talpra esett a' Tüdös Író felelete, mikor a' Lélek Megfogását ezen szókkal határozza meg: A' Lélek ollyatén való

(Ens, nem: Ensitas) melly. érez, gondolkodik, ítél, különböztet, okoskodik, kíván, utál, akar 's a' t. De osztán e' mellett jól esett az is, hogy abba nem avatkozott a' Szerző, ha a' Lélek edgyes, vagy többes (Ens Simplex, compositum) Való-e? Mert ezen kérdés éppen sületlenül jönne elő a' Tapasztalati Lélektudományban, a' hol, minden Megesméretre Nézet (Intuitio) kell, a' Lélek pedig az alá nem eshetik. Azt is helyesen veti vissza a' szerző, a' ki a' Lélek Megfogásába a' Szabadság Ideáját is belé kívánná iktatni; nem tsak azért pedig, hogy erre semmi szükség sins, hanem azért mert a' Szabadság nem theoretica Philosophiába, hanem a' Morálba tartozik, ott is pedig az semmiképpense sem jó tapasztalás alá; hanem okoskodással kell annak általános szükséges voltát megmutatni, hogy abból lehessen osztán annak létét (Daseyn. Existencia) tsalhatatlanul kihozni. Hihetőképpen ugyan az Ellenvető, a' szabadság neve alatt, tsak önkéntséget (Spontaneitas) értett, a' mi tapasztalás alá esik, és a' mivel szint-ugy birnak a' barmok, mint az emberek: de ezt sem szükség a' Lélek első Megfogatába belészuszkolni.

Mig az ember tudatlan Methaphysikus, (bár ha tudós is) véghetetlenül sokat szeretne tudni, még azt is a' mit tudni lehetetlen; hanem osztán idővel, ha az igaz Methaphysikáról helyes gondolatot szerez magának, legottan és könnyen letesz azon tudós bolondságokról, a' mikkal a' Metaphysikusok Leibnitzig és Wolfig, vagy babráltak, vagy tusakodtak; — kívált, eszébe jutván, a' Gazdaságnak azon esmert Principiuma: Laudato ingentia rura, exiguum colito: tüstént az attól való meggyőzetésre határozódik, hogy, jobb kevés nyomos igazság, mint milliárdnyi hitván képzelődés. Ehez képest, úgy hiszi a' Recensens, hogy

a' 13—16. lapokon, édesdeden esik azt látni az olvasónak, hogy, eleitől fogva, a' Lélek természetének meghatározásában mennyi felé mentek a' Tudósok. Tsak hogy itt, arra is szükség az olvasónak reflectálni, hogy a' feltett kérdésre nem azért nem tudtak a' Tudósok felelni, mintha ők átaljába Tudatlanok lettek volna: hanem azért, mert, maga a' kérdés volt képtelen, és annyira képtelen pedig, hogy arra felelni sem volt érdemes, nem hogy jó feleletet lehetett volna adni. Tsak olyan forma volt az, mint a' ki ma, arra kívánna magának feleletet adni, hogy a' négy szegletű karika, kerek-e, vagy szegletes? — Felelet. A' kérdés bolond, mert lehetelent, tesz fel. És ennyit felelni (ha ez felelet) untig elég. Mind e' mái napig sok van ilyen a' dogmatica Metaphysikában, ott, a' hol ez még regnálhat. Tisztelethöl, meglehet itt említünk, hogy ama, Nagy 's Tudós Fridrik is felelt, a' Tudósok közt fenn forgott ebbeli kérdésre, mikor, a' 16. l. szerént így szóllott: Én inkább Orvosi, mint Metaphysikus tekintetben veszem a' Lelket. Elmés a' Felelet, de nem helyes. Mert, a' ki a' Lélek természetének meghatározását Orvosra, és így Physikusra hizza, ezzel azt teszi fel a' mit d' Argens, Fridrik kamerariussa állított 's vítatott, hogy a' Lélek test; a' mit pedig soha sem lehet bebizonyítani. Hogy pedig Fridrik a' Problema megfejtését Metaphysikusra se kívánta bizni, jól tette, de tsak a' maga idejében, a' mikor még se Leibnitz, se Wolf nem jól fejtették azt meg. De utóljára is Metaphysikus felelt jól a' kérdésre, azt mondván és ellenemondhatatlanul megmutatván, hogy azt tudni, ha a' Lélek test-e, vagy Simplex Substantia, lehetetlen. Így tölt osztán az be, a' mit hajdan Cicero mondott, hogy a' bolondságot kitudni kerülni, valóságos böltseség.

Innen, van hogy a' Recensens, nem mondhatja azt, a' mit a' Tudós szerző a' 9-dik §-ban ezen szókkal állit: a' ki azt tudja, hogy ő van, azt is tudja, hogy van Lelke: hanem csak azt mondhatja hogy a' ki tudja azt, hogy ő, mint ÉNBől és Testből álló Való, van: az kéntelen magában Lelket is gondolni, minthogy az ÉN olyan formán származhatik azon Valamitől, a' mit Léleknek hívunk, mint a' melegség a' Tüztől. Hogyha igaz értelemben, úgy tudnánk, hogy a' Lélek van, mint tudom azt, hogy ez a' toll, a' mivel most irok, van: úgy Nézet alá kellene a' Léleknek esni, a' mi pedig nem történik. Még az ÉN nem maga a' Lélek, hanem csak Gondolat és így valami gondolható Substratumnak a' mivelete (effectus) — és ezen Jegyzést a' 10-dik §-ra is kiterjesztetni kívánja a' Recensens.

Hogy az ÉN, mint a' Léleknek képviselője és a' Test közt szoros Edgyesülést tapasztalhatni, az a' 10-dik §-ban, igen helyesen van megmutatva. De hogy ezen Allitásnak alkalmatosságával a' Tudós Szerző, az egyesülés, vagy közösülés módjának meghatározásába 's vitatásába tellyeséggel nem avatkozzék, azt ditséretesen tselekedte. Az úgy nevezett Influxus physicus ugyan, mint tapasztalási tárgy, ha be lehetne bizonyítani, ide tartoznék: de mivel az lehetetlen, azon Allitás itt csak hamis Állításúl foglalna helyt, azonban a' Metaphysicára sem tartoznék. De már az Assistentia v. Occasionalismus, és a' praestabilita Harmonia igazán a' Metaphysikába tartoznak, de csak azért hogy képzelt igazságjokat annak Törvény székénél örökre elveszessék.

A' régi, vagy dogmatica Metaphysikába, a' minek edgy részét tette a' Lélektudomány, hires kérdés volt az is, hol lakik a' Lélek az Emberben, a' Főben-e, a' hátgerintzben-e, a' szivben-e,

vagy a' hasban? a' minthogy a' Tudósok közzül edgyiket edgyik, a' másikat másik óltalmazta. De ennek is, mint képtelen kérdésnek, a' tapasztalási Lélektudományban azért nem lehet helye, mivel a' helyfoglaláshoz Test kell, a' testi tulajdonságot pedig a' Lélekről, okossan nem állithatni. Azt mindazáltal itt, okosan kérdezhetni: Mi az oka hogy a' Tudós szintugy mint a' Tudatlan, egyaránt a' Főben gondolják (csak gondolják, de nem tudják) lenni a' Lelket? Felelet: Az az oka, hogy mivel a' Beszéd, legvilágosabb, és így ellene mondhatatlan Tanuja az Okosságnak, vagy az ÉNnek, a' Beszéd pedig a' szájból jő ki, a' Száj a' Főnek része, valamint a' Szemek is, a' mellyek a' Lélek munkásságát, nyomból nyomba kísérik azon ottan (Oculus animi sedes) tehát nem ok nélkül gondoljuk, bátor nem tudjuk, hogy az ÉN tekintetként magát a' Főben jelenti ki. Megjegyzésre méltó, hogy ezen Magyar szó folyok Görögül *ρρω*, a' honnan lett Rhetor, mint a' kinek úgy foly szájából a' Beszéd, mint a' Patak a' Forrásból.

A' második Szakasznak tárgya a' nevezett Conscientia, Görögül *συνειδησις*, Németül Mitvisen. De már itt, hogy a' Recensens olvasóit megkémélje, engedelem kéréssel kell neki az előadás-hoz fogni, mert ezen deák szó nints még Magyarul kitéve. Tudniillik kétféle a' Conscientia, vagy practica, valamint Németül is kétféleképpen fejeztetik ki, a' Bewustsein és Gewissen szókkal. A' practica Conscientia, Magyarul Lelkiesméret. Am hisz ez maradjon is meg. De a' theoretica Conscientiát, szabad legyen Tudattehetségnek, vagy Tudatnak elnevezni, mivel a' tudatlan szó, folyamatbeli szó lévén, talán fel lehet tenni, hogy volt valaha ez is Tudat, vagy ha nem volt, az Analogia útján védelmezhetni. — Si volet

usus. — Ezt így előre bocsátván, — a' Tudattehetség, vagy szemlélődő (Conscientia theoretica) melly mind azon tárgyakat tudja, a' mellyek ötet kívülről, vagy belőlről (in sensu interno) illetik, és így ez nem egyéb mint a' Léleknek minden Depositoruma (Rakhely) a' hol az, minden edgyenként szerzett tudását, a' további haszonvétele lerakogatja: vagy pedig practica, a' Tudattehetség, melly bennem azon Törvényt tudja, a' mi szerént kell, vagy nem kell tselekedni (Major,) de tudja azt is, ha én a' Törvényparansolatját tellyesitettem-e, vagy nem (Minor) végre, tselekedetemről, Biró tekintettel, sententiát hoz (Conclusio)

A' szemlélődő Tudattehetség vagy tiszta; vagy tapasztalási Tudattehetség: Tapasztalási Tudattehetség (Perceptio empirica) az, mikor az engemet illető Többféléket (Varia) edgyenként és külön külön tudom. p. o. a' ki először, a' kezén lévő ujjait megszámlálta, mindenik ujjához hozzá kötötte ezen Tudatot én, 's így lett osztán annyi én, a' mennyi volt edgyenként az ujj; és hogy ezekből Megesméret (Cognitio) lehessen: elő pattant a' nagy ÉN ki mind az öt én-t edgybekötötte, 's legottan született a' tiszta ÉN, a' mit a' Metaphysikusok Apperceptionának neveznek. Ugy van hát az Apperceptio az empirica Perceptióhoz, vagy a' nagy ÉN, a' kis én-hez, mint van a' generalis Cassirius, a' particularis Perceptorokhoz. Amannál magánál annyi pénz van, a' mennyit ezek külön külön öszveszedtek. Így maga a' tiszta ÉN, az Apperceptio, éppen annyit tud, mennyit tudnak azon sok apró én-ek, a' mik a' részek tudatját, a' nagy ÉN-nel, edgy Egészbe öszverakatni segíteték. Az Apperceptionának ezen synthetica (edgybekötő) Edgységeből lessz osztán, az Apperceptionának analytica Edgysége (Identitas Conscientiae) mikor

p. o. így szóllok: Én most is ugyan azon vagyok a' ki tegnap előtt, 's a' t. voltam.

Hogy mind a' kétféle Tudattehetség mindnyájunkban, a' Tudásban szintűgy, mint a' Tudatlanban, megvan, az tapasztalási dolog, és így kétséget sem szenvedhet, tsak hogy a' Tudós azt explicite 's in abstracto tudja, a' mit a' Tudatlan magában implicite 's in Concreto érez és majd olyan formán, mint a' mint a' fetskék századokról századokra, a' nélkül rakják meg fészkeiket, hogy a' fészek edgybeszerkeztetésének Architectonikáját tudnák. Meg is esmerték ezt minden Philosophusok, és tsak Cartes tévesztette el a' dolgot mikor a' Tudat téteményéből (factum Conscientiae) a' 21. l. szerént így okoskodott: Cogito: ergo sum. Hiszen, mivel ez a' szó Cogito, annyit tesz, mint e' kettő Cogitans sum. 's az egész okoskodás kiterjesztve így lenne: Cogitans sum: ergo sum: látni való, hogy ez, tsupa Battologia, vagy haszontalan szószaporítás. Azt hát, hogy mi Tudattal birunk, soha semmi Sophismával fel nem lehet forgatni.

A' szemlélődő Tudattehetség után, a' 15-dik §-ban, tsak rövideden említettik a' Lelkiesméret Conscientia moralis az ő kötelező erejénél fogva amattól megkülömböztetve, mivel ez, a' practica Philosophiának tárgya; és már ezen két tehetéseknél fogva, az Emberi Személység is kétféle, logica és moralis Személység, a' Szerző Ur, még az aesthetikai Személységet is hozzájok adta. Edgyézersmind ugyan itt a' Tudattehetség, 's a' Lelkiesméret külömböző grádusairól is helyesen tétetik emlékezet.

A' harmadik Szakaszban, a' három eredeti Lélektehetségek adatnak elő, ugymint a' Megesmérettehetség (Facultas cognoscendi) az Erzéketehetség (Facultas sensationum, s. Tactus) és a' ki-

vánattehetség (Facultas appetendi,) melly három tulajdonságai a' Léleknek; a' mennyiben azok a' tapasztalásnak tárgyai, három megkülönböztetett Fejezetekre osztatnak fel.

Az első Fejezet a' 17-dik §-ban a' Megeszmérettehetségről tanít: a' hol fundamentomul legelőbb is az határozatlik még hogy a' Megeszméret abban áll, mikor a' Nézlethe (Intuitio) adott, de még ekkor határozatlan tárgyat, a' megfogással teszszük meghatározott tárggyá p. o. mikor így szóllunk: Ez, a' mit itt látok, almafa. És ez tökéletes előadás is. Mindazáltal az Olvasó, annyival inkább a' Tanuló, nyomba előtte forgassa itt azon nagy külömbséget, a' mi a' Gondolat 's a' Megeszméret, a' Logica 's a' Metaphysica közt van, külömbben, sem edgyikben, sem másikban, tiszta és igaz értelemre nem verekedhetik el. A' Gondolat tsak analytica, a' Megeszméret ellenben Synthetica foglalatossága a' Léleknek. Amott semmi Nézlet sints: itt pedig Nézlet nélkül, semmi Realitas sints, és így megeszméret sem lehet. A' Gondolat, mint Megfogás, Nézlet nélkül tsak olyan, mint a' Király Nép nélkül: ellenben a' Nézlet Megfogási Gondolat nélkül, olyan, mint a' Nép Király nélkül. Még nagy Philosophusok is, mint p. o. Wolf, ezen Megkülönböztetés hijjával lévén, egész Systemájokkal együtt hajótörést szenvedtek. — A' Megeszméretkor a' Képzetnek, a' tárgyra való vitele; vagy eszközetlen, ha a' közt és a' tárgy közt, semmi más képzet nints: vagy eszközös, ha a' Képzet és a' Nézlet közt a' Megfogás foglal helyt p. o. a' kis gyermek eszközetlenül nézleli az A betüt, ha azt nem esmeri: én pedig eszközösen nézlelem azt, tudván hogy az, A betü. Az elsőbb Érzékiségnek (Sensualitas) az utóbbi Értelmiségnek (Intellectualitas) neveztetik. Amaz alsóbb, ez felsőbb Lélek tehetségül tartathatik.

A' 18-dik §-tól az 50-dikig tanít a' Szerző a' Sensualitásról, vagy az érzéki Megeszméetről, még pedig azzal a' renddel, hogy a' 50-dik §-ig átaljában annak eszközeit, azután az 50-dikig, az öt Érzékeknek (organa sensoria) természetüket, 's tulajdonságaikat terjeszti elő. De hogy az Olvasók, itt, a' Recensensel egy értelemben lehesenek, némelly tudományos kifejezéseket kell előre bocsátni, azzal a' Reflexióval, hogy mikor valaki, valami tudományos szóval akar élni, a' mennyire tsak lehet, egyszersmind ugyan azon szónak egész Familiájára is kell figyelmezní. Így már, ez a' szó Sensus magyarul legyen Érzék, SENSATIO érzés, sensualis érzéki, sensualitas érzékiség (a' practica Philosophiában Testiség) SENSIO v. TACTUS aestheticus Érzéklet, TACTUS physicus Tapasztás, TACTUS mollior Tapintás, EXPERIENTIA Tapasztalás, és így, nem jól van hát mondva, mikor azt mondjuk, hogy öt Érzékenységeink vagynak, a' mi helyett így kell szólnunk: a' mi Érzékeink ötek, mivel az Érzékénység az a' mi németül Empfindlichkeit, az érzékeny az, a' mi Empfindlich. Illy meghatározással lévén tehát:

A' Tüdös Szerző a' 18-dik §-ban, az Érzékiség functióit adja elő. Ezek azok. A' Benyomás, (impressio v. affectio) az Észrevétel (Perceptio) a' Nézet (Intuitio) a' külső és belső Érzékiség (Sensualitas externa et interna). Az Érzékiségnek eredeti Törvénye ez: Minden, valamit mi, magunkban, a' külső Érzék által képezzük, azt, mint egymás mellé tett Többsféléket (Varia) Térben képezzük: a' mit pedig, a' belső Érzék által képezzük, azt, mint egymás után tett Többsféléket, időben képezzük. És így a' külső dolgokat, a' mikről való képzeteink (Repraesentationes) a' belső Érzéken is által mennek, Térben és Időben

képezzük (repraesentare). És már itt bukkan az Olvasó azon kedvező helypontra, a' hol, mindeneknek felette, arra kell neki reflectálni, hogy mi Emberek, eleinte, mikor a' dolgokat magunkban képezni kezdjük, semmit se tudunk egyszerre valami Egészül képezni, hanem mind azt, a' mi Nézetünk alá esik, tsak részekből, 's részenként rakjuk öszve, bátor azt észre nem vehetjük. Ezen részeket, legszélesebb kifejezéssel többfélének nevezhetni. Mikor osztán ezeket a' Részeket, az ÉN, vagy az Elme, egy Egészbe öszve köti, az Értelem munkás akkor bennünk, a' honnan, nem is egyéb az Értelem, mint a' Részeket egy bizonyos Egységre öszvekötő tehetség (synthetica Apperceptionis Vnitas obiectiva), és úgy, mint a' karikában a' Peripheriának (körület) minden pontjai, a' középpontnál gyűlnek öszve. Valóba sajnálni lehet, hogy a' Pythagoreusok Tudományából a' Philosophia históriájában, olly kevés maradt fenn emlékezetül, a' kik t. i. a' dolgoknak természeteiket a' számok tulajdonságából igyekeztek kimagyarázni, úgy gondolkozván, hogy minden dolgok, úgy vagynak az ő elementomaikból a' Természet által egybealkatva, mint minden számok az Egységekből köttetnek öszve. Az Igazság körül jártak ők, de még akkor ahoz, közelebb nem mehettek.

A' 19-dik §-tól a' 30-dikig, a' külső Érzékeknek mivszerei, ezeknek természete, 's tulajdonságaik adatnak elő. Ide számláltatnak a' Nagy Agyvelő (Cerebrum) és a' kis Agyvelő, (Cerebellum) azzal a' megjegyzéssel, hogy ezek, ollyan Rávitelben vagynak egymás közt, mint van, az egy a' kilentzhez, és így olly formán, mint volt Phoebus a' kilentz Músákhoz. Az Agyvelő után, az Inakról való oktatás következik a' 23. §-ban, a' mit a' 28, 29 §§-ban, azon nyomos, és

mindennapi hasznú Rendszabásokkal fejez bé a' Szerző, a' miknél fogva, az Inak megerőtlenítését mind azok el is kerülhetik, de azokat meg is erősíthetik, valakik előtt, az élet, az erő, és az egészség kedvesek.

A' 31-dik §-tól az 50-dikig, az Emberi testnek öt Erzéki, ugymint a' Tapasztás, az Izlés, a' Szaglás, a' Hallás, és a' Látás, az ő természeti tulajdonságoknál fogva rajzoltatnak le, még pedig azzal a' kiterjedéssel, hogy ezeknek megfontolása után, lehetetlen az Olvasónak, a' Természet Ura's Szerzője imadására nem határozódni, a' kinek böltsessége és jósága, az Embernek, illy tsudálast érdemlő formáltatására, annyi gondot fordított. Mivel pedig a' Lélektudomány ezen részének tökéletes lerajzolására, itt, az Orvosi Anatomia's Physiologia, hathatós segítségül vagnak véve: úgy lesz szerentsés az olvasó, sokkal inkább pedig a' Tanuló, ha az itt előadattakat az Anatómiai Rajzolatok, 's Testbontzolások szemes vizsgálásával egybekötheti, ha ugyan igaz az, a' miről senki sem kételkedhetik, hogy a' száraz Gondolatnak 's pusztá képzelésnek, tsak a' testi Nézet adhat elevenítő színt (Colorit).

A' külső Érzékről való oktatást, az 51-dik §-ban, nyomba követi, a' belső Érzékről való Értekezés, azon szoros öszveköttetésnél fogva, melly ezen két Lélektehetségek közt találattik. A' belső Érék t. i. a' Léleknek azon titkos Kabinétja, a' hol ő, a' külső Érék által okozott 's felébresztett képzeteket által veszi, elrakja, azokra gondoskodik, 's majd azokat, mint a' nyers materialékat a' fábrikás, bizonyos művekre feldolgozza, azokból ujjabbakat, meg ujjabbakat formál, a' régibbeket nagyobb vagy kissebb világossággal viszont előhossa, és elesmeri, 's mind ezek által a' Lélek, vagy annak Képviselője az ÉN (Elme)

az emberi munkásságnak, a' tselekedeteknek, igyekezeteknek, tzélokknak, 's külömb külömbféle kinézéseknek országát, királyi tekintettel fen tartja, igazgatja 's végrehajtja. Ez a' Lélektehetség is, mint a' többek, nagyobb nagyobb gradusra tökéletesíthető, a' mint ezt az 52—54 §§-ban láthatni. Ide számláltatnak közelebb, az 55 — 77 §-ig, a' Képzettehetség, (Facultas imaginandi) a' Költötehetség, (Facultas fingendi s. Phantasia) a' Képzetek öszvetársasítása (Associatio Repraesentationum) és az Emlékezet (Memoria).

A' Képzettehetségről az 55—60 §§-ban szól a' Szerző, megkülömböztetvén ezt a' képzettehetségtől (Facultas repraesentandi). A' Képzetező kétféle productiva és reproductiva. Productiva képzetező az, a' melly az Érzék által adott Képzeteket 's Nézeteket, vagy tzél nélkül, vagy bizonyos tzállal, egy új képbe foglalja. Reproductiva képzetező pedig az, melly már más alkalmatossággal, öszveszerkeztetett képzeteket a' Tudatban megújítja 's viszontelőhözza. A' képzetezőnek tulajdonsági a' 56 §-ban, annak fajai, mineműek, a' gazdag, ingerelhető, eleven, lassú, laukadt, tüzes, erős, bátor, 's regulátlan képzetek, az 57-dik §-ban adatnak elő. Majd az 58-dik §-ban, a' képzetezőnek hasznai, az 59. §-ban annak kárai rajzoltatnak le, 's példákkal világositatnak meg. Végre, a' 60-dik §-ban, némelly igen fontos intések emlittetnek, a' mellyeknél fogva, a' képzetezőnek kártékony következései akadályoztathatnak meg.

A' képzetezőnek különös tehetsége a' Költötehetség (Facultas fingendi) melly, vagy a' Részeknek egymástól való elválasztásában, vagy azoknak öszvetételekben mutatja ki magát, a' honnan származnak a' Phantasia ideáljai. A' Költötehetségnek tulajdonsági a' 61-dik §-ban számlál.

tatnah elő, 's jeles világosításokkal ugyan ott meg is erősítettnek. Majd a' 62-dik §-ban, a' képzeleterőnek egészséges és beteges állapotjáról vagyon Értekezés, 's az utóbbinak, két nevezetes következési, a' Fanatismus és a' Babona említettnek meg. Jelesek azon példák, a' mellyek ugyan itt hozatnak elő.

Másik különös tehetsége a képzeleterőnek, az öszvetársasított képzetek tehetsége, (Facultas associatarum Repraesentationum) mikor a' képzetek egymást viszonosan felébresztik, és úgy, hogy egyik előjövén, ez, a' másikat is maga mellé vonja 65. §. Az a' Rend, a' mi szerint a' képzetek egymást felébresztik, vagy objectivus, vagy subjectivus, ahoz képest, a' mint azok, vagy tárgyaktól, vagy mi magunkból vétetnek p. o. az Alom, 64. §. Négy Ráviteli vagynak az öszvetársasításnak, úgymint, az Együttlétel, az objectiva Hasonlatosság, a' következés, és az Ellenkezés 64—67. §. Utóljára, a' 68-dik §-ban az öszvetársasítás' fajairól, 's annak Törvényeiről, a' 69-dikben pedig annak okairól van Értekezés. Különös említésre méltó az itt, hogy a' példák olly talpra esettek, hogy azok az Olvasót egészen elfoglalják.

Az Emlékezettehetség (Memoria) a' 70—77-dik §§-ban adatik elő Abbeli tehetség pedig az Emlékezet, mellynél fogva, a' már hajdan szerzett képzeteket, elménkben állandóan megtarthatjuk. Úgy adatik pedig ez itt elő, mint a' gondolkozó Lélek minden munkásságainak fő és szükséges segédje, a' mi itt derekasan is megmutattatik. Az Emlékezettől megkülömböztetik a' visszaemlékezés tehetsége (Facultas reminiscendi) mikor tudjuk, hogy ez, vagy amaz képzetnek birtokába már hajdan is voltunk. Az Emlékezet hibázik (Lapsus memoriae) mikor a' már megváltozott, 's na-

gyon különböző képzetet, ugyan annak gondoljuk, a' miről tudjuk, hogy az másszor meg volt bennünk. Ennek a' feledékenység tétetik ellenébe, mikor a' már volt képzetet megújítani s visszahozni nem tudjuk. 71. §. Az Emlékezet, vagy természeti, vagy mesterséges, — realis, vagy verbalis. 72. §. Az Emlékezet tökéletességére tartozik, hogy az, tágas, könnyű, erős, 's hűséges legyen. 73. §. Az Emlékezet is, mint egyéb tehetségeink, tökéletesíthető. De ezen tökéletesíthetés, valamint az okossággal megegyező, úgy azzal, ellenkezhető is lehet. Ide tartozik, a' mechanica, vagy methodica Memorizálás, mikor a' tsupa szók, minden értelem nélkül, sorjába rakatnak le az Elmébe, a' mit a' Tudós Szerző, mint tapasztalt Tanító, másutt is, valamint itt is, méltán kárhoztat 74—76. §. Hogy az Emlékezet ereje, a' Testnek, az Agyvelőnek, 's az Inaknak alkotjától (Constitutio) igen nagyon függ, tagadhatatlan. §. 77. A' Tzikkelyenként előhordott magyarázatok (Scholion) itt is, mint egyébűtt világosok, tudományosok, válogatottak, 's minden figyelemre méltók.

A' 78 §-tól, a' 86-dikig az Értelemről, az Itélettehetségről, és az okosságról értekezik a' Szerző, minekutánna t. i. az alsóbb Érzéktehetségről, melly az Emberrel, 's a' Barmokkal köz, oda fellyebb bővségesen tanított. Ámbár pedig ezen egész Előadás, tsak mintegy Dióhajba szorítva találtatik itt, mindazáltal tzélerányosan van elintézve, mivel az ide tartó materiáknak egész kiterjedéssel tehető előterjesztések tulajdonképen a' Logikának tárgya, a' mire, mint már elébb kiadott munkájára, utasítja a' Szerző is az olvasót. Azonban itt, az Értelem úgy határoztatik meg, mint a' Gondolkozás tehetsége, — gondolkozni pedig annyit tesz, mint a' többféléket, a' tudat

egységével öszvekötni. Majd a' gondolat, a' sublimior Philosophia tekintetéből, tisztára, vagy formálisra, és applicatára, vagy materialisra öszlik fel. Végre a' 80-dik §-ban, az értelem pallérozásáról, igen fontos rendszabások terjesztetnek elő.

Az itélőtehetség 81—83 §. vagy logica, vagy metaphysica, ahhoz képest, a' mint, vagy tsak a' megfogás tzimere (nota, criterium) vitetik az ítélet subjectumára p. o. Circulus est rotundus; vagy pedig a' megfogás vitetik a' nézletre p. o. Hoc triangulum est aequilaterum. Az itélő tehetség' tökéletességének, bizonyos grádusai is vagynak, mellyek a' nagy kiterjedésben, a' finomságban (subtilitas) a' helyességben (rectitudo) és a' könnyűségben határozatnak meg. 82. §. Végre, az ítélettehetség pallérozásának fontossága, ugyan tsak nyomosan terjesztetik elő a' 83. §-ban.

Az okosságról, mint a' lélek munkásságának eredeti tehetségéről, és az okoskodásról való oktatás a' 84—86 §§-ba foglaltatik bé. Az okosság principiumokból való ítézés. Az okoskodás két Praemissákból (ha rendes az okoskodás) szükségesképen hozza ki az ítéletet a' zártételben (Condu-sio). És így, ezen két ítéletek közt, Petrus punitur és e' közt: Ergo Petrus est puniendus igen nagy a' különbség. Mert amaz, tsak assertoria, e' pedig apodictica (cum characterre Necessitatis) Enunciatio. Az okosság conceptusai, hogy az értelem megfogásaitól megkülönböztethessenek, ideáknak neveztetnek, a' mit Plato után a' Critica Philosophia vezetett folyamatba. Az okosság, vagy theoretica, vagy practica 85. §. Az okosság pallérozásának szükséges volta a' 86. §-ba mutattatik meg. A' Tzikkelyek alatt álló Jegyzések itt is, a' legnagyobb figyelmet megérdemlik. Melly három munkásságait az elmé-

nek, a' figyelemről (Attentio) tett Értekezésével fejezi be a' Szerző előadván egyszer'smind, mennyire szükséges a' figyelmet, nagyobb nagyobb tökéletességre felemelni 87, 88. §.

A' felsőbb megismerethez eredeti munkásságaihoz toldalékul adja a' Szerző a' 89—112 §§-ban az elmésséget, az elme élességét, az elme mélységét, a' sejditő előrelátást, az elmék külömbbségeit, és ezen külömbbségeknek okait.

Az elmésség abbeli tulajdonsága a' léleknek, a' minél fogva, a' külömböző tárgyak közt való, 's mintegy elrejtett hasonlatosságokat a' tárgyaknak egybehasonlítások által, minden erőltetés nélkül, 's néha a' szempillantásnál is hamarébb felfedezzük, megismerjük, 's kijeleljük, a' millyenre találunk p. o. ha a' hajós kormányost, a' társaság igazgatójával egybevetjük. Különös ajándéka ez a' természetnek, a' mi nem mindennek adatik, de ha adatik is, külömböző grádusokkal adatik. Az elmésség kétféle, ugymint igazi és hamis (genuinum et spurium). Elmésség. Melly két fajoknak (Species) egymástól leendő megkülömböztetések-re igen tökéletes rendszabásokra találhatni a' 90-dik §-ban. Azon magyarázatok, mellyek a' tzikelyek alatt állanak, a' valóságos emberi életnek kellő közepéből vétettek ugyan, de még is legkülönösebben, azon tisztán kiégetett arany mondásokat, a' mellyek a' 107-dik lapon, a' harmadik Scholionban találhatni, azoknak ajánlhatni, a' kiktől a' természet, a' tsipös és szúrós elmésségnek fulánkjait nem kéméllte. Lám ama nagy Oratoron, Cicerón is, utolsó bosszúját a' néha néha zabolatlan elmésség állotta.

Az ész élessége (Acumen mentis) abban áll, mikor az elmésség által talált hasonlatosságokat, viszont részekre felbontozoljuk, egyiket a' másiktól finomul megkülömböztetjük, azokat megros-

táljuk, 's külön választjuk, a' mi az ilyen szók határozásában történik meg: vágni, szegni, metszeni, szelni. Hogyha ezen lélektehetség az ítélemben, a' legfőbb pontot eléri, nyomozó élességnek (Sagacitas) neveztetik. Mind az elmesség, mind az élesség pedig különböző characteret adnak az embernek. Mert az éles elméjű ember soká tanátskozik önnön magával, akármit is későn határoz meg, 's a' közönséges életben gyakorlatlanabb, határtartóbb (modestus) és nyomasztóbb mint az elmés. Ellenben az elmés mindenben 's mindenkor, és egyszerre kész, biztos (confidens) sőt sokszor szilajon bátor lévén, kevésbé tanakodik, 's vigyázatlan, a' honnan a' popularis, vagy mindennapi életre alkalmasabb 91. §.

Az elme mélysége (profunditas Mentis) az okosság munkásságain fundáltatik. Áll pedig az elmemélység abban, mikor a' különböző tárgyak közt talált 's felfedezett hasonlatosságokon meg nem állapodván, azoknak ujjabb meg ujjabb felszabdalása által, a' dolog belső természetére figyelemmel ügyelvén, szüntelen tovább tovább igyekezik behatni, majd a' szinleti (apparens) ellenmondásokat, 's ellekezéseket elhárítván, a' különösöket, 's különbözőket, a' mindenesre (universale) mint utolsó pontra felemelvén, a' mindeneket maga alá foglaló egységre, törekszik eljutni. Az elmesség az életet ékesgeti, 's gyönyörködteti, tizimere pedig a' gyávaság, 's könnyűszerűség (levitas Leichtsin): ellenben az élesség 's a' mélység, egyedül a' komoly (serius) és tudományos dolgokban talál gyönyörűséget, mivel ezen két elmefunctiók, különösen az értelmet, 's az okosságot használják. 92. §.

A' kissebb 's nagyobb grádusban találtató homályos okoskodása az elmének, a' nélkül, hogy

az, tiszta tudatra verekednék el, szüli az előre-
 érzést, (Praesensio) a' sajditást (Praesensio) és
 az előrelátást (Praevisio), a' mik, a' már tapasztal-
 talt hasonló következtetéseknek várásán fundáltatnak.
 Ez az oka, hogy ezen jeleneteket (Phoenomena)
 a' betegekben, a' hajósban, szántóvetőben, a'
 hadivezérben 's az orvosokban könnyen észreve-
 hetni. Hajdan a' Görögöknél, mig a' nemzet által-
 jába véve, bárdolatlan, durva 's buta volt, abban
 azok, kik pallérozottabb elmével birván, a'
 nemzet sorsán szemlélődtek, 's a' jövődő esetek
 meghatározásában 's a' lehető történetek eltalálá-
 sában foglalatoskodtak, adtak legközelebbi alkal-
 matosságot arra, hogy a' nemzetet, a' Delphibeli
 Oraculum kijelentéseivel titkon igazgassák, a' mi-
 nek osztán idővel, mikor az okosságnak palléro-
 zottabb grádusa a' java köznépek egy részére is
 kihatott, épen úgy kellett megszűnni, mint mi-
 kor a' gyógyulásnak neki vált santikálóval, a' kit
 egy ideig kézen fogva vezettünk, majd kezünket
 kezétől elválasztván, magával próbáltatjuk a' járást.
 Lásd itt egyszer'smind a' jegyzéseket is a' 93-dik
 §. alatt.

A' szélesebb értelemben vehető elmének sok
 nemei vagynak, mineműek p. o. a' jó, rosz, és
 középszerű elmék (ingenia bona, mala, medi-
 ocra). A' rosz elme olly gyáva, hogy sem a'
 mások gondolatját tisztán fel nem foghatja, 's
 meg nem tarthatja, sem ujjakat nem szülhet. Kö-
 zépszerű elme az, a' melly tsak a' productiva te-
 hetség hijjával van. Jó elme pedig az, a' melly
 a' megfogásoknak felfogásában, könnyűséggel, 's
 azoknak a' popularis életre való alkalmaztathatá-
 sokkal bir, a' melly az ujjabb megujjabb meg-
 méretek szerzésére fáradhatatlanul törekszik, a'
 melly, mind a' gondolkozásban, mind a' tselek-
 vésben bizonyos és meghatározott mértéket tart,

és a' lélek minden tehetségeinek 's ereinek harmonikos egybeszerkeztetését teszi maga elébe tárgyul. 94. §.

A' Zseniről, mint elmeremekről (Ingenium heroicum, Frantziául Genie) a' 95-dik §-ban szóll a' Szerző. Zseni az olyan elme, melly magának a' természetnek belső 's gazdagon buzgó forrásától izgattatva, a' tudomány 's a' mesterség elébe törvényt szab. Ez kétféle, tudományos és mesterségi Zseni. Tudományos Zseni volt Plato, Aristoteles, Archimedes, Euclides, Newton, és egyebek. Mesterségi Zsenik voltak Homerus, az ő Epopoeijájában, Apelles a' festésben, Myron, Polydetes 's a' t. Minden Zseni eredeti (de nem metaphysicus, hanem tsak empiricus tekintetben) tehetség, de azért, nem minden mivei 's characteri a' Zseninek helybehagyhatók és ditséretesek. Láttunk mi már, a' mi értünkre, a' veszedelmes Zseninek irtóztató példáit, a' mellyektől majd úgy ítélhetni, mint itéltek Cátóról ezen szóokban: *Maledicta sit Virtus Catonis*. Lehet a' Zseni pallérozott és pallérozatlan, mint a' mint az oltott gyümöltsöket, az oltatlanoknál tökéletesebbeknek ítélhetjük. 95. §. A' pallérozatlan elmének nemeihez számlálja a' Szerző, a' született elmét (Mutterwitz), melly a' különböző dolgok 's környülállások közt, egyszerre helyesen itél, — (*secunda Petri*) a' miről a' németek azt szokták mondani, hogy az, idő előtt nem jö meg. Illyenek e' következendők is, t. i. az eleven, világos 's gyakorlott pusztá *Talentum*, az érzékeny temperamentummal egybekötve, — az idő előtt megérett elmék — az *Autodidactusok*, mint más segittsége nélkül, tsak magoktól tanultak, — az ezer mesterek, a' kik ereiket sokféle dolgokra tudják alkalmaztatni — a' szelesek, a' kik mindent, minden előrelátás nélkül hebehurgyán tselekesz-

nek, — a' rajosok (Fanatici) a' kik, a' kiszabott határokon túl, mint a' még kasba nem vert méhek, szinte dühösködve futnak és fáradnak, — a' félbolondok, a' kik hogy magoknak nevet szerezzenek, másoktól különöznek, — és a' kigyó forrású ravasz Proteusok a' 96. §. Vagynak még továbbá, Poétai, philosophusi, mathematicai, historiai, mechanikai, és pragmatikai elmék is 97. §. Melly Értekezését a' Tudós Szerző, azon hasznos rendszabásával intézi az ifjakhoz, hogy ők a' Természet ösztöneit igyekezzenek követni. Tu nihil invita, dices faciesque Minerva a' 98. §.

A' 99. §-tól, a' 112. §-ig, az elmék különbségeinek okairól tudakozódik a' Szerző, a' megfogás fundamentomául azt vévén fel, hogy több külső 's belső okoknak öszvejöttökből származik bennünk az elméknek különböző voltjok. És a' megoszlott Philosophusok vélekedéseik közt, ez a' legigazabb állítás. Mihez képest, két kútfejei vagynak az elmék különbségeiknek, úgymint, a' physikai és moralis okok, a' miktől származnak osztán, részszerént a' tehetségek (habilitas) részszerént pedig a' készségek (Habitus). A' physikai okokhoz számláltatnak a' test alkatja, az idő, a' nemi tulajdonság (Sexus) az éghajlat, és az élésmód (Victus). A' moralis okokra tartoznak, a' beszéd, vagy a' nyelv, az élet állapotja, az időkor; az idők geniusa, a' nevelés, az erköltsök, a' szokások, az igazgatásmód, a' vallás, és a' történeti esetek. 99. §.

Mivel a' test, az ember álláshelyének olyan pontja, a' honnan ő a' világot szemléli: látnivaló, hogy a' képzeteknek (Repraesentatio) a' test különbségéhez képest különbözőnek kell lenni. Innen lesznek osztán, a' sangvineum, melancholicum, cholericum és phlegmaticum Temperamentumok, mind azon öszvetett fajaikkal, a' mint azo-

kat a' Tudósok sokféleképen kívánták előadni. Akármint osztassanak el azonban a' Temperamentumok, akár t. i. számaikra akár tevő részeikre nézve, mindenkor igaz marad az, hogy a' lélek pallérozódásába nagy befolyása van a' testnek. 100. §.

A' Léleknek ereje az emberi életnek különböző szakaszaiban, ugymint a' gyermekségben, ifjúságban, az érett korban és a' vénységben, mitsoda változásokon 's viszontagságokon megy által, azt igen velősen adja elő a' Szerző, 's egyszerűsmind ebbeli előadását Ovidiusból 's Horatiusból költsönözött eleven szinekkel szinte festve terjeszti az olvasónak elébe 101. §.

Hogy a' különböző éghajlatnak, (Clima) a' melegnek, a' hidegnek, a' nedvességnek 's a' szárazságnak, valamint az élésnemének is, mind a' testbe, mind a' lélekbe, ezeknek ereikbe 's változásaikba, nagy befolyások van, azt a' tapasztalás ellenére tagadni lehetetlen. 102. 103. §.

Ámbátor a' férjfi 's az asszony közt, igen nagy a' hasonlatosság; mindazáltal mind a' természeti tehetségekre, mind a' hajlandóságokra, indulatokra, az indulatosságra 's indulatoskodásokra, 's általjában a' test alkatjára nézve nagy a' különbség, melly mindenik nemnek munkásságaikban, 's caractereik formálásában magát szembetűnőképpen kimutatja 104. §.

Hogy a' külömb külömbféle nyelveknek, a' polgári társaságnak, a' kereskedésnek, 's más közösüléseknek, a' mindennapi foglalatosságoknak, azon időszakasznak, a' mellyben élünk, a' nevelésnek, 's a' történeti eseteknek mitsoda nagy erjek van az emberi elmék különböző formáltatásokba, 's azoknak külső és belső állapotjukba, az olly nyilván való dolog, hogy azt csak tagadni is vakmerőség nélkül nem lehet 104—112. §. —

De hogy a' könyvolvasója, ezen kivonás rövidségén, a' mit itt lát, meg ne ütközzék, arra kívánja ötlet a' Recensens figyelmeztetni, hogy a' közelebbi tizkelyekben találtató gazdag materiálékat, 's azoknak derekas előterjesztéseket, nem is lehetne másként kimeríteni, ha tsak a' könyvet egészen ki nem íránk, a' mi pedig mind a' Recensio tzeljával egyenesen ellenkeznék, mind az olvasót szükség nélkül fárasztná. Ez hát most egyszerre, 's mindenkorra legyen mondva.

A' lélek sarkalatos munkásságának második fejezete az érzékletekről (Sensio, Tactus) tanít, közönségesen ugyan a' 113—122. §-ban, különösen pedig azoknak fajait, 's természeti tulajdonságaitak megmagyarázva számlálja elő a' 123—126 §-ban. tsak hogy itt legelőbb is, azon szempontba kell az olvasót béállítani, a' honnan ő a' mester szók (Terminologia) erejéknél fogva, tisztán, 's megkülömböztetve fogja fel a' dolgot. Ehez képest azt kell legelőbb is megjegyezni, hogy más az érzés (Sensatio) más ismét az érzéklet (Tactus aestheticus, németül: ästhetisches Gefühl). Az érzés az, mikor a' dolgoknak tárgyi tulajdonságát adjuk által a' tudatnak, a' honnan ez osztán oskolai nyelven szóllván, objectiva megesmeret, mivel ekkor a' tárgyak mivoltját esmerjük meg p. o. mikor így szóllunk: a' vas hideg, a' márvány kemény, a' spongia lyukatsos és puha. Ellenben az érzéklet, azon gyönyörűség vagy fájdalmi érzés, a' mit a' dolgok által tett megillettetésünkor mi magunkban tapasztalunk: de ekkor már nem a' dolgokat esmerjük meg, hanem magunk belső állapotjával esmerkedünk meg, ha t. i. ez, vagy amaz tárgy, kedvet-e, vagy kedvetlenséget szül mi bennünk. Innen van, hogy az érzéklet, tsak subiectivitas az emberben, és nem obiectivitas p. o. ha az asztalomat gyengédeden tapintom a' te.

nyeremmel, 's tudom is osztán hogy az kemény: ez objectiva érzés de ha tenyeremet úgy hozzá vágom az asztalhoz, hogy ugyan tsak sajog a' kezem: már ekkor subjectiva az érzés, vagy inkább az érzés érzékletté válik, mivel a' fájdalmat unalommal egybekötve érzém. Így a' ki a' mézet megkóstolja, ha egyébaránt azt szereti, nem tsak azt érzi, hogy a' méz az ő nyelvét illeti, hanem annak édességét is kedvelli. És már ezen kedvi, 's kedvetlenségi érzékletek azok, a' miket e' jelenvaló második fejezet tárgyaz.

Nevezetes dolog az itt, hogy ez a' szó érzéklet, sem a' deák, sem a' frantzia, sem a' német, sem annyival inkább a' magyar nyelvben, nints még valami, közönségesen megállapított kifejezéssel constituálva. Azért is itt ez a' szó érzéklet, nem parantsolatul (Despotismus Grammaticus) hanem tsak Philologusi projectumul áll, az olvasó előtt. De még is ezen századokig tartott hijánosságát az emberi tudománynak, nem tsudálhatni. Mert számtalan kifejtődzésnek kellett addig az emberekben végbe menni, míg a' Tűdósok, azt explicite észrevehették, hogy a' megesmerethetség, és az akarathetség közt, a' természet bölts Ura, még egy közbenjáró tehetséget is alkott az emberben, t. i. az érzékletethetséget, a' mi az értelmet az akarattal úgy kötné egybe, mint mikor két lántz-szem, isolálva véve, majd egy harmadik szemmel egybefoglaltatva, lántzot formál, 's közel olyan forma tzállal, mint mikor a' fa machinákat 'sirrál, az értzből készült mívszereket pedig olajjal tesszük a' forgásra gyorsabbakká. Így kívánt a' Teremtő böltsessége, jó eleve arról gondoskodni, hogy a' kedvi érzéklet által, minket embereket, a' virtusnak követésébe, ellenben a' kedvetlenségi érzéklet által, a' vétok eltávoztatásába intereszszáljon, 's mindeni-

ket velünk a' Morálban tiszta életérül (nem Motivumul, vagy inditóokul, mert az, maga a' Törvény, hanem csak subjectivos ösztönül) használtassa. Így lett osztán, a' szépnek tiszta izléssel való megítélése, 's az abban való kedvi érzéklet a' Moralis Sakramentomává. Mert valamint a' szép tárgy intereszsze (passivitas) nélkül tetszik, jóllehet abba tudjuk magunkat activitással intereszszálni: úgy tsak az az igazi moralis tselekedet, mikor a' Törvényt magát magáért, nem pedig annak kedves következéseiért tiszteljük, 's még testi kedvetlenségünk ellenére is tudunk annak kész engedelmességgel hódolni. Mindég érzett, ugyan az emberi nemzet magában ilyen kedvi 's kedvetlenségi érzékletet; de azt tudományos Rangra felemelni nem tudta. A' nádon lovagló gyermek, a' babázó kis leány, szint' olly erős tanubizonyossági ennek, mint a' Poéták, az Oratorok, a' Mu'sikusok, a' Festők, Répfaragók, Építők 's a' t. De már a' Tudós Szerző ezen második Fejzetben, mind azon érzékleteket, egy summában kívánja az olvasóval szemléltetni, a' mellyek akár az Aesthetikában a' szépségre 's a' felségességre, akár a' Teleológiában a' természet szélességára, akár a' Morálban a' jóra és a' roszra, akár az Anthropológiában, a' hasznosra 's a' károsra tarthatnak 113 §.

Az érzékletek erősségének meghatározott grádussal kell birni, különbben az akarathba hasznosan nem folyhatnak be. Miképen nevededik pedig az érzékleteknek intensiva erejek, nyomosan adatik elő a' 114 §-ban, valamint ugyan ezeknek intensiva erejek, mi módon kisebbedik, a' 115. §-ban rajzoltatik le, a' hol egyszer'smind, a' kevert 's indifferens érzékletek különböztetnek meg egymástól. Majd az érzékleteknek tartóssága, azoknak helyes volta, 's subjectivitása azoknak

okaival együtt a' 116—118 §-ban terjesztetik elő. A' 119—120 §-ban az érzékekkel együtt járó gyönyörűség 's fájdalom iratnak le. Azomban a' baromi 's az emberi érzékletelhetség, mitsoda pontokban különböznek egymástól, ezt a' 121 §. adja elő, — mig nem végre az érzékletelhetség-ről való közönséges tudomány azzal rekesztetik bé, hogy ámbár az érzékek, minden ő fajaikkal egyetemben, az ember tökéletesedésére vagnak a' természet által rendeltetve: mindazáltal ha azok, természeti rendeltetésektől, 's kiszabott rendjektől elfajulnak, magát az okosság világát is eloltják, 's az ember munkásságát legjobb folyamatajában is felforgatják.

Az érzékek; vagy egyszeresek, vagy öszvetettek (*Sensiones simplices et compositae*) vagy tiszták, és keverték (*S. purae et mixtae*) §. 123. Legelső érzékek az emberben, az érzéki v. testi érzékek, mikor a' dolgoknak képzeteknél fogva, külső állapotunkra nézve, gyönyörűséget, vagy unalmat 's fájdalmat (*incunditas v. iniucunditas*) érzünk magunkban: de az ebbeli kedves érzés véghetetlenül különbözik a' szépségben találató kedves illetetéstől 134 §. Mivel pedig a' testi érzékek bennünk, többnyire, akaratunk ellen is felébrednek: tehát azoknak nem annyira felébresztésekre, mint igazgatásokra kell ügyelnünk 125. §. A' képzeletelhetség, háromféle képen lehet az értékeknek oka, t. i. vagy a' hajdani tárgyak képeiknek megújítása, vagy a' jövőendő kedves és kedvetlen történeteknek képzete, vagy a' különböző állapotoknak költése által. 126 §. De hogy a' felébresztett, annyival inkább fellázdt érzékek, magok után Fanatismust ne vonjanak, azokat, valamint a' kitsapongó képzeleterőt is, az okosság által kell megzabolázni 127. §. Az együttérzés, vagy *Sympathia*,

a' léleknek olyan állapotjában áll, mikor azt, a' mit mások, akár valósággal, akár csak a' mi vélekedésünk szerint érznek, mintegy magosított foglalatosságképen, mi is ugyan azont érezzük. Ezen együttérzés, vagy szabados, vagy kéntelen. Ellenérzés (Antipathia) pedig az, mikor bizonyos dolgok eránt, a' nélkül, hogy okát tudnánk, bizonyos irtódzással viseltetünk, p. o. a' ki az egérnek 's a' matskának látásától is fél. 128. §. Mivel pedig a' Sympathia külömb külömbféle okoknál fogva, vagy meggyengíttethetik, vagy meg is erősödhetik: tehát annak pallérozása kötelességen áll; 129. 130. §. Az ízlési érzékletek (Sensiones aestheticae) vagy a' szépet 's a' rútat, vagy a' felségest 's az alatsonyt tárgyazzák. Ezeknek fajai számosak, a' millyenek a' szépségre nézve, ha, a' helyes Magyar kifejezések nem létében, deákul nevezzük el őket, ezek: bellum, venustum, svave, gratia, lepidum, ineptiae, ornatum, elegans, simplex, nativum, iocosum, comicum, ridiculum 's a' t. A' felségesnek fajai ezek: magnum, colossale, nobile, dignitas, solenne, magnificum, augustum, patheticum, permovens, sensibile, mirabile, terribile, horribile, portentosum, tragicum 's a' t., melly érzékleteknek pallérozása, minden classisu. Emberekre nézve, ha mind különböző grádusban is, szükséges 131, 132. §. A' közelebb előszámlált érzékletekhez tartoznak még, az értelmi, az erköltsi, és a' vallási érzékletek (Sensiones intellectuâles, morales; et religiosae) azoknak fontosságok, 's pallérozások módjaival egyetemben 133—138. §. De a' ki ezen rövid előadáson túl, bővebb tudományt akar ezekről magának szerezni, azt az eredeti kútforra, a' tudós Szerző munkájának olvasására útásítjuk.

Különös nemei az érzéleteknek az indulatosságok, (Affectus) a' mikről való oktatás a' 139—165. §§-ban foglaltatik. De minekelőtte itt is, mint másutt, az olvasót, ezen matériába, bélehetne vezetni, három gondolatokat kell egymástól szorgalmasan megkülömböztetni, 's pontosan meghatározni. Ezek azok: indulat, indulatosság és indulatoskodás. Az indulat (indoles. Gesinung) az abbeli tulajdonsága az elmének, mikor ez, kevés ösztöni izgatásra is legottan munkásságra kezd határozódni, 's tselekedni. Van érzéki, testi, erköltsi, 's vallási indulat, — van jó és rossz indulat is. Így a' részeges emberben, egy tekintetre felébred a' mértékletlen ivásbeli hajlandóság: mint a' határtalan betsületszeretőben a' kevélység, 's nagyravágyás. Kezdek ezeknek az indulat, nagyobb grádussok az indulatosság, legnagyobb az indulatoskodás. Az indulat, átaljában véve, tsak Possibilitas, az indulatosság Actus, az indulatoskodás habitus. Egy szóval, olyan az indulat, mint a' Plánium inclinatum tetejére helyezett golyóbis, a' melly tsak gyenge illetésre is legottan lefelé kezd gördülni. Az indulat, leginkább a' Moralba tartozik: itt az indulatosságról kell elmékednünk.

Az indulatosság (Affectus, Affekt) áll a' gyönyörűségi 's unalomi zabolátlan érzéleteknek hirtelen való fellázzadásokban, mellyek az értelmet megvakítják, 's az okosság használatát annyira meggátolják, hogy a' lélek maga magával sem tud birni, a' millyen p. o. a' harag. Az indulatoskodás (Passio, Perturbatio, Animi, Leidenschaft) az érzéleteknek tartós és uralkodó hajlandóságjok az emberben, a' millyen p. o. a' gyűlölség. Az indulatosság olyan mint az árvíz, melly a' gátokat egyszerre elszaggatja: ellenben az indulatoskodás olyan mint a' lassú sorvadozás
(lenta

(lenta Tabes) melly az életet, mind addig emészti, míg azt egészen megemészttette. Az indulatosság néha, még a' felségesség characterével is birhat: de az indulatoskodás, utálatra méltó alatonyság, és soha sinsz bűn nélkül. Ez az oka, hogy az indulatosság az érzékletethezésre, az indulatoskodás pedig, a' kivánatthezésre tartozik, a' mint oda alább a' 171-dik §-ban megláthatni.

Vagynak az indulatosságoknak bizonyos tulajdonságaik, az ő kezdetjekre, gradussaikra, 's tartósságiokra nézve, míg nem azok, a' gyakori, elő meg előjövés által indulatoskodássá változnak, de vagynak, különb különbféle nemei is, mint a' millyenek a' tsudálás, bámulás, tsömör, utálat 's a' t. 139. §. Tsudálni mondatunk valamit akkor, mikor valami új, szokatlan, 's váratlan tárgy akad élénkbe: de ha még valami megfoghatatlan is lappang abban, tehát a' léleknek ebbeli nagyobb érzéklete, tsudálkozásnak neveztetik, — a' miből osztán bámulás származik, mihelyt az érzéklet olyan nagy, hogy az, az álombeli megjelenés, és a' vigyázó állapot közt, mintegy megosztva tűnik élénkbe. Hogyha a' tárgy a' nagyságon 's felségességen kívül, még erköltsi méltósággal is egybe van kaptsolva, azt betsülni 's tisztelni mondatunk. 140. §. A' dolgokkal való élésnek abbéli kedvetlen következése, mellynek fő oka a' gyomorban van, tsömörnek (Nausea) de ha azt magunktól még elüzni is erőlködünk, utálatosságnak (Abominatio) mondatik. A' tsömör a' physica constitutióra van szoritva: de a' gyüloletes utálatosság, még az értelmi 's erköltsi tárgyakra is kihat. 141. §. A' szégyen (Pudor) az erköltsi érzékleteknek hirtelen támadt abbéli tűnődése, hogy ha fogyatkozásink 's erőtlenségink másoknak is tudokra esnek, ennél fogva azoktól ránk gyalázat 's megütálás hárámlik. A' szégyennek fajjai: a' sze-

mérmetesség, a' szüzesség, és a' félénkség. Természeti tulajdonságait a' szégyennek, bőven leírva lásd a' 142. §-ban. A' szomorúság a' léleknek olytán megilletődött állapotja, melly a' kedvetlen 's gyászos történetből származik, és sokféle változásainál fogva, külömb külömbféle nevekkal fejeztetik ki, minemüek p. o. a' keserűség, nyomorúság, fájdalom, sírányozás, bosszankodás, neheztelés, buslakodás, gyötrődés 's a' t. A' szomorúságnak erőssége sokféle környülállásoktól függ, és az embernek, mind physikos, mind erköltsi állapotjában külömböző jelenségekkel mutatja ki magát. Vagynak a' szomorúság elosztatásának erköltsi eszközei is, minemüek a' kérés, tanáts, a' vigasztaló szavak, 's egyebek, de ezek közt, talán tsak az idő, 's a' szerentsés fedelékenység, a' leghathatósabbak szoktak lenni. 143—146. §.

A' Humor (Laune) a' lélek ereinek olytán játéka, melly szabadakaratlanul, 's tiszta tudat nélkül származhatik mi bennünk. Van jó és rosz kedvűség, amaz aktivitással, e' pedig passivitással jár együtt, mellynek bizonyos grádusa komorságnak (Morositas) neveztetik. A' komorságból, ha az tartós, Melancholia és Hychondria lesz. 147. 148. §. A' félelem a' léleknek azon való aggódása, mikor a' veszedelemmel fenyegetődző tárgynak elhárithatásáról kétségeskedünk. Ehez tartoznak, a' tünődés, és az aggódás: és a' minék az abbeli gondolatlanság (Levitas animi) tétetik ellenébe, mikor valaki a' fenyegetődző veszedelemre nézve érzéketlen. A' hol nints félelem, ott a' bátorságnak 's erőlelkűségnek lehet helye: ellenkezik pedig ezzel a' gyávaság (Ignavia) a' gyanú, 's a' bizodalmatlanság. A' félelemből lehet megijedés és irtódzás. Hogyha a' félelem megterhesedik, 's reménységünk elesik: akaratunknak munkássága is,

mind inkább inkább meggátoltatik, 's szenvedő állapotra változik által. Azért is a' mértékletlen félelemnek, kivált az ifjúságra nézve, mind erköltsi, mind physikus eszközökkel eleit venni kötelesség. 149—151. §. Az irigység a' más szerentséjénél fogva bennünk származott bosszankodás. Irtóztató tulajdonság ez az emberben, a' ki azért nem tud boldog lenni, hogy maga mellett más is talál boldognak, 's ennél fogva, maga magát pokolbeli belső kinok műhelyévé tenni nem sajnálja. A' ki hát az irigységet, 's annak gyászos következéseit elakarja távoztatni: szükség hogy mindenek felett, mind a' testi, mind a' lelki, mind az erköltsi természet törvényeivel 's folyamatjával esmerkedjék meg. 152—154. §. A' bánat (Poenitentia) a' tselekedeteinkből származott abbéli kedvetlen érzéklet, mikor azoknak épen más következéseit tapasztaljuk, mint a' mellyeket vártunk, és óhajtottunk. 155. §. Öröm (Gaudium, hilaritas) az, mikor a' birtokunkba jött dolgok által, olly kedves mozdulások származnak lelkünkben, a' mellyeknek további fentartásán erőlködünk; külömb külömbfélék azon környülállások, a' miktől az örömnek érzékletei függenek. Egyedül a' káröröm (Schadenfreude) az, a' mit a' gonosz lelküekben 's bosszúállóában lehetetlen nem gyűlölnünk 156—158. §.

Az ihletés v. sugallás (Inspiratio) ollyan rendkívül való állapotja a' léleknek, mikor ez, valamely meghatározott tárgynak érzékletétől egészen elfoglaltatva, annak lételelésére, mintegy magán kívül elragadtatva, szembetünő tettekkel törekedik. Ehez hasonló az Enthusiasmus is: a' mi azonban, ha az okosság Törvényit 's határit általhágja Fanatismusra fajol el. 159. §. Lélekerőség (Fortitudo animi) az, mellynél fogva, vagy a' kedvetlen tárgyakat magunktól elüzni törekszünk,

vagy azokat békességes türéssel tudjuk elszenvedni. Ez az, a' miről a' Stoikusok, századokon keresztül, nem csak tüzes ékesszóllással szóllottak, de annál fogva remek Hérósokat is szültek. 100. §. A' harag (Ira) a' hirtelen fellobbant bosszankodásnak érzéklete, melly abból származik, mikor másoktól, igazán, vagy képzelve megsértünk 's ebbeli megsértetésünket hasonló sértéssel, vagy bosszúállással igyekezünk viszonzni. És már ez az, a' mi az embert, mint rövid idejű eszelősség Monstrummá tudja tenni. Azon eszközök, a' miknél fogva a' haragot megtartóztathatni, mérsékelhetni, meglágyíthatni, vagy egészen meg is orvosolhatni, külömb külömbfélék. 101—103. §. A' reménység (Spes) azon kedves, és előre mintegy érzett történetnek, képzetében 's várásában áll, melly állapotunkat, gondolatunk szerint jobb karba fogja helyeztetni. A' reménység az emberi életnek egyik éltető balsamja. 104, 105. §.

A' lélek sarkalatos munkásságiról való oktatásnak harmadik fejezetje, a' kívánatthehetség (Facultas Appetendi). A' kívánás (Appetitus) mindenkor olyan tárgyat tesz fel, a' mit mi lételesíteni akarunk. Ennek szoros értelemben az útálás (Aversatio) tétetik ellenébe, mikor t. i. valamely tárgynak lételesedését minden igyekezettel akarjuk meggátolni. A' kívánásnak tzélja a' mi szükségünknek kielégítése: ellenben az útálásnak tzélja, az olyan tárgyaknak tőlünk való eltaszítása, a' mellyek, vagy szükségünket ki nem elégítik, vagy új szükségeket szülnék bennünk. A' kívánatthehetség, tagadhatatlan téteménye (res facti) a' tudatnak minden emberben. A' kívánásnak vagnak bizonyos fajai (Species) is, mineműek p. o. a' kívánóság (Optatio), az óhajtás (Desiderium), és a' kívántsóság (Concupiscentia) 106. §. A' kívá-

mattehetség tárgyai kétfélék kedvesek és kedvetlenek (*Obiecta iucunda et iniucunda*), — ha t. i. mint a' *Philosophusok*, a' kívánattehetséget széles értelemben vesszük, melly az útálattehetséget is maga alatt befoglalja. A' kívánattehetség tárgyai, vagy érzékiek, vagy értelmiek, vagy okosságaiak, vagy vak ösztöniek (*Obiecta instinctualia*) kívánattehetséggel, valamint útálattehetséggel is, szintúgy birnak egyéb állatok, mint az ember. A' kívánattehetség akarattá, az útálattehetség nem-akarattá lehet: de csak az emberben. Mert a' barmok az akarattehetségre tehetetlenek. Azonba az akarattehetség is az emberben kétféle, ráviteli és általános. Ráviteli akarattehetség (*Voluntas relativa*) az, mikor a' dolgoknak kedves következési, minemű p. o. a' haszon, és a' miket előre csak az ember láthat el, határoznak el bennünket a' tselekvésre. Csak itt van helye a' szabad akaratnak (*Arbitrium liberum*) mivel a' választás tetszésünktől függ. Ellenben általános akarattehetség (*Voluntas absoluta*) az, mikor nem a' dolgoknak, akár jelenvaló, akár jövő kedves következéseitől, hanem egyedül a' törvényért 's Törvény által határozódunk a' tselekvésre. Itt hát, mivel csak az erköltsi jót szabad, igyekeztünk tárgyává tenni: csak magát ezt vagyunk kötelesek elválasztani. — Osztják a' *Philosophusok* a' kívánattehetséget alsó és felső kívánattehetségre. Mikor a' vakösztön munkás bennünk: inkább *passive* vagyunk, mint *active*: mikor pedig az akarat munkás, inkább *active* vagyunk, mint *passive*. 167. §. nevezetik a' kívánattehetség igyekezettehetségnek is, és helyesen. Vagynak az emberben állati, és lelki igyekezetek. Az igyekezetek, vagy eredetiek, vagy származottak, vagy formálisok vagy materialisok 168. 169. §. A' ki-

vánásoknak 's utálásoknak erőssége, 's gyengesége több okoktól függenek. 170. §.

A' kívánatthehetségnek második szakassza az emberi elme indulatoskodásairól értekezik. Az indulatoskodás (Passio, Perturbatio, Leidenschaft) olytán érzeke 's uralkodó hajlandósága a' léleknek, melly mint fellyebb is mondatott, az okosság használatát meggátolja. Az indulatoskodások leghelyesebben láttatnak születettekre, 's szerzetekre (Passiones connatae et acquisitae) elosztani. Ezen indulatoskodásokhoz számláltatnak, a' kevélység, a' betsüetkórság, a' bujaság, a' fösvenység, a' szeretet, a' barátság, a' gyanukórság, és a' gyűlölség. 171. 172. §.

A' kevélység (Superbia) a' határtalan magaszeregetben (Philautia) 's a' mások felett való fenhéjázásban áll. Szoktak a' nemes és nemtelen kevélység közt külömbbséget tenni. Nemes kevélység az, mikor valaki az ő igazi méltóságának érzésétől izgattatva, alávaló dolgokra nem yetemedik; ellenben a' nemtelen kevélység, olytán nagyravágyás, melly a' magaszeregettől megvakittatva, olyan tökéletességeket tulajdonit magának, a' mellyekkel nem bir, a' melly vétkekben lélekezik pedig, azokat palástolja 's szépíti, 's másokat megútál. A' kevélységnek, az alázatosság (Modestia) tétetik ellenébe, melly a' maga betsüetle való justartásait mérsékli. Ezzel viszont ellenkezik, a' mások előtt való elvetemedettség, vagy az úgy nevezett mászikálás (Reptatio) 173. §.

A' betsüet (Honor) áll, a' mi tulajdon, tökéletességeinknek, bizonyos külső jeleknél fogva, mások által való kinyilatkoztatásában. Melly betsüetle való igyekezet, ha a' maga határai közt megmarad, ártatlan, sőt ditséretre méltó tulajdonság az emberben: de ha ez, zabolátlan indu-

latoskodássá lesz, ditsőség vadászásra, 's betsület kórságra fajul el. 174. 175. §.

A' bujaság (Aso'ia, Luxus) a' külső vagy testi, de egyszer'smind előttünk kedves dolgokból vehető gyönyörűségeknek zabolátlan vadászásában áll. Van evésbeli, ivásbeli, fajtalanságbeli 's ruházatbeli bujálkodás 176. §.

A' fősvénység (Avaritia) abban áll, ha valaki szerzett javainak tsak birtokában gyönyörködik, de azokat, se magára, se másokra nézve, élni nem akar. Ide számláltatnak a' szerfelett való nyereség kívánás, a' telhetetlenség, zsobrákság, fukarság. Ezekkel ellenkezik a' takarékoság (Parsimonia) és a' szűkmarkuság (Tenacitas) 176—179. §.

A' szeretet (Amor) igen nagy és fontos tárgya a' philosophusi Értekezésnek, annyival is inkább pedig, mivel többféle nemei vagynak a' szeretetnek, a' mellyeket egymástól szorgalmatosan meg kell különböztetni. Így p. o. két lelketlen dolog közt is tartunk 's találunk szeretetet, mikor így szólunk: Ez a' fa nem szereti a' földjét, — a' kukoritza meleg földet szeret. Van helye a' szeretetnek, a' lelkes és lelketlen dolog közt, mikor ezt mondjuk: a' lovak szeretik az abrakot, az ökrök, tehenek 's a' birkák örömezt nyalják a' sót. Még ennél is nagyobb grádusba találjuk meg a' szeretetet, két lelkes való vagy állatok közt, nevezetesen a' nemi ösztönre, 's a' társasági egybeköttetésre nézve. Van hát szeretet az emberben is, embertársa eránt, úgy is mint állatban, úgy is mint okos és törvénytesmerő valóban. Áll t. i. ezen szeretet az emberek közt abban, ha egyik a' másiknak tzelját költsönösen magáévá teszi. De ez is kétféleképen mehet végbe, t. i. állati módon, és a' törvénnyel megegyezőleg. Amaz állati, vagy testi ösztönből származott sze-

retet: e' pedig kötelességi szeretet. Állati szeretet van p. o. a' tolvajok, a' ragadozók, 's egyéb büntársak közt, mivel ezek közös tzel't tesznek magokévá, de a' törvény ellenére. Ellenben, mikor én a' szegényt alamisnámmal felsegéllem, az ő tzel'jét magamévá tettem, úgy bánván vele, mint én kívánnám, hogy más is, ilyen állapotban, én velem így tenne, és azért pedig mivel minden embernek lelkiismerete, minden esetre, 's mindenekre nézve, ugyan ezt teheti törvénné. Tsak a' kötelességi szeretet hát a' törvényes, vagy erköltsi szeretet, a' mit az Evangéliom is a' vallás fundamentomának méltó jussal nevezett ki. Ezek szerint könnyű lesz már most a' szeretet külömb külömbféle nemeinek tulajdonságokat 's betseket mivóltosan megitélni, a' millyenek tudniillik a' gyermeki szeretet, az egyenlők közt való szeretet, a' testvéri 's rokonni szeretet, a' házastársi 's szüléi szeretet 's a' t. A' szeretetnek mint kötelességi szeretetnek, ellenébe tétetik a' magánozó szeretet (Egoismus, Solipsismus) mikor valaki egyedül a' maga tulajdon személyes java, 's boldogsága előmozdítására törekszik, a' máséval nem gondol, mintha ugyan egyedül ő maga volna személy e' Világon, egyebek pedig tsupa dolgokul tartathatnának. 180 - 182. §.

A' barátság (Amicitia) a' két 's több személlyek közt lévő költsönös, jóakaratsnak 's bizodalomnak legfőbb grádusa. A' barátságra hat a' hajlandóságoknak, a' gondolkozásnak, a' karakternek 's a' tzel'loknak hasonlatossága megkívántatik, de nem épen egyenlő grádusban. A' barátságot parantsolni nem lehet, külömben is az, ottan ottan, tzel' 's igyekezet nélkül, magától is megterem, mint a' gomba. 183, 184. §.

A' gyanúkórság (Zelotypia) olyan állapot a' lélekben, mikor valaki annál fogva gyötretik

hogy azon személynek, vagy dolognak birtokában, a' mi egy részét teszi boldogságának, egy harmadik személy által megháboríthatatik, 's ennél fogva bosszankodásba keveredhetik 185—187. §.

A' gyűlölség (Odium) abbéli tartós indulatoskodása a' léleknek, mellynél fogva az, a' más szerentsétlenségében kíván gyönyörködni. És már ez a' kutfeje az emberek közt találtató külömbkülömbféle ellenségeskedéseknek. 188. 189. §.

A' tapasztalási lélektudománynak második része az emberi lélek Pathológiáját foglalja magába. Minekokaért itt legelőbb is a' léleknek egészséges és beteges állapotja határoztatik meg. Egészes t. i. a' lélek akkor, mikor az emberi erőnek költsönös munkássága, egymással való megegyezésben (Harmonia) 's tzeleányosságban találtatik. Ellenben beteges a' lélek akkor, mikor ez, az ő munkásságát a' tzelnaq megfelelő módon, a' kiszabott egységre, nem gyakorolhatja. A' léleknek minden nyavalyái, vagy psychikai, vagy physical eredetűek. §. 190. A' külső érzékeknek psychikos nyavalyái, az érzéki Organumoknak nevedett, vagy erőtlenedett érzékenységből származnak. Ezen nyavalyák vagy elmúlók (morbus transiens) vagy tartósok (morbus permanens) 191. §. A' belső érzékeknek psychikos nyavalyái hasonlóképen a' nevedett, vagy megerőtlenedett érzékenységből veszik eredetjüket, a' millyenek p. o. a' nem-gondolkodás, a' széllyelvonattatás, a' gondolatokba való elmerülés, az álom, az álomjárás (Somnambulismus) 192. 193. §. Az értelem nyavalyái az együgyűség, az ostobaság, a' zavarodás (Confusio) 194. §. Minekutánna már az értelem az ő munkásságát, a' többi munkásságok arányjába nem folytathatja: legottan ezen rendetlen állapotból eszelősség (Delirium) esztelenség (Amentia) megbódultság (Dementia) megbolondu-

lás (Insania) és örültség (Vesania) származnak. 195—199. §.

Az érzékletek nyavalyáihoz tartoznak: az érzékenységnek általános nem léte, vagy a' szerfeletti érzékenység, — a' Hypochondria, a' Melancholia 's a' dühösség 200—202 §.

A' kívánatthehetségnek is vagynak nyavalyái, mind az érzéki tehetségre nézve, a' mint azt a' betegekben, 's a' terhes asszonyokban, az ételre, italra, 's a' szagokra nézve tapasztalhatni, mind a' characterre 's akaratra nézve 203, 204. §. A' psychikos nyavalyákban, a' psychologiai curával kell belsőképen munkálódni, de az orvosi szerekekkel való élést sem kell elmulatni. 205 §.

A' van hátra, hogy a' Reeensens eddig folytatott munkáját, három pontokkal fejezze bé. Ő hát ehez képest legelébb is az érdeemes olvasó Publicumtól engedelmet kér az eránt, hogy a' philosophusi gondolatok kifejezésére kész magyar Mesterszókat, vagy nem találván, vagy a' találtatakkal meg nem elégedhetvén, kénytelen volt inkább a' deák Terminologia mellett megmaradni, mint értetlen új szavakkal a' dolgot meghomályosítani, 's az Olvasók figyelmét haszon nélkül fárasztani. Azután szent kötelességei közé számlálja, hogy a' Tudós Szerzőnek ezennel recenseált betses Munkáját a' Nemzet tiszteletébe, az Olvasók háládatos részvételébe kiváltképen pedig a' tanuló Ifjúságnak mindenhai figyelmetességébe ajánlani, semmit se tartózkodják. Végre pedig a' Magyar Haza nevében, a' Tudós Szerzőnek, a' még ezután reménylendő több betses Munkáinak tekintetéből is, virágzó hosszú életet, erőt, egészséget, 's kedve szerént lezendő boldog előmeneteleket, szívesen kíván és óhajt.

B.) Külföldi Literatura.

Virág-óra.

Egy Londonban megjelent *Philosophy in Sport* nevű munkában több jelességek között leíratik Flóra' Temploma, melly körül az e' célra különös választással ültetett virágok óra gyanánt szolgálhatnak. Negyvenhat illy virág van elszámálva, és ugyan háromfélék: 1) Légtüneményi virágok (*Meteoric flowers*) mellyek kevesbé pontosan tartják meg kifejtődésök' idejét, a' mint tudniillik, azt a' levegőnek változó melege, nedvesége, vagy nyomása sietteti, vagy késleti. 2) Napfordulati virágok (*tropical flowers*), mellyek reggel nyílnak, este záródnak, a' kifejtődés' órája ezeknél is különböztvén, a' mint vagy hosszabbak, vagy rövidebbek a' napok; legalkalmasabbak e' célra 3) az Éjegyenleti virágok (*Equinoctial flowers*), mellyek bizonyos időben rendszerént nyílnak, és záródnak, s ezek tulajdonúl a' Flóra' napórájára fordítandó virágok, mint itt következnek:

Pongyola Pitypang (*Leontodon Taraxacum*) nyílik 5—6, záródik 8—9 óra közben.

Egérfül Holgyomál (*Hieracium Pilsella*) nyílik 8, záródik 2 óraker.

Réti kecskedisz (*Tragopogon pratensis*) nyílik nap' kelteker, záródik délben.

Sima Csorbóka (*Sonchus laevis*) nyílik 5, záródik 11—12 óraker.

Kerti Saláta (*Lactuca sativa*) nyílik 7, záródik 10 óraker.

Sár kecskedisz (*Tragopogon luteus*) nyílik 3—5, záródik 9—10 óraker.

Válupikk (*Lapsana*) nyílik 5—6, záródik 10—11 óraker.

Vízifehér Nimfa (*Nymphaea alba*)
nyílik 7, záródik 5 órakor.

Csupasz száru Mák (*Papaver nudicaule*)
nyílik 5, záródik 7—8 órakor.

Szulák (*Convolvulus*) nyílik 5—6 órakor.

Málva (*Malva*) nyílik 9—10, záródik 1
órákor.

Bíboros Homokhur (*Arenaria purpu-
rea*) nyílik 9—10, záródik 2-től 3-ig.

Tikszem (*Anagallis*) nyílik 7-től 8-ig.

Kerti Porcsin (*Portulaca hortensis*)
nyílik 9-től 10-ig, záródik 11-től 12-ig.

Aszú szegfű (*Dianthus prolifer*) nyílik
8, záródik 1 órákor.

Katang (*Cichorium*) nyílik 4-től 5-ig.

Polyvahordó (*Hypochoeris*) nyílik 6—7,
záródik 4—5 órákor.

Aszász (*Crepis*) nyílik 4—5, záródik 10 —
11. órákor.

Magvarótt (*Picris*) nyílik 4—5, záródik
12 órákor.

Afrikai Peremér (*Calendula Africana*) nyílik
7, záródik 3-től 4-ig.

Dr. E—n.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

Előlépések és Megtiszteltetések.

Ő Cs. K. Felsége méltóztatott : Méltóságos Sepsis-
Zoltáni Czirjék Diénes Urat, T. N. Alsó Fejér Vár-
megyének (Erdélyben) Főispánává — 's .

Tekintetes **Kassics Ignác** Urat, Pesten táblai Ügyvédet, 's több munkák közre bocsátásokról ismeretes Törvénytudóst, a' E. M. Magyar Udvari Cancellariához, udvari Ügyelővé (Agens) kinevezni.

—r—y.

2. Kihalt Tudósok, és Írók.

Augustus' 4d. Sepsin (Abaujban) Lucskai Bánó **Imre** több Vármegyék' Táblabírájok, nagy tudományu 's emberszerető Orvos ~~██████████~~

Augustus' 22d. Montrougei mezei jószágán, Dr. **Gall** a' Craneológiának nagy hírű alapítója.

—r—y.

Ha a' nagy Nevet a' Történetek sorába számtalan ártatlanok vére kiontásával feljegyző Nagy Sándorok a' Historiában helyet foglalnak, valóban az ezeket képző 's a' nevelés sulyos munkájával foglalatoskodó Aristotelesek még inkább just tarthatnak arra, hogy emlékezetek ha csak egy két sorral is a' késő maradéknak által adassék. Egy ilyen nevezetes 's mintegy 30. esztendőig az ifjúság értelembeli és erköltsi mivéltségében fáradozó munkás férjfiú elragadásával köszön bé e' folyó 1828-dik esztendő. **Ts. Bethleni Hary Péter** Úr volt ez, a' ki minnekutánna a' külföldi nevezetesebb oskolákat Jenát 's Göttingát bójárta, és az emberi hivatalok közt legnemesebb; de egyszer smind legsulyosabb pályára, u. m. a' Tanítói hivatalra szükséges esméreket megszerelte volna, a' Szigeti Refor. Lycaeumnak közönséges tanítójává lett, mellyet olly virágzásba hozott, hogy Hazánk ezen vég szegletét, még a' távolabb lévő Vármegyebeli ifjúság is meglátogatta tanulás végett. Mintegy 30 esztendőig húzván a' nevelés terhes igáját, az esztendők sullya alatt megnehezedett tagjainak pihenést akarván szerezni Tanítói hivataláról 1818. lemondott; de munkás lelke viszont új kört választott magának, 's a' **T. Maramaros Vgye**, mellyben már az előtt több esztendőkkel Tábla Birósággal tiszteltetett meg, Számvevői hivatalát válalta fel, mellyet e' folyó esztendő Januariussáig, midőn mintegy 70 esztendős korában a' halál által elragadtatott különös szorgalmatossággal viitt. Élete folyamata példás, és hivatalához illő, munkássággal tellyes, mellyről nyomatásban lévő munkái, főképen a' gyönyörű gondolatokkal

tellyes: „A' Teremtőről való szabad gondolkodás” tzimű munkája, és azon számos férfiak, kik értelembeli pallérozódásokat tölle vévék, most az emberi Társaságnak külömbféle módokon használúak és szolgálúak. tsalhatatlan tanubizonyságot tesznek, — maga pedig a' Társalkodásban kedves és kellemetes vólt. Nyugodjon tsendesen munkás lelkének öszve roskadt sárháza, 's áldás kövessé emlékezetét!!!

Lassú.

3. F e l e l e t .

Edvi Illés Pál Urnak három kérdéseire, mellyeket a' Tudományos Gyűjtemény' 1827-dik évi VII. Kötetének 125-dik lapján „Philologiai kérdések” czime alatt tett fel.

A' három kérdések szavai ezek: „1. Az egyházi esztendőben előforduló szent napok Magyar elnevezésében, akár mellyiket vesszük, azonnal könnyen rátalálunk a' szónak eredetére, és származására: egyedül a' Krisztus születésének Innepé van olly névvel elnevezve, mellynek egyéb nyelvekben análogiájára nem akadunk. Ez a' szó Karácson tehát, mitsoda nyelvből veheti származását; vagy, akár magyar, akár idegen nyelvű szó legyen, jelent-e tulajdonképen valamit vagy semmit se?”

2. Ugyan az egyházi magyar Kalendáriomban a' Krisztus mennybemenetelének ünnepe Áldozó (nap)nak nevezetik. Melly elnevezés viszont nem olly világos, mint a' többi ünnepeké. Mert hogy hit tudományos okból nevezetett volna így el, fel nem tehetni. Hogy pedig azon analogia szerint, mellynél fogva a' lenyugvó és eltűnő Nap áldozni mondatik, vitetett volna általa (igy) e' szóllás-mód a' Krisztusnak földről eltűnésére: az is igen erőltetett trópusnak látszik. Helt tehát vagy az áldozási szónak még más jelentményinek, vagy tsak ez elnevezésnek más származatjának is lenni. De mellyik az?

3. Azt a' fekete festésű fa-alkotmányt, mellyen halottainkat ki hordjuk, mi magyarok közönségesen Szent Mihál' lovának hívjuk. A' Szent Írásban fordul ugyan elő Mihál' Archangyal: de erről az a' vivő-eszköz alig nevezetethetik. Mert ha ennek a' szent Írásban vala alapja, bizonyosan más nyelveken is így nevezetett volna el. Mi tehát ennek is története és származása?

Melly kérdéseknek elsőjét ** alatt így fejti meg az érdeemes Red." Származik ezen diáktól Incarnatio (t. i. Domini) Olaszosan ejtve Incarnatsione, Incarnatsioon 's magyarositva Karácson. — A' tót is sok helyen Kratsunak mondja, külömben Hodi."

A' feltett kérdéseknek megfejtése papságot, és pedig Római közönséges hiten lévő papságot illetve ugyan, mint a' kik, Egyházi történeteknek tudosai lévén, legjobban tudhatták az Ünnepeknek, mellyeknek megülésére ügyelni, főbb kötelességöknek egyyike, származását azok' behozatásának korát, okát, 's elneveztetését; de mivel nem tarták érdeemesnek. a' könnyen megfejthető kérdéseknek fejtegetésével, hasznos idejüket, vesztegetni, bátorodik egy világi megszólamlani, 's a' feltett kérdésekre következendőkkel megfelelni:

Születvén a' világ' Megváltója, annak születése ünnepe, megállható gyanítás szerént, nem magok az apostolok rendelték, de nem is Heleten, honnan a' Görög nevezetek eredtek, hanem az első, vagy bizonyosan a' második században, és Nyugaton származott. holott a' születés által reánk emberekre áradott jó, gratia-nak, a' nap, mellyen váltságunk, a' kegyelem, eszközölteték, dies gratiae-nak nevezteték. Jeles volt ezen ünnep: mert Pilgram' Calendarium Chronologicum czimű könyvének 167. lapján említett arauy száju Szent János állítása szerént, minden Ünnepek főbbikének tartatott „Pestorum Omnium metropolis nativitas Domini" és ezen Ünnepek sokáig megvolt azon jelessége: hogy eleinte az Egyházi évek igen gyakran, későbbben pedig a' polgári évek is ezen naptól kezdve Annus gratiae nevezettel számláltatnának. A' született megváltó, Isten ajándéka Gratianus (Garatian) is volt az emberiségre, Gratianus pedig, Parizpápainak 1801-diki kiadású szókönyvében: Karátsónnak magyaráztatik; de mit is jelentene egyebet a' Karácson nevezet, mellyet több Magyar nemzetségi ágak, számtalan példák szerént, Kereszt nevektől kölcsönözött vezeték név gyanánt használnak? mint kereszt név, magyarositott alkattyában is gyakran elő fordul az Oklevelekben, nevezetesen a' Tittes Horvát István Ur (1821-diki Tud. Gyűjt. I. Köt. 68—72. lapjain közlötte Waradi monostor' 1294—1296. évi Oklevelében: „Item Paulus filius Karachyni de Hird" olvastatik.

Ugyan azon helyen mondatik az is: „az Annus Gratiae se téssen külömbözött az Annus Incarnationis kifejezéstől" de ezen állítás sem rontja meg a' miénket: mert valamint kegyelem volt Istentől, emberré lenni, úgy

nyilvános lett a' kegyelem születése által, következőleg mind a' két Ünneptől számított esztendő méltán nevezetethetett Annus Gratiae, Kegyelem esztendejének. —

Karácson nevezet származásának azon fejtegetése, vagy is inkább meghatározása: „származik ezen diáktól Incarnatio (t. i. Domini) olaszosan ejtve Incarnatsione, Incarnatsion, 's magyarosítva Karácson" minden esetre csak ugyan szerencsétlen fejtegetés marad: mert valamint magyarban a' megtestesülés különbözik a' születéstől, úgy deákban mást jelent az Incarnatio, mást a' nativitas; és ha Karácson az Incarnatióval egy, akkor Gyümölcs oltó boldog asszony napja hivatnék Karácsonnak, mert azon Ünnepe nevezetik deákul: Festum Incarnatio-nis Domini, vagy Annunciatio Beatae Virginis Mariae. — Nem is hihető Olaszban is olly tetemes botlás: hogy az Incarnationak azon értelem tulajdonítatnék, melyet a' Karácson szó jelent; igazollya ezt a' Dizionario Italiano — Tedesco. Compilata da D. A. Filippi Vienna Lipsia MDCCCXVII. czimű Olasz — Német Szó könyv is, melly szerint: Incarnato = Fleisch. Mensch geworden (Testté, emberré lött) — il verbo incarnato = das Wort Fleisch geworden (az ige testté lön) — Incarnazione = die Menschwerdung (emberré lét, megtestesülés, Karácson pedig Weihnachten = natale, nativita del signore, ismét: il Natale vagy Pasqua di natale — lévén, nyilván való a' két szónak különböző értelme, a' két nevezetnek különböző jelentése. De Hodi tót szó sem jelent mindenütt Karácson, mert csak Nyitra Vármegyében is a' Hodi: Egyház ünnepeét jelenti.

Kérdésbe jöhet itt: miért neveztetik Urunk születésének napja nagy Karácsonnak, környülméletetésének Ünnepe pedig Kis-Karácsonnak? erre könnyű felelni, ha tudjuk: hogy az utóbbi ünnepe, a' pogányoknak azon napi jeles szertartásai miatt sokáig el nem fogadta az anyaszentegyház, sőt némellyek a' 13-dik században is, zsidó ünnepeknek tartván, ellene szóltak, ünnepe volt mindazonáltal, mint Urunk születésének nyolczada, illy mineműségben pedig: hogy a' születésinél kisebb ünnepe volt, hogy Karácsonhoz gondolva Kis Karácsonnak méltán nevezetethetett, világos. —

Urunk menybe-menetelének ünnepe szinte, mint több más ünnepek, az akkor napi jelesebb tétől, úgy mint az áldozástól neveztetett: mert, kötelessége lévén minden Római közönséges Hiten lévő keresztény embernek: bűneit minden esztendőben egyszer meggyónnia, és legalább egyszer, Húsvét táján, az Oltári Szentséget

magához vennie, vagy is megáldoznia, azt pedig mindenki egy napon nem tellyesíthetvén, szükségesnek tartotta az Anyaszentegyház, egy bizonyos napot meghatározni, mellyen a' Húsvéti gyónás, és megáldozás bevégeztessék; Urunk mennybemenetele ünnepét határozta tehát, és pedig úgy: hogy a' ki addig elmulasztotta is, azon napon okvetellenül tellyesítse ebéli kötelességét; a' mire csak a' múlt századnak közepén is olly szorosan ügyeltek az Elöljárók: hogy minden katona az Ezred tulajdonosának, minden Tiszt az Urának, ha megróvatásra, vagy keményebb észrevételre okot szolgáltatni nem akart, gyónócéduláját felmutatni tartozott.

Ezen kötelességet minden Római közönséges hitű ember tudja, más felekezettű keresztények ha nem tudják is, nem hiba: mert őket egyenesen nem illeti, de az csak ugyan ki nem menthető hiba: midőn Szókönyvbe, mellyben a' szavak valóságos értelmének kell foglaltatni, azoknak ellenkező értelme iktattatik; ebbe esett Párizspái is: midőn az áldozó napot: Festum Corporis Christi, das Frohleichnamfest; Áldozó - csötörtököt: Festum Caenae Domini, der grüne Donnerstag jelentéssel teszi ki: mert ama deák szavak az Úrnapiját, ezen német szavak pedig Nagy - csötörtököt, Húsvételőtti csötörtököt jelentik Ország szerte, mellyet némelly tájakon, a' német szerént: Zöld-csötörtöknek is nevezik.

Azon fekete festésű (más színűek is vagynak) alkotmányt, mellyen halottainkat kihordjuk, alig ha nem azért nevezi a' Magyar Sz. Mihály lovának: mert a' halottak felett mondatni szokott ének szerént: „Michaël Praepositus Paradisi, quem honorificant Angelorum cives” Szent Mihály a' Paradicsom fő Angyala 's ki ki óhajtaná halottját a' Paradicsomban hinni, az Angyalok által oda vitetni: „In paradisum deducant te Angeli”, kiknek serege Szent Mihály Arkangyalt dicsóíti. —

W. L.

4. Tudományos Jelentés.

Q. Horatius Flaccus' költeményei azon munkák közé tartoznak, mellyeket a' kimivelt lelkek minden időben legkedvesebb kézikönyveik közé számláltak, 's a' szebb Elmék a' magok módjok szerént lemásolni számталanszor próbálgattak. Egy valamennyire tinosodott nemzet sintsen, mellynek anyai nyelvére azok sok ízben

és sokféleképen általtéve nem volnának. A' mi Nemzeti Literaturánk is mutathat már belőlek egy pár fordítást; de még koránt sem ditsekedhetik annyival, hogy többet kívánnunk ne lehetne, sőt ne kellene. Mihez képest teljesen megvagyunk győződve, hogy Hazánk' tudományos ditsőségére tzelezünk, midőn a' következő tzimú munkát szándékozunk közre botsátani :

Horatius Levelei

Wielandnak Jegyzéseivel.

Fordították

Kis János és Hazinczy Ferencz.

Mint hogy ezen munkán, mint a' tzim mutatja, két olly Tudósaink dolgoztak, kik a' Legjelesebbek 's Legtisztelettebbek között fénylenek, nem kételkedünk, hogy az a' tiszteletre méltó Olvasó közönség előtt kedvességet ne nyerjen. Illyen bizodalommal lévén, kiadására az előfizetés' utját választjuk, 's tisztelettel meghívjuk Horátnak minden barátjait, hogy szándékunkat elősegíteni ne terheltessenek.

A' munka két kötetben jelenik meg tsinos papiroson, a' két kötetért 2 ezüst forint fizettetik előre; az előfizetés' ideje a' jövő 1829 eszt. Jósef napi Pesti Vásárig tart.

Előfizethetnj: Pesten: az alólírtaknál, Eggenberger, és Müller Úr Könyvárosoknál. Posonban Schwajger András Úr Könyvárosnál. Kassán Vajda Pál Úr Könyvárosnál. Debreczenben: T. T. Péczeli Jósef Professor Úrnál, és Özvegy Csáthy Asszony Könyvárosnénál. Sopronban T. Szabó Jósef Professor Úrnál. Kaposvárott: Mózsy János Úr Könyvkötőnél. Szombathelyen: T. T. Bitnitz Lajos Professor Úrnál. Sáros-Patakon: T. T. Magda Pál Professor Úrnál. Pápán: T. T. Edelényi Sándor Rector-Professor Úrnál.

Pest, Sept. 30. 1828.

Trattner és Károlyi.

5. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek :

44) Sententiae in Excelsa Curia Regia, anno 1828.
Termino S. Stephani latae et publicatae — fol.
1 for. 30 xr. ezüst pénzben.

45) Παιδαγωγικά Μαθήματα, συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Ἑλληνικὰ· συλλεγόμενα μετ' ἐκλογῆς ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀρίστων Συγγραφέων· οἷς προσετέθησαν καὶ ἀναγκαῖαι ὑποσημειώσεις, καὶ Λεξικά, ὀνοματικὸν τε καὶ λεκτικὸν, εἰς τε τῶν δυσχερῶν σαφήνειαν, καὶ τῶν Λέξεων ἐξήγησιν. Τόμος Β'. Περιέχων ἐκ τῶν Λουκιανοῦ διαλόγων ε', ἐκ τῶν Πλάτωνος γ', τὸν Πίνακα τοῦ Κέβητος, καὶ ἐκ τῆς Κύρου Παιδείας τοῦ Ξενοφῶντος. XI. Kötet n. 8-ad rét lap. 441.

46) A' Keresztyén Vallásnak Summája. A' Helvetziai Vallástételt követő gyengébb Tanuló gyermekeknek számokra. Kérdésekbe és Feleletekbe foglaltatva. 12 rét l. 48.

47) Catechismus, kurzer unterricht Christlicher Lehre für die angehende Jugend. 12 rét lap 148.

48) N a u k Poshtovanoga Thome de Kempis Iz Hnjixice; od Naslidovanja Isukerstova Za svaki dan kroz cilu Godinu. Iz Latinskoga Jezika prineshen u Slavonski. 16 rét lap 68.

49) Epistola ad quemdam Juvenem hominem de Incrudulitate ex Gallico in Latinum versa. 12 rét lap 96.

50) Méltóságos Szék helyi Majláth György Úrnak, Szent István Apostoli Hírály Jeles Rend' Commendatori Keresztesének, a' Tsászári és Apostoli Királyi Felség' Személyes Jelenléte' Itélő-székbéli Helytartójának, és Udvari Tanácsosának, midőn Ts. Ns. Hont Vármegeye Fő Ispányi Méltóságába iktátnék, tiszteletül ajánlá a' Kegyes Oskolák' Rendje. 4 rét lap 8.

51) Carmen Illustr, Dom. Georgio Majláth de Szék hely, Insignis Ord. S. Stephani Reg. Apost. Commendatori, Sacr. Caes. et Reg. Apost. Majestatis Personalis Praesentiae Regiae in Judiciis Locumtenenti, et Consiliario Aulico, dum munus Supremi Comitum Incliti Comitatus Honthensis adiret, Dicatum a Scholis Piis. 4-to lap 8.

IX. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Gorové László. Eger Városa történeteinek Bérekesztése. 3 lap.
- 2) Luczenbacher János. Elmélkedések a' Természeti Justudomány állapotjáról. 29 lap.
- 3) Y. T. T. Horvát István észrevételire észrevételek Henrik, Portugalliai Gróf eredete eránt. 46 lap.
- 4) J** Fejér G. Úr által feltaláltnak vélt II-dik András Arany Bullájának igazabb esmérete. 60 lap.
- 5) Bitnitz Hazánkban nincsenek Vandalusok. 70 lap.
- 6) Szalay A. Enyingi Török Bálint és Miklós vallása Sz. János Keresztes Vitézei Konventjében Fehérvárt. 79 lap.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-vizsgálat.

- S. I. Psychologia empirica, edidit Josephus Verner, AA. LL. et Philosophiae Doctor in R. Academia Jaurinensi Philosophiae Theoreticae et Practicae Professor p. o. 's a' t. 84 lap.

B) Külföldi Literatúra.

- Dr. E—n. Londonban megjelent Philosophy in Sport a' Virág-óra. 123 lap.

III. Külömbfélék.

- 1) Elölépések, és Megtiszteltetések. 124 l.
- 2) Hihalt Tudósok, és Írók. 125 l.
- 3) Felelet Edvi Illés három kérdéseire Tud. Gyűjt. 1827. VII. kötet. 126 l.
- 4) Előfizetési Jelentés Q. Horatius Flaccus Leveleire Wieland Jegyzéseivel, fordították Kis János és Kazinczy Ferencz. 129 l.
- 5) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 130 l.

I g a z í t á s.

A' Tud. Gyűjtemény' VIII-dik kötete, lap 130, Krafft József Képirónak haláláról tudósít, de öszvetévesztve ötet a' még élő, 's nagy munkásságban élő Krafft Péterrel. Nem József hanem Péter az, kinek históriai festéseit Bécsben a' Bellvederben, az invalidusok' palotájában, Pesten a' nemzeti Museumban tisztelve szemlélgetjük.

Emél.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1828.

X. KÖTET.

Tizenkettődik esztendő Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N,
A' KIADÓK' KÖNYV NYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. É r t e k e z é s e k.

I.

Második Rész.

Az újabb Muzsika Története.

§. 26. Bevezetés, 's Felosztás.

Mivel az újabb Muzsika csak a' Kereszténység, és pedig leginkább Európaiak által emeltett mai tökéletességére kizárván a' többi földrészein élő míveletlenebb nemzetek muzsikáját, mellynek a' vett tudósítások szerint tsekélysege és kevés előmeneteléről bizonyosokká tétettünk, csak az Európaiak 's többnyire Keresztények muzsikájáról fogok értekezni. Értetik hogy a' többi föld részén lakó Keresztényeknél-is Európai muzsika van szokásban.

Az újabb, vagy Keresztény muzsika 1) Templomi vagy-is Egyházi. Ide tartozik az Oratorium. — 2) Világi, mellynek nemei a' Dráma, és Kamara muzsikája. Ama'hoz számíltatik a' Tántz muzsika és Népdal-is: eme'hez a' Concert-muzsika, Symphonia, Duett, Terzett, Quartett 's a' t. Sonata, Rondeau, Divertissement 's a' t.

§. 27. Általános tekintet az újabb Muzsika történetére.

A' hangművészség kiterjedése olly nagy, hogy kimerített történetét előadni lehetetlen. — Az újabb

Muzsika tökéletességének talpkövét a' Keresztény templomi muzsika veté meg. Felemelte azt az újabb kóta nyomtatás, a' rendesebb tactusok, General Bassus, Opera, Oratorium, és számos muzsikai eszközök feltalálása, nemesítése. A' 18-dik Században lépett a' Muzsika Olasz és Német ország igyekezete által a' mívelt finomság felsőbb poltzára, mellyről mindég fellyebb emelkedik annyira, hogy az emberi elmének ezen óriási munkáját elegendően tsudálni nem lehet.

§. 28. Újabb Muzsika Iróji.

Olly számosak ezek, hogy előszámlálások nagy kiterjedést kívánna. Elég legyen a' legújabbak közül a' következőknek említése: 1) Allgemeine Geschichte der Musik nach Busby von Michaelis. Leipzig 1821. II. Bde. — 2) Geschichte der Tonkunst nach Jones von Mosel. Wien 1821. — 3) Ideen zu einer Aesthetik der Tonkunst von Schubart. Wien 1806. — 4) Albrechtsbergers saemmtliche Schriften von Ign. Seyfried. III. Bde. Wien. 1826. — 5) Gerbers alt und neues Tonkünstler Lexicon. — 6) Vorlesungen über Musik. Von Hans Georg Naegeli. Stuttgart. 1826.

§. 29. Az újabb Muzsika világnak legközönségesebb eszközei.

I. Verő oszközök.

1) Szél Orgona (Organum Pneumaticum) minden hang eszközeink hözött az első helyet foglalja-el. Méltóságos hathatósága már a' keresztény világ zsengejében fő helyet szerze neki. Leginkább a' Németeknél tökéletesült, 's ezek tsuda munkákat mutattak általa. Legjobb Orgonák találtnak Európában: Róma, Flórentz, London, Antverpia, Manheim, Frankfurt, Berlin, Salz-

burg, Béts városokban. Leghíresebbnek tartatik a' Halberstadti Franciscanusok klostromáé.

2) Vizi Orgona a' 6-dik században még találtatott, de minekutánna a' szél Orgona köz szokásba jönné, feledékenység áldozatja lett,

3) Harmonika, a' híres Franklin talál-mánnya, nagyobb 's kisebb üveg tányérjai adják a' hangot, ha azok nedves újjal érintetnek. Melan-cholika hangja nagyon érzékenyen hat az emberre.

4) Clav-Aeolin, fujtató által apró réz nyelvetskék adják a' tónust. Claviaturán játszatik mint az orgona. Hangja a' gyász trombitáéhoz nagyon hasonlít.

5) Fis Harmonika, sokban hasonlít az előbbihez, kivévén, hogy hangja hoboé, vagy angoly kürtöt követ. Szinte mint amaz folyó időnk találmánnya.

6) A' hordozható Orgonátskák (Werkel) 's Klavirotskák, mellyeket a' szegények élel-mök keresésére, mások madarok tanítására for-ditnak.

7. Szárny Klavir (Flügel, Clavicembalo) mellynek hurjait toll vagy réz szálak (tangensek) billentik.

8) Clavikordium (Spinnet) tsendes hang-ja volt, most már szokatlan.

9) Fortepiano, Silbermann Német talál-ta-fel. Rajta a' Forte és Piano a' régi toló muta-tiók nélkül, a' hang pedig fa kalapátsotkák által eszközöltetik. Ezeknek cathegoriájába tartoznak még: a) Pantalón vagy törpe Fortepiano (Zwerg) — b) Melodika, Stein Német talál-mánnya, claviaturája atzél szálakat érdekel, mel-lyek flauta hangot adnak. --- c) Számos Orgona 's Klavir nemek.

10) Lyra (Leyer, Chelys, Testudo, Te-lon) 7, 8, 's több hurjait tollal pengették.

11) Hárfa esmeretes eszköz. — A' Pedál Hárfan a' semitónusok minden nehézség nélkül adathatnak elő.

12) Lant (Laute) 24. húrral. A' Spanyoloknál tökéletesedett. Egykor a' fő emberek kedves mulató eszköze.

13) Mandolin a' Spanyolok 's Olaszok kedventze. Újjal vagy tollal pengetik 4, vagy 8. hurjait.

14) A' 13. húros Tzitera.

15) A' hat húros Gitár (Guitarre). — A' Gittár d' amourt vonóval játszák.

16) Tzimbalom, most többnyire a' Magyar Tzigányoknál van szokásban.

17) Üstös Dob (Kessel Pauke) a' nagy Muzsikánál többnyire kettő van, egyike quinta vagy quarta hangra igazítva.

18) Nagy Török Dob, és a' kis tábori Dob; a' katonai 's más nagy Muzsikáknál használtatik.

19) Cinella, két finom értz tányérok, mellyek a' nagy muzsikáknál öszve veretnek.

20) Réz háromszeg (Triangel), 's a' Tsengetyüs eszköz, mind kettő a' Török muzsikánál pengettetik.

21) A' Doromb (Maultrommel, Mundharmonika) most már nagyobbak-is készitetnek, mellyeknek két nyelvök van, 's egy ember két illy nagy dorombon játszhatik egyszerre szájának mindkét oldalára egyet vévén. Ezeknek négy nyelvei úgy hangoztatnak öszve, hogy tökéletes accordot formáljanak, 's így azokkal a' legrészbe darabokat lehet kiverni.

II. Fújó eszközök,

1) Az esmeretes Pásztor Kürt.

2) Trombita (Trompete, Clarino, Tromba) és 3) Vadász Kürt (Corno, Cor, Waldhorn). E' kettő ma a' billentyűk (Klappe) által nagyon tökéletesült, annyira, hogy rajtok nehéz darabokat, Concerteket-is lehet adni. Az utolsó-nak neme a' Bombardone 10. billentyűvel, a' hadi muzsikánál használtatik.

4) A' gyász vagy nyujtható Trombita (Posaune, Trombone), vagon Alt, Tenor, és Bassus neme.

5) Zinke, ma már szokatlan, elefant tsont vagy kemény fából készült, hat hang lyukai a' fujást nagyon nehezítették.

6) Hoboe (Hauthois, Oboe) mintegy 200. esztendő Frantzia találmány. A' billentyűk által tökéletesült. Nehéz fújhatása jó mejjét kíván.

7) Clarinett (Alt-Hoboe) mintegy 100. esztendő Német találmány.

8) Angoly-Kürt (Englisch Horn, Corno Inglese, Cor Anglaise) Angoly újabb találmány, széles görbesége, hat lyuka, több billentyűje, altus és tenor között lévő hangja van.

9) Flauta Nemei: a) Az egyenes Flauta, melly egyenesen tartatván fellyül fújatott, mint a' furulya — b) Flûte douce, egy röfnyi hossza, hat lyuka, mintegy két octávája, tsendes melancholica hangzása volt, 's frantzia Bassus kults szerént játszatott. — c) Bassus flauta, majd hasonló a' Fagotthoz, réz tső által fújatott. — d) Kis Flagiolet, pitziny flautátska volt. — e) Kereszt Flauta (Querflöte, Flauto traverso) most leginkább használtatik, felső része oldalán lévő lyukon fújatik, azért oldalvást balról jobbfelé keresztben tartatik. Nagy tökéleteségre vitetett a' számos billentyűk által. — f) Kereszt Sip (Querpfeife, Picolo) többnyire tsak lármas muzsikánál használtatik. — g) Tárogató

(Schalmei) régen a' táborban használtatott. Amannál tsendesebb hangú. A' Magyar tárogató Clarinett formájú, 's igen lármás hangú volt. — h) Flûte d' amour, a' kereszt flautánál hosszabb 's mélyebb hangú. — i) A' Tsákány, hazánkban taláztatott-fel pásztor furullyánk hasonlatjára.

10) Fagott Frantzia találmány, Bassus eszköz. A' Contrafagott vastagabb 's mélyebb hangú amannál. A' Párisiak leginkább ditsértetnek.

11) Serpent Frantzia eszköz, Fagott nem, kigyó formájú, lármás hangú; a' hadi muzsikánál van szokásban.

12) Duda Európa majd minden részein a' szegényebb sorsuaknak kedves eszköze.

III. Vonó eszközök,

1) Violin vagy Hegedű. Feltalálója esmeretlen. Bizonyosan a' Lyrának köszöni eredetét; alig ha nem a' Spanyoloknál vette első létét, kiknél négy húrjai néha ezek: a, fis, d, a, nálunk mindég: g, d, a, e. — Az első Frantzia Violinnak hat húrjai voltak, u. m. Bassusban a' kis Octávában felfelé d, g, c, Discantban az egyvonású Octávában felfelé e, a, d. — Legjobbak a' Cremonai, Párisi, Nürnbergi, Münchener, Bétsi, Prágai hegedűk.

2) Viola (Brátsa, Altus hegedű) nagyobb amannál, most négy húrjai: c, g, d, a. Régen hat húros 's háromféle volt, u. m. Discant, Tenor, Bassus Viola. A' Discantnak hat hurja: Bassusban a' kis Oct. felfelé d, g, Discantban a' kis és egy vonású Oct. c, e, a, d. — A' Tenor Violán (Viola da Braccia) Bassusban a' nagy és kis Oct. g, c, f, a; Discantban az egy von. Oct. d, g. — A' Bassus Violán (Viola di Gamba), melly térdek közt tartatva játszattott a' nagy, kis, és egy von. Oct. d, g, c, e, a, d.

3) Violencello (Koboz, kis bőgő, Tenor hegedű) most Bassusra használtatik, 4. húrjai: c, g, d, a.

4) Violon (Contra Bass, Nagybőgő, Brúgó) 5, v. 4. húrjai f, a, d, fis, a: — e, a, d, g; vagy f, a, d, g. Néha csak három húrja van.

5.) Vióle d' amour (Viola d' amore, Psalter) eleinte réz, azután bél húrjai voltak; nagyságára a' Violához hasonlított, tsendes kellemes hangja volt.

6.) Baritono, Tenor és Bassus közt lévő hangja, fellyül bél, azok alatt réz húrjai voltak. Feltalálója Liedl. E' két — utólsók ma már szokatlanok.

§. 30. Újabb Muzsika Történetének felosztása.

Az újabb Muzsika tökéletesítését Európában leginkább eszközlé Olasz, Francia, Angoly, 's Német ország. Ezekről bővebb tudósításaink vannak: a' többiekről igen tsekély. Erdemeikhez, 's kirendelt határomhoz képest azomban mindenikről fogok értekezni.

A. Olasz Ország.

§. 31. Bevezetés.

Minden Európai nemzet közt az Olaszok voltak elsők, kik a' muzsika tökéletesítésén fáradoztak; csak ugyan nekik — is kell adnunk a' koszorút. Ő közülök nyerte Európa minden része a' 3. utolsó században a' leghíresebb Muzsikusokat, kik utazásaik közben mindenfelé terjeszték a' Muzsika finomabb tudományát. Olasz ország nyelve, Metastasio szerént, már magában is muzsika (la Musica stessa) — Ez az ország volt rendelve a' világ legrszebb énekei teremtésére.

§. 32. Egyházi Muzsika.

a) Éneklés. Az emberi ének szó a' legelső, legtisztább 's legszebb hang eszköze a' természetnek. Ez hat legérzékenyebben az emberi szívre, 's hatalmas erővel érdekli azt. Megesmerék ezen igazságot az első keresztények is; mert minden egyéb eszközök felett az éneklést választák legelsőbben a' Mindenható ditsőítésére. Az éneklés volt kútfeje az egész egyházi muzsikának, ez ismét az egész muzsika tökéletesedésének. Ez okból a' muzsika előmenetle némelly fő ágait ezen szakaszba fogom iktatni.

Az éneklés nevelte az első keresztény ájtatosság méltóságát; mert már a' megváltás első századaiban zsoltárokat és hymnusokat énekeltek a' hívek (Sz. Pál Apost. Tsel. 5—10. R.) — Tertulian, és Plinius mondja, hogy a' Keresztények hajnalkor öszvejövén énekelve ditsérék az Idvezítőt. — Philo szerint a' Ker. Therapenták vatsora után is öszve gyűltek szent énekek elmondására. Választottak t. i. magok közül két éneklő kart, egyikét férjfiak, másikat asszonyok közül, mindeniknek előljárójává a' karbeliekből egy egy deli természetű 's muzsikát értő személyt neveztek ki. Azután a' két kar egymást felváltva mintegy felelgetve éneklé a' szent Hymnusnak strophájit.

Eusebius szerint Constantin első Ker. Tsászár idejében az egész Római birodalom ker. templomaiban éneklé 's végezek az Isteni szolgálatot. Az éneklőknek pedig különös hely rendeltetett a' templomban.

A' ker. egyházi éneklés az Apostolok idejétől fogva Theodosiusig a' IV. század vége feléig mindig jobbulva nevedett. Ez idő közben készíté Sz. Ambrus Majlandi Püspök felséges ditsérő énekét. — Sz. Ágoston szerint 380 eszt. táján Justina

Tsászárné az ifjú Valentinian anyja megparantsolta, hogy a' nép az Olasz templomokban a' napkeletiek példája szerint énekeljen. E' szokást azután majd minden ker. gyülekezet felfogta 's megtartotta. — A' Sz. Atyák bizonyítják, hogy az első ker. egyházi Muzsika sok pogányt betsalt a' templomba 's a' megtérésre indított. Sajnálni lehet, hogy az első kereszténység énekei közül semmi példányunk nincs. Hihető, hogy azok a' Zsidó 's Pogányság dalai után készültek. — Eusebius szerint az első rendes ker. karének Syriai Antiochiában kezdődött; innen hozta Sz. Ambrus Majlandba az ő melodiáit, mellyek a' napnyugoti Anyaszentegyházban Nagy Gergely idejéig közönségesen, ez időtől fogva pedig a' Majlandi megyében mai napig az egész Ambrosianus ritus egyházi szertartásaival együtt fentartattak. Itt a' Sz. Misék most is ezen ritus szerint mondatnak, melly a' Gregorianustól annyira különbözik, hogy az idegen országi utazó megjelenvén a' templomba előtte esmeretlen szertartásokra talál.

Az egyházi ének egyik neme volt az Antiphona vagy a' váltogatva éneklő dialogizált kar. Sokrates történet író szerint Sz. Ignátz hozta azt szokásba. Abban állott pedig, hogy két éneklő kar Dávid zsoltárjait egymást felváltva énekelte.

Harmadfél századdal Sz. Ambrus után N. Gergely nem csak megjobbította a' templomi muzsikát, hanem az első Sz. Atyáktól helyben hagyott melodiák töredékeit is öszve szedte. Rómában ének oskolát állított, 's a' tőle kirendelt ének módja Canfo Fermo nevet nyert egyszerűsége 's méltósága miatt. Ennek példányai a' kath. Anyaszentegyház mise-mondó könyveiben mai napig fentartattak.

A' mai kóták feltalálását 's tökéletesedését a' ker. egyházi férjfiaknak köszönhetjük.

Az 5-dik sz. ban Boethius szerint a' kóták 's ének módjai görög jegyekkel 's Római betűkkel irattak. Nagy Gergely azokat 15-ről 7-re szállította, és három octavát engedett. A' legmélyebb az alphabetum nagy hét első betűjével iratott; a' középső a' hét kitsinnyel; a' legmagosabb a' kettős 7. első kitsiny betűvel p. o. aa, bb, 's a' t. — Így a' Scala felment a' mi nagy Octávánk vagy a' Bassus két alsó lineája közt fekvő A hangjától a' Discant lineájain fellyül következő G. tónusig. — A' 10-dik Sz. elején élő Odo szerzetes barát muzsikai értekezéséből látjuk, hogy az ő idejében már lineákba irattak a' kóták. Eleinte 8-9. linea volt. — Az első kóták négyszegűek voltak minden nyel vonás nélkül, azután csak pontok tétettek a' négyszegek helyébe, 's innen eredett a' Contrapont nevezet, vagy is Pont Pont ellen, Hang hang ellen. Ezen pontok a' nyel vonást csak későbbben nyerték.

A' Contrapontot vagy a' több hangokra terjedő Compositiónak ezen fontos előlépésére való vezetést feltalálta a' 11-dik szban Guido Toscanában Arezoi Benedictinus, azután Avellanói Apát. Több azon tárgyról 's a' Muzsikáról értekező munkát irt, mellyek közt a' Micrologus legnevezetesebb. Neki tulajdonítják a' Bassus első lineájára tett G. hangot, a' B. tónus, a' Hexachorda (Solmisatio) vagy hat diatonicus rendben felmenő tónusok feltalálását, mellyeket így nevezett: Ut, Re, Mi, Fa, Sol, La. Ezeket Pál Diaconusnak Sz. Jánosra irtt következő hymnusa verseinek elején 's közepén kezdő szók első syllabájából vette:

UT queant laxis REsonare fibris

MIra gestorum FAMuli tuorum

SOLve polluti LABii reatum

Sancte Joannes.

Az újabb Olaszok az Ut-ot Do-ra változtatták. A' hetedik tónus a' 17-dik Században ezekhez SI nevezet alatt adatott L e M a i r e Frantzia ének-mester által. — Guido veté meg hang systemának talpkövét, ő találta fel a' pontokat, a' choralis énekek jobb harmoniáját, a' Muzsikai kultúrákat, mellyek eleinte az alphabetum betűjiből állván a' lineák elejére tétettek, 's Claves signata eknak neveztetek; a' Polyplektrumot vagy Spinet-et (a' Klavirnak régi nemét), az öt parallela és horizontalis kóta lineákat, 's több hang eszközöket. Az ő idejében tsak három hangnem volt szokásban, ú. m. C, F, G; ő szaporítá azokat. Nagy hire hamar elterjedett mindenfelé, 's javított muzsikája örömmel fogadtatott. 8-dik Benedek, és 10-dik vagy 20-dik János Pápa követek által hívák meg Rómába mestersége hallhatására, 's nagy tisztelettel tetézték. Hol és mikor holt meg, nem tudatik.

A' nyomtatás feltalálása után a' Compositio titka, mellyet a' Barátok a' Laicusokkal közleni nem akartak, hamar elterjedett, kivált a' külömbféle kiadott muzsikai munkák által. Már 1480-ban Neápolyban megjelent: Franchino Gafor v. Gafurius e' munkája: Theoreticum opus harmonicae disciplinae.

Az első Olasz nyelven írt Énekek (Laudi Spirituali) hamar elterjedtek Olasz országban. A' 14. sz-ban egész társaságok állottak fel azoknak képzésére, 's már több énekszóra is tétettek. Az énekeseket L a u d e s e-knek hitták.

A' 15. sz-ban az alsó hang Tenor volt, azután jött a' Contratenor, Motetus, és a' legfelsőbb a' Triplum. Ezekből eredett a' Bassus, Baritono vagy Tenor Bassus, Tenor, Contralto vagy Contratenor, Mezzo Sopran, és Sopran. — A' Pápai kápolnában tsak Bassus, Tenor, Altus,

Sopran használtatott. — Ez előtt a' melodiák tsak Psalmodiákra terjedtek, de minekutánna théátrumra is vitettek, szebbek és kellemesebbek lévének, 's az eddig változtatni nem merő muzsikusok tökéletesebbekké tevék azokat. — Azomban a' régi Fuga és Canon is kezdett javulni. Rómában már virágzott a' Harmonia az ott lévő muzsika Collegiumban, hova Európa minden részeiről jöttek a' Compositiót tanulni. — Ezen sz-ban kezdének az Európai nyelvek tökéletesedni, 's velek együtt a' muzsika is előre haladt, mellynek plánta oskolája Olasz országban támadott. Ekkor már a' fő Olasz városokban nyilvános' muzsika oskolák állottak.

A' 16-dik sz-ban N. Gergely énekeit könnyebb és szabadabb melodiákra kezdték vonni. A' muzsikát nagyon kedvelő X-dik Leo megjavítá a' templomi karénekeket. A' változtatásra való kapkodás azonban rövid időre annyira ment, hogy a' Tridenti Concilium a' megromlott egyházi muzsika ellen különös rendelést hozna. — Ekkor még rendkívül való énekes volt, ki primavista, vagy egyszeri látással eltudta a' kótát énekelni.

A' 17-dik sz-ban az Olasz muzsika jobban kezdett érni; több híres hangmívészek dolgoztak annak javításán. Ferrarai Frescobaldi Római orgonás behozta a' kötött figurális stylust. Javítottak a' kóták 's muzsikai jegyek is. A' tactusok felosztása vonások által most kezdődött. Ekkor múlt el a' Canon és Fúgák Sophisticája; szokásba jöttek a' Sólók, érzékenyítő muzsikák, és mintegy közönséges hangmívészi lázzadás támadott. Viadana Lodovico a' számokkal irandó General Bassust feltalálta. — A' húros eszközök nagyon tökéletesültek. Ekkor lettek a' Castratus Énekesek a' Pápai muzsika kar tagjaivá. Az első volt Pater Girolamo Rossini Perugiai fi.

Ha ki felséges éneket 's templomi muzsikát akar hallani, Rómában Sz. Péter templomában, kivált a' nagyhéti ájtatosságok közben hallhat. Azonban utazóink közönséges bizonyításai szerint ott vagy más Olasz városokban a' mai templomi muzsikák, mellyek igen gyakran Kamarai vagy Drámai stylussal vegyítetnek öszve, koránt sem indítják buzgóságra az embert annyira, mint hazánkban vagy a' Német tartományokban.

b) Eszközbeli (Instrumentalis) Muzsika.

Constantin idejéig evvel nem volt szabad élni a' ker. templomokban. Minekutánna az új hit az egész Római birodalomban megállapított, hárfá és Psalterion használtatott a' templomi énekek követésére. Ellenben kitiltatott a' dob 's régi tzimbalom, valamint a' templomban eddig szokásban lévő öröm tántz is, melly a' Szentegyháznak ama részén szokott előadatni, mellyet Karnak (Chorus, Choros) neveztek. — A' 7-dik sz-ban Vitalian Pápa parantsolatjára Rómában, a' 10. sz-ban pedig az egész ker. Anyaszentegyházban bevétetett az Orgona. A' későbbi századokban, minekutánna a' húros és fújó eszközök tökéletesedni kezdének, ezek is elsőben a' templomi muzsikára használtattak.

§. 33. Világi Muzsika.

Világi muzsikát csak a' 13-dik sz-ban kezde Olasz ország képezni; az mindég jobban távozott az eddig egyedül uralkodó templomi melodiáktól. Ezen időben említetnek a' Rondelli, Motetti, Conducti énekek nevei. — Muratori szerint midőn 1268-ban Conrád Hertzeg I-ső Károly Sici-liai Király ellen jönne, az Olasz asszonyok flauta, dob, tzimbalom, 's más eszközök mellett énekelve processióval jártak az utzákon. — Még ekkor

is a' fogadott éneklő asszonyok (Praeficae) a' temetés 's vendégségeknél énekelni szoktak. — Már a' nagy házaknál alakosok, muzsikusok, énekesek Giullari vagy Giocolari név alatt tartattak. Fizetésök pedig pénz, 's drága ruhákból állott.

A' 16. sz-ban az előkelő Olasz asszonyok 's férjfiak vetekedve tanulák az éneklést és muzsikát, kivált Flórentzban. Ekkor választattak a' Nápolyi nép dalok a' Contrapont témájivá, 's e' nevek alatt Aria, Canzonette, Villanate, Villanelle, alla Neapolitana egész Európában kedveltettek, valamint az előtt a' Provençáli és Velentzei énekek. — Szokásba jöttek más világi énekek is Madrigal nevezet alatt. — Ekkor tökéletesedett a' világi muzsika által az Opera is. Sulpitius szerént már 1480. egy Tragoedia recitáltatott 's énekeltetett. — Alfonso della Viola 1560. Ferrarában muzsikai Drámát írt. De ezek recitativ nélkül lévén inkább Oratoriumnak hivathatnak. — Eleinte az Opera tsupa declamatio volt, kivévén a' bele szőtt chorusokat, mellyek ódák 's madrigalokból készültek. — 1597-ben tétetett Dafne opera egészlen muzsikára, mellyre következett Euridice 's Arianna Rinuccinitól. — A' Recitativ feltalálása Emiliónak vagy Perinek tulajdonítatik. — Az Operának első Orchestrája Szárny Klavir, nagy Gitár, Vióle da Gamba, és nagy Lantból állott; szaporodott ez a' világi muzsikusok igyekezete által a' 16—17. sz-ban. Ekkor már 40 muzsikust számlált a' hangáts kar. Az eszközök voltak: több Klavir, nagy bögő, Brátsa, kettős hárfa (Arpia doppia) Violinok, Gitár, Orgona, Bassus, Viola da Gamba, Gyász trombiták, Kürt, Flauta, Trombita 's a' t. — Rómában 's Velentzében az első valóságos Opera adatott a' 17. sz. közepén, ennek vége felé Velentze már 7. Opera házzal diszlett. Az énekes játék által nagyon ne-
veke-

vekedett a' muzsika, és a' színjátékok pompája. Freschinek Berenice nevű Operájában előjött: 100 leányból álló kar, 100 katona, 100 vas-pántzélós, 40 kürtös, 6 lovag trombitás, 6 Tambour, 6 zászló-tartó, 6 gyász-trombitás, 6 nagy flautát fújó, 6 Mester-énekes (Meistersaenger) török-muzsikával, 6 octáv flautás, 6 cymbalista, 2 Török ugyan annyi elefántal, más kettő két oroszlánnyal, négy lovas kotsi Berenicével, más 6 kotsi foglyokkal, 's prédával 12 lótól vonva, és még 6 kotsi. Ez a' pompa nagy térségen adatott számtalan sokaság láttára. — Virágzott már az Opera Velentze, Bologna, Róma, Neápoly 's a' t. városokban.

A' 18–19. sz. ban nagy tökéletességre lépett az Olasz Opera 's Ballét (táncz játék), mellynek méltó tsudálóji vagyunk. Leghiressebbek a' Velentzeiek, Majlandiak, Rómaiak, Neápolyiak, hol iszonyú nagyságú játszó-színek vannak, 's a' legderekabb Énekesek találhatnak.

§. 34. Rövid tekintet a' Muzsika eszközökre.

Cassiodor szerént a' Vízi Orgona a' 6. század elején még szokásban volt, de azután helyt adott a' Szél Orgonának, melly már a' 7 ik sz. ban Rómában, azután az egész kereszténységben szokásba jött. Hihető, hogy azt napkelten az elpártolt Julian a' 4. sz. ban hozta divatba, ki arról Anthologia görög epigrammájában emlékezik is. Eleinte az orgonán csak Szerzetesek és Kanonokok vagy más Papok játszottak. — A' 14. sz. ban nagyon kezdett tökéletesülni 's kedveltetni az orgonálás, de még inkább a' Hárfá, mert alkalmatossabb volt a' hordozásra. Négy octávája, 's még egy tónussa vala. Az újabb hárfát némellyek Irlandból származtatják. — A' Klavirt Vicenzai

Niccolo hozta először valamely tökéletességre a' 15. sz. ban. — A' 16. sz. ban leginkább kedveltett a' vonóval játszó Viola, Violon, Cornet, Trombita, Lant, Flauta, Kettős Hárfa, Szárnyklavir, és a' Gitár, melly kivált Nápolyban nagy divatban volt, a' 19. sz. ban pedig mindenfelől kedventz eszközzé vált. A' Violoncello a' 17. sz. ban kedvességbe jött. Tökéletességre sietett a' Violin is, kivált Allegri híres hegedős Quartetjai által.

§. 35. O l a s z H a n g m í v é s z e k.

Szent Tzitzelle (Caecilia) a' muzsikához vicseltetett különös hajlandósága, és szeretete miatt a' muzsika Pártfogójának választatott. Beda azt írja, hogy völegénnye Valerianus és ennek testvére Tiburtius Rómában Alexander Severus Tsászár alatt Tzitzellével együtt 180 esztendő táján nyerték el a' martyr koronát. Frantzia országban már N. Károly alatt innepet tartának Tzitzelle tiszteletére. A' 7. sz. ban Rómában temploma állott. A' kath. Muzsika világ, sőt az Angoly Protestansok is mai napig pompással tartják innepét Nov. 22-kén.

A' már említett hangmvivészekon kívül nevezetesebbek ezek :

A' 14. sz. ban: a' vak Francesco Cieco Florentzi híres Organista, mesterségéért a' Cyprusi Király és Velentzei Hertzegtől a' laureatus Poéták példájára Velentze nyilvános helyén borostyánnal tiszteltetett meg; Antonio degli Organi híres Organista, kinek tsudálására Európa minden részéről tódultak.

A' 15. sz. ban: Leonardi Giustiniani Velentzében; Franc. Baverini Rómában, La Conversione di S. Paolo első Opera neme compositora; Nicola Burzio Parmában; Girolamo Delacasa Udineben; Giov. Pico Mirandolai Her-

tzeg; Franchino Gafforio Neápolyban, ki azután Veronában és Lódiban, születése helyén, 's Majlandban nyilvános muzsika oskolát állított, 's több muzsikai munkát botsájtott közre; Jo. Tinctor; Vilh. Guarneiro; Bernh. Yearte: Alessandro Stradella Velentzei híres Oratoriumok compositora.

16. sz. ban; Opera írók, és a' Recitatio előadása javítóji: Alfonso della Viola Ferrara; Vincenzo Cossa Perugia; Giov. Ferretti Velentze; Giul. Caccino Róma; Orazio Vecchi Mayland; Giov. Peri Flórentz városokban. — — Híres theoreticus és practicusok: Pietro Aaron; Ant. Doni; Parabosco Velentzei Orgonista; Jos. Zarlino Chioggiai fi, már 18-dik esztendejében Autor 's Velentzei Hangáts-kar Igazgató; Vincenzio Galileo híres lantos; Annibale Padovano; Claudio da Correggio; Gius. Guami; Luzzascho Luzzaschi; Simone Bartolini Perugino Római Kapellmester 8 énekessel a' Tridenti Conciliumhoz küldetett; Giovanni Animuccia Florentzi fi Római Kapellm. hazájának dísze; Giov. Pierluigi Palestrinai (Praenestei) fi, dísze a' maga korának, Római Kapellm. Midőn a' Pápa és Cardinalisok Collegiuma a' karénekeket számkivetni akarnák a' templomból, ő 26. esztendős korában hat ének szóra készített miséjét adatta, mellynek szépsége 's nemes méltóságától megilletődvén a' Fő Papok, elállottak előbbi szándékjoktól; Giov. Maria Nannino a' Pápai kar Tenoristája, sok munkát írt; Felice Anerio; Ant. Cifra Római Kapellm. 's híres Componista; Luca Marenzio világi ének (Madrigal) nagy eszű szerzője; Ruggiero Giovanelli Velletri fi, Római Kapellm. 's Compositor; Adrian Willaert Velentzében; Don Carlo Gesualdo Venosai Hertzeg, őt 's hat

énekszóra Madrigálokot írt, mellyeket Simone Molinaro Genuai Kapellm. adott ki. — A' Lombardi iskolából: Costanzo Porta Paduai's Lorettoi Kapellm. — Lodovico Balbo; Piccioli Giacomo; Gius. Caimo; Biffi és Giov. Gastoldi. — Parmában: Pietro Ponzio. — Cremonában: Claudio Monteverde. — Bolognai iskolából: Ercole Bottrigari; Andrea Rota. — A' Florentziből: Francesco Corteccio, Alessandro Striggio Opera Compositorok.

A' 17. sz.ban; Vocalis Compositorok: Pietro Biancardi, és Luigi Rossi. — Hires Contrapunctisták: Franc. Soriano; Mich. Romano; Piet. Valentini; Franc. Foggia; Gregor. Allegri; Oraz. Benevoli; Franc. Turini; Stef. Bernardi; Ercole és Gius. Bernabei; Agostino Stefani. — Hires orgonisták: Pasquini; Gasparini; Zipoli; Domenico Scarlatti; Alberti Velentzében; Pietro Paradies Neápolyban. — Nevezetes Hegedűsök: Arcangelo Corelli Fusignani fi, munkái által lett a' Violin Európának kedves eszköze; Constant. Clari Pisai; Franc. Veracini Florentzi; Girolamo Laurenti Bolognai; Ant. Vitali Modenai, Cosimo Perelli és Franc. Ciampi Massa-Carrarai; Lombardi Luccai; Visconti Cremonai; Michele Masciti Neápolyi; Monteverde híres Mantuai Opera Compositor.

A' 18. sz.ban; nevezetes Violinisták: Corelli; Franc. Geminiani; Somis; Gius. Tartini híres Paduai Compositor; Don Ant. Vivaldi Velentzei Kapellm. 's Compos. — Neápolyi Barbella; Locatello; Ferrari Battista; San Martini; Boccherini; Felice Giardini Piemonti fi. — Compositorok; Velentzében: Franc. Gasparini; Caldara; Leonardo Vinci; Porpora; Galuppi;

Scarlatti; Piccini; Sacchini. — Neápolyban: Franc. Mancini; Leon Leo; Sarro; Giambattista Pergolese; Nic Jomelli. — Rómában, melly széke volt a' világi 's templomi muzsikának jeleskedtek: Buononcini, Micheli, Romaldi, Falconi, Paesiello, Mortellari, Cimarosa, Salieri, Tarchi, Alesandri, Cherubini, Marinelli, Giordani, Albertini, Buranello, Perez, Scolari, Gluck. — Egyebek: Nic. Franc. Haym, ki azután Londonban Olasz Operát állított; Attilio Ariosti Bolognai Dominicanus; Benedetto Murcello; Bonifacio Asioli Modenai fi; Muzio Clementi; Aldrovandini Mantuai Kapellm. — Híres Énekesek; Férjfiak: Mingotti, Ricciarelli, Giov. Manzoli, Lovattini, Guarducci, Guadagni, Giov. Carestini Castratus, híres Contra altista; Salimbeni talán a' legnagyobb Discantista; Bossi derék Tenorista; — Asszonyok: Frasi, Colomba Mattei, Paganini, Scotti, Cath. Gabrielli, Lucrezia Agujari, Sestini, Maddalena Allegrante.

A' 10. század. híresebb Compositorai: Rossini Giacchimo, Carafa, Mercadante, Paccini 's a' t. — Giuliani első Gitaristánk. — Éneklők: Velluti Castratus Sopranista, Madame Catalani altistáné, Mad. Pasta, Colbran-Rossininé, Lablacke híres Bassista, David Giov. Tenorista, nem annyira szava, mint mestersége méltó a' tsudálásra.

B. Frantzia Ország.

§. 36. Egyházi Muzsika.

Régenten a' Druidák és Bardusok taníták a' Gallusokat muzsikára 's énekre. Dalljaikat a' papoknak könyv nélkül kelle tanulni. Julius Caesar alatt 20 esztendeig tanulák azokat. A' ker. Gallusok az Olasz egyházi muzsikát követték. Nagy

Károly parantsolatjára minden klastromban 's egyházi gyülekezetben grammatika mellett az éneklést is kellett tanítani. A' Gallicanus ritus azonban későbbre sokban elpártolt a' Rómaitól. Mind a' mellett a' Frantziák már korán fogtak a' Muzsika gyakorlásához, úgy, hogy az Olaszokkal is vetekednének. Midőn N. Károly Rómában innepelné a' Husvétot, a' Gallus és Római énekesek közt tüzes perlekedés támadott. Amazok azt bizonyíták, hogy ők az Olaszoknál jobban és szebben énekelnének: emezek ellenkezőleg magokat az egyházi muzsikában jártossabbaknak mondák, minthogy azt egyenesen Sz. Gergelytől tanulák; szemökre hányták a' Gallusoknak, hogy az eredeti ének valóságát annyira megrontották s felforgatták. A' pert Károly e' kérdéssel idézte el: „Mellyik víz tisztább és jobb, az-e, melly a' fő forrásból, vagy távol a' forrástól zavaros és iszapos vízzel kevert patakokból merítetik”? mindnyájan azt kiálták, hogy az eredeti forrásból merített víznek tisztábbnak kell lenni. Ekkor Károly: „Menjetek tehát Gallusok, úgy mond, Sz. Gergely forrásához, kinek énekeit ti nyilvánosan elrontátok. Ekkor nyerte Károly Adrian Pápától Theodor és Benedek különös mesterségű éneklőket, kik azután a' Galliai éneket megjobbították, mi eránt Károly, mihelyt országába vissza tért, erős parantsolatot adott ki. Nem sokára azután az egyházi éneklés tárgyában nevezetes férjfiak kerültek a' Frantzia oskolákból. — A' 11. sz-ban bevétetett a' Frantzia klastromokba az Arezzoi Guido által megjavított muzsika. — A' 14. sz-ban lett itt közönséggé a' Contrapont; több szavú Compositiók ekkor jelentek meg először Machau Vilhelmtől 4 ének szóra u. m. Triplum, Tenor, Contratenor, Bassus ra. — A' 16. sz-ban a' Reformatio által behozott Psalmodiát megjavíták Claude Goudi-

mel és Claude Le Jeune jó Contrapunctisták. — De a' 17. sz-ban olyan elmés Componistákat Frantzia ország nem mutathat, mint Német ország vagy Belgium; mert ekkor a' Frantzia hangmívészség jó ideig parlagon hagyatott, holott Európa egyéb mivelt tartományjaiban elevenen űzetett. — A' következett századokban sok itt letelepedett utazó Olasz 's Német Muzsikusok ismét feléleszték azt, 's minden részben szép előmenetelt tettek hangmívészei.

§. 37. Világi Muzsika.

Már N. Károly idejében szokásban voltak a' nemzeti énekek. Az egész hadi sereg az ellenség ellen nyomulása közben énekelni szokta azokat. Az előénekes pedig ama Bardus volt, ki a' dalt szerzette. N. Károly e' vitézi dalokat különösen kedvelvén megtanulta, 's öszve szedette. — Thibault (Theobald) Navarrai Király, és 9-dik Vilhelm Aquitániai Hertzeg több Provencei balládákat készítének, mellyeknek példányait lásd Busby-nál Geschichte der Musik.

Nevezetes epochára emelték a' Frantzia muzsikát a' Troubadourok (Bardusok, Mesterénekesek, Minstrels, Szerelem éneklők) kik leginkább Provinciából (Provence) kerekedtek. Énekeik 's muzsikájok által vándorlásaik közben nagyon kedvesek lettek az Előkelők házában. Énekeltek áriákat, Balládákat, Romance-okat a' hazáról, vitézekről, hadról, szerelemről, mellyeket vagy magok szerettek, vagy társaiktól tanultak. Ez a' Poesis a' 12-dik sz-ban nagy tökéletességre lépett. Ekkor kezdettek az énekek hang eszközök mellett danoltatni. Számosak voltak már a' Flautások (Juglars), más eszköz játszók (Musars), Viola és Vielle játszók (Violars), 's vándorló muzsikusok (Jongleurs). Mind ezek ruhával, lóval, fegyverrel, pénzel fizettettek.

— A' Troubadourok közöttök első helyet foglaltak.
— A' Bardusok nem tsak muzsikát, hanem tudományokat is gyakoroltak, és tisztségeket viseltek.
— A' Provençáli Poesist a' nagy Urak és Dámák megkedvelvén önn munkájik által tökéletesíték.
Legrégibb Troubadournak tartatik 9-dik Vilmos Poitoui Gróf's Aquitániai Hertzeg†1126. — Fülöp Ágoston kitiltá a' Troubadourokat országából. Azonban sok történetek fen tartását nekik kell köszönni. A' Frantziák őket a' hazai Litteratura atyainak, módos viselet és illendőség eszközlőjinek multságok Élesztőjinek, Frantzia udvariság szerzőjinek, erköltsök kedveltetőjinek tartják. — A' 14-dik sz-ban a' Frantzia mesterénekesek különös privilegiumot nyertek arra, hogy egy törvényes testet (tzéhet) formálhassanak, 's magoknak Előjárót úgy nevezett Királyt választhassanak. — A' 16-dik sz-ban szorgalommal üzetett a' Frantzia muzsika nem tsak a' szegények, hanem gazdagabbak házában is. A' Dámák mind az énekben mind a' Sonnett játszásban vetekedtek. Nem tsak derék hazai, hanem számos Olasz Compositorok is jelentek meg a' muzsika pályáján. A' Királyoknak már jó udvari hangáts karjaik voltak. A' muzsika eszközöket nem tsak tökéletesíték, hanem újakat is találtak fel. Ezen és a' jövő sz-ban jött itt folyamathba az Olasz és Frantzia Opera, Ballét és Divertissement. — A' következő századokban készült a' Frantzia muzsikának ama különös billyegü neme, melly által magát a' többi Európai muzsikától megkülömbözteti.

§. 38. Rövid tekintet az eszközökre.

A' szél orgona tsak 787. táján kerül itt elő, midőn t. i. Constantin Kopronimus Tsászár Pipinnek egyet ajándékozott. — A' 12—13. sz-ban leginkább betsültetett 1) a' Hárfa, mellyet tsak

míveltebb emberek játszottak. 25. hurja volt, 's a' költők mindeniknek egy allegoriás nevet adtak, p. o. adakozás, gazdagság, udvariság, ifúság, szépség 's a' t. A' dallos, ha Kedvesének nagyon akart hízkelni, ötet hárfájával hasonlítá egybe. — 2) Viola, kedvelt eszköz a' Frantziák-nál, hárfa mellé használtatott, hasonló volt az új hegedűhöz, de több hurja, mint ennek, 's a' nyaka hangfogásokra vala felosztva, mint a' Gitáron. — 3) Vielle, hangjai kerék forgása által eszközöltettek. — 4) Flauta, 10. húros hárfá, a' Hoboenak valamely neme; Fagott, Trombita, nagy Dob, mellyet egy gyermek tartott, 's meglett férjfi ütött; a' Biscayi kézi dob (Tambour de Basque); kézi harang eszköz; Gitár; Duda; Verő deszka, melly a' mejjre volt függesztve 's újjal játszattott; Rebec vagy 3. húros Viola; Positiv vagy hordozható orgona; a' 16. sz-ban a' Lant és 6. húros Violin. Ez utólsót Baltazarini Piemonti fi hozta be; ő adta a' Ballet és Divertissement első ideáját, mellyekhez De Baulieu és Salmon készitének első muzsikákat. Ezekhez használtatott a' Hoboe, Kürt, Gyásztrombita, Violoncelle, Lyra, Flageolet is.

§. 39. Nevezetes Muzsikusok.

Az említetteken kívül: — a' 12. sz-ban élt Sz. Bernard Clairvaux-i Apát a' Cisterciták énekei rendbehözója. — A' 14. sz-ban: Jean de Murs (Muria, de Muris) nagy muzsik, Philosophus, Mathematicus; hazáját némellyek Normanniának, mások Angliának mondják. Számos muzsikai munkát irt. — Philippus de Vitriaco Meaux-i Püspök.

A' 16. sz-ban: Josquin del Prato elhagyván Olasz országot 12-dik Lajos Király Kapellmestere lett, 's a' maga idejében a' muzsikusok Fejedelme

lévén nagy kedventze volt a' Királynak; Clement Jannequin, munkájiban a' muzsikai festéssel kezdett élni, a' midőn a' had lármájit, madarak éneklését, és vadászat jelenéseit igyekezett muzsikával kifejezni; Didier Lupi; Guillaume Bellin; Philip. Jambe de Fere; Noe Faignient; Jean d' Estrée; Anton Bertrand; Jean Ant. de Baif Velentzei fi, ki Párizsi házában pompás Concerteket adott, hova 9-dik Károly és 3-dik Henrik udvaraikkal gyakran megjelentek; Franc. Costeley; Adrian le Roy; Ant. Sujet Cardon 9-dik Kár. kedves énekese és Monpelliereri Püspök; Gondimel és Claude le Jeune 4—5-dik Henrik kedves muzsikussa; Franc. Eustache du Caurroy kir. Kapellm. 's Kanonok; Jaques Mauduit 4-dik Henr. alatt hires lantos, tudós, a' muzsika attyának nevezetett. Ő menté meg Claude le Jeune irásait, midőn ezt mint Hugonotát elfogták, feltartóztatván t. i. az azokat elégetni akaró Sergeant kezét. Ő menté meg Claude le Jeune életét is.

A' 18. sz-ban: Lulli Olasz, a' Frantziák Orpheussa, 's a' Menuet feltalálója; Rameau; Colasse, La Coste; Campra, Charpentier, Demarets, Bertin, Mouret, Monteclair, Brissac, Mondonville, Berton, Auvergne, Trial, André, Gretry, Gluck, Piccini, Cherubini, Marchand hires Párisi Orgonista, Masson Chalonsi Muzs. Director; Rousseau nem tsak nagy Litterator, hanem jó énekese, Klavirista, és Compositor is volt.

A' 19-dik sz-ban: D' Alayrac, Boieldieu, Nicolo Isouard, Berton, Cherubini, Mehul Compositorok. — Flautisták: Drouet, Dulon, Devienne. — Violoncellisták: Dupor, La Marre.

C. Angoly Ország.

§. 40. Egyházi Muzsika.

Az Angolyoknak muzsikai hajlandóságáról az első századok történetében elegendő bizonyosságot találunk. Itt is valamint egyebütt Papok voltak az első muzsika terjesztők. Stillingfleet Püspök mondja, hogy Sz. Ágoston Angliába jöven a' Szászok terítésére, egyszersmind muzsikára 's énekre tanította az ide való Keresztényeket. De Beda szerint már Sz. Germanus esmertette meg a' Brittusokat a' Frantzia egyházi ritus énekeivel, 's 680-dik esztendőben a' Rómából ide küldetett János Énekes a' Római ritus énekeire tanítá a' Veremouthei Barátokat. Nagy hírére éjszokról annyi tanuló érkezének hozzá, hogy Northumberland több helyein muzsika oskolákat kintelenítetnék állítani. — Egbert Király idejében a' Muzsika több szép mesterséggel együtt virágozni kezdett Angliában. — Benedek Püspök, Adrian: István Canterbury Barát, Frater Jakab (Friar James) hires ének tanítók valának. — A' 7-dik sz-ban a' Római ritus énekei már közönséges szokásban voltak az Angoly templomokban. — Az Arezzo'i Guido után élő Coloniai Franco több muzsikai munkát irván feltalálta a' Cantilena Rondellát, mellyből a' mai Rondeau eredett. Neki tulajdonítják a' kimért tactus vagy Cantus mensurabilis kezdetét, vagy legalább tökéletesítését. — A' 15-dik 's következő századokban hires Contrapunctisták diszesíték az Angoly muzsikát. — A' Protestansok, 's az első Reformatorok kitilták a' figurált harmoniát és ékes contrapontot, a' templomi pompát, felséges orgonát, sőt a' tactusra mért melodiákat is 's helyökbe egyszerü hymnusokat, zsoltárokat hoztak be a' templomokba; olyan énekeket rendeltek az előbbiek helyébe, mellyeknek húzamosan járó,

egyforma hosszaságú hangja minden prosodiát, rhythmust, 's ékes hangzást számkivetett. Ez által megtsökkent a' Muzsika. Azonban a' Cathedralis templomokban, privát reformatus kápolnáokban megtartatott a' régi compositio stylusa a' szivreható szent pompa további díszére. Német országból nem sokára általvitetett Angliába a' zsoltaroknak versekben való éneklése. 1594-ben már 4. énekszóra téve adattak ki azoknak melodiájik. Erzsébet Királyné alatt a' Canon és Fuga nagy tökéletes ségre lépett. Ő nagy templomi kart tartott. Hatalmasan szegezte magát a' Puritanusok ellen a' templomi muzsika fentartása ügyében, 's mivel sok szülők nem akarák éneklő gyermekeiket a' királyi templom muzsika karjához eresztetni, erővel vitette őket oda más ellenkező férjfiakkal együtt. Ő vitte véghez, hogy a' felsőbb egyházi muzsika a' cathedralis templomokban nem tsak virágoznék, hanem majd egyarányosan járna az Olással. — A' Stuarti ház vissza jöttével eltűnt a' Puritanismus a' Londoni hangmívészek ismét előbuktak, az Orgona vissza tétetett a' templomba.

§. 41. Világi Muzsika.

Leginkább kezdett ez fejlődni a' Troubadourok idejében, kik, valamint egyebűtt, itt is nevezetes házakban 's királyi udvarokban nagy rollát játszottak. Midőn a' 12. sz.-ban a' Provençáli Poesis és Muzsika köz divatba jönne, 1-ső Richard Király Blondel nevű Bardus jó barátjával egy éneket készített, melly azután nagy hasznára vált; mert midőn a' Király Palestinából vissza jönne, az Austriai Hertzeg által a' szentföldön egykor volt perlekedések megbosszulása fejében elfogatván egy várba záratott. Senki sem tudván fogsága helyét Blondel több tartományt megjárt 's tudakozódott holléte felől. Végre eljutott fog-

háza környékére 's megtudá, hogy ott valamely fogoly esztendő óta be lenne zárva, de hogy ki legyen, senki sem mondhatta meg. Blondel tehát a' tömlöztös torony ellenébe állván eléneklé az egykor Királyaival készített éneknek felét, mire a' bezárt Richard a' másik felét utánna énekelte. Ez által bizonyossá tétetvén Blondel Fejedelme fogóságáról; Angliába sietett, 's közlötte titkát az ország Bárójival.

1212-ben midőn Randal Chesteri Gróf a' Vallisiaktól véletlen ostrommal várába záratnék, a' Chesteri Constabel Robert de Lacy öszve szedte a' helybeli vásáron lévő embereket, 's Troubadourok által tüzelé fel őket a' hartzra, a' midőn velek az említett Grófit felmenté az ostromalól. Háladatosság fejében a' Gróftól azt a' privilegiumot nyerték a' Troubadourok, hogy ezután szabad legyen nekik a' Chesteri vásárra számosan megjelenni, minden egyszeri tsinért büntetés nélkül maradni, 's a' privilegiumot Főénekesök által minden vásáron kihirdetni.

II-dik Richard Király alatt John of Gaunt Lancasteri Hertzeg 1381-ben a' nála tartatott vendégségekre öszve gyűlő Muzsikusok rendbe tartására nekik Igazgatót mesterénekesi Király név alatt rendelt, ki különös kegyelem levél által hatalmat nyert a' Hertzeg birtokaiban lévő engedetlen muzsikusokat elfogatni, kötelességökre késztetni, 's pénzbeli büntetésre itélni. Mivel pedig a' panaszok szaporodának, különös törvényszék is állitattott azoknak elidézésére a' Tutbury várban, melly minden esztendőben N. Boldog Asszony reggelén tartatott. Erre a' muzsikus Király társaitól késértetve muzsika mellett nagy pompával jelent meg, és pedig elsőben a' templomba azután a' vár palotájába, 's több cerimoniákkal kezdődött az új Király választása és a' törvény tartás

A' gyűlés utáni nagy vendégséget bika hartz követte. Éleresztetett t. i. egy bika, mellynek füle, farka elvágva, teste szappannyal bekenve, orrlyukai borsal voltak bedugva; a' nyomorúlt állat a' mesterénekesektől üzőbe vétetett, 's olly kínos játéknak lett tárgyává, valamint a' Spanyol bika hartzoknál történik.

4-dik Eduard tzhbe állította a' Troubadourokat, szabadságot adott önn énekeseinek, hogy egy Marschall Elöljárót 's két Felvigyázót válasszanak magoknak. Ekkor tehát már királyi udvari kar is volt. — 1-ső Károly egy testbe iratta a' Londoni muzsikusokat, 's nekik különös egész Angliára terjedő privilegiumot adott, melly szerint senkinek sem volt szabad a' muzsika tanítás, ha tsak ezen társaság által examinálva 's meghatalmazva nem volt. — A' 15. sz. ban nem tsak templomi, hanem világi énekek is több énekszóra irattak; a' Solo énekek ritkák, tsak Chorusok voltak szokásban.

1-ső Károly alatt gyakoroltatott a' Masque is, mally neme volt a' tántzal kevert énekesjátéknak; e' volt a' recitatio nélkül írtt Angoly operák kezdete. Abban a' legfőbb személyek is játszottak, mint 1-ső Károly felesége, 's Dámáji, a' Király 's fő emberei. A' Salisbury nyilvános theátromban 1637-ben adatott első Masque volt a' Microcosmus. Az Olasz stylusú Opera és Dráma a' 16—17. sz. ban 1-ső Jakab és Károly alatt kezdődött, melly által az előbbi muzsika nevedett és szépült. Szokásba jöttek a' szomorú 's víg játékbá elegyített áriák, Duettek, Terzetek, 's Chorusok. De e' század második felében már eltiltattak az Operák, 's helyökbe a' muzsicalis és declamatorialis multságok engedtetek meg. A' Stuarti ház vissza jöttével a' Drámák ismét elkezdődtek. — Az eredeti Angoly opera az Olasz be-

hozatása után hanyatlott ugyan, de mai napig azzal együtt vetekedve adatik Londonban.

Az eszközbeli muzsika a' 15—17. sz. ban még nem nagy tökéletességre lépett, sőt ritka is volt. Az ének Gitár, Hárfa, és Lant mellett adatott elő. A' 18. sz. számos nagy mívészei óriási erővel haladtak annak tökéletesítésén.

A' Kamarai muzsika nemében a' 16. sz. ban tsupán a' lant mellett énekelni szokott Madrigálok voltak a' házi multság tárgyai. Tsak a' 17. sz. ban jöttek ki több eszközökre írt Compositiók ének nélkül, mellyek Phantasiáknak nevezettek.

Neveztesek a' Scotus nemzeti dallók, mellyek igen régi eredetűek, 's különös characterök miatt kedveltetnek.

§. 42. Valami az eszközökről.

Az Irlandi Hárfa régi kedves eszköze volt a' Brittusoknak. Már a' 9. sz. ban híres hárfások éltek. — Valesban a' 12. sz. ban a' nevelés tökéletességéhez a' hárfa tudása megkívántatott. Szerették azt a' Szászok és Dánusok is. A' mellett éneklék dalaikat. A' Királyok udvaraikban több hárfásokat tartottak. I-ső Eduardot hárfassa menté meg Ptolemaisnál ellenségétől épen reá mért haláltól.

Az Orgona Mabillon és Muratori szerint a' 10. sz. ban nem tsak Olasz és Német országban, hanem Angliában is köz szokásba jött. Némelylek azt tartják, hogy az Angolyok az első orgonát egyenesen Görög országból hozták; mert az Olaszok 's Németek az avval való élest nem akarák befogadni, minekelötte azt más nemzeteknél vennék észre. — Az Angoly orgonák mindenkor különösen betsültettek.

A' Spinett (Virginal, Harpsichon, Flügel) Violin, Polyphant (hárfa neme), Kürt (Cornet), Gyász trombita a' 16. sz-ban gyakoroltattak. Hasonlóan a' 6 húros Viola, Lant, Dob, Síp, Trombita.

A' Violint sok ideig csak közemberek játszák, 's a' Protectoratus alatt az Orchesterában nem szenvedték. De a' Monarchia vissza állítása után számkivetvén a' Violát, a' Discant, Tenor 's Bass Violinok (Treble, Tenor and Bass Violin) használtattak. A' Királyi asztal felett Frantzia szokás szerint 20 Violinista játszott; mert a' Violin vígabb 's elevebb volt a' Violánál. — Amannak esmeretét Frantziáknak köszönik az Angolyok, kikhez az Olaszoktól jött. — Cromvell Oliver ideje alatt esmerkedett meg vele Károly Király 14. Lajos udvaránál; ő hozta azt be az Angoly Kamarai muzsikába. Eleinte csak a' templomban 's nagy innepléseknél használtatott.

A' Clarinett 's Viole d' amour a' 18. sz-ban hallatott Angliában először. Az Angoly Kürt legújabb Brittus találmány 's egyetlen muzsika eszköz, mellyet Angolyoknak köszönünk.

§. 43. Muzsikusok.

A' 9-dik sz-ban Alfred Király híres Lyrista lévén mint hárfás tsuszott be az ellenséges táborba; ő rendelt Oxfordban muzsika Professort. — Sz. Dunstan ugyan azon korban olly jó hárfás volt, hogy ötet a' gonosz lelkek tzimborájának tartanak. Ő ajándékozott a' Malmesbury Apátság-nak orgonát. — G a b b e t a' legrégebb Angoly Királyok egyike a' leghíresebb hárfások közé számtatják.

A' 13. sz-ban O d i n g t o n W a l t e r Eveshami Barát nem csak Astronomus 's Mathematicus, hanem nevezetes muzsikus is volt. — A' 15. sz-ban:

John

John Hambois tudós férjfi 's Muzsikus elsőben tiszteltetett meg muzsika Doctori tizimmel.

A' 16. sz. ban híres volt : Robert Fayrfax Muzsika Doctora és 7—8. Henrik alatt Orgonista; Sir Thomas Phelyppes; John Taverner Orgon. — John Marbek Muzsika Baccalaureusa, sok szép templomi művek Compositora; 8-dik Henrik maga is jó Muzsikus 's Compositor volt. Az ő idejében a' Muzsika tanulása a' Hertzegek neveltetésének egyik részét tette. — 6-dik Eduard lantot, Maria és Erzsébet Királynék Spinett, Violin, Polyphantot jól játszottak.

Más Compositorok: Rob. White; Thom. Tallis 8-dik Henr. alatt Orgon. — Vilh. Bird kir. Orgon. — Thom. Morley Muzs. Baccal., és udvari Muzsikus; John Bull Muzs. Doct. 's Baccal. nagy Contrapunctista 's Orgon. Midőn a' derék földön utaznék a' St. Omersi Cathedralis nagy hírű muzsika oskolájába jutott, hol, a' mint mondá, valamit tanulni akarna. Az oskola Igazgató mutatott neki 40 énekszóra írtt remek éneket mondván, hogy vallyon tudna-e még valaki tsak egy énekszót is hozzá írni. Dr. Bull író szereket kérvén bezáratá magát az oskolába, 's a' két óra múlva vissza jövő Igazgató mintegy electromos ütessel érintve álmélkodott azon, hogy a' kivánt egy énekszó helyett 40 újat talált a' harmonia legszorossabb törvényei szerént írva. Tsudálokzása' közben azt mondá, hogy a' ki ezt írta vagy ördög, vagy tsak Dr. Bull lehet. Kinyilatkozatá magát Bull, 's az Igazgató ijedtében térdre esék előtte. — John Dowland Muzs. Baccal. 's híres lantos; John Milton a' Költőnek attya, híres Dilettans muzsikus; I-ső Jakab Scotus Király egyházi énekek Compositora; James és Charles Hedington híres lantosok Frantzia országban 4-dik Henrik udvarán.

A' 17-dik sz. ban tündöklött : Dr. Nathaniel Giles v. Gyles Muzs. Baccal. és Doct. I-ső Károly alatt híres Orgon. — Elway Dewin kir. Muzsikus; Orlando Gibbons templomi derék Compositor és kir. Orgon. — Dr. Vilh. Child Vindsori kir. Orgon. — Adrian Batten; Thom. Tomkins; John Barnard; Martin Pierson; Dr. John Wilson híres lantos 1-ső Kár. alatt; Henry Lawes 1-ső Kár. alatt híres énekes és Masqué-Muzsika Compositora; Dr. Benj. Rogers kir. énekes; Thom. Warwick Westminsteri Orgon. — Arthur Philipps Oxfordi Orgon. és Muzs. Prof. — Jenkins híres Violinista's Sonáták Compositora; J. Hilton Cambridgei Baccal. és Westm. Orgon. — Mathew Locke a' Protectoratus alatt Compos. Schakespeare Macbetjéhez 2-dik Kár. alatt szép muzsikát készített; Dr. J. Blow; Mich. Wise 2-dik Kár. kedventze; Purcell Henrik Anglia Orpheusa, kir. Orgon. a' muzsika minden nemében mesteri Compositor † 1695. 37. esztendő s korában. Ő irt az énekek mellé Trombitára legelőször Angliában.

A' 18. sz. ban; Operistánék: Miss Caecilia Davies; Misstress Billington; Barbier. — Compositorok: Joh. Christ. Bach a' nagy Sebestény fia, Dr. Thom. Arne Londoni fi, híres Violinista; Dr. Sam. Arnold, a' kir. Muzs. Academiának Directora; Dr. William Boyce Orgon. — Worgan; Mich. Arne; Jonath. Battishill; Sam. Hovard; Dr. Will. Hayes Oxfordi Prof. — Gróf Mornington; a' nagy Haendel kiről alább. — Orgonisták: Roseingrave, Greene, Gladwin, Robinson, Magnus, James, a' vak Stanley, Wesley, Adams, Greatorex. — Violinisták: Festing, Collet, Brown. — Nevezetesek még: Hytch Hoboista; Boston Flautista; Karba Fagottista; Valen. Snow Trombitás.

D. Német Ország.

§: 44. Egyházi Muzsika.

A' keresztény egyházi muzsikát Olasz országból vették a' Németek. Nagy Károly parantsolatjából, 's Bonifacius a' Németek Apostola igyekezete által a' Római ritus éneklése elterjedt a' Német templomokban. A' 11. sz. ban Arezzoi Guido által megjavított egyházi muzsika a' Német Püspököktől is elfogadtatott, 's már a' 16. sz. ban tökéletesítve használták mindenfelől. Luther idejéig szembetűnően nevedett az minden felől, 's a' Fejedelmek, Főpapok nevezetes summákat költének reá. A' Reformatorok hymnusaira a' legrégibb egyházi énekek használtattak; Luther kitiltván a' deák énekeket a' templomból, azokra német textust készíte, 's gyors folyamatba hozta. Azonban a' figurált temploni muzsika a' számos Olasz országból jött, 's Német Contrapunctisták által virágzó állapotra jutott Német országban, kivált a' 17—18. századtól fogva. — Az Oratorium már az említett századokban kivált a' Bétsi udvarnál számosan adatott.

§. 45. Világi Muzsika.

Szerették a' régi Németek a' muzsikát, éltek avval a' vendégségeknél 's istenes szertartásoknál. Versekre foglalt törvényeiket énekelni szokták. Bardusaik éneklését Caesar és Tacitus irtóztatónak mondják. Azok a' tsata piartzon valamely dombon vagy sziklán állva igazgatták hartzaikat. Melodiájok vad 's hadra tüzelő volt. A' régi Németek, midőn karéneket danoltak, mind egy hangon énekeltek; az Asszonyok octávával fellyebb, mint a' férfiak. Énekeiket némelly lármás eszközökkel követték. Különössen pedig

darabokat ütöttek öszve. Éltek az istenes szertartásnál a' hárfának valamely nemével; használtak töltés forma trombitát is. Az áldozatoknál Manus, Thuiscon, Theut, Woodan, Valeda és Herda ditséretét áldozó gyermekek által danoltatták. Nagy rollát játszottak nálok is a' Troubadurok Minnesinger, Meistersaenger név alatt, nevezetesen Sváb országban. Valamint egyebütt, úgy itt is az Előkelők, vitézek is üzték e' mesterséget. A' legrégeb költők közé tartozik: Heinrich von Weldeck, Walter von der Voglweide, Ulrich von Lichtenstein, Conrad von Würzburg's a' t. A' vitézi kor elhunya után a' Minnesaengerek énekeit csak a' mesteremberek tarták fenn a' 18. századig. Ezekből támadtak a' Fidlerok, Spielleute, Thurner, Musikanten, Schnuranten, kik különös tzeheket, szövetségeket formáltak mint Austriában volt a' Nicolai Bruderschaft, melly az Oberst Spielgrafenamt felvigyázása alá vettetett, valamint ezt 1665-ben 1-ső Leopold parantsolatja bizonyítja.

Az Opera a' 17. sz-ban kezdődött. Az első Német operák anyai nyelven adattak. Hamburgban, Liptsén, Braunschweigban, Bétsben a' 18. sz-ban Olaszok nyerték el az első helyet. Ugyan akkor adattak Dresdában 's Berlinben is az Olasz operák. Azólta e' városokban a' Némettel változtatva adatnak. Bétsben a' nagy Német operák öt esztendő óta annyira elgyengültek, hogy, a' nevezetesebb éneklők külföldre vándorolván, alig adhatnak valamire valókat: de annál pompásabbak az Olaszok, és Ballétok.

§. 46. Valami az Eszközökről.

Zarlino (Supplementi Musicalé-jában) azt véli, hogy az Orgona Görög országból Magyar hazánkon által jutott volna Bajor országba, hol a'

Müncheni székes templom orgonáját legrégebnek tartják: mások ellenben a' Kölnit, mivel arról és közönségesen a' Német orgonákról a' 13. sz. ban taláztatik első említés. Köz kedvességet 's nagy tökéletességet nyert a' Németeknél az Orgona. Nürnbergben híres muzsika, kivált fújó eszközök 's Orgonák készültek. Itt tsinálta Glis az első jó Fortepianót; Steiner a' híres hegedűket, itt szaporítottak az orgona mutációji vagy Registereit, 's itt taláztatott fel a' Pedale. A Salzburgi óriási nagyságú orgonának három Manuálja, 's 100. Registere van. — Németek tökéletesíték a' fújó eszközöket, kivált Hoboe, 's Fagottot. Az ő találmányok a' Clarinet is.

§. 47. Hangmívészek.

Austriában rég óta virágzik a' muzsika. A' Fejedelmi udvar körül híres Olasz 's Német mívészek élödtek. Magok az Uralkodók a' muzsikának hatalmas Pártfogói voltak. Maximilian Császár jó Violinista lévén a' Miséknél maga is énekelt. — 3-dik Ferdinand komponált. — 1-ső Leopold Császár 100-nál több udvari muzsikust tartott. — 1-ső József többféle eszközön játszott. — 6-dik Károly jó muzsikusként 100. énekest 's mintegy 300. muzsikust táplált. Ő 1724-ben Prágában, hol a' hangmívészség régtől fogva virágzott, szabad ég alatt pompás operát adatott 1,000-nél több muzsikusként, kik közt 50-en Fortepianót játszottak. Ennek előadása a' Fejedelemnek 300,000 forintjába került. — Maria Theresia gyönyörűn énekelt 's játszott a' Fortepianón. — 2-dik József Violinista volt; első kis hegedűje tekenős béka vályúból most is mutattatik Eszterházán a' Hertzegi ritkaságok Cabinettyében. — — A' 16. sz. ból nevezetes Utenthal Ferdinand Föhertzeg Compositora; Haenel Jakab Olmützi Kapelm.

—A' 17. sz. ban: Joh. Froberger 3-dik Ferdin. udvari Orgonistája. — A' 18. sz. ban Bétsben sok derék Olasz 's Német Compositorok éltek, mint Caldara Velentzei fi, 6-dik Károly muzsika Tanítója; Hoffmann; Ditters; Wagenseil M. Theresia Tanítója; Joh. Fuchs Stajer fi, Bétsi Kapellm. 1-ső Leopold, József, és 6-dik Károly alatt; Franc. Tuma Erzsébet Tsászárné Kapellmestere; Myslivczek Tseh fi, Olasz orszban élő Compositor; Haydn Józ. Fer. Oxfordi Muzs. Doctora, az instrumentalis Compositió Attya, szül. Austriában, Rohrauban 1732. Bétsben Reuter Kappelmesternél tanulta a' hangmívészség első törvényeit; híres Miséi, Oratoriumjai (Teremtés, Esztendő ideji, Megváltó 7 szavai 's a' t.) Quartett, 's Quintettjei, Sonátai hallhatatlanná tették őtet. Eszterházy Antal 's Miklós Hertzegeknél muzsika igazgatóji hivatalt viselt. Megholt Béts külső városában Gumpendorfban 1809; Mozart Ján. Chyosost. Farkas, Gottlieb Római arany sarkantyús vitéz, szül. Salzburgban 1756. hol Attya érseki Orgonista volt. Már 5-dik esztendejében componált, nagy Violinista, Fortepianista, Orgonista, 's Compositor vált belőle. Bétsben Opera-Director lett, hol számos gyönyörű, 's örök érdemű Operákat, Quartett, Quintetteket 's a' t. szerzett, † 1791. 36. esztendőkorában. Fia W. A. Mozart most is él, componál 's Virtuos a' Fortepiánón. — Ezeken kívül a' múlt és mostani sz. ban jeleskedtek Austriában, különösen Bétsben: Rozeluch, Wanhal, Haydn Mihály, J. G. Albrechtsberger Klosterneuburgi fi, hires Contrapunctista, Udvari Orgon. 's Kapellm. † Bétsben 1809. — Beethoven Bonne-i fi, hallhatatlan Compositor † Bétsben Martiusban 1827; Salieri † 1826. — Weigl József udv. Kapellm. Sveitzi Familiája örökös koszorút szerze neki; Süßmayr

Seyfried Ign. — Max. Stadler Apátor, Rode, Kreutzer, Krommer, Seidler, a' nagy Violinista Mayseder; Vranizky, Pixis, Czerny Károly Bétsi fi, és Moscheles nevezetes Klaviristák, Eybler Józs. udv. Kapellm. gyönyörű templomi muzsikát componál; Gyrovetz, Leidesdorf's a' t.

Bajor Országban a' Hertzegek nagy muzsika pártfogók voltak, kivált a' 30 esztendőös háború után. 7-dik Károly 200 Német's Olasz muzsikust tartott; ő maga componált's jól játszott Violinon's Klaviron. Max. József Hertzeg derekasan játszott a' Viola di Gambán's componált. — Hang-mívészek: Miltenburgi Surus Fülöp Hertzegi Kapellm. — Schlick Arnold Pfalzgrófi Orgon. a' 16. sz.ban; Pachelbel Ján. — Kerl Gasp. Nürnbergi Orgonisták a' 17. sz.ban. — A' 18. sz.ban: Herbst Ján. Nürnbergi Kapellm. — Winter Pét. nagy Compositor; Hiller J. — Danzi, Kröner Ján. Kapellm. — Reuner Fagottista; Secchi és Le Brun Laj. Hoboisták; Raff énekes; Cramer Vilh. Violinista; Fraenzel és Stamiz Violinisták; ennek fia Bratsista.

Szász Országban: már Vittekind énekesek's muzsika által bátorította katonáit. Otto (der Erlauchte) a' ker. templomi muzsikát elfogadta. — Oroszlány Henrik megjavítá a' táborig muzsikát, 's túbával tüzelte fel hadi seregét, mellyet maga is jól fűjt. — Mórítz Hertzeg hozta szokásba a' figurált egyházi stylust. — Ágoston választó és Lengyel Király nem tsak Szász, hanem Lengyel országba is számos Olasz mívészt hitt, 's ő alatta adattak az első Olasz operák. — Maria Antonia Hertzegné a' 18. sz.ban maga is Német operákat írt. Dresda híres muzsikuskok lakhelye lett a' 17—18. sz.ban, mint: Bach Sebestény a' Német Orpheus, Haendel

vetélkedője, híres Contrapunctista, 's a' legmestereségebb Fügák Szerzője. Familiája, melly Pozsonból szakadt Eisenachba, több mint 50 nevezetes muzsikust számlál, kik közt János Keresztely Londoni Compositor, András, Károly Fülöp Emanuel, Vilhelm, Fridmann. — Heinichen Ján. Dáv. Dresdai Kapellm. — A' nagy Haendel szül. 1684. Halleban a' Saala mellett. Gyermekségében atya tilalma mellett padlás szobájába titkon Klavirt vitt, 's azt magától kezdé tanulni. Tökélletesíté magát Z a c h a u Frid. Szász Weissenfelsi muzsikus alatt. Hannoverából Londonba ment, 's ott szerzette számos Operájit, és örök diszū Oratoriumjait † 1759. — H o m i l i u s Gottfr. — Mizler Lőr. — Müthel Ján. — Hiller Liptsei Kapellm. — V a l t e r Ján. Veimári Muzs. Dir. — Neumann; Benda György, Schuster Neápolyi Kapellm. — Volf Veimári Kapellm. — Seydelmann, Paer, Morlacchi, Kár. Maria Weber.

V ü r t e m b e r g b e n a' 16. sz.ban kezde virágozni a' muzsika. Akkor voltak ott: Brachius György és H u m m e l Zsigm. Hertzei Kapellmesterek. Későbbben a' két Blas testvérek Spanyol Hoboisták. — A' 18. sz.ban: Z u m s t e e g, Holzbauer, Treu (Fedele) Daniel Kapellm.

B u r k u s O r s z á g b a n: Nagy Fridrik sok Olasz muzsikust hozatott; ő maga Flautista 's Klavirista volt, alatta 's utánna derék Német mívészek éltek a' 17—19. sz.ban. Mint: Krüger Ján. Berli Comp. — Graun Kár. — Agricola Frid. Kapellmesterek; — Righini, Himmel, Weber Anselm, Spontini, Romberg Bernh. — Kirnberger, Krause, Quanz Flautista Fridrik Tanítója; Benda Fer. Tseh si, Violinista; Leánya híres énekes 's Klavirista volt; Schulz, Mara Erzs. Gabrielli vetélkedő társnéja; Dupont Violoncel-

lista ; Eichner Ernest Fagottista ; Reichard kir. Kapellm. — Rolle Magdeburgi Muzs. Dir. —

Hannoverában a' 17. sz. ban kezdett feje leni a' hangmívész ség. Akkor volt itt : Stefani Ágoston Spigai Püspök, udv. muzsikának Direct. é, Status Minister, nagy Compositor ; Strunck Ádám, Ernest Ágoston választónál híres Violinista, ki a' rosszul hangoztatott hegedűn is legnagyobb ügyességgel tudott játszani.

Egyébb híres Német Hangmívészek : Herman nus Contractus Benedictinus a' 11. sz. ban. — A' 16. sz. ban : Izsák Henrik (Arrigo Tedesco) Flórentzi Kapellm. — Andreas Ornithoparchus sok muzsikai munkák Szerzője ; Sethus Clavisius (Ralvitz) híres theoret. és practicus, a' Melopoeia nevű munka szerzője ; Rhaw Vittenbergi Könyvnyomtató, derék hangmívész ; Burck Joachim Frantzia országban Compositor ; Luther Márton jó lantos 's énekes lévén némelly egyházi melodiákat szerzett. — — A' 17. sz. ban : Mich. Praetorius Braunschveigi ; Pestel Ján. Altenburgi ; Buttsett J. Erfurti ; Ferdinand J. Cas. Badeni ; Schein J. Weimári Kapellmeisterek. — A' 18. sz. ban : Röllig Harmonikán Virtuós ; Braunschveigban : Benda György, Schvanberger János, Fleischer Frid. — Weimarban : Schweizer, Wolf Erneszt, Kranz J. Müller A. — — Böhm György Lüneburgi Orgon. — Telemann híres Hamburgi Muzs. Dir. — Hammerschmidt And. Zittai Orgon. — Matt heson Holsteini Kapellm. — Scheidt Sam. Hallei Orgon. — Stölzel Gottfr. Gothai Kapellm. Keiser Reinhard Meklenburgban. — Pleyel Ign és Hasse, Rosetti (Rösler) derék Compositorok. — — Flautisták : Tromlitz, Wunderlich. — Clarinettisták : Hermstaedt, Beermann. — Fagottisták : Schwarz, Romberg Ant. — Kummer.

— — Violoncellisták: Schlick, Krafft, Calmus. — Kürtösök: Punto (Stick), Tseh fi; Türschmidt, Zeh, Gugel. — Orgonisták: Krebs J. — Kittel, Fischer, Haessler, Nicolai, Schneider J. — Hár-fások: Krumpholz Tseh fi, Backofen, Müllner Josepha, Weber Sarolta, Spohr-né.

A' 19. sz. ban nevezetes Compositorok még: Hummel Nep. J. Pozsoni fi Weimári Kapellm. — Schneider Fridr. — Spohr, Ries, Onslow.

E. Német Alföld.

§. 48. A' 15-dik 's következő sz. ban Flandriában szépen virágzott a' Muzsika, 's onnan sok Compositorok származtak. Azért sokáig mulatott itt V. Károly és I. Ferentz a' muzsikának nagy barátjai. Ekkor a' Belgiomiak szorgalmatos szerenstével dolgoztak a' harmonia tisztításán, szépítésén. A' Madrigálokat Chansons-nak hitták. — Ekkor élt: a' híres Okenheim, Josquin del Prato (Jodoco del Prato) Toscánai finak tanítványa, 's 36 ének szavú Motettet szerzett; H o b r e c h t Jak. és E r a s m u s. — A' 16. 's következő sz. ban Compositorai veteledtek az Olaszokkal, mint: Orlando de Lasso Monsi fi, sok útazásai után Albert Bajor Hertzeg Kapellmestere lett, hol fiai Ferdinand és Rudolf híres mívészek lettek Maximilián Hertzeg alatt; Adrian W i l l a e r t Velentzei Kapellm. a' Markus templomában; Verdelot; Gombert; Areadelt; Berchem; Richetort; Crecquillon Tamás, Ciprian de Rore, 's Jacob Clemens Non 'P a p a 5. Károly Kapellmesterei; Gian le Coick, Cornesius, Canis, Josquin Baston, von Kerl, Gombert Mikl. — Regnard Fer. Frantzia országban Compos. — Reincke Ján. Hamburgi Orgon. — Wilms kir. Muzs. Dir.

Német Alföld mai muzsikájáról keveset tudunk. Az bizonyos, hogy Amsterdamban e' két

híres muzsikai Intézet van : Felix Meritis, és Eruditio Musica.

F. P o r t u g a l l i a.

§. 49. Kevés ezen országai muzsikáról a' történeti tudósítás. Tudjuk, hogy a' 16—17. sz. ban híres volt a' kir. Orchestra. 1755-ben a' Lissaboni földindulás 78. fő muzsikust temetett el. — A' 16. sz. ban élt Damian a' Goës Emanuel Király Kamarássa, historicus, és Muzs. Compositor. — A' 17. sz. ban: Guarcia Fer. — Lopez v. Lupus Lissaboni Compositorok; Ferrera C. B. Kapellm. és Muzs. Prof. — Manoel Mendes. — A' 18. sz. ban: T o d i Pétervári híres Tsász. Énekesné. — A' Rio Janeiroi mostani udv. Kapellm. Neukomm, Haydn Józ. tanítványa.

G. S p a n y o l O r s z á g.

§. 50. Ennek muzsikájáról legtöbb tudósításunk van a' 16. sz. ból, a' midőn a' Pápai muzsika karnak több Spanyol tagjai voltak. — Bö l t s Alfonso Castilai Király Salamancában Muzsika cathedrát állított, és már a' 15. sz. ban Toledóban Bartolomeo Rami, jó Contrapunctista 's Muzs. Professora volt. — 5. Károly Tsászár nagy muzsikus lévén a' templomi muzsika közben éneke-seinek hibáit azonnal észre vette. Világinak a' templomban való éneklést meg nem engedte. Neki, Sandoval szerint, Guerrero Sevillai Compositor némelly műzikai munkájit adta, mellyekben ő minden hibát, 's másoktól vett ideákat tüstént felfedezett, sőt azt is megmondá, kitől lop-ta azokat, holott udvari hangmívészei mind ezeket észre sem vevék. — A' 16. sz. ban éltek: R a v a l Sebest. Rómában Nanino vetélkedője; M o r a l e s az első Spanyol practicus hangmívész; vak

S a l i n a s Burgosi fi, Salamancai Muzs. Prof. jó énekes, Orgon. és Theoreticus; **Thomas** Lodov. de Vittoria. — 1757-ig a' Madridi színhelyek Grcestrája egy Gitaristából állott. — 1767. táján már betsületes Orcestrájok volt, 's 6-dik Ferdinánd alatt Olasz és Spanyol-Castiliai Operák adattak.

H. H e l v e t i a.

§. 51. Nagyon hátra maradott itt a' muzsika; ennek felsőbb ága csak a' múlt század ólta kezd valamely tökéletességre lépni, melly leginkább a' Cathol. Cantonokban virágzik. Közelebbi bő tudósítások nélkül szükölködünk. — Nevezetesk a' Sveitzi pásztor énekek (Kuhreigen), melly a' köznépbén különös nemzeti tüzet 's haza szeretetet támaszt. Napoleon, táborozásai közben, megtiltá Frantzia Helveta katonáinak élet vesztés alatt azoknak danolását; mert azok annyira felgerjeszték bennök a' haza menetel kívánságát, hogy számossan szökdösnének a' hadi seregből. — A' havasi Juhászok kürtjei hasonlítanak a' mieinkhez, mellyeken gyönyörű nótákat tudnak fújni. — A' 16. sz.ban élt a' híres **G l a r e a n u s** (Loris, Lorit) Henrik, theoreticus, Erasmus Rotterodamus tanítványa, Frantzia országban nagy urak fiainak tanítója, kinek I-ső Maximilian Tsászár borostyánt 's gyűrüt ajándékozott. — A' múlt 's folyó sz.ban: **N a e g e l i** Hans Ge. Zürichben derék Compositor; **S c h m i d l i n** Sveitzi énekek szerzője; **J u n k e r** jó theoret. és practicus; **W e i s** nevezetes Flautista.

I. D á n i a.

§. 52. Ennek felsőbb muzsikai kifejlése a' 17-18. sz.ban kezdett esmertetni. Akkor kez-

dődtek Operáji 's Oratoriumai. Első nagyobb Compositorai többnyire Német országiai voltak. Nevezetesek: Förster Gásp. 1667. kir. Kapellm. — A' 18. sz. ban: Liptsei Scheibe Já. Ád. Koppenhágai kir. Kapellm. — A' 19. sz. ban: Lüneburgi Schulz Já. kir. Kapellm. — Lübecki Kunzen Dánus operák Compositora; Buxtehude Já. és Detrik Német országban Compos. — A' legközelebbiek: Dr. Sörensen, Schiörring kir. Kapellm. — Schall Clausen, kir. Concert mester.

J. S u e c i a.

§. 53. Svéd ország történetének első vonásait Bardusai vagy a' Scaldusok énekeinek köszönjük. Azok voltak a' Király Ministerei, 's hadi vezérjei. Gustav Adolf köté öszve a' Stockholmi figurált müzikát a' Chorálissal. — 12-dik Károly alatt elhalt a' Svéd müzika annyira, hogy 1715-ben tsak két kótát esmerő férjfi találatnék a' fő városban. — Azután ismét feléledett a' hangművészség, Svéd nyelven operák 's oratoriumok adtak. — 3-dik Gustav alatt támadt a' két kir. müzika Academia. — Az első Kapellmesterek itt is többnyire Német országiai voltak. Nevezetesebbek: Runge Jak. 1547-ben Müzs. Prof. — Rohmann kir. Kapellm. a' 18. sz. első tizedében, a' Svéd müzs. élesztője; Erichsen Gustav Adolf Kapellmestere, kinek parantsolatjára jó tábori énekeket készített. — Ritter Kerest. — Vogler Apátur, Kraus kir. Kapellmesterek, Haefner és Ahlström Orgonisták; Skiöldebrand Oberster és Compositor; Bervald a' 19. sz. ban nevezetes Clarinettista.

K. Orosz Ország.

§. 54. Egyházi Muzsika.

Az Orosz templomi muzsika Gergely Pápától a' 6. sz.ból ered. Az éneklés 3—4, 's több hangokból (énekszókából áll. Rótás könyveik Irmologióknak neveztetnek. A' Tsászári kápolnában mostan az új muzsikai stylus van szokásban. A' kar-énekesek többnyire a' szép szavú Ukrainabéliek közül választatnak. Erzsébet Tsászárné kezdé őket taníttatni. I-ső Katalin alatt fogadtatott el a' figurális stylus. — A' Tsászári éneklő-kar 100 személyből áll, mellyet már a' 18. sz. közepén Olaszok igazgattak, mint Manfredini, Galuppi 's a' t. Ugyan az akkori bőjtben kezdődtek az Oratoriumok.

§. 55. Világi Muzsika.

Az Oroszok szeretik az éneket, nép dallokat, 's a' míveltebbek szorgalommal üzik a' muzsikát. Nagy Péter útazása közben megkedvelvén a' külföldi hangművészséget sok Olasz 's Német muzsikust hozott birodalmába, és regementjeibe Török muzsikát rendelt úgy, hogy minden ezerednek különös Kapellmestere lenne, ki a' katonák gyermekeit is tartoznék muzsikára tanítani. Igyekezében követte őtet Károly Ulrik Holsteini Hertzeg. Erzsébet Tzárné opera házat építtetett, 's alatta adatott Abiazare nevű első Olasz opera, mellynek előadására Tsászári művészek használtattak. Az Orchestra 40 tagból állott. 1775-ben az első Orosz nyelven írtt opera adatott, muzsikáját szerzé Araja. 1764-ben a' víg Frantzia operák kezdődtek. — 2-dik Katalin alatt nagy virágba jött a' Pétervári udvar muzsikája, az Orchestra 200 személynél többet számlált. — Moskvában állítá fel 1751-ben Naryschkin Fő Vadász-mester ama

híres Orosz vadász-muzsika kart, melly számos kürtösökből állott; mindeniknek pedig csak egy hangot kellett fújni, 's még is a' legnehezebb darabot el tudták játszani. — Már N. Péter alatt behozatott a' Trombita, üstös dob, Hoboe, Fagott, Zink, Posaun 's a' t. Nemzeti kedves eszközök a' Lant (Pandor), fekvő hárfa (Gusli).

§. 56. Hangmívészek.

A' 18. sz. ban számos Olasz, 's Német mívészek élődtek Pétervárott. Az Uralkodók 's Előkelők házi tselédjeiket muzsikára taníttatták, 's magok is üzték azt. — 2-dik Péter Violoncellista volt; 5-dik Péter (Fedorovitz) számos Concertjeiben maga játszá az első hegedüt; — 2-dik Katalin nagy kedvelője lévén a' Muzsikának jól játszá a' Klavirt. — Derék Orosz eredetű mívészek is diszlettek a' 18. sz. tól fogva, mint: Berezoski Ukrainából, Compositor; Kante mir Hertzegné Clavirista 's Énekesné; Ivanovitz Pét. — Repnin Hertzeg flautista; három Trubetzko i testvérek Fortepiano, Violin, 's Bassus játszó; Moskvában Strogonow Bárók ügyes muzsikusok, Ukrainai Beligradsky derék lantos; Teplov Grigori Tanátsos, Orosz énekek szerzője; Ukrain. Gavila; Berezovsky Bassista; Gavriluschka 's Marzenkovitz énekesek; Demlle Beligradsky és Schlakovka énekesné; Oginsky Lengyel Gróf, jó Clarinettista Moskvában, Pétervárott Concerteket adott; Hoslovsky J. Status Tanátsos, a' Cs. Muzs. Directora, derék hangmívész.

L. Török Ország.

§. 57. Hogy a' Törökre is érzékeny erővel hat a' muzsika 3. §. említettem. Különös még is, hogy 2-dik Soliman 1543-ban I-ső Ferentz Fran-

tzia Királytól a' neki ajándékban küldött muzsikuskart szivessen vette ugyan, sőt nagy tetszésére az által egész udvara jelenlétében három Concertet is adatott: de észrevévén, hogy a' muzsika önmagát igen elérzékenyíté, 's félvén, ne hogy udvari embereit is lágyító hathatósággal érdekelje, sőt egész népét, valamint a' bornak megengedett izlelése, rendetlenségbe hozza, az illő ajándékokkal tetézett Muzsikusokat elereszté; 's minnekutánna minden eszközeiket öszve törette, megparantsolá nekik, hogy életvesztés alatt tartományaiiba vissza ne merjenek térni.

Vagyon Török országban egy tökéletlen neme a' Kamarai muzsikának, melly többnyire lármas eszközökből, 's reánk nézve idétlen fülsértő éneklésből áll. Példáit láthatni Sulzer többször említett Daciai Történetében. Kamarai muzsika eszközeik: Hosszú vastag hét lyukú Flauta, Tzitera vagy Tambura, Verő deszka (Santur), Hárfa forma eszköz (Müküm), Syringa vagy hétszeres Sip, púpos hátú és más 4. húros hegedű, Fagott forma eszköz, négyféle hosszabb 's rövidebb Flauta.

Ama lármas Tábori Török muzsika, mellyet mi esmerünk, koránt sem hasonlít a' valóságos Törökökéhez, mert ez mintegy 80—100. személyből áll, kik számos kis és nagy Dobot, tsörgőszitát (Tambourin), értz tányérokot, réz három szeget vernek, tárogató furullyát, görbe kürtöt, 's trombitát fujnak. Nálunk ez a' muzsika mintegy 60. esztendő óta befogadtatván, miveltebb formára vétetett, 's mindenféle fujó eszközeinkel szaporítottatott. Az utazók azt bizonyítják, hogy a' tábori, kivált a' hadi hajókon lévő Török muzsika egy időtől fogva a' mívelt Europaiak törvényne szerint kezd javítatni.

A' Görögök az említett eszközöket többnyire használják, szeretik kivált a' 6. húros Tamburát
Psalterion

(Psalterion). Az éneket is kedvelik; karénekeik különös stylusúak, többnyire mint a' Törökökéi mol tónusban, de most is tsak vagy egy hangon, vagy a' secundansok quinta 's octávában zúgnak a' primás mellett. Kótáikat tsak accentusokkal írják. Lásd ezekről bővebben Sulzernek gyakran nevezett munkáját, és Freyherr Otto v. Stachelberg: Der Apollotempel zu Bassae in Arcadien 1826. mellyben a' mostani Görögök muzsikája 's annak több példányai foglaltatnak.

(Folytatása a' magyar muzsikáról, következik.)

Rothkrepf Gábor.

2.

Az akarat szabadságáról.

§. 1. Az akarat szabadságáról való vizsgálatnál el kell választani a' fenék tehetségeknak létét azoknak munkáitól. A' tehetségek különböző mértékben adattak, és nem áll az ember szabadságában azokkal birni, vagy nem birni. De a' mellyek adattak, ellene állhatatlanul nem munkálódnak, jóllehet az ő munkáik törvények alatt állanak.

§. 2. Szabadnak lenni, vagy szabadon tselekedni ellenkezik a' kényszerített léttel, vagy ellene állhatatlan tselekedettel. Mindenek előtt mutatja a' tapasztalás, hogy az ösztönökkel, vagy kívánásokkal biró valóságok mivelni nem kéntelenek. A' kutya éhséget érez, de enni elkerülhetetlenül nem kéntelen. Általában feltesszük, hogy az állatok bizonyos mértékben szabadok, külömben igazságtalanok, sőt kegyetlenek volnánk hozzájuk, ha külömbféle tette-

ik miatt büntetnénk. Az ember is érez kívánságokat, mellyeknek kielégítésére nem köteles. Nem tartozunk tántzolni, ugrálni, menni, noha a' szabad tetszésű mozgásokhoz szükséges inashúsokkal birunk. Mi tehát a' tapasztalás mellett által látjuk, hogy az állatoknak, és embernek tehetségekben áll a' tselekedet, de ellene álhatatlanul nem tselekesznek. Visgáljuk most, mennyire terjed a' szabadság.

§. 3. Ez a' szó, szabadság, majd keskenyebb, majd terjedtebb értelemben vétetik. Vagynak Philosophusok, kik az embernek határozatlan szabadságot tulajdonítanak: ezek szerint az ember, úgy szólván, maga teremti magának az ő tulajdon természetét, ő adja magának a' talp tehetségeket; ohajt, és a' törvénytől nem függve tselekszik. Illyen szabadság ellenkezésben vagyon egy teremtett valósággal. Minden, a' mit ajánlására mondhatni, nem más, értelem, és igazság nélkül való üres declamatió nál.

§. 4. Mások egy feltételetlen (absoluta) szabadságot válnak el, mellyhez képest az ember indító okok nélkül tselekszik. Ez annyit tesz, mint okozatot ok nélkül feltenni, vagy az embert a' causalitás törvénye alól felmenteni. Ez a' szabadság önn magával ellen mondásban volna. Mert az ember egy bizonyos esetben okosan, és oktanul, jól, és rosszul, de mindenkor indító ok nélkül tselekedhetne. Végre minden Intézetek haszontalanok volnának, mellyeknek tzéljok a' Társaságnak, és rideg személyeknek (Individuumoknak) java volna. Mit használnának a' törvények a' Religió a' büntetések és jutalmak, ha az embert semmi semmi nem kötelezné? — Miért várhatnánk ettől szivesebb barátságot, és több hűséget, hogy sem annak gyűlölségétől, és hitetlenségétől félhetnénk? Igéretok, fogadások, és esküvések siker nél-

kül volnának. Ilyen szabadság semmi lételességgel (realitással) nem bír, az tsak izetlen speculatio.

§. 5. Tsak olyan szabadságnak létét kell meg-
esmérni, melly az ember természetével megegyez ;
olyan szabadságot , mellyet a' törvényadás
megelőz, egy indító okok szerint való szabadsá-
ságot; vizsgáljuk most már ezt a' szabadságot.

§. 6. Az igaz szabadság három felté-
teleken épül. Mindenek előtt a' szabad valóság-
nak több indító okokra vagon szüksége. Ha tsak
egy talp tehetsége volna, így tsak egyféle érzel-
mei, és képzetei volnának. Mihelyest ez az egy
talptehtség munkálódni kezdene, a' valóság kén-
telen volna ezt az érzelmet követni. De azon mér-
tékben, a' mint a' talptehtségek szaporodnak, a'
valóság több érzésekre alkalmas, és közöttök,
mint indító okok között való választás lehetséges.
Ezen fellyül a' talp tehetségek több, vagy ke-
vesebb munkásságokhoz képest több vagy ke-
vesebb erejü indító okokat adnak. A' kívána-
toknak többsége tehát első feltétele
a' szabadságnak. — De itt hozzá kell tennem
hogy midön az ember a' leghatalmasabb indító
okot követi, és midön tsupán kielégítés végett
tselekszik, még nem tselekszik szabadsággal.
A' juh, melly a' füvet gyönyörködve rágja, a'
szabadság mivét nem gyakorolja, épenilly keves-
sé szabad az állat, vagy az ember, midön a' leg-
erősebb kívánatot követi.

§. 7. A' szabadságnak második feltétele az
esméreti erő, vagy az indító okok es-
méretének, és közöttök a' választha-
tásnak tehetsége. Mennél munkásabb az esmé-
reti tehetség, annál nagyobb a' szabadság. A'
született idióták, és az értetlen gyermekek néha
nagyon erős kívánságokkal bírnak, de szabadok-
nak nem tartatnak, mivel nintsen elegendő esmé-

ret tehetségek, és a' mint mondani szokták, a' jót a' rosztol meg nem különböztethetik. A' kik jó nevelést vesznek és miveltt ésszel bírnak, botlásaikért gyalázatra, és büntetésre méltóbbak, hogy sem az együgyű, és tudatlan emberek. Azon mérték szerint a' mint az állatok esmérettehetséggel bírnak, szabadabbak, és tselekedeteiket a' külső környülállások, és előbbi tapasztalásaiknak tanítása szerint módosítják. — Ha a' kutyát erővel meggátolják a' nyúl üzésétől, tehát jöllehet a' kívánságnak tüzésétől szinte reszket egész testében, de megemlékezvén az ütlekekről, mellyek érne fogják, le mond az üzésről. Mivel az ember legtöbb talptehetségekkel vagyon megáldva, tehát a' legszamosabb indító okokkal is bír és így a' szabadságnak első feltételével a' leg még különbözetestőbb mértékben bír. — De neki több esméretbéli ereje vagyon, hogy sem az állatoknak; tsak ő vizsgálja az összefüggést az ok, és okozat között, ő jobban össze hasonlíthatja a' jelenvalót a' jövendővel, hogy abból következeseket húzzon, az okosság serpenyőjén méregeti az indító okok beztét, és a' fontosabbakra fordítja figyelmét, itél, és készíti a' miveltt a' karatot, a' melly gyakran ellenkezésben vagyon a' kívánságokkal. Az ember tehát a' második feltételre nézve is a' legnagyobb szabadsággal bír.

§. 8. A' harmadik feltétel az akaratnak befolyása az élő eszközökbe, mellyek által az indító okok munkálnak. Az ember nintsen számadás alatt kívánatosságai, vagy érzési teketségei miatt, ezek neki adattak. Ezt a' keresztény Religió sem tulajdonítja neki vétkül. A' rideg személynek abban való részesülése a' reflexióval kezdődik; de különösen a' tselekedetekről számadás alatt van. Mert egészséges állapotban az élő eszközök a' tselekedetekre nézve az akaratnak befolyása alatt

állanak. Az éhség nem szabad akarátú; de ha nem eszem, jóllehet ehese vagyok, tehát az én akaratomnak a' szabad tetszésű mozgásba való befolyását gyakorlom. Így a' harag is akarat nélkül támad: de nem vagyok kénytelen ütni vagy azokkal garázdálkodni, a' kik megbántottak; mivel az akaratnak befolyása nagyon a' kezekbe, és lábokba. Ha az akaratnak ezen befolyása megszűnik, az ember is elveszti szabadságát. Ez néha megtörténik az eszelőségben. A' betegek kívánatosságokat éreznek, ezeknek illetlenségét megismerik, azokat okosságokkal kárhoztatják, de nincsen elegendő erejük szabad tetszésű mozgásaiknak megzabolázására, és néha magok kívánják, hogy azoknak követésében őket meggátolják. A' szabadság tehát az ő talptehetségeinek a' mivellett akarat, vagy az indító okokkal járó eszmélet erő szerint való gyakorlásában áll. — Még az léssen vizsgálni való, mit kellesen erköltsi szabadságnak nevezni.

§. 9. A' tökéletes állatok szabadok különböző mérték szerint, a' mint több, vagy kevesebb indító okokat éreznek, és eszméleti erővel bírnak hogy választást tehessenek. Az ember, mint állat, már szabad; de ő erköltsi szabadsággal is bír azon talptehetségek által, mellyek kirekesztőleg csak az ő tulajdonai. Valamint a' szabadságnak önn munkásságát, vagy a' kénytelen tselékedeteket a' szabadoktól meg kell különböztetni, úgy a' szabadságot is meg kell választani az erköltsiségtől vagy a' szabad tselékedeteket az erköltsiektől: vizsgáljuk ezt közelebbről.

§. 10. Az állati élet különbözőféle talptehetségekből nagyon össze szerkesztve, mellyek közül némelyekkel az ember az állatokkal együtt közösen bír, mások ellenben kirekesztőleg csak embernek tulajdoni. Senki ne tartsa magát az állatokkal

való össze állítás által le alacsonyodottnak. A' kik az állatokhoz semmi részben sem akarnak hasonlítani, tehát szünjenek meg enni, mert ezt az állatok is teszik; szünjenek meg szemeiket, és füleiket használni, mert vagynak állatok, mellyek sokkal finomabb hallással, és élesebb látással bírnak náloknál. Azonban minden időben megesmérték az embernek kétféle természetét, és ezt különböző nevekkal, mint az állatnak, és embernek, testnek, és léleknek, természeti, és lelki embernek; állati, és isteni résznek nevezeteivel illették. Magunk is megegyezünk abban, hogy a' két természetek egymással ellenkezésben vagynak. „A' lélek szerint járjatok, úgy mond Sz. Pál. Gal. V. 16. 17. és a' testnek kívánságait véghez nem viszitek. Mert a' test a' lélek ellen kíván, a' lélek pedig a' test ellen, és ezek egymással ellenkeznek akképen, hogy ti nem teszitek azokat, a' miket akartok.” Itt két képzetet kell fontolóra vennünk: először, ha az ember ezen két természetének mindegyike munkáinak azon egy fontosságú mértéke legyen e? és azután: közülök mellyike uralkodjék a' másikon?

§, 11. Az első kérdésre azt kell felelnem, hogy az állati életnek munkái, valamint az élő eszközösé nem egy formán fontosak. A' fogakkal való eldarabolás, és nyállal vegyítés másodrendű munkák, hogy azonban az emésztés belső mivoltú. A' lélekezés, és vér forgás az élet fentartására szükségesebb hogy sem a' könnyeknek elválasztása. És a' mi az érzékenységeket illeti, ki ne vesztené el inkább a' szaglást, hogy sem a' látást? Tsak nem minden érzi azt a' különbséget, melly a' képiró', musikus, költő, és Mathematicus talentumának, és az okosságának fogyatkozása között vagyon. Ki merné valakinek mondani, sem-

mi ítélő erővel nem bírsz? hogy azonban senki sem érzi magát megbántódottnak, ha olyan talentomot tagadnak meg tőle, mellyet nem gyakorol. Charron azt mondá: a' legszebb ajándék, mellyet az Isten adott az embernek, az ítélő erő; mert mindenik megelégszik a' magájával mellyet elegendőnek tart. — Az érzések között még szembetünőbb a' természeti különbség. Mindenik fontosabbnak tartja a' felebarátnak szeretetét a' titkolódás ösztönénél és a' jámborságot az el hiresedésnél. A' gaz ember inkább kíván a' világ szemében igaznak láttatni, hogy sem el hiresedni.

§. 12. Lássuk most már, e' két természet közül mellyik legyen az Igazgató? Itt előbb egy közönséges tekintetet vetek a' természetben lévő valóságokra és a' törvényekre, mellyek alá vagnak veve. — Az életnélkül való testekben fisikai, és chemiai törvényekre találunk, de ezek módosítják amazokat. A' közönséges vonzás p. o. enged az úgy mondatott chemiai atyaliságnak, melly a' folyóságban felolvasztott részeket egymáshoz közelebb viszi, mellyeknek a' nehézség törvényei szerint a' fenékre kellene szállani. A' plántákban esmét feltaláltnak az életnélkül való testeknek törvényei, de új törvények módosítást okoznak benne. Az állatokban pedig még mind jelen vagnak az életnélkül valóknak és plántáknak minden törvényei, de már az állati törvények által módosítva. Az állatoknak egy materiából össze szerkeztetett testek vagyon, nemzés által származnak, eledelt vesznek magokhoz, azt substantiájokká változtatják, nevednek, elvéhnednek, és meghalnak, mint a' plánták; de az állatok teste helybéli mozgással bír, az ő táplálójokat a' szaglás, és islés érzékei által választják, ösztönnel tselekesznek, és esmériük a' mit tselekedtek.

§. 13. Végre az emberi Nem a' többi valóságoknak minden törvényeiben részesül. Az ember világ kitsinyben, egy Microcosmus a' régiek nyelve szerint. Az ő teste a' materia törvényei alá vagyron vetve. Ha nints támasza, tehát mint egy kő, a' föld, közép pontja felé esik. Az ő munkái mechanica, hydraulica, chemica, vegetativa, és állati törvények által okoztatnak. De még olyan tehetségekkel is bir, mellyek az Emberiség characterét teszik. Mivel az egész természetben új, vagy magasabb tehetségek járulnak hozzá, és az alsóbbakat módosítják, tehát azt gondolom, hogy az embernek saját talp tehetségei is a' többieknek, módosítására, és igazgatására rendeltettek. Ezen fellyül valamint az ember a' neki tulajdon tehetségek által lesz a' többi állatok urává, épen így kellene neki tulajdon állati természetén is uralkodni. Ezt bizonyítja a' mi lelki esméretünk, a' mi okosságunk, és a' keresztény Religió. — A' honnan az embernek tulajdon talptehtségei teszik erköltsi természetét, és az embernek szabadsága erköltsivé lészen, mihelyest az esmérő tehetség ezen talptehtségekből merített indító okokat, mint főbbeket, megesméri, és azokat, mint útmutatókat az ő tselekedeteiben választja. — Jegyezzük meg, hogy az erköltsi szabadság megkörnyékezett, és bizonyos talp tehetségektől függ, mellyek a' Teremtőtől megállított törvények szerint munkálódnak. Az ember érdeme a' vélek való élésben áll, hogy az állatot, a' melly benne vagyron, meggyőzze. Ez az érdem az erőlködésekhez képest nevededik, mellyeket ezek a' megvívások kívánnak. Tsak így lesznek tselekedetei erköltsösökké.

§. 14. Valamint az erköltsi szabadság megkörnyékezett, ilyennek hiszem a' rideg em-

ber szabadságát is. Az ember; azt mondják, mint szabad valóság születik. Némelyek ennek az állításnak legterjedtebb magyarázatot adtak, melly szerint természetéhez képest kiki azt tehetné, a' mi neki gyönyörködésére válik. De ilyen magyarázók kimutatják, hogy az ember tehetségeit nem esméri. Figyelmezzünk a' természetre, hogy a' Teremtő akaratját esmérni tanuljuk. Mindjárt kezdetben az ember hosszú gyermekségének esztendei alatt másoktól függ. De mivel ezen fellyül, mint társasági valóság házi népek, és társaság körében él, tehát bizonyos kötelességeket kell tellyesítenie, és jussokra számot tarthat. Már pedig ezek a' költsönös tartozások meg nem férhetnek egy környékezetlen szabadsággal, olyannal, melly tsak az egyes ember kivánságainak kielégítését esméri. Az ember ne tsak maga éljen, hanem másokat is élni hagyjon; neki, mint gyermeknek, atyának, anyának, és polgárnak kötelességei vagynak, mellyeket tellyesíteni kell, és a' mellyekre nézve mások eránta épen olyan viszonyokban vagynak. Ezek a' pontok teszik a' természet törvényének tárgyát.

§. 15. A' rideg embernek szabadságát nem tsak a' társasági viszonzatok környékezik, hanem a' két természet is, mellyel bir, és mellyeknek egyike magasabban áll a' másikuál. Ehez képest az állati tehetségeket az erköltsi törvények igazgatása szerint kell gyakorolni, a' mint fellyebb mondtam. —Éz a' főtétel, melly a' polgári törvények tökéletes, vagy tökéletlen voltának megítélésére próba kő gyanánt szolgál, megkönyékezi egyszer'smind az Uralkodót, és alattvalókat, és nyilván mutatja, hogy az individualis szabadság a' Teremtőnek akaratja által megvagyon környékeze. A' honnan igazán mondták, 's még mind esmételve mondják, hogy egy társaság sem

állhat fen erköltsiség nélkül, és hogy a' szabadság nem zabolátlanság. Szóval, minden azt mutatja, hogy a' rideg embernek szabadsága nagyon meg van környékezve.

§. 16. De a' tselekedetek erköltsisége valóban olly betses tárgy, hogy egy közelebbi vizsgálatra mindenképen méltó. — A' tselekedetek erköltsiségéről való képzetek tellyesen össze olvadnak azzal, a' mit erköltsi jónak, vagy rosznak nevezünk. Vegyük itt szemügyre ezen utolsót, és lássuk, miben álljon, és mi légyen annak kútfeje. — Tudjuk, hogy a' rosznak két fő osztálya van, a' fisikai, és erköltsi ros. Nem szükség a' fisikai rosszaknak lételét hosszasan mutogatni; számtalan példáit mutatja ennek e' föld kerekése: a' levegő, föld, és víz a' romlásoknak állandó néző színe. Minden állati osztályokban vagynak ragadozók, mellyek mások pusztításából élnek: ezen fellyül a' sok nyavalák szünet nélkül nyomják, és pusztítják az állatokat, és embereket. — De nagyon erköltsi ros is? Erről sem kételkedik senki. A' keresztények törvény-könyve hosszú lajstromát adja a' ros tselekedeteknek. Felteszi, hogy az ember természettől hajlandó a' rosra: a' jámbor emberek az Isten segedelmét kérik, hogy a' rosznak ellent álhassanak. Azt gondolják; hogy a' jót önnön magoktól nem tellyesíthetik.

§. 17. De miben áll az erköltsi ros? a' kereszténység némelly tselekedeteket jóknak, másokat rosszaknak nevez: azt is mondja hogy a' jó tselekedetek lélek szerint, a' rosszak test szerint történnek. Azokat parantsolja, ezeket tilalmazza. És miről esmérjük a' jó, vagy ros tselekedeteket? — ollyan idő szakaszban élünk, mellyben megállított szoros szabású esméreteket keresnek: az Isten, vagy igazság órszága szükségessé lett. Az erkölts tudományban nem szabad találmányos-

kodni; az öntetszésű magyarázatoknak, mellyekkel tömve vagyon a' Historia, meg kell némulniok a' változatlan 's örök törvények előtt, mellyek szerint kell a' tselekedeteket itélni. A' mellyek vélek megegyeznek, jóknak, az ellenkezőket rosszaknak mondjuk.

§. 18. Nagyon fontos dolog az emberben lévő erköltsi törvényeknek létéről meggyőződni. Erről többen kételkedtek. De minden valóságok a' természet törvényei alá vagynak vetve. Testünknek is megvagnak törvényei. A' gazdagok nem vehetnek magoknak jó testi constitutiót. A' kitsapongás rendetlenségében nemzett gyermeknek lakolni kell szüleinek bűnéért. Az organisatio törvényeinek elváltoztatása nem függvény kedvünktől. Az Analogia szerint tehát következtethetjük, hogy az embernek erköltsi természete, a' teremtésnek legnemesebb tárgya, nintsen a' vak történet játékanak kitétetve. — Már mondtam, hogy az embernek tulajdon talp tehetségei teszik erköltsi természetét. Tsak az ember emelkedhetik fel a' Teremtő ideájáig, az eránta való viszonyait általláthatja, tsak ő vizsgálhatja közönségesben mivelése módját a' kötelességnek tekintetéből. Ezek a' tehetségek különösen fejtették ki előtte az erköltsi természet létét, és szükséges voltát. —

§. 19. Az erköltsi törvényt úgy vizsgálván, mint az erköltsi természetből keletkezőt, 's így a' lelkiismerettel, vagy magának az Isteninek hirdetésével egyesület, látni való, hogy az ember olyan teremtett valóság, melly isteni természetben részesülvén, (*particeps factus divinae naturae*) okossága által, melly belső mivoltához tartozik, magának, mint a) Emberiség tagjának, és mint b) emberi individuumnak erköltsi törvényt szab. Ez a' törvény pedig, mellyet szabadságból

az okosság ád magának, és a' mellyet szabadságból az akarat követhet, kell is neki követni, nem más az erköltsi törvéynél, és így egy szabad akarat, és egy erköltsi törvények alatt lévő akarat mind egy. — A' ki az embernél, a' kinek minden tekintetben többnek kell lenni egy tsupa természeti valóságnál, mint a' millyen kivülte minden e' világon, az erköltsi ön törvény adást tagadja: lássa, nem teszi-e az embert az állattal 's a' t: egy osztályba?

§. 20. Akár mennyit mesterkéljen az ember a' végre, hogy a' törvénnyel ellenkező maga viselkedését úgy rajzolja maga eleibe, mint egy nem szántsándékos tselekedetet, de úgy fogja találni, hogy a' mellette szólló prókátor épen el nem hallgattathatja a' benne lévő vádolót, ha tudja, hogy az elkövetett igazságtalanságnak idején eszénél, és így szabadságának hirtokában volt. — Tegyük, hogy valaki azt állítja buja indulatjáról, hogy az reánézve tellyességgel meggyőzhetetlen, midőn a' kedves tárgy, és a' jó alkalmatosság jelen van: valljon meggyőzhetné-e hajlandóságát akkor, ha azon ház előtt a' melly alkalmatosságul szolgál neki, egy akasztó-fa volna felállítva, mellyre a' kielégített búja indulat után azonnal felfüggesztetnék? a' feleletet könnyű eltalálni. De kérdezzétek ötöt, ha a' Fejedelem ugyan azon halálnak fenyegetődzése alatt kívánná tőle, hogy egy jámbor, és betsületes ember ellen, a' kit holmi keresett okokból örömet elvesztene, hamis tanúságot szójon, ha itt a' halál félelmének meggyőzését lehetségesnek tartja-e? ha ő magára nézve meggyőzné-e azt, vagy nem, talán nem fogja bizonyosan állítani, de hogy azt meggyőzni nem lehetetlen, minden tétovázás nélkül megfogja engedni. Ő úgy ítél tehát, hogy valamit tehet azért, mivel tudja, hogy azt kell tennie, és megesméri magában a'

szabadságot, a' melly különbben az erköltsi törvény nélkül esméretlen lett volna. — Innen látni való az is, hogy az erköltsi törvényeket két osztályba lehet tenni; az első az Isten eránt való viszonyainkat foglalja magában; a' második azokat a' kötelességeket, mellyekkel önnön magunkhoz, ember társainkhoz, jó barátjainkhoz, és ellenségeinkhez egyaránt, és a' teremtésnek egyéb valóságaihoz tartozunk.

§. 21. Az embernek vagyon talp tehetsége, a' melly arra ösztönözi, hogy annak, a' mit megismer, okát keresse; egy más tehetség a' tudálatosnak érzését támasztja benne; és egy harmadik tiszteletet szívárogtat belé: a' természeti Religió közvetlenül e' három talp fekvésen nyugszik. Ennek, és a' töle elválhatatlan erköltsiségnek tzielja nem más, hanem hogy az Isten, és felebarát eránt való kötelességeinket tellyesítvén, és a' töle megállított törvényeknek tökéletesen meghódolván, előtte kedvesek legyünk. — E' kető együtt jár: mert a' ki a' Religiositást nevezi, ha tsak e' szóval játszani nem akar, a' Moralitást felteszi, az az, ez amabban foglaltatik, ha mindjárt mindenütt nem neveztetik is. Ő bizonyosan semni Religiositást sem vállal el, a' melly semmi erköltsi tett, és a' szabadságnak mediumja által semmiképen eszközöltetve nem volna. — Valamint ellenben, a' ki az erköltsiséget teszi, vagy ezen szóval él, egy úttal a' Religiót is felteszi, ha tsak amazzal játékát üzni nem akarná, tehát ez éppen nintsen kirekesztve, jóllehet mindenütt nintsen nevezve.

§. 22. Az élet nélkül való, és élő eszközös testek törvények alatt állanak, és bizonyos, hogy a' szerint gyarapodnak, a' mint ezen törvényekkel megegyezőleg hánnak vélek. A' Chemicusnak mestersége Fötételeit kell követni, ha kristályo-

kat akar nyerni: a' plánták szépen tenyésznek, ha természetekhez képest neveltetnek: és az ember egészséges, vagy beteges a' szerint, a' mint organisatiójának törvényeit követi, vagy vélek ellenkezik. A' fizikai rosz tehát a' természeti rendnek felforgatásából, vagy a' teremtés törvényeinek megsértéséből származik — azt hiszem tehát, hogy az erköltsi rosz is a' Teremtőtől megállított erköltsi törvényeknek megszegésében, és a' legfőbb Törvényadó, 's önnön okossága eránt való engedetlenségben áll. —

§. 23. Tartok, ne hogy a' miket eddig csak érintve, nagyon röviden, és újjal mutatva mondtam, mert egy rövid értekezés határai a' nagyobb kiterjeszkedést nem engedik, a' félékenyek előtt szemet szúrjanak; de kérem, nyugodjanak meg, ha külömben szeretik az igazságot. Mert a' kijelentett igazságok nem ellenkezhetnek a' teremtés törvényeivel. Nem kételkedem, hogy a' keresztény erkölts tudományt a' szerint méltatják, a' mint a' természet esméretei előbbre haladnak. Azt mondani, hogy az isteni kijelentés a' teremtéssel ellenmondásban van, nem annyit tészene, mint állítani, hogy az nem igaz: vagy mondani, hogy az Isten önn magával meg nem egyez; mivel valóságokat teremtett, és nekik bizonyos talp tehetségeket adott; de későbbben olyan törvényeket jelentett ki, mellyek azokra nem alkalmaztathatók? — Az okosság egy isteni törvény adásban ellenkező képzeteket meg nem engedhet. Azt gondolom, hogy a' keresztény erkölts tudománynak főtételei ugyan azonok legyenek, mellyek a' természeti erkölts tudományé, és hogy midőn az Isten az erköltsi törvényeket kijelentés által meghatározta, bizonyos kifejezésekben csak azokat a' szabásokat említette, mellyeket az embernek annak teremtésénél adott. — Innen érthetjük, miért

mondotta a' kereszténységnek felséges Szerzője: a' világosság nem azért tertmetett, hogy elfojtassék, hanem hogy világoskodjék. —

§. 24. Én magamra, nézve azokat szerentséseknek tartom, kik az állatnak munkáit könnyű móddal az embernek munkái alá rendelik: a' kik p. o. a' szükségessel megelégednek; a' kik gazdagság, és fő poltzok nélkül könnyen ellehetnek; a' kik mindennel élnek, de semmivel vissza nem élnek; a' kik a' szép mesterségeket, és tudományokat az ő tulajdon kellemeik miatt gyakorolják; a' kik azt a' boldogító érzelmet hordozzák magokban, hogy kötelességeket mindenkor megtették, és hogy megelégedve legyenek, mások segítségére nem szorultak. — Valamint azokat szerentsétleneknek tartom, a' kik személyes szerentséjüket olyan eszközök által keresik, mellyeket a' józan moralis helyben nem hágy; a' kik másoktól várják megelégedéseket; és általjában azokat, kiken egy, vagy több állati tehetségek uralkodnak. —

Pucz Antal.

3.

Baranyai Szótár-pótolék.

A' Provincialismus és Dialectus között, gondolatom szerint ez a' különbség vagyon, hogy amaz, ugyan azon dolognak más szóval való elnevezésében, emez pedig ugyan azon névnek más forma kimondásában határozódik. Ezt a' dolgot p. o. Szénvonó, mikor egész Magyar ország szénvonónak, tsak egyedül Baranya nevezi így kuruglya: emez látni való hogy Provincialismus; mikor pedig ezt a' nevet: Liba, némelly

Vármegyékben így hallom kimondatni: Z s i b a (per Onomatopepojémenon) másokban így: R i b a (per commutationem literarum liquidarum): látni való hogy ez Dialectus (Beszédmód). Illyenek ezek is: rakás, rakáts, előruha, erő-ruha, eróra; ló, lú; dió, divó, dia; reggel, regvel; káposzta, kápiszta; lapos, lapis 's a' t.

Dialectus volt minden megholt, 's van minden élő nyelvekben. Ki nem tudná a' Görög nyelvnek 4. Dialectusait u. m. az Atticai, Jóniai, Dórusi és Aeoliai Dialectusokat? mellyeket okozott a' Görög nemzeteknek egy helyről más helyre való költözése, különböző birtoka és egymástól való nem függése, — mint ezt böltsen megjegyzi Fő Tiszt. Sup. Budai Ésaiás Úr köz. Hist. I. Rész. lap 216. — De ha ez a' költözés, különböző birtok, és egymástól való nem függés, több idegen nemzetekkel való öszve elegyedéssel is van egybekötvetve: időjártával a' Dialectusból lesz Provincialismus, melly szerént a' nemzet a' dolgok' neveit is elváltoztatván, az egész nyelvet is annyira elváltoztatja, hogy az ugyan azon nemzetből való is alig tudják egymást megérteni. Így lett a' tiszta 'Sidó nyelvből a' Chaldaei, Syriai, és Aramaei; a' régi Görög nyelvből az új Görög nyelv; a' Deákból az Olasz, Oláh, Spanyol, Anglus, Frantzia 's a' t.; a' Tótból a' Cseh, Horvát, Bosnyák 's a' t.; a' Németből a' Sváb, Belga, 's a' t. nyelvek, mellyek már ma a' nevezett nemzeteket egymástól megkülömböztetik. — Végre ha az ugyan azon nyelven beszélő nemzetnek más meg más szomszédjai vagynak, kiktől ő némelly szókat költsönöz: ezen esetben elegyes a' provincialismus a' dialectussal, úgy hogy egymást megérti ugyan, de némelly szókra nézve magyarázatra van szüksége. Illyen helyhezetben van az Olasz nemzet, melly az ötödik században a' Gothusok és

és Vandalusok beütései által elszélesztetvén, a' hetedik és nyoltzadik századokban pedig a' Longobárdusok uralkodások alatt emezekkel több mint 200. esztendő alatt öszve elegyedvén, nem tsak a' régi Római nyelvet Olasz nyelvvé változtatta, hanem ugyan azon Olasz nyelvben is mind a' kimondásra, mind a' dolgok' elnevezésére nézve annyira különböz egymástól, hogy p. o. a' tengeremellyéki, Florentziai és Római Olasz alig tudja egymást megérteni. Illyenben vagyunk mi is Magyarok. — A' természetnek minden javaival bővölködő áldott földünk, mind régi lakosaiból sokakat kebelében megmarasztván, mind sok idegen nemzetbelieket ebbe édesgetvén: az ezekkel való öszve elegyedés és több századoktól fogva együtt lakás, óhatatlan hogy néminemű Provincialismust, — a' különböző nemzetek' szomszédsága pedig többféle Dialectust ne szült volna.

Hazánkban 3 legnevezetesebb elegendes Provincialismus uralkodik u. m. a' Palótz, Gecseji és Ormánsági. Ezek közzül ez' utolsó tészi Baranya Vármegyének azon részét a' Siklósi Járásban, melly a' Rémesi határban eső Laki hídtól fogva a' Vármegye csútsáig Bogdásáig a' Dráva' mentiben terjed. Egy Mező Várost u. m. Vaiszlót és 22. Helységeket foglal magába, mellyek is név szerént ezek: Czún, Aderjás, Sámód, Hidvég, Sz. Márton, Hiritz, Vejti, Lúzsok, Piskó, Kemse, Zaláta, Vertike, Iványi, Sztára, Bogdása, Marótsa, Kákits, Oszró, Kis-Csány, Nagy-Csány, Besentzi, Páprád. — Miért neveztetik pedig ezen Vidék Ormánságnak, az az Ormán Tartománynak? ennek oka a' Régiség' sűrű homályában eltemetve hever mind ez ideig, és olly' aenigma, mellynek tsak egy ollyan régiségek' fáradszhatatlan búvárja lehet Oedipusa, mint a' millyet Tek. Tüdős Horvát István Urban tisztelni szarentséink va-

gyon. Ennyi bizonyos, hogy ennek lakosi — kivé-
 vén az egy Sztárát — mind Magyarok: de nyelv-
 vekbe hogy' elegyédhetett a' több Magyar szóktól
 annyira elütő dialectussal elegyes provincialismus?
 azt a' tsupa Dráván túli Horvátokkal való szomsz-
 zedságból ki nem lehet magyarázni, hanem e'
 végre a' Magyar nemzet' ezen sallangjának régibb
 történeteit kellene kinyomozni. Mellyre minthogy
 még eddig a' kútfők' nem léte miatt reá nem me-
 hettünk: elég légyen az itt való szóllás formáival
 időről időre közelebbről megismerkedni. Ezeknek
 egy részét közölte már a' Túdós közönséggel
 Nemzetes és Túdós Tóbi Antal Úr Tudom. Gyűjt.
 1826. II. 38—55. noha ott sok olyan szók jönnek
 elő, mellyek nem kirekesztőleg Ormánságiak,
 hanem közök a' Slavoniai Magyar Helységekével,
 sőt némelleyek tsak azokéi; közök egész Baranya
 Vármegye' sőt a' szomszéd Vármegyék' lakosaié-
 val is. A' mik ott elmaradtak: azoknak, ha nem
 kiegészítésére is, de pótolásása szolgáljanak ezen
 tulajdonképen Ormán-Sági szók, mellyek itt ke-
 letben vagynak, noha nem úgy, hogy Baranyának
 más részeiben sőt más Vármegyékben is divatban
 ne volnának. Mert megkell vallani, hogy vagynak
 Ormánban olyan szók is, mellyek Veszprém Vár-
 megyében is hallatnak, noha a' könyvi írás-
 módtól idegenek p. o. üstöllést v. istellést, áspa,
 szeprente 's a' t. de nintsenek sok ezekhez hasonló
 részint idegen részint zordon hangú szók és kité-
 telek, mellyek magában Baranya Vármegyében
 Sziget vidékin és Észék felé keletben vagynak,
 mellyeknek lajstroma utól fog következni. Előbb
 hát az Ormánsági szókat kívánván elő adni, mel-
 lyek a' fent említett helyen feljegyezve nintsenek:
 előre botsátom az itt való beszéd mód' ezen saját-
 ságainak megegyezését:

1-ször Hogy az ígék' hajtogatásában egész a' Magyar füleket megsértőleg feltseréli sokszor a' foglaló módot a' jelentő móddal, amazzal élvén emez helyett p. o. mehessünk pro mehetünk, hajtsunk pro hajtunk, szántsunk pro szántunk, tudjunk pro tudjuk 's a' t.

2-szor Hogy a' Jelentőmód' Jelenvalójának harmadik egyes személyében a' rendes i végzetet megtartja ezekben is: adi, mondi, láti pro adja, mondja, látja; e végezetre változtatja pedig, megkettőztetvén a' mássalhangzót ezekben: essze, vessze, vissze, tessze pro eszi, veszi, viszi, teszi.

3-szor Hogy a' Jelentőmód' elmúlt idejét néha megtöldva vagy kettőztetve, néha pedig megkurtítva fejezi ki p. o. megkettőzteti ezekben: vevett, vivett, tevett (ad formam evett) pro vett, vitt, tett; megkurtítják pedig ezekben: vettem (se gola te) pro vetettem, üttem pro ütöttem, süttem pro sütöttem, futtam pro futottam.

4-szer Hogy ez' Ígéket: mutatom, hállok, szokom, így toldják ki: mutasztom, hálállok, szokállok, — melly pleonasmus osztán az egész Ígehajtogatásban megmarad. Végre

5-ször Hogy a' szók öszverakásában a' szenvedő forma' részesülője mellé is Accusativus casus tétetik p. o. megvan véve ezt a' házat, — elvan végezve ezt a' munkát 's a' t.

Magok az Ormánági szók immár betűrend szerént im' így következnek:

aggatni — láb alatt lenni.

álog — zálog.

ájni — ásni.

áspa — matóla.

ászló — zászló.

atskó, datskó — zatskó.

áزالék — főzelék.

bendi, bendő — szájas korsó.

- berek — posvány.
bitza inda, kats.
bátsám — bátyám
bombék — bimbó.
bontz — czomb.
burnót — tobák.
csaniga — csánk.
cselérd — cseléd.
csiga — kútkankalék.
csike — csirke.
csicsó — Istók.
csunyított — veszett p. o. kutya.
czikó — kuzkó.
czúka — kisedés zsák.
czipálni — kúszálni.
czucz — fonál pároláskori vendégség.
dej — vagy, l. alább p. o. dej két itztét.
déli ebéd — ebéd.
dia — dió.
durdák — vadka (pálinka allja).
dönni — tönni.
ebéd — fölöstököm.
elvádolni — elvállalni.
ereszteni — gerebenyezni.
eróruha, eróra, éruha — előruha, kötény.
egyábbkor — egyébckor.
evelen — eleven.
fagyaték — vágás p. o. a' szénából.
fajás — nyilamlás, szegezés.
fébo, pévó, pévalykó — tekerts.
féreg — farkas.
fi — fü, — fives — füvel kuruzsoló.
fiazni — szülni.
fojosó — csúz (nyavalya)
fúmony — vad-rétze tojás.
fú rétze — vad-rétze (nőstény).
fürtsög impers. — fetseg.

- gajdina — tojás rántotta.
gesztes — fás p. o. dió.
gyere — nosza. p. o. gyere jöjjön kend.
gyóta — legelő.
göbe — emse.
gömölyeg — göröngy.
gügü — gyürkéje a' kenyérnek.
hálalni — hálni.
hernyás — virágos bor.
hejde, hejde! — eredj, eredj.
hideg asztalonn feküdni — halva fekünni.
himlelni — hinteni.
homléttó — borító.
hotyan, hutyan — hogyan.
hurótt — hurutol.
huson ketté — hason ketté törni.
hörögőfa — henger.
intes — erányába.
izs — is.
kamat — interes.
kanyaró — himlő.
kapiszta; kápiszta — káposzta.
káltani — kiáltani.
káts — kováts.
késeenn — szabadonn, nyüg nélkül.
kipúzott — kilövellett p. o. a' vér az érből.
koportz — pörtz, curcina.
kristály — üveg pohár.
kis csuha — asszonyi cifra-lajbli.
koa — fülánk.
kukma — bászli, bámész.
körö — porhanyó, töredékeny.
lapis — lapos.
lapítani — hallgatni, kushadni.
látodéke — lássa az ember! lá! lám!
leáldozik a' Nap — lenyúgoszik.
legyelő — legelő.

- lértz — létz.
mákos — száraz tészta étel.
manó — öreg asszony.
mereglye — tartalék hegyes karó.
metzűdni — metzzeni.
mód — egészség, p. o. nints jó módja — egészsége.
múka — munka.
muma — bámész.
mutasztani — mutatni.
nene, neném — néne, néném.
neszezni — lármázni.
nyuszka — nyúl.
oda sajnálni — oda szánni valakinek.
ól — istálló.
oka — 2 font v. 2 ittze.
padlás — palló, pádimentom.
papó — öreg apa.
páskó — buzogány a' kákák tetején.
patkány — vakandok.
peperni — teperni, vájni.
pergő — rokka.
pergős — esztergályos.
pióka — piótza, nadály.
pofa — ortza.
póka — vakszem, halánték.
potzok — patkány.
púzsza — csiga (állat).
resta — rosta.
retka — ritka.
rezula (rasura) — tilos nevendék őrde.
rétya — lajtorja.
rokká — minden fonni való p. o. len, kender.
rokká föld — len, kender föld.
róna — kerék-vágás.
rúgálni — rugdalni.
sápódni — töprenkedni.
saraglya — nyeles tereh hordó 2 ember számára.

- sarampó — kerítés.
sajátul — mint magának úgy dolgozni.
szappant — szappany.
szelkó — vad rétze (kan).
szen — parázs-tűz.
széka — tojás széki.
szép — jó p. o. szép szaga? jó szaga van.
szívni, elszívni — 1) elnyújtani a' téstát. 2) el-
tisztítani a' gyepet a' föld' színéről.
szívelni — vesszővel öszve foglalni a' karókat.
szuantag — rézsutt, hárántékos.
szüle — öreg anya v. asszony.
'sibajkodni — lármázni.
tej — téj.
tisztán — egészen, éppen p. o. tisztán olyan.
turzos — borzas.
tűsök — tövis.
tüzes betegség — patéts.
üstellést — egyenesen és szaporán.
ütsém — húgom.
zargatni — kergetni.
zsaszak — piszka-fa.
jártat impers. — folytat az edény.
jó — jó ízű p. o. jót ettem, — jó ízűt ettem.
jobban — inkább — náj jobban — leginkább.
vadó — kánya.
véjint, venyít — iszalag.
vér — vérhas.
vetőzni — veteményezni, vetni.
vissza van — hátra van.
vodér — tokmány.
villakés — villa, mellyel esznek.

Következnek némelly Szigetvidéki szók:

- adda v. addal — adva p. o. meg van adda 's a' t.
biber — paprika.

csokmány — faragó-fejsze (Balaton mellett valaská
— Sárközben Máléfejsze).

dagasz — dugasz.

eszrény — erszény.

hegede — hegedü.

kemény — padka a' kályha mellett.

küeder — akona.

lapítani — mángolni.

lant — dall; lañtolni — danolni.

mona — malom.

palatzk — kondér, csobolyó.

pántzél — vászon rövid ruha.

szísz-fa — fűzfa.

taa, toa — tova p. o. toa láttam.

ijesztetni — téstát elhyújtani.

szompor — bűdöskő.

Végre Eszékvidéki különös szók ezek:

csutsos fazék — tejes fazék.

masa — vas-lapotzka.

mazonna — kis kantsó.

meredek — nyilamlás, szegezés.

fókába — a'minapába.

peszi — tepszi.

saramonta (sarmentum) — venyige.

susnya — vessző-tsiatag.

szilogy — hó-dara.

Jeremiás Sámuel.

4.

A' magyar nyelv' állapotja Gymnásiuminkban.

Gyakor izben, 's megvallom; nem kis nehezteléssel tünödém rajta: mint lehet, hogy midőn

közel negyven évek óta a' honni nyelv és literatura köz tanító intézeteinkben rendszerént tanítatik, vagy bizonyára felsőbb rendelkezéstől tanítatni paranesoltatik: még is számtalanon mind al, mind főbb iskoláinkból magyarszóval lépnek ki az egyházi és polgári mindennemű hivatalok' viselésére. Ha tovább elgondolom ama' fagyelküliséget mellyel sokan minden rendű tanultaink közül nemzeti nyelvünkre hunyorgatnak, méltán kérddhetem: ök vétkesek e fő kincsünket semmibe hajtván, vagy mások annak becsét és méltóságát elegendően kimutatni, 's velök egykor megkedveltetni elmulatván? Jól tudom ugyan, milly gyűlöletes bele kötni, kivált ha könnyűségre által kedvelteti magát, az elterjedt 's ha bár hibákra épült, de megállapított szokásba; 's milly sikamló lépésnek látszhatik némelleyek előtt, a' kiszabott tanításmódot, minnekutánna hazaszerte elhatalmazott, kifogásokkal megtámadni: mindazáltal akár azt tekintem, hogy a' mostani tanításmód jobbítása épen most vagyion plánumban, akár pedig, az egész nemzetnek az utolsó Ország gyűlésben e tárgyról kijelentett kívánságát veszem fontolóra; kecséget a' remény, hogy szándékomat senki rossz néven venni nem fogja, hanem ha talán némelley hiu félékenyek, kik szerént a' magyar nyelv' alkotványát a' latánság' épületének lerongálása nélkül felvinni lehetetlen dolog. Jóllehet pedig soha egy szándékban nem voltam, 's nem is lehetek azokkal, kik a' római nyelvet vagy kiirtani iskoláinkból vagy csak félszegüen tanítatni javalják; tudván annak mind tudományos műveltetésünkbe leghathatósb, mind polgári és hitbéli állapotunkkal legszorósb összefüggését: de csak ugyan azokkal sem tarthatok, kik elegendőnek vélik, ha nemzeti nyelvünk csak futólag, minden nagyobb gond és sürgetés nélkül, mintegy függelék gyanánt terjesztetik olykor

ifjaink elébe , nem különben valamely idegen plántánál , mellyet midőn az irottképen szemlélünk sem virágja' illatját sem gyümölcse' ízét nem érezhetjük. Pedig ez volt mind ekkorig a' magyar nyelv' sorsa iskoláinkban : tanítatnak reá deákjaink, sőt, mondhatom, kinoztatnak a' száraz Grammatika tanulásával , de mind ennek maiglan igen csekély sikerét láhattuk.

Kárhozatos hiba , 's megbocsáthatatlan hálátlanság lenne az tölem , ha vagy nem tudnám , vagy őszintén megvallani elmulatnám mennyire iparkodnak Tanítóink e' pontban tiszteiknek megfelelni , de kivált azok , kik a' kiszabott tárgyat 's ennek előadására rendelt órákat keveselvén különös gondot fordítanak reá , hogy az ifjuságot a' magyarságban Könyvek' olvasásával 's társaságok' szerkesztésével tökéletesítsék. Minden irányzásom tehát oda üt ki ; hogy valamig a' mai rendszabás szerént fog tanítatni a' honni nyelv és literatura iskoláinkban , a' Tanítók' legszorosb pontossága mellett se juthatunk csak oda is , hogy született német , horvát , tót , oláh tanuló ifjaink a' Gymnasium' kijárása után annyit értsenek és beszéljenek magyarul , mennyit a' harmadik Grammatikában tanulók latánul , noha ez is vajmi csekélység , értenek és beszélnek.

Mert vallyon milly karban állott iskoláinkban mind eddig a' magyar nyelv? Az 1791-dik évben tartatott Ország gyűlés rendelést hozott , hogy mind az al , mind a' fő iskolákban egy különös Professor tanítsa a' magyar nyelvet. De ezen ut szűk lön a' nyelvnek terjesztésére ; mert a' reá kiszabott üdő kevés vala 's az egész Gymnasiumbeli ifjuság egy palotába hajatott öszve , 's mivel a' nyolcz kilencz esztendő grammatikus fiu egy leczkén volt a' tizenhat tizenhét esztendő serdülő gyerkőczével , a' deák humanista korában alig

hallhatott és tanulhatott egyebet annál, a' mit principista korában hallott és tanult volt.

Ki jött 1805-ben a' Nyilvános nevelés' módja (Ratio educationis publicae) melly a' többi tanulmányok között a' hazai nyelvnek is helyet ad, 's előadására órákat szab, de fájdalom! se Grammatika se ehhez elkerülhetetlenül szükséges, válogatott darabokból szerkeztetett kézi könyv nem jött ki a' tanulók számára, sőt a' minék szükségképen megkellett volna határozatnia, az sincs ki szabva mit, vagy mennyit kellessék minden osztályban tanítani, mert a' mi a' feljebb említett könyvnek harmadik és negyedik §§-ban a' magyar nyelvről elég röviden foglaltatik, csak arra megy ki, hogy hasznos és szükséges azt tanulni, és hogy minden iskolai osztályban ugyan azon osztálybeli Professoroktól tanítassék; de miből, vagy mennyi meddig és milly segéd eszközök által? arról szót nem találok. Midőn minden más tanítandó tárgyak a' 47-dik §-tól egész a' 93-dikig egyenként kétizben is előszámláltatnak, a' magyar nyelvről köztök említés sintsen. Milly módot tartsanak a' Tanítók a' latán Grammatika, a' Geographia, a' Historia, és más tanulmányok előadásában, gondosan, 's a' mit köszönettel veszünk, helyes oktatással utba igazítatnak, de arról, miképlehessen legalkalmasb szerrel a' magyar nyelvet nem magyar deákjainkba csepegtetni, semmi czélirányos utmutatás nincsen.

Mi lett már ennek következése könnyü eltalálni. A' hány Gymnasium, sőt, a' hány tanító fő volt, annyi felé szakadt a' honni literatura' előadásának külömbisége. A' mint kinek vagy kevesbé vagy jobban szivén feküdt, a' mint kiki tulajdon szabad akaratja szerint végezte, már többször, már kevesebbszer, mint az illyes határozatlan állapotban szokott történni, másmás, és sokszor egymással ellenkező

Grammatikusok után adta oskolai leczkáját. És vajha csak ezt is minnyájan és mindenkor tették volna! Mert voltak, mit tagadnók, kik az eszközök hijánya miatt, igen kevés vagy talán néha semmi fáradságot se fordítottak reája, míg végre a' Felsőes Helytartó Tanácstól 31-dik Januáriusban 1814 eszt. 25,342-dik szám alatt ujjabb sürgető parancsolatok nem érkeztek, Grammatika bocsátatván ki egyetemben az Universitas' Könyvnyomatójából, mellyet boldog emlékezetű Versegly Ferencz Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae cím alatt szerkeztetett össze.

Most már méltán remélhettük, hogy ezen tudós férjfiú, kinek a' hazai Literaturában szerzett érdemeit az egész haza isméri, olly könyvel ajándékozza meg iskoláinkat, mellyel ifjaink a' kiszabott célra bizonyosan eljuthatnak. De kies-tünk reményünkből, minekutána kezünkbe vevők a' könyvet, 's tanubizonyosságát láttuk annak, hogy lehet valamit jól tudnunk, de a' módot annak előadásában, 's a' gyermekekhez tett alkalmaztatásban egészen elvétünk. Nem szándékom itt kiterjeszkednem a' Szerzőnek némelly grammatikai különsegeire, és okfőjire, mellyekben csak nem minden jelesebb iróink' messze ütnek tőle, valamint azt is csak rövideden érintem, hogy a' kérdések rende meg nem egyezvén a' magyarul és németül írt példányokban, mind a' tanítóknak mind a' tanulóknak felette alkalmatlan a' leczkésések miatt; magára az Epitome' felosztására megyek tehát által.

A' mint a' könyvnek czimlapjára tekintünk, megkell rajta akadnunk, és kérdenünk: miért csak a' második, 's nem mingyárt az első Grammatikában kezdődik a' magyaryelvbeli oktatás? talán gyöngék még az ABC-re parvistáink? a' mit ki higgyjen? vagy egyéb tanulmányok sokasága mi-

att nem érkeznek reá? de hiszen a' latán Grammatikán kívül a' többit u. m. a' Katekismust, Bibliát, és Számvetést már a' Nemzeti Oskolákban jobbára hallották 's itt csak ismételik; azonban már mai nap tudtomra, első évi Grammaticusaink is mindenhol gyakoroltatnak a' magyar Grammatikában. Öt kötetecskére (Tomulus) szakad az egész Epitome e következő rendben: Második Grammatikára. esnek a' betűk, a' többes szám' formálása, a' nevek' hajtogatása, a' ragasztékok, és a' főnevek' formálása; harmadik Grammatikára: az utoljárók, a' melléknevek, a' számnevek, a' névmások, és birtokos nevek; a' negyedik Grammatikára: a' névmások' és birtokos nevek' folytatása, az igék átaljában; és a' van igének ragasztása.

Mi előtt tovább mennék, félbeszakasztom itt a' bonczolást, 's bizodalmasan kérem a' tudós Olvasót, mit itél ezen felosztásról, hogy ne mondjam, eltépésről? Mert nem csak elnem végzi egy évben a' beszédnek minden részeit e' szerint a' tanuló; de még egyik részét is u. m. a' név másokról, és birtokos nevekről szóló cikkelyt két különös esztendőben tanulja. Lehet e már ennél vagy céltalanabb gyerek-zaklatás? Minekutánna már három esztendeig forgatta deákunk a' magyar Grammatikát, hová jutott végtére? Tudja a' vagyok, voltam, leszeket, 's itt van reá nézve a' nonplus ultra. Ha már gondolóra vesszük, hány ifjaink állanak ki a' negyedik Grammatikából a' kézimívek tanulására, 's hány szülék jobban a' magyar mint a' latán nyelv' kedvéért járattják ezen oskolákba gyermekeiket, elképzelhetjük, mi hasznát látják azok ugyan költségeiknek, ezek pedig oskola járásoknak. Megesnék valóban a' szüléknek, kik német franczia vagy más külső nyelvek' tanítására mestereket fogadnak, ha fiaik három négy esztendő' lejárása után ezekben sem mentek vol-

na messzebb, mint mi iskoláinkban a' magyar nyelvel.

De lássuk már, hová ér a' magyar nyelv *Gymnasiumaink'* két felső osztályában. A' cselekvő, szenvedő, ik gyökerű, és közép kurtító igék' ragasztása teszi a' negyedik *Tomulust*, 's ez a' *Rhetoroké*; a' rendhagyó igék, kapcsolatok, névhatározók, és ígehatarázók az ötödik és utolsó *Tomulusban* foglaltatnak 's ez a' *Poeták* kézikönyvetskéje. Ezeken kívül a' *Tudós Szerző Exercitationes Idiomatis Hungarici* czim alatt holmi leírások-mesék-idiotismusok-közmondások-és levelekből egyelített olvasó könyvet szerkesztetett össze, mellyről csak azt jegyzem meg, hogy igen kímélve, vagy inkább fősvényen bánt a' magyar jobb írók darabjaival, mert a' magáén kívül az akkorig ismért írók munkájából semmit nem vegyíte közéjük. Ime itt van minden sommája, itt végső határa a' *Gymnasiumra* kiszabott magyar nyelvbéli oktatásnak!

Ha valahol és valamikor kijött minden nyelvbéli *Grammatikákat* össze hordanók, ha mindannyi híres *Didaktikusok'* *systemájit* átforgatnók, nem hiszem, hogy olly nagy számuak között csak egy is találkoznék, ki csupa *Grammatikát*, de semmi többet ám! öt hat esztendeig húzni halasztani javallaná, hanemha talán a' 80,000 betűből álló *Chinai nyelv'* *Grammatikáját*. Mert közönségesen bevett mód szerént legjobb rende a' nyelvtanításnak az, ha a' tanítvány mentül elébb annak rajzolatjával megismérkedik, ha a' magokban izetlen regulák után mingyárt alkalmas példákat találhat, ha a' beszéd külön részeit öszve foglalgatja, 's a' fordításokban gyakorolja magát. De úgy van-e intézve az *Epitome?* koránt sem. Midőn már három esztendeig tanultak belőle ifjaink, még *constructiót* se tudnak csinálni, de nem is *analyzálhatnak* még helyesen, mert a' beszéd-

nek minden részeit nem isméri. Így van a' dolog a' Rhetorikában is ; 's csak Poézisban juthatnak arra tanulóink, a' mire már az első Grammatikában elkellott volna jutniok, t. i. a' constructiók foglалására és analysisre.

Meg nem állhatom, hogy itt réa ne figyelmeztessem az Olvasót, milly csorbát szenved ezen rendszabás által a' magyar ékesszólás és költői művészség. Forgatják Humanistáink a' Rhetorikát, fejtegetik Romának régi remekíróit, Cicerót, Liviust, Tacitust, Quintilianust, még több másokat. Igen helyesen: mert mind egyházi mind polgári hivatalokban, a' megyék' és Ország' gyűlésein, a' törvényszékeken egykor a' latán írásmódot használniok kellett ; de vallyon kevesbé szükséges-e ugyan ott a' magyar stylus? a' mi ugyan a' papiszemélyek' fő hivatalát, az Evangyéliom' hirdetését illeti, tudjuk, hogy Cicero nyelvére, mint nyelvre semmi, de Pázmánéra igen is nagy szükségünk vagyon. Mi csuda tehát, ha újoncz akár egyházi akár polgári szónokjaink készebbeknek vallják magokat a' latán mint a' magyar beszéd írására, 's ha a' deákban ékestollú sok tiszteink darabosak, 's észrevételre se méltók a' hazaiban? vagy azt véli talán valaki, hogy a' római remekírók' fordításai által célunkat érhetjük? de ha megengedem is, noha nem épült igazságon, ezen véleményyt, ez úttal csak azokkal lehetne valamire mennünk, kikre anyjok' tejével örökben szállott a' honni nyelv, de nem olyanokkal is, kik azt mindeddig az oskolai könyvből meg nem szerezhették ; jobbára ugyan rajta vannak Tanítóink, hogy a' mit tanítványaik a' classicusokból fejtegetnek, azt ékes magyarságba öltöztetve minnyájokkal megtanultassák ; de valamint őket azért, a' mit önszántokból tesznek, dicséernünk kell : úgy mások ellen, kik parancsolat

nem lévén reája, azt elmulatják, tellyes igazsággal ki nem kelhetünk. Aztán lehetetlen is a' magyar ékesszólásban előmenetelt tenniök deákjainknak, mert micsoda nyelven lehetne ékesen és értelmesen szólni, mielőtt annak Syntaxisát tudnók? az Epitomében pedig, mint feljebb láttuk, szó sincsen felőle.

Hát a' Poézisről mit mondjak? ha minden iskolai könyvünket összevissza hányjuk, ingyen sem találnánk bennök honni költőink munkájából választott darabokat; de vegyük csak elé az Institutiones Poeticas majd találunk szót: Acrostichonokról, Echokról, Cancrinusokról, Leoninusokról, Diabelicusokról, Centókról, és még nem tudom miféle ringyrongyokról, melyeket, úgymint minden classicus ízlés ellen valókat idő volna már egyszer kiküszöbölni iskoláinkból, 's hasznosabb lenne Virágokkal, Kisfaludyakkal, Berzsenyiekkal megismérkedniök ifjainknak, mint ama sültelen verskoholásokban üdejöket töltögetni, 's téveszteni ízlésöket. Különös valóban, 's mintegy kirekesztő privilégiuma az iskoláinknak, hogy míg az ideigen 's régi productumokkal elfoglalják ifjainkat, a' honniakra és mostaniakra igen keveset ügyelnek; miattok bizony hírt sem tudnának mondani hazai literaturánkról, 's magyar könyvek lételéről deákjaink, 's elég jártasaknak tartatják benne magokat, ha néha otthon a' gerendán, vagy valamely oldalas szugolyban heverő Rontó Pál, Peleskei Nótárius, Kartigám, vagy más illyes ősi maradványokból, mint hiteles documentumokból valamit gyaníthatnak a' honni-művészségről.

A' helyes rend kívánná, hogy szóljak már arról is, mikép' lehessen a' legkönnyebb módon, minden erőltetés nélkül közönségesé tenni iskoláinkban a' magyar nyelvet; de mivel ezen tárgyról

nagy

nagy érdemű Tudósunk B. Mednyánszky Alajos Úr Tud. Gyűjt. hat. évi folyamata. 1-ső kötetében olly bőven, fontosán, és kimerítőleg értekezett, mint annak méltósága és szükséges volta kívánja: itt csak emlékeztetni akarom reá az Olvasót, mellynek figyelmes áttekintése után látni fogja, milly alaptalan okokra épült azok' állítása, kik iszonyú terhekről, nehézségekről, és lehetetlenségről álmódoznak, midőn a' tudományok' előadására és terjesztésére a' magyar nyelv. ajánltatik. Azt az egyet még is, töljes igaznak tartván, el nem hallgathatom, hogy nem magyar származatú tanuló ifjaink sokkal könnyebb móddal, tisztábban, 's rövidebb idő alatt megtanulhatnak a' magyar, mint a' latán nyelvet. Vessük csak egy kevéssé szemünket iskoláinkra, 's nem lesz benne kétségünk. Négy tudományos Kerület vagy on Országunkban: Győri, Kassai, Nagy - Váradi, és Pozsonyi. A' mi a' Győri és Nagy-Váradi Kerületeket illeti, csaknem minden Gymnasiumaikban a' magyar születésű ifjak' száma vagy felülmulja, vagy bizonyosan megüti a' más nyelvbeliék' számát; a' Kassaiiban ugyan és Pozsonyiiban vannak egészen magyartalan Gymnasiumok, de ezekben a' deákság száma nagyon csekély, mint Rosenbergan, Zolnán, Privigyén, 's így általában lehet mondanunk, hogy kevés iskola vagy on, mellyben néhány született magyar nem találkoznék. Nem-e lehet már ezekben könnyebb a' honni nyelv tenyésztése, mint a' deáké? közönségesen bevett szokás iskoláinkban: hogy a' kised grammatikusok latán nyelven tartoznak egymással beszélgetni, minden más anyanyelv' beszélése eltiltva lévén tőlök; milly kinnal, milly fűlsértő hangokkal, 's mennyi barbarismussal megyen ez véghez, úgy vélem elég lesz elé hoznom, 's nem szükség példákkal támogatnom állításomat, kivált

midőn nem csak ifju grammatikusaink', de sok felnőtt deákos embereink' szájából is, ha így szabad szóllanom, koránt sem tiszta, hanem konyha vagy úgy nevezett huszár deákságot hallunk hangzani. De ezen csodálkoznunk épen nem lehet; mert a' gyermekek között egy se lévén, ki anyja tejével szívta volna a' latán szót, egymáson se a' kiejtésben, se pedig a' szavak' valódi értelmében nem segíthetnek, 's mivel elébb dadognak, mint sem a' remekirók' olvasásában magokat gyakorolhatták volna, meggyökerezik bennök a' rossz szokás, és: quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu. Fordítsuk már ezt a' szokást magyar nyelvünkre, mingyárt különben fog kiütni a' dolog: mert a' tanuló ifjak egymásnak mind a' kimondásban, mind a' szavak' értelmében segédül lehetnek, mindenkor akadván némmellyek, kik annyit jól értenek és beszélnek; mennyit korokra és esméreteikre nézve érthetnek, beszélhetnek. Nem, merném ezen módot ajánlani, ha álitásom bizonyító tapasztalás nélkül szükölködnék, 's nem ismernék Tanítókat, kik az alsóbb iskolákban ezen plánomot teljes sikerrel végre is hajtották.

Midőn tehát a' kegyelmes királyi rendelések parancsolják, 's több országos gyűlések kívánsága, a' magyar nyelvet iskoláinkban honnossá tenni, midőn ennek teljesítése nem csak nem lehetetlen, de könnyen is eszközölhető: bizodalmas reménnyel lehetünk, hogy mentül hamarébb célirányos rendszabások hozatnak be ez iránt, melyek ugyan az egész haza' óhajását, de kivált azon férjfiaktól érzett hiányt kipótolják, kik az ifjúság' nevelése reájok lévén bizva, leginkább érezik, milly nehéz, elegendő és célirányos eszközök nélkül, a' felséges rendeléseknek, és a' nemzet' igazságos várakozásának teljesen megfele-

ni, 's kiknek valamint legszentebb tisztök, úgy legédesbb örömök is volt és leszen mindenkor a' hazának jövendő polgárait minél jobb, szükségesb, és bővebb ismeretekkel gazdagítani.

Czuczor Gergely.

5.

P a r a l l é l a.

Azon a' néhai francia 32-dik Félbrigáda által az 1790-bik év Április 11-kétől, 1797-nek Május 23-ikáig végbevitt derék haditettehez. a)

Igen helyes dolog az, ha haditetteiket egész seregtetek feljegyezik, ha a' felséges történeteket a' mindennapinál elevenebb festékkal csinosgatják. A' nyugodalmas jelenvalóságban az elmúlt üdök' kellemire szorítva a' katona méltán érzi magában azon ingert, a' jövendő emlékezetre, és tanúságra hasonlókép alkalmaságot adhatni.

Látjuk a' németországi. Allgemeine militair Zeitung 1826-iki folyamatajának 50-dik számában 399-400 lapján, b) hogy Bonaparte

-
- a) Ezen Parellela az östreichische militair Zeitschrift után való kiadását az olvasó közönség tölem annál is inkább szívesen veendi, reménylem. mivel ebben a' 32 dik Francia gyalog Ezredel (Félbrigáda egy Regiment) a' mi derék magyar 8-dik (Kienmayer) Huszár Ezeredünk vetélkedve jelen meg. Igyekeztem a' magyar fegyver' méltó dicsérete; óhajtasom, hogy azt örökké dicsőitse az Ég.
- b) Főbb német katona tisztekből öszveállott társaságtól kiadatra megjelen az allgemeine militair Zeitung. Leipzighban, és Darmstadban Leske-Vilmosnál.

Főhadivezér. 1797-ben a' Leobeni béke kötése előtt az olasz ármádának mindegyik testétől tetteik' előadását megkivánta, és hogy a' 32-dik Félbrigadától benyújtott jelentés egész kiterjedésében az 1826-dik *Spectateur militaire* a) II-dik kötetében felvétellett. A *Allgemeine militair Zeitung* e' következő szavakkal „*Aufrichtigkeitkeit. Wahrheitsliebe, und bescheidenheit*” egészen helybe hagyja a' francia jelentés' tartalmát. De mi is megakarjuk, a' bennünket illető előadásokat vizsgálni, mivel a' német lapban előttünk sok nem valónak tetszik, és azért szándékozunk egy átaljában a' francia jelentéshez magunkat szabni.

A' francia fegyvert Olasz országban olly híresé tett 1796-dik hadévben a' francia 32. Félbrigáda, a' most említett esztendő Aprilis 11-kétől, 1797 Május 23-ikáig — az az Monte Lesinoi védelemtől a' Frisachi csatáig — 33 ütközetben, és csatákban verekedett. b) Tulajdon vallomása szerint ezen alkalmatóságokban.

363 halva maradott.

1319 megsebesitetett.

441 elfogatott- veszteséget szenvedett.

a) *Le Spectateur militaire* (francia folyóírás) Tome premier. Paris 1826.

b) Hibásan teszi ki az *allgemeine militair Zeitung*, hogy a' 32. Fb. (Félbrigáda) csak 1796. 17-dik Aprilistől, 1796. Aprilis 7-dikéig vett volna részt a' 1796-dik hadév' történetében, ámbar ezen egyenként kijellett esetek már 1796. Aprilis 11-dikén kezdődnek, és a' következő és Május 23-dikával végződnek, szint úgy az 1796-diki hadév' Szeptember 8. 11. és 12-kén Bassanonál, Cereanál, és Castellérinál esett csatákat egészen kihagyja, és így a' 33. ütközet helyett csak 30-at említ.

Ellenben az austriaiaktól elfogott 11,801. legényt. a)

36 Ágyút

5 Zászlót.

A' 32 FB: ilyen igen ritka környülményben bő plánta ágya volt a' franczia ármáda' Generáljainak, mivel a' 1792-dik hadév' elején ezen FB-nél együtt szolgáló:

2. Ezredesből.

1. Ezredes helytartóból.

6. Zászló al kormányozóból.

4. Kapitányból.

3. Ségíd tisztből

1. Szállás mesterből.

1. Hadnagyból.

1. Ör mesterből, későbbben 2. Főhadivezér (Marschal Massena es Serrurier)

7 Divízió)
10 Brigáda) Generálok

lettek.

Az illyennel hasonló példákkal, mellyekben az érdem a' szerencséével párosodik, a' magyar hadisereg is ditsekedhetik. Mi is elő hozhatunk egész haditesteket, mellyeknek Zászlóiktól a' leg-szorgosabb környül álasokban is a' becs-hir soha nem távozott, mellyek a' hazának érde-mes embereket, a' hadiseregnek pedig derék vezé-réket nevelt. De minkeelőtte mi a' 32 FB'. sorsá-hoz, és érdeméhez egy parallélát húznánk, elnem mulaszthatjuk attól előadatott történeteket vizsgálunk alá venni, és felvilágosítani; nem azért mintha mi a' 32 FB: az Olasz hadiseregnél, mellynek fényes tetteit, a' mint azokat a' történet

a) A' Spectateur militaire, és utánna az allgemeine militair Zeitung öszveséggel csak 11.601 elfogottat adnak elő, a' jelentéseket pedig egyenként véve 11,801 summa jön ki.

kiirthatlan vésője feljegyzette, jóval gyarapította szerzett becshirét kisebbitenénk, hanem hogy olly előadásokat, mellyek mindjárt azelső tekintettel a' valósághoz nem hasonlóknak látszanak, megfejtjük, eligenyesítsük, az igazságnak javát helyreallítsuk.

1796' 12-dik Aprilisén Montenottenál a' 32 FB: 1500 l: és 1 Zászlót fogott el ön jelentéseszerént. Ez egyike azon előadásnak, melly szerént a' fellyebb említett 11801 fogottak' summája kitetszik, a' melly is tehát, valamint a' többi, igazítást kíván, ha hogy a' valóhoz hasonló, és a' történethez alkalmazható rezultátumot akarunk szerzeni.

Ha Jomini' munkájában (Histoire de guerres de la revolution T: VIII) hol elég fényvel adatik elő a' francia fegyver' érdeme, olvassuk, hogy a' 32 FB, melly 1200 főből állott, La harpe Divíziójához tartozott, ezen Divízió pedig valamint Massenaé Augereaué, mellyek öszveséggel 24500 erősek voltak, Aprilis 12-kén Montenotténál 1200 ausztriaiakat fogtak el, a' 32 FB még is, pedig csak huszadrésze az ott volt francia seregnek, maga egyedül 1500-at akar elfogni, tehát többet mint a' 3 Divízió öszveséggel. Ha a' francia olaszhadisereg mindegyik Félbrigádája hasonló szorgalommal, igazság szeretettel, és szerénységgel a' Montenottei munkaságokat felczifrázni akarná, úgy nekik, az ütközetben csak 3000 fővel megjelent Argentau ausztriai Divíziójától, 30 ezeret kellene elfogni. Azon hivatalos jelentés, melly Argentau azon ütközetben szenvedett veszteségét, melly 4 fő tiszt, és 162 l: elesettből.

6 — — — — 108 l: megsebesítettből

7 — — — — 409 l: elfogatottból

és 1. Zászlóból állott, valóban a' legügyesebb francia történet irót is tétovázathban hozhatná, ha ő a' 32 FBrigádáéhoz hasonló kútfőből meríteni, és még is hihető eseteket előadni kénsze-

rittetnék. Kérdezhetjük, hogy vajon nem volna-e nehéz az akkori francia Főhadivezérnek résszerént önmagától, résszerént alatta valóitól eredett, mind azon megnagyobbított előadásait az igazsággal egybe hasonlítani? Legalább gondolatinkat azon környülálás megvalósítani látszatik, hogy a' francia vezérektől be kívánt egyes seregek' hadi munkaságok akkor nem, csak most jelentek meg a' közönség előtt.

Nem Millesimonál, a' mint a' 32 FB: feljegyzésiben áll, hanem Dégónál, hol ez Aprilis 14-kén verekedett, elfogott 1000 legényt. 7 ágyút, és 3 Zászlót következő nap hasonló képpen Dégónál ismét 1500 —'s így a' két napi nyeresége alatt mind öszve 2500 fogottból, 7 ágyúból, és 3 Zászlóból. Ez ugyan magában nem lehetetlen, mivel az ausztriaiaktól azon két nap 4000 fogatott el. De ezen diadalomban nem csak maga a' 32 FB: hanem 15000 főből álló La harpe, Massena, és Augereau Divizioi is, mellyekhez a' 32 FB. is tartozott, akarnak részesülni. Millyen lenne a' diadalma akkor azon 3 Divizióból állott francia hadiseregnek, ha már annak tizenötödiki része több mint felét magának akarja tulajdonítani. Itt az is említést érdemel, hogy Vukássevich Ezeredes Aprilis 15-kén csak 3000 ausztriaiakkal minden ágyú nélkül hajnalban La harpe, és Massena Divizioit megtámadta, sokat közülök elfogott, 10 ágyút, és 28 társzekereket is nyert. Ámbár ő a' visszaveretetésekor a' nyert ágyúkat és társzekereket kéntelenitetett visszahagyni, még sem foghattak el tőle a' francziák 1500 legényt, mivel ő magával még 300 francziát fogva a' hadisereghez hozott. Hogy ezen 300 majd csak hogy nem egészen a' 32 F. Brigádához tartozott, kitetszik ezen seregetestnek önjelentéséből, a' melly

szerént a' Degói redutban 17 tisztt, és 152 közlegény rakta-le fegyverét. Nem hihető tehát, hogy ezen szerencsétlensége után a' 32 FB. még pedig csak egyedül, képes lett volna a' verekedés elején Vukássevich Ezeredes 3000 főből álló sereg osztályától 1500-at elfogni.

Jomini szerént ámbár Lontánónál 31-dik Juliusban D'Allemagne, és Rampon francia vezérek seregei, a' mellyek közt a' 32 FB. is volt, az ausztriaiaktól csak 500-at fogtak el, még is a' 32 FB. már maga 600-at akar elfogni. De ezen megnagyobbítást itt annál könnyebben elnézzük, mivel ugyan ezen FB. felől a' 31-dik Juliusi csatában a' francia Fővezér Bonaparte azt mondotta, hogy „J'etais tranquille; la brave 32 etáiz la”. (Mevoltam nyugodva, mert a' derék 32-dik ott volt).

Hasonlóképpen Lontánónál Augustus 3-kán a' 32 FB. 1100 embert és 6 ágyút, utánna való nap Salonál 1200-at és 2 ágyút fogott el ön jelentése szerént. Mi ezt igazítatlan hagyjuk, mivel az előttünk lévő ausztriaiak' veszteségek feljegyeztetéséből, a' melly 29-dik Juliuától 11-dik Augustusig nem csekély, a' 2300 fogatból, és 8 ágyúból álló nyereségét a' 32 F. Brigádának, kivonni nem akarjuk. De azonban véljük, hogy nem tészünk igen nagy igazságtalanságot, ha mi azon előadást még is megnagyobbítottnak valljuk, mivel maga Jomini 3-dik Augustusban Piegon *) Lauret, és Augereau Divizioi ellen verekedett ausztriaiak' veszteségét mindössze csak 3000-re teszi. De azt azonban megigazíthatjuk, hogy valjon a' 32 FB. August. 6-kán Peshierai csatában elfoghatott e 500 embert? mint az jelentésében vallja. — Bajalich vezér volt az

*) Piegon maga 100 emberrel, és 3 ágyúval ekkor elfogott.

ki az ellenség' hatalmában volt Peshiera alatt egy nem elegendőn megerősíthetett helyben 3 Zászlóallal, 7 más gyalog, és 2 Huszár Századdal állott. Peshicrából Auguszt. 6-kán kirohant Guillaume segítségére Masséna' egész Divizioja megjelent. Bajalich minekutánna hatalmasan védte magát *) és Brigádája.

1. főtiszt, 62 l: halva maradottból.

133 l: megsebesítettből

6 — — — 540 l: elfogatottból

33 lóból és 4 ágyúból állott veszteséget szenvedett volna és az ellene törekedő erő már odalát is fenyegette, seregét visszahúzta — Hogy pedig ezen 546 elfogottakból a' 32 FBrigádának magának 500 került volna kezére, ezt egyedül a' Masséna Diviziojának más seregei bizonyíthatják meg. Mi azonban annyit bátorkodunk megmutatni, hogy mivel Bajalich csak 4 ágyút vesztett el, a' 32 FBrigádának lehetetlen volt 12-öt elfoglalni, ha csak az ágyúkhöz tartozó 4 társzekereket is 8 ágyú gyanánt nem tekintette. Ha Masséna' Diviziojának valamennyi FBrigádja ilyen optikai csalódásban szenvedett, úgy azok jelentéseikben igen számos elfoglalt ágyúk foglaltatnak

Vurumser ausztriai Főhadivezér 13-dik szept. Mantuához ért. következő napon tehát az ausztriai sereg a' vár ágyúi védelme alá vonta magát. Ugyan azon hónap 14, és 15-kén San Giorgio végett volt a' verekedés, és pedig az utolsó nap igen hevesen. Csak setét estve vonták

*) — Aussi le combat fut-il des plus opiniâtres ; les assiégés avaient déjà ouvert une parallèle ; elle était garni d' une infanterie nombreuse, que son feu semblait rendre inabordable ; nous les primes en flanc, et les débûsquâmes, Igy szól a' 32 FBrigada jelentése.

magokat az ausztriaiak a' Citadellába vissza. A' 32 FB. önjelentése szerint még hevesebb ütközetben ennél nem volt. Jomini azt mondja, hogy azon sereg' tette választá meg 'a csata' végzetét; a' 32 FB: önjelentésében 6 nyert ágyú áll. De mivel se a' kezünkben lévő ausztriai hivatalos jelentések, sem maga Jomini azon 8 ágyúról említést nem téshen, kérjük a' 32 FBrigádát most az egyszer' elégedjék meg azon napon is bebizonyított vitézsége hírével, mellyet tőle a' történet soha meg nem tagad, de a' 8 ágyúk elfoglalásáról, mit meg mutatni hitelesen úgy sem tud, mondjon le. Ellenben figyelmessé akarjuk tenni, hogy 14-dikben tőle az ausztriaiak 5 tisztet, és 112 legényt San Giorgionál elfogtak.

Most már az Arcolei esetekre jövünk a' mikor a' 32 FB. Jomini szerint *) a' 9540 főből állott Masséna Divisiójához tartozott, az ütközetben részt vett. Önjelentése szerint

15-ben 800 legényt, és 1 Zászlót	
16-ban 1601 —	3 ágyút.
17-ben 800 —	öszveséggel
tehát a' 3 nap 3201 —	1. Zászl. 3 ágyút,
fogott el.	

Az ausztriai seregosztál Arcolénél Masséna, Augereau, és Beaurevoir Divizioi ellen, mellyek mind öszve 18000 emberből állottak, verekedett; veszteségét ez is feljegyezvén, 'közhírré bocsáthatjuk; a' francziák' dolga lészen tehát a' nyert győzelem jutalmat magok közt felosztani. u. m.

5 tiszt. 520 l: maradott halva.

18 — 1517 — sebesitetett meg — Elfogatott pedig 11 — 4090 — 11 ágyú — Zászlórúl nints semmi emlékezet. Hogy a' 11 ágyú közül. 3-mat a' 32

*) Situation de l'armée d'Italie à l'époque de la bataille d'Arcole, en 1796, T: IX. p. 158.

FB: foglalt el, hihető; ezen kívül a' francia seregbe bizzuk az előbb feljegyzett elfogattak summájából a 32 FBrigádának, mint az egész ott verekedő tizedrészének, a' jelentése szerént magának tulajdonított 3201 fogottakat általengedni, magok számára pedig csak 880-el megelégedni, ha csak közüllök mindegyik FB. az ausztriaiaktól 3000-et elnem akar fogni, de ilyen formán gondolóra vegye a' francia sereg, hogy ő Arcolénél verekedő 20 ezer ausztriaiaktól, legalább is 30 ezret fogott volna el.

Végre a' 32. FB. 1707. Januar. 25-kén Carpenedonál a' Brenta partján 600 — 10-dik Martziusban pedig Casa solánál a' Tella völgyében éppen annyit fogtak önjelentések' értelme szerént. Csak egy része igaz ezen jelentésnek. Az ausztriaiaktól elfogattak száma igaz ugyan hogy 1200-ra ment; de megkell jegyezni, hogy Carpenedonál 25-dik FBrigáda egészen, a' 32-diktől pedig csak 1 Zászlóal volt jelen; Casa solánál pedig nem csak a' 32. FB. gránátosai; hanem a' 57-diké is, és a' 10-dik Ezered vadászai voltak jelen a' verekezésben. A' mennyit az egész ott verekedő seregtettek azon két nap elfogtak, azt mind a' 32. FB. az igazság szeretetből, és szerénységből magának tulajdonítja.

Ezen előadásokból kitetszik mennyit lehessen a' néhai francia 32-dik FBrigádának hinni. Egyes dolgokat megigazitottunk, az egésznek valóságos oldalát a' figyelmes olvasó könnyen észreveheti. — Most tehát hagyjuk el a' kritikát.

A' Francia 32. FBrigáda azon szerencsés történetének, és érdemének, hogy ő az armáda számára annyi sok hadivezéreket nevet, a' magyar 8-dik Huszár Ezeredet bizvást mellé tehetjük. Mi ugyan nem vagyunk mind azon csaták leírása birtokában, mellyekben ezen derék

Ezereid felállítódása korától mostanáig vitézkedett, szintúgy se nyeresége, se vesztesége nincs tudva előttünk. Annyit azonban tudunk, hogy híret mindenkor feltartani értette, hogy névéhez mind az ausztriai hadi seregtől böcsültetését, mind az ellenségtől való tiszteltetést kapcsolni törekedett. Történetének egy becses öszveállítása' birtokában vagyunk ugyan, mellyben mind azon főtisztok' neveit láthatjuk, kik 1787-től, 1788-ig ugyan azon egy üdőben szolgáltak, és a' kik résszerént hadivezéretek, résszerént Stabális tisztetek lettek. De minekelötte ezen öszveállítást közelébből esmérni tanuljuk, az Ezereid' történetéből valamit rövideden előakarunk adni.

'Ama híres ellenség nyugtalanító Deák Pál állítá fel 1696-ban az Ezereidet; ugyan azon esztendőben Olashini ütközetben, a' következőben pedig az örökké nevezetes Zentaiban derekasan vitézkedett a' törökök ellen.

Részt vett (1702) Cremona megtámadásában — Luzarai ütközetben — (1706) Turin felszabadításában — (1707) Tuloni csatában — (1708) Lille és Turnay körül táborlásában, és (1709) a' Malplaqueti nagy ütközetben.

A' Rénus vizétől (1711) alsónémet országba ment — (1712) Péterváranál már a' török ellen verekedett, és (1716) Temesvár vivásánál jelen volt. — Belgrád ostromlásánál, és az ott történt ütközetben (1717) részt vett — (1733—1735) az Oksz országi háborúban, u. m. a' Pármai ütközetben és Quistello megtámadásában vitézkedett — (1742—1744) felső Ausztriában, és Bavoriában volt — (1745) Rénuhoz húzódott — a' következő évben már Piacenzánál verekedett.

Az egész hét esztendőös Prusszus háborúban jelen volt az Ezered. (1756) Lovositzi — (1757) a' Prágai ütközetekben fénylett — (1778 — 1796) több nehéz csatákat kiállott.

Vurumser név alatt (1788—1789) a' Török háborúi nagyobb és kisebb csatákban jelen volt, és a' magyar fegyvernek' hírt 's nevet szerzett. Onnét (1796) alsó németországba marsolt, és ott jelen volt (1792) a' Florenei verekezésben — (1793) az Althoseni csatában magát jelesen viselte, ugyan azon évben részt vett Mainz elfoglalásában — (1795) jelen volt Manheimi, és Frankentháli csatákban.

(1796 és 1799) az Olasz országi hadévekben megkülönböztetett vitézséggel viselte magát — (1802) kapta a' mostani nevét, melly ötet mindenkor a' legszorgosabb környülállásokban is hírére, és nyert érdemeire emlékeztette. — Zászlóira Caldionnál (1805) — Aspernél (1809) győzelmi babért aggatott. — Az Orosz hadévben (1812) részt vett, és alkalmatossága volt az egészen új hadszínen, még eddig esméretlen ellenfél előtt a' magyar hadierényt nevezetessé tenni.

1813. Hadévben az ausztriai főhaditestnél volt, az örökké nevezetes Dresdeni, és Leipzigi ütközetekben terhes szolgálatjának igazán megfelelt. A' Rénusi általmenetel után (1814) déli franczia ország elfoglalásán munkálkodott. A' következő hadévben pedig ismét a' franczia földön volt, és Strasburg előtt állott. Soha gyalázatjára nem volt azon nemzetnek, mellynek fegyveresei, sőt azt mindenkor dicsőíteni igyekezett.

Ez a' 8-dik Huszár Ezered rövid története. Azon kútfőben, mellyből mi ezen kivonást vettük, egyes vitéz katonáknak több megkülönböztetett

tetteit találtuk ugyan, hanem egyáltalában hibázott benne az egésznek foganatja; így tehát nem vagyunk képesek, legalább egy hadévben is, a szenvedett veszteséget, vagy nyert diadalmát az Ezerednek leírni. De hogy még is az erányzott parallélát a' francia 32 FBrigádához húzva előadhassuk, magunkat az 1796-diki hadévben egyes tagok' tetteihez fogjuk tartani, bizonyosak vagyunk abban, hogy senki azt rosza nem magyarázandja, és által fogja az egyes tagok' tetteiből az egész Ezered érdemét látni.

A' 8-dik Huszár Ezered' történetének leírására módot adnak azon 44 főtisztek tettei, kik 1787—1788 ugyan azon egy üdőben az Ezerednél szolgáltak; közülök 19 több alkalmatosságokban az ellenség előtt magokat megkülömböztették, 12. szolgálatak későbbi korokban Maria Theresia vitéz rende keresztét nyertek, 5 pedig ugyan csak az Ezeredben megbizonyított hőstetteik által magokat azon fényes megjutalmaztatásra tették érdemessé. A' leggyakrabban vitézkedők közt említetik Buday, Steingruber, és Frimont Főhadnagy. Kiválva pedig a' derék Buday hőstetteit leginkább feljegyzette az akkoriság. A' többi közül csak egyet akarunk előadni.

Mindjárt Mantua' körülvétele után 1799-be Gróf Klenau Alvezér Budayt, ki már akkor Kapitány volt, 6 gyalog századdal, és 6 Huszár csapattal Ostiánál a' Po vizén általküldötte, hogy szerteszéllal az ellenségnek minden kitelhető kárt okozzon, 's azt nyugtalanítsa. Buday a' vett parancsolatot legderekabban végbe is vitte. Ő többszer megakadályozta az ellenséget Ferrárárt felmenteni intézett segítség küldésében. — Modénából Május 4-kén kiűzte az ellenséget. Ugyan azon hónap 20-kén Lugo i Citadellát véletlen megtámadásával elfoglalta. Imola, Forli,

Cesena, Cervia, Rimini-Pesaro, Sinigaglia birtokából a' francziákat elkergette. — San Leo erősséget Julius 14-kén magát feladni kényszerítette. — Fárót 800 Orosz segítségével Julius 28-dikán elfoglalta, és Mondolfóból kitört 187 főből álló ellenséget egyedül tulajdon századjával öszvevagdalta. Öt hónapig volt Buday, az ausztriai hadi seregtől egészen elválva, kiküldve, ezen üdő alatt sereg osztályával 2174 francziát, 50 ágyút, és 16 mozsarat fogott el. Ön maga dicséretére nem az Ezered mondja ezt, mint a' 32. F.B. cselekedett, hanem azt olly tanúk bizonyítják, kik által Gróf Klenau a' szerénységből semmi jutalmaztatásra számot nem tartó derék Buday érdemesítésére alkalmatosságot akart szerzeni.

Méltán lehet reménylenünk, hogy ezen semmi igazítás által meg nem sérthető fegyvertett a' 32. Fél. Brigádától végbe vitt vitézség mellé, melyeket mi sorjában előszámláltunk, az igazság' szövétnekével megvilágosítottunk, és eligazítottunk, alkalmaztathatjuk. Ezen parallélát nagyobbra vinni elég módot adna a' 8-dik Huszár Ezered, ha tárgyunknak az előbbeni egészen meg nem felelne.

A' paralléla befejezetére el nem mulaszthatjuk az 1787-ben ezen Ezeredben ugyan azon egy üdőben együtt szolgáló 44 tisztek sorsokról, a' kikhez még 3 kadétet, 1 örmestert, és 1 trombitást is számlálhatunk, egy két szót mondani. Ezen 49 individuumból lettek üdövel:

2. Lovas Hadivezér (General der Cavallerie)
7. Hadivezéri Helytartó (Feldmarschal Lieutenant)
9. Alvezér (General Major)
7. Ezeredes
8. Ezeredes Helytartó
15. Örnagy (Major)
1. Főkapitány (Premier Rittmeister)

következõleg :

1. A' még élő Báró Frimont János Mária Theresia vitézrendje középkeresztese Antrodoci Herczeg, Lombardia és Velencei Országok Fõhadi kormányozója Lovasság Hadivezére 's a' t. 1787-ben volt Fõhadnagy.
2. Még élő Szent Helenai Báró Knesevich Vincze Lovasság Hadivezére Maria Theresia vitézrendének kiskeresztese 's a' t. 1787-ben volt Fõkapitány.
3. 1706-ban meghalt Boros Ádám. Hadivezéri Helytartó, Maria Theresia vitéz Rendének kis keresztese. 1787-ben volt Ezeredes.
4. 1801-ben meghalt Gróf Neundorf Fridrik. Hadivezéri Helytartó. M. Theresia vitéz Rendének közép keresztese az Ezered. tulajdonosa. 1787-ben volt Ezredeshelyt.
5. 1827-ben meghalt Gróf Kollonich Maximilián Hadivezér Helytartó. M. Theresia vitéz Rendének kis keresztese (az Ezeredben nyerte). 1787-ben volt Alkapitány.
6. 1815-ben meghalt Báró Meskó József. H. Vezéri Helytartó. M. Theresia vitéz Rendének közép keresztese. 1787-ben volt Alhadnagy.
7. A' még élő Báró Móhr János. H. Vezéri Helytartó. M. Therézia vitéz Rendének kis keresztese. Erdély országi Fõhadi kormányozó 1787-ben volt Alhadnagy.
8. A' még élő Báró Wrede György. H. Vezéri Helytartó. 1787-ben volt Fõhadnagy.
9. — — Báró Splényi Ferencz. H. Vezéri Helytartó 1787-ben volt Fõhadnagy.
10. — — Prohaska József. Alvezér M. Theresia vitéz Rendének kis keresztese. 1787-ben volt Fõhadnagy.

11. 1810-ben meghalt Báró Zechmeister Teofil. Alvezér M. Therezia vitéz Rendének keresztese. 1787-ben volt Főhadnagy.
12. 1825-ben meghalt Báró Barbacsi József. Alvezér. 1787-ben volt Őrnagy.
13. 1800-ban az ellenség előtt halva maradott Gróf Pálffy Miklós Alvezér. 1787-ben volt Alkapitány.
14. 1822-ben meghalt Vogel Antal Alvezér. 1787-ben volt Főkapitány.
15. A' még élő Gróf Kinsky Ferencz Alvezér. 1787-ben volt Főhadnagy.
16. — — Oláh Jakab Alvezér. 1787-ben volt. Kadét.
17. — — és a' Szász Ármádánál szolgáló Emerich Károly Alvezér. 1787-ben volt Alkapitány.
18. — — Báró Bretfeld Emanuel Alvezér. 1787-ben volt Kadét.
19. 1815-ben meghalt Borsiczky Ferencz Ezeredes. 1787-ben volt Főhadnagy.
20. 1812. — Boros Lajos Ezeredes. 1787-ben volt Alhadnagy.
21. 1810. — Bubna György Ezeredes. 1787-ben volt Főhadnagy.
22. Még élő Báró Lusinszky Ferencz. Ezeredes M. Therezia vitéz Rendének kis keresztese. 1787-ben volt Főhadnagy.
23. 1810-ben meghalt Steingruber Ferdinand Ezeredes. 1787-ben volt Főhadnagy.
24. 1815. — Báró Trach Emanuel Ezeredes. 1787-ben volt Főkapitány.
25. 1795. — Wachenheim Ferencz Ezeredes. 1787-ben volt Őrnagy.
26. 1815. — Utz Keresztely Ezeredes Helytartó. 1787-ben volt Főkapitány.

27. A' még élő Gróf Eszterházy Imre. Ezredes Helytartó. 1787-ben volt Alkapitány.
28. 1807-ben meghalt Tauvenheim Fridrik Ezredes Helyt. 1787-ben volt Főhadnagy.
29. 1808. — Kisfaludy György Ezredes Helyt. 1787-ben volt Főkapitány.
30. 1825. — Báró Révay Miklós. Ezredes Helytartó. 1787-ben volt Örnagy.
31. 1809. az ellenség előtt halva maradott Pachmann Venczel. Ezred. Helyt. 1787-ben volt Főhadnagy.
32. A' még élő Czupor Jó'sef. nyugalomban lépett Ezred. Helyt. 1787. volt Alkapitány.
33. — Báró Zay Imre. nyugal. lépett Ezred. Helyt. 1787-ben volt Alhadnagy.
34. 1803-ban meghalt Branda de Lucioni. Örnagy. 1787-ben volt Alkapitány.
35. Nem tudni mikor meghalt Kováts Gábor Örnagy. 1787-ben volt Főkapitány.
36. — — — Wordlicsek Antal Örnagy. 1787-ben volt Trombitás.
37. — — — Berzeviczy Ambrus Örnagy. 1787-ben volt Alhadnagy.
38. — — — Radó Zsigmond Örnagy. 1787-ben volt Kadét.
39. A' még élő, de nyert sebei véget nyugodalomba lépni kéntelenitetett Báró Buda y Ignác Örnagy. M. Theresia vitéz Rende' kis keresztét az Ezeredben nyerte. 1787-ben volt Főhadnagy.
40. Meghalt Knopfer János Örnagy. 1787-ben volt Főhadnagy.
41. 1800-ban az ellenség előtt meghalt Szentiványi Jónás Örnagy. 1787-ben volt Alkapitány.
42. 1814. Franciaországban az ütközetben elesett Reinisch János Örnagy. 1787-ben volt Alhadnagy.

43. Meghalt Láng Károly Őrnagy. 1787-ben volt Alhadnagy.
 44. — Schik Miklós Őrnagy. 1787-ben volt Főkapitány.
 45. 1818-ban megholt Fáy Jó'sef Őrnagy 1787-ben volt Strásamester.
 46. 1827-ben — Báró Mirbach Lajos Őrnagy. 1787-ben volt Alhadnagy.
 47. 1811-ben — Traiber Jó'sef Őrnagy 1787-ben volt Főhadnagy.
 48. Nyugalomban élő Gróf Altham Maximilián Őrnagy. 1787. volt Főhadnagy.
 49. 1793 az ellenség előtt a' vízbe fulladott Báró Berg Károly, Kapitány M. Therezia vitéz Rende kis keresztese, mellyet az Ezeredben nyert. 1787-ben volt Alhadnagy.
- Ezt egyáltalában a' Magyar Haza' fegyvereseinek; különösen pedig a' 8-dik Huszár Ezerednél vitézkedő Markovics Ferencz Kapitánynak mint lelki-barátjának ajánlja.

Kiss Károly,

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Pallas Debrecina seu Carmina Metrica Latina et Hungarica, ab Alumnis I. Colleg. Helv. Conf. Debrecinensis, seculo, quo vivitur XIX-o, ex occasionibus conscripta, partim edita, partim hucdum inedita; ordine Chronologico collecta. Accedunt antiquiora quaedam Pauli Némethi et Samuelis Szilágyi Superintendentis Juvenilia. Curante Josepho Pétzeli Hist. et Ling. Græc. ac Lat. in Colleg. R. Debr. Prof. P. O. Debrecíni 1828. pag. 176.

Igen szerentsés gondolatja volt Prof. P—i Úrnak ezen Gyűjteménynek kiadása; nem tsak annyiban, a' mennyiben a' közlött Darabok serkentés az ifjaknak, hasonlók próbálására; hanem annyiban is, a' mennyiben azok egyik nevezetes oskolánkban a' tanuló ifjuság tudományos pallérozódásának, és izlésének mutatói, és éppen ezen utóbbi szempontból tekintvén a' Pallas Debrecinát, noha R. mindenkor abban az értelemben volt, hogy a' régi Görög és Római Classicusok, a' helyes gondolkodásnak és írásnak átalába legjobb mesterei, 's valaki ifjabb esztendeiben azokra különösebb gondot fordított, az annak anyai nyelvén való munkáin is megtetszik: meglepő volt még is reá nézve látni ezen Gyűjteményben, hogy az ekkorig, a' mint tudva van, leginkább ezen nagy Mesterek után nevelt Debretzeni Nemes ifjúságtól, a' maga született nyelvén, ha ezen ír, mi telik; 's melly nagy volt öröme, midőn az Írók idejéhez képest valóban többnyire

mind igen jeles és követésre méltó darabokat megolvassván, a' magyarokban szintúgy mint a' deákokban, a' rendes és világos gondolkodás mellett, mindenütt tiszta nyelvet, a' kifejezésben erőt és könnyűséget talált. — Ki ne gyönyörködnék, ki ne örülne lelkében, ha ugyan magyar, midőn egy még az iskola küszöbén túl nem lépett, még csak kezdő ifjúnak szájában 's laniján így hallja zengeni édes magyar nyelvünket, (l. 108. Szél Sámuel, Képfaragó Ferentzi Istvánhoz):

„Mint a' fa úgy nő észrevetetlenül,
'S terjed Ferentzink híre közöttetek;
Próbál nemes tartózkodással
A' remekék piatzán az ifjú
Mérközni tudós mesterivel; teremt,
Fest életet, díszít önt kitanult keze;
Simul az önként engedő kő
Kése alatt, 's az atzél tagokra
Élet-vonást hint, 's játszi tekintetet; 's a' t.'

vagy mikor ezt olvassa, a' Balatonhoz l. 118.
(a' mi már egyszer a' Hébe illatozó virági között
is méltó helyet foglalt):

— — — Még az erőltetett
Természet itt a' mesteri kéz tűzét
Nem sinli, sem fült tömlötzökben
A' tsenevész növény nem izzad,
Könnyezve a' jobb messze világ tejét;
Sem zordon erdőt, kőbe borúlt hegyet
A' játszi mesterség nem épít;
Sem betakart tsöveken rakásra
Itt nem tsapolgat duzzadozó tavat:
Hogy tudva tsallyon, 's a' tsalatásba, várt
Kedvet lelő érzés, tsudálva
Nézze, betsülje, imádja mivét.

Itt a' setét bikk lábaihoz terült
Szelid lapályok tarka ölén ezer
Himes virág nyit 's a' t.

Itt a' tenyésző semmi v el egy koru
Hő-lepte hértz, a' rettenetes legyen
Szózatra állott, még először

Akkor, elő, mikor a' teremtő

Kez dettel együtt, lett az Idő maga 's a' t.

Legutolsó a' Gyűjteményben a' még most is
oskolában lévő Tatai Andrásnak a' Magyar Aca-
demiára írt verse; ezt, nem mintha éppen en-
nek adná az elsőséget, hanem mivel legujjabb, 's
a' mellett hogy tárgya magyarnak nevezetes, nem
is hosszú, szabad legyen Recensensnek egészen
közleni.

Neveld bujábban, Dácia téerein,
Díszes borostyán, gyenge leányidat;
'S Pallás' szülöttit lelkesítő

Fürtjeiket koszorúkba fűzni

Korán tanitgasd. — A' komor Attila'

Vad homlokának rántzai tsak babért

Szenvedhetének, 's mellye értzét

Tsak ropogó hadi kürt hevité,

De nyájasabb napfényre melengeti,

'S olvasztja keblét hív unokáinak,

Mord homlokiknak rántza símul.

Melpomene puha énekére.

Nem vérbe tsapzott üstöke a' mai

Magyarnak a' legszebb koszorú; szelid

Érzése a' Muzsák kezétől

Fent nemesebb jutalomra vágyik;

Nézd bár, miként ég szent tüze a' ditső

Árpád fájának, Pindusi berkeket

Ültetni honnjában, 's az Iszter'

Partja körül Helicont emelni.

Nézd melly ügyes gond izzad az ősi nyelv'

Pallérozásán, melly Tudomány 's Haza

Eránt hevült szív ontja gazdag

Kintseit e' jeles áldozatra.

Már nyitja pompás ajtait a' Magyar
Minerva tágas Temploma, hol szelid
Leányi víg dalt fejtegetnek

Hurjaikon magyar öltözetben. —

Oh Égnek áldott magzati! oh kegyes

Szűzek! ki volt az Hunnia Angyali

Közzül, ki ekképp boldogítá

Véletek e' kies édenünket?

Ferentz, egünknek napja, tenyésztető

Fényt hinte Honnunk földre; Nádorunk

Áldásával béharmatozta.

Hogy Tudományt szerető nemes szív

Böven teremjen keblibe; — így lehet

Reményleni méltó sarjakat a' kövér

Törzsökre; — a' Széchéniek's a'

Hároliak, Vayk így születtek,

Igy a' derék Andrásiak, és ezek

Nagy nyomdokin ment több Magyarink. Hová

Ragadtok, oh Ég küldte Lelkek!

Oh Tudomány's Haza hív Baráti!

Hogy gazdag oltár's Templom emelkedik

Honnunkba Pallás' tiszteletére; hogy

A' szép's nagy éneklői köztünk

Nemzeti színbe ruhába járnak,

Mind ez tiétek. — Böv kezetek', kegyes

Gondoskodástok', Nemzeti szívetek',

Legédesebb, legszebb jutalma,

A' Haza boldogodása lészen.

Mig Daciában Pindusi lant, Magyar

Hangokra zendül: nagy nevetek, 's örök

Gyémántba metszett áldozattok,

Tárgya lejéud öröm - énekének.

Szent lesz az a' sír, melly porotok fedi,

'S sok hív Magyarnak könnyeiben fered;

A' tisztelet, 's polgári hálá

Ültet ezer nefelejtset arra.

A' ki többet akar, olvassa meg a' Kerékgyártó, Vetsei, Szél, Tatai, Tsétsi Verseit, és látni fogja, hogy ezen ifjúi próbatételek között többen vagynak olyanok, mellyek koszorús Poetáinknak sem válnának szégyenére.

A' Deák Verseik között különös gyönyörűséggel olvasta R. a' Roboz Lajos — Jó'sef — Roboz István, — R a i n e r — Dobos Jó'sef Károly Fő Hertzegekhez írt verseiket; a' Lakatos Epithalamiumát és Odáját; a' Kiadó Epicedionját, 's mindenek felett ugyan tsak a' Kiadónak Horatziusi Lélekkel és nyelven készült Anglia Libertatis Germanicae Vindex-ét. — Hoszszabb lévén az, mint sem egészen, öszvefüggőbb és egymásból folyóbb, mintsem részenként közölhetné R. Elég legyen itten annak mind egész menetelére mind egyes gyönyörű soraira, különösen kezdő 's végző, hozzá hasonlíthatatlan szép hasonlításaira, az elibe tett igen illő, igen jól talált Mottokra figyelmeztetni az effélékben gyönyörködőket. Szépek a' Szoboszlai, Szombati, Szél, a' két Tatai, két Báthori, Körösi, Csvire, Losi, Németh, és Török Deák Versei is.

Toldalékul a' Gyűjteményhez hozzá vagynak ragasztva az eléggé esmeretes Németi Pálnak 's a' Nagy Szilágyi Sámuel Superintendensnek, ugyan tsak Debretzeni nevendékeknek, több, részint eddig esmeretlen Deák Versei, mellyeknek közléséért ujjabb hálá és köszönet kiadójaknak.

Az egész Gyűjtemény ajánlva van Mélt. Septemvir Péchujfalusi Péchy Imre Úrnak; de kinek is ajánlódhatott volna helyesebben és méltóbb jussal, mint azon halhatatlan érdemű férjfiúnak, kiről a' Kiadónak ezen kevés szóval sokat mondó sorai:

, Cujus

Indefessa 28 annorum opera,

Labore, cura, diligentia,
Restauratis, cum sede AA. LL. Studiis,
Nova Palladi Debrecinae,
Universaeque Rei Litterariae
Affusa Lux benignissima.

Nem kevés ajánlatására szolgál a' minden tekintetben ditséretes munkának, a' tiszta és majd hibátlan nyomtatás mellett, igen mérséklett ára; 20 ezüst xr. volt az előfizetés a' 11. árkusból álló, tsinosan bekötött Gyűjteményre.

Berekeszti R. tudósítását azzal a' buzgó óhaj-tással, hogy a' Pallas Debrecina gyűjtsön tüzet minél több nemes gondolkozású ifjaink lelkében a' vetélkedésre, melly nélkül semmi nagy nem születik; a' Tudós Kiadónak pedig, kitől még sokat vár az ifjuság, sokat a' Magyar Haza, sokat az egész tudós Világ, terjedjen számos boldog esztendőkre betses élete !!

Z.

B.) Külföldi Literatura.

O r o s z p o é z i s.

Pletnew, a' Sz. Pétervárában 1825. kijött „éjszaki virágok” című orosz Zseb könyvben az orosz költésről egy értekezést adott, mellyet kivonatban több németországi folyóírás közölt: mert a' tárgy humánus interesséjü tárgy, 's az értekező gondolkodó fejnek mutatkozik. Elöttem Müllnernek új időszakirása van (Mitternachtblatt, 1827. Szám 202) 's én a' kivonatot a' bevezető észrevételekkel adom, mert a' jó, mindég jó, 's kezdő literatúrában, a' millyen a' miénk, a' jót elégszer nem ismételhetni. Itt ott marginalis jegyzetekkel toldám meg.

A' poezis szívében lakik minden ebernek; mindnyájan érezzük minnen magunkban. Nagyobb vagy kisebb ereje a' lelki tehetségekkel, a' szenvedelmek' hatalmával 's az élet' környülállásival, mellyek az ember' sorsát szokták meghatározni, tart egyenlő mértéket. Ki csak kevés órákig oda engedte magát nemesebb, jobb kivánságainak, 's ki illy szempillantatban magát minden szenvedélytől 's földi szükségtől szabadnak érezé, ismeri azt az érzést is, mellyet én poézisnak hívok. Nehéz, sőt lehetetlen mindég poétának lenni; valamint lehetetlen boldognak lenni szüntelen. De lehetséges ezt a' tűnő élvezet (Genuss) ha szóban nem is, de emlékezetben legalább fentartani. Ennek eszköze a' poetai művészség, 's hogy ezt tökéletesnek nevezhessük, a' külső tökély elengedhetetlen feltétel. A' legjobb szobrász jó véső, egészséges márvány nélkül tökéletes szobrot nem alkothat. Így a' költő; darabjának semmikép nem fogja megadhatni a' kellő, örök harmóniát, világosságot és tisztaságot, ha nyelve nem egészen kidolgozott, nem eléggé meghatározott és hajlékony, hogy minden gondolathoz hozzá simúlhasson.

Franczia országban a' poezis akkor virágzott, mikor az politikai nagysága' tetején állt, 's udvarában az elmésség és finom társalkodás ragyogának. Erősen rányomta bélyegét az akkori század a' költés' minden szüleményeire, 's annál erősből, mivel Párizs volt középpontja; 's még is akkor a' tiszta poétai lélek nem mutatkozott a' maga nagy, a' maga dicső egyszerűségében; csak félszóval szólt 's erőltetett hangon. A' legszebb természet aljasnak látszott volna azon körökben, hol mesterség vala minden, mozdulat, hang, gondolat, érzemény. A' mi a' lángoló szívben, titkos forrásból, keresetlenül született, azt hideg szájjal adá vissza a' szorgálatra kész értelem. De valamint

nincs rendszabás kivétel nélkül, úgy a' mondottak csak nagyobb számát illetik az akkori francia poétáknak. Nehéz lön utódjaiknak más karaktert adni költésöknek, mert példányaik által akartalanul is elragadtatának. Csak az angol és német poesis' ismerete vonható ki tévedésökből; 's ebben az iskolában lelt Lamartine táplálatot érzéseinek és képzelmeinek.

Hideg rendszabások 's az úgy nevezett finom világ' kislelkű tekintetei nem folytak 's nem folytathattak-be az orosz poézis' kifejlésébe. Előbb született ez, mint sem ismertettek az etiquette' törvényei; 's honszeretet csalta ki az első hangokat Lomonossow' lantjából, ki első ódáját a' német földön éneklé. Midőn elékelőbb társaságainkban a' mostani ízlés terjedezett el, poézisunk a' házi körök' csendébe vonúlt vissza: 's mondhatni, hogy még jelenben is ezen a' ponton áll. Mert valljon tartozik e maiglan az úgy nevezett szebb társaságok' kedvencz mulatságai közzé? Az öregebbek mindég csak Lomonossow, *) Sumarokow **) és Chersakowról ***) szólnak; fiatalaink véleményeikben többféle okokból külön felekre szakadtak. Valljon kit von poézisunk? Ki mondja el felette ítéletét? Csak kisebb száma a' jobb íróknak, kik ön fájdalokra kénytelenek egyszerűs mind bírának és pártfélnek lenni.

A' francia nyelvnek csinosb társaságainkban nagy divatja gátolta eddig drámai költésünk' előmenetelét, melly tökéletessége' csúcsát csak a' társalkodási nyelv' nagy kimíveltetésével érheti el. Ennek szegénysége miatt tragödiánkban a' felsé-

*) Atyja az Orosz tragödiának.

***) Opera költő jeles a' szomorú játékban is.

****) Epikus; tanúlt inkább mint geniális.

ges nekünk Dagályos, a' Természetes a' vígjátékban közönséges.

O s e r o w *) szomorújátékaiban csak ott valóban jó, hol szabad, költői, lyrai nyelven zengenie. Nála minden poétai nemekben, hol a' társasági nyelv nem szükséges, mély és való érzés, világó és tiszta színek új, erős gondolatok, jólhangzó, kinyomással teljes, minden tónushoz simuló nyelv, találatnak.

Vannak költőink, kik erős érzés, a' részeknek szorgalmatos kidolgozása vagy kellő nyelv által tűnnek ki. Itt azok lesznek említve, kik legtöbb tartalmat egybekötve nyújtanak külső tökélyel. Némellyek ezek közül már kiadák verseik' gyűjteményét, másoké időszakai munkákban vannak elszórva. Amazokkal kezdjük itt a' sort.

Mindeneknél felségesbb, lelkesebb többoldalúbb 's magánállóbb D e r s c h a w i n ; kora a' II. Katalin. császárnéjé. Róla különösen elmondhatni a' régiek' véleményét, hogy a' poétának születnie kell. Géniusa maga tört magának ösvényt, 's új nyelvet teremtett.

Kapnist kevesebb természet adománnyal dicsekszik Dérschawinnál, de gyakran meghaladja a' vers' tisztaságában, 's a' velebánás' ügyességében. Músája mímelő inkább, mint önalkotó, Horáczt választá példányúl, és senki elevenebben nem emlékeztet ezen költő' hangjaira, nálánál. Azonban Kapnist nem akart csupa fordító maradni; ő Horáczt' fő ideájit nemzetesítette 's tulajdon alakokba önté.

A' sajátkép úgy nevezett drámai költésben, ámbár az minden egyéb nemek után hátra maradt, még is sok kielégítőt mutathatnak elé, mint például Ostrow' szomoru játékait.

*) Némelly szomorú játékaí más nyelvekre is fordították.

Azon enyelgő nyelvtől sem idegen az orosz költés, mely Lafontaine' irásait teszi elragadókká *) nálunk az még nagyobb sikerű, mert sok tárgynak két név jutott, mellyekkel váltogatva élhetünk, mint a' költemény neme kívánja. Az ez által eszközlött különböző constructió poézisunknak különös ingert ad, mellyel a' francia nem bír Bogdanowitsch **) és Chemizer ragyognak e' tekintetben; mind a' kettő Lafountainet választá példányául, példányát a' maga nemének mind örökre. Ide való Dmitrijew tiszta, kellő írásmódjával és Krülow, a' maga eredetiségével, gondolatjai' mélységével, őszinte lelkűségével 's popularitásával. Dmitrijew meséken kívül írt lyrai és szatirai darabokat is, episztolákat, elbeszéléseket, 's tb. Mindene a' legkényesb ízlés' bélyegét viseli. Jermakja lyrai költésünk' ékessége; a' poetai elbeszélésben ő eddig utól nem éretve áll.

Jeles, lelkesült éneklő Meledinskij, kinek verseit, fájdalom! tökéletes gyűjteményben még nem bírjuk. Poézisa nem csak a' tülnek hízlekedik, de az érzést is hathatósan megragadja gondolatai' mélysége, képekben való gazdagsága és merészsége által.

Költésünk' újabb időszakára jutunk most. Shukowskij a' poézisnak egészen új irányt adott. Vele született rendkívül való tehetségeket a' legmíveltebb ízléssel, mély poetai érzést nyelvünk' titkainak tökéletes ismeretével, a' költés' törvényeinek szoros tisztelését kitűnő rátermettséggel a' természet' scénáji' festésére, nála egyesülve lelteni. Shukowskij' lelkében a' romános költés' csirája fekszik, azért Schiller' és Byron' költe-

*) Kiki fogja tudni, hogy itt nem a' német román-író értetik.

**) 'Több romantos époszok' szerzője is. † 1803.

teményeiket úgy fordítja, hogy azokat önnön teremtményeinek tartanád. *)

Más, de hasonlóképp kitünő ponton áll *Batjuschkow*, *Tibull'* és *Propercz'* vetélkedő társa. **) Minden sora érzést lehel; géniusa a' szívében lakik, 's nyelve édes és simuló, mint a' legtisztább, legmélyebb szerelem' nyelve.

A' legközelebb múlt négy évben (1821-5) *Puschkin* három olly költeményt ada, mellyek a' külföldön is elhíresedtek volna: *Ruszan* és *Ludmilla*; a' fogoly; a' *Baktschissarai* szökőkút.

*Gnedisch*től az *Íliászt* birjuk. Ő a' nagy költőnek lelkét tökéletesen felfogta. A' külföld megismerkedvén egykor az orosz literatúrával, csodálni fogja nyelvünk' gazdagságát, tökéletességét, 's *Gnedisch'* nagy talentumait megismerni. Eredeti darabjai példái a' való költésnek; idyllje, melly „halász” címet visel, mindent felülmúl, mit a' művészség' ezen nemében valaha merénk.

Az elmés, tréfáló nembn *Davido* és *Waesemskoj* Herczeg tündöklenek. Amaz teremője a' hadiénekek' egy új nemének: nyelv, kép tulajdonai egészen; ő *Anákreonunk* a' táborban. *Waesemskoj* a' nép' 's a' finomabb világ' nyelveit olvasztja egybe, 's nem kénytelen elmésséget 's tréfát könyvekből szedegetni: szemlélő értelme bőven lel tárgyakat maga körül, 's mindenből tud hasznot vonni.

Glinka ***) sok kellő allegóriai költeményekett adott.

*) Elegiákat is írt. A' balladában *Bürger* és *Schiller* voltak előképei.

**) Írt poétai elbeszéléseket is.

***) Egyik igazgatója a' 1816-tól Sz. Pétervárában fenálló Orosz nyelv-mívelő társaságnak.

Rülejew szép pályát jegyze ki magának, a' honi történetekből választván tárgyait. A' nélkül hogy az ódáig emelkednék, méltóságos, egyszerű 's könnyen folyó nyelven zeng.

Baró Delwig méltó éneklője a' szerelemnek.

Vannak közöttünk, kik erdei virágként árnyékban 's magányban sejledeznek, de azért nem kevesbbé vonzó: mit Krulow Sándornak — kit a' meseköltővel fel nem kell cserélni. — művei mutatnak meg. Azon kevésben, mit tőle bírunk, mély érzést, sajátos stílust, helyes ízlest találunk, 's kivált egy erővel teljes, férfias nyelvet. Tulajdon pályán járdalva, ez által is jeleit adja való talentumának.

Barätinskij az elegiában diszlik. Mély érzeményt a' gondolatokban való csodálatos gazdagsággal kötvén össze, a' classikus költéshez közelít: világos, eleven és mély.

Ifjabb Jasirow lelkesült éneklője a' hazai hőstetteknek, tele van poétai tüzzel, tele merész képekkel.

Így díszlik Kuchelbecker a' hathatós gondolatok' eléadásában való merészségével 's képei' újságával.

Helyes ízlés, kellő verselés, szelid ábrándozás karaktere a' Dmitrijew Mihály' poétai szüleményeinek.

Pissarew' nyelve jólhangzó, természetfésztési elragadók. Tumänski'j' írásmódja kellemetes és szívhez szóló.

Minden itt említett költők nem adának annyit, hogy rólok elhatározott ítéletet hozhassunk de nyelvök szép, ízlésök tiszta.

Egy költő van még, kit el nem hallgathatok; kit a' sors, tehetségeit kivévén, majdnem mindentől megfosztott. Béna és vak! csak phantasiája'

szemeivel lát, de annál elevenebben érez, annál világosabbak Músája' teremtményei. Koslow olly hamar behatott a' poétai stílus' titkaiba, hogy classzikus dallóinkhoz bizonyos léptekkel látjuk közelíteni.

Fiatalliteratúránk hasonló egy virító fához; körét tisztogatni a' jelenidő' foglalatossága; a' jövőre marad ágait nyesegetni, ha egykor, mint reményljük érett gyümölcsökkel büszkélkedve fog körültekingetni.

Poétai műveink még nincsenek kellőképen egybegyűjtve, 's nagyobb részint különféle folyóirásokban *) taláthatnak, elszórva: hol a' költés' buzgó tisztelője csak nagy ügyvel keresheti elő.

Nem tagadhatám meg magamtól az olly jeles fejek' névszerént való felhozását, olly korban kivált, midőn nálunk a' legszebb poétai mű már is csak az ész' játékának tekintetik, 's az orosz költeményeknek több szerzőjük mint olvasójuk vannak."

Eddig Pletnew. Mit mondjunk mi Magyarok, ha az orosz is panaszkodik a' fentebb rend' hidegségéről a' hazai literatura iránt? (Egyes személyekről itt szó nem lehet). 'S több ott a' költő mint az olvasó? Nálunk is, de ott még is annyi az olvasó, hogy ha t almanach virágozhassek. Sok ott a' költő? De Pletnew nem a' költők' sokasága ellen panaszkodik, mert sok az is, ki a' költő nevet érdemli: mit nem lehet tagadni, ha meggondoljuk, mennyit fordítottak le orszból

*) 1825-ben huszonöt orosz folyóírás virágozott és hat almanach. 1822-ben még egy sem volt. Nekünk már akkor volt Auróránk; de csak ezt látjuk mind eddig félbetöretlenül fenállni, 's ezt is csak a' kiadónak nem kisedő áldozatai által.

más nemzetek. *) De van e nekünk okunk annak örülni hogy azok, kik verseket nyomtattatnak, nem kised számmal vannak?

Írónk a' társalkodási nyelv' szegénységéről (míveltenségéről mert ott a' Francia a' szép világ' nyelve) is szól. Ez gátja nálunk is a' dráma' előmenetelének, 's nálunk is a' mi nincs Zöld Marczí' nyelvén írva, a' mi ennek a' poétai mivekben való használhatlansága miatt, ettől eltér, da g á l y n a k kiáltatik. Mért? mert figyelmet, tanulást kíván. De a' francziát százszorta több idő áldozattal 's erőlködéssel törni 's tanulni nem rettegünk. Azért érdemli-e a' miénk a' tanulást kevésbbé, mert a' miénk?

Valjon kit von poézisunk? ezt kérdi az orosz kritikus; 's ugyan ezt kérdehetjük mi is a' miénkről. De amaz megfelelt annak okáról: a' poézis Russziában most a' többségtől ész' játéka n a k tartatik, 's tudva van, hogy az oroszok a' tudományok' körében sokat tesznek. Nem helye itt fejtegetni, mint nem lehet javalni ezeknek szeretését a' másíknak, a' mi nem kisebb méltóságú, költségére. Nálunk meg van fordítva. Csak poézisunk mutat eddig fenállható miveket; minden egyébben szegénykedünk, 's így nálunk amannak nem elegendő becsülése másfelől semmit ki nem pótol.

*) Von der Borg: Poet. Erzeugnisse d. Russen. Dorpat. 1820. Von Grets ch: Handbuch d. russ. Literatur. Petersburg, 1821. 4. Bde. Bowring: Specimens of the russian poets. London. 1821. 2 d. kiadás. Dupré de St. Maures: Anthologie russe. Paris, 1823. Sumarokownak öt tragediája van francziára fordítva, egy ángolra; így fordítottak Oserow is, Krülow, Petin és mások, és tapsot nyertek a' külföldről.

Ki mondja-el poézisunk felett itéletét? ezt kérdi még Pletnew: „csak kissebb száma a' jobb íróknak, kik ön fájdalomokra kénytelenek egyszerűsmind híráknak és pártfélnek lenni”. Ugyan ezt kérddhetjük ismét mi is a' mi literatúránkról szólván, 's ugyan azt kell felelnünk. Mert nem minden úgy nevezett recensio kritika, 's nem minden javallat és gáncs itélet is. Így jót eddiglen poétai míveinkről nálunk is csaknem magok a' poéták mondtak; 's itt nem az a' baj, hogy ők mondtak jót, de az, hogy csak ők: mert az, kinek itélete stúdium által nincs mívelve, nem vizsgálja mi mondatott, hanem ki által mondatott: 's a' kedvező itélet, ha költő a' kritikus is, neki részrehajló dicsérgetés, 's a' legalaposabb gáncs neki nemtelen tekintetek' indulatos nyilatkoztatása. 'S így a' jó, a' tiszteletre tanulásra méltó kritika jobbára olly sikeretlen, mint az a' másik, melly legfeljebb is felkapott lócusok' szövevénye, melly a' látni tanult szem előtt csak színét viseli a' kritikának. De íme, ismét gyűlölt tárgyra térünk el. —

Tóldy Ferencz.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1. I n t é z e t e k.

Tekintetes Ihász Imre Táblabíró Úrnak felszóllítására a' Soproni Év. gyűlekezeti Biztossága Ts. Artner Sámuel Tanátsnok és Senioralis Inspector Úrnak előlülése alatt Aug. 6-kán tartott Gyűlésében azt végezte, hogy ezentúl a' Normalis öt oskolákban az ifjúság minden héten két

óráig tanítassék a' magyar olvasásra és írásra, a' Lyceum' alsóbb osztályaiban pedig a' magyar nyelv' tanítására szánt eddig minden héten rendes két órán kívül, az első Grammaticalis Classistól kezdve még a' Rhetorikában is, mind a' Világ' s Haza' Történetei, mind a' földleírása magyar nyelven adassanak elő, a' Philosophico-Theologica Classisban is, valamint eddig a' Magyar Literatura Magyar nyelven folytattassék.

A' Ts. 's Tisztelendő Egyházi Gyűlekezeti ezen Intézeteket Aug. 20-diki Gyűlésében nem csak jóvá hagyta, hanem Hazánk Történeteit is még a' Philosophico-Theologica Classisban is magyarul előadatni kívánta. Ezen végzés következtében az említett tudományok iskoláinkban a' folyó eszt. r-ső napjától fogva valósággal magyar nyelven taníttatnak. Reményljük, hogy a' buzgó igyekezetnek kívánt fogantja 's haszna lesz a' hazai ifjuságra nézve, melly itt amugy is mind a' minden Vasárnapi Sz. Beszédék' tartásában, mind a' még mind-éddig fenálló Magyar Társaságban, valamint gondolkozó erejét, úgy honni nyelvét buzgó törekedéssel művelgeti. Örömmel tapasztaljuk, hogy ebben nem csak a' született tót, hanem az idevaló születésű ifjak is szívesen 's vettélkedve részt vesznek.

Ezen minden Hazafinak kedvös Jelentéshez méltó még azt is hozzá ragasztanunk, hogy Sopron városa néhány esztendőök óta annyira magyarosodott, hogy ritka ház van, mellyben magyarul vagy nem tudnának, vagy mindég magyarul nem beszélnének. —

Mind ez a' jövődöre nézve szép reménnyel ketsegteti Sopron felől Hazánkat.

Sz. J.

2. Előlépések és Megtiszteltetések.

Fő Tisztelendő Farkas Ferencz Úr, Székes Fejérvári Püspökség' Titoknoka 's Levéltárnoka, Sz. Hittudomány' Doctora és Professora', 's dicséretesen ismert honi Literátorunk, Székes Fejérvári Székes Egyház' Kanonokává neveztetett-ki.

—r—y.

3. Kihalt Tudósok, és Írók.

September' 5d. Szombathelyen, **Petrédy Antal**, több lényes Nemzetségek' Ügyészök, a' Római Régiségek' tudós ismerőjök 's szorgalmas gyűjtőjök; 51-dik évében.

September' 11-d. Nagy Váradon **Csák Ferencz**, Szent Mihály Arkangyal' Gáborjáni Apátja, Nagy-Várad Székes Egyház' Kanonoka, T. N. Békés és Bihar Várme-gyék' Táblabírájok, a' honi nyelv - 's literaturának buz-gó kedvelője; 65-d. évében.

—r—y.

4. R é g i s é g e k.

1. Ajánlom Kglmednek Szolgálatomat, In kldet sok jokkal
aldgya meg kívánom,

Kglld levelét vettem irását ertem, kglld írja hogy három rendbeli levelere nem ment kldnek tüllem vala-sza, Edes Halmagyi Ur en mindenkor választ irtam a' kld levelére ha klt kezehez nem vitek nincs vetkemmel, mert én nem vagyok ur hogy olyan becsületes ember levelire választ nem írnek, hanem en szegeny legeny vagyok, kglld írja leveleb. hogy ő felsegenek elég bú helyye volna az ha-dak tartasara, igazán írja kld mert elég bő vagyon; de ezzel is ő felsege akarja bőveteni határát, a' mint eleb-beni levelemben is irtam vala kldnek hogy en bizony az oda valo falukon quartelyt nem kertem volna ha paran-csolatom nem volna reá, azért most is kldet kerem inti-mallja a' falukat hogy ne karosittassanak, a' mi azon lpi emberek dolgot illeti mind eddig is semmit sem tudtam benne de immar ertven dolgokat megparancsolom hogy el boczassák, én az előtt is irtam volt a' Nemes Varme-gyere hogy a' quartelybeli elés felől communi consensu alkudgyunk meg, de ő Nagokk ő kllk nem teczet, ha így lőt volna az dolog a' szegenyseg nem romlot volna így el és az adot is könnyebb. elgyősztek volna. Ezek után In oltalmab. ajánlom kldet, Datum Sz. Job Die 27 Juny A. 1686. kglld jo akarója szolgál Bagosi Laszlo.

Nemzetes vitezlő Halmagyi Janos uramk T. Nemzetes Somlyai Kapitány Olasz Ferencz úr eő kllme iro

Deakjának, jo akaro uramk eo kglmek adassék, Somlyo.
(P. H.)

2. En Putnaki Orfai Miklos adom tudtára az kikk illik hogy noha az Nemes Országnak incorporatussa vagyok, és az unora meg is esküttem, de mivel az mostani állapotokb. allitattam az mi kgl's urunktul eo ngátul udvari német Gyaloginak elejokb. Azért esküszöm az öröktül fogván valo 's élő Istenre ki Atya fiu és Szent Lélek tellyes szent Háromság, egy bizony örök In engemet úgy segélyen, az én igaz hitemb. hogy méltóságos Apafi Mihály Erdélyi Fejedelem kgl's urunk Méltóságos Bornemissza Anna Erdélyi Fejedelem Asszszony kgl's Asszka, 's második Apafi Mihály kgl's Urunk, és az Nemes Országgh igaz Fiainak igaz szolgálók lések, eo ngokat sem titkon sem nyilván semmi kigondolható színek praetextusok alatt el nem árulom, senkivel sem irás sem izenet által eo ngok 's az haza 's. nevezet szerint most az Szebeni Város veszedelmekre edgyet nem értek, annál inkább sem ígéletért, sem adományért, nagyobb reménségért, avagy bosszuságért, senkivel feladásáruul nem tractalok. Alattam valo eo ngok Német yitézire is tellyes tehetségem szerint úgy vigyázak, eokat úgy igazgato hogy eo Ngok az haza és a' város hűségéb. megmaradjanak, ha kit ellenkezott eszemb. vészek, néki nem kedvezek hanem érdeme szerint ellenne állok megbüntetem vagy eo ngokk vagy Generalisomk hírré adom a' kitül is eo ngok után illendő becsülettel függök, 's. minden eo ngok az haza 's. az város megmarasztásáb. kérdek hallok 's. edgyet értek mind bástyákon az városb. mind mezőb. igaz harczott állok, igazán lötetek Fejem fen állásaig eo ngok az haza és a város hűségéb álhatatosan életem fogjátásáig megmaradok, egy szoval eo ngok 's. haza a' város jó akaroinak és baráttyainak jó akaroja, és baráttya, ellenséginek és gonosz akarojinak ellensége és gonosz akaroja, tellyes tehetségemmel eszemmesterségemmel 's cselekedetemmel lések eo ngok ez haza, és ez város igaz fiainak vérekkel, életekkel, halálokkal véretem, életemet 's. haláloamat egybe kötöm, melyk még is a' mint megállója lések, az igaz In az én igaz hitemb. úgy segélye 's. úgy adgya lélkem idvességét, sótt ha hitemet szánszándékkal meg nem állanám, életem 's. haláloam is állyon az eo ngok szabados kgl'mességékb. melyk nagyobb erőségére adom 's. kötelezem magamat szabad jóakaratom szerint ez Reversalisommal subscriptiom, 's pecsétemmel

megeősítvén. P. futur. Testimon. Datum Cibiny 26. 8-br. A-o 1687.

P. S. Ezen Reversalisommal ő ngokat csak addig, a' meddig itt Szebemben leszek, szolgálom, Isten az hatalmas nemzetet vagj kivivén vagj indulattjokat tsendesítvén ő ngok is a városbol kimenvén ezen Reversalisom cassaltassék.

Orlaj Miklos. m. k.

(P. H.)

Közli Kenderesi Ferencz.

5. J e l e s s é g e k.

Vegleutner István tehetsége a' Márványkő vésésben.

Többynire korán szokta jelentgetni szép tehetségeit a' lélek, mellyek idővel, gyakorlással és szerencsésen eltökélt helyheztetéssel tökéletességre fejtődnek, és egész nemzetnek díszére szolgálnak. Ezt lehetne várni Vegleutner Istvántól is, ha kedvezőbb környülmények ösztöznék igyekezetében. — Vegleutner István született Moson Vmegyében, Illmitz nevű helységben; most tizen-négy esztendő. Tanullya a' Kalmárságot Székes-Fejérvárott a' fekete Kutya czimerű bolthban; de az ő lelkét másra szánta a' gondos természet. Véletlenül bemenék az említett bolthba, és legott szemeimbe tüntek az asztalon hevergő több darabocska márványkövek, mellyeken emberi fejek elég helyesen kivésve látszottak. Különösen egyik darabon domborura vésve látszatott egy félkopasz és szakállos komoly Fej, melly járatos kéznek nyomait árulta el; a' másikon két egymásra néző mélyen vésett fej, a' hol a' művésztől többet is lehetett várni. 'S kérdém a' boltnak gazdáját: kicsoda itt a' mester? És ő egy alacsony gyermekre, a' ki éppen áruló szereklle foglalatoskodott, mutatott mondván: „Most három esztendeje, hogy ezen szegény gyermeket inasképen magamhoz fogadtam. Apja házában semmit se tanult, nem is látott valami ollyast, a' mivel most elragadtatva szereti magát gyakorlani. Aranyra, ezüstre, aczélra is vág szép betűket 's ékességeket; de kőre még szebbeket. Ezek mind az ő munkái. Én, úgy mond tovább, észre vévén a' kisdéd termetű gyermeknek hajlandóságát, megkértem a' mi igen jeles rajzoló Mesterünket Friedl Urat:

engedné a' gyermeket Vasárnapokon iskolájába menni. A' jószívű Ur helyt ada kérésemnek. És most már az említett István helyesen rajzol, az Oktató örömet találja benne; és még ezt mondotta fölöle: Ha a' gyermeket valami tchetős pártolása alá venné, 's annak rendé szerént taníttatná, idővel ezen gyermekből az egész Monarchiának csillaga lehetne". — Én is ez okból kívántam a' Haza elejbe terjesztteni a' gyermeknek ügyességét, hogy az váljék belőlle, a' mit a' derék Friedl Ur róla jövendölt. De az csak úgy történhetik meg, ha valamelly Hatalmasabb Hazáját díszesíteni akarván, a' gyermeket az aprólékos szer árulgatása mellől elragadja, és taníttatja. A' mit más nemzetek szívesen tesznek illyes dologban, goudolom, a' nagy lelkű Magyar sem vonogatja magát ottan, hol Hazája ékességére törekedne szent kötelesség' unszollja őtet.

P. N. J.

A' közelebb lefolyt 1827-d. December' 16-d. egy Vasárnap' reggelén tételtek-le, Weimárban, Schiller' tetemci, az új temetőben lévő fejedelmi sírboltba. Ott nyugszik már most koponyája is, melly eddig a' Nagy Herczegi könyvtárban tartatott. A' halálterem' bemene-telénél, jobbra, ragyog a' halhatatlanság' koporsójáról arany betűkben a' „SCHILLER" név, melly a' német literatura' egén mindenha első rendű csillagként fog tündöklenni.

—r—y.

6. Jutalom Hirdetés.

A' Magyar Nemzeti Museum a' ditső Marczibányi Familia Intézetére ügyelő Tekintetes Kiküldöttség' Itélete szerént Felsőges József Tsászári Királyi Fő Hertzeg és Hazánk szeretve tisztelt Nádor Ispányának kegyes engedelmeből 's jóvá hagyásából köz hirül adja, hogy a' fén tisztelt Marczibányi Familiának esztendei 100. Váltó forintokat tevő kisebb Jutalmát, melly esztendőnként a' Magyar Nyelvet tárgyozó Jutalom Kérdések megfejtőjinek szokott megítéltetni, a' következő nagy érdemű Tudós Férliak nyerték meg, úgymint:

Az 1819-dik esztendőre feltelt ezen kettős Kérdésre: „Fejtsék meg elegendő Tudománnyal a'

Név Eseteinek Természete, és különböztető Jegye, 's fenckes magyarázat szerént a' Nyelv Természetéből határozottassék meg, hány Eseteik vagynak vagy lehetnek a' Magyar Nyelv Neveinek, továbbá: „Vagyon-e szenvedő Igehajtogatása a' Magyar Nyelvnek, és ha vagyon, miképen és mi oknál fogva kella' Magyar Nyelv szenvedő Igéit módok, idők, személyek és számok szerént hajtogatni”? békületet négy Feleletnek közül azon Munkának íteltetett a' Marczibányi Familia Jutalma, melly ilyen Jelszó alatt készült: „Scire est per causas scire.” Ennek Írója volt, a' mint a' felbontatott levélke mutatta, Tek. Tudós Beregszászi Nagy Pál. több Tek. Nemes Vármegyének Tábla Birája, kit közelébb a' Magyar Literatura nagy kárára vesztett el.

Mivel azonban még más két Felelet is igen tudós munkának tartatott, úgy hogy az előbbenyivel méltán vetekedhetett az érdemről, minekutána Nagy Méltóságú Cziráki és Dienesfalvai Gróf Cziráky Antal Ország Birája Ó Excellentiája, mint a' Kiküldöttségnek érdemekkel tündöklő Elöljárója, ditső Hazahui Indulathól a' második Munka készítőjének önként maga 100. Váltó forint Jutalmat kívánt volna ajándékozni, felnyitván az ezen Jelszovu Munkának: „In loquendo non si quid vitiose insederit, pro regula sermonis accipiendum est” lepetsételt levélkéje, úgy találtatott, hogy ennek Írója Nagy Tiszteletű Tudós Gáthy István Szathmári Prédikátor és Tek. Nemes Marmaros Vármegyének Tábla Birája, Nemzetünk igen jeles érdemű Tudósa.

Ezek után a' harmadik Munkának, mellynek Jelszova vala: „Nulla est honesta Avaritia, nisi temporis” megjutalmaztatására is négyen együtt az Intézet Tagai közül 100. Váltó forintokat ajánlván, és a' lepetsételt levélke felszakasztatván, ki tetszett, hogy ennek készítője Tisztenlendő Tudós Szeder Fábian, Szent Benedek Rendén lévő Áldozó Pap, Arcas, és a' Nagy Szombati Királyi Gymnasium Directora, és Residencia Elöljárója.

Az 1820-dik esztendőre feltett ime Kérdésre: „Mitsoda Befolyása volt a' Deák Nyelv belső alkatmányának a' Magyar Nyelv belső alkatmányába? Tekéletesedett-e a' Magyar Nyelv ez által vagy sem?” békületet két Felelet

közül azon Munka nyerte el a' ditső Marczibányi Familia Jutalmát, mellynek Jelszova vala: „Idem Protector et Hostis.” Ennek tudos Írója Gáthy Károly Ingenieur, és Huszthi Királyi Erdő Tiszt.

Az 1822-dik esztendőre feltett ime Kérdésre: „Vagynak-e az Erdély Országai Magyar Nyelvnek a' Magyar Országai Nemzeti Nyelvrenézve Különösségei? Ha vagynak, mellyek azok, és mellyek egyenesen a' Székelység Magyar Nyelvének különös Tulajdonai?” béküldetett egy Felelet is, mint szép szorgalmu munka, megnyerte a' ditső Marczibányi Familia Jutalmát ilyen Jelszó alatt: „Értemes 's tiszta Beszéded Czifrázás nélkül legyen: azt kijelentened illik olly hangon, mellyhez Magyarok füle szokva van.” Ennek Szerzője Kovács Tamás a' Philosophia Doctora, és Rudits Máté Királyi Tanácsosnál akkor Tanító Almáson Tek. Nemes Báts Vármegyében.

Pesten, September 22-dik 1828.

Horvát István m. k.

A' Széchényi Országos

Könyvtár Örzője.

7. Kérés a' magyar poézis' kézikönyvének egyik Bécsi Recensenséhez.

A' Bécsi, művészséget, literatúrát 's tb. tárgyazó folyóírás' (Wiener Zeitschrift) 114 d. számában a' magyar poézis' kézikönyve felett egy névtelen recensens igen kedvező ítéletet hallat; 's gáncsai egyedül a' magyar poézis' históriáját érdeklik, a' mennyiben t. i. benne érintetlenül hagyatott az a' nagy befolyás, mellyel az ő véleménye szerint az olasz költők nagy Lajos királyunk alatt voltak a' magyar költőkre; 's mennyiben Hunyadi Mátyás' időszakának kelletinél kevesebb figyelem jutott. Minthogy mi itt magyarországban, abbeli kútfők' teljes nem léte végett, az említett időkről többet a' mondottaknál nem mondhatunk, a' Rec. pedig ollyanokat ismerni látszik, minden magyarok' nevében kérem, ne tartaná tovább titokban azon nevezetes felfedezéseit, mellyeken az az állítása, hogy „az olasz költők Lajos alatt a' magyarokra befolytak”

alapszik. Csak azt juttatom eszébe a' tudós férfinak (ki azonban czéломát egészen ellátázik felejtetni, mindörökké csak literatúráról szólván), hogy én sem nyelvünknek, sem literatúránknak, hanem csak költésünknek akarám adni történeteit. Mivel pedig a' Rec.' előadásának tanúbizonyságai (az általa felfedett régiségek) akármely folyóírásnak határain kívül fekszenek magamat lekötelezem, neki egy, minden igazságos feltételre szívesen ráálló nyomtatót, szerezni.

Azon észrevételre, hogy az említett *Hisztória* több akart lenni, mint *Skizze*, a' könyvczímére útasítom a' vizsgálót, hol az *bevezetésnek* nevezetik.

Kedvezéséért, melly szerént nyelvünket, ügyünket a' németek' figyelmének ajánlja, fogadja-el a' Rec. legőszintébb, legszívesebb hálámat. Pest, Octóber' 15. 1828.

Toldy Ferencz.

8. I g a z í t á s.

A' midőn valami ismételtetik havi irásunkban, méltón meglehet kívánni, hogy az hibátlanul, mennyire lehet tökéletesen adassék elő. Tud. Gyűjt. 1824. X. köt. megjelent Nemes Tolna Vgye leírása, nem kevés hibákkal, mellyeket azonban, ott hol kellett volna meg nem igazított senki, 's így a' közönség téveledésben van maiglan is. Az említett értekezés Írója tágas tárgyat vállalván, 's minden tekintetben leírni akarván, — mellyhez több évi készület kell — nem csoda ha hiányok esuszta be akár történeti, akár más tekintetben vegyük is. De most ujonnan csak Topographica tekintetben jelent meg Nemes Tolna Vgye leírása, Tud. Gyűjt. 1828. VI. köt. hol ismét sok hiányt találunk. A' vizsgáló csak néhányokat említ, arra az esetre, hogy a' Tudós értekező tökéletesebb leírását Tolna Vgyének különös kiadásra szánta, hogy ez is megjelenvén hibákat ne terjessen; 's a' késő maradékot ne kénytelenítse sok hiányok', mint igazságok' megismérésére; ha azoknál is olly módon fognak okoskodni, mint minket tanítottak régi íróink irományairól: *coaevus Scriptor, oculatus testis, in eo Comitatu vixit, in illa periferia saepius versatus, secus homo circumspectus, doctus, etc. non potuit, nec voluit errare.* Ha ki tökéletes Topografikus munkát akar készíteni, ne sajnálja költségét, fáradságát, minden várasok, faluk, puszták figyelemmel való megtekintésére.

Tud. Gyűjt. 1828. VI. köt. 44. lap. A' vizsgáló szeretne volna, azon történet íróit feljegyezve látni, ki Bátán 1440. csatát mond, nevezetesen hogy Hunyady János Ulászló parancsából megverte Gara Lászlót; tudja ugyan ezen csatát de nem Bátán hanem Czikádornál; azt is tudja hogy nem tudatlan uton indult ezen vélekedésre a' Tudós értekező. követvén t. i. halhatatlan Koller József Pécsi Prépost Urat, de ez sem vívta ki, hogy Báta és Czikádor egy, Fuxhoffer pedig Monasteriologiájában épen ellenkezőt mond.

l. 45. Hügyészen csak egy héti vásár van, és pedig igen nevezetes, mindenkor Pénteken.

l. 50. Dombóváron igaz hogy négy Országos vásárok vannak, de a' hétivásárról nem tudnak, ha csak a' gyümölcs árulást annak nem tartjuk, 's ekkor egész hét vásár mikor gyümölcs van.

l. 51. Máj hol a' lelkek számát nem említem, mert 50. 60. lélek nem nagy különbség, hanem Ozoránál nem lehet meg nem jegyeznem, hogy nem 2814 hanem 3780 lelkek vannak. Vásárjai csak a' Kalendáriomban vannak négyen, valóságban valamire való csak egy tartatik, ez is csak bucsu vásár Sz. István Kir. napján. Hetivásárról semmit sem tudunk Ozorán. Az Ozorai vár nem a' régi, hanem csak annak helyén 's maradványain épült. — Pinchehelyen nem 1961. hanem 2460 lelkek élnek. Határában igen csekély szőlő hegyei vannak. — A' Regöli Országos vásárról semmit nem tudnak a' lakosok, ha csak egy sátor mézes-bábos nem vásár bucsu napján?

l. 52. Tamásiban nem jó fehér bor terem, mert legnagyobb gondviseléssel sem lehet két, három esztenőnél tovább tartani, a' közönséges lakosoknál pedig Julius Augusztusban mind megfordul; hanem veres borai jók, de azok sem általjában, az úgy nevezett Henyei, Vár-hegyi, a' többit megelőzi. Országos vásárja öt van, nem négy.

A' Dombóvári Járásban Szakcs nem falu hanem Mezőváros. Két domb között nyúlik hosszan a' völgyben. Földes Ura a' Fő Mélt. Eszterházy Hercege. Lakosai mind magyarok, — kik tótokból magyarosodtak, most már csak az igen megöregedettek tudnak valamit Scláv nyelvekből; — mind katolikusok, vagyon derék — bátor a' néphez kicsiny — templomok a' hosszan nyuló Mezővárosnál emeltebb helyen, honnét a' Dombóvári kellemetes térséget, 's ezen alul mint felhőket szemlélhetni a' Pécsi — Mecsek — hegyeket. Fehér borai igen jó italuk, több évekig tarthatók. Vagynak Szakcsen több csinos

épületek; igen szépek a' Tábori Tiszt Urak lakásaik, mellyben dicsőségére legyen mondva Ns. Tolna Vármegyének mindenhol igen kimutatta magát. Vagyon derék iskolaház szép és egészséges helyen közel a' templomhoz, mellyet a' község, a' Fő Méltóságú földes uraság segítségével emelt. Vagyon igen derék Plébánia-ház, 's ehez kellemetes kert, mellyhez mind tágasságára, mind hasznára, mind a' gyümölcsfák különösségeire nézve kevés vagyon hozzá hasonló ezen Nemes Megyében; a' mi annál dicséretesb hogy tulajdon munkája, fáradsága által, ezen kellemetes tökéletességre hozta, a' gyümölcsfák tenyésztése nagy mestere, mostani N. Tist. Fancsy János Plébánus Úr. — Vagyon Szakcsón 288 ház, 147 3/4 Sessio, és 2690 lakos. Vagyon benne négy Országos híres vásár. Hogy a' Tudós Ertekező Szakcsót falunak írta igen csodálom, holott e' mellett több évekig alig fél órányira lakott, 's ezen Mező-városban többször mulatott. Alkalmasint Ns. Tolna Vgye Mappáját késérte figyelemmel, melly halhatatlan Majláth György Fő Ispán Úrnak van ajánlva, szentelve hálaadatosságul bölcs kormányaért, az érdemeket becsülni tudó, Tolnai Nemességtől; melly ha bátor a' többi között a' tökéletesb földrajzokból való legyen is, Szakcsnál hibás, mert P-vel = pagus jegyzi; 's tán ennél fogva maradt ki a' Mezővárosok sorából. A' többi hibák megorvoslását az értekezőre bízom.

Sz.

Az idei Tudományos Gyűjteményről egy Bécsi Újságban (Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater 's a' t. 1828. 105 szám, 858 l. — Pest 30 Juny) illy jelentés közöltetik: Die Redaction des Journals Tud. Gyűjtemény ist nicht mehr in den Haenden ihres bisherigen Führers des allgemein accreditirten Hrn Fiscals v. Thaisz. Jetzt, wo noch der von vorigen Redaction gesammelte Vorrath von Materialien benutzt wird, laesst sich darüber nicht viel Entscheidendes sagen — und hoffentlich wird auch Hr. v. Thaisz seinen Pfliegling nicht ganz verlassen.

Különös körömvizsketeg az némelly írónál, hogy arról is akarják a' világot tudósítani, a' miről semmit sem tudnak. Im ez a' becsületes ember, ki a' fölebbi német sorokat írta, mit fog már mondani, ha tudtára adjuk, hogy nem valót beszélt, 's ez által mind az előbbi Redactiót szerénytelenül, mind a' mostanit méltatlanul.

nül illette; mert mind a' kettő igen jól tudja, hogy az idei Tud. Gyűjtemény (köszönet érette fáradhatlan íróinknak!) egy két darabot kivéve, egészen újonnan gyűlt munkákból állítatott össze. E' szerint a' Tudósító igen korán avatkozott a' Redactio' titkaiba, 's épen az által lett botlóvá, hogy azokat nem tudván is, kitárni akarta. Célja mi lehetett nem tudjuk, de igen csodálkozunk a' tudós külföld' neki rögzött türelmém, hogy az ilyen betű vesztegetéseknek még határt nem szabott.

A' R.

9. Könyv-ajánlás.

Smid Kristóf' ifjuságot érdeklő irományai. Egy gyűjtemény a' legoktatóbb és legkellemetesebb történetekből és előbeszélésekből. Nyolcz kötet. Magyar nyelvre szabadon általtette Csontos István. Kassán Werfernél. 1828. 12. Mind a' 8 kötet szép kötésben 4 ft. C. P. (A' már megjelent első három Kötet' foglalatja: I. A' husvétii tojások, elbeszélés. A' kanári madár, egy francia nemesház' történetei. Az erdei kápolna. A' galambocska. II. A' báránka, a' Valdhájmi nemesház' története. Az elveszett gyermek. Karácsony' estvéje. III. Ajchenfelz Henriknek isteni ismeréshez jutása. Hirlanda, britannia herczegné, vagy a' virtus' és ártatlanság' győzedelme). A' többi öt kötet újévig jó-ki.

Schmid' munkáit ajánlani felesleges. A' számos német kiadások, más nyelvekre fordítások mutatják, melly célirányosoknak találtattak több nemzetek által. Itt csak a' magyar köntösről lehet szó, mellyet azok Csontos úrnak köszönnék. Ha megmondtuk, hogy a' nyelv csinos, könnyű, egészen a' gyengébb ifjuság tehetségeihez alkalmaztatott, tudni fogják a' szülék, nevelők és tanítók, hogy hasznosabb, célütőbb munkákat az ifjuságnak kezébe nem igen adhatnak, ezeknél. 'S ehhez 's a' munka' nagyságához 's a' valóban szép kiadáshoz képest melly csekély ár! (Egyes kötetek' ára 48. xr. CP.)

Csak azt sűgjük a' fordítónak fülébe: Valljon vesztett volna e a' könyv valamit popularitásából ha igyekezett volna grammatikai tekintetben is hibátlan nyelven írni? Mikor leszünk végre meggyőződve arról, hogy kevesebbet lehetetlen tenni, mint grammaticice írni? hogy szégyen ezt nem tenni, 's hogy nem érdemeljük az író' nevét, ha ezen legelső legkönnyebb, legigazságosabb postulá-

tumnak meg nem felelünk. Mit mondanánk, ha valaki p. o. deákul írván, minduntalan megsértegetné a' nyelv' rendszabásait? Vagy tán nintsenek a' mi nyelvünknek rendszabásai? vagy nincs grammatikánk, melly ezeket elő adná? Lesz-e idő, melly Révai állításait fel fogja dönteni? Vagy nem érdemli nyelvünk ezt a' figyelmet, azért hogy a' miénk?

Em íl.

10. Ú j K ö n y v e k.

7) Elegia egy falusi temetőre Gray Tamás után. Vitéz De Rossi János Ferencz Urnak, tisztelt barátjának ajánlja Deáky Zsigmond. Romában, De Romanis Fülöp és Miklósnál. 1827. 8-d r. 7. l.

8) Felső Magyarországi Minerva 's a' t. 1828. 1-ső Negyed. Kassán, Ellinger István' bet. 's költs. 4-d r.

9) A' Lengyel Királyság' és a' Krakui Szabad Status' statistikai, geographiai, és historiai leírások. — Kidolgozta Lassú István 's a' t. Pesten, Fűskúti Landerer Lajos' betűjével 1828. 8-d r. 87. l.

10) Kemendvár. Regé öt Énekben; írta Császár Ferencz. Pesten, Fűskúti Landerer Lajos' bet. 1828. 16-d rét. 156 l. ára 48 xr. ezüstben.

11) Magyar Poézis, alapúl a' verselni kívánók kedvéért szerzette Papp Ignác a' Veszprémi Fő Nemzeti Oskola' rendes Tanítója. Veszprémben, Szammer Alajos' bet. 1828. kis 8-d r. 103. l. ára 48 xr. ezüstben.

12) Principia Philocaliae, seu Doctrinae Pulcri, ad Scientiae formam exigere conatus est Ludovicus Schedius AA. LL. et Philosophiae Doctor, in Regia Literarum Unversitate Vngarica Philocaliae ac Philologiae Professor P. O. etc. etc. Pesthini impensis Car. Adolph. Hartleben 1828. (Budae, typis Reg. Literar. Unversitatis Vngaricae.) 8-d r. 184. l. ára 1 fl. 30 xr. ezüstben.

12. Manuale Procuratorum et Causantium etc. Pestini, typis Ludovici Landerer de Fűskút. 8-d r. 172. l.

11. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

52) Két-Értekezés a' Terh-szekerekről, Útakraól és azon kérdéstről: „Valljon a' hajókázó Csatornák, Vas és töltött-útak közül, melyeknek és mi-csoda esetben kelljen az elsőséget adni? annak megvizsgálása után: a' Moldva-vizét lehessen-e a' Dunával „hajókázó Csatornával egyesíteni”? kidolgozta Vitéz Gerstner Ferencz, a' Cs. Kir. Austr. Leóold-Rend. Vitéze, Cs. Hir. Professor, a' Vízi-Építés Igazgatója, és több Tudós Társaságok Tagja 's a' t. Magyarázta hasznos Jegyzésekkel és egy Toldalékkal: „A' Vas-Útakraól” meghővítette Vargha János, Diplomás Földmérő, és a' Kir. Magyar Országai Építő Fő Igazgatásnál Rendsz. Praktikáns. (4 köre metszett Rajz-táblákkal.) 8-ad rét lap 160.

53) A' Császárlány vagy is Szilágyi Mihály és Hajmási László Historiája. 16. századbéli magyar költemény. Gróf Balassa Bálint Atkával 's Bárol Amade László némely dalaival, kézírásokból kiadta Toldy Ferencz. 12-0 lap 48.

54) Historia Pragmatica Regni Hungariae Compendio proposita a Glycerio Spánik e. CC. RR. Scholarum Piarum AA. LL. et Philos. Doctore, in Lyceo Episcopali Vaciensi Historiae Universalis et Pragmaticae Regni Hungariae Professore. Editio Quarta 1828. 8 lap 720.

55) Száz és négy válogatott bibliabéli Historiák, melyeket az ó és új Testamentomi Szent Írásokból a' gyengéknek öszveszedett Hübner János. 8-vo 1828 lap 496.

56.) Παιδαγωγικά Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Γεωγραφία Νέα • Περιέχουσα τὰς ἐν γένει γεωγραφικὰς θεωρίας ἐν ἐπιτομῇ καὶ ἐκάστου τῶν γενικῶν μερῶν τῆς γῆς τὰ διάφορα μέρη, Ἐπικρατείας, Ἐπαρχίας, ποταμοὺς, θαλάσσας, πόλεις, καὶ εἰ τι τοιοῦτότροπον. XII. Kötet n. 8-ad rét lap. 240.

X. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Rothkrephf Gábor. Az újabb muzsika története. Második Rész. 3 l.
- 2) Pucz Antal. Az akarat' szabadságáról. 49 l.
- 3) Jerémiás Sámuel. Baranyai Szótár-pótolék. 63 l.
- 4) Czuczor Gergely. A' magyar nyelv' állapotja Gymnasiuminkban. 72 l.
- 5) Kiss Károly. Parallela azon a' néhai francia 32. Félbrigáda által az 1796-dik és Aprilis 11-kétől, 1797-nek Május 23-ikáig végbe vitt derék hadi tettehez. 83 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-vizsgálat.

Z. — Pallas Debrecina etc. Debrecini 1828. 100 l.

B) Külföldi Literatúra.

Toldy Ferencz. Orvosi Poesis. 105 l.

III. Külömbfélék.

- 1) Intézetek. 114 l.
- 2) Elölépések, és Megtiszteltetések. 115 l.
- 4) Rihalt Tudósok, és Írók. 116 l.
- 4) Régiségek. 116 l.
- 5) Jelességek. 118 l.
- 6) Jutalom Hirdetés. 119 l.
- 7) Kérés a' magyar poézis kézi-könyvének egyik Bécsi Recensenséhez. 121 l.
- 8) Igazítás. 122 l.
- 9) Könyv-ajánlás. 125 l.
- 9) Új Könyvek. 126 l.
- 10) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 130 l.

J o b b í t á s o k.

67 l. 28 sor Ormánági helyett olv. Ormánági. — A' Kosszorúban 143 lap' végén kimaradt a' Szerző neve: Holéczy Mihál. — 136 l. 18 sor vélők helyett olv. vélők.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1828.

XI. KÖTET.

Tizenkettődik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYII.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,
A' KIADÓK' KÖNYV NYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. É r t e k e z é s e k.

I.

Értekezés a' Magyar nyelvben lábra kapni kezdő újabb Irás-módjáról.

Ezen Értekezésben a' Magyar nyelvről; és az abban lábra kapni kezdő újabb Irás-módjáról tsak annyiban léssen szó, a' mennyiben erre, a' Tudományos Gyűjteményben B. P. név alatt közönségessé lett Értekezés, 's az arra tett Jegyzések alkalmatosságot szolgáltatottak. Melly B. P. név alatt lévő Értekezésben előforduló főbb dolgokról (a' többieket másszorra hagyván) midőn egy részről ítéletünket kimondjuk, akkor más részről nem lehet, hogy az arra tett Jegyzésekről is szót ne tégyünk; és ehez képest, azokkal, kiknek a' Magyar nyelv igazi pallérozódását elősegíteni, romlását, és rontását gátolni hatalmokban van, bizodalmas Jelentésünket ne közöljük.

Nem tartjuk szükségtelennek előre megjegyezni, hogy azon Jelentés, és kérés, melly lejjebb következni fog, nem egy embernek; hanem, a' mint Hazánk különböző részeiből való személyektől értettük, igen sokaknak értelme, és óhajta. De, hogy a' dolgot nagyítani ne láttunk, tsak azokról, és azoknak nevekben szólunk, kiktől személyesen hallottuk értelmeket; a' kik tudniillik

ezen mi Vidékünkben *) a' Tudományos Gyűjteményt olvasni szokták. Egy olyan Vidéknek értelme, és ohajtása ez, melyről minden tudja, a' ki országunk' történeteiben csak valamennyire jártas is, hogy mióta a' Magyarok mostani lakóhelyünket elfoglalták, ezen a' vidéken soha idegen Nemzet a' Törsökös Magyarok közzé lakosúl nem elegyedett; és ha valamely részéről Hazánknak, erről is méltán fel lehet tenni, hogy itt Magyarúl beszélni is, a' kik tudományjoknál fogva arra valók, írni is tudhatnak annyival inkább, mivel, ha valamely országnak, vagy annak valamely részének pallérozottságához, az ott Oskolába járók' számából, hozzá lehet vetni, a' mint maga a' Tudományos Gyűjtemény 1827. — IX. D. helyesnek esméri ezen hozzá vetést: itt is meg van az, a' mit a' Francziákhoz, Anglusokhoz, és Spanyolokhoz képest soknak mond ugyan azon Darab, hogy a' nép közzül majd minden nyóltzadik Oskolába jár; sőt megvan az is, hogy a' férfi gyermekek közzül kevesen kerülnek ki az Oskolából addig, míg, a' Magyar Grammatika szerint beszélni, és írni nem tanúltak. Mind ezeket nem ditsekedésképen hozzuk fel; mert tudjuk, hogy ditsekedni betsületes emberhez illetlen; hanem azért említjük, hogy Jelentésünk, és Ohajtásunk annál foganatosabb lehessen.

*) Kár volt a' vidéket világosan meg nem nevezni, mert az olvasó nem tartozik tudni, mellyik az Értekezőnek vidéke, kivált ha az magát előtte akármelley okból még megnevezni sem akarja. Ha azonban az ó d o m, ó d ö m ből, 's a' megkettőzött vég n-ekből következtetni szabad, a' Debreczeni, még mind eddig elavulni nem akaró, Grammaticának követőjéről talán a' vidéket is fogják gyanítani.

A' mit tehát jelenteni akarunk ez : hogy B. P. Úrnak azon megjegyzéseit, és nehézségeit, melyeket a' Tudományos Gyűjt. 1827. Eszt. IX. Dar. némelly Magyar Irók ellen tett, a' mennyiben a' Magyar szók' tsonkitgatása, szükségtelen új szók' tsinálása, és más nyelvhez alkalmaztatott kitételek ellen beszéll, helyeseknek, és igazságosoknak itéljük ; és így hogy nem maga van B. P. Úr abban az értelemben ; hanem sok anyai nyelvünket szerető, annak virágzását ohajtó, romlásától féltő Magyarok úgy értenek.

De azt mondhatná erre valaki : miért keritünk ennek a' dolognak ilyen nagy fenekét ? A' kinek valami nem tetszik az újabb Irókban ; tszáfolja meg ha tudja ; 's a' kinek írásában megbotránkozik, halgattassa el, ha telik tőle. — Meg valjuk, hogy nem bízunk hozzá, hogy azok az Irók, kik ellen B. P. Úr panaszolkodik, az által, hogy valaki őket megtszáfolja, elkezdett utjokról megtérjenek. Mert egy az, hogy több izben megtszáfolódtak *) már ; még is a' helyett, hogy a' jó szók' környül metélésével, az új szók'nak szükség

*) Bajos hinni ; mert a' ki megczáfolódik, magába tér ; vagy megczáfoltattak talán ? — de ezt sem igen láttuk. — Itt van helye egyszer'smind megjegyezni, mennyire ártana nyelvünket hajlékonyságától megfosztani, 's még is többnyire azok akarják ezt, kik az újítás ellen kiáltanak, meg nem gondolván, hogy az ilyenek tulajdonképen, 's egyedül a' káros újítások. — Megczáfolódik az ember magában, és magától, a' kit pedig más czáfol meg, az megczáfoltatik. A' ki ezeket eleseréli, egyszer'smind néhány ezer szónak más jelentést, más alakot ad ; mert a' hiba az egész igeragasztáson (conjugatio) elterjed, 's vallja meg bár ki, nem nagyobb vakmerőség-e illyet merni, mint szükségben akár egy egészen új szót (a' mi ritkaság) teremteni, akár egy olyaire nyújtózkodó szónak tiraját elvenni ?

nélkül való, és erőszakos készítésével, az idegen nyelvekből vett szóllás módjaival felhagytak volna, némelyek közzülök azt tartják ditsőségnek, ha közönségesse tett írásaikban, a' vélek egyet nem értök ellen kikelhettek; más az, hogy tsak ugyan találunk ők azok között pártfogókat, kik, mint a' ruházatban szokott lenni, a' hol nem azért, mintha mindenkor jobb volna a' későbbi viselet, hanem azért mert a' Mesteremberek tudják hogy az újabb találmány kelendőbb lesz, esik a' gyakori változtatás; a' beszédben is minden két hónapban újabb szokást szeretnének. Úgy gondolkozunk tehát, hogy a' T. Redakció *) közben járása által lehetne itt a' dolgon segíteni, úgy-mint, a' melly a' Tudományos Gyűjteményben kiadódni szokott munkákat összevesszi, megvizsgálja, és a' nyomtatás alá kiválogatja. De minekelölte a' T. Redakcióhoz intézett kérésünket közlenénk, szükségesnek látjuk azon külömbiséget, melly B. P. Úrnak Értekezése, és az akkori T. Redakciónak arra tett Jegyzéseinek értelme között van, elhárítani.

A' B. P. Úr Értekezésére tett Jegyzésekből azt lehet gyanítani, hogy a' ki azokat a' Jegyzéseket tette, pártját fogja valamennyire azoknak, kik, a' mint B. P. Úr állítja, a' régi, és már századoktól fogva (?) virágzó hosszabb szókat megrö-

*) Igen sajnálja a' Red. hogy az Értekező bizodalmanak még csak kívánságban sem felelhet meg, véleménye szerént semmi sem lévén ártalmasabb, mint egy ember'kéjének uralkodni ott, hol a' nemzet' minden gondolkodó tagja közbirtokos. A' gondos író maga fogja tárgyához képest válogatni, 's szerkezni szavait, 's akármelly Redakció is csak az író' engedelmével változtathat a' beküldött, 's elfogadott munka' írásmódján.

vidítik, 's azokból egy két tagot, a' mint nékiek tetszik elharapnak. Mert midőn B. P. Úr ezen szó tsonkítgatás' hibás, és helytelen voltának megmutatására azt hozza fel, hogy a' legpallérozottabb nyelvű Nemzeteknél is, nevezetesen a' Rómaiaknál, voltak hosszú szók, még is azokat, sem maga a' Római Nemzet, sem az ékesen szóllásban remek Cziczzeró nem rövidítgette: a' Jegyzések azon példákról, mellyeket B. P. Úr említ, azt állítják, hogy azok is a' megromlott Római időnek Barbarismusai 's Cziczzeró nyelvében nem találhatnak. Melly állításból a' következne, hogy ma is a' hosszú szók; nevezetesen a' hosszú Magyar szók a' megromlott idő szülöttjei, következésképen azoknak iparkodása, kik a' hosszú szókat tsonkítgatják, helybe hagyható. Meg vagyunk róla győződve, hogy B. P. Úr maga is megtudja mutatni, mert külömben nem is emlitené, hogy a' melly hosszú Deák szókat például felhozott, azok Cziczzeró írásaiban találhatnak. De minthogy B. P. Úr, vagy azért, mivel azt hiszi, hogy a' ki Cziczzerót olvassa, a' kérdésben forgó szókat ott megtalálja, vagy, hogy a' maga ügyében ne látasson hartzolni, vagy talán, (ha ugyan a' B. P. név alatt, kijött Értekezés Írója Beregszászi Nagy Pál Úr. volt) azért, mert a' halál ötet, a' mint a' Hazai, és külföldi Tudósítókban jelentődött, ebben megakadályoztatta, mind eddig ezt meg nem mutatta: Imé ide teszünk Cziczzeróból némelly helyeket, mellyekben a' B. P. Úr által felhozott szók előfordúlnak.

Misericordia előfordúl *Pro Plancio*
 Cap. 1. petam a' vobis *Judices*, ut cuius *miseri-*
cordia salus mea custodita sit, ei vos vestram
miseri-
cordiam, me deprecante tribuatis. Itt nem
 csak előfordúl ez a' hosszú szó *miseri-*
cordia; hanem ennek kétszer való tétele által beszédbe li

ékességet is tsinált az ahoz értő Cziczero. — Ugyan ez a' több helyek közt előfordúl Pro. Ligario Cap. XII. Pro. Milone Cap. XXXIV. kétszer. — Pro. Sext. Rosc. Amerino Cap. L.

Considerantia Cic. ad Quint. Libr. III. Epist. IX. Cuius in hoc uno considerantiam et ego sustinebo.

Diuturnitas Cic. De Orat. Libr. 1. Cap. 4. posteaquam imperio omnium gentium constituto, diuturnitas pacis otium confirmavit. De Orat. Libr. 1. Cap. 28. — Epist. ad Famil. Libr. V. Epist. XVI.

De Officiis Libr. II. Cap. 7.

Armamentarium Pro C. Rabirio Cap. 7. Ex aedificiis, armamentariisque arma populo Romano — — — dantur.

Solicitudo Cic. in Brut. szinte a' végén: Afficit me sollicitudo duplex.

Ezek szerént, már tsak erre az egy szóra Tintinnabulum nem hoztunk példát Cziczeróból; és itt megvaljuk, hogy Cziczerónak minden munkáit nem olvastuk el; vagy ha elolvastuk volna is, nem juthatna minden szó eszünkbe, 's annál — fogva nem merjük állítani, hogy ez a' szó elő fordulna; ha tsak in Libr. III. Oeconomicorum, a' mellyek elvesztek, elő nem fordúlt. De ha Cziczeróban nem találatna is, leheté abból azt következtetni, hogy a' tehát nem volt közönséges jó Deák szó? A' közelebb tartatott Ország Gyűlésén, azt mondják, a' kik ott vóltak, hogy sok fontos, és ékes beszédeket lehetett hallani Magyar nyelven. Melly Magyar nyelven mondott beszédekben, ha valaki nem hallotta volna, hogy valamelly magyar szó, p. o. ez Tsengetyű előfordult, ki hozhatná é abból helyesen, hogy a' nem jó Magyar szó? Tsak azért állítani tehát erről a' szóról; Tintinnabulum, mert

Cziczeróból nem tudjuk kikeresni, hogy abból az időből való, mellyben már a' Római nyelv romlani kezdett, vagy el is romlott; épen nem lehet. Annyival inkább, mivel a' ki ezt a' szót hallja, mindjárt eszébe jut Fédrusból Libr. II. Fab. 7. Clarum — collo jactans tintinnabulum: Fédrus pedig Augusztus Császár alatt élt, melly idő a' Római nyelv' arany idejének tsak nem közepe. Azomban, ha a' tsengetyű szavára és a' tintinnabulum kimondásbeli hangjára halgatunk, úgy látszik, hogy ez a' szó valamint a' Magyar tsengetyű is, olyan szó, melly magának a' dolognak természeti hangja szerént adódott név; vagy, a' mint nevezni szokták, Onomatopoeiemenon; az ilyen szókat pedig, akár régi, akár mai nyelvben légyenek, ki ne tartaná jóknak; sőt, minthogy legtermészetesebbek, legjobbaknak?

Mind ezekből már elég világos az a' mit B. P. Úr állít, hogy a' legpallérozottabb nyelvű Nemzeteknek is, a' millyenek az ő virágzások' idejében a' Rómaiak, vóltak hosszú szavaik, még is azoknak megrövidítésein, sem maga a' Római Nemzet, sem az ékesen szóllás Atyja Cziczeró nem igyekeztek: nyilván való tehát az is, hogy ma sem szükség a' hosszú szókat, tsak azért, hogy rövidebbek légyenek, eldarabolni; sőt nyilván van, B. P. Úrnak megmutatása után az is, hogy az ilyen diribelés, darabolás, a' nyelvnek valóságos romlása, és eltsufítása nélkül, meg nem eshetik.

Annak megbizonyítására, mennyire eltsúfúlhat valamely nyelv az által, ha annak ép szavai eltszonkáztatnak, az Oláhoknak a' régi Deák nyelvtől fajzott beszédjek módját hozza fel B. P. Úr, és ez a' nyelvnek változására, 's eltsúfulására helyes példa is. Azomban a' szegény oláhokat tsak

ugyan van mivel menteni B. P. Úr előtt. Mert egy az, hogy ők nem szántsándékkal, és erőszakkal készítették a' pallérozott deák nyelvből, a' magok nyelvét; hanem a' nemzeteken is uralkodó viszontagságok tettek itt, mind a' nemzetben, mind annak nyelvén változást; más az, hogy az Oláh nyelv, a' mellett, hogy a' deáktól fajzott korts, tsak ugyan olyan nyelv, mellyen emberek beszélnek, nemzet beszél, az Oláh nemzet, — és a' kik rajta beszélnek, elérik azt a' tzel, melly a' nyelvnek egy fő tzelja, t. i. hogy egymást megértik. De azok, kik a' Magyar szókat szükségtelesen kurtítgatják, szántsándékkal, és erőszakkal teszik a' Magyar nyelven a' változást, és minthogy a' kurtítás által olyan szókat, a' kurtított szókból olyan nyelvet készítenek, mellyen a' Magyar nemzetnek, sem tanúlt, sem együgyű része nem beszél, 's ha valaki így beszél, vagy ír, senki sem érti, mig, mint idegen nyelvet meg nem tanulja, szántsándékkal okozzák a' Magyar nyelvnek a' sérelmet, és romlást. Mert hogy az ilyen szükségtelen szó-kurtítgatás, minthogy a' beszédet érthetetlenné teszi; (mert ki értené meg, mikor e' helyett: o m l a d é k ezt teszik o m, 's több e'féléket) a' nyelvnek rontására van, azt nem tsak a' Magyar; hanem más nyelveken is meglehet látni. Próbálja valaki, akár a' Német, akár a' Francia, akár a' Tót, vagy akár mellyik nyelvben, a' mellyet ért, úgy eldarabolni a' szókat, mint a' Magyar hosszabb szókat elkezdették némellyek darabolni; beszéljen, vagy írjon illyen eldarabolt szókkal a' németnek, francziának, tótnak: megfogja látni, hogy érthetetlenné lesz mindenik előtt a' maga nyelve; és minthogy mindenik szereti a' maga nyelvét, annak szavainak eltsonkázását egyik sem fogja jó néven venni. Bizony a' magyarnak is igazsága van tehát, mikor hallván,

hog az ő betsületes szavait tsak feléből, és harmadából írják, és mondják ki, ha teremtettére nem fakad is, a' mint B. P. Úr írja, legalább megbosszankodik.

Ezek szerént már akármelley nyelven is igazságtalan erőszak, és méltatlan sérelem esik, ha annak szavai, eltsonkáztnak; de talám egy nyelven sints ez a' sérelem olyan szembetűnő, mint a' Magyar nyelven. Ebben a' nyelvben, azonkívül, hogy e' szükségtelen, és a' beszéd e' miatt érthetetlen, a' kimondást nehezebbé, a' hangzást kedvetlenebbé tévén, a' magyarnak mind nyelvének, mind jó érzésű fülének ellenére van. A' magyar nyelvben t. i. leginkább meg van az, a' mit más nyelvekben az ékesen-szóllás mestersége által kell megszerezni (Cic. de Orat. Libr. III. Cap. 43.) hogy annak a' ki beszél, nyelve a' szókon könnyen, és akadály nélkül mehessen, annak füle, a' ki a' beszédet halgatja, ne sérelmet, és nehézséget; hanem inkább gyönyörűséget érezzen. Melly jeles tulajdonságát a' nyelvnek a' teszi, ha abban a' mássalhangzók a' magában hangzókkal illendően vagynak elegyítve. Így van ez anyai nyelvünkben. Nintsen a' magyarnak egy eredeti szava is, a' melly három mássalhangzón kezdődjön, vagy végződjön, mint a' tótnak, és németnek; sőt még az idegen nyelvekből vett szók' kettős, hármas mássalhangzói eleibe, közzé, és utánna is, magában hangzókat rak, a' szó közepén sem szenved e' miatt semmi akadozást; ritkább dolog, hogy a' szó végén két mássalhangzó öszve jöjjön, mint más nyelvekben; és ez a' tulajdonság teszi a' Magyar nyelvet alkalmatossá mindenféle mérték szerént való versírásra. — Mit tselekesznek tehát a szó-kurtitók? ezen megbetsülhetetlen tulajdonságát anyai nyelvünknek nem szenvedik; a' szók közepéből, a' szók könnyen

fojását segítő magában hangzókat kiugratják, tsak azért, hogy a' szó rövidebb légyen; a' szók' végeit elharapják, készebbek lévén megszenvedni, hogy keservesen kimondható, és rút hangzású légyen a' szó, tsak hogy rövidebb légyen; mintha húsz, vagy harmintz ütés egy gomba dorombon kellemetesebb volna, akármelly fűvó mu'sika hangjainál, mihelyt azok hosszabban tartának. — Ezért herélgették az artzát (artz-nak *), az árnyéket (árny-nak **), keserűség-et keserv-nak szemöldököt szemöldök, szörnyű-t szörny-nak, hervadást herv-nak ***) 's a' t. hogy mikor ezen nehéz végzésű szók, akár versekben, akár folyó-beszédben, mássalhangzón kezdődő másik szó előtt állanak, szinte kitörjön benne a' szegény magyar ember' nyelve. — Melly szépen fog p. o. hangzani, ha mondom: „mély

*) A' kinek még az arcz is most kurtított szó, az vagy soha sem hallotta ezeket: arcz-ra borulni, arcz-úl csapni, arcz-on ütni, vagy a' névragasztásról nem gondolkodott Arcz-a, vagy orcz-a csak olyan, mint méhe, zúza, mája, torzsa, a' helyesebb méh, zúz, máj, torzs helyett: azonban a' józan író az orcza ellen sem zúgolódik, annak is hasznát tudja venni.

***) Tajt, tajték, táj, tájék, 's így: árny, árnyék, a' mit védni látszik az is, hogy néhol a' szárny szárnyék-nak mondatik, 's ágy, ágyék, kör, körék (ker-ók) noha nem egy jelentésűek is, (mert az össze tett szó mindig határozottabb, következőleg szűkebb jelentésű) de igen rokonok.

****) A' herv-ról még korán szólunk, mert még meg sem igen pendült, a' keserv-et pedig már vitatni sem kell, vagy nem olvasta-e az Ertekező Édes' keserveit? A' szörny (monstrum) fő név, 's nem egy a' szörnyűvel a' mi mellék név, a' mit tudni illik; 's a' szemöldök csak olyan lehet, mint vakand (vakandturás) a' vakandok helyett.

„Isend vólt, hogy esket eskvénk, bár temérd nép
„vólt Lakmárunkban; mert nagy keserv láttatott
„elfogni gyönyör hölgyemet, kit atyai szemöld
„durtzja, és szörny parants kén tetett sok fohász
„közt hagyni ott magány lakját, és sanyar herve
„már árnyt vont artz pirjára” *).

Ez egészen az új nyelvből van véve, és láthatni itt, ott, kivált a' máj versekben, még ennél különbeket is; azért semmi kifogás nem lehet, hogy ez elég helyes ne vólna. De egy az, hogy hányadik magyar érti ezt meg, kivált egy hallásra? más az, hogy valósággal semmi szükség sem vólt az itt előfordúlt ártatlan szók közül, tsak egynek is derekát kitörni, vagy farkát elmet-szeni. Azomban mit nyerek kegyetlenségemmel? azt, hogy ha mind elfogadná is a' nemzet nyomorék szavaimat, rontaná velek nyelvének kellemetes hangzását. Mert, ha valaki, a' feljebb pél-

*) A' ki így újít, méltó, hogy feledtessék, mert nagy különbség józanúl, ízléssel, 's lélekkel, 's ellenben oktanúl, izlés, lélek nélkül újítani; de itt általában 's előre határt szabni mind lehetetlen, mind igazságtalan; mert csak az író ösmerheti meg akadályait, 's azokhoz képest lesz többé vagy kevesbé szüksége szokatlanabb nyelvre. A' semmit akár új szóba, akár régibe, akár a' legmindennapibba takar-gassuk, csak s e m m i marad; de itt nem az új, ó, vagy mindennapi szó lesz a' hiba, hanem az, hogy az író vagy üres, vagy ügyellen volt. — Továbbá az Értekező itt sem látszik érteni a' megtámadott újabb írásmódot; (a' mi pedig hogy igazságos lehessen, szükséges volna) mért gyönyör, magány, sanyar, nem mellék, hanem főnévül (substantive) vétetnek, 's a' gyönyörű hölgy, és gyönyörhölgy között olly féle különbség van, mint a' rezes edény, és réz edény között, a' mi egyik sem hibás, ha helyén van, helyen kívül pedig mindenik az.

dául leírt, eldarabolt szókból álló sorokat felszóval elolvassa: úgy dötzög, és vartzog beszédje, mint a' lántzal kötött kerék a' göröngyös fagyon; holott pedig az azokkal a' szókkal kitett gondolatot, így is elő lehetett volna adni: „Noha nagy „sokaság gyült öszve lakadalmunkra, mély halgatastás lett még is, mikor esküdtünk; mert látták „gyönyörű Menyasszonyom bánatját, a' kit atyjának durva tekintete, és kemény parantsolatja „kénszerített arra, hogy sóhajtva hagyja ott magános lakóhelyét, és már ortzái ró'sain látszotak hervadozása jelei”. —

Így a' hosszú szók ugyan el nem kerülődnek; inkább szántszándékkal sűrűn lesznek öszve hordva; de minthogy senki sem mondhatja, hogy a' beszéd nem magyarul van; azomban világos, és érthető; hosszúságára amannál nem igen hosszabb; ha pedig próbáljuk olvasni, könnyebben foj, vagy gördül; 's annál fogva az elmondásban több időt nem kíván, mint amaz, a' mellyben majd minden szó-tagnál, vagy silabánál néki kell forgatni nyelvünket, és ajakunkat: tehát ezen utóbbit aligha jobbnak, 's a' hangzásra nézve szebbnek is nem lehet itélni. —

A' második dolog, a' mit B. P. Úr némely Magyar Irókban kárhoytat hogy akár van reá szükség, akár nints, új szókat készitenek, és a' Nemzet által már régen kiküszöbölt szókat a' mint B. P. Úr kiteszi, ismét szokásba hozzák. Azon állítást, hogy nem kell új szókat készíteni, mikor azok nem szükségesek, helyben hagyja a' Jegyzés; de B. P. Úrnak ezen kezdését: mi szükség van a' meg avúlt szóknak felelevenítésére, 's szokásba való hozására? és ezen kérdés által való állítását, nem tartván mintegy helyesnek, azt mondja reá: hogy már régen megfelelt ezen kérdésre edj esmeretes Poetának

Ars poëtica-ja. Minthogy irt Horátiusra van tzelozás : légyen szabad nekünk is bele nézni 's venni, amit erre a' dologra venni lehet. *Hanc veniam petimus-que, damusque vicissim* — Tsak magából Horatius munkájának azon nevéből, mellyet ad a' Jegyzés az ő Pisókhöz irt Levelének, gyanítani, hogy ő abban, nem annyira folyó Irásról, a' mit prósa-nak neveznek; és annak a' régibb szókkal való élésbeli szabadságáról szóll. És így, hogy a' mi Magyar Iróink kik nem Versekben készítik munkájokat, nem vehetnék magoknak a' régi szókkal való élésre azt a' szabadságot, mellyel élhetnek vers Iróink. A' midőn pedig némelly újabb Iróknak munkáji, nem tsak akkor, mikor versekben, hanem akkor is, mikor folyó beszédben irnak, valamint újonnan készített, úgy régen kiholt de most éppen tsak az ő segítségk által, erővel, életre kapadozó szókkal, a' mennyire csak lehet, rakva vagynak. — Azonban a' vers Irónak sem enged Horátzius említett munkájában a' régi szókkal való élésre határ nélkül való szabadságot: mert ezen szavai — *poetis*

Quidlibet audendi semper fuit — potestas, nem a' szókkal való élésre, hanem a' költésre, a' gondolatokra tzeloznak. De erről is azt mondja, hogy vigyázni kell, — *non, ut placidis coeant immitia, non ut Serpentes avibus gementur Tigribus agni*. A' mit pedig a' szókkal való élésbeli szabadságra, nevezetesen az új szók' készítésére mond, hogy

— — — — — *si forte necesse est*

Indiciis monstrare recentibus abdita rerum

— — — *dabitur licentia sumpta pudenter*. — alig ha a' régi szókkal való élésre is nem lehet, és nem kell azt érteni annyiban legalább, hogy akkor kell régi szóval elni, *si forte necesse est*; és úgy, hogy ezen a' határon: *licentia sumpta pudenter*,

túl ne hágjunk. Mert azt is mondja ugyan Horatius. —

— — — — — Multa renascentur, quae iam cecidere — —
— — — — — vocabula — De
utánna teszi; si volet usus,

Quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi. A' tehát már itt a' kérdés; mit értett Horatius ezen: usus, jus, norma loquendi? Mit kell ezen érteni nekünk is a' megavult és a' régen kihólt szók felelevenítésére nézve? azt kell e' hinnünk, hogy a' Magyar Nyelvben, a' régi szók-nak szokásba való hozására is azoknál az egyne-hány Iróknál van az usus, jus, norma loquendi a' kik a' Tudományos Gyűjteménybe, vagy más il-lyen bizonyos idő szakaszonként közönségessé tétetni szokott Tudósításokban irván, az a' tzeljok, hogy ahol tsak lehet, mindenütt elővegyék a' régi szó-
kat; azért hogy ők nem úgy téven ki valamelly dolgot mint más kitételeik, 's azok által Irások mondja szembetünő, 's talán tetsző, kapós is lé-
gyen? Vagy pedig azt kell állitanunk, hogy az
usus, jus, és norma loquendi inkább lehet e' következendőknél együt véve: t. i. a' kik irnak ugyan a' Tudományos Gyűjteménybe, 's más ef-féle tudós értekezésekbe; de a' régi szókat, meg-elégedvén a' most szokásban lévőekkel, ahol meg lehet elégedni, hogy Irások, és előadások a' most olvasóknak annál érthetőbb légyen, nem vadász-szák; vagy a' kik a' Tudományos Gyűjteménybe, 's más effélekbe nem irnak ugyan, de írtak Ma-gyar nyelven egész munkákat, a' nélkül, hogy a' szokásból régen kiment szókra gyakran szorúltak volna; vagy a' kik sem a' tudományos Gyűjte-ménybe, ki egy, ki másokon nem irnak; sem más munkát nem készítettek, de Magyarul jól beszélnek, 's a' mit tudományoknál fogva irniok lehetne, vagy kellene azt magyarul jól le is tudnák

tudnák írni ; — Azonban az olvasó közönségnek nagyobb részével, valamint az újonnan helytelenül, és szükségtelenül készített, úgy a' szokásból régen kiment, 's annál fogva most érthetetlen szónak rakásra való halmozásáért — zúgolódnak.

Ezen két felekezet között, mellyiknél kell hinnünk, hogy van az *usus*, *) *jus*, *norma loquendi*, azt Horátius ezen szavaiban —

*Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque,
Quae nunc sunt in honore vocabula, si valet usus,
Quem penes arbitrium est et jus, et norma loquendi.*

— meg nem határozta; következésképpen B. P. Úrnak ezen kérdésére: Mi szükség van a' régi, szokásból kiment szónak felelevenítésére? egészen meg nem felelt; kivált ha itt azt vesszük gondolóra, hogy B. P. Úr ezen dologban nem azért szóllalt meg, mert egynehány régi, de jó szót látott némelly Iróknak munkájiban: mert ebben B. P. Úr sem botránkozhatott volna meg, hanem azért, a' mint írja, mert va-

*) A' szokáshoz (*usus*) idő kívántatik, 's épen ennek tulajdonítja Horátius is a' *jus*, *norma loquendi*-t. Mit akarunk mi idő előtt a' szokásról itélgetni? munkálódjunk, kiki legbölcsebb belátása szerint, a' többit hagyjuk az időre. Kitorrja a' nyelv a' nem bele való. De különben sem látjuk módját a' kérdés eligazításának, ha csak minden magyar személye szerint Rákásra nem gyülekezik, hogy ott a' vádolt magyar szó, és magyarság ellen, vagy mellette szavát adván a' többség határozzon. 'S mennyire elbámulna ott is sok honnülő hazafi, ha hallaná, hogy az általa üldözöbe vett szavaknak vidék szerint védői találkoznak. 's hozzá járulván a' régiek' jól emésztett olvasása is, mi egészen más, magasabb gondolatra lenne hazája' nyelvérol, mellyel eddig talán mint holt tetemmel, úgy bánt, 's hétfejű sárkányként püsszegeté el tőle mind azokat, kik bele, 's minden ízibe elevenségét, derületet hozni törekedtek.

lamint az újonnan szükségtelenül készített, úgy a' régen kihólt, és most életre hozott szók miatt sokaknak Irásaik érthetetlenek. —

Ha már, minthogy Horatzius tsak ugyan nem határozza meg, kinél van a' jus, és norma loquendi a' régi szóknak fel elevenítésére nézve; az említett két felekezet közzül valamelyikből tennénk bírót, a' ki itt igazságot tégyen; attól lehetne tartani, hogy mindenkor a' történne meg, a' mi megtörtént, hogy t. i. mindenik a' maga felekezetének itéli a' kérdésben forgó just, és egyik a' másiknak ítéletén meg nem nyugszik; mint mikor B. P. Úr a' nagyobb rész mellé láttatván hajolni; az ő Értekezésére tett Jegyzés a' kisebbnek láttatik pártját fogni. Engedjük által tehát ezen kérdésre nézve a' Bíróságot olyan idegeneknek, kik efféle dologban már másutt tettek ítéletet, és mint hogy ezen két felekezetet személyesen nem esmerik, személy válogatók, és részre hajlók nem lehetnek. Quintilianusnak, a' kit beszédbeli mesterségére Cziczero után kell; de Cziczero után mást ő eleibe nem lehet tenni, erről a' dologról ez az értelme: „Verba a vetustate repetita — — afferunt Orationi majestatem aliquam, non sine delectatione; nam auctoritatem antiquitatis habent — — Sed opus est modo — — nec utique ab ultimis et jam oblitteratis repetenda temporibus Quint: Lib, I. Capite III-tio másutt pedig így szóll: *Ridiculum pene fuerit malle sermonem, quo locuti sint, quam, quo loquantur, Lib. I. Cap: VI.*

Aulus Gellius, kinek munkája ezen dologra megbetsülhetetlen kints, illyen értelemben van. Lib. I. Cap. 10. „Quod a C. Caesare excellentis „ingenii, ac prudentiae viro, 1. Lib. de Analogia „scriptum est, habe semper in memoria, atque „in pectore, ut tanquam scopulum sic fugias in- „auditum, atque insolens verbum — — — Vive

„moribus praeteritis; loquere verbis praesentibus” — Arról pedig kímél van az usus, jus, norma loquendi, ezt mondja Quintilianus Lib. 1. Cap. VI. „Usum et consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum: sicut vivendi consensum honorum” — Mint, hogy már, a’ mint B. P. Úr megjegyzi, magok az újabb Írók sem egyeznek és egyezhetnek meg, az általok tzelbavett nyelv pallérozás módjában; a’ most szokásban lévő szók helyett vagy az újaknak készítésében, vagy a’ régieknek vissza hozásában, midőn p. o. a’ Maximilian névből egyik Max-ot a’ másik Mix-át tsinál, és így magok között sinsen usus: valyon lehet é az ő Írások, ebben a’ részben, norma loquendi a’ Magyar nyelvben?

A’ mi Horatziust illeti: ő nem tsak a’ Pí’sokhoz írt, hanem más Levelében is előhossa azt, hogy jó, és szükséges néha a’ régi szókat elővenni. Epist. Lib. 11. Epist. 11. vers. 109 — seq.

— Qui legitimum cupiet fecisse poema,
Cum tabulis animum censoris sumet honesti;
Audebit quaecunque parum splendoris habebunt,
Et sine pondere erunt, et honore indigna feruntur,
Verba movere loco, quamvis invita recedant,
Et versentur adhuc intra penetralia Vestae:
Obscurata diu populo bonus eruet, atque
Proferet in lucem speciosa vocabula rerum;
Quae priscis memorata Catonibus, atque Cethegis,
Nunc situs informis premit, et deserta vetustas.

De ezen szavaiból is Horatziusnak, nem azt tanuljuk, hogy írásunkban, a’ hol tsak lehet mindenütt régi szót tegyünk, a’ mostani helyett; hanem azt, hogy tsak akkor lehet, és kell régi szót tenni, mikor az a’ dolgot a’ mostaninál jobban

kifejezi *). Vallyon nem akkor kell-é Horatziusnak ezen szavait használni, ha talám a' nagyobb rész ellenére az azok által készített új szók, kik a' nyelv pallérozást tsak a' szokatlan szók készítésében, vagy szokásba való hozásában képzelik, idővel közönségesekké találnának lenni!!! a' mikor a' jó író az ilyeneket: kedventz, esemény, méltány, szellem, elméntz, kegyentz, higány 's a' t. a' mellyek Horatius szavai szerint, sine pondere erunt, et honore indigna feruntur, a' magyar nyelvből kimozdítja, 's azokkal fog élni helyettek, a' mellyekkel éltek, az akkor már régi, 's a' maradéktól is, a' tudományra, és nyelvre nézve áldást érdemlő, most előttünk esmeretes, igaz Magyar írók. —

A' harmadik panasszát B. P. Úrnak, mellyben azokat kárhoztatja, kik gondolatjaikat, magyar, legalább olyan író létekre, kik a' magyar nyelvet akarják pallérozni, magyar szókkal ugyan de más idegen nyelvbéli kitételek rámájára vont kifejezésekkel teszik ki, mint p. o. ez a' Városborral elvan látva; minthogy ez ellen semmit sem szól, úgy látszik, helybe hagyja a' B.P. Értekezésére tett Jegyzés. Nintsen is ennél kép-

*) Horatiusnak itt, 's főlebb fölhozott szavai sokkal világosabbak, hogy sem hozzájok illy hosszas magyarázat kívántatnék. Ha végre csak ugyan szabad régi, vagy inkább avulni kezdő szavakkal élni, minnek a' tévovázás? korunk a' magyar nyelv' korai közt bizonyosan a' legzagyváltabb, legrosszabb nyelvet beszélí, 's miért volna tilos, szorultságunkban a' régiség' tisztább kútfejéhez folyamodnunk? — A' ki azonban erről még is értekezni akar, sokkal sikeresebb volna a' szavak' különös vizsgálatába bocsátkoznia, azokat a' régiség' homályából felvilágosítania; de ehhez gond, 's gondolkodás kívántatik, a' mit nem sokan szerctnek.

telenebb dolog: ez épen annyi, mint, ha szabad itt hasonlatosság szerint szóllani, a' nyelv természetének nyakán egyet tekeríteni. Nem kell egyéb tsak az újonnan helytelenül készített magyar szók-ból, ilyen kitételeket készíteni: mindjárt olyan nyelv lesz belőle, a' mellyen tsak azt lehetne némelly szókból észre venni, hogy a' magyar nyelvből származott. Ha p. o. így íránk, vagy beszélénk: „Tartja-é még az Úr emlékében, hogy a' Város kikanolása alkalmával egy Erdélyi igazi nevű Hang-mívész hallatta magát előttünk: és mindenkitől magasztalásokat szedett bé az ő maga hallatásával t. i. azt valósította meg, hogy a' Czigány is képestséges lény lévén, az ő szelleme is el van látva sok jeles tulajdonokkal. Oda hozta magát egy Lovantz is, és önkényesen láttatta előttünk az ő hadfogadói moztionjait *). Ezen példában lévő szókat, -és kitételeket nem magunktól készítettük; bár ha másnak szabad, nekünk is szabad volna; hanem mind a' szókat, mind a' kitételeket a' magyar nyelvet pallérozni indúlt írók-ból vettük: de hogy ez a' példa, és a' több e'féle kitételek igaz magyar nyelven volnának, nem lehetjük. —

Ezen példából egyszer'smind látni lehet azt is, hogy nem mindenkor azért nehéz némelly magyar írókat megérteni, mintha gondolatjaik fellengösök, és felségesek, az olvasó pedig tudatlan volna; hanem azért, mert szavaik, és kitételeik érthetetlenek, mert ha ez a' példa, szokásban lévő magyar szókkal így lesz írva: „Jut-é még „eszébe az Urnak, hogy mikor a' Várost kövel

*) Moztiony machina helyett ajáltatott, 's ez hogyan jöhet a' Lovas katoná' tánczába, meg nem fogható; vagy tán dróton rángolódott az a' jámbor vitéz?

„kirakták, egy Erdély országi jó mu'sikus hege-
„dült előttünk, és minden ember megditsérte.
„Azt bizonyította meg t. i. mu'sikálásával, hogy
„a' Czigány is ember lévén, az ő lelkének is sok
„jeles tulajdonságai vagynak. Oda jött egy lovas
„katona is, és minden erőltetés nélkül járta elöt-
„tünk Verbunkos tántzát". — Minthogy a' dolog
is együgyű, a' legegyügyűbb magyar is megérti;
de úgy, a' mint fellyebb leiródott, sok jó magyar
elálmélkodik rajta. —

Ezekhez képest már most a' mi óhajtásunk
és kérésünk ez, hogy az olyan íróknak, kik a'
magyar nyelv pallérozását abban képzelik, hogy
az igazi magyar szókat, tsak azért, hogy rövi-
debbek légyenek, eldarabolják; a' kik, akár szük-
séges, akár nem, új, az olvasók előtt esmeretlen,
és érthetetlen szókat készítenek, és törekednek
szokásba hozni; a' kik végre gondolatjaikat a'
magyar nyelv természetével ellenkező, más ide-
gen nyelv kitételeinek rámájára vont kifejezések-
kel teszik ki, ezen hibákra nézve a' T. Redactio,
mint a' B. P. név alatt lévő Értekezésre tett Jegy-
zések, pártjokat ne fogja; sőt mint a' kinyomta-
tás végett beadott munkáknak, nem tsak öszve-
szedője; hanem megvizsgálója is, az azokban talál-
tató eszéle hibákat, vagy maga megigazítani, ha
a' lehetséges, vagy magokkal az írókkal megiga-
zítottatni ne terheltezzék. — Azok a' munkák, a'
mellyekben az említett hibák megvagnak, a'
magyar nyelvnek nem pallérozására; hanem a' mint
B. P. Úr megmutatta, egyenesen rontására lesz-
nek. Sőt gyalázatjára szolgálhatnak az ilyenek
nemzetünknek, és nyelvünknek, az idegen nem-
zetheliek előtt is. Azt olvastuk a' Tud. Gyűjt.
1826. esztendőben kijött valamellyik darabjában,
hogy egy Spanyol Hertzeg nemzetünk, és nyelv-
vünk eránt való jó hajlandóságából, magyar köny-

veket kívánt magához, és ezen óhajtása a Tud. Gyűjteménynek hozzá való küldözgetése által teljesítődött. Ki ne örülne, mikor egy ilyen idegen így megtisztelte nemzetünket! de ki ne sajnálná, hogy olyan munkák is mentek kezébe, mellyekben a' magyar nyelvet a' maga tisztaságában nem láthatta? A' Tud. Gyűjt. 1827. eszt. XI. Köt. 24. oldalon a' Poézis Stíljének auctora így ír: „a' transcendentalis philosophiának az Aesthetikai érzék valódi organuma”. Ha ebben a' mondasban az érzék helyett ezt tette volna: *sensus*, a' valódi helyett: *realis* vagy *reale*, minthogy ezek épen olyan esmeretes szók, mint organum, akkor így lett volna: a' transcendentalis philosophiának az aestheticai *sensus reale organuma*. Így a' Spanyol Hertzeg bámulhatja a' magyar nyelv szépségét!*) De kívánja azon orvoslást, mellyet óhajtunk, és bizodalommal kérünk, magának a' Tud. Gyűjteménynek állapotja, és betsülete is. Mert tsak ugyan igaz az, a' mit B. P. Úr írt, hogy mi magyarok, kik a' Tud. Gyűjteményt olvassuk, mikor abban, a' sok, valamint szükségtelen, úgy értetlen új szókat, és nyelvünk természetével ellenkező kitételeket, rakásra hal-

*) Valljon micsoda nyelven fog az Értekező aestheticai, philosophiai, vagy akármelly tudományos értekezést írni? az újat gyűlöli, az avulótól borzadoz, a' deákos magyarsággal szinte elméskedik: alig marad hátra egyéb, mint hogy magyarul ne írjon, vagy csak olyant, a' mi igen híven őrizkedik minden tudománytól, 's újabb gondolattól, csak hogy a' mindennapiság' határát által ne hágja. — Azt is jó meggondolni, hogy a' nyelvek' szépsége nem a' tudományos kifejezésekben, és előadásban, vagy épen az úgy nevezett műszókban (termini technici) szokott tündökleni: a' józan olvasó azt egyebütt keresi.

mozva látjuk, ha mindnyájan káromlásra nem fakadunk is, tsak ugyan kedvetlenül tesszük az asztalra. A' tapasztalásból írjuk, a' mit irunk; és úgy kívánjuk előadni a' dolgot, a' mint történik. Mikor egymás látogatására egyik városból a' másikba által mégyünk; 's azoktól, a' kikről tudjuk, hogy a' tudományos dolgokban gyönyörködnek, kérdezzük, hogy olvassák-é most a' Tud. Gyűjteményt? egyik azt mondja: mi letettünk rólla *),

*) Ezt egy egész vidékről (mert az Értekező egy egész vidék' szónokának jelenti magát), vagy kellennünk kell, vagy gonoszúl vagyunk. Az bizonyos, hogy nincs könnyebb, mint valamely magyar könyv, vagy folyóírás' olvasásáról letenni 's azon kívül semmit sem tenni; tagadhatatlan az is hogy a' hazafiságnak e' neme csekély áldozatba kerül; de épen ez az a' régi bűn, melly miatt legjobb ügyekezettű folyóírásaink semmiségbe dőltek, 's az egész literatorkodás maig is síkülődik. A' nem olvasás, a' részvétlenség az, melly akármelley emelkedő literaturát eltemethet; de tekintsük meg, kik azok a' mi békélteneink? Van némelly a' ki mintha évekig szunnyadozott volna, csak most vesz kezébe magyar könyvet, 's természetesen semmit sem tud azokról, a' mik a' nyelv' utósó tizedeiben történtek, 's ha valami szokatlanra talál, még ő boszongodik, hogy' merték anyanyelvét így elváltoztatni, 's híre nélkül! pedig a' jámbor, a' mint látók' szunnyadozott 'S ez mind e' mellett is született magyarságával állván elő, megköti magát, hogy ő már nem tanul. Van ki azt kívánja, hogy neki Philosophiát, Physicát, Chemiát, 's minden kigondolható azon a' nyelven írjanak, mellyen béreseivel, 's jobbagyaival beszél, 's csak ugyan ezen nyelvösmérettel akar minden magyarul írottat megérteni, 's az illynek nem is könyv, ha csak mind illy tiszta, értelmesség szóval nincs írva, mint: bük f a! 's ez is természetesen született magyar, és semmi nem olly bizonyos, mint, hogy tanulni nem akar; pedig nem kell-e tanulni észrevétlenül az egész nemzetnek, mikor nyelve, míveletlenségéből a' míveltségbe által megy? egy harmadik felekezett, csak meg ne kelljen

mert a' sok szükségtelen új szó miatt kedvetlen ; a' másik: a' sok idegen kitételek miatt sok helyen érthetetlen 's a' t. megtörtént az is, hogy kiírván tsak egy munkából az ott előforduló új szókat, ha elolvastuk jó magyar, nem is tudatlan ember előtt, 's kérdeztük mit gondol, hogy mik ezek? azt felelte, hogy Olá országi, vagy Bukovinai faluk nevei.

Nem fogunk megharagudni, ha azt mondja is mind ezekre valaki hogy ilyen hosszú Értekezésben semmi újat nem mondottunk. Nem is akarunk — hanem tsak azt kívántuk jelenteni, hogy B. P. Úrnak sokszor említett Értekezésével sok

magát erőltetni, mindennel, a' mi szokott, megelégszik. 'S ez örökké principiomokból fog deducálni, concludálni, ratiocinálni 's a' t. a' bölcselkedőkkel; levalni, allegalni, fatealni, coramisalni a' törvénytudókkal, strófolni, puczolni, fasszolni, rukkolni a' katonával, 's ha ennek valami ducal, neki akkor bizonyosan competalni fog; szépei, a' kik különben netzölnek, és stieckölnek 's a' t. majd Verlegenheitba jönnek, majd zerstreutok lesznek; a' kávéház fia, ha szinte Bendegucz' vére volna is, a' zöld asztalon nachschieböl még pedig eklokba, vagy épen halberozni megy, 's a' herczdámára magyarul megbukik; mert (a' mint az Örömmünnep is bizonyítja) szörnyü fátum! troppoja van. — 'S ez az a' bálvány, mellyet embercink imádtatni akarnak; mert csak ugyan a' mostani nyelvet akarják az unokákra örökül hagyni, pedig mi zürzavarabb ennél? — Vannak azonban mérséklettebb gondolkozásuak is, kik csak ott nem szeretik az úgy nevezett újítást, hol az igen erőltetve, 's feszítve van; de ezektől is igazságos-e, hogy egy két botlás miatt félre vonuljanak, még csak avval sem pótolván a' kárt, hogy az írásra legalább jobb példát adnának? az egész nemzetnek mindig meg kell elégedni íróival; mert hatalmában áll a' nemzetből kinck kinck íróvá lenni.

A' R.

Magyarok egy értelemben vagynak, 's annál fogva isnét kérjük azokat kiknek hatalmokban van itt a' dolgon segíteni, hogy, ha nyelvünk igaz pallérozása igazán tzeljok, találjanak benne módot, hogy az olyan Irások, mellyek annak rontására szolgálnak, minthogy a' nyavaja ragadni szokott, közönségesse, legalább úgy, mint követésre méltó példák, ne tétessenek.

Ha a' Tudományos Gyűjteményből, 's más efféle időszakazonként közönségesse tétetni szokott Tudományos Irásokból, azok a' hibák, mellyeket B. P. Úr ostromol, kimaradnának: lehetne reményleni, valamint azt, hogy mind azok, a' kik az efféle Tudósítások olvasását a' felyebb mondott megunatkozás miatt félbehagyták, mind azok a' kik még eddig az efféléket, a' mások panassza által elijesztetvén, nem olvasták, hozzá kezdenének az olvasáshoz: úgy azt is, hogy azok, a' kik eddig az illyes Gyűjteményekbe való írástól, azon az okon tartózkodtak, mert azt hitték, hogy, ha tsak új szókkal, 's idegen nyelvből vett kitételekkel' tele nem lesz irások, be sem vevődik, *) hajlandóbbak lennének azt, a' mit tudnak, és Tudományos Gyűjteménybe valónak látnak, másokkal közleni. És így, mind az Olvasók: mind az Irók száma szaporodván, ez által is terjedne a' Tudomány, 's a' nyelv' pallérozódása elébb menne.

D. I.

*) Ezen vádra az előbbi Redactio sem adott okot, a' mostani sem fog, azt azonban kénytelen kinyilatkoztatni, hogy szívesebben vesz olly értekezéseket, mellyek nem csak messziről mutogatják, hogy így vagy amúgy nem kellene írni, hanem inkább példát adnak arra, mit, 's hogyan kell; a' közönséges jó tanácsok' korán már túl vagyunk, most munka, és isnét munka kell; mert csak az töltheti be hiányainkat.

A' R.

2.

Tudósítások a' külföldről.

Veimár Július 21-dikén 1825.

Ma délelőtt érkeztem vissza Jénából, melly ide négy mértföldnyire van. Menet gyalog útatam, a' mi itt igen szokásban van, de alkalom is ritkán találkozik ezen kissebb rangú városokban. Nem lehet tagadni a' gyalog utazásnak kellemeit, 's hasznait egy részt, 's a' kocsin való sebes utazásnak, csaknem minden interessét megtagadó oldalát más részt, noha ennek elhatározása, az utazónak nézetjétől, 's individualitásától függ. Gyönyörködve olvastam most egy esmeretlen angoly utazó' munkáját, ki a' gyalog utazás' gyönyörjeit édig magasztalja. (Heer und Qveerstraszen oder Erzählungen gesammelt auf einer Wanderung durch Frankreich. Aus d. Engl. Berlin 2 Thele 1824). Azomban az ő tanácsa: „Messen sie lieber die Gemüther die sie kennen lernten, als die Meilen, und haben Sie auch nur einen Distrikt eines fremden Volkes durchzogen, so sind sie besser unterrichtet, als wenn Sie von Calais nach Paris, und von da nach Florenz, Rom und Neapel galoppirt wären”, nem minden utazó czéljának felel meg. Egyébaránt engemet is, a' mennyire környülményeim engedik, Terenznek életfilozofiai regulája: „inspicere in vitas omnium, tanquam in speculum, et inde sumere exemplum” vezérel.

Jenába a' Naumburgi úton kell menni, Unverstig. Ezen túl még Franckerdorf, és Hollstedt nevű rosz falukon visz, a' mindenütt jó Chaussée keresztül, de a' melly olly kihólt, hogy egy mértföldig is alig találtam egy két embert rajta. — A' tájak erre mind halmozokból állanak, 's kelle-

metlenek. Hollstedten túl, mély völgybe ereszkedik le az út, mellynek ezen oldalát fenyves fedi. Ezen messzeterjedő szép völgyben fekszik Jéna, a' Saale partján, hová későn étszaka, 's nagyon elfáradva érkeztem. —

Ezen kis városnak, mellynek csak valami hat-ezer lakosai vagynak, legnagyobb nevezetessége, az Univerzitás, mellyet most is olly híres emberek diszesitene. Mennyi dízére szolgáltak egykor ezen iskolának, Fichte, Hegel, Fries, Griesbach, Schütz, Böttiger, Woltmann, Luden, Schelling, Reinhold, Schiller, Loder, Hufeland, 's mások! Az újabbak közül többek, a' tudós világ előtt dicséretesen esmeretesek, 's ezek közt első helyet foglal el, a' híres Oken, ki ennél fogva első tárgya volt figyelmeknek. Oken egy nagy kétemeletű épületnek felső részében lakik. Ezen híres tudós, egy közép idejű kis sovány ember, kiből kivált első tekintetre, a' viláért sem látnád ki, azt az éles elméjével mindenfelé vagdalódzó, 's genialis munkáival olly nagy figyelmet gerjesztett író, — noha eleven valója 's beszédje, már azt sejdíteni engedik, — 's annyival kevésbbé, ha azon nagy emberséget, mellyel az idegeneket látja, 's azon szerénységet, melly beszédjében uralkodik, közelebről tapasztalja az ember. Valóban a' személyes megesmerkedésnek különös interesszéje van, de a' melly gyakran kedvetlen érzésekre nyújt alkalmatosságot. Mi sokszor nem felel meg a' valóságos kép, a' képzelet által formált képnek! Mi sokszor nem kívánnánk esmerni azt, kinek szép munkái égbe ragadtak, vagy mély tudománnyal gazdag írásai, csudálkozásra gerjesztettek, 's kikre ennél fogva reájok illik a' deák mondás: *Minuit praesentia famam!* Mi sokszor találjuk emberi gyengeségckkel tele azt, kinek munkáiból,

a' virtusoknak legmagasbb képeit meritettük, 's kinek szép lelke bennünket tisztelettel tölte el! Ezen kedvetlen ellenmondás, millyennel a' csudálatos emberi természet tellyes, 's mellynek példáit mindennap találjuk, csak szűken pótolódik ki az által, hogy gyakran egészen feltaláljuk azon embert kit látni, kit esmerni vágytunk. Oken ezen tekintetben megjegyzésre méltó. Nem valami elmes gúnyolódó, valami tudományában kevélykedő, udvariság nélkül való, (mint talám egykori írásaiból gondolhatnád) hanem egy humánus, szerény, a' tudományok' szeretetétől lángoló, annak előmenetelét lelkesen előmozdítani kívánó tudós ez, de a' ki minden elő ítéleteknek, tudatlanságnak, szabadság elnyomásnak, 's Obskurantismusnak ellensége. Csak nem két órányi mindenféle tárgyakról való beszélgetésünk után, mellyet Okennek tanúságos reflexiói, 's fontos ítélettételei fűszerszámoztak; előadá ő Jénának nevezetességeit, 's azoknak láthatások módját és idejét. Oken néhány esztendőök óta, mint priváttudós egyedül folyóírásának, az Isisnek kiadásában, 's természettudományi munkáinak, nevezetesen most, fűvésztudományának kidolgozásában foglalatoskodik, familiájának kebelében. Ki terjed ugyan az ő figyelme, az egész tudományok' öszveségére, de nagy elméjének erejét leginkább arra fordítja, hogy a' természet országainak rendszeres előadásában, filosofikus egységet hozzon bé, a' mit ő olly nagy tudománnyal, olly sok eredetiséggel 's genialitással vitt végbe, mint egy természetbölcsem ő előtte. Ezen tekintetben Oken, most minden természet filosofok közt legerősbb pólczon áll, a' mit erővel és lélekkel tellyes írásmódjával, 's különösen azzal szerzett, hogy valóban bámulásra méltó természet tudományi esmereteit, a' természetfilosofianak ideális nézetjeivel, az észnek au-

nyira tetsző, 's kielégítőnek látszó harmóniában tudja hozni, hogy könnyen a' megállapodottakat is elragadja. Valóban sajnálni lehet, hogy egy illy ritka tudományú ember, ki a' mellett annyi szép tanítói tulajdonságokkal bir, 's Német ország akár-mellyik Universzításának fényére szolgálna, most privát életre kárhoztatva lenni látszatik a).

Ugyan ezen épületnek első emeletében lakik Prof. K i e s e r is, a' természet filosófiának híres alkalmaztatója az Orvosi tudományra, 's az állati mágnesesség' kimagyarázására, de a' kit most, el-utazván, itthon nem találtam. A' leírás szerint Kieser kellemes képű, szerény és gondolkozó, társaságokban keveset beszélő ember.

Jéna jelesbb tanítóinak egyike Prof. D ö b e r e i n e r, egy a' leghíresebb Chémikusai közül nem csak Német országnak, hanem Európának is. Döbereiner egy közép termetű és idejű, ragyás, sovány ember, kinek emberséggel telyes nyájas valója, e' mellett jó kedve 's elmés converszátiója, valamint sok jeles esmeretei, az embert azonnal magokhoz vonják, 's a' legszivesbb indúlatra 's tiszteletre gerjesztik. Geniális felfedezései közül, mellyek a' tudós világ' figyelmét annyira magokra vonták, némeltyeket láttatott velem, chémiai műszerekkel 's készületekkel tele szálájában. Ezekhez fog most járúlni, egy Altenburgba vett szörnyű nagyságú Volta oszlopa is, melly már bepakolva elérkezett, 's mellytől Döbereiner sokat vár chémiai experiméntálásaiban.

A' természet tudománynak többi részei is jeles tanítók által adatnak elő. A' fűvésztudományról, Udv. Tan. V o i g t, — fia a' Mathesis és Phy-

a) Tudva vagyom, hogy azóta a' derék Okent, a' nagy lelkű Bajor Hírály Müncheni Főiskolájában, közönséges tanítónak meghívta.

sika egykori jeles tanítójának — olvas. Ez a' józan gondolkozású és szép tudományú tudós, egy kö-zép idejű 's kellemes képű igen nyájas és szives ember, kinek társalkodása interesszans és tanú-ságos.

A' Múzeumok az egykori lakóvárnak, két emeletű régi épületében vagynak. A' fő épület-nek első emeletében van, a' Mineralogiai Múzeum, mellynek első szobájában, a' már hetvenhét esztendő, de még igen friss, és eleven színű öreget, Prof. Lenz-et találtam, tanítványai között, ki igen szívesen fogadott, 's nagyon örüle, hogy annyi esztendők után ismét magyart láthatott. Egy ő a' Mineralogia érdemesebb tanítói közül Német országon; tanítói hivatalának Jubileumát 1822-ben ünnepelte. Az általa 1796-ban fundált mineralo-giai társaság, mellynek ő igazgatója, egész Euró-pában sok 'tagokat számlál, noha mivel ezeknek választásokban igen kevés tekintet van, azoknak qvalitásaira, 's bizonyos qvantitásért akárki belé léphet, ezen külömben hasznos társaságnak nem sok tekintete van. A' mineralogiai gyűjtemény, melly Németországban elsőnek tartatik, mind-össze tizenkét szobákban van, üveges almáriomok-ban — mellyeknek számok 90-re megy — felállítva. Különösen gazdag, az u. n. Sviten-Samm-lung, — számszerint száz hatvan, — vagy külömb külömbféle tartományokban, 's tájakon gyűjtött minerák. Sok ilyen gyűjtemény van itt hazánk-ból is. Minden almáriomon felvagynak írva az ajándékozók' nevei is, mivel ezen gyűjtemény leg-inkább a' társaság' tagjai által tett ajándékokból gyűlt össze. Ez a' gyűjtemény igen interessans, mivel ezekből egyszerre láthatja az ember, az il-lető tartományoknak érczalkatjokat. Egyik szobá-ban függ Goethének jól festett képe, legvirág-zóbb életszakából. A' tellyes kép, mellyen az

egészség és ifjúság virítanak, 's a' lángészt sűgárczó nagy szemek, bájolva vonják az embert magokhoz. Ezen kép alá, a' Jénai Akadémia részéről 1820-ban, Goethének születése napján, nyilvánosan, ezen epigramma íratott:

Grandia multa diu Gens o Germana tulisti

Ornatura Tuum nomina clara caput.

Exortus tandem genius per secla virorum,

Te sua quid possint semina cuncta docet

Hunc celebrans natum laeta hunc en aspice quvem Tu

Enixa es totis viribus ingenii. —

A' felső emeletben van a' zoologicum Muzeum, valami öt szobákban. Leggazdagabb a' madarak' gyűjteménye, mellyek üveg ládáokban vagy-
nak felállitva; a' többi osztályok igen szegények, de az egészben csinos rend, és tisztaság uralkodik. Egy más oldal épületében a' várnak, van a' csontvázak' gyűjteménye, (Skeletten - sammlung) melly öt szobákban van, 's több nevezetes darabokkal bir, így egy kis czethal kaponyával, egy elefánt kaponyával, egy már kifogyott nagy bial nemű állat skeletjével, strutzmadár, kanguru's más nevezetes állatok' vázaikkal. Ugyan ezen épületben van az anatomicum Muzeum is, több alkalmas szobákban, mellyet Prosector Schröder mutatott meg. Ez a' Múzeum meglehetős gazdag. Az Anatomia rendes Professora Fuchs, kit igen dicsérnek, beteges lévén, vele meg nem esmerkedhettem. A' rendkívül való Professor, Huschke, egy fiatal kevés beszédű ember, ki tanításában, Oken nyomdokait követi, 's becsültetik. —

Az Universzítás' épülete egy régi romladozó épület, mellyet itt Kollégiumnak neveznek. Udvarán van egy kis fűvészkert, mellynek hijányosságát a' Belvederi nagy fűvészkert eléggé kipótolja. Ebben van a' Könyvtár, melly valami százezer dara-

darabokból áll, 's több szobákban van felállítva. Egyébaránt mind a' helynek kellemetlensége, mind pedig a' régi 's kutyabőrbe kötött, és leginkább a' szűk hely miatt, nem szép rendben álló könyvek, a' könyvtárnak nem szép tekintetet adnak. Az üres helyeken a' Jénai Professoroknak melyképeik vagynak felfüggesztve, a' legrégebbről fogva. Különös figyelmet érdemel Goethének, Prof. Rauch által dolgozott igaz és szép büszkje. A' kéziratok' gyűjteménye sem megvetendő, de a' mellyet idő rövidsége miatt nem láthattam. A' könyvtárnak, Prof. Guldenapfel, ki egy szíves középidejű ember, örült hogy egy két magyar munkát is, nevezetesen Kisfaludy Sándorunk' munkáit mutathatta.

Az orvosi Klinikumokat nem láthattam, mivel azoknak igazgatójok, Prof. Stark, ki itt igen nagy becsületben van, elutazott, de a' mint mondják vele semmit sem is vesztettem.

Több nevezetes emberekkel, mint a' lelkes történetíró Lüdennel, 's a' klasszikus Eichst-dt-al, nem esmerkedhettem meg, az időnek rövidsége miatt: de azok kiknek esmeretségökbe jutottam, bennem kétszeres tiszteletet, 's meglegedést ébresztettek fel humánitások 's barátságok által, mert jól esik az embernek, ha a' miveltségben másoknál felljebb polczon álló emberekben kevesebb, vagy legalább szelidített emberi gyengeségeket talál, mellyeket fájdalom! sokszor a' leg tudósabb emberek sem vetkeznek le, 's kik ennél fogva nem tartoznak azon szerencsések közé, kik Schillerként, „des Wissens Gut, nicht mit dem Herzen zahlen”. Egyébaránt Jenának lakosai is nyájások és szívesek, úgy hogy egy két nap alatt ott az ember úgy megszokik, mintha már rég ott lakott volna. —

Valamint eddig egy volt Jéna, Németország-
nak legnagyobb befolyású főiskolai közül, nagy
hirű tanítóinál fogva, úgy most is ezen tekintet-
ből, az első rendűek közé tartozik. Az utóbbi
időkben, nagy befolyása volt, a' Németországi
tudósokra, a' geniális Oken által egészen új kép-
ben öltözötetett természet-filozófiának. Ő ugyan is
nem elégedvén meg, a' csupa képzeletből merített,
fellengő, és kivált az ifjúi eleven észnek tetsző
ideákkal, 's pusztá logikai, metaphysikai és ma-
thematikai formulákkal, mindenütt felkeresi a' ter-
mészetben, az ideáinak megfelelő természethistó-
riai tárgyakat, 's ezekre mindenütt lelkes hason-
lító tekintettel van, noha ez sokszor erőltetés és
hypothetikus magyarázatok nélkül, meg nem es-
hetik. Ezen okból, a' systematikusoknak azon
rendszerint való hibájokkal ő is bir, hogy az
észben egyszer megállapított rendszer kedvéért,
gazdag dolog-esmeretjeit, önkényes felosztásai és
elrakásai által, a' haszonvételeire alkalmatlanabbak-
ká teszi. Mind a' mellett is az ő természethistóriai
munkái, mellyek ritka bővségű esmeretekkel 's
tudománnyal tellyesek, mindenekelőtt méltó be-
csületben tartatnak.

Ha a' természet-filozofia ezen körben mara-
dott volna, vele könnyen meglehetne békélni, de
a' Németeknek spekuláló szellemök, ezzel meg
nem elégedvén, azt által vitte minden tudomá-
nyokra, a' Theológiára, Orvositudományra sőt a'
Törvénytudományra is, mellyeket fennjáró 's ho-
mályos nézetjei, mesterszavai 's költött ideái által,
a' közönséges életben haszonvehetetlenebbé tett.
Ezen különös hajlandóságok a' Német tudósoknak,
a' képzelődéssel bölcselkedni 's elméskedésekkel
játszani, legnagyobb lábra kapott az Orvositudomá-
nyban, mellynek pedig sarkköve a' tapasztalás.
Egy nemzet sem mutathat olly sok systemát az

orvosi tudományban mint a' német, 's ezeknek nagy része az ideális filozofia principiumain épül, mellyek sokszor nevetséges következetekre vezetnek. Azomban ez nagy részint csak olyyaknak munkájok, kik a' praktikus életben, nem eléggé tapasztalták azt, mi hijábanvaló igyekezet, az ősz theoriának tételeit, az életnek mindég zöldellő arany fájára alkalmaztatni, hogy a' Goethe szavaival éljék, 's kik mint a' tudósok közt olly sokszor megtörténik, a' tanuló szobának falai közül, akarnak regulákat szabni, az életnek zajjai közt forgolódóknak. Senki a' természet-filozofiának nézetjeit az orvostudományra olly csábító színbe, olly kellemes és könnyen folyó sztilbe, olly consequentiával nem alkalmaztatta, mint Kieser; azomban ez csak azon elválasztó lineáig terjedhetett, melly a' theória és praxis között van. Kieser nagy munkájának speciális része, mai napig is csak kéziratban van, 's alkalmasint úgy is fog maradni. Hasonló szellemmel dolgozta ki Kieser, az állati Magnetismus theóriáját is, melly néhány esztendőök óta ötet igen foglalatoskodtatja. Azomban ez a' képzelgő észnek annyira tetsző, és Kieser által olly genialitással kidolgozott theória is, még mind eddig sem elegendő, 's igen sokszor hamis tapasztalatokon épülvén, nagy részint csak a' filozofiai szép álmoknak számát fogja nevelni. Úgy látszik magának Kiesernek is kedve, ezen tárgyaknak műveléséhez csökkenni kezd, kivált mióta maga is sokszori megcsalattatását tapasztalta. Egyébránt ő a' hasonlító Anatómiában, 's Fűvésztudományban, magának az egész tudós világ előtt maradandó érdemeket szerzett. Azt a' világért sem gondold, mintha Németországban ezen költői képzelgés, a' tudományokban közönséges volna. Igen sokan vagynak itt, kik az ideális filozofiának czifra mesterszavait nem értik, 's most azoknak

számok sokkal nagyobb, kik az egészséges észnek természetes stílusát követik és szeretik. Ezen tekintetben Jénából, csak Voigtot nevezem, kit a természet filozófiának álmai több másokkal együtt meg nem szédítettek. Mennyivel fentebb pólczon állanának a' Németek, a' több mivelte Nemzetek sorában, ha az ő mindenek által elesmert fáradhatatlan tudományos munkásságokat, inkább a' valóságos életnek tüneményeire 's tárgyaira fordították volna, a' helyett hogy a' nézelődés ködében hollyongtak! Most közelget úgy látszik azon időpont, mellyben ezt közönségesen érzeni kezdik, mert a' természet-tudományoknak szeretete közönségesen felébredt, 's az ide tartozó tárgyak, legtöbb tudósokat foglalatoskodtatnak. Már eddig is bámúlatra méltó a' mit csak néhány esztendőök lefolyta alatt tettek a' Németek ezen tekintetben, 's azóta a' szomszéd kevély nemzeteknek figyelmök is nagy mértékben felébredett, a' hatalmas versenytárs gránt. — Meg kell vallani azt is, hogy igen gyakran, a' képtelenséggel határozódó, és az érettebb elmék' mosolygását felgerjesztő új tanítások, nem meggyőződésből, hanem haszon keresésből erednek. Németországba ugyan is, a' hol olly sok jeles elmék vetélkedésbe jönnek, a' ki legújabbakat, legkülönösebbeket, 's leghihetlenebbeket tanít, az kap legtöbb tanítványra, az ifjúság mindenütt kapván az újon, rendkívülvalón, 's hallatlanon.

Jénának szép romános fekvése van a' Saale völgyében, melly alkalmasint legszebb része, a' Weimári Herczegségnek. A' Saale mentébe igen szép tájak 's árnyékos helyek vagynak. Egy malmon túl, vídám mulató helyek fogadják a' város-hoz közel az embert. Egy kis hegyről, mellynek oldalát sétáló utak 's csinos ülőhelyek ékesítik, szép kinézés van Jenára. Jéna messzéről igen egy-

szerű tekintetű, noha Weimárnál szebb. A' belső városnak régi kerítés falai és sánczai még többnyire mind megvagnak; épületei két — három emeletűek, 's vagynak néhány csinos útszái is, és egy jó nagy piacza. Legnevezetesebb vendégfogadója, a' Nap, — hol szálva voltam — melly elég csinos, 's vele az idegen megelegedhetik. Ide tanulóok is nagy számmal szoktak járni, kik valamint Lipsziában, úgy itt is tulajdon öltözésök módjáról — melly neminémű ifjúi elevenséget 's bizárrságot árul el, — különböztetik meg magokat. A' völgyet formáló kopasz hegyeknek tekintetök nem szép. Tetejök, mellyen az 1806-diki nagy ütközet volt, laposan terül el. A' város körében néhány régi várak is látszanak, legközelebb a' város fellett, az u. n. Fuchsthurm, Kirchberg nevű régi várnak maradványa. Vissza jövet gyönyörködve láttam Jéna völgyének szépségeit, mellyeket tegnapelőtt setéség fedett, 's mellyek akkor magános utamban inkább félelmet, mint gyönyörködést gerjesztettek. —

Még ma innen Erfurtba utazom, melly ide csak négy órányira van. —

Erfurt Július 24-dikén 1825.

Weimár és Jéna, a' mivel útazónak érdekességét nagy mértékben elevenítik fel, 's érdemlik meg. Ezen két kis város egykor a' német literatúrának legdicsebb virágait fejlődztette ki. A' halhatatlan Anna Amália Herczeg-Asszony, 's jeles fiának udvarokat egykor a' Német literatúra' legnagyobb díszei ékesítették. Ezen felejtethetlen arany idő elmúlt, 's a' vándor kíváncsian vizsgálja a' kis városkának keveset mutató falait, mellyek egykor olly nagy elméket rejtegettek magök közt, mintegy számon kérvén azoktól, hová tűntek azon hős lelkek, mellyeknek gyümölcsei addig

élnék, míg az Ég' boltjai felettünk ragyognak. Azon megbecsülhetetlen szabadság, mellyről Milton, olly szépen mondja, hogy az minden nagy elméknek dajkájok, melly a' mi lelkeinket, mint egy mennyei befolyás megvéknyította, 's felvilágosította; megfogásainkat felszabadította, bővítette, 's magoknál magasbb lépcsőkre emelte a). — eltűnt, az újonnan kötött fejedelmi viszony-
ságoknak következtében, 's most a' Németek is sóhajtvá mondhatják Tacitussal: „Rara temporum felicitas, ubi sentire quae velis, et quae sentias dicere licet! —

Weimárból többnyire lapályos tájakon, 's két falun keresztül hoz a' jó út Erfurtba, melly egy alacsony hércz alatt hosszában fekszik, és már messzéről szép tekintet mutatnak sok tornyai 's egy parton fekvő erőssége. Ez az egykor híres kereskedő város, többnyire két emeletes régi házakból áll, mellyek közt igen sok fa munkával építettek vagynak. Vagynak néhány szép és eleven útszái, csinos épületekkel. A' házak száma négy ezerre megy, mellyekbe most, a' harmadfél ezerre menő katonaságon kívül, csak valami 21 ezer lakosok vagynak; a' helyett hogy egykor, (a' XVI-dik százba) azoknak számok hatvan ezerre ment. A' városon, — melly az 1810-iki Francia elrendelés szerint, két osztályokra, 's ezeknek mindegyike hat hat kerületekre oszlik, — keresztül folyik a' Gera, mellyből minden útszákra kanálisok mennek. Legnagyobb piacza, az u. n. Fridrich Wilhelms-platz, mellynek helyén, az

a) Liberty is the nurse of all great wits, this is that which hath rarefied and enlightened our spirits, like the influence of Heaven; this is that which hath enfranchised, enlarged and listed up our apprehensions, degrees above themselves. (Milton az Arcopagitájába).

1813-diki ostrom miatt elő ált nagy tűzben, több mint 200 házak öszve égtek, 's azóta fel nem épültek. Ezen nagy kiterjedésű, és csinosan tartott piacz, most katonai gyakorlásokra használtatik. Felette egy oldalt, a' Petersbergen lévő kis erősség (Citadelle) magas falaival és sánczaival, más oldalt a' hasonlóképp parton fekvő, 's gothusi építésű Dóm, és a' Severinstift, hárombегyű tornyaival vonják magokra a' figyelmet. Az érdekszánst tekintetű 's tiszteletes Dóm, csonka ijasfijas tornyával, melyhez egy hosszú grádics visz fel, nem nagy épület. A' templom körül van, a' Dominikánusok' régi klastromának el hagyott 's romlott épülete, hol a' még itt lévő néhány Kánonokok néha öszvegyűlnek. Még egészen ép, egy itt lévő kis kápolna, mellyet Clementeriának neveznek, mivel Clemens Püspök, familiájával együtt benne fekszik. A' templom elhagyott tekintetű, Lucas Cranachnak egy szép munkájával, igen szép üveg festésekkel, 's több más nem igen érdekszáló régiségekkel, mellyek közt legnevezetesebb a' Gróf Gleichen sírköve. Egy itt mindég készen lévő ember, felvezeti az idegeneket, a' rosz és fáradtságos felmenetelű toronyba, hol először három középszerű 's mindennapi hasznvételre szolgáló harangokhoz, azután egy szoros menetelen által, a' 15 réf kerekességű, öt réf magasságú, öt réf átmérőjű, és fél réf vastagságú, híres nagy haranghoz jut az ember, mellynek neve Maria gloriosa, 's 275 mázsányi; ütője tizenegy mázsa. Körületin ezen írás van: Laude patronos cano, gloriosa fulgur arcens et demones malignos sacra templis a populo lavanda, carmine pullo, Gerhardus de campis me fecit Ao 1497. Nagy innepnapokon tizennyólcz ember húzza. Innen egy igen keskeny csigagrádicson, még jó magasán, az u. n. ezüst harangokhoz; innen pedig

még fellyebb, egész a' tetőre ér ki az ember, honnan pompás kinézés van, mind a' szép környékre, mind pedig a' városra, mellynek tizenhat templomai, húsz tornyai, 's két erőssége szép tekintetet nyújtanak.

A' városnak egyik fő nevezetessége, a' hajdani Augusztinusok klastroma, egy eldugott helyen, hol egykor Luther lakott (1505—1512). Ez a' régi elhagyott épület, az árvák' házával van öszve kötve, 's reá egy vén asszony vigyáz fel legközelébb, ki azt egyszer'smind az idegeneknek is megszokta mutogatni. Az ezek által adott ajándékok az árvákat illetik. A' hajdani czellák közt lévő széles sikátornak falait, az u. n. Todtentanz, vagy is olly képek ékesítik, mellyeknek mindegyikén más más rendű embert köszönt meg a' halál. De ezeken kívül, vagynak itt több nevezetes embereknek melyképek is, a' harmincz esztendő háborúból, 's néhány kitömött, és a' bálthajtásra felaggatott természethistóriai tárgyak. Baloldalon, — a' bemenetelhez — csak nem középen, van Luthernek egykori czellája. A' szűk ajtócska felett, egy megkoszorúzott táblán, ezen felülírás van:

Cellula

Divino magnoqve habitata

LUTHERO

Salve vix tanto cellula digna Viro

Dignus erat Regum qvi splendida tecta subiret,

Te dedignatus non tamen ille fuit.

A' kis szoros czellának ablaka, mellyben karika üvegek vagynak, a' klastrom kis udvarára néz, hol kert van. Most az egész zella csinosan be van padolva, 's egy oldala Sz. írásbeli helyekkel, és ide illő mondásokkal, más oldala pedig Luthernek egész élete folyásával van beírva. Oldalt áll Luthernek ember-nagyságú festett képe ezen aláírással:

Cur mundus toties afflixit dogma Lutheri,
Verborum stimulis, funibus, igne, rota?
Nititur id verbo Christi, quod tempore quovis,
Per mundum Sathan, sic agitare solet,
Ast cur non tanta periit vi dogma Lutheri?
Vis verbum Christi tollere nulla potest.

Egy asztalon vagynak a' Luther tulajdon Új Testamentoma németül: egy ide ajándékozott Ó-Testamentom, Luther' fordítása szerint, képekkel; egy sok kövekkel kirakott, 's gazdagon békötött fólió német Biblia, színelt képekkel, hasonlóan egy régi ajándék. Egy más asztalon van Luthernek egy kis fekete ládácskája, mellyben író szerszámaikat tartotta, egy persely az árvák' számára, és a' vastag idegenek könyve, (Fremden - Buch) mellyben sok nevezetes neveket, a' többek közt a' Burkus Királynak, 's udvari embereinek, Kutusow Orosz Generálisnak, és néhány hazánkfiaiak neveket láttam. Az ablak' öblébe vagynak rámba felakasztva, Luthernek, Phil. Agathonnak, Bughagennek, 's Dr. Creuzigernek kéziratjaik.

Erfurtot egykor, a' több száz esztendőig virágzott Univerzitas is nevezetesítette, de a' melly 1816-ba, a' fundus' elégtelensége miatt, Királyi parancsolat által eltöröltetett; egyedül a' patikáriusságot illető tudományok tanítása engedődött meg, mivel erre több segéd eszközökkel birt az Univerzitas. Ezek közt legtöbb figyelmet érdemel, a' városban lévő fűvészkert, melly nem szép ugyan, de gazdag, mivel 10—11 ezer plántákkal bir. A' kert keskeny, de igen hosszú; üvegházai nem szépek, de sok nevezetességekkel birnak. A' kertnek Directora Prof. Bernhardi, egy humánus öreg, sajnálta hogy fájós lábai miatt maga meg nem mutogathatta a' kertet. — Erfurtnak legtiszteltetebb tudósa, a' sok jeles munkáiról

esmeretes, híres chemikus Tromsdorff kinek kedvéért ide, minden esztendőben, sok patikáriusságot tanuló ifjak jönnek. Tromsdorff egy nyájas és eleven, közép termetű és sovány testű ősz ember, kit szerény valója, 's emberséggel tellyes bánásmódja, tiszteletessé tesznek. Ő egyszer'smind patikárius is, és tanítványi hozzá járnak. A' vele való mulatás igen tanúságos, mivel a' chemiában való széles esmereteinek, 's tapasztalásainak nyájas közlése fontositja beszélgetéseit.

Erfurtnak elevenségét nagyon nevelik az itt lévő sok katonák, kik szüntelen foglalatosságban vagynak, valaminthogy az egész városnak tekintete néminemű katonai képet mutat. A' város körül van kerítve és sánczolva, 's kettős bástyákkal megerősítve. Az u. n. Cyriaksburg, egy hegyecskén, melly az előtt klastrom volt, lerontatott, és most nagy költséggel újonnan felépittetik. Itt van a' Kir. igazgató-szék is. Az itt való mulatás kellemetes és könnyű. Olly minden tekintetben ólcsó vendégfogadót még sohol sem találtam, Német országban mint itt a' Schlehendorn, melly a' város közepén van, 's itt legnevezetesebb. A' Bécsi Congresz óta, Erfurt a' Burkus Birodalomhoz tartozik, de a' mit észre sem vesz az ember; ugyan is valamint a' Veimári N. Herczegségben, úgy itt is senki sem vonja kérdőre az embert mint másutt, 's szabadságának tellyes érzésében használhatja itt mulatását. Erfurtnak bérczes oldalát, szép mulatóhelyek is ajánlják; ezek közt csak a' Steiger vendégfogadóját említem, mellynek kellemetes környékét, több mint húsz apró 's csinos mulatóházak, — mellyeket nyáron katonatisztek, 's mások szoktak kiarendálni, — szép árnyékoshelyek, lúgosok, grották, sétálóhelyek ékesítik. Ezen helyet Hechelhausennek nevezik.

Tegnap egy távolabb excursiót tettem innen gyalog, Neu-Dietendorfba, mely ide két órányira van. Erfurt-tól, kivált Hocheim-ig, kellemetes út van a' Gera partján, mellynek tulsó partján vagynak, a' fent említett szép mulató helyek. Ingerslebenből elszórt fák közt visz az út Neu-Dietendorfba. A' köröskörül fekvő hegyek, az alattok fekvő falukkal, kellemetesítik az utazást. Távolabb három magasan fekvő várak, Holzhaus, Wandersleben és Mühlberg látszanak. Neu-Dietendorf egy új Herrenhuter-gyarmat, 's a' kis várost emeletes házak díszesítik. Az oda való Patikárius Thrän, egy nyájas és barátságos ember, ezen környékkel bővebben megismeretett, de a' melly még sem szolgált annyi meglepésemre, mint gondoltam vala.

(Folytatása következik).

3.

Pályám' Emlékezete.

(Kazinczytól.)

Folytatás.

Elijedék midőn Szemere megszólíta, kére, kényszeríte, hogy a' miket magam és dolgaim felől pályatársainknak elmondani mindenkor készen találala, mondanám-el egész Közönségünknek; azok, bár apróságoknak tetszenek, érdemlik a' tudást, mert festik emelkedésünket és a' múlt kort, 'snémelly, hamis vagy hibás hírek csak így fognak elnémulni. Ellenkezém, és nem kis ideig; érzettem hogy én historiai személynek nem születtem, 's nem tudtam elhinni hogy korunk az Autobiographiákatmár tűrhesse. De az ostrom hevesbb is vala, tartósabb

is, mint hogy ki lehetett volna állanom. Engednem a' barátság' kívánságának, hinnem a' mivel illy tekintetű társam biztata, illő volt. Két elsőbb czikkelyeimet a' Tudom Gyűjtem. Olvasóji (ezidén. Köt. I. II.) reményleni nem mert kedvezéssel fogadák; itt ismét kettőt adok, 's ott megfogok állapotni. De midőn én teljesitem a' mit az Olvasó talán vár, viszont-kedvezésül azt kéremki, hogy előadásimat tekintse a' barátság' szorosbb körének mondva, 's tőrje midőn olly tárgyakat fonok beszédembe, mellyek a' kedves visszaemlékezés által inkább mulathatják a' beszélőt mint hallgatójit. Eltölt szívnek nehéz elhallgatni érzéseit.

33.

MDCCLXXXVI.

Kineveztetésemet az iskolákhoz leginkább köszönhetém a' Gróf Török Lajos' atyai szeretetének, de literaturai dolgozásimnak is valamelly részben, a' mit sokan idővesztésnek néznek, 's épen azok kik az agarázást, kártyázást, pipázgatóst nem annak. Egy szomszédunk lehozá Bécsből Czirjék Mihály Testőrt, mátkájával, hogy a' boldog pár, ha a' leány hozzá tudna szokni azon sivatag Hotentóti földhöz a' mit Magyar országnak halla mondatni, állandó lakást vegyen benne. Látván ez hogy Czirjék olvas és ír, beszélle neki hogy félórányira az ő lakásához is van egy ifju ember, 's az is mindég írogat. Rolly (1784. Febr. 29 d.) ebédre hivatá az anyámat.

A' mint belépénk, a' Hadnagy és 'a' Bécsi leány egy asztalka mellett ültek. Ez felolvasa a' Colardeau' Heloizéből két sort, a' Hadnagy pedig némán futá végig fordítását 's igazítgata botlásin. Szebb ifjat mint ez az uj Abelárd, szebb leányt mint ez az ő Heloize, ritkán lehet látni, szebb

Kéziratot épen nem; az hollandi papirostra, aranyozott szélekkel; soraihoz hozzá szárada az aranyzott és kék porzó, 's a' csomó kék és rózsaszín tambour pántlikával vala által tűzve. Vissza adák látogatásunkat, 's Czirjék látni akará, min dolgozom én. Nékem, mondám, az minden vágyom, hogy rajtam valaha ki lehessen ismerni a' Báróczi' tanítványát. Czirjék elbeszélé Bécsben Báróczinak, melly csudákat látta ő Tokaj mellett, Báróczi Pászthorynak és Széchényinek; 's midőn esedezésem a' Swieten' előülése alatt tartatni hetenként szokott gyűlésekben előfordúla, Pászthory, a' Magyar-országi dolgok' Referense, hajlék teljesíteni kérésemet, még minelőtte látott.

De kedvességem Nyelvünknek 's Literatúránknak ezen igen forró barátja előtt egy gondolatlan tettem által mi könnyen csökkenhetett volna meg, ha ő eléggé nemes nem volt volna, azt mindennek egyébnek venni inkább mint romlottságnak. Eggy valaki rá beszéle, hogy öltözzem strimflibe, czipőkbe, 's menjek úgy mindenhova; Bécsben úgy minden ifjabb Magyar. Hittem a' szónak, 's a' Pászthory' ebédjéhez mákvirágszín frakkban, fejezsilével és nadrágocskával, czipőkben, hajtáskával és koszperddel mentem; magát addig csak tisztidolgozójában láttam volt. Belépven az ebédlőbe, megrezenék midőn a' falról Széchényi, Skerlecz, Szili, Somsics Lázár nézének-le rám, Oberster Gróf Draskovics János pedig, kinek szemeit a' Festő földre süllyesztette, pirulni látszék érettem. A' cseléd előttem ajtó nyita, 's a' Referendárius elnémúlva, megzavarodva fogadott. Csak nem elnyeje szégyeltemben a' föld. Jártam így azután is, de e' szent helyre, e' szent férfi elébe, soha így nem léptem többé. — Pászthory eggyyszer kérdést teve, ha bizonyos szóllás jó e magyarban, 's én a' szóllás' helyessé-

gét egy példával akarám bebizonyítani, 's példamba, történetből, a' kalap szót szövtem. — Igen, felele, elmondá a' mondást, de a' kalap helyébe süveget substituála.

Neki is több vala a' francia nyelv és literatura a' németnél, mint Orczának, Barcsainak, Bessenyeinek, Báróczinak: én az elsőbséget a' németnek adám, 's bátor valék kimondani, hogy ha csudáalom is a' francziákat a' társalkodás' nyelvében, nekik nincs poezisok, 's azért nincs, mert nyelvek nincs hozzá. Egyébre is van szükség, nem csak simaságra. Pászthorynak több lelke, több tudománya vala, mint hogy el ne értette volna mit mondok én, 's parancsolá hogy öntsem-ki magamat. Ellenben ő nekem két olly intést ada, mellyet soha sem tudtam felejtteni: egyiket, hogy dolgozásunk csak akkor jó, mikor semmi erőnk nem ér tovább; másikat, hogy mindenkor a' nehezett kell keresnünk, mert az úgy lesz végre nekünk is könnyű.

Pászthory nem vala szálas természetű, sőt a' középszereknél is kissebb volt. Haja szög, fennt szemöldöke, 's erőltetés és szoktatás nélkül. Arczvonásai elvannak találva a' John' rezén. Beszéde sebes, tüzes, velős; minden szava mutatá hogy van lelke. Atyja Septemvir volt, ahíttatos ember, és igazságos Bíró. Maga Expeditor Ürményi József Itélő-Mester mellett, ki tovább Personális vala, végre Ország-Bírája. Gróf Nádasdi Ferencz Hadi-Marsal és Horvát-országi Bán megkedvelé a' lelkes, munkás, sok tudományú, sok nyelvű ifjat, 's Titoknokká tevé a' Báni Táblánál, honnan Concipista, Secretárius, Referendárius leve a' Cancellarián. Magától tudom, hogy Bécsbe jutván, privatissimákat veve minden iskolákon végig, az Abéczen kezdve; hogy megtanúlhassa a' mit elmulasztott, 's jól tudhassa a' mit rosszul tanúlt.

Cancellariánk' lelke ő volt, ő pártfogója, ótalma, szerelme minden jóknak. Utolsó éveit Fiumében tölté, mint tengersizéleink' Kormányzója. Született 1749. Junius' 8-d. megholt 1798. Máj. 1-jén.

Öt hetet töltvén Bécsben, minden örömem a' theátrum vala ; (itt látám Brockmannt mint Beaumarchaist, Clavigóban, Langot Hamletben, 's a' híres éneklő szép Storazzit) a' kertek ; de kivált a' Belvédér, némelly magányosok' Galeriáji, 's a' nevezetesbb Festők' dolgozóji. Minden helyekre, hova először léptem, Magyarázó nélkül léptem ; azok a' Magyarázók elrontják, elveszik az első béhatást, 's ízlésünk nem fejtheti - ki saját erejével magát ; a' Magyarázókat csak később vittem. Felvezettetém magamat Fügernél, ki nem sokkal elébb jöve-meg Rómából, 's tiszteltem, csudáltam poetai geniejét a' festésben, de még melegebben vonattam a' szép ecsetű Maurer Hubert felé, ki akkor Homérból dolgoza néhány darabokat. A' Répelő Academiában maga Schmutzer vala vezetöm, 's ha kinek, neki köszönhetek sok nagyhasznu oktatásokat. — 'S említsem e, hogy nem nyugvám-meg addig, míg a' szeretetre-méltó szerecsen Angelo Solimann' ismeretségébe el nem jutottam, szeretetét meg nem nyertem? Eggy nap, magyar ruhában, a' Grábenen akadtam-össze vele, 's a' sok szem ránk merede. — Nézzd mondá, mint néznek téged mentédben, bakkancsodban, engem csíkos talárisomban, turbánomban. Nem azt hiszik e, hogy te is Afrika' gyermeke vagy?

34.

Vice-Ispánomat leveré a' hír, hogy elértem Bécsben, a' mit keresék ; látta hogy ha mellöle kilépek, neki is mozdulnia kell. Gyűléseink, mint az egész Országban akkor, csak két személyből állottak, a' Vice-Ispánból és Notáriusból ; néme-

tül jöttek minden Rendelések, németül vala írva a' Jegyző - Könyv, németül a' felírás és minden levelezés. Kelcz csak olvasni sem tudá németül, 's nékem a' mi jött, deákra kelle fordítanom, németül is írnom a' mi ment, deakúl is; engem meghitt, 's nem talála mást, kinek hűségéhez, munkásságához bízhassek. Ezen elakadásában, még minekelötte megérkezém, a' Királyi Commissáriussal Fő-Notáriusnak nevezete - ki, úgy hívén, hogy a' fényes hivatal, 's már huszonhetedik esztendőmben, elvon szándékomtól. Ugyanerre híva-meg a' Szabolcsi Vice-Ispán Consil. Vay József, 's előmbe terjesztvén hogy onnan nyitva lesz az út, akár a' politicus, akár a' juridicus ágon feljebbire haladhatni. De én ügyért vágytam ide, nem bérért, nem nevezetért. Török alatt szolgálni, elvonatni a' kedvetlenségektől tudományi ágra, minden vallásu polgárok' nevelésére hathatni, 's olly kiterjedésű Megyében mint ez, melly Szepes, Sáros, Zemplény, Ungvár, Bereg, Gömör, Torna, Abauj, Borsod, Heves Vármegyékből 's a' Jász és Kis-Kúnkerületekből állott, nékem olly szerencse volt, melly minden kíványimat betöltötte. Soha sem óhajték egyéb lenni. Fizetésem belépésemtör hatszáz, 1780. oltá ezerötyszáz forint, pengő pénzben; 's ekkor segédemre négy Al-Tisztem rendelteték, Fő-Szolgabirói rangban. — A' Királyi Rendelés elérkezék, 's Fő-Directorom engem 1786. Novemb. 11-dikén hivatalomba bévezete.

35.

József és Miklós testvérim Kassán tanultak, 's az ifjabb Baróti alatt hallgatá a' Rhetoricát. Ez egy estve jö, 's egy hexameterekben írt magyar könyvet hoz Professorától, mellyet akkor nap kapá ajándékképen. Baróti kevés napok előtt buz-

dítgata, hogy magamat a' verselés' nehézségei által ne engedném elrettentetni, Pliniusznak szavai-
val inte, hogy igyekeznünk kell minél jobban
írni, mindazáltal írjunk a' mint erünk engedi. A'
rossz munka Catullusnak egy dévaj versezetére
emlékeztete, 's más nap az öcsém a' könyvet e'
verssel vivé vissza.

1786. Octób. 16-d.

Mint bánthattalak én meg úgy, barátom,
Hogy te engemet ezzel a' csömörlést
Indító csevegéssel öldökölj(él)?
Testét lepje-meg a' gonosz pokolvar,
A' csorgó fakadékok, a' bűdös rüh,
És a' csontokat hasgató podagra
Mint a' gombolyag húzza-össze úját,
Ezzel tégedet a' ki gazdagíta,
Illy istentelen átkozott darabbal!
Ah, nem láttad e, hogy szegény barátod
Elvesz mérgibe', majd ha olvasandja?
Várj, várj, nem, viszed ezt el; összegyűjtöm
A' sok Könyvit, a' nem magyar Zechentert,
'S nyomtat Landerer a' mit holnaponként.
'S majd ha összeszedem, barátom, őket,
Érdemlett jutalom fog érni érte.
Várd bizvást; az alatt oszolj előlem,
Akármerre vezet szemed' világa,
Rút fajzat, pökedelme nemzetemnek!

Baróti magán kívül vala örömében hogy in-
tésének sikere vala, 's megküldé azt Kanonok Mol-
nárnak Szepesbe. Imhol rá a' felelet:

Miskolcz-táji Kazincz, kit négyszer láttalak úgy, mint
A' vak az új holdat, fájt hogy nem tudtalak egyben
Által is ismerni; mit vétett vallyon, Apollo,
Kedvesed? o Músák, kiket annyi virággal imádtam,
Ellenetek mi gonoszt tettem? mivel háborodott-fel

Mérgetek? hogy nékem meg nem sugtátok az útban
Mit láték, melly kincse vagyon elrejtve Kazincznak.
Nemde Catullusnak vérét, szive' lelke' virágát
Ott ültettétek, 's az idők' kerekére vigyáztván,
Ott hajtottátok termetre, gyökérre, virágra?
Illatozó szaga, fáj, mondom, fáj, im csak inénten
Tünt hozzám, 's azt is Dávidnak kelle köszönnöm.
Dávidnak; koszorút koszorúért köss neki, Phoebe!
Oh köszönöm, de remeg lelkem, mikor azt is azonban
Eszmélem, netalán az az új Verónai Költő
Megjárván Rábát, 's Poprád' tájára kerülvén,
Ottan is Sulfénusnak társára találjon.

Hexametereink már voltak, eléggé rosszak,
de nagy számban. Azon valék, hogy én scandált
rímes sorokban adhassak bár csak tizenkét dara-
bot. Négy eszt. előtt, Eperjesen, nem lelvén a'
kit kerestem, ezt hagytam volt asztalán:

Ninon sieht dieses Blatt, und lächelt froh es an,
Vielleicht — o welche Götterlust! —
Vielleicht drückt sie's an ihre Brust.
Götter, lasst mir den süßen Wahn,
Das höchste Glück auf eurer Erde,
Und macht, dass ich dies Blatt jetzt werde.

A' darabnak ha érdeme nincs is, legalább a'
szchemának megfelel. Mi az oka, hogy németül el-
találom a' szchemát, magyarban nem? ezt kérdém
magamtól. Imhol egygy illy szerencsétlen dolgo-
zásokom.

A' szép kikelet
Üzi a' telet,
'S zúzos fergegét,
Bolyongó felleget,
Lágy lehelleti
Messze kergeti.

A' mit szemem lát,
Hosszas bánatját
A' szélnek ereszti,
Víg kedvét éleszti,
'S újult színre kél,
Hogy elmúlt a' tél.

Még a' madarhák
Félénkek 's némák,
De majd nem sokára
A' tavasz' szavára
Előállanak
'S dalt indítanak.

Ah, a' szép Czenczi
Ide jő majd ki,
Ha a' zöld ligetet
Az elkeseredett
Bús fülemile
Jajjal tölti - be.

Oh ha majd akkor
Valamelly bokor
Mellé rejtőzhetném,
'S kényemre nézhetném
Szép tekinteti
Mint kedvelteti!

'S ha a' pajkos szél
Lopva néki kél,
'S sebes repületi
Leplét félre veti,
Szemérmes szemmel
Miként pirúl - el.

Oh szép kikelet,
Verd - el a' telet,
'S ha Czenczi ide jő,
Szerelmet ébresztő

Lehelletteddel
Szívét lágyítsd - el.

Trocheuszi és jambuszi sorok összetévesztve, 's felcserélve a' hosszú tag röviddel 's a' rövid hosszúval, rossz és rút formájú szók, és minden! Illy hibákat ki ejt ma, 's még úgy is, ha bár a' prosódia' törvényei felől soha semmit nem hallott? De a' még ki nem játszott muzsikai szeren a' legtanultabb újak is hamis hangokat fognak megszólaltatni; miként ne, mikor gyakorlatlan új illeti azonfelül?

36.

MDCCLXXXVII.

Szepesből panaszok jövének-be, 's Januáriusban indulék eligazítani a' meghasonlásokat. — Szepesen vendége levék Kanonok Molnárnak. Szálas, csontos férfi; nyájas, beszédes, ömledezni szerető, de nem soha nevetni. — Mennyi örömtől fosztá meg magát, a' ki azt szégyenel? 'S miért szégyenel?

Molnár meg nem tudá fogni, miért nehezítjük - el mi Magyarok a' verselést? Ime Homér, ő összekevere minden dialectust, ő nála ezer folt, csak hogy a' vers kiteljen; ő nála hosszúnak van véve a' rövid, 's a' hosszú rövidnek. — Megvalám, hogy ezek nekem érzéseim nem lehetnek.

Eggy sorban álla könyvei közt mind a' mit ő nyomtattata, 's gyönyörködék hogy a' sor olly igen hosszú. — Ezópnak eggy magyar fordításából kiszelé az Előbeszédet, mert ott az tanítatik, hogy szabad hazudni. — De talán csak apologuszban?

Lekísére szekeremhez, 's újra meg újra szívemre köté, hogy panaszos Tanítójit védjem. Mindent ígértem, a' mit az Igazság nem tilt, enged, parancsol. Ita, ugymond; justitia praecla-

ra virtus est; ancilla tamen religio-
nis.

Báró Brigido Mihály, Lőcsei Plebánus, tovább Szepesi Püspök, majd Laybachi Herczeg-Érsek, 's tulajdon kívánságára ismét Szepesi Püspök, azon nyájassággal fogada, mellyel mindég, nála kelle töltenem minden üres időmet. A' felvilágosodott fejü pap a' nagy ékesen - szóllású predikáló; a' nagy neveltetésü ember, egyé valának ömölve benne. Szerete mindent, 's így mindentől szeretetelett.

Egy másik nagy characterü lakosa Lőcsének Szepesi Vice-Ispán Consil. Grádeczi Stansics-Horvát Imre Ur vala; nagy, 's igen nagy, mindenben, még gyengeségiben is. Haragjában engesztelhetetlen, ha utálnia kellett a' kit gyűlölt; és még is pirulni tudó, midőn látta hogy megtévedt, és hogy a' kire neheztel, nem rossz; olyankor botlását tettel hozta helyre, bár a' bántottat meg nem követte. — Fő-Notáriusa láttatá velem egy három lapnyi levelét egész ívben, mellyben ennek, a' szokás szerint, Spectabilis titulust ada, de azt, végig az egész levelen, kivakarta, és mindenüvé Perillustrist írt; 's azért vakarta - ki, mert hiszen újra írni kevesebb fáradságba került volna, hogy az a' nagybirtoku embernek, a' Mariásinak, fájjon. Nevetséges kisdedségek, de hol van megírva hogy nagy emberben ne légyenek kisdedségek? Egy Gyűlésen azt kíváná; jelen valék, 's láttam mit tevé; hogy egy valaki takarodjék a' zöld asztal mellől; mert ott nincs helye; 's midőn mások kérék, ne tégyen ollyakat, letérdele: Vult ergo Incl. Universitas, ut illum flexis genibus adorem?

Késmárkot, hol tizedik esztendőmet éltem, megint meglátni; a' Tátra' lábainál, mellyen az éjjeli eső reggelig jéggé vála, hogy azt most üveg-

hegynek kelle nézmem, és a' melly a' fel és le menő nap' sugáriban rózsaszínbe öltözve nyúla - ki magasra az éjepte hegyecskék' és dombok' sorából; ott, hol nyelv, öltözet, lakás, élelem, maga a' természet is, újak valának előttem, hol a' szép vad természetet a' maga téli vadságában láthatám; egy egész holnapot tölték örök járásimmal pártjára kelve a' kiket erőszak vagy ravaszkodás nyomott, szeretve a' kik nevenemtől, míg nem láttanak, rettegtek, 's elhintve midensfelé, némelley jó' magvát — melly gyönyörű sors juta nekem! Visszatérvén Kassára benyujtám Előljáromnak Jelenlésemet 's szobámba mentem - fel. Az jött (egy fedél alatt lakánk, a' harmadik házban a' Molnár-úcza' szegletétől a' felső-kapu felé a' Nagy-úczán, Török a' középső soron, én a' felsőn), 's Jelenlésemnek egyik czikkelyéért forróan szoríta karjai közzé „Így, barátom; mihozzánk így illik.” — Beszéllem azt:

Setét estve érénk Hobgardra, melly végig égett, hogy egy háznak sem vala fedele, 's a' Szolgabíró, kit mellém rendele a' Vármegye, a' Plebánushoz hajtata - be. Az nem vala jelen, 's helyette egy ősz Káplán fogada - el, egykor Lutheránus és Prussziai Hadnagy. Más nap tekintetbe vevém az iskolát, 's nagyobb előmenetelt találván itt mint sok más helyeken, elhalmozám dicséretimmal a' Tanítót, de a' ki minden érdemet Plebánusának tulajdoníta, 's a' Város Előljáróji igazolták a' mit Tanítójuk mondott. Ez a' derék ember csaknem mindennap felméne az iskolába, kivette a' Tanító' szájából a' tanítást, maga tartogata leczkéket, könyveket vásárla kiknek az nem volt, 's tapasztalván hogy sok atya elvonja gyermekeit az iskolától, mert a' tűz mindenét elemésztette, mindennap, dél előtt és dél után, kenyérszeleteket osztata - ki a' megjelentek közt. Meleg szívvel tett Jelenlésem jó órában méne a' Swieten' és

Pászthory' kezeikbe, 's a' Helytartó Tanács által 1787. Aug. 9-d. jöve rendelések, hogy a' Vice Ispán Ludwig János Hobgárdi Plebánusnak a' legfényesbb gyülekezetben függesse nyakába az arany emlékpénzt. — Három esztendővel később 1790. Máj. 14-d. Györky István Pataki Plebánus Swietennél elébb élő szóval, azután írva tett esedezésemre nyéré-meg a' keresztet és veres övet.

37.

Nyárban 1787. (itt nincsenek-meg Naplóim) hivatalos dolgaim Egerbe 's Hatvan' tájára szállítának. Olly közel lévén a' hon' metropolisához, éltem az alkalommal, 's bérepülék Pestre. Septemvirátus és Királyi Tábla akkor Budán tartá üléseit. Ócsai Balogh Péter, Assessora ennek, később Septemvir, Referendárius, Zólyomi Fő-Ispán, Titkos Tanácsos, akará, hogy megjelenjek az Ország-Bírájánál, 's megtaníta hogy estveli öt órakor, 's kertjében, a' Krisztína-városban. Rosz neven veszi, ha valaki Pestre jő, 's nála meg nem jelen.

Gróf Niczky Kristóf a' ház' ajtaja mellett ül, kalap nélkül, mert a' nap az udvar felé veté az árnyékot, pistacia-színű teveszőr mentében, dolmányban. Arcza vad, haja rőtbe csapó. Hosszu szárú pipájából füstölgete, 's egy strimflis és parókás Úr elötte ült. Megnevezém magam, 's érthetőleg, de Niczky a' hangot elszalasztá, a' mi rajta gyakran történt-meg. Láttam hogy akadozik, de nem tudtam min. Végre megszóllala: Sie kommen von Pesth? Elmondván újra a' mit nem kapa-fel, tudni akará, mennyi iskolám van egyetemben? mennyi közös, és azután mindenik Vallásbeli. Hallván hogy Református iskolám csak öt van, holott a' többiek' száma csak nem kétszázra mégyen, magyarázatot kívána, miért csak

ennyi itt. Elmondottam, hogy a' ki előttem viselé e' hívatalt, gondjait a' felsőbb Vármegyékre fordította, hol Reformátusok nem laknak, én pedig csak kilenczedik holnapja még hogy szolgállok. Magam is ezen felekezeti' tagja lévén, annál inkább reménylem igyekezetim' szerencsés sikerét, mert a' Miskolczi Superintendens épen ezen útam alatt teve egy lépést, mely felemelkedett gondolkozásának csalthatalan bizonyosága. El kelle neki mondanom a' dolgot egész kiterjedésében, 's rám parancsola, hogy a' derék férfiúnak vigyem-meg szíves köszönetét.

Előtte is igen kedves vala az az idea, hogy a' hon' polgárai a' világi tudományokban együtt végyenek oktatást, és szokjanak-el félni a' névtől, 's tudni akará, mint mennek dolgaim a' Közös-Iskolákban. Mind azt részvétellel hallgatá. — Hát Zsidó Tanítóim millyenek? — Egyike ismeré Mendelsohnt, 's méltó hogy ismerte legyen; bár sok olytat tehetnék-be keresztyén iskoláimba. — Mintegy félóráig szólla velem, 's akkor elereszte. Midőn négy öt lépésnyire valék tőle, egy szót ejte Helytartó-Tanácsos Lakics Úrnak, mellyet értenem leheté, 's láttam hogy itt nem valék rossz órában.

Hogy Niczky nagy lelkü 's sok tudományú ember volt, ellenségei sem tagadják. — — —

Rájnis, a' Poeta, a' tisztafejú, Niczkyt szorosán ismeré, 's magasztalta előttem, sőt a' mi még több, midőn Fő-Director vala a' Győri Megyében, szerette is; 's az Niczky mellett szóll.

De midőn azon jó órámát emlegetem, melly Niczkyhez vezeté, kísértetbe jövök elmondani eggyszer'smind, melly nem jó vive egy más valakihez. — Nem lelvén Kovachichot lakjában, áltellenben a' Fortúna nevű fogadóval, tiszti-szobájában keresém-fel, a' Kamaránál. — Nincs időm,

igen sietek; monda. De mingyárt üti a' tizenket-
töt; jer addig Terstyánszkilhoz. 'S belépvén ehhez
velem, kéré, nem adván neki semmi titulust,
szenvedné-meg hogy nála maradjak, míg értem
jő. — Az nap setétkék frakkban valék, veres gal-
lérral, 's czipőkhen (úgy járánk igen sokan, 's
ruhám nem tűnhete szembe). Látám hogy a' Buch-
halter forma valami szemet mereszt rám, de nem
vélem méltónak hogy a' Buchhalter' álmétkodása'
okát találgassam. Az ember most hátrabban jöve
nekem mint vártam, és minthogy neki Kovachich
hivatalomat is megnevezé, elkezde velem szólni
a' Swieten' systemájának jósága vagy nem jósága
felől. — Éreztetni akarja, mondám magamban,
hogy a' dologhoz tud valamit, és látván hogy va-
lamit valóban tud; minthogy én testestül lelkes-
tül ezen ideákban éltem; gyönyörködve felelék
kérdésire, ellenvetésire; de a' fekete-selyem bu-
gyogós ember eránt elégnék tartám csak tekin-
tettel bántani, nem tisztelettel is. A' nagy hőség
igen elgyengített volt, 's már kedvem jött enge-
delmet kérni az embertől hogy leülhessek, de egy
rossz szesz nem engedé hogy legyen neki mit kö-
szönnöm, 's inkább azzal elégedém-meg, hogy
hátamat megvetém a' falhoz. Így sem bírván to-
vább az állást, búcsút vevék Herr von Terstyansz-
kitől. Az nekem kezet nyujta, de bántó kegye-
lemmel. Meggondolám, elfogadhatnám e; elfo-
gadám csakugyan, de könnyedecskén, 's érezte-
lém vele, hogy az inkább neki becsület mint
nekem. Sieték, 's Kovachich után háza előtt vá-
rakoztam.

Még sokan vannak, kik a' tiszteletes embert
ismerék, 's ezek tudják, mint hajlonga derekával,
két kezével, midőn valamelly bohó történet ka-
czagásra kapá-el. Messzéről elkezde kaczagani, haj-
longani, 's hányta felém kezét, mintha minden

elveszett volna. — Tudod e mit kaczagok? — Miként tudhatnám? — 'S kinél hagyálak én téged? — Terstyánszkinak nevezted. — De ki és mi tehát az a' Terstyánszky? — Én Buchhalterteknek nézém. — Vevé észre, hogy olly formának. No ti megjárátok egymással! Gondold-el, a' mint megnevezélek neki, 's ő téged veres gallérú haczukádban megpillanta, felkiáltott: mi lesz az iskolából, midőn illy úczákoptatók állítatnak kormányokra! Hiszen ez a' Terstyánszky épen az a' Terstyánszky, a' ki Ürményivel együtt dolgoza a' Ratio Educationis című Munkán. Kérlek az Istenekért, mit jársz illy haczukákban, minek öltözöl így? — De hát a' te Illustrissimusod miért úgy? felelém megszeppenve. — Megvan; hagyjuk abba. Mind a' mellett köszönt, 's örvend hogy látott; de azt is izeni, hogy ha ollyannak talált volna, a' millyennek ez a' tarka ruha várata, izadva jöttél volna el tőle. — Jobb lelkek ollykor összekocczanás által jutnak egymáshoz.

38.

MDCCLXXXVIII.

Íróink', Olvasóink' száma mind inkább szaporodék, és ha az ügynök új barátja tüne-fel, 's kicsinységgel ugyan talán, talán csak egy alkalmi verssel, melly lelket mutata 's azt hagyá reménylenünk, hogy annak dolgozója itt meg nem állapodik, melly öröm vala mindenfelé! mint repüle az új név egy szájról más szájra! Az új társ felkeresé a' régibbeket, vagy a' régibbek kiterjesztett karokkal jövének az újnak elébe, 's leveleikben a' Te nevezetet adák egymásnak, hogy a' külvilág' titulaturája' alkalmatlan nyügétől megszabadúlhassanak. Jobb lélek kezde szárnyallani a' köz ügy' mezején, 's most közelite igazán a'

reggel: az az előbbi hajnallás, a' Báróczi' 's Baróti' idejében, hamis derengés volt.

Literatúránk' mezején kivált Péczeli ragyogott. A' hős lelkű férfi nem gondola nevével, mellynek képzelhetetlen sietéssel irkált könyvei által nem ígérhete tartósságot, nem gondola erszényével, nem gondola életével, 's mindenét áldozatba hozá az ügynek, eléggé megjutalmazva, ha ő vesz is, de ez gyarapodik. Korántabb halamag mint várni lehete, előlve éjjeli 's nappali dolgozásai által, 's ez vala vég sohajtása: „Végső lehelltem is hazámnak szolgáljon”! Henriást adta, 's alexandrínusokban, Zayrt, a' Young' éjjeleit, egygy Mindenés Gyűjteményt, és mindent a' mit használhatónak láta: neki lefordítani valamit annyiba került mint másnak valamelly munkát papirosról papirosra leírni. A' sietve tett munka mázolás volt ugyan; de akkor még a' mázólast nem igen nézék mázólastnak, 's legalább az a' haszná volt, hogy olvasásra csalogatá, a' kik e' fáradságot kínos fáradságnak nem tarták.

Pászthory látá Henriását, 's rá-bírá Cancellárius Pálffy Károlyt, hogy Péczelinek a' haza' ol-tárára tett ajándékát köszönje meg. Ez vala nálunk az első köz megjutalmaztatás. El kell valaha mondanunk, hogy ezt Pálffival Pászthory tétette.

Másodika azoknak, kik nagy számú, de szinte úgy igen sietve dolgozott írásaikkal hatának a' nemzet' masszájára, a' hív Dugonics volt. Maradjon örök áldásban neve közöttünk! Neki senki nem köszöné-meg a' mit adott, legalább nem a' nemzet' nevében; de hányan keresztelteték gyermekeiket Etelkának! Az köz hála vala.

Jól hata a' közre, 's ismét sietve tett 's szennyes dolgozásai által, a' törölgetéstől irtózó, 's mindenre kész, és mindennel kész és mindég és mingyárt kész Horváth Ádám is. Azt semmire nem

lehető kérni, hogy megtagadta volna a' kívánságot; annak semmi sem jutha éjjel eszébe, hogy estig kész nem volt volna. Fél lában állva öntötte irgalmatlanul verseit, felcizfrázgatva holmi elméskedésekkel, 's a' kik a' Péczeli' Youngját szerették, ámbár nem értették, de mivel az nem holmi haszontalanságot beszélt, hanem idvezséges dolgokat, szerették Horváthot is, mert jót terjesztgete, 's magyarsága bajszos magyarság vala, nem mint némelly más Íróké, kiknek ez a' neme az Olvasóknak beszédöket sem értette.

A' három mellett egy negyediket kell megneveznem, kinek nevére némelly Olvasó elborzad — Barczafalvi Szabó Dávidot. Eggy részről ízetlen dévajkodásból, 'más részről annak érzéséből hogy van egy isméretlen szép America, hova bizonyosan eljutunk, ha, el nem ijedve a' szirtektől és zátonyoktól, folytatjuk futásunkat a' ködös tengeren, nem gondola azon bölcsek' rettentésivel, szidalmival, kik ötet megkábultnak kiáltozák, mint amott Galambos Kristófot, 's Siegwartjában úgy jelene-meg mint hivatalos Szógyártó. De ha ő nekünk Americát nem ada is, ha pöczékre vive is nagy részben, ada néhány apróbb szigetecskéket, 's most látjuk, hogy azok is termettek aranyat. Mik ezek mellett a' csombókos Pantographus' homokpusztáji!

Minthogy itt magamról kell szónak lenni, megjegyzem, hogy Gessnernek Idylliumait 1788. adám - ki, nem sietve; de gyakorlatlan és épen nem biztos kézzel. Már rég olta láttam, hogy Literaturánknak egy criticus folyó-íráásra van szüksége, melly Íróinkat rettegni tanítsa, hogy több gondal írjanak, 's Olvasóinkat több eszmélettel olvasni, 's nem vaktában hinni vagy nem hinni a' mit nekik ez vagy amaz Író mond. Rádayval szöllottam volt a' dolog felől, 's ő a' Német Allgemeine Deu-

tsche Bibliothék' kezdő Köteteire emlékez-
tete, 's ígéré segedelmit. Nem nézém annak ma-
gamat a' ki másokat vezethessen, de, mondám,
fata viam invenient, ad erit que voca-
tus A pollo. Kezdenünk kell, 's menni fog.

Eggy estve (1787. Novemb. 13d.) Barótinál
valék, 's felmelegülve beszédünkben, elmondám
neki szándékomat. Az örök tiszteletet érdemlő
Öreg nem az va'a, a' kitől verseken kívül egye-
bet is lehetett volna várni, de kitől lehet min-
dent? Nagy örömmel vette a' hírt, 's kére, hogy
a' mit már e' célra gyűjtöttem, nevezetesen
Előbeszédemet, melly készen álla, látatnám vele;
Bacsányiról — — — — —
felel, hogy kész lesz igyekezetemet teljes erejével
segélleni; Kassán lakván ő is, ötöt el nem mel-
lőzhetjük. Fájt nekem a' feltétel, 's kimondám
Barótinak, hogy személyes idegenségekről, mi-
dön a' köz ügy forog szóban, emlékezni nem sza-
bad, 's én ennek darabjait olly készen fogadom
el, mintha vele barátságban élnék. Baróti tüzele,
hogy írjak haladék nélkül Rádaynak, hívjam-meg
társaságunkba, 's kérjek tőle dolgozásokat.

Nyilék az ajtó, 's Bacsányi jött. Hallá mit
végeznék, 's három kívánsággal álla-elő: 1. hogy
az első Kötetben csak mi három Kassán lakók je-
lenjünk-meg, Ráday és mások csak a' későbbek-
ben; 2. hogy minden kérdést a' voksok' többsége
döntsön-el; 3. hogy a' suffixum' j betűjét változ-
tassam ezentúl én is ypsilonná. — Az első pont'
okát nem értém, de nem is ellenzém, valamint
a' másodikat sem; a' kívánság igazságos vala a'
hol mindnyájan szóllunk 's mindnyájunk' nevében
szóllunk. A' harmadikra azt tartám jónak, ha kiki
meggyőződését követi. Én, mondám, el tudom
olvasni az ypsilonos suffixumokat is, mint más
eltudja a' jést, ha akarja; tudományos dolgok
eldöntését nem a' 'voksok' többségétől, hanem a'

voksok' jobbságától akarom felfüggesztve látni. — Bacsányi nem türe ellenmondást, 's elvonván már elébb Barótit a' j betűtől 's ötet ypsilonistává csinálván, (lásd Munkájának elsőbb nyomtatását) fájt neki, hogy akaratjára nem hajlottam.

Más nap felolvasám a' kettő előtt Előbeszédemet. Az némelly változtatásokkal elfogadtatott.

De midőn kevés napi távolylétem után visszajövék Kassára, Baróti jelenté hogy Bacsányi Előbeszédemet újra dolgozá, 's kitoldá. — Hiuságom nincs megbántva, mondám; egyedül azt jegyzem meg, hogy ha az Előbeszédet nem én, hanem más valaki tette volna fel, és az, felolvastatván elfogadtatott volna, én a' későbbi változtatásokat is magával ezzel tétettem volna meg; kivált ha a' gondolat is, hogy illy folyó-írást adjunk, ezé volt volna. — Bacsányinak minden felelete az vala, hogy kettő több mint egy, a' miről nem kételkedtem, és hogy egynek kettő nem tartozik felelettel, a' mit nem láttam által.

Több effélek következének. Bacsányi nagy szolgálatoakat teve Barótinak mind versei' megigazításokban, mind a' patvarban Rájnissal, 's így Baróti mindég azt akará a' mit Bacsányi. Nem látám magamhoz illőnek illy társaságban állani, 's magamat minden lárma nélkül elvonám a' kettőtől, 's hírek nélkül adám-ki Orpheusomat. Az a' nyolczadik füzeten elakadt. Bandérium, Diéta, 's járásaim, keléseim, elvonának a' dolgozástól.

Annyi szerencsétlen ismeretség közt kettő ére, mellyről már akkor megjövendölém hogy a' siring fog tartani, 's íme az ifjonti tűzében virágozik még ma is, midőn életemnek hetvenedik esztendejébe beléptem: — a' Superintendens Kisé, és a' Gróf Dessewffy Józsefé. Mint a' szerelemben, úgy a' barátságban, néha ollyakhoz is csatoljuk magunkat, a' kiket nem tartunk méltóknak szere-

tetünkre, de akarunk szeretni, 's nincs a' kit méltán szerethetnénk; 's az illy szeretközés és barátkozás csak hamar elenyész, 's nem hágy maga után egyebet kedvelten emlékezésnél: úgy a' melly együtt jő a' tisztelet' okaival, örök szerelem marad és örök barátság 's tölem ki érdemli azt inkább mint az a' két nemes szívü, igen lelkes és nagy tudományú halandó? Életemnek ök a' legfőbb kevélységei, és a' kik hozzájok hasonlítanak.

39.

A' később idők nyugtalanúl fognak kapkodni minden hír után Ráday felől. Ki volt maga, kik voltak eleji, ki volt atyja, több helyeken elmondám 's még elfogom mondani; de utóink a' rend kívül való embert házi körében is látni óhajtanák; 's teljesítem kedvetket.

Iskoláimnak egy Professorokkal és egy ügyes Festővel 1788. Bécsbe tevék egy utat. Augustus' 7d. érék Péczelre. Minden esztendőben óhajtam látni Bécset, hogy lássak, tanuljak.

Behajtatván a' Kastély' déli nagy kapuján, a' palota alatt, 's kiszállván szekereimből, a' keleti szárny felé tértem, 's Rádayt, földszínt, dolgozójában találtam. Innen nyílt az ajtó a' márvány oszlopokon álló 's három szobára osztott Bibliothecába.

Fekete, térdig-érő, be nem gombolt mentében ült; özvegysege olta nem visele színes ruhát; fején pamutból szőtt háló sipka, 's azon felül egy másik, fekete kordoványból, árnyernyő nélkül. Koponyája, mellyet asztalelőtti és asztalutáni imádságai alatt mindég felmezteleníte, olly hajatlan vala mint tenyere. Gyermekei víg lelkével jöve előmbe. Tudta levelemből hogy jövök. — A' Festő és a' Professor magunkban hagyának.

Cselédje jött, 's kérdést teve, ha bennünket a' Herkulesbe szállítson e. — Puf, puf, kiálta Ráday, szörnyű megindulással, és sokáig dudogván végre kiadá parancsát. A' cseléd elveresedett arczaal méne-el. — Ráday fel 's alá jára szobájában, mintha egyedül volna. De mintegy egyszerre ébredvén-fel kedvetlen álmából, mosolygva fordúla felém. A' bohó emberek! Herkulesnek nevezék el épüлетem' nyugoti szárnya' felső szobájit, mert falaira a' Herkules' tizenkét munkáját festetém, 's le nem tudom őket a' hibás névről szoktatni. — Ez tehát minden baj? kérdém magamban.

Nagyon örvende, hogy Zrínyi, kit ekkor táján vettem vala tőle ajándékban, nékem is kedvesbb Gyöngyösinél; 's rendes, ugymond, hogy a' török Lantos' episodiuma engem egy dal' költésére gyúlasztott (Fogy az élet, 's nem sokára...) mint ötöt arra, hogy azt újra dolgozza. Zrínyi asztalán állott, 's benne az én levelöm, és az ő periphrasisa; 's elolvasá elébb az enyémet, azután a' Zrínyiét, végre a' magáét, 's ezt az öreg kor' reszkető hangján ugyan, de az ifju kor' pathoszával. — Melly szép episodiuma ez Zrínyinek! mondá; és még is Zrínyi melly kevésnek az, a' minek lenni kellene. A' mi embereinket Gyöngyösi elvakítá szépen ömlő soraival, 's azzal a' fecsegésig menő bövséggel, hogy nem érzik mennyivel több Zrínyi mint ő. Nekünk mingyárt szép a' vers mihelyt ömlik, 's azon kapunk a' mi könnyü, nem a' mi szép. Azonban én igen is kész vagyok elismerni a' Gyöngyösi' érdemét; menjünk, megmutatom hol fog állani az ő márvány emléke is a' Zrínyié mellett. Kivíve egy homokdomb' oldalába, közel a' 'Kastély' keleti feléhez, hol angolyízlésű kertet szándékozáék ültetni. Ott elmondá a' magyar distichont, melly az egyik és másik kö' lábára lesz metszve. De a' hely soha
sem

sem leve kertté. Nem ére arra Ráday hogy teljesítse új meg' új szándékát.

Festőmet megkérém, hogy az ebédeknél 's vacsoráknál mindég úgy fogjon ülést, hogy az Öreg' arcvonásait megkaphassa, 's minthogy félek hogy rá nem fogom bírhatni az ülésre, készíttesse titokban rajzolását. Nem lehet megelégednem munkájával, 's csaknem az utolsó nap néki bátorodám megkérni Rádayt, hogy Festőmnek üljön. Nem akara. Igen, ha még élne a' szegény feleségem. Úgy ötlet is festetném, magamat is. Sokára megadá magát. De íme új akadály! Parókában e, vagy sipkában. Én az utóbbat óhajtottam. — Leült.

A' Festő kész vala contourjaival, veres krétában, midőn egyszerre felugrék. Csak jobb lesz parókában; lekapá sipkáját, 's parókáját feltevé. A' Festő újra elkezdé dolgozni. — De csak jobb lesz sipkában! — Kérém, engedne olvasnom valamit. Egy Almanachot ada kezembe, 's a' Magister Kindleben cikkelyét olvastatá. Neveténk mind ketten, 's a' nevetés elakasztá a' Festőt. De végre a' kép elkészüle, és olly jól, hogy annál livebbet kívánni nem lehet. Csak azt kell megjegyeznem, hogy a' két rézmetszet között az egyedül jó, melly Orpheusom előtt áll. Rádaynak gyermeki ártatlansága, 's az a' jámbor mosolygás egészen el van benne találva.

Vasárnap Commúnio vala Péczelen, 's az Öreg szombaton estve várá Pestről Pál és Gedeon unokáit. Elüté az éjjeli tizeneggyet, 's azok még sem jöttek-meg. Végre táltata. Ebédjei, vacsoráji, nyárban a' nagy palota' ajtaja előtt, az udvarra. Midőn felfelé lépegeténk a' grádicson, visszafordúla öreg inasához: De mondja-el csak Rend, nem éré e gyermekimet szerencsétlenség az úton? Bár későn indultak, már itt lehetnének. — Nem

biz a' Méltós. Urfiakat, Nagys. Uram, felele a' cseléd; ne tartson Nagyságod semmitől. Ma Tra-goedia van, mert szombat nap van. Tudja Nagyságod hogy Pál Úrfi mint él hal a' theátrumért; ott múltattak, de itt lesznek virradtig. — Ekkor kellett volna látni a' tiszteletes atya' haragját! ekkor hallani puffjait! tarték tőle hogy Eliézerét felpofozza. Kend nem jó ember, ugymond; illyet tenni-fel az én gyermekeim felől! Mintha nem tudnák, hogy őket öreg nagyatyjok nyugtalan várja. — Mikor felérénk a' vacsorálóba, nyoma sem volt többé haragjának. De sokszor sohajtgata unokáji után. Fel kelle fordúlniok a' setétben; 's mit csinálnak ha magokat összetörék?

Cselédem reggel hozá a' hírt, hogy a' két Gróf éjjel megérkezék. Palit ágyban lelétem. — Láttad volna csak, melly derekasan játszott ez 's ez leány! kiálta, a' mint beléptem. Eggyütt menénk az Öreghez, 's Pali, mihelyt kezét csókola, beszéllé, melly jól adák a' darabot. Az Öreg felejté tudakozni miért késtek-el; a' helyett kérdéseket teve, mint valának kiosztva a' rollák. 'S a' theátrumi discussiók addig tartának, míg a' Pap béharangoztata.

Budán szállék-meg, hogy Tisztársamhoz Consil. Pethőhöz és a' híres Exjesuita Makóhoz közel lehessenek, 's egész nap íram hivatalbeli leveleimet, midőn Ráday belépe, 's ebédre híva-meg holnapra menyéhez. Elébe terjesztém, hogy kevés napokra terjedvén nyert szabadságom, nem élhetek a' Grófné' kegyességével; holnap virradtakor indulok. — Tehát most mingyárt, 's vitt.

A' Grófné nem tudom melly Bécsi leányt fogott vala protectió ába, 's feleletemre azt jegyzémeg, hogy olly kevés napok alatt nem marad időm ott Kisasszonyt választani. Tovább folyván a' tárgy, az Öreg menyé megé voná magát, 's inte

hogy menjünk. — A' grádicson megállá. Én nem tudom mi leli menyemet hogy mindent házasítgat. Pedig őket senki sem házasította. Magok választák egymást magoknak. — Az Öreg és a' Grófné nem éltek kedvetlenkedésben; de midőn az Öreg azt tudakozá, hogy minek az a' sok czifra? a' Grófné azt felelé, hogy minek az a' sok könyv? Illyenkor az Öreg neki ment a' legdrágább porcellánnak, 's földhöz verte kínjában. — Menjünk az öcsémhez Teleki Józsefhez, mondá.

A' hídon menvén, figyelmessé tevém az Öregget, hogy Kocsisa hátra hátra néz a' bakon álló Cselédre, 's ostorával azon akkor pusztá hely felé csapkod, hol most a' Börse épül. Ott, mondám, baj lehet. Ráday feleszmélkedék elsüllyedéséből, mellyben vidám lelke mindég andalgott. Nincs, felele. Szokása a' bohó embernek az a' mutogatás. Mikor bejövök Pestre, 's meglát a' mezőn egy nyúlat, mingyárt kiált: ahol a' nyúl! ahol a' nyúl! Ha pedig farkas, még inkább. Így tofák ártatlan gyermeki lelkében egymást a' gondolatok.

Az Ugocsaí Fő-Ispán kisírt szemmel, mély bánathban jöve anyja' testvére elébe, 's megcsókolá kezét. István fiját siratá, kit Belgrád alatt egy veszedelmes hideg igen ifju esztendőjiben ölt el. Sem Ráday, sem én nem merénk vigasztalni, 's a' néma látogatás nem tarta tovább egy két percznél.

Midőn én 1789. Novemb. ismét egy útat tévék Bécsbe, Pestre érvén, megszállottam a' Fejér-Farkas fogadóban (illy fogadó ma nincs) 's cselédemre bízám, válasszon szobát; magam mentem Rádayhoz. Átellenben lakott a' foça lóval azon háznál, hol ezidén Kulcsár Ujságírók meghala; ő a' felső soron. A' grádics' rostélyajtáját nyitva lelvén, felléptem a' folyosóra. Ráday elméne mel-

lettem, szemelnk összeakadtak, rám ismert, de az ötöt el nem akasztotta; ment, 's veszekedett cselédjével, hogy belé hangzott a' ház. Megfordúljak e, bemenjek e, nem tudtam; de minekelőtte tanácsot adhaték magamnak, beléptem a' nyitva hagyott ajtón, 's az egyik ablakszögbe vonám-meg magamat. Az Öreg jött, lármázva mindég, 's hozta író-tollát jobbjában, leült, folytatta az írást, felkölt, kiment, ismét elkezdé veszekedéseit a' cseléddel, ki addig vala ingerelve, hogy a' dudogást visszaadá. Úgy tetszék, rá-ijeszte a' cseléd, mert most valamivel csendesebben tére-vissza; leült, írt, 's előkiáltá a' tiszteletlent. De illy okos, illy öreg ember, hogy löhet illy bakot, hogy kezébe adják a' levelet, és még sem kérdi-meg, hogy a' válaszáért eljönnek e, vagy azt hova vigyék. Lássá Kend, az ember beteg, segédemre van szüksége; tudom hogy Budán tartózkodik, de nem tudom hol; küldeném neki a' segedelmet, 's nem tudom hova; a' Kend' lelkén fekszik a' vétek, hogy eggy szegény ember segéd nélkül marad. — Az elkinzott cseléd nem láta jobbat mint ezt felelni: Ne higyjen Nagyságod a' fertelmes németnek; ha beteg volna nem hozta volna maga ide egészen Budáról. Rá-szoktak Nagyságodra; azt hazudják hogy bajok van, mert tudják hogy nem mennek-el üresen. — 'S ekkor vala 'még a' nagyja! Most látom a' mit eddig nem láttam; Kend nem csak eszetlen ember, hanem keményszívü is; hogy hazudhatná magát valaki betegnek, ha nem az. Nem tudok másként segíteni magamon, hanem úgy, ha a' levelet postára teszem. — Nagys. Uram, mondá a' cseléd, az nem jó lesz; ha a' német beteg és ha szegény, nem küld postára. Írja-meg Nagyságod a' levelet, én reggel elviszem a' Budai Biróhoz; az felkeresteti. — Hallja Kend, ez igen jó tanács, mondá az Öreg; már most szeretem

erte Kendet.'S a' házban olly nagy csendesség leve mint kevés pillantatok előtt a' vihar volt.

Rúday épen nem rezzene-meg látásomon; de úgy tett még is, mintha kételkednék ha látott e már. Hát micsoda darabok jelennek-meg majd Orpheusban? kérdé. Én oda Evirallát küldöm meg; olvassuk.—Olvasá, 's olly elgyengülésekkel, hogy több ízben félbe kelle szakasztania. A' szegény feleségemet sirattam az Ossián' Evirallájában, míg azt fordítottam, ugymond.

40.

Gróf Török egy nap feljöve hozzám, 's ebédjéhez híva-meg, 's azért hogy láthassam azon két Lembergi Professort, kik, Bírák a' Budán tartandó Concursusban, nála fognak ebédelni, 's postán mennek'tovább. Olly házhoz valék meghíva, honnan el nem maradhaték, de megígérém, hogy ebéd előtt szobájában leszek.

Alig méne-el tőlem kegyes Elöljáróm, midőn egy gonosz ember hozzám jöve, 's hálójiba akara keríteni. Lemenék a' Grófhhoz, 's elbeszélém melly gyalázatos emberekkel vagyunk körülvéve. Még nem végezém-be beszédemet, midőn egy köpczös, kisdud, kopaszodó harna ember; félfejét paróka fedte; 's megette egy magas, orras, rőt képű, belépének. Vissza érzem tolva magamat e' másiktól.—Uraim Professor Urak, mondá Török, halljanak csak egy rendes történetet.

A' mint megszűntem, az elsőbb idegen megszóllala: Engedd hogy expediens tanácsotadhaszak. A' tanács expediens volt, de rút.—Uram Professor Úr, mondám neki, én úgy nem szoktam.—A' Professor meghökkene, de Török, örömeiben hogy tisztának talál, elfelejté magát, 's forróan szoríta karjai közzé.—Megzavarodásomban, mert ez a' nékem adott csók szörnyü vágás volt

az idegenen, nem tudtam egyebet tenni mint azt, hogy búcsúztam, 's ott hagyám a' két vendéget. Ez M..... vala, a' rossz, — és F..., a' szerencsétlen.

41.

MDCCLXXXIX.

Ezen eszt. jelene-meg Bácsmegyeim. Elbeszélém az Előbeszédben, mi indíta fordítására, 's annyira nem vártam érte a' mit minden Író ígér magának, midőn dolgozását kiereszti, hogy erre magamat csak igen hosszas bátorítások után beszélttetém rá. Buzdítóim Siegwartomat is kívánák. Hogy el ne tántorodhassam, tűzbe löktem a' csomót. De mint nem látja az Író, mi fog tőle javalással, mi hidegséggel fogadtatni! Bácsmegyeinek nem ígertem szerencsét, 's kiki tudja mint fogadtaték; Első Hajósomnak, mellyet csak kézírásomban olvasának barátim, mindent ígertem, 's a' csombókos Horváth kimondá, hogy Gessner nyavalyás Író. Csolnaknak adni ár b o c z o t! — Bacsányi úgy akará, hogy Bácsmegyeim' félig elkészült íveinek árát fizessem-ki, 's égessem-el, Kézírással. Nem érdemel egyebet, 's magyar nem szeret olly epedezésekkel. —

Június' elején forró hideggel térék-vissza Szepesi útból. Orvos barátom Viczay megtarta, vagy inkább ifju erőm; mert az Orvosok 19-ikben kimondák, hogy a' reggelt nem érem.

Még gyengélkedő egésséggel valék, midőn Egri Püspök Gróf Eszterházy Károly (követője, Fuchs, nem Püspökké neveztetett, hanem Érsekké) bejőve Kassára Július 20-d., 's első kimenése az Apáczákhöz vala, a' második hozzám. Dicselkedném kegyessége' bizonyosságával, ha nagy Úr nem volt volna is. 'S itt fordulván elő neve beszédemben, elmondom felőle nem mind a' mit

akarnék, hanem csak a' mit lehet. A' nagy characterű ember érdemi hogy emlékét fenn tartsam.

A' Püspök mindennek Remed titulust ada, a' kivel magyarul szóllott. Azt közönségesen rossz neven vevék, 's így németül szólla inkább, hogy elkerülhesse a' kedvetlenségeket. Engem Gróf Sztray Mihályné, a' Püspök' testvérének, Cancellarius Gróf Eszterházy Ferencznek leánya, vezette fel hozzá. Az előszobában várakoztata bennünket, valámig a' cseléd jelentést nem teve, hogy az ebéd fel van hozva. Nem hívata-be bennünket, hanem hozzánk jöve-ki. A' közönséges szokás szerint neki én is kezet csókolék; azt tevé nála minden, korbeli, rangbeli, vallásbeli külömbség nélkül. Németül szólla magyar szóllásomra, 's én ismét magyarul felelék. Ismét németül szólla, 's én ismét magyarul. Németül harmadszor is, 's akkor valamit mondék, melly a' Püspököt mosolyra indítá. Minden szó nélkül megfogá baljával jobbomat, 's asztalához vitt, 's balja mellé ültete. A' Grófné inte hogy szerencsémét csinálám nála. Valamikor Egerbe jöttem, mindég ez vala helyem asztala mellett.

Valami Megyéjében, annyival inkább Egerben történt, azt a' Püspök tudta. Nem tudná Remed megmondani, mondá nekem enyelegve, kijött ma hat szarvas-lovon a' Városba? — Az én leheték, felelém; inkább járok ökrön, illy nehéz sárban, mintalovon; az ökör bizonyosan kivonja szekeremet: lóval 'elakadhatnék. Ezek csak egymáshoz közelítő tréfák voltak; 's az effélékkel haszonra bänni az élet' bölcseségéhez tartozik. A' Püspök talán úgy nem tudta mint áll velem, mint én nem, mint én övele. Személye. méltósága, sok érdemei, szent hazafiúsága, nagy kora, tiszteletemet kívánhaták, de tisztem' kötelességeiben én tántoríthatatlan valék: a' Püspök mindent sze-

rete bennem, csak hivatalomat nem. Midőn hivatalom parancsolá hogy közelítsek felé, meg vala zavarva, 's úgy kívánta hogy semmit se kívánjak tőle szóval, mindent írva. Világosítást kívánt a' legvilágosabb dolgokban is, és semmi világosítást nem akara érteni. Elakadván, megtettem jelentésemet, 's a' Helytartó Tanács parancsola, hogy a' kérést Heves Vármegye' egyget-értésével tegyem-meg.

Consil. Fáy Bertalan Első Al-Ispán, később Torna Vármegyei Fő-Ispán, maga akara a' Püspökhöz elkísérni. Írva adám-be a' miért küldve valék, minthogy írva kívánta, de szóval is elmondám a' kérést. Nagy tüzzel számlálá előmbe melly áldozatokat teve a' tudományokért, hogy egy pompás Lycéumot építete, hogy gazdag Könyvtárt állíta, hogy Bába-iskolát is szándékozott állítani, de áldozatait nem hála követé, hanem hállatlanság, 's kimondá nyersen, hogy többé semmit nem teszen. 'S itt nem csak a' kérés, hanem a' kérő ellen is ki kezdé fakadni, hogy végre nem leheté nem fészkelődnöm székesen. Consiliárius Fáy sejté, mi fogna következhetni, 's megkapván kezemet, kére, hogy ő is tehesse a' mi néki parancsolva volt. Szólla mellettem, 's kérte a' Püspököt, hogy neheztelésit ne terjessze-ki rám, ki csak hivatalom' részeit teljesítem. — Kemed pedig, Consiliárius Uram, ne ereszkedjék arra, a' mi hivatalát nem illeti; én vele örökké perben vagyok, de azért szeretem is, mondá Fáy, nekem pedig nyujtá jobbját csókomra. Én azt egy illy tekintetű öreg' kezére olly melegséggel tudtam nyomni, mintegy pár gyönyörű kacsóra, de eggyyszer'smind hátor valék a' Püspököt megkérni, hogy a' Tisztviselőt a' magányostól méltóztassék külön választani. — A' Püspök felele, hogy választát írva adja, 's vége vala conferentiánknak.

A' Heves Vármegyei Subalternum Judicium' Elölülője egy ebédnél azon kezdé a' beszéllgetést, hogy ők az nap száz esztendei fogzágra kárhoztának egy gonosztevőt. — Hány esztendős a' szerencsétlen teremtés? kérdém, 's T. Úr e' szavamat és a' mik következének, felette rossz neven kezdé venni. A' leves még ki nem vala osztva, 's a' Püspök hort parancsolt. Komornyikja nem érté a' szót. Bort, mondá a' Püspök. A' Komornyik hozta azt, 's a' Püspök leves előtt köszönte rám poharát.

A' régibbek és a' mostaniak közt én azt a' külömséget is lelem, hogy azoknak sok szavai-
kat nem felejtethjük, a' mostaniak közt pedig alig hallunk szót, a' mi fenntartást érdemlene. Kor és kor hasonlítanak egymáshoz, 's az emberi dolgok karikaként fordulnak-elő, bár változásokkal. De ez a' simaság, a' Montesquieu' szava szerint, rab-
lelkek' elsőse: jobb volt ama' durvább kor. A' jobbak érzik, értik azt, 's nekem elolthatatlan hitem van az emberiséghez. Miket nem beszéllhetnénk Eszterházy Károly felől, ha holmi tekintetek el nem némítánának! Tiszteletre méltó ember volt; nem visele két színt, merte a' mit meggyőződése kívánt, bár azt én és mások hibás meggyőződésnek tekintjük. A' ki teszi a' mit lelkiismerete parancsol, 's igazán parancsol, mindég érdemli tiszteletünket.

A' Püspök megparancsolá hogy Lycéumába, Bibliothecájába, Auditoriumába vezessenek-el, 's akará hallani vélekedésemet, kivált az Architecturára 's festésekre nézve. Szobájában vala a' Maulpertsch' skizze a' Kápolna' plaffondjához. A' Bibliothéca' plaffondjára Krapper festé a' Trienti Zsinat' ülését, a' mint egy mennykő nem tudom hova csap. Bibliothecába talán nem a' Trienti Zsinat' ülése illet, de azt megengedhetni egy Püspök;

nek; a' Krakker' dicséretére pedig meg kell valani, hogy szerencsésen elkerülé a' monotoniát. Maulpertsch, midön estve érkezék Egerbe, 's ezt mingyárt látni akará, nem ok nélkül kiálta-fel, hogy ő annyit nem tud. Szép itt minden, 's hol lelünk hibátlan szépet?

Midön 1789. Bécsbe menék, a' Püspök meghagyá hogy tekiutsem-meg a' Pápai templomot. Ott, Veszprém Várm., a' Püspök volt az Úr, 's e' templomot ő épité. Belépvén a' templomba, rá ismerék az oltártáblákon a' Krakker' ecsetjére; de én ötet inkább óhajtám al fresco festéseiben látni, mint olajjal; 's mentem a' nagy oltárhoz, melly már messzéről igen sokat ígére. Az a' Protomartyr Szent Istvánt adja, Maurertől. De melly istentelenséget követének-el itt a' Püspök' emberei! Hibásan küldék-fel Maurernek, melly magas és melly széles a' ráma, 's a' kép szélesebb és hosszabb vala mikor megérkezett, 's ezek készebek voltak a' képből valamit elmetszetni, mint új ráma-csináltatással terhelni Urok' casszáját. Így némelly figura kar nélkül áll, 's figura nélkül némelly kar. Maurer haragra lobbant, midön neki mondtam hogy a' képet látám.

A' nagy oltárt egygy két szép szobor ékesíti Prokóptól, 's egygy zöld márványból szeldelt tabernáculum. Veszprémben két illy oszlop találtatott föld alatt a' Rómaiak' omladéki közt A' Mesterember ingyen készíté-el a' tabernáculumot azon márvány-darabokért, mellyek megfognak maradni. A' mi egyéb márvány a' templomban találatik, mind a' Püspök' jószágiban terme.

Midön a' kápolnába mentem-által, 's meglátam a' Madonna' képét, felkiálték: Ez Rafael! 'S valóban az volt, egygy ügyes másolatban. Azt a' kápolnának Cardinális Garampi ajándékozá. — Ez vala az a' Cardinális és Nuncius, kit VI. Pius kül-

de látogatásúl Egerbe a' Püspökhöz, a' maga képeben. Mint csokolá-meg a' Pápa, Bécsben, a' Püspök' beretvált koronáját, és senkiét másét mint az Eszterházy Károlyét, azok után a' miket magától hallottam a' Püspöktől, Orpheusomban elmondottam.

. 42.

II. Józsefet nem láttam 1782. oltá. Valamikor Bécsben valék; a' Császár mindég távoly volt; most (1780) itt, de betegeskedve; Belgrád alatt elgyöngíté egészségét. Eggy nap az Udvari theatrumban zúgás esik hogy le a' kalapokat, 's minden szem az első lózsi felé repült, melly a' nézőknek jobbok, a' játszóknak baljok felé esik. A' Császár itt foga helyt, hogy inkább láthasson és hallhasson. Első mozdulása az volt, hogy a' lózsija előtt égő két gyertyát eloltotta; második, hogy leülvén, úgy tartá kalapját, hogy a' proscenium' lámpáji elgyengült szemének ne alkalmatlankodhassanak. Egész arczát ritkán leheté látnom, mért kalapja oda veté árnyékát, de csontos homlokát a' paróka alatt jól láthatám. Felső kaputja hamuszín posztó. Hadi-Marsal Lacy, a' Császár' nagy ked eltje mellette állott a' karfához érve, setétkék felső kaputban, 's az aranygyapj' boglárja szikráztatá tüzeit. József az egész játék alatt nem szólla; részvéttel hallgatá a' játékot, soha nem adván jelét javaltának vagy meg nem elégedésének.

Már emlitém feljebb, hogy öltözetére keveset szerete költeni, mint első Péter és második Friedrich. Pesten a' táborozásnál olly stiblit láttam lábain, mellynek felső szára elébb le, azután fel vala hajtva, de a' sokszori fejelés után a' stibliszár' felső végén semmi hajtás nem volt többé; a' helyett most csak a' régi hajtás' jelei látszottak.

Asztala napjában 6 for. 40 xrba került, 's csak utolsó esztendejiben hála mátráczon, addig mindig szalmán; így beszélíli Hormayr az Austr. Plutarchusban.

Akkor valék épen Ádám Rézmetszőnél, midőn ez a 'Füger' miniatürje után metszé 1788. a' Császár' melyképét nyolczadrétü táblán. Megajándékoza egygy nyomtatványával, 's kért hogy azt Gyűjteményemből soha ki ne adjam, mert leghívebb képe ez. Dolgozá azt John is, a' marsali pálczával, fél-fólio nagyságban, 's igen jól, Fügernek egygy más képe után, de azon az arcz pöf-fedtebb mint lennie kellene. Zauner is jól adá a' rézből öntött lovagszobron. Hickel által festett képei szépítve vagynak.

43.

Búcsút vevék Pászthorytól, de ő azt el nem fogadta. Meghagyá hogy más nap menjek-el Gróf Széchényi Ferenczhez, 's mondjam hogy az ő hagyására jövök.

Széchényi az Urak-úczáján lakott, 's én ötöt magát lelém. Mivelt lelke minden mozdulásában festé magát, 's én ennyi méltóságot emberben soha sem láttam. Reá illet igazán: *bonum virum facile crederes, magnum libenter.* Religiósus tisztelettel állék a' valóban nagy férfi előtt, pedig még akkor nagyságát nem ismerém a' mint kelle. Mik más Nagyok Széchényi mellett! mondám magamban.

Az idő alkalmatlan a' kinnjárásra; nem volna kedved velem sétálni? kérdé, 's végig vitt egyg lineában nyíló ajtajin. Az utolsó szobácska' szegletében egygy asztalka' karimájába földet töltöttek, 's belé szúrtak néhány olasz-virágokat, 's azokat saját olajokkal önték-meg, hogy midőn fel 's alá járván a' szobában, oda jutánk, megcsapott ked-

ves illatjok. Egyik kanapéja felett a' Cleopatra' melyképe függött, a' Statuárius Beyer' nőjétől.

Tudni akará, ismerem e az Anacharsisz' utazását Görög-országban? Anacharsisz semmit nem hagyott, mondám. Nem maga Anacharsisz, de Barthelemy az ő neve alatt írt egy Munkát, melly az egész Európát csudálkozásra ragadja. El ne menj Bécsből, míg megveszed. Megvettem azt, 's a' könyvet soha sem olvasám úgy, hogy Széchényit ne áldottam volna tanácsáért, valamikor annak érdeklőbb helyei hevesbb örömeire ragadtak; soha sem pillanthatom meg, hogy Széchényire is ne emlékezem. Birjuk a' könyvet magyarul 's megbecsülhetetlen kincset bírunk benne, 's olcsón birjuk; de úgy tetszik, nem ismerjük. Annak, 's a' Polycletus' Római utazásának, minden házukban kellene találtatni.

Széchényi parancsolá, hogy előtte mondanám fel valamelly versezetemet. Nem hamis szerénység, hanem az igazság, vallástétete velem, hogy emlékezetem gyengébb mint hogy teljesíthetném parancsolatját; ha Verseim' kiseded csomója kezelnél volna, annak, a' ki németben olly szép bizonyosságait adá mesteri tehetségeinek, dolgozásomat örömmel vetném megítélései alá. Nem idézteté-el magát, 's így valamelly epigrammat mondám-elő, mellyhez bízhatám, hogy rövid volta mellett el nem akaszt. A' Gróf semmi hangot nem monda rá. — Tudni akarta, meddig mulatok Bécsben, 's hallván hogy holnapután reggel indulnom kell, parancsolá, hogy ebédeljek ma nála; ő holnapra eligérkezve van; de ha majd eljössz, adj intést cselédimnek (gyermekit értette a' szó alatt, Erdélyisen) hogy szeressék hazájokat és annak nyelvét. A' Grófné gyermek-ágyban feküdt, 's ebédhez csak a' kedves cselédek jelenének meg, 's Madame Beyer, egy Piarista, és Hoffmann, a'

híres Hangmívész. Mert a' Gróf mester vala a' muzsikában is. Német verselésének jelenségéül imhol egy Elegiája, melly a' mennyire tudhatom, mind eddig nyomtatlanúl maradt.

Dort schlummerst du; du siehst nicht meine
Thränen,

Mein Seufzen kommt nicht in dein Ohr.

Du ahnest nicht mein heisses banges Sehnen,
Nach dir, nach dir, die ich verlor.

Mit ängstlichem, oft halbgetäuschem Blicke
Such ich dich täglich rund umher.

Doch traumvoll kehrt mein Blick dann stets
zurücke,

Denn auf der Welt bist du nicht mehr.

Ich such, ich such umsonst die süßen Freuden,
Die dort mit dir begraben sind,

Ich greife Schatten, finde nichts als Leiden,
Und selbst der Hoffnung Strahl verschwindt.

Rund um mich her herrscht schauervolle Stille,
Mein Herz fühlt nichts als deinen Tod,

Bis er mir auch in seiner grauen Hülle
Sanft lächelt, er, der andern droht.

Wohl dir, wohl dir, du wartest sender Grämen
Des Augenblicks, der uns vereint,

Und wirst mich froh in deine Arme nehmen,
Als hätt ich nie um dich geweint.

A' Tud. Gyüjt. 1821. X. Köt. 86. lap. 's tb. áll Biographiája, 's én annak kipótlására egy két történetet beszéllék-el, mellyet Horváth Ádám-tól mingyárt akkor vettem. Álljon itt egyike ismét; olyakat nehéz mindég nem emlegetni. — A' Füredi vizekben meghallá, hogy egy Nemes-ember mindenét elveszté pere által. Hallgata, de elmondatá magának nevét és lakását, 's meghagyá embereinek,

hogy a' szerencsétlent idézzék-elő. — Hallom, az Úr mindenétől meg van fosztva. — Nem marada egyebem mint a' neveletlen négy gyermek. — Mennyiben exequálák az Urat? — Sok pénz; környülményim nem engedik hogy annyit ajándé-
kúl adjak, de kölcsön fogom adni, 's elengedem kamatait. Fordítsa az Ur haszonra. Az emberi sors változások alá van vetve; az Úr' gyermekei, unokáji talán, gazdagokká lehetnek, midőn az enyéimek szegények lesznek. Fizessék akkor vissza nekik.

'S a' gyönyörű tettért a' nemes-lelkű halandót egyedül a' felsegélt és annak maradékai áldának e? Nem; az olly adományok mindnyájunknak vannak adva. A' kik képét az általa alkotott Muséumban fogják látni, bukjanak-meg lélekben a' kép előtt, 's áldják emlékezetét. Nagy lelke általméne nagy fíjára.

Bücsúzám Pászthorytól, 's ez úgy kíváná, hogy adjam tollába egy verszetemet, melyet itt Bécsben mondottam-el egy helytt. Pászthory még írta soraimat, 's épen az utolsó szón már, midőn egy gyönyörű férfi lépe-bé hozzá, ki felé ez forró szeretettel, de tisztelettel is, repüle. Az Eszterházy Ferencz volt, fíja a' Cancelláriusnak, 's November' közepéig még Referendárius. — Gyanús az állítás mindég, sőt valóban vakmerő, midőn valamit az összehasonlítás' harmadik grádcisával ejtünk, de szólljanak a' kik ismerék, nagyítás e szavam, vagy tiszta igazság, midőn azt mondom, hogy én szebb férfit mint Eszterházy Ferencz, szebb asszonyt mint testvére, Eleonóra, a' Gróf Dessewffy Józsefné' anyja, 's több méltóságot mint Széchényiben, soha nem láttam.

(Folytatása következik.)

4.

Gondolatok, a' Jász-kürtről, ahoz hasonló több kürtök' esmértetésével egy levél töredékben.

Bécs, Decemb. 18. 1826.

Hazafiúi magos gondolkozásod szerint, melly nemes lelkednek kiolthatatlan tulajdona, gyakor ízben szívemre kötéd : hogy éltednek a' szépre és jóra szentelt óráit mindenekfelett olly tárgyak-ra fordítanám, millyek Hazánkat és Nemzetünket közelebbről érdeklík. — Leczkéidet minden nyomon szem előtt tartani valamint legédesebb kötelességem, úgy gyenge erőmből tellyesíteni, erántad buzgó tisztelettemmel együtt most sem mulatom el. — Itt Bécsben, hol a' tudni vágyót, kívánva szemlélőt ezer meg ezer tárgyak lepik meg, a' Magyar sem szűkölködhet érdeklő dolgok nélkül, ha csupán nemzetiekkel vágyódna is lelke foglalatoskodni. Sok rejtezik Bécs' márvány falai közt, a' mi Hazánk' történeteire fény-súgárt bocsát, 's millyet otthon hasztalan keresnél. — Ez úttal némelly Csont-kürtöket kívánok véled megemértetni, és ha méltóknak találod, figyelemre is vétetni; ollyakat, mellyeknek közelébbi vizsgálásával Magyar országban Jász atyánkfiaínál lévő úgy nevezett Jász-kürtre nem kis világosítás háromolhat. Szükséges tehát, hogy eleve ez' utóbíróról tegyek említést.

A' Jász kerület' fő városában Berényben, a' helybéli Elöljáróság' felvígызázása alatt őriztetik ez. Esméretlen vala Hazánk előtt mind az ideig, míg Molnár Ferencz, egykoron His-Kúnsági Kapitány 1788. eszt. Bécsben nyomtatott rövid értekezése, és két rézre metszett rajzolata által vi-

lág elejébe nem terjeszté. Mint nagy ritkaságról azonban említést tészen már Bonbardi Mihál (*Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae. 1718. 4. pag. 100.* Molnárnak írása a'nyi kedvességet nyere az olvasóknál, hogy következő évben deák nyelvre fordítva, 1803-dikban pedig Pesten magyarul másod ízben, ezen czím alatt: *Jász-Berény Városában lévő Leel-Kürtének, vagy Jász-Kürtnek esmérete. 8. pag. 31; és legújabban 1823-ban kiadatnék.* — Bővebb esmértetést, 's elhatározóbb itéletet törekedtek adni e' régiségről: Decsi Antal, (*A' Jász-Kürtön lévő metszések-ről, és azoknak értelmekről. II. Rész. Miskolcz. 1814. és 1816. 8.*) és Horváth Péter, (*Értekezés a' Kúnoknak és Jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjokról. Pest. 1823. 8. a' 148—150. lapokon.*) — de munkáikból egyebet nem tanulhatok, hanem hogy a' Jász-kürt az ősz kor' egy jeles, és megbecsülhetetlen maradványa, mellyhez hasonlót, nagy gonddal keresve is alig találni. Keyés kritikát tapasztal ezekben a' gondolkozva itélő, még kevesebb kielégítést a' tudni vágyó 's jártas *Historicus.* — Tábori vagy Vadász-kürt volt-e? — Hiteles-e azon lábra kapott vélemény: hogy Leel Kapitánynak volt tulajdona? — Továbbá: melly idő tájon készült? — Mit jelentenek végre a' metszett képek? — és milly' Nemzet' készítménye? — mind olyan kérdések, mellyek a' setét homály' határain túl nem vitettek általok. Talán nem léssen felesleges e' tárgyról szólómban Molnárnak, Decsinek, és Horváthnak állításait röviden érinteni. Az első, minnekutánna hosszasan leírná a' Jász-kürtöt, a' metszett képek eránt is kifejezi magát. Vastag kerületénél látszó nyolcz, gondolata szerént öt címe-

reket Atila, Bendegucz, Uldin, Charaton, Balember Hunnus Vezérek nemzetséges hadi címereinek véli. A' négy rendben lévő Emblemákat Nemzetünk' eredetére, költözködésére, és Pannonia' elfoglalására mutató jeleknek mondja. Régi hagyomány szerint a' Kürt drága kövekkel vala felékesítve, és Leel (Lél) Kapitánynak Táborkürt gyanánt szolgált, mellyel Konrád Német Császárt, vagy olyan nevű Vezért agyon üté. Véleményeit mindazonáltal semmi historiai okokkal nem támogatja. — Decsi, a' szerencsétlen nyomozó, zavaros beszéde után oda viszi vélekedését, hogy a' Kürt sem Táborkürt, sem vadászatra szolgáló, a'nál kevésbé Leelnek öldöklő eszköze nem volt, hanem Griffmadár körméből készült szentség tartó pogány Papi ereklye. Ítélete szerint a' rajta lévő képek Belphegor' pogány Isten' tisztelőit jelentenék, és vagy Görög, vagy Egyiptusi munka. Welehrádba, régi Moravia fő városába jutott végtére a' keresztyének közé; honnan, mint szent-kenetet tartó templomi edényt a' Magyarok és Chazarok, (kiket Csörszököknek nevez! —) Arnulf Német Császár idétt elrablották, és a' Kúnok magoknál ez ideig megőrizték. Mine-mű képtelen okoskodásra vetemedett a' jó Decsi, midőn a' Jász-kürtöt drága-kőnek, névszerént Saphirnak mondja, melly az ő értelme szerint, négy fontos létére, ha kiköszörültetnék, a'nyi nehézségű Gyémánt-kő, 's legalább 1000000 ezer forintokat érő drágaság válna belőle: — érdeklí Recensense (Tud. Gyűjt. 1817. IV. Köt. 96—103 lap). — A' harmadiknak rövid értekezése semmi újat magában nem foglal. Molnár által terjesztett régi hagyományokhoz ragaszkodván, azt tanítja, hogy nem lehetetlen, miként Leel Kapitányé volt legyen ezen Kürt. Többnyire Decsinek hibás állításaira némelly észre-vételeket közölvén, hitelt

érdemlő előadása szerint a' Kürt' nehezége 3 és $\frac{1}{2}$ fontnyi. Leírja továbbá a' Magyar Nemzeti Múzeumban lévő Mólki Kürtöt is, mellyről alább teendek egy pár szót. —

Mind ezen sikeretlen vizsgálódások után méltókép' lehetne kételkedni a' régiség barátjának, hogy a' Jász-kürtről, régóta, és igen óhajtott czáfolatlan világosítások nyerendhetők. Én, ki e' részben mindenkor legforróbb kívánságtól égtem, a'nál kevésbé vagyok kétes e'nek még valahára elérhetése eránt, minthogy mellékes búvárkodásim közben nem egészen silány eredménnyel jutalmaztatám meg. Bécsben találtató két Szarv, mellynek egyike a' Császári Nemzetségi Kincstárban, másika az Ambraszi Gyűjteményben őriztetik, nem különben több alant felhozandó dolgok, ha a' Jász-Berényi Kürttel öszve hasonlítatván, e'nekutánna szorgalmasan fognak vizsgáltatni Tudósainktól, bizonyára előbbre haladunk ezen régi eszköz' esméretében. Távul sem akarok én ítéletet hozni a' dologról; sőt, véleményemet, ha közben közben kinyilatkoztatom, nem más, mint javallatképen terjesztem elő, mellyet e'nek utánna minden tudós vizsgálódó által figyelemre venni óhajtanám.

A' Császári Kincstár első szobájában, az Elefánt-csont eszközökkel rakott almariomban függő Kürt nagyságra, formára, és materiara nézve hasonlít a' Jász-Berényihez. Vastagabb részét végefelé némelly figurák ékesítik két gyűrűzettel együtt; derekát mind végiglen síma felület borítja, mellynek bal részén, sipjától véve hosszában, hat sor régi lapidaris betűkkel bevésve készült deák felírás olvastatik, illetén béfejezéssel: „H a e c a c t a s u n t A n n o M . C X C V I I I .” A' mennyire érthetém a' felvigyázótól, Henegauból került Bécsbe, — és hajdankori tulajdonosának Habs-

Burgi Rudolf, ki az Austriai Házból Német Császárnak legelső választatott, tartatik; († 1291) ámbátor a' felírás egy századdal régiebbnek mutatja. Szemlélni rajta, hogy valamikor drágaságokkal vala felékesítve. A' másik Bécsi Kürt, melly az Ambraszi Gyűjtemény' V-dik Szálájában XVIII-dik Almáriomban 46-dik szám alatt talál-tatik, szinte megegyez színére, formájára a' két előbbienekkel, jóllehet kissébbnek, és vékony végénél hihetőkép' törés által szereztetett csonkúltsága miatt rövidebbnek látszatnék. Leginkább tárt részét borító képek ugyan csak kiálló met-széssel munkáltattak. Materiája Elefánt-csontnak mondatik lenni. —

Tudom, ezen rövid leirással, nem hogy ki elégíteném, sőt nagyobbra ingerlem tudni vágyasodat; és talán vétkesnek is vallasz, hogy környülményes tudósítást különösen az előbbin találtató felírást, és mind a' kettő' kép ábrázolásinak csak említésit is nem nyújtom. Magam ten-nék, hidd el, ennen magamnak szemrehányást, ha, e' végre szolgáló legkisebb alkalmatosságot is tunyaságom miatt elmulasztottam volna, minél fogva e' becses régiségeket kellő vizsgálatra vévén, soraimban nagy gondal lefesteném. De jól tudod itt mulatásomnak előbb kelő czélját; jól tudod azt is, hogy a' nyomozódásokra, mellyeket rövid megtekéntéssel véghez nem vihetni, sok ollyas elő készületek, engedelem nyérések kívántatnak, millyeket most tökéletességre hajtani hatalmam-ban nincsen. Nem is említem azt, hogy e' féle szándékot mindenkor környékeznek bal tekénte-tek, 's küzdeni való akadályok. Magamat azon szoros rendszabáshoz tartva, hogy a' Gyűjtemé-nyek' semminemű darabjait kézzel illetni nem szabad: csak üvéges zárain által szemlélném a' két Kürtöt; mi végett most inkább semmit, mint

sem hibásan szólni akarok metszett ékességeiről. Reménytem, találkozik olly buzgó Hazafi, ki Nemzetünk' kebelében lévő Jász kürt' bővebb esmérésének okáért adandó alkalmával e' két Kürtöt szemügyre venni, és le is rajzoltatni fogja.

Nem kisebb fontosságú régiségünk' dolgában azon Kürt, melly az előtt Rómában, a' Jesuita Collegium' Museumában tartatott; (Lásd Musaeum Kircherianum Romae 1700. fol. Class. Octava. Tab. 299. Nro 62) 's mellyet a' Tudós Kircher Athanáz pag. 281. következendőkép' ír le: „Ezen Szarv Elefánt csontból készült és több helyen karikákra van felosztva, mellyen a' felüleletinél jóval killyebb álló, és kerekbe vegyülő némelly metszett képek ékeskednek. Kerekded és meghajtott; hosszában másfél arasznyit mér. Szájánál, vagy is nagyobb kerületinél általmérője négy újni; vékony vége, melly fúvás végett a' szájhoz illesztetik, alig van egy hüvelyk általmérőjében. Mi végre készült legyen, és mit jelentsenek a' rajta lévő ábrázolások, nagy gonddal fürkésztetik. Némellyek a' Hadisereget bátorságra riasztó és ütközetekre jelt adó tábori Kürtnek lenni vélik, mások a' Vadász ebek' öszve hívására szolgáló Kürtnek; — vagynak olyanok, kik ezen eszközt a' Pogány Papok által használnak gondolják, midőn tudniillik áldozat tételre a' Népet öszve hívák. sokaktól ellenben ivó edénynek tartatik.”

Az említettem Könyvben látható rézre metszett ábrázolás után ime' leírását adhatom czifraságainak: Felső, vagy is vastagabb végét körül folyó kettős sinor között leveles fa ág övedzi, mellyet egy széles végű nyolcz szegletes kereszt szakaszt meg. Ennek alatta következnek a' kin álló képek, illy renddel: egy Spanyol País, közepette övedzetes vonás által két egyenlő me-

zõre hasítva, mellynek felsõje három, alsója két, több apró vonásocskákkal rakott kis paisokat mutat ismét Spanyol formára. A' petegetett apró vonások tulajdonképen azon 30 arany pénzeket jelentik, mennyiért Megváltónk eladatott. — Ezen Czimert I. Alfons legelső Portugál Király öt Mór Királyokon 1139. eszt. vett gyõzedelmé' emlékezetének okáért választá magának. — Belső Paisain látszó harmincz pénz jeleket a' késõbbi Királyok könnyebbség kedvéért Római tizesként így jelenték ki $\frac{1}{1000}$, melly okból sokan azt Krisztus Urunk öt sebjeleinek lenni magyarázták. — A' Paistól jobbra menvén, térdig érõ, és õvvel szorított dolmányos, hegyes kalapos két férfi látszik, kik vállaikon egy rudat visznek, mellyrõl középtájon lábainál fogva egy vadkan függ; felettük az említett zsinórozat alól két vadász kutyának feje látszik ki, két első lábaikkal együtt; alattuk egy vadkan, vagy talán eb szemléltetik szabadon állani. Ezek után keresztbe ábrázoltatik egy Vadász férfiú amazokéhoz hasonló öltözetben, jobb kezével formájára nézve a' szóban forgó Kürttel megegyezõ Vadász - Kürtöt tartván szájához; baljában egy lehocsátott hosszú lándzsát közepénél markolva. Elõtte két vadász eb futó helyheztetésben. Mind ezeknek alattuk vagyon egy széles, és több sorú zsinórozatból koczkásra szõtt karika metszés; azután következvén a' Kürt hossza-szerént természeti helyheztetésükben látható képekkel rakott felület' második osztálya, és pedig illy rendel: a' Paisnak erányában egy hat gombu nyílt koronával ékesített Oroszlán, alatta egy Szarvas, mellynek hátába és első czomjába két vadász-eb ragaszkodik; ez alatt végre egy fág. Ezek után újlag egy elválasztó karika, mellynek hézagában, vagy is a' képek' harmadik osztályán egyik felõl két vadász ebtõl üzésekõzben ma-

ratott Vadkan, más felől egy Szarvas, gerenczébe ragaszkodó ebtől üldöztetve. Végre egész le a sípjáig több keresztben és körül folyó gyűrűzet. Akasztékra szolgáló füle négy látszik. — Gondolatjait a' leírtam Kürt eránt Kircher így terjeszti elő: „Melly időkörben készült, ki nem nyomozhatám. A' szaru maga nagy régiséget mutat Vadakra ebeket uszító Vadászok látszatnak; és hogy kere ztyén munka légyen, mutatják a' metszések, — mellyektől a' Mahomedanusok és Zsidók mindenkor idegenek valának. A' kereszt Portugália régi Czímerét adja elő, valamint leírja Resendus Lib. IV. Antiquitatum Lusitaniae.” — Alább: „Úgy vélem, a' Pogányok ellen viselt hadakban használták ezen szarvat a' Lusitanusok, ámbátor vadászatra is alkalmaztathatott.”

Mindenki láthatja ezen leírásból, hogy a' Római Kürtön, valamint a' Jász - Berényin is vadászat fordul elő; és hogy a' Bécsi egyik Kürtön szemlélt időkort a' Rómainak készítése' ideje (1130 — 1100. eszt.) sokkal felül nem haladja.

Ha ezen Kürtök, és Gróf Viczay Héderváron lévő Gyűjteményében őriztetett Kürtnek, mellyet látni ugyan szerencsém nem vala, hanem hiteles tudósítások szerint a' Jászsághoz hasonlóknak tartok, — metszett képei öszve hasonlítatnak, és gondos szemekkel vizsgálat alá vétetnek, bizonyosabb ítéletet hozandhat a' Tudós világ kürtünkről. — Egyiptusi, Görög, vagy más Nemzet' munkája légyen ez utóbbi? vitézésába ereszkedni nem mernék; de minekutánna képeit az Etruski festésekben és faragásokban majd egytől egyig feltalálom, (Vid. Museum Etruseum exhibens insignia veterum Etruscorum Monumenta aereis Tabulis CC. nunc primum edita et illustrata observationibus Antonii Fr. Gorii, Florentiae 1737. fol.

Vol. II. Conf. Picturae Etruscorum in Vasculis nunc primum in usum Collectae explicationibus et dissertationibus illustratae a Joh. Bapt. Passerio. fol. Vol. III. continens Tab. C. Romae 1715). — Ismég: Heyne Kristófnak az Etruskok' maradványira tett vizsgálódásait. (Vid. Novi Commentarii Societatis Regiae Scientiarum Göttingensis. Tom. IV. ad an. 1773. 4. Hist. et Philol. Com. pag. 65. seq. — Tom. V. pag. 37. — Tom. VI. pag. 35. seq.) Hetruscus maradványnak, — kik a' Historia bizonyításánál fogva a' Pelasgusoktól származtak: nem ok nélkül gyanítom. Tekéntse bár meg akár ki Goriusnál az Etruskok' Vallását, szokásait, Mennyekzői Vendégségi 's a' t. szertartásait ábrázoló festéseket, és tegye hasonlításba a' Jász-Kürtön lévő képek' metszéseit más Etruscus ízlésű munkákkal is, könnyen meg fog győződni mondasomról. Feleslegesnek, és czélon kívül valónak tartom mostan e' képekről egyenként értekezésbe bocsátkozni, azt azonban kimondani el nem mulathatom, hogy, ha gyanításom időjártával bébizonyítván, néminemű sikerre kaphat, Tek. Tudós Horvát István Úr által feltalált Historiai Alkotmánynak némelly tételeivel, melly szerént a' Pelasgusok Jászok, vagy is Magyar nyelvünkön beszélő roppant Scytha Nemzetnek egy ágati valának, (Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégebb Történeteiből. Pest. 1825. 8.) nagy megegyezésbe fog jönni. — Vélekedésem szerént a' Kastélyon látszó három rendbéli keresztet, nem mint keresztyén jelt, hanem mint ékeséget kell tekinteni. Különösen neveli előttem Jász régiségünk becsét az, hogy mesterségesen készült metszéseit, azoknak sokaságát 's külömbféléségét tekintvén, kellemesebb és díszesebb

külsővel bir az eddig esmértem kürtökénél. — Ha a' szabad Jász Nemzet' Történetével, 's viszontagságaival semmi egybeköttetésben nem volna is ezen Kürt, a' min sok alapos odoknál fogva kétkedni nem lehet, még is, mint a' messzi századok' szép művészségének ritka maradványa, és bizonyára fejedelmi eszköze, méltó becsben tarthatatik minden időben. —

Eccard János György által (*De origine Germanorum, eorumque vetustissimis Coloniis, migrationibus ac rebus gestis Libri duo. Goettingae. 1750. 4. Tab. IV.*) kiadatott Dániai Kürtöt, melly Jundera mellett 1630 dik évben találtatott, jóllehet ezen is tzeleltetnék Szarvas, Ceutaurus, kürtöt tartó férfiú, vadászat 's a' t. valamint 1734-diken ugyan ott találtatott másik Kürtöt, nem lehet az előszámláltakkal egy karba helyeztetni, mint hogy csupa vert aranyból készültek. Bővebben leírják amazt Eccard l. c. pag. 75—78. Olaus Wormius. *Mön. Dani. Lib. V. pag. 351. seq.* — Envaldus Randulfus in *dissert. de Tuba Danica*, és Tragillus Arnkielus *Cambriae Ethnicae* Tom II. — emerről említést tész Schlotzer. *Allgemeine Nord. Gesch. Halle. 1771. 4. pag. 615.* — Érintés nélkül nem hagyhatom azon ökör-szarv kürtöt, mellyet a' Mülki Benediktinusok' ajándékából most a' Pesti nemzeti Magyar Museumban szemlélhetni. E'nek vastagabb végéhez négy újni szélességű ezüst karika vagyon foglalva, mellyen kívülről Leel képe és több tábori figurák metszelve szemlélhetők, bal felén ezen írásal: „Leel der XI. Hertzog’ : jobb felől: „In Hungarn A. DCCCCLV.” Azt, hogy ez volt volna Leel Vezér' Kürtje, jóllehet Mátyás Király idejéből való képén, a' mi-nek régi mássa Bécsben a' Császári Könyvtárban

találtatik, úgy szinte minden régibb képein (Lásd: C. Fran. de Nádasd, Mausoleum Regni Apostolici Regum et Ducum. Norinbergae. 1664. fol. pag. 67.) nem a' Jász-Berényihez, hanem inkább a' Mölkihez hasonló tekervényes Kürtöt szemlélek, —senki vélem el-nem hitetheti.—

E'nyivel, míg többet, 's megállapodottabban szólhatok, elegendj meg. Ha időm, 's környülményim engedendik, bővebb nyomozással fogok kedveskedni a' Jász Kürtről. Örvidenek, ha figyelem gerjesztésem valakinek a' mélyebb vizsgáltra a'dig is útát nyitna, neked pedig Levelemmel unalmadra nem voltam.

Jerney János.

5.

A' Chirographognomiáról.

Minden ember Physiognomus tágas értelemben, midőn a' jó kedvüt, búsongót, kegyest, haragost és egyéb indulatút arczvonásiból ismeri meg. Már a' csöcsömös bújik a' durva tekintettől, és a' szelid felé vonul. Jelét adja ezzel, hogy természetes ösztön viszi őtet az embert a' külsejéből belsőkép ismerő tehetségre, a' mi is idővel az észnek további kifejlődése mellett a' tapasztalásnak kisebb nagyobb voltánál fogva nevedik ugyan; hanem magára hagyatva a' tökéletesedést nem közelíti meg.

Különös elmebeli erő és szorgalom kellett tehát arra, hogy a' Physiognomia, mind a' mellett, hogy eleintén benne a' természet mesterünk, tudományos rangra kerülve, tökéletesed-

jék, és ha Lavá ter nem születik számára, talán mai napig is régeni alacsony voltában heverne.

Nem elégedett meg azonban a' tudni kívánás, az embernek belsejét egyedül arczvonásiról, és egyéb tagjainak mineműségéről ismerni akarni: tenyerén, koponyáján, és a' miről most különösen értekezem, kézírásában is sejtett valami olyast, a' miből szint' illyesre jöhessen; a' miért is Chirognomiát, Craniognomiát, *) és Chirographognomiát alkotott.

És valóban, ha ezen ismeretek annyira kímívolhetők lennének, hogy ugyan azon egy individuumban megegyezőleg minnyáján egyet jelentenének, a' legnagyobb figyelmet érdemlenék. Mint, p. o. ha valakiben az arczvonások, szem, orr, száj 's a' t. a' Physiognomiai észrevételeknél fogva Kegyességre mutatnának; a' tenyerenlévő vonások, a' ki 's beállások mineműsége szerint a' Chirognomia, a' koponyának különös horpadásai és domborodásai mellett a' Craniognomia, és az író kéznek kisebb nagyobb elevenséggel tett vonásainál fogva a' Chirographognomia is szinte arra mutatna, akkor ezen már tudományi állapotra jutott ismeretek, harmoniája bennünket mindég bizonyosra vezetne.

Hanem ez csak akkor történhetnék meg valahára, ha a' most említett ismeretek olly tökéletesedhetők lennének, mint a' Physiognomia. Már pedig a' Chirognomia erre számot nem tarthat. A' tenyérnek egyetlensége 's néhány vonásai, mellyek talán nem is különbözök minden kézen, elégtelenek arra, hogy mineműségek szerint valamit bátran állítani lehessen. Ennél Gall-

*) Chiromantiának, Craniomantiának is neveztetuck.

nak Craniognomiája már születésekor is többet ért ugyan; hanem a' csupa koponya tapintásból csak annyit is combinálni, mint a' szemnek egy pillantásából is észreveszünk, nagy nehézségbe telhetik. A' Chirographognomia színte, a' mint mindjárt meglátjuk, sem fog a' Physiognomiához talán soha közel állani. Megérdemli mindazonáltal a' figyelmet annyiból, hogy nem épült a' legsilányabbik alapon.

Ez az ember kézírásáról kikémleni akaró mesterség, a' miért is Chirographognomiának neveztetik, nem igen ismeretes még eddig, egyéb hogy a' szerinte megeshető combinációnak lehetőségét megmutassa.

El is lehet gondolni, midőn a' Könyvnyomtatás feltalálása előtt sok ezernak a' könyvmásolás levén mestersége, hogy minden író a' legszebb írást igyekezett követni, és annyira vitte idővel a' dolgot szorgalmá által, hogy az ő írása hasonló lett azon íráshoz, mellyet követésre választott. De azon hasonlatosság csak olyan mértékben volt, mint mikor Rubensnek valamelly remek mivét tiz egyéb mester másolja le. Valamennyi eltalálhatja minden vonásait a' képnek; azonban az ahoz értőnek szemében, valamint kiki egymástól, úgy valamennyen Rubenstől különbözni fognak; mivel a' vonást minden kéz különböző elevevességel tette.

Átaljában a' szép Nemnek írása különbözik a' férüakétól. A' gyermeké változik idővel: más-ként ir férü korában, másként vénségében. Ha-nem ez a' változás olyan, a' millyen az arcban történik idővel. Characteristicai vonásai modifi-cálódnak ugyan az idő által; hanem egészen meg nem változnak.

A' jó Physiognomus előtt hijában tettei magát a' haragudó, nyájasan beszélvén; midőn

arczvonásai az indulatot elárulják. Szinte hasztalan ír valaki szépen és lassan. Csak az tetszik ki irásából, hogy nem sietett; de a' valamennyi characteristicus vonásból csak egy pontot sem változtatott el.

Ez tehát a' Chirographognomiának csekély ideája, mellyből kitetszik, hogy bővebb vizsgálatokra érdemes, és kimivelője szinte olly érdemet szerezhet magának, mit a' millyenre azokat méltatjuk, kik a' tudományokat új felfedezésekkel gazdagítják.

Szedes Fábian.

6.

A' Népdalokról.

Azon édes lány érzelmenek szavai, mellyeket a' gyermeki ártatlan természet szokott a' közép-szerben álló embercsoport' nyelvére adni, nem kevésbbé szentek, 's korántsem érdemelnek kisebb figyelmet, mint a' legnagyobb mesterséggel 's szorgalommal teremtett, és kimért lábakon édes bájjal ömledező dalok a' tudós lyrai világban. Hiszik 's tapasztalják ezt mindazok, a' kik ismerik a' dolgok' becsét, 's a' köznép' szájában élő dalokat figyelemmel hallgatják. De valljon meg is lehetne-e tagadni az áldott természettől, a' szépet, nagyot és fenségest alkotó hatalmat? Ha szemünknek ő tud legméltóságosabb színeket, formákat, tüneményeket, a' föld' növényeiben, virágaiban, úgy az égnek annyi millió csillagaiban 's tüzeiben mutatni: nem birna-e az olly varázserővel és hatalommal is, hogy a' legtisztább érzésnek legártatlanabb, legszentebb hangját mű-

vésztelenül adhatná az arany középszerben, vagy szinte alantabb sorsban létező földgyermekének? Bécsben az Augustiniánusok' templomában álló szívetigéző gyászemléke Mária Kristina Herczegasszonynak, — melly a' jeles Canova' kezei közül jött márványmíveknek majd legremekebbike *) ; — nagyobb, fenségesebb hatással munkálkodik-e az éreznitudo' finomabb ízlésű szívekben is, mint ama' Hannoverai falusi egyházi' (Küster) leányának gyász- emléke? melly csak egy pompátlan sírköböl állott, és reá — minthogy a' lyány virágéveiben szállott el innét, — művészi tökély' hijával egy rózsaszál vala vésvé, ezen felülírással: *Illy en volt ő. Így vannak és zengenek a' nép' ajkain olly apró dalok is, mellyek a' stilisticai csínra 's logikai rendszerre nézve ugyan nem mindenkor; de a' szív' érzéseinek hív lobbanásira 's festésre nézve, botránkozás nélkül megállhatnának, néha még ama' művészi erővel ragyogó dalok mellett is, mellyeknek a' Blanduziumi forrás', a' Bodrog', Duna' 's Balaton' partvirányinál vala szülőházajok.*

A' népdalokat tehát csak azok nem kívánják ismerni, tudni 's terjeszteni, kik a' nemzeti eredeti sajátságot és a' szív' ártatlan hevének kifakadásait olly fagyos érzéssel tekintik, mint a' hangszerszámokat azok, kik muzsikát soha nem hallottak. Illyenek sokszor épen azt nézik 's vallják szépnek, a' mi nem az; a' mi mellett pedig a' finomízlésűek és éreznitudo'k édes örömré szoktak olvadozni, nekik ott a' Genius semmi figyelemre buzdító intést nem sugall.

*) Lásd erről, az 1827-diki F. M. O. Minerva' I-ső Negyedében álló Bécsi Tudósításaimat.

A' népköltés olly dicső sajátása a' nemzetnek, hogy characterének csalhatlan bélyege, leg-hatalmasabb erőben, legbájosabb, legvalódibb színben tartatik-fen 's rajzoltatik-le a' népdalokban. Azonkívül szükséges, hogy a' köznép is bírjon dalokat, mellyek őt is köréhez képest az ideák' bájvilágába varázsolhassák, mint a' pallérozottabb érzésűeket a' mesterségesebb és magosabb emelkedésű dalok; annyival inkább, mivel a' mint tapasztaljuk, nem csak a' lánghevű fiatalok, hanem az emberkoruak, sőt gyakran a' derült és vidám szívű öregek is; nemcsak a' gazdagok, hanem a' szegények is, akár csendes nyugalomtól ölelve, akár foglalatosság közben, boldogító kényt és enyhet találnak a' dalolásban; mind a' kik magok dalolnak, mind pedig a' kik mások' olvadó ömledezéseit hallgatják. Innét van az, hogy a' bölcsöben sírdogáló gyermeket is csudaképen álomba tudja dajkája' dalolása szenderíteni.

A' régi Görögökről Hagedorn ezeket jegyzi meg: Die Lieder waren bei den Griechen eher im Gebrauche, als die Buchstaben. Weil ihnen Denkmähler fehlten, worinn sie ihre Gesetze und ihre Geschichte aufbewahren konnten; so setzten sie dieselben in einen Gesang, um sich ihrer desto besser zu erinnern. Sie sangen ihre Gesetze, und dieses machte, dass man den Gesetzen und den Liedern einerlei Namen, nämlich das Wort νόμος, beilegte. Denn wenn Aristoteles um die Ursache dieser Gleichheit des Namens für zwei so unterschiedene Sachen fragt; so antwortet er selber, es sei darum geschehen; weil man, ehe die Buchstaben bekannt waren, die Gesetze ge-

sungen, um sie nicht zu vergessen. Es ist wahr, Josephus glaubt, und Plutarch muthmasset, dass das Wort *ῥόμος* in Vergleichung mit diesen ersten Zeiten neu sei, und erst nach der Zeit Homers aufgekommen. Dieses würde also den Grund der Anmerkung, die Aristoteles macht, umstossen, und den Schluss, welchen man daraus für das Alterthum der griechischen Lieder zieht, aufheben, 's a' t. *).

Voltak a' Görögöknek asztali dalaik is, melyekből hozzánk legtöbb eljuta; 's ugyan ezen asztali dalok' maradványai az úgy nevezett Scoliók is, melyek különféle tárgyakat foglalának magokban; mint humoros, erkölcsi, szerelmes, gúnyoló 's komoly dalokat; továbbá, az esztendők' részeiről, a' bűnnek okairól, a' vídamságról, a' borivás' ösztönéről, bajnoki tettekről, diadal-makról 's a' t. Voltak a' pásztoroknak, a' mezei napszámosoknak, az aratóknak, vízmérőknek, molnároknak, takácsoknak, gyapjú-fonóknak, szoptató-dajkáknak, ferdő-személyeknek, lakodal-másoknak, gyászolóknak és bacchansoknak is bizonyos tulajdon dalaik.

Jeles dalaik voltak a' francia Troubadouroknak is. Lehet-e dicsőbb jelenet, mint mikor a' lángoló szerelemmel a' hazaszeretetet 's a' nemzeti tüzet látjuk párosítva lenni? Ki volna az a' mélyen ábrándozó szerelmes, a' ki midőn egy illy dalban, lyánykája eránt forróbb szerelemre gyü-

*) Lásd: Hagedorns Werke. V-ter Band. Nálam a' Bécsi Schrúmbel' 1791 diki kiadásában a' 94-dik lapon: Abhandlungen von den Liedern der alten Griechen.

laszthatnék is, a' honszerelmet szívében lobogni
nem érezné? Mint e' lelkes dal' olvasása 's elzen-
gése közt is:

Le vaillant Troubadour.

Brulant d'amour et partant pour la guerre,
Un Troubadour ennemi du Chagrin;
Dans son delire à sa jeune bergère,
En la quittant répétait ce refrain:
Mon bras à ma patrie,
Mon coeur à mon amie,
Mourir gaiment pour la gloire ou l'amour,
C' est le devoir d'un vaillant Troubadour.

Dans le bivouac le Troubadour fidèle.
Le casque au front, la guitare à la main,
Toujours pensif, et regrettant sa belle
Allait partout en chantant son refrain:
Mon bras à ma patrie etc-a.

Dans les combats deployant son courage
Des ennemis terminant le destin
Le Troubadour, au milieu du carnage,
Faisait encore entendre ce refrain:
Mon bras à ma patrie etc-a.

Ce brave, hélas! pour prix de sa vaillance,
Trouva bientôt le trépas en chemin;
Il expira sous le fer d'une lance,
Nommant sa belle et chantant son refrain:
Mon bras à ma patrie etc-a.

Illy poétai energiával teljes refraint örömmel
tudnánk hallani száz strófa után ismételve is,
nem csak e' négy után.

Nálunk magyaroknál olly remek népdalok'
töredékeit lehet hallani, hogy néha majdnem irí-
gyelnem kell, midőn a' természet' édes ölen ár-
tatlanul mulató gyermek, társainak játszó körében

a' leggyönyörűbb töredék-strófájit hangozza népdalainknak; hasonlóan irígylésre méltó jelenet az, midőn az ártatlan érzelmű falusi lyány *) foglalatossági közt, és a' legény az ekeszarv mellett, a' legolvasztóbb népdalokat zengi, szomorúan vagy vígan, mint az ő boldog kényárjában való lebegése, vagy búzönében való fájdalmas epedése magával hozza. 'S itt azt is megjegyzem, hogy az efféle dalokban olly kellemes, naiv és szívetrabló eredeti nótákat lehet hallani, mellyek méltók lennének a' legjelesebb hangművész' figyelmére 's lemásolására.

A' mi népdalaink között legtöbb a' szomorú vagy epedő dal, 's kevesebb a' víg dal. Ennek okát pedig abban lehet találni, hogy a' Magyar-nak geniusa inkább szeret komoly alakban lebegni, mint vidámban; és a' csendes andalgás' hangja 's mozdulatja, még víg dalai 's tánczai közt is vegyülve látszik. Azért lengi körül még ivódalainkat is bizonyos komoly szeszély és borongó érzemény; jóllehet azok kétségenkívül az örömmérszék' balzsam kútfejéből fakadnak. Remekül adta e' részben a' magyar szellem' vonásait, gyönyörű 's magával édesen elragadó fantáziája széplelkű Bajzánk-nak, hasonlíthatlan kellemű Boréneken **), mellyből e' versek idevalók:

*) Mert — fájdalom! — hazánkban városi lyány vagy ifju, magyar nyelven nem dalol, egykét várost kivéve. Elég ha városainkban valamelly útszát Magyar-utszának hívnak, bár benne csupa Németek vagy Tótok laknak is. Hogy ez így van, és hogy hazai városainkat mind eljárvan, alig lelünk azokban mindössze két három nemzeti Játékszint: ezen ok miatt sorvad nyűgözve hazai nyelvünk' terjedése; 's hijába sohajtunk!

***) Lásd az egészet az 1826-diki Aurórában, vagy a' Magyar poézis' kézi-könyve' második kötetében.

Üssük össze kelyheinket!
Bennök égi tűz ragyog,
És vigadjunk: a' Magyarnek
Vigadalmi nem nagyok!
Míg Mohácsnál nem csatázott
A' félholdu büszke Tar,
Vig volt addig; hajh! azolta
Sírva vigad a' Magyar.

'S al á b b:

Éljen a' magyar Szabadság!
Éljen a' magyar Vitéz,
A' ki e' dicső Hazáért
'S a' Királyért halni kész.
Adja Isten, hogy Hunyadnak
Hőseit-gyászoló fokán
Törje csontját a' magyar vért
Lesve szomjazó kaján.

Igy jut eszébe a' Magyarnek még gyönyöré-
vedése mellett is az a' fájdalom, melly szívét szo-
morítja, mint eredeti szellemü dalaink mutatják;
még azok is, mellyek csak a' nép' szájában élnek.
Továbbá a' népdalokat mindég bizonyos szerelem-
érzet szokta hangoztatni, melly a' Magyaroknál ha-
sonlóan epedő; 's még a' forró szerelem dalokat is
halljuk érzékeny bús fordulatokkal magyar ifjaink
's szüzeink' ajkairól zengeni. Plutarchus azt írja,
hogy a' szerelem feléleszti megvidítja
's íhleti az embert, mint a' bor. Illy
környülállásban természeti hajlan-
dóságunk van az éneklésre, hogy ér-
zeményünk a' kedvelt dalnak elmon-
dásában ömledező hangot és muzsi-
kai fordulást adjon. Ezenkívül, mi-
kor szeretünk, kimondásaink is külö-
nösek a' beszédben, hogy a' mit mon-

dunk, azáltal felemelővé 's álthatóvá tegyük. Hasonlít ekkor beszédünk amaz aranyozáshoz, mellyel a' képszo brokat és emlékoszlopokat, tesszük ragyogóbbakká, szembetünőbbekké. Ha szerelmünk' édes tárgyáról elmélkedünk, annak tökéletességeit 's elragadó kellemeit dalokban magasztaljuk, mellyeknek hatása mindég elevenebb és tartósabb, mint minden benyomások, mellyeket más nemű beszédek adhatnak 's tehetnek. Ha levelet vagy ajándékot' küldünk neki, annak becsét és célját néhány eldalolható szerelmes versek' hozzá mellékelése által kívánjuk nevelni 's kinyilatkoztatni. Egyszóval: három dolgok indítanak minket a' dalolásra az epedés, az öröm és a' lelkesedés. A' Költőknél is ezek adnak okot arra, hogy teremtsenek, 's így jönnek világra a' legremekebb poétai szülemények. Úgy látszik, hogy midőn a' költő víg, szomorú, vagy fellengős érzeményit dalokban leírhatja, szint' olly enyhülést talál szívében, mint midőn valaki ugyanolly érzéseit mások előtt szóval jelenti ki. Innét vannak a' víg, epedő 's fellengős tárgyú poétai termékek a' literatúra világában.

A' fájdalom sohajtásra 's panaszra fakaszt bennünket, — ugymond továbbá Plutarchus — és ez már közeljár az éneklő hanghoz; ugyan innét van az, hogy a' vigyázatlan Szónok az ő beszédében, és a' Színjatszó az ő epedésében 's ábrándozó elmerülésében hamar éneklő hangra csapong ki. Az öröm az érzéseket nagyon megrázza; 's a' finom-

érzéssel nem bíró könnyelműeket gyakran szökdelésre 's tánczra viszi: de ezt a' józanabb gondolkozásu, komoly személyekben nem teszi; hanem a' helyett dalra serkenti őket. A' lelkesedés nagyerejű változásokat tesz az emberben; ez még a' természeti hangot is elváltoztatja, 's egész valónkon szembetűnő annak ereje. Ezt lehet hallani a' Bacchansok' zajgó lármájiban, és az Oraculumok' feleletiben, hol bizonyos muzsikai hang és tactus uralkodott.

Magyar Iróink látszattak kívánni, hogy mint a' régi Görögöknek, nekünk is minél többféle tárgyú dalaink legyenek. Így mutata már Auróra, Hébe, Minerva 's a' Szép-Literatúrai Ajándék, Csata-dalt, Huszár-dalt, Kertész-dalt, Vadász-dalt, Ivódalt és Munka-dalt Rézművesek' számára. Csokonai közel járt a' közcsoport' ideájához ama' dalában: *E s t v e j ö t t a' p a r a n c s o l a t ' s a' t.* Meg kell vallani, hogy eredeti népdalaink között sokan szép sajátsággal bírnak, és csak a' szín árulja el némellyiket, hogy nem tudós főből 's tollból erede. De nagyon kár, hogy az illy eredeti népdalokat ritkán lehet — mint egészeket — megkapni 's leírni, mivel csak nép' szájában élnek; 's a' kiktől halljuk is azokat dalolni, többnyire ők is csupa töredékeket tudnak belőlök. Azonban illy töredékek is méltók a' figyelemre, mert azokból is lehet itélni, 's az egészre következtetést vonni. Lássuk meg ama' helyes népdalnak első versét, mellyben, a' szerető magyar ifjú, lyánykájához kívánván bemenni látogatás végett, az ajlón kopogtat, 's így szól:

Nyissd ki, Babám, az ajtót!
Magyar van ittkün, nem Tót,
Jaj! beh soká nyitod ki;
Mintha nem tudnád, hogy ki.

Minő szende megszólítás ez, a' hol azt mondja az ifjú: Nyissd-ki, Babám az ajtót! Ezzel a' nevezettel a' Magyar igen szeret élni népdalaiban. Kedvesét babájának nevezi. Ebben a' nevezetben sok van elrejtve. Olly édesen, olly ártatlanul, olly kímélő velebánással szereti tehát kedvesét, mint a' kis babákat, az az: gyermekeket szoktuk szeretni. Továbbá azt mondja: Magyar van ittkün, nem Tót. Ebben is sok fekszik. Ha bár pleonasmus is itt a' Tót, és ha csak a' rímért van is felhozva: elég az, hogy itt elsöben a' nemzeti nemes büszkeséget mutatja a' Magyar; e' mellett pedig azt is, hogy mihelyt Magyar Magyaránál kopogtat, már örömet kell az ajtónak kinyitni; de jelenti ez még azt is, hogy annyi köztünk a' Tót, hogy ez is gyakran kopogtat nálunk. Végre ezen szavakban: Jaj! beh soká nyitod-ki, mintha nem tudnád, hogy ki; forró szerelme türhetetlenkedni látszik, melly viszont tánúja az igaz hív szerelemnek. Ezenkívül azt is elhiszi, hogy már ennyi szóból meg kelle tudni Kedvesének, hogy ő van ott күn; ezen mondásban: Mintha nem tudnád hogy ki. Az az: mintha nem ismernéd, ki az, a' ki hozzád be kíván menni.

Hasonló tűz van ama' népdalban, melly így kezdődik:

Ezer mértföldnyi határ
Töled, Édes, el nem zár;
Nem adnálak érte, bár
Lenne gazdag kincsű vár.

Hivséget, szerelmet, nagyobb energiával előadva, kívánhatna e valaki népdalban?

Egyszerűsége mellett alkalmas ez is:

Addig nem várlak, Mártonom,
Míg ezt a' szöszt le nem fonom;
Ha el nem jössz akkorára,
Mást kötök fel a' rokkára.

Itt egy kis időt hágy a' magyar lyány, kedvesének hozzáérkezésére, mellynél előbb őt nem is várja. Ha ez az idő eltelik, és szösze a' rokkáról lefogyván, még sem lesz Márton jelen, akkor más szöszöt köt-fel rokkájára, mellynek fonása mellett már könnyebben fogja kedvesét várni. De megérkezik az óhajtott, 's e' szavakkal lép lyánykája' elébe:

A' lovamnak köszönhetem,
Hogy most hozzád eljöhöttem.
Szegény, vérrel tajtékozott,
Míg engemet idehozott.

Itt az ifju kijelenti, minő bajosan lehetne neki most szeretőjéhez eljöni. Forró szerelmet mutat itt is, mivel lova' megeröltetésével juthata hozzá. De nincs az ifju megfosztva ama' szép érzéstől is, hogy lovát sajnálja; 's annak köszönvén elérkezését, sajnálja lovát, szegénynek nevezi vértajtékaiért.

Ennyi lágyság, ennyi szépség van népdalainkban elrejtve! — Nagy örömöm lesz abban, ha máskor többet fogok erről közölhetni, a' mit most csak töredékekben adék, bizodalmasan hívén azt, hogy jelesebb népdalaink' megismertetését magyar Olvasóink úgy ohajtják, mint én.

N. Apáthi Kiss Sámuel.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a,

K ö n y v - v i z s g á l a t.

Auróra, hazai Almanach. Kiadá Kisfaludy Károly, Nyolczadik év. 1829, 16-rét. Pest, Trattner és Károlyi' Könyvnyomtató intézetében. Négy ki-tünő szépségű rézzel Ender' rajzolatú után 's egy muzsika toldalékkal; mindössze 568 lap. (ára 2 for, 24 xr. C. P.). — Ajánlva Fő Méltós, Erdődi Gróf Pálffy Ernesztina' Ő Exoellentijának, a' lelkes Assz-zonyának, a' hazai nyelv' és Literatura buzgó be-csülsőjének, barátnejának,

Midőn REC. az Auróranak ezen újkötetéről hallatja ítéletét, óhajtja, hogy olvasóji azokra emlékezzenek vissza, miket az Auróra' minden köteteiről a' magyar poézis' históriájában *) 's a' hetediknek vizsgálatakor ez idei Tud. Gyűjtemény' első füzetében mondott-el. Szokása REC-nek azt, mi része valaminek, mindenkor az Egész-hez mérsékelni; 's így a' most megismertetendő évfolyamatját is ezen poetai gyűjteménynek min-denek előtt azon állaspontról tekinti, mellyet ren-del a' Kisfaludytól benne hét év óta végrehajtott főidea, 's melly által az, classzikai literatu-ránkra szép hajnal után fényes reggeledést hozott. 'S ezt a' tekintetet jól ohajtja REC. különválasz-tatni attól, melly az almanachnak jut, mint az elegans világ' 's az asszonyi társaságok' díszes és nyájas barátjának. E' különböztetést leginkább a' jelenvaló kötet teszi szükségessé, hogy, midőn

*) Handbuch der ungr. Poesie. Pesth 1828. I. Kötet, h. LXXII, 's tb.

a' maradandó értékű munkák' kisebb számával vádoltatik, érdeménél kevesebbre ne becsüljük, 's ne érdeménél többre, ha popularitás és köz tetszhetés' tekintetéből neki nyújtatik a' koszoru.

Fő diszei nem csak ezen kötetnek, de bizonyára poézisunknak is mindenkor, Kölcseynek és Vörösmartynak ezennel szűkebben, a' kiadónak pedig bőkezűen, nyújtott dolgozásaik, Kölcsey' darabjai, mellyek Elválás és Forrásnál címeket viselnek, első rangú példányai a' dalnak: melly soha sem lehet eléggé egyszerű a' gondolatban és stílusban, 's távol minden érzés-, idea-, és szó-dagálytól, minden kerekéstől; könnyűséggel, világossággal, nemességet és csint kössön öszve. Ezeket 's azt a' hathatós, égis felzengő hymnust (l. 267) kellemesen váltja-fel a' „Borkirály” vidám szeszével, Melly hangok ezek (az istenhez):

Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben,
Elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben;
Most rabló mongol' nyilát
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk,

Hányszor zengett ajkain
Ozmán' vad népének,
Vert hadunk' esonthalmain
Győzedelmi ének!
Hányszor támadt tennfiad,
Szép hazám! kebledre;
'S lettél magzatod miatt
Magzatod' hamvedre!

Bujt az üldözött, 's felé
Kard nyúl barlangjában;
Szerté nézett, 's nem lelé
Honját a' hazában;
Bérczre hág és völgybe száll,
Bű 's kétség mellette,

Vérözön lábainál,
's lángtenger felette.

Vár állott — most köhalom;
Kedv 's öröm röpkedtek —
Halálhörögés, siralom
Zajlik már helyettek.
'S ah, szabadság nem virúl
A' holtinak véréből.
Kinzó rabság' könnye hull
Árvánk' hő szeméből.

l. 268, 9.

Vörösmarty éposz helyett balládát ad (Szilágyi és Hajmási, XVI-dik századbéli magyar költemény után, *) a' millyen epikusztól valóban váratlan jelenés. Holott a' hőskölő minden nyomon meg-megállapodni 's tárgyai mellett mulatni szeret: itt az actió minden sorral halad, sőt repül. Az egy Bürger' műveit kivéve, REC. nem ismer költeményt, mellyben a' balládai postulatumok illy eminens lépcsőn mutatkoznának; 's azért kevés, de jeles balládáink közt ennek nyújtja az elsőség' koszorúját. Tanulja innen a' fiatal aesthetikus, mint teheti a' hisztóriai rendben 's meztelenül eléadandó történetet poetaivá: mert itt sanyarúságig megy a' szóval és tárgyban való fősvénykedés; mint bélyegezzen minden személyt csak a' fokpontok' kiemelése által; mint adhat a' maga, minden ékességekből kivetkezett nyelvének hathatóságot az által, hogy a' commoditást szerző foglalókat, a' kerekítő átmeneteket kerülgeti; mint hozhat a' mívbe poézist, minden himező festegetés, minden lyrai csapongás nélkül; mint kell végre e' ritka beszédre népi karaktert öltetni: és érezze főkép itt azt a' sajátságos

*) A' császárlány 's tb. Gróf Balassa Balint' Átkával (1594 előtt) 's Amade' négy dalával kiadta Toldy Ferencz. Pest, 1828. 12.

hangot, melly a' nevezett tulajdonok' vegyületéből támad: 's balládi tónusnak hivatik. Érezze mindenkí a' schémának is, melly a' „Szép Lenkától” vctetett, különös öszvehangzását avval a' tónussal. Hasonlithatatlan hatása van a' 2 d. és 4d. rímelő sornak a' maga három lábával a' négylábu szomszéd sorokhoz képest. Csak azt az elísiót a' Xd. versszakban nem tudja szeretni REC. Megakasztja az olvasót, 's az árt a' populáris darabnak.

A' haldokló leány' dala, I 110., a' tavál közlött „Magyar költővel” Vörösmarty' lyrai dolgozásainak koronája.

„Zrínyi” neve azon megrendítő szózatnak, mellyel a' kötet kezdődik; 's egy nagy nemű elégiának mondaná REC. a' hanyatló magyarra, ha a' helyenként fel-felzengő páthosz, de kivált az a' kemény, büntető hang nem nyéré vala benne az elsőséget, 's a' fájdalmat elkeseredés nem váltaná fel untalan. A' stílus ezen énekben darabosnak látszik REC-nek a' gyakor közbetételek által, mellyek a' beszéd' szabad folyását ízenként igen megszakasztják; 's az iskola' nem nem-bölcs törvényének megszegése által, melly szerént a' periodusnak csak egy lélekvételnyi idő engedtetik. Itt a' 34d. verstől az 55-dikig a' szem lát ugyan egykét pontot, de azt nem érzi a' lélek, 's elfárad azon felfüggesztés alatt, mellyben a' 21d. — 55 terjedő, 's az éneken keresztül szőtt gondolatot sokáig eltakaró amplificatio által tartatik. Azt a' numerust nem leli itt REC., mellyet a' stróphában, distichonban maga a' schéma eszközöl, de stróphátlan versezetben (hexam., jamb., troch., choriamb. 's tb.) a' költő' érzése vezérel: midőn a' gondolatok' folyamához képest több vagy kevesebb verset kapcsol egy pontba, de mindenkor csak annyit, hogy elláthatók legyenek egy tekintettel, 's így

kerek beszédet szüljenek. Itt az amplificáló tárgyak halmozva jelennek meg; 's minden egymáshoz való mérséklés nélkül, mint a' periodusok magok.

Kisfaludy Károly ismét új oldalát látatja prótheuszi tehetségeinek a' huszonöt népdalban (l. 38. a' vígjátékban 's l. 210-243 Szalay név alatt.) A' feladás itt abban áll, a' nép' gondolkozása' 's érzése' logikáját, képzelése' módját, az előadásban annak tónusát, a' nyelvben annak fordulatit, kedvencz szavait, szólásait, a' rím-ben azt a' naiv gondolatlanságát: mind összevéve úgy adni, hogy a' miv a' nép' keblében támadnak tessék. Változnak pedig ezek, a' külön népek' tulajdon karaktere szerint; de mivel a' köz ember mindenütt közelebb áll a' természethez, minden nemzet' népdalainak közös karaktere az érzés' sentimentalismusa naiv előadásban: 's ez teszi, hogy mai nap a' népdalok olly nagy kedvességbe jöttek a' művelt nemzeteknél: Herder tette rájuk figyelmessé a' németeket 's majdnem minden nemzetéi közülada fordításokat (Stimmen der Völker), 's a' szerbus dalok most a' németektől, az angoloktól és francziáktól örömmel olvastatnak. A' mi népdalaink közt kevés az illatosb virág, mert — valljuk-meg végre is őszintén — a' magyar más nemzetek mellett többféle okok' öszvejöveteléből csak igen csekély mértékben poetai nemzet. A' Kisfaludy' dalain azon sajátágok, mellyek a' magyar népdalt bélyegzik, mesterkészel vannak visszaadva, de a' költőnek itt inkább mint valahol kifejlődött lyrai phanthasiája' kifogyhatatlan gazdagságai által olly lépcsőre emelve, mellyen a' szerbus és az északi nemzetekéjivel hátrán kezét foghatnak. Minden felhozattak szembeszököleg mutatkozván ezen dalokon, itt REC. csak arra teszi figyelmessé az olvasót, miként tu-

da a' költő a', népdalainkban csak rím miatt 's minden öszvefüggés nélkül való kezdetsoroknak *) poetai jelentést adni; mert valljon a' 9d. dalban nem ugyan az e minden szak' első verse, mi az ouverturę az operához képest?

Vitkovics, ki már dolgozott e' manierban, két dallal toldja - meg Kisfaludy' gyűjteményét. Ezekben kevesebb a' phantasia, 's nem tartoznak a' sentimentális nembe; de minden szó, talán sok hívséggel is, festi a' falusi lakót 's életet.— Minthogy minden a' mi új és kellő, kivált ha némi könnyűséggel látszik ajánlkozni, sok hivatlan utánzókat lel; nem kételkedhetni, lesznek, kik népdalokat is fognak szórni: de azokat REC. jókor kívánja arra emlékeztetni, hogy a' könnyűség csak látszó, 's hogy olly pálya, melly maga nem örzi sarampóji által a' rajtajárót, veszedelmes pálya. Sehol sem kell több saját izlés, mint aol az izlés ellen véteni könnyű.

A' kiadónak két új románcza: az eprészlyány és leánybú, mind ketten a' gyönyörű modulációju rímelt dactylusokban írva, RECnek azon többször kiejtett itéletét igazolják, hogy a' technikában Kisfaludy köztünk az első helyet érdemli. Mint a' nem kényes szabásu köntös a' legkényesb termetet is elfedi; úgy a' technika' hijányai a' legszebben gondolt mívet; 's ezt nálunk közönségesen olly kevéssé hiszik, hogy vannak, kik a' technikával való gondosabb bánást még kárhoztatják: azonban lássák ök, mint fog egy finomabb érzésű jövendő az ő dolgozásaikra nézni. De különben is a' két románcz, mellynek elseje a' legke-

*) Ég a' kunyhó, ropog a' nád:
Be szerelem én a' barnát 's 16. Vagy:
Három alma meg egy fél:
Kérettelek, nem jöttél 's tb.

cseh idyllionok közzé tartozik, másika gyöngéded szatira a' leánybúra; továbbá a' l. 101. álló balláda Mátyás királyról a' maga eleven szeszével 's a' Csalódás című dal, l. 273, kitünő szépségű darabok. A' Lantos' szerelme nevű magas éneket maga annak költője parodiázza: Pontyi' szerelme cím alatt, 's érezzék szatirája' csípős vesszejét azon álköltők, kiket Pontyiaknak nevezni tetszék Virágnak. De mennyit vesztett erejéből e' darab az által, hogy az octávstanzának nem tartatott-meg a' metruma is! Melly hatható kontrasztot adott volna a' nevetséges tárgy, a' stanza' kimért méltóságos lépésiben mozogva.

Áltudósok és Nem mehet-ki a' szobából nevei a' két vígjátéknak, mellyekkel Kisfaludy drámai koszorúja' szép fonadékát újra nevelte. Az olvasó itt ugyan azon gazdag erét fogja lelteni az elmésségnek, a' situatioéknak ugyan azon interessans szövevényét; mellyet szokott a' költő minden vígjátékiban; 's REC. legfelebb is azt akarja észre vétetni, hogy Kisfaludy itt kevesbet gondolt a' valószínűséggel mint egyebütt: de erre sok az *illustre exemplum*, 's menti a' siker a' játékszínen, melly vígjátékban első rangú tekintet.

Vitkovics husszonnégy kised elégiát ad (Lilihez, l. 56—64), szerelmes érzések', és helyhezetek' igen kecses képeit. Himfy' dalaira emlékeztet alkotások, de karakterök elégiai inkább mint lyrai. Különös szépségűek az 1. 2. 3. 5. 6. 7. 10. 12. 13. 19. 21. számokkal megjegyzettek.

Az az idyll, mellyet Czuczor ad (a' Vértesi vadászfjak l. 174), nem gerjeszt interesszét, mert bennök a' Theokrit' világa nyílik-meg, 's az arkádiai élet ebben a' philosophicus században elveszté minden tisztelőjit. Azonban a' darabnak van érdeme, akár a' jól adott kifejlést tekintsük,

akár a' tanult nyelvet, melly Horvát Endre' énekében is (Magyar Parthenon, l. 90) a' szerencsésb oldal. Az asszonyok' érdeme Schiller után Szenveytől, mint fordítás ki nem elégíti a' kritikát; de ne legyünk a' vas szorgalmu férfiú iránt igazságtalanok, 's valljuk-meg, hogy nyelvünk ama' gyönyörű darabnak hív fordítását a' formának is szoros megtartása mellett (a' mi itt szükséges) még most meg nem bírja. Szenvey szabadon dolgozta, 's mint utánazást hálával kell azt fogadnunk. Tudnillik némelly idea elveszett, de az Egész nem csak az eredetinek lelkét és hangját adja vissza egészen, de annak gyönyörű modulatióját is; 's mind ezt olly könnyűséggel, melly a' magyar utánképzetet szinte origálnak hagyja tartani 's a' fenn szavu előadásra igen alkalmatossá teszi. Az ismeretlenek' darabjaik közt a' Partraszállt czimű dal javalló említést érdemel.

Az eddig mondottakból láthatja az olvasó, minden művet melly rang illet a' literatúrában; 's milly viszonyban áll ez az évfolyamat a' többihez 's az egész gyűjteményhez.

Az elbeszélői nemből öt darabot lelünk, 's mind olyanok, mellyeket egyszer legalább a' legnagyobb gyönyörűséggel fog olvasni mindenki. Rózika, tündérmese Réplaky Vilmától. *) Ebben a' lelkes szerzőné olly szép jeleit adta lelékeny phantasiájának, 's a' bájjal egyszerű előadás olly kedvessé teszi e' költeményt: hogy most annál sajnosabban érezzük kora elhunytát, melly által bizonyosan több illy kecses művektől fosztattunk-meg. Ennek átellenében áll Galgyörgynek, ezen a' mi nyelvünkön rég elnémult jeles

*) Szemere Pál' hitvese; meghalt Pesten, Marcius' 26. 1828.

szerzőnek, orientális stílusban írt, sok jelentéssel bíró 's komolyabb karakterű regéje: „Régi szokás megmarad.” Kiss Károly' kiztóriai novellája: Szirmay Ilona, művelt előadás' szükében is vonzó. Azon író, ki taval P. M. aláírással, olly nagy mértékben vonta magára figyelmünket; itt egy elbeszélést ad, melly az Auróra' utolsó kötetében állóval ugyan nem vetekedhetik és siető kéznek nyomait láttatja: de bő szatirai vénájával, valóságos furcsa caricatúrájival az első viszotagságban, bizonyosan megnevetteti a' komolyabb olvasót is. Lényei' elmékedései, érzésinek festései a' harmadik viszontagságban philosophikus főnek mutatják a' szerzőt. Ha az Auróra nem volna is képes az olvasónak némelly órájít illy kedvesen fűszerezni: mindent jóvá tehetne Trattner Károly' elbeszélése: „Egy nap Pesten”, melly a' könyvet bevégzi; 's róla el lehetne mondani: minden jó, mert vége jó. A' szív 's a' jó kedv' szeretete egyiránt lel itt táplálatot; 's maga a' kritika sem neheztelhet a' tudákosnak néha bővebb félreccapásain a' tárgytól, mert kénytelen megvallani, hogy azok *cum sale* adatnak. Minden olvasó és olvasóné hálával fogja ezentúl is a' szerzőnek illy magát kedveltető dolgozásait fogadni.

Két népdallal eresztjük-el az olvasót, a' honvágy' 's a' bús szerelem' gyönyörű dalaival.

10.

Szülőföldem' szép határa!

Meglátlak e valahára?

A' hol állok, a' hol megyek,

Mindenkor csak feléd nézek.

Ha madár jön, tőle kérdem:

Virúlsz e még, szülőföldem?

Azt kérdezem a' felhőktül,

Azt a' suttogó szellőktül.

De azok nem vigasztalnak,

Bús szívemmel árván hagynak;

Árván élek bús szívemmel,
Mint a' fü, melly a' sziklán kel.
Kísded hajlék, hol születtem,
Hej tőled be távol estem,
Távol estem mint a' levél
Mellyet elkap a' forgószél.

23.

Vigan foly a' esermelye;
Hej Rózsám! ne nézz bele!
Mert ha bele tekintesz,
Vidám kedve oda lesz:
Majd úgy jár, mint én szegény,
Zokogva foly ligetén;
Zokogva foly éltem is,
Reggel, délben, este is.

A' Bakonyban sok a' fa;
Több könnyeket sírtam ma.
Azért olly zöldék a' fák,
Mert könnyeim áztatják.
De meghalok azért is,
Tudom akkor sírsz te is —
De, Rózsám! ha szeretnél,
Csak ugyan jobban tennél. *)

*) Figyelmissé tétetik az olvasó némelly tetemes hibákra. Lap 101. sor 9. olvassd csatának. l. 103. sor 11. dördültökre. l. 214, az utolsó sorban: színed. l. 220. sor 11. óriás-áryai. l. 318. alúlról 8 sor: varázstól.

Toldy Ferencz.

B.) Külföldi Literatura.

Stagnelius svéd költő' munkái három kötetben jöttek ki Stockholmban 1824-ben. Ezekről az idej „Ausland” 57-dik száma illy értelmű ösmertetést közöl:

Stagnelius azon valóban költői lényekhez tartozott, kikre Göthének szép hasonlítása a' költő' élete, 's a' gyöngéd selyembogár, mindig munkás léte között, alkalmazható. Minden gondolati, törekedései, tettei, sőt hibái és kicsapongásai is a' költés' geniusának bélyegét vi-

selék. Mindenütt egy mély melancholiának vonása mutatkozik, egy titokteli, rejtélyes tekintete az élet — 's természetnek, 's forró kívánczóság azon pillantat után, hol a' fogoly lélek, bilincseit lerázván a' mennyei üthernek (a' mint ő nevezi) tisztább tájaiba emelkedik. Ezen érzelmek Schelling Philosophiája által táplálva, 's a' Nazaretiek észfö-lötti oktatásainak tanulása tesz Stagnelius költeményeit mind annál különbbé, a' mit még eddig a' svéd poezisból láttunk; csak Hardenbergünkhöz (Novalis) lehetne hasonlítható. Mindketten a' dolgok egy valamelly főbb rendének jelképes kifejezését találták ezen tünemény világban, 's mindketten korán elhivattak azon boldog mezőkre, mellyeket olly buzgón ohajtának, 's mellyek' kiömlése lelki szemeiket már mennyei világgal el-tölteni látszott, midön még a' föld' lakói voltak.

A' három említett kötetek' elsőjében Stagnelius' hős költeményei foglaltanak: Nagy Wladimir, Blenda, és Gunlög két eposi töredékkal; a' másodikban Szinjátékai, köztök öt szomorú-játék, a' harmadikban didaxisi költeményei a' Sári Liliomok neve alatt, (szent énekek' gyűjteménye) Elegiák, Idyllek, Sonettek, Romanczok, 's fordítások, gyümölcsei egy 11 éves költői pályának 1812—1823-ig.

Eposi munkái talán legkevesbbé sikerültek, de közöttök első helyet fog Wladimir a' leírások' elevensége, 's Hexameterek' tisztasága által. A' költemény' tárgya Wladimir Orosz Fejedelemnek úta Theodosia városba, 's ott a' keresztény hitre térése Basilius Görög Császárnak szép huga á tal. Blenda egy svéd történeten épül a' Smalandi vltéz asszonyokról, kik a' Smalandi bajnokok távol létökben országokra rohant dánokat a' nevezetes Siciliai est' módjára törölték el. — Gunlög' tárgya az éjszaki Mythológiából van véve; de ez vé-

gezetlen maradt, igen kitetsző azonban azon lelkesedés által, melly a' költészség iránt az egészben uralkodik.

Mint dramaticusnak nem adhatjuk Stagneliusnak azon magas polczot, mellyre őt mint lyrai költőt méltónak tartjuk. Drámai műveiben ő egy igen lelkesedett szobrászhoz hasonlítható ; a' ki művészségének legerőcebb belső szemleletében sem a' márványt nem ösmeri, mellyet válasszon, sem az eszközöket, mellyek legalkalmasbak észképeinek életet adni. De ezen darabok a' kivétel minden hibái mellett kétlen nyomait viselik a' lángésznek, 's hogy igazságosak legyünk, felhozzuk a' szerzőnek saját szavait, mellyeket bevezetésül bocsát egyik darabja elébe a' classicus, és romános szomorújáték mivoltáról :

„Csak két neme van a' költésnek a' classicus, és romános, egymástól csak irányaikra nézve különbözök. Az első egy természettűli világból bocsátkozik le, szépségét az idők' folyamában 's a' tünetekben ábrázolni. Ez a' belt küllé változtatja, a' képzeltet valódivá, midőn emez épen ellenzőleg művelkedik. A' classicus költés a' tavasz' völgyeibe leszálló Venus, a' romános ellenben Astraea, melly a' vérengző síkról honni felhőibe vissza vonúl. Mindketten egyiránt érdemlik csodálásunkat, mindkettő szép a' maganemében, 's mindketten egy hazába tartozók. Egyiket a' másik elébe tenni balgatagság volna ; mert az előadásnak és képzelődésnek ők a' polusai. A' classicus szomorú játék nem egyes személyekre kíván hatni, hanem nemzetekre, a' romános ellenben kizárólag individuumokhoz fordul. A' viszony, mellyben e' Dramai nemek egymáshoz állanak, eléggé kijelentetik az egyiknek személy, a' másiknak tárgy-ügyelő természetete által. Egyiknek kedves az égből leszállnia, a' másiknak

égbé emelkedni. Egy napkeleti monda (Sage) tartja, hogy könnyebb a' geniusoknak testi ruhát fölvenni, mint azt letenniök. Innen az igen nagy különbség a' classicus költésnek egyszerűsége, és a' románosnak tarka jeleményei közt".

A' „Bacchansok” nevű darabban, Orpheus, minekutána az Orcust megbájolta, mennyei műve által az emberiséget ama' vad vallásos szertartásoktól (Orgiák), mellyekkel a' thursusviselők Dionysost tisztelik, ügyekezik megszabadítani, 's nekik a' természet mélyebb szemlélete által az istenről tisztább megfogást adni. Elvész, mint áldozata a' megbántott isten' boszújának.

„Sigurd Ring” Tragoedia egy agg éjszaki mondán épül. A' győztös Sigurd Ring, a' három Scandinaviai országok' ura, megkéri egy kis fejedelemnek, Jütlandi Alfnak leány testvérét. A' kérés vissza utasítatik; mert a' leány már jegyben van Ragnarral, testvére bajtársával, kit ő érzékenyen szeret. A' felharagított király Alfot és Ragnart csatára hívja; de bár nem képes egy illy főbb hatalmu ellenségnek útját állni, még sem akar Alf felhagyni testvérével, hanem méreg poharat nyújt neki, a' mit ez örömet fogad. A' mint hihető volt, Sigurd Ring győz, Alf, és Ragnar elesnek a' csatában; de a' mint a' győző vissza tér, Hilmát halva leli. Így megfosztatva győzelmének egyetlen remélt gyümölcsétől, Hilma holt testét hajójára viteti, 's ugyan ott máglyát rakat. Ezt meggyújtja; a' horog' köteleit elvágja, 's a' tengerre bocsátkozik, hol az egymással küzdő elemek közt elvész.

„Visbur” a' harmadik Tragoedia hasonlóúl egy ősejszaki regén épül. Visbur, az Ynglingiak' törzsökéből, (kik Odin halála óta az Upsalai thronust birták) boldog férje Hildurnak. Boldogságok azonban háborítatik egy Finniai fejedelemnél-

nak, Odának jövelete által, kit Visbur elűzött, 's számkivetett; két fiaitól kísértetve kéri ez azon arany lánczot vissza, mellyet Visburtól jegy ajándékul kapott. A' követelés vissza vettetik, mert Visbur a' lánczot kedves Hildur-nak adta. Erre Oda felszóltja fiait, hogy érte hoszút álljanak, Visbur palotája vívatik, 's elég, Hildur az arany lánczozal megfojtva találta, 's Visburt ön fia, Giszler öli meg. A' darabot Inutvänn Huldnak egy jóslata zárja be, melly a' láncz' minden leendő birtokosainak romlását jövendöl, 's az Ynglingiak egész nemzetségét belső viszályoknak áldozza.

Ezen három költemény egészen a' görög Tragoedia előképe után van írva, 's mindenikben van kar; de a' melly a' Baachansokéban elveszti classicus characterét, mert maga is részt vesz a' cselekedetben.

A' „Király-torony” és „Martyrok” nevű két Tragoedia az újabb romános költéshez tartozik. A' tárgyának védhettelenül rossz választása a' „Király-toronyban” a' sok igen poetai helyek által, mellyeket a' darab magában foglal, alig tétetik jóvá. Olivia, a' Rheinfelsi Gróf hitvese, a' házasi hűség megszegése miatt egy titkos foghelyen zárva tartatik. Leánya, Mathilde, anyja sorsa felől egy hű szolga által tudósítván könyörög a' szerencsétlen anya' szabadságáért; a' mire a' Gróf ön gyermeke iránt szentetlen indulatra gerjedvén, annak gyalázatát jegyzi ki anyja szabadsága 's élete béreül, fenyegetvén, hogy ellenkező esetben azt a' fogságban éhen halatja meg. A' gyermeki szeretet az anya iránt, győz, az ártatlanság föláldoztatik, 's Olivia szabad; de a' megböcstenített Mathilde, gyalázatát túl élni nem bírván, kivégzi magát.

E' lázító tárgytól gyönyörrel fordulunk a' Martyrokhoz, kikben a' vallási lelkesedés, kereszt-

tény állhatosság, 's szeplőtelen poetai érzet olly nyelven adatik elő, melly mindenütt a' tárgyhoz mérsékelt, fenséges, egyenlő, és tiszta. Azonban Tieck Genovevajaként e' szép költeménynek is hibája, hogy játékszínén nem tesz véghatást. Legnagyobb érdeme a' stilus virágos, és igen egyszerű szépségében a' római pogányság és eredeti kereszténység tisztasága között az ellentételnek jól talált leírásában, 's azon nemes valólag vallásos érzésben, mellyel az egész átitelve van. A' darab' hőse Perpetua, egy nemes Rómainé, ki a' Legenda szerint Septimius Severus Császár poroszlói által a' keresztény hitben megrendíthetlen állhatossága miatt megöletett, ellentállván mind barátai kérelmei 's csábításainak, mind a' Proconsul' fenyegetésinek 's cseleinek.

Stagnelius munkáinak harmadik része az, melly lángeszének legtündöklőbb diadalmait foglalja magában. A' sok szép, 's magok nemében egyenlőn jeles költeményeknek illy gazdag gyűjteményéből alig lehet egyes darabot választani, melly a' többi fölött érdemlene ösmertetést: Kyrkogarden-ét (a' temető) 's vándor madarait (Flyttfoglarne) senki nem olvashatja, hogy egyszer smind szerzőjöknek a' világ' első költői között helyet ne adjon. A' vallásos költemények gyűjteménye, a' „Sároni Liliomok” maga halhatlanná tenné. Még készületlenebb darabjai is, mellyek külsején a' nonum prematur in annum hibázik, a' legmélyebb költői érzést mutatják”.

Itt közöl a' megnevezett újság két dalt német fordítással; mellyek' egyikének magyar fordítása itt következik:

A' vándor madarak.

Nézd a' madarak' seregét:

Idegen országba

Sohajtvá költöznek
Gauthiodnak partiról.
A' szélel egyítik
Panaszló hangjokat;
„Hol telepedjünk?
Hova visz parancsod?”
Igy kiált a' tollas sereg Istenhez.

Háborodva hagyjuk el
A' scandi partot.
Mi örültünk, mi
Olly boldogok valánk ott.
Viritó zöldágokban
Rakánk fészkeket;
Balzsamos szelek
Bizton rengettenek:
Most ösmeretlen térbe megyen röptünk.

Rózsás koszorúval
Arany fürtökön,
Ült a' Nyárközéj
Olly kellemesen,
Nem tudánk alunni,
Olly gyönyörű volt,
Csak kényről álmodni
Mig a' reggel világosan
Föl nem kelte újolag fénylő szekeréről.

Szépen ereszté le itt a' fa
A' halom körül boltozatát,
Beharmatozá gyöngyökkel
A' tövisrózsa' bimbaját.
Most lombtalan a' tölgy
'S a' rózsza eltűnt,
A' szellők' susogása
Vészre változott,
Jég virágokkal van a' tavasz-mező fehéren
ékítve.

Mit késünk tovább
Éjszakon, mellynek sarka
Naponként szükül,
'S homályodik napja?
Mi haszna minden panasz?
Sírt hagyunk el;
Röpülni a' távolba
Isten szárnyat adott nekünk.
Lágy hát üdvöz általunk te háborgó tenger!

Igy zengnek a' madarak
Sebes mentőkben.
Nem sok időre
Szébb világot érnek,
Hol borág rezeg
A' sziltétön,
'S patakok hajlítják
Myrthusok alatt futásokat,
'S a' ligetek zengenek élelmény 's remény-
től.

Ha fájdalomra változik
Földi javad,
Ne sírj o lélek!
Mosolyog tengeren túl
A' madárnak part
'S a' síron túl is
Van még egy ország
Aranyozottan az örök hajnal' tüzétől

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1. I n t é z e t e k.

E' folyó Esztendő Augustus holnap' 28-ka ugymint Szent Agoston napja különön ünnepnek és öröme'k napja volt a' Weszprémi Megyére nézve: a' midön t: i: szokott egyházi Szer' tartás szeré'nt felszenteltetett azon házi Kápolna, melly halhatatlan emlékezetü Méltóságos és Fő Tisztelendő Zsolnay Dávid választott Dulmai, felszentelt Tinninai Püspöknek Weszprém Völgyi Boldog Asszony Apáturának, a' Tettes Weszprémi Káptalan Prépostjának; és Fő Tisztelendő Hornyik János Babolchai B. Asszony Apát Urának, ugyan a' Weszprémi Ns. Káptalan Lektorának testamentom szeré'nt hátra hagyott vagyomaikból készült Arva intézetnek épületében diszeskedik. —

Zsolnay Jánosházi születés volt Vas Vármegyéből. Papi Oskoláit Bécsben Pázmán Péter' nevelő Intézetében végezvén, Nagy Szombatban a' Szent Szék' Titoknokjává választatott; a' hol minekutánna több esztendőket mindeneknek megele'gedésére eltöltött volna, nagy emlékezetü Bajzáth Jó'sef a' Weszprémi Püspökségre választatván maga mellé Kanonoknak, és Hantai Prépostnak választotta. Rö'v idűdö mulva az ő kitűnő érdemei, és jeles tehetségéi Lektorsággal, és a' lelkiekben helytartói hivatallal diszesítettek; melly hivatalt olly pontosan olly jeles búzgósággal viselte szinte huszonöt esztendeig, hogy az abban szerzett érdemeire, 's tele mértékben birtt, 's mindenkor, de különösen négy Országos Gyűlésben mint Követ megmutatott hazafiu búzgóságára nézve Felséges Urunk által a' Weszprémi Káptalanban Fő Prépostsággal, az után Dulmai, végre Kanonokságának huszonnyolczadik esztendeje után Tinninai felszentelt Püspökséggel ajándékozott meg. Ezen méltóságát csak négy esztendeig viselhetto, mert hatvannyolcz évre terjedt példás és betses életöt 1810 Esztend. Augustus 26-kán lezárta az igazaknak kívánatos halál. —

Hornyik János született Földvárott Tolna Vármegyében. Elvégezvén Papi tanulását a' Budai nevelő Házban, a' Weszprémi Plcbaniában viseltt segéd hivatalt

mellyben olly jeles maga meg különböztetésével járt el, hogy ötlet nagy emlékeztető Bajzáth Püspök a' maga udvarába vette; ismét nem sok idő múlva a' jeles Nyirádi, utóbb Topolczai Plebániára rendelte.

A' lelki pásztori hivatalban mint a' szorgalmatos, és fíradnatatlan méh munkálkodott, és szokádatlan buzgósággal legeltette a' Krisztus nyáját több esztendőig. A' Veszprémi Káptalanban történvén üresség, semmit nem habozott a' választásban boldogult Bajzáth haladék nélkül Hornyikra fordúlt elhatározása. Itt ő már egészen a' maga helyén állott. Elsőben a' Nevendék Papságnak kormányozása bízott reá, a' hol ő atya, és mustrája volt az Ifjúságnak. Két ízben megüresülvén a' Püspöki szék, egyesült akarattal Helytartóvá választatott a' Tet. Káptalan által, 's igazán Apostoli buzgósággal állott őrt az Úrházában éjjel, és nappal. — Noha egyéb erköltsökkel is fényeskedett Hornyik; de az adakozó bőkezűség különösen sajáttya volt. Nem csak a' közjótól nem sa nállotta javait felszoll tatván, hanem ha a' Hazának, ha a' Megyének, ha a' magános személyeknek környüállásaik kívánták nem csak teljes készséggel; hanem mindenkor olly bőven is adakozott, hogy a' körülötte lévők szinte a' megszokóléstól látszattak félteni őtet. Ő azomban a' Urnak' költsönözvénjavait, száz annyit vett attól szemlátomást vissza már ez életben; menyekben pedig elfogyhatatlan kincset szerzett magának; a' mellynek bírására 1822 eszt. Sz. Iván 12-kin innét elköltözött.

Ezen két jeles férfinak költségén készült azon Jótéví Intézet' jeles épülettye, melly Weszprém Városának talán egyetlenegy ékessége, 's az elhagyatott Árváknak kegyes menedék helye. Jöltudván t. i. a' kegyes Jöltévők az igaz vagyomos Pap-polgárnak kötelességét 's szemeik előtt hordozván azt hogy az egyházi jövedelmek, „a' Hivék' áldozattya, a' vétkek váltsága, 's a' szükölködők' öröksége” — végső rendelkezéseikkél egy örökre illatozó áldozatot gyujtottak a' Religyio, és a' Haza oltárára, vagyomaiknak legnagyobb részét ezen Árva Háznak felállítására 's annak fenn tartására szentelvén.

Ugyan is csak Zsolnay ájtatos hagyományja három száz kétezer százkat forintra ment; Hornyiké pedig hetven négyezer négyszáz ötvenhatra. Valóba almelködásra méltó bő kezűség, és tekintet érdemlő somma! Zsolnaynak vagyomát az 1811. Esztendőben történt bankó pénz betsinek leszállítása igen nagy részben érte. Ezt fontolóra vévén a' Testamentomnak végrehajtója Fő T. Kiss Ferencz Kanonok Ur, 's átlátván

hogy a' legszentebb Intézetnek a' Testamentomban meghatározott mód szerént való felállítására számos esztendőök kívántatnának meg; jobbnak ítélte a' szerzeménynek lelkére tekinteni 's törekedni a' kikeresettebb készülékeknek elmellözésével, mintsem ezeknek hijánossága miatt a' valódi jónak eszközlését halasztani, 's azért 1811 Esztendőben egyikibérlett házban elkezdette az Árvák' neveltetését Utóbb Hornyáknak értéke is boldogult Zsolnaiéhoz járulván 1826 Esztendőben elkezdődött építtetni a' mostani jeles és díszes ház Fő Tisztelendő Kolossváry Sándor Kanonok Urnak fáradhatatlan buzgósága által, a' ki ezen Epeletnek' felkészítésében valamint szives és tsüggedhetetlen iparkodását, a' legtsekélyebbekre is kiterjedő gondoskodását, úgy az építésben a' jó, és szép izlését is tellyes mértékben megmutatta, annyira, hogy ezen Intézet noha az első Fundatorának rendelkezésénél későbbben készült is el; de szerencsésnek tarthattya magát hogy Kolossváry Kanonok Urra maradt az építésnek dítsósége leginkább ha azt meggondoljuk, hogy szokszor a' legszentebb Intézetek sem felelnek meg tokéletesen ezéllýoknak a' végre hajtók ügyetlensége, 's egy vagy másféle hibájok miatt, 's azért Kolossváry Sándor Kanonok Ur minden igazsággal méltó helyet foglal a' két első Jótévők között mint harmadik Jótévő. Az Intézet Davidicumnak nevezetik Dávid Királyról, csak ugyan Zsolnay Dávid testamentombeli rendelése után a' Ts. Káptalannak gyámashodása alatt van egyedül. Felvételenek pedig mind a' két nemen lévő olyan magzatok hét esztendőttől kezdve, a' kik vegyes házasságból származtak és különben is a' legkegyelmesebb Királyi Rendelések szerént a' katholika Hitben nevelendők, valamint elhagyatott gyámoltalan Árvák a' Veszprémi Megyéből; sőt más-honnét is. — A' fiu gyermekek hat Oskolát végezvén elbocsátatnak bizonyos segedelem mellett. A' kik az oskolára alkalmatlanok, mesterségre adatnak, a' szükséges ruhákat, a' felszabadulásbeli költséget az Intézettől nyervén olly feltétel alatt, hogy minden Vasárnapon és Ünnepen az Intézet Kápolnájában a' Keresztény Oktatásokon megjelenyenek. — A' lányzók az Iráson Olvasáson számvetésenn, Keresztény Tudományon kívül a' szükséges asszonyi munkákban is tanítatnak mind addig, míg őket valaki illendő szolgálatra ki nem kívánnyák, vagy férjhez nem mennek. A' férjhez menők is bizonyos segedelmet kapnak.

Az Intézetnek Henttartásait némelyekben maga a' kegyes első Fundátor Zsolnay Dávid meghatározta; a' többi Fő Tisztelendő Kolossvary Kanonok Úr készítette.

Az Intézethez tartozó személyek ezek: a' Kormányozó vagy Rector, a' melly hivatalra a' Megyés Püspöknek megegyezésével mindenkor egy Pap választatik a' Weszprémi Megyéből. A' Leányok nevelő Asszonya; egy Gazda, és egyéb Cselédek. Fő Gondviselőnek mindenkor a' maga kebeléből választ egyet a' Nemes Káptalan.

A' Ház egy emeletű; tágos udvara, és szép gyümölcsös, és veteményes kertje körülötte. A' férfiú Gyermek Tanuló, és Háló szobájok a' felső emeletben vögyon, a' Leányzóké pedig alatt. Az épület planumát a' Pesti híres építő Mester Hild készítette.

A' Hápólna felszentelésének szertartásit Fő Tisztelendő Külley János Weszprémi Kanonok, és Püspöki Helytartó te Ivesítette, és azon újonnan felszentelt Kapólnában a' Misét Fő Tisztelendő Kolossvary Sándor Kanonok Úr mondotta. Ezeknek végével dicsérő Beszédet tartott a' Kegyes Fundátorok' magasztalására Tisztelendő Beke Kristof Peremartonyi Plebanus, és mint már választott Kormányozója az Intézetnek. Engedgyék az Egék hogy a' mit ezen Szónok mondott, betelleyesden, támadgyanak sokan ezen Intézetnek Jótévői, melly e' mái napon nyittatott meg.

Ezen örvendetes Ünnepek üllésén a' számos városbelieken kívül jelen voltak a' Káptalanbeli Urak is, kiket jegyéb Papi és Városbeli Urakkal együtt igen diszes ebéddel megvendéglett Fő T. Kolossvary Sándor mint mostani Fő Gondviselő az Intézetnek ebédlőjében de saját költségén, a' melly alkalmatossággal sok áldások és üdvözlések zengtek minden ajakakon elsőben is az egész felséges Uralkodó Házért, mellynek kegyes kormányya alatt a' jótévő Intézetek tenyésznek; az után a' kegyes szerzőkért és jótévőkért kiknek bőkezűségébül az Intézet készültt. —

2. Előlépések és Megtiszteltetések.

Ö herczegsége az ország' primása T. Romy Károly urat a' Philosophia' Doctorát, több tudós társaságok' tagját és Szepes Vármegye' Táblabíráját, az Esztergami presbhytériumban a' hazai törvény' Professorává

's azon felül az érseki könyvtár' segédörjévé méltóztatott kinevezni. — Ez a' számos munkaji által ismeretes 's magának érdemeket szerzett hazafi a' magyar nyilvános privat és egyházi törvényt nagy hírű Podkoniczky Adám Prof. alatt hallgatta a' Késmárki lyceumban; a' Göttingai Tudományok' Egyetemében több törvény és státus tudományi collégiumokat járt; a' Sopronyi lyceumon a' természet státus és nemzetek' törvényét, a' politikát, a' magyar statistikát és magyar nyilvános státus törvényt tanította nyilvánosan, privátim a' különös magyar törvényt, 's több törvénytudományi értekezések' és recenziók' szerzője.

Örömmel üdvözeljük a' jeles, és a' külföldön is mindenkor a' magyar név' becsületét szíven hordozott 's mellette buzgott férfiút a' hazában; 's örömmel közöljük visszatérését a' hazába a' Jókat tisztelő olvasóinkkal is.

E m í l.

Ö Cs. Kir. Felségē Nagy Méltóságú Tolnai Gróf Festicus József Albert urat, Nádor Ispán ő Cs. Kir. Fensége' Fő Udvarmesterévé 's valóságos belső titkos Tanácsossá, méltóztatott kinevezni.

Nagytiszteletű Bitnitz Lajos ur, Bölcselkedés' Doctora, Szombathelyi Megye' Aldozó Papja, 's az ottani Lyceumban Mathesist, Magyar nyelvet 's Literatúrát tanító Professor, a' legelső Magyar Stylistikának (A' magyar nyelvbeli előadás tudománya. Pesten. 1827. Nagy nyolczadrét. 484. l.) nagy érdemű szerzője, T. N. Vas. Vármegyének legközelebb mult October holnap' 1-jén tartott Tisztujtása' alkalmával, az örökös és valóságos Főispán 's a' honi nyelvnek 's Literatúrának 's minden hazafiúi igyekezetnek buzgó védje 's lelkes Pártfogója Fő Méltóságú Herczeg Batthyány Filep által, azon N. Megye' Táblabírájává neveztetett-ki.

—r—y.

3. Kihalt Tudósok, és Írók.

September' 21-dik Sáros Patakon. Lácza i Szabó József, 1808 óta a' helybeli ref. gyülekezet' Lélek-pásztora, 's egyszersmind a' Főiskolában Keresztyén Erkölcsstudomány' Oktatója; egykor (1791-től 1805-ig)

a' Pápai ref. Gymnasiunban, 's utóbb Collegiumban, Historia', Természet Tudomány és Történet', Földírás, Gazdaság', Német 's Latán Literatura' Professora, későbbben (1805-től 1808-ig) Lepsényi Predikátor (Veszprém V-ben,) több rendü hasznos 's épületes magyar munkák' (Oskolai Tanító Könyv 's a' t. Győr 1793. 8-d r. 331. l. — Halhatatlanság' Oszlopa. 's a' t. 2. Kiadás S. Patak. 1813. — Prédikátziók. 4. Darab. S. Patak. 1813. — 1820. 's a' t.) szerzőjök 's részint fordítójök; 65-dik évében.

October' 20-d. Pannonhalmán, Novák Chrüsstom, Cs. Kir. Tanácsos, Sz. Benedek' Szerzetének Sz. Mártoni Fő Apátja, egyenes lelkü 's fenn érzelmü Hazafi, tudomány-szereteteröl, széles ismérteiröl, 's jeles munkájáról (Vindiciae Diplomaticae, quö S. Stephanus Monasterium S. Martini de S. Monte Pannoniae Ord. Bened. an. 1001. fundaverat, contra Anonymi Epistolam. Budaë 1780. in 8. p. 151.) nevezetes tudósunk; 85-dik évében.

—r—y.

4. H í r a d á s.

a' Kis Gyula könyve iránt.

Ezen munka meg nem jelenvén a' most mult Pesti vásárkorra, a' Közönség, szokás szerint az Íróf fogja bántani. Ügye ekkép van: Új neki-buzdulások hallatván mindenfelé nyelvünk elésegítése körül, könnyen leheté hinni, hogy efféle szükséges munka kelendő lesz, azért az előfizetés kihirdetése után a' nyomtatás el is kezdődött. Azonban új venni szándékozók felette véknyan akadván, a' nyomtatást félbe kelle hagyni, 's a' mult vásárig se érkezvén több 25 előfizetönél és 84 aláíronál (a' két Hazából), holott legalább 300 kellett volna, lehetetlen vala a' Munka egész kiadását a' jövő 1820-dikbeli Jó'sef napi vásárra nem hasztani.

Szíves kérelem minden Elésegítőhez, engedjen meg. Mit lehet illy buzgóságot zsibbasztó környülményben tenni? Csak levegőnek eresztetni a' jó szándéku munkát, oktalanság. Két erő, az Író és Olvasó közönségé, egybetalálkozása nélkül e' nemben sikerest véghez vinni nem lehet. Mert csak nyomtatásban, keresetlen álljon e' a' Munka's elkelése 30 esztendőre legyen számítva?

A' béküldött néhány forint minden bizonyal el nem vész. Barátságos köszönet a' résztvevőknek, a' kik pedig az előfizetés beszédésére megkeresett Urak közül, még eddig nem is feleltek, kérettetnek még egyszer, méltóztatnának a' dolgot hathatósabban elésegíteni.

Pesten, Novemb. 22-d. 1828.

5. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

57) Török Birodalom Statistikai, Geographiai és Historiai leírása kidolgozta Lassú István's a' t. Török Birodalom Mappájával. 8-vo l. 186.

58) Einige Worte über Kleinkinderschulen.

59) Institutiones Juris Privati Romani conscriptae per Michaelem Szibenliszt J. U. D. in Regia Scientiarum Universitate Hungarica Juris civilis Romani, Feudalis, et Criminalis Hung. Professorem publ. Ord. 8. l. 196.

XI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) D. J. Értekezés a' Magyar nyelvben lábra kapni kezdő újabb Irás-módjáról. 3 l.
- 2) Tudósítások a' Külföldről. 27 l.
- 3) Kazinczy. Pályám' emlékezete. (Folytatás) 43 l.
- 4) Jerney János. Gondolatok a' Jász-kürtről ahoz hasonló több Kürtök' esmértetésével egy levél töredékben. 80 l.
- 5) Szeder Fábián. A' Chirographognomiáról. 90 l.
- 6) N. Apáthi Kiss Sámuel. A' Népdalokról. 93 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-vizsgálat.

Toldy Ferencz. — Auróra, hazai Almanach. Kiadá Kisfaludy Károly. Nyolczadik év. 1829. Pest Trattner, és Károlyi Könyvnyomtató intézetében. 104 l.

B) Külföldi Literatúra.

V.— Stagnélius Svéd költő munkái. Stockholm. 1824. — 3. kötet. (az „Ausland" után) 113 l.

III. Külömbfélék.

- 1) Intézetek 121 l.
 - 2) Elölépések, és Megtiszteltetések. 125 l.
 - 4) Hihalt Tudósok, és Írók. 125 l.
 - 5) Híradás a' Ris Gyula könyve iránt. 126 l.
 - 6) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1828.

XII. KÖTET.

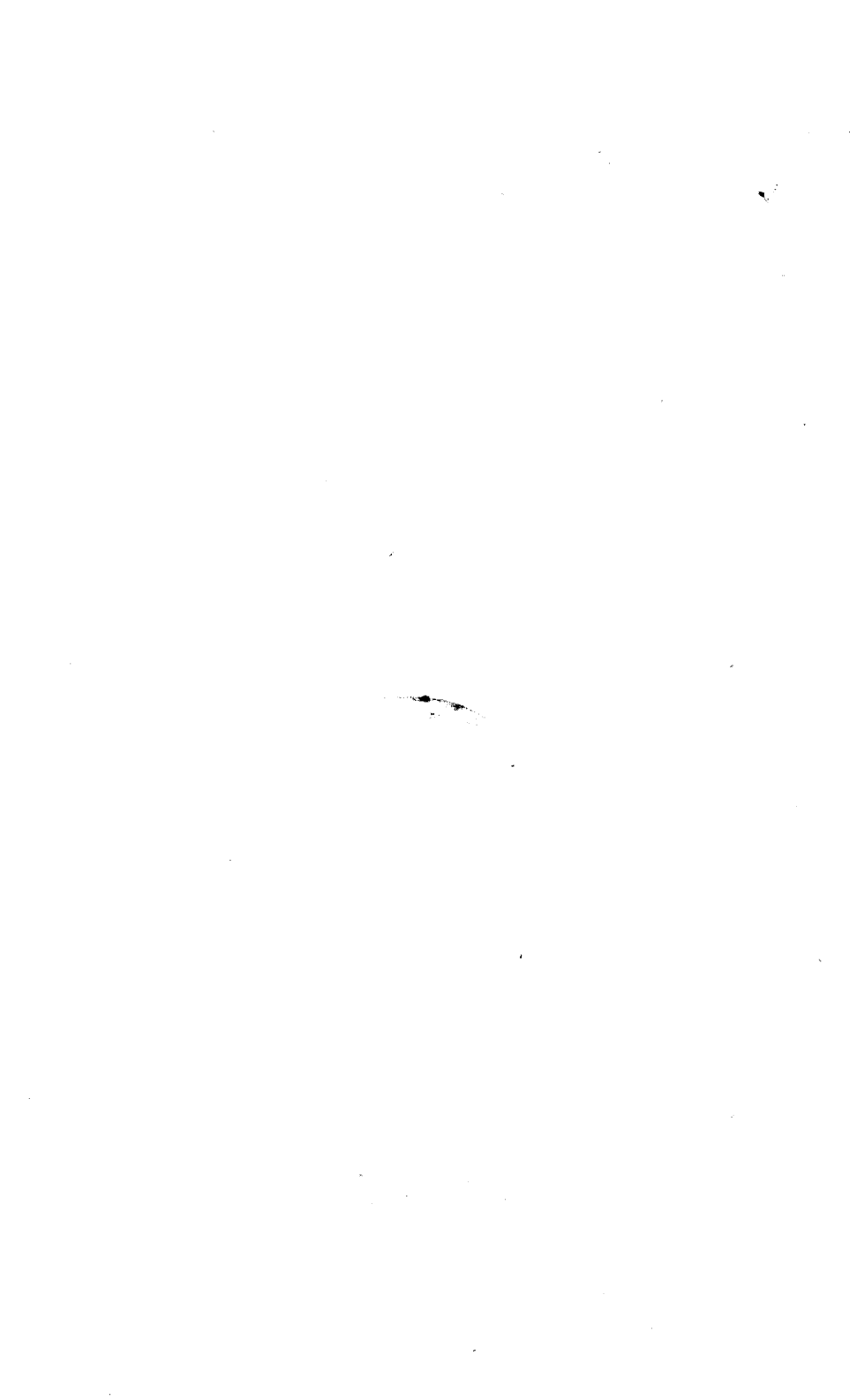
Tizenkettődik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE
VÖRÖSMARTY MIHÁLY.
KIADTA
TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,
A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

Németh Uvári
GRÓF BATTYÁNYI ÁDÁM

Ország Birája
és Tek. Nemes Vas Vármegye
Fő Ispánja

† 1703-ban.

I. É r t e k e z é s e k,

I.

Az epigramma^o theoriája.

(Folytatás)

III.

Értekezvén az epigrammák' nemeiről egyenként véve alig maradt valamely theoriai szempont érintetlenül; néhány helyt pedig a' dolog önkényt vona hosszabb magyarázatot maga után, hogy most ezen szakaszban, melly az epigrammák' közönséges tulajdonaikról szóland, csak kevés marad említeni való.

§. 35. Ha a' II. szakaszban előadott nemeket egybe fogva vesszük szemügyre, tapasztalni fogjuk hogy az epigramma olly költemény, melly valamely jelenné tett tárgy' egyes tulajdonát bizonyos szorosán meghatározott ponthoz függesztve adja-elő A' költő, tudniillik, tárgyának jelenlétet ad 's benne valamely tulajdonságot fedez-fel, vagy egy maga által talált tulajdonságot poetai valószínűséggel költ reá, előadását akként alkalmaztatván, hogy a' műv' egészéből egy bizonyos pont, mellyhez minden vonás mérve van 's mellyből a' költői képnek tekintetnie kell, szembeötlőleg feltünjön. Mind ezt rövid, numerosus, eleven beszéddel előadva.

§. 36. Ezen kevés, definitio helyett szolgáló, vonásokból könnyű kitalálni az epigrammának kirekesztőleg saját requisitumait. Azok mellett, jelsül, mellyeket az Aesthetica általában minden költeményben megkíván, a' tárgy' eleven, jelenléte, haladékony előadás, czélpont, egység 's végtére — a' mi ezen két utólsóból veszi lételét — rövidség, azon sajátságok, mellyek közönségesen az epigrammából kimaradhatatlanok.

§. 37. A' tárgy' eleven jelenléte élet', mozgás', személyesítés' ideájiban oszlik-fel. Vagy, hogy az egész művészi titkot kevés szóban kifejtjük, a' lelketlen dolgoknak emberi tulajdonokkal rokonságba hozatala eszközli a' tárgy' eleven jelenlétét. (Hasonl. §. 9—14) *) Midőn egy elvont 's külső érzékek által meg nem fogható dolog, mondatik-el, abban nincs tárgy' eleven jelenléte, hanem csupán egy testetlen gondolat. Ellenben ha az ideát valamelly személyesített 's emberi tulajdonokkal felruházott alak mondotta - el, ha az észrevétel bizonyos személyre volt alkalmaztatva, a' gondolat képhén adva 's tb. íme, ezen esetekben már látható lett az eleven jelenlét. Szükség, hogy az epigrammatista erre fordítson főképen figyelmet, mert ezt elmulasztván könnyen aphorisma-íróvá válhatik.

§. 38. A' czélpont az a' végső gondolat a' költeményben, mellynek kiemelésére vagynak minden egyebek használva. Mihelyt valamelly mellék idea ezzel öszvefüggésben nincsen, bár magában melly tökéletes lett legyen is, czéltalanúl

*) Lehetne mondani, szélesb értelemben, rerum intellectualium corporatio. Mert a' költés nem szenved merő intellectualis, valamint nem merő materialis tárgyakat sem, hanem a' kettőből egyé lettet.

használtatott; 's az epigrammának épen olly ártalmára van, mint az eposi nagy alkotványnak a' véle öszve nem font és szőtt episod. A' célpontnak a' költemény' legérdeklőbb gondolatját kell magában foglalnia 's minden lehető fortélyokat munkába vennie, hogy az olvasóban szív 's lélekre hasson. Innen következik azután, hogy minden epigrammának csak egy célpontja lehet; mert ez a' superlativus gradus az érdeketben kizárja a' többség' észfogatját. *) Ha ezen észrevételt szemünk előtt el nem veszeszítjük, könnyű leszzen megmagyaráznunk, mennyire van Scaligernek igaza, midőn, az általa úgy nevezett *differtum epigrammának*, hol minden distichon saját és különös célponttal bír, adja minden egyebek felett az elsőséget: holott azt kell inkábbára mondanunk, hogy az illetén elmejátékok a' helyett, hogy „sokat adnának egyben”, mint Scaliger mondja, végtére a' sokban sem adnak egyet; legalább tökéletest nem.

§. 39. A' haladékon y előadás, melly leginkább a' több distichonokból álló epigrammákban észrevehető, (mint például a' §. 30. idézett) a' szavak' és gondolatok' fokoként emelkedő vagy eső következéséből támad. Ezen haladás az előadásban egy soha eléggé nem becsülhető tulajdon, 's azt a' theoretikusok által emlegetett *aesthetikai* interessét főképez szerzi az epigrammában. Ebből származik azon rend, melly szerint a' költemény tökéletlenekről tökéletesbekre hág, 's viszonyos tökéletnek legfőbb pontjával végződik. Azonban ezen tökélet nem magára a' gon-

*) Der doppelte Gesichtspunkt ist in der Poesie kein geringerer Fehler, als in der Perspectiv, mond Lessing, *Sämmtl. Schriften*, Berlin 1796. I. Th. I. 148.

dolatra, hanem, azon érdeketi erőre nézve véte-
tik számba, mellyel az olvasóra munkál. Mert
különbén az következnek, hogy midőn a' gondola-
tok' menetelében nincs emelkedés, hanem épen
ellenkező, ott egyszersmind haladás sincsen, melly
állítvány rokon a' képtelenséggel. Ki a' Martiál'
epigrammáját (§. 30) figyelemmel olvasta, az előtt
nyilván van, hogy ott, bár az ideák quantitative
hanyatlanak, az érdeketi erő az olvasóra nézve
pontról pontra emelkedik, 's a' haladást kézzel-
foghatólag mutatja. Vannak költők, még a' job-
bak között is, kik ezen általunk itt szóba vett
haladást, más ettől különböző neművel igyekez-
tenek kipótolni, haladással, tudniillik, az
időben. De nem nagy szerencsével. Mert ez ér-
deketet nem hoz az olvasóra nézve, 's nem
gerjeszt aethetikai interessét. Nem kevésbbé hi-
bás gondolat, mint a' haladást az időben drámai
actió forrásává tenni. A' példa talán nem leszen
szükségtelen.

Aon' berkeiben zaj nélkül folyjon-el éltém,
Mint kristálycsermely mirtusok árnyai közt.
Ollykor kis felhő víg kedvem' egére borúlhat,
'S a' szerelem, mint nap, szórja szelíden el azt.
Könnyű lélekkel lássam közelíteni végem'
'S kedvesemen függve húnnyjanak-el szemeim.
Emlékül nyíljék minden kikeletre poromból
Gyászoló hívemnek síromon egy nefelejts.

Hol van itt az az emelkedő következés az ide-
ákban? Az látható, hogy az epigramma' első dis-
tichona az élet' felvirúlt szakában játszik, a' végső
distichon pedig a' sír' nefelejtsével végzi szerepét.
De emelkedett e ez által az érdeketi erő? 'S a'
változás, melly történt, egyébe, mint haladás
az időben? — Ismét:

Mint a' kék égből kimosolygó csillagok éjjel,
Olly kiesén fénylők mennyei szép szemei.
Arczain a' lilium 's a' rózsa ölegetik egymást;
Thrónt Amornak ajánl bíbora ajkainak.
Ég, de szelíd kívánati, mint Aurora' könyűji,
Olly tiszták, 's havazó tél fedi keble' nyarát.

Ha az olvasó próbát teszen, 's a' különben igen szép darabnak distichonait ellenkezőleg rendeli - el, mint most állanak; hogy tudniillik az első foglalja - el az utólsónak helyét és viszont, — vagy akár mint zavartassanak öszve és vissza egymás között a' distichonok — tapasztalni fogja, hogy a' darabon egyéb változás, mint a' distichonok' széthelyhetése, nem történt; 's az epigrammai érdeklét sem kisebb, sem nagyobb annál, mint előbb volt. Egy csalhatatlan jele a' haladás' és — a' mi ennek többnyire következése szokott lenni — célpont' nem létének. Egy más epigramma-író a' maga Fausztina című darabját, melly ezen utóbbik után van dolgozva, annyiban több szerencsével adá, hogy, ha haladást nem is, célpontot legalább hozott belé; ha mingyárt egy ismeretes matthissoni dalból is, elég hogy hozott 's általa epigrammája' alkatját tökéletesbbé tette. A' darab ekként hangzik:

Tűzszeeme szól, gyönyörű nézése varázsol örömré,
'S váltva mosolyg Éósz' 's Hesperus arczairól.
Szép kerek ajkainak szava égi melódia, 's Cháris-
Táncz könnyű léptei myrtusi berke körül.
Láng repülő haja hókebelére művésztelen omlik,
'S gyengéd szíve, miként Venus Uránia, szent.
Látni ez ártatlan kedvest, egy tiszta tekintet
A' nagy Olymposnak mágusi tája felé.

§. 40. Az a' belső egybefüggés, mellynél fogva minden részek bizonyos pontban összevérvén egy egészé olvadnak, egységnek neveztetik. Nincs ága a' szép művészségnek, mellyben egység nem kívántatnék, 's ugyan azért e' helyt, hol csak az epigrammának kirekesztőleg saját tulajdonai érdekeltetnek, róla hosszabb szó nem lehet. Elég legyen azt mondani, hogy minekutána az epigrammában minden, még olly parányi vétek is, szembeötlőleg feltűnik, szükség nagyobb gondot fordítani reá, hogy ezen, egész alkatot összevédülő egység' hiánya benne ne találtassék.

§. 41. A' rövidség nem egyéb, mint a' szavaknak és kitételnek bizonyos ponthoz célirányos mérséklete. Oka az epigrammai rövidségnek magában a' dolog' természetében alapszik. Maga azon észfogat, hogy az epigramma csak egyetlenegy pontot emel-ki a' tárgyon; kizár minden szélesb kicsapongást. Nem kívántatik tudniillik ezen célra, hogy a' kiemelő árnyzatok nagy kiterjedésben toldúljanak-elő, elég ha egy tömlegbe verődnek a' centrum körül össze. Mert kontraszt, mellyel a' tárgyak kiemeltetnek, nem sokaságnak hanem különbözőségnek resultatuma; következőleg nem nagy hely a' térben, hanem erő és energia a' különbözőségben, legyen a' rövidségre nézve vezér maxima. Egyébiránt az epithetonokkal kímélve élés, a' periphrasisoknak 's minden a' tárgytól távolabb eltéréseknek szorgalmas kikerülése, szülik a' legjózanabb rövidséget; 's ha az epigrammának minden részei szoros iránylatban vannak a' célponttal, a' versek' hosszúsága, vagy a' sorok' nagy száma nem szül a' rövidség' postulatuma ellen vétket. Illyetén gondolatokat mond el Martiális epigrammájában ad Consonium:

Consconi, qui longa putas epigrammata nostra,
Utilis ungendis axibus esse potes.
Hac tu credideris longum ratione colossum,
Et puerum Bruti dixeris esse brevem.
Disce quod ignoras: Marsi, doctique Pedonis
Saepe duplex unum pagina tractat opus.
Non sunt longa quibus nihil est quod demere possis
Sed tu, Cosconi, disticha longa facis.

Azonban, nehogy egy vétek' szorgalmas elkerülése más talán még nagyobbat szüljön, szükség a' költőnek figyelembe vennie, azon veszélyt, mellynek az értelem van kitéve a' szertelen rövidség-vadászat mellett 's lépteit illy félelmes szomszédságban óva tennie, hogy ama' horatiusi ismeretes észrevételre a' kritikusnak önkényt okot ne nyújtson.

§. 42. Még az antithesis is, melly a' különböző dolgokat egymás ellenébe helyheti, igen becses szer az epigrammákban, 's az elme' nyílának kiváltkép hatalmas rúgója. Ez a' gnómát sokszor olly közel hozza az epigrammához, hogy miatta a' különböztetésben a' nem egészen gyakorlatlan is könnyen zavarba jöhet. Miként emeli, hogy példát mondjunk, ezen aenigmai gnóma' becsét az antithesis:

A' Szerény.

Hódol az érdemnek, nem tudja nem érzi magáét;
Mást ha dicsérnek örül, más ha dicséri pirúl.

Szentmiklóssy.

§. 43. Ha olvasóink közül netalán egy némmely azon kérdést támasztaná, mellyek legyenek

az epigrammának egyéb apró költeményektől elválasztó jegyei, annak azt felelnök, hogy a' célpont és haladékony előadás. Ha valamely egyes tárgyra írt kiseded poema egyszerű, vagy elmés végzettel azonnal epigrammának mondathatnék, mi volna szebb epigramma, mint az anákreoni dalok? Egy része ezeknek antithesisből áll, olykor elmés kimenetellel; sok közzülök poetai descriptio: de a' gyakorlott szem azonnal rájuk ismer, hogy egyike sem epigramma; nem, még a' görög egyszerű alakban sem. A' vers és szótágok' mértéke ezt nem teszi egyedül: de mi tehát? Úgy tetszik az az egészen más hangja a' darabnak a' tárgy' festésénél, az érzelem' menetelében. Az anákreoni dalban nincs olly kitetsző, 's egyszerű takarékossgal mérséklett successivitas bizonyos pont felé. Ott nagyobb szabadság nyílik a' tárgy' himzésére. Azon felül, a' legegyszerűbb dal sem mutathat fel olly saját centrum körül forgást, olly egyetlenegy focust, hol a' sugároknak mindenike úgy volna össze gyűjtve, mint az epigrammában. Az illyetén darabok tehát nem epigrammák, 's miért nem? ezen kérdésnek oka végtére a' célpont' és haladás' nem létébe esik vissza, melly hijány' betöltésével nagy száma ezen daloknak könnyen epigrammává változtathatnék. Egy világos jele annak, hogy a' költés' nemei között amaz olly sok nehézségekkel feltalálható különség a' formában fekszik, 's egyedül ennél fogva lehet az elválasztó vonált néminemüleg a' gyakorta egymásba szövődő költemények között feltalálni.

§. 44. A' régiek epigrammájakat leginkább distichonokban írták; nem példa nélkül való dolog, mint Catull 's Martiálnál látható, hogy jambus és hendekasyllabusokban is. Az újak többnyire rímekben. A' francia, 's vele testvér nyelvek szükségből; a' német talán a' kedvesebb zengés

miatt, mert a' hexameter nem a' legszebb modulatiójú verse ezen nyelvnek, mint azt ön magok vallják az igazságot olly igen szerető német írók. Minden eddig ismeretes versnemek között, az újaknak mértékelt gyönyörű rímeiket sem véve-ki, a' distichonnak juta leginkább az az ore rotundo loqui. Azt a' teljes kerektséget, azt a' bájos modulatiót, melyet ez a' maga emelkedő hexameterével, 's mérséklettel legördülő pentameterével a' beszédnek kölcsönöz nem lehet nem érzeni. Ez az oka, hogy a' finom görögfült ezt hallotta legörömeztőbb a' maga epigrammájából, melly olly igen kedveli a' numerosus beszédet, zengeni. Ugyan ezen okból nem lehet eléggé magasztalnunk epigrammatistáink' bölcseségét, hogy érezvén azon szép örök' becsét, mellyel saját nyelvöket minden most élők felett a' végzetnek megáldani tetszett, ama' kedves harmoniájú magyar distichont kezdték az epigrammában használni, melly által bennünket azon helyhezetbe tettek, hogy jelennen, minekutána egy két jobbainknak 's köztök leginkább Kazinczynak, szívetés fület bájló distichonaikban az epigramma olly tökéletesre hágott, nem lehet többé okunk félni, hogy valamelly gondolatlan eléggé durva lehessen epigrammatistáinkat a' francziák' kevesbbé tökéletes módjára vezetni.

IV.

§. 45. Az epigrammai virág azon földön fakadt-ki, melly minden nagvot és szépet magából teremte (§ 4.) 's ott ért olly virúlatot, mellynél szebbet, még semmi ég alatt sem nyerhete. Mert ha tagadhatatlan is a' martiáli epigrammák' becse, az mindég való marad, hogy a' romlatlan ízlés örökre kedvesebb táplálékot fog lelteni a' görög sentimentál darabokban, mellyek az érzelen' húr-

jait pendítik-meg, mint az elmének inkábbára csak meglepést gerjesztő szikráji között, 's merjük állítani, hogy azon műbíró, ki nem csak a' hideg ész' intését, hanem egyszersmind a' szív' melegebb dobbanásait is figyelembe tudja venni, a' martiáli darabok felett, örökre a' görög műveknek fog nyújtani koszorút.

§. 46. A' legelső görög epigrammai gyűjteményt — Anthológiát saját névvel — Meleagrosnak köszönhetjük. *) Ez a' sok hálát érdemlő tyrusi görög, ki maga is egyike az Anthologia' diszeinek, nagy szorgalommal válogatta össze, mintegy másfél századdal a' keresztyéni évek kezdete előtt, hazája' nyelvének epigrammájit. Hogy válogatását sok gonddal tette legyen, mutatják a' felhozott költők, mind annyi csillagai azon kornak, 's az az ő saját darabjain feltűnő csín és kényes ízlés. Ha olvastuk a' Diokleshez írt levélben előszámlált negyvennégy nevet ha tekintetbe vettük, milly kedves gyönyörűség vala neki ezen apró költeményeket egybe gyűjteni 's miképen hasonlítja mindeniket virághoz 's maga mint röpdez méhként szerte közöttök, hogy belőlök gyönyörűséget szívjon 's midőn halljuk, hogy ezen kincsek nincsenek többé 's úgy elvesztek — talán örökre — hogy sok költőt egyedül a' névlajstrom ismertet, kik különben, mint néhány hátramaradt töredékek mutatják, méltók valának egy Theokrit 's Anakreon, egy Sappho és Simonides mellett állani; 's lelkünkben felébred annak gondolatja, hogy görögök csak egyszer éltenek e' földön, mellyikünk fog egy szánakozó sohajtást a' meleagrosi Koronától megtagadni?

*) A' mit az Anthologia' történeteiről mondunk, nagyobb részint Herderből van véve. Lásd J. G. Herder's Sämmtl. Werke Wien 1813. X. B.

Százötven év után Thessaloniki Philippos gyűjtte a' maga koráig élt 's még a' Koronában meg nem jelent költők' műveikből egy más hasonlólag nagy becsü füzetet. A' korunkra által szállott darabok fájdalmas emlékezetet gerjesztenek bennünk társaiknak elveszte miatt; melly annyival inkább érezhető, minthogy Meleagros és Philippos sok általok nem nevezetektől is válogattak epigrammákat, a' mi nyilvánvá teszi, hogy bennök többet vesztettünk, mint a' mennyit a' névlajstrom mutat; pedig lehet, hogy általok minden öszvegyűjtetett, mit csak egy jobb ízlés javalhatta. *)

De melly sors! íme az Anthologiának épen Anthologia által kellett veszélyt szenvednie. A' justiniani sötét időszak, (VI-d. század) tudniillik, Agathias nevü, szerkeztetőt számlál, ki a' maga 's más Philippos után élt költők' műveit hét könyvbe gyűjtötte. Mi vala természetesebb azon korban, minthogy ezen kisebb gyűjtemény, mellynek tárgyai 's előadása módja az idő' szellemével rokonabb volt, a' régiségnek ama' szebb hagyományait feledékbe temesse? Valóban a' meleagrosi és philipposi Anthologia egészen el is enyészett volna, hanemha egy negyedik belőle legalább némelly maradványokat megmentene.

Ez a' negyedik szerkeztető Constantinus Rephalas volt 's gyűjteménye a' három előbbi füzetekből támadt. Miként válogatta legyen a' darabokat, nem akarjuk feszegetni, hálával tartozunk inkább, hogy annyit is iparkodott, a'

*) Az 1820-ban kijött Lipcsei Conv. Lexicon még két gyűjteményről emlékezik, mellyekről Herder hallgat. Egyik a' Hadrián alatt élt Diogenianus Heraacleota', más a' 11-dik századi Strátóé, ki a' Meleagrosét többekkel bővítette.

végveszélytől megmenteni, mennyit ezen negyedik gyűjtemény által bírunk, ha egyébiránt kénytelenek vagyunk is megvallani, hogy ő vala az, ki a' maga Anthologiákból összealkotott Anthologiájával leginkább eszközlé ezen becses művek' vesztét. Mert előde, Agathias, legalább illetetlenül hagyta a' meleagrosi és philipposi koszorúk' szép fonadékát, ő pedig széllyelbontá és kifosztogatta.

Azonban még ezen negyedik gyűjteményt is csak a' Maximus Planudes *) Constantinápolyi szerzetes' szorgalmának köszönhetjük. Ez a' XIV. század' embere a' kephalasi gyűjteménynek egy újabb alakot ada. Kénye szerint teve benne felosztást, kihagyást; újabb darabokkal szaporítá a' régieknek nem becsét, hanem inkábbára csak számát 's ez a' compiláció az, melly a' legelső nyomtatást érte.

Kephala s' Anthologiájából egyetlenegy kézirat maradt - fenn a' heidelbergi könyvtárban 's szerencsére, minekelőtte ez a' kincs Rómába által származott volna, a' Salmasius' kezeibe jutott, ki azt lemásolta. Ezen másolat későbbben több itt ott felfedezett darabokkal szaporodva Reiske által Anthologia graeca név alatt Lipszében 1754. kiadatott. Ezekből, 's más újonnan találtakból, foná későbbben Brunk azt a' gazdag koszorút, melly az Analecta veterum poetarum graecorum (Argent. 1777. T. I-III.) című kötetekben találtatik. A' heidelbergi, most már vaticáni, kéziratot Jakobs másolta-le újra Rómában 's megtoldva éles kritikai jegyzeteivel kiadá: Anthologia graeca ad fidem codicis vaticani edita 1813-1817. — Ennyit az Anthológiáról történelmi tekintetben.

*) Ugyan az, ki a' XIV. században Acsopus' neve alatt egy mesékből álló gyűjteményt ada ki. Ramler's Batte-ux Leipzig 1769. III. B.

§. 47. A' művelt Europa' literaturával dicsekvő nemzetei közt alig van egy, melly az Anthologiából ne birna fordításokat: egész könyveknek fordításait azonban csak az új latán literatura mutathat, 's ez is ollyakat, mellyek kritikai figyelmet alig érdemelnek 's a' ki tudja, mit tesszen egy holt nyelvből más holtra fordítani, az ezen elcsigázott grammatikai fordításokat nem fogja kezébe venni. Szerencse, egy herderi fordítással birni, eddig még csak a' német nemzetnek juta; 's ámbár a' H e r d e r' dolgozásai sem mentek azoknak gáncaiktól, kik a' szavakhoz tapadt sanyarú fordítást kedvelik: de a' józan örökké javalni fogja az illetén színt és characteret visszaadó utánképzeteket. Magát a' görög Anthológiát valamelly nyelven adni szinte úgy szertelen nehézségekbe fog kerülni a' tárgy' kicsinsységéhez, mint V o s s n a k H o m é r t fordítani a' tárgy' nagyságához képest. Nem olly gyermekjáték, tudniillik, mint első tekintettel vélnők, ezen kényes virágokat úgy által plántálni, hogy saját színöket és illatjokat el ne veszessék, 's épen azért, midőn e' helyt azon ohajtásunkat tesszük nyilváná, hogy bár honi íróink közzül vállalkoznék egy, ki a' görög földnek ezen kedves termékeit a' magyar ég alatt is virúlatra hozná, annak egyszersmind ajánlanók, hogy a' herderi szempontokat tartaná figyelemben, mert csak ez úton volna lehető a' fordítók' egyik veszedelmes örvényétől, attól a' feszes és nehézkes hívségtől, megmenekednie. Néhányan már eddig is tettek próbákat 's bár nem mondhatni, hogy nagy szerencsével: de legalább hajlandókká tesznek bennünket hinni, hogy egy magyar Herder nyelvünknek még szerencsésb Anthológiát is adhatna, mint a' német a' magáénak adott volt. Már felebb is volt szó felőle, miképen a' német distichon modulatiója a' görög és rómainak, olly messzealat-

ta marad, 's hozzájok a' magyar milly közel áll, 's a' ki érzi, ön magával Herderrel, mint emeli becsét az epigrammának azon kerekded gördület, azon bájos numerositás, melly a' görög hexa és pentameter' sajátja, az nem fogja kétleni, hogy nyelvünk már ezen tulajdonánál fogva is hasonlóbb másolatait adhatná a' görög epigrammának, mint a' vossi és klopstocki hexameterü nyelv. *)

Ha egy Deák y Zsigmond ifjú korában 's gyakorlatlan kézzel illy fordítást adhata, mint például:

Jámbor utas, ne siess, e' tájon szunnyadoz Echo;
Költsd-fel, szólj hozzá, szép szava visszafelel.
Hogyha te hallgatsz, ő sem szól.— A' tiszta leányka
Senkit nem szólít, 's visszafelelni kegyes.

Wanderer, säume! Du gehst die schlafende Echo:
vorüber;
Wecke sie auf, sie spricht; freundlich antwortet
sie dir.

Aber schweigst du, schweiget sie auch. Die bescheiden
ene Jungfrau
Redet nicht an; sie giebt liebliche Worte zurück.
Herder.

mennyivel inkább lehet reménylenünk, hogy valamelly gyakorlott 's azon felül költői szellemtől vezetett kéz ezen epigrammákat nyelvünkre sok

*) Unsere Prosodie startt von einsylbigen unbestimmten Worten; Hiatus sind in ihr fast unvermeidlich, nad wenn der Vers seine Flügel mit fröhlichem Spiele auf- und zuschlagen soll: so schleppt sie sich oft in mühsamen Gange daher, treu dem Himmel unter dem sie ertönen. Den Griechen hatte die Muse gegeben, mit offenem Munde zu reden; Gesang floss von ihren Lippen; Gesang spricht auch von ihren Steinen. Herder.

szerencsével hozhatná által. De ákytól az Erdélyi Museum több illy utánzásokat mutata, 's ha kevesbbé sikerültek is, izlését a' választásban igazolják. Dicséretet érdemel, hogy egyéb elhallgattassék, a' szándék ezt az igen szép darabot adni:

Zeiten hinab und Zeiten hinan, tönt ewig Homerus
Ewiges Lied; ihn krönt jeder olympische Kranz.
Lange sann die Natur, und schuf; und als sie
geschaffen,
Ruhete sie und sprach: „Einen Homerus der
Welt.“ Herder.

Multak időök 's múlnak: de Homér' szent lantja
örökké
Zengedez, őt illet minden olymp-koszorú.
A' nagy Zeüs habozott, míg végre teremte világnak
Illy költőt; 's „Egyet, monda, teremni elég.”
De áky.

Egyike a' görög Anthologia' legszebb műveinek: de itt a' magyar messze utána marad a' németnek, 's a' fenség, melly a' Herder' két végső sorában van, De áky nál elenyészett.

§. 48. Azon Anthologiában, melly mai nap kezeinken forog, epigrammák, mesék, idyllek 's egyéb apró lyrai darabok foglaltatnak; mert a' régiéknél ezen nemek nem voltak egymástól elosztva, sőt gyakorta az egy epigrammai név mindeniket magába foglalta volt. „Sive epigrammata, sive idyllia, sive eclogas sive (ut multi) poematia seu quod aliud vocare malueris, licebit voces: ego tantum Hendecasyllabos praesto.” mond Plin. Caec. Lib. IV. Ep. 14. Korunkban mindazáltal, mellyben a' poezisnak egy saját philosophiája támadt, ezen nemek között a' határozó vonált nem ismerni hiba volna. Az epigrammák — mert e' helyt csak rólok lehet szó — nagyobb

részint sentimentál darabok, 's ez a' sentimentalismus kiterjed nem ritkán azokra is, mellyek didaxist foglalnak magokban: elmésség csak egy igen kis osztályzat felett van előntve. Mindenütt megismerszik rajtok a' görög művészség' caractere, a' nyugalom, mély érzet 's még is vidám derűtség; mindenhol egy tiszta, gyöngéd emberi érzelem mutatkozik, melly hasonlót kíván az olvasóban is, hogy értessék; 's az az utólérhetetlen gyermekded egyszerűség, melly még a' homeri eposra is annyi bájt, annyi kedvésséget olvaszt, csak nem minden darabon, melly a' Meleagros' és Philippos' korából szállott reánk, észrevehető. Foglalatjok nagyobb részint valamely ártatlan öröm, édes ábrándozás, finom, 's kedves érzettel teljes reflexio, melly a' szívet észre vehetetlen bájjal melegíti-el. Magokat az elmés darabokat is, mellyeket a' mi korunkban gyakorta vadság bélyegez, a' görögöknél ritkán hagyja-el az az egyszerű csin, az a' szeretetre méltó művésztelen grátia. 'S íme, ez a' görög epigramma' képe, ezek azon tulajdoni, mellyeket az utókor távolról követ: de elérni nem tud.

§. 49. A' hellen földről átvándorlott az epigramma a' Tiberis' partjaihoz; 's itt a' római komoly, és sanyarúan férfias nemzetnél elváltoztatá alakját. Levetkezte a' maga gyermekded kecsseit 's derült sentimentalismusát; 's olly formát veve magára, mellyben régi hazája csak néha szemlélhetete volt. Ha nem mondjuk is, az olvasó érteni fogja, hogy beszédünk azon alakot czélozza, mellyben Martiál a' maga darabjait előnkbe állitá. Szándékunk a' külnyelvek' epigrammatistájiról futólag szólni, 's erre, úgy hisszük, elég minden nemzetekből csak a' legnagyobbak felől emlékezni, kik úgy tekintethetnek mint a' többinek képviselőji. — Azok közzül, kik a' régi római 's újabb la-

tin nyelven írtak Catull, Martiál, Ausonius és Owen legméltóbbak a' figyelemre.

§. 50. Catull végszakában élt a' római republicának. Több apró költeményeket írt, mellyek között epigrammák is vannak. Némelleyek által egészen epigrammatistának tétetett, holott darabjainak nagy részén alig van a' rövidségnél egyéb epigrammával rokon sajátság. Azokon, mellyek szoros értelemben epigrammák, szembetűnő könnyűség van a' leleményben, fordulathan 's gondolatok' kifejezésében; a' nyelv és előadás kedves, mint azon kornak minden írójínál; 's az elmesség finom. Némelley darabok érzelemtől vannak átlehelve, melly sajátság Catullt a' görögökhöz közelebb teszi, mint minden más római epigrammatistát.

§. 51. Az elmés epigrammák Martiálban hágtak a' tökéletnek azon fokára, mellyet még senki felül nem haladott, 's kétleni lehet ha valaki elért e. De Martiálnak ez is aztán minden érdeme. Typust, az Antologia' epigrammájéhez hasonlót, nála hijában keresnél. Sentimentalismus sem az a' derült' görög, sem az az újabb sötét az ő darabjait nem melegíti. Még csak illy költemény is, mint a' Leanderre írt — melly a' Spectaculumok között áll — nála kevés találtatik:

Cum peteret dulces audax Leandrus amores,

Et fessus tumidis iam premeretur aquis.

Sic miser instantes affatus dicitur undas:

Parcite dum propero; mergite dum redeo.

Pedig kérdés alatt van, ha a' könyv melly de spectaculis czímet visel Martiál' munkája e? Volnának okok nem is hinni, hogy övé. Mikik egyébiránt igen szeretjük, ha az író saját fejével itél, ez úttal az olvasó' kegyes engedelmeiből a' Jovián' fejével bátorzkodunk itélni, hogy

beszédünk nagyobb hitelt nyerjen az iskolák' bölcsei előtt, kik képzelt magasságokból szánakodó lenézéssel pillantanak mindenre, a' mi nem Scalliger, vagy Jovián, nem Muretus és Raphael Volaterranus 's még is itélni mer habár javalva is, elég, hogy vakmerőleg itélni mer, hol ők csak csudálni bátorkodnak. „Valerius Martialis, mond Jovián, (de Serm. lib. III. cap. XVIII.) artificiosissimus epigrammatum scriptor, ita in iis quidem iocatus est, ut frequentius carpat, quam delectet; tametsi e demorsione ipsa delectatio quoque paritur. Sunt tamen dicta eius in univrsum arguta, subtiliterque conquisita; abstrusae sententiae, aaedemque rraae, salsae, aculeatae; inventiones vero maximae acutae; verba autem praecipue accomodata, quaequae non prima tantum facie atque in ipso explicatu lectorem alliciant, atque auditorem: verum quae in ejus animo relinquunt tacitam quandam quasi substitillationem.” 'S ez a' szúró, metsző, éles feddés, vagy az idézett szavak szerint demorsio, spicula, dicta arguta, inventiones acutae gyakran epébe is mártva teszik characterét a' martiáli epigrammáknak, 's bennök egyéb vonást nem könnyen lehetne találni. Egyébiránt az elmés epigramma' alkatját illető postulatummok nála mesteri ügyességgel vannak kielégítve. A' szövevény' természetét ő úgy értette, a' hogyan nem senki más Elmessége mindég eleven, 's benne az érdeketi erő a' legszerencsésb calculussal van mérve. Hirének igen sokat árta, az újabb korban, az a' mindent nem kímélő mód, melly tartaléktalan 's lepletlen állítja a' vétket az ártatlanabb szemek elébe, 's innen jő hogy némelly kiadásokban igen sok darabjait nem lelhetni, mellyek ezen észrevétel alá esnek. Mert a' középkor' kritikája, melly Athene' és Róma' nagyai felett is határtalan

hatalmat usurpálgata, azon felül, hogy grammatikai soványság volt, leginkább erkölcsi principiumokon alapodott, 's benne az aesthetikának csak mellékes szerepet volt szabad játszania. Az újabb kor tudja, hogy műbirónak csak az aethetica szabhat bíráló szempontokat, 's a' moralításra ügyelnie művitélői kötelességei között a' legkisebb kötelesség, ambár figyelmet érdemlő kötelesség. Itélete tehát a' középkornak megengedhető ugyan: de hogy Naugerius, vagy egy szánást érdemlő Paulus Jovius ezen tekintetből menvén-ki Catullt a' Martiál' rovására magasztalgatják, annál nem lehet nevetségesebb dolog az előtt, a' ki tudja hogy Catull szinte olly mértékben, vagy talán még inkább, obscenus, mint Martiál. *)

§. 52. Dec. Mag. Ausonius nyelvmester, rhetor, utóbb galliai consul Valentinián és Gratián császárok alatt. Példánya az epigrammában Martiál volt, de sokkal kevésbé elmés, és termékeny tehetségű mesterénél, az előadás erejében is messze utána maradt. Nyelvének nem tudá csínt adni, mint az a' kor nem, mellyben írt. Apróbb költeményei között vannak darabok, 's nem kis számmal, mellyeket epigrammák közzé helyhetni igen nagy tisztelet volna. Azonban Róma' későbbi költői között az elsőbkek' helyén áll.

*) Paulus Jovius in Elog. viror. liter. illustr. in Marco Antonio Casanova. — M. A. Casanovae, Comense Patre Romae genito arguti epigrammatis palmam detulit illa ipsa Roma, severae auris iudicio superba nec unquam in confesso pudore poetis adulatrix: quod lepida, et salsis finibus aculeata carmina facitaret. Elocutioni casta tamen puritas ac innumero saepe duro lenitas defuit, qualis in Catullo praetenero poeta conspicitur; cum ingeniose mordaci, et impuro Martiali persimilis esse mallet, ut una praesertim peracutae circumductaeque sententiae gloria duceretur etc. —

§. 53. Owen a' XVI-dik század' végén, és a' XVII-diknek elején élt. Dolgozásai nagy részint gnómákból állanak: de vannak olly epigrammáji is, mellyek örökre jelesek maradnak. Egyébiránt, bár kora Britannicus Martialisnak nevezte, bár társai által magasztaltatott, a' hogyan senki más nem — mint ezen rá készült tetrastichon is, melly az akkori kritika' orgánonja gyanánt szolgálhat, mutatja:

Scripserunt Latii, scripsere epigrammata Graji;
 Quos inter vitam nominis unus habet.
 Excipite hunc; omnes superavit Oënus, et ipsum
 Aequavit, si non et superavit eum.

Ő még is olly törpe alak Martiál mellett, mint a' mi legújabb regeiróink az általok imádott, de rosszul, vagy épen nem értett 's szolgálai módra utánazott Rissfaludy Sándor mellett. Kiknek nyomorék szüleményeiket látva a' józan, nem tudja ha szánakozzék-e, vagy Róma bölcsével felkiáltson: *O imitatores! servum pecus, ut mihi saepe bilem, saepe iocum, vestri movere tumultus!*

§. 54. Az újabb nemzetek' epigrammatistái — vagy azért mivel a' görög literatura nem volt olly ismeretes, mint a' római, vagy mert annak értésére a' többség kevésbbé vala fogékony (miképen korunkban) lehető hogy mind a' két ok munkált, 's egyik következése a' másiknak — mind Martiálnak hajtottak térdet. Kivált az olaszok, spanyolok, és francziák ezen nemben nagy szerencsével haladtanak. A' francziákról nevezetesen, kiknél a' nyelv olly gazdag tárja az elmésségnek, hogy ezen pontban velök egy nemzet sem mérkőzhetik *), Jenisch azt mondja, hogy náluk min-

*) Lásd Jean Paul Vorschule der Aesthetik IX. Prog. über den Witz.

den ír, vagy legalább mond néhány epigrammát, 's innen az a' sok ezrekből álló hada a' francia epigrammának.

§. 55. Ki azonban azt hinné, hogy ezen nemzetekre nézve a' görög epigramma halottaiból fel nem támadott legyen, igen tévedne. Élnek nálók a' görög epigrammák, sőt nagy divatban is vannak, csakhogy elváltozott alakkkal. A' mi, tudniillik, Hellásban, lyrai, drámai, vagy eposi, 's nem ritkán ezeknek kettejéből, vagy hármából vegyült formában mutatta magát, az újabb korban többnyire tiszta lyrai alakba öltözve általment ezen nemzetek' apró dalocskájiba. Mert ki nem ismer rájok a' sonett, madrigal, rondeau 's egyéb nevekkal czímezett kiseded dalokban, melyek mind annyi elrejtett alakú szökevények a' barbarismus által feldúlt szép hazából, azonban sajátképen nem epigrammák többé, hanem művészi metamorphosis által epigrammákká lehető darabok.

§. 56. Az olaszoknál Brignola, Loredano, Alamanni 's a' két Gozzi; a' spanyoloknál Jean de Rufo, Lopez de Vega, de Villegas, Argensola, Rebolledo; a' francziáknál végre St. Gelais, Maynard, Gombauld, d'Acceilly, de la Monnoye, Boileau, Rousseau K. J., Piron, Senecé, Voltaire 's tb. adták a' legjobb elmés epigrammákat.

§. 57. Az ángolszellelem úgy látszik terjedékenyebb helyet kíván, hogy sem az epigramma' szűk korlátjai között mozoghasson, 's talán innen van, hogy nálók olly kis számmal találhatni műveket a' költésnek ezen neméből. Pope, Swift, Curzhill és Buttler írtak néhány darabot, melyek azonban a' francziákkal nem mérkezhettek. A' legjobb ángol epigrammák eddig a' Prioréi.

§. 58. A' németekre is inkábbára a' martiáli, mint a' görög epigrammának vala befolyása. Mert, ha Opitz és Logau darabjain némellykor görög színt találhatni is, műveik' nagyobb része martiáli elmésségbe van mártva. Wernicke pedig annyira Martiál, a' mennyire igen kevés minden más nemzeteknél. Ezen három képviselője a' német epigramma' előkorának még ma is igen szép fényben ragyog az epigrammatisták' sorában. A' középkor Wernicke' nyomain ment 's ezen pálya' resultátumi Kaestner, Göcking, Kretschmann és Lessing; nagy részben Ewald és Kleist is. Az újabbak közt Schiller némellykor Martiál felé hajlong; azonban darabjain inkább van görög, mint martiáli szín. Herder a' görögöknek, kiknek nyomait követte, egy igen szerencsés tanítványa: de a' legszébb koszorút talán minden újabb költők közzül Góthének adá az epigrammai Musa. Csak nem minden darabocskáján megismérni a' nagy művészt, ki a' forma felett határtalan hatalmat gyakorol; 's az epigramma' alkotját, 's azokat a' művészi fordulatokat senki sem értette még nemzetének költői közzül annyira, mint ő; 's ezen tekintetben talán csak az egy Lessing lehetne vele öszvemérhető. — Schiller adott olly műveket, mellyek őt az első német epigrammatisták közzé teszik: de sokáról epigrammájának azt kell mondanunk, hogy hennek azt a' gazdag, 's általa többnyire nagy szerencsével használt, didacticai lelket itt kevésbbé lehet szeretnünk, mint egyéb műveiben, mert ez kapja-ki őt a' Góthék' és Lessingek' fényes köréből igen gyakorta oda, hol a' gnómaírók iskolamesteri komolysággal reflectálnak és bölcselkednek. Ezen dolgot nem kellett vala figyelem nélkül hagynia a' dicséretre méltó buzgalmű Szerényinek, ki Schilleri epigram-

mákat igyekezett magyarul adni, mert a' helyett, hogy száraz reflexiókkal ajándékozott-meg, melyek a' felvett epigrammai czimnek meg nem felelnek, birtokába tehetett volna bennünket Schiller' azon epigrammáinak, mellyeknek poetai becse örökre kétségbevehetetlen leszen. Ezen észrevétel' elmondását annál szükségesebbnek véltük e' helyt, minél több ügyességét tapasztaltuk Szerényinek a' külnyelvi művek' visszaadásában.

V.

§. 59. Az eddig elmondottak bennünket azon pontig hoztanak, hogy már átmenetelt tehetünk a' jelen értekezés' ötödik és végszakaszára, melly saját nemzetünk' epigrammatistájit fogja tárgyazni.

Ki a' magyar literatura' történeteire, ha csak a' múlt század' közepéig is kitekinte, 's tudja, milly nagy befolyása volt legyen a' francia literaturának, szinte Falu di óta, íróinkra; az előtt figyelmet érdemlő dolog lehet, hogy a' francia epigrammának, — melly mint felebb mondatott, sok ezrekből álló had — mind e' mai napig legkisebb befolyása sem vala a' magyarra, sőt fordítást is alig találhatunk, melly ezen nemzet' nyelvéből történt volna. Hihető, hogy a' mi francziamagyarjaink, Bessenyei, Barcsai, Orczy nem érzettek magokban epigrammai tehetséget; hihető, hogy nem tartották méltónak a' poezis' ezen kisdud nemére fogyasztani az a' nélkül is közepszerűleg kapott erőt; hihető, hogy az epigramma az általok szeretett lassú léptekkel huzakodó versnemben elveszté szökdelő elevenségét, 's fonakúl verdezte füteiket. Akár mellyik lett legyen oka az előszámláltak között, elég, hogy a' dolog ekként volt, 's a' magyar epigramma' első nyomait nem Bessenyei vagy Barcsainál, hanem a' római literatura' két tanítványának Ba-

róti és Rajnisnak művei közt találjuk. Mihelyt, tudniillik, ezen sok hálát érdemlő két írónk a' római, vagy inkább görög lant' zengzetének nálunk másodszor ada életet, azonnal feltámad a epigramma is.

§. 60. Kazinczyig, ki a' magyar epigramma' teremtője gyanánt tekintethetik, Baróti és Rajnison kívül, Versegghy és Virág azok, kik ezen nemben próbákat adtak. Baróti és Rajnis mind ketten kis mértékben birtanak költői tehetséggel, 's ezen kis tehetségöket is elfojtá, a' római költők' szertelen utánazása; 's innen jó, hogy valamint egyébhol, úgy az epigrammai pályán is magoknak fényt nem szerezhettek. Versegghy, mint közönségesen tudva van, kevés eredetiséggel birt. Az Aglájában kiadott legtöbb daraboknak origináljaira kivált a' német költők' munkájikban újjal lehetne mutogatni. Ezen észrevétel alól nem tesznek kivételt az ő epigrammáji sem, 's minekutána mi e' helyt csak eredeti művekre függesztjük figyelmünket, inconsequentia' vétkével vádoltathatnánk, ha Versegghyt mint epigrammatistát theoriai szempontra vennők.

§. 61. Virág vala az első, ki saját értelem-ben eredeti epigrammákat adott. Stúdiума a' költés' ezen nemében, mint a' Rómaiak' tanítványához illett, Martiál volt: de ki fogja tagadhatni, hogy épen ez a' martiáli, 's kirekesztőleg martiáli, stúdium tevé, hogy Virág mint epigrammatista azon tökéletre el nem jutott, hová költői tehetségénél fogva eljuthatott vala. Ki a' martiáli epigrammákban előhaladni kíván, szükség, hogy már születésével bizonyos mértéknyi elmésséget hozott legyen; pedig Virágnak épen ezen örök juta igen szűken. Mi legalább meggyőződve vagyunk, hogy azon barátjai is, kik az ő költői dolgozásai iránt a' legnagyobb tisztelettel

— 's nem ok nélkül! — viseltetnek, az e'féléket, mint például :

Jelesdi, rajtad tisztelet' jelét látom

A' min nagyon csudálkozom.

Ringyrongy ruhádról lóg-le egy kopott csillag:

Mondd-meg, miféle? „Bujdosó”.

Értlek: midőn az érdemest keresgél,

Eltévedett 's te rád akadt.

az elmés Musa' szerencsétlen sugalmainak fogják ön magok vallani. Nála az elmésség — ha szabad így nevezni — mindenkor csak világos, vagy legalább könnyen kitalálható hasonlatokkal foglalatostkodik 's innen jő, hogy epigrammáinak olly kevés hatások van 's a' műveltebb olvasóra olly ritkán munkálnak annyi érdekléttel, hogy mosolygásra bírják. — Az mondathatnék talán e' helyt, hogy Virág nem tekintethetik azon szempontok szerint, mellyekből Róma' Martiálját, hanem azok szerint inkábbára, mellyekből a' görög epigrammatistákat kell megítélui: de a' görög epigrammának egy igen fő sajátása abban áll, hogy többnyire érzelemtől van át-melegedve, Virágnak ellenben minden műveit egy bizonyos classici hidégtség lengi keresztül; a' mi szembeötlőleg charakteristikai vonás azon költők' munkáin általányosan, kiknek Róma' poetáji kirekesztőleg kézi-könyveik valának. — Egyébiránt erős hittel hisszük, hogy ha Virágnak a' görög költői pálya megnyílhatott vala, gazdag lyrai tehetségét használhatván, egyike fogott volna lenni jobb epigrammatistáinknak, — valamint eddigleni jelesebb óda-költőinknek egyike — a' mint ezt e'ykét darabocska, epigrammáji között, tökéletesen igazolja. Mi a' technicali postulatumokat illeti, azok Virágnál elég gonddal vannak ki-

elégítve; egyedül azt kívánók még, hogy beszédének több elevenséget kölcsönözött volna.

§. 62. Ez volt az epigramma' képe, melyet a' magyar literatura Kazinczyig felmutathat. Olvasónk fogná érzeni, ha nem mondanók is, hogy ez még csak gyenge előkészület volt és silányabb, hogy sem egy utóbbi költőnek példányul szolgálhatott volna.

Mihelyt Kazinczy, mint epigrammatista, megjelent; azonnal más, 's az előbbitől különböző képet veve a' költemény' ezen neme magára. Az első ízben publicumot látott darabok azt hagyták az olvasóval gyaníttatni, hogy azok a' martiáli iskolának egy nagy tanítványától származtak, 's a' magyar literatura' barátja örvendett egy új, egy csínnal teljesebb Martiált saját nemzete' költői között birhatni. A' következés azonban az Erdélyi Museum, Aurora, Hebe, 's egyéb gyűjteményekben közlött darabokkal azt mutatá, hogy ezen epigrammák egy olly iskolának resultumi, melly a' görögök' nyomain támadt 's Martiál' és Götthe' különböző pályáit egyesítve alkotta-öszve teoriáját.

Kazinczynek elmésség és lyrai szellem — két tulajdon, melly képes a' költőt az epigrammai tökélet' legmagasabb fokáig vihetni — jeles mértékben juta. A' környületek tehát eléggé kedvezőleg jöttenek öszve, hogy a' szerencsés következés' szülőji lehessenek. És valóban Kazinczynek műveit tekintvén, azt kell mondanunk, hogy ő mind a' két epigrammai pályát olly szerencsével futá-meg, hogy fölöle egy sanyarúbb kritika is mindenkor javallva fog szólhatni. Nem ismerünk költőt az újabb korban, ki az epigrammatista Götthe mellett olly szép fényben állhatna, mint Kazinczy; a' görögökkel pedig talán csak ők ketten volnának öszvemérhetőek. Götthe, mint

költő hasonlatlanul áll felette, mint technicus véle egy parallelába tétethetik; 's az epigrammai alkatra nézve Lessing 's ök ketten foglalják-el minden újabb költők között az első helyet. Martiálón felül emelkedett csín' és ízlés' tekintetében, mindazáltal a' milly mértékben ezt meghaladta talán olly mértékben, lehet mondani, hogy a' görög egyszerűség' 's gyermekded ártatlanságnak (naiv) alatta maradt, miképen ez az újkori költőkkel megtörténni szokott. Egy megbecsülhetetlen sajátosság az ő epigrammáján, melly maga képes lehetne őket a' tökélet' egy felsőbb fokára emelni, mint minden egyebeink e' nemben vannak, az a' bájos görgésű, hajlékony, kerekded nyelv, melly ezen írónk' sok évi stúdiumának gazdag resultátuma. Ez az, a' mi egy megfoghatatlan bájt, egy bizonyos classicai színt hagy Kazinczynak minden, még olly parányi versecskéjéből is felcsillámlani.

§. 63. Olly nevezetes példára, mint a' Kazinczyé volt, többen vállalkoztak-ki költőink közzül erejüket az epigrammai pályán megpróbálni, azonban, itt is, miképen egyéb ágaiban a' magyar költésnek, eddig csak igen kevesen emelkedtek oda, hogy felölök az aesthetikai tribúnál literaturánk' egykor szebb fényvel ragyogóbb szakában sok dicsérettel emlékezhetnék. Mi azonban még most írónk' kicsiny seregében hasznosnak véltük, a' mennyire erőnk engedte, mindeniknek kimutatni a' maga helyét, ki epigrammákat feltűnőbb számmal írt, vagy ha nem is, legalább néhány darabokat ada, mellyeken e' jelen kornak némienemüleg kímélő, de még is igazságos kritikája javallhatót lel. — Kazinczy után Vitkovics, Tóth, Szentmiklóssy, Thörök és Décsi voltanak egyedül — mert a' sok nemekben ragyogó Kisfaludy Károly ezen osz-

tályba nem jöhet — kik erejük' fő részét az epigrammákban gyakorlották.

§. 64. A' magyar epigrammatisták' egész se-regében (ha Kazinczytól elvonjuk elménket) Vitkovics érdemel legtöbb figyelmet. Az ő darabjait egy vidám elevenség, olykor enyelgő, olykor metsző 's majd mindenkor czéltaláló elmésség, nem ritkán a' szívnek egy meleg érzelme is lengi keresztül; általában pedig rajtok egy a' Martiáléval rokon lélek mutatkozik; 's mindenhol olly leleményes ész, millyen egy magyar epigrammatista' művein sem ismerszik-meg. Ő leginkább a' latin költökhöz látszik hajlani 's epigrammájin megtetszik, hogy Owen, Ausonius; de leginkább Martiál, kézikönyvei voltak. Az ő elméssége igen termékeny 's mert a' forrás rejtékenyebb mélyéből van merítve, többnyire meglepő. Azokat a' sebes fordulatokat az antithesiseknél, mellyek Kazinczynak annyira sajátí, ő is nagy szerencsével tudja használni. Görögszínt az ő darabjain ugyan nem lelhetni, de a' helyett az újabb költők' manierjában néhány érzékeny darabokkal lepi-meg olvasóját, 's mi azt hisszük, hogy ezek által a' hiány, ha egészen nem is, nagy részben legalább kipótoltatik. Kire nem hat az a' báj, az a' szívből felbuzgó érzés, melly a' Czenczihez, Kérés, Féltekeny' végszava 's tb. című darabokból felénk zeng? Poezisunknak mindenkori nyereségére lenne, ha a' mi megbecsülhetetlen Vitkovicsunk még több, illetén valódi lyrai szellemben dolgozott darabokkal ajándékozná-meg olvasóját. A' szavak' és kitételek' választásában a' sok liszteletre méltó férfiúnak nem ártott volna olykor kényesebbnek lennie. Az epigramma szólhat ugyan pedestris nyelven: de, hogy alacson kifejezésekre ereszkedhessék, arra a' szépműveket egyetemleg

illető törvényektől felszabadító ok az ő körében nem gondolható. Mi állhatatosan bízunk is, hogy epigrammatistánk' józan ízlése a' Momushoz (III. könyv 2.) Kantaihoz (II. k. 2.) címezett 's még néhány hozzájuk hasonló darabokat — leginkább pedig a' III. könyv' végelőtti epigrammáját — mellyek a' szépnek határán kívül fekszenek, verseinek egy újabb gyűjteményében megszervezni nem fogja.

§. 65. Tóth László' productumai felől a' jelenkornak is csak némelly kedvező bírági fognak kímélve itélni: de egy — talán még valaha feltűnendő! — mosolygóbb század' Aristarchusai belebb fogják a' magyar literatura' határait összevonni, mintsem ezen művek fekszenek. Neki nem juta olly szép örök, hogy verseinek hájt és vonzó kedvességet tudott volna kölcsönözni. Költeményei között lelmi ugyan egykét becses darabot: de legtöbbjeiről azt kell mondanunk, hogy nem egyeknek mesterkélt soványságoknál, mellyekből a' grammatikus felette gyakran, a' poeta soha sem, tűnik-elő. Figyelmet érdemlő dolog, hogy Tóth, ki a' görögökkel magát, birtokában lévén a' nyelv, sokkal inkább összeérésbe tethé, mint sok más; még is reá a' görög epigrammáknak olly parányi befolyások lön, hogy epigramma-íróinknak akár-mellyikét elébb lehetne a' görögökkel hasonlatba tenni, mint őt. Egy csalhatatlan bizonyossága a' lyrai szellem' fogyatkozásának. Említésre méltó észrevétel az is, hogy Tóth, bár az epigramma' theoriája felett gondolkodott — mint a' boldogúlt Kulcsár' Haszn. Mulatságainak egy valamelyik számában közlött, 's magában néhány jó gondolatokat foglaló értekezés mutatja — még is az epigramma' alkotását olly fonákul értette, hogy számos darabját valamelly nyomorék diletans' vinnyéjéből kerültnek hihetnök. Ha olvasón-

kat csak azon szenvedhetetlen általmenetelekre emlékeztetnök is, mellyeket a' fordított görög epigrammák' pentameteraiből a' hexameterekbe olly gyakorta teve, mondásunk igazolva volna. Ezen dolog olly igen rontja a' beszéd' kerektségét, 's az eurhythmiát; annyira gátolja a' nyelv' gördületét, hogy csak érzeni lehet, nem kifejezni. 'S mik még ehhez képest is az ő Horvát Istvánhoz, Kisfaludy Sándorhoz *)írt darabjai, hogy egyebek ne említettessenek? Restebb prózai húzakodást nem képzelhetni. A' Handbuch der ungrischen Poesie' II. köt. 120. lapján álló két darabbal Tóthnak egész epigrammatis-tai érdeme ki van merítve.

§. 66. Szentmiklóssynak a' természet lyrai tehetséget ada, annyi lyrai tehetséget, mennyivel a' magyar költők' koszorújában csak a' jobbak dicsekedhetnek, 's ő ezen tehetségénél fogva sok mások felett inkább lehetne az, minék az epigrammai nemben Kazinczyt lenni mutattuk. Azonban, úgy látszik, hogy ő — vagy környületi nem engedvén, vagy önkényt — elmulatta keblének ezen égi szikráját studium által kitisztult lobogásra hozni. Következett legyen a' dolog akár melly okból, az tagadhatatlan, hogy Szentmiklóssy — bár egyike a' jobbaknak — mind dalai-ban, mind epigrammájiban hasonlatlanúl kevesebbet ada mind ekkoráig nemzetének, mint tőle várni lehetett volna. Ha cél és hely' szüke engednék, bővebben lehetne a' mondott észrevételt kifejlesztenünk, de itt csak az epigrammai parányi körben foroghatván, illik vissza tartóztatni minden egyebekre kicsapongást. Az ő epigrammái is lyrai és martial-neműekre oszlanak-fel. Mind a' két nemből néhány olly műveket lelhetni, mely-

*) Lásd görög verscit, lap 63. 65.

lyekre a' legjobb epigrammatista is irigy szemmel tekinthetne: de viszont olyak is találhatók, pedig nem kis számmal, mellyek egyéb fogyatkozásaik mellett még csak eredetiség' bélyegét sem viselik magokon. Az epigrammai alkatra nézve Szentmihályossy szerencsésebb a' martiáli, mint a' lyrai nemű darabokban, hol némelykor széles, és czéltalan amplificatióval teljes. Nyelve, csinos nyelv, azonban nem az a' tárgyhoz simuló 's magán karakter' bélyegeit viselő nyelv, melly például Kazinczynál a' magyar ajak' még most ebbéli általános fogyatkozásai mellett is, ismerhető. Szentmihályossy' nyelve mind epigrammájában, mind dalaiban, és verses meséjében ugyan az, 's mindég egyszínű, mindég epithetonok' bővségében csillogó, 's az egyszerűségtől mindég bizonyos távolságban áll, 's benne az az inproprie szó-lás néha egész a' piperéig feszítve van. A' mi ízlését illeti, néki a' természettől egy szerencsés tapintása van a' szépben, melly nem enged alácsonságokra süllyedni. Egy soha eléggé nem becsülhető sajátság.

§. 67. Ponor Thörök nem azon pályát választá magának, mellyre talán vocatiója volt volna, hanem a' görögökét; pedig épen ez az, mellyet lyrai igen parányi tehetségéhez képest neki hasznos dolog lett volna nem választania. Tévedésének oka hihetőleg valamely fonákul értett theoriában — talán épen a' herderiben — alapodik; vagy az is lehető, hogy valamely nagy példány — millyenek a' Kazinczy' epigrammái — vonzotta ellenállhatlan azon útra, melly nem az ő erejéhez mért út vala, 's így történt, hogy ő olly örvénybe bukott, mellyből többé kivergődni nem fog. Ezen okok az ő tévedését menthetik ugyan: de a' hibákat jókká nem tehetvén a' kritikát is semmi időben megkérlelni nem foghatják,

Ifjonti dolgozásai martiáli typut hordoznak magokon, 's mondani lehet, hogy ezen darabok elégségesek egy ifju művész' tehetségei felől bennünket reményekre gerjeszteni. Folytatta volna ő ezen ösvényen az elkezdett utat, kezesek vagyunk a' mondott szóért, hogy pályáját sok szerencsével futotta volna meg. De önkényt 's makacsúl más irányt adván menetelének egy ismeretlen, 's ön magának is csudás labyrinthba tévedt vala, hol a' kérlelhetetlen theoria' gáncsait szükségképen maga ellen lázította. Nagyobb számmal írt epigrammái közt alig mutathatni - fel egy két darabocskát, melly a' művelt olvasónak tiszta élelményt nyújthatna; mellyről mondani lehetne „iudicis argutum quae non formidat acumen”; majd mindeniken találni valamit, mi a' józan ízlést sérti. Az epigramma nála csak igen ritkán jelen-meg a' maga szokott alakjában; nagyobb részéből verseinek olly lényeket látunk előtermeni, mellyeknek még az eddigleni poetikában nincs nevök feltalálva, 's méltán kétségbe vehető ha valaha leszen e? Hogy ne láttassunk hihetetlen dolgot állítani, íme, bíráji a' szépnek! ítéletek alá egy illy productumot terjesztünk.

Istenítés.

Hah közelít az olympi sereg! kiesen lebeg a' báj
 Lég szentelt ligeten 's holdberagyogta mezőn.
 Engemet andalgót amarantnak alatta köszöntvén,
 Főmre sugárkoszorút Venus-Urania fűz.
 Hébe magas kézzel poharát ajakimnak, ajánlja,
 'S a' szép' Geniusa csókjait hinti reám.
 És én, a' boldog, semmit nem ohajthatok immár;
 Megleltem mennyem' 's isteni társ maradok.

Hivatkozunk rátok 's mind azokra, kiknek ízlése nem toilette'i finnyásság' hanem aesthetikai

studium' resultatuma, ha ez nem valósággal egy zavarodott szempillantat' szüleménye e? Velut aegri somnia! mondaná Róma' philosophus - poetája. A' theoreticus keresztül megyen a' költés' minden nemcin 's nem fog lel'ni nevet, mellyel a' darab elcízmezhető léssen.

Egyik oka a' Thörök' szembeszökőleg különös poezisának az a' makacsságig egy oldalú ízlés, melly solia sem engedi, hogy a' tárgy' különféleségéhez képest egymástól különböző alakban, különböző színnel, és nyelvvel öltöztesse-fel darabjait. Nála mindenütt — még prózájában is — egy dagályos, epithetonok' özönében duzzadozó, szinte az érthetlenségig czikornyás nyelvet láthatni, melly szünet nélkül azt az egyetlenegy szemet sértő tarka szönyeget terjeszti a' néző elébe, hol a' phantasia a' képek' szertelenül egybehalmozott sokasága közt eltompúl. Tedd a' görög egyszerűséget ezen megfoghatatlan buja piperével hasonlatba, 's lát'ni fogsz olly távot, millyet csak e' planeta' két legmesszebb pontjai között képzelhetél. A' költőnek, a' mint tudva van, egyik fő kötelessége a' tárgyak' idealizálása; melly nem egyéb, mint a' természetben lévő kép', cselekedet', és érzeménynak a' lehető tökéletig emelt megnevesítése. A' valódi költő ezen postulatumnak akként szokott megfelelni, hogy tárgyaiból minden aljasat, mindennapit elhagy, 's csupán a' tökélet' elszórt sugárait gyűjtven egybe, azokat olvasztja egy bizonyos pontban harmoniai vegyülettel öszve. Thörök'nél ez az idealizálás azok által a' közönséges 's unalomig elhasznált hasonlatok által szokott megtörténni, melly a' görög mythologia' képeit hozza a' maga kiemelni szándéklott képeivel rokon öszveérésbe, 's így gerjeszt bennünk némelly homályosan eltarkított észfogatokat. Például:

Arcza jelenti Küprist, feje Pallast, szíve Dianát
 Így él egy lyányban három olymposi szép.

Nyíltan jelenthetjük minden költőnek hogy illetén módja az idealizálásnak nem azon mód mellynél fogva honor et nomen diuinis vatibus atque carminibus venit. Azon megjegyzést is általában lehet a' Thörök' dolgozásai felől mondani, hogy közülök a' legkisebb részt teszik azon darabok, mellyek önkeblének leleményi; a' többinek forrásaira a' német költőknél könnyű munkával rá találhatni. Thörök' minden művei között az Aurórához írt darab előttünk legnagyobb becsű, 's ámbár még ennek is Kleistnál van originálja, mindazáltal azon teljességet az előadásban, mellyel ezen darab magyarul elmondva van, inkább lehet az ő sajátjának mint sok egyebét mondani.

§. 68. A' mythológiáról lévén az imént szó, szabad legyen iránta — figyelmeztetésül legalább — egy kitérést is e' helyt tennünk. Költőink szinte nagyatyjoknak, Zrínyinek, korától fogva használják a' görög mythosokat: de soha azok még olly sűrűen észrevehetőek nem voltak, mint a' mi korunkban, pedig a' dolgot megfontolván inkábbára az volna javalható, hogy ez a' mód egészen elhagyatnék, vagy ha azt általányosan tenni olly nagy áldozatba kerülne költőinknek, legalább a' helyet tekinteniök kellene, 's gondosabban megválasztaniok hol és mikor volnának ezek a' görög phantasia' lényei használhatók, mert így minden meggondolás nélkül elmeszüleményeiket mythologiai színekkel kifesteni — engedelmökkal legyen mondva — egyébnek mint testimonium paupertatisnak az értő által nem tekintethetik. A' görög népnél ezen képek, mint honi termékek, öszvefonva és szöve lévén mind a' társasági,

mind a' házi kör' minden tárgyaival, az aljasabb népnél is olly ismereteseek valának — vagy talán még inkább — mint hazai historiánk' barátjai előtt egy Hunyadi, egy Zrínyi név Az újabb kor' népeinél ellenben csak kis rész szerzett magának egy felüleges mythologiai tudományt; egy kettőt alig találhatni, ki studiummá tette volna, 's még ezen egy kettőből is senki sem képes olly tündérelgel elvarázsoltatni, hogy fejében képzetek támadjanak a' görög népéhez hasonlók, kinek ezen mythosi képek bizonyos religiói glóriában tűntek-fel. Következőleg ezen mythosok a' mi olvasóinknál nem egyebek, mint üres és kép nélkül való, félígérhető nevezetek, vagy ha egy kettő előtt fáradságos tanulás' segédével érthetőkké lettek is, csak erőtelen hideg phantasmákat szülnek. Tegyük hozzá, hogy az új kor' költője, gyakorta többféle mythologiákat használván, olly tarkaságot terjeszt ki előttünk, melly által majd a' zsidó próféták' korába, majd pediglen az éjszaki népek' óriási alakú boszorkányai közé ragadtatunk, hogy végtére phantasiánk illy ezerféleségben nem tud magának álláspontot találni. A' görög epigrammatistának, miképen értekezésünk' eleje érdeklette, nagy könnyűségére szolgáltak ezen mythologiai istenségek. Talán ezen okból használják őket mai költőink is? pedig mondani lehet, hogy ez hatalmas mód egyenesen a' költés' céljai ellen dolgozni. — Ezen cikkely nem helyén kívül fog itten állani, mint-hogy az utóbb érdeklött két epigrammairó' művei is igen bővölködnek az e' féle görögöldi termékekkel.

§. 69. Thörökről szólván önkényt ereszkedtünk-le bővebb fejtegetésekre. Az az ő poezisa és nyelve figyelmet érdemlő két dolog, 's méltó volna komolyabb észrevételre, hogy némelly fiatalabb versiróink' szemek felnyílnának 's a' vesze-

delmes példát látva tanulják idején korán megválasztani a' jót a' rosztól. Ez a' valódi gothomania már néhány év óta gyakoroltatik a' magyaroknál 's minekutána Kovacsóczy' hagymázos cikornyájú prózájában egész a' vakmerőségig duzzadozott volna, egy kevéssé megszűnni látszott, most azonban az esztergami Uránia' 's kassai Minerva' néhány incorrectióval teljes lapjain ismét jelengeti magát, 's úgy látszik újonnan lábra akar kapni, méltó tárgyaúl minden józanon maradt fej' bosszankodásinak.

§. 70. Dé csei János, 1825. ada - ki egy kötet mesét és verset, mellyek között epigrammák mintegy hatvan számmal foglaltatnak. Ezen epigrammák, leginkább pedig a' mesék, mutatják, hogy Dé csei elmésség' híjával nincsen ugyan, azonban még a' valódi műveltségtől távol áll. Mert, bár az ő versei közt néhány jó darabokat — mint például a' Lillához, Sybilla Charonhoz 's tb. címűek — lelhetni, az olvasó majd minden lapon ollyakra bukkan, mellyek kisimúlt izlésre nem mutatnak. Az olly kitételek, hogy sok más elhallgattassék, mint l. 76 az Álomhoz l. 87. Lukretia, l. 91 Boldog boldogtalanság; 's végtére l. 75. Egy rosz kántor ellen (melly utolsó már magában is, hogy a' költő' saját szavával éljünk igen sültelen darab) című epigrammákban állanak, talán csak egy piarcsi gyümölcsárosné' szájában állnának jól. Nem fogott volna ártani, ha Dé csei az epigramma' alkatjára is jó korán figyelmet fordított volna, mert olly lelketlen explicatio, mint a' Rózsához írt darabnak két végsora 's tb. epigrammában helyet nem foghat. Ki eredetiséggel is bír, mint Dé csei, annak talán nem volna szüksége, hogy a' Telekihez írt darabot más-tól kölcsönözze; kivált ollyantól, ki azt már

maga is idegen mezőről plántálta saját kertébe. Egyébiránt ha Décei a ponton, hol most van, meg nem állapodik, hanem talentumát progressíve művelgeti; ízlését gyakorlat által több csínhoz szoktatja; nyelvére, melly most prosa, több gondot fordítand, reményleni lehet, hogy magát jeles epigrammatistai érdemre teendi méltóvá.

§. 71. Kisfaludy Károly is, ez a' sok színű és sok erejű művész, közle a' 1823-dik évi Aurorában 28 darabot. Köztök csak hét felel-meg, a' felvett címnek, a' többi gnóma. Azonban már csak ezen hét epigramma is magán viseli a' művészi kéz' bélyegét, 's ha Kisfaludy több epigrammát nem írna, vagy csak azon egyet írta volna is, melly a' 3-dik számmal van megjegyezve, csalhatatlan bizonyosságát adta volna a' magasztalgatni kétkedve szerető kritikának, hogy ő az epigrammai Musának egyik felkentje. Szerencsésebb epigramma kevés volt magyar nyelven zengve. Lehetetlen, hogy olvasván ezen hét kedves darabot, a' művészség' barátjaiban azon ohajtás ne ébredjen-fel, hogy bár a' köz tiszteletre, köz halára méltó genialis költő több illetén becses virágokkal is gazdagítsa verseinek szép koszorúját.

§. 72. Az 1825-diki Hasznos Multságokban (a' 26, 27, 28, és 50-dik számon; ismét a' második félév' 30-dik számán) Tz. G., Tz., és C-r. névhelyetti betűkkel megjegyzett darabok, melyek, mint a' rajtok ismersző rokonszín hihetővé teszi, egy műhelyből kerültenek, a' literatura' határain kívül vannak, azért mellettök a' theoriának csak szó nélkül illik elhaladnia, ámbár nem volna egészen sikertelen dolog — legalább azokra nézve kik jövendőben is írni fognak, nem gondolván-meg mit és hogyan? — néhány szóval érdeklenni, mint meglátszik rajtok a' küszködés elmésséget előhozni, holott az van bennök végtére is legkisebb

mértékben, 's milly martyri kínok által van a' nyelv a' distichon' korláti közzé zaklatva.

§. 73. Olvasónk előtt, úgy hisszük, ismeretes leszen azon kiseded könyv, mellynek czíme: Újra amalgamázott üveg táblácska. Beune ötvenkét epigramma volt közölve: Tartózkodva ereszkedünk megítélésökbe, nehogy megsérteni láttassunk a' komolyabb olvasót, olly dolgokra emlékeztetéssel, mellyektől a' nemesebb érzésű ember kedvetlenül fordul-el. Azonban, mivel a' sors ez egyszer vállainkra mérte azt a' sanyarú aesthetikai bíróságot, melly morális és nem morális dolgot egyképen tekint, kötelességben áll rólok szempontjainkat elmondani. — Ezen epigrammák általában szólva igen sok elmésséget hordoznak magokban, 's a' ki gondolóra veszi, milly ügyességgel tud itt a' lélek, minden még olly parányi környülményt is, legyen olvasás' legyen tapasztalás' következése, saját hasznárra fordítani 's az ellenfél' ingerletére irányzani, annak lehetetlen ezen darabok' szerzőjétől a' valódi 's gazdag leleményes elmét megtagadni. Egyéb iránt a' theoria ellen való vétektől egy darab sem egészen tiszta. A' nyelv bennök darabos 's mindenhol gyakorlatlan kéz' jelei látszanak. Karakterök nem csípő, hanem sujtó és vágó elmésség, 's olly érzés vezérli őket, mellyet inkább örökre elpalástolni, mint egy egész publicum előtt felmutatni illett volna. A' XVII. számmal jegyzett darab legvalóbb színekkel festi azon lelket, melly e' féle szilajkodásra elvetemedni képes lehetett.

§. 74. Még egyet, minekelötte bevégenők e' reflexiók' hosszú sorát. A' magyar poeták' kicsiny számában tudunkra egy sincs, ki epigrammáji közé gnómákat nem kevert volna. Ez annál szembetűnőbb volt előttünk, minthogy ezen észre-

vételtől legjobbjainkat sem találhattuk, menteknek. A' vétek mindenütt vétek, nagynál kicsiny-nél egyképen: de a' nagynak vélke mindég sanyarúbb gáncsolat érdemel, mert ereje a' gyengeségek' meggyőzésére több volt, honnan önkényt foly, hogy egy Kisfaludy Károlytól, vagy Vitkovicsától, leginkább pedig egy Kazinczytól, ki magát mint a' magyar epigramma' teremtetője méltán tekintetbe hozta volt, várnunk jussal lehetett vala, hogy epigrammájik között ezen fattyú sarjadékokat megnevekedni ne hagyták volna. Minél nagyobb fokán áll valaki a' tökéletnek annál nagyobb következtök botlásai is. Mi legalább kénytelenek vagyunk itt azon gyónást tenni, hogy felette megbotránkoztunk midőn első rendű epigrammatistáink' műveik közt gnómákra kellett bukkannunk, mellyek epigrammák gyanánt adattak. Vajha költőink vigyázóbbak volnának 's nem keresztelgetnék-el szülötteiket hamis czímmel, nem tévesztenék-el olvasóikat minden lépten 's a' kezdőt megkímélnék azon zavartól, mellynek a' heterogeneumok' rendetlen egybehalmoztából lehetetlen nem származnia. A' ki olly kort élt, hogy ön maga tapasztalható, vagy ha nem, legalább megtanulta Tieck' dramaturgiai lapjaiból hogyan szült a' német drámában nem haladást, hanem esést, a' különböző, sőt ellenkező dolgok' összevegyítése, az, úgy hisszük, mosolygani nem fogja ezen sajátképen kis tekintetű: de maga után egykor nem a' legjobb következtök vonható dolgnál tett intésünket.

§. 75. Értekezésünk' végczikkelyét zárja-be egyike szebb epigrammáinknak, melly azon idealhazában született, hol az ének' Musája csendes dicsőségben szövi a' magyar dalok' legszebb fátyolát.

Lomb, te csörögve lehullsz; kertem' rózsája, te
hervadsz!

Fáim alatt éjszak' bús szele dúlva süvölt,
Képzetem elfordúl, 's a' mult' örömébe merítve,
Barna leányka, feléd, e' kebel újra hevül.
És ím rózsalepelt von-el a' phantasia rajtam
'S hesperi csillagként arczod alatta ragyog.
És kivirúl a' lomb, 's kertem' rózsáji feselnek,
Fáimat Elüision' szelleme lengi körül.

'S íme, ennyit az epigrammákról. — Milly nehézségek gördüljenek elébe annak, ki, a' költés' ha csak ezen nemében is, a' tökéletig emelkedni akar, ezen vizsgálatok nyilváná fogják tenni: azonban céljok nem az, hogy az epigrammát valami nagyobbá tegyék, mint a' mi valósággal; mert ők a' költés' széles tartományában még csak oly csekély tekintetű tárgyak' mint San Marino Európa' egyéb Státusaihoz képest, 's a' magas epopoea, 's a' colossalis drama mellett észrevétlen elenyésznek. Az inkábbára céljok, hogy költőink látván, milly sokra kelljen illy parányi körben is ügyelniök, ha pályabért érdemmel kívánnak nyerni, 's ezeket hasonlatba tévén egyéb lyrai, vagy épen dramai 's eposi nehézségekkel a' studiumra önkényt vonattassanak, mert csak nyíltan meggyónhatjuk, hogy verseink ugyan napról napra egész az áradásig ömlenek: de köztök olly keves bécsülni valót lelhetni, hogy valóban nem csudálhatjuk, ha olvasóink a' poetai művektől idegenedni kezdenek.

A' jelen epigrammai theoria leginkább magokból a' művekből van abstrahálva, minthogy ezekre fordíta legtöbb gondot az értekező: de az eddigleni theoreticusokhoz is méltó figyelemmel visseltetett 's köztök főkép Lessing' és Herder' vizsgálatira ügyelt. Mindenhol azon szabadsággal,

mellyet az igaznak szeretete kíván, parancsol: a' jót mindenkitől elfogadni, a' hibát senkiben vakon nem imádni, hanem inkább kimutatni 's ellene részre hajlatlan indulattal kikelni. Ha netalán egynémelly ellen nagyobb massája tódult volna a' gáncsoknak, mint a' mennyit ő méltánynak vélhetne, az nyugasztalódják-meg Eberhard' szavaiban: „Die Theorie geht ihren eisernen Gang fort, unbekümmert, wo sie in ihrem Wege eine kränkelnde Empfindsamkeit verletzen könne.”

B a j z a.

2.

Az elegyes Érzelmekről.

Feleletlen' maradt mind ez ideig az 1824-dik évi Tud. Gyűjtemény' V-dik kötetének 71-dik 's k. lapjain a' Tüdös Magyar közönséggel közlött amaz Értekezése egy magát nevezni nem akart 60 esztendőös öreg Úrnak, mellyben a' tisztelt névtelen Értekező Úr, bélátásom szerint két fonakságot követett-el. Először épen botránkoztató azon felszóllítása, mellyet a' Moralis Káté' Tüdös írójához intéz, Értekezése' vége felé: hogy „minek utánna már volt Rántnak Tanítványa, legyen már valaha a' Kristusé is”. — Mintha bizony e'kettő egymástól mivóltikép' külömbözne! — A' ki illyen vélekedésben van: olvassa meg tsak a' Critica Philosophia' Attyának ezen Munkáját: Die Religion innerhalb der Graenzen der blossen Vernunft, vorgestellt von Immanuel Kant. Frankf. u. Leipzig 1793. — megfogja ott

látni, kivált a' 226—233. lapokon, és a'ból a' mit az Inádságról, Templombajárásról és a' keresztényi Szentségekről lap 284. k. a' nagy Bölts mond, hogy ama mennyből alászállott Nazáreti Böltsnek, és a' mennybe igyekezett Königsbergi Böltsnek Lelke egymástól mivoltikép' nem különbözik. — A' mi pedig a' Morális Káté' Túdós íróját, mint a' Critica Philosophiának, Hazánkban első Tanítóját illeti; kinek vallásossága hozatik kétségbe a' fent kijegyzettem szavakban: a'ra nézve azt kérdem az öreg Értekező Úrtól Sz. Pállal: Te kitsoda vagy, hogy másnak szolgáját kárhoztatod? Az ő tulajdon Urának áll vagy esik. Rom. 14. 4. — Nem a' mostani, hanem a' következő időkor, mellyben *lavor post fata quiescet*, lehet *competens* Bírāja egy olyan férjfiúnak, ki Hazánk hasznára egy Anya-oskolát 's abban egy. olyan tudományos Intézetet mintegy a' semmiből alkotott öszve, mellyből, mint a' Trójai lóból, már is sok vitézek ugrottak elő.

A' másik fonákság, mellyet tisztelt névtelen Értekező Úr elkövet, ez: hogy a' *Philosophia* körének megszorittatása ellen *pausa* szolkozik, mintha tudniillik a' *Criticus Philosophusok* azzal, hogy a' *Philosophiát* az emberi lélek' eredeti tehetségeinek 's rendeltetésének tudományos kikeresésében határozták, annak köréből a' *Physicát*, *Politicát*, *Oeconomiát* 's a' t. *Flaciusi* késsel kimetszették volna. De, hogy ez méltatlan vád: megtetszik a'ból, ha meggondoljuk, hogy a' *Philosophiának* természete szerént *formális*nak kell lenni, az az, azon eredeti formákkal kell az embert megismerkedtetni, mellyekhez szabnia kell az ő gondolatait, és cselekedeteit, hogy amazok igazak, emezek pedig erköltsikép' jók legyenek. — Csak a' kontár *Thümmigiusok*, *Baumeisterek*, *Walserek* írtak *Instrumentalis Phi-*

Iosophiát: a' valódiak ellenben Plátótól fogva a' maiakig mind az eredeti Formák' és Fenéktételek' kikeresésében fáradoztak. — Ki nem tudná a' régi Görög Böltsékeknek amaz arany betűkre méltó reguláját: *Γνώθι σεαυτόν*. — A' nagy Verulámi Baco ezt tette a' tudományok' nevekedésének egyedül való feltételévé, hogy magából menjen ki az ember a' kívülötte lévő dolgok' megesmerésére. — Rousseau ezt tartja az emberi nemzet férjfkorához illő böltselkedés módjának, amaz ő nevezetes szavaiban: „La jeunesse du Sage est le tems de „ses expériences; ses passions en sont les instrumens: mais après avoir appliqué son ame aux „objets extérieurs pour les sentir, il la retire au „de dans de lui, pour les considerer, les comparer, les connoître: et bien - tôt il ne lui „reste plus d' objet à regarder que lui même, ni de jouissance á goûter, que celle de la „Sagesse” a) — Illy' remekül adta elő a' Locke' empirica Philosophiáját is, nemzeti nyelvünkön ama nagy olvasottságu, valódi Magyar humorú és pallérozott izlésű Debreczeni Professor, Tek. Tudós Ertsei Dániel Ur.

Ne gondolja pedig senki, mintha a' Philosophiának ilyen formalissá való tétele által, szűk korlátok közzé szorittatnék annak köre és kiterjedése. Mert egy az, hogy a' Philosophia által feltaláltt eredeti Formáknak alkalmaztatása tellyes életében dolgot ad a' gondolkodni tudó embernek, azon vezérfonalak' útmutatása szerint, mellyek ama Liptsei. legujabb Criticus Philosophusnak Krugnak bő munkájából kivonásképpen velünk közöltetnek latán nyelven N. T. és Tudományú Márton István Pápai Professor Ur által in Sys-

a) Lásd: *Esprit Maximes et principes de M. Jean Jacques Rousseau de Genev. 1791. p. m. 55. iust.*

tamte Philosophiae Criticae. Viena 1820. ezen titulusok alatt: Hylologia, Organologia, Teleologia, Cosmologia metaphysica etc. pag. 282. seq. — Más az hogy ha tsak a' tsupa Érzéstudományt (Aesthetica), mellynek mind körét mind tartalmát a' Critica Philosophia' Attya tökéletesen meghatározta az ő Critik der Urtheilskraft czimű Munkájában, vizsgáljuk is: olly' sokak abban a' tárgyak, hogy azokat kimeríteni dolgot adott a' legmélyebb elméjű Böltseknek is eleitől fogva. Ezt igyekezett tselekedni ama fellengős gondolkozású Israélita Philosophus Moses Mendelssohn illy czimű Munkájában Briefe über die Empfindungen. Reutlingen 1790. 8-o mellynek II-dik Darabjában illy' titulus alatt: Rapsodie, oder Zusätze zu den Briefen über die Empfindungen, az elegyes érzelmekről való Értekezését nyomról nyomra követve, ezennel előadni szándékozom.

Elegyes Érzelmeknek nevezzük a' szívnek azon érzéseit, a' mellyek kedvből és kedvetlenségből, gyönyörüségből és szomorúságból vagnak öszve téve, olly' módon, hogy a' lélek ezen ő benne egyszerre támadó érzéseket meg nem tudván különböztetni, egy harmadikat képez belőlök, melly osztán amazoktól annyira különbözik, hogy velek majd semmi hasonlósága nintsen. Ezeknek az elegyes érzelmeknek az a' különös tulajdonságok vagnon, hogy nem olly' gyengédedek ugyan, mint a' tiszta gyönyörüségek: de mélyebben behatnak és tovább is tartanak az elmében emezeknél. A' mi tsupa gyönyörüséges, azzal tsak hamar bételik és utóbb belé is tsömörlik az ember. A' mi kívánságunk mindenkor tovább terjed mint a' gyönyörüséggel való élés, és ha tellyesen bé nem töltetik, változtatást kíváu a' szív azonnal: ellenben a' kedvvel elegyített kedvetlen-

ség mintegy lebilintseli figyelmünket, 's ennél fogva a' kora jóllakást akadályoztatja. Ezt mutatja a' mindennapi tapasztalás az érzéki ízlésre nézve, hogy a' tiszta édesség tsömört hágy maga után, ha csak valami ingerlővel p. o. a' méz etzettel nem elegyítették. Így van a' dolog a' szív' érzéseire nézve is, el annyira, hogy a' dolgokba mélyebben bélátó Böltsek az Isten' különös jóságát szemlélik a'ban, hogy nekünk embereknek sem tsupa tiszta gyönyörűséget, sem tsupa tiszta szomorúságot nem engedett. A' tiszta gyönyörűségnek legalább a' tárgya tudn. a' Fő valóság meg van, még pedig szükségesképen meg van, — a' kihez közelitenünk felette igen jó: de a' tsupa szomorúságnak tárgya, még a' lehetőség' országában is képzelhetetlen, és így reánk nézve nints is. Még a' legtökéletlenebb Valóságról az ördögről való megfogás is némi nemű gyönyörűséget okoz, mert különben nem emlegetnék azt annyit Röltőink: de minden kigondolható gonosznak a' természetben valami jóval kell elegyítetve lenni, mert a' legtökéletesebb gonosznak nem más mint tagadó tulajdonságai volnának, és így mi lenne az egyébb hanem igazi nemdolog? — A' mit a' Poeta mond: *Totam namque vitam miscet dolor et gaudium*: igaz az a' szívnek érzéki életéről is. Lássuk a' nevezetesebb elegyes érzelmeket!

1) A' Szánakozás elegyes érzelem, melly a' szenvedő tárgy eránt való szeretetből, és annak szerentsétlenségén való szomorkodásból vagy on öszve téve. — Azon indulatok, mellyeknél fogva a' szánakozás magát kijelenti, mind a' szeretetnek, mind a' szomorkodásnak egyes megesmertető jeleitől különböznek: mert a' szánakozás magában fennálló jelenség. De ez a' jelenség melly sokféle lehet! — Ha csak az I d ő t változtatjuk is

meg a' szerentsétlenségre nézve mellyet fájjalunk, már a' szánakozás más meg más formákban jelenik meg. Sírunk a' sírókkal, kik az ő vallott káraiton keseregnek; borzadunk a' nyilván való veszedelem közt forgókkal; féltjük a' szerentsétlent az ő reá mindjárt következhető kártól vagy veszedelemtől. Imé itt az elmúlt. jelenvaló és jövőendő szerentsétlenség, melly külömb külömbféle alakokban állítja elő az ugyan azon egy szánakozást, midőn emez magát hol a' könyhullatás, hol az irtózás, hol a' féltés által jelenti ki! Az indulatok külömbözők: de az öszvetett érzelem tudn, a' szánakozás mindenkor ugyan az. Mert mivel minden szeretet az a'beli készséggel vagy on öszve köttetve, hogy magunkat a' szeretett tárgynak helyébe tégyük, és mind örömeinket mind bajainkat véle megosszuk: tehát természettel részt veszünk annak szenvedéseiben is, akármelly időben következnek is azok ő reá, — melly részvételt vagy együtt érzést igen helyesen tettek ki a' Görögök a' *συμπαθεια* a' németek pedig a' *Mitleiden* nevezettel. — Származhatnak hát félelem, ijedtség, harag, szerelem féltés, bosszú kívánása, sőt minden kedvetlen érzések, még az irigységet is ki nem vétén, szánakozásból. —

Emeli és élesíti pedig ezt az Együttérzést, ha mi magunk is hasonló körülállások között vagyunk a' szerentsétlennel, vagy hasonló szerentsétlenséget próbáltunk valaha, vagy hasonlótól félhetünk jövődöre nézve: de kogy ez még sem szükséges mindenkor a' végre hogy együtt érzésre induljunk, meg tetszik mind aból, hogy nem minden állat nyög és csivog együtt a' véle egy nemű állattal, noha már ő is érzett máskor hasonló fájdalmakat a' szemei előtt szenvedő állat társához, mind pedig abból, hogy mi okos emberek részt tudunk venni az olyan kedvetlen állapotban

ban is, mellyben soha se vóltunk, 's nem is kerülhetünk. Ezt bizonyítja a' Nézőszini részvétel, melly minden ön eszmélésünk nélkül hol tapsra ragadja kezeinket, hol öröm vagy szánakozás könnyét fátar szemeinkből, hol pedig reménnyel vagy irtózással tölti bé szíveinket. A' ki p. o. olvasta a' Mérop nevű szomorú Játékot mellyel nemzeti nyelvünket halhatatlan Péczelink megajándékozta: nem rémül e' meg mikor látja, hogy Mérop gyilkot ránt tulajdon fia ellen? De kit tárgyaz e' rémülés? kit féltünk? Bizonyosan nem magunkat, hanem Aegistust kinek életben maradását igen kívánnánk, és a' megsalátott Királynét, ki emezt az ő fia gyilkosának tartja. — Nem szükség hát Aristotelessel az ijedséget és félelmet a' szánakozástól megkülömböztetni, mint ha amaz magunkat; emez pedig embertársunkat tárgyazná, ha ugyan meglehet az, hogy szánjuk embertársunkat az olyan környüállások között is, a' millyenek közzé mi soha se juthatunk. — A' némes szánakozás olly' tulajdona az emberi szívnek, hogy minden magára való tekintet nélkül, érezheti azt, még pedig a' legnagyobb gyönyörűséggel. Ezt bizonyítják a' szomorú Játékok, melyek a' Néző szinen kedvesebbek számtalan sokaknak, mint a' vígak és mulatságosok. Amazoknak legujabb remeke Tudós Fáy András Urnak Két Báthoryja, melly vajha sok követőket találna nemzeti költőink között!

Végre jegyezzük meg, hogy a' szánakozásnak, ha mind alsóbb rangú neme az is, mikor részt veszünk a' más bajában az azon való örömtől ösztönöztetvén, hogy mi jobb állapotban vagyunk mint ő. Ezen neme közzé a' szánakozásnak, tartozik a' vesztőhelyek', kórházak', csatapiatzok' és tenger partok' látogatása a' szélveszek' idején, melly utóbbiról Lucretius így énekel:

Dulce mari magno turbantibus aequora ventis
E terra, alterius magnum spectare laborem ;
Non quia vexari quenquam est iucunda voluptas,
Sed quibus ipse malis careas quia cernere suave est.

2. A' Szomorúság elegyes Érzelem melly valamelly visszapótolhatatlan kárvalláson való fájdalomból, és még is annak lehető visszapótolásán való tűnődésből vagyon öszve téve. Maga ez a' tűnődés, bár melly kedvetlen Erzésnek láttassék is a'ra nézve a' ki magát e're hivattatva lenni hiszi, olly kimondhatatlan ingerrel bír, hogy több mint Stoicusi Önmeggyőzés kívántatik a'ra, hogy e'től magát megtartóztassa. Nézzük el p. o. amaz igaz barátjának halálán búsongót, hogy keresi a' magánosságot hogy ott minden megháborítás nélkül magát az ő bús gondjainak neki adhassa! Hijába próbálná ezt gyógyítani Demonax azon igérettel, hogy vissza hozza kedvesét halottaiból, ha hármat tud nevezni embertársai közül, kik semmi halottjokat nem siratták volna. Nints az ilyenek nagyobb terhe mint a' vigasztaló: mert úgy nézi azt, mint az ő gyönyörűségének, mellyet a' csendes búsulásban talál, megháborítóját, sőt elrablóját. Az ilyenek adja szájába egy 'Sídó sz. Költő ama hathatós szókat: Hagyjatok békét énnekem, hadd kesergessem magamat sirással; ne erőltessetek engemet, hogy megvigasztaljatok: mert nyomorgatásnak, rontásnak és szorongatásnapja ez, az Urtól, a' Seregeknek Urától. Esa. 22. 4. 5. Ezért mondja Erasmus Apophtegmat. L. 8. a' fent említettem Demonax példája után: „Ut semel admissum intro hospitem non „facile expellas: ita luctum receptum, tuasponte „non possis, cum velis, depellere.”

3.) A' Harag elegyes Érzelem, melly egy részről a' mástól vett megbántódáson való kedvet-

lenségből, más részről pedig bosszúállás kívánásából vagy on öszvetéve. E' két érzések tusakodnak egymással a' felháborodott szívben, és egészen ellenkező jelekkel mutatják ki magokat, a' szerént, a' mint most egyik majd másik diadalmaszkodik. Most a' vér a' Haragosnak külső részeire rohan, melly miatt szemei szikráznak, ortzái neki gyúladnak, fogait tsikorgatja, lábaival tapog, kezeivel széllyel üt, és dühösködik mint az örült, — ezek a' bosszúállás kívánása' uralkodásának jelei, melly igen kedves érzést okoz a' szívnek, ama' régi példabeszéd szerént: Est vindicta bonum vita iucundius ipsa; — majd a' vér vissza ömlik a' szívbe, mellyre a' szemek vad tüzei elalusznak, a' tekintet elbádjad, az ábrázat elsárgul, és minden tagok mintegy ina szakadttan leesnek, — ezek tsalhatatlan jelei a' vett méltatlanságon való kedvetlenségnek. És így ha a' Haragban bosszúállás kívánása van, mellyet a' neki búszult szív mint a' maga boldogságát szeret, és nem ügyelvén az okosság' előterjesztéseire, a'zal magát egész gyönyörrel legelteti és táplálja: látni való, hogy a' harag egy az elegendes érzelmek között.

4.) Az álmélkodás v. bámulás elegendes Érzelem, melly egyrészt a' tárgynak nagyságában való gyönyörködésből, más részről pedig a' magunk tehetetlenségén való kedvetlenségből vagy on öszve téve. A' megmérhetetlen Mindenség, mellyet mi mint Egészet vizsgálunk, de fel nem foghatunk, eleinte szent gyönyörűséggel, de utóbb minél tovább vizsgáljuk, néminemű szédüléssel hat sziveinkre. Ez a' Megmérhetetlen akár kiterjedett, akár kiterjedés nélkül való, akár meg megszakadtt, akár szakadatlan nagyságból álljon: mind ezen esetekben az érzés ugyan az. p. o. a' nagy Világtenger, valamelly szélesen kiterjedő síkság, a'

csillagoknak számlálhatatlan serege, az Időnek örökké valósága, minden magasság vagy mélység melly a' vi'sga szemeket elfárasztja, valamelly nagy Észláng vagy Hőstett, mellyet tsudálni igen, de elérni nem tudunk: ki vizsgálhatja mind ezeket néminemü borzadás és szédülés nélkül? Azomba bizonyos hogy ez az Érzés kedvből és kedvetlenségtől van öszvetéve; mert egy részről a' tárgy-
nak nagysága gyönyörködtet, de más részről a'
mi tehetetlenségünk a'nak határainak felfogására, megelegyíti ezt a' gyönyörűséget néminemü kedvetlenséggel, melly amazt a'nál ingerlőbbé teszi.

Mindazáltal ezt a' különbséget meg kell je-
gyezni, hogy ha a' nagy tárgy, a' mellett hogy
megmérhetetlen, egyszerű, és semmi külömbféle-
séget nem terjeszt a' szemek eleibe, — minemü
a' csendes tenger, vagy valamelly terméketlen sikság,
mellyen semmi tárgyak szemünkbe nem ötlenek:
tehát ezen esetben a' szédülés néminemü csömörré
változik a' tárgynak egyformasága miatt; e'kor a'
kedvetlenség győz, és tsak hamar beleúnunk a'
bámult tárgynak szemlélésébe. Így kívánja ezt az
Érzékenységek' theoriája mellyet a' mindennapi
tapasztalás eléggé igazol. Ellenben a' Világ'
alkotmányának mérhetetlensége, a' feleséges
talentomoknak és tsudálkozásra méltó virtusoknak
nagysága, a' millyen nagy, szint' olly' külömb-
külömbféle, és a' millyen külömbkülömbféle
szint' olly tökéletes tárgy a' mi szemek előtt,
mellynek vizsgálásával egybeköttetett kedvetlenség
a' mi erőtlenségünk' s kitsinységünk' érzéséből
származván: innen ered olly' kimondhatatlan
gyönyörűség, mellyel a' lélek soha bé nem telhetik.
Melly boldog érzések lepnek meg bennünket,
mikor mi az Istennek mérhetetlen tökéletességeiről
elmélkedünk! A' mi tehetetlenségünk kísér
ugyan bennünket ezen felfelé reptünkben, és a'

porig vissza nyom: de azon véghetelenségenn való elragadtatás, és a' magunk' semmiségenn való elkedvetlenedés öszve elegyedvén egymással, mintegy felolvadnak egy olyan több mint kedves érzésbe, melly szent elandáladással tölti be szíveinket. Kevés pihenés után, másodszor sőt harmadszor is ugyan ezt a' próbát tenni merészeli, 's így a' gyönyör kútfő még kimerithetlenebb mint elébb volt. Itt már semmi csömör, semmi kedvetlenség a' tárgy miatt a' mi érzéseinkbe nem elegyedik, — tiszták azok mint a' derült Ég; és valóban boldogok vólnánk, ha a' mi egész életünk az Isteni tökéletességek' megfogására való szakadatlan próbatételekben telnék el.

Kánt illy' czimű könyvében: *Beobachtungen über das Schöne und Erhabene Riga 1771.* — a' Felségesnek három nemeit említi, ugymint 1.) Irtóztató felséges (schrecklich erhaben) az, mellynek érzése néminemű borzaoással és elragadtatással van öszveköttetve p. o. a' kietlen Magány, és az éjtszakának sűrű setétsége. 2. nemes felséges (Edelerhaben) az a' melynek vizsgálása lassú tsudálkozást okoz p. o. egy messze kiterjedő térségnek közepette felemelkedett magas Hegy, Vár v. Torony. és 3. pompás feleséges (prächtigt erhaben) melly olyan szépséggel párosittatik, a' melly valami ditső mestermiv' rendszabásai szerint készült intézetre mutat p. o. a' csillagos Ég, és Sz. Péter' Temploma Rómában. — Ki nem imádná a' Teremtő' jóságát e'ben is, hogy a' felséges Erzéseknek mind ezen nemeit a' Természet és mesterség' miveiben tárva nyitva tartja szüntelen a' figyelmes vizsgálónak szemei előtt? — És még is találkoztak Böltselkedők, kik ezen két tsalárd Fenéktételekből indulván ki 1.) hogy a' mi érzésünk vagy tiszta örömök vagy tiszta szomorúságok

2.) hogy minden kedvetlenség a' mi boldogságunkat megkisebbíti: azt állították, hogy a' világban több boldogtalanságnak kell lenni mint boldogságnak, mert több sirókat látunk mint nevetőket. De a' ki igazán ilyen értelemben van: az bizonyosan többet nevetett mint gondolkodott életében. Mert nem igaz, hogy a' sirás mindenkor a' boldogtalanságnak, vagy a' nevetés mindenkor a' boldogságnak jele volna. Ki nem látott ugyan is életében örömkönnyeket? de ki nem látott pedántokat is, kiknek a' nevetés közben fáj a' szívek? — mint ezt észrevette ama régi Bölts, Salamon is. — Sirás és nevetés! E' két Érzelmek első tekintettel egyenesen ellenkezőknek látszanak, pedig mivoltiképp' ugyan azon egy eredetűek, nem különbem mint a' fejér és fekete színek egymással ellenkezőknek látszanak, holott pedig a' Természetben igen közel atyafiasok egymással. Itt is, mint más természeti Phaenomenekben, a'bol a' mi látszik, a'ra a' mi maga a' dolog, vagy is a'nak belső mivoltára helytelen a' következtetés. Ugyan is

5.) A' S í r á s e l e g y e s É r z e l e m , m e l l y k e d v b ő l é s k e d v e t l e n s é g b ő l v a n ö s z v e t é v e , é s j ő l i s e s i k , m e r t s z á r m o z i k a z o l l y a n t ő k é l e t e s s é g e k n e k é s t ő k é l e t l e n s é g e k n e k e g y m á s s a l v a l ő e l l e n k e z é s é b ő l a' m e l l y e k m i n k e t i g e n k ő z e l r ő l i l l e t n e k . E z t a' c o n t r a s t o t , e l l e n k e z é s t i g e n v i l á g o s a n s z e m l é l v ő n , g y ő n y ő r k ö d ű n k a' t ő k é l e t e s s é g b e n , d e e l k e d v e t l e n e d ű n k ' a z a' z a l e g y ű t t s z e m ű n k b e ö t l ő t ő k é l e t l e n s é g e n . E z é r t s i r u n k s z á n a k o z á s b ő l : m e r t m a g a a' s z á n a k o z á s s z á r m o z i k a z e l l e n k e z é s ' s z e m l é l é s é b ő l , m e l l y e t l á t u n k v a l a k i n e k e r k ö l t s i t ő k é l e t e s s é g e i é s k ű l s ő t ő k é l e t l e n á l l a p o t j a k ő z ö t t . H o g y e z a m a n n a k m e g n e m f e l e l : e z i n d í t b e n n ű n k e t s z á n a k o z á s r a ; e z f a t s a r s z á n a k o z á s ' k ö n n y e i t s z e m e i n k b ő l . — S i r u n k t o v á b b á h a m o s t

boldogok vagyunk, de vissza emlékezünk előbbi boldogtalan állapotunkra — ezek az örömkönnyek; vagy megfordítva, ha most szerentsétlenek vagyunk, de felébred bennünk előbbi szerentsés állapotunk' emlékezete. Emez utóbbi könnyhullatások azok, mellyeket a' fent említett Böltselkedők a' boldogtalanság' megésmértető jelének tartanak. De felette helytelenül! Mert ha a' jelenvaló szerentsétlenségről okozott kedvetlenség olly' nagy és eleven, hogy az a' lelket egészen elfoglalja, és a'ból minden mellékes Megfogásokat tellyesen kiszorít: az ilyen állapotban nem sirhatunk, — szemeink szárazok, és mintegy megmerevedett tekintettel állunk egy helyben, — melly kétségbe esett állapotot a' költő Seneca így ad elő;

Quin ipsa tanti pervicax clades mali
Siccavit oculos, quodque in extremis solet,
Periere lachrymae.

An. Sen. Oedip. Act. 1.

Utóbb osztán mikor a' mellékes Megfogások a' lélekben felébredvén, a' mi mostani szerentsétlenségünket előbbi szerentsénkel egybehasonlíthatjuk: a kor keseredünk neki; szívünk megkönnyül, és a' meredt szemek ellágyulnak jóltévő könnyhullatásokra, mellyek a' bánkodónak jobban esnek a' legingerlőbb testi gyönyörűségeknel; —
expletur lachrymis egeriturque dolor.

Mire mutat mind ez, hanem ha a'ra, hogy a' sirás kedvből és kedvetlenségből öszvetett elegyes Érzés? — és hogy nem mindég boldogtalan az ember, mikor sirásra fakadhat. — Éppen így van a' dolog

6.) a' Nevetésre nézve is. E' sem mindég csalhatatlan jele a' boldogságnak, mert a' nevetés

ollyan elegyes Érzelem melly, valamint a' sirás is, a' tökéletesség' és tökéletlenség' egymással való ellenkezésének látásából származik, csak hogy ez az ellenkezés (Contrast) reánk nézve ne valami fontos, és minket közel érdeklő légyen. P. o. az emberek' bolondságaik mellyek fontos követke- zéseket vonnak magok után, szánakozásra indítanak, — mint p. o. a' részeg korokban magokat öszvetörtteknek vagy vigyázatlanságból v. kétség- be esésből magokat agyon lötteknek esetik: de a' melyek veszedelemben nem ejtik őket, azok csak nevetségessé teszik előttünk. Az említett ellen- kézés (Contrast) neveztetik Képtelenségnek: 's ilyen képtelenség vagyon minden nevetséges dologban. Valamikor nints megegyezés az eszköz és cél — az ok és mivelet — valamelly embernek caractere és magaviselete, gondolatai és beszé- dei, beszédei és cselekedetei között; — átaljában minden ellenkezés melly van a' nagy, tiszteletes, pompás és sokat jelentő, és megvetendő között, — de a' mellynek következései nem félelmesek reánk nézve: — mind ez mondom nevetség es. — A' költői mesterségben p. o. mitsoda nevetség es Contrast az olyan képeknek egybefoglalása, mellyeket Horátz ilyen hasonlatosságban ad elő:

Humano capiti ceruicem pictor equinam
 Jungere si velit, et varias inducere plumas,
 Undique collatis membris, ut turpiter atrum
 Desinat in piscem, mulier formosa superne. —
 Spectatum admissi, risum teneatis amici?....

Ama Böls, ki az Egyiptomi pompás templo- mokban a' felséges Istenséget kereste, 's a' helyett egy majmot szemlélt az oltáron, mellynek tiszteletére épült ezen roppant alkotmány: hihető hogy először nevetésre fakadt, de majd elgon- dolván ezen baromi tudatlanságnak szomorú kö-

vetkezéseit, bizonyosan inkább útálatosnak, mint nevetségesnek tetszett e' tárgy ő előtte. — Hunyadi László szomorú Játékban nevetséges a' Gara' csalfasága, ki Ipa létére Veje ellen szövi fonja az álnok cselvetéseket, mellyek elől könnyen kitér Veje: de majd mikor annyira viszi a' dolgot, hogy e' nemes csemetének lenyakasztatását a' Királynál kieszközli, elváltozik a' nevetés-viszketeg, útálatra és szánakozásra. Sőt a' mi több: ugyan azon tárgy vagy eset, egyik ember előtt nevetségesnek tetszhetik, a' másikat pedig megszoríthatja, a' szerént a' mint egyik vagy másik több vagy kevesebb részt vesz a'nak sorsában a' kit a' dolog illet. Innen a' jó barátok' balgatagságai, félszeglépései, rendszerént szomorítók, ellenségekéi örvendetések, a' reánk semmit nem tartozókéi pedig nevetségesek. — A' nevetés tehát olyan különös Indulat, melly elegyes érzéstől okoztatik: de a' boldogságra magában épen nem szükséges, úgy hogy az a' Bölts a' ki az emberek' balgatagságait siratta, talám boldogabb volt, mint az, a' ki szüntelen nevetett azokon. — Per risum multum debes cognoscere. — —
Vége

7. A' Szerelem is elegyes Érzés, melly egyrésztől a' szeretett személlyel való belső társalkodásbeli gyönyörűségből, más résztől hol e'nek akadályain való tünődésből, hol pedig az erköltsi szabadságnak e' miatt lett elvesztésén való bánatból és szégyenből vagy on öszvetéve. — Régenten, mikor még minden egyes jelenségeknek különkülön Okföt tulajdonítottak az emberek, az illyen egymással ellenkező erköltsi jelenségeket nem tudták másképen kimagyarázni, hanem tsak úgy hogy az embernek két lelket tulajdonítottak, mellyek közzül ötet egyik a' jóra, másik a' rosszra ingerlené. Úgy képzelték e' kettőt, mint a'

mellyek a' Zoroaster két Isteneiként a' hatalom felett egymással szüntelen viaskodnának, és a' szerént a' mint most egyik, majd másik nyeri el az elsőséget, ugyan az, az embert most a' virtusra majd a' vétekre hajtáná. Még azok is a' kik a' rosz Istennek lehetetlenségét által látták, azt hitték, hogy a' gonosz lélek' (ördög) befolyását fel kell venni az erköltsi gonosz' eredetének kimagyarázására. Aligha ezek közül való nem volt Xenophon is, ki a' szerelemről ilyen beszélgetést ad Araspesnek és az ifjú Cyrusnak szájába, egy különös szépségű asszony *Panthea* felől a) kit ők a' hádban elfogván, Cyrus tellyességgel látni nem akart, félvén hogy a'nak rendkívül való szépségétől ő is rabbá ne tétessék: „Hogy hogy? „(monda Araspes tsudálkozással eltelve) ötet meg „nem nézni! holott az ő szépsége fellyül halad „mindent, valamit eddig láttál”.

„Épen azért — felele Cyrus — akarom ötet „eltávoztatni. Mert ha szépségének csak csupa hírétől is annyira megengedném magamat bájoltatni, hogy az ő látásvágyának engedni kén-telenítettém: hihető hogy ábrázatjának ke-csei még inkább megbájolnának. Azután minél „gyakrabban kellene ötet látogatnom, úgyhogy „végre nem is maradna időm legszorgosabb kö-telességeim' tellyesítésére. — A' legbátorságosabb mód a' tűznek elkerülésére az eltávozás. „Ne menj a' tűzhöz; nem égsz meg”.

„Tréfálsz Fejedelem! — felele Araspes — „Egy szép ábrázatnak nints annyi hatalma, hogy „az magán az *Akaraton* uralkodjék, és az „embert kényszerithesse kötelességeinek félre-

a) Volt ez *Abra-dates*nek a' *Susai* Fejedelemnek Felesége, szint' olly szép lelkű, mint ékes ábrázatu *Asszony*.
Lásd: *Holmanni Lex. Univ. Tom. II. p. m. 95.*

„tevése. A' Szerelemnek épen nem az a' termé-
„szete a' mi a' tűznek: mert a' tűz megéget min-
„den megéghető dolgokat külömbég nélkül: de
„a' szerelem csak azokat gyújtja fel, a' kik felgyú-
„ladni a' karnak. Látjuk hogy bizonyos esetek-
„ben tellyes hatalmunk van a' mi hajlandóságin-
„kon; ha pedig ilyen hatalmunk van bizonyos
„esetekben: miért ne lehetne minden esetekben
„is? — Nem akarunk a' mi vérszerént való atyánk-
„fiaiba beléjek szeretni, 's nem is cselekeszszük
„azt. A' Törvények tilalmazzák azt: de, nem de
„nem igazságtalanok és haszontalanok volnának e'
„ezek a' Törvények, ha valamit ollyat parantsol-
„nának, a' mi nints' hatalmunkban, vagy a' mire
„nézve a' mi Akaratunk nem szabados”?

„Ez nem következik, — felele Cyrus. Hatal-
„munkban van ugyan az, hogy vallyon kezd-
„jünk e' szeretni? de hogy azt félbehagyani
„akarjuk: már az ritkán áll rajtunk. — Van köz-
„vetetlen szabadságunk azt akarni a' mi jónak lát-
„szik előttünk: 's mi tévelgők! azt hisszük, hogy
„van általános szabadságunk azt találni jónak a'
„mit akarunk. Nem, Araspes. E'ben a' tekintet-
„ben a' mi szabadságunk határok közzé szoritta-
„tott! Az első behatást kell távoztatnunk, kü-
„lömben oda szabadságunk! — Nem láttál e' rá
„példákat, hogy sokan míg nem szerettek, sokat
„tartottak szabadságokról: de annakutánna kén-
„telenek lettek alacsony rab szolgálatokat tenni?
„Semmi vas vagy gyémánt lántzok erősebben meg
„nem köthették volna őket, mint a' szerelem
„lántzai.

„Igen is — viszónlá Araspes — Gyakran hal-
„lottam az ilyen gyávák' nyivogásait, kik, ha
„panaszaiknak hitelt adhatni, valóba nyomorúlt
„emberek, és végképen elvesztek. Hallhatod tö-
„lök, hogy ők az élet ellen is melly keservesen

„panaszolkodnak ; de melly sok ajtók vagynak
„nyitva előttök, mellyeken kimehetnének ez élet-
„ből, 's még se mennek ; hanem inkább marad-
„nak itt a' hol vagynak. Szint' ennyi utak vagy-
„nak előttök az ő képzelt szolgálásokból való ki-
„szabadulásra ; 's még is inkább csak sopánkod-
„nak. Ezek a' szerelem' szolgálái gyakran olly'
„szemtelenek, hogy az elleneállhatatlan kényszeri-
„tés' színe alatt a' mas' ágját fertéztetik meg. De
„mit tesznek a' Törvények? Nem büntetik e' meg
„őket szint' úgy mint más rablókat, ha szinte az
„ő rabságokkal és tyranjok eránt kéntelen enge-
„delmességekkel mentegetik is magokat? Avagy
„te magad is Cyrus! elengednéd e' az e'féle go-
„noszságot az említett okon? — Nem! Fejede-
„lem! — A' szépség nem vétkes: mert semmiké-
„pen se képes ő a'ra, hogy minket valami rende-
„letlenségre kényszerítsen. A' buják magok kénsze-
„rítik magokat ön indulatjokból, és osztán az ön-
„kényes hibát hárítják a' szerelemre. A' betsületes
„és virtuosos ember szerethet és tsudálhat minden
„Szépet a' nélkül, hogy az illendőség' és betsü-
„let' határait legkisebbé is által hágja. Mi tehetné
„az illy' lelkes férjbút mint te vagy oh Cyrus!
„nyugtalanná? Avagy mitsoda kísértettől lehetne
„néked félned? Látod oh Fejedelem! hogy én
„tellyesen magam' Ura vagyok, noha már a' fo-
„goly Fejedelem-asszonyt láttam, sőt vele beszél-
„tem is. Az ő szép lelkét és nemes magaviseletét
„szint' úgy mint kecsseit tsudáltam: de azért még
„is az vagyok a' ki voltam, és meglátod hogy kö-
„telességimben szint' ollyan pontos leszek mint
„akármikor”.

„Jól van — monda a' Király — csak maradj
„mindég magadhoz hasonló. Reád bízom ezennel
„ezen jeles fogolynak gondját. Vedd ötöt ól-
„tal, mad alá, és mostoha sorsát olly' kevésbé

„éreztesd vele a' mint csak lehet. Megérdemli
„nemes tulajdonságainál fogva, hogy vele nagy
„lelkűen bánjunk, és személye nekünk még
„ezen táborozásban fontos szolgálatokat tehet”.

Örömmel elvállalá Araspes a' reá bízott hí-
vatalt. Naponként látogató a' hasonlíthatatlan szép-
ségű Pantheát, és minden lehető gondját for-
dítá szolgálatjára. — A' két személyeket a' jeles
tulajdonságok és mindennapi társalkodás csak ha-
mar barátokká tették. De az Araspes' barátsága
lassan lassan a' legforróbb szerelemmé változék,
és midőn egykor a' rénnyel tellyes Asszony az ő
ajánlását emberiséggel és barátságos intésekkel
vissza veté: a' szerelem' dühében annyira ment,
hogy emez egyet az ő rabszolgái közül a' Ki-
rályhoz küldeni kéntelenitetnék. — A' Király ma-
gához hívatván Araspest: egy oldal sátorba méne
vele. El lehet gondolni, melly megszégyenülve és
lesütött szemekkel jelen légyen meg Araspes Cy-
rus előtt. A' Király megszányán illy' helyhezetét,
vigasztaláson kezdé beszédét; önn' magát vádolta;
hogy egy ilyen ifjú Vitézt olly' veszedelmes ál-
lásba helyheztetett, mellynek kétséges voltát maga
jól ellátta. Araspes megköszönte a' Királynak ne-
mes szánakozását, mellyet különben a' vétkesek-
től rendszerént megszoktak vonni, és ilyen szók-
ra fakada: „Jó Királyom! most már tökéletesen
„hiszem, hogy én bennem két egészen kölömbö-
„ző lelkek vagynak! Ezt a' philosophiai tudományt
„ama gonosz csalárd okoskodó, a' Szerelem taní-
„totta nékem. Lehetetlen elhinni, hogy ugyan
„azon lélek egyszer' mind jó és gonosz, virtuosus
„és vétkes, és így maga magával ellenkező lehes-
„sen. Nem! hanem két léleknek kell bennünk
„lenni. Ha a' jó lélek uralkodik bennünk: a'kor
„jól; ha pedig a' gonosz lélek: a'kor roszúl tse-
„lekeszünk. Ezt én magamon tapasztaltam. Mert

Apiumque par volantum ,
Ubi grata mella fudit:
Fugit, et nimis tenaci
Ferit icta corda morsu a).

Plátó egy különös Theoriát gondolt ki az erköltsi szabadságnak megmentésére. Jól látván tudn. az ő mélyen járó elméje azt, hogy mi a' rosszat soha sem akarhatjuk úgy mint rosszat, hanem mindenkor a' jónak színe alatt tsalatunk el a'ra: azt hozta-ki e'ből, hogy tehát az erköltsi rossznak, az az bűnnek alapja mindenkor az esméretnek fogyatkozása. Az indúlatok, ugymond ő, nem győzhetnek meg bennünket: mert nem kénszerítenek, hanem csak rábeszélnek valamire. Elébb mint félre tántoríthatnának, jónak képzeltek a' tárgyat velünk, és így a' mi esméretünket tsalják meg elébb, mint akaratunkat hajthatnák. Sőt azt állítja, hogy nints is különbség a' jó és kedves érzemény, a' rossz és kedvetlen érzelem között: mert ha szinte néha a' jó kedvetlennek, a' rossz pedig kedvesnek látszik is, de csak onnan van az, mert csupán a' jelenvalóra nézünk. De mihelyt a' jövendőt is tekintetbe vesszük: szükségesképen a' kedvetlen jónak idővel annál kedvesebbnek, a' kedves rossznak pedig idővel annál kedvetlenebbnek kell lenni. Innen Plátó négyféle érzelmeket különböztet meg, úgymint 1-ször Az általános kedves érzelmeket, 2-ször Az általános kedvetleneket. 3-ször A' kedveseket mellyek idővel kedvetlenek, és 4-szer a' kedvetleneket, mellyek idővel kedvesek lesznek. — A' két elsőbbekre nézve nem csalódhatik meg az okosság az indúlatok által, mert nints olly erőszakos szenvedelem, melly az általános kedvetlent kedvessé

a) Lásd: Boëth. Consol. Philos. III. 7.

„mikor én, kötelességem 's fogadásom ellen a'
„szerelemnek mérgét bészívtam, és csak nem erő-
„szaktételre vetemedtem: a'kor a' gonosz lélek
„vett erőt bennem. Most pedig a' te segítségével
„oh jó Király! a' jó lélek ismét fellyül került.
„Én már többé nem az elébbi ember vagyok.
„Egészen más érzeményeim, más okosságom,
„más akaratom vagyok. Szabad vagyok, és
„örömet elhagyom azt a' tárgyat, mellytől elébb
„nehezebben váltam volna meg, mint életemtől” a).

Hibásan bizonyára! Mert ez a' csalárd okos-
kodó csak a'ra tanította Araspest, hogy az okos-
ság bennünk nem mindenkor Úr, és hogy az aka-
rat 's ennél fogva a' magunk elhatározása is nem
általánosan az értelem ítélletételtől függ, követ-
kezésképen hogy kell valaminek a' lélekben lenni,
welly bizonyos esetekben hatalmasabb lehet az
okosságnál, és még a' Bölsnek kemény nyakát is
a' maga járma alá hajthatja. Ezt a' valamit
magában a' lélekben kelle vala Araspesnek felke-
resni, nem pedig azt különös lényvé másik lélek-
ké tenni. Osztán, hogy nevezhető ő emezt go-
n o s z l é l e k n e k ? — holott egy más boldogabb
tapasztalás megtaníthatta volna őtet a'ra, hogy a'
szabados és rényes szerelem is ugyan azon törvé-
nyek szerént munkálódik, és így lehetetlen a'nak
más okföből származnia: mert ha ez így volna,
szint' ezen jusun lehetne állítani azt is, hogy két
Nap van, az egyik éget, a' másik pedig melegít.
— Mennyivel helyesebb képzeje volt e' materiá-
ban ama külömben Aristotelest követett ötödik
századbéli Philosophus - Költőnek Boëthiusnak ki
e'ről így énekel:

Habet omnis hoc voluptas,
Stimulis agit furentes,

a) Lásd: Xenoph. Cyropaed. L. VII.

tehetné, hanem a' két utóbbiakra nézve csalódhatunk meg, ha tudn. a' jelenvaló kedves érzeményt a' következő kedvetlenhez képest, vagy megfordítva, hibásan vetjük fel, és e'képen az ítélet mérő-serpenyőjét a' könnyebb teréhvél nyomatjuk le. E'ben a' helytelen számolásban alapodnék hát minden erköltsi rossz, és minden bűnhiba (reatus) esméretbeli hibát tenne fel előre. A' mellyből azt hozza ki Plátó, hogy tehát a' Virtus olyan Tudomány, mellyet mint más Tudományokat meg lehet tanulni.

De ez a' Theoria, 's azon épült állítás is, nem egészen állhat meg. Mert ámbár a' szabadság áll a' léleknek a'beli tehetségében, hogy valamely cselekedetnek indítóokait megfontolhatja, és magát ezen megfontoláshoz képest meghatározhatja: de lám sokszor az ösztönök hathatósabbak az indító-okoknál; — a' gyakorlás által a' legszokatlanabb foglalatosságok is készséggé válnak, és ezen készségnél fogva az emberben szunnyadozó erők felelevenedvén, mintegy a' maga öntudatja nélkül is csudálkozásra méltó munkákat visznek végbe.

Mendelssohn hát egy új Hypothesist gondolt ki, mellynél fogva az ösztönöknek az okosságon való hatalmát mathematikai módon határozza meg ilyen formán: Feltéven hogy valamely esméret annyiban munkás az okosság' meghatározására, a' mennyiben az valamely tökéletességet vagy tökéletlenséget terjeszt előnkbe: az a' szerint munkálódik az akaratba a' mint van 1-ször a' tökéletesség' grádusa, úgy hogy minél nagyobb valamely tökéletesség annál kedvesebb annak szemlélése, 's annál hathatósabb az ösztön is annak megszerzésére: 2-szor a' mint van a' mi esméretünk grádusa, úgyhogy minél világosabb, bizonyosabb és igazabb a' mi esméretünk valamely töké-

tökéletesség felől, annál hathatósabb bennünk az a'ra való vágyakozás. Végre 5-szor a' mint van a' gyorsaság a'nak meggondolására, úgyhogy mennél kevesebb idő kívántatik azon tökéletességnek által látására, mellyet valamely megfogás előnkbe terjeszt, annál kedvesebb előttünk a'nak megismerése; 's annál büzgőbb kívánságunk az azzal való élésre. És így az ösztönök olyan erővel munkálódnak bennünk, a' mint van együtt vagy a' jónak mennyisége, mellyet azok tárgyaznak, vagy a' mi belátásunk' mennyisége, melly ezen jónak általlátására megkívántatik, vagy megfordítva, az időnek mennyisége, melly alatt azon jót vagy tökéletességet magunk eleibe terjeszthetjük. A' melyből viszont az öszvetett eránynak (ratio Composita) természete szerént az következik, hogy sokszor megeshetik, hogy valamely esméret nem olly világos, nem olly bizonyos és nem olly igaz mint a' másik, és még is nagyobb erővel munkálódhatik az akarat' meghatározására mint emez, ha tudniillik, vagy több és nagyobb mennyiségű tökéletesség a'nak tárgya, vagy ez a' tökéletesség kevesebb idő alatt, és hamarébb által meg által gondoltathatik és megfontoltathatik.

Innen lehet kimagyarázni, miért hogy az indulatok és érzéki szenvedelmek sokszor hatalmasabbak mint az okosság? és hogy mondhatta Araspes méltán Medeával: *Aliud cupido, mens aliud svadet; video meliora proboque: deteriora sequor?* — mert tudn. meglehet hogy a' lélek helyes okoskodásnál fogva meggyőződhetik a'ról, hogy az A. jó, és még is a' B-re határozza magát, ha tudn. ő a' B-ben nem olly' világosan, nem is olly' bizonyosan, de még is több jót vesz észre, és azt rövid idő alatt által gondolhatja; melly esetben az ösztönök' mennyisége a' B. mellett számosabb 's győ-

zőbb mint az indító okok' mennyisége az A. mellett, következésképen a' B. győz. Már pedig az indulatok nem egyebek, hanem homályos előterjesztései a' sok jönnek vagy rosznak, mellyek az elmében egyszerre támadnak, és a' szívet vagy akaratot ostromolják. És így az indulatok meggyőzhetik az okosságot kétféle módon: vagy az előterjesztett jönnek és rosznak sokaságával, vagy pedig a' gyorsasággal, mellyel azokat egyszerre eleibe terjesztik a' léleknek. Nem így vagyon a' dolog az okosságnak világos megfogásaira nézve: mert azok sem ném olly' számosak, sem nem olly' elevenek mint az érzéki megfogások, sem pedig a' lélek előtt egyszerre jelen nintsenek, hanem idő kívántatik azoknak megfontolására: a' honnan bár melly bizonyosok is, de kevésbbé indítják az akaratot valamire. P. o. sok ember nagyot szokik ijedtiben mikor a' puska elsül, noha lövésen kívül áll, 's előre meggondolta hogy semmi kár nem eshetik rajta. Másik tökéletesen tudja, mert physikai okoknál fogva meggyőződött róla, hogy a' puskapor nem gyúlad meg a' levegőtől üres szivattyó alatt, még sem örömet adja rá magát a'nak megpróbálására: mert tudn. ez a' meggyőződés hogy: nints veszedelem a' próbatételben, okoskodáson épül, a' félelem pedig majd csak nem szemmel látható esméreten. Az okoskodás meggyőzőbb; de a' szemmel látható esméret elevenebb és gyorsabb; azért is nagyobb ereje van az akaratra, 's a' testben kéntelen mozgásokat okoz. Ellenben eltávozik az irtózás az embertől, ha gyakran látott, vagy még inkább, ha próbált puskát elsütni: mert a' szokás annyira viszi a' dolgot, hogy ez az ítéllettel: A' golyó bis nem talál engem', szint' olyan gyorsan támad az elmében, mint a' veszedelem' képzelettel mellyet okoz a' borzasztó pattanás; következés-

képen a' félelemnek elkell enyésznie. A' szokás és gyakorlás a' léleknek minden tehetségeit készséggé változtatja, és azt mivelheti, hogy akármi cselekedetet is hirtelen és folyvást véghez vihessünk, a' mihez először idő és gondolkodás kívántatott. Ezen esetben az idő' rövidsége vagy a' gyorsaság kípótolja az esméret', eszmélés' és megfontolás' gyakorlatát.

E'ből lehet érteni, hogy vihetünk mi véghez sok megszokott cselekedetet minden gondolkodás nélkül, a' minek végbevitelére eleinte megfontolás kívántatott? — Melly sok önkényes mozgás kell p. o. a' beszélésre és írásra! Melly lassan és megfontolva mennek azok eleinte véghez! de melly sebességgel jönnek azok mintegy magoktól, 's gyakran tudtak nélkül egymásután, ha egyszer készséggé váltak bennünk! — A' Klavierjádzó, kinek először minden Clavist keresnie kell minekelötte azt megütné, annyira viszi a' sokáig gyakorlott gyorsaság által a' dolgot, hogy utóbb majd minden maga meggondolása nélkül jádhatja a' legfelségesebb notákat is. Így van a' dolog a' betűrakóra nézve is. Először neki is minden rekeszeket vizsgálnia kell mig valamelly betüt feltalálhat; a' hosszas gyakorlás után pedig alig érjük utól kezeinek gyorsaságát szeméinkel, 's megtalálja, minekelötte észre vennénk hogy keresni akar, a t a' mire szüksége vagyon. — Mire mutatnak mind ezen példák? hanemha a'ra, hogy a' gyakorlás szüli a' készséget; a' hol pedig készség van: ott az okok lántz-szeméin való elhatározás, sőt még az eszmélet is megszűnik, és még is az akaratba, mintegy a' megfogások homályossága által munkásság eszközöletik, a' midön az akarat' elhatározását, ha annak valami akadály eleibe nem vetetik, az a'hoz illő testi mozgások követik a' tagokban.

Alkalmaztassuk már az eddig mondottakat az erköltsi elegyes érzelmekre mellyekről itt szó van. — **Elegyes Érzelmek** vagy **Érzemények** erköltsi tekintetben azok, a' mellyek valaminek cselekedésére nem csak indító okok, hanem ösztönök által is határozzák az akaratot. — **Indító okok** pedig, philosophiai nyelven, a' praktika okosság' törvényei, mellyeknek Maximáinkká az az cselekedeteinket regulázó sinórmértékeinkké való tételében áll a' tiszta erköltsiség természete. Ellenben ösztönök a' cselekedetek' következéseire való tekintetek, a' mennyiben azok hasznot, gyönyörűséget, vagy pedig kárt és kedvetlen érzéseket vonnak magok után. — Megvallom hogy a' tiszta erköltsiség csak az indítóokok' kutfejből származhatik, a' midőn a' köteleltséget csak azért tellyesítjük mert az köteleltséget; a' virtust önmagáért szeretjük 's gyakoroljuk: de azért az ösztönök is, mint a' gyakorlásnak segédeszközei semmiképen nem megvetendők. Illyen ösztönök a' cselekedetek' következéseinek, úgymint a' betsületnek, haszonnak, egészségnek, hosszú életnek — vagy megfordítva, a' gyalázatnak, kárnak, betegségnek és idejekorán való halálnak tekintete. Ezeket **Kárt sordidus elater**-eknek, nemtelen rúgóknak nevezi: de miért ne elegyedhetnének ezek a' mi erköltsi érzeményeinkbe a' nélkül hogy azokat meg nemtelenítenék? holott ezek nekünk nem tiszta lelki valóságoknak segéd eszközeink lehetnek azon készség' megszerzésére, mellyben áll a' **Virtus'** természete. A' mértékletességre p. o. azon kívül hogy az köteleltséget, miért ne volna szabad ezen tekintetek által is serkengetni akaratunkat, hogy a' mértékletesség az egészségnek és hosszú élet ek szülő anyja; a' dobozódás és részegeskedés pedig gyalázatos, káros és életemészto' bűn? — nem láthatom által. Az illyen nem

tiszta szellemi, hanem elegyes, tudn. testből és lélekből álló lényeknek, mint mi emberek vagyunk, nem csak szabados hát, hanem szükséges is az említett elegyes érzeményeket magunkban minél inkább eleveníteni az ösztönök által, csak hogy az akarat osztán készséget szerezvén magának a' jóra, indító-okok által határozza magát a' Törvény eránt való tiszteletre 's engedelmességre hogy így a' Virtus tiszta légyen. E' végre a' fent említettem öszvetett erányt magunk előtt tartván, ne csak úgy nézzük az erköltsiséget mint Tudományt, melly a' Virtusnak természetét tanítja, 's így a' mi esméretünk' grádusát neveli: hanem ennek felette az a'ra vezető segéd-eszközöket is szaporítsuk, és az azoknak által meg által való gondolására megkívántató időt kevesítsük magunkra nézve, hogy minél több indító-okokat gyorsan megfontolhassunk: mert így az ösztönök' sokaságával a' tökéletesség' grádusa nevedvén, az azoknak megfontolására való készségnél fogva pedig az idő rövidedvén: az erköltsi jóságnak bennünk való munkássága hármas erányban nevelkedik.

A' mi az ösztönök' és indítóokok' szaporítását illeti: azoknak nem csak számokat hanem fontosságokat is gondolóra kell venni. Esmerkedjünk meg e' végre az embernek igazi méltóságával, és az ő erköltsi természetének felséges voltaival. Kiki betsülje magát illendőképen — így szól egy régi Bölts — így annál hajlandóbb lesz a' Virtus' szavának megfogadására. A' legrövidebb út az erköltsi megromlásra, az emberi természetnek kevésre való betsülése. Büszkélkedjék kiki — alázatos lévén azomban szívében — az emberi méltóságban, és nagynak tartsa azt a' rangot mellyet ő teremtések' sorában elfoglal. Önnön cél minden ember, és senkit az ő személyisége miatt mint csupa eszközt nézni 's használni nem szabad. —

Tanuljuk az embernek minden cselekedeteit a' világnak mindenütt jelen való törvény adójához és az örökké valóságához képest vizsgálni meg. Szoktassuk magunkat a'ra, hogy minden foglalatosságinkban ezen tekinteteket szemünk előtt tart-
suk: így némenemü szent elragadtatás foglal el bennünket a' virtus eránt, és minden a'ra vezető segédeszközök Indítóoki rangra emelkednek, melyek osztán az Akaratba hathatósan fognak munkálkodni.

Másfelől: hogy minél hamarébb megfontolhassuk a' Virtus' Indító okait: a'ra résszerént a' tartós gyakorlás résszerént a' szemtől szembe való megismerkedés által tehetünk szert. Amaz valamint mint minden tehetséggé, úgy a' leghidegebb okoskodást is egyszerre származó Erzeménnyé változtathatja. Az erköltsi Törvények' s az azokból származó kötelességek' tudása, meggyőzi ugyan néha az indulatokat és hajlandóságokat: de a' ki a' maga e'beli tudományát munkába nem veszi s nem gyakorolja: az, az indulatok' fellázadásában csak hamar meggyőzetik mert tudn. az erköltsi okoskodásra megkívántató megfogások nem jutnak olly' hamar eszébe, mint azt az alkalmatosság kívánná, következésképen sokkal kisebb mértékben munkálódnak az Akaratba, mint a' vélek ellenkező szenvedelmek. Itt is igaz amaz Isteni Tanítónak ezen állítása: „Ha ezeket tudjátok: boldogok lesztek, ha cselekeszitek is ezeket” — A' Virtus igen is Tudomány, mellyet tanulni lehet: de ha munkába kell azt venni, — nem elég a'ra a' csupa tudományos meggyőződés, hanem mesterséges gyakorlás és készség kívántatik. Sőt, a' ki az erköltsi nagyságra törekszik; a' ki a'ra erőlködik, hogy az ő alacsonyabb lélekbeli tehetségeit a' felsőbbekkel tellyes egyezésre hozza: a'nak úgy kell bánni a' természet

törvényeivel mint a' mesterember a' maga mestersége' reguláival, — mind addig folytatnia kell tudnillik a' gyakorlást, míg a' tellyesítés közben a' regulák neki eszébe se jutnak, — míg az ő törvényei hajlandóságokká változnak, és Virtusa inkább ösztönnek mint az okosság' munkájának látszik. Ekkor éri ő el ama hősi nagyságot, melly felyül van a' közrendű szenvedelmek' viadalán, és minden hiúság nélkül a' legbámúlásra méltóbb virtusokat viszi véghez. A' ki minden jótselekedet' végbe vitekor a' maga erköltsi reguláit száján pergeti: még a'ban a' Virtus nem lett második természetté, — még a'nak nevezetes lépéseket kell tennie, míg eljut az erköltsi tökéletességre.

A' másik említett eszköze a' a' gyorsaság nevelésének volt a' szemtől szembe való megismerkedés. E're úgy teszünk szert, ha az erköltsi közönséges regulákat bizonyos egyes megtörtént esetekben szemléljük, és miképen lehet azoknak hasznokat venni? ezt magunknak jelenvalóvá, szemmel láthatóvá tésszük. Azt nyerjük ez által, hogy egy pillantattal által latjuk az Indító okoknak kaptsolatait 's következéseit, a' mit az okoskodás' útján csak lassan láthatnánk által, 's így megkevesítjük az időt melly az erköltsi okoskodásra megkívántatúék, mellynél fogva viszont az esméretnek' elevenebbnek és reánk hatóbbnak kell lennie. — „Oh ha valaki lefesthetné a' virtust a' maga természeti szépségében!: így bizonyára lehetetlen vólna a'ha minden halandónak belé nem szeretni” — e'képen kiálta fel egy régi Bölts. Ugy de épen ezt cselekeszi a' Historia melly példákat ad és tükröt tart felünkbe, a' melyből a' kötelelességek' tellyesítésének lehetséges voltát, módját, hasznait, és boldogító következéseit láthatjuk; továbbá az Ékesszólás, melly a' Virtus nem csak sok Indító okait terjeszti elénkbe, hanem azokat

gyönyörű köntösbe öltöztetvén, és a' hájoló kelemességnek nectarjába mártván, szivre ható nyílakká is változtatja; végre a' költő, festő és faragó Mesterségek, mellyek az Erköltstudományt költött és a' mesterség által kitsinosított példákban adják elő, 's így a'nak esméretét elevenítik, és száraz igazságait termékeny nézőszinné változtatják. Sőt a' költött példák bizonyos esetekben fellyebb betsülendők a' való és a' Historiákból költsönözött történeteknél; — mint e're ama nemzeti kedvelt Aesopusunknál Fáy Andrásnál számtalan példákát láthatni, — de ezt Lessing is az ő Mésékről való értekezésében nyilván megmutatta.

Meg kell mindazáltal az e'féle esméretnek azt a' gyenge oldalát vallani, hogy ez maga senkit el nem vezet a' célra tudn. sz erköltsi jóságra. Mert mivel ez csak rábeszél a' Virtusra nem pedig meggyőz a'nak szükségességéről: tehát egy az, hogy nem képezhet olly' erős character-t, melly miatt a' derék embert tenacem propositi virum-nak nevezzük, az az ollyannak, ki semmi nehézségek és viszontagságok által a' maga jó feltételétől magát elmozdítani nem engedi; más az, hogy sikamló út ez, mivel az ítélő tehetség könnyen eltántorodhatik a' Maximák' alkalmaztatásában, ha a' csupa példákkal erősségek nélkül megelégszik. Végre a' példák nem olly' könnyen jutnak eszünkbe, hogy valahányszor szükség van reájok az Akaratot hajthatnák a' jóra. Nohát mind ezen segéd eszközökhöz hozzájuk kell adni az erköltsi Tudományban való jártosságot. — A' ki igazi virtuosos ember akar lenni: ugyan csak otthon legyen mind a' világi mind a' Szent Irók' kötelességről irtt munkáikban; ezeket kívált ti Ifjak! — nocturna versate manu, versate diurna. Mert mivel a' mi lelkünk, ha valamelly egyes esetről más hasonló esetre akar által men-

ni, a' közönségesség útját választja e're: tehát az Erköltsi tudománynak közönséges törvényei itt a' léleknek igen hasznos szolgálatot tésznek, úgy hogy a' ki nem szerzett magának a' belső készséget, hogy minden egyes esetet valamely közönséges regulához alkalmaztasson: az a' veszedelem partján hajótörést szenved, és a' példákra mellyek őtet megszabadíthatnák, által nem mehet. Ellenben a' ki e' két nemű esméretek, úgymint a' tudományost a' példással egybeköti: az a' maga erköltsi Itélettételének a' Megmutatás' útján erős character-t szerez. A' képzelődő tehetség minden egyes eseteken széllyel szállong, mellyekben ezeket a' közönséges regulákat vagy magunk alkalmaztattuk, vagy másoktól alkalmaztatni láttuk. Minél nagyobb serénységgel megyen ez véghez, annál elevenebb lesz a' Jónak esmérete bennünk, melynek az az'áldott következése leszen, hogy az Indító okok' munkássága nevekedik, és azt a' buzgó 's állhatatos Feltételt képzi a' szivben, melly a' legfellázadtabb indulatokat is zabolán tarthatja. E'kor éri el a' virtuos ember ama' felhőtlen magas tetőt, a' hol többé semmi zivatar-tól nem félhet. *Nihil est tam difficile et arduum, quod non humana mens vincat, et in familiaritatem perducatur assidua meditatio; nullique sunt tam feri et sui iuris affectus, ut non disciplina perdomentur.*

Senec. de Ira. L. II. C. XII.

Jerémiás Sámuel.

3.

Pályám' Emlékezete.

(Kazinezytól.)

Bérekesztés.

44.

Ezek a' Bécsi gyakor utak nekem nagy örömeket adának, és sok neműeket; feltevém magamban, hogy minden esztendőben felrepülök oda, ha csak hét nyolcz napra is. Illyen vala az a' szép két órám, mellyet egy estve négy szem közt tölték Udvari-Tanácsos Prof. Sonnenfels Úrnál. Ki ismerek kedvesbb beszéllőt? 'S beszédei nem voltak üres beszédek. Nagy része előadásainak Maria Theresia vala. Meleg tisztelettel szóllott a' férfiak' nagyságát elhomályosító asszony felől, 's örvendett hogy érzésimet eggyezni látá a' magáéival; hogy viszont én beszéllhetém neki, a' mik szelíd uralkodása alatt nálunk történtek, és a' miket így Sonnenfels nem tudhata. Ott jó lenni, hol atya és emberkorú gyermekei szeretik egymást, nem a' hol az atya ezeken gázolgat, vagy ezek vele tiszteletlenül hánnak. Theresiát nem lehetne nem tisztelni, nem szeretni. Mennyei szíve kedvessé tudá tenni még a' bajt is.

45.

Pozsonyban egy látvány voná magára szememet, melly csak váratlansága által is érdemli hogy említsem, 's én szeretem elholtjainkat apró vonásokban festeni. Ha magunk örülünk hogy őket láthattuk, 's apró vonásaikban láthattuk, miért retteghetnének hogy más az olyanokat nem hallja örömmel?

Egy valaki lovagolva jött felém a' Duna' partján, minden kísérő cseléd nélkül, de előtte két kengyelfutó takarította-félre az összenyomúltakat; 's a' mint feléjek közelíte, hullá a' sok kalap, 's minden mélyen najtogatá magát. Az ismeretlen kávészín kaputba vala begombolgatva. — Végre közelebb jöve felém, 's csak ekkor ismerék Cardinális Prímás Batthyánira. A' Novemberi nedvek nem engedék hogy kijárja magát kertjeiben, 's annak pótlására méne - ki így.

A' Cardinális' meglátása egy más látványomra emlékeztete. A' Pest' úczájin, hat esztendő előtt, így láték közelíteni felém, minden kísérő cseléd nélkül, három idegent, ki kalapját hónja alatt hozá. Az, a' ki közben jött, kék nyári egészen begombolt kaputban vala, 's skárlát-veres strimfliben; skárlát-veres papi kis sipkácskája is parókáján; bal mellyén a' Szent-István' Rendének csilloga. — Cardinális Bécsi Érsek és Váci Püspök Migázi Kristóf; jobbjá mellett egyik Papja, balja mellett Orvosa.

46.

De ha nekem a' Bécsbe járasok örömet adtak, keserőséget is adtak. Egy idő olta hülni látám magam eránt Előljáromat, kinek szerelme nékem édesbb volt az asszonyok' szerelménél. Az elhülés ollykor kedvetlenül is érezteté magát. Szólani akarék, de kerülé azt. Némán tisztelém tehát neheztelését, 's megkettőztetém gondjaimat, hogy vigyázatlanságommal meg ne bántsam; akart vétek öeránta hozzám nem fért; 's keserőségimet az a' bizonyos remény enyhítette, hogy előbbi atyai szeretete pótolékkal fog visszatérni. Az meg is lett, bár későn.

Szerető szív készebb magában keresni hibát mint szeretete' tárgyában, 's nékem a' Gróf Török'

terhelésével nézhetni magamat vétlennek sem nem volt öröm, sem most nem az minekutána hozzá új szent kötelékek fontak. De közönségesen tudva van, hogy ő a' nemes lelkű, a' maga kárával boldogíta méltatlanokat, és hány ízben! A' jó nem hiszi hogy rossz lehessen más 's hűséget vár a' segéd' helyébe, melly ezeknek szíveikben nem lakhatik. Nekik minden igyekezetek az hogy lábra kapjanak; 's akkor ledöntik, eltapossák jóltévőjüket is, mint a' ki atyja' tetemein nyargala - el szekérével. — Én az illy embereket óhajtottam eltolni a' Gróf' köréből; mert mit várhatni attól, a' kinek sem feje, sem lelke, és a' ki máshoz csak azért tapad, hogy szégyenel állani hátul? Látták hogy őket nem szenvedhetem, 's rettegetek és gyűlöltek. — Midőn most Bécsbe készülék, egy illyen elkezdé suttogni mások előtt, hogy oda gonosz szándékkal megyek a' Gróf ellen; 's midőn azt mások is suttogák öutána, hűségből hírt vive hogy ezt mások suttogják. Nem tartám magamhoz illőnek hogy szót is tegyek róla, 's mentem. Az idő megbosszúlta tisztaságomat, melly felől csak az affélék kételkedhetek, a' kiktől az ollyan kitelik.

A' dolog néhány történetre emlékeztet, mellyek ha Olvasóimat nem múlathatják is, és nem szükségesek bizonyítani gondolkozásomat, a' kedves visszaemlékezés rá vonsz hogy elmondjam. Jó ember nem nézi részvétel nélkül hogy győze a' tiszta, 's így kikerülésem mentséget reményl. —

Behozatván 1785. az új rend, 's a' Vármegei hivatalok tartós hivatalokká válván, Vice-Iszpanom elhivé magát, 's felsőbbségét tisztársaival fájósan is érezteté. Ezek érzék önbecsüket, és minthogy a' bántások nem fogytak, hanem szaporodtak, elhatározzák magokban, hogy a' Basa' gögösködését (így nevezzék őtet) tűrni nem fogják.

Forrtak, fenekedtek. A' bosszankodók' egyike tüzesbb valamint hogy elfojthatta volna neheztelését, 's az általa szívesen szeretett 's eggyzersmind gyűlölt Vice-Ispán' vacsorájánál a' szó kipattana szájából. Ez elijede, 's más nap ment kérelme a' Királyi Commissáriushoz, hogy Eperjesről (ez később vette lakását Kassán, hivatala' kijegyzett helyén) jöjjon-által, 's a' lángba-csapáshoz közelítő tüzet fojtsa - el első szikrázásaiban.

Szent-Iványi Ferencz estve már megjelent, 's a' Vice-Ispán más nap ment hozzá, 's egyedül. Ezt a' neheztelők megtudák, 's új bántásnak vevék. Összefutván tehát a' kik benn valánk Kassán, mentünk, hogy ötöt ott érvük, 's megjelenésünk éreztesse, hogy magunkra gondunk van. Szent-Iványi nyájasan fogada, 's teljes nyugalomban; 's csak hamar Vice-Ispánunkhoz fordulván, ezt és Szirmay Istvánt, a' Csécsit, kérte, hagynák ötöt velünk. — Az Uraknak bajok van Vice-Ispánjokkal, mondá. Azért jöttem hogy eligazítsam azt, és hogy elégtétet adjak, ha szükség lenne rá. Szóljának teljes bizakodással; tapasztalni fogják egyenességemet. — Ezek mindnyájan némán maradának, némán még a' tüzes is. — A' Királyi Commissárius megújítá kérését, 's nyájassággal; de hijába. — Én szóllalék-meg. Érzem én hogy a' hol az öregek és felsőbbek hallgatnak, nem engem illet, legifjabbat 's legalsóbbat (akkor második Vice-Notárius valék) a' szóllás; de azt is tudom, hogy sem Vice-Ispánomnak, sem a' kikkel megjelentem, nem teszek kedvetlen dolgot, ha szóllok. Tisztelettel mégyek tehát az Excellen-tziád' meghívásának elébe, és csak azért, hogy társaimat a' panasztétel' kedvetlenségétől megmentsem. Ekkor minden panaszinkat előadám, el nem hallgatván azt is, a' mit kicsinységnek kellene nevezni, ha némelly kicsiny nem volna nagy; azt,

hogy a' Vice-Ispán a' hivatalos levelekben mindennek Kegyelmed titulust osztogat.

Szent-Iványi végig-hallgatá beszédemet; minden szó nélkül álla egy ideig, 's tekintetét rám meresztette. Bizonyossá teve bennünket, hogy az előadott panaszoknak mindenike meg fog szűnni, igen még az a' hivatalainkat megalacsonyító titulus is; de inte egyszer'smind hogy a' multakat mi is teljesen feledjük. Nekem melegen köszöné-meg bizodalمامat.

Társaim nem vevék balúl hogy a' hol ők hallgatának, én szállaltam-meg; látták hogy az küszködések után történt, 's nem megsértésével azon tekintetnek, mellyel erántok, vagy Előljáróim vagy nálamnál öregebbek eránt, tartoztam, 's nem a' szerénység' megsértésével, melly mindenben, annyival inkább ifju emberben, díszes tulajdon. De légyen szabad ifju Olvasóimnak azt adni intésül, hogy az illyennek nagy ok, 's igen nagy ok nélkül nagyobbak 's öregebbek előtt szép tettet sem kell tenni sietni, és még szép tettet sem soha hogy általok ragyogjunk, hanem egyedül azért, mert a' tett szép, és elmarad ha mi nem tesszük. Az ragyog igazán, a' ki nem keresi a' ragyogást. Pirúlnék tettemért, mellynek emlékezete most is gyönyörködtet, ha ezt nem szerényen tettem volna.

Egy semmi, de a' ki nagyon szeretett volna lenni Úr, a' Gróf Török' kegyeit azzal hálálalmeg, hogy megvásárolva harmincz ezüst pénzen, meg akará buktatni. — Az Uraságok Kassán láták, hogy a' városi tágas táncz-palota szűk lesz elfogadni minden rendü vendéget a' farsang' utolsó napjaiban, 's egy más házat bérlélének-fel. Sokan innen oda áltjövének, 's meg' visszamenének. Ezek közt vala az áruló, kit én akkor pillanték-meg már; midőn csúszogatá menüetjét. Azonnal fel-

keresém a' nemes büszkeségű Gróf — Urat, 's hívtam ennek látására, magam pedig figyelmessé tevém barátimat, barátnéimat, vigyázzanak, mi fog mingyárt történni. — Vége vala a' menüetnek, 's a' Gróf tudni akará, kinek hívják. — „De csak még is nem a' ki Gróf Török ellen hálátlanul bánt? — 'S miként mersz te, boldogtalan, ez undok lélekkel, e' bélyegzett homlokkal, becsületes emberek közzé lépni? Ki innen, mert lerugatlak!” — A' palotát eltölté a' taps, a' víg lárma. — A' kártyázók előrohanának az oldalszobákból, 's ezek közt Szent-Iványi. Hallván mi történt, előkeresete, 's két csésze oleo-levest parancsolt. Leüle, 's széket adatott nekem. Midőn megivánk levesünket, megszorítá jobbomat minden szó nélkül, 's ment. — És még egy történetet.

Kezembe esztendőnként egy pár száz forint vala letéve, segédül azoknak, kik Tanítókká készülnének. E' pénzből Aszalay Jánosnak, kit a' Sáros-Pataki Közös-Iskolába küldöttem vala ki, öt forintot adtam úti-költség' fejébe. Az esztendő' végével fel kelle küldenem számadásomat a' Helytartó-Tanács-hoz, a' Nyugtatókkal. Egy nap Gróf Töröktől két hivatalos levelem érkezék. Elfoglalva, intettem az embernek, tégye-le egy másik asztalomon; de az jelenté hogy az egyik' rekesztékét parancsa van visszavinni. Felbontám tehát a' két levelet, megolvastam, 's a' rekesztéket a' a' hozó' kezébe adtam minden hang nélkül; ismerem az embert. Az Aszalay' nyugtatóját Budán az én írásomnak ismerék, 's Gróf Török parancsot kapa, kivenni feleletemet, miként történt az, hogy az öt forintról magam nyugtatám-meg az Aszalay' nevében magamat. — Fájt nekem, hogy kételkedés ért. Azonnal mentem, feltévén hogy ha szöll tisztelt, szentül szeretett Előjáróm, felvilágosítom: ha nem szöll, én is hallgatok. Csak

a' Grófnét leltem. Az áldott asszony nem mere szemembe nézni. Láttam hogy félre-ismértetem; szabadon viselém magamat, víg de csendes kedvvel, meleg tisztelettel, mint mindég, de nem szólltam, 's eljöttem.

Tudtam hogy Kassa tele lesz a' hírrel, 's némellyek lesék minden lépésimet, mozdulatimat, tekintetemet, szavamat. Örülve jövendölgeték hogy oda leszek, 's ez az én nyugalomnak nekik színlelt nyugalom vala; kétségbe-esés' jelenségének vették azt. A' jók még melegebben tapadtak hozzám, szántak, mutatták hogy barátim, de a' dolgot távolyról sem illelék-meg. A' hosszas méltatlanságok elkeserítik elménket. Kevély valék szenvedésemben, 's feltételem mellett, hogy senkinek nem szóllok, nem legkedvesbb barátomnak is, tántorodás nélkül állottam-meg.

Végre megérkezék az Aszalay' bizonyítványa, hogy ő említett útjára tőlem valóban felveve öt forintot, és hogy azon nap vette-fel, melly Nyugtatóján áll, 's magát ezt a' Nyugtatót mingyárt az öt forint' felvételekor írta-meg, és nem később. A' lap' alján Zemplényi Szolgabíró Kosuth András Úr bizonytságot teve, hogy annak sorait Prof. Aszalay János Úr az ő szeme előtt öntötte papirosra. Megíráim Jelentésemet, mellé zárám a' bizonyítványt, de itt végre el is mondám, kisdéd értékemhez képest melly áldozatokkal segélgetem az ügyet, melly körül szolgálók.

Most viszont én lesém, mit olvashatok az örülők' arcaikon. — Ah, az olyanok nem tudnak pirúlni!

Abaújnak Rendei Mártzius' elsőjén Gyűlést tartának. Inték Cancellistámnak, tekintse-meg, eljött-e a' posta, 's hozza leveleimet, újságimat.

Vice - Ispánunk, Consiliárius Fáy Ágoston, hosszasan terjeszte-elő valamely tárgyat; én pedig felállék, 's azt sem várván hogy a' periodust elvégezze, ketté szakasztám szájában a' szót, 's felkiálték: A' Császár megholt, 's felolvasám az Ujság' cikkelyét. A' posta Gyülésünk alatt érkezett-meg, 's itt még senki sem tudta a' történetet. — Nagy ember dőle-ki! — Zajgás, 's hosszas zajgás, 's nagy zavar követte szavamat.

Józsefnek érdemlett dicsérete az, a' mi lo-
vagszobra' kövén áll: *Saluti publicae vixit, non diu, sed totus.* Feláldozá magát nagy ideájinak; a' jót szívesebben senki nem akarhatja. A' természettől lelket, atyjától, anyjától, Friedrichtől, és Leopold ifjabb testvérétől, ki most a' Toskána bölcs kormányozásáról a' József helyébe lépett, nagy példát veve; látta Párizst és a' Fekete - Tenger' szomszédjait, Nápolyt és Petersburgot; negyven esztendeig készült az uralkodáshoz. Nagy volt, de szerencsétlen.

A' francia Revolútzio hosszas pezsgései után (1789. Június' 14d.) kilobbana. Oda intézé szemeit a' világ' két hemisphaeriumán minden. Nagy és szép dolgok, 's még több rútak, undokok, borzasztók, rettenetesek, hár nagyok. Mint a' ki nyugalmas partról nézi a' vésszel, habbal küszködőket; nem örül ugyan a' veszély' és elhalás' látásában; nem óhajtja ugyan hogy őtet is az a' veszély érje; de örül a' tünemény' látásának; mert az nagy, legalább nem mindennapi, 's az ilyen érdemli a' gondolkodó' figyelmét: úgy nézé egy elaljasodott, egy elpuhult, de most oroszláni dühre ébredett nép' tetteit minden; a' tudományokban nevelt pedig azért is eggyzersmind, mivel a' mit itten láta történni, az őtet a' régi Hellász' és Róma' hőseire emlékezteté. De azért hogy e' történeteket részvéttel nézénk, senki sem fe-

lejté, hogy dőlő vagy döntött épület körül for-
gani nem tanácsos; senki sem óhajtá hogy a' mi-
énk is dőljön vagy döntessék. Boldog a' ki ősei-
nek erős és régisége által is tiszteletes, régiségek
miatt is kedves lakjokban bátorságban élhet és
örömet talál, bár annak repedezései igazításokat,
szépítéseket kívánnak.

Koronánk, a' jeggyűrű a' Király és Nemzet
közt, leküldetéek Budára, 's akkor lobbanánk
örömmre mindnyájan. De ezen örömünk' szép és
sok jelenségei közt valának olyak is, mellyeken
nem lehet nem mosolygani, bár a' tisztelet a'
mosolygást tilthata. Egy valaki, keresztül látván
menni Megyéjén a' szent ereklyét, nem elégedék-
meg hogy a' ládát ő is megpillanthatá; pompás
megszóllítást tartá hozzá, felejtván hogy az afféle
csak versekben találja helyét. Bandériumaink ke-
lének-össze minden Vármegyében, 's egyike jött
örzeni a' nemzet' kincsét, vagy inkább csak tisz-
telkedni körülé, másika elvégezvén a' szolgál-
tételt, ment. Öregeink is részt akarának venni az
ifjúság' örömeiben, 's Udvari-Tanácsos és Sep-
temvir Beothy Imre és Domokos Lajos Urak,
Biharból, rókatorkos zöld mentében, veres nad-
rággal jelentek-meg, öszek mint a' galamb, 's
együtt állák-ki, meztelen karddal, órájokat.
Kállay Ferencz, Szabolcsból, roskadtsága miatt
nem ülheté nyeregbe, 's így gyalog vezeté lovag-
ló földijeit, végig a' hídon 's fel a' Budai tetőre,
kezában vivén buzgánvát, a' Vezéri méltóság'
czímerét. Torzonborz ösz bajusza, feketés arcza,
nagy teste, hatlábnyi magasságú növése, kikapá
a' látókat századjokból, 's visszavetette familiájá-
nak törzsatyja', a' régi Ubul Vezér' idejébe.

A' minden Bandériumok' közös Fő-Kapitánya
Abauji Fő-Ispán Báró Orczy László vala, fíja
Lőrincznek, a' Generálisnak 's Poetának, József-

nek, ki később Zemplényi Fő-Ispán, ifjabb testvére. Szébb Magyarot nehezen érhetett e' megtiszteltetés. Kisdedebb valamivel mint kövérsége kíváná, szög hajjal, kék szemekkel; arca líliom és rózsza; lelke tiszta és meleg; kedve vidám; nyitva mindég kezei, mikor a' nemzet' fénye kívána áldozatot. Ha termete valamivel magasabb volt volna, ha feketék hajai és lobogók, feketék szemei, azt hívénk vala hogy egy szép régibb Magyarot hozott-elő sírjából öröme.

A' nadrágocskák, a' haczukák, libernyákok eggyszerre tüntenek-el. Gombkötőink nem győzék verni az arany sinórt, sujtást, kreppin-rojtokat; 's Erdélybe, hol elfogyott minden aranyfonal, Kassáról ment a' kalpagrojt és a' mentekötő, 's postán. Lobogott a' Zrínyi-kucsma mindenfelé, veres, nem piros, posztóból, fekete báránnyal; lobogott a' kolcsagtoll a' nyusztos kalpagokon, 's prémet növelte szája felett minden.

Hi kelle forrani ezen elragadtatásunknak is. Végre látánk hogy az aranynak jobb helye az erszény mint a' mente. Most fekete szőrsinórral varratánk ruháinkat, 's búzaszínü magyar posztóból, sujtászatok nélkül. A' kék szín továbbad szürkévé vált, fekete báránnyal, fekete szőrsinórral.

Én egyjike valék az Abauji Koronaöröknek. Első órámat gyermekségem', ifjuságom', öregségem' szeretett társával, Bárczay Ferencz Urral állottam. Ott támada lelkemben Előbeszédem Hamlethez.

Orczy a' maga Vármegyéje' küldöttjeit théatrumba vezeté: Üresen várának bennünket a' székek. Zenge a' szín mikor belépénk.

Sorba járánk a' Nemzet' Nagyjait, kik viszont ebédjeikhez, vacsorájikhoz, táncaikra hívának-meg bennünket. Ezeknek számokba tartozik a' ki

Pesten a' legszebb házat tartá, özvegy Generális Beleznay Miklósné, Báró Podmaniczky Anna-Mária. Ajtaja nyitva volt minden idegennek, minden földinknek, ha születés vagy érdem oda szólíthatá.

Nehanyan az Olvasó-Kabinetbe menénk-el, világos-kék mentéinkben, veres nadrággal. — Kardjaink' csörtetésére minden felugrék székéről. Koppi és Kreil, meglátván engem ezek' számában, jöttek elfogadni, ez Philosophiát, amaz Historiát tanító Professor az Universitásnál. Te vagy? kérdé Koppi. Ezt ugyan jól tevétek. Mutassátok-meg, hogy nem csak kardot tudtok rántani.

A' Koppi' magasztalását én legalább nem érdemlém. Mert midőn az Abauji sereg' Kapitánya, Gróf Csáky Antal, elsőben tétete velünk itt, szerencsémre nem köz helyen, gyakorlást, 's kardot rántata, az enyémet sem én, sem erősbbs karu társaim, ki nem tudánk vonni hüvelyéből. Megvénén Kassán a' kardot, nem értem-fel hogy meg kell tekintenem, ha kivonhatom e.

48.

Ráday, az első Gedeon' unokája, magyar színt szándékozáék alkotni, 's társúl mellé a' nagy munkára én rendeltetém. Én ahhoz keveset érték, Ráday benne mester volt. A' szép Moor Náninak, (később Rehák Prókátor' hitvesének) nem kelle mester; ötlet a' természet szülte azzá. Gyönyörű leány, Palinak nagy öröme, nagy kevélysége. Szava, állása, mozgásai, különösen az a' mesteri kéztartás is, csudálást érdemle. Eggy ángoly, ki a' szép leányt színen kívül nem látta 's nyelvünket nem értette, soha el nem maradt a' játékból, és csak azért, hogy nyelvünk' modulatióját a' varázs leány' szájából hallhassa. — Sokan haraggal járanak-fel és alá közöttünk, hogy a' Magyar nem

születék boldognak; de értünk mi mit jelent a' szó az ő szájakban, 's meglett a' minek meg kelle lenni.

Nagy híjával valánk a' daraboknak, 's az vala rendes, hogy az idegen nem kelle, ha jó volt is. Horváth Adám, a' maga Misoxeniájával, felkele, 's ígéretet tett, hogy minden héten ad egy víg és egy szomorú Játékot, — még pedig eredetit! — még pedig magyar-világít! — A' szót az élesen elmés Podmaniczky József és Generális Fekete sem látá méltónak megcsípkedni.

49.

Nekem el kelle hagynom Pestet és Budát, de kevés hetek múlva ismét lemenék, hogy láthassam az Ország-Gyűlését. — Ki nem tudja mik estek ott? Ki nem ismeri a' Nép' Nagyjait? Vay vala egyike a' legelsőeknek, Vay a' legelső. Ille regit dictis animos, et pectora mulcet. Beszéde kevés, nem cifra; soha nem hogy csudáltassék, hanem mindég dologért. Annyira ment minden hiuságtól, hogy több esetekben másokkal mondatta-el gondolatjait. A' Gorduszi göcsöt ritkán oldá-fel más mint ő. — Növése középszerű; teste csak öreg napjaiban kövér. Haja még ekkor is nem ősz, hanem szög. Ajaka nagyon kifordult, a' felső bajusztalan; szemei kékek. Arczán a' bőr kásás. Orra' czimpáji igen szélesek. Feje' lágya hajatlan.

50.

MDCCXCI.

Leopold engede a' kéréseknek, 's eltörlé a' Közös-Iskolák' Intitútumát. Ez által a' Tudományok' két Protestáns Fő-Directorai, Gömöri Főispán Báró Prónay Gábor, a' Pozsonyi Kerület-

ben, (a' Dunamellékiben) és Consiliárius Vay István a' Pécsiben, (a' Tuladunaiban) és én, hivatalainktól elbocsátattunk, azon ígéret mellett, hogy fizetésünk egy esztendeig ki lesz adva, 's első nyílással hasonló tekintetű hivatalba állítattunk. A' Rendelést a' Helytartó - Tanács Aprélis' elsőjén adta-ki, 's Gróf Török azt nekem Apríl. 11-d. megküldötte.

A' levél' meghozója nem mondotta mit lelendek a' levélben, de látni akará, mint roskadok-össze a' hírre. Nyugalomban azt felelém neki, hogy a' Levéltárt holnap áltadom. — Láttam melly kedves hivatalt vesztek; de azt is láttam; hogy kis lélekkel türni a' mit kell, hozzám nem illik. Feltevém magamban, hogy szolgálni többet nem fogok.

Anyám és az atyám' testvére, András, unszolának, menjek Bécsbe. Szóllanom kell a' Fejedelemmel; 's annyit dicsekedém a' Swieten' és Pászthory' kegyeikkel, hogy minekutána ígéretem van az új hivatal' elnyerése eránt, minden jót várhatok. Kénytelen valék engedni.

51.

Iskolai barátom P— összeakada velem a' Bécs' úczájin, 's megértvén mi végett jövék, kére, hagynám ott a' Vadembert; sokat is költök ezen fogadóban, meg is lophatnak. Az ő szállásán két szoba van üresen; költözzem oda. Ha alattam szakad-le a' padlás, az ő szobájába esem; ha ő-alatta, a' Kapitány G— Úréba, ki épen vele volt. — Más nap feje felett lakám.

Házi-asszonyom egy francia-születésű aszszonyság vala. Hatvanhárom esztendő, fogatlan, csont és bőr; haja félig ősz, félig rőt; ajakai szín nélkül, arcza mint ha már megholt volna. De melly szeretetre - méltó, melly minden tekin-

telben igen derék, és melly mívelt, melly kedves társalkodású asszony! — Ha hazája jutott eszébe, ha az lett tárgya a' beszélgetésnek, csupa tűz; kevélykedve mondá, még szükség nélkül is, hogy ő Bécsben is franczia; 's minthogy mi is így érezzük a' szent lángot, a' magyart francziának nézte. Kért hogy valamikor hozzá áltmegyek, végyek mentét magamra, ne frakkot.

Midőn a' hozzá-tartozók voltak szobájában, fíjának szállíta, midőn idegenek, Grófnak. — Asszonyom, mondám, jószágod engem szörnyen elakaszt; vendégeid annak fognak nézni, a' ki egyébnek adom magamat mint a' mi vagyok; 's borzadok e' képzeléstől. — Hagyj - meg engem, édes fiam, hazám' szokásai mellett. mondá; Párizsban úgy Gróf minden, mint e' németek közt Herr von. Vendégeim tudják szokásimat.

Azt hiszed e te is, mondá egyszer, a' mit a' németiség, hogy mi hamisak vagyunk, mert nyájaskodásinkban nem lelünk határt, 's szavaink többet mondanak mint a' mit velek jelenteni akarunk? De szavainkat a' vevő az adó' értelmében veszi, mint mikor magát a' német is alázatos szolgának mondja, holott csak azt jelenti vele, hogy valakinek meglátása neki nem kedvetlen. Mellyike jobb a' kettő közzül, a' mi szertelen édességünk e, vagy az ő medvemormogások? — Szerette hallani hogy a' magyar köz rendnél az ifju a' eányt 's a' leány az ifjat, nem csak kincsének hívja. hanem még csillagának is, még pedig édes csillagának. — Az én nemzetem és a' tiéd, minden eltérésink mellett, rokon lelkű két nemzet, ugymond, 's örül bennem a' lélek, mikor Magyarat látok.

A' melly napokon nyitva vala a' Belveder, mindég ott éltem. Onnan lemenék a' Salesiánák'

Klasmromjokba, meglátogatni a' Gróf Török Lajos' két leányait is, Sophiet és Mariet; anyjok ide adta, mert két testvérei, Gróf Rogendorff Kissasszonyok, itt viselék a' fátyolt. Feljövén ide, csak magyarul beszéllettek, és rosszúl németül; már csak francziául. — Én a' gyermekeket, Sophienak ötödik esztendeje oltá, testvérimnek nézém, 's egész estvéket tölték velek, felültetvén egyyiket egyyik térdemre, másikat a' másokra. Emlékeztetém Sophiet, hogy ő még Kassán megmondá, hogy Kazinczyné lesz; a' mivel nem gondoltam; igen azzal, hogy midőn egyy szép lyány a' Grófné' látogatására jöve, 's én epedve simulék székéhez, Sophie e' szókkal szakaszta - el tőle: „Hozzám innen! nem tudja hogy enyém?” —

53.

Friedrich nevű Úrral, ki Verseket is ada-ki, megismerkedém egyy ebédnél, hova ő és én híva valánk. Ez, látván melly örömeimet lelem képekben és rézmetszésekben, elébb azon házak' Galeriácskáját tekinteté - meg velem, hol járatos vala; most kére, keressek - meg egyy Kopenhági születésű Festőt. Nála kevés darabot lelek, 's mind saját dolgozásit, de méltókat hogy lássam. — Ez Stunder János-Jakab vala.

Benyitván ajtaját, nem tudtam megmondani, képeit szerettem e meg, első pillantattal már, inkább, vagy magát; kisdéd, barna, édes ember. Egyy úgy-nevezett académiái figura, eleven model után, és egyy szép leány' melyképe elfogtak. Csillogott festéke, 's a' musculatúra a' szép férfin nem szenvedé kifogást. Kértem, dolgozzék jelenlétemben is; úgy nem vész-el órája, én pedig tanulok. Teljesité kérésemet. — Olly szándékkal hagyám-el hazámat, mondá, hogy meglakván Drezdát és Bécsset, Romába menjek; de erszényem

kiürült. Magyar - országra szeretnék menni, még pedig úgy, hogy mikor oda lemegyek, hazád már ismerje munkámat. Nem lehetnék e olly szerencsés hogy képedet festhessem, de olly nagyságban, olly állásban, olly öltözetben, mint nekem látszandik jónak? Ara eránt ne légy gondban, 's nyugtasson-meg ígéretem, hogy azt inkább dolgozom köszönetből mint nyereségért. — Jóságod megelőző kérésemet, mondtam neki. — Tehát holnap elvárlak, de ruhád' kofferével. És hogy megszökadás nélkül folyhasson munkám, kérek, ebédelj is nálam.

Midőn más nap elmenék hozzá, fel vala vonva a' vászon; nagy, mint ajtaja. Kofferemnek esett, 's elijede a' paszományos setétkék mentétől. Maradjunk bőr nadrágod mellett, melly rajtad van, 's vegyük mellé e' zöld mentét 's a' fehér zsilét; a' sárga nadrág szelídebben fog illeni mentédhez mint a' sikoltó veres, 's növést és musculatúrát igazabban adja. — Kijelelé a' helyt fejemenek, 's kicontourozá az egész testet; ülve egy oszlop' fejezetén, mellyen szép lökéssel veté-el violaszín posztóját, hogy a' modern öltözetnek drapperiája is legyen; bal karomat egy postamentre tévé-fel; jobbomat ölembe, 's egyik térdemet áltvetve a' másikon. Később a' postamentre a' maga kettős keresztneve' patrónusát tévé-fel. — A' vászon estig egészen bé vala kenve.

Friedrich velünk ebédele. A' gyümölcsnél Stunder elkezde énekelni, 's dán nyelven. Klopstock hozódott-elő. Kérlek, add-elő Messziását, mondá Friedrich. Ismered e a' könyvet? — Sőt fordítom. — Hogyan, 's magyarra? Te vagy az első Magyar, a' kit látok hogy Klopstockot szereti. — 'S hány Bécsit ismersz? kérdém, 's elhallgata. — Friedrich most olvasá nevezetesebb helyeit, 's pathósszal declamálva.

A' kép nagy szerencsével készült. — Farkasbundában lépék-be Szarvasi Predikátor Tessedik Úrhoz Martziusban 1793., 's ez nevemen szállíta. — Uram mondám, nem emlékezem hogy láttalak volna, 's neked senki nem mondhatá hogy Szarvason vagyok, mert szekeremből most szállok-ki; magyarázzd-meg e' csudát. — Magadat, ugymond, nem láttalak; de két hétig laktam egy szobában képeddel Stundernél. — Oda a' kép, 's most egyedül mását bírom a' fejnek. — Olajfestést nem szabad vakramájáról levenni és összegörgetni; a' vászon repedéseket kap, 's azon többé semmi gond nem segít. — A' ki e' képet látja nem fog többé csudálkozhatni, miként történhete-meg, hogy ifjúságomban két aszzonyság összetéveszthete Gróf Dezsöffy Józseffel, kihez most csak termete' nem szálasságában hasonlítok.

54.

Egy reggel P—nál egy idegen lépe-be; kisdéd termetű, csontos, hízni, kopaszodni, öszülni kezdő; gömbölyeg képpel, piros orczával, kék szemmel, élesen hangzó szóval. — Consiliárius H— József Úr, mondá P—. Ismerem az Urat, monda, nekem jöve, 's megcsókolt. — Én hírét soha nem hallottam. — Atyja Predikátor vala Aszódon; magyarul, tótul, németül folyvást és hibátlanul beszélt. Akkor történt hazajövele a' külföld' Academiájiról, midőn bejövének a' Királyi-Commissáriusok, 's Gróf Szécsényi Ferencz megkínálá hivatala' Titoknokságával a' Pécsi Kerületben. Később Szeremi Vice-Ispán leve, de a' tavalyi változás hivatalától megfosztotta. Most Bécsben élt szolgálat nélkül.

Öltözete inkább gyanítatá a' Tudóst mint a' főbb hivatalviselőt, 's különösségei közzé tartozott, hogy nem szégyenle foldozott ruhában járn.

Diogeneszi kevélységből inkább, mint szükségből. Már első együttlétünk alatt belé szerettem, mert tőle volt mit tanulni. — Megígérére, 's a' nélkül hogy kértem, hogy ángoly nyelvmesterét hozzám küldi; az hat hét alatt annyira viszen, hogy folyvást fogok olvasni. Annyi idő alatt vett leczkét ő is. — Más nap a' nyelvmester jött, 's hozta czéduláját.

55.

Eggy reggel meglátogatám Angelo Solimannt. Benyitván ajtaját, turbán nélkül látám asztala mellett állani, félig feje, félig fekete göndör hajjal, mint a' moszkva bárány; állat beszappanozva, mert beretvátkozni készült. A' kordovány-feketeségű ábrázat és a' beszappanozott áll, a' vad tekintet és az a' szelíd hang, az a' szelíd lélek, mellyel idvezlésemet elfogadá, olly ellenkezésben állának, hogy zavaromat nem titkolhatám. Elsikoltottam volna magamat, ha akkor látám vala először. — Kérlek, menj-be amaz ajtón; ott leled leányomat, Babette Koller Kisasszonynál; múlass ott, míg általhozlak. — Sőt engedd hogy ide hívhassam leányodat; én háttal ülök feléd, 's beszélhetünk.

Solimann szeretetre-méltó 's mívelt lelkű ember vala, 's szép isméretekkel bírt, kivált a' Historiákban. Szabad bemenése volt a' legelső házakhoz, a' középrendüeknél igen kedvesen fogadtatott. Ismérte Első Ferenczet, 's tőle szeretve látá magát.

Solimann kisasszony épen nem kedvetlen arczvonásait Bécsi születésű anyjától vevé, nem Africai születésű atyjától. Orra hosszas, a' mi nem jele a' szerecsenségnek, színe mint a' nem barna cigányé; sárgás inkább mint feketés.

Angelót gúta sujtá-le 's a' Grábenen, 1796. November' 21-d. élete' 75-dik eszt. Az Orvosi kar rendelést teve, hogy a' test nekik adassék által, midön kivivék a' temető felé. Megnyúzák azt, kitömték bőrét, 's felültették az elefántra, melly a' Természeti dolgok' Muzeumában kitömvé áll. A' hív leány nem szünt-meg addig kívánni-vissza atyja' maradványait, míg kérése teljesíteték.

56.

H— megszöllita, vonjak mentét 's kössek széles kardot, valahol nemzetünknek becsületet csinálhatok. Ezek itt úgy hiszik, ugymond, hogy a' ki olytat köt, emberhússal él. — Szerettem ötet az intésért, 's így menék Artariához.

A' bolt üres vala, a' hogy sem előbb sem utóbb soha nem láttám. Artaria ablaka mellett írt, 's egy emberénél nem vala több jelen. — Tájdarabokat kívántam. — Nürnbergieket? kérdé ez. — Nem; Claude-Lorrain, Vernét, Wouwermannt, és a' mi egyéb ajakomra jött. — Élömbe tevé portefeuille't, és még egy másikat később. — Kiszedtem a' mi tetszék. Most visszarakám a' mi kevésbbé; megcsináltatám a' contót, 's kifizettem.

Artaria felém jött, 's megszöllita: Engedelmeddel, hol útaztál? — Nem értem a' kérdést. — Belépvén boltomba, ruhád figyelmet támaszta bennem, és ne vedd rossz neven, nem kedves érzést; egy Excellentziás hazafid igen visszasok közt hagyott-el nem régen. Emberem neked első szavadra impertinentiával felele, 's követlek képében. Te erre négy öt nevet említettél, melly felől nem értém mint ismérheti azt a' ki e' ruhát viseli; 's azt hívém hogy azokat vakon kapád - fel valahol. Míg tehát a' két portefeuille't foratád végig, le

nem vontam rólad szememet. Tetszett nekem, hogy nem elébb nézéd, kitől van a' darab, hanem milyen a' darab. Messzéről is ismerem képeimet, 's hízelkedés nélkül mondhatom, szemed első rá nézéssel a' legjobbat választotta. Ezt csak az tudhatja, a' ki Magyar országnak határain túl lépe. A' Mesterséget ott még nem ismerik.

Hazámban még nincsenek Képáros-boltok, nincsen festők' és szobrászok' Academiája, 's Nagyjainknak egyéb kell mint kép és rézmetszet. Ne csudáld tehát, ha még most nem ott állunk a' hol a' Bécsiek. Eljön nekünk is az óra, melly Bécsnek illy későn tünt-fel. Az én hazám pénztelen ország, a' Szép-művészség' szeretete pedig pénzzel jár. — Kérdéseket teve, ha lakom körül vagynak e kisebb 's nagyobb Kép-gyűjtemények, 's kért, járjak-el boltjába; szívesen fog mindég látni, ha semmit nem veszek is. Udvari-Tanácsos Görög Úr még inkább megnyeré nékem hajlandóságát, 's ennek köszönhetém, hogy néhány Kötet Festői Utazásokat végig forgathaték itt.

Még az nap összetalálkozáim Báróczi-val, Báró Vay Miklóssal, Danczkaival az úczán, 's elbeszélém nekik, és Referendárius, később Personális, Vice-Cancellarius, Kamarai-Elölülő Semseynek, történetemet Artariával. — Menj-vissza, kérlek, mondá Báróczi, 's emlékeztessd, hogy midőn Schmutzer elkészüle Theodósiuszával, míg Párizsban hatszáz kele-el, addig Bécsben csak öt találá vevőt.

A' kinek pénze van, de nem tud választani, bízza vaktában olly barátjára magát, a' ki ahhoz ért. Nem azt kell venni a' mi tanulatlan szemnek tetszik, hanem a' minek tartós becse van.

Engem eggy gonosz nyavalya ére itt; a' sárgaság. Képem olyan leve mint a' narancs; 's az

lelkemet is levverte. Alkalmatlan lettem minden öröme, munkára. Elszédülék a' Nyelvmester' leczkéji alatt, 's maga kért hogy hagyjam abba.

Orvosom eltilta a' kimeneteltől, míg a' nap lehanyatlik. Akkor járjak a' glacira, 's üljek-le a' gesztenyék alatt, de őrizkedjem az izzadástól; az erömet a' mi kevés még van is, elrabolja.

Eggy estve itt ülök, 's eggy szálas, vékony termetü, szederjes arczú idegen megszöllita: nem az vagyok e, a' ki ez 's ez nap itt 's itt ebédlek, 's magyar öltözetben? — Sajnálom hogy ülést nem foghatok melletted, ugymond; hogy nem múlattathatlak; én Lector vagyok Herczeg Kaunitznál. a' Minis-ternél, 's mingyárt üt óráim, hogy e' héti olvasásomról számot adjak. — Ha eröd engedi, kísérj a' Burgkapuig: eltöltelek olly isméretekkel, melyek neked is kedvesek lehetnek.

Bár Nussdorfig tartott volna útam a' szeretetre-méltó emberrel! — Melly szerencse illyekkel lenni összefüggésben!

58.

Fogni kezde sárgaságom, 's ebédelni a' Griffhez járék. Eggy Erdélyi születésü Orvos elijeszte, hogy a' rosszgözü városban hijába reménylem gyógyulásomat; vegyem-ki lakásomat a' tetökre, vagy utazzak, de naponként csak eggy mértföldet. — Nem mehetnék e vizen Pestre? — Söt igen; annál jobbat nem tehetek. El vala végezve, hogy szekeremet hajóra rakatom, 's megyek.

H — később jöve asztalhoz. — Eggy franczia körülhordá beretvájit, 's mindent megkinála vele, 's Grófoknak titulált bennünket. Dolgát végezvén velem, H — tis megkinála. — Bien obligé pour le titre, mondá ez neki. — Téged csikland e' hang?, kérdé, hozzám fordúlva. — 'S

ettől? 's nem így nevezte e minden másokat? szájában az csak phrasis. — H— vitatá, 's én feleltem; a' mint harmincznégy eszt. olta hiszem, de akkor nem gyaníthattam, hogy ismerjen. — Végre még gyanúba jövök, mondám neki, hogy néked fáj hogy az nem vagy? Aristipp fel nem akadt volna rajta. — A' Cátók igen, mondá ő, 's folytató az evést, minden szó nélkül.

59.

Hajóra ülék, 's legényem Petronell mellett hirtelen rosszul leve, egy hatlábnyi, jól-nőtt, czifra bajuszú ember. Az a' csürhe nép, melly evezőkkel dolgozék, nevetközni kezdé rajta, 's folytatta azt, mikor Mihály könnyebben érzé is magát. Ez, minden szó nélkül, összekolcsolá tíz újait, 's két öklével úgy csapa egy prusszus szökevényhez, hogy az bukdosgatva dőlt-el. Lárma leve, 's elégtét kívántaték tőlem.

Hajómnak áttellenben Vácczal ki kelle kötni. Én megferdém a' Dunában. Azalatt a' fogadóban elkezdődék a' vita, 's Mihály kiteve magáért. Hajós-mesterünk tartalék nélkül kimondá, hogy a' garázdát nem viszi tovább. Kisüle hogy ingerelve volt. Én tehát legényemet, amaz a' magáéit, eltiltánk minden háborgástól, 's nyugodalmat kénytelen valék pénzen vásárlani. Jó fajú emberek; pénzen mindent lehet tőlök vásárlanunk. — A' szél enyhülni kezdé, 's folytatánk útunkat. Mi a' nap' olvasztó melege elől a' szobába vonulánk, Mihály, a' maga feje köpenyegében, a' hajó' orrában veve ülést, távoly az evező német emberektől.

Itt üle búsan, 's szégyenelvén hogy illy hitvány teremtésekért neki még dorgálást is kelle szenvedni; azt ő meg nem emésztheté. Felpillantá a' hajó' fedelére, 's ott látta ekkor is azt, a'

ki vel egész útjában barátságosan mulatá magát; egy Erdélyi Tisztartót, ki oda két hintót vive: Jó utat, Erdélyi pajtás! szerencsés hazamenetelt! ugymond; 's megoldván a' gombot köpenyegé' gallérán, a' Dunába ugrott.

Egy hajós legény fejszével csapá ketté a' csolnak' kötelét, 's szigonyt kapott, 's Mihály ki volt ragadva a' vízből. Egy Pap és egy Seborvos úti-társaink mentek, 's mindenike hozzá láta dolgához. Mihály levala fektetve a' hajó' fenekébe, meg vala dörzsölve, bé vala takarva köpenyegével, pokróczával, hogy a' test által ne fáz-zék, 's a' Seborvos bízottott hogy nem lesz baja; él.

A' szél újokban elakasztá menésünket; meg kelle hálnunk. Midőn Pestre érénk reggel, a' legény élet nélkül volt. Kiszállék a' hajóból, hogy fiakerre rakatom, 's elvitetem szállásomra. De a' fiakernek nem vevém hasznát, mert a' hajóhoz ér-vén, Mihályt nem leltem ott. Felébrede halálos alvásából, 's szállásomra jött, megnyitott karral.

60.

Leopold haza érkezék Pízából, 's kevés napok múlva ment, megkoronáztatni magát Prágában. Az esedezések' beszédése a' Koronaörökre vala bízva.

Elébb Swiententől akarék búcsút venni. — Szí-nem, hangom mutatják, mondám, mennyire gyengite-el egy betegség. Nem bízom erőmhöz; engedje, hogy előadásomat papirosból olvashas-sam-fel. — Szerencsésnek érzém magamat hogy ő alatta szolgálhaték; gondolkozásom, érzésim egy-gyeztek rendelésivel. Hivatalba lépni többé nincs kedvem, egyedül anyámnak akaratját teljesítem hogy most, ide feljövék. Ez lévén így azon óra, mellyben hozzá utolszor közelíthetek, kérem, fo-

gádja-el hálámat kegyeinek minden bizonyosságaiért; és minthogy én ötet nem Elöljárómnak szerettem nézni, hanem atyámnak; ha talán szolgálatom' ideje alatt tevék valamit a' mi jutalmat érdemelhetne; engedje, hogy kezét megcsókolhassam. Tudom én, mit köszönhet néki és atyjának az én hazám is.

Lelkem láng vala; — 's ki várta ezt? — Swieten olly hidegen nyujtá felém jobbját, hogy kérésemet szinte megbántam, 's nagyon megbántam. De kezemben érezvén jobbját, felejtém hidegségét, 's ajkaim tüzesen nyomúltak kezéhez.

Most ő jöve nekem, 's kiterjesztett karral, ölébe szorított, 's megcsókolá egyik 's másik orczámat. Szerénységem új tűzbe hozá, 's a' két csókot megtoldá harmadikával, negyedikkével. — Elvette papirosomat. — A' mit monda, nem olyan, hogy minden fülnek mondathassék.

Melly pillantásában életemnek érezhetém én magamat főbb tetőn?

De melly hálátlanok vagyunk a' Gondviselés éránt legszebb örömkért is! oda vannak naplójegyzésim ezen esztendőre. Meghagynám minden, maradékimnak, hogy e' napot csinálják házám innepévé:

61.

MDCCXCII.

Meghala Leopold is, Mártzius' elsőjén; 's fija, mostani Urunk, Június' 6-dikára rendelé koronáztatását, 's igen nagy öröme az Országnak, Budán, nem Pozsonyban. — Eximam Mattiam ex ore Hungarorum, mondá egyik útazása alatt József egy Predikátornak, ki előtte nem győzé magasztalni Hunyadinkat. Illy biztatásokkal vigasztalá némelly Nagyjainkat az a' Feje=

delem is, kinél inkább soha még nép nem szeret-
te Uralkodóját.

Jelen valék midőn elsőben lépe-fel székére,
kiadni királyi Kívánságait. A' palota tele vala töm-
ve az Ország' Rendjeivel. A' topogások jelt adtak
hogy jön az Úr. Hozák előtte a' kettős keresztet,
az Apostoli Királyság' czímerét, és a' kivont kar-
dot; 's most jött, fekete-gyász mentéjében, leült
székén, 's ott tevé fejére kalpagját. Cancellarius
Pálffy magyar nyelven szólla a' Rendekhez. A' Ki-
rályné' számára egy polczozat készült a' palota'
estéjszaki szögében. — Midőn a' polczozatról le-
lépe, Generális Gróf Fekete János olasz nyelven
szóllítá-meg: „Felséged látá ezt; mit ítélt most e'
nép' hűségéről”? — „Látám, felele a' Királyné,
és a' ki egyebet merészel mondani mint a' mit lát-
tam, újaimmal dörzsölöm-össze”. — Boldog Ki-
rály, ki magát szeretve látja Népétől! boldog
Nép, melly magát szeretve látja Királyától! Czél-
ja ennek és annak a' köz' boldogléte, 's ezt is
az antagonismus' törvényei tartják-fenn, mint
mindent a' természetben. De az antagonismusnak
baráti ellenkezésnek kell lenni, nem ellenséginek;
nem hogy egyik csésze felbillentse a' másikat,
hanem hogy egymást egyenlőségben tartsák.

A' koronázás a' Franciscánusok' Templomá-
ban méne-véghez, melly a' Budai vár' felső vé-
gében áll. A' Király felöltött aranyfonalú térdig-
érő mentében jöve, csizmával, nem bakkancsal;
testvére Sándor Leopold, a' Nádor, ezüstoffonalú-
ban, de a' mellynek szálai közt világos-kék ját-
szott. A' Koronát Nádorunk és Cardinális Prímás
Batthyáni-együtt tevék-fel a' Király' fejére.

Innen gyalog menének a' Közép-Templomba;
a' Királynak fején vala a' korona, vállán a' pal-
lást, lábán a' piros-színű harisnya, megkötve tér-
dei felett, és ezen osztán a' sárga papucs. A' so-

kaság engem a' Püspökök közzé nyomott, 's ök
 vivének addig, hol a' Toskáni Nagy- Herczeg;
 skarlát-veres mentében; gazdag aranytűzéssel, 's
 mostani Nádorunk, még akkor serdülő ifju; arany-
 fonalúban, áltellenben a' Királyhoz; ki Szentelt-
 Vitézeket üte, állottak. Vége leve a' munkának,
 's a' Király felült arabsz-eredetű fejer lovára, 's
 kísérve az infulás Püspököktől és az Ország' Zász-
 lósitól, leméne a' Vízi-városba; elmondani hitét
 a' Capucínus-piaczón.

Most a' királyi ebéd következék. Két asszony-
 ság karomon vezeteté oda magát, és korán, hogy
 a' hely áltellenben az asztallal nekik jusson. —
 Elmondatván az asztaláldás, Cancellárius Pálffy
 levevé a' Király' fejeről a' Koronát; 's egy me-
 denézére tette-le, melly megette a' fal mellett ál-
 lott. Onnan minden mifelénk tolakodék; én pedig
 minden igyekezettel azon valék hogy a' koronához
 férhessek; 's így egymásnak megkönnyíték az
 áltmenést. Ott maradtam egész ebéd alatt; 's a'
 szerint forgatám a' medenczét; a' hogy azt előlről,
 hátúlról, 's egyik 's másik oldalról látni akarám.
 Pécsi Kánonok Koller Úr engedelmet nyere azt
 igen gondosan lerajzoltatni; 's Munkáját a' Ko-
 ronáról kiadta. Így arról szóllani nincs szükségem.
 Egyedül azt jegyzem-meg, hogy a' Korona' tetején
 azért áll görbén a' kereszt; mert lyuka kibővült;
 's nem szoros a' srófja.

Még a' királyi ebédnél ülénk; én Gömöri
 Vice-Ispán Consiliárius Szathmáry Miklós Úr mel-
 lett; midőn a' Király jött; Huszár uniformisá-
 ban; 's felvévén a' poharat előttünk, a' Rendek'
 egészségét itta. Szathmáry elfoglalá a' poharat; de
 által is engedte az akkor még igen ifju Gróf Czi-
 ráky Antal mostani Ország- Bíránknak; kérvén;
 hogy azt tégye famíliai kintsei közzé, 's a' mi
 történt; öreg napjaiban se felejtse.

Az esedezők közt én is megjelentem ; úgy akarák itt is mások , nem magam. Valamikor nagy helyekre mentem , 's előre készültem-el , mindég összezavarám magamat , nem , mikor magamat szerencsémre eresztettem. Revesen valánk ; csak heten , 's Báró Orczy József , Kamarás akkor nap , és az ablakban Generális Báró Splényi Gábor. Itt akarám rendbe szedni nem szavaimat , hanem csak gondolatimat. Azonban Gróf Széchényi Ferencz , udvari gyászban 's a' Nápolyi csillaggal és veres pántlikával , Splényi mellé álla , 's minthogy rövidlátásu volt , ezt kéré , nevezné-meg neki , kik vagynak itt ; mert megtörténhetnék , hogy azzal szóllani akarand. Ekkor az egyik ablakba vitt , 's beszéllé , hogy most jő Nápolyból , hol az Ország által a' Nápolyi két Felség' tiszteletére vert pénzt bemutatta ; hogy Milánban Ferdinánd Fő-Herczeggel magyarul szóllott ; hogy a' Fő-Herczeg látni akarja Gessneremet. Orczy nevemen kiálta , 's én minden készület nélkül mentem-be. — Te-leki azt mondá , hallván tölem mi történt , hogy szebb kihallgatása senkinek nem lehet. Um Ihnen zu zeigen , wie sehr ich diese Freundschaftsgeföhle und diese Resignation zu schätzen weiss ; nennen Sie mir ein andres Amt , und Sie haben es , — mondá a' lelke' nemességéről ismeretes Úr. És ezt : Kommen Sie mir in zehn Jahren , und ich sage Ihre Worte her.

Felvetém magam' egy fiakerbe , 's repülve mentem az Ország' házához. Az ajtó' kilincsével én is birkozám , egy valaki is belölről. Végre megnyillék az , 's H— jöve-ki. Örvendek neked , mondám , Titoknak vagy a' Budai Kamaránál. — No , no , monda a' bölcsejüek' grimaszával ; hol

szeded az illy híreket? Elmondám neki, és a' mit én feleltem neve' hallására. — Mindég hittem hogy szeretsz, mondá; de ennyit tőled sem vártam. Nyakamba esett, megszorítá jobbomat, 's elválnk.

63.

Egyike azon házaknak, hol a' Dieta alatt legtöbb örömmel éltem, a' Generális Gróf Feketéé volt. Nagyon lelkes, nagyon eleven, elmés és igen széles olvasású ember; félig francia, félig török. Atyja, az Ország-Bírája, szép nevelést ada neki, de illy lelkekkel bánni nehéz; nem oda mennek a' hová vinni akarják, hanem a' hova magoknak tetszik. — Fekete a' maga francia Verseit két Kötetben adta ki, *Mes Rhapsodies* cím alatt, 's egy példányát két általag Tokaji borral küldötte-meg Voltairnak. Az Öreg megköszönte a' kettős ajándékot, francia atticismussal azt vetvén mellé, hogy bora jobb mint verse. — Így beszéllé nékem ezt Fekete; mások másként. Talán mivel a' mit én francia atticismusnak nevezék itt, nekik gorombaságnak látszik. Kértem a' Generálist, engedje látnom az öreg Csábító' írását, de a' levél Fóton vala. Hítt ki magával. De midön neki volt ideje, én nem mehettem: mikor én mehettem volna, ötöt tartóztaták dolgai.

64.

Egészen elfeledkezve látszom, hogy Nyelvünk' 's Literatúránk' barátjai itt emelkedésünk' felől várnak híreket. De valóban azok nem olyak, hogy felölök dicsekedve szólhassunk. Mielta Révai kiadta a' Faludi' Verseit, 's a' magáéit, 's a' Barcsayéit 's Orczyéit, azolta két Folyó-írásinkon kívül nem sok van, a' mit örömmel láthatnánk, ezen időszakra visszatekintvén. Haszonra sokat ír-

tünk, keveset a' szép' nemében, 's nem előre lát-
szánk törekedni, hanem vissza, mert Aranka sze-
rint, örök cánonjai a' Nyelvnek a' mi Megholt-
jaink maradnak; új Íróink csak rontják azt. Pé-
czeli meséket ada, Meropot és Tankrédet, Alzírt,
Zayrt, Voltaire után, 's a' Hervey' siralmait;
Gróf Gvadányi József Generális a' Peleskei Notá-
riust; Laczkovics János a' Trenk' Maczedóniai
Vitézét; Szent-Jóbi Verseit és Mátyását, 's ezt
magyarúl és németül; Szalkai Blumauernek egy
munkáját, Aszalai a' Lessing' meséjít, én Hamle-
tet, a' Herder' Paramythionit, egy quasi-Alma-
nachot Heliconi Virágok' czímje alatt, a' Wie-
land' Diogeneszét, — 's valljuk-meg, mind ez
szomorú bizonyága vala előmenetelünknek. Sőt
azzal rettentetett volna inkább, hogy felemel-
kedni soha nem fogunk, ha felejtheténk vala,
hogy a' kezdes' korában ez mindenhol így volt.
De melly csillámló jelenés vala köztünk Dayka
némelly lelkes édes dalaiban? Ő, ki a' maga korát
félszázaddal előzte-meg. Néki némelly énekei még
akkor is tisztelet' tárgyai lesznek a' maradéknál,
mikor az orthologus Aranka' nevét senki sem fog-
ja ismerni akarni. — A' korán elholt hős ifjúról
Versei előtt szóllek; itt a' hely tilt' elmondanom
a' mit kellene.

65.

Épüлетem' talpköve Széphalmon, egy órá-
nyira Újhely felett, 1791. Májusban tétetett-le,
míg én Bécsben múltam, 's a' legjobb anya
rajta volt, hogy falait felvonva láhassam, midőn
haza érek, melly Septemb. 10d. meg is leve. Fe-
dele is rajta volt még azon eszt.

Melly örömek, melly csapások várnak itt
reád! sóhajtám, midőn a' hold' fénye alatt lép-
tem-be pitvarom' küszöbén. Tudtam hogy lesznek

mind ezek mind azok; de sem egyikét sem másikat nem álmodám-meg nagyságában. Azt homályba fedi szemeink előtt a' bennünket-szerető Istenség. A' jó elvesztené becsét, ha előre tudnánk hogy szerencsések leszünk; 's ki nem kívánná hogy nyelje-el az örök éj, ha előre is kellene viselnünk a' rosszat, melly reánk vár?

4.

A' Magyarokról, mint Agarenusokról.

TEKÉNTETES TUDÓS

F O R G Ó G Y Ö R G Y N E K,

TEKÉNTETES NEMES

P E S T V Á R M E G Y E

R E N D E S F Ő O R V O S Á N A K,

M I N T

I G E N N E M E S L E L K Ő

F É R F I U N A K,

S Z E R E T E T E É S B A R Á T S Á G A

M A R A D A N D Ó J E L E Ő L

A'

S Z E R Z Ő.

1. §.

Régi, igen régi Nemzet a' Hagarenus, vagy lehelletes betű nélkül Agarenus Nemzet. Már Dávidnál találtatik a' LXXXII-dik Zsoltár 8-dik versében: „*Móab, es az Agarénusok, Gebal, és Ammon, és Amalek: az Idegenek a'*

Tyrus lakóival’. *) A’ Zsidó Kutfőben e’ helyen, de a’ LXXXIII-dik Zsoltárnak 7-dik versében, *הַגְרִים*, az az: Haggrim olvastatik **). A’ Hetven Görög Tolmátsolóknál pedig a’ LXXXII-dik Zsoltár 7-dik versében *‘Αγαρηνοί*, az az: Hagareni jő elő ***). Hogy a’ Zsoltárban e’ Haggrim, Hagarenius és Agarenius nevek egy Nemzet nevét tészik, a’ról senki sem kételkedett.

2. §.

A’ Királyi Krónika I. Könyve V-dik fejezetében a’ 10-dik vers ismét így emlekezik az Agarenius Nemzetről: „*A’ Saul napjaiban pedig az Agareusok ellen hadakozának, és megöleék őket, és helyettek lakának az ő hajlékokban, az egész tartományban, melly Gúlaádnak Napkeletire néz*’. ****) Alább pedig ugyan ezen Fejezetben a’ 19-dik és 20-dik versben mondatik: „*Hadakozának az Agareusok ellen: az Ituraeusok pedig, és Náfis, és Nodab segítséget adának nekik. És kezekbe adatának az Agareusok, és mind a’ kik vélek valának*” *****). A’ Zsidó Kutfőben e’ helyeken Haggrim az Agarenius Nemzet neve, és nem Ha-

*) Szent Biblia, mellyet Magyarra fordított Káldi György. Budán, 1782. fol. 505. lapon.

***) Biblia Hebraica. Studio D. Jo. Heinr. Michaelis, Halae Magdeburgicae, 1720. 4-to Tomo II.

****) Vetus Testamentum ex Versione Septuaginta Interpretum. Edidit Joannes Jacobus Breitingerus. Tiguri Helvetiorum, 1730. 4-to. Tomo IV, 69.

*****) Szent Biblia. Budán, 1782. fol. 335. lapon.

*****) Szent Biblia. Budán, 1782. fol. 335 lapon. Méltó olvasni alább ezen háboru kimenetelét, de az nem ide való.

grim, mint felebb a' Zsoltárban előjött *). A' Hetven Görög Tolmátsolóknál pedig e' helyeken az Agarenus Nemzet némelly régi Résziratokban Ἀγαράοι, az az: Agaraei, más régi Kéziratokban pedig Ἀγοραίοι, az az: Agoraei nevet visel **). Hogy a' Hagriim, Agaraei, Agaraei, Agareus nevek mind az Agarenus Nemzetet illetik, azt mostanig tudtomra senki sem tagadta.

3. §.

Említés tételik az Agarenus Nemzetről a' Királyi Krónika I. Könyvének XXVII-dik Fejezetében is a' 31-dik versben e'képen: „És a' Juhoknak, Agaraeus Jaziz'. ***) A' Zsidó Kutfőben itt az egyes számban Hagri találtatik ****). Ugyan itt a' Hetven Görög Tolmátsolóknál Ἀγαρίτης, az az: Agarites áll. *****) Ellenben Baruk Profétánál a' III-dik Fejezet 23-dik versében az Agarenus Nemzet Agár-Fiai név alatt jő elő, melly kifejezés napkeleti szóolás módból eredett, 's épen úgy jelent Agarenus Nemzetet, mint a' Szent Írásban e' kifejezés Chet Fiai Chetaeusokat, és Israel Fiai Israelitákat jelent. *****) És ezekből mindenki észre veheti, hogy a' Hagrim, Hagriim,

*) Biblia Hebraica. Halae, 1720. 4-to Tomo II.

**) Vetus Testamentum ex versione Septuaginta Interpretum. Tiguri Helvetiorum. 1730. 4. Tomo II, 262.

***) Szent Biblia. Budán, 1782. fol. 354 lapon.

****) Biblia Hebraica. Halae, 1720. 4-to. Tomo II.

*****) Vetus Testamentum ex versione Septuaginta Interpretum. Tiguri Helvetiorum, 1730. 4-to. Tomo II, 305.

*****) Szent Biblia. Budán, 1782. fol. 725. lapon.

Hagri, Hagarenus, Agarenus, Agareus, Agoraeus, Agarites, Agareus és Agár Fiai nevek mind az egy Agarenus Nemzetnek nevei.

4. §.

A' Görög és Római régi Classicus Írók a' Veres Tenger mellett Arábiában és néhol másutt is lakó Agarenus Nemzetet Agreus, vagy Agraeus néven hozzák fel. Dionysius Periegetesnél olvashatni a' 956-dik versben: „ἀρχὴ δὲ Χαυλάσιοι τε, καὶ Ἀγροῖες” az az: „Közel vagynak (a' Nabataeusokhoz) a' Chaulasiusok és Agreusok”. *) Strábónál találatik: „διὰ δε τῶν παρακειμένων Ἀραβίων ἐθνῶν Ναβαταίων τε καὶ Χαυλοταίων, καὶ Ἀγροαίων.” Az az: „A' közel fekvő Arabs Nemzetségek, úgy mint a' Nabataeusok, Chaulotaeusok, és Agraeusok miatt”. **) Idősb Pliniusnál előfordul: „Chatramotitae, Tomabei, Antidalei, Lexianae, Agraei, Cerbani”. Az az: „A' Chatramotiták, Tomabeusok, Antidaleusok, Lexiánák, Agraeusok, és Cerbánusok”. És valamivel alább ugyan Idősb Plinius írja: „Cerbano et Agraeos armis praestare, maxime Chatramotitas”. Az az: „A' Cerbánusok és Agraeusok a' fegyver forgatásban jártosabbak, leginkább pedig a' Chatramotiták” ***). Hogy azok, a' mik e' hiteles és még több más Íróktól Agreus, vagy Agraeus név alatt elő adatnak, az Agarenus

*) Geographi Graeci Minores. Ex recensione Godofredi Bernhardy. Lipsiae, 1828. 8. Vol. I, 52. 787.

**) Strabonis Geographia. Amstelaedami, 1707. fol. Tomo II, 1112. alias 767.

***) Caii Plinii Secundi, Historia Naturalis. Parisiis, 1741. fol. Tomo I, 338. 340. Libro VI, cap. 28.

Nemzetet illetik, azt már előttem más számtalan Tudós Írók vitatták.

5. §.

Neveztetek későbbben az *Agarenusok* széltében *Sarracenus* és *Ismaelita* névvel is. Szent Epiphánus, ki emberi pályáját Krisztus születése után 403-dik évben végezte, határozottan írja Ismáel maradékiról: „ἐξ ὧν αἱ φυλαὶ τῶν Ἀραρηῶν, τῶν καὶ Ἰσραηλιτῶν, Σαρακηῶν δὲ τὰ νῦν καλυμμένων.” Az az: „Kiktől az *Agarenusok*nak, vagy *Ismaelita*knak, kik ma *Saracenusok*nak hivatnak, Nemzetségeik eredtek.” *) Julius Pollux egyházi Krónikájában foglaltatik Ismaelről: „αφ’ οὗ τὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν γένος. οἱ δὲ αὐτοὶ ἀραρηνοὶ, οἱ καὶ σαρακηνοὶ καλοῦμενοι.” Az az: „Kitől az *Ismaelita* Nemzet eredett. Ugyan ezek *Agarenusok*nak, kik egyek a’ *Saracenusok*kal, neveztetek.” **).

6. §.

Ugyan ezt jegyzette fel Szent Hieronymus is íme soraiban: „*Arabas et Agarenos, quos nunc Sarracenos vocant, in vicinia urbis Jerusalem.*” Az az: „Az *Arabso*k és *Agarenusok*h, kiket most *Sarracenusok*nak neveznek, *Jerusalem* város szomszédságában. „Más helyen: „*Liber Geneseos docet ex Ismaele Cedar et Agarenos, qui perverso nomine Sarraceni vocantur, esse genitos.*” Az az: „A’ *Teremtés Könyve tanítja, hogy Ismael-*

*) S. Epiphanii, Opera Omnia. Coloniae, 1682. fol. Tomo I, 9.

***) Julii Pollucis, Historia Physica, seu Chronicon ab origine Mundi usque ad Valentis tempora. Monachii et Lipsiae, 1792. 8-vo p. 87.

től a' Cedariak és Agarenusok, kik hibás néven Sarracenusoknak hivatnak, szármoztak." A' harmadik helyen találatik: „*Ismaelitas et Agarenos, qui nunc Sarraceni appellantur.*” Az az: „*Az Ismaelitákat és Agarenusokat, kik most Sarracenusoknak neveztetnek.*” *) Végre, hogy másokat ellhalgassak, későbben Gulielmus Neubrigensis Angoly Író is feljegyzette: „*Secuta est e vestigio Ismaelitarum, qui proprie quidem Sarraceni, sed verius Agareni dicuntur, pestis edacior.*” Az az: „*Következett nyomban az Ismaelitáknak, kik tulajdonképen Sarracenusoknak, sőt helyesebben Agarenusoknak hivatnak, emésztőbb mirigyük.*” **)

7 §.

Esmérvén ezekből magát az Agarenus Nemzetet, és a'nak különbféle nevezeteit, mellyeket a' Történetírókból még az Agrenus, Aggerenus és Agaranus formákkal szaporithattunk volna, nem lehet nem kérdeznünk, mi adhatott a'ra okot, hogy a' Magyar Nemzet kijövetelével tsak nem egykoru némelly Német Országi Írók a' Magyarokat egyenesen Agarenusoknak és kevés változtatással Ackarenusoknak nevezik? Ezt mostanig ugyan figyelmeztetésben észre sem vettük; de az, hogy Történet Íróink e' kér-

*) S. Eusebii Hieronymi, Opera. Veronae, 1734. fol. Tomo I, col. 966. in Epistola CXXIX. ad Dardanum. — Tomo IV, col. 217. Commentariorum in Isaiam Libro V, cap. 21. — Tomo V, col. 285. Comment. in Ezechielem Libro VIII, cap. 25.

***) Rerum Britannicarum Scriptores Vetustiores, ac praecipui. Heidelbergae, 1587. fol. pag. 485. Libro V, cap. 11.

désről nem gondolkodtak, fel nem menthet bennünket a' kérdés tételétől a'nál is inkább, mint-hogy igen fontos okok kényszerítenek bennünket e' kérdés feltételére. Előbb azonban, mint sem ezen okokat esmérni tanuljuk, lássuk rendre a' Történeti Hitelességeket, mellyek a' Magyarokat Agarenus és Ackarenus névvel illetik.

8. §.

Egy 926-dik évben költ hiteles óklevélben, mellyben Franco, Norpoldus és Hubertus a' Trieri Szent Maximinus Klastrom Szerzeteseivel Tse-re Kötést tevének, olvastatik : „*Anno autem DCCCCXXVI. auctoritatis Domini nostri Jesu Christi secundum humanam fragilitatem depopulantibus Agarenis paene totum regnum Belgicae Galliae, studuit unusquisque diligenter tuta loca perquirere, ubi aliquid firmitatis fieri potuisset contra praedictorum insidias perfidorum.*” *) Hogy itt az Agarenus név alatt egyenesen a' *Húnok*, igazábban Magyarok, értetnek, azt a' bő velős tudományáról elhiresedett Hontheim János Miklós, Myriophitanus Suffraganeus Püspök, régen előttem észrevette Trieri Történeteiben, 's egy uttal azt a' hibát is, mellyet Első Kötetében az Ajarenus névvel elkövetett, a' Harmadik Kötetben az Agarenus igazi olvasás felvétele által helyrehozta **). Ez a'

*) Edmundi Martene et Ursini Durand, Veterum Scriptorum et Monumentorum Amplissima Collectio. Parisiis, 1724. fol. Tomo I, col. 280—281. Ex Cartario Trevirensi S. Maximini.

**) Joannis Nicolai ab Hontheim, Historia Trevirensis Diplomatica et Pragmatica. Augustae Vindelicorum, 1750. fol. Tomo I, 269—270. Tomo III, 1924. Cf. Georgii Pray, Dissertationes in Annales Veteres. pag. 103.

926-dik évi óklevél; úgy vélem, nem megvetni való Tanúság Tétel.

9. §.

A' Weingarteni rövid Évkönyvekben, melyek a' Stuttgardi Királyi Könyvtárnak X-dik századi Kéziratában talátnak; és így a' felhozandó Történettel valóban ugyan egy században feljegyeztettek, mondatik: „899. *Ungri Italiam invaserunt, et Longobardos bello vicerunt*”: Alább pedig épen ezen Magyarokról, vagy is Ungrusokról, mint a' halhatatlan érdemü Pertz György Henrik is böltsen észrevette, olvastatik: „933. *Heimricus Ackarenos interfecit Idus Mart*”. *) Hogy mind az előbbi óklevélben; mind itt valóban Magyarokat kell érteni, az a' régi Historiából bizonyos: De még inkább kitészik a' következő Szent Gáli Évkönyvekből, melyekben a' Magyarok igen sokszor és igen szembetünőleg *Agarenus* néven neveztetnek.

10. §.

A' Szent Gáli Monostornak Nagyobb Évkönyveiben, melyek hasonlóképen egykoru és közelkoru Kéziratban maradtanak fen, előjönnek tudniillik ime helyek az *Agarenusok*ról:

1.) „888. (889.) *Et Arnolfus in regnum elevatur; in cujus temporibus Agareni in istas regiones primitus venerunt.*”

2.) „892. (893.) *Arnolfus contra Maravenses pergebat, et Agarenos, ubi reclusi erant, dimisit.*”

*) Georgii Heinrici Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Hannoverae, 1826. fol. Scriptorum Tomo I; 67. Cf. Indicem sub voce: Ackarenus et Agarenus: — A' Kéz írat betűinek másukat láthatni a' II-dik Kö-Táblán.

3.) „899. *Agareni Italiam intraverunt; et Langobardos bello vicerunt.*”

4.) „900. *Norici cum Agarenis pugnaverunt, et partem ex eis occiderunt.*”

5.) „902. *Agareni a Baioariis ad brandium vocati, ubi Rex eorum Chussol occisus est, et alii quam plurimi cum eo.*”

6.) „908. *Baioariorum omnis exercitus ab Agarenis occiditur.*”

7.) „909. *Agareni in Alamanniam.*”

8.) „910. *Agareni cum Alamannis et Francis pugnaverunt, eosque vicerunt; et Norici partem ex eis occiderunt.*”

9.) „*Agareni Alamanniam intraverunt. Erchanger et Perehtolt frater eius et Udalricus Comes, auxiliante illis nepote eorum Arnolfo optimo Duce Baioariorum, totum exercitum eorum juxta Ine fluvium penitus occiderunt, nisi 30. viros.*”

10.) „925. *Agareni Monasterium S. Galli invaserunt.*”

11.) „943. *Omnis Agarenorum exercitus a Baioariis occisus est.*”

12.) „955. *Otto Rex cum Agarenis pugnat in festivitate Sancti Laurentii, eosque Deo auxiliante devicit. Et erat numerus eorum 100. milia, et multi illorum comprehensi sunt cum Rege eorum nomine Pulszi, et suspensi sunt in patibulis. Et aliud bellum cum eis gerebatur a Poemanis, ubi comprehensus est Rex illorum nomine Lele extincto exercitu eius.*” *) Gyermek az a' Történet Tu-

*) Georgii Heinrichi Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Hannoverae, 1826. fol. Scriptorum Tomo I, 77—79 Cf. Melchioris Haiminsfeldii Goldasti, Rerum Alamannicarum Scriptores. Francofurti et Lipsiae, 1730. fol. Tomo I, pag. * 3. versa et seqq. in Hepidanni Annalibus Brevibus.

dományban, a' kiészre venni nem tudja, hogy e' helyeken Agarenus név alatt a' Magyarokról foly a' beszéd. Azonban arról, hogy hajdan a' Magyarokat sokan Agarenusoknak nevezték, megszüntet minden kérdést Ifiabb Eckehard Szent Gáli Barát ime, különben *helytelen*, sorai által: „*Qui autem Vngros Aggerenos putant, longa via errant.*” *)

11. §.

Minekutána tehát egy 926-diki óklevél, és több X-dik századi Történet Írók a' Magyarokat Agarenus Aggerenus, és Ackarenus néven emlegetik, kéntelenek vagyunk feltenni e' Kérdést: Vallyon mi oknál fogva neveztetethett a' Magyar Nemzet Agarenus és Ackarenus nevezettel? Ha élne a' szép szorgalmu Fischer János Eberhárd; ha élne a' kegyetlen kritikáju Schlözer August Lajos: Azt kiáltaná tele torokkal e' két nevezetes Férfiu, hogy az Agarenus név határozatlan jelentésű név, mint a' Scytha, Turcus és Ungarus nevezet. Minden napkeleti Nemzetet, mellyet az Írók nem esmértek, (mondának ők) Agarenusnak neveztek tudatlanságból a' régi Írók. Igaz, hogy így, tudatlanságunkat másokra kenve, elakadásunkon legkönnyebb volna segíteni: De illyes valamit tenni a' józan Kritika nem enged. Tsak a'kor lehet valakit tudatlansággal vádolni, ha a' vádra a' régi Kutfőkben elégséges, világos, vagy igen hihető okok találtak.

*) Melchioris Haiminsfeldii Goldasti, SS. Rer. Alamannicarum. Francofurti, 1730. fol. Tomo I, 42. cap. 10.

12. §.

Nekünk a' régi hiteles Kutfökben ela'nyira nintsenek elégséges, világos, vagy igen hihető okaink illetően vádolásokra, hogy inkább igen fontos okaink vagynak a'nak megmutatására, hogy e' Régiségek a' Magyarokat nem vaktában nevezik Agarenusoknak. Illyen nyomos ok mindenek előtt az, hogy viszontag az Arabs Írók az Agarenus Nemzetet Magyar, vagy más kimondással: Mahzsár néven nevezik. A' napkeleti nyelvekben igen nagyon jártos Scaliger József beszéli: „*Hagareni etiam ab Hebraeis dicuntur Hagrim ab ancilla Sarae uxoris Abrahami, et ab Arabibus ipsis Erab-el-Hagiari. Dicuntur etiam el-MAGAR-IN.*” *) Az az: „*A' Hagarenusok hivatnak a' Zsidóktól Hagrim néven is Ágártól Abrahám Szolgáló Leányától, és maguktól az Arabsoktól Erab-el-Hagiari néven. Neveztetnek máskép el-MAGAR-IN néven is.*” Scaliger állítása, úgy vélem, különös figyelemre méltó.

13. §.

Minthogy nálunk a' Napkeleti Nyelveknek, és főképen az Arabs Íróknak, Esméretük mostanig, úgy szólván, még tsetsemős korban sintsen, és egyébként sem birhatta meg erszényem, hogy minden Arabs Történet Írókat magamnak, a' tudományos segedelmeknek mindenféle szükükben, megszerezhessek: Nem tehetem azt, hogy a' Hagarenus Nemzetnek Magyar nevérol az Arabs

*) Josephi Scaligeri, Opus de Emendatione Temporum, Genevae, 1629. fol. pag. 110—111. A' Könyv végén a' Lajstromban Mahgar-im olvastatik. Az *El* va y *Al* szó Arabs Articulus. Az *Im* rész többes szám jele, mint nálunk Magyar-ok.

Történet Írókból hiteles tanuhelyeket felhozzak. Mindazonáltal a'ról, hogy Scaliger állítása nem költemény, mindenki velem együtt meggyőződhetik a' Napnyugati és Byzantinus Írókból, mellyekben az Agarenus Nemzetnek Magar neve igen gyakran feltalálható. A' miben tehát az Arabs Írókra nézve fogyatkozást szenvedek, azt más úton fogom kielégíteni.

14. §.

A' Historia Miscella nevű régi Történeti Munkában olvashatni e' sorokat Mady Arabs vezérről: „*Et misit Thesian, qui dicebatur Zelotes, et dat ei potestatem APOSTATAS faciendi Christianorum Servos, et desolandi Ecclesias Sanctas, et venit Emesam, et repromittit se non compellere ad MAGARIZANDUM nisi eos, qui dudum ex Infidelibus fuissent.*” *) Radelchisus Beneventumi Fejedelemnek 851-diki Capituláréjában, az az: Törvényében taláztatik: „*Et a modo, ut dictum est, nullum SARACENUM recipiam, vel recipere permittam, praeter illos, qui temporibus DD. Siconis et Sicardi fuerunt Christiani, si MAGARIZATI non sunt.*” **)

15. §.

A' Görög Menologiumban Martius 6-dikán az Amorium városnál a' SARACENUSOKTÓL elfogatott és Syriában megöletett XLII. Görög Martyrokról wondatik: „*Αυτοί δὲ δεχθέντες ἀπήχθησαν εἰς Συρίαν, καὶ ἀπεκλεισθησαν εἰς φυλακὴν. καὶ*

*) Ludovici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1723 fol. Tomo I, 164—165.

**) F. Pauli Canciani, Barbarorum Leges Antiquae. Venetiis, 1781. fol. Volumine I, 275. Capitulo 24.

μετὰ τὰ πολλά ταλαιπωρηθῆναι, ἐκβληθέντες τῆς φυλακῆς, ἠναγκάσθησαν **ΜΑΓΑΡΙΣΑΙ.** Az az: „Maguk megfogatván, Syriába vezetettek és tömlőtzbbe vettettek: igen sok nyomoruságot szenvedvén, a' tömlőtzből kivetettek, és erőszakkal, hogy **ΜΑΓΑΡΙΖΑΛΙΑΝΑΚ**, kényszerítették.” *) Előjő a' **ΜΑΓΑΡΙΖΕΙΝ** és **ΜΑΓΑΡΙΤΕΣ** szó Theophanesnél is több ízben. **) Az tehát a' Kérdés, mit jelenthet ez a' **ΜΑΓΑΡΙΖΑΛΙΑΣ** ezen és más több Régiségekben?

16. §.

Du Fresne Károly a' Közép Kor Görög Nyelvéről készített Szó Könyvében beszéli: „*Μαγαριξίειν = in religione foedari, maxime AGARENORUM religionem profiteri, amplecti.*” Az az: „Az **AGARENUS** vállalásra által menni.” ***) Valamivel alább: „*Μαγαρίτης = Apostata, SARACENICAM religionem amplexus.*” Ugyan ő Közép Századi Deák Szó Könyvében: „*ΜΑΓΑΡΙΖΑΡΕ = SARACENICAM vel MAHOMETICAM impietatem non modo profiteri, ut quidam volunt, sed maxime post abdicatam et desertam Religionem Christianam, a qua qui transibant ad Musulmanismum Μαγαριξίειν dicebantur.*” ****) És valamivel

*) Menologium Graecorum jussu Basilii Imperatoris Graece olim editum. Urbini, 1727. fol. Parte III, 7.

**) Theophanis Chronographia. Parisiis, 1655. fol. pag. 262. 284. 334. 's a' t. Előjő a' Magarizálás Leo Grammaticusnál, Symeon Logothetánál, Petrus Chartulariusnál. 's a' t.

***) Caroli Du Fresne, Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis. Lugduni, 1688. fol. Tomo I, col. 839 - 840.

****) Caroli Du Fresne, Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis. Venetiis, 1739. fol. Tomo IV, 295.

alább: „*MAGARITA = Apostata, Christianae Religionis Desertor.*” Innend vagon VIII. János Pápa Levelében: „*Portasque patentes relinquentes, multis MAGARITIS fugiendi et SARACENIS ingrediendi aditum reliquerunt.*” Hogy az AGARENUSOK nevezettek SARRACENUSOKNAK is, az már felebb mondatott; hogy pedig a' MAGYAROK is hivattak SARRACENUSOKNAK, az az: AGARENUSOKNAK, azt Du Fresne ime soraiban régen tudta: „*SARACENORUM vocabulo UNGAROS etiam, atque adeo Gentes Paganas promiscue (ez tévedés) donant interdum Scriptores, ut Hepidannus, Echehardus Junior de Casibus S. Galli cap. 15. etc.*” *)

17. §.

Mivel az Arabs M o g a r szó G a n a j t, S z e n n y e t és M o t s k o t jelent, szerentsétlen Szófejtégetésből a' különben igen Tudós Leunclavius azon gondolatra vetemedett, vagy legalább azon véleményt elfogadta, hogy „*MAGARIZARE*” a'nyit jelent, mint „*stercore faciem conspurcare*” az az: „*a' vallást megfertőztetni.*” **) De, hogy e' vélemény igazi tévedés, onnand tudhatjuk, mivel a' felette régi Zsidó Nemzet a' MAGYAR Nemzetet régtől fogva הַגְרִים, az az: HAGRIM, az az: AGARENUS néven nevezi. ***) És

*) Caroli Du Fresne, Glossarium ad Scriptores Mediae et Intimae Latinitatis. Venetiis, 1740. fol. Tomo VI, 130.

**) Chalcocondylae, Historiarum Libri X. Parisiis, 1650. fol. pag. 407. In Leunclavii Pandectis Historiae Turcicae.

***) Joannis Buxtorffii Patris, Lexicon Chaldaicum, Talmudicum et Rabbinicum. Basileae, 1639. fol. col. 594. 624. — — Edmundi Castelli, Lexicon Heptaglottum. Londini, 1669. fol. col. 807.

innend történt, hogy a' régi Zsidó Targumban a' LXXXIII-dik Zsoltár 8-dik versében az AGARENUS vagy HAGRIM név helyén אַחַרְנַחֲרִי, az az: HUNGEROE, az az: HUNGARI jó elő.

*) Ki is gondolhatja okosan, hogy maguk a' Mohammedánusok vallásukat GANAJNAK nevezték volna? Józanabb tehát sokkal Scaliger József okoskodása, ki, midőn megemlítette a' felebb kiírtam sorokban, hogy az Arabsok az AGARENUSOKAT nevezik MAGAROKNAK is, mondja: „*Et fortasse inde Graecis recentioribus μαγαριζειν pro μαομετιζειν, et μαγαρισμὸς pro μαομετισμὸς.*”

18. §.

Más ok, a' mellyért a'ról, hogy több Régi-ségek a' MAGYAROKAT másképen AGARENUSORNAK nevezik, hallgatnunk nem lehet, az a' felette fontos ok: Hogy Magyar Országban az Árpád véréből férfi ágon uralkodott Magyar Fejedelmek alatt Ismaeliták és Sarracenusok, vagyis Agarenusok valóban laktak. Béla Király Névtelen Jegyzője írja Takson Vezér időjéből: „*Et audita pietate ipsius, multi hospites confluebant ad eum ex diversis nationibus. Nam de terra Bulgar venerunt quidam Nobilissimi Domini cum magna multitudine Hismahelitarum, quorum nomina fuerunt: Billa et Bocsu, quibus Dux per diversa loca Hungarorum, condonavit terras, et insuper castrum, quod dicitur Pest, in perpetuum concessit. Bylla vero et frater ejus Bocsu, a quorum progenie Ethey descendit, inito con-*

*) Biblia Hebraica. Basileae. 1778. fol. Tomo IV. Psalmo. 83, 8. — Práy György Diss. in Annales Veteres pag. 103. hibáson utasít Onkelos Fordítására.

silio, de populo secum ducto, duas partes ad servitium praedicti Castrı concesserunt, tertiam vero partem suis posteris dimiserunt." *) Igazán írja tehát a' Bétsi Hépes Krónika: „*Praeterea intraverunt Hungariam tam tempore Regis Geychae, et S. Regis Stephani, quam diebus Regum aliorum, Bohemi, Poloni, Graeci, Hispani, Ismahelitae, SEU Saraceni, Bessi*" 's a' t. **).

19. §.

Szent László Törvényének I. Könyvében a' 9-dik Tzikkely rendeli: „*De Negotiatoribus, quos appellant Ismahelitás, sı post Baptismum ad legem suam antiquam, per circumcisionem, rediisse inventi fuerint, a sedibus suis separati ad alias villas removeantur. Illi vero, qui inculpabiles per iudicium apparuerint, in propriis sedibus, aut aedibus remaneant.*" ***) Mivel az Ismaeliták a' vitézkedésen kívül kereskedtek is, itt Latán Nyelven a'nál fogva, minthogy a' Közép Századokban Negotium nálunk a'nyit is tett, mint Kereskedés, a' törvényben Negotiatores, vagy Institores, az az: Kálmárok, Kereskedők nevet viselnek, a' miből igen szép felvilágosításhoz juthatunk. Kálmán Királynak 1111-diki óklevelében, mellyet a' Zobori Szent Ipoly Templomának adott, mondatik: „*Institores autem Regii Fiscı, quos Hungarice CALIZ* (az az: Kál-Ész, ma az Euphonia szabásai szerint

*) Joannis Georgii Schwandtneri. *Scriptores Rerum Hungaricarum.* Lipsiae, 1746. fol. Tomo I. 38. cap. 57.

***) Joannis Georgii Schwandtneri *SS. Rer. Hung.* Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 90. Partis II, cap. 22.

****) *Corpus Juris Hungarici.* Budae, 1779. fol. Tomo I, 135.

Kálász, a' jelentés szerént Kálmár-Ész) *vocant.*"
*) És valóban hivatnak is széltében az Ismaeliták más néven Chalisiusoknak is, melly név egy (4. §.) Dionysius Periegetes Chaulasiusaival. Ezekről írja Cinnamus deák fordításban: „*Haud igitur longe processerant, cum Romani quidam speculatores reversi ad Imperatorem vacillante lingua, metuque pallidi, nunciarunt, innumerum in adversa rippa fluminis, instructa acie, stare exercitum; neque illum tantum ex indigenis, sed immensum etiam alium ex auxiliaribus copiis conflatum, praesertim Hungaricis Equitibus, et qui apud illos diuersae sunt Religionis, CHALISIIS. Hungaris quippe Christianam amplexis, ISTI MOSAICIS LEGIBUS, iisque non omnino genuinis, etiamnum vivunt.*” **) Innend látszik, hogy az Ismaeliták, az az: Chalisiusok romlott Zsidó, vagy talán helyesebben Mohammedánus vallást követtek. Hogy rólok Cinnamus úgy beszél, mint más vallású Magyarokról, az eléggé világos.

-
- *) Diplomatarium MS. Istvánfyanum. Bibl. Széch. Regn. pag. 53. Szent István Király 1001-diki oklevelében: ime szovak: „*de omnibus negotiis decimationem*” a' kereskedés Tizedét jelentik. Lássad: Du Fresne Glossáriumát a' *Negotium* szó alatt. Az Ismaelitáknak kereskedésük már Mósesnél Genes. XXXVII, 25. 27. 28. és több helyeken a' Szent Írásban előjő.
- **) Joannis Cinnami, Imperatorii Grammatici, Historiarum Libri Sex. Parisiis, 1670. fol. pag. 61. Cf. pag. 143. Itt épen nyilvánosságosan Magyaroknak hivatnak az Ismaeliták, vagy is Chalisiusok. — Nestornál a' Kaspium Tenger „*Chvalimskoje More*” nevet visel. Schlözer, Nestor. Göttingen, 1802. II, 90—92. A' Tartomány felette *Al-Bulgaria* nevet viselt.

20. §.

Rálmán Király Törvényének I. Könyvében a' 46-dik Tzikkely rendeli: „*Siquis Ismaelitas in jejunio seu comestione, porcinaeque Carnis abstinentia, vel in ablutione, vel in quolibet suae sectae facinore deprehenderit; Ismaelita e Regi deputentur: Qui vero eos accusabat, de substantia eorum partem accipiat.*” A' 47-dik Tzikkelyben rendeltetik: „*Unicuique villae Ismaelitarum ecclesiam aedificare, de eademque villa dotem dare praecipimus. Quae postquam aedificata fuerit; media pars villae Ismaelitarum emigret, sicque aut extrinsecus sedeant, aut quasi unius moris in domo: Mater autem nobiscum una eademque Christi Ecclesia individua unanimiter consistat.*” A' 48-dik Tzikkelyben meghagyatik: „*Ismaelitarum vero nullus audeat filiam suam jungere matrimonio alicujus de gente sua, sed nostra.*” A' 49-dik Tzikkelyben parantsolta-tik: „*Siquis Ismaelitarum hospites habuerit, vel aliquem in convivium vocaverit; tam ipse, quam convivae ejus de porcina tantum carne vescantur.*” *) Hogy e' Törvényekben nem nyelvbeli hanem vallásbeli általvaltoztatásokra esik a' törekedés, azt mindenki észreveheti.

21. §.

Azonban az erőltetések sem változtathatták meg az Ismaelita Nemzetet. Midőn II. András Magyar Király második Feleségét, Jolántát, elvette, jegyül egyebeken kívül lekötötte a' Király-

*) Corpus Juris Hungarici. Budae, 1779. fol. Tomo I, 146.

nének „*Proventus Sarracenorum de Pesth ac Comitatus de Budrugh.*” *) Ezen Oklevélben Bela Király Névtelen Jegyzőjének Pesti Ismaelitái (18. §.) egyenesen Sarracenus néven említettnek. Továbbá II. András Királynak 1222-diki Arany Bullájában a’ 23-dik Tzikkelyben megigértetik: „*Comites Camerae, Monetarii, Salinarii et Tributarii, Nobiles Regni, Hysmahelitae et Judaei fieri non possint.*” **) És még is IX. Gergely Pápa 1231-dikben ismét panaszolkodék Róbert Esztergomi Érseknek: „*Inter alia, que divinae ac humanae legi obviant manifeste, propter oppressionem Christianorum pauperum, et Saracenorum, Judaeorumque in Christi fideles dominatum, multi Christianorum, oneribus importabilium exactio- num gravati, Saracenos melioris conditio- nis et maioris libertatis praerogativa gaudere, sponte se transferunt ad eosdem, et ritum suscipientes eorum, ut pari cum eis gaudeant libertate, non solum per errorem Christiani Saracenorum, et Saraceni Christiano- rum mulieribus commiscentur, verum etiam il- las ducunt damnabiliter in Uxores.*” És alább: „*In regno tamen eodem passim Judaei ac Sa- raceni publicis officiis praeponuntur.*” s a’ t.***)

22. §.

II. András Magyar Királynak egy másik 1233-diki Arany Bullájában megint ezek foglat- tatnak: „*Judaeos, Saracenos SIVE Is-*

*) Georgii Pray, *Historia Regum Hungariae. Budae,* 1801. 8. Parte I, 212. Cf. pag. 203.

**) Hiteles Másból.

***) Stephani Katona, *Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Arpadianae. Posenii, 1785. 8-vo. pag. 592—593.*

*maelitas de cetero non praeficiemus nostrae Camerae, Monetae, Salibus, Collectis, vel aliquibus Publicis Officiis, nec associabimus eos Praefectis, nec in fraudem aliquid faciemus, propter quod ab ipsis possint oprimi Christiani. Item nec permittemus in toto Regno nostro Iudaeos, Sarracenos VEL Ismaelitas praefici alicui Publico Officio. Item faciemus, quod Judaei, Sarraceni SIVE Ismaelitae de cetero certis signis distinguantur a Christianis. Item non permittemus Judaeos, Sarracenos SIVE Ismaelitas mancipia Christiana emere, vel habere quocunque modo." 's a' t. *)* Lehet e vallyon tagadni e'nyi, és még több hiteles Tanuságok mellett, hogy laktak Magyar Országban Ismaeliták, Chalisiusok, Sarracenusok, az az: Agareniusok?

23. §.

Hogy e' Népek semmi esetre sem voltak *a' mai értelem szerint* Arabsok, és nem is tsupán vallásuk miatt viselték e Nemzeti Neveket, hanem a' Nagy Magyar Nemzetnek *igazi Agai* valának, az legvilágosabban megbizonyodik azon tudósításból, mellyett egy Magyar Országi Vas-Kurd, az az: Sarracenus (mind a' két név Palótzot jelent) ön maga adott a' XIII-dik században Aleppói Tanulásának idője alatt Jakutnak a' híres Geographiaj Arabs Szókönyv Írónak. Ezek szóról szóra Latán Fordításban Jakutnak ide illő sorai: „*Ego vero offendi in Urbe Haleb (Syriában) magno*

*) Magából az Arany Bullából, és egy másik viasz Pétsétes Eredeti Öklevélből. Olvashatni az egész öklevelet néhány hibákkal Praynál, Hierarchia Regni Hungariae. Posonii, 1779. 4-to Parte II, 57—61.

numero genus hominum, qui *Baschgurdi* audiebant, crinibus et facie valde rubicundis erant, et *Scientiae Juris Sacri* juxta ritum *Abu-Hanifae* operam dabant. Eorum aliquis, quem adieram, de ipsorum Patria rebusque percontanti mihi, — „Terra nostra.” respondit, — „ultra *Constantinopolim* jacet in regno alicujus Nationis *Francicae* (s. *Europaeae*), cui nomen *Hungerorum* est. Nos, *Muhammedis Sacra* profitentes, eorum Regi subditi, in tractu Regni ejus quodam, *triginta* admodum incolimus pagos, quorum quisque etiamsi parum absit, quin oppidulum referat, Rex tamen *Hungerorum* metu, ne ipsius detrectemus Imperium, ullum eorum muris sepi *vetat*,” *Es alább*: „LINGVAE, CULTUSQUE ET HABITUS PAR NOBIS RATIO EST CUM FRANCIS (*Europais*, nempe hic *Hungaris*). Una cum ipsis militamus et in expeditiones imus contra quemcunque signa ferant, si quidem nonnisi cum alienis ab *Islamismo* bellum gerunt.” Sciscitanti mihi causam, cur licet in mediis infidelium terris constituti *Islamismum* profiterentur, „*Multos*” respondit, patrum nostrorum audivi narrantes, diu supra hanc memoriam septem *Muhammedanos* e *BULGHARIA* in terram nostram venisse, interque nos sede fixa, amice blandique agendo nos docuisse, nobis errores, quibus tenebamur, demonstrasse, et ad veram *Islamismi* cognitionem nos duxisse. Sic nos (addebat) *Deus direxit*: sic (*Deus*) pectora nostra ad veram fidem disposuit. Has autem petimus *Regiones*, in *scientia Juris Sacri* Studium posituri. *Reduces* in Patriam omni honoris cultu a civibus nostris excepti; rerum

sacrarum curae praeficimur. 's a' t.' *) Nem MAGYAR NYELVÜ Népről foly-e itt a' beszélgetés?

24. §.

De a'nál bizonyosabbak ezek, mennél valóbb, hogy az Agarenus vagy Ackarenus Név a' Napkeleti Nyelveken épen azt jelentett, a' mit a' Hungarus és Magyar nevek jelentenek. Nem volt, nintsen a' Napkeleten Nemzeti Név, mellynek nem volt és volna ma is világos jelentése; az ilyen nevet mi tsuda, ha azután mindegyik Szomszéd Nemzet a' maga nyelvére is által fordította? Megfogom egykor bő Tanuságokkal mutatni, de a' minek most itt nem lehet helye, hogy nem az én véleményem, hanem a' Történeti hiteles Kutfők szerint, mind a' Hungarus mind a' Magyar név a' nyit jelent, mint Földmivelő, azaz: Agricola. — Zsidó nyelven AKHAR = *Terram fodit.* IKRAR = *Agricola.* Arabs nyelven Ta-AKKARA = *Terram fodit.* AKKARON = *Agricola.* Syrus nyelven AKORO = *Agricola.* **) És ez az oka, hogy az

*) C. M. Fraehn, De Chasaris Excerpta ex Scriptoribus Arabicis. Petropoli, 1822. 4-to In Appendice De Baschkiris pag. 7—8. Hogy a' Napkeletiek általában minden Európait közönséges néven FRANCUS néven szoktak nevezni, azt elég érteni.

**) Edmundi Castelli, Lexicon Heptaglotton. Londini, 1669. fol. col. 114. — Johannis Coccei, Lexicon et Commentarius Sermonis Hebraici et Chaldaici. Amstelodami, 1669. fol. pag. 32. — Christiani Stockii, Glavis Linguae Sanctae. Lipsiae, 1753. 8-vo pag. 59. — Wilhelm Gesenius, Neues hebraisch-deutsches Handwörterbuch. Leipzig, 1815. 8-vo pag. 34. — Adelung mondja, nem én, hogy a' Persa Ackar. a' Német Ackerr rokon szavak a' tölem előszámlált Napkeletiekkal. Wörterbuch. Leipzig 1774. 4.1, S. 138. Illyen a' görög *Αγρειο*; is. Abulfeda az Agare-

Arábiában lakó Magyarokat már a' régi időkben maguk nyelvén a' szomszéd Napkeleti Nemzetek Hagrim, Hagriim, Agareus, Agoreus, Agarenius 's a' t. néven nevezték; ez az oka, hogy az Agarenius vallásra térés MAGARIZÁLÁS volt; ez az oka, hogy az Arabiai AGRA város a' szomszédságban lakó és azért tekintetét érdemlő, Alexandriai LXX. Görög Tolmátsoloktól Mósesnél a' Teremtés Könyvében *Mažá'p*, Eusebiustól pedig az Onomasticonban MASARIS néven említettik. *) Nem hivatott-e a' Magyar Országi Agria, az az: Eger Vár is hajdan igazábban Magyar Várnak méltán kérdezhetjük, ha Nagy Lajosnak 1362-dik évben October 17-dikén költ Eredeti Óklevelében, melly mindazonáltal mostanig napfényt nem látott, *Eger város határában AL-MAGYARI Vásár Adóról* Ajándékozást olvasunk? **)

25. §.

Sokat mondhatnék még mind ezeknek megvilágosítására és bővebb megmutatására, mind a' tehető Ellenvetéseknek, mellyeket meg sem érintettem, meg táfolására: de egyszeri elmélkedésre, úgy vélem, e'nyi is fölöslegesen elég. Ne hogy a' Sokféle Nevek alkalmatlanok legyenek az Agareniusokra nézve, inkább azt érntem itten, most egyszer még próbák nélkül, hogy az

nusokat RUSTICUS és AGRICOLA néven említi. Lásd. Joan. D. Michaelis, Commentationes 1763—1768. oblatae. Bremae, 1769. 4. pag. 92.

*) *Vetus Testamentum ex versione LXX. Interpretum.* Edidit Joannes Jacobus Breitingerus. Tiguri Helvet. 1730. Tomo I, 68. Genes. 36, 42. Mósesnél. — Blasii Ugolini, *Thesaurus Antiquitatum Sacrarum.* Venetiis, 1746 fol. vol. V, 248.

***) *Tudományos Gyűjtemény.* Pesten, 1826. III. Köt. 24—25. lapon.

Agarenus név, a' mint láttuk, Magyart, a' Sarracenus Palóztot, az Ismaelita Jászt, a' Chalisius Kálmárt, vagy is Kereskedőt jelent a' Napkeleti Íróknál. Ma sem Ujság az, hogy mind a' Jászt, mind a' Palóztot, mind a' Kúnt, mint egy nyelvü és eredetü Nemzeteket, Magyarának nevezik: Hogy lehetne tehát akadozni a' Régiségnek illeten szokásán, midőn maga Móses, a' legrégebb és leghitelesebb Író, e' szokásról Könyveiben számtalan Példákat fenhagyott maga után? Azért tehát, hogy az egy nyelvü és eredetü Nemzeteknek Neveik a' Történet Íróktól egymással feltseréltetnek, maguk a' Nemzeti Nevek közel sem HATÁROZATLANOK. Olvassuk tsak ilyen figyelemmel a' Kutfőket, majd helyes öszvefűgést fogunk ott is tapasztalni bennük, hol előbb Név Zurzavart találtunk. Azonban elég e'nyi, mint felebb mondám, most egyszer az Agarenusokról. — Te, nemes szívü Barátom! ki lármánélkül kiseded értékből is sokat és nagyokat tudsz tenni, minthogy régen tudod, hogy az Emberi Nemzet minden vas szorgalma mellett is a' *Tudomány Egészet* még ki nem meritette, fogadd tölem kedvesen e' kiseded Ajándékot, mint hozzád viseltető Szeretetem és Barátságom marandó jelét, 's ha meggyőződöl azokról, a' mik itten röviden előadattak, áldjad velem szived mélyéből a' Mindenhatót: Hogy Öseinknek példátlan gondatlanságuk mellett is más Nemzeteknek Íróikban fentartotta azon Tanu Helyeket, mellyekből Nemzetünk Eredetéről és Történetéről bizonyosabbakat tanulhatunk, mint sem saját hazai Történet Íróinkból kikereshetünk!

Horvát István
A' Széchényi Országos Könyvtár Örzője.

H A Z A I M Ű V É S Z S É G
FERENCZI MAGYAR SZOBRÁSZ' (KÉPFA-
RAGÓ) MÜTEREME

BUDÁN A' VÍZIVÁROSBAN 62. sz.

F Ö L D S Z Í N T.

Ferentzi, ez a' Ts. Kir. Felsőleges Fő Hertzeg ország' Nádora költségén Rómában [Canova és Thorwaldsen által nevelt művész kedves hazájába vissza térvén magát legottan némelly szobrok' modelleinek készítésével, a' mejképeknek kiagyagolásával, és azoknak gypsbe öntésével ajánlotta. Ez tudva vagyon. Erről már a' tudományos Gyűjtemény, és több közönséges levelek ditsérő említést tettek.

Érzette azt Ferentzi, hogy ő hivatalának csak akkor felelhet meg, ha alakot vett gondolatjai, és találmányai márvány által nyerhetnek állandóságot. Utra indult tehát a' magyar Hazában alkalmas márvány feltalálása végett. Elsőben Gömör Vármegyében talált fejtér márványra, melly első tekintettel a' tzelnek megfelelni látszott. A' bárdolatlan kő már kezdé alakot váltani, 's fájdalom! a' munka folytában darabokra törék, 's elvesze az idő, fáradság, és költség. — De a' derek művész nem tsüggedett el ezen semmivé lett próba után, a' tapasztalás nevelte a' figyelmét 's újra útnak indult. Egy belső sugallás vezérlése után öszve meg öszve járta a' Hazát, meglévén arról győződve, hogy itt a' Magyar Hazában a' nagy gazdag és szép vonásokban kifejlett természet, bizonyosan anyaikepen gondoskodott, a' szép művek' gyakorlóiról is 's a' gondolkozó Ferentzi nem képzelhette, hogy az Olasz ég egyedül legyen olyan szerentsés, melly alatt a' szépművészetekhez megkivántató természetmennyek talál-

tatnak. Ezt a' szép bizodalmat és ezt a' fáradhatatlan törekedést megjutalmazta a' sors. Krassó Vármegyének, Dognácska vidékiben találta egy gazdag márvány törésre, mellynek használhatóságáról meggyőződván, abból egynéhány nagy darabokat, kitöretett. — A' hosszas fáradozás után itt volt a' nehézségek és bajok kezdete. A' vidékbeli töredékeny szekerek, az utak és hidak mine-műsége csak nem meggyőzhetetlen akadályokat okoztak a' míg a' roppant terhet a' hajó magára vállalhatta, de Ferenczi a' kit a' művészség isteni tűz szikrája lelkesített nem csüggedt el, és boldogult. 1827-dik esztendőben a' sanyarú késő ősze vége felé érkezett meg fáradt vándorlónk, kincseivel Budára, rendbe szedte legottan művszobáját egy a' Duna-partján álló épületben, 's a' gypsben már rég készen álló munkák legottan márvány testet kezdetek váltani. A' művész Ferenczit nagy ködarabjai között látva, egy valószínűs gyönyör ébresztő tekintet volt. Az égi örömek boldogító érzései között emelkedett szíve, azon gondolatokban, hogy ő a' holt ködaraboknak ő majd alakot, és úgy mondva életet fog adni.

Te kit hazád szeretete és annak pallérozódása lelkesit, engedd meg hogy én azon gyps-öntéseket, mellyek majd márvány testet váltanak, és azon kész márvány munkákat, mellyekkel egykor a' haza dicsekedni fog, egymásután képzeleted eleibe állítsam, a' mit láttam, a' mit én csak hideg szóval leírok, az se nem az én phantasiám szüleménye, sem nem valamelly idegen gondolatok, mellyeket a' művésznek talán csak tulajdonítok; épen nem! én érzéseinek és gondolatainak csak olly magyarázója vagyok a' mint ő azokat nekem gyakori látogatásaim alkalmatosságával, felfedezte.

Ott a' szegeletben áll egy gyps-öntés a' színváltozást képezve; néhai Ürményi Josef Ö Excell. Váli Templomába szentelt kép csoportot ábrázol. A' fő kép itten életi nagyságú. Egy könnyű aetheri alakba öntött valóság ellebeg a' földtekéről, mellynek kerek szélét alig láthatólag érdekli egy lábával, ábrázatán virít azon szent bizodalom, és égi öröm, hogy ő az atyához és a' béke' örök országába vissza térhet. Ugy tetszik mintha a' földiséget egészen levetkezte volna. Csak egy levegői ruha fedezi testét. Hosszu hajai egyenes csomóban függenek le fejéről. Tekintetét az égre fordítva, jobb kezében tartja a' Megváltó' keresztét, 's bal kezével csak tartózkodva közeledik a' hitnek ezen jelképéhez, mintha ő ezen szentséget nem merné érdekelni, és mintha azt akarná mondani, hogy csak a' jobb kezét illeti ez a' szabadság, minthogy a' mi hitünk a' jobb oldalt teszi szentté, azt mondván: és üle az Istennek jobbján.

Ezen égfelé lebegő kép előtt áll az élet örlelke, melly anygali tekintetével, bámulva követi ezen valóság eltűnését. Jobb kezében tartja a' lobogó lángot mint uradalmának jelét, 's bal kezében tart melle előtt egy tükröt, mellyben Ürményi Jó'sef neve látszik. Az által Ferenczi azt akarta kifejezni, hogy a' tükör az életben lévőnek földi alakját ugyan vissza sugárolja, de a' ki még élve egy ilyen emlék táblát áldoz, az egy olyan lelket felemelő cselekedet által maga is felemelkedik, és úgy mondva a' földről eltávozik, úgy hogy a' hámulásban elmerült halandó, csak nevét olvashatja azon föld nagy fiának, a' ki már a' jobb életre által ment.

Ferenczinek ezen munkája mind az ideira, mind a' kivitelre nézve érzésem után az első rangban áll.

Egy ehhez méltó darabot ad egy orjási (colossal) mellkép: a' haza, Pannonia név alatt.

Fejetetején állanak a' város falai, az erősséget czimerezvén. A' fejét borító fátyolt egy koszorú szorítja, melly buza-kalásszal és szőlő-gerezzel vagyon ékesítve. Ez jelenti a' hazánk termékenységét és gazdagságát. Felemelt balkezevel épen félre vonja ábrázata előtt lebegő fátyolát, mintha felfedeztével azt akarná mondani: hogy ha eddig elé a' világ előtt csak ereje és kincsei voltak ösméretesek, most bár a' szép művészetek' érdemesítése, és a' tudományokra törekedése is tudva lenne, hogy így nem csak külső, hanem belső becse is pártfogóra találhatna.

Fején hordoz egy kötöt ezen felirással: Sophia, 's öve alatt látszik ez a' név: Pannonia. A' felírás görög, azzal azt akarta a' művész kifejezni, hogy bár Phaeniciának és Aegyiptomnak lakossai egykor a' szép művészetek némelley ágait szerencsésen mivelte, még is az ebbéli elsőség görög országot, mint a' szép művészetek anyját illeti; 's Ferenczi is csak azért szólítja meg kedves hazáját görög nyelven, hogy ő is azon szép nemzet iránt való tiszteletét mint magyar művész megbizonyíthassa *).

*) Az érdemet, 's elsőséget, kivált más nemzetét megösmerni, 's tisztelni mindenkor szép lélek' vonása; de ha szabad illy kicsinségnek látszó dolgon is fennakadni — véleményem szerint a' magyar ebben igen is messze megy. Ő ezen tekintetnek mindenét — a' nyelvet — áldozta föl, 's innen van, hogy ámbár 900 esztendő lakója e' földnek, — magyarságának mind eddig-alig van emléke. Ne hasonlítsuk magunkat egyéb nemzetekhez: mi hasonlíthatatlanok vagyunk elmaradásunkban. Nekünk minden morzsa kövel úgy kellene gazdálkoduunk, hogy azon nemzetiség' bélyegét hagyassuk; mert a' jövő kor, — ha egy két darab könyveinket a' tűz megemésztí, —

Ferenczi hazáját Pannoniának nevezi. Ez csak részszerént igaz. De a' művész azzal talám csak az Európában szokásban lévő nevezetet követte; 's a' szép művészet' művelőinek meglehet úgy is némelly phantasiabeli kicsapongást engedni.

A' méltóság, nemes tekintet, és a' jósággal párosodott felség lelkesítik ezt a' haza nagyságát és szépségét ábrázoló képet. Elrendeltetése annak még nincsen, a' művész csak ön akaratból készítette, hogy azt egykor a' haza' szent oltárára letehesse.

Sz. István Mátyrtyt szemléljük egy harmadik nagy munka tárgyában, melyet a' fő méltóságú Ország Primása, az épülő Észtergami templom ékesítésére szentelt.

Ez a' Szent hosszú köntösében térdre esve, fejét és kezeit az ég felé emeli, 's ott keres oltalmat az élet sulyos csapásai ellen. Elötte látszanak

azt fogja ítélni, hogy itt deák nemzet lakott. — Senki ne gondolja, hogy ezek tulcsapongó, vagy földhöz ragadt magyarozásból mondatnak; mert ha a' művészség kívánja úgy, hogy a' magyar haza' (Pannonia) homlokán görög irás legyen, az első között fogom kiáltani: a' művészek áldoztassék föl minden más tekintet; de úgy látszik, a' fölírások valamennyire kívül esnek a' szobrászat határain, legalább a' nyelv különbségnek illy esetben nem szabad jelentőnek lenni, 's ha még is a' művészek különös tetszése van abban, hogy betükkal hódoljon az ó görög nemzetnek, azt illy magyar fölírással: a' görög bölcseségnek vagy más hasonlóval még alkalmasabban fogja tenni, minthogy csakugyan a' magyarnak kell érteni belőle, hogy ez által a' görög tiszteltetik. Ha pedig jeles művészünk, nem mint tudós, hanem mint szobrász akar tiszteletet mutatni a' görög régiségnek, azt, úgy vélem, nem írva, hanem csak képekben tetheti.

A. R.

* 9

a' ködarabok, a' Mártyron elkövetett kegyetlenség jeléül.

Távulról láthatók egy Városnak tornyai és falai, melly fölött lebegnek a' mennynek angyalai, — a' messzebb felhőkön repdeső angyalok csak kicsiny szárnyos fejek, mellyek a' nagy távolból szemlélőnek fők, és felhők között kellemesen haboztatják itéletét.

A' mennyiek ezen követe közül egyik lejebb ereszkedve, 's a' földhöz közeledve egész emberi alakot vált, mellyek egy lobogó aetheti fátyol fedez. Egyik kezében tartja a' habér koszorút a' Mártyr feje fölött mint szenvedése jutalmát, másik kezében tart egy pálma ágot, mint a' rá váró béke' jelét.

Ferenczinek egy a' legnagyobb munkái között az a' sírkő, mellyet özvegy Gróf Károlyi hites társa emlékezetére készített. Egy fedél nélkül való koporsóban fekszik az idvezült, mint egy rózsa világból szőtt fátyollal békédeve. A' számolyon ül a' hűség mély bánatba merülve.

A' koporsónak és számolynak felékesítése egy rendkívül való szépség.

A' megboldogútnak arcán lebeg az az érzékenyítő igazság, hogy ő a' félelemben és reménységen, valamint a' fájdalom, és örömen már túl van. Ábrázatján nyugszik a' csendes békeség 's annyival szívrehatóbb, a' hűséget ábrázoló szobornak mély keserve.

A' műszobát ékesítik a' köveikezendő mell képek: Ö Fő Méltósága Hertzeg Ország Primássa, — Ürményi Jó'sef Ö Excell. — Gróf Brunszvik, — Gróf Beckers. — Hazánk poetája Kazinczy, — Marczibányi Asszonyság — Marczibányi Márton — Gróf Sándor. A' hasonlatosság, és a' physiognomia characterinek igazi pontból felfogása, bizonyítja ezen mell képek által is a' művésznek ügyességét.

Ferenci egyszer'smind metsző is, ebbéli munkáit elé fogom számlálni ezen irás folytatásával. — A' Dognacsikai márványban már képeltett Pannonia; Szent István szobrához tartozó Bas-reliefek — Ürményi és Brunswik Ö Excellentiájok mellképe, és egy Faunus. Ez a' márvány a' faragásra megkívántató tulajdonságokkal minden egyéb tekintetben birt, csak a' kréta és tejszín hibázott benne, inkább játszott a' szürke és kékes színre.

Érzette azt Ferenczy hogy a' fejer márvány a' köz kívánságnak inkább megfelelné, tehát újra útnak indult, a' Banatus hegyeinek szorgalmasabb megvizsgálása végett. Hosszas fáradozásának az a' jutalma lett, hogy Ruskiczanál Karansebes mellett egy márványt talált, melly fényesen fejer és a' mellképeknek tökéletesen jó. Ferenczy legottan rendelést tett nagy márvány darabok' törései iránt egynehány szoborra, és vissza tért tavasz közepén Budára két mellyképnek való darabokkal. A' nyár vége felé újra elútazott a' már kifeszített nagy márványdarabok megvizsgálása végett, 's onnan vissza tért egy 3-dik mellképre márvány darabot hozván magával. Ezen 3 darabból készült Gróf Beckers és T. Marzibányi Asszony'ság' mellképe, és Gróf Sándoré, melly még kezdetben áll, 's ennél fogva most ott állunk, hogy mind Ferenci művészi darabjairól mind a' márvány tökéletes használhatóságáról ítélnélünk.

A' belsőképen szép és fejer márvány, külső lapján egy olyan féle színt játszik, melly a' bőr alkatásához hasonló, mellynél fogva az minden kőfaragó munkákra különösen alkalmas; a' külső lapon imitt amott látható, és a' szemléltöt talám sértő fénypontok, a' levegő béhatása által lassan lassan elenyésznek, 's végtére egészen elvesznek. Mellynél fogva én azon értelemben vagyok, hogy

azok is a' kik a' Cararai márvánnyal tekintetéhez vagynak szokva, ezen márványok mint hazai terméssel megelégedhetnek.

Ha én Ferenczinek a' kőfaragás szép művészetében tökéletes kimimívelését ezen két mellképből akarnám megítélni, úgy dicséretem sokáig tartana. Látni kell ezen két főt, hogy a' művésznek mély gondolkodását meglehessen ösmerni. Csak ezek is megmutatják eléggé, mit várhatnak tőle, mert gazdag és égő szépséggel bíró phantasiájának már annyi jelét láttuk a' gypsben másolt munkájiban, hogy azoknak felséges mivoltáról senki sem kételkedhetik, a' ki csak egyszer is látta.

Mindennap várja Ferenczi azon darab megérkezését, mellyből az idvezület márvány alakot fog venni, 's majd kifogják feszíteni azon massát is, mellyből Sz. István szobra támad, és akkor lesz osztán elég alkalmunk Ferenczink nagy munkáiról beszélni, a' mellyek a' művész érdemeit a' halhatatlanságra megbizonyítják. Addig is, a' míg a' művészt mi a' kik őtet ösmerjük, szép és szerencsés törekedéseiben csak a' legszivesebb indulattal kísérvük, kérjük a' szép művészségeknek minden barátait: ne mellőzzék el Ferenczi műszobáját; látogassák meg azt; bizonyosan gyönyörűségre találnak ott, és egy olyan művésszel ösmerkednek meg, kit a' haza szeretete lelkesít, ki bátor szívvvel megyen minden akadályok meggyőzésére, a' szép művészeteknek elősegítésére a' hazában; a' ki az olasz szép eget, és művészete után reá várt könnyű életet és vagyont örömmel elhagyta, hogy erejét és művészi tehetségét a' hazának szentelhesse, és a' ki a' legnagyobb türedelemmel állhatatosan küszd mind azon akadályokkal, mellyekbe ezen töretlen úton ütközik.

O! bár találna ez a szemérmes és szorgalmatos művész sok olyan Maecenasokra, a' kik palotájokat, és templomaikat szép művészi munkájával ékesíteni akarnák, mert a' gazdagságnak óhajtasra méltó becse éppen abbau az hatalom és erőben áll, mellynél fogva a' gazdag azt a' mit a' művészség szépet és nagyot teremt, szobáiba felállíthatja, és a' Musák fiait kincseivel könnyen segítheti.

Legyen szabad a' hazai művészet nevében köszönetet mondanom azoknak, kik eddig ezen derék művészt tövissel teljes útján támogatták, és talentumát érdemesítették. Első ezek között a' Fő Méltóságu Herczeg Országunk Primása.

Az Esztergomi templom építése, melly által annyi sok embernek mesterségbeli iparkodása tápláltatik, ő Herczegségének arra is alkalmaságot adott, hogy Ferenczi talentomának mezőt nyithasson, — és Ferenczi bizonyosan sok esztendőig fog dolgozni, míg ő mind azon szépet elvégzi, mellyet ezen Isten szolgájának kegyessége és felséges gondolkozása templomának ékesítésére szánt.

A' szép művészetek hazai historiája háladatosan fogja azoknak is nevét feljegyezni, a' kik művészünknek alkalmat adtak talentuma megbizonyítására: különösen Gróf Sándor művészünknek igazi Maecenasa örök fényben fog annak minden lapján tündökölni.

Ha Ferenczi fáradozásának, az a' szerencsés következése lehet, hogy ő művészetének törvényeit egy magyar oskolában, a' magyar művészek kimiveltetése végett állandóvá teheti, úgy abból a' hazának nem csak dicsősége, de haszna is következnek.

Mert mihelyt az egyszer bizonyos lesz, a' mint azt a' köszikla alkotása mutatja, hogy a'

Ruskiezai márványbányában olyan nagy darabokat lehet kifeszíteni, melyek a' Cararai márványt kipótolják, a' külföldi művészek bizonyosan örömmel fogják ezen alkalmat használni, mint-hogy a' Duna és Elbe nagy vizei, és az ezen nagy folyókat Cseh országon keresztül egybe kötő vasút, lehetővé tennék a' magyar szép márványnak északra vitelét is. — Ez a' kedvező alkalom bizonyosan felébresztené a' külföldi művészek figyelmét, mert a' valódi művész csak a' márvány által szentelheti mennyei gondolatjait az örökké valóságnak. A' fa, réz, bronz és gyps hamar elenyésző termékek; azok csak nem a' művész életivel elvesznek; de a' márvány úgy mondván, a' volt nemzeteknek kövé vált pora, melly a' jövendőnek a' mult idők tetteit hirdeti.

Petrózaí Trattner Károly,
Cs. Kir. Kapitány az Ingen. Testnél.

B.) Külföldi Literatura.

J* Sestini D. Descrizione di molte Medaglie Antiche Greche esistenti in più Musei. Firenze. 1828. 111 lap. — In Catalogi Musei Hedervariani Part. I. Castigationes. Florent. 1828. 68 lap. 14. Tab. Descrizione delle Medaglie Antiche Greche del Museo Hedervariano dal Bosphoro Cimerio Sino all' Armenia Romana ibid. 828. Part. 11. 388 lap 21 Tab. 4 rétb.

A' közönséges Literaturának ilyen diszes új Tüneménye, mellyet a' világ legidősb, legnevezetesebb élő Numismaticussa Majlandi Királyi Gűjtemény őrzője Sestini Dominik közre botsájtott, ismét Tanúbizonyysága annak hogy Hazánk kintseinek megismerésére, s érdemek szerint magasztalására valóban a' külföldiek inkább

inkább törekednek, mint a' Hazafiak; uj ösztön Tudóssainknak leginkább kik Nemzeti characterek szerént idegenek lévén hirtelésektől, a' Tudós világ előtt ismeretlenek, csak Barátjaikkal közlik ismereteiket, Hazafi buzgoságok' kinyilatkoztatására és Hazánk Tudományos, - mives- és Természeti különös kintseinek érdemek szerént magasztalására 's hirtelésére.

Tisztelt Sestini, Méltóságos Gróf Viczay Mihálynak szives fogadása által alkalmatosságot nyervén Győr Vármegyében helyezettett Hedervári nevezetes Görög és Romai pénz Gyűjteményének vizgálására, tapasztalta azon Lajstromot, melly: *Musei Hedervariani in Hungaria nummos antiquos Graecos Latinos descripsit. 's a' t. Michael Viczay Vindobonne Typ. Patr. Mechitarissarum 1814 in II. vol. 4. T.T. Caroni Felix útmutatása szerént a' Tudományos szerkeztetésre, rész szerént pedig az egyes Daraboknak meghatározására nézve több helyeken hibásnak, a' Mlgos Birtokosának ohajtása, és a' szükséges költségeknek ajánlása következtében fent említett munkát készítette, és a' külföldön Florentzben önnön felvigyázása alatt kiadta. — R. sem azt, mennyire, 's mibe hibázott legyen Caroni az egyes Darabok meghatározásában: sem azt mennyivel Sestini Urnak szerkeztetése tökéletesebb, vizgálni nem akarja, sokkal csekélyebbnek esmérí tapasztalását a' Bosphorus Címeriustól szinte Asiai Armeniaig szerte szét helyezettett Görög városok és Birodalmak pénzeiben, mellyekről a' jelen munka szól, hogy sem azok iránt észre vételeit, ha lennének is, a' Numismatica Tudomány olly annyira tisztelt Nesztorának eleibe helyezettetné; — és ugyan ezen okból ötlet, mint oktató és Tanító Mestert főkép-*

pen is ajánlani köteletségének esmeri mind azoknak, a' kikkel, Caroni szorgalmatos fáradsága által úgy a' Méltóságos Birtokos diszére, mint Hazánk' ditsőségére és nem különben az egész Tudós világ hasznára készült Hedervari pénz Gyűjtemény Catalogussát, a' Tudományos Gyűjtemény Leveleiben egynehány esztendőkkel ez előtt már meg esmertette.

Részéről mindazonáltal el nem titkolhatja egy tudományos vágyódásának említését, melly szerént kívánná hogy mivel a' Numismaticai Gyűjtemények Lajstromainak valósággal segéd Társainak kellene lenniök a' Történeti Tudománynak, azok Linnének Természeti Szerkeztetéséről magokat megkülömböztvén, ne csak a' külső tekintetét jegyzenek fel a' régi pénzeknek, úgymint Linne után minden Zoologusok, Botanicusok és mai napig szerkeztéseiket, a' nélkül hogy alkotó (Chemiai) részeket, hasznokat, vagy károkat az egyes számoknak feljegyeznék, előadják. — hanem mivel a' Történetek helyen és időben tellyesítetnek a' Pénzek Lajstromai is a' Birodalmak, és ezekben helyheztetett városok vagy is pénz verő műhelyek rendszerént szerkeztetnének, — tökéletes és geographiai Abrosza minden Nemzetnek és pénz verő műhelyei k nek készitetnék. —

Továbbá a' Pénzek minden Verőinek, vagy tulajdonossainak, az az Fejedelemnek vagy városnak története előbb eredetitől fogva minden viszontagságaival előadatván, a' mit ugyan már némelly régibb Numismaticusok helyyel helyyel kezdettek, a' pénzek hátulsó részén lévő Jelképek (Symbolumok,) és történetet jelentő Felirások megmagyaráztatnának, — mert a' pénz külső tekintetének előadása úgy nem tudomány, mint Linne Systemájának Lajstroma,

—hanem csak olyan eszköze a' Tudománynak, mint a' Szótárak (Lexiconok) csak szükséges eszközei a' szavakból, úgy mint ezekkel jelentett esméretekéből álló valódi Tudományoknak: következőképpen a' fennemlitett szerkeztetés módja is a' régi pénzeknek még az említett Catalogusok imigy készítettnek, mind addig csak puszta eszközök, de Társai a' Történeti (Historiai) Tudományoknak nem lehetnek.

Végtére nem csak Hazánknak, de a' széles világ minden Tudóssainak nevében bátorkodik R. a' nagy Lelkü Birtokosnak Hedervári Gróf Viczay Mihálynak hálaadáság tömjénével nyilván áldozni azon fáradságiért 's költségeiért, mellyeket dicső Össei nyomdokain indulván a' Numismaticai közönséges Tudomány előmozdítására gyarapítására számtalan mind eddig ismételten emlékek feltalálására, és megszerzésére példa nélkül lévő készséggel, szorgalommal 's adakozással egész éltében szánt, és fordított, — kívánja, sőt minden jóknak egyben kapcsolt szózatjával a' Nemzet Dicsőségéért kéri, ne hagyja fejedelmi kintsét, mellyhez hasonlót még a' gazdagságokban büszke Angolok is (kik majdan már az egész világot napkelettől nyugotig régiségeiktől ki sákmányozván, kisdud szigetöket világ emlékeinek egy Tárházává tették) nem mutathatnak. — Ne engedje, ujjitom esdeklésemet, akár eloszlani akár pedig elidegenitvén ezen Magyar szorgalom által szerzett, és a' Tudós világtól közönségesen fő érdemre méltatott VICZAY RINCSTÖL Hazánkat valahára megfosztatni — Nemzetünket ilyen Tudós Dicsőség nemében megcsökkenni.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1. Új folyóíráásokok.

„Mezei Gazdák' Barátja" szerzi, és kiadja Angyalffy M. A. Pesten Petrózai Trattner, és Károlyi betűivel. 1829. „A' természeti gazdasági, és mesterségi esméretek' tára" szerzőjök, és kiadójak Lánghy István hajdani Gazda tiszt, és Lencsés Antal hajdan a' Gazd. Tud. és Mest. Professora. — Pesten Fűskuti Landerer Lajos betűivel 1829.

(Mind a' kettő kétszer jár hetenként).

Az ébredő munkásságnak újabb tanúi ezen folyóíráások, mellyek' elsője már ösmeretes a' magyar gazdák előtt, 's tulajdonképen csak folytatása egy időközben megszakadottnak, a' második most lép föl új készülétevel, 's ajánlva van a' két magyar hazának.

A' természeti ösméretek' már magokban annyira vonzóak, hogy ha olly sokféle alkalmaztatásuak nem volnának is, minden további ajánlás nélkül ellehetnének; a' mezei gazdaság pedig és kivált a' mesterségek két fő alapjai a' kereskedésnek, a' leg figyelemre méltóbbak egy olly nemzetnél, melly hazája kincseit eddig vagy nem ösmerte, vagy azokat valódi haszonra fordítani nem tudta. — Ohajtjuk, hogy mind a' két folyóíráás a' kor' várákozásának megfelelően, örvendetes jele legyen előmenetünknek, 's a' közhasznúság' ösvényéről (melly fő célja) soha el ne térjen.

Vörösmarty.

2. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

60) A' Bölcselkedés. Irta Imre János, a' Pesti kir. Tudományok Egyeteménél a' Philosophiának R. Hírályi Oktatója n. 8-ad ré. I. Darab. A' Bevezetés és a' Gondolkodás Tudománya (Logica) lap 360.

61) Principia Juris Civilis Hungarici. Scripsit Professor Ignatius Frank. Tomus I-mus 8-ad rét lap 552.

62) Közönséges Isteni Tiszteletre rendeltetett Énekes-Könyv, melly Szent Dávid 'Soltárin' kívül magábann foglal némelly kiválogatott, és a' Helvétziai Vallástételt követő négy Szuperintendentzia által jóvá hagyódott Énekeket egynéhány Imádságokkal együtt. Az árra kötetlen 24 kr. ezüst p. A' Fő T. Dunán inneni, Dunán túl és Tiszán inneni Helv. Vallástételt tartó Szuperintendentziák' rendelkezésére. lap 592.

63) Trattner és Károlyi Magyar Nemzeti Kalendariuma 1829 eszt. — 15-dik esztendei Folytatás.

64) Schematismus Venerabilis Cleri Archi-Dioecesis Colocensis pro anno 1829.

65) Conspectus Dioecesis Quinque Ecclesiensis pro anno 1829.

66) Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nittrienensis pro anno 1829.

67) Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Szatthmarinensis pro anno 1829.

68) *Παιδαγωγικά Μαθήματα, συντεθέντα παρα Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ Χωραρχιά μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Γεωγραφία, Παλαιά, Περιέχονσα τὰς ὀνομασίας τῶν τόπων καὶ πόλεων, καὶ διαφόρων μερῶν τῆς γῆς ὅσον, ἐπικρατειῶν, ἐπαρχιῶν, ποταμῶν, θαλασσῶν, καὶ τῶν τοιούτων, καθὼς τὰ ὠνόμαζον οἱ παλαιοὶ. XII. Kötet n. 8-ad rét lap. 148.*

69) Új Testamentom vagy a' mi Urunk Jézus Krisztusnak új szöveltsége Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Gyönyörű nyomtatással. 8-vo 1829. lap 488. árra 50 kr. ezüstpénzben.

70) Sententiae in Excelsa Curia Regia Termino S. Martini 1828. latae et publicatae sol. 1 for 30 xr ezüst p.

71) Nemzeti Újság, melly Hazai és Külföldi Tudósításokból a' Magyar Nemzetnek köz jóvára készítettet. Kiadta Kultsár István né. Második félesztendő Julius elejétől December végéig 1828.

72) Hasznos Mulatságok 1828. Második Félesztendő.

XII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Bajza. Az epigramma theoriája. (Folytatás) I. 3.
- 2) Jerémiás Sámuel. Az elegyes Érzelmekről. I. 43.
- 3) Kazinczy. Pályám Emlékezete. Bérekesztés. I. 74.
- 4) Horvát István. A' Magyarokról, mint Agarenusokról. I. 103

II. Hazai Művészség.

Trattner Károly. Ferentzi Magyar Szobrász' (Képfaragó)
Mütereme Budán a' Vízi-városban I. 127.

Külföldi Literatúra.

J* Sestini Catalogus Musei Hedervariani. I. 155.

III. Külömbfélék.

- 1) Új folyóíráások. I. 159.
- 2) Petrózái Trattner J. M. és Károlyi István Typographiá
jában készült új könyvek. I. 159.

NB. Gróf Batthyáni Ádám rézre metszett képével.

H i b a.

A' Koszorú 185. lapján az 5. sor után, és 192. lapon a' 11.
sor után kimaradt a' SZENVEI név.

zón Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűj-
teményt alkalmas munkájikkal elősegítik, tőlünk
mindenik nyomtatott ivnyitól négy forinttal tiszteltetnek meg ezüst pénzben, csak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák köz hasznú tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanúl leirassanak; bizodalmassan kér-
vén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkáikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8. ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt helyben 14 forint postán elküldetéssel pedig 18 forint az Előfizetés Bécsi érték szerint.

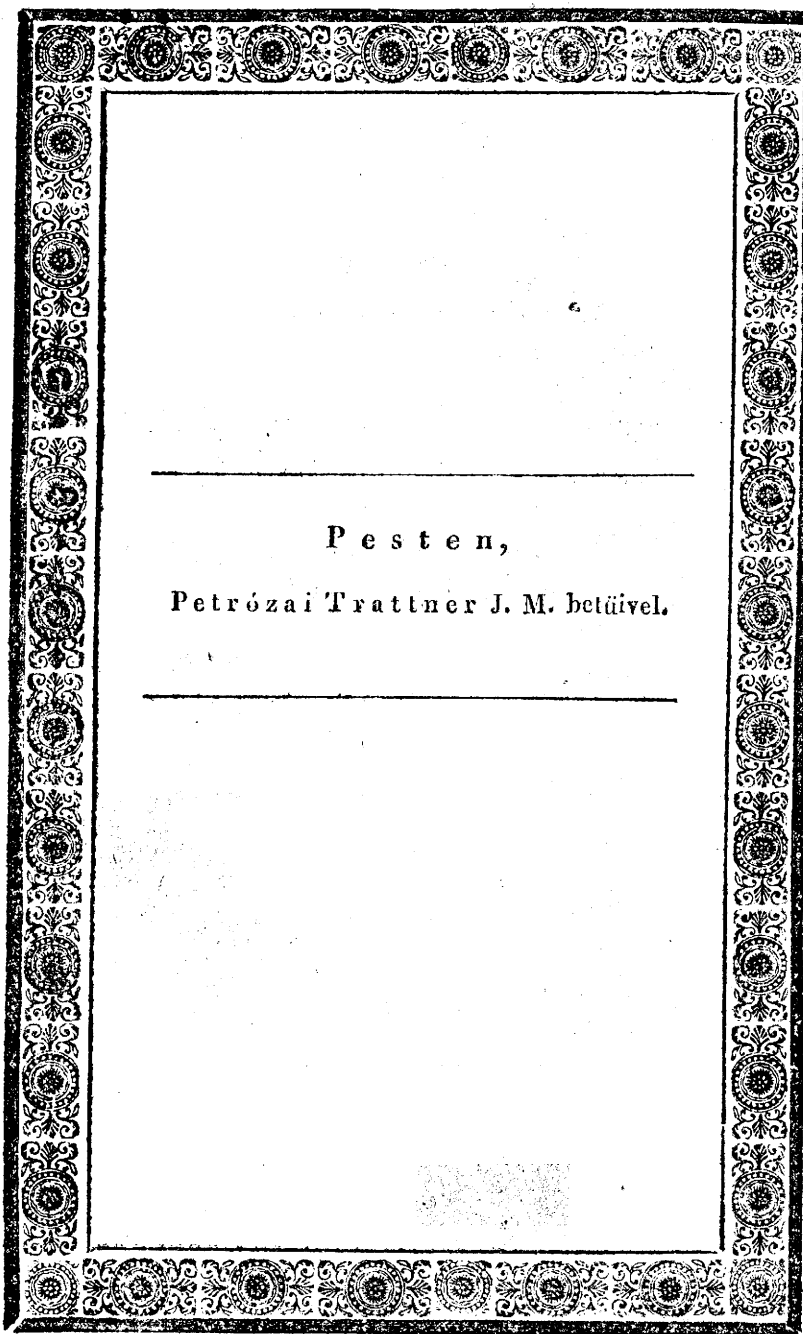
Pesten, Januar. 1828.

Petrózai Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

P e s t e n ,

Petrózai Trattner J. M. betüivel.
